

LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

**Toma Birmontienė
Egidijus Jarašiūnas
Egidijus Kūris
Mindaugas Maksimaitis
Gediminas Mesonis
Augustinas Normantas
Alvydas Pumputis
Elena Vaitiekienė
Saulė Vidrinskaitė
Juozas Žilys**

LIETUVOS KONSTITUCINĖ TEISĖ

Antrasis leidimas

Vilnius 2002

UDK 342(474.5)(075.8)

Li 242

2001 - 08 - 29 Nr. 05A - 110

Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių leidybos komisijos rekomenduota

„Lietuvos konstitucinės teisės“ autoriai

Prof. dr. Toma Birmontienė – I skyriaus 2 poskyris, IV skyrius.

Dr. Egidijus Jarašiūnas – I skyriaus 1 ir 3 poskyriai (be 3 poskyrio 3.3 skyrelio), II skyriaus 1, 3 ir 4 poskyriai, VII skyriaus 1 poskyris, VIII skyrius, XI skyriaus 1 poskyris.

Doc. dr. Egidijus Kūris – III skyrius.

Prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis – I skyriaus 3 poskyrio 3.3 skyrelis, II skyriaus 2 poskyris bei 3 poskyrio 3.1 skyrelis (su E. Jarašiūnu), VII skyriaus 2 poskyris, XV skyriaus 1.2 skyrelis.

Dr. Gediminas Mesonis – XI skyriaus 2 poskyris, XII skyrius, XIII skyrius.

Doc. dr. Augustinas Normantas – V skyrius, X skyrius.

Prof. dr. Alvydas Pumputis – XIV skyrius.

Doc. dr. Elena Vaitiekienė – IX skyrius, XV skyrius (išskyrus 1.2 skyrelį).

Saulė Vidrinskaitė – XVI skyrius.

Doc. dr. Juozas Žilys – VI skyrius.

Vadovėlio parengimo koordinatorius **dr. Egidijus Jarašiūnas**

Recenzavo:

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas prof. dr. **Saulius Katuoka**

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Valstybinės teisės katedros vedėjas doc. dr. **Antanas Marcijonas**

Vadovėlis apsvarstytas Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros 2001 m. balandžio 24 d. posėdyje (protokolo išrašas Nr. 10) ir rekomenduotas spausdinti

Lietuvos teisės universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių bei kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2001 m. gruodžio 4 d. posėdyje (protokolas Nr. 11) leidinių patvirtino spausdinti

*„Lietuvos konstitucinės teisės“ išleidimą parėmė
Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas*

ISBN 9955 – 442 – 61 – 1

© Lietuvos teisės universitetas, 2002

© Toma Birmontienė, Egidijus Jarašiūnas,
Egidijus Kūris, Mindaugas Maksimaitis,
Gediminas Mesonis, Augustinas Normantas,
Alvydas Pumputis, Elena Vaitiekienė, Saulė
Vidrinskaitė, Juozas Žilys

TURINYS

PRATARMĖ.....	14
I skyrius. KONSTITUCINĖS TEISĖS ĮVADAS.....	19
1 poskyris. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis	
/ <i>E. Jarašiūnas</i> /.....	20
1.1. Konstitucinės teisės sąvokos vartojimo aspektai.....	20
1.2. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas ir metodas.....	24
1.3. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis.....	32
1.4. Konstitucinė teisė ir Konstitucijos teisė arba konstitucinė teisė siaurąja prasme ir konstitucinė teisė plačiąja prasme	35
1.5. Socialinė konstitucinės teisės paskirtis.....	37
1.6. Konstitucinės teisės normos, principai ir institutai.....	40
1.7. Konstituciniai teisiniai santykiai.....	49
2 poskyris. Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai	
/ <i>T. Birmontienė</i> /.....	53
2.1. Teisės šaltinio sąvoka. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių klasifikavimas.....	54
2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos pataisos. Konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis.....	57
2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis.....	59
2.4. Konstituciniai įstatymai (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.)...	65
2.5. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietos Lietuvos teisės sistemoje problema.....	69
2.6. Įstatymai. Seimo statusas.....	74
2.7. Poįstatyminiai aktai konstitucinėje teisėje.....	81
2.8. Fakultatyviniai konstitucinės teisės šaltiniai: problemos ir diskusijos.....	83
3 poskyris. Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina / <i>E. Jarašiūnas</i> /.....	86
3.1. Konstitucinės teisės mokslo sąvoka. Konstitucinės teisės mokslo metodai ir šaltiniai.....	86
3.2. Konstitucinės teisės mokslo raida pasaulyje.....	89
3.3. Konstitucinės teisės mokslo raida Lietuvoje / <i>M. Maksimaitis</i> /.....	94
3.4. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina.....	101

II skyrius. KONSTITUCIJA	103
1 poskyris. Konstitucijos teorijos pagrindai / <i>E. Jarašiūnas</i> /.....	104
1.1. Rašytinės konstitucijos atsiradimas ir raida.....	104
1.2. Konstitucijos sąvoka.....	108
1.3. Konstitucijos savybės.....	110
1.4. Konstitucijos vertinimas socialiniu aspektu.....	113
1.5. Socialinės konstitucijos funkcijos. Konstitucija kaip teisinis, politinis ir filosofinis (ideologinis) dokumentas.....	116
1.6. Konstitucijos turinys. Konstitucinio reguliavimo raidos tendencijos.....	118
1.7. Konstitucijos normų galiojimas. Konstitucijos tiesioginio taikymo problema.....	121
1.8. Konstitucijos forma.....	123
1.9. Konstitucijos struktūra.....	124
1.10. Konstitucijų klasifikacija.....	126
1.11. Konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka.....	130
2 poskyris. Lietuvos konstitucijų raida / <i>M. Maksimaitis</i> /.....	132
2.1. Konstitucinės teisės ištakos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.....	133
2.2. Lietuvos konstitucijų raida 1918–1940 m.....	137
2.2.1. Laikinieji nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai aktai.....	137
2.2.2. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija.....	142
2.2.3. 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija ir įstatyminis jos nuostatų realizavimas.....	147
2.2.4. Naujas požiūris į valstybės ir visuomenės uždavinius ir to požiūrio atspindys 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje.....	149
2.3. Nepriklausomybės atstatymas 1990 m. ir Laikinis Pagrindinis įstatymas.....	153
3 poskyris. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai / <i>E. Jarašiūnas</i> /.....	161
3.1. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimas ir priėmimas. / <i>E. Jarašiūnas, M. Maksimaitis</i> /.....	161
3.2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos forma, struktūra, turinys.....	170
3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos teisinės savybės.....	175
3.4. Lietuvos Respublikos Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos.....	178
3.5. Lietuvos Respublikos Konstitucijos interpretavimo problemos.....	181

3.6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos keitimas.....	184
3.7. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nagrinėjimo platesniame konstitucinių procesų kontekste problemos....	187
4 poskyris. Teisės konstitucionalizacija /E. Jarašiūnas/.....	190
4.1. Teisės konstitucionalizacija – šiuolaikinės teisės raidos tendencija.....	190
4.2. Konstitucijos įtaka teisės doktrinos raidai.....	192
4.3. Konstitucija ir teisėkūra.....	195
4.4. Konstitucija ir teisės praktika.....	197

III skyrius. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS

PRINCIPAI /E. Kūris/.....	201
1 poskyris. Konstitucinių principų samprata.....	202
1.1. Teisės principų samprata ir funkcijos.....	202
1.2. Teisės principai ir konstituciniai principai.....	203
1.3. Konstituciniai principai ir konstitucinės normos.....	205
1.4. Konstituciniai principai ir statutinė teisė.....	209
1.5. Dar kartą apie konstitucinius principus ir konstitucines normas.....	216
2 poskyris. Pirminiai, sudėtiniai ir išvestiniai konstituciniai principai.....	218
2.1. Konstitucinių principų sistemos problema.....	218
2.2. Pirminiai principai.....	220
2.3. Sudėtiniai principai.....	222
2.4. Išvestiniai principai.....	222
2.5. Konstitucinė doktrina ir konstitucinė jurisprudencija.....	225
3 poskyris. Konstitucinių principų tipologijos problema.....	231
3.1. „Bendrieji“ ir „kiti“ konstituciniai principai.....	231
3.2. Konstitucinių principų tipologijos pagrindai.....	235
4 poskyris. Koordinaciniai principai.....	237
4.1. Konstitucijos viršenybė.....	238
4.2. Konstitucijos vientisumas.....	240
4.3. Teisinė valstybė.....	241
5 poskyris. Determinaciniai principai.....	254
5.1. Demokratija ir suverenitetas.....	254
5.2. Pilietinė visuomenė.....	257
5.3. Valdžių padalijimas.....	259
5.4. Pasaulietinė valstybė.....	264
5.5. Valstybės socialinė orientacija.....	266
5.6. Valstybės geopolitinė orientacija.....	271

IV skyrius. ŽMOGAUS TEISĖS IR JŲ ĮTVIRTINIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

<i>/T. Birmontienė/</i>	273
1 poskyris. Žmogaus teisių samprata ir klasifikacija	274
1.1. Žmogaus teisių samprata.....	274
1.2. Žmogaus teisių klasifikacija.....	280
2 poskyris. Žmogaus teisių, laisvių ir pareigų konstitucinė sistema	289
2.1. Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.....	289
2.2. Pilietinės teisės.....	296
2.3. Politinės teisės ir laisvės.....	329
2.4. Socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės.....	332
2.5. Asmens pareigos.....	340
2.6. Žmogaus teisių ribojimo problemos.....	341
3 poskyris. Žmogaus teisių garantijos. Europos žmogaus teisių konvencijos reikšmė	347
3.1. Žmogaus teisių garantijos.....	347
3.2. Europos žmogaus teisių konvencija.....	358

V skyrius. LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIETYBĖ.

UŽSIENIEČIŲ TEISINĖ PADĖTIS <i>/A. Normantas/</i>	365
1 poskyris. Lietuvos Respublikos pilietybė	366
1.1. Lietuvos Respublikos pilietybės sąvoka ir požymiai.....	366
1.2. Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimas.....	369
1.3. Lietuvos Respublikos pilietybės netekimas.....	379
1.4. Dviguba pilietybė. Pilietybė ir santuoka. Tėvų ir vaikų pilietybė.....	383
1.5. Valstybės institucijos, tvarkančios pilietybės klausimus.....	386
2 poskyris. Užsieniečių teisinė padėtis. Prieglobsčio teisė	388
2.1. Užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje reglamentavimas. Užsieniečio sąvoka.....	388
2.2. Užsieniečių atvykimas į Lietuvos Respubliką ir išvykimas iš Lietuvos Respublikos.....	390
2.3. Laikinas ir nuolatinis užsieniečių apsigyvenimas Lietuvoje	391
2.4. Užsieniečių teisės, laisvės ir pareigos.....	394
2.5. Užsieniečių teisinė atsakomybė ir jų išsiuntimas iš Lietuvos Respublikos.....	398
2.6. Prieglobsčio teisė.....	401

VI skyrius. KONSTITUCIJOS APSAUGA. LIETUVOS

RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS <i>/J. Žilys/</i>	407
--	-----

1 poskyris. Konstitucijos apsauga. Konstitucinė kontrolė.	
Konstitucinės kontrolės prielaidos bei jos įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje.....	408
1.1. Konstitucijos apsaugos klausimas.....	408
1.2. Konstitucinės kontrolės įvairovė.....	414
1.3. Konstitucinės kontrolės politinės ir teisinės prielaidos tarpukario Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje.....	419
1.3.1. Prielaidų atsirasti konstitucinei kontrolei tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje klausimas.....	419
1.3.2. Valstybės Taryba.....	423
1.3.3. Klaipėdos krašto statutinis teismas.....	425
1.3.4. Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas.....	427
1.4. Konstitucinės kontrolės koncepcijos formavimasis 1988–1992 m.	430
2 poskyris. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....	432
2.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso pagrindiniai bruožai.....	433
2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo veiklos principai.....	436
2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka.....	442
2.4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija	446
2.4.1. Konstitucinės kontrolės institucijų įgaliojimai.....	446
2.4.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija.....	448
2.4.3. Įstatymų teisėtumo klausimas.....	451
2.4.4. Kitų Seimo priimtų aktų teisėtumo klausimas.....	454
2.4.5. Respublikos Prezidento teisės aktų teisėtumas.....	455
2.4.6. Vyriausybės teisės aktų teisėtumas.....	456
2.4.7. Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimų teisėtumas.....	456
2.4.8. Išvada, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas.....	457
2.4.9. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumas.....	458
2.4.10. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir apkaltos procesas.....	459
2.4.11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija lyginamuoju aspektu.....	460
2.5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai.....	462
2.6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų statusas.....	467

2.7. Konstitucinio teismo proceso pagrindiniai bruožai.....	470
2.7.1. Byloje dalyvaujantys asmenys.....	470
2.7.2. Parengiamieji darbai prieš teisminį posėdį.....	475
2.7.3. Teismo posėdžio parengiamoji dalis.....	477
2.7.4. Įrodymų tyrimas.....	478
2.7.5. Teisminiai ginčai.....	480
VII skyrius. VALSTYBĖ.....	481
1 poskyris. Valstybė konstitucinėje teisėje /E. Jarašiūnas/.....	482
1.1. Valstybės sampratos problema.....	482
1.2. Valstybės elementai: tauta, teritorija, valstybės valdžia.....	486
1.2.1. Tauta.....	486
1.2.2. Teritorija.....	488
1.2.3. Valstybės valdžia.....	491
1.3. Valstybės teisinės savybės.....	493
1.3.1. „Valstybė – juridinis asmuo“ koncepcija.....	493
1.3.2. Valstybės suverenitetas.....	495
1.4. Valstybės funkcijos.....	500
1.5. Valstybės institutas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje...	502
2 poskyris. Istorinė Lietuvos valstybės raida /M. Maksimaitis/.....	506
2.1. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.....	506
2.2. Lietuvos okupacinis valdymas.....	510
2.3. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.....	512
2.4. Atstatytoji Lietuvos valstybė 1918–1940 m.	514
2.5. Sovietinė okupacija.....	517
2.6. Vokiečių okupacija 1941–1944 m.	519
2.7. Antroji sovietinė okupacija.....	519
2.8. Antrasis Lietuvos valstybingumo atgimimas.....	521
VIII skyrius. VALSTYBĖS FORMA /E. Jarašiūnas/.....	523
1 poskyris. Valstybės formos sąvoka. Valstybės valdymo forma... 	524
1.1. Valstybės forma – kompleksinė sąvoka.....	524
1.2. Valstybės valdymo formos sąvoka.....	526
1.3. Monarchija.....	527
1.4. Respublika.....	529
1.4.1. Sąvoka.....	529
1.4.2. Prezidentinė respublika.....	531
1.4.3. Parlamentinė respublika.....	533
1.4.4. Pusiau prezidentinė respublika.....	535
1.5. Lietuvos valstybės valdymo forma.....	537
2 poskyris. Valstybės sandaros forma.....	542
2.1. Valstybės sandaros formos sąvoka ir valstybių	
klasifikavimas šiuo aspektu.....	543

2.2. Unitarinė valstybė.....	545
2.3. Federacinė valstybė.....	546
2.4. Kitokie valstybių susivienijimai (konfederacija, sandrauga, bendrija ir pan.).....	550
2.5. Lietuvos valstybės sandaros forma. Lietuva – unitarinė valstybė.....	551
3 poskyris. Politinis režimas.....	555
3.1. Sąvoka. Politinių režimų klasifikavimas.....	555
3.2. Demokratinis politinis režimas.....	557
3.3. Nedemokratiniai politiniai režimai.....	560
3.4. Lietuvos valstybė – demokratinė respublika.....	562
 IX skyrius. NEVALSTYBINĖS ORGANIZACIJOS	
KONSTITUCINĖJE TEISĖJE /E. Vaitiekienė/.....	567
1 poskyris. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų teisinio reglamentavimo konstituciniai pagrindai.....	568
1.1. Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos konstitucinėje teisėje.....	568
1.2. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos konstituciniai principai ir apribojimai.....	571
2 poskyris. Politinės partijos ir politinės organizacijos.....	573
2.1. Politinių partijų institucionalizavimas.....	574
2.2. Politinės partijos ir politinės organizacijos sąvoka.....	576
2.3. Politinių partijų funkcijos.....	578
2.4. Politinių partijų steigimo tvarka.....	579
2.5. Politinių partijų veiklos principai ir teisinės garantijos.....	582
2.6. Politinių partijų finansavimo šaltiniai ir lėšos.....	585
2.7. Politinių partijų finansinė kontrolė.....	587
2.8. Politinių partijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas.....	588
2.9. Politinių partijų klasifikavimas.....	590
2.10. Partinės sistemos.....	592
3 poskyris. Visuomeninių organizacijų teisinė padėtis.....	595
3.1. Visuomeninių organizacijų funkcijos.....	595
3.2. Visuomeninių organizacijų steigimo tvarka ir veiklos apribojimas.....	597
3.3. Visuomeninių organizacijų veiklos teisinės garantijos.....	600
3.4. Visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas.....	601
3.5. Visuomeninių organizacijų teisinio reguliavimo ypatumai.	603
4 poskyris. Religinės bendruomenės ir bendrijos.....	609
4.1. Religinė bendruomenė ir bendrijų santykis su valstybe...	609
4.2. Religinė bendruomenė ir bendrijų steigimas ir veikla.....	612

X skyrius. RINKIMAI IR REFERENDUMAI /A. Normantas/.....	618
1 poskyris. Rinkimų teisė.....	619
1.1. Rinkimų teisės sąvoka. Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė Rinkimų rūšys. Rinkimų teisės šaltiniai.....	619
1.2. Rinkimų teisės principai.....	624
1.3. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys. Rinkimų sistemų įvairovė. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje	630
1.4. Rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarka pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.....	642
2 poskyris. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas..	654
2.1. Referendumo samprata. Referendumų klasifikavimas.....	654
2.2. Diskusija dėl referendumo prasmės: argumentai „už“ ir „prieš“	660
2.3. Referendumų teisinis reguliavimas Lietuvoje.....	663
2.4. Referendumo organizavimo ir vykdymo tvarka.....	665
2.5. Referendumų patirtis Lietuvoje.....	671
XI skyrius. KONSTITUCINĖ VALSTYBĖS VALDŽIOS INSTITUCIJŲ SISTEMA.....	674
1 poskyris. Valdžių padalijimas – demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principas /E. Jarašiūnas/.....	675
1.1. Valdžių padalijimas – svarbiausias demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principas.....	675
1.2. Valdžių prigimtis.....	680
1.2.1. Įstatymų leidžiamoji valdžia.....	680
1.2.2. Vykdomoji valdžia.....	681
1.2.3. Teisminė valdžia.....	682
1.3. Valdžių padalijimo principo elementai.....	682
1.3.1. Valdžių atskyrimas ir savarankiškumas.....	682
1.3.2. Valdžių pusiausvyra.....	683
1.3.3. Valdžių sąveika.....	686
1.4. Valdžių padalijimo principo įgyvendinimo problemos.....	688
1.5. Valdžių padalijimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje..	689
2 poskyris. Valstybės valdžios institucijos /G. Mesonis/.....	690
2.1. Valstybės valdžios institucijų sąvoka.....	690
2.2. Valstybės valdžios institucijų sistema, jų struktūra ir kompetencija.....	692
2.3. Lietuvos Respublikos valstybės valdžios institucijų sistema.....	696
XII skyrius. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS /G. Mesonis/.....	699
1 poskyris. Seimas kaip atstovaujamoji valstybinės valdžios institucija.....	699

1.1. Lietuvos Seimo istorinė raida.....	700
1.2. Seimas – atstovaujamoji valstybės valdžios institucija.....	701
1.3. Seimo rinkimų tvarka. Pirmalaikiai Seimo rinkimai.....	702
2 poskyris. Seimo nario teisinis statusas.....	704
2.1. Seimo nario įgaliojimų įgijimas ir pasibaigimas.....	704
2.2. Seimo nario teisės ir pareigos.....	705
2.3. Seimo nario veiklos garantijos.....	706
3 poskyris. Seimo struktūra.....	707
3.1. Seimo struktūriniai padaliniai.....	707
3.2. Seimo Pirmininkas.....	708
3.3. Seimo valdyba.....	709
3.4. Seimo komitetai ir komisijos.....	711
3.5. Seniūnų sueiga.....	713
3.6. Seimo kancleris.....	714
3.7. Seimo frakcijos.....	715
4 poskyris. Seimo kompetencija. Apkalta kaip parlamentinė procedūra.....	717
4.1. Seimo kompetencija.....	717
4.2. Parlamentinė procedūra – apkalta.....	726
XIII skyrius. LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTAS	
<i>/G. Mesonis/.....</i>	731
1 poskyris. Valstybės vadovo institutas.....	731
1.1. Valstybės vadovo samprata.....	732
1.2. Valstybės vadovo instituto raida Lietuvoje.....	734
1.3. Respublikos Prezidento rinkimų tvarka. Įgaliojimų nutrūkimas.....	735
2 poskyris. Respublikos Prezidento kompetencija.....	740
2.1. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Seimu.....	740
2.2. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Vyriausybe.....	743
2.3. Respublikos Prezidentas ir teisminė valdžia.....	744
2.4. Respublikos Prezidento kompetencija krašto apsaugos bei užsienio politikoje.....	745
2.5. Malonė. Pilietybė. Valstybiniai apdovanojimai.....	746
3 poskyris. Respublikos Prezidento teisės aktai. Kiti Respublikos Prezidento statuso klausimai.....	747
3.1. Respublikos Prezidento teisės aktai.....	747
3.2. Respublikos Prezidento imunitetas. Respublikos Prezidento vėliava, antspaudas.....	748
3.3. Respublikos Prezidento valstybinis aprūpinimas ir aptarnavimas.....	749

XIV skyrius. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ

<i>/A. Pumputis/</i>	751
1 poskyris. Vyriausybės samprata. Vyriausybių modeliai	752
1.1. Vyriausybės samprata. Interesų grupės ir vyriausybė.....	752
1.2. Vyriausybių modeliai.....	755
2 poskyris. Vyriausybės institutas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje	757
2.1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės instituto raida.....	757
2.2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudarymas. Vyriausybės veiklos pasibaigimas.....	759
2.3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kompetencija. Vyriausybės aktai.....	763
2.4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakomybės problema. Vyriausybės veiklos garantijos.....	766
2.5. Valdymo sistemos raidos perspektyvos.....	768

XV skyrius. TEISMAS /E. Vaitiekienė/..... 769

1 poskyris. Teisminės valdžios ypatumai. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje	769
1.1. Teisminės valdžios ypatumai.....	770
1.2. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje <i>/M. Maksimaitis/</i>	773

2 poskyris. Teisminė valdžia Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje	779
2.1. Šiuolaikinė Lietuvos Respublikos teismų sistema.....	779
2.2. Teisminės valdžios ir prokuratūros santykių klausimas.....	785
2.3. Teisėjai ir jų statusas.....	786
2.4. Teismų veiklos konstituciniai principai.....	792

XVI skyrius. VIETOS SAVIVALDA IR VALDYMAS

<i>/S. Vidrinskaitė/</i>	795
1 poskyris. Vietos savivalda	796
1.1. Vietos savivaldos ir valdymo samprata bei teisinis pagrindas, savivaldos sistema.....	796
1.2. Vietos savivaldos raida Lietuvoje.....	800
1.3. Vietos savivaldybės institucijos.....	805
1.3.1. Taryba.....	808
1.3.2. Valdyba.....	813
1.3.3. Meras.....	815
1.3.4. Savivaldybės kontrolės institucija.....	818
1.3.5. Savivaldybės viešojo administravimo įstaigos.....	820
1.4. Savivaldybių funkcijos.....	823

1.5. Savivaldybių ekonominės veiklos pagrindas.....	826
1.6. Savivaldybių atstovavimas ir santykiai su valstybės institucijomis.....	829
1.7. Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinė priežiūra.....	830
1.8. Laikinas tiesioginis savivaldybių valdymas.....	833
2 poskyris. Vietos valdymo organizavimas.....	834
2.1. Vietos valdymo organizavimo problemos.....	835
2.2. Apskritis viršininko įgaliojimai įvairiose valdymo srityse..	837
2.2.1. Apskritis viršininko įgaliojimai švietimo, kultūros ir socialiniais klausimais.....	837
2.2.2. Apskritis viršininko įgaliojimai sveikatos priežiūros ir farmacinės veiklos klausimais.....	838
2.2.3. Apskritis viršininko įgaliojimai teritorijos planavimo ir paminklotvarkos klausimais.....	838
2.2.4. Apskritis viršininko įgaliojimai žemėtvarkos ir žemės ūkio klausimais.....	839
2.2.5. Apskritis viršininko įgaliojimai gamtos išteklių naudojimo ir aplinkos apsaugos klausimais.....	840
2.3. Apskritis viršininko teisės.....	840
2.4. Apskritis viršininko administracija.....	841
2.5. Kelios baigiamosios pastabos.....	841
LITERATŪRA.....	842
I. Konstitucija ir Konstitucinio Teismo nutarimai.....	842
II. Kiti teisės aktai.....	858
III. Dokumentų rinkiniai.....	875
IV. Specialioji literatūra.....	875
V. Papildoma specialioji literatūra.....	881
VI. Interneto svetainių adresai.....	883
PRIEDAI.....	884

PRATARMĖ

Kaip matote, konstitucinės teisės vadovėlis lietuvių kalba pasirodo praėjus daugiau kaip dešimčiai metų po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo. Galėtume pagrįstai priekaištauti šalies konstitucininkams dėl jų nerangumo. Tik vėl – šalies konstitucinės sistemos formavimosi ir raidos peripetijos, teisinės reformos eiga, visuomenės gyvenimo pokyčiai – tai aplinkybės, pateisinančios tokį vėlavimą. Neginčijama tiesa: tik ilgesnio šalies konstitucinės raidos tarpsnio analizė leidžia tikėtis, kad analitikams ir vertintojams pasiseks atskleisti konstitucinės tikrovės esmines savybes ir vystymosi tendencijas.

Laikinis Pagrindinis įstatymas, 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, valstybės valdžios institucijų konstitucinės sistemos suformavimas, konstitucinės kontrolės¹ įsitvirtinimas, ryškėjanti teisės konstitucionalizacija – gairės, žyminčios šalies konstitucinės raidos kelią. Šis kelias grindžiamas pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, valdžios institucijų ir pareigūnų tiksliais veiklos ribomis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis aiškiai parodo Lietuvos žmonių orientaciją.

Pradedantieji konstitucinės teisės studijas nesunkiai ras šalies Konstitucijos, įstatymų ar poįstatyminių aktų tekstus, Konstitucinio Teismo nutarimus (visi šie teisės aktai skelbiami „Valstybės žiniuose“). Studijuojantiems konstitucinę teisę ypač svarbūs yra Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, kuriuose suformuluota Lietuvos konstitucinės santvarkos samprata, išdėstytos įvairių Konstitucijos principų ir normų interpretacijos. Straipsniai konstitucinės teisės klausimais retsykiais pasirodo akademinėje spaudoje: Lietuvos teisės universiteto leidinyje „Jurisprudencija. Mokslo darbai“, Vilniaus universiteto leidinyje „Teisė. Mokslo darbai“, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės instituto žurnale „Teisės apžvalga“. Ne vienu straipsniu ar Konstitucijos normų komentaru galėjo pasidžiaugti ir leidinių „Teisės problemos“, „Justitia“ skaitytojai. Susidomėjusiems konstitucine teise ypač pravartu pasklaidyti ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto leidžiamą „Politologiją“, kurios kone kiekviename numeryje rasime straipsnių konstitucininkams rūpimomis temomis. Be to, kartas nuo karto pasirodo mokslinių konferencijų medžiagos. Tikimės, kad neišvengiamai artėja ir monografijų ar didesnių studijų konstitucinės teisės klausimais metas.

¹ Teisinėje literatūroje vartojamas sąvokas „konstitucinė kontrolė“, „konstitucinė priežiūra“ ar „konstitucinė justicija“, nepaisydami jų reikšmių niuansų, esame linkę laikyti sinonimais. Vadovėlyje vartojama sąvoka „konstitucinė kontrolė“.

Taip pat pažymėtina, kad iki šiol nėra knygų, kurioje būtų bandoma suformuluoti konstitucinės teisės teorijos pagrindus, kompleksiskai išnagrinėti nūdienos Lietuvos konstitucinę teisinę tikrovę (konstitucinės teisines idėjas, konstitucinės teisės normas, principus ir institutus, konstitucinius teisinius santykius). Teorinių pagrindų dažniausiai tenka ieškoti dar tarpukaryje parašytuose M. Römerio – pripažinto Lietuvos valstybės tyrinėtojo, konstitucinės teisės mokslo klasiko – veikaluose. Klasika visados klasika. Nors turime pastebėti, kad daugiau kaip per pusę amžiaus iš esmės pasikeitė konstitucinės teisės mokslo peizažas. Regime naujas problemas, naujas mokyklas, naujus ieškojimus. Dar gerai, kad šiais laikais anglų, prancūzų, vokiečių, rusų ar lenkų kalbomis parašytų monografijų, kuriose nagrinėjamos konstitucinės teisės problemos, ar konstitucinės teisės vadovėlių² ir Lietuvoje galima gauti. Bėda kita – užsienio autorių darbuose dominuoja savos realijos, specifinė problematika, savita tyrimo metodologija. Todėl reikėtų būti atsargiems ir mechaniškai netaisyti vienu ar kitu autorių formuluojamų teorinių nuostatų tiriant Lietuvos konstitucinę teisinę tikrovę, juo labiau, kad ir tie patys reiškiniai neretai įvardijami skirtingomis sąvokomis. Tik pradėjus studijas, nėra taip paprasta atsirinkti, kas universalu, išties reikšminga, o kas – mokslinė mada ar tik mokslo paraštės. Žinoma, pažiūrų įvairovė moko kritiškai žvelgti į tikrovę, padeda formuoti savo požiūrį. Tačiau pradžioje reikia pagrindų.

Konstitucinės teisės mokslas – ne vien teisiųjų žinių sandauga. Tai visados tam tikras konstitucinės teisines tikrovės vertinimas, tam tikrų požiūrių nuosekli sistema. Tiriant konstitucines teisines problemas, dažniau

² Norėtusi nurodyti bent keletą vadovėlių užsienio kalbomis, kurie vienu ar kitu, dažniausiai teoriniu ar lyginamuoju, aspektu pravartūs ir pradedantiems Lietuvos konstitucinės teisės studijas: *Burdeau G., Hamon F., Troper M. Droit Constitutionnel*. 25e édition. Paris, L. G. D. J., 1997; *Ardant Ph. Institutions politiques et droit constitutionnel*. 4e édition. Paris, L. G. D. J., 1992; *Favoreu L., Gaia P., Ghevontian R., Mestre J. L., Pfersmann O., Roux A., Scoffoni G. Droit constitutionnel*. 2e édition. Paris, Dalloz, 1999; *Tribe L. H. American Constitutional Law*. Mineola, New York, 1978; *Redlich N., Schwartz B., Atanasio Y. Constitutional Law*. Second edition. New York, 1992; *Wade E. G. S. and Bradley A. W. Constitutional and Administrative Law*. London, 1986; *Alder J. Constitutional and Administrative Law*. Second edition. London, 1994; *Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and Administrative Law*. Twelve edition. Longman, 1998; *Stern K. Staats und Verfassungsrecht. Einführung in das deutsche Recht*. München, 1989; *Stein E. Staatsrecht*, 15., neu bearbeitete Auflage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1995; *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Herausgegeben von J. Isensee und P. Kirchhof. Heidelberg, 1987–1992; *Hesse K. Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 18, erg. Aufl. Heidelberg, Müller Jur. Verl., 1991; *Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Wydanie 3. Warszawa, 1999; *Banaszak B. Prawo konstytucyjne*. Warszawa, 1999; *Sagan S. Prawo konstytucyjne RP*. Warszawa, 1999; *Baglaj M. Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federaciji*. Moskva, 1998; *Konstitucionnoje pravo* (red. V. Lazarev). Moskva, 1999; *Čirkin V. Konstitucionnoje pravo: Rosija i zarubežnyj opyt*. Moskva, 1998.

svarbesni ne atsakymai į keliamus klausimus, bet tų atsakymų argumentai, argumentai, atskleidžiantys reiškinių siūlomą sampratą esmę.

„Konstitucija, konstitucingumas, konstitucionalizmas – tai žodžiai ir sąvokos, kurios tapo ypač aktualios šiandien išsivadavusių iš komunizmo despotijos šalių, taip pat ir Lietuvos politologijai, teisės mokslui ir visuomenės sąmonei”³. Todėl suprasti šias sąvokas, išmolti praktiškai taikyti teisę – vienas iš studijuojančio teisės mokslus asmens uždavinių. Šalies politinis ir teisinis gyvenimas prieštaringas – tai „gyvos” visuomenės požymis. Tačiau nūdienos sąlygomis sėkminga visuomenės raida galima tik gerbiant asmens teises ir laisves, suprantant, kad valdžia prasminga tik tarnaudama žmonėms. Konstitucijos esmę geriausiai išreiškia dvi idėjos: valdžios ribojimas bei žmogaus teisių ir laisvių apsauga.

Labai svarbu konstitucinius pradus įtvirtinti visoje teisinėje sistemoje. Tai teisės stabilumo, demokratiškumo, teisiškumo geriausias laidas. Gaila, kad teisinio gyvenimo konstitucionalizacijos idėja tik skinasi kelią. Lietuva negali nejausti ir tarptautinio konteksto įtakos. Konstitucinės teisės reiškinių tyrinėtojai pastebi būdingas konstitucinės teisės raidos šiuolaikinėse valstybėse tendencijas: konstitucijos – teisinės sistemos branduolio – reikšmės pripažinimą, konstitucinio teisinio reguliavimo apimties išaugimą, bendražmogiškų vertybių įtaką konstituciniam teisiniui reguliavimui, konstitucinės teisės dėmesį svarbiausioms visuomenės ekonominėms, socialinėms ir kultūrinėms problemoms, tarptautinės teisės įtaką nacionalinei teisei ir t.t.

Kiekvieno dalyko studijoms reikia pradžiamokslis. Šis vadovėlis – pradedančiųjų konstitucinės teisės studijas „kelionės vadovas”. Juo siekiama išmokyti analizuoti ir vertinti konstitucinę teisinę tikrovę. Vadovėlyje pabandyta atskleisti svarbiausių konstitucinės teisės koncepcijų esmę, siekta parodyti teisinių reiškinių tarpusavio sąsajas, vidinius ryšius. Vadovėlis – tik pačių pagrindinių konstitucinės teisės teorijos ir Lietuvos konstitucinės teisės problemų apžvalga, bandymas paaiškinti bent pačias svarbiausias problemas. Dėstydami savo požiūrį, pasistengsime priminti, kad yra autorių, tam tikrą reiškinį vertinančių kitaip. Manome, kad studentas nuo pat pirmųjų studijų dienų turėtų suprasti, kad moksle nėra vienos tiesos, kad tą patį dalyką galima tirti ir vertinti įvairiais požiūriais. Tačiau didesnės mokslinės polemikos vengsime – nuolat prisimename, kad rašome vadovėlį.

Keletas klausimų, į kuriuos reikia atsakyti.

Pirmas: kodėl, nors vadovėlis pavadintas „Lietuvos konstitucinė teisė”, o ne „Konstitucinė teisė”, jame gana daug vietos skiriama konstitu-

³ *Stačiokas S. Mykolas Rōmeris ir mūsų dienų Lietuva // Rōmeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, 1994. P. 1.*

cinės teisės teorinėms problemoms? Kodėl nevengiama pasiremti metodika, būdinga lyginamajai teisėtyrai? Atsakymas: konkrečios šalies konstitucinės teisės studijos nelabai įsivaizduojamos be teorinių konstitucinės teisės pagrindų išdėstymo. Lietuvos konstitucinę sistemą galima suprasti tik perpratus konstitucinės teisės teorijos pagrindus. Todėl konstitucinės teisės teorijai, ypač pirmoje vadovėlio dalyje, bus skiriamas didesnis dėmesys, taip pat atskleidžiant ir Lietuvos konstitucinę specifiką. Antroje vadovėlio dalyje daugiausia bus aiškinama apie Lietuvos konstitucinės teisės institutus. Autoriai nevens ir istorinio rakurso. Ir Lietuvos valstybės, konstitucinės minties, ir konstitucinio reguliavimo raidos, ir atskirų konstitucinės teisės institutų vystymosi analizė padės suprasti šių dienų realijas. Prireikus, kaip minėta, nevensime ir palyginimų. Tiesa, komparatystikos bus nedaug, tik tiek, kiek būtina šiame studijų etape. Lyginamoji konstitucinė teisė studentų lauks kitais studijų metais. Tai bus pradėtų konstitucinės teisės studijų tęsinys.

Antras klausimas: kas vadovėlyje bus nagrinėjama? Visų pripažintos konstitucinės teisės mokymo programos Lietuvoje kol kas nėra. Aukštosios mokyklos pačios rengia mokymo planus. Aišku viena, kur besimokyti studentas, tam tikras žinių minimumas yra būtinas. Todėl vadovėlio pirmame skyriuje „Konstitucinės teisės įvadas“ aiškinsime konstitucinės teisės sąvokos vartojimą įvairiais aspektais, analizuosime konstitucinę teisę kaip teisės sritį, teisės mokslą ir studijų discipliną. Antrame skyriuje „Konstitucija“ bandysime dėstyti konstitucijos teorijos pagrindus, Lietuvos konstitucijų raidą, 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožus. Trečias skyrius „Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai“ atskleidžia konstitucinio reguliavimo esmę. Žmogaus teisės, pilietybės santykiai nagrinėjami ketvirtame skyriuje „Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje“ bei penktame skyriuje „Lietuvos Respublikos pilietybė. Užsieniečių teisinė padėtis“. Šeštas skyrius „Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“ skirtas konstitucinės kontrolės institutui. Septintame ir aštuntame skyriuose „Valstybė“ bei „Valstybės forma“ nagrinėjamos valstybės organizacijos konstitucinės problemos. Devinto skyriaus pavadinimas „Nevalstybinės organizacijos konstitucinėje teisėje“ rodo, kad bus nagrinėjamos nevalstybinių organizacijų konstitucinėje teisėje problemos. Dešimto skyriaus „Rinkimai ir referendumai“, vienuolikto skyriaus „Konstitucinė valstybės valdžios sistema“ pavadinimai atskleidžia, kokie klausimai nagrinėjami. Dvyliktame–šešioliktame skyriuose aptariama Lietuvos valstybės valdžios institucijos – Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidentas, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, teismai, taip pat vietos savivalda ir valdymas. Palyginę šio vadovėlio turinį su užsienio autorių parašytais panašaus pobūdžio darbais, pastebėsite, kad kai kurios konsti-

tucinės teisės problemos liko nepaliestos, o kitoms, atrodo, skirta daug dėmesio. Tai paaiškinama paprastai: lėmė ir Lietuvos konstitucinės realijos, ir pasirinkta vadovėlio koncepcija. Vadovėlis – tai ir bandymas ieškoti optimalios konstitucinės teisės pažinimo klausimų bei temų visumos.

Trečias klausimas: kaip bus nagrinėjamos nurodytos temos? Vadovėlis nėra monografija. Jo tikslas kuklesnis – suteikti būtinų žinių pradedančiam teisės studijas. Tačiau nesame linkę „nuleisti” mokslinio nagrinėjimo „kartelės”. Aiškus ir išsamus klausimo nagrinėjimas – siektinas idealas. Teoriniai pagrindai, Lietuvos konstitucinis teisinis reguliavimas ir jo taikymo praktika – kiekvieno skyriaus svarbiausi elementai. Šio vadovėlio ypatumas – konstitucinės teisės klausimų nagrinėjimas kuo plačiau remiantis konstitucine jurisprudencija. Tikimės, kad vadovėlis padės geriau suprasti svarbiausias konstitucinės teisės idėjas, teisinį reguliavimą ir konstitucinius teisinius santykius.

Ketvirtas klausimas (tikriausiai iškils vėliau, jau ėmusis tarptautinės, civilinės, baudžiamosios, administracinės ar kitų teisės sričių, taip pat politologijos studijų): kodėl tos pačios problemos nagrinėjamos, pvz., ir konstitucinėje, ir tarptautinėje teisėje bei konstitucinėje teisėje ir politologijoje? Atsakymas: taip, tai tos pačios problemos, tačiau jos nagrinėjamos skirtingu aspektu. Toks įvairiapusis tyrimas tik didina tikimybę, kad pavyks atskleisti esminius reiškinių bruožus, padės geriau suprasti jo esmę.

Vadovėlio autorius, nepaisant jų gyvenimo patirties, mokslinių pažiūrų skirtumų (moksle ginčai neišvengiami ir netgi būtini) vienijo noras parengti būtiną teisės studijų lietuvišką konstitucinės teisės vadovėlį. Tvarydami tekstą, siekėme, kiek tai padaryti yra įmanoma, pusiausvyros tarp vadovėlių vienijančios idėjos ir atskirų autorių pažiūrų savitumo. Bendras darbas nepaneigia autorių siūlomų koncepcijų individualumo. Taip pat siekėme pusiausvyros tarp to, kas laikoma konstitucinės teisės mokslo klasika, ir tarp to, kas moderniuose ieškojimuose atspindi nūdienos dvasią.

Vadovėlyje panaudota norminė medžiaga, datuojama 2001 m. birželio 15 d. Cituojami teisės norminius aktus (taip pat ir Konstitucinio Teismo nutarimus), vadovėlyje nenurodome „Valstybės žinių” numerio, kuriame jie buvo išspausdinti, kadangi visus šiuos teisinius šaltinius pateikiame vadovėlio pabaigoje – literatūros sąrašė.

Jei šis darbas padės konstitucinės teisės studijoms, galėsime manyti, kad savo tikslą pasiekėme. Lauksime pastabų ir pasiūlymų. Tai padės mūsų tolesniame darbe.

Dėkojame visiems, padėjusiems rengti šį vadovėlį. Be jų pagalbos vargu ar būtume įvykdę užsibrėžtą tikslą.

I skyrius

KONSTITUCINĖS TEISĖS ĮVADAS

- 1 poskyris.** *Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis*
- 2 poskyris.** *Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai*
- 3 poskyris.** *Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina*

1. Pirmame skyriuje „Konstitucinės teisės įvadas“ supažindinsime su svarbiausiomis konstitucinės teisės sąvokomis bei problemomis. Jas išnagrinėjus, galima sėkmingai tęsti pradėtą pažintį su konstitucine teise. Pirmiausia paaiškinsime sąvokos „konstitucinė teisė“ vartojimą įvairiais aspektais. Mus domins konstitucinė teisė kaip nacionalinės teisės sritis, kaip teisės mokslas ir studijų disciplina.

Įvadinį skyrių sudaro trys poskyriai: „Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis“, „Konstitucinės teisės šaltiniai“, „Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina“.

2. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sritis – paprastai suprantama kaip sistema teisės normų, nustatančių valstybės organizaciją, viešosios valdžios (iš esmės – valstybės valdžios) organizavimą ir jos įgyvendinimo pagrindus, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus. Konstitucinė teisė – centrinė nacionalinės teisės sritis, reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius, įtvirtina visos teisės sistemos kūrimo principus. Taigi konstitucinė teisė nustato ir kitų teisės sistemos sričių teisinio reguliavimo pradus.

3. Demokratinėje visuomenėje teisė privalo reikšti ir ginti visuomenės bendrus interesus, suderindama įvairius socialinius siekius, raskama kompromisinius sprendimus. Įgyvendinant šiuos socialinius uždavinius, konstitucinei teisei tenka ypač svarbus vaidmuo. Konstitucinės teisės normos nustato svarbiausias politinio proceso taisykles. Demokratinėi santvarkai būdinga politinės valdžios kaita. Politinio gyvenimo demokratinėje valstybėje pokyčiai vyksta tik pagal konstitucinės teisės nustatytas taisykles.

4. *Konstitucinę teisę kaip objektyviosios teisės sritį padeda išskirti savitas reguliavimo objektas bei reguliavimo metodas.*

5. *Konstitucinės teisės šaltiniai – tai įvairios konstitucinės teisės normų išraiškos formos. Konstitucija, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, konstituciniai įstatymai, įstatymai, tarptautinės sutartys, poįstatyminiai aktai bei kiti teisės šaltiniai sudaro Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemą. Konstitucinės teisės moksle nesibaigia ginčai dėl vieno ar kito teisės šaltinio reikšmės ar jo vietos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje. Bandysime išdėstyti ne vien tai, dėl ko iš esmės daugelis autorių sutaria, bet ir kai kuriuos diskutuotinus klausimus. Tikimės, kad tai padės geriau suprasti Lietuvos konstitucinės teisės specifiką.*

6. *Konstitucinės teisės mokslas pasaulyje ir Lietuvoje, svarbiausios konstitucinės teisės mokslo problemos, taip pat konstitucinės teisės disciplinos studijos – tai klausimai, kuriuos aiškinantis atskleidžiami nauji konstitucinės teisinės tikrovės bruožai.*

1 poskyris

KONSTITUCINĖ TEISĖ – NACIONALINĖS TEISĖS SISTEMOS BRANDUOLYS, TEISĖS SISTEMĄ INTEGRUOJANTI TEISĖS SRITIS

- 1.1. Konstitucinės teisės sąvokos vartojimo aspektai
- 1.2. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas ir metodas
- 1.3. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis
- 1.4. Konstitucinė teisė ir Konstitucijos teisė arba konstitucinė teisė siaurąja prasme ir konstitucinė teisė plačiąja prasme
- 1.5. Socialinė konstitucinės teisės paskirtis
- 1.6. Konstitucinės teisės normos, principai ir institutai
- 1.7. Konstituciniai teisiniai santykiai

1.1. Konstitucinės teisės sąvokos vartojimo aspektai

Beveik kiekvienas konstitucinės teisės vadovėlis pradedamas tuo pačiu klausimu: ką reiškia sąvoka „konstitucinė teisė“? Teisinėje literatūroje sąvoka „konstitucinė teisė“ vartojama keliais aspektais. Vienu atveju

kalbama apie asmens subjekcinę teisę, įtvirtintą konstitucijoje, kitu – apie nacionalinės teisės sritį, trečiu – apie vieną iš teisės mokslų, ketvirtu – apie studijų discipliną. Toks vienos sąvokos vartojimas įvairiais aspektais rodo, kad visi šie aspektai susiję, tačiau netapatūs.

Kai sąvoka „konstitucinė teisė“ vartojama konstitucijoje – pagrindiniame šalies įstatyme – įtvirtintoms asmenų subjekcinėms teisėms apibūdinti, turima galvoje teisinio santykio dalyvio galimas (leistinas) elgesys, t.y. jo galimybė vienaip ar kitaip elgtis. Subjekcinės teisės turinį sudaro trys teisinės galimybės: galimybė elgtis taip, kaip numato teisės normos; galimybė reikalauti, kad kiti teisinio santykio dalyviai atliktų pareigą, taip pat galimybė kreiptis į kompetentingas institucijas, kad jos apgintų subjekcinę teisę (t.y. priverstų kitą teisinio santykio dalyvį atlikti pareigą).

Sąvoka „konstitucinė teisė“ vartojama ir objektyviosios teisės (t.y. šalyje galiojančios teisės normų sistemos) tam tikrai sričiai apibūdinti. Šiuo atveju konstitucinė teisė suvokiama kaip tam tikroje šalyje galiojančių teisės normų, reguliuojančių tam tikrą visuomeninių santykių sritį, visuma. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad konstitucinės teisės normos reguliuoja santykius, susijusius su viešosios valdžios įgyvendinimu. Tai valstybės organizacija, viešosios valdžios (iš esmės valstybinės valdžios) organizavimas bei šios valdžios įgyvendinimo pagrindai, taip pat asmens ir valstybės svarbiausieji santykiai.

Sąvoka „konstitucinė teisė“ gali reikšti ir vieną iš teisės mokslų (t.y. visumą mokslo žinių, teorijų, koncepcijų, mokymų), kuris tiria ir konstitucinės teisės normas, ir jų įgyvendinimo praktiką, ir konstitucinių teisių idėjų pasaulį.

Ir pagaliau ketvirtuoju atveju „konstitucinė teisė“ reiškia studijų discipliną, t.y. specialų kursą, dėstomą studentams teisininkams aukštojoje mokykloje. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina yra glaudžiai susijusi su konstitucinės teisės mokslu, remiasi jo pasiekimais. Žinoma, mokymo disciplina visų konstitucinės teisės mokslų problemų negali aprėpti, supažindina tik su pagrindinėmis.

Taigi aptarus įvairius „konstitucinės teisės“ sąvokos vartojimo aspektus, galima pradėti nagrinėti konstitucinės teisės kaip objektyviosios teisės, t.y. kaip nacionalinės teisės srities, problemas. Tačiau prieš imantis šį klausimą nagrinėti, reikia susitarti dėl terminijos. Priežastis paprasta: teisinėje literatūroje iš esmės tas pats reiškinys vienu yra įvardijamas kaip konstitucinė, o kitų – kaip valstybinė teisė. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šias sąvokas turėtume laikyti sinonimais. Kodėl vartojamos skirtingos sąvokos? Ar iš tiesų jos – sinonimai?

Vienose šalyse dominuoja „valstybinės teisės“ pavadinimas (Vokietija), kitose (pvz.: JAV ir Prancūzijoje) įsitvirtinusi „konstitucinės teisės“ sąvoka. Skirtingų sąvokų pasirinkimą lėmė konkrečios istorinės aplinky-

bės. Antai Vokietijoje formuojantis šiai teisės sričiai, teisinė mintis akcentavo valstybės raidą, valstybės institutų, jų teisinio reguliavimo reikšmę. JAV ar Prancūzijoje demokratinės jėgos, siekdamos permainų, rėmėsi Konstitucijos – pagrindinio šalies įstatymo, įtvirtinančio asmens teises bei laisves, nustatančio valstybės valdžios galių ribas idėjomis. Todėl vienur įsitvirtino sąvoka „valstybinė teisė“, kitur – „konstitucinė teisė“. Teisinio reiškinių skirtingas įvardijimas nėra vien kalbos problema. Tai greičiau tam tikro požiūrio į patį teisinį reiškinį išraiškos problema. Pasirinkus vieną ar kitą sąvoką, ją nuolat vartojant, susiklosto ir sąvokos vartojimo tradicija.

Kokia yra lietuviška tradicija? Antai skaitydami P. Leono „Teisės enciklopedijos paskaitas“ rasite, kad „valstybinė teisė nustato valdžios organizaciją ir santykius tarp valdžios ir piliečių“¹. Lietuvos valstybinės teisės kursą Vytauto Didžiojo universitete tarpukariu yra skaitęs A. Tumėnas. Tai gi matome „valstybinės teisės“ sąvokos vartojimo praktiką. Antra vertus, žinoma ir „konstitucinės teisės“ vartojimo tradicija.

„Konstitucinės teisės“ sąvokos įsitvirtinimą Lietuvoje reikėtų sieti su M. Römerio įtaka. Tarpukariu Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultete dėstoma teisės mokslo disciplina pagal Universiteto statutą buvo vadinama „valstybine teise“. Tačiau M. Römeris ir savo paskaitose, ir mokslo darbuose ją vadino „konstitucine teise“. Tokį savo pasirinkimą M. Römeris aiškino ir prancūzų teisės mokyklos poveikiu, ir aplinkybe, kad sąvoka „valstybinė teisė“ „apima ne tik tai teisę valstybėje <...> kurią mūsų Vytauto Didžiojo universiteto statusas vadina „valstybine“, bet ir valstybės administracinę, ir baudžiamąją, ir net civilinę teisę, žodžiu, – visas valstybės teisės šakas“². Pagal M. Römerį, terminas „valstybinė teisė“ vartotinas visai tai teisei, kuri yra valstybės (jos valdžios) nustatoma ir kuri veikia valstybėje kaip jos tam tikra funkcija, taip pat ją tuo terminu atskiriant nuo kitų socialinių junginių teisės (bažnyčios ir bažnytinės teisės, tarptautinės teisės ir bet kurios kitos ne valstybinės teisės). Šią socialinių junginių teisę M. Römeris vadino *bendru* socialinės teisės *vardu* . Laikantis pasirinktos vardijimo logikos, terminu „valstybinė teisė“ negalima vadinti kurios nors vienos valstybės teisės šakos, nes tai prieštarautų pasirinktai teisės koncepcijai. Todėl M. Römeris daro išvadą: „Toji gi valstybinės teisės šaka, kurią aš dėstau ir kurią aš ypatingai savo mokslo rašiniuose studijuju, savo būtent ta, kuri liečia pačią valstybės konstrukciją visais valstybės elementais ir ypač valstybės valdžios konstrukcija, tai ta teisė, kuri priimta greta man netinkamo „valstybės teisės“ termino vadinti dar konstitucinės teisės terminu; taip aš ją ir vadinu“³. Tiesa, M.

¹ Leonas P. Teisės enciklopedijos paskaitos. Antra laida. Kaunas, 1931. P. 160.

² Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995. P. 317.

³ Römeris M. Op. cit. P. 317.

Römeris priduria, kad tiksliausias būtų „valstybinės konstitucinės teisės“ pavadinimas, nors galima pasitenkinti ir „terminu „konstitucinė teisė“ be priedo „valstybinė“, nes mes iš viso iš valstybinės teisės ribų neišeiname ir todėl nebūsime įtarti turėjimu galvoje visokių socialinių junginių konstitucinės teisės”¹.

Taigi tarpukario Lietuvoje teisinė mintis svyravo tarp dviejų pasirinkimų: valstybinės teisės (tai ir vokiškos teisės mokyklos tiesioginė įtaka, ir šios mokyklos įtaka per carinės Rusijos teisinę mintį, perėmusią vokiškąją tradiciją) ir konstitucinės teisės (M. Römerio įtaka). Pamažu teisinėje apyvartoje pastarasis požiūris ėmė vis plačiau vyrtauti.

Sovietmečiu „konstitucinės teisės“ sąvoka buvo nustumta į pakraščių. Tuo laikotarpiu studentams teisininkams buvo dėstomas „Tarybinės valstybinės teisės“, „Užsienio socialistinių šalių valstybinės teisės“ bei „Buržuazinių ir besivystančių šalių valstybinės teisės“ kursai. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip ir daugelyje Vidurio ir Rytų Europos pototalitarinių valstybių, stebėtinai lengvai įsitvirtina „konstitucinės teisės“ sąvoka.

„Konstitucinės teisės“ sąvokos vartojimas sietinas su konstitucijos – valdžią ribojančio aukščiausios teisės galios dokumento – reikšmės pripažinimu šiuolaikinės visuomenės gyvenime, su konstitucionalizmo idėjų sąmoningu įtvirtinimu. Vartojant sąvoką „valstybinė teisė“, akcentuojama valstybė, valstybės valdžios organizacija, valstybės valdžios institucijų veiklos reguliavimo svarba, o asmens teisės ir laisvės, valstybės valdžios ribojimas atsiduria tarsi antroje vietoje. Be to, vartojant skirtingas sąvokas, gali iškilti ir jų turinio problemų. Reikėtų prisiminti, kad sąvokos „valstybinė teisė“ ir „konstitucinė teisė“ apima ne visai tas pačias teisės sritis. Antai „valstybinės teisės“ sąvokos vartojimo bastione, Vokietijoje, išleistoje Brockhauzo enciklopedijoje rašoma, kad „valstybinė teisė pačia siauriausia žodžio prasme sutampa su konstitucine, o pačia plačiausia – ji apima viską, kas susiję su valstybe”². Taigi valstybinė teisė gali būti suprantama kaip teisės sritis, kurią sudaro ne tik konstitucinės normos, bet ir kitų teisės sričių (administracinės, finansų ir kt.) normos, reguliuojančios valstybės valdžios institucijų veiklą. Antra vertus, negalima nepastebėti, kad konstitucinę teisę sudaro ne tik valstybės valdžios institucijų organizaciją ir veiklą reguliuojančios normos, bet ir normos, nustatančios nuosavybės, šeimos, gamtos apsaugos ir kitų santykių pagrindus. Taigi siekiant išvengti dviprasmybių, būtina apsispręsti dėl konkrečios sąvokos vartojimo. Vargu ar reikia griauti jau įsitvirtinusį Lietuvoje „konstituci-

¹ Römeris M. Op. cit. P. 318.

² Brockhaus Enzyklopädie. B. 17. Wiesbaden, 1973. S. 810.

nės teisės” sąvokos vartojimą. Todėl atsižvelgdami į šį ir kitus išdėstytus argumentus, vartosime „konstitucinės teisės” sąvoką.

Bet kurios teisės srities studijose didžiausias dėmesys skiriamas teisinio reguliavimo pažinimui. Konstitucinė teisė – ne išimtis. Tiesa, būtina pastebėti, kad paprastai objektyviosios teisės analizė apsiriboja tik teisės normų analize. Taigi tokiu atveju būtų kalbama apie konstitucinę teisę kaip apie tam tikrą teisės normų sistemą, kuri nustato valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemą ir jos veiklos pagrindus, svarbiausias asmens teises ir laisves.

Be jokios abejonės, teisinio reguliavimo analizė turėtų labiausiai dominti teisininką. Bet antra vertus, analizuodami šią teisės sistemos sritį, neturėtume pamiršti ir teisinių idėjų, koncepcijų, teorijų, pažiūrų, inspiravusių teisinio reguliavimo atsiradimą, taip pat konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktikos. Teisinių idėjų ir teisinių santykių tyrimas neretai atskleidžia esminius teisinio reguliavimo bruožus. Apsiribojus vien teisės normų nagrinėjimu ir nekreipiant dėmesio į teisinę praktiką, nesunku kurį nors autoritarinį ar net totalitarinį režimą palaikyti visai demokratišku. Todėl siekdami paaiškinti Lietuvos konstitucinės teisės sistemą, nagrinėsime ne tik teisinį reguliavimą, bet bandysime atsižvelgti į šį reguliavimą grindusias teises idėjas (t.y. įvairus teisinius požiūrius, teorijas, doktrinas), taip pat ir teisės normų įgyvendinimo praktiką (konstitucinės teisės studijose, jeigu nenagrinėsime konstitucinės jurisprudencijos, pažinsime tik paviršinius konstitucinės teisinės tikrovės klodus).

1.2. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas ir metodas

„Objektyvioji teisė yra paprastai apibrėžiama kaip sistema elgesio taisyklių, kurios reguliuoja santykius, galinčius išsaknyti daugiau ar mažiau organizuotoje visuomenėje”¹. Šios taisyklės, t.y. teisės normos, sudaro tam tikrą kryptingą sistemą. Kitaip teisinis reguliavimas būtų beprasmis ir neveiksmingas, neužtikrintų tam tikros tvarkos visuomenėje.

Kalbėti apie teisės sistemą, vadinasi, kalbėti apie objektyviosios teisės struktūrą, išreiškiančią vidinį teisės normų suderinamumą, šių normų skirstymą į teisės šakas, pošakius ir institutus. Teisės šaka – tai teisės sistemos dalis, kurią sudaro teisės normos, reguliuojančios tam tikrą visuomeninių santykių sritį. Giminingi, tarpusavyje glaudžiai susiję tam tikros srities visuomeniniai santykiai lemia ir tam tikros teisės šakos susi-

¹ Bergel J.–L. *Théorie générale du droit*, deuxième édition. Paris, Dalloz, 1989. P. 40.

formavimą. Teisės šakoje galima išskirti teisės institutus, kuriuos sudaro teisės normos, reguliuojančios vienaarūšius santykius.

Nacionalinės teisės sistemą sudaro įvairios teisės šakos, reguliuojančios tam tikrą visuomeninių santykių sritį. Antai civilinė teisė reguliuoja turtinius santykius ir su jais susijusius asmeninius neturtinius santykius, darbo teisė – darbo santykius ir su jais susijusius santykius, finansų teisė – finansinius santykius (biudžetas, mokesčiai, kreditai, paskolos), baudžiamoji teisė nustato nusikalstamas veikas bei numato bausmes už tokias veikas, baudžiamojo proceso teisė reguliuoja baudžiamųjų bylų nagrinėjimo santykius ir t.t. Teisės skirstymo į teisės šakas pagrindai yra teisinio reguliavimo objektas ir teisinio reguliavimo metodas.

Teisės šakos reguliavimo objektas yra šios teisės normų reguliuojami visuomenės santykiai. Norint atskleisti konstitucinės teisės specifiką, reikia išnagrinėti jos normų reguliuojamos visuomeninių santykių srities specifiką.

Peržvelgę teisinę literatūrą, galėtume tvirtinti, kad dominuoja požiūris, jog konstitucinė teisė reguliuoja dvi dideles visuomeninių santykių grupes. Konstitucinės teisės normos nustato valstybės organizaciją, viešosios valdžios institucijų sistemą ir jos veiklos pagrindus, taip pat (tuo aiškinamas konstitucinio reguliavimo prasmingumas) įtvirtina asmens ir valstybės tarpusavio santykių pagrindus, t.y. asmens pagrindines teises ir laisves bei pareigas.

Žinoma, įvairių teisės mokyklų ar pakraipų atstovai nevienodai apibrėžia konstitucinės teisės reguliavimo objektą. Požiūrių skirtumus lemia daugybė veiksnių (be jokios abejonės, visų pirma – šalies konstitucinio reguliavimo praktika, taip pat teisinio mąstymo tradicijos, autoriaus gyvenimo laikotarpis, pasaulėžiūros ar formuluojamos doktrinos ypatumai ir kt.). Antai XX a. pradžioje A. Esmeinas „Konstitucinės teisės principų“ įvade teigė, kad konstitucinė teisė turi trigubą objektą. „Ji nustato: 1) valstybės formą; 2) valdžios ir jos organų formą; 3) valstybės teisių ribas“¹. Aptaręs šias konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sritis, minėtas autorius konstatuoja: „Valstybės forma, valdymo forma, pripažinimas ir laidavimas pilietinių teisių – štai pagrindiniai ir būtini konstitucinės teisės objektai. Kitų objektų, kurie iš esmės priklausytų konstitucinei teisei, nėra <...>“². A. Esmeino amžininko A. V. Dicey požiūriu, konstitucinė teisė, „kaip šis terminas yra vartojamas Anglijoje apima visas normas, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai yra susijusios su suverenos valdžios padalijimu ir vykdymu valstybėje. Taigi ji apima (be kitų dalykų) visas normas, apibrėžiančias suverenos valdžios sudėtį, visas normas, regla-

¹ *Esmein A.* Konstitucinės teisės principai (Prancūzų ir palyginamieji). I t. 1 d. Kaunas, 1932. P. 1.

² *Esmein A.* Op. cit. P. 42.

mentuojančias tą suverenią valdžią įgyvendinančių įstaigų savitarpio ryšius, arba nustatančios būdą, kaip suvereni valdžia ar jos sudedamosios dalys vykdo savo įgaliojimus. Jos normos nustato: sosto paveldėjimo tvarką, vyriausiojo magistrato nario prerogatyvas, įstatymų leidybos valdžios formą ir jos rinkimų būdą. Šios normos apima ministrus, jų atsakomybę ir veiklos sritis, apibrėžia teritoriją, kurioje įgyvendinamas valstybės suverenitetas, taip pat nustato, kas yra jos valdiniai ar piliečiai¹. Taigi šis autorius kur kas detaliau bando apibūdinti atskiras konstitucinės teisės normų reguliuojamas sritis.

Taigi matome, kad kalbama apie valstybės valdžią, jos įgyvendinimo santykius, taip pat tos valdžios santykių su piliečiais pagrindus.

Ir XX a. antros pusės autoriai nėra pernelyg nutolę nuo laiko išbandytos konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sampratos. Tai patvirtintų ir mūsų pateikiamos kelios tokių požiūrių iliustracijos. Antai garsiajame „Black's Law Dictionary“ rašoma, kad konstitucinė teisė yra „viešosios teisės šaka, kuri nustato valdžios organizaciją, įgaliojimus ir ribas, valdžios bei politinių galių ir funkcijų paskirstymą, valdžios ir piliečių santykių reguliavimo pagrindinius principus <...>“². E. G. S. Wade'o ir A. W. Bradley'io nuomone, konstitucinė teisė turi reguliuoti valstybės valdymą, piliečių ir svarbiausių valstybės institucijų santykius, šių institucijų svarbiausias funkcijas³.

Prancūzų autoriai paprastai akcentuoja politinį konstitucinės teisės pobūdį. Nagrinėdami viešąją teisę, išskiria „konstitucinę teisę, kuri nustato valstybės organizaciją ir jos politinį režimą, taip pat piliečių dalyvavimą viešojoje valdžioje“⁴. M. Prélot konstitucinę teisę suvokia kaip politinę konstitucinę teisę, kaip visumą institutų, kuriais „valstybėje valdžia įtvirtinama, vykdoma ar perduodama“⁵. Žinomo Rusijos konstitucioninko M. Baglajaus nuomone, konstitucinė teisė yra „visuma teisinių normų, saugančių žmogaus pagrindines teises ir laisves, ir tuo tikslu nustatančių atitinkamą valstybės valdžios sistemą“⁶. Pagal lenkų autorius B. Banaszaką ir A. Preisnerį, konstitucinės teisės normos „nustato valstybės padėtį vidaus ir užsienio santykiuose, valstybės valdžios subjektą ir formas, kuriomis ją įgyvendina suverenas, individo statusą valstybėje, ypač jo teises,

¹ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, 1998. P. 25.

² Black's Law Dictionary, St. Paul, Minn. West Publishing CO, 1991. P. 215.

³ Wade E. Z. G. S. and Bradley A. W. Constitutional and Administrative Law. London, 1986. P. 9.

⁴ Piédelièvre A. Introduction à l'étude du droit. Paris, Masson, 1981. P. 40.

⁵ Prélot M. Institutions politiques et droit constitutionnel, 11e édition. Paris, Dalloz, 1990. P. 33.

⁶ Baglaj M. Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federaciji. Moskva, Norma, 1998. S. 3.

laisves ir pareigas, valstybės institucijų organizavimo ir funkcionavimo principus bei jų tarpusavio santykius, teisės kūrimo principus”¹.

Atrodo, ką tik išdėstyta požiūrių į konstitucinės teisės reguliuojamus santykius apžvalga leidžia teigti dominuojant sampratą, jog nacionalinė konstitucinė teisė reguliuoja dvi dideles visuomeninių santykių sritis.

Pirma sritis – valstybės organizacija, viešosios valdžios organizavimo ir jos įgyvendinimo santykiai.

Antra sritis – asmens ir valstybės santykiai. Šios santykių srities svarba ypač pabrėžtina atkuriančioms demokratine santvarką ar tik pradėjusioms žengti demokratijos keliu šalims. Jose būtina įtvirtinti pagarbą žmogaus teisėms, apsaugoti jas nuo valstybės valdžios institucijų ir įstaigų neteisėto kišimosi į pagrindinių teisių sritį.

Įvairiakalbėje teisinėje literatūroje rasite, kad kai kurie autoriai linke išskirti ir daugiau konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sričių. Viena iš jų – visuomenės ekonominės ir socialinės organizacijos principai. Antai P. Ardant'as rašo, jog šiais laikais nusistovėjo požiūris, kad Konstitucijoje taip pat reikia įtvirtinti ir tam tikrą visuomenės ekonominės ir socialinės organizacijos principų skaičių. Jie išdėstomi Preambulėje, Teisių deklaracijoje bei Konstitucijos pagrindinio teksto specialiame skyriuje ir sudaro socialinę Konstituciją, šalia politinės Konstitucijos². Panašias išvadas rasime ir V. Čirkino knygoje, kurioje rašoma, kad „konstitucinės teisės sritis – ne tik asmenybė ir valdžia (t.y. asmens ir visuomenės santykiai, susiję su prigimtinių teisių paskelbimu, taip pat žmogaus, ir valstybės santykiai, susiję, su pozityviomis teisėmis), ne tik valstybės organizacija”. Jo nuomone, konstitucinė teisė „taip pat reguliuoja (įvairiais metodais ir skirtinga apimtimi) visuomenės socialines–ekonominės struktūras, jos politinės sistemos ir dvasinio gyvenimo pagrindus”³. Toks teiginys atitinka K. Sterno tezę: „Šiuolaikinė konstitucija negali nenustatyti pagrindinių visuomenės santvarkos principų, kitaip ji neatliktų stabilizacijos ir tvarkos funkcijų”⁴.

Atrodo, apibrėžiant konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sritis, būtų galima ir taip pasakyti: „Konstitucinė teisė – tai sistema konkrečios šalies teisės normų, reguliuojančių žmogaus padėtį visuomenėje ir valsty-

¹ *Banaszak B., Preisner A.* Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie, Wydanie III zmienioné. Wrocław, 1996. S. 52.

² *Ardant P.* Institutions politiques et droit constitutionnel. 4 édition. Paris, L.G.D.J., 1992. P. 66.

³ *Čirkin V.* Konstitucionnoje pravo. Rosija i zarubežnyj opyt. Moskva, Zercalo, 1998. S. 26–27.

⁴ *Stern K.* Staats - und Verfassungsrecht. Einführung in das deutsche Recht. München, 1989. S. 17–18.

bėje, visuomeninės santvarkos pagrindus, viešosios valdžios organų sistemos organizacijos ir veiklos pagrindus”¹.

Mums labiausiai rūpi Lietuvos konstitucinė teisė kaip Lietuvos teisės sistemos sritis. Vargu ar galėtume ginčytis dėl visuotinai pripažintos konstitucinės teisės reguliavimo objekto sampratos: valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir įgyvendinimo santykių, taip pat dėl asmens ir valstybės svarbiausių santykių.

Tačiau ar galime pamiršti ką tik išdėstyto įvairių šalių autorių požiūrio, pagal kurį į konstitucinės teisės reguliavimo sritį taip pat patenka valstybės ir visuomenės santykių pagrindai. Ar galima Lietuvos Respublikos Konstitucijoje identifikuoti normas, nustatančias valstybės ir visuomenės santykių pagrindus?

Atsivertę Lietuvos Respublikos Konstituciją, jos III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė” ar IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas” rasime tokias normas ar principus: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę” (38 str. 2 d.), „Valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga” (42 str. 2 d.), „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Valstybė gina vartotojo interesus” (46 str.).

Atrodo, galima sakyti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinti visuomenės ir valstybės santykių pagrindai. Tačiau į nurodytas Lietuvos Respublikos Konstitucijos normas galima žvelgti ir kaip į nuostatas, kurios atskleidžia valstybės socialines, ekonomines ar kultūrines funkcijas, tam tikrus valstybės uždavinius, t.y. kaip į valstybei tenkančias pareigas globoti šeimą, remti kultūrą ir mokslą, remti visuomenei naudingas ūkines pastangas ir t.t. Visų šių funkcijų galutinis tikslas – asmens pagrindinių teisių ir laisvių garantavimas tam tikroje gyvenimo srityje. Todėl šiuos konstitucinės teisės normomis reguliuojamus santykius galima nesunkiai ir pagrįstai įkomponuoti ir į valstybės valdžios įgyvendinimo, ir į asmens ir valstybės santykių blokus.

Tokiu būdu nustatydamą asmens teisinį statusą, valstybės valdžios institucijų sistemą, jų veiklos kryptis ir valdžios galių ribas, konstitucinė teisė, taip pat įtvirtina ir visuomenės gyvenimo svarbiausius principus. Todėl pakanka anksčiau minėtas dvi pagrindines konstitucinės teisės reguliavimo sritis išskirti. Žinoma, galima šias sritis skaidyti. Tokiu atveju de-

¹ Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnyh stran. Častj obščaja. T. 1–2. (otv. red. B. A. Strašun). Moskva, BEK, 2000. S. 6.

taliau apibrėžtume konstitucinės teisės reguliavimo objektą, tačiau toks apibrėžimas, prarasdamas apibendrinamąjį pobūdį, būtų daugiau aprašomasis, atskleidžiantis atskirus kiekvienos reguliavimo srities aspektus.

Visuotinai pripažįstamas konstitucinės teisės kaip į visą teisę integruojančios dalies vaidmuo. Tai kelia tam tikrų problemų nagrinėjant konstitucinės teisės reguliavimo objektą. Konstitucinės teisės normos įtvirtina teisės kūrimo principus, tiesiogiai įtakojančius kitų teisės sričių normų turinį, taip pat jų priėmimą. Taigi susiduriame su tam tikra „pereinamąja“ teisės sričių juosta ar „pereinamąja“ teisės sritimi. Pvz.: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 1 d. nuostata „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo numatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“ yra ir konstitucinis, ir baudžiamojo proceso principas. Ar galėtume šią „pereinamąją“ sritį laikyti savarankišku konstitucinės teisės reguliavimo objektu? Pats „pereinamosios“ srities sąvokos vartojimas verčia būti atsargius. Juolab, kad tokios „pereinamosios“ teisės juostos ar srities buvimas – vienas iš motyvų, dėl kurio konstitucinė teisė įvardijama kaip teisės sritis, o ne kaip teisės šaka (ši klausimą plačiau aptarsime nagrinėdami konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje). Neabejotina, kad konstitucinė teisė įtvirtina teisėkūros pagrindus, nors vieną ar kitą jų aspektą prireikus nesunkiai susietume su valstybės valdžios įgyvendinimu ar žmogaus teisine padėtimi. Todėl ir neskubame išskirti dar vienos konstitucinės teisės objektą sudarančios srities. Tokia sritis ištirpsta kituose santykiuose, konstitucinės teisės įtaką jaučia visa teisės sistema.

Aptarę šiuos klausimus, grįžkime prie konstitucinės teisės reguliuojamų santykių. Pirmiausia tai valstybės organizacija, viešosios valdžios¹ (be jokios abejonės turėtume pabrėžti – visų pirma valstybės valdžios) organizavimo ir įgyvendinimo santykiai. Tai plati teisinio reguliavimo sritis. Konstitucinėje teisėje įtvirtinta, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, kad visos valdžios šaltinis – Tauta, kurianti Lietuvos valstybę, kad suverenitetas priklauso Tautai. Tiesioginė ir atstovaujamoji demokratija, valdžios galių ribojimas Konstitucija, valdžios tarnavimas žmonėms, valdžių padalijimas, valstybės valdymo forma, sandara ir politinis režimas – Lietuvos valstybės organizacijos pagrindas. Konstitucinės teisės normos nustato visą valstybės valdžios organizavimo ir įgyvendinimo sistemą. Jos apibrėžia įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijų teisinę padėtį, jų sudarymo tvarką, kompetenciją, tarpusavio santykius. Antai konstitucinė teisė nustato šalies parlamento formavimo tvarką, tautos atstovų statusą, įstatymų lei-

¹ Konstitucinėje teisėje vartojama „viešosios valdžios“ sąvoka platesnė už „valstybės valdžios“ sąvoką, ji taip pat apima vietos savivaldos institucijų įgyvendinamą valdžią. Konstitucinė teisė, kaip žinote, nustato ir vietos savivaldos pagrindus.

džiamosios valdžios institucijos įgaliojimus, įstatymų leidybos procedūrą ir t.t. Konstitucinės teisės normos nustato įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų santykių pagrindus. Pastarieji įtakoja šalies valdymo formą. Konstitucinė teisė reglamentuoja centrinės ir vietinės valdžios santykius, lemiančius valstybės sandaros formą, o konstitucinės teisės normomis įtvirtinti viešosios valdžios įgyvendinimo būdai rodo šalies politinio režimo orientaciją ir t.t. Be to, konstitucinė teisė nustato ir vietinio valdymo bei savivaldos (dar kartą primename, kad todėl kalbame apie viešosios, o ne vien apie valstybės valdžios įgyvendinimą) pagrindus.

Konstitucinėje teisėje svarbiausia problema – valdžios ribos. Taigi įtvirtinama valstybės valdžios institucijų organizaciją, valstybės valdžios institucijų įgaliojimus ir veiklos pagrindus, jų tarpusavio santykių pagrindus, konstitucinė teisė ne tik nustato valstybės valdžios institucijų galių ribas pačioje valstybės valdžios sistemoje (šiuo atveju užtikrinamas valstybės valdžios sistemos vidaus suderinamumas ir veiklos darna), bet ir valstybės valdžios galių ribas išvardytų institucijų santykiuose su asmeniu. Pastarasis aspektas – neabejotinai svarbiausias užtikrinant pagrindines asmens teises ir laisves. Valdžios ribojimo doktrina tiesiogiai atsispindi Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatose. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 2 d. įtvirtinta: „Valdžios galias riboja Konstitucija“. Ši nuostata – svarbiausias imperatyvas, lakoniškiausiai išreiškiantis konstitucionalizmo esmę.

Konstitucinė teisė nustato asmens ir valstybės santykių pagrindus, kitaip sakant, ji nustato asmens teisinio statuso pagrindus. Taip pat reikia pažymėti, kad konstitucinės teisės normos nustato tik asmens teisinio statuso principus, pagrindines teises ir laisves, taip pat ir pareigas. Konstitucinis asmens teisinis statusas lemia asmens statuso detalių įtvirtinimą civilinėje, administracinėje, darbo, socialinio aprūpinimo bei kitose teisės šakose.

Valstybės valdžios institucijų paskirtis – tarnauti žmonėms. Demokratinės konstitucinės valstybės svarbiausia pareiga – saugoti žmogaus teises ir laisves. Konstitucinė teisė įtvirtina žmogaus teises ir laisves. Derinama asmens ir visuomenės interesus, ji nustato ir šių teisių ir laisvių ribojimo pagrindus. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 str. nustatyta, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. To paties Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnio 3 ir 4 d. nustatytos ir šios teisės ribos: laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasi-

nės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ar dezinformacija.

Papildomas teisės skirstymo į teisės šakas kriterijus – teisinio reguliavimo metodas. Teisinio reguliavimo metodą atskleidžia toje srityje naudojami reguliavimo būdai. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas lemia ir šios teisės srities reguliavimo būdus. Tai teisinio poveikio priemonės, kuriomis konstitucinė teisė veikia reguliuojamus visuomeninius santykius. Šie būdai parodo šios teisės srities reguliavimo metodą.

Konstitucinėje teisėje taikomi įvairūs reguliavimo būdai. Konstitucinės teisės normos nustato teises ir pareigas, atsakomybę, leidimą ir draudimą. Galima kalbėti apie įvairių teisinio reguliavimo būdų (įgaliojimo, įpareigojimo, draudimo ar leidimo) santykį šioje teisės srityje.

Konstitucinės teisės normose įtvirtinami įvairių valstybės valdžios institucijų įgaliojimai. Antai pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. Seimas svarsto ir priima Konstitucijos pataisus, leidžia įstatymus, priima nutarimus dėl referendumų, skiria Lietuvos Respublikos rinkimus, steigia įstatymo numatytas valstybės institucijas bei skiria ir atleidžia jų vadovus ir t.t. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 94 str. Lietuvos Respublikos Vyriausybė tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką, vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus, koordinuoja ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų veiklą, rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį Seimui, vykdo valstybės biudžetą ir t.t.

Konstitucinėje teisėje yra taikomas ir įpareigojimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 71 str. yra toks įpareigojimo pavyzdys: referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. Panašaus pobūdžio yra ir Konstitucijos 68 str. 2 d. norma, kad Seimas privalo svarstyti 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateiktą įstatymo projektą.

Konstitucinėje teisėje neretai taikomas ir draudimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 3 d. nustatyta: „Draudžiama žmogų kankinti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. 3 d. įtvirtinta panašaus pobūdžio norma: „Respublikos Prezidentas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, jeigu iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos liko mažiau kaip 6 mėnesiai, taip pat jeigu po pirmalaikių Seimo rinkimų nepraėjo 6 mėnesiai“.

Konstitucinėje teisėje neapsieinama ir be leidimo. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje išdėstytos ir normos, kurios nei įpareigoja, nei draudžia, bet leidžia teisinių santykių dalyviams atlikti tam tikrus veiksmus arba jų neatlikti. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 61 str. nusta-

tyta, kad sesijos metu ne mažiau kaip 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrams. Seimas, apsvaustęs Ministro Pirmininko ar ministro atsakymą į interpeliaciją, gali nutarti atsakymą esant nepatenkinamą ir pusės visų Seimo narių balsų dauguma pareikšti nepasitikėjimą Ministrui Pirmininkui ar ministrams. Taigi pagal šį Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnį ne mažiau nei 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrams, tačiau Seimo nariai tokios interpeliacijos gali ir nepateikti ir t.t.

Atsižvelgiant į naudojamų teisinio poveikio būdų derinius, yra išskiriami du teisinio reguliavimo metodai: imperatyvinis ir dispozityvinis. Imperatyviniam metodui būdinga griežtas privalomumas, teisinio santykio dalyvių (subjektų) tarpusavio santykiai grindžiami subordinacija, teisinio santykio dalyviai neturi pasirinkimo laisvės, jie privalo elgtis kaip nustatyta teisės normų. Dispozityviniam metodui būdinga teisinių santykių dalyvių lygybės pripažinimas, teisinių santykių dalyvių savarankiškumas ir galimybė pasirinkti tam tikrą elgesio modelį.

Konstitucinėje teisėje taikomų reguliavimo būdų analizė leidžia teigti, kad šioje teisės srityje vyrauja imperatyvinio pobūdžio reguliavimas. Konstitucinės teisės normos nustato tam tikrus įpareigojimus, draudimus ar suteikia tam tikrus įgaliojimus, kuriuos reikia įgyvendinti. Šis reguliavimas ypač svarbus žmogaus ir valstybės santykių srityje, kadangi būtina tiksliai apibrėžti valstybės galių ribas, nustatyti asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo mechanizmą. Tuo tarpu dispozityvinių normų (leidžiančių teisės subjektams jomis pasinaudoti ar nepasinaudoti) konstitucinėje teisėje yra nepalyginamai mažiau.

1.3. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis

Norint suprasti konstitucinės teisės kaip nacionalinės sistemos dalies vietą ir reikšmę teisės sistemoje, pirmiausia reiktų aptarti pačios teisės sistemos ypatumus. Primename, kad teisės sistema – tai objektyviosios teisės vidinė sandara, išreiškianti teisės normų suderinamumą ir jų skirstymą į šakas, pošakius, institutus ar poinstitučius. Teisės šaka – tai savarankiška teisės sistemos dalis, kuri jungia teisės normas, reguliuojančias tam tikros srities visuomeninius santykius. Atsižvelgiant į teisinio reguliavimo objektą ir metodą, skiriamos baudžiamosios, civilinės, darbo, finansų ir kitos teisės šakos. Teisės šakoje normos gali jungtis į pošakius, institutus ar poinstitučius. Atsižvelgdami į konstitucinės teisės normų regu-

liuojančių santykių (prireikus ir į reguliavimo metoda), jas galima atriboti nuo kitų teisės sistemos dalių normų.

Tačiau teisės sistemai būdinga ne tik teisės dalijimas į tam tikras dalis (šakas, institutus), bet ir sistemos vienovė, darna. Teisės normos yra susijusios, viena su kita suderintos. Kitaip teisinis reguliavimas taptų beprasmiškas ir neveiksmingas. Todėl šiuo aspektu konstitucinei teisei tenka ypatingas vaidmuo.

Konstitucinę teisę sudaro normos, reguliuojančios valstybės organizacija, valstybės valdžios institucijų sistema ir jos veiklos pagrindus, asmens ir valstybės santykius. Neabejotina, kad tai yra svarbiausi santykiai visuomenėje. Nuo šių santykių sričių sureguliuavimo priklauso visų kitų santykių reguliavimo kryptis.

Teisinėje literatūroje pabrėžiama, kad konstitucinei teisei tenka ypatinga vieta teisės sistemoje. Tai centrinė teisės sistemos sritis, reguliuojanti reikšmingiausius visuomeninius santykius ir įtvirtinanti teisės kūrimo principus. Todėl galima tvirtinti, jog konstitucinė teisė yra fundamentinė teisės sistemos sritis – ji kompleksiskai reguliuoja svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Ji nustato teisinio reguliavimo pagrindus ir kitoms teisės sistemos sritims. Todėl konstitucinei teisei tenka visą teisės sistemą integruojantis vaidmuo. Toks konstitucinės teisės pobūdis neleidžia jos įvardyti kaip vienos iš teisės šakų, turinčios griežtai apibrėžtą reguliavimo objektą. Konstitucinės teisės vietai teisės sistemoje apibūdinti labiau tinka pagrindinės teisės srities, teisės sistemos branduolio pavadinimai.

Konstitucinės teisės – teisės sistemos branduolio, jos pagrindinės ir visą sistemą integruojančios dalies vaidmenį lemia keletas aplinkybių.

Pirma – konstitucinės teisės reguliuojamų santykių svarba visuomenės gyvenime. Valstybė, valstybės valdžios institucijų sistema, viešosios valdžios įgyvendinimas, asmens santykio su valstybe pradų įtvirtinimas – fundamentalūs dalykai, sąlygojantys daugelį kitų teisinio reguliavimo sričių.

Antra – konstitucinės teisės svarbiausias šaltinis yra Konstitucija – pagrindinis ir aukščiausiosios galios šalies įstatymas. Jis yra taikomas tiesiogiai ir jam negali prieštarauti joks kitas teisės aktas, nesvarbu, kokius klausimus jis reguliuotų. Konstitucija yra teisinės sistemos „stuburas“, jos pagrindinis elementas. Teisės sistemą galima traktuoti ir kaip hierarchinę sistemą, kurios žemesnio lygmens normos negali prieštarauti aukštesnės teisinės galios normoms. Aukščiausiosios galios normos yra įtvirtintos Konstitucijoje, taigi jas turi atitikti visos kitos teisės normos. Konstitucijoje randame kiekvienos teisės srities ištakas, pradus. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 str. normos, kad nuosavybė neliečiama, kad nuosavybės teises saugo įstatymai, kad nuosavybė gali būti paimama tik

įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai už ją atlyginant, yra vienas iš civilinių teisinių santykių reguliavimo pagrindų. Teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumo principas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str., yra svarbiausias principas, kuriuo grindžiamas civilinio ar baudžiamojo proceso santykių teisinis reguliavimas.

Trečia – konstitucinės teisės normos apibrėžia šalies konstitucinę santvarką, valstybės valdžios šaltinį, įtvirtina valstybės formą (jos valdymo sistemą, valstybės sandarą ir politinį režimą), valstybės valdžios institucijų sistemą bei valstybės valdžios institucijų įgaliojimus, jų tarpusavio santykius, taip pat vietinį valdymą ir savivaldos pagrindus.

Ketvirta – šalies konstitucinėje teisėje įtvirtintos žmogaus pagrindinės teisės ir laisvės. Todėl konstitucinėje teisėje įtvirtintų žmogaus ir valstybės santykių koncepcijos būtina nuosekliai laikytis visose teisinio reguliavimo srityse.

Penkta – konstitucinė teisė iš esmės apibrėžia ir teisėkūros pagrindus. Neretai jos normos nustato valstybės valdžios institucijas, priimančias teisės aktų rūšis; ji taip pat nustato ir teisės aktų hierarchiją; neretai konstitucinės teisės normose ir principuose esti įtvirtinta ir teisinio reguliavimo kryptis.

Šios aplinkybės leidžia tvirtinti, kad konstitucinė teisė yra nacionalinės teisės sistemos branduolys, jos pagrindinė sritis. Ji yra visų sistemų integruojanti dalis. Žinoma, konstitucinė teisė nepakeičia ir nesiekia pakeisti kitų teisės sričių, ji tik nustato bendrus visų teisės šakų principus, svarbiausius pradus. Juo labiau tų sričių teisinis reguliavimas atitinka konstitucinės teisės reikalavimus, juo didesnė tikimybė, kad šalyse veikia harmoninga, teisiškumo reikalavimus atitinkanti, teisės sistema.

Aiškinantis konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje, kartais nurodoma, kad ji yra svarbiausia viešosios teisės sritis. Šiuo atveju remiamasi dar iš senovės Romos laikų įsitvirtinusių pozityviosios teisės normų skirstymu į dvi dideles grupes: į viešąją teisę (*jus publicum*) ir privatinę teisę (*jus privatum*). Viešoji teisė reguliuoja valstybės, įvairių susivienijimų, kitų viešųjų junginių tarpusavio santykius bei jų santykius su privačiais asmenimis, o privatinė teisė, priešingai, reguliuoja privačių asmenų tarpusavio santykius. Todėl nurodoma, kad viešąją teisę sudaro konstitucinė, administracinė, finansų, baudžiamoji teisė ir t.t., o civilinė, prekybos, darbo, agrarinė teisė – privatinę teisę. Žinoma, turime suprasti, kad toks skirstymas – sąlygiškas, nes ne visada galima tiksliai atriboti viešo ir privataus gyvenimo sritis. Konstitucinė teisė, reguliuodama viešo gyvenimo klausimus, nustato santykių tarp privačių asmenų pagrindus. Todėl labiau tiktų kalbėti apie konstitucinę teisę kaip svarbiausią visos teisės sistemos sritį.

Taip pat turėtume konstatuoti, kad konstitucinei teisei tenka centrinė vieta teisinėje sistemoje. Beje, neturėtume painioti sąvokų „teisės sistema“ ir „teisinė sistema“. Teisinės sistemos sąvoka platesnė, ji aprėpia teisėkūrą, teisės sistemą, teisės įgyvendinimą ir kitus teisinius reiškinius. Teisės sistema – teisinės sistemos dalis, jos pagrindas. Gi konstitucinei teisei tektų ir teisės sistemos, ir teisinės sistemos branduolio, pagaliau, svarbiausio teisinio gyvenimo pagrindo vaidmuo.

1.4. Konstitucinė teisė ir Konstitucijos teisė arba konstitucinė teisė siaurąja prasme ir konstitucinė teisė plačiąja prasme

Pabandėme apibrėžti konstitucinę teisę kaip teisės sistemos branduolį, jos centrinę dalį. Ją sudaro teisės normos, reguliuojančios visuomeninius santykius, susijusius su viešosios (dar kartą patiksliname – daugiausia valstybės) valdžios įgyvendinimu, valstybės organizacija, valstybės valdžios institucijų sistema ir veiklos pagrindais, taip pat normos, nustatančios asmens teisinės padėties pagrindus. Ši teisės sritis objektyviosios teisės sistemoje išsiskiria savo reguliavimo objektu, taip pat ir reguliavimo būdais.

Jau esame minėję, kad svarbiausias konstitucinės teisės šaltinis – Konstitucija, aukščiausios teisinės galios pagrindinis šalies įstatymas. Jis yra taikomas tiesiogiai ir jam negali prieštarauti joks kitas teisės aktas. Konstitucijos normų reguliuojamiems santykiams apibūdinti iš esmės tiktų konstitucinės teisės normų reguliuojamų santykių apibūdinimas. Todėl natūralu norėti konstitucinę teisę suvokti kaip Konstitucijos teisę.

Toks konstitucinės teisės sampratos dvilypumas jau nuo seno kėlė problemų konstitucinės teisės moksle. M. Römeris, analizuodamas „konstitucinės teisės“ kaip objektyviosios teisės sampratą, pažymėjo, kad „konstitucinė teisė turi dvi prasmes: materialinę ir formalinę (pastaroji sudaro taip vadinamą rašytąją konstituciją, kaip tam tikrą teisinę instituciją, reiškiančią tam tikrąjį šio tvarkymosi metodą)”¹. Taigi pagal M. Römerį galima kalbėti apie formalinę (ją geriau vadinti „formaliąją“) konstitucinę teisę, kurią sudarytų Konstitucijos normos ir materialinę (materialiąją) konstitucinę teisę, kurią sudarytų normos, įtvirtinančios „pačią valstybės konstrukciją visais valstybės elementais ir ypač valstybės valdžios konstrukciją <...>”².

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės kaip konstitucijos teisės sampra-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995. P. 317.

² Römeris M. Op. cit. P. 317.

ta būdinga ne vienai teisės mokyklai ar autoriui¹. Tokia konstitucinės teisės siaurąja prasme samprata atskiroje šalyje gali net dominuoti. Kartais apibrėžiant konstitucinę teisę kaip teisės sistemos dalį, remiamasi ir materialiais, ir formaliais požymiais. Materialieji požymiai susiję su konstitucinės teisės reguliavimo objektu, o pagal formalius požymius konstitucinė teisė – „tai visuma normų, turinčių aukščiausią galią lyginant su kitomis normomis, kurios gali būti kitų normų teisėtumo pagrindu ir kurios pačios nėra grindžiamos jokia teisine norma“². Todėl remiantis formaliais požymiais, konstitucinę teisę reikėtų suvokti kaip „<...> teisę susijusią su konstitucija <...>“³. Kitaip sakant, konstitucinė teisė yra Konstitucijos teisė. Pasak L. Favoreu, konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje galėsime suprasti, jei „<...> pirmiausia konstitucinė teisė bus suvokiama kaip „Konstitucijos teisė“, o paskui kaip „teisės Konstitucija““⁴.

Ar galima konstitucinę teisę sutapatinti su Konstitucijos teise? Ar viešosios valdžios įgyvendinimas, asmens teisinės padėties pagrindai įtvirtinti vien Konstitucijoje?

Neabejotina, kad Konstitucijos normoms konstitucinės teisės reguliavimo sistemoje tenka svarbiausia vieta. Iš tiesų šios aukščiausios galios normos lemia ir asmens teisinę padėtį (konstitucinės teisės ir laisvės), ir viešosios valdžios organizavimo bei veiklos pagrindus.

Antra vertus, jei apsiribotume vien konstitucijos teise, kai kurių konstitucinės teisės institutų apimtis nepaprastai sumažėtų. Antai Lietuvos Respublikos pilietybės instituto pagrindai įtvirtinti Konstitucijoje, tačiau Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo normos iš esmės atskleidžia, detalizuoja konstitucinę pilietybės sampratą. Žmogaus teisių ir laisvių srityje neturėtume pamiršti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kuri, ją ratifikavus, tapo Lietuvos teisės sistemos sudėtine dalimi, kuria įteisinti šiuolaikiai žmogaus teisių apsaugos standartai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos V skyriaus „Seimas“ normose nustatyti Seimo organizacijos ir veiklos pagrindai. Tačiau daugelį šios srities santykių reglamentuoja Seimo statutas. Kitaip sakant, Konstitucijos nor-

¹ Konstitucinės teisės kaip Konstitucijos teisės sampratą atspindi ir A. V. Dicey klasikinis veikalas „*Introduction to the Study of the Law of the Constitution*“ (todėl galima ginčyti, ar ne tiksliau būtų buvę šios knygos pavadinimą versti kaip „Konstitucijos teisės studijų įvadas“, o ne kaip „Konstitucinės teisės studijų įvadas“, nes pastaruoju atveju „išplaunamas“ reikšmingos autoriaus pozicijos aspektas).

² *Burdeau G., Hamon F., Troper M. Droit constitutionnel. 25e édition. Paris, L. G. D. J., 1997. P. 35.*

³ *Burdeau G., Hamon F., Troper M. Op. cit. P. 23.*

⁴ *Favoreu L. Le droit constitutionnel, droit de la Constitution et constitution du droit // Revue française du droit constitutionnel. 1990. No. 1. P. 72–73.*

mų reguliavimą logiškai papildo įstatyminis, o kartais ir poįstatyminis reguliavimas.

Konstitucinės teisės ir Konstitucijos teisės nereikėtų priešpastatyti. Konstitucijos teisė – konstitucinės teisės *centras*, tai lyg konstitucinė teisė siaurąja prasme. Šios konstitucinės teisės centrinės srities, kuri taip pat yra visos teisės *centrinė sritis, šaltiniai* – pati Konstitucija (t.y. visas pagrindinis šalies įstatymas – Konstitucija, jos pataisos ir papildymai, aktai – sudėtinės Konstitucijos dalys), taip pat *konstitucinį reguliavimą atskleidžiantys* Konstitucinio Teismo nutarimai.

Konstitucinę teisę (konstitucinę teisę plačiąja prasme) sudaro ir konstitucinė teisė siaurąja prasme (t.y. konstitucijos teisė), ir įstatymuose, poįstatyminiuose aktuose, kituose teisės šaltiniuose išdėstytos normos, reguliuojančios viešosios valdžios organizavimo ir veiklos, taip pat asmens ir valstybės santykius. Kitaip sakant, šiuo atveju konstitucinę teisę padėtų apibrėžti jos reguliavimo objektas.

Toks dviejų konstitucinės teisės sričių išskyrimas yra prasmingas dėl kelių aplinkybių. Pirma, šitai išskyrus, atskleidžiamas pačios konstitucinės teisės specifiškumas (t.y. parodoma, kad konstitucinę teisę sudaro ir aukščiausios galios, ir ordinarinio teisinio reguliavimo nustatytos teisės normos, kitaip sakant, parodoma, kad konstitucinė teisė nėra paprasta teisės šaka, bet ypatinga teisės sistemos dalis, kurioje dominuoja aukščiausiosios galios teisinis reguliavimas, nors, kita vertus, joje yra ir normų, savo galią neišsiskiriančių iš likusios teisės dalies). Antra, santykiai, sudarantys konstitucinės teisės reguliavimo objektą, ne dirbtinai atskiriami ar net išskaidomi po įvairias teisės šakas, bet yra traktuojami kaip visuma. Trečia, tokia konstitucinės teisės samprata negriauna per dešimtmetį nusistovėjusios Lietuvoje konstitucinės teisės koncepcijos, tik ją pakoreguoja, patikslina. Ketvirta, siūloma konstitucinės teisės samprata svarbi ir pedagoginiu požiūriu, nes padės paprasčiausiu būdu suvokti šios teisės srities esmę.

Žinoma, neturėtume pamiršti: toks požiūris – tik vienas iš galimų požiūrių, nepaneigiantis ir kitokių konstitucinės teisės sampratų atsiradimo galimybių. Ir dar viena pastaba: kalbėdami apie konstitucinę teisę plačiąja prasme dėl patogumo dažniausiai ją įvardysime tik kaip konstitucinę teisę.

1.5. Socialinė konstitucinės teisės paskirtis

Visuomenė, kurią galima nagrinėti įvairiais aspektais, gali būti traktuojama ir kaip tam tikra sistema. Šiuo požiūriu akcentuojamas svarbus visuomenės bruožas – visuomeninių santykių organizuotumas, tam tikra jų tvarka. Socialinio gyvenimo reguliavimas – tai žmonių ar jų bendrijų

elgesio nustatymas, pastangos tikslingai orientuoti jų veiksmus ir visuomenės vystymąsi tam tikra linkme. Tai sąmoningas visuomenės santykių tvarkymas.

Socialinio reguliavimo sistemoje teisei tenka svarbiausias vaidmuo. Būtent teisiniu reguliavimu įtvirtinami socialinės tvarkos pagrindai, sprendžiamos svarbiausios socialinės raidos problemos ir uždaviniai. Jei teisei tenka pagrindinis vaidmuo socialinio reguliavimo sistemoje, tai konstitucinė teisė nustato teisinio reguliavimo pagrindus. Būtent konstitucinė teisė apibrėžia valstybės valdžios institucijų sistemą ir kompetenciją, valstybės ir asmens santykių svarbiausius pradus. Kitaip sakant, konstitucinė teisė nustato teisinio reguliavimo turinį, apimtį ir kryptį.

Konstitucinės teisės socialinės paskirties klausimo negalima nagrinėti jį atsiejus nuo pačios teisės socialinio vaidmens sampratos aiškinimo. Teisinėje literatūroje rasime įvairiausių teisės socialinės paskirties sampratų. Tai suprantama, nes teisė yra sudėtingas socialinis reiškiny. Tačiau šioje koncepcijų, doktrinų, idėjų jūroje galime išskirti dvi kryptis. Vieniems teisė yra visuomenės susitarimo, kompromiso siekimo priemonė, o kitiems – savo (luomo, socialinės klasės ar elito) valios primetimo visuomenei, privertimo paklusti priemonė. Pirmuoju atveju teise siekiama išreikšti bendrą visuomenės interesą ir tikslus, antruoju – tik tam tikro visuomenės sluoksnio ar socialinės grupės interesus bei siekius.

Demokratinėje visuomenėje teisė privalo reikšti, ginti visuomenės – sudėtingo socialinio junginio – bendrus interesus, derinti įvairių socialinių interesų priešpriešas, rasti kompromisinius sprendimus. Tik tokia teisė pajėgs užtikrinti socialinę pažangą, apsaugoti visuomenę nuo socialinių sukrėtimų, švelninti susidariusias priešpriešas. Įgyvendinant šiuos socialinius uždavinius, konstitucinei teisei tenka ypač svarbus vaidmuo. Pliuralistinėje visuomenėje veikia įvairios socialinės politinės jėgos ir struktūros. Jų tikslai, interesai ir idealai neretai skiriasi. Demokratinėi santvarkai būdinga politinės valdžios kaista, tačiau politinio gyvenimo pokyčiai galimi tik laikantis konstitucinės teisės nustatytų taisyklių.

Konstitucinei teisei tenka svarbus vaidmuo užtikrinant ir teisiškai įtvirtinant pagrindinių visuomenės jėgų susitarimą dėl svarbiausių bendro gyvenimo taisyklių. Taigi pati konstitucija yra tokio susitarimo kūrinys ir išreiškia šį susitarimą. Visuomenės jėgų susitarimas irgi turi ribas – juo negali būti pažeistos žmogaus teisės ir laisvės. Tai ne mažiau svarbi aplinkybė! Anot A. Esmeino, individas turi senesnių ir „aukštesnių“ teisių už valstybės teises, todėl valstybė turi jas gerbti; tai viena svarbiausių konstitucionalizmo idėjų, kad „šis principas, sykių paimtas kartu su savo išvadomis, sudaro pagrindinę konstitucinės teisės nuostatą”¹. Kitaip sa-

¹ *Esmein A.* Op. cit. P. 42.

kant, šiuo principu išreiškiamas pagrindinis socialinio susitarimo reikalavimas. Konstitucijoje įtvirtintų pradų privalo laikytis visi teisinių santykių subjektai.

Konstitucinė teisė įtvirtina svarbiausius teisinio reguliavimo pradus, reguliuoja svarbiausius socialinius klausimus. Tai tautos suverenitetas ir suverenios galios vykdymas. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str.), „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 4 str.). Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Valdžios galias riboja Konstitucija. Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Konstitucijoje taip pat įtvirtinta nuostata apie prigimtinį žmogaus teisių ir laisvių pobūdį. „Žmogaus teisės ir laisvė yra prigimtinės” – skelbia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. Pastaroji nuostata yra konstitucinis pagrindas žmogaus teises ir laisves traktuoti kaip pirminį ir svarbiausią pradą, teisinių vertybių sistemoje užimančią aukščiausią vietą. Tai įpareigojimas valstybei jas ginti ir saugoti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta ir valstybės valdžios sistema (prisiminkime jau minėtą Konstitucijos 5 str. 1 d., kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Valstybės valdžios institucijų organizacijos ir veiklos pagrindai įtvirtinti įvairiuose Konstitucijos skirsniuose. Šalies parlamento teisinę padėtį nustato Konstitucijos V skirsnis „Seimas”, valstybės vadovo – VI skirsnis „Respublikos Prezidentas”, vyriausybės – VII skirsnis „Lietuvos Respublikos Vyriausybė”, konstitucinės kontrolės pagrindus – VIII skirsnis „Konstitucinis Teismas”, teisminės valdžios – IX skirsnis „Teismas”. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje taip pat įtvirtinta šalies valdymo forma – respublika, demokratinis politinis režimas, unitarinė valstybės sandaros forma. Joje taip pat nustatyti vietos savivaldos ir valdymo, finansų ir valstybės biudžeto, užsienio politikos ir valstybės gynimo bei kiti svarbūs valstybės bei visuomenės gyvenimo pagrindai.

Galima tvirtinti, kad konstitucinės teisės paskirtis – suderinti įvairių visuomenės sluoksnių interesus, apginti asmens teises ir laisves, nustatyti tam tikrą svarbiausių reikalų tvarkymo sistemą, t.y. laiduoti konstitucinę tvarką visuomenėje. Konstitucinės teisės apibrėžtas įgaliojimų ribas turi atitikti visas teisinis reguliavimas, taip pat teisės normų įgyvendinimo praktika.

1.6. Konstitucinės teisės normos, principai ir institutai

Kaip esame minėję, konstitucinė teisė kaip objektyviosios teisės sritis paprastai suprantama kaip reguliuojančių tam tikrus visuomeninius santykius teisės normų sistema. Šią sistemą sudaro daugybė tarpusavyje susijusių elementų, dalių. Nagrinėjant konstitucinės teisės struktūrą, dažnai teigiama, kad ją sudaro tokie elementai, kaip konstitucinės teisės normos, principai bei institutai. Konstitucinės teisės struktūros analizė paprastai pradedama nuo konstitucinės teisės normų, po to aptariami principai ir nagrinėjami konstitucinės teisės normų junginiai – konstitucinės teisės institutai.

Iš esmės galėtume laikytis tradicine tapusios nagrinėjimo schemas. Tačiau negalime pamiršti mūsų pačių pasiūlytos Lietuvos konstitucinės teisės sampratos. Konstitucinę teisę sudaro konstitucinė teisė siaurąja prasme (kitaip Konstitucijos teisė), taip pat ir kita konstitucinės teisės sritis, kuri su konstitucine teise siaurąja prasme sudaro konstitucinę teisę plačiąja prasme (prisiminkime, kad konstitucinę teisę plačiąja prasme susitarėme vadinti tiesiog konstitucine teise). Konstitucinėje teisėje savo svarba išsiskiria konstitucinė teisė siaurąja prasme. Tai aukščiausios galios normų ir principų sistema, daranti didžiausią įtaką visai teisės sistemai.

Pagrindine pozityviosios teisės ląstele laikoma teisės norma. Paprastai teisės norma apibrėžiama kaip visiems privaloma formaliai apibrėžta bendro elgesio taisyklė, valstybės prievartos priemonėmis saugoma nuo pažeidimų. Pagal teisinio reguliavimo objektą skiriamos konstitucinės, civilinės, baudžiamosios, darbo, finansų ir kitų teisės sričių normos. Konstitucinės teisės normos reguliuoja specifinius santykius. Tai valstybės organizacija, viešosios valdžios (iš esmės – valstybės valdžios) organizavimas bei jos įgyvendinimo pagrindai, taip pat svarbiausi asmens ir valstybės tarpusavio santykiai. Tokios normos visų pirma yra įtvirtintos Konstitucijoje.

Kadangi konstitucinės teisės normos yra teisės normų rūšis, joms turėtų būti būdingi ir bendri teisės normų požymiai, ir joms būdingi tam tikri ypatumai. Būtent šie ypatumai labiausiai mus domina.

Analizuojant konstitucinės teisės normas¹, paprastai nurodomi šių normų svarbiausieji ypatumai:

1. Konstitucinės teisės normos reguliuoja specifinę visuomeninių santykių sritį. Jos nustato valstybės organizacijos, valstybės valdžios organi-

¹ Konstitucinės teisės normų sąvoką ir ypatumus yra detaliau aptaręs V. Lučinas. Žr.: *Lučinas V. Konstitucionnyje normy i pravootnošenija*. Moskva, 1997. S. 7–72.

zacijos ir funkcionavimo pagrindus, taip pat reguliuoja valstybės ir asmens svarbiausius santykius. Būtent specifinis reguliavimo objektas leidžia konkrečią normą priskirti konstitucinės teisės sričiai.

2. Konstitucinės teisės normoms, kurios nustato: valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemą bei veiklos pagrindus, asmens ir valstybės santykių pagrindus, būdinga pirminis pobūdis. Jų pagrindu kuriama valstybės valdžios institucijų sistema, nustatomas valstybės valdžios institucijų statusas, šiomis normomis grindžiama šių institucijų veikla, jos lemia ir asmens padėtį.

3. Konstitucinės teisės normos, nustatydamos valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir įgyvendinimo, asmens ir valstybės santykių pagrindus, neretai nustato ir kitų sričių teisinių santykių reguliavimo pradus. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d. nustatyta, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų tautos geroi. Ši nuostata yra imperatyvas teisėkūrai ūkinių santykių srityje. Remiantis konstitucinės teisės normomis, nustatoma asmens teisinė padėtis civilinės, darbo, administracinės, baudžiamosios, baudžiamojo ir civilinio proceso bei kitų teisės šakų reguliuojamuose santykiuose. Konstitucinės teisės normos – visą teisės sistemą vienijančios normos.

4. Konstitucinės teisės normoms būdinga specifiniai įtvirtinimo šaltiniai. Svarbiausios, darančios didžiausią įtaką teisės sistemai, normos yra išdėstytos Konstitucijoje – svarbiausiame šalies įstatyme, teisės „šaltinių šaltinyje“. Kitos konstitucinės teisės normos yra išdėstytos ir konstituciniuose įstatymuose, ir aukščiau nurodytus santykius reguliuojančiuose įstatymuose bei poįstatyminiuose aktuose, taip pat kituose konstitucinės teisės šaltiniuose.

5. Konstitucinės teisės normos, išdėstytos šalies Konstitucijoje, yra aukščiausios teisinės galios. Šias normas turi atitikti visos kitos teisės normos.

6. Konstitucinėje teisėje yra daug normų, kurios formuluojamos tik pačia bendriausia prasme. Šių normų įgyvendinimas yra sudėtingas. Neretai tik panaudojus įvairius aiškinimo metodus, galima išsiaiškinti normos turinį. Neretai reikia priimti kitas teisės normas, kurios detalizuotų, konkretintų ar išvystytų konstitucinės teisės normose įtvirtintą itin abstrakčiai ar lakoniškai suformuluotą taisyklę.

7. Konstitucinės teisės normoms dažniausiai būdinga imperatyvumas. Dispozicinių normų šioje teisės srityje yra kur kas mažiau.

8. Konstitucinės teisės normų reguliuojamų teisinių santykių subjektai ypatingi. Tai ir valstybė apskritai, ir tauta, ir valstybės valdžios institucijos, ir piliečių susivienijimai, ir individai (piliečiai, užsieniečiai ir t.t.).

9. Konstitucinės teisės normos išsiskiria savo stabilumu (lyginant su kitų teisės sričių normomis). Daugelis konstitucinės teisės normų, išdės-

tytų Konstitucijoje ar konstituciniuose įstatymuose, yra priimamos, keičiamos ir naikinamos sudėtingesne nei daugelis kitų normų tvarka.

Teisinėje literatūroje galima rasti ir detalesnių konstitucinės teisės normų ypatumų aprašymų. Čia nurodėme dažniausiai akcentuojamus bruožus.

Nagrinėjant konstitucinės teisės normų specifiką, negalima pamiršti ir šių normų struktūros. Juolab, kad dėl jos bene dažniausiai diskutuojama. Žinoma, kiekvieną nagrinėjimą lemia teisės teorijos suformuotos išėities pozicijos. Deja, jos nėra aiškios.

Daugelyje teisės teorijos vadovėlių „dažnai etalonu laikomas vadinašios trijų dalių teisės normos pavidalas („hipotezė“, „dispozicija“, „sankcija“)¹. Tokią teisės normą sudaro hipotezė – teisės normos dalis, nurodanti aplinkybes. Joms atsiradus, taikoma teisės norma – dispozicija – teisės normos dalis, formuluojanti pačią elgesio taisyklę. Sankcija – teisės normos dalis, nurodanti poveikio priemones, taikomas tuo atveju, kai nesilaikoma teisės normos reikalavimų. A. Redelbachas, S. Wronkowska ir Z. Ziembinskis, nagrinėdami teisės normas, konstatuoja: „Žinoma, galiojančių teisės aktų tekstuose būtų sunku rasti tokią taisyklę, kuri visiškai atitiktų tokią „trijų elementų struktūrą“². Todėl teisės teorijos specialistui nelieka nieko kito, kaip mažinti teisės normos elementų skaičių (t.y. teigti, kad teisės normą sudaro arba hipotezė ir dispozicija, arba dispozicija ir sankcija, arba hipotezė ir dispozicija) arba teisės normos struktūros aiškinimą sieti su teisės samprata ir pan.

Atskirų teisės sričių tyrinėtojai irgi pastebi trinarės teisės normos struktūros modelio neatitikimą teisinei tikrovei. Antai V. Mikelėnas, nagrinėdamas civilinio proceso teisės normas, rašo: „pagal vidinę konstrukciją skirstoma į dviejų ir trijų elementų struktūros normas. Civilinio proceso teisės normas paprastai sudaro du struktūriniai elementai: hipotezė ir dispozicija. Tačiau yra ir trijų struktūrinių elementų normų“³. D. Dičiūtės–Foigt teigimu, konstitucinės normos „neturi visų teisės normoms būdingų elementų“⁴.

Žinoma, yra autorių, kurie laikosi tradicinio požiūrio ir teigia: „Nuomonė, kad teisės normos susideda tik iš dviejų dalių, pagrįsta teisės normų ir norminių aktų kai kurių straipsnių painiojimu. Užmiršamas teisės sistemiskumas, neatsiejamas elgesio taisyklės ryšys su jos įgyvendinimo

¹ Redelbach A., Wronkowska S., Ziembinski Z. *Zarys teorii państwa i prawa*. Warszawa, Wydawnictwo naukowe PWN, 1992. S. 188.

² Ibid. S. 188.

³ Mikelėnas V. *Civilinis procesas*. 1 d. 2 leid. Vilnius: Justitia, 1997. P. 46.

⁴ Dičiūtė–Foigt D. *Konstitucijos aiškinimo klausimai // Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. Tarptautinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1993. P. 96.

sąlygomis ir apsaugos nuo pažeidimų būdais”¹.

Konstitucinės teisės normų struktūros analizė prasminga tik susitarus dėl teisės normų struktūros apskritai. Pažymėtina, kad konstitucinės teisės normų, kuriose galima aptikti visus tris struktūrinius elementus, rasime ne itin daug, ypač konstitucinėje teisėje siaurąja prasme. Todėl nereiktų tektų konstatuoti, kad konstitucinės teisės normas sudaro vien dispozicija, o kitų elementų ganėtinai dažnai lyg ir nėra.

Dar vienas konstitucinės teisės normos elementas, dėl kurio kyla ginčų, – sankcija. Vieniems atrodo, kad konstitucinėje teisėje apskritai nėra sankcijų, nes konkrečios poveikio priemonės už konstitucinės teisės normų dispozicijoje nustatytų taisyklių pažeidimą yra nustatytos kitų teisės sričių (administracinės, baudžiamosios ir pan.) normų. Šitaip suvokiant sankciją, vadovaujamesi teisės kaip vieningos sistemos samprata. Vadovaujantis tokia plačia teisės normos sankcijos samprata teigiama, kad konstitucinės teisės normose sankcijos retai yra tiesiogiai išdėstomos; jos paprastai yra nustatytos kitų teisės sričių normų.

Kitų autorių nuomone, sankcija yra laikomos pačioje teisės normoje numatytos teisinės pasekmės, kai pažeidžiama teisės norma. Pagal šią siaurąją teisės normos sankcijos sampratą, teisės sankcija yra tik pačioje teisės normoje įtvirtintas struktūrinis elementas. Šiuo atveju tektų konstatuoti, kaip buvo minėta, kad konstitucinėje teisėje tokių normų nėra daug.

Taigi abi pozicijos nėra apsaugotos nuo kritikos. Pirmąją poziciją galima kritikuoti už tai, kad ji sudaro prielaidas skirtingo lygmens reguliavime rasti tos pačios normos elementų. Antrąją už tai, kad daugelis konstitucinės teisės normų apskritai būtų be sankcijos.

Teisinėje literatūroje kartais rašoma, kad konstitucinės teisės normų sankcijos yra politinio pobūdžio. Taigi susiduriama su politinio pobūdžio sankcijos samprata. Antai pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 101 str. 3 d. Vyriausybė privalo atsistatydinti, kai Seimas du kartus iš eilės nepritaria naujai sudarytos Vyriausybės programai ar kai Seimas visų Seimo narių balsų dauguma slaptu balsavimu pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministrų Pirmininku. Pagal Konstitucijos 107 str. 1 d. Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas dėl tam tikro akto (ar jo dalies) prieštaravimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Taigi pirmuoju atveju politinio pobūdžio sankcija – Vyriausybės atsistatydinimas, antruoju – teisės akto netaikymas paskelbus, kad jis prieštarauja Konstitucijai.

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 137.

Iš to seka, kad reikia pripažinti požiūrių ir į teisės normas, ir į konstitucinės teisės normas struktūros įvairovę. Jeigu bandytume laikytis tradicinės teisės normas struktūros, konstitucinės teisės normas, kurios ne viename vadovėlyje įvardijamos kaip „normos–principai“, „normos–apibrėžimai“, „normos–tikslai“ (vienos įtvirtina tam tikrus principus, kitos – tam tikras sąvokas, trečios – teisinio reguliavimo tikslus, valstybės institucijų uždavinius) netilptų į teorinę schemą. Todėl suprantamas klausimas: kokiai kategorijai reikėtų priskirti konstitucines nuostatas, kurios nėra formuluojamos kaip griežtos elgesio taisyklės, ypač jei jos – pamatinės nuostatos, diktuojančios, koks turi būti teisinio reguliavimo turinys. Manytume, kad tokius ir panašius ginčus keliančios situacijos galėtume išesti pasinaudoję E. Kūrio siūloma konstitucinių principų samprata, kuri plačiau atskleidžiama trečiame vadovėlio skyriuje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai“. Vadinasi, galime pereiti ir prie kito konstitucinei teisei būdingo struktūrinio elemento – konstitucinių principų.

Dažniausiai konstituciniai principai yra apibūdinami kaip Konstitucijoje įtvirtinti bendrieji teisės principai, kaip pagrindinės nuostatos, kuriomis grindžiamas visas teisinis reguliavimas. Koks yra teisės normų ir principų santykis?

Konstituciniai principai – Konstitucijoje įtvirtintos pamatinės nuostatos, kurioms, palyginti su normomis, būdingas labai apibendrinamasis pobūdis. Konstituciniai principai lemia viso teisinio reguliavimo kryptį. Taigi Konstituciją sudaro ir normos, ir principai. Konstituciniai principai ir konstitucinės teisės normas yra glaudžiai susiję, kartais vienas nuostatas galima laikyti ir principais, ir normomis. Kitais atvejais šias teisinės materijas galima nesunkiai skirti. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 str. įtvirtintą nuostatą „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“ ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 1 d. nuostatą „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs“ turime traktuoti kaip konstitucinius principus. Šie principai suformuluoti pakankamai plačiai, įstatymų leidėjas ar kitos valstybės institucijos savo pamatiniuose teisės aktuose juos konkretina, detalizuoja. Žinoma, skiriant normas ir principus, lemiamo reikšmė teikiama principui kaip nukreipiančiam, vadovaujančiam pradui, kuriuo grindžiamas teisinis reguliavimas. Tačiau struktūros požiūriu tas konstitucinės teisės nuostatas, kuriose sunku išskirti teisės normas elementus, galėtume traktuoti kaip principus, o nuostatas, kuriose daugiau ar mažiau yra normos elementų požymių, galėtume traktuoti kaip konstitucinės teisės normas.

Tokia konstitucinių principų samprata leidžia labai bendro pobūdžio nuostatas, kuriose, jas imant atskirai, nerastume tradicinių teisės normas

požymių, traktuoti kaip konstitucinius principus, t.y. kaip organinį Konstitucijos elementą, atspindintį konstitucinės teisės *normiškumą*.

Dėl šių priežasčių konstitucinės teisės pirminiais elementais turėtume laikyti ir normas, ir principus (jie išsiskiria ir labai apibendrinamu formulavimu, ir visą teisinę sistemą nukreipiančiu pobūdžiu). Žinoma, pripažinus konstitucinių principų *normiškumą* (nors principai konkrečiai neformuluoja teisinių santykių subjekto teisių ir pareigų, o apibendrina svarbiausius, socialiniu požiūriu reikšmingiausius reiškinius ir procesus, nustato jų apimtį bei ribas – taip daroma įtaka visai teisinei sistemai, kadangi visų teisinių santykių subjektai privalo jais vadovautis, jų nepažeisti) pripažįstama, kad subjektai savo pažeistas teises gali ginti remdamiesi konstituciniais principais.

Nuosekliai laikydamiesi šio požiūrio, matyt, galėtume konstitucinę teisę kaip objektyviosios teisės sritį apibrėžti kaip teisės normų ir principų sistemą, nustatančią valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimą ir jos įgyvendinimo pagrindus, taip pat asmens teisinio statuso pagrindus. Taip pereitume nuo teisės srities kaip teisės normų sistemos sampratos prie teisės srities kaip teisės normų ir principų sistemos sampratos.

Aptarę teisės normų ir principų atskyrimą, galėtume pereiti prie teisės normų klasifikavimo. Konstitucinės teisės normų klasifikavimas, t.y. šių normų suskirstymas į įvairias grupes remiantis tam tikrais kriterijais, sietinas su konstitucinės teisės samprata apskritai.

Atsižvelgę į konstitucinės teisės siaurąją ir plačiąją prasnę, konstitucinės teisės normas galėtume skirti į dvi grupes:

- 1) konstitucinės teisės siaurąją prasnę normas;
- 2) kitos konstitucinės teisės normas.

Konstitucinės teisės normas galima skirti ir pagal teisės šaltinius, kuriuose jos išdėstytos:

- 1) konstitucinės teisės normas, įtvirtintos Konstitucijoje;
- 2) konstitucinės teisės normas, įtvirtintos įstatymais;
- 3) konstitucinės teisės normas, įtvirtintos poįstatyminiais aktais;
- 4) konstitucinės teisės normas, įtvirtintos kitais konstitucinės teisės šaltiniais.

Pagal galiojimo trukmę konstitucinės teisės normas skirstomos į pastovias, laikinas ir išskirtines.

Pastovi konstitucinės teisės norma galioja iki jos oficialaus panaikinimo, o laikinų konstitucinės teisės normų galiojimo trukmė nustatyta. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 153 str. nustatyta, kad kai Lietuvos Respublikos Konstitucija bus priimta referendumu, Lietuvos Respublikos Seimas iki 1993 m. spalio 25 d. 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali pakeisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, kurios

yra 47, 55, 56 str., 58 str. 2 d. 2 p., 65, 68, 69 str., 84 str. 11 ir 12 p., 87 str. 1 d., 96, 103, 118 straipsniuose, 119 str. 4 d. Taigi šia norma Seimas galėjo pasinaudoti tik labai tiksliai apibrėžtą laiko tarpą – nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo iki 1993 m. spalio 25 d.

Išskirtinės konstitucinės teisės normos galioja tik nepaprastosios ar karo padėties metu. Įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, laikinai ribojamos teisės ir laisvės, nurodytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str.

Pagal normomis įtvirtintą elgesio taisyklių privalomumą konstitucinės teisės normos skirstomos į imperatyvias ir dispozityvias.

Imperatyvios konstitucinės teisės normos nustato kategoriškas, tiksliai apibrėžtas, elgesio taisykles. Teisinių santykių dalyviai jų pakeisti negali.

Dispozityvių normų taisyklės leidžia teisių subjektams jomis pasinaudoti ar nepasinaudoti.

Imperatyvių normų pavyzdžiais galėtų būti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 2 d. norma nustatanti, kad Seimas privalo svarstyti 50 000 piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateiktą Seimui įstatymo projektą, arba Konstitucijos 83 str. 2 d. norma nustatanti, kad asmuo, išrinktas Respublikos Prezidentu, turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose iki naujos Respublikos Prezidento rinkimų kampanijos pradžios. Dispozityvios normos pavyzdžiu galėtų būti Konstitucijos 61 str. 2 d. norma, numatanti, kad sesijos metu ne mažiau nei 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrui (tačiau gali tokios interpeliacijos ir nepateikti, nes norma leidžia pasirinkti elgesio variantą).

Pagal normų paskirtį teisinio reguliavimo mechanizme konstitucinės teisės normos skirstomos į materialiąsias ir proceso normas.

Materialiosios teisės normos reguliuoja socialinius santykius, nustato šių santykių dalyvių teises ir pareigas, o proceso normas įtvirtina materialiose teisės normose nustatytų teisių įgyvendinimo ir gynybos tvarka, taip pat valstybės institucijų ar pareigūnų veikimo taikant teisės normas tvarka. Antai Konstitucijos 67 str. 2 p. nustatyta, kad Seimas leidžia įstatymus. Tai materialioji norma. Procesinėmis normomis reikėtų laikyti daugumą Seimo statuto normų. Antai įstatymų leidybos procedūra reglamentuojama Seimo statuto V dalyje „Įstatymų leidybos procedūra“. Šioje Seimo statuto dalyje nustatyta įstatymų ir kitų Seimo aktų registravimas, įstatymų ir kitų Seimo aktų projektų pateikimo Seimo posėdyje, įstatymo projekto svarstymo pagrindiniame komitete, įstatymo projekto svarstymas Seimo posėdyje tvarka ir t.t.

Pagal vaidmenį reguliuojant visuomeninius santykius yra reguliacinės (t.y. nustatančios visuomeninių santykių dalyvių teises ir pareigas) ir apsauginės (saugančios reguliacinės normos) teisės normos. Dauguma konstitucinės teisės normų yra reguliacinės.

Pagal teisės normose išdėstytų taisyklių pobūdį konstitucinės teisės normos gali būti įpareigojamosios, draudžiančios ar įgalinančios.

Įpareigojamosios normos teisinio santykio subjektams nustato pareigą atlikti tam tikrus veiksmus (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 str. 3 d. nustatyta: „Valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių“), draudžiančios draudžia atlikti tam tikrus veiksmus („Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes” – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 3 d., „Draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 3 d.). Įgalinančios normos suteikia galimybę atlikti tam tikrus veiksmus („Pilietis gali laisvai kilnoti ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje, gali laisvai išvykti iš Lietuvos” – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 32 str. 1 d.).

Taip pat turime pasakyti, kad teisinėje literatūroje konstitucinės teisės normos skirstomos ir pagal jose formuluojamų taisyklių pobūdį. Šiuo atveju tai, kas telpa į konstitucinių principų ir normų santykį, taptų skirstymu į bendrąsias ir konkrečias konstitucinės teisės normas. Pagal šį skirstymo kriterijų bendrosios normos tiesiogiai neformuoja teisinių santykių dalyvių teisių ir pareigų, o formuoja teisinius principus, tikslus, uždavinius. Konkrečiosios normos tiesiogiai numato teisinių santykių dalyvių teises ir pareigas. Pagal tokį skirstymą normų, skelbiančių konstitucinius principus, pavyzdžiai galėtų būti: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 2 d. norma „Valdžios galias riboja Konstitucija” ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. norma „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės”. Apibrėžiančia norma galima laikyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. normą, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Numatanti tam tikrą tikslą norma būtų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d.: „Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei”. Konkrečiųjų normų pavyzdžiu galėtų būti Konstitucijos 64 str. 2 d., kad neeilines Seimo sesijas šaukia Seimo pirmininkas ne mažiau kaip trečdalis visų Seimo narių sąlymu, o Konstitucijos numatytais atvejais – Respublikos Prezidentas.

Žinoma, pastarasis skirstymas praranda bet kokią prasmę, jei imame aiškiai skirti teisės principus nuo teisės normų. Tokiu atveju reikėtų kalbėti ne apie konstitucinės teisės normas, skelbiančias principus, bet apie pačius konstitucinės teisės principus. Taigi neturėtume pamiršti abiejų skirstymų reliatyvumo. Tiesiog į kiekvieną jų reikėtų žvelgti kaip į tam tikrą reiškinių skirstymo, laikantis tam tikrų kriterijų, bandymą. Manome, kad reikšmingus konstitucinių teisinių normų aspektus atskleistų ir H. L. A. Harto pasiūlytas teisės normų skirstymas į „pirmines taisykles” ir „antrines taisykles ar M. Z. Ziembinskio propaguojamas teisės normų

skirstymas į „kompetencijos normas“ ir „elgesio normas“¹ ir t.t.

Minėti skirstymai – tik plačiausiai žinomi konstitucinių normų klasifikavimo bandymai. Teisinėje literatūroje galima rasti ir kitokių konstitucinės teisės normų skirstymų (pvz., skirstymas pagal funkcinę paskirtį ir pan.). Skirstymas yra prasmingas, jei atskleidžia nurodyto teisinio reiškimo esmines savybes, padeda geriau jį suprasti.

Aptarę tokius konstitucinės teisės sistemos elementus, kaip konstitucinės teisės normos ir konstituciniai principai (primename, kad pastarieji bus detalai nagrinėjami skyriuje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai“), turėtume aptarti konstitucinės teisės institutų vietą konstitucinėje teisėje.

Konstitucinės teisės institutas – tai konstitucinės teisės normų grupė, jungianti normas, reguliuojančias vienaarūšius ar giminingus visuomeninius santykius. Konstitucinės teisės normos į teisės institutus jungiamos atsižvelgiant į jų reguliuojamus tam tikrus, tarpusavyje tiesiogiai susijusius, santykius. Taigi normos į institutus jungiamos pagal jų reguliavimo objektą. Tokį jungimą lemia ir objektyvios aplinkybės (t.y. normų reguliuojami santykiai), ir mokslininkų – tokio klasifikavimo autorių – požiūris.

Konstitucinėje teisėje galima skirti žmogaus teisių ir laisvių, pilietybės, valstybės vadovo, parlamento, vyriausybės, savivaldos, rinkimų teisės ir kitus institutus. Antai pilietybės institutas apima konstitucinės teisės normas, reglamentuojančias pilietybės įgijimą, išsaugojimą, pasibaigimą, vaikų pilietybę pasikeitus tėvų pilietybei ir kitus šios srities santykius.

Teisinėje literatūroje teisės institutai kartais skirstomi į paprastus ir sudėtingus (jie dar vadinami kompleksiniais ar generaliniais). Paprasti institutai nėra skirstomi į atskirus junginius. Sudėtingus institutus sudaro poinstitučiai (subinstitutai). Sudėtingo instituto pavyzdžiu konstitucinėje teisėje galėtume laikyti žmogaus teisių ir laisvių institutą, kurį sudaro pilietinių (asmeninių), politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių ir laisvių poinstitučiai. Šiuos poinstitučius galima suskirstyti į dar mažesnes grupes.

Reikia pažymėti, kad vienu valstybių konstitucinėje teisėje gali nebūti institutų, kuriuos rasime kitų šalių konstitucinėje teisėje. Antai respublikose nerasime monarchinei valdymo formai būdingų institutų ir priešingai.

¹ Žr.: Hart H. L. A. Teisės samprata / Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai, 1997. P. 161–187.; Ziembinski M. Z. Le contenu et la structure des normes concédant les compétences // Normative structures of the social world. Ed. Giuliano di Bernardo. Amsterdam, 1988.

1.7. Konstituciniai teisiniai santykiai

Konstituciniai teisiniai santykiai – tai konstitucinės teisės normų sureguliuoti visuomeniniai santykiai. Jų dalyviai turi tam tikras subjektines teises ir teises pareigas. Šie santykiai yra viena iš teisinių santykių rūšių.

Jei sektume P. Leonu, galėtume tvirtinti, kad teisiniu santykiu yra laikomas „gyvenimo santykis juridinės normos tetvarkomas“¹. Šiuolaikinėje teisinėje literatūroje „vyrauja dvejopa teisinių santykių samprata. Vieni teisininkai teigia, kad teisiniai santykiai yra teisės normomis sureguliuoti visuomeniniai santykiai, kiti tvirtina, kad teisiniai santykiai yra ypatingos rūšies visuomeniniai santykiai, t.y. visuomeninio santykio teisinė forma“². Kokiu aspektu bevertintume šį teisinį reiškinį, regime, kad teisinis santykis – tai tam tikrų subjektų teisinis ryšys.

Konstituciniai teisiniai santykiai, būdami viena iš teisės reguliuojamų santykių rūšių, turi bendrų visiems teisiniams santykiams požymių. Šie santykiai turi ir tam tikrų ypatumų.

Konstituciniams santykiams būdingi ir bendri visiems teisiniams santykiams požymiai: šie santykiai atsiranda teisės normų pagrindu, jie yra faktinio visuomeninio santykio teisinė išraiška; teisiniai santykiai yra šių santykių dalyvių teisės normų pagrindu atsiradę ryšiai; tai teisiniai ryšiai tarp konkrečių subjektų; tai sąmoningi, valios santykiai, pagaliau, teisinio santykio dalyvių subjektinės teisės ir teisinės pareigos įgyvendinimas yra garantuotas valstybės prievarta.

Kuo konstituciniai teisiniai santykiai išsiskiria iš kitų teisinių santykių? Tuos skirtumus geriausiai galima pastebėti nagrinėjant šių santykių elementus: subjektus, turinį bei objektą, taip pat ir santykių sukūrimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindus.

Konstituciniai teisiniai santykiai atsiranda įgyvendinant konstitucinės teisės normas, nustatančias valstybės organizaciją, viešosios valdžios organizavimą ir įgyvendinimą, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus.

Teisinių santykių subjektai yra šių santykių dalyviai. Jiems teisės normomis nustatomos subjektinės teisės ir teisinės pareigos. Teisės teorijoje nurodoma, kad teisinių santykių subjektai yra asmenys, kurie pagal įstatymą yra veiksnūs ir teisnūs. Teisnumas – asmens gebėjimas turėti teises ir pareigas, o veiksnumas – galėjimas savo veiksmais įgyvendinti jam priklausančias teises ir pareigas. Veiksnūs asmenys ne tik įgyja teises ar susikuria pareigas, bet ir atsako už padarytus teisės pažeidimus.

¹ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, 1995. P. 144.

² Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, 2000. P. 210.

Teisinių santykių subjektai gali būti ir fiziniai, ir juridiniai asmenys. Fizinio asmens teisnumas daugeliu atveju atsiranda žmogui gimus, o veiksnio atsiradimo momentas siejamas su tam tikrų reikalavimų atitikimu (pvz.: civilinėje teisėje pilietis yra visa apimtimi veiksnus sulaukęs pilnametystės). Juridinių asmenų teisnumas ir veiksnus sutampa. Juridinis asmuo tampa veiksnus nuo jo įstatų patvirtinimo ar tam tikrai valstybės institucijai priėmus nutarimą jį įsteigti. Tais atvejais, kai juridinio asmens įstatatai turi būti įregistruoti, juridinio asmens teisnumo ir veiksnio atsiradimas siejamas su įstatų įregistravimu.

Konstitucinių teisinių santykių dalyviai yra labai įvairūs asmenys, kuriems konstitucinės teisės normos suteikia galimybę įgyvendinti konstitucines teises bei vykdyti konstitucines pareigas. Privatinėje teisėje civilinių santykių subjektai skirstomi į fizinius ir juridinius asmenis. Konstitucinių teisinių santykių dalyvius klasifikuoti yra žymiai sudėtingiau. Konstitucinių teisinių santykių dalyviai vieni nuo kitų skiriasi ne pagal vieną požymį.

Lietuvos konstitucinio teisinio reguliavimo pagrindu susiklosčiusių konstitucinių teisinių santykių subjektai yra:

1. Fiziniai asmenys. Tai Lietuvos Respublikos piliečiai, užsieniečiai (a) užsienio valstybių piliečiai, b) asmenys be pilietybės), taip pat asmenys su dviguba pilietybe. Jie turi tam tikras konstitucinės teisės normų nustatytas teises ir pareigas (įvairių subjektų kategorijų teisės ir pareigos nėra vienodos).

Subjektais gali būti ir tam tikros fizinių asmenų grupės (antai 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali reikalauti, kad būtų skelbiamas referendumas; 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą; priklausantys tautinėms bendrijoms piliečiai turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą, papročius ir pan.).

2. Socialinės bendrijos. Tai Tauta, kuriai priklauso suverenitetas, kuri aukščiausią suverenią galią vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus, taip pat administracinių teritorinių vienetų gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, dalyvaujantys renkant savivaldos institucijas.

3. Lietuvos valstybė (Lietuvos Respublika).

4. Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, teismai bei kitos valstybės valdžios institucijos.

5. Vietos savivaldos institucijos.

6. Visuomeninės organizacijos ir susivienijimai (politinės partijos ir politinės organizacijos, visuomeninės organizacijos, profesinės sąjungos, religinės bendrijos ir kt.).

7. Atstovaujamojų institucijų deputatai (Seimo nariai, savivaldybių tarybų nariai).

Šie konstitucinių teisinių santykių subjektai yra būdingi ne tik Lietuvai, bet ir daugeliui valstybių. Tiesa, kai kuriose iš jų gali būti specifinių, tik tai valstybei būdingų, konstitucinių teisinių santykių subjektų (pvz.: federacinėje valstybėje – tai federacijos subjektai; šalyse, kurių konstitucijose įtvirtinta atskirų šalies dalių autonomija – autonominiai vienetai, ir t.t.).

Teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, kad teisinių santykių objektas – tai įvairios materialinės ir nematerialinės vertybės, dėl kurių kyla teisiniai santykiai. Konstitucinių teisinių santykių objektas – socialinės vertybės. Jos yra įtvirtintos Konstitucijoje ir kituose konstitucinės teisės šaltiniuose. Tai tokios vertybės, kaip prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės, Tautos ir valstybės suverenitetas, demokratija, politinis pliuralizmas ir daugiapartiškumas ir t.t.

Teisinių santykių turinį atskleidžia teisinių santykių dalyvių subjektinės teisės ir teisinės pareigos. Subjektinė teisė – tai galimybė atlikti tam tikrus veiksmus ar reikalauti, kad kiti juos atliktų ar neatliktų, o teisinė pareiga – tai teisinio santykio dalyvio privalomas elgesys, kuriuo užtikrinama kito teisinio santykio dalyvio subjektinė teisė. Teisiniuose santykiuose subjektinę teisę ir teisinę pareigą įgyvendina šių santykių subjektai.

Konstituciniuose teisiniuose santykiuose dalyvauja fiziniai asmenys, socialinės bendrijos, valstybė, valstybės valdžios institucijos, savivaldos institucijos, visuomeninės organizacijos ir t.t. Šiuose santykiuose įgyvendinamos įvairios konstitucinės teisės normų įtvirtintos šių subjektų teisės ir pareigos. Antai Seimas, įgyvendindamas savo kompetenciją, leidžia įstatymus, steigia įstatymo nustatytas valstybės institucijas, skiria ir atleidžia jų vadovus ir t.t. Antra vertus, jei 50 tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateikia Seimui įstatymo projektą pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 2 d., Seimui iškyla teisinė pareiga jį svarstyti.

Konstitucinės teisės normos, sureguliuodamos tam tikrus santykius, kurių subjektai turi subjektines teises ir teises pareigas, dar nesukuria konkretaus konstitucinio teisinio santykio. Norint šį santykį sukurti, pakeisti ar panaikinti, reikia teisinio (juridinio) fakto. Kitaip sakant, turi būti tam tikra jungiamoji grandis tarp konstitucinės teisės normos ir konstitucinio teisinio santykio.

Teisiniai (juridiniai) faktai – tai tam tikri konkretaus gyvenimo faktai (aplinkybės), su kurių buvimu teisės normos sieja konkrečių teisinių santykių sukūrimą, pasikeitimą ar pasibaigimą. Neretai konstitucinės teisės normos numato, jog sukurti, pakeisti ar panaikinti teisinį santykį galima tik remiantis keliais teisiniais faktais. Pvz.: teisiniams santykiams, kuriais įgyvendinama asmens teisė rinkti, atsirasti asmuo turi būti Lietuvos vals-

tybės pilietis. Jis turi būti sulaukęs tam tikro amžiaus. Turi būti paskirti rinkimai į tam tikrą valstybės valdžios instituciją (pvz.: Seimą), sudarytos rinkimų apygardos, apylinkių rinkėjų sąrašai ir t.t.

Konstitucinius teisinius santykius galima įvairiai klasifikuoti.

Vienas iš galimų klasifikavimo kriterijų – konstitucinius teisinius santykius reguliuojančios normos. Antai remiantis materialiosios teisės normomis, atsiranda materialieji, o pagal proceso normas – procesiniai teisiniai santykiai. Jeigu klasifikuojant bus atsižvelgiama į normų privalomumą, tai iš dispozicinių normų kyla koordinaciniai, o iš imperatyviųjų normų – subordinaciniai teisiniai santykiai. Konstitucinėje teisėje dominuoja subordinaciniai teisiniai santykiai. Atsižvelgus į teisiųjų santykių reguliacines ar apsaugines normas, logiška šiuos santykius skirstyti į reguliacinius ir apsauginius. Jei pripažįstama konstitucinės teisės normas skirstyti į bendrąsias ir konkrečiąsias, tai konstitucinius teisinius santykius galima skirstyti į bendruosius ir konkrečiuosius (bendrieji santykiai atsiranda bendriausio pobūdžio teisės normų pagrindu. Konkrečiosios teisės normos pagrindu atsiranda konkretieji santykiai. Šių santykių subjektai, jų teisės ir pareigos yra tiksliai apibrėžtos. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 71 str. 1 d. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai grąžina Seimui pakartotinai svarstyti. Šios normos pagrindu atsiradusiuose santykiuose dalyvauja konkretūs subjektai, turintys labai konkrečias teises ir pareigas). Pagal teisių ir pareigų pasiskirstymą konstituciniai teisiniai santykiai gali būti paprastieji (vienas subjektas turi teisę, o kitas – pareigą) bei sudėtingieji (kai abu santykių subjektai turi ir teises, ir pareigas). Pagal teisiųjų santykių subjektų pareigas galima skirti aktyviuosius (kurių dalyviai turi atlikti tam tikrus teigiamus veiksmus) ir pasyviuosius (kurių dalyviai privalo neatlikti tam tikrų veiksmų) teisinius santykius.

Apibūdinant konstitucinius teisinius santykius, paprastai pabrėžiama keletas specifinių jų bruožų. Pirmiausia pažymima, kad konstituciniai teisiniai santykiai atsiranda konstitucinės teisės normų, tarp kurių savo reikšme išsiskiria Lietuvos Respublikos Konstitucijos įtvirtintos normos, pagrindu.

Konstitucinių teisiųjų santykių sritį apibrėžia konstitucinės teisės reguliavimo objektas. Tai valstybės organizacijos, viešosios valdžios (kaip minėta, iš esmės – valstybinės) organizavimo ir įgyvendinimo, asmens ir valstybės tarpusavio svarbiausi santykiai. Konstitucinių teisiųjų santykių objektas – svarbiausios socialinės vertybės – asmens teisės ir laisvės, Tautos ir valstybės suverenitetas, demokratija, politinis pliuralizmas ir daugiapartiškumas ir kt.

Kartais akcentuojama konstitucinių teisinių santykių bruožą – „didelis jų politinis potencialas“¹. Teigiama, kad jie yra visuomenėje egzistuojančių politinių teisinių santykių kvintesencija. Neabejotina, kad daugelis konstitucinių teisinių santykių yra susiję su šalies politinės sistemos funkcionavimo pagrindais. Konstitucinių teisinių santykių turinys atskleidžia šių santykių subjekto teises ir pareigas (asmens teisinis statusas, valstybės valdžios ir savivaldos institucijų kompetencija lemia konkrečių konstitucinių teisinių santykių turinį). Konstituciniai teisiniai santykiai išsiskiria savo subjektais. Tai Lietuvos valstybė, Tauta, valstybės valdžios institucijos, vietos savivaldos institucijos, piliečiai ir kt.).

Konstitucinės teisinės normos neretai įgyvendinamos ne izoliuotai, bet kartu su konstitucinį reguliavimą detalizuojančiomis normomis. Antai įgyvendinant normas, reguliuojančias Seimo rinkimų tvarką, remdamasis Konstitucijos 55 str. 3 d., Seimas priima Seimo narių rinkimų tvarką nustatantį įstatymą. Vadovaujantis šiuo įstatymu, organizuojami rinkimai. Pažeidus rinkimų įstatymą, gali atsirasti baudžiamosios ar administracinės atsakomybės santykiai. Šioje sąsajoje visos grandys svarbios. Užtikrinant konstitucinių teisės normų įgyvendinimą, ypač svarbu teisinė apsauga, t.y. tam tikrų valstybės poveikio priemonių taikymas.

2 poskyris

LIETUVOS KONSTITUCINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

- 2.1. Teisės šaltinio sąvoka. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių klasifikavimas**
- 2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos pataisos. Konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis**
- 2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis**
- 2.4. Konstituciniai įstatymai (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.)**
- 2.5. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietos Lietuvos teisės sistemoje problema**
- 2.6. Įstatymai. Seimo statusas**
- 2.7. Poįstatyminiai aktai konstitucinėje teisėje**
- 2.8. Fakultatyviniai konstitucinės teisės šaltiniai: problemos ir diskusijos**

¹ *Lučinskas V.* Op. cit. P. 111.

2.1. Teisės šaltinio sąvoka. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių klasifikavimas

Teisės šaltiniu suprantama teisės forma, t.y. oficialiai pripažįstama teisės normų išraiškos ir įtvirtinimo forma¹. Taip teisės šaltinis apibūdinamas formaliuoju teisiniu aspektu. Tačiau teisės šaltinio samprata neapsiriboja tik tokiu apibūdinimu, ir yra dažnai suprantama kaip istorinės, socialinės, politinės aplinkybės, įtakojušios teisės normos atsiradimą. Šiuo atveju kalbama apie teisės šaltinį materialiuoju aspektu.

Labiausiai paplitęs teisės šaltinių (formaliuoju juridiniu aspektu) skirstymas pagal teisės normų išraišką ir įtvirtinimo būdą. Tai teisės norminis aktas, teisinis paprotys ir teismo precedentas.

Teisės šaltiniai, atsižvelgiant į tai, ar jie galioja dabar, ar galiojo praeityje, gali būti skirstomi į galiojančius ir istorinius teisės šaltinius.

Istoriniams Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniams reikėtų priskirti Lietuvos Statutus, Lietuvos konstitucijas, priimtas 1918–1938 m. laikotarpiu, ir kai kuriuos kitus to meto teisės aktus (šiuo metu negaliojančius).

Ypač svarbios Lietuvos Statutų nuostatos dėl valstybės organizacijos, asmens ir valdžios santykių. Jau Pirmajame 1529 m. Lietuvos Statute reguliuojami svarbūs valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo santykiai: Lietuvos Didžiojo kunigaikščio galios, teismų sistema, kai kurios esminės žmogaus teisių nuostatos. Kai kuriais atvejais istoriniams teisės šaltiniams galima būtų priskirti ir konstitucinės teisės doktriną, kai kurias J. Stroinovskio, M. Römerio ir kitų žymių teisininkų suformuluotas konstitucinės teisės idėjas. Žinoma, mus labiau domins Lietuvos galiojančios konstitucinės teisės šaltinių sistema, kurią ir nagrinėsime šiame poskyryje.

Dažniausiai teisės šaltinio sąvoka teisėje yra suprantama siaurąja prasme ir apima teisės normos formą. Tačiau ir šitaip traktuojant teisės šaltinius, jiems gali būti priskiriami ir teisės principai, doktrina.

Kai kurie autoriai teisės šaltinių klasifikaciją grindžia teisės struktūra ir jai priskiria doktrininių, norminių ir sociologinių *elementus* (*lygius*). Doktrininiu lygiu susiklosto tokie teisės šaltiniai, kaip doktrina ir teisės principai; norminiu lygmeniu – teisės normų aktai, o teisės realizavimo lygmeniu – teisės precedentas, teisminė praktika, norminė sutartis, paprotys².

¹ Panašiai ši sąvoka interpretuojama ir *Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman. 1998. P. 13.* „By the word ‘source’ is meant the formal origin of a rule which confers legal force upon that rule”. (I)

² *Problemy obščei teorii prava i gosudarstva* (pod. red. V. S. Nersesjanca). Moskva: Norma, 1999. S. 266.

S. S. Aleksejevas skiria tris teisės šaltinių rūšis pagal tris pozityviosios teisės formas – vadinamosios „įstatymų leidėjo teisė“, „paprotinė teisė“, „teismų teisė“¹.

P. Leonas, aiškindamas pozityviosios teisės sampratą, išskyrė tokias teisės šaltinių reikšmes:

„a) Pirmiausia teisės šaltiniai yra vadinami teisės pažinimo šaltiniais, – visi tie dalykai, kuriuose randama duomenų arba pėdsakų tų arba kitų laikų, tos arba kitos visuomenės teisei pažinti, būtent: įstatymų tekstai, papročių užrašai, teismų bylos, metraščiai, literatūros kūriniai ir t.t.

b) „Teisės šaltiniai“ antrąją prasme reiškia veiksnius (faktorius), kurie gimdo teisę, gimdo subjektingąją teisės sąmonę, būtent: įvairius visuomenės interesus, dorovės idėjas ir tikybinius įsitikinimus – tai teisės šaltiniai materialiniu atžvilgiu.

c) Pagaliau „teisės šaltiniais“ vadiname nustatytas, priverčiamas juridines normas – tat teisės šaltiniai formaliu atžvilgiu“².

Konstitucinės teisės normos yra išreiškiamos *įvairiomis teisinėmis formomis*. Teisinėje literatūroje, nagrinėjant įvairių šalių konstitucinę teisę, rašoma apie tokius konstitucinės teisės šaltinius, kaip konstitucija, konstituciniai įstatymai, organiniai įstatymai, įstatymai, kuriuose įtvirtintos konstitucinės teisės normos, konstitucijos kontrolės institucijų nutarimai ir sprendimai, vykdomosios valdžios institucijų aktai, teismo precedentai, konstituciniai papročiai, religinės normos ir t.t. Kiekvienai valstybei būdinga savita konstitucinės teisės šaltinių sistema.

Konstitucinės teisės šaltiniai gali būti klasifikuojami įvairiai: pagal teisinę galią, pagal konstitucinės teisės institutus, pvz.: pilietybės, žmogaus teisių ir laisvių ir kt. Labiausiai yra paplitusi konstitucinės teisės šaltinių klasifikacija pagal jų teisinę galią. Taip klasifikuojami teisės šaltiniai gali sudaryti hierarchinę sistemą.

Tačiau prieš imantis vienaip ar kitaip klasifikuoti konstitucinės teisės šaltinius, reikėtų prisiminti pačios konstitucinės teisės sampratą. Nuo jos ir priklausys šaltinių klasifikacija. Minėjome, kad mūsų konstitucinėje teisėje, suvokiamoje plačiąja prasme, galime išskirti Konstitucijos teisę arba konstitucinę teisę siaurąją prasme.

Konstitucinės teisės siaurąją prasme (arba Konstitucijos teisės) šaltiniais gali būti aukščiausios galios, steigiamojo pobūdžio teisės aktai. Tai 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, taip pat konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis – ir Konstitucijos pataisos. Su šia aukščiausios galios, vieninga reguliavimo sistema, kurią galima vadinti tiesiog Lietuvos Respublikos Konstitucija (pačioje

¹ Alekseev S. S. Pravo: azbuka-teorija-filosofija. Opyt kompleksnogo issledovanija. Moskva: Statut. S. 77.

² Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, 1995. P. 161–162.

Konstitucijoje įtvirtintas Konstitucijos vientisumo principas, į vieną visumą jungiantis tiek pagrindinį tekstą, tiek Konstitucijos sudedamąją dalį ar Konstitucijos pataisas) tiesiogiai yra susiję Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose, nagrinėjant konkrečių įstatymų ar teisės aktų atitikimą Konstitucijai, yra atskleidžiamas Konstitucijos principų ir normų turinys. Kitaip sakant, tarytum pratęsimas, patikslinamas konstitucinis reguliavimas. Matyt neatsitiktinai, nagrinėjant užsienio šalių konstitucinės kontrolės institucijų aktų reikšmę, net šitaip apibendrinama: „Prancūzijos Konstitucinė Taryba savo sprendimais yra sukūrusi žmogaus teisių ir laisvių teisminę chartiją, pagrindines teises paversdama pozityviaja teise”¹. Kitaip sakant, pripažįstama konstitucinės kontrolės institucijų aktuose plėtojamos konstitucinės doktrinos kaip pozityvios teisės reikšmė.

Šios dvi nurodytos teisės šaltinių rūšys būdingos vien konstitucinei teisei siaurąja prasme. Tačiau konstitucinės teisės plačiąja prasme šaltiniai yra ne vien Konstitucija ar Konstitucinio Teismo nutarimai, bet taip pat ir konstituciniai įstatymai (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme), Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys, įstatymai, Seimo statutas, poįstatyminiai aktai, kiti teisės šaltiniai.

Žinoma, dėl kai kurių šaltinių rūšių galima diskutuoti. Antai poįstatyminiai aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis apskritai kelia tam tikrą abejonių. Kokius konstitucinės teisės reguliavimo objektą sudarančius santykius jie reguliuoja? Ar galima konstitucinės teisės šaltiniais laikyti savivaldos institucijų aktus? Į pastarąjį klausimą vieni autoriai atsako be išlygų teigiamai, kiti tvirtina, kad konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti tuos aktus, kuriuose yra normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, susijusius su valstybės deleguota kompetencija. Savivaldos institucijos nevykdo valstybės valdžios vietose (jos yra tik viešosios valdžios institucijos, bet nėra valstybės valdžios institucijos). Šių institucijų aktai nereguliuoja santykių, kurie tiesiogiai priskirtini konstitucinės teisės sričiai. Todėl konstitucinės teisės mokslo akiratyje yra tik teisės aktai, įtvirtinantys vietos ir centrinės valdžios santykius, savivaldos pagrindus, bet ne pačių savivaldos institucijų aktai, reguliuojantys jų kompetencijai priskirtus santykius.

Nagrinėjant Lietuvos konstitucinės teisės normas įtvirtinančius teisės šaltinius, siūlome juos klasifikuoti pagal teisinę galią tokia tvarka:

1. Konstitucinės teisės siaurąja prasme šaltiniai:
 - a) Lietuvos Respublikos Konstitucija, konstituciniai įstatymai ir kon-

¹ Favoreu L., Philip L. Les grandes décisions du Conseil constitutionnel. Paris, 1993. P. 367.

stituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis, taip pat Konstitucijos pataisos,

b) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai.

2. Kiti konstitucinės teisės šaltiniai:

a) Konstituciniai įstatymai, priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. (toliau juos vadinsime Konstituciniais įstatymais Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme, kad galėtume skirti nuo kitų rūšių konstitucinių įstatymų);

b) Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys;

c) Įstatymai, Seimo statutas;

d) Poįstatyminiai teisės aktai (Seimo nutarimai, Respublikos Prezidento dekretai, Vyriausybės nutarimai, ministerijų ir kitų valstybės institucijų teisės norminiai aktai).

Tai tik sąlygiškas konstitucinės teisės svarbiausių šaltinių skirstymas. Neturėtume pamiršti, kad šalia Seimo ratifikuotų tarptautinių sutarčių galėtų būti ir Europos žmogaus teisių teismo precedentai. Be to, negalima neatsakyti į klausimą: ar konstitucinės teisės šaltiniams galima priskirti ir fakultatyvinius konstitucinės teisės šaltinius?

Fakultatyviniais konstitucinės teisės šaltiniais laikytina teisminė praktika, teisės principai, papročiai, doktrina (fakultatyvinių konstitucinės teisės šaltinių grupė – ypatinga, jos vieta ir reikšmė teisės šaltinių sistemoje anaip tol ne žemiausia; prireikus jie papildo kitų konstitucinės teisės šaltinių įtvirtintą teisinį reguliavimą).

2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos pataisos.

Konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis

Lietuvos konstitucinės teisės šaltinius reikia pradėti nagrinėti nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos vietą Lietuvos teisės sistemoje labai tiksliai apibrėžė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. gegužės 29 d. nutarime: „Konstitucija apibūdinama kaip pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje. Be to, Konstitucija įtvirtina pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudaro įstatymų leidybos pagrindą <...>, visi teisės aktai turi būti teisėti: įstatymai negali prieštarauti Konstitucijai, o poįstatyminiai teisės aktai – Konstitucijai ir įstatymams”.

Primename, kad ir Konstitucija, ir jos sudedamoji dalis, ir Konstitucijos pataisos sudaro vieningą, aukščiausio reguliavimo lygmens normų ir principų sistemą. Tik sąlygiškai iš vieningos Konstitucijos išskirsime Kon-

stitucijos pataisas bei konstitucinius aktus ir konstitucinius įstatymus – sudedamąją Konstitucijos dalį. Dar kartą primename, kad kur kas logiškiau visus šiuos klausimus išsyk aptarti antrame skyriuje „Konstitucija” (taip išvengtume ir tam tikro pasikartojimo). Tačiau Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinus konstitucinius įstatymus, kurie yra priimami pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. ir kurie įrašomi į konstitucinių įstatymų sąrašą, būtina aptarti ir konstitucinių įstatymų teorijos, ir lietuviškojo reguliavimo specifikos požiūriu.

Konstitucinės teisės teorijoje konstituciniais įstatymais dažnai yra vadinami Konstitucijos papildymai ar pataisos, o esant nekodifikuotai konstitucijai (t.y. kai ją sudaro keletas aktų), – ir jos dalys. Konstitucinis įstatymas šiuo atveju yra Konstitucijos sudedamoji dalis, todėl ir suprantama kaip į ją integruota dalis. Paprastai konstitucinis įstatymas priimamas sudėtingesne procedūra nei kuris kitas įstatymas. Tik kai kuriose valstybėse, pvz.: Austrijoje, Nyderlanduose, Švedijoje konstituciniu įstatymu suprantamas ne papildantis ar keičiantis konstituciją įstatymas, bet savarankišką teisinę galią turintis įstatymas. Jis, nors ir papildo konstituciją, tačiau turi savarankišką teisinę galią.

Konstituciniai įstatymai Lietuvos konstitucinių šaltinių sistemoje gali būti klasifikuojami į atskiras rūšis. Svarbu išsiaiškinti, ar konstitucinis įstatymas suprantamas kaip konstitucijos pataisa, ar yra jos sudėtinė dalis, ar turi savarankišką prasmę kaip išskirtinės galios atitinkamus teisinius santykius reglamentuojantis teisės aktas. Kaip vertinti įstatymus, kuriais keičiama ar papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucija?

Konstitucijos pataisų inicijavimas, priėmimo tvarka ir įsigaliojimas skiriasi nuo kitų įstatymų. Jis yra išdėstytas Konstitucijos XIV skirsnyje, skirtame Konstitucijos keitimui (nagrinėjamas šio leidinio dalyje, skirtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijai). Konstitucinis Teismas 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime konstatavo, kad Konstitucijos pataisos „taip pat gali būti vadinamos konstituciniais įstatymais”. Vadovaujantis Konstitucinio Teismo išaiškinimu, tokiais konstituciniais įstatymais vadintini įstatymai, kuriais papildyta ir keista Lietuvos Respublikos Konstitucija (1996 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. pakeitimo įstatymas ir 1996 m. gruodžio 19 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 str. pakeitimo įstatymas).

Pabrėžtina, kad minėtame 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad prie konstitucinių įstatymų pirmiausia priskirti 150 str. nurodyti įstatymai. Konstitucijos 150 str. nurodoma, kad Konstitucijos sudedamoji dalis yra 1991 m. vasario 11 d. konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės” bei 1992 m. birželio 8 d. konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas”.

Visi šie aktai savo teisine galia prilygsta Konstitucijai. Juose nustatytos normos gali būti keičiamos tik Konstitucijos XIV skirsnyje nustatyta tvarka.

Pažymėtina, kad 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) rezultatus įforminęs 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės” ir 1992 m. birželio 8 d. konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas”, priimti dar iki Konstitucijos įsigaliojimo. Tačiau Konstitucijos 150 str. jie paskelbti kaip sudedamoji Konstitucijos dalis, ir Tauta 1992 m. spalio 25 d. referendumu pritarė Konstitucijai, pritarė ir jos sudedamajai daliai.

Konstitucijos 96 str. 3 d. suformuluota kitokia konstitucinių įstatymų samprata. Tai ne steigiamosios, o tik įstatyminės galios teisės aktai, savo galia neprilygstantys Konstitucijai. Jie nėra Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis ar Konstitucijos pataisos. Jų teisinę galią ir vietą teisės aktų sistemoje aptarsime vėliau.

2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis

Dėl **konstitucinės kontrolės institucijų aktų** kaip teisės šaltinių nuolat vyksta diskusija, kadangi konstitucinės kontrolės mechanizmas nevienodai veikia kontinentinėje ir bendrojoje teisinėse sistemose. Aiškinantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktų vietą teisės šaltinių hierarchijoje, svarbu žinoti jų teisinę galią ir ryšį su kitais teisės šaltiniais.

Konstitucinės kontrolės institucijų sprendimai paprastai koreguoja įstatymines nuostatas, pripažįstant jas negaliojančiomis tais atvejais, kai jos prieštarauja Konstitucijai. Neretai konstitucinė kontrolės institucija yra vadinama „negatyviuoju įstatymų leidėju”, nes dėl jos sprendimų kai kurie įstatymai ar jų dalys netenka savo galios.

Įvairių šalių konstitucinė doktrina nevienodai traktuoja šių institucijų aktus. JAV, kur anksčiausiai (1803 m.) susiklostė konstitucinės kontrolės doktrina, konstitucinės teisės studijos daugeliu atveju yra JAV Aukščiausiojo teismo sprendimų analizė. Šio teismo formuluojami precedentai yra svarbi teisės sistemos dalis. Europoje, visų pirma Austrijoje (1921 m.), konstitucinės kontrolės institucijos daug kur susiformavo kaip specialios kvaziteisminės institucijos, kurių pagrindinis tikslas užtikrinti konstitucijos nuostatų viršenybę. Jų teisės aktų vaidmuo teisės šaltinių sistemoje yra nevienodas.

Teisės nuostatų neatitikimas konstitucijai gali būti įvairiai vertinamas. JAV visa, kas prieštarauja Konstitucijai, yra neteisėta, nors tai gali būti teisinga ar būtina; Anglijos teisės doktrinoje tai, kas priešinga Konstituci-

jai (Anglijos Konstitucija yra nekodifikuota – „nerašytinė“), yra neteisina, nors tai gali būti ir teisėta¹.

Lietuvos Konstitucinio Teismo įgaliojimus reglamentuoja Konstitucija ir Konstitucinio Teismo įstatymas (1993 m.). Konstitucijos 105 str. nurodyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja ir priima sprendimą, ar neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai. Konstitucinis Teismas taip pat nagrinėja, ar neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams:

- 1) Respublikos Prezidento aktai;
- 2) Respublikos Vyriausybės aktai.

Konstitucinis Teismas teikia išvadas:

- 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus;
- 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas;
- 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai;
- 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, Konstitucijos 105 str. 3 d. nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas.

Konstitucinio Teismo įstatymas apibrėžia Konstitucinį Teismą kaip teisminę instituciją. Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepriklausomas teismas, kuris teisminę valdžią įgyvendina Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir šio įstatymo nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą, nustatyta tvarka sprenddamas, ar įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja Konstitucijai, taip pat ar Respublikos Prezidento bei Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo įstatymo nustatytais atvejais Konstitucinis Teismas teikia Seimui ir Respublikos Prezidentui išvadas.

¹ *Bradley A. W. and Ewing K. D.* Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 27.

Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. nurodomos teisės akto pripažinimo prieštaraujančiu Konstitucijai pasekmės. Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tos pačios pasekmės atsiranda, kai Konstitucinis Teismas priima nutarimą, kad Respublikos Prezidento aktas ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja įstatymams. Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams. Visos valstybės institucijos bei jų pareigūnai privalo panaikinti savo priimtus poįstatyminius aktus ar jų nuostatas, kurie pagrįsti pripažintu nekonstituciniu teisės aktu. Neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo išgaliojimo. Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstituciniu galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį.

Aptardami Konstitucinio teismo aktus kaip teisės šaltinius, turėtume prisiminti, kad jie yra nevienodos teisinės galios ir reikšmės. Konstitucinio Teismo aktai pagal formą gali būti skirstomi į nutarimus, sprendimus ir išvadas. Nutarimus ir išvadas galėtume traktuoti kaip baigiamuosius aktus, nes jie yra priimami išnagrinėjus konkrečią bylą. Sprendimai paprastai priimami atlikus tam tikrus procesinius veiksmus¹. Tačiau nutarimo ir išvados teisinė galia skiriasi, kadangi išvada turi rekomendacinį pobūdį – galutinį sprendimą visais atvejais priima Seimas.

Apibūdinant Konstitucinio Teismo baigiamųjų aktų teisinę galią, remiamasi šiais kriterijais: 1) įstatymas arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 107 str. 1 d.); 2) Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, pagal kuriuos Konstitucija priskiriama jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami (Konstitucijos 107 str. 2 d.); 3) Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams (Konstitucinio Teismo 72 str. 2 d.); 4) visos valstybės institucijos bei jų pareigūnai privalo panaikinti savo priimtus

¹ Plačiau apie tai žr.: *Lapinskas K. Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Vilnius, 2000.*

poįstatyminius aktus ar jų nuostatas, kurie pagrįsti pripažintu nekonstituciniu teisės aktu; 5) Neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo; 6) Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme numatytais atvejais Konstitucinis Teismas gali sustabdyti Respublikos Prezidento, Seimo ir Vyriausybės aktų galiojimą (Konstitucijos 106 str. 4 d. ir Konstitucinio įstatymo 26 str.)¹.

Prie šių kriterijų reikia pridėti tai, kad tik Konstitucinis Teismas turi teisę atskleisti, aiškinti (t.y. detalizuoti ir konkretinti) Konstitucijos normas ir principus, kad Konstitucinio Teismo nutarimas – vientisas aktas, kurio dalių negalima mechaniškai išsklaidyti.

Tačiau neskubėkime daryti išvadų. Mūsų laukia keletas problemų, kurias reikia aptarti.

Pirma – dėl Konstitucinio Teismo nutarimo teisinės galios.

Atrodo, visų pirma atsižvelgdami į Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 dalies normą, kad Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams, galime daryti išvadą, kad Konstitucinio Teismo nutarimai savo galia yra lygiaverčiai įstatymui. Tačiau ar iš viso galima lyginti Konstitucinio Teismo nutarimą su įstatymu. Minėtos Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 d. normos paskirtis – įtvirtinti Konstitucinio Teismo sprendimų privalomumą (šiuos aktus, kaip ir įstatymus, visiems privalu vykdyti). Kad būtų šis aspektas įtvirtintas minėtoje Konstitucinio Teismo įstatymo normoje, kad įstatymo ir Konstitucinio Teismo nutarimo teisinės galios negalima mechaniškai lyginti patvirtina ta aplinkybė, kad laikydamiesi tokios lyginimo su įstatymu logikos, turėtume konstatuoti, kad Konstitucinio Teismo aktai savo teisine galia turi tam tikrą prioritetą įstatymų atžvilgiu, nes Konstitucinio Teismo nutarimu diskvalifikuojama įstatymo (ar kito teisės akto) norma. Šiuo atveju tokia norma besąlygiškai negali būti taikoma, tačiau norėtuši atkreipti dėmesį, kad Konstitucinio Teismo nutarimu įstatymo nuostata, pripažinta prieštaraujančia Konstitucijai, automatiškai neiškrenta iš įstatymo ir nėra panaikinama. Tokią nuostatą panaikinti gali Seimas. Tačiau kaip Konstitucinio Teismo sprendimo pasekmė tokia įstatymo nuostata negali būti taikoma ir tampa „plika“, niekieno neginama teise (*ius nudum*). Tokia situacija primena kviritinės ir prėtorinės teisės santykį romėnų civilinėje teisėje.

Pažymėtina dar viena aplinkybė: Lietuvos konstituciniai įstatymai,

¹ Žilys J. Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje // Jurisprudencija, 2000. T. 17(9). P. 75.

priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., yra tik įstatymų leidybos aktai, bet ne steigiamojo pobūdžio aktai. Manome, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas turi teisę tikrinti jų atitikimą Konstitucijai vadovaudamasis Konstitucijos 105 str. 1 d. nuostata, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja, ar neprieštarauja Konstitucijai įstatymai. Sąvoką „įstatymai“ reikia interpretuoti kaip aprėpiančią ir paprastuosius, ir konstitucinius įstatymus Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme. Laikydamiės tos pačios logikos, galime konstatuoti dar vieną Konstitucinio Teismo nutarimų prioriteto aspektą. Tai Konstitucinio Teismo nutarimo prioritetas lyginant jį su Konstituciniu įstatymu Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme.

Minėtos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad Konstitucinio Teismo nutarimas visų pirma yra susijęs su pačia Konstitucija. Tai aktas, kuriame atskleidžiamas Konstitucijos normų ir principų turinys, kuriuo pripažįstama, kad ginčijamos įstatymo ar kito teisės akto normos prieštarauja ar neprieštarauja Konstitucijai. Normos, pripažintos prieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos Konstitucijai, negali būti taikomos nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas. Konstitucinio Teismo nutarimas būtų: viena vertus, lyg konstitucinio reguliavimo pratęsimas, atskleidžiantis Konstitucijos normas ar principus; antra vertus, – aktas, kuriuo pripažįstama, kad ginčijamas įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja (ar neprieštarauja) Konstitucijai. Todėl kartojame: dėl tokio dvilypio Konstitucinio Teismo nutarimo pobūdžio negalima lyginti Konstitucinio Teismo nutarimo galios su įstatymų ar poįstatyminių aktų galia.

Antra problema – ar visi Konstitucinio Teismo nutarimai laikytini teisės šaltiniais. Lietuviškoje teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, kad Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo yra pripažįstama teisės akta prieštaraujant Konstitucijai ar įstatymams, laikytinas teisės šaltiniu.

Tačiau dėl Konstitucinio Teismo nutarimo, kuriuo nebuvo paneigtas teisės normos konstitucingumas, bet atvirksčiai – patvirtintas, Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje nėra vieningos nuomonės. Kartais teigiama, kad jie neturi tos pačios teisės šaltinio galios. Manome, kad ir tie Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose nebuvo konstatuota teisės akto prieštaravimo Konstitucijai ar įstatymams, turėtų būti laikomi teisės šaltiniu, kadangi savo prigimtimi – priėmimo tvarka, teisine galia – nesiskiria nuo tų nutarimų, kuriuose pripažįstamas prieštaravimas Konstitucijai ir įstatymui. Tačiau nebejotina, kad tokių nutarimų teisinės pasekmės galiojančioms teisės normoms skirtingos. Priėmus tokią Konstitucinio Teismo nutarimą, jų taikymas nestabdomas.

Norėtuši atkreipti dėmesį, kad neretai tuo pačiu Konstitucinio Teismo nutarimu dalis įstatymo pripažįstama prieštaraujančia Konstitucijai, o kita dalis – ne. Taigi toks vidinis Konstitucinio Teismo akto išskaidymas

į skirtingas teisės šaltinių požiūriu dalis, sukeltų nemažai problemų. Konstitucinio Teismo išdėstyti argumentai ir motyvai dažnai susipina ir taikytini visoms ginčijamo teisės akto dalims.

Nagrinėjant Konstitucinio Teismo nutarimus kaip teisės šaltinius, reikėtų priminti šių aktų struktūrą. Ar teisės šaltiniu laikytina tik rezoliucinė nutarimo dalis, ar ir konstatuojamoji dalis, kur išdėstomi Konstitucinio Teismo argumentai ir motyvai. Šiuo klausimu yra įvairių nuomonių.

Dabar Lietuvos teisinėje doktrinoje šiuo klausimu diskusijos dar tik prasideda, ir nėra taip paprasta vienareikšmiai įvertinti Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamosios dalies, kurioje dėstomi Teismo motyvai ir argumentai, kaip teisės šaltinio reikšmę. Antai K. Lapinskas atsargiai teigia, kad Konstitucinio Teismo aktų konstatuojamoji dalis tiek, kiek joje yra aiškinamos Konstitucijos ir kitų teisės aktų normos, galėtų būti prilyginama teisės šaltiniams¹. V. Pavilionio nuomone, Konstitucinio Teismo motyvai gali būti reikšmingi teismams visų pirma kaip prejudiciali faktai, kurių tikrumo nereikia nustatinėti nagrinėjant konkrečias bylas. Vertinant Konstitucinio Teismo nutarimus iš šių pozicijų, juose išsakyti motyvai gali įgyti savarankišką juridinę reikšmę². J. Žilys, analizavęs Konstitucinio Teismo aktus teisės šaltinių sistemoje, daro išvadą, kad Konstitucinio Teismo aktai, atspindėdami Konstitucijos vientisumo principą, yra neskaidomi, o jų dalys (nustatančioji, konstatuojamoji, rezoliucinė) sudaro vientisą visumą. Argumentai ir motyvai, kuriuos suformulavo ir kuriais rėmėsi Konstitucinis Teismas, yra svarbūs teismo precedento požymiai³. Įvairiais aspektais žvelgiant į tą patį reiškinį, pripažįstamas ir Konstitucinio Teismo akto vientisumas, ir konstatuojamojoje dalyje išdėstytų Konstitucijos ar įstatymo aiškinimų teisinė reikšmė.

Pažymėtina, kad ir Konstitucinis Teismas yra patvirtinęs Konstitucinio Teismo nutarimo kaip vientiso akto sampratą (žr. Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo“). Neabejotina, kad konstatuojamojoje dalyje išdėstyti motyvai ir argumentai dėl teisės normos, negali būti nesiejami su Konstitucinio Teismo sprendimu, ar tam tikra teisės akto nuostata atitinka Konstitucijos ir įstatymų reikalavimus, ir šia prasme jie turėtų būti traktuojami kaip šio teisės šaltinio elementai.

¹ *Lapinskas K.* Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai, konferencijos medžiaga. Vilnius, 2000. P. 53.

² *Pavilonis V.* Zasada lex retro non agit (niedziałania prawa wstecz) jako problem konstytucyjny w orzecznictwie sądów konstytucyjnych // Sądownictwo konstytucyjne. Studia i materiały. T. II. Zeszyt 1. Warszawa, 1996. S. 59.

³ *Žilys J.* Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje // Jurisprudencija, 2000. T. 17 (9). P. 77.

Be to, ir nurodyti autoriai, ir Konstitucinis Teismas savo sprendimu akcentuoja nutarimą kaip vientisą, nedalomą visumą, t.y. neskiria rezoliucinės ir konstatuojamosios dalies kaip dviejų savarankiškų teisės šaltinių. Pažymėtina ir tai, kad jeigu suteiksime Konstitucinio Teismo išdėstytiems motyvams ir argumentams savarankišką teisės šaltinio reikšmę, susidursime ir su problema, kad kartais ta pati Konstitucijos nuostata įvairiuose Konstitucinio Teismo nutarimuose yra kiek kitaip interpretuojama¹, arba ir tame pačiame nutarime kartais išsakomi ne visada suderinti motyvai. Atrodo, susiduriama su nelengvai išsprendžiama problema.

Tačiau mus gelbsti Konstitucinio Teismo nutarimo kaip vientiso akto samprata. Juk pripažįstant konstitucinės teisės šaltiniais tik Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriuose konstatuojamas teisės akto prieštaravimas Konstitucijai, būtų iš esmės tokiu šaltiniu laikoma vien pati nutarimo rezoliucija. Tuo tarpu Konstitucinio Teismo nutarimas sudaro vieningą visumą, kurio konstatuojamoji dalis, ir joje išdėstoma Konstitucijos principų ir normų interpretacija teisės požiūriu ne mažiau svarbi. Neįmanoma lyginti Konstitucijos su ginčijamu aktu, neatskleidus Konstitucijos normų ir principų turinio. Jeigu taip, tai konstitucinės teisės šaltiniais turėtų būti laikyti visus Konstitucinio Teismo nutarimus (o ne vien tuos, kuriuose pripažįstama, kad ginčijamas įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai).

Šios aplinkybės leistų pritarti L. Garlickiui. Jis išnagrinėjo Vakarų Europos konstitucinės kontrolės institucijų veiklą ir daro drąsią išvadą: „Šiuolaikinėje praktikoje „negatyviojo įstatymų leidėjo“ įvaizdį keičia teismo, kuris veikia ne tik kaip tradicinis, „pozityvusis įstatymų leidėjas“, bet ir kaip „konstitucinis įstatymų leidėjas“, įvaizdis“².

2.4. Konstituciniai įstatymai (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.)

Dabar nagrinėsime Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintus konstitucinius įstatymus Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme.

Pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. nuostatas Lietuvos Respublikos konstituciniai įstatymai priimami už juos balsavus daugiau nei pusei visų Seimo narių, o keičiami – ne mažiau nei 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato

¹ Pvz.: Konstitucijos 29 str. formuluojamas lygiateisiškumo principas. Plačiau apie tai: *Birmontienė T.* Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Vilnius, 1998. P. 120–126.

² *Garlicki L.* Sądownictwo konstytucyjne w Europie zachodniej. Warszawa, PWN, 1987. S. 282.

Seimas. Konstitucija išskiria konstitucinius įstatymus iš kitų įstatymų pagal jų priėmimo ir keitimo procedūrą.

Toks konstitucinis konstitucinių įstatymų reglamentavimas leidžia daryti išvadą, kad šiais įstatymais nėra daromos Konstitucijos pataisos ir kad jie nėra sudėtinė Konstitucijos dalis. Be to, šie įstatymai priimami laikantis specialios priėmimo tvarkos: jie turi būti įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir priimti, jeigu už juos balsavo daugiau nei pusė visų Seimo narių, o keičiami – ne mažiau nei 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma.

Nagrinėdami konstitucinių įstatymų (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasmę) vietą teisės šaltinių sistemoje, turime atkreipti dėmesį į tam tikrą painiavą, kurią sukelia Seimo statute skirtingų teisės aktų rūšių įvardijimas tuo pačiu „konstitucinių įstatymų” vardu.

Seimo statute Konstituciniai įstatymai yra reglamentuojami dvidešimt šeštame skirsnyje, skirtame Konstitucijos keitimui ir konstitucinių įstatymų projektų svarstymui. Šio skirsnio 168 str. yra skirtas konstituciniams įstatymams. Jame nurodoma, kad konstituciniais įstatymais yra laikomi Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai, taip pat Konstitucijos pataisos; tiesiogiai Konstitucijoje įvardyti įstatymai ir kiti konstitucines normas konkretinantys įstatymai, nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo. Pagal šį statuto straipsnį Konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas. Taip pat į šį sąrašą gali būti įrašyti ir jau priimti įstatymai, jeigu Seimas padarys išvadą, kad jie tokie yra pagal savo turinį bei svarbą.

Taigi Statuto nuostatos suformuoja keturias Konstitucinių įstatymų rūšis:

- 1) Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai – Konstitucijos 150 str. nurodoma, kad Konstitucijos sudedamąja dalimi yra 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės”; 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas”;
- 2) Konstitucijos pataisos, reglamentuojamos Konstitucijos XIV skirsnyje;
- 3) Konstitucijoje įvardyti įstatymai ir nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo;
- 4) konstitucines normas sukonkretinantys įstatymai, nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo.

Vadinasi, tuo pačiu „konstitucinio įstatymo” pavadinimu įvardijami skirtingos galios aktai: 1) Konstitucijai savo galia prilygstančios Konstitucijos pataisos bei Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai – sudedamoji Konstitucijos dalis ir 2) konstituciniai įstatymai, įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir savo galia neprilygstantys Konstitucijai, bet pralenkian-

tys paprastuosius įstatymus (t.y. konstituciniai įstatymai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme).

Manytume, kad ne Seimo statuto normos, bet pati Lietuvos Respublikos Konstitucija turi būti laikoma svarbiausiu šaltiniu aiškinant konstitucinių įstatymų (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.) vietą ir galią teisės šaltinių sistemoje. Konstitucijoje įtvirtinta šių įstatymų samprata atskleista Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarime: „Konstituciniai įstatymai nuo kitų įstatymų skiriasi priėmimo ir keitimo tvarka. Ypatingą konstitucinių įstatymų vietą teisės aktų sistemoje lemia pati Konstitucija. Konstituciniai įstatymai negali būti keičiami ar panaikinami įstatymais. Taip užtikrinama, kad konstituciniais įstatymais sureguliuoti visuomeniniai santykiai įstatymais nebus reguliuojami kitaip, kad bus garantuojamas didesnis konstituciniais įstatymais reguliuojamų visuomeninių santykių stabilumas. Kartu pažymėtina, kad konstituciniai įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai, o įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai ir konstituciniams įstatymams. Ar konstitucinis įstatymas neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymas – konstituciniam įstatymui, pagal Konstituciją sprendžia Konstitucinis Teismas”.

Nagrinėjant Konstitucijos 69 str. 3 d., galima teigti, kad pirmiausia Seimas 3/5 Seimo narių balsų dauguma turi nustatyti konstitucinių įstatymų sąrašą. „Vadinasi, tik šia tvarka patvirtinus konstitucinių įstatymų sąrašą, jame įrašyti įstatymai gali būti traktuojami kaip konstituciniai įstatymai, tik šiems įstatymams turi būti taikoma Konstitucijoje nustatyta jų priėmimo ir keitimo kvalifikuota balsų dauguma taisyklė” (Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 8 d. nutarimas). Kurie įstatymai bus įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., sprendžia įstatymų leidėjas kvalifikuota balsų dauguma. Konstitucijoje nėra nurodyta jokių santykių sričių, kurios turėtų būti sureguliuotos konstituciniu įstatymu Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme. Pažymėtina, kad konstitucinių įstatymų (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) priėmimo, pateikimo ir svarstymo bei priėmimo procedūra skiriasi ir nuo Konstitucijos pataisų, ir nuo paprastųjų įstatymų.

Jau esame minėję, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisos, taip pat Konstitucijos 150 str. nurodyti konstituciniai aktai ir konstituciniai įstatymai, kurie yra sudedamoji Konstitucijos dalis, išskirtini į atskirą konstitucinės teisės šaltinių rūšį ir pagal savo teisinę galią turėtų prilygti Konstitucijai. Konstituciniai įstatymai, priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., sudarytų kitą įstatymų, savo galia neprilygstančių Lietuvos Respublikos Konstitucijai, grupę, tačiau aukštesnės galios nei paprasti įstatymai (konstitucinius įstatymus galima keisti tik konstituciniais įstatymais, laikantis Konstitucijos 69 str. 3 d. nustatytos tvarkos, bet ne paprastuoju įstatymu).

Nagrinėdami konstitucinių įstatymų Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme vietą ir reikšmę teisės sistemoje, negalime nepastebėti ir tam tikrų Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrėjo pozicijos pokyčių. Pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. norint įstatymą priimti kaip konstitucinį, reikia jį įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą. Ką įrašyti į šį sąrašą, sprendžia įstatymų leidėjas. Tokia situacija buvo iki 1996 m. birželio 20 d. įstatymo, kol nebuvo pakeistas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. Šio straipsnio 2 dalyje buvo nurodoma, kad savivaldybėms, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams ir įrenginiams statyti bei eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustato konstitucinis įstatymas. Taigi Konstitucijos 42 str. 2 d. nurodytus santykius įstatymų leidėjas buvo įpareigotas sureguliuoti būtent konstituciniu įstatymu (t.y. šiuo atveju jis neturi pasirinkimo teisės). Todėl išgaliojus Konstitucijos 47 str. 2 d. naujai redakcijai, konstituciniais įstatymais (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) yra:

- 1) konstituciniai įstatymai, kurie yra tiesiogiai nurodyti Konstitucijoje ir yra priimti Konstitucijos 69 str. 3 d. nustatyta tvarka;
- 2) konstituciniai įstatymai, įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir priimti Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka.

Pastaba. Vadovaujantis konstitucinės teisės teorija, šalia konstitucinių įstatymų yra organiniai įstatymai. Jie interpretuojami kaip tiesiogiai Konstitucijos įvardijami įstatymai. Jie priimami ir keičiami kitokia nei konstituciniai ar paprastieji įstatymai. Organiniai įstatymai teisės šaltinių hierarchijoje paprastai esti tarp konstitucinių ir paprastųjų įstatymų. Organiniai įstatymai kaip atskira įstatymų rūšis susiformavo Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucijos įtakoje. Šiuo metu tokia įstatymų rūšis egzistuoja Ispanijoje, Portugalijoje, Rumunijoje ir kt. valstybėse. Paprastai tokių įstatymų būtinybė yra grindžiama nuostata, kad ypač svarbūs įstatymai turėtų būti priimami ir keičiami sudėtingesne tvarka ir kad konstitucijos tekste sunku pakankamai išsamiai reglamentuoti net ir svarbiausius konstitucinės teisės institutus. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių doktrinoje tokių įstatymų nėra išskirta. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija organinių įstatymų nenumato. Mūsų nagrinėti konstituciniai įstatymai (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) turi tam tikro panašumo į organinius įstatymus.

2.5. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietos Lietuvos teisės sistemoje problema

Lietuvos konstitucinių teisės šaltinių doktrinoje klasifikuojant šaltinius pagal jų teisinę galią, po konstitucinių įstatymų reikėtų išskirti Lietuvos Respublikos ratifikuotas **tarptautines sutartis**. Tarptautinių sutarčių vieta Lietuvos konstitucinių teisės šaltinių sistemoje yra nevienareikšmiai interpretuojama. Nagrinėjant šią problemą, yra svarių Lietuvos Konstitucijos nuostatų (jos 7 ir 138 str.), Lietuvos Konstitucinio Teismo pozicija ir Tarptautinių sutarčių įstatymas (1999 m.).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. nuostatomis, tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Pagal Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas Lietuvos tarptautinė sutartis – tai tarptautinės teisės principų ir normų reglamentuotas susitarimas, kurį raštu sudaro Lietuvos Respublika su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis; sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių sudarymo iniciatyvos teisę turi Lietuvos Respublikos Prezidentas, Ministras Pirmininkas, užsienio reikalų ministras, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar jos nustatyta tvarka – Lietuvos Respublikos ministerijos ir Vyriausybės įstaigos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. ir Tarptautinių sutarčių įstatymo 7 str. įvardijama, kokios sutartys turi būti ratifikuojamos. Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis įstatymu ratifikuoja Lietuvos Respublikos Seimas.

Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis ratifikuoti Lietuvos Respublikos Seimui teikia Lietuvos Respublikos Prezidentas savo iniciatyva ar pasiūlius Vyriausybei. Tarptautinių sutarčių ratifikavimo ir denonsavimo tvarką reglamentuoja Seimo statuto aštuntasis skirsnis, jo 181 str. Jame nurodoma, kad įstatymas dėl tarptautinės sutarties ratifikavimo priimamas posėdyje dalyvavusių Seimo narių balsų dauguma, tačiau ne mažesne kaip 2/5 visų Seimo narių balsų. Įstatymas dėl sutarties denonsavimo laikomas priimtu, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių.

Valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių. Įsigaliojusias Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis Lietuvos Respublikoje privaloma vykdyti.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo (1999 m.) 11 str. nuostatomis, jeigu įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas nei Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo

metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos. Dėl šios įstatymo nuostatos galima būtų diskutuoti.

Abejonių kelia ir Lietuvos Respublikos Tarptautinių sutarčių įstatymo 7 str. nuostata, kad turi būti ratifikuojamos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, nustatančios kitokias teisės normas negu galiojantys Lietuvos Respublikos įstatymai. Šiuo atveju įstatymus ir tarptautines teisės normas reikėtų derinti, o ne „administraciniu“ būdu spręsti teisės normų konkurenciją, keliančią abejonių dėl atitikimo Konstitucijos nuostatomis.

Lietuva šiuo metu yra prisijungusi prie daugelio Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentų. Konstitucinės teisės doktrinai ypač *didelę įtaką daro JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*, tokios Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys – Europos žmogaus teisių konvencija (1950 m.), Europos konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987 m.), Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (1995 m.), Vaiko teisių konvencija (1989 m.), Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (1979 m.), Pataisyta Europos socialinė chartija (1996 m.) – ją Lietuvos Seimas ratifikavo 2001 m..

Nors Lietuva yra ratifikavusi (ar kitu būdu prisijungusi) prie daugelio tarptautinių sutarčių, tačiau konstitucinei teisei didžiausią įtaką daro Europos žmogaus teisių konvencija (ir ją papildantys protokolai).

Šiuo metu daugiausia tiesiogiai taikoma Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatų. Konvenciją Lietuva ratifikavo 1995 m. (Lietuva tapo Europos Tarybos nare 1993 m.). Šios Konvencijos nuostatos yra dažnai interpretuojamos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje¹. Konstitucinis Teismas remiasi ne tik Konvencijos straipsnio tekstu, bet ir atsizvelgia į Europos žmogaus teisių teismo praktiką.

Tarptautinių sutarčių ir nacionalinės teisės santykis įvairiose valstybėse skirtingas. Kai kuriose valstybėse tarptautinė sutartis neveikia tiesiogiai nacionalinėje teisėje, ir jai tiesiogiai taikyti yra būtina priimti specialų įstatymą (pvz.: Didžioji Britanija). Tačiau ir šios šalies, Europos Sąjungos narės, konstitucinės teisės doktrina Europos Sąjungos teisės aktus prilygina nacionaliniams įstatymams². Daugelyje kontinentinės Europos valstybių, taip pat ir Lietuvoje, ratifikuotos tarptautinės sutartys įeina į nacionalinės teisės sistemą ir gali būti tiesiogiai taikomos. Kai kuriose

¹ *Jarašiūnas E.* Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Konstitucinio Teismo praktikoje // Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos Žmogaus teisių konvencija. Vilnius, 1998. P. 119–137.

² *Bradley A. W. and Ewing K. D.* Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 14.

valstybėse Europos žmogaus teisių konvencijai yra pripažįstamas konstitucinio įstatymo statusas (Austrija).

Tarptautinės sutarties ir nacionalinės teisės santykis paprastai yra aptariamas valstybių Konstitucijose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. nurodoma, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Konstitucija nedetalizuoja, koks ratifikuotos tarptautinės sutarties santykis su kitais Lietuvos teisės sistemos elementais, t.y. ir su įstatymais. Tačiau Konstitucijos 7 str. įtvirtintas griežtas principas, kad negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai. Taigi galima diskutuoti dėl tarptautinės sutarties ir įstatymo santykio, tačiau turi būti atmesta galimybė tarptautinės sutarties prieštaravimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Tarptautinės ir nacionalinės teisės santykis (dualistinės ir monistinės teorijų interpretavimas) yra tradicinė tarptautinės teisės doktrinos problema¹. Tarptautinė teisė gali turėti viršenybę prieš nacionalinę teisę (monistinė teorija); tarptautinė teisė yra aukštesnė už valstybės vidaus teisę tarptautiniuose santykiuose, tačiau nacionalinė teisė yra aukštesnė už tarptautinę teisę valstybės vidaus teisiniuose santykiuose (dualistinė teorija).

Nors Lietuvos teisėje neįtvirtintas bendras tarptautinių sutarčių viršenybės prieš nacionalinius įstatymus principas, tačiau kai kurie įstatymai tiesiogiai nurodo tarptautinės sutarties viršenybės principą, pvz.: *naujojo Civilinio kodekso* 1.13 str. „Tarptautinės sutartys“ pirmoje dalyje sakoma: jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta kitaip nei numato šis kodeksas ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių normos. Šio straipsnio antroje dalyje numatyta, kad Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys civiliniams santykiams taikomos tiesiogiai, išskyrus atvejus, kai tarptautinė sutartis numato, kad jos taikymui būtinas Lietuvos Respublikos vidaus teisės aktas.

Taigi Lietuvos teisės doktrina tarptautinių sutarčių požiūriu kinta. Atskirai reikėtų aptarti Konstitucinio Teismo nuomonę, išsakytą 1995 m. sausio 24 d. Išvadoje dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos ketvirto protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, kadangi Teismas suformulavo principą, kad Konvencijos taikymas Lietuvos Respublikos vidaus teisėje tolygus įstatymams.

¹ Apie tai plačiau: *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Vilnius, 1998. P. 44–64; *Jočienė D.* Europos Žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000. P. 27–31.

1995 m. sausio 24 d. Konstitucinio Teismo išvada buvo plačiai komentuota Lietuvos teisininkų ir politologų. Ypač kritikuotas Konstitucinio Teismo suformuluotas diferencijuotas požiūris į Konvencijos taikymo galimybes civilinėje ir baudžiamojoje teisėje. Nemaža diskusijų kelia išvadoje Konstitucinio Teismo suformuluota nuostata dėl Konvencijos vietos Lietuvos teisės šaltinių sistemoje. Konstitucinis Teismas, nustatydamas Konvencijos tolygumą įstatymams, formulavo šią nuostatą neinterpretuodamas plačiau Konstitucijos 138 str. (tik pacitavo, primindamas ratifikuotas tarptautines sutartis esant Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi, giliau šios nuostatos neanalizuodamas), toliau rėmėsi 1991 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo 12 str. – konvencijos ... „nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį, kadangi 1991 m. gegužės 21 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 12 str. nustatyta, jog „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys turi Lietuvos Respublikos teritorijoje įstatymo galią“. Norėję atkreipti dėmesį, kad šis įstatymas buvo priimtas dar iki 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo ir Konstitucinio Teismo galėjo būti vertinamas dėl atitikimo Konstitucijai. Nors Konstitucinio Teismo išvados, kaip Konstitucinio Teismo akto, skirtingai nuo nutarimo, teisinės pasekmės skirtingos, tačiau joje išsakyta nuomonė yra labai svarbi.

Kadangi Konvencijos tolygumas įstatymams buvo Konstitucinio Teismo vertinamas pasiremiant įstatymo, o ne pačios Konstitucijos nuostatomis, ateityje galime tikėtis ir kitokios Konstitucinio Teismo interpretacijos ne atskiro įstatymo, o Konstitucijos 138 str. požiūriu (ypač jei kiltų abejonių dėl naujojo 1999 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatų atitikimo Konstitucijos 138 str.). Konstitucinis Teismas turėtų vertinti teisės aktų (tarp jų ir tarptautinių sutarčių) nuostatų atitikimą Konstitucijai visų pirma pačios Konstitucijos požiūriu.

Šiuo metu galioja Tarptautinių sutarčių įstatymas, priimtas 1999 m. Jis kiek kitaip, nors gal nepakankamai aiškiai ir korektiškai, apibrėžiantis ratifikuotų sutarčių santykį su įstatymais, numato, kad konkurencijos (prieštaravimo) atveju, pirmumas teikiamas ratifikuotoms tarptautinėms sutartims (Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 str. 2 d. numatyta: jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas, negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos). Šiame įstatyme buvo galima tiesiogiai suformuluoti tokių sutarčių pirmumo paprastiesiems (ne konstituciniams) įstatymams principą. Tai ir atitinka šių dienų tikrovę, ypač Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu.

Profesorius P. Kūris, Europos žmogaus teisių teismo teisėjas, neabejoja Konvencijos viršenybe įstatymų atžvilgiu – „Ratifikuota Konvencija ir jos protokolai ne tik tapo sudėtine Lietuvos teisės sistemos dalimi, bet ir tiesioginio taikymo aktu, savo teisine galia prioritetą teikiančiu Konstitucijai, tačiau viršijančiu kitus įstatymus”¹.

Kai kurie autoriai siūlo Europos žmogaus teisių konvencijai Lietuvos teisėje suteikti konstitucinio įstatymo statusą². Tokiai iš pirmo žvilgsnio ganėtinai patraukliai nuostatai nesinorėtų pritarti dėl kelių aplinkybių. Konvenciją ratifikavus Seime, ji tapo teisinės sistemos sudedamąja dalimi, o 1999 m. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 12 str. kolizijos su įstatymais atveju, kaip ratifikuota sutartis, turėtų turėti aukštesnę nei įstatymas galią. Taigi toks Konvencijos statusas, interpretuojant 1999 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas, turėtų būti pakankamas ir vargu ar tikslinga ją priskirti konstitucinių įstatymų grupei vien tik norint dar kartą paryškinti jos pirmumą paprastųjų įstatymų atžvilgiu.

Tarptautinė sutartis turi savų ypatumų, valstybė vien savo iniciatyva negali jos keisti ar kitaip įtakoti, ji savo prigimtimi nėra tapati Seime priimtam įstatymui ne tik dėl savo statuso, bet ir dėl tos aplinkybės, kad ją taiko ir interpretuoja Europos žmogaus teisių teismas, jo statusas taip pat yra nustatytas šioje Konvencijoje, taigi tokiu atveju nacionalinis įstatymas, kokiu lyg ir taptų Konvencija, būtų įtakojamas tarptautinės teisminės institucijos, o ir ji lyg ir taptų tam tikra prasme inkorporuota į teisminių institucijų sistemą, kas neatsispindi nei Konstitucijoje, nei pagal savo prigimtį gali būti interpretuojama kaip Lietuvos teisminės sistemos dalis.

Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių konvencijos galiojimo Lietuvos teisės sistemoje praktika liudija, kad Konvencijos nuostatos faktiškai turi viršenybę Lietuvos įstatymų atžvilgiu. Konstitucinio Teismo motyvuose, analizuojant įstatymų atitikimą Konstitucijos nuostatoms, Konvencijos nuostatos ir jų interpretavimas Europos Žmogaus teisių teisme (precedentai) turi didelę reikšmę ir yra traktuojami kaip tam tikras standartas, kurį turėtų atitikti Lietuvos įstatymai. Prisijungdama prie Europos Žmogaus teisių konvencijos, Lietuva faktiškai pripažino ir konvencijos nuostatų viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu, nes konvencijos nuostatų nevykdymo negalima grįžti nacionalinių įstatymų ypatumais.

Europos žmogaus teisių konvencijos negalima tinkamai interpretuoti ir taikyti nesiremiant Europos žmogaus teisių teismo (ir Europos žmogaus teisių komisijos) sprendimuose suformuluotais precedentais. Europos žmogaus teisių konvencija išilieja į mūsų teisės sistemą ne vien pozi-

¹ Kūris P. Europos žmogaus teisių teismas // Lietuvos narystė Europos Taryboje. Vilnius, 1999. P. 78.

² Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000. P. 230.

tyviosios teisės požiūriu. Ji taip pat keičia ir mūsų teisės šaltinių doktriną atsinešdama ir precedentą. Konvencijos supratimas ir jos taikymas neįsivaizduojami be Europos žmogaus teisių teismo sprendimų. Europos žmogaus teisių konvenciją ir jos jurisprudenciją kaip netradicinį teisės šaltinį, svarbų Lietuvos teisės doktrinai, nagrinėja ir Lietuvos teisininkai¹. Europos žmogaus teisių teismo sprendimai yra viešai skelbiami, sistemini ir publikuojami (skelbiami ir internete adresu: <http://www.dhcour.coe.fr/>). Deja, Europos žmogaus teisių teismo sprendimai nėra verčiami į lietuvių kalbą² ir neskelbiami Lietuvos teisės duomenų sistemose. Tačiau ir kitų Europos valstybių, Europos Tarybos narių, ši problema (privalomas Teismo sprendimų vertimas į nacionalinę kalbą ir kt.) nėra tinkamai išspręsta. Lietuvos teisininkams, kaip ir kitų valstybių teisininkams, teks naudotis dviem oficialiomis kalbomis (anglų ir prancūzų) publikuojamais Europos žmogaus teisių teismo sprendimų tekstais, kuriuose formuluojami precedentai.

2.6. Įstatymai. Seimo statusas

Įstatymai Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje užima svarbią vietą. Jie sudaro didžiąją konstitucinės teisės šaltinių dalį. Įstatymo inicijavimo, priėmimo ir įsigaliojimo tvarką reglamentuoja Konstitucijos ir Seimo statuto nuostatos, taip pat ir įstatymas dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo 1993 m. tvarkos. Įstatymo formos ir struktūros reikalavimus reglamentuoja Įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas (1995 m.).

Konstitucinės teisės doktrina, kaip ir bendroji teisės doktrina, skirsto įstatymus pagal jų teisinę galią – Konstitucija (taip pat jos pataisos ar aktai, esantys sudėtine Konstitucijos dalimi), konstituciniai ar organiškieji įstatymai (kurie nėra sudėtinė konstitucijos dalis) ir paprastieji įstatymai. Pagal jų galiojimą įstatymai gali būti pastovūs ir laikini. Pagal reguliavimo pobūdį juos bandoma skirti į įprastus įstatymus, įstatymus–principus, įstatymus–programas ir kt. Kai kuriose valstybėse yra ir ypatingieji įstatymai.

¹ *Bielūnas E.* Europos žmogaus teisių konvencijos interpretavimas ir Lietuvos teisės tradicijos // *Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos žmogaus teisių konvencija.* Vilnius, 1998. P. 42–65; *Birmontienė T.* Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė.* Vilnius, 1998. P. 129–138; *Birmontienė T.* Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija.* T. 15(7). P. 66–72.

² 2000 m. Europos Tarybos informacijos centras išleido pirmąjį Europos žmogaus teisių teismo sprendimų rinkinį lietuviškai. Žr. *Europos žmogaus teisių teismo sprendimai.* 1 d. Vilnius, 2000.

Pagal galiojimą tam tikroje teritorijoje federalinėse valstybėse gali būti federaliniai ir federacijos subjektų įstatymai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyti pagrindiniai įstatymų leidybos principai ir reikalavimai įstatymams. Konstitucijos 7 str. nurodoma, kad galioja tik paskelbti įstatymai.

Nagrinėdamas įstatymų vietą Lietuvos teisės sistemoje, Konstitucinis Teismas 1995 m. spalio 26 d. nutarime konstatavo: „Konstitucijos 67 straipsnio 1 ir 2 punktuose yra įtvirtinta, kad įstatymus leidžia Seimas. Šalies teisės šaltinių sistemoje įstatymas yra pirminis teisės aktas, turintis aukščiausiąją teisinę galią. Ši galia grindžiama tuo, kad tautos įgalioto įstatymų leidėjo – Seimo priimtame įstatyme išreiškiama tautos valia svarbiausiais visuomenės gyvenimo klausimais“. Įstatymų normos nustato bendro pobūdžio taisykles, o poįstatyminiais teisės aktais jas galima detalizuoti, reglamentuoti jų įgyvendinimo tvarką. Tame pačiame nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl visa, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.

Konstitucijos 68 str. numatyta, kad įstatymų leidybos iniciatyvos teisė priklauso Seimo nariams, Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę taip pat turi ir Lietuvos Respublikos piliečiai. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti (1998 m. buvo priimtas Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas).

Konstitucijos 69 str. nurodoma, kad įstatymai Seime priimami laikantis įstatymo nustatytos procedūros. Jie laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje. Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimamos ir referendumu. Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, jeigu pačiais įstatymais nenustatoma vėlesnė įsigaliojimo diena. Kitus Seimo priimtus aktus ir Seimo statutą pasirašo Seimo Pirmininkas. Šie aktai įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo, jeigu pačiais aktais nenustatoma kita įsigaliojimo tvarka.

Konstitucijos 71 str. nurodoma, kad Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai gražina Seimui pakartotinai svarstyti. Jeigu nurodytu laiku Seimo priimto įstatymo Respublikos Prezidentas negražina ir nepasirašo, toks įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas. Referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. Jeigu nurodytu laiku tokio įsta-

tymo Respublikos Prezidentas nepasirašo ir nepaskelbia, įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas.

Įstatymai pagal jų priėmimo tvarką gali būti skirstomi į įstatymus, priimtus Seime, ir įstatymus, priimtus referendumu. Ir Seimo, ir referendumu priimti įstatymai turi tą pačią teisinę galią, nors jų inicijavimo ir priėmimo bei įsigaliojimo tvarka skiriasi. Seimo įstatymo leidybos procedūros yra detalai aptartos vadovėlio skyriuje „Lietuvos Respublikos Seimas“.

Referendumo įstatymas buvo priimtas 1989 m., ir jo galiojimas yra pratęstas iki 2002 m. sausio 1 d. Šiuo metu tik Lietuvos Respublikos Konstitucija yra priimta referendumu. Kiti bandymai referendumu priimti įstatymines nuostatas buvo nesėkmingi.

Referendumu priimamų įstatymų iniciatyvos teisė priklauso Seimui ir Lietuvos Respublikos piliečiams. Seimas gali priimti sprendimą dėl referendumo 1/3 Seimo narių siūlymu, o piliečių tokia teisė gali būti išreikšta ne mažiau kaip trijų šitų tūkstančių reikalavimu. Tokioms įstatyminėms nuostatomis bus referendumu pritarta, jeigu už jas pasisakys ne mažiau kaip pusė įtrauktų į sąrašus piliečių. Įstatymo nuostatų priėmimo diena laikoma referendumo data, o toks įstatymas įsigalios kitą dieną po jo paskelbimo, kaip nurodoma Referendumo įstatymo 33 str. (įstatymas priimtas Seime įsigalioja jo paskelbimo „Valstybės žiniuose“ dieną, jeigu jame nenurodyta vėlesnė įsigaliojimo data. Įstatymo dėl Įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo 4 str. 3 d. nurodoma, kad referendumu priimtas įstatymas įsigalioja, kai jį oficialiai pasirašo ir „Valstybės žiniuose“ oficialiai paskelbia Respublikos Prezidentas, t.y. paskelbimo dieną, o ne kaip nurodyta Referendumo įstatyme – kitą dieną po paskelbimo. Tokių įstatymų neatitikimų neturėtų būti). Referendumu priimtos įstatymų nuostatos gali būti pakeistos ar panaikintos referendumu. Jeigu reikia skubiai padaryti referendumu priimtų įstatymų nuostatų pakeitimus, tai gali padaryti Seimas 2/3 visų Seimo narių dauguma. Per 3 mėnesius šie pakeitimai turi būti pateikiami tvirtinti referendumu.

Aptariant **įstatymus** kaip konstitucinės teisės šaltinius, svarbu įstatymų, priimtų iki įsigaliojant Konstitucijai, tolesnis galiojimas. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Lietuvos Respublikos įsigaliojimo tvarkos 2 str. nurodyta, kad įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra atkreipęs dėmesį į tai, kad teisinių santykių subjektai negali atsidurti teisinio netikrumo būsenoje. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje galiojusią teisės aktų panaikinimo

procesas užsitęsė. 1997 m. gruodžio 23 d. Seimas priėmė įstatymą, kuriuo nustatė, kad Lietuvoje laikinai pratęsimas tik 13 įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimas. Tačiau ir praėjus šiam terminui, ne visi įstatymai buvo pakeisti ir suderinti su Konstitucijos nuostatomis.

1999 m. gruodžio 7 d. Seimas priėmė įstatymą dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo.

2000 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 str. pakeitimo įstatymu dar kartą buvo nutarta dešimties įstatymų galiojimą laikinai pratęsti. Į įstatymų, kurių galiojimas laikinai pratęsimas, sąrašą buvo nutarta įrašyti:

- 1) Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, priimtą 1961 m. birželio 26 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 2) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, priimtą 1961 m. birželio 26 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 3) Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, priimtą 1964 m. liepos 7 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 4) Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą, priimtą 1964 m. liepos 7 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 5) Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksą, priimtą 1969 m. liepos 16 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 6) Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodeksą, priimtą 1971 m. liepos 15 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 7) Lietuvos Respublikos darbo įstatymų kodeksą, priimtą 1972 m. birželio 1 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2002 m. sausio 1 d.;
- 8) Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksą, priimtą 1984 m. gruodžio 13 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 9) Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą, priimtą 1989 m. lapkričio 3 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2002 m. sausio 1 d.;
- 10) Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymą, priimtą 1989 m. lapkričio 23 d. – iki 2001 m. liepos 1 d.

Dauguma šių kodeksų ir įstatymų yra įvairių teisės šakų šaltiniai. Tiesioginiais konstitucinės teisės šaltiniais reikia laikyti referendumo ir tau-

tinių mažumų įstatymus.

Konstitucinės teisės klausimus reglamentuoja daugelis įstatymų. Štai keletas: Seimo rinkimų (1992 m.), Prezidento rinkimų (1992 m.), Prezidento (1993 m.), Vyriausybės (1994 m.), Pilietybės (1991 m.), Visuomenės informavimo (1996 m.), Peticijų (1999 m.), Užsieniečių teisinės padėties (1998 m.), Seimo kontrolierių (1998 m.), Lobistinės veiklos (2000 m.), Vietos savivaldos (1994 m.), Piliiečių įstatymų leidybos iniciatyvos (1998 m.) ir kt.

Teisinėje literatūroje kaip savarankiški konstitucinės teisės šaltiniai nurodomi parlamentų (ar jų rūmų) reglamentai ir statutai, kurie reguliuoja parlamento vidaus organizaciją ir darbo tvarką. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 76 str. Seimo struktūrą ir darbo tvarką nustato Seimo statutas, kuris turi įstatymo galią. Vadinasi, **Seimo statutas** nuo įstatymų skiriasi ir reglamentuojamų santykių pobūdžiu (jis reglamentuoja Seimo nario statusą, Seimo struktūrą ir darbo tvarką, įstatymų leidybos procesą, apkaltos procesą ir kt.), ir priėmimo, įsigaliojimo tvarka. Konstitucijos 70 str. nurodyta, kad Seimo statutą pasirašo ne Respublikos Prezidentas, bet Seimo pirmininkas. Seimo statutas įsigalioja kitą dieną po paskelbimo, jeigu jame nenustatyta vėlesnė įsigaliojimo data, o ne kaip kiti įstatymai, nuo jų paskelbimo (jeigu juose nenumatyta vėlesnė įsigaliojimo data). Seimo statuto negali vetuoti Respublikos Prezidentas, kadangi jis jo nepasirašo ir oficialiai nepaskelbia. Šiuo metu galiojantis Seimo statutas buvo priimtas 1994 m. ir galioja 1998 m. redakcija. Seimo Statuto 262 str. numatyta, kad jo straipsniai gali būti naikinami, papildomi arba keičiami didesne nei pusė visų Seimo narių dauguma (kiti įstatymai yra keičiami Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje, dauguma).

Galima išskirti įstatymą, kuriuo tvirtinamas Valstybės biudžetas, nes jo inicijavimo, svarstymo ir keitimo tvarka kitokia nei kitų įstatymų. Valstybės biudžeto projektą sudaro Vyriausybė ir pateikia Seimui ne vėliau kaip prieš 75 dienas iki biudžetinių metų pabaigos. Svarstydamas biudžeto projektą, Seimas gali didinti išlaidas tik nuroydamas šių išlaidų finansavimo šaltinius. Valstybės biudžetas keičiamas ta pačia tvarka, kuria sudaromas, priimamas ir patvirtinamas.

Aptariant įstatymus kaip konstitucinės teisės šaltinius reikėtų išskirti Naująjį civilinį kodeksą, kuris įsigaliojo nuo 2001 m. liepos 1 d. Šis modernus teisės aktas labai plačiai interpretuoja civilinės teisės reguliuojamą sritį ir apima nemažai klausimų, susijusių su įvairiais žmogaus teisių aspektais. Žmogaus teisės yra ir labai svarbus konstitucinės teisės institutas. Civiliniame kodekse formuluojama teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą (2.23 str.), teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą (2.25 str.), neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvės (2.26 str.), vaikų teisės, kai kurios pacientų teisės ir kt. Taigi svarbu yra nustatyti Naujojo civilinio

kodekso ir konstitucinės teisės šaltinių santykį. Konstitucinės teisės šaltinių požiūriu kodeksą reikėtų traktuoti kaip teisės aktą, nustatantį specialias normas, reglamentuojančias civilinius santykius ir dėl to turintį pirmumą kitų įstatymų, nustatančių civilinius santykius, atžvilgiu. Naujasis civilinis kodeksas Seime buvo priimtas kaip paprastas, nors ir kodifikuotas, įstatymas (jis neturi konstitucinio įstatymo statuso) ir yra keičiamas paprastu įstatymu. Todėl kelia abejonių kai kurios šio kodekso 1.3. straipsnio „Civilinės teisės šaltiniai“ normos ir jų interpretavimas.

Galima būtų suabejoti kategoriška civilinio kodekso 1.3. straipsnio 2 dalies nuostata (jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms). Manytume, kad įstatymų konfliktas turėtų būti sprendžiamas pasitelkus bendrąsias teisės normų konkurencijos taisykles.

Abejojame, ar galima būtų visiškai pritarti tam, kad kodekse įtvirtinamas bendrasis principas, jog civilinio kodekso ir konkrečių įstatymų prieštaravimus būtina spręsti civilinio kodekso naudai, taikant civilinio kodekso, o ne konkrečių įstatymų normas¹. Analizuodami minėto kodekso straipsnio 2 dalį (jeigu yra kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimai, turėtume taikyti kodekso normas), norėtume atkreipti dėmesį, kad Konstitucinis Teismas traktuotų civilinį kodeksą kaip įstatymą ir vertintų jo normų atitikimą Konstitucijai, o kai kurių poįstatyminių teisės atžvilgiu – jų atitikimą kodekso normoms, bet nevertintų kitų įstatymų atitikimo civiliniam kodeksui. Norėtume atkreipti dėmesį, kad Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje įstatymų tarpusavio prieštaravimas nėra priskiriamas konstitucinės kontrolės objektui.

Kelia abejonių ir tokie komentarai, kad „Vyriausybė ir kitos valstybės institucijos, pavyzdžiui, ministerijos, Lietuvos bankas ir kitos, gali priimti teisės aktus civilinės teisės klausimais tik CK ir kitų įstatymų nustatytais atvejais. Jeigu CK ar kitas įstatymas nenumato Vyriausybės ar kitos valstybės institucijos teisės priimti teisės aktą tam tikrais tikslais, nei Vyriausybė, nei kita valstybės institucija neturi teisės reglamentuoti civilinių santykių. Priimtus, tokius aktus būtina pripažinti prieštaraujančiais įstatymui“². Toks kategoriškas nusistatymas poįstatyminių teisės aktų, ypač Vyriausybės nutarimų atžvilgiu, galėtų prieštarauti Konstitucijos normoms, kadangi Vyriausybės galia leisti poįstatyminius aktus kyla iš Konstitucijos 94 straipsnio, kuriame nurodoma, kad Vyriausybė tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką; vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus

¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga: Bendrosios nuostatos. Vilnius, 2001. P. 71.

² Ten pat.P. 72.)

dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus ir kt. Vyriausybė valstybės valdymo klausimus sprendžia priimdama nutarimus (Konstitucijos 95 str.). Nepaisant plataus kodekso reguliuojamų santykių rato ir kai kurių nuostatų detalizavimo, abejotina, ar tikrai apsisime be Vyriausybės nutarimų ir kitų papildomų įstatymų, reglamentuojant, pavyzdžiui, vaikų globą ir kt., nors tiesiogiai toks galimas reglamentavimas konkrečiai nebus įvardintas. Svarbu, kad kiti teisės aktai, detalizuojantys atskiras nuostatas, neiškreiptų kodekso normų. Vargu ar galime įsivaizduoti civilinį kodeksą kaip teisės aktą, apribojantį konstitucines Seimo įstatymų leidybos ir Vyriausybės galias.

Naujojo civilinio kodekso 1.3 straipsnyje „Civilinės teisės šaltiniai“ 4 dalyje teismams formuluojami įgaliojimai, kurių nenumato Konstitucija – kad teismas turi teisę pripažinti negaliojančiu Civiliniam kodeksui ar kitam įstatymui prieštaraujantį teisės aktą ar jo dalį, jeigu šio akto ir Konstitucijos ar įstatymų atitikimo kontrolė neįeina į Konstitucinio Teismo kompetenciją; teismas, pripažinęs tokį teisės aktą negaliojančiu, sprendimo nuorašą per tris dienas privalo nusiųsti teisės aktą priėmusiai institucijai ar pareigūnui; įsiteisėjęs teismo sprendimas skelbiamas „Valstybės žiniose“. Kelia didelių abejonių šių kodekso nuostatų taikymas, nepažeidžiant Konstitucijoje formuluojamų teismo galių, kadangi jos suteikia teismui teisę pripažinti negaliojančiais poįstatyminius aktus – to nenumato Konstitucija. Pagrįstas atskiro poįstatyminio teisės akto netaikymas konkrečioje byloje negali būti prilyginamas jo teisinės galios panaikinimui. (Konstitucijos 109 straipsnyje nurodoma, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo; Konstitucijos 110 straipsnyje nurodoma, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai; tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į konstitucinį Teismą, prašydamas spęsti, arba šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją).

Kai kuriose valstybėse egzistuoja vadinamoji deleguojama įstatymų leidyba, kai parlamentas paveda vyriausybei reglamentuoti tam tikrą klausimą, priskirtą įstatymų kompetencijai. Tokie vyriausybės aktai turi įstatymo galią. Dažniausiai parlamentas priima įstatymą, formuluojantį bendruosius principus, o juos detalizuoti paveda Vyriausybei. Kai kurių šalių konstitucijose numatyta vadinamoji deleguojama įstatymų leidyba (Prancūzijoje, Austrijoje, Italijoje ir kt.).

Lietuvos Konstitucijoje įstatymų leidybos delegavimas nenumatytas. Tačiau kartais įstatymų leidėjas įstatymu suteikia Vyriausybei teisę reglamentuoti tam tikrus klausimus, kurie turėtų būti reglamentuojami įstatymu. Konstitucinis Teismas ne kartą nagrinėjo klausimą, ar Seimas gali

pavesti Vyriausybei reguliuoti santykius, kurie turi būti reglamentuoti įstatymu ir pasisakė prieš tokią galimybę. Jis pabrėžė, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įstatymų leidybos delegavimas nenumatytas, todėl Vyriausybė gali priimti tik poįstatyminius aktus. „Teisės leisti įstatymus delegavimas Vyriausybei turi būti <...> pagrįstas valstybės konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis” (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas 1996 m. lapkričio 12 d. nutarime pažymėjo, kad Vyriausybės priimti teisės aktai savo galia įstatymui neprilygsta, su įstatymu konkuruoti ar jo pakeisti negali. Prieš deleguojamą įstatymų leidybą Konstitucinis Teismas pasisakė ir 1996 m. gruodžio 19 d. nutarime.

2.7. Poįstatyminiai aktai konstitucinėje teisėje

Konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti ir **poįstatyminius norminius teisės aktus**. Jie gali būti skirstomi į Seimo nutarimus, Respublikos Prezidento dekretus Vyriausybės nutarimus, ministerijų ir kitų valstybės institucijų teisės aktus (instrukcijas ir kt.), turinčius norminį pobūdį. Savivaldos institucijų aktai, kaip jau esame minėję, nelaikytini konstitucinės teisės šaltiniais.

Pažymėtina, kad poįstatyminis teisės aktas yra įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka kompetentingos institucijos priimtas aktas. Kaip pažymėta 1994 m. sausio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarime, poįstatyminiu aktu „realizuojamos įstatymo normos, tačiau toks teisės aktas negali pakeisti paties įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios savo galia konkuruotų su įstatymo normomis”.

Kaip ir įstatymų, poįstatyminių aktų, priimtų dar iki nepriklausomybės atkūrimo, galiojimas kėlė rimtų problemų. 1997 m. gruodžio 23 d. Seimas priėmė įstatymą dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., pripažinimo netekusiais galios. Jame buvo numatyta, kad nuo 1998 m. gruodžio 31 d. neteks galios visi Lietuvoje galiojantys poįstatyminiai aktai, priimti iki 1990 m. kovo 11 d. Vyriausybė priėmė 1998 m. gruodžio 14 d. nutarimą, tačiau ši problema nebuvo išspręsta. Pasirodo, kad tokių aktų yra net keli tūkstančiai. V. Sinkevičius pagrįstai abejoja, kad konstitucingumo požiūriu yra įdomi ne pati vis dar galiojančių teisės aktų gausa, o kitas klausimas: ar remiantis Konstitucija galima teigti, kad Lietuvoje galioja ir tie iki nepriklausomybės atkūrimo priimti poįstatyminiai teisės aktai, kurių tekstų valstybine

kalba nėra¹. 1999 m. gruodžio 7 d. buvo priimtas įstatymas dėl minėto 1997 m. gruodžio 23 d. įstatymo pakeitimo ir papildymo, kuriame nurodoma, kad nuo 1999 m. gruodžio 31 d. netenka galios Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojantys norminiai teisės aktai, priimti iki 1990 m. kovo 11 d., išskyrus tuos, kurių galiojimas Vyriausybės gali būti pratęsimas jos nustatyta tvarka ir terminais. Vyriausybė priėmė 1999 m. gruodžio 20 d. nutarimą dėl Poįstatyminių norminių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo pratęsimo tvarkos, kuriame numatė galutinį tokių aktų galiojimo terminą – 2001 m. sausio 1 d. Ministerijos, Vyriausybės įstaigos ir kitos valstybės valdymo institucijos turėjo sudaryti jų reguliavimo srityje vis dar taikomų tokių teisės aktų sąrašus ir pateikti juos specialiai sudarytai koordinavimo komisijai.

Tačiau Vyriausybei 2000 m. gruodžio 27 d. nutarimu teko vėl koreguoti poįstatyminių norminių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo pratęsimą. Šiuo Vyriausybės nutarimu buvo nutarta, kad teisės aktų, įrašytų į institucijų vadovų patvirtintus sąrašus, galiojimas pratęsimas ne ilgiau kaip iki 2002 m. sausio 1 d.

Poįstatyminiai teisės aktai sudaro labai didelę teisės šaltinių dalį. Ne visi nutarimai ar sprendimai yra konstitucinės teisės šaltiniai, o tik tie, kurie yra norminio pobūdžio ir reglamentuoja konstitucinės teisės reguliuojamus klausimus.

Seimo nutarimai yra priimami Seimo posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma. Kiti Seimo priimami aktai – rezoliucijos, kreipimaisi, deklaracijos, nenorminiai nutarimai ir kt. – yra priskiriami nenorminiams aktams. Kaip nurodoma Seimo statuto 182 str., Seimo rezoliucija yra nenorminis aktas. Jis priimamas siekiant patvirtinti raštu Seimo nuomonę tam tikru valstybei svarbiu klausimu.

Aptariant Prezidento dekretus kaip konstitucinės teisės šaltinius, atkreipiame dėmesį, kad nedaug jų yra norminio pobūdžio. Konstitucijos 85 str. nurodoma, kad Respublikos Prezidentas, įgyvendindamas jam suteiktus įgaliojimus, leidžia aktus–dekretus. Kai kuriais Konstitucijoje numatytais atvejais Respublikos Prezidento dekretai yra kontrasignuojami. Paprastai Prezidento dekretai yra teisės taikymo aktai, tačiau kartais, kai Prezidentas dekretu sudaro komisiją ir tvirtina jos veiklos nuostatus (pvz.: vykdant Konstitucijoje numatytą malonės teikimo nuteistiesiems funkciją ar teikiant Lietuvos Respublikos pilietybę). Galima diskutuoti dėl Respublikos Prezidento dekretų, kuriais teikiamos pataisos ir papildymai Seimo priimtiems įstatymams, prigimties, kadangi juose formuluojamos teisės normos, nors juos galima traktuoti ir tik kaip įstatymų

¹ *Sinkevičius V.* Konstitucinio Teismo nutarimų įtaka įstatymų leidybai // Konstitucinė justicija ir ateitis. Vilnius, 1998. P. 210–219.

leidybos proceso stadiją, kuri yra įforminama dekretu.

Detalizuodama įstatymų nuostatas, Vyriausybė priima daug nutarimų, kurie įtakoja valstybės institucijų veiklą, sprendžia kai kuriuos pilietybės, užsieniečių teisinės padėties ir kitus klausimus. Ministro Pirmininko potvarkiai paprastai yra teisės taikymo aktai.

Kaip vieną iš konstitucinės teisės poįstatyminių teisės aktų rūšių galėtume išskirti ir Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus, kuriais yra nustatoma rinkimų biuletenių, kitų rinkimuose naudojamų dokumentų forma, jų pildymo tvarka, rinkėjų sąrašų sudarymo tvarka, forma ir naudojimo tvarka, rinkimų agitacijai skirtų laidų Lietuvos nacionaliniame radijuje ir televizijoje rengimo taisyklės ir kt.

2.8. Fakultatyviniai konstitucinės teisės šaltiniai: problemos ir diskusijos

Šie konstitucinės teisės šaltiniai yra problematiški. Teisinėje literatūroje vieni autoriai jų paprasčiausiai nepastebi, kiti pripažįsta tik kai kuriuos šios rūšies teisės šaltinius, bet nepripažįsta kitų, tretį kalba apie šiuos šaltinius kaip apie būdingus tik atskiroms pasaulio šalims.

Ir vis dėlto neigti jų reikšmės, net ir minimalios, konstitucinėje teisėje negalime. Jau minėjome, kad fakultatyviniais konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti ir teisminę praktiką, teisės principus, papročius ar doktriną. Jie tik papildoma kitų teisės šaltinių įtvirtintą reguliavimą.

Teisminės praktikos, išskyrus Konstitucinio Teismo, vaidmuo Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje nėra nagrinėjamas. Konstitucinio Teismo aktai yra savarankiški teisės šaltiniai. Juos jau aptarėme. Teismų praktika galėtų būti vertinama kaip fakultatyvinis teisės šaltinis. Neretai teismai, taikydami įstatymus, interpretuoja konstitucinės teisės normas (rinkimų teisėje, sprendžiant įvairius žmogaus teisių klausimus ir kt.). Vienoda teismų praktika padėtų tinkamai realizuoti konstitucinės teisės nuostatas.

Pagal Teismų įstatymo 20 str. Aukščiausiojo Teismo Senato kompetencijai yra priskiriama analizuoti teismų praktiką nagrinėjant konkrečių kategorijų bylas ir aprobuoti teismų praktikos apibendrinimo apžvalgų skelbimą Lietuvos Aukščiausiojo teismo biuletenyje. Lietuvos Aukščiausiojo teismo statute nurodoma, kad Aukščiausiasis teismas formuoja vienodą teismų praktiką taikant įstatymus. Į Aukščiausiojo teismo senato sprendimuose ir Senato aprobuotuose teismų sprendimuose esančius įstatymo taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai taikydami tuos pačius įstatymus. Aukščiausiojo teismo senato sprendimai, Senato aprobuoti teismų sprendimai

bei įstatymų taikymo teismų praktikoje apibendrinimo rezultatai skelbiami Aukščiausiojo teismo biuletenyje. Taigi Aukščiausiojo teismo senato sprendimai ir Senato aprobuoti teismų sprendimai gali būti traktuojami kaip fakultatyvinis teisės šaltinis.

Papročiai kontinentinės konstitucinės teisės teorijos požiūriu nesudaro svarbaus konstitucinės teisės šaltinio ir gali būti traktuojami kaip fakultatyvinis šaltinis. Teisės moksle skirtingai suprantama teisinio papročio reikšmė. Kai kurie mokslininkai jį priskiria svarbiems teisės šaltiniams, pvz.: sociologinė ir istorinė teisės mokyklos. Pozityvizmo teorijos atstovai mano, kad tai atgyvenęs, neturintis teisinės reikšmės, šaltinis; pagrindiniu teisės šaltiniu jie laiko teisės norminį aktą.

Konstitucinio papročio samprata gali būti įvairiai formuluojama. Konstitucinis paprotys gali būti suprantamas kaip bendra elgesio taisyklė, kuri reglamentuoja konstitucinius teisinius santykius, susijusius su valstybės valdžios įgyvendinimu kaip daug kartų pasikartojantį veiksmą, istoriškai susiformavusį. Paprastai jis neturi teisminės gynybos, tačiau nereikia, kad, nagrinėjant bylą teisme, į jį nebus atsižvelgta. Tai, kad tam tikra taisyklė bus pripažinta konstituciniu papročiu, turi būti arba konstitucinio teisinio santykio dalyvių pritarimas, arba valstybės sankcionavimas. Konstitucinis paprotys paprastai suprantamas dviem prasmėm: kaip konstitucinė konvencija (susitarimas – *constitutional convention*) ir kaip paprotys.

Konstitucinės konvencijos plačiai paplitusios Didžiojoje Britanijoje ir yra svarbus jos konstitucinės teisės šaltinis. Kaip pavyzdį galėtume pateikti taisyklę, kad partija, laimėjusi rinkimus, turinti daugumą Bendruomenių rūmuose, turi teisę, kad jos lyderiai taptų kabineto nariais, o įtakingiausias lyderis – turėtų tapti premjeru arba kabineto vadovu ir kt.¹ Konstitucinės konvencijos reglamentuoja daugelį Didžiosios Britanijos valstybės valdžios įgyvendinimo sričių, monarchijos, parlamento ir vykdomosios valdžios santykius.

Kita svarbi papročių rūšis – parlamento veikloje susiklostęs elgesys, įgavęs privalomą pobūdį.

Konstitucinis paprotys Lietuvos teisėje dar tik klostosi, dar nėra pakankamai plačiai diskutuojamas teisės moksle. Atrodo, kai kurias konstitucinių papročių užuomazgas jau galima išžvelgti². Tačiau kitose teisės srityse jis jau įgauna oficialaus teisės šaltinio statusą, pvz.: naujajame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse nurodoma, kad įstatymų ar sutarčių nustatytais atvejais civiliniai santykiai reglamentuojami pagal papročius; papročiai netaikomi, jeigu jie prieštarauja imperatyvioms įstatymo

¹ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, 1998. P. 281–282.

² Žr. Vaitiekienė E., Mesonis G. Konstituciniai papročiai nacionalinėje teisės sistemoje // Jurisprudencija. 1999. Nr. 14(6). P. 43–49.

normoms arba sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principams (1.4 str.).

Konstitucinės teisės šaltiniams turėtų būti priskiriami ir visuotinai pripažinti **bendrieji teisės principai**. Tai lygiateisiškumo, teisinio tikrumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių, žmogaus teisių ir kt. principai. Tais atvejais, kai šie principai įtvirtinti Konstitucijoje ar išvesti iš jos principų sistemos, jais remiamasi kaip konstituciniais principais.

Teisės principai kaip teisėto elgesio kriterijai pripažįstami teisės šaltiniu kitose teisės šakose ir yra įvardyti ir naujajame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (civilinio kodekso 1.5. str. minima, kad kai įstatymai nedraudžia civilinių teisiųjų santykių subjektams šalių susitarimu nustatyti tarpusavio teisių ir pareigų, šie subjektai turi vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais; teismas, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais). Konstitucinio Teismo praktikoje yra vadovautasi minėtais teisės principais.

Nemaža diskusijų kyla ir dėl **doktrinos** kaip konstitucinės teisės šaltinio. Paprastai neneigiama doktrinos įtaka konstitucinei teisei, tačiau rečiau kada ji yra pripažįstama kaip oficialus teisės šaltinis (toks, kaip kad romėnų civilinėje teisėje). Antai Anglijos konstitucinė teisė (skirtingai nuo Škotijos teisės) taip pat nepripažįsta doktrinos (teisinės literatūros) kaip teisės šaltinio¹, tačiau pripažįstama žymių teisės autoritetų nuomonės, išsakytos jų mokslo darbuose, reikšmė ir įtaka teismų sprendimams, ypač tais atvejais, kai įstatymo (statuto) nuostatos nebuvo interpretuotos ir nebuvo tam tikro teismo sprendimo.

Lietuvos konstitucinės teisės mokslo vystymasis daro įtaką teisės vystymuisi, ypač tai pasakytina apie M. Römerio mokslo darbų reikšmę. Šiuo metu publikuojama daug straipsnių įvairiais konstitucinės teisės klausimais. Konstitucinės teisės doktrina vystoma ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvadose, ir nutarimuose.

Konstitucinės teisės teorijoje plačiai pripažintas **precedentas** kaip konstitucinės teisės šaltinis, būdingas bendrosios teisės tradicijai. Precedentas kaip konstitucinės teisės šaltinis plačiai paplitęs JAV, Anglijoje ir kai kuriose kitose valstybėse. Precedento taikymo taisyklės ir jo vaidmuo įvairiose valstybėse skirtingas. Precedentas nėra Lietuvos konstitucinės teisės šaltinis, išskyrus Europos žmogaus teisių teismo formuluojamus precedentus, kadangi jie sudaro Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudenciją.

1995 m. birželio 12 d. Lietuva su Europos Sąjunga (Europos Bendrijomis) pasirašė Europos (asociacijos) sutartį, kurios 69 str. nurodoma,

¹ *Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 32.*

kad Lietuva sieks savo įstatymus palaiapsniui suderinti su Bendrijų teise. Šiuo metu vyksta spartus Lietuvos teisės harmonizavimo procesas.

Europos Sąjungos teisė ateityje, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, bus svarbus teisės šaltinis, kadangi Europos Sąjungos teisė turi pirmumą nacionalinės teisės atžvilgiu. Konstitucinė teisė yra viena iš sudėtingiausių sričių, kurioje valstybės siekia išlaikyti savo valstybingumo tradiciją. Kai kurios valstybės, stodamos į Europos Sąjungą, turėjo keisti konstitucijos nuostatas. Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat turėtų būti keičiama. Šiuo metu yra vartojamas ir Europos Sąjungos konstitucinės teisės terminas. Europos Sąjungos konstitucinę teisę sudaro Europos Sąjungos steigimo sutartys, jas keičiančios ir papildančios sutartys ir valstybių stojimo sutartys.

Konstitucinėje teisėje teisės šaltinių konkurencijos atveju taikomos bendros teisės teorijos taisyklės. Visų pirma atsižvelgiama į teisės akto padėtį teisės aktų hierarchijoje – aukštesnės teisinės galios aktas turi prioritetą; vadovaujamosi bendrais principais, kad „*lex specialis derogat legi generalis, lex posterior derogat legi priori*”.

3 poskyris

KONSTITUCINĖS TEISĖS MOKSLAS. KONSTITUCINĖ TEISĖ KAIP MOKYMO DALYKAS

3.1. Konstitucinės teisės mokslo sąvoka. Konstitucinės teisės mokslo metodai ir šaltiniai

3.2. Konstitucinės teisės mokslo raida pasaulyje

3.3. Konstitucinės teisės mokslo raida Lietuvoje

3.4. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina

3.1. Konstitucinės teisės mokslo sąvoka. Konstitucinės teisės mokslo metodai ir šaltiniai

Konstitucinės teisės mokslas yra viena iš teisės mokslo sričių. Mokslininkų konstitucininkų tyrinėjimo objektas – konstitucinė teisinė tikrovė. Tai konstitucinės teisinės idėjos, konstitucinės teisės normos ir principai, institutai, taip pat konstituciniai teisiniai santykiai.

Konstitucinės teisės mokslą galima apibūdinti kaip įvairių idėjų, pažiūrų, koncepcijų ar teorijų, aiškinančių konstitucinę teisinę tikrovę, vi-

sumą. Šios idėjos, teorijos ar koncepcijos yra dėstomos monografijose ir vadovėliuose, konstitucinės teisės aktų komentaruose, straipsniuose ir pranešimuose, mokslinių konferencijų ir seminarų medžiagoje ir t.t. Ši teisinės tikrovės sritis dažnai apibūdinama terminu „doktrina“.

Konstitucinė teisinė tikrovė įvairių autorių vertinama nevienodai. Neretai siekiama viena teorija paneigti kitą teoriją. Pažymėtina, kad skirtingų koncepcijų, teorijų, požiūrių susidūrimuose atskleidžiamos naujos teisinės tikrovės pusės. Toks yra mokslinio pažinimo kelias.

Mokslininkai konstitucininkai tyrinėja ir vertina įvairias konstitucinės teisinės tikrovės sritis. Visų pirma jie nagrinėja jau suformuluotas idėjas, koncepcijas ir teorijas apie konstitucinės teisės esmę, atskirus konstitucinės teisės klausimus, jų pagrįstumą, taip pat šių idėjų ir teorijų įgyvendinimą teisės normomis bei teisinėje praktikoje. Konstitucinės teisės mokslo atstovai ypatingą reikšmę skiria konstitucinio teisinio reguliavimo tyrimams. Jie nagrinėja konstitucinės teisės normas ir principus, išdėstytus įvairiuose konstitucinės teisės šaltiniuose (konstitucijose, įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose ir t.t.), studijuoja konstitucijos ir konstitucinių įstatymų, kitų teisės aktų turinį, formą, aiškinasi konstitucinio teisinio reguliavimo ypatumus, tyrinėja šių aktų priėmimo ir pataisų procesą ir t.t. Konstitucinės teisės mokslas tiria konstitucinės teisės institutus, jų raidą, taip pat šių institutų funkcionavimo ypatumus. Konstitucinės teisės mokslas vertina konstitucinės teisės aktuose įtvirtintus asmens teisinio statuso pagrindus, valstybės organizacijos ir funkcionavimo pagrindines problemas, asmens santykių su valstybe pagrindus.

Konstitucinės teisės mokslas taip pat analizuoja ir konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktiką, vertina konstitucinius teisinius santykius, susiklosčiusius realizuojant konstitucines normas. Konstitucinės teisės mokslo atstovus domina, ar realūs konstituciniai teisiniai santykiai atitinka teisės normas bei jų atsiradimą lėmusias teises idėjas. Pažymėtina, kad konstitucininkų akiratyje nuolatos yra garsiosios teisinės triados (teisiųjų idėjų, teisės normų ir teisiųjų santykių) sąveikos klausimai. Konstitucinės teisės mokslas vertina ir esamą konstitucinę tikrovę, ir jos formavimąsi praityje, taip pat ir jos ateities perspektyvas.

Konstitucinių teisiųjų tyrinėjimų tikslas – atskleisti konstitucinių teisiųjų idėjų, teisės normų bei konstitucinės teisinės praktikos esmę, vystymosi dėsningumus ir ypatumus, raidos tendencijas.

Mokslininkams konstitucininkams rūpi ir konstitucinės teisės teorijos bendros problemos, ir konkrečios šalies konstitucinė teisinė tikrovė. Konstitucinės teisės mokslo atstovams Lietuvoje svarbiausia – šalies konstitucinė teisė, nors nagrinėdami konstitucinį teisinį reguliavimą, jie dažnai lygina Lietuvos konstitucinę teisę su užsienio šalių konstitucine teise. Be to, mokslininkai tiria atskirus konstitucinės teisės institutus,

tokius kaip konstitucinė kontrolė, pilietybė, asmens konstitucinės teisės ir laisvės, įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias ir kt.

Galima kalbėti apie konstitucinės teisės mokslą ir Lietuvoje, ir pasaulyje. Visuotinai pripažįstama prancūzų, vokiečių, britų, amerikiečių, italų ar ispanų konstitucininkų darbų svarba. Šiuose darbuose atsispindi Vakarų teisinės civilizacijos, kuriai priklauso ir Lietuva, teisinės minties pasiekimai. Mums turėtų būti ypač įdomūs Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucinės teisės tyrinėtojų darbai. Dėl šio regiono šalių konstitucinės ir politinės raidos panašumų tokie tyrimai yra svarbūs ir praktiniu požiūriu.

Konstitucinės teisės moksle yra vartojami įvairūs specialieji tyrimo metodai. Visų pirma – *teisinė analizė*. Teisinės analizės metodu atskleidžiama tiriamų teisės normų, principų, institutų esmė, aiškinamas teisinio reguliavimo turinys. Šiuo metodu naudojamosi siekiant pažinti teisę. Remiantis juo, galima aprašyti, sisteminti, apibendrinti, klasifikuoti ir išdėstyti teises žinias.

Konstitucinės teisės moksle taip pat svarbus *sisteminis metodas*, suteikiantis galimybę konstitucinę teisę tirti kaip teisinės sistemos sudėtinį elementą, atskleidžiantis šio teisinio reiškimo vietą teisinės tikrovės sistemoje, leidžiantis suprasti įvairių šios sistemos elementų sąveiką.

Konstitucinės teisės moksle vartojamas ir *istorinis metodas*. Šis metodas atskleidžia konstitucinių teisinių reiškinių istorinę raidą, vystymosi ypatumus. Tai padeda numatyti tam tikrų teisinių reiškinių tolesnės plėtotės perspektyvas.

Lyginamosios teisėtyros metodas irgi plačiai taikomas šioje teisės mokslo srityje. Tai konstitucinės teisės reiškinių pažinimas juos palyginant. Tik palyginant įvairių šalių konstitucinius teisinius institutus, galima rasti tinkamiausiai ir efektyviausiai tam tikromis sąlygomis funkcionuojantį modelį, suvokti tam tikro teisinio reguliavimo modelio ypatumus, konstitucinės praktikos specifiką. Šiuo metu palyginamieji tyrimai (konstitucinė komparatyvistika) ypač populiarūs. Tai ne vien teisinė mada, bet ir siekimas konkrečios šalies teisę suvokti plačiame pasaulinių procesų kontekste.

Mokslininkai konstitucininkai taip pat vartoja *statistinį metodą*, padedantį suprasti teisės normų efektyvumą. Be to, taikomi ir įvairūs sociologiniai metodai. Jais siekiama iširti konstitucinės teisės institutų reguliuojamus santykius, konkretaus teisinio reguliavimo tinkamumą ir rezultatyvumą, visuomenės požiūrį į tam tikrą konstitucinį teisinį reiškinį. Šiais metodais vertinant teisės įgyvendinimą visuomenėje, padedama spręsti sudėtingas teises problemas, taip pat laiku atskleisti ir naujų sprendimų būtinybę ir pan.

Konstitucinės teisinės tikrovės tyrimo pagrindas – įvairūs tyrimo šaltiniai. Pirma, tai teisės mokslininkų (ir Lietuvos, ir užsienio šalių) darbai.

Antra, tai Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekstas – svarbiausias konstitucinės teisės šaltinis, kuriame išdėstyti valstybės organizacijos ir funkcionavimo pagrindai, konstitucinį asmens statusą apibrėžiančios normos. Tai ir Lietuvos įstatymai, ir poįstatyminiai aktai, kiti konstitucinės teisės šaltiniai, taip pat ir užsienio šalių konstitucinės teisės šaltiniai, kuriais įtvirtintos konstitucinės teisės normos. Trečia, tai konstitucinė praktika, teisinių idėjų ir normų įgyvendinimas.

Mokslininkai nagrinėja įvairias konstitucinės teisės problemas. Savo požiūrius jie dėsto monografijose ir vadovėliuose, straipsniuose. Jie kritiškai vertina įvairias teises kategorijas ir institutus. Mokslininkai diskutuoja, vienas idėjas atmesdami, kitas formuodami naujai. Taip tiesiami keliai į įvairių teisinių reiškinių naują suvokimą, siūlomos naujos teisinių reiškinių sampratos. Atliktų mokslo darbų vertinimas yra svarbi mokslinio pažinimo sritis.

Konstitucija ir kiti konstitucinės teisės norminiai aktai – taip pat svarbus konstitucinės teisės mokslo tyrimo šaltinis. Tik mokliškai įvertinus teisinį reguliavimą, galima teisingai taikyti normas, jomis remiantis įgyvendinti savo teises. Mokslo tyrimai padeda tobulinti teisės normas, jas keisti. Mokslo rekomendacijų nepaisymas brangiai kainuoja visuomenei, kai vienas netikęs reguliavimas keičiamas kitu, ne ką veiksmingesniu. Mokslo rekomendacijos padeda rasti „gyvybingą“ teisinį reguliavimą, atitinkantį visuomenės raidos tendencijas ir padedantį visuomenei žengti į priekį. Tai ypač aktualu naujų demokratijų valstybinės veiklos praktikai. Todėl teisėkūros procese mokslininkams (nesvarbu, ar jie bus pasitelkti kaip teisinių tekstų autoriai, ar kaip kompetentingi ekspertai ir konsultantai) turi būti skiriamas svarbus vaidmuo.

Trečias konstitucinės teisės mokslo tyrimo šaltinis – teisės įgyvendinimo praktika. Tik praktikoje paaiškėja teisės normų efektyvumas, įvairių teisinių koncepcijų ir modelių pagrįstumas. Todėl konstitucinės teisės mokslas tiria konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktiką.

3.2. Konstitucinės teisės mokslo raida pasaulyje

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės mokslas, skirtingai nei baudžiamosios ar civilinės teisės mokslai, susiformavo palyginti neseniai, tik XIX a. viduryje. Ir tik praėjus gana ilgam laiko tarpui, jau galima kalbėti apie šios teisės mokslo srities suklestėjimą.

Konstitucinės teisės mokslo, kaip savarankiško teisės mokslo, raida sietina su moderniosios rašytinės konstitucijos įtvirtinimu, valstybės organizacijos, valstybės valdžios institucijų sistemos ir šių valdžios instituci-

jų veiklos, asmens ir valstybės santykių pagrindų kryptingu teisiniu reguliavimu. Valstybės valdžia, kurią riboja teisė, tampa ne tik idėja, bet ir realybe. Šiai realybei suprasti būtina mokslinis požiūris.

Valstybės gyvenimas jau seniai buvo mąstytojų akiraityje. Mokslo apie valstybę užuomazgas regime antikos laikų graikų mąstytojų Platono (427–347 m. pr. m. e.), Aristotelio (384–322 m. pr. m. e.) darbuose, vėliau senovės Romos autorių Cicerono (106–43 m. pr. m. e.) ir Gajaus (II m. e. amžius) veikaluose.

Šv. Augustinas (354–430 m.) ir Šv. Tomas Akvinietis (1225–1274 m.) savo veikaluose konstravo politines bendruomenes ir valstybės galią grindė Dievo delegacija, iš kurios ir kyla ši galia. XVI a. Fortescue ir Thomas Smithas lotynų kalba parašytuose darbuose aiškino Anglijos Konstitucijos dėsnius ir valstybės sutvarkymą. Reikšmingų mokslo apie valstybę elementų randame N. Machiavelli (1469–1529 m.) „Valdove“, Hugo Grotijaus (1583–1645 m.) „Apie karo ir taikos teisę“ („*De jure belli ac pacis*“), B. Spinozos (1632–1677 m.) darbuose. Būtina paminėti ir Jeaną Bodiną (1530–1596 m.), jo veikalą „Šešios knygos apie respubliką (1577 m. parašytą prancūziškai ir 1586 m. paties autoriaus išverstą į lotynų kalbą, „*De republica libri sex*“, kurioje monarchijos naudai išdėstyta vientiso ir absoliutaus suvereniteto teorija. T. Hobbesas (1588–1679 m.) savo kapitaliame darbe „Leviatanas“ (1651 m.) išdėstė valstybės ir teisės teoriją. Pagal jį žmogus iš prigimties yra blogas („*Žmogus žmogui yra vilkas*“ „*Homo homini lupus est*“). Jei nebūtų socialinės ar valstybinės organizacijos, būtų taikomas stipresniojo įstatymas. Siekiant užtikrinti tvarką, kiekvieno ir visų sujungtos pajėgos ir valdžia perleidžiama vienam asmeniui ar žmonių sąjungai, kuri visas jai priklausančia valia daugumos balsų dėsniu suvertų į vieną valią. Tas asmuo turi didžiausią jėgą, o valstybė T. Hobbeso vadinama milžinu – „*Leviathan*“. Taip pavadintas ir jo veikalas („*Leviathan, sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*“). Pagal T. Hobbesą valstybė naudoja visų žmonių jėgą ir priemones, kad užtikrintų tvarką ir gerovę. Taigi regime sutartinės valstybės kilmės sampratos formulavimą.

J. Locke'as (1632–1704 m.) darbe „Du traktatai apie valdymą“ (1690 m.) dėstė sutartinę valstybės kilmės sampratą, bandė formuluoti valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją, esant pirmosios prioritetui, teoriją.

XVIII a. autorių Ch. L. Montesquieu (1689–1755 m.) ir J. J. Rousseau (1712–1778 m.) darbai – dar viena pakopa demokratinių revoliucijų ir naujos valstybės sampratos link. Ch. L. Montesquieu, kuris ne be pagrindo vadinamas genialių mąstytoju, 1748 m. pasirodžiusio veikalą „Apie įstatymų dvasią“ XI knygos VI skyriaus „Apie Anglijos Konstituciją“ keliuose puslapiuose išdėsto teoriją, kuri turėjo nepaprastą reikšmę visai

vakarų konstitucinei minčiai. Tai Ch. L. Montesquieu suformuluota ir klasikine tapusi valdžių padalijimo samprata.

1758 m. pasirodė šveicaro E. Vattelio knyga „Tautų teisė arba prigimtinio įstatymo principai“. Joje rašoma, kad svarbiausi šalies įstatymai sudaro šalies konstituciją. Konstitucija – tai svarbiausias reglamentas, kuriuo apibrėžiamas viešosios valdžios įgyvendinimo būdas.

Visuomenės sutartis, liaudies suverenitetas, suvereniteto nedalomumas – 1762 m. išleistos J. J. Rousseau knygos „Apie visuomenės sutartį arba Politinės teisės principai“ pagrindinės idėjos.

Taip pat reikia paminėti 1765 m. pasirodžiusius V. Blackstone'o (1723–1780 m.) „Anglijos teisės komentarus“ (4 knygos), kuriuose išdėstyta Anglijos viešoji ir privatinė teisė, G. Bonnof de Mably 1776 m. parašytą veikalą „Traktatas apie įstatymų leidimą arba įstatymų principai“.

Minėtų autorių idėjos apie valdžios padalijimą, tautos suverenitetą, asmens prigimtines teises, parlamentarizmą yra šiuolaikinio konstitucinės teisės mokslo pamatinės tiesos.

Konstitucionalizmo idėjų įgyvendinimo poligonu tapo Naujasis žemynas. Antai jau 1768 m. Masačusetso kolonijos atstovai tvirtino, kad nuosavybės teisė yra „konstitucinė prigimtinė teisė“, kurią turi gerbti visi britų valdiniai kaip šventą ir neliečiamą, kad šios teisės negalima varžyti neteisėtai padidinant mokesčius.

1776 m. liepos 4 d. JAV nepriklausomybės deklaracija yra dokumentas, kuriuo įtvirtintos reikšmingos konstitucinės teisės idėjos, kad visi žmonės yra sutverti lygūs ir turi neatimamas teises, kad šioms įgimtoms ir neatimamoms teisėms įgyvendinti žmonės sukūrė vyriausybes, kurių valdžia remiasi valdomųjų sutikimu; o jei ta vyriausybė nevykdo susitarimo ir ignoruoja įgimtas žmonių teises, tai tauta turi teisę ją paleisti arba panaikinti ir įsteigti naują vyriausybę ir t.t.

1787 m. priimta JAV Konstitucija, tapusi idealiu demokratinės konstitucijos pavyzdžiu demokratinės raidos kelią pasirinkusioms šalims, įtvirtino valdžios galių ribojimą, griežtai atskyrė įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias.

Aptariant minėtus dokumentus, negalima nepaminėti T. Jeffersono, T. Paine'o, A. Hamiltono, rengusių šiuos aktus, indėlio į konstitucinės doktrinos vystymąsi.

Pasaulinės reikšmės yra ir tokie Europoje XVIII a. pabaigoje priimti dokumentai, kaip Prancūzijos Steigiamojo susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 26 d. priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“, skelbusi, kad žmogaus teisės yra įgimtos, šventos ir neatimamos, kad šalyje nėra konstitucijos, jei žmogaus teisės neužtikrintos ir valdžių padalijimas neįgyvendintas. Ne mažesnė reikšmė tenka ir Prancūzijos 1791 m. Konstitucijai, įtvirtinusiai daugelį konstitucionalizmo idėjų.

Kaip bevertintume įvairių autorių konstitucines idėjas ir besiklostančią konstitucinę praktiką, tačiau reikėjo sulaukti XIX a. vidurio, kad būtų galima konstatuoti atsiradus konstitucinės teisės mokslą kaip savarankišką teisės mokslą, tiriantį konstitucinį teisinį reguliavimą, valstybės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinius pagrindus, valstybės ir asmens santykius.

XIX a. antroje pusėje bei XX a. pradžioje suklesti juridinė (dar vadinama klasikine) konstitucinės teisės mokykla. Suprantama, kad teisinio pozityvizmo laikais valstybė, jos institutai, valstybės ir asmens santykiai buvo tiriami iš teisės pozicijų. Nors šios krypties atstovai ir pripažino socialinį valstybės pobūdį, bet valstybę, jos institucijas, valstybės veiklą tyrė visų pirma kaip teisinį reiškinių.

XIX a. – britų W. Bagehoto („Anglijos Konstitucija“), W. R. Ansono („Konstitucijos teisė ir paprotys“), S. Law („Anglijos valdymas“), prancūzų A. de Tocqueville'io („Apie demokratiją Amerikoje“), B. Constant'o („Politinės konstitucinės teisės kursas“) veiklos metas. XIX a. pabaigą ir XX a. pradžią žymi A. W. Dicey („Konstitucinės teisės studijų įvadas“), A. Esmeino („Konstitucinės teisės principai – Prancūzų ir palyginamieji“), G. Jellineko („Bendrasis mokymas apie valstybę“), P. Labando („Vokietijos imperijos viešoji teisė“) ir kitų autorių teisinė kūryba. Šie autoriai suformulavo pagrindines konstitucines sąvokas ir kategorijas. Jų darbuose suformuluotos konstitucinės teisės klasikinės teorijos, tokios kaip konstitucinė teisinė valstybė, parlamentarizmas ir t.t.

XX a. pradžioje į priekį išsiveržia kita konstitucinės teisės mokslo kryptis – sociologinė mokykla. Jos žymiausi atstovai buvo L. Duguit, M. Hauriou, L. Gumplowiczius. Šios mokyklos pasiekimais reikėtų laikyti socialinės teisės sampratos ir socialinio solidarumo idėjas, teisės viršenybės, teisės prioriteto įstatymų leidėjo atžvilgiu idėjas. Tiesa, šios krypties atstovas L. Gumplowiczius prioritetą teikė prievartai teigdamas, kad jėga visada eina teisės priekyje¹.

Politologinė–sociologinė kryptis, suklestėjusi po Antrojo pasaulinio karo – tai tarsi sociologinės mokyklos tąša. Šios pakraipos mokslininkai savo konstitucinius teisinius tyrimus siejo su politikos mokslų tyrimais. Buvo studijuojamos ne tiek konstitucinės teisės normos, kiek tam tikro valstybės ar visuomenės instituto realus vaidmuo, reikšmė visuomenės gyvenime. Šios krypties atstovai: E. Corwinas, G. Burdeau, M. Duverger, I. Jenningsas, H. Fineris ir kiti.

Žinoma, net ir didžiausio sociologinės ir politologinės kryptių suklestėjimo metu svarbi ir klasikinė (juridinė) mokykla. Ir H. Kelseno darbai, ir modernizuota juridinė kryptis XX a. antroje pusėje, išsaugodama teisi-

¹ *Gumplovičius L.* Sociologijos pagrindai / vertė A. Janulaitis. Kaunas, 1929. P. 183.

nio tyrimo prioritetą ir atsiribodama nuo politikos mokslo (K. Hesse, L. Favoreu), siekia atskleisti konstitucinio teisių mechanizmo esmę, iširti konstitucinės teisės institutus. Šiuos autorius domina ir konstitucinės teisės reguliavimas, ir konstitucinė praktika.

Žinoma, šalia šių pagrindinių kryptių egzistavo ir kitos.

Kalbant apie XX a. konstitucinės teisės mokslą, reikia paminėti tokius autorius, kaip M. Prélot, G. Vedelis, L. Favoreu, M. Duverger, G. Burdeau, B. Chantebout, Ph. Ardant'as, F. Luchaire'as (Prancūzija), Th. Maunzas, K. Sternas, K. Hesse, R. Zippelius, K. Doehringas, P. Badura (Vokietija), I. Jenningsas, G. Marschallas, J. Mackintoschas, P. Bromhedas, O. H. Philipsas, S. A. De Smithas, J. Alderis, P. Daltonas, R. Dexteris (Britanija). E. Corwinas, H. Kelsenas (iš pradžių Austrija, vėliau JAV), B. Schwartzas, K. Loevensteinas, L. Tribe'as (JAV). Šių autorių darbuose dėstomos modernios konstitucinės teisės teorijos. Tai bandymai paaiškinti XX a. konstitucinę teisinę tikrovę, nubrėžti jos tolesnės raidos gaires. Kalbant apie garsiausius mokslo korifėjus, juos tik labai sąlygiškai galima priskirti tam tikrai kryptiai. Minėtų autorių pažūros neretai žymiai įvairiapusiškesnės, nesutelpančios į vieną doktriną.

Šiandienos konstitucinių tyrinėjimuose regime įvairiausias koncepcijas, įvairių filosofinių ir teisinių mokyklų įtaką. XX ir XXI a. sandūroje, ypač sugriuvus totalitarinei komunizmo sistemai, kaip niekada aktualus mokslinis konstitucinės tikrovės įvardijimas. Negalima nepaminėti ir lenkų mokslininko L. Garlickio, vengro A. Sajo ar rumunų konstitucininko F. B. Vasilescu darbų, aiškinant konstitucines teises permainas Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Toliau į Rytus – Rusijoje – vaisingai dirba M. Baglajus, V. Čirkinas, B. Strašunas ir kt.

Deja, labai nedaug darbų išleista lietuviškai. Tarpukario laikų A. Esmeino „Konstitucinės teisės principai“ (1933 m.) ar neseniai pasirodęs A. Dicey „Konstitucinės teisės studijų įvadas“ (1999 m.) – kol kas pavieniai leidiniai, neužpildantys žiojėjančių konstitucinės teisės šaltinių spragų. Apie konstitucinių darbų analizę galime tik svajoti. Kol kas lietuviškai nėra net svarbiausių konstitucinių tyrimų platesnės apžvalgos. Žymiausių įvairių konstitucinės teisės mokslo autorių vertimai – būtinas darbo baras, kurio negalima apleisti, juolab, kad kol kas daugelis knygų originalo kalba studentui Lietuvoje neretai išvis nepasiekiamos.

Konstitucinės teisės moksle buvo ir bus autorių, kurie dar gyvi laikomi klasikais. Jų darbai formuoja tyrimų kryptį. Jie kuria teisinę madą (kurių negalima laikyti nereikšmingomis), skatina teisinės minties varžybas, žymi naujas teisės mokslo pakopas. Mokslas irgi turi savo istoriją. Todėl norint geriau suprasti konstitucinę teisę, reikia studijuoti ir konstitucinių tyrimų pradininkų, ir šiandienos tyrinėtojų darbus. Teisinės minties raidos analizė padės suprasti pračities teisinių teorijų esmę, jų ieškojimų

kelių ir padės suvokti šiandienos doktrinų ištakas ar net skatins peržiūrėti naujas koncepcijas, tuo labiau, kad visų laikų teisės mokslo klasikams būdinga mokslinių vertinimų įžvalgumas, analizės gilumas, fundamentaliai išvados. Jų darbai – sektinas pavyzdys Lietuvos mokslininkams.

3.3. Konstitucinės teisės mokslas Lietuvoje. Konstitucinės teisės mokslo Lietuvoje užuomazgos

Konstitucinės (šiuo atveju labiau tiktų sakyti – valstybinės) teisės mokslo Lietuvoje užuomazgų randama XVI a. Tai siejama su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės publicisto ir istoriko Augustino Rotundo (Mieleškio) vardu. Šis teisės daktaras traktate „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ (apie 1565 m.), gindamas lietuvių teises ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valstybinį savarankiškumą, aptarė valstybės formas.

Vėliau pastebimas tam tikras Vilniaus universiteto profesūros susidomėjimas konstitucinės teisės mokslu.

1651 m. išleistame Vilniaus universiteto profesoriaus teisininko Arono Olizarovskio svarbiausiame veikle „Apie politinę žmonių sąmonę“ valstybei yra paskirtas visas skyrius. Jame nagrinėjama valstybės esmė, jos atsiradimo priežastys, politinės santvarkos formos.

Profesorius Jeronimas Stroinovskis savo 1785 m. išleistame veikle „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas“ aiškino visuomenės ir valdžios tarpusavio santykių principus. Čia jis reiškėsi kaip konstitucijos, arba kaip visuotinės žmonių sutarties, kuriai esant žmonės nepraranda savo įgimtų teisių, šalininkas. J. Stroinovskis dėstė Ch. L. Montesquieu teorijos apie valdžių padalijimą pagrindus.

Specialaus konstitucinės teisės kurso ar mokslo veikalų iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje nebūta.

Konstitucinės teisės mokslas Lietuvoje (1918–1940 m.). Konstitucinė teisė kaip mokslas Lietuvoje visiškai susiformavo Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete. Nuo šio universiteto Teisių fakulteto veiklos pradžios, 1922 m. rudens, čia nuolat veikė Valstybinės teisės katedra, o nepakeičiamas jos vedėjas buvo teisės mokslų daktaras profesorius Mykolas Römeris (1880–1945), nuo 1940 m. iki mirties dirbo Vilniaus universitete. Šį pedagogą ir mokslininką reikia laikyti šiuolaikinės konstitucinės teisės mokslo Lietuvoje pradininku.

Gimęs Lietuvoje, aukštąjį teisinį išsilavinimą M. Römeris gavo Peterburgo imperatoriškoje teisės mokykloje, po to trumpai studijavo istoriją Krokuvos Jogailos universitete Filosofijos fakultete, o 1902–1905 m. – visuomenės mokslus Paryžiuje, Laisvosios politinių mokslų mokyklos Socialiniame-ekonominiame skyriuje. Sugrįžęs į Lietuvą, stojo į advokatūrą, bet daugiau

dalyvavo visuomeninėje veikloje, užmezgė ryšius su lietuvių tautiniu judėjimu. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pasitraukė į Galiciją ir įstojo į ten formuotus J. Pilsudskio legionus tikėdamas, kad kaudamasis už Lenkijos karalystės atgaivinimą, pasitarnaus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės atkūrimui. Tikrovė, deja, nuyvlė.

Laikydamas save Lietuvos piliečiu, M. Römeris nepritarė agresyviai Lenkijos politikai Lietuvos atžvilgiu, ir 1920 m. pavasarį grįžo į Lietuvą. Šalia darbo universitete, M. Römeris aktyviai dalyvavo valstybiniame darbe kaip apygardos teismo, vėliau – kaip Vyriausiojo tribunolo teisėjas, Valstybės tarybos narys, atstovavo Lietuvai Hagos tarptautiniame tribunole ir kituose forumuose.

Į didįjį mokslą M. Römeris atėjo jau brandaus amžiaus, įžengęs į penktąjį amžiaus dešimtmetį. Ligi tol kaip teisininkas reiškėsi praktinėje advokato ir teisėjo veikloje, bet dėl nepaprastų gabumų ir ypač neapsakomo darbštumo suspėjo tikrai daug padaryti. M. Römerio pasiekimai moksle buvo pasitebėti ir aukštai įvertinti ne tik savame krašte, bet ir užsienyje. Tai liudija jo išrinkimas Čekoslovakijos, Prancūzijos ir Rumunijos autoritetingų mokslo institucijų nariu.

M. Römerio mokslinis palikimas nepaprastai įvairus ir gausus. Tai daugybė monografijų ir mokslinių straipsnių. Jis buvo plataus akiračio specialistas, domėjosi ir tyrė įvairias administracinės, baudžiamosios, tarptautinės ir kitų teisės šakų, taip pat istorijos mokslų, problemas. Tačiau pagrindinė jo mokslinio ir pedagoginio darbo sritis – konstitucinė teisė, kurioje buvo laikomas visuotinai pripažintu autoritetu.

M. Römerio, teisinį išsimokslinimą gavusio Rusijoje, mokslines pažiūras paveikė ten vyravusios koncepcijos, ypač jo profesoriaus, vieno iš psichologinės teisės mokyklos pradininkų L. Petražickio idėjos. Tačiau kur kas didesnę įtaką jam turėjo studijos Paryžiuje. Ten jis gerai susipažino su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos, teisės teoretikų darbais. Tai profesorius teisės pozityvistas A. Esmeinas, institucionalizmo atstovas M. Hauriou, solidarizmo šalininkas L. Duguit. Tačiau ir naudodamasis savo pirmtakų moksliniais darbais, moksle M. Römeris nėjo išmintais takais, o atmetė tai, kas, jo nuomone, buvo perdėta ar klaidinga. Jo pažiūrų originalumą sudarė liberalios doktrinos ir socialinio solidarumo idėjų sintezė.

Viena iš M. Römerio tyrinėtų konstitucinės teisės problemų yra bendrasis mokslas apie valstybę. Pirmas šia tema monografinis M. Römerio darbas buvo „Reprezentacija ir mandatas“ (išleista 1926 m.). Knyga parašyta tada, kai Lietuvoje visomis teigiamomis ir neigiamomis savybėmis reiškėsi kraštutinis parlamentarizmas, M. Römerio vadintas seimokratija. Politinio tautos atstovavimo klausimai buvo svarbūs ne tik mokslui, bet ir politikai. Turėdamas galvoje teisinės literatūros lietuvių kalba stygių, autorius šioje monogra-

fijoje išėjo iš užsibrėžtų tyrinėjimo rėmų ir palietė platų konstitucinės teisės teorinių klausimų spektrą. Praplėsti nagrinėjamos temos ribas autorių taip pat skatino jo visai mokslinei kūrybai būdingas nuolatinis siekimas išryškinti sistemos bendresnes sąvokas ir dėsnius.

Po šio veikalų viena po kitos sekė monografijos „Administracinis teismas“ bei „Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose“, skirtos siauresnei konstitucinės teisės – teisinės valstybės – problemai.

M. Römerio mokslinius tyrinėjimus apie valstybę vainikavo kapitalus, de-ja, likęs neužbaigtas veikalų ciklas „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“. Buvo išleisti du tomai pirmos ciklo dalies („Valstybė“) ir antros dalies („Konstitucinės institucijos“) I tomas. Trečia dalis – „Valstybės formos ir konstituciniai režimai“ – dienos šviesos iš viso nebeišvydo.

Kita svarbi konstitucinės teisės sritis, kurioje M. Römeris išvarė gilią vągą, buvo konkrečių šalių konstitucinė teisė. Jam vadovaujant, studentai išvertė į lietuvių kalbą, šešiolikos užsienio šalių konstitucijų tekstus. Jie buvo paskelbti kartu su profesoriaus parašytais tas konstitucijas aptariančiais straipsniais.

M. Römeris taip pat pagrįstai laikomas Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėju. Jis pirmasis nuosekliai tyrė Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimo teisinius aspektus ir jos konstitucinę raidą. Be mažesnės apimties darbų, šiai problematikai skirtas M. Römerio dviejų dalių neužbaigtas veikalas „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“. Pastarasis M. Römerio veikalas specialistų buvo labai aukštai vertinamas ir gretinamas su pasaulinio garso konstitucinės teisės autoritetų A. Esmeino, L. Duguit, H. Kelseno darbais.

Būdinga, kad M. Römeris savo tyrinėjimų srityje buvo savotiškas monopolistas: kitų autorių darbų panašia tematika to meto lietuvių teisinėje literatūroje faktiškai beveik nėra. Galima manyti, kad priežastis šiai monopolijai atsirasti buvo visuotinai pripažintas M. Römerio autoritetas šioje srityje, subjektyvus kitų potencialių autorių įsitikinimas, jog neperspektyvu konstitucinės teisės mokslė galynėtis su pačiu M. Römeriu. M. Römerio autoriteto šešėlyje tuomet liko ir jo kolegos, taip pat dėstę Universitete valstybinę teisę.

Vytauto Didžiojo universiteto Valstybinės teisės katedroje taip pat yra dirbę doc. A. Tumėnas, asistentai K. Račkauskas ir F. Mackus.

Doc. Antanas Tumėnas (1880–1946 m.) teisės mokslus baigė Peterburgo universitete. Žinomas politikas (seimų narys, vyriausybės pirmininkas ir narys) ir advokatas, taip pat buvo plataus diapazono teisininkas, domėjęsis ir įvairiu metu dėstęs Lietuvos statutų teisę (Aukštuosiuose kursuose, veikusiųose 1920–1922 m. Kaune), Lietuvos valstybinę teisę (Vytauto Didžiojo universitete), romėnų teisę (Vilniaus universitete). Dėstydamas Lietuvos valstybinę teisę, A. Tumėnas, pats buvęs Steigiamojo seimo komisijos, rengusios 1922 metų Lietuvos Konstituciją, pirmininku, garsėjo viešu 1928 metų

Konstitucijos ignoravimu: studentams jis dėstė ir aiškino, o egzamino metu reikalavo žinių tik apie „tikrąją, teisėtąją“, t.y. 1922 m., Konstituciją.

Asistentu Konstantinas Račkauskas (1905–1972 m.) tapo po teisės, politinių mokslų ir tarptautinių santykių studijų Paryžiuje, Romoje ir Berlyne. Kaip mokslininkas jis atsiskleidė jau būdamas priverstinėje emigracijoje.

Asistentas Feliksas Mackus (1911–1978 m.) teisinį išsilavinimą įgijo Lietuvoje, po to gilino konstitucinės teisės žinias Paryžiuje.

A. Tumėnas, K. Račkauskas ir F. Mackus 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

Konstitucinės teisės mokslas sovietinės santvarkos metais. Sovietinės santvarkos metais į Lietuvos teisės, taip pat konstitucinės teisės, mokslą atėjo būrys naujų žmonių. Konstitucinės teisės specialistai sovietiniais metais rašė nemaža, publikuota įvairių straipsnių, išleista keletas stambesnių leidinių, nors apskritai teisiškai galiojusių konstitucijų, ypač 1940 m. konstitucijos, analizės nebuvo gausu, nebuvo išleista konstitucinės teisės vadovėlių. Tinkamų sąlygų mokslui vystyti nebuvo. Dėl ideologinių varžtų, žvelgimo į valstybę ir teisę per ne tik atvirai proteguojamo, bet ir griežtai privalomo mokslo partiškumo prizmę, intensyvaus jo politizavimo, karingo izoliavimosi nuo pasaulinių laimėjimų teisės mokslu, konstitucinės teisės mokslo atstovai buvo kreipiami įrodinėti sovietinės valstybės, sovietinio Lietuvos valstybinumo, suvereniteto, demokratijos tariamai aukštą išvystymo lygį ir pranašumus iš klasinių partinių pozicijų, kritikuoti nepriklausomos Lietuvos konstitucinę santvarką, „demaskuoti“ tariamą to meto demokratijos ir teisėtumo ribotumą.

Todėl minėtų darbų vertė yra ribota, tam tikrą išliekamąją vertę daugiau turi tuose darbuose sukaupta faktinė medžiaga, kurios pagrindu mėginta daryti laikmetį atitikusias išvadas.

Išimtį ir savotišką fenomeną sudaro paskutinis žinomas profesoriaus M. Römerio darbas, jo paties pavadintas „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas“, kurį jis slapčia pradėjo rašyti dar pirmosios sovietinės okupacijos metais, prieš pat prasidedant Vokietijos – Sovietų sąjungos karui, ir baigė 1944 m. pavasarį. Veikale M. Römeris apmąstė ir, remdamasis tuo metu buvusią prieinama medžiaga, iš konstitucinės teisės mokslo pozicijų įvertino Lietuvos valstybei tragiškus 1940 m. vasaros įvykius ir atliko svarbiausių tų metų konstitucijos nuostatų teisinę analizę. Suprantama, veikalas šiandien galėtų būti išplėstas, kai kurios jo detalės papildytos prieinamais tapusių šaltinių duomenimis, tačiau iš esmės jis nėra praradęs savo mokslinės vertės ir išlieka aktualus.

Šis M. Römerio darbas, pavadintas „Lietuvos sovietizacija 1940–1941 m.“, pirmą kartą buvo paskelbtas 1949 m. Vokietijoje.

Konstitucinė teisė lietuvių išeivijos darbuose. Išeivijoje konstitucinės teisės problemas yra nagrinėję daugelis teisininkų (taip pat politologų, istorikų). Bet giliausiai tai darė autoritetingi specialistai, teisinį išsilavinimą įgiję

arba gilinę Vakarų Europos ar JAV mokslo centruose, teisės daktarai, jau minėtas, Konstantinas Račkauskas, JAV tapęs profesoriumi, Pranas Viktoras Raulinaitis (1895–1969 m.), Kazys Šidlauskas (g. 1914), taip pat Juozas Bronius Laučka (g. 1910) ir kai kurie kiti autoriai.

Natūralu, kad viena pagrindinių problemų, nagrinėjamų išeivijos teisininkų, tapo buvusios nepriklausomos Lietuvos konstitucinės teisės bei būsimos išsilaisvinusios Lietuvos konstitucinės santvarkos problema.

K. Račkausko monografijoje „Lietuvos konstitucinės teisės klausimais“, išleistoje 1967 m. Niujorke, taip pat straipsniuose „Nepriklausomos Lietuvos atstatymas: konstitucinė Vasario 16 d. akto reikšmė“, „Steigiamasis seimas ir jo dvi konstitucijos“, „Konstitucijos: Lietuvos nuolatinių konstitucijų laikotarpis“, „Laisvė 1922 metų Lietuvos Konstitucijoje“ ir kt., daugiausia skelbtuose išeivijos žurnale „Šaltinis“, detalai aptariama Vasario 16 d. akto konstitucinė reikšmė, nagrinėjamos Nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos, ypač išskiriant 1922 ir 1938 m. nuolatinės (1928 m. Konstitucija, kuri, pasak K. Račkausko, neturėjo „tiesioginės svarbos Lietuvos valstybės konstitucinėje raidoje“, nes esminė jos dalis apie seimą, nebuvo vykdoma), bei 1918 ir 1920 m. laikinąsias, neteikiant 1919 m. Konstitucijos pamatiniams dėsniams savarankiško akto reikšmės. K. Račkausko tvirtinimu, visos šios Konstitucijos, pagal laiko reikalavimus ir jų leidėjų įsitikinimus siekė nepriklausomai Lietuvai užtikrinti egzistenciją ir tęstinumą, todėl nė viena jų nesanti smerktina. K. Račkausko monografijoje aptariama aukščiausiųjų konstitucinių organų sistema, specialiai nagrinėjamas lietuvių tautos, suverenumo ir demokratijos teorijų atspindėjimo konstitucijose problema.

Konstitucinei teisei skirti P. V. Raulinaičio („Lietuvos valstybės konstitucija [Piliečių teisės ir valstybės valdžios galios]“, „Tautos suverenumas“), K. Šidlausko („Apie Lietuvos konstitucijos galiojimą“, „Lietuvos prezidentų konstitucinės galios“, „Netolimos praeities patyrimas: Lietuvos konstitucijų ydos ir jų pašalinimas“), J. B. Laučkos („Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 metų Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai“, „Lietuvos 1922 metų Konstitucijos kilmė ir pagrindiniai principai“, „Lietuvos parlamentinė santvarka 1918–1922 m.“) straipsniai ir kai kurie kiti, taip pat keleto kitų autorių darbai.

Daugelio šių darbų autoriai, tikėdami būsimu Lietuvos išsilaisvinimu, aptarinėjo būsimos Lietuvos konstitucinės santvarkos problemas. Konstruodami konstitucinės santvarkos modelį ateičiai, dauguma išeivijos autorių buvo ištikimi konstitucinio kontinuiteto (tęstinumo) principui. Taip pat beveik vieningai buvo laikomasi nuomonės, kad laisvoje Lietuvoje teksią grįžti ne prie paskutiniosios – 1938 m. – Lietuvos Konstitucijos, bet prie Steigiamojo seimo parengtos ir jo 1922 m. priimtose Lietuvos Valstybės Konstitucijos. Šio konstitucinio akto perimamumo naudai buvo išsakomi šie svarbiausi argumentai:

1. 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija vertinama kaip geriausiai atitikusi ne tik to meto sąlygų reikalavimus, bet ir niekuomet nekinančias visuomeninio gyvenimo ir asmens laisvės vertybes;
2. 1922 m. Konstitucija buvo tobuliausia, mėginusi kurti liberalinę, individualistinę, centralizuotą, reprezentacinę demokratinę santvarką su parlamentinio seimokratinio tipo vyriausybe ir tautinių mažumų personaline autonomija;
3. 1922 m. Konstitucija, vienintelė iš nuolatinių Lietuvos konstitucinių dokumentų, buvo priimta demokratine tvarka išrinkto Steigiamojo seimo – tikro tautos valios reiškėjo ir jos suverenumo vykdytojo.

Taip pat buvo pripažįstama, kad 1922 m. Konstitucija, ją matuojant teorinio tobulumo masteliu, kaip ir kitos konstitucijos, nebuvo visiškai tobula.

1922 m. Konstitucijos kūrėjams pirmiausia rūpėjo pabrėžti ir taip užtikrinti tautos suverenumą, kad jo nesisavintų nei svetimi, nei savi piknaudžiautojai, atsidūrę valdžioje. Kadangi tiksliausi tautos valios reiškėjai buvo pripažįstami į seimą išrinkti tautos atstovai, tai įstatymų leidybos institucijai – tautos atstovybei – konstitucija teikė akivaizdų pirmumą.

Pagal vyraujančią nuomonę, politinis režimas, galiojant 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijai, visuomenėje buvo pagrįstai kritikuojamas ypač dėl valdžios nepastovumo, trukdžiusio pozityviai valdyti. Pagrindinė priežastis buvęs nepakankamas įstatymleidystės ir vykdomosios valdžios galių subalansavimas konstitucijoje, ypač juntamas esant dideliame politiniam seimo susiskaldymui. Todėl išsivijęs teisininkų modeliuojama būsimosios nepriklausomos Lietuvos valstybės konstitucinė santvarka orientuojama pirmiausia subalansuoti valdžių galią, taip pat sumažinti politinį–partinį susiskaldymą seime.

Siekiant valdžios pastovumo, būtina tvirtas ir pastovus polius, kuriuo Lietuvoje gali būti prezidentas, nes seimas dėl per didelio žmonių skaičiaus bei nepastovaus charakterio, tam netinka. Stiprinant prezidento politinę galią, siekiant jį pastatyti aukščiau partijų ir būti patikimu valstybės valdžios pastovumo veiksmu, buvo galvojama apie tikslingumą būsimojoje Lietuvoje suteikti jam visos tautos mandata, t.y. rinkti visuotiniuose rinkimuose. Be to, prezidento kadenciją manyta padaryti ilgesnę nei seimo. Apskritai šių kadencijų tarpusavyje nesaistyti, nes tik tada seimo rinkimų ar vyriausybės krizių atvejais galima išsaugoti valdžios kontinuitetą. Baiminantis dėl diktatūros grėsmės, pasisakyta prieš prezidentinį ministrų kabinetą ir siūlyta parinkti vieną galimą tarpinį prezidentinį ar parlamentinį variantą.

Kaip priemonė seimo galiai koncentruoti vienoje institucijoje buvo siūloma kurti dviejų parlamento rūmų sistemą. Antruosius rūmus (senatą) buvo siūloma sudaryti iš apskričių ir miestų išrinktų atstovų arba ūkio ir kultūros savivaldybių pagrindu.

Kaip vienintelę teisinę priemonę, mėginant sumažinti politinį–partinį būsimųjų seimų susiskaldymą, išeivijos spauda vieningai siūlė rinkimų reformą. Manyta, jog prie seimo susiskaldymo privedusi tarpukario Lietuvoje praktikuota proporcinė rinkimų sistema, kuri neleidusi, be to, išrinktiesiems turėti tiesioginių ryšių su rinkėjais. Atsižvelgdami į mažoritarinės sistemos trūkumus, pasireiškiančius galimu rinkėjų valios iškraipymu ir kitais pavojais (galimybė, skirstant apygardas, sumenkinti opozicijos jėgas), autoriai siūlė likti prie proporcinės sistemos, bet ją ir jos taikymą tobulinti. Nustatyti, jog kandidatų sąrašas, nesurinkęs 5–10 proc. visų paduotų balsų, negauna teisės dalyvauti skirstant deputatų vietas.

Diskutuojant apie nepakankamą valdžių galių balansą konstitucijoje, išeivijos spaudoje iškelta tezė ir apie buvusį teismo vaidmens valdžių galių sąveikoje sumenkinimą, apribojant jo veiklą vien civiline ir baudžiamąja sferomis ir nenumatant galimybių jam veikti įstatymų konstitucingumo ir administracijos aktų teisėtumo kontrolės srityje. Aptariant būsimos Lietuvos konstitucinę santvarką, buvo diskutuojama dėl naujos institucijos – konstitucinio teismo – būtinumo.

Pažymėtina, kad dauguma išeivijos teisininkų samprotavimų dėl Lietuvos būsimos konstitucinės santvarkos atsispindi nūdienos konstitucinėje praktikoje, nors nėra duomenų apie minėtų darbų panaudojimą rengiant galiojančią konstituciją.

Konstitucinė teisė atstačius Lietuvos nepriklausomybę. Nors ryškiausi sovietiniu laikotarpiu išaugę Lietuvos konstitucinės teisės specialistai aktyviai dalyvavo atgimusios Lietuvos konstitucinėje kūryboje, mokslinis paveldas šioje srityje dėl minėtų priežasčių yra ganėtinai kuklus. Natūralu, kad atkūrus nepriklausomybę, atsirado objektyvus poreikis susiklosčiusią mokslinės konstitucinės teisės literatūros spragą skubiai užpildyti. Tai buvo padaryta pakartotinai išleidžiant bent jau svarbiausius M. Rōmerio darbus: tris „Valstybės ir jos konstitucinės teisės” tomus, monografiją „Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose”, knygą „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos”, pirmą kartą paskelbiant antrą šio veikalo dalį dar nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse, 1989 m., Lietuvoje išsaugoto autentiško egzemplioriaus pagrindu išleista „Lietuvos sovietizacija 1940–1941”. Parašytuose daugiau nei prieš pusę amžiaus M. Rōmerio darbuose nagrinėjamos ir šiandienai aktualiausios teisės problemos, todėl jie šiandien vertinami ne tik kaip savo meto teisinės minties paminklai, bet ir kaip nūdienai reikšmingi konstitucinės teisės mokslo šaltiniai.

Spaudoje pasirodo darbų Lietuvos konstitucinių tradicijų, konstitucinių institutų, įstatymų konstitucingumo kontrolės ir kitomis aktualiomis temomis.

3.4. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina

Konstitucinė teisė – privaloma studijų disciplina aukštosiose teisės mokyklose. Tradiciškai laikoma, kad teisės teorija, valstybės ir teisės istorija bei konstitucinė teisė – trys studijų disciplinos, kurias pirmiausia būtina studijuoti norint sėkmingai įveikti tolesnę teisės studijų programą.

Konstitucinės teisės studijų kursas negali aprėpti visų konstitucinės teisės mokslo žinių, visų konstitucinių teorijų, doktrinų, įvairių konstitucinės tikrovės vertinimų. Studentai susipažįsta tik su studijų programoje numatytomis svarbiausiomis konstitucinės teisės temomis, kurias būtina išmanyti norint suprasti valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo esmę, asmens ir valstybės santykių pagrindus.

Lietuvos konstitucinės teisės kursas paprastai apima šias temas: „Konstitucinės teisės įvadas“, „Konstitucija“, „Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos konstitucinėje teisėje“, „Lietuvos Respublikos pilietybė. Užsieniečių teisinė padėtis“, „Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“, „Valstybė“, „Valstybės forma“, „Nevalstybinės organizacijos konstitucinėje teisėje (politinės partijos ir visuomeninės organizacijos)“, „Rinkimai ir referendumai“, „Konstitucinė valstybės valdžios institucijų sistema“, „Seimas“, „Respublikos Prezidentas“, „Vyriausybė“, „Teismas“, „Vietos savivalda ir valdymas“. Kiekvieną temą, išskyrus paskutines penkias, kuriose nagrinėjami viešosios valdžios institutai Lietuvoje, sudaro du žinių blokai: pirmas blokas – bendrieji konstitucinės teisės klausimai, antras blokas – Lietuvos konstitucinė teisė (konkretūs konstitucinės teisės institutai). Antai temoje „Konstitucija“ pirmiausia bus nagrinėjama „Konstitucijos teorijos pagrindai“, po to pereinama prie Lietuvos Konstitucijų istorijos ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Pagaliau ir nagrinėjant, atrodo, tik su Lietuvos konstitucine teise susijusius klausimus kaip tiesioginės demokratijos institutai Lietuvoje, Lietuvos nevalstybinės organizacijos (politinės partijos ir visuomeninės organizacijos), Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, Teismas, vietos valdymas ir savivalda, vienaip ar kitaip vėl prisimenama ir konstitucinės teisės teorija, ir pasaulinė patirtis. Tokia dėstymo struktūra grindžiama tuo, kad tik išsiaiškinus bendrąsias konstitucinės teisės problemas, galima studijuoti Lietuvos konstitucinę teisę, jos institutus ir normas, konkrečius valstybės valdžios institucijų organizacijos ir funkcionavimo klausimus.

Konstitucinės teisės studijos yra būtinas teisės studijų elementas. Konstitucinės teisės kursas plečia teisininko akiratį, moko suprasti valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemos organizavimo ir veiklos prasmę, konstitucinių teisių ir laisvių reikšmingumą, savarankiš-

kai vertinti teisinius reiškinius. Studijuodamas konstitucinę teisę, studentas mokosi analizuoti ir vertinti svarbias teises problemas, suprasti konstitucijos reikšmę teisinio reguliavimo sistemoje. Konstitucinės teisės studijos padės išsiaiškinti, kas yra konstitucija, kokį vaidmenį ji atlieka šalies teisiniame gyvenime, ką reiškia pagrindinių teisių ir laisvių konstitucinis įtvirtinimas, valdžių padalijimas, teisinės valstybės principas, kaip formuojamos ir kokius įgaliojimus turi valstybės valdžios institucijos ir t.t.

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės studijos turi ir praktinę reikšmę. Studentas teisininkas turi išmokyti konstitucinės teisės principus ir normas taikyti profesinėje veikloje. Tik įsisąmoninęs, kad Konstitucija yra teisiškumo matas, teisininkas praktikas savo darbe galės paversti gyvomis Konstitucijos 6 str. nuostatas, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Kitaip sakant, kiekvienas teisininkas turi suvokti, kad Konstitucija – ne deklaracijos ar labai abstrakčių teiginių abrakadabra, bet teisės normų aktas. Svarbu išmokyti suprasti konstitucinio reguliavimo turinį, mokėti taikyti ir aukščiausios galios, neretai abstrakčiai suformuluotas, teisės normas.

Baigus studijas, laukia teisininko darbas. Todėl svarbu suvokti valstybės valdžios galių ribas, mokėti apginti asmens teises. Suprasti konstitucinę sistemą privalu kiekvienam, siekiančiam teisės mokslo žinių.

Teisės studijos formuoja ir asmens teises pažiūras. Studentui teisininkui neužtenka vien paviršutiniškai susipažinti su konstitucinės teisės kategorijomis, bet būtina įsisąmoninti konstitucines vertybes, tokias kaip žmogaus teisės ir laisvės, teisinė valstybė, demokratija, lygybė prieš įstatymą ir teismą ir t.t. Šios vertybės turi tapti teisiųjų vertinimų pagrindu, padėti suprasti konkretaus teisinio reguliavimo prasmę, rasti sprendimus teisiųjų kolizijų atvejais.

II skyrius

KONSTITUCIJA

1 poskyris. Konstitucijos teorijos pagrindai

2 poskyris. Lietuvos konstitucijų raida

3 poskyris. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai

4 poskyris. Teisės konstitucionalizacija

1. Antrą vadovėlio skyrių „Konstitucija“ sudaro keturi poskyriai: „Konstitucijos teorijos pagrindai“, „Lietuvos konstitucijų raida“, „1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai“, „Teisės konstitucionalizacija“. Skyriuje pateiktas minimumas mokslo apie konstituciją žinių, reikalingų tolesnėms konstitucinės teisės studijoms, taip pat nagrinėjama Lietuvos konstitucijų raida. Visa tai padės geriau suprasti 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos įtvirtintus teisinio reguliavimo ypatumus, atskleisti dabar galiojančios Konstitucijos svarbiausius bruožus.

2. Konstitucija – pagrindinis ir svarbiausias, aukščiausios galios teisės normų aktas. Ji nustato valstybės valdžios organizavimo ir veiklos, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus. Konstitucija priimama ir keičiama sudėtingesne tvarka nei paprasti įstatymai. Tai įstatymų įstatymas, visos teisinės sistemos branduolys, svarbiausias teisės šaltinis, garantuojantis teisės kryptingumą, jos normų suderinamumą, prireikus – ir subordinaciją.

3. Konstitucija – ne tik pagrindinis ir aukščiausios galios teisinis aktas, bet ir svarbus politinis bei filosofinis dokumentas. Kaip politinis dokumentas ji atspindi šalies politinių jėgų kompromisą dėl politinio proceso svarbiausių taisyklių. Kaip filosofinis dokumentas Konstitucija atspindi tam tikrą pasaulėžiūrą. Joje yra įprasmintos tam tikros vertybės ir idealai. Konstitucijos socialinę paskirtį atskleidžia jos teisinė, politinė ir filosofinė funkcija.

4. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje pabrėžiamas Lietuvos valstybingumo ir teisinių tradicijų perimamumas bei istorinis tęstinumas, skelbiama, kad Lietuvos valstybės teisiniai pamatai buvo grindžiami Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis. Todėl Lietuvos konstitucinės raidos tyrimuose negalima apeiti konstitucinės teisės ištakų formavimosi Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, 1918–1940 m. Lietuvos Konstitucijų raidos, 1990 m. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo bei dabar ga-

liojančios 1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimtos Konstitucijos klausimų.

5. Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta Tautos referendumu 1992 m. spalio 25 d., svarbiausias šalies teisinis aktas. Jam būdinga viršenybė teisės sistemoje, stabilumas, vientisumas. Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas. Lietuvos Respublikos Konstitucija – modernus teisės aktas. Jame įtvirtintos žmogaus teisių ir laisvių garantijos, šiuolaikinė valstybės valdžios organizacija. Tai dokumentas, konsoliduojantis visuomenę, atspindintis bendro gyvenimo demokratinius pradus.

1 poskyris

KONSTITUCIJOS TEORIJOS PAGRINDAI

- 1.1. Rašytinės konstitucijos atsiradimas ir raida**
- 1.2. Konstitucijos sąvoka**
- 1.3. Konstitucijos savybės**
- 1.4. Konstitucijos vertinimas socialiniu aspektu**
- 1.5. Socialinės konstitucijos funkcijos. Konstitucija kaip teisinis, politinis ir filosofinis (ideologinis) dokumentas**
- 1.6. Konstitucijos turinys. Konstitucinio reguliavimo raidos tendencijos**
- 1.7. Konstitucijos normų galiojimas. Tiesioginio Konstitucijos taikymo problema**
- 1.8. Konstitucijos forma**
- 1.9. Konstitucijos struktūra**
- 1.10. Konstitucijų klasifikacija**
- 1.11. Konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka**

1.1. Rašytinės konstitucijos atsiradimas ir raida

Terminas „konstitucija“ (lot. *constitutio* – nustatymas, įtvirtinimas), žinomas nuo antikos laikų. Romėnų teisėje konstitucijomis vadinta viena imperatoriaus išleistų dekretų rūšis. Viduramžiais šiuo terminu buvo vadinamos įvairios privilegijos, kurias karališkoji valdžia suteikdavo feodalams, taip pat tam tikri teisės aktai, reguliavę santykius tarp miestų ir karališkosios valdžios. Pažymėtina, kad Lenkijos – Lietuvos valstybės (Žeč-

pospolitos) Seimo sesijų baigiamieji nutarimai, turintys įstatymo galią, taip pat buvo vadinami konstitucijomis.

Tokia sąvokos kilmė. Tačiau teisės moksle kur kas svarbiau konstitucijos kaip svarbiausio šalies įstatymo, ribojančio valdžią ir ginančio žmones, atsiradimas. Vieniems autoriams tokio konstitucinio reguliavimo ištakos – antikos mintis ir pirmųjų demokratijų praktika, kitiems – 1215 m., kai buvo priimta Didžioji laisvių chartija¹ (*Magna Charta Libertatum*). Tai buvo tik užuomazgos. Nei antikos demokratija nesivadovavo sąmoningai priimta Konstitucija, nei anglų karaliaus Jono Bežemio susitarimu su baronais, kuriuo buvo ribojama karaliaus valdžia ir gana konkrečiai apibrėžtos kai kurios teisės ir laisvės, nesiekta nustatyti valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo pagrindų, apibrėžti asmens ir valstybės santykių.

Sąmoningam konstituciniam reguliavimui atsirasti reikia tam tikro civilizacijos lygio. Nuo atskirų minčių iki vieningos sistemos, nuo minties iki praktikos – kelias ilgas. Vėlesnes konstitucijos idėjos apraiškas galima išvystyti XVII a. Anglijoje. Tai Cromwellio laikų kariuomenės karininkų tarybos 1653 m. gruodžio 13 d. paskelbtas aktas „Anglijos, Škotijos ir Airijos valstybių ir joms priklausančių valdų valdymo forma“ (teisinėje literatūroje vadinama „Valdymo Įrankiu“), kuris laikytinas mėginimu Anglijai pasiūlyti rašytinę konstituciją. Svarbūs žingsniai konstitucionalizmo istorijoje – 1679 m. Anglijos parlamento priimtas „Geresnio valdinių laisvės užtikrinimo ir nuo įkalinimo už jūrų apsaugojimo aktas“ (dažniau įvardijamas lotynišku „*Habeas corpus act*“ pavadinimu), 1689 m. „Teisių bilis“ bei 1701 m. „Santvarkos aktas“. Amerikoje britų kolonijų kai kurie aktai (pvz.: 1641 m. ir 1648 m. vadinamoji Masačusetso laisvių chartija) buvo svarbūs ne tik JAV, bet ir konstitucionalizmo raidai apskritai.

Konstitucionalizmo raidai ypač svarbus prigimtinės teisės mokyklos indėlis. Idėjos apie žmogaus prigimtines teises, kurių niekas negali atimti, pripažinimas vertė atitinkamai traktuoti ir valstybės valdžią: tokia valdžia turi būti įgyvendinama valdančiųjų ir valdomųjų susitarimu. Kitaip saktant, valdžia prasminga tik tada, kai valdomieji sutinka būti valdomi.

Naujas žingsnis – J. J. Rousseau visuomenės sutarties teorija. Reikalingas socialinis paktas (visuomeninė sutartis), kuriuo įkuriama politinė visuomenė. J. J. Rousseau teigė: „Prieš imantis tirti aktą, kuriuo liaudis išrenka karalių, iš pradžių reikėtų iširti aktą, pagal kurį liaudis yra liau-

¹ Pažymėtina, kad šalia 1215 m. Anglijoje priimtos „Didžiosios laisvių chartijos“ teisinėje literatūroje minimi monarcho valdžią ribojantys tos pačios istorinės epochos dokumentai – 1188 m. Leono karalystės chartija bei 1222 m. Vengrijos karaliaus Andriaus II pasirašyta „Aukso bulė“.

dis. Nes šis aktas, būtina būdamas ankstesnis už kitą aktą, yra tikrasis visuomenės pagrindas”¹.

Visuomenės valia įkuriama valdžia. Valdžios statusą lemia suverenios tautos valia. Jeigu pirminiam susitarimui, t.y. visuomenės sutarčiai reikia visų susitarimo, tai įstatymams priimti pakanka daugumos pritarimo. Logiška, kad tokiu atveju Konstitucija – „<...> valdžios statutas, laisva valia parengtas. Ir šis statutas yra keičiamas”².

Ne mažesnė reikšmė konstitucijų atsiradimo prieigose tenka J. Locke'o, Ch. Montesquieu idėjoms apie valdžios padalijimą, griovusioms absoliučios valdžios idėjinius pamatus ir formavusioms įsitikinimą, kad siekiant apsaugoti žmogų nuo valdžios savivalės, būtina nustatyti tiksliai ribas valstybės valdžiai įgyvendinti.

Konstitucija kaip rašytinis pagrindinis įstatymas atsirado naujaisiais laikais. Tai svarbiausias demokratijos įtvirtinimo institutas, subrandintas kovos prieš absoliutizmą, prieš atgyvenusią feodalinę santvarką epochoje. Pirmoji rašytinė konstitucija, galiojanti iki šiol, yra JAV Konstitucija, priimta 1787 m. Pirmosios konstitucijos Europoje – 1791 m. Lenkijos–Lietuvos valstybės (Žečpospolitos) ir Prancūzijos konstitucijos. Ir JAV 1787 m., ir Prancūzijos 1791 m. konstitucijų įtaka tolesnei teisės raidai milžiniška. Tai kone idealūs (kiek teisiniai dokumentai apskritai tokie gali būti) demokratiškos konstitucijų pavyzdžiai. Beje, pirmoji Konstitucija, kaip minėta, su pataisomis tebegalioja iki šiol, o Prancūzijos 1791 m. rugsėjo 3 d. Konstitucija neteko galios kartu su monarchijos žlugimu. Vidurio ir Rytų Europoje panašus vaidmuo tenka 1791 m. gegužės 3 d. Žečpospolitos Konstitucijai, kuri buvo parengta Prancūzijos Didžiosios revoliucijos bei Amerikos konstitucionalizmo įtakoje. Ji turėjo stiprinti Respublikos nepriklausomybę, įtvirtinti kai kuriuos demokratinius pradus visuomenės gyvenime. (Tiesa, be kitų priemonių, joje buvo numatyta visiškai sujungti Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę su Lenkija į unitarinę valstybę.) Istorinės aplinkybės lėmė, kad ši Konstitucija praktikoje nebuvo įgyvendinta.

Pirmosios rašytinės Konstitucijos išreiškė visuomenės demokratiškos jėgų kovos prieš feodalizmą ir absoliutizmą siekius, įtvirtino tautos suvereniteto, valdžios padalijimo ir apribojimo, piliečių teisių ir laisvių konstitucinio įtvirtinimo ir apsaugos idėjas.

Galima kalbėti apie keletą konstitucijų raidos pasaulyje etapų. Pirmas etapas apimtų laikotarpį nuo pirmųjų konstitucijų pasirodymo iki Pirmojo pasaulinio karo. Šiam etapui būdinga tai, kad konstitucinis procesas iš esmės palietė tik Europą ir Šiaurės Ameriką. Konstitucinio reguliavimo

¹ *Rousseau J. J.* Du contrat social. Discours sur l'origine de l'inégalité. Paris, Booking International, 1996. P. 27.

² *Guchet Y.* Éléments de droit constitutionnel. Paris, Éditions Albatros, 1981. P. 88.

centre – valstybės valdžios organizacijos klausimai. Asmens ir valstybės santykių sferoje konstitucijoje įtvirtintos tik asmeninės ir kai kurios politinės teisės ir laisvės. Šio laikotarpio konstitucijų pavyzdžiai, be minėtų JAV 1787 m. Konstitucijos, 1791 m. Prancūzijos ir Žečpospolitos Konstitucijų, yra 1814 m. Norvegijos, 1831 m. Belgijos, 1868 m. Liuksemburgo, 1874 m. Šveicarijos, 1887 m. Olandijos, 1871 m. Vokietijos, 1889 m. Japonijos, 1911 m. Portugalijos Konstitucijos.

Antras konstitucijų raidos etapas apima laikotarpį nuo Pirmojo iki Antrojo pasaulinio karo („tarpukario“ konstitucijos). Konstitucijas priima naujai atsiradusios ar atkurtos Vidurio ir Rytų Europos valstybės, keletas Afrikos ir Azijos šalių („kolonijų konstitucijos“). Išaugus valstybės ekonominiam ir socialiniam vaidmeniui, konstitucijose reguliuojamos naujos socialinių santykių sritys. Šiuo laikotarpiu buvo priimtos 1919 m. Vokietijos (vadinamoji Veimaro) Konstitucija, 1920 m. Austrijos ir Čekoslovakijos Konstitucijos, taip pat kitų šalių konstitucijos.

Tarpukario demokratinėms konstitucijoms priskirtinos ir 1920 m. liepos 15 d. priimta Estijos Respublikos Konstitucija, 1922 m. vasario 15 d. priimta Latvijos Respublikos Konstitucija, taip pat 1922 m. rugpjūčio 1 d. priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Šiose konstitucijose buvo skelbiama, kad šios šalys yra demokratinės respublikos, kuriose aukščiausioji valdžia priklauso tautai. Konstitucijose buvo įtvirtintos ganėtinai plačios piliečių teisės: lygybė įstatymui, asmens ir būsto neliečiamybė, susivienijimų, susirinkimų, sąžinės, žodžio laisvė, teisė į privačią nuosavybę ir kt. Gaila, kad demokratijos raida šiame Europos regione nebuvo sėkminga – demokratinę konstitucinę reguliavimą greitai pakeitė autoritarinis reguliavimas ar praktika.

Politiniai įvykiai tarpukario Europoje parodė ir demokratinę tradicijų trapumą. Ne vienoje šalyje įsitvirtino autoritarinis režimas, Europa patyrė ir nacistinio, ir fašistinio režimo siaubą. SSRS patirtis irgi pamokanti: demokratiškai skambančiais konstituciniais tekstais buvo dangstomas komunistinis totalitarizmas.

Trečias konstitucijų raidos etapas – laikotarpis po Antrojo Pasaulinio karo iki 80–90-ųjų XX a. metų. Konstitucinis procesas įgauna globalinį mastą. Sugriuvus kolonijinei sistemai, pasaulyje atsiranda per 100 naujų valstybių. Demokratinėms valstybių konstitucijose vis didesnę reikšmę įgauna žmogaus teisių ir laisvių apsaugos institutas, plėtėja konstitucinio reguliavimo objektas (konstitucijose įtvirtinamos socialinės–ekonominės teisės, net literatūroje imta vartoti sąvoką „socialinė konstitucija“ ir t.t.). Šio laikotarpio tipiškų konstitucijų pavyzdžiais galima laikyti 1947 m. Italijos Konstituciją, 1947 m. Japonijos Konstituciją, 1949 m. VFR Pagrindinį įstatymą, 1946 ir 1958 m. Prancūzijos, 1975 m. Graikijos, 1976 m. Portugalijos, 1978 m. Ispanijos Konstitucijas. Konstitucija, kaip pripažin-

ta demokratijos įtvirtinimo išraiška, nevengė dangstyti ir autoritariniai bei totalitariniai režimai. Tačiau pastarųjų praktika tik iškreipė konstitucionalizmo esmę.

„Socializmo“ stovyklos šalyse įtvirtintų totalitarinio pobūdžio režimų žlugimas, autoritarinės praktikos atsisakymas ne vienoje pasaulio šalyje XX a. pabaigoje žymi naujo – ketvirto – konstitucijų raidos etapo pradžią. Pažymėtina, kad per palyginti trumpą laikotarpį buvo priimta beveik 100 naujų konstitucijų. Jos atspindi įvykusius pasikeitimus ir naujus prioritetus visuomenės gyvenime, išaugusią bendražmogiškųjų vertybių reikšmę. XX a. pabaiga – tai naujų konstitucionalizmo pergalių laikotarpis. 1991 m. Bulgarijos ir Rumunijos, 1992 m. Lietuvos, Estijos, Čekijos, Slovakijos Konstitucijos, 1997 m. Lenkijos Konstitucija atspindi šio laikotarpio konstitucinio reguliavimo savitumus.

Taigi dabar nerasime pasaulio valstybės, neturinčios rašytinės konstitucijos. Išimtis – Didžioji Britanija, kurios konstituciją sudaro parlamento aktai, taip pat precedentai ir papročiai. Tai valstybė su nerašytine konstitucija.

1.2. Konstitucijos sąvoka

Konstitucinės teisės moksle terminas „konstitucija“ dažniausiai vartojamas dviem prasmėmis. Skiriamos konstitucijos formaliąja prasme (tai formalioji arba juridinė konstitucija) ir konstitucijos materialiąja prasme (materialioji, faktinė konstitucija).

Konstitucija formaliąja prasme (t.y. juridinė arba formalioji Konstitucija) paprastai suvokiama kaip pagrindinis šalies įstatymas (ar keli įstatymai). Jis turi aukščiausią teisinę galią, priimamas ir keičiamas ypatinga tvarka. Šis įstatymas nustato valstybės organizaciją, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus. Šiuos juridinės konstitucijos požymius, įvertinęs pasaulio valstybių dvejų šimtmečių konstitucinės raidos patirtį, pabrėžia L. Garlicki's. Jis teigia, jog konstitucija yra:

„ – rašytinės teisės aktas, turintis aukščiausią teisinę galią valstybės teisinėje sistemoje,

– aktas, nustatantis pagrindinius valstybės santvarkos principus, reguliuojantis aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sistemą, jų kompetencijos apimtį ir tarpusavio santykius (sudėtinėse valstybėse-federacijose – taip pat federacijos ir jos sudėtinių dalių – valstijų, kraštų, respublikų, kantonų – kompetencijos apimtis ir tarpusavio santykius), bei įtvirtinantis individo pagrindines teises, laisves ir pareigas,

– aktas, priimamas ir keičiamas pagal specialias procedūras, „sunkenes” nei paprastų įstatymų priėmimo ir keitimo procedūras”¹.

Taigi juridinė (formalioji) konstitucija yra suprantama kaip įstatymų įstatymas, teisinio reguliavimo sistemos branduolys. Ji negali būti keičiama kaip kiti įstatymai. Dar daugiau, paprastai po konstitucijos pataisų būtina taisyti daugelį šalyje galiojančių teisės aktų. Įstatymai ir poįstatyminiai aktai, kurie buvo pagrįsti anksčiau galiojusiomis konstitucijos normomis, turi būti suderinti su nauju konstituciniu reguliavimu.

Todėl siūlytume tokį konstitucijos formaliają prasme apibrėžimą: **konstitucija** – pagrindinis ir svarbiausias, aukščiausios teisinės galios teisės normų aktas, nustatantis valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo pagrindus bei įtvirtinantis svarbiausius asmens ir valstybės santykius; priimamas ir keičiamas sudėtingesne tvarka nei paprasti įstatymai.

Konstitucija materialiają prasme traktuojama dviem požiūriais.

Vieniems materialioji konstitucija – tai reali valstybės valdžios organizacija, realus asmens statusas valstybėje, kuris gali sutapti ar nesutapti su juridine ar formaliają konstitucija.

Kitaip sakant, kalbama apie faktinę konstituciją. Jeigu formalioji (juridinė) konstitucija – aukščiausios galios teisės normų, reguliuojančių tam tikrus teisinius santykius sistema, – tai faktinė arba materialioji konstitucija – patys santykiai. Juridinės ir faktinės konstitucijų skirtumus lemia įvairūs socialiniai procesai. Tam tikru metu priimta konstitucija dėl įvairių socialinių, politinių ar ekonominių pokyčių gali nebeatspindėti pasikeitusios tikrosios padėties. Todėl tenka juridinę konstituciją derinti su faktine, t.y. užtikrinti, kad konstitucijos normos atitiktų realius santykius. Kitaip susidurtume su konstitucijos fiktyvumo problema. Demokratinėse valstybėse faktinės ir juridinės konstitucijos prieštaravimus neretai padeda įveikti konstitucinės kontrolės institucijų jurisprudencija. Kitas kelias – konstitucijos pataisos arba naujos konstitucijos priėmimas.

Pažymėtina, kad fiktyvi konstitucija būdinga autoritariniam ir totalitariniam režimui. Šioje konstitucijoje skelbiamos demokratinės nuostatos paneigiamos valstybės valdžios institucijų praktika. Dažnai tokia konstitucija – tik fasadas, mažai ką bendra turintis su realiu valstybės funkcionavimu ir tikrąja žmogaus padėtimi tokioje visuomenėje. Tokioje santvarkoje konstitucija yra ne tiek teisinis, kiek politinis ideologinis dokumentas.

Tiesa, ne visi autoriai visiškai sutapatina faktinės ir materialiosios konstitucijų sąvokas. Kartais teigiama, kad materialioji konstitucija – sistema teisės normų, nustatančių valstybės valdžios organizaciją, asmens

¹ *Garlicki L.* Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu. Wydanie 3. Warszawa, Liber, 1999. S. 32.

santykius su valstybe. Ir visai nesvarbu, ar šios normos išdėstytos viename akte, keliuose ar keliolikoje, ar nerašytinės teisės normose. Svarbiau yra šių normų turinys, jų reguliavimas. Šiuo požiūriu konstitucija yra ne vien rašytinis dokumentas. Tokia konstitucija laikomos „...visos taisyklės, nežiūrint jų kilmės, kurios nustato viešosios valdžios statusą. Konstitucija – valdžios organizacijos sinonimas. Todėl net ir nesant rašytinio dokumento, valstybė turi konstituciją, o jei toks dokumentas yra, konstitucija yra ne vien jo nuostatos”¹.

Taip plačiai suprantant konstituciją, reikėtų pripažinti, kad visos valstybės, ir praeityje, ir dabar, kad ir kokia buvo ar yra jų valstybės santvarka, turi konstituciją.

Vadovėlyje sąvoką „konstitucija” toliau vartosime juridine ar formaliąja prasme. Kitaip sakant, bus kalbama apie konstituciją – pagrindinį, aukščiausiosios teisinės galios aktą, nustatantį valstybės organizaciją, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo, asmens teisinės padėties pagrindus.

1.3. Konstitucijos savybės

Kaip matyti iš konstitucijos apibrėžimo, konstitucija – ypatingas teisės aktas. Tai visos teisinės sistemos branduolys, svarbiausias teisės šaltinis, garantuojantis teisės kryptingumą, jos normų suderinamumą, prireikus – ir subordinaciją.

Nagrinėjant konstituciją kaip svarbiausią teisinį dokumentą, nurodomos svarbiausios jos savybės.

Visų pirma pažymima, kad konstitucija – **svarbiausias, pagrindinis šalies įstatymas**, kuriam tenka viršiausia vieta teisės sistemoje, kurio normoms būdinga aukščiausioji teisinė galia. Kitaip sakant, konstitucija yra lyg superįstatymas, aukščiausios galios teisinio reguliavimo centras, apie kurį formuojasi visa teisės sistema.

Konstitucijos viršenybę sąlygoja jos ypatingas poveikis visai teisės sistemai. Konstitucijos normos turi aukščiausią juridinę galią. Joms negali prieštarauti joks teisės aktas. Teisės sistema – vieningas teisės normų ansamblis, darni sistema. Šiame ansamblyje ne visų normų reikšmė vienoda. Jos yra skirtingų lygmenų. Normos sistemoje saistomos koordinacijos (tarp to paties lygio normų) ir subordinacijos (aukštesnio ir žemesnio lygmens normų santykis) santykių. Sakykim, savivaldybės taryba negali nustatyti kitokios darbo trukmės savo teritorijoje nei nustato įstatymas.

¹ *Ardant P. Institutions politiques et droit constitutionnel. 4e édition. Paris, L. G. D. J., 1992. P. 51.*

Negaliotų įstatymas, numatantis, sakykime, visuomenės informavimo priemonių cenzūrą, kaip pažeidžiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 44 str. 1 d. nuostatą: „Masinės informacijos cenzūra draudžiama”.

Teisės normoms būdinga hierarchija. Prisiminkime H. Kelseno pasiūlytą teisės normų piramidės koncepciją. Teisė, pasak H. Kelseno, nėra vieno rango teisės normų sistema, bet statinys¹, piramidė, sudaryta iš tam tikro skaičiaus nevienodo lygmens teisės normų sluoksnių. Teisės normų piramidės viršūnėje – „pagrindinė norma”, kuriai tiesiogiai ar netiesiogiai subordinuotos kitos normos. Žemiau – įstatymų normos. Dar vienu aukštu žemiau – poįstatyminiai aktai. Į apačią normų skaičius didėja, plečiasi teisinės piramidės pagrindas. Juo norma užima aukštesnę padėtį piramidėje, juo ji bendresnė, abstraktesnė.

Vargu, ar mums tiktų diskutuoti dėl „pagrindinės normos” prigimties. Konstitucijos mokslo požiūriu, matyt, galėtume paprasčiausiai konstatuoti: jeigu teisės sistema – hierarchinė sistema –, tai jos viršūnėje – konstitucija – pagrindinis įstatymas, kurio normos sąlygoja visas kitas.

Konstitucijos viršenybė įtvirtinta joje pačioje. Kaip skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 str. 1 d. „Negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai”. Taip fiksuojama ypatinga konstitucijos vieta teisės sistemoje, ypatingas jos normų, kurios yra ne vien konstitucinės teisės, bet ir kitų teisės šakų svarbiausios normos, pobūdis, lemiantis kitų normų turinį.

Kita konstitucijos savybė yra ta, kad **konstitucija yra steigiamojo pobūdžio aktas**. Konstituciją priima tauta ar tautos įgalioti atstovai, joje nustatomi valstybės valdžios organizacijos ir veiklos pagrindai, asmens santykiai su valstybe. Tai svarbiausi santykiai, lemiantys visus kitus visuomeninius santykius. Konstitucija nustato, kokia bus valstybė ir jos valdžia, kaip ta valdžia funkcionuos, kokie bus jos santykiai su žmonėmis, t.y. akivaizdus konstitucijos steigiamasis pobūdis. Konstitucija yra suverenios tautos kūrinys. Joje nustatytos svarbiausios taisyklės, kurios, be jokios abejonės, yra pirminio pobūdžio.

Nurodyta konstitucijos savybė tiesiogiai susijusi su kita jos savybe: **konstitucija yra teisėkūros pagrindas**. Konstitucijoje įvardyti teisėkūros subjektai, nurodytos jų priimamų aktų rūšys, nustatytos procedūros teisės normoms priimti. Be to, konstitucija nustato ne tik teisėkūros subjektus bei teisėkūros įgyvendinimo tvarkos pagrindus, bet neretai ir tiesiogiai nurodo, kaip turėtų būti sureguliuotos tam tikros visuomenės gyvenimo sritys.

Nagrinėjant konstituciją, nepamirštama nurodyti, kad šis **aktas yra priimamas, keičiamas ir pripažįstamas netekusiu galios ypatinga tvar-**

¹ Žr. *Kelsen H. Théorie pure du droit, traduction française de la deuxième édition de la Reine Rechtslehre par Charles Eisenmann, Bruxelles, Bruylant. Paris, L.G.D.J., 1999. P. 224.*

ka. Ši tvarka žymiai sudėtingesnė (L. Garlickis vartoja sąvoką „sunkesnė“), negu priimant, keičiant ar naikinant paprastus įstatymus. Ne viena konstitucija yra priimta tautos referendumo, steigiamojo ar konstitucinio susirinkimo, arba parlamento kvalifikuota balsų dauguma ir laikantis specialių procedūrų. Palyginus konstitucijos ir poįstatyminių aktų priėmimą, reikėtų konstatuoti dar didesnę aktų priėmimo, keitimo, pripažinimo netekus galios skirtingumą. Ypatinga Konstitucijos priėmimo, keitimo ir pripažinimo netekus galios tvarka tik patvirtina, kad Konstitucijos negalima laikyti vienu iš įstatymų, kad jai teisės sistemoje tenka ypatinga, svarbiausioji, vieta.

Konstitucijos viršenybė, aukščiausioji juridinė galia lemia tokią šio akto savybę, kaip **konstitucijos privalomumą visiems teisės subjektams visose teisinio reguliavimo srityse**. Valstybės valdžios institucijos, pareigūnai, savivaldos institucijos, visi fiziniai ir juridiniai asmenys privalo laikytis konstitucijos reikalavimų. Ypatingas šio akto pobūdis lemia ir specialų jo **įgyvendinimo mechanizmą bei apsaugą**. Konstitucija yra „veikiantis“ aktas, ir jos normos yra užtikrinamos specifinėmis apsaugos priemonėmis. Ypatinga reikšmė čia tenka konstitucinei kontrolei.

Konstitucijos, svarbiausio šalies įstatymo, išskirtinį pobūdį atskleidžia ir šie jos bruožai: **teisėtumas, stabilumas ir realumas**.

Įstatymų, kitų teisės aktų **teisėtumas** vertinamas atsižvelgiant į jų atitikimą konstitucijai. Konstitucijos nėra su kuo lyginti. Jai pačiai *a priori* teikiama visus teisės reikalavimus atitinkančio akto prasmė. Todėl konstitucijos teisėtumo klausimas sudėtingesnis. Atrodytų, kad paprasčiausiai šią problemą spręsti reikėtų taip: konstitucija teisėta, jei ji priimta ta tvarka, kurią numatė anksčiau galiojusi konstitucija. Todėl kitaip priimta konstitucija būtų neteisėta. Tačiau konstitucijos teisėtumo taip tiesmukiškai spręsti negalima, ypač jei šalis iš viso neturėjo konstitucijos ar konstitucija buvo vadinamas jėga primestas įstatymas. Todėl konstitucija bus teisėta, jei ji išreišk tautos valią, bus tautos ar jos įgaliotų atstovų priimta ir tautos akceptuota.

Konstitucijos **stabilumas** – svarbi šio akto savybė. Ją lemia šio teisės akto esmė ir paskirtis. Konstitucijos stabilumas reiškia, kad jos nuostatos yra priimtos ilgesniam visuomenės ir valstybės raidos etapui. Tai viena iš teisėtumo užtikrinimo sąlygų šalyje. Konstitucijos stabilumas nereiškia jos nekintamumo. Tačiau pataisas ar konstitucijos normų interpretavimo pokyčius turi lemti esminiai socialinės tikrovės pokyčiai.

Konstitucija yra **reali**, jeigu jos nuostatos įgyvendinamos, jeigu jos užtikrintos ekonominėmis, socialinėmis ir teisinėmis garantijomis. Kitaip reikėtų kalbėti ne apie konstituciją – pagrindinį įstatymą, bet konstituciją – deklaraciją. Realia konstitucija laiduojamas tautos suverenitetas. Žmogaus teisės ir laisvės, demokratiniai valdžios įgyvendinimo principai turi

būti ne vien skelbiami, bet turi būti ir sudarytos sąlygos veiksmingai apginti šias vertybes.

1.4. Konstitucijos vertinimas socialiniu aspektu

„Aukščiausias konstitucijos principas ir reikšmė yra tai, kad ji ne valdžios, o tautos aktas. Šie Tomo Pein žodžiai ne tik nusako Demokratijos ir konstitucionalizmo esmę, be ir primena, kad tai turi tapti realybe”¹. Taigi į Konstituciją reikia žvelgti kaip į tautos aktą, kurį tiesiogiai priima tauta arba jos įgalioti atstovai. Neatsitiktinai įvairių valstybių konstitucijų preambulėse nurodoma: „Mes, Jungtinių Valstijų Tauta, siekdami sukurti tobulesnę sąjungą, stiprinti teisėtumą, saugoti vidaus rimtį, organizuoti kolektyvinę gynybą, prisidėti prie bendros mūsų ir palikuonių gerovės bei aprūpinimo, nustatome ir priimame Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją...”; „Prancūzų tauta iškilmingai skelbia savo ištikimybę žmogaus teisėms ir nacionalinio suvereniteto principams, kaip juos nustatė 1789 m. deklaracija, patvirtino ir papildė 1946 m. Konstitucijos preambulė” (Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucijos preambulė); „Lietuvių tauta, prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę, jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis <...> siekdama atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės, atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulė).

Kodėl tauta priima konstituciją? Kokia šio akto prasmė socialinėje realybėje? Norint tai suprasti, neužtenka nagrinėti konstituciją kaip aukščiausios galios teisės normų aktą. Į ją būtina pažvelgti kaip į socialinės tikrovės reiškinių. Taigi nuo konstitucijos juridinio nagrinėjimo tenka pereiti prie jos tyrimo socialiniu aspektu, t.y. tenka aiškintis konstitucijos socialinę esmę, paskirtį, reikšmę.

Literatūroje rasime įvairiausių aiškinimų. Regis, tikslingiausia būtų prisiminti visuomenės sutarties teoriją², pagal kurią valstybės organizacijos pagrindu gali būti tik tautos sutarimas įsteigti valstybės valdžią ir jai paklusti siekiant užtikrinti santarvę tarp žmonių, laiduoti jų gerovę. Būtent tokios idėjos ir inspiravo pirmųjų konstitucijų kūrėjus.

Į konstituciją galima žvelgti kaip į tam tikrą visuomenės sutartį. Žinoma, tai ne sutartis tiesiogine juridine prasme. Konstitucija – socialinis susitarimas, kuriame suderinti įvairių visuomenės elementų, įvairių socia-

¹ *Stačiokas S.* Lietuvos Respublika – teisinė valstybė // Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1993. P. 20.

² *Žr. Rousseau J. J.* Op. cit. P. 10–151.

linių sluoksnių ar grupių interesai. Norint užtikrinti visuomenės santarvę, reikia socialiniams politiniams visuomenės procesams suteikti aiškias teises ribas.

Visuomenės santarvė daugelyje nūdienos konstitucijų deklaruojama kaip vienas iš konstitucinės santvarkos tikslų. Pažymėtina, kad pati konstitucijos priėmimo ar keitimo procedūra yra tokia sudėtinga, kad nauja konstitucija bei jos pataisos priimamos tik susitarus pagrindinėms šalies politinėms jėgoms. O susitarti gali ne antagonistinės, bet pasirengusios tartis pusės.

Nagrinėjant konkrečios šalies konstitucijos rengimo procesą, galima pastebėti įvairių tikslų, motyvų ir interesų susidūrimą. Pasak Jono Elsterio, konstitucinį procesą sąlygoja ir racionalūs, ir emociniai, ir tiesiogiai su interesu susiję motyvai. Racionalūs motyvai – tai siekimas užtikrinti asmens teises ir bendrą gerovę, emociniai – ir pastovūs jausmai, ir emocijų protrūkiai, pagaliau tai gali būti ir asmeniniai, ir grupiniai interesai¹. Tačiau viena yra siekti, o kita – susitarti. Negalima tvirtinti, kad konstitucijoje yra vienodai atsižvelgta į visų interesus. Visuomenėje dėl tam tikrų priežasčių įtakingesnės grupės ar sluoksnio poveikis didesnis, kartais net lemiantis. Konstitucija, jei savo valią primestų tik viena pusė, nebūtų visuomenės santarvės išraiška. Konstitucija turi formuluoti tokias visuomenės „žaidimo taisykles“, nustatyti tokią valstybės ir valdžios santvarką, kurią didžioji dauguma visuomenės narių pripažintų nesant teisingą. Konstitucija – tikras socialinių interesų pusiausvyros įtvirtinimas. Kiekvienu atveju, konstitucija turi būti kompromiso, interesų pusiausvyros išraiškos teisinis aktas. Jos nustatytas taisykles didžioji tautos dalis pripažįsta kaip teisingas, neabejotinai vertingas socialiniame gyvenime.

Taigi konstitucija reiškia ne santarvę apskritai, bet santarvę laikantis tam tikrų konstitucijos nustatytų taisyklių. Kitaip sakant, konstitucija yra ir antimajoritarinis aktas. Demokratinėje visuomenėje sprendimai priimami laikantis daugumos principo, tačiau tokiais sprendimais negalima pažeisti mažumos teisių. Konstitucija yra ir nuo daugumos savivalės apsaugantis dokumentas. Dokumentas, užtikrinantis visų visuomenės narių saugumą. Žinoma, tvarkos galima pasiekti ir kitais metodais, pvz.: „tvirta ranka“, „geležine diktatūra“ ar pan. Tvarką visuomenėje gali padėti užtikrinti ir tradicijos, religijos normos.

Konstitucinė santvarka – ne bet kokia visuomenės santvarka. Konstitucinė santvarka ir „autoritarizmas“, „totalitarizmas“ – nesuderinami dalykai. Vertinant šalis, kurioms būdingas toks režimas, negalima kalbėti apie konstitucinę santvarką arba žodį „konstitucinė“ reiktų rašyti kabutėse.

¹ Elster J. The Role of Institutional Interest in East European Constitution-Making // East European Constitutional Review. Vol. 5. N° 1. Winter, 1996. P. 63.

Visuomeninė santarvė, kurią siūlo konstitucionalizmo doktrina, kitos prigimties. Konstitucija pripažįsta neatimamas žmogaus teises: teisę į gyvybę, laisvę, nuosavybę. Šias teises turi gerbti valstybė. Valstybės valdžios funkcionavimas yra grindžiamas šalies piliečių (tautos) sutikimu. Tautos sutikimas gyventi taip, o ne kitaip, turi būti reguliariai patikrinamas ir patvirtinamas rinkimais, referendumais, nepriklausoma teisingumo sistema ir kitais būdais.

„Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 3 d.). Tai svarbiausia socialinės santarvės sąlyga. Tai pilietinė santarvė, tai sąmoninga visuomenės santarvė, kurios nariai realiai naudojami pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis. Valstybės valdžios institucijų pareiga – garantuoti šias teises ir laisves, jas saugoti ir ginti nuo pažeidimų.

Socialinis kompromisas bei žmogaus teisių ir laisvių apsauga – du konstitucinės santvarkos pagrindai. Jeigu jų nėra, apskritai negalima kalbėti apie konstituciją. Tai būtų tik pseudokonstitucija. Ar kiekviena visuomenė gyvena pagal konstitucijos taisykles? Jų laikomasi demokratiškose Vakarų civilizacijos šalyse. Autoritarinės ar totalitarinės valstybės, nors turi konstitucijas, apie konstitucinę santvarką, grindžiamą socialiniu kompromisu ir pagarba žmogaus teisėms gali tik svajoti.

Yra žinoma ir kitokių visuomeninės santarvės užtikrinimo būdų – islamiškoji santarvė, konfucianizmas (santarvė tarp tėvo–valdytojo ir vaikų–pavaldinių), Tibeto pančajata ar pan. Tačiau konstitucijos idėjos ekspansija yra akivaizdi. Tai globalinė tendencija. Net šalyse, kuriose iš tikrųjų valdžia nėra teisės ribojama, bent formaliai siekiama dangstyti konstitucijos vardu.

Todėl kalbant apie konstitucijos socialinę esmę būtina pažymėti: konstitucija teisiškai įtvirtina pilietinę santarvę, visuomenės sutarimą gyventi vadovaujantis socialiniu kompromisu ir gerbiant žmogaus pagrindines teises bei laisves. Būtent tai ir skatina tautas pasirinkti konstitucinę santvarką.

Žinoma, konstitucijos priėmimas nereiškia, kad visuomenėje negalimi konfliktai, kad nebus pažeistos asmens teisės ir laisvės. Realus gyvenimas prieštaringas. Tačiau konstitucija numato konfliktų sprendimo būdus, procedūras, laiduoja gynybos mechanizmą, jeigu konstitucijoje įtvirtintos teisės ar laisvės yra pažeidžiamos.

1.5. Socialinės konstitucijos funkcijos.

Konstitucija kaip teisinis, politinis ir filosofinis (ideologinis) dokumentas

Suvokdami konstitucijos reikšmę teisės sistemoje, neturime pamiršti, kad Konstitucija – ne tik *pagrindinis* ir aukščiausios galios teisinis dokumentas, bet ir svarbus politinis bei filosofinis (ideologinis) dokumentas. Kaip teisinis dokumentas konstitucija yra teisės normų sistema, reguliuojanti svarbiausius visuomeninius santykius. Kaip politinis dokumentas ji atspindi tam tikrą šalies politinių jėgų susitarimą, kompromisą, nustatantį politinio proceso formas, politinių jėgų interesų gynybos priemones. Kaip filosofinis (ideologinis) dokumentas konstitucija išreiškia tam tikrą pasaulėžiūrą. Konstitucijoje įprasmintos tam tikros vertybės ir idealai.

Šiuos konstitucijos kaip dokumento aspektus atitinka ir socialinės konstitucijos funkcijos. Pasak B. Banaszako ir A. Preisnerio, „<...> konstitucijos funkcija tai ne kas kita, kaip vaidmuo, kurį konstitucija gali atlikti tam tikros valstybės socialinėje politinėje tikrovėje”¹. Teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, kad konstitucija vykdo teisinę, politinę ir ideologinę funkcijas. Ypač pabrėžiama teisinė funkcija. Antai L. Garlickis rašo: „Nepamirštant konstitucijos politinės, ideologinės ar simbolinės funkcijų ir pabrėžiant aplinkybę, kad šių laikų konstituciją reikėtų traktuoti kaip tam tikros vertybių – svarbiausių visos valstybės ir visuomenės funkcionavimui – sistemos objektyvizuotą išraišką, reikia didžiausią dėmesį skirti teisinei konstitucijos funkcijai”².

Pasistengsime bent trumpai aptarti konstitucijos poveikio pagrindines kryptis, apibūdinančias šio svarbiausio šalies teisinio akto socialinę paskirtį.

Pirma – teisinė konstitucijos funkcija. Konstitucija – pagrindinis, aukščiausios galios įstatymas, teisės sistemos centras, kuriuo įtvirtintos normos ir principai lemia teisinio reguliavimo kryptį. Kaip pažymi M. Cappelletti „...konstitucijos ir konstitucinių teisių paskelbimas egzistavo dar gerokai iki „modernaus konstitucionalizmo”. Bet tai, kas iš tikro šioje valdymo formoje nauja, yra rimtos pastangos suvokti konstituciją ne vien kaip paprastą moralinio, politinio ar filosofinio pobūdžio vadovą, bet ir kaip tikrą įstatymą, kuris yra pozityvus ir privalomas, nors ir aukščiausiosios galios, pastovesnis nei bendrieji įstatymai”³.

¹ Banaszak B., Preisner A. Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie. Wydanie III zmienione. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. S. 53.

² Garlicki L. Op. cit. S. 32.

³ Cappelletti M. Rapport général // Le contrôle juridictionnel des lois. Légitimité, efficacité et développements récents. Paris, Economica, PUAM, 1986. P. 294.

Pažymėtina, kad ilgą laiką vyravusį požiūrį, jog konstitucija – tai politinio ar filosofinio pobūdžio aktas, tik bendriausia tautos nusistatymo gyventi vienaip ar kitaip išraiška, bet ne konkrečios, kategoriškos, aiškiai apibrėžtos teisės normos, pakeitė daugelyje šalių išvirtinęs ir sustiprėjęs konstitucinės kontrolės institutas. Būtent teisės aktų atitikimo konstitucijai tikrinimas, konstitucinių ginčų nagrinėjimas atskleidė ir išryškino šį pagrindinį konstitucijos aspektą, parodė, kad konstitucija pirmiausia yra teisės normų aktas. Dar daugiau – konstituciją sudaro aukščiausiosios galios teisės normos, reguliuojančios svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Normos, kurias galima taikyti tiesiogiai, normos, esančios viso teisinio reguliavimo pagrindas.

Antra – politinė konstitucijos funkcija. Nagrinėjant šiuolaikinės konstitucijos reikšmę, neretai pabrėžiama, kad konstitucija yra „tobuliausias modernios politikos instrumentas <...>“¹. Konstitucija nustato valstybės valdžios organizaciją, valdžios įgyvendinimo svarbiausias taisykles, valstybės valdžios santykius su atskirais žmonėmis, jų grupėmis. Visos politinės jėgos – politinės partijos ir organizacijos konkuruoja, siekia valdžios, dalyvauja jos įgyvendinime pagal konstitucijos nustatytas taisykles. Šios taisyklės paprastai dar detalizuojamos įstatymuose ar kituose teisės aktuose. Tačiau pačios svarbiausios, reikšmingiausios taisyklės yra fiksuojamos konstitucijoje.

Vienais atvejais konstitucija nustato politinio gyvenimo taisykles, o po to jas įgyvendina politinio proceso dalyviai savo veikloje. Tarkim, jei konstitucijoje įtvirtinta rinkimų sistema, jos reikės laikytis politinio proceso dalyviams. Naujojoje šalies konstitucijoje yra įtvirtinta proporcinė parlamento rinkimų sistema. Atsižvelgiant į tai, bus reguliuojami parlamento rinkimų santykiai ir bus renkami tautos atstovai. Kitais atvejais į konstituciją jau įrašomos realiai politinio gyvenimo praktikoje susiklosčiusios taisyklės.

Trečia konstitucijos funkcija – filosofinė (ideologinė). Konstitucijoje kaip svarbiausiame, pačiame autoritetingiausiame įstatyme įtvirtinta tam tikra valstybės valdžios organizacijos, asmens ir valstybės santykių doktrina. Šių dienų demokratinė visuomenė ypatingą reikšmę teikia žmogaus teisių ir laisvių prioritetui, atviros pilietinės visuomenės, teisinės valstybės idėjoms. Demokratinėms vertybėms priskiriamas ir tautos suverenitetas, atstovaujamoji demokratija, valdžių padalijimas, parlamentarizmas, politinis ir ideologinis pliuralizmas, pagarba privačiai nuosavybei ir t.t. Taip pat konstitucija auklėja žmones, formuoja vertybinę orientaciją, požiūrį, kad brangias konstitucines vertybes reikia ginti, kad reikia laikytis Kons-

¹ *Herrero de Miñón M.* Transition démocratique et choix constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. Strasbourg. Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994. P. 21.

titucijos. Pagaliau Konstitucija – tai tam tikras bendro gyvenimo orientyras.

Pasirinkę nagrinėti ką tik išdėstyta konstitucijos funkcijų tipologiją, negalime nepriminti, kad ši tipologija nėra vienintelė. Antai jau minėti B. Banaszakas ir A. Preisneris skiria teisinę, integracinę, organizacinę, programinę bei auklėjamąją konstitucijos funkcijas¹.

1.6. Konstitucijos turinys.

Konstitucinio reguliavimo raidos tendencijos

Kokius santykius reguliuoja konstitucijos? Nagrinėdami įvairių šalių konstitucijų normas, turime konstatuoti didžiausią jų įvairovę. Tai suprantama, nes viską lemia tautos–suvereno laisva valia. Vargu, ar galima išivaizduoti tam tikras visiems privalomas taisykles ar principus. Konstitucija išreiškia tautos dvasią, tautos susitarimą gyventi vienaip ar kitaip. Ir šis susitarimas yra toks, koks buvo pasiektas konstitucijos kūrimo procese. Vis dėlto, kuo panašus įvairių konstitucijų turinys? Atsakymas toks: „Visų jų tas pats objektas: jos nustato valdžios organizaciją ir funkcionavimą, taip pat valdančiųjų ir valdomųjų santykius”². Turime sutikti su tokiu tvirtinimu: „Iš tiesų, ji nustato, kaip įgyjama, įgyvendinama ar prarandama valdžia; ji įtvirtina viešųjų valdžių struktūrą ir funkcionavimą; ji apibrėžia ir garantuoja teises ir laisves”³.

Taigi kiekvienos konstitucijos normos reguliuoja tam tikrus visuomeninius santykius. Viena konstitucijos normų grupė reguliuoja: asmens statusą, žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Asmens teisinio statuso įtvirtinimas, jo apsauga prieš valstybės valdžios savivalę yra laikoma viena iš konstitucijos atsiradimo priežasčių. Aukščiausios teisinės galios normos laiduoja įtvirtinto teisinio asmens statuso nevaržymą, valstybės įstaiigų ir pareigūnų pagarbą jam. Dar daugiau, žmogaus teisei į gyvybę, žmogaus laisvei, asmens neliečiamybei, orumui, privačiam gyvenimui, nuosavybės teisei ir kitoms pagrindinėms teisėms ir laisvėms užtikrinama konstitucinė gynyba. Pagal konstituciją įstatymui, teismui, kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.

¹ Banaszak B., Preisner A. Op. cit. S. 53–55.

² Ardant P. Institutions politiques et droit constitutionnel. 4e édition. Paris, L. G. D. J., 1992. P. 65.

³ Vedel G. Les options juridiques fondamentales // Le processus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. Strasbourg, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994. P. 37.

Kita konstitucijos normų grupė reguliuoja viešosios (iš esmės – valstybės) valdžios organizacijos ir funkcionavimo santykius. Valstybės valdžios organizacija grindžiama tautos suvereniteto bei valdžių padalijimo principu. Ji turi užtikrinti atstovaujamojo valdymo pobūdį. Atstovaujamas valdymas reiškia, kad valdžia, bent jau įstatymų leidžiamoji, yra renkama tautos, t.y. išreiškia ir formuoja jos valią. Valdžios padalijimo principas nustato, kad įstatymo leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias įgyvendina skirtingos valstybės valdžios institucijos. Jos yra savarankiškos ir lygiavertės. Taip išvengiama valdžių savivalės. Konstitucija nustato pagrindinius valstybės valdžios formavimo principus, valdžios institucijų kompetenciją ir tarpusavio sąveiką. Šiems santykiams taip pat priklauso teritorinė valstybės sandara, esminiai valstybės valdžios ir savivaldos santykių pagrindai ir t.t. Be to, konstitucijoje išdėstomos normos, nustatančios ekonominių–socialinių santykių teisinio reguliavimo pagrindus, užsienio politikos orientyrus ir pan.

Šios dvi visuomeninių santykių sritys – neginčijamas konstitucinio reguliavimo objektas. Tiesa, panagrinėję įvairių šiuolaikinių konstitucijų tekstus, juose rasime normų, reguliuojančių tam tikrus specifinius santykius, ne visiškai telpančius į minėtą dviejų santykių sričių rėmus. Vienu atveju tai gali būti finansiniai santykiai, kitu – genų inžinerijos ar dirbtinio apvaisinimo problemos, dėl savo aktualumo konstitucijos rengimo metu įtrauktos į pagrindinį įstatymą. Tokie santykiai – fakultatyvinė konstitucinė reguliavimo sritis. Šiuo atveju kiekvienos šalies konstitucinis reguliavimas yra labai individualus.

Visuomenės tam tikrų materialiojo ir dvasinio gyvenimo sričių raida lemia ir konstitucijos turinio pokyčius. Vienos nuostatos tampa neaktualios, naujų konstitucijų tekstuose joms nelieka vietos, kitos nuostatos įgauna didžiulę reikšmę ir įtvirtinamos pagrindiniame įstatyme. Galima pastebėti keletą konstitucijos turinio raidos tendencijų.

Pagrindinių teisių ir laisvių srityje tai akivaizdžiai patvirtina konstitucijoje įtvirtinamos naujos teisės ir laisvės. Moderniose konstitucijose įtvirtinta teisė į aplinkos apsaugą, informacijos laisvė, mokslinės kūrybos laisvė, teisė į motinystės apsaugą ir t.t. Einama ir kitu keliu – teisės ir laisvės detalizuojamos, tikslinamos. Tai lyg kodifikacija konstitucijos lygmeniu. Be to, didelė tikimybė, kad vienai kuriai nors išsivysčiusiai ir demokratinio gyvenimo patirtį turinčiai šaliai konstitucijoje fiksavus tam tikras teises ir laisves, anksčiau ar vėliau jas įtvirtins ir kitos šalys savo konstitucijose. Šis procesas nepalieka šalikelėje ir „senųjų“ konstitucijų, jos prisitaiko prie naujų teisinio gyvenimo pokyčių. Pažymėtina, kad kai kurios teisės ir laisvės išnyksta iš konstitucinių tekstų. Antai moderniose konstitucijose nerasime nei teisės į sukilimą, nei pasipriešinimo prie-

spaudai. Kitaip sakant, šie klausimai ne vienai šiuolaikinei visuomenei atrodo nebeaktualūs, todėl neverti konstitucinio įtvirtinimo.

Keičiasi ir aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų santykių konstitucinis reguliavimas. Teisinėje literatūroje, nagrinėjančioje nūdienos konstitucinio reguliavimo tendencijas, pabrėžiama vykdomosios valdžios stiprinimas. Žinoma, tai paprastai daroma ne tiesmukai (neretai vykdomųjų institucijų galių stiprinimas išreiškiamas subtiliomis formomis). Tačiau akivaizdu, jog konstitucijose siekiama plėsti vyriausybės įgaliojimus ar bent itin detalai ir tiksliai sureguliuoti vyriausybės ir parlamento santykius. Konstitucijoje neretai įtvirtinamos normos, kurios stiprina vyriausybės stabilumą (vadinamasis konstruktyvusis nepatikėjimo votumas, sudėtingesnės nepasitikėjimo pareiškimo procedūros nustatymas ir pan.), detalai fiksuojama vyriausybės atsakomybė. Kai kurių šalių konstitucijose šią tendenciją atspindi konstitucijos normos, nustatančios deleguotą įstatymų leidybą ir vyriausybės veiklą ypatingosios ar nepaprastosios padėties metu ir t.t.

Po Antrojo pasaulinio karo priimtoje ne vienoje naujoje konstitucijoje rasime normų, nustatančių valstybės ekonominių ir socialinių institucijų (ekonominių tarybų, ekonominių ir socialinių tarybų ir pan.) statusą, jų ekonominę ir socialinę veiklą. Valstybės vaidmens augimas socialinėje bei ekonominėje srityje – dar viena konstitucinio reguliavimo raidos tendencija, būdinga XX–XXI a. sandūrai. Todėl konstitucijoje įtvirtinamos normos, atspindinčios valstybės reguliacinio vaidmens stiprėjimą, taip pat normos, kuriomis siekiama teisiškai užkirsti kelią ekonominėms krizėms, socialiniams sukrėtimams. Konstitucijose fiksuojami valstybės ekonominiai ir socialiniai įsipareigojimai visuomenei.

XX a. pabaigoje prasideda informacijos bumo epocha. Spėjama, jog ji sumažins valstybės socialinę reikšmę. Tai turėtų atspindėti ir pasaulio šalių naujųjų konstitucijų normose. Tiesa, išsivysčiusios šalys kol kas apsieina be didesnių konstitucinių reformų. Todėl galima tik prognozuoti konstitucijų raidos kryptį formuojantis informacinei visuomenei.

Visuotinė tendencija: konstitucijoje įtvirtinami konstitucinės teisminės teisės pagrindai. Daugelio demokratiščių šalių konstitucijose, ypač po Antrojo pasaulinio karo, įtvirtinamas konstitucinės kontrolės institutas. Daugelis Europos šalių pasirinko europinį konstitucinės kontrolės modelį, kuris skiriasi nuo amerikinio konstitucinės kontrolės modelio. Jei amerikiniam konstitucinės justicijos modeliui būdinga tai, kad teisės aktų atitikimą konstitucijai vykdo bendrųjų teismų sistema, tai Europos šalyse funkcionuoja speciali teisės aktų konstitucingumo kontrolės institucija – konstitucinis teismas.

Seniai pastebima tendencija konstitucijoje įtvirtinti valstybės funkcijas tarptautinių santykių srityje. Konstitucijose atsiranda nuostata apie vals-

tybės užsienio politikos principus, tarptautinių konfliktų, karo ir taikos problemų sprendimą, nacionalinės ir tarptautinės teisės normų santykį, valstybės valdžios institucijų įgaliojimus sudarant, ratifikuojant ir denonsuojant tarptautines sutartis ir t.t. Po Antrojo pasaulinio karo priimtų konstitucijų normose neretai deklaruojamas taikus užsienio politikos kursas. Tai lėmė masinio naikinimo ginklo panaudojimo pavojus, tarptautinio bendradarbiavimo išaugimas, tarptautinė integracija. Šie reiškiniai daro įtaką ir konstituciniams procesams. Be to, valstybės neretai dalyvauja įvairiose tarptautinėse organizacijose, tampa regioninės integracijos proceso dalyvėmis. Europos Sąjungos šalių konstitucijose atsiranda nuostatų, suteikiančių nacionalinėms institucijoms galimybę kai kuriuos įgaliojimus perleisti viršnacionalinėms organizacijoms ir t.t.

1.7. Konstitucijos normų galiojimas.

Konstitucijos tiesioginio taikymo problema

Konstitucija – teisės normų, turinčių ypatingą turinį, aktas. Šios teisės normos, suformuluotos gana abstrakčiai, reguliuoja svarbiausius asmens ir valstybės, taip pat valdžios valstybėje organizavimo ir jos įgyvendinimo santykius. Todėl šių normų galiojimą reikėtų aptarti keliais aspektais.

Pirmas aspektas – konstitucijos normų galiojimas laiko atžvilgiu. Paprastai konstitucija pradeda galioti nuo to momento, kuris nurodytas pačioje konstitucijoje. Konstitucijos galiojimo pradžia nustatoma jos baidamosiose nuostatose arba įstatyme dėl konstitucijos įsigaliojimo. Dažnai nustatomos pereinamosios nuostatos (jų paskirtis – numatyti sklandų perėjimą iš vienos į kitą konstitucinę santvarką).

Antras aspektas – konstitucijos normų galiojimas teritorijos atžvilgiu. Paprastai konstitucija įsigalioja išsyk visoje valstybės teritorijoje. Tačiau būna atvejų, kai dalis valstybės teritorijos yra atplėšta ar laikinai nėra šalies sudėtyje. Antai 1949 m. gegužės 23 d. VFR Pagrindinio įstatymo 23 str. buvo nustatyta, kad šis Pagrindinis įstatymas visų pirma galioja Baden, Bavarijos, Didžiojo Berlyno, Hamburgo, Heseno, Žemutinės Saksonijos, Šiaurės Reino–Vestfalijos, Reinlando–Pfalco, Šlezvigo–Holšteino, Viurtenbergo–Badeno ir Viurtenbergo–Hohencolerno žemėse, o kitose Vokietijos dalyse jis įsigalios po jų prisijungimo. 1990 m. rugpjūčio 31 d. VFR ir VDR sutartimi dėl Vokietijos vienybės atkūrimo ši nuostata kaip įgyvendinta buvo panaikinta. 1992 m. gruodžio 21 d. įstatymu šis Pagrindinio įstatymo straipsnis buvo išdėstytas nauja redakcija.

Trečias aspektas – normų galiojimas teisinių santykių subjektų atžvilgiu. Konstitucijos normos privalomos visoms valstybės valdžios institucijoms, valstybės įstaigoms ir piliečiams. Visi fiziniai asmenys bei organiza-

cijos šalies teritorijoje turi jos laikytis. Ji taip pat privaloma tos šalies piliečiams, šalies juridiniams asmenims, organizacijoms ir įstaigoms užsienyje. Užsienio valstybės ir tarptautinės organizacijos privalo gerbti kiekvienos šalies konstituciją, išskyrus normas, prieštaraujančias tarptautiniams teisės principams (pažeidžiančias žmogaus teises, keliančias agresyvius karus ir t.t.).

Ypač svarbu konstitucijos normų tiesioginis taikymas. Socialistinės stovyklos šalyse konstitucija neretai buvo traktuojama kaip politinis teisinis dokumentas, t.y. praktiškai kaip principų deklaracija, kuri tiesiogiai neįpareigoja nei valdžios institucijų, nei pareigūnų. Neatsitiktinai buvusioje SSRS buvo beprasmiška kreiptis į teismą remiantis vien konstitucija. Jeigu nebuvo kokio nors įstatymo ir poįstatyminio akto, reguliuojančio šį klausimą, teismas bylos nenagrinėjo. Teismo sprendimų, pagrįstų konstitucija, iš viso nebuvo priimta. Šiuolaikinė demokratinė konstitucija traktuojama visų pirma kaip teisės normų aktas. Jo normos taikomos tiesiogiai valstybės valdžios institucijų ir įstaigų veikloje. Asmenys, kurių pagrindinės teisės ir laisvės yra įtvirtintos konstitucijoje, yra taip pat suinteresuoti konstitucijos normų tiesioginiu taikymu.

Yra konstitucijos normos, kurių tiesioginis taikymas abejonių nekelia. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 81 str. 1 d., reguliuojančioje Respublikos Prezidento rinkimų santykius, nustatyta: „Išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris pirmą kartą balsuojant ir dalyvaujant ne mažiau kaip pusei visų rinkėjų, gavo daugiau kaip pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau kaip pusė visų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/3 visų rinkėjų balsų”. Jokia konkretizacija šiai normai nebūtina, ją galima taikyti tiesiogiai. Respublikos Prezidento rinkimų tvarką nustatančiame įstatyme ši norma paprasčiausiai pakartojama. Tačiau kitaip reikėtų vertinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55 str. 3 d. normą: „Seimo narių rinkimų tvarką nustato įstatymas”. Ši norma yra nukreipiančiojo pobūdžio, ji pati nenustato tautos renkamų atstovų tvarkos. Ar ši norma veikia tiesiogiai? Jeigu kalbėsime apie rinkėjų ir kandidatų į Seimo narius santykius, žinoma, ne. Bet jei suvoksime, kad šia norma įstatymų leidėjas yra tiesiogiai įpareigotas priimti tam tikrą įstatymą, – taip.

Tiesa, galima susidurti ir su sudėtingesnėmis konstitucijos tiesioginio taikymo problemomis. Tarkim, šalies konstitucijoje yra įtvirtinta nuostata, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė, kurios įgyvendinimą nustatyto įstatymas. Kaip reikėtų vertinti situaciją, kai įstatymų leidėjas neskuba įvykdyti konstitucinio pavidimo? Ar galės piliečiai be šio įstatymo įgyvendinti šią teisę? Juk ją garantuoja pati Konstitucija, kurios normos veikia tiesiogiai. Ar galima atsisakyti priimti peticiją, jei nenumatyta teisės

realizavimo tvarka? Iškilus ginčui, tokiu atveju lemiamas žodis priklauso teismui.

1.8. Konstitucijos forma

Sąvoka „Konstitucijos forma” vartojama norint atskleisti konstitucijos normų įtvirtinimo būdą. Teisinėje literatūroje skiriamos dvi konstitucijos formos: rašytinė ir nerašytinė konstitucija.

Rašytinė konstitucija – vientisas aukščiausios galios teisinis aktas, priimtas ir keičiamas ypatinga tvarka, nustatantis asmens teisinės padėties pagrindus bei viešosios valdžios organizacijos ir funkcionavimo pagrindus. Tokios yra daugelio šalių konstitucijos.

Šalies, neturinčios rašytinės konstitucijos, pavyzdžiu yra nurodoma Didžioji Britanija. Jos konstitucinė santvarka yra įtvirtinta ir teisės norminiuose aktuose, ir teismų precedentuose, ir konstituciniuose papročiuose. Šie visi šaltiniai neišsiskiria savo teisine galia iš kitų teisės šaltinių. Tačiau ir šioje šalyje daugelis valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo santykių reguliuojama įstatymų. Didžiojoje Britanijoje tai tokie istoriniai dokumentai, kaip 1215 m. Didžioji laisvių chartija, 1628 m. „Teisių peticija”, 1689 m. „Teisių bilis”, 1701 m. „Santvarkos aktas”, taip pat daugybė XX a. priimtų statutų (1911 m. „Parlamento aktas, nustatantis santykius tarp Lordų rūmų ir Bendruomenių rūmų ir ribojantis parlamento įgaliojimų laiką” (arba tiesiog Parlamento reformos aktas), 1949 m. įstatymas dėl 1911 m. Parlamento reformos akto pakeitimo, 1986 m. Rasinių santykių įstatymas ir kt.). Tiesa, kai kurie britų konstitucininkai teigia, kad netikslu D. Britanijos Konstituciją vadinti nerašytine. Jų nuomone, Didžiosios Britanijos Konstituciją galima laikyti „neformalizuota”¹, „nekodifikuota”² konstitucija.

Žinoma, konstitucijų skirstymas pagal jų formą į rašytines ir nerašytines iš esmės gali sutapti su konstitucijų skirstymu materialine ir juridine (formaliaja) prasme. Todėl gali atrodyti, kad neverta šitaip klasifikuoti konstitucijų. Nurodyta aplinkybė nepaneigia konstitucijų skirstymo pagal formą į rašytines ir nerašytines prasmės. Šiuo atveju konstitucijos yra skirstomos atsižvelgiant į tai, kad rašytinė konstitucija – visada aukščiausios galios teisės normų aktas (ar aktai), o nerašytinė konstitucija įtvirtinama įvairiomis konstitucinės teisės normų šaltinių formomis – konstituciniais papročiais, teismo precedentais, taip pat įvairiais teisės normų aktais. Galima ginčytis dėl paties pavadinimo „nerašytinė” konstitucija.

¹ Johnson N. In Search of the Constitution: Reflection on State and Constitution in Britain. Oxford, 1977. P. 31.

² Jones B., Kavanagh D. British Politics Today. Manchester, 1979. P. 8.

Tačiau diskusijos dėl pavadinimo nepaneigia klasifikacijos prasmės. Rašytinė konstitucija išsiskiria savo formalia aukščiausia teisine galia, t.y. savybe, kuri nėra būdinga nerašytinei konstitucijai.

Rašytinė konstitucija, kaip minėjome, paprastai vientisas aukščiausios galios teisės normų aktas. Tokią konstituciją galėtume vadinti kodifikuota rašytine konstitucija. Tačiau yra šalių, kuriose konstituciją sudaro keli aukščiausios konstitucinės galios teisiniai aktai. Antai, šiuolaikinės Švedijos konstituciją sudaro keturi konstituciniai teisės aktai: 1974 m. Valdyimo forma, 1810 m. Aktas apie sosto paveldėjimą, 1949 m. Aktas apie spaudos laisvę ir 1991 m. Išraiškos laisvės pagrindinis įstatymas. Tai nekodifikuota rašytinė konstitucija.

Taip pat galima išskirti ir sudėtinę kodifikuotą rašytinę konstituciją. Tai konstitucija, kurios sudėtinėmis dalimis yra paskelbiami kiti aktai ar deklaracijos. Sudėtinės kodifikuotos konstitucijos pavyzdžiai – 1958 m. Prancūzijos Konstitucija, kuri savo sudėtinėmis dalimis pripažįsta 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių deklaraciją bei 1946 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulę, taip pat 1992 m. Čekijos Konstitucija, kurią, be pagrindinio Konstitucijos teksto, sudaro „Pagrindinių teisių ir laisvių deklaracija“. Sudėtinė kodifikuota konstitucija skiriasi nuo rašytinės nekodifikuotos konstitucijos tuo, kad pirmąją konstituciją sudarančios dalys yra viena su kita tiesiogiai susijusios, jos traktuojamos kaip vientisas sudėtinis dokumentas, o ne dokumentų visuma.

1.9. Konstitucijos struktūra

Aptarę konstitucijos formą, galime pradėti nagrinėti konstitucijos – aukščiausiosios galios šalies pagrindinio įstatymo – struktūros dėsningumus. Taigi mus domins rašytinė kodifikuota konstitucija (rašytinių nekodifikuotų konstitucijų struktūros dėsningumus žymiai sunkiau išvelgti). Žinoma, kiekvienos šalies konstitucija net ir savo struktūros požiūriu – unikali, tačiau pati konstitucinio reguliavimo logika verčia konstitucijų kūrėjus žengti panašius žingsnius.

Daugelio šalių konstitucijų struktūros analizė leidžia daryti išvadą, jog paprastai pagrindinį įstatymą sudaro tokios dalys: preambulė (įvadinė dalis), pagrindinė dalis (jos normose atskleidžiamas konstitucijos turinys), taip pat baigiamosios, pereinamosios ar papildomosios nuostatos bei priedai.

Preambulėje išvardijami konstitucijos tikslai, nurodomos istorinės konstitucijos priėmimo aplinkybės. Kartais joje nurodomi svarbiausi valstybės politikos principai ar net skelbiamos pagrindinės teisės ir laisvės.

Tai svarbi konstitucijos dalis, įvadas į konstitucinio reguliavimo sistemą.

Teisinėje literatūroje diskutuojama dėl preambulės norminio pobūdžio. Teigiama, kad preambulės nuostatos nėra teisės normos, jos įstatymų leidėjui gali daryti tik moralinį poveikį. Tokia argumentacija grindžiama tuo, kad preambulės nuostatų, skirtingai nuo kitų konstitucijos dalių normų, negali tiesiogiai taikyti teismai¹. Tai pernelyg abstrakčios, programinio pobūdžio taisyklės, kurias nagrinėjant negalima vertinti kaip tikrų teisės normų.

Tačiau yra ir kitas požiūris: preambulės nuostatos turi tokią pat norminę reikšmę, kaip ir bet kurios kitos konstitucinės nuostatos. Antai Prancūzijoje ilgą laiką buvo diskutuojama dėl 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulės teisinės reikšmės. Šios šalies Konstitucijos preambulėje buvo skelbiama, kad prancūzų tauta iškilmingai skelbia savo ištikimybę žmogaus teisėms ir nacionalinio suverenumo principams, taip kaip jie yra apibrėžti 1789 m. Deklaracijoje, patvirtinti ir papildyti 1946 m. Konstitucijos preambulėje². Taigi nurodytuose dokumentuose buvo skelbiamos pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės teisės ir laisvės. Ginčai dėl Konstitucijos preambulės reikšmės baigėsi tik 1971 m. Prancūzijos Konstitucinei Tarybai priėmus sprendimą dėl preambulės nuostatų norminės reikšmės³.

Galima ir trečia – tarpinė pozicija – į preambulės nuostatas būtina atsižvelgti interpretuojant ir taikant kitų konstitucijos dalių normas. Tais atvejais, kai konstitucijos preambulėje skelbiamos pagrindinės teisės ir laisvės, neabejojama, kad šios nuostatos turi tokią pat juridinę reikšmę, kaip ir kitų konstitucijos dalių normos.

Pagrindinę konstitucijos dalį sudaro konstitucijos normos, įtvirtinančios žmogaus ir piliečio teises bei laisves, valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų statusą, tarpusavio santykius, centrinės ir vietos valdžios santykius, vietos savivaldos pagrindus. Paprastai pagrindinę dalį sudaro keli ar keliolika skyrių (jie taip pat gali vadintis dalimis, skirsniais ir pan.).

Pagrindinė dalis ne vienoje konstitucijoje pradedama skyriumi, kuriame išdėstytos normos, įtvirtinančios konstitucinės santvarkos pagrindus (tautos suverenitetą, demokratiją, pagarbą pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, valdžių padalijimą ir jų galių ribojimą ir t.t.). Kai kurių naujųjų konstitucijų pagrindinio teksto dalis pradedama žmogaus tei-

¹ Durga Das Basu rašo: „Pati savaime nebūdama dokumentu, privalomu teismams, rašytinės konstitucijos preambulė įtvirtina tikslus, kuriuos konstitucija siekia nustatyti ir įgyvendinti“ (*Das Basu D. Osnovy konstitucionnogo prava Indii*. Moskva, Progres, 1986. P. 58.).

² Les Constitutions de la France depuis 1789. Paris, Garnier-Flammarion, 1970. P. 424.

³ Žr.: Favoreu L., Philip L. Les grandes décisions du Conseil constitutionnel. Paris, Dalloz, 1993. P. 250–251.

sių ir laisvių įtvirtinimu. Toks šio konstitucinio instituto išdėstymas pagrindinio teksto pradžioje parodo žmogaus statusui šalies konstitucinėje sąrangoje teikiamą reikšmę.

Kituose konstitucijos skyriuose išdėstomos valstybės valdžios organizaciją nustatančios normos. Paprastai kiekvieną valstybės valdžios instituciją apibrėžiančios normos išdėstomos tam tikruose skyriuose: parlamentas, valstybės vadovas, vyriausybė, teismai. Vienose konstitucijose pradedama nuo įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos teisinės padėties įtvirtinimo, kitose pirmiausia nustatoma valstybės vadovo teisinė padėtis. Toks išdėstymas paprastai sietinas su šalies valdymo forma (nors ne visada).

Atskiruose konstitucijos skyriuose nustatomas vietinis valdymas ir savivalda, finansai ir valstybės biudžetas. Pagrindinėje konstitucijos teksto dalyje taip pat gali būti tokie skyriai, kaip „Užsienio politika“, „Valstybės saugumas“ ir pan.

Konstitucijos Baigiamosiose nuostatose išdėstomos normos, nustatančios konstitucijos įsigaliojimo tvarką. Pasitaiko, kad Baigiamosiose nuostatose išdėstomos ir normos apie konstitucijos keitimo tvarką, jeigu tai nebuvo sureguliuota pagrindinės dalies normų.

Pereinamosiose nuostatose nustatomi atskirų konstitucijos normų įsigaliojimo terminai, senų konstitucinių institutų pakeitimo naujais tvarka ir terminai.

Kai kada konstitucija turi ir papildomas nuostatas. Jomis aiškinamos kai kurios pagrindinės konstitucijos dalies normos, nustatomos tam tikros išimtyms ar tam tikro klausimo reguliavimo specifiška.

Kartais prie konstitucijos yra ir priedai. Jų reikšmė įvairi. Pasitaiko, kad juose išdėstomos normos, kurių vieta neabejotinai turėtų būti pagrindinėje dalyje.

1.10. Konstitucijų klasifikacija

Klasifikacija – objektų skirstymas į grupes pagal bendrus požymius. Nežiūrint pasaulio valstybių konstitucijų įvairovės, jas galima vienaip ar kitaip klasifikuoti, kadangi, kad tarp įvairių konstitucijų yra bendrumų – ir jų turinio, ir formos, ir vidinės struktūros.

Kodėl apskritai konstitucijos klasifikuojamos į tam tikras grupes? Klasifikacija pagal įvairius kriterijus padeda nustatyti tam tikrus dėsningumus, atskleidžia panašumus ir skirtumus, leidžia palyginti vieną konstituciją su kita. Kitaip sakant, padeda geriau suprasti konstituciją kaip tam tikrą teisinį reiškinių.

Klasifikacijos vertę lemia pasirinkti kriterijai. Jie gali būti įvairūs: konstitucijos turinys, išraiškos būdai, struktūra, įsigaliojimo ar keitimo ypatumai ir t.t. Svarbu, kad pasirinkto klasifikavimo kriterijus padėtų atskleisti esmines ypatybes. Kartu reikia nepamiršti, kad kaip ir kiekviena klasifikacija, taip ir konstitucijų, klasifikacija pagal tam tikrus bendruosius požymius visados yra sąlyginė. Nėra visais požymiais sutampančių konstitucijų. Konstitucijų ypatumus lemia konkrečios šalies konstitucinio proceso dalyvių keliami uždaviniai, šalies socialiniai bei kultūriniai ypatumai, specifinės konkrečios šalies konstitucijos priėmimo aplinkybės, visuomenės išsivystymo lygis. Tam tikrą reikšmę turi ir subjektyvūs veiksniai.

Tačiau nežiūrint minėtų aplinkybių, konstitucijų klasifikavimas, t.y. skirstymas į grupes pagal tam tikrus kriterijus, yra prasmingas. Galėsime geriau suvokti šio pagrindinio įstatymo pobūdį, turinį, ypatybes, reikšmę.

Vadovaujantis istoriniu kriterijumi, t.y. atsižvelgiant į priėmimo istorinį laikotarpį, konstitucijas galima skirstyti į: 1) senosios kartos konstitucijas; 2) vidurinėsios kartos konstitucijas; 3) naujosios kartos konstitucijas.

Senosios kartos konstitucijos – visos konstitucijos, priimtose iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai JAV 1787 m., Norvegijos karalystės 1814 m., Belgijos karalystės 1831 m. ir kt. Vidurinėsios kartos – tarpukario konstitucijos: Austrijos 1920 m., Airijos Respublikos 1937 m. ir kt. konstitucijos. Naujosios kartos konstitucijos – tai konstitucijos, priimtose po Antrojo pasaulinio karo: Italijos – 1947 m. Konstitucija, Ispanijos 1978 m. Konstitucija ir kt.

Nurodytas konstitucijų grupes galima suskirstyti į dar mažesnes grupes. Naujasias konstitucijas galima skirstyti į pirmosios naujųjų konstitucijų bangos ir antrosios bangos. Pirmosios bangos naujosiomis konstitucijomis laikytinos priimtose po Antrojo pasaulinio karo iki 90-ųjų metų pradžios, pvz.: Italijos 1947 m. Konstitucija, VFR 1949 m. Pagrindinis įstatymas, Prancūzijos 1958 m. Konstitucija. Antroji banga – XX a. paskutiniame dešimtmetyje priimtose konstitucijos. Tai šalių, atsikračiusių totalitarinio ar autoritarinio režimo, konstitucijos. Pvz.: Rumunijos ir Bulgarijos 1991 m. Konstitucijos, 1992 m. Estijos, Lietuvos, Čekijos, Slovakijos konstitucijos, Lenkijos 1997 m. Konstitucija. Kiekvienas istorinis laikotarpis turi savų ypatumų, o konstitucijų tekstai – akivaizdžias laiko žymes. Įvairių epochų konstitucijos skiriasi savo turiniu, struktūra, normų dėstymo būdais ir t.t.

Jeigu klasifikacijos kriterijumi imsime pačioje konstitucijoje numatytą jos galiojimo laiką, tai konstitucijas galima skirstyti į nuolatinės ir laikinąsias. Pirmųjų galiojimo terminai nenustatyti, o antrųjų – nurodyti.

Laikinosios konstitucijos priimamos tik tam tikram laikotarpiui. Jos galioja iki tam tikros, pačioje konstitucijoje nustatytos, datos arba iki tam tikro numatyto įvykio (pvz., kai susirinkęs steigiamasis susirinkimas priims nuolatinę konstituciją). Atsiradusi valstybė ar politinis režimas negali funkcionuoti be nustatytų valdžios organizavimo ir asmens padėties pagrindų, tačiau iš karto priimti solidų pagrindinį įstatymą sunku. Tai ir lemia konstitucijų laikinumą. Todėl pereinamuoju laikotarpiu galioja laikinasis pagrindinis įstatymas (Lietuvos konstitucinėje istorijoje tai laikinieji Lietuvos valstybės konstituciniai aktai, priimti po 1918 m. nepriklausomos valstybės atkūrimo, taip pat 1990–1992 m. galiojęs Laikinasis Pagrindinis Įstatymas).

Dauguma konstitucijų yra nuolatinės. Žinoma, pats konstitucijos apibūdinimas „nuolatinė konstitucija“ nereiškia, kad ši konstitucija yra amžina. Tiesiog jos kūrėjai mano, kad ši konstitucija nėra laikina, kad ja valstybė vadovausis ilgiau nei aiškiai apibrėžtą laikotarpį. Socialinio-politinio gyvenimo esminiai pasikeitimai neretai tampa ir naujo visuomenės kompromiso, santarvės paieškos priežastimi. Tai lemia ir konstitucinio reguliavimo pokyčius.

Įvairių valstybių konstitucinė istorija labai skiriasi. Vienos valstybės jau du šimtmečius vadovaujasi vienu pagrindiniu įstatymu, kitų konstitucinėje istorijoje daugybė konstitucijų.

Konstitucijas galima klasifikuoti atsižvelgiant į tai, kokią politinį režimą jos įtvirtina. Skiriamos demokratinės ir nedemokratinės, t.y. autoritarinės bei totalitarinės konstitucijos.

Demokratinį politinį režimą įtvirtinančioms konstitucijoms būdinga pagrindinių teisių ir laisvių įtvirtinimas, politinis pliuralizmas, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos laisvė, demokratiniai valdžios formavimo mechanizmai, žmogaus teisių apsaugos teisinių garantijų nustatymas ir t.t. Autoritarinės konstitucijos riboja ar draudžia politinį pliuralizmą, numato plačias galimybes paskelbtoms pagrindinėms teisėms ir laisvėms apriboti. Totalitarinėms konstitucijoms būdingas vienos ideologijos įtvirtinimas. Jose skelbiami vienos partijos ar politinės jėgos vadovavimo visuomenei principai, paneigiamas valdžių padalijimas, iškreipiama valdžios institucijų demokratinio formavimo esmė. Reikia pastebėti, kad kartais ir pasikeitus politiniam režimui, (pvz., demokratinis režimas po valstybės perversmo virsta autoritariniu), konstitucija nekeičiama. Šiuo atveju juridinė konstitucija tampa fiktyvi. Gali būti ir priešingai: žlugus totalitariniam režimui, kurį laiką galioja senoji, totalitarinė, konstitucija su tam tikromis pataisomis.

Pagal konstitucijų keitimo procedūrų sudėtingumą konstitucijos skirstomos į „lanksčias“ ir „griežtas“. „Lanksčia“ konstitucija vadinama tokia konstitucija, kurią parlamentas gali pakeisti nesudėtinga tvarka. Jos pa-

taisos gali būti priimamos iš esmės tokia pat tvarka, kaip paprastieji įstatymai arba tokia konstitucija keičiama ir papildoma absoliučia ar palyginti nedidele kvalifikuota balsų dauguma. „Lanksčios“ konstitucijos pavyzdžiu galėtų būti Lietuvos Respublikos 1922 m. Konstitucija. Jai pakeisti reikėjo 3/5 visų Seimo narių balsų.

„Griežtomis“ vadinamos tokios konstitucijos, kurių pakeitimas susijęs su specialia sudėtinga procedūra. Tai konstitucijos, keičiamos didele kvalifikuota parlamento narių balsų dauguma ar referendumu. „Griežtos“ konstitucijos istorinis pavyzdys – JAV Konstitucija, kuri gali būti keičiama bei papildoma tik abiejų JAV Kongreso rūmų 2/3 narių nutarimu, kuri turi ratifikuoti 3/4 visų valstijų įstatymų leidžiamųjų susirinkimų (JAV Konstitucijos 5 str. 1 sk.). „Griežtomis“ konstitucijomis reikėtų laikyti Italijos, VFR, Prancūzijos, Japonijos, Graikijos, Rusijos ir kt. šalių konstitucijas. Gal todėl daugiau kaip per 200 metų JAV Konstitucijos istoriją buvo priimtos tik 27 pataisos, nors siūlymų keisti konstitucijai buvo tūkstančiai. Kartais konstitucijose yra nuostatų, kurių iš viso negalima keisti. Teisinėje literatūroje, nagrinėjant „lanksčių“ ir „griežtų“ konstitucijų privalumus ir trūkumus, kartais pabrėžiami tokie „griežtos“ konstitucijos pranašumai: „Pirma. Konstitucijoje įtvirtintos teisės ir laisvės yra neliečiamos. Iš čia teisių paskelbimo naudingumas. Antra. Parlamento priimtiems įstatymams, kurie prieštarauja konstitucijai, yra taikomos sankcijos dėl kontrolės, kurią vadina įstatymų konstitucingumo kontrole. Trečia. Parlamentas, kuriam konstitucija suteikia galią leisti įstatymus, šios teisės negali deleguoti vyriausybei”¹.

Žinoma, konstitucijos pastovumą lemia jos atitikimas visuomenės gyvenimo krypčiai, realiems visuomenės poreikiams. Realūs pokyčiai sąlygoja ir konstitucinio reguliavimo pasikeitimus.

Pagal konstitucijoje įtvirtintą valdymo formą galima skirti respublikų ir monarchijų konstitucijas. Pagal konstitucijos priėmimo būdą galima skirti dovanotąsias (oktrojuotas) ir tautos priimtas konstitucijas. Tautos priimtas konstitucijas pagal tai, kas priėmė pagrindinį įstatymą (pati tauta ar jos įgalioti atstovai), galima skirstyti į: 1) parlamento ar steigiamojo susirinkimo priimtas konstitucijas; 2) referendumu priimtas konstitucijas.

Konstitucijos dar yra skirstomos pagal jų formą į rašytines ir nerašytines. Ši klasifikacija aptarta temoje „Konstitucijos formos”. Teisinėje literatūroje rasime ir kitokią klasifikaciją: pvz.: konstitucijų skirstymą į teises ir faktines konstitucijas ir t. t.

¹ *Fabre M.–H.* Principes républicains de droit constitutionnel. 4e édition. Paris, L.G.D.J., 1984. P. 154.

1.11. Konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka

Konstitucijos, pagrindinio įstatymo, reikšmę pabrėžia ne vien jos turinio, paskirties svarba, bet ir ypatinga, tik šiam aukščiausiosios galios aktui būdinga, priėmimo ir jos keitimo tvarka.

Konstitucijos paprastai priimamos keliais atvejais. Pirmas atvejis – naujos valstybės atsiradimas. Šiuo atveju konstitucija yra ne tik pagrindinis įstatymas, bet ir steigiamasis aktas, įtvirtinantis naujos valstybės atsiradimą. Tokios buvo daugelio šalių, išsivadavusių iš kolonijinio jungo, pirmosios konstitucijos. Antras atvejis – politinio režimo pasikeitimas. Šiuo atveju po taikios ar prievartinės socialinės revoliucijos priimama nauja konstitucija. Konstitucijos neretai priimamos po karinio perversmo ar atkūrus civilių valdžią po kariškių valdymo (trečiojo pasaulio šalių konstitucinė praktika). Trečias atvejis sietinas su visuomenės politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo esminiais pokyčiais, t.y. nauja konstitucija priimama kai įvykusių visuomenės gyvenimo permainų nebegalima įtvirtinti vien senos konstitucijos pataisomis, griaušančiomis senąją konstitucinę sistemą. Reikėtų sutikti su W. Osiatinskiu, kad „konstitucijos priėmimas visada yra pakankamai sudėtingas procesas, ypač demokratišesnėse sistemose”¹.

Ypatinga konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka šiuolaikinėje konstitucinės teisės teorijoje yra grindžiama ta aplinkybe, kad įstatymų leidžiamoji ir steigiamoji valdžios nesutampa. Antai įstatymai priimami ir keičiami įgyvendinant įstatymų leidžiamąją valdžią, o konstitucija priimama įgyvendinant steigiamąją valdžią. P. Bastidas rašo: „Konstitucinius tekstus kuria ne įstatymų leidžiamoji valdžia, kuri yra subordinuota, bet aukščiausioji valdžia, kuri vadinama steigiamąja”².

Du rašytinės konstitucinės istorijos šimtmečiai žino keletą konstitucijos priėmimo būdų. Jie skiriasi pagal tai, kas įgyvendina steigiamąją valdžią. Vienu atveju konstituciją tautai dovanoja (suteikia) valstybės vadovas (paprastai monarchas), kitu atveju ją priima atstovaujamoji institucija, kurią sudaro įgalioti tautos atstovai, trečiu – pati tauta priima konstituciją.

Dovanotoji (literatūroje – oktrojuotoji³) konstitucija – kitados paplitęs konstitucijos priėmimo būdas. Dabar šis konstitucijos priėmimo būdas jau išimtis. Konstitucijos dovanojimas – nelabai demokratiškas kelias. Todėl oktrojuotoji konstitucija paprastai žymi tik pirmą žingsnį konstitu-

¹ *Osiatinski W.* A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review. Vol. 6. Number 2–3, Spring–Summer 1997. P. 67.

² *Bastid P.* L'idée de constitution. Paris, Economica, 1985. P. 19.

³ Oktrojuotoji reiškia suteikta, dovanota (pranc. *octroyer* – duoti, suteikti).

cionalizmo link, atspindi tam tikrą visuomenės raidos posūkį. Oktrojuotoji konstitucija – iš tikrųjų yra ne monarcho malonė, bet valdančių šalių jėgų susitarimo išraiška. XIX a. tokios konstitucijos neretai vadintos chartijomis (klasikinis oktrojuotosios konstitucijos pavyzdys – Prancūzijos karaliaus Liudviko XVIII 1814 m. Konstitucinė chartija). Istoriniai oktrojuotųjų konstitucijų pavyzdžiais laikytinos Irano 1906 m., Afganistano 1931 m., Etiopijos 1955 m. Konstitucijos. Šiais laikais tokios yra 1962 m. Kataro, 1992 m. Saudo Arabijos Konstitucijos.

Šiuolaikiniame pasaulyje dominuoja tautos atstovų ar pačios tautos tiesiogiai priimtoms konstitucijoms. Kartais konstitucijai priimti renkama speciali tautą atstovaujanti institucija (steigiamasis susirinkimas, steigiamasis kongresas, konstitucinis susirinkimas). Ši institucija parengia ir priima konstituciją. Tokios institucijos pavyzdys – seniausią rašytinę 1789 m. JAV Konstituciją priėmęs Filadelfijos Konventas. Iš šiuolaikinių konstitucijų tokia yra 1991 m. Bulgarijos Konstitucija, kurią priėmė Didysis nacionalinis susirinkimas. Priėmus konstituciją, dažniausiai steigiamasis susirinkimas savo veiklą baigia, ir yra renkamas parlamentas, nors esti, kad steigiamasis susirinkimas funkcionuoja kaip parlamentas.

Kartais konstituciją parengia ir ją priima parlamentas. Antai taip buvo priimtos 1991 m. Slovėnijos, 1992 m. Čekijos, 1992 m. Slovakijos Konstitucijos. Parlamentinis konstitucijos priėmimas atspindi įvairių parlamente atstovaujama jėgų įtaką.

Trečias konstitucijos priėmimo kelias – tautos referendumas. Šiuo atveju svarbu ir konstitucijos teksto parengimas. Neretai steigiamojo susirinkimo ir parlamento priimtą konstituciją turi patvirtinti tauta referendumu. 1991 m. Rumunijos Konstituciją, kuriai pritarė Konstitucinis susirinkimas, priėmė tauta referendumu. 1997 m. Lenkijos Konstitucija, kurią priėmė Nacionalinis susirinkimas, įsigaliojo tautai pritarus referendumu.

Atrodo, tai priimtinausias konstitucijos priėmimo dabarties pasaulyje būdas. Šiuo atveju pirmame etape vyksta rimta politinė–teisinė diskusija, išryškinanti įvairius požiūrius, leidžianti ieškoti ir rasti kompromisus. Šio etapo rezultatas – konstitucijos tekstas, kuriam pritaria politinės jėgos. Po to – naujas etapas: referendumo kampanija. Referendumu tauta išreiškia savo nuomonę apie pasirinktą konstitucinės santarvės modelį, t.y. jam pritaria ar jį atmeta.

Kartais konstitucijos projektą parengia vyriausybė, valstybės vadovas ar jų sudaryta komisija, o tauta referendumu priima galutinį sprendimą. Nors priimant konstituciją lemia tautos valia, vis dėlto šis kelias nepriylgsta anksčiau aprašytam. Vietoj viešos parlamentinės diskusijos čia apsiribojama tik priešreferendūmine propaganda. Šiuo atveju konstitucinis procesas gali įgauti vienpusį pobūdį, kai plačiau nediskutuojama dėl ga-

limų alternatyvų. Neretai toks konstitucinis referendumas virsta savotišku plebiscitu dėl pasitikėjimo vyriausybe ar valstybės vadovu.

Konstitucija nuo kitų įstatymų skiriasi ir jos keitimo tvarka. Rašytinei konstitucijai pakeisti yra numatoma sudėtingesnė procedūra nei paprastam įstatymui pakeisti. Kitaip konstitucija virstų paprastu įstatymu, nebūtų galima apie ją kalbėti kaip apie pagrindinį, aukščiausios galios teisės normas nustatantį aktą, kuris turi laiduoti santvarkos stabilumą ir jos nuoseklų vystymąsi. Vadinasi, būtų menkavertis pasirinktas konstitucinis kompromisas, jei jį būtų galima lengvai pakeisti.

Jau esame minėję, kad pagal konstitucijos keitimo procedūrų sudėtingumą, jas galima skirti į „lanksčias“ ir „griežtas“. „Lanksčios“ konstitucijos keitimo tvarka nėra labai sudėtinga. Tokios konstitucijos keičiamos panašiai kaip ir įstatymai. „Lanksčiomis“ taip pat laikomos konstitucijos, kurias gali pakeisti valstybės parlamentas absoliučia ar nuosaikiai kvalifikuota balsų dauguma.

Kitaip keičiamos vadinamosios „griežtos“ konstitucijos. Konstitucijos pataisos priimamos laikantis sudėtingų procedūrų; reikia didelės kvalifikuotos visų parlamentarų balsų daugumos. Kartais konstitucijos pataisos galimos tik tautos referendumo sprendimu. Kai kurios konstitucijos nuostatos iš viso nekeičiamos (pvz.: Prancūzijos valdymo forma pagal Prancūzijos Konstitucijos 89 str.). Kai kurias konstitucijas galima apibūdinti kaip „tarpines“, t.y. nei pernelyg „lanksčias“, nei pernelyg „griežtas“. Jų vienos nuostatos yra keičiamos palyginti lengvai, o kitoms keisti yra nustatyta sudėtinga procedūra.

Kodėl reikalingos konstitucijos pataisos? Jos susijusios su esminiais socialinio gyvenimo pokyčiais, supratimu, kad iš esmės pasikeitusi tikrovė reikalauja kitokio konstitucinio reguliavimo. Būtent šie visuomenės gyvenimo esminiai pokyčiai gali būti naujos konstitucijos priėmimo priežastis. Tokiu atveju, priėmus naują konstituciją, senoji netenka galios.

2 poskyris

LIETUVOS KONSTITUCIJŲ RAIDA

2.1. Konstitucinės teisės ištakos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

2.2. Lietuvos konstitucijų raida 1918–1940 m.

2.3. Nepriklausomybės atstatymas 1990 m. ir Laikinis Pagrindinis įstatymas

2.1. Konstitucinės teisės ištakos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Galiojančios Lietuvos Respublikos (1992 m.) Konstitucijos preambulėje pabrėžiamas Lietuvos valstybingumo ir teisės tradicijų perimamumas bei istorinis tęstinumas skelbiant prieš daugelį amžių sukurtos Lietuvos valstybės teisiniais pamatais buvus Lietuvos statutus ir Lietuvos Respublikos konstitucijas.

Išties konstitucinės teisės nuostatos Lietuvoje labai senos, gerokai senesnės nei kaimyninėse šalyse: valstybinės teisės normų buvo jau paprotinėje teisėje, po to – valdovų aktuose, o XVI a. pradžioje kai kurios šios teisės nuostatos buvo surinktos ir kodifikuotos Lietuvos statutuose, tapusiuose Lietuvos konstitucingumo tradicijų užuomazga.

Pagrindinė idėja, raudona gija nusidriekianti per visus tris Lietuvos statutus, buvo Lietuvos valstybingumo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių apsaugojimo idėja.

Pirmojo Lietuvos statuto (1529 m.) preambulėje pabrėžiama, kad statutas skiriamas visiems valdiniams, nepaisant jų luominės priklausomybės. Vieno daini jis privalomas gyventojams ir valdžios institucijoms. Taip pat ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Mintį tęsia tolesnė jo nuostata, kad teismai visiems turi taikyti tą pačią rašytinę teisę.

Konstitucinio turinio teisės normos dėstomos daugiausia pirmajame šio Statuto skirsnyje. Čia yra nuostatai apie Lietuvos suverenumą, teritorijos neliečiamumą, apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinę santvarką – valdovą, Seimo struktūrą ir prerogatyvas, jų tarpusavio santykius. Statutas skelbia, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra savarankiška, gyvuojanti skyrium nuo Lenkijos, valstybė. Didysis kunigaikštis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atžvilgiu prisiima įsipareigojimus, kurių tikslas apsaugoti Lietuvos nepriklausomybę, garbę, teritorinį integralumą, užkirsti kelią sveltinšalių įsigalėjimui, nemažinti valstybės žemių, pagal išgales atsiimti prarastąsias. Jis pažada nežeminti Lietuvos ir jos Ponų tarybos, kuri bajorams buvo aukščiausiasis valdžios organas ir teismo instancija. Taip pat skelbia tarsiąsias su Ponų taryba leisdamas įstatymus, be Ponų tarybos žinios nedalysiąs valstybės dvarų, neskirsiąs kraštui privilegijų.

Statute Lietuvos didysis kunigaikštis įsipareigojo saugoti visų valdinių teises ir laisves, laikytis senųjų privilegijų ir papročių, o naujus įvesti tik su Ponų tarybos žinia. Skelbiama teisė laisvai išvykti iš kunigaikštystės į kitas šalis, išskyrus priešų žemę, teisė bajorams vykti į užsienį mokytis karybos. Statutas mėgina ginti moterų turtines teises ir garbę.

Iš Statuto teksto išplaukia svarbiausių konstitucinių žmogaus teisių užuomazgos: vienodų sąlygų ginčo šalims teismo procese nustatymas, kiek-

vieno atsakomybė tik už savo veiksmus, nebuvimas atsakomybės be kaltės, išimtinė teismo teisė nustatyti kaltę ir skirti bausmę.

Pirmą kartą Lietuvos valstybės istorijoje Statute surašytos bajorų teisės ir pareigos, jų tarpusavio santykiai, taip pat santykiai su didžiuoju kunigaikščiu. Nepaisant bajorų teisių platumo, jos neprilygo ponų teisėms: nors bajorai ir dalyvavo Seime, bet ten dar neturėjo sprendžiamos galios; skirtingai nuo ponų, kuriuos turėjo teisti pats kunigaikštis, bajorus teisė kunigaikščio administracija – vaivados ir teismo seniūnai ar jų vietininkai dalyvaujant dviem bajorų atstovams.

Antrajame Lietuvos statute (1566 m.) konstitucinės teisės sferai skiriami trys pirmieji jo skirsniai. Pagrindinė įstatymo idėja čia lieka ta pati – visiškas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinis nepriklausomumas ir savarankiškumas. Statutas įteisino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos neliečiamumą ir apibrėžė jos sienas. Ši teritorija, pagal XVI a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reformą, padalyta į administracinius vienetus (vaivadijas ir pavietus) ir nustatytos jų ribos. Patvirtinta pavietų seimelių, kuriuose, vadovaujant pavieto maršalkai, galėjo dalyvauti visi pavieto bajorai, sistema.

Seimeliai turėjo susirinkti keturias savaites iki Seimo susirinkimo ir apsvarstyti didžiojo kunigaikščio pasiūlytus klausimus bei įvairius vietos reikalus. Pavietų seimelių pagrindu įteisintas visų bajorų atstovavimas Seime: seimeliuose turėjo būti renkama į Seimą po du atstovus, įgaliotus ten išdėstyti seimelio nuomonę siūlomais svarstyti klausimais.

Statutas išplėtė Seimo kompetenciją, pavesdamas jam svarstyti visus esminius gynybos ir teisingumo reikalus, nustatydamas, kad visi įstatymai turi būti išimtinai priimami tik Seime. Tokiu būdu šis Statutas į politinį krašto gyvenimą įtraukė visą bajoriją, atitinkamai sumažindamas ponų ir Ponų tarybos vaidmenį.

Valstiečiai ir miestiečiai dalyvauti politiniame krašto gyvenime neturėjo teisės.

Bajorų luomo bendri žemės teismai, renkami visų pavietų žemvaldžių, dabar turėjo būti sudaromi pagal teritorinį principą.

Trečiasis Lietuvos statutas (1588 m.), patvirtintas jau po 1569 m. Liublino unijos, įtvirtinusios jungtinę Lenkijos–Lietuvos valstybę, įteisino naują valstybės formą – federacinę Respubliką, vadovaujamą monarcho, išrinkto bendrame Lietuvos ir Lenkijos Seime. Lenkijos karaliui, kuris tuo pačiu metu buvo ir Lietuvos didysis kunigaikštis, nominaliai priklausė visa jungtinės valstybės žemė. Jis buvo aukščiausiasis teisėjas, skyrė pareigūnus ir prižiūrėjo jų veiklą.

Statutas patvirtino bendrą su lenkais Seimą Varšuvoje, bet Lietuvai nustatė priešseiminį seimelį. Nurodyta, kad įstatymai turi būti leidžiami tik Seime sutinkant visiems jame atstovaujamiems luomams. Be to, Seimas

svarstė svarbiausius valstybės reikalus – karo, santykių su užsienio šalimis, ekonominius, finansinius. Panaikinus Ponų tarybą, buvę jos nariai tapo Respublikos senatoriais.

Tuo pačiu metu Statutas visai neminėjo unijos, sutarties su lenkais, ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę konstravo kaip nepriklausomą valstybę gindamas jos suverenitetą. Statutas nepanaikino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vykdomosios valdžios – ministrų ir vietos administracijos, paliko atskirą jos teisę ir teismus. Veikiančiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje įstatymu buvo skelbiamas Statutas, galiojantis ne tik visiems valdiniam, bet ir svetimšaliams. Lenkai kaip svetimšaliai net neturėjo teisės Lietuvoje užimti valstybines pareigybes ir turėti dvarus.

Statutas skelbė, kad karo tarnyba yra privaloma visiems bajorams. Jie taip pat turėjo užimti valstybės tarnybas. Bajorai negalėjo būti suimami be teismo sprendimo, išskyrus atvejus, kai už nusikaltimą grėsė mirties bausmė ar jie buvo sugauti nusikaltimo vietoje. Bajorams ir dvasininkams Trečiasis, kaip ir Antrasis, Statutas suteikė teisę mokytis užsienio universitetuose.

Statutas skelbė tikėjimo laisvę, nors valstiečiai net ir dvasiniuose reikaluose turėjo klausyti savo pono.

Reikšmingu konstitucinės teisės paminklu pagrįstai laikoma **1791 m. gegužės 3 d. Lenkijos–Lietuvos (Žečpospolitos) Konstitucija**, buvusi apskritai pirmas Europoje tokio pobūdžio rašytinis dokumentas.

XVIII a. Lietuvos–Lenkijos Respublikai dėl užsienio grėsmės iškilusios katastrofos akivaizdoje, stengiantis išsaugoti jos valstybingumą ir apginti nepriklausomybę, užsimota solidarizuoti krašto pajėgas, riboti didikų galią, manyta švietėjų skleistų idėjų poveikyje siekti pažangos ūkio, politikos ir kitose valstybinio ir visuomeninio gyvenimo srityse. Tarp kitų priemonių vadinamajame Ketverių metų seime (1788–1791 m.) Varšuvoje svarstyta politinės santvarkos reforma, kurios principai buvo įvardyti dokumente, pavadintame Valdymo įstatymu. Jį patvirtino Seimas ir karalius. Šis dokumentas ir buvo garsioji Konstitucija.

Konstitucija susidėjo iš įvadinės dalies ir 11 straipsnių.

Dokumentas patvirtino senąsias bajorijos teises ir privilegijas, patvirtino miestiečių teisę siūsti savo atstovus į Seimą.

Skelbdama, kad „aukščiausios valdžios pradai glūdi tautos valioje“, Konstitucija (5 str.) tautos valią laikė kiekvienos valdžios šaltiniu.

Sėkmingesnei kovai su iškilusia grėsme stengtasi centralizuoti valstybę ir stiprinti centrinę valdžią. Šios pastangos konstitucijoje atsispindi pokyčiuose, numatytuose ir valstybės valdymo, ir valstybės santvarkos formų pakeitimuose.

Pagal konstituciją keitėsi Lietuvos–Lenkijos valstybės valdymo forma: respubliką su renkamu valdovu numatyta reorganizuoti į konstitucinę mo-

narchiją. Šis dokumentas buvo pirmoji rašytinė konstitucija, teisiškai įtvirtinusi šią valstybės valdymo formą.

Aukščiausiųjų valstybės organų sistema konstitucijoje konstruojama prisilaikant valdžių padalijimo principo.

Įstatymų leidybą, mokesčių nustatymą bei valdymo kontroliavimą konstitucija pavedė dviejų rūmų Seimui, susidedančiam iš Atstovų rūmų ir Senato. Atstovų rūmų deputatus dviem metams pavesta rinkti paviėtų seimeliams, bet jie buvo laikomi visos tautos atstovais, nevaržomais tų seimelių mandatų. Rūmų darbe numatyta dalyvauti miestų įgaliotiniams, galintiems kelti ir pasisakyti tik miestų klausimais ir neturintiems teisės balsuoti. Senato teisės buvo susiaurintos, jis neturėjo atidedamą veto teisę, nesunkiai įveikiamą Atstovų rūmų. Senato nariai neturėjo įstatymų iniciatyvos teisės. Senatoriai buvo aukštieji valstybės pareigūnai ir bažnyčios hierarchai.

Skelbiama, jog Seimas nutarimus priima balsų dauguma, vadinasi, panaikinama jo darba paralyžiuvisi *liberum veto* teisė.

Vykdomoji valdžia atskiriama nuo Seimo ir pavedama karaliui. Karalius nustojo buvęs parlamento dalis (šalia Seimo ir Senato), neteko teisės sankcionuoti įstatymus ir apskritai daryti įtaką įstatymų leidybai. Užtat sustiprinama karaliaus vykdomoji galia. Prie karaliaus kuriama patariamoji taryba (Teisių taryba), nors paties karaliaus aktai privalomąją galią įgaudavo tik kontrasignavus juos vienam iš tarybos narių ir priėmusiam atsakomybę už tą aktą. Pats karalius už savo politinius sprendimus buvo neatsakingas. Jis – vyriausiasis karo vadas.

Pakeisdama buvusią tvarką, konstitucija atsisakė karaliaus rinkimų ir nutatė sosto paveldėjimo tvarką.

Aptardama teismo valdžią, konstitucija įsakmiai pabrėžė jo savarankiškumą ir nepriklausomumą nei nuo įstatymų leidžiamosios, nei nuo vykdomosios valdžios.

Svarbiausios šios konstitucijos nuostatos, skirtos ir parlamentarizmo užuomazgoms, ir nepriklausomam teismui, iš esmės kartoją Lietuvos statutų nuostatas.

Užsimojusi centralizuoti valstybę, konstitucija kėlė rimtą grėsmę Lietuvos savarankiškumo likučiams. Buvusi federacinė valstybė, konstitucijoje paverčiama vieninga Lenkijos karalyste, vieninga suverenia valstybe ir žengiamas žingsnis į unitarinę valstybės santvarkos formą. Konstitucijoje visai neaptariamas unijos faktas, visai neminimas net Lietuvos vardas. Iki šiol išsaugojusi savo atskirą valstybės aparatą, kariuomenę, išdą, dabar Lietuva turėjo jų netekti ir virsti Lenkijos provincija. Lietuvos padėtį švelnino tik ta aplinkybė, kad 1791 m. spalio 20 d. Seimas priėmė ir karaliaus vardu paskelbė dokumentą, pavadintą „Abipusis abiejų tautų įsipareigojimas“, kuriame tebebuvo ne tik „abi tautos“, bet ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

1791 m. Konstitucija nepateisino į ją dedamų vilčių. Ji net nebuvo įgyvendinta, todėl ji svarbi tik tuo, kad joje naujų laikų idėjas sugebėta iškelti ir įstatymiškai suformuluoti gerokai anksčiau, nei tai padarė kitos Vidurio ir Rytų Europos tautos.

1795 m. Lietuvos-Lenkijos valstybė, pasidalyta svetimųjų, apskritai nustojo gyvavusi. Ištisą XIX a. didžioji Lietuvos dalis buvo Rusijos imperijos sudėtyje. Nepriklausoma Lietuvos valstybė buvo atkurta tik XX a. antrame dešimtmetyje.

2.2. Lietuvos konstitucijų raida 1918–1940 m.

2.2.1. *Laikinieji nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai aktai*

Svarbiausias XX a. antrame dešimtmetyje atstatytosios Lietuvos valstybės konstitucinės svarbos aktas yra **1918 m. vasario 16 d. Lietuvos tarybos nutarimas**. Juo iš esmės remiasi moderniosios Lietuvos valstybės buvimas ir visi vėlesnieji – laikinieji ir nuolatiniai – jos konstituciniai dokumentai.

Vasario 16-osios nutarimu Lietuvos taryba, remdamasi pripažinta ir tuo metu tapusia ypač populiaria tautų apsisprendimo teise ir pačią tarybą suformavusios Lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu, paskelbė „atstatanti nepriklausomą, demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“. Taigi šis aktas reiškė viešą pranešimą, kad netenka galios visi buvę prievarta Lietuvai primesti valstybiniai ryšiai su svetimomis šalimis.

Savo teisę kalbėti tautos vardu Taryba išreiškė teiginiu, jog ji tuo metu esanti vienintelė lietuvių tautos atstovybė. Tačiau, būdama ne tautos išrinkta, Taryba suvokė negalinti atstovauti bendrajai tautos valiai, todėl akte pabrėžė, jog Lietuvos valstybės pagrindus ir santykius su kitomis valstybėmis nustatysiąs visų jos gyventojų demokratiškai išrinktas Steigiamasis seimas.

Vasario 16-osios akto nuostata apie visų krašto gyventojų demokratiškai išrinktą Steigiamąjį seimą rodė Tarybas būsimajai valstybei parinkus klasikinę liberalią doktriną, pasak kurios aukščiausioji valdžia priklauso tautai – piliečiams, o šie ją deleguoja jų pačių išrinktai atstovybei. Faktiškai nuo šio akto pasirodymo iki jame išsakytų idėjų realizavimo dar reikėjo įtemptų daugelio žmonių pastangų, tinkamų aplinkybių susiklostymo ir nemaža laiko.

1918 m. rudenį, kai karinis Vokietijos pralaimėjimas niekam jau nebekėlė abejonių ir dėl to jai teko atsisakyti pretenzijų į užgobtąsias šalis, lapkričio

2 d. Lietuvos Valstybės taryba priėmė *Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius*.

Skelbdama Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius, Valstybės taryba dokumento preambulėje priminė, jog nesiima Steigiamojo seimo teisės spręsti Lietuvos Valstybės valdymo formos. Reikšdama suverenią valstybės galią, ji steigia laikinąją tos valstybės vyriausybę.

Šis nedidelis konstitucinis dokumentas (6 skyriai, suskirstyti į 29 str.) įstatymų leidžiamuoju organu paskelbė Valstybės tarybą, o įstatymų iniciatyvos teisę suteikė Valstybės tarybai ir Ministrų kabinetui. Vykdomąją valdžią laikinoji konstitucija pavedė Valstybės tarybos Prezidiumui, susidedančiam iš prezidento ir dviejų viceprezidentų. Tuo būdu Valstybės tarybos Prezidiumą konstitucija laikė ne tik vadovaujančia Tarybos institucija, bet ir kolegialiu valstybės vadovu, laikinai vykdančiu „aukščiausios vyriausybės funkcijas“ (16 str.), Valstybės tarybos vardu skelbiančiu įstatymus, kviečiančiu ministrai pirmininką, tvirtinančiu Ministrų kabineto sudėtį. Šią savo valdžią Prezidiumas vykdė kartu su Ministrų kabinetu, solidariai atsakingu Valstybės tarybai (17 str.) ir turinčiu turėti jos pasitikėjimą (18 str.). Griežtai kolegialų institucijos pobūdį rodė nuostata, kad kiekvienam Prezidiumo aktui reikėjo ne tik Ministrų kabineto atstovo *kontrasignacijos* (12 str.), bet ir visų trijų jo narių parašų (13 str.).

Konstitucinės valdžios buveine skelbiama sostinė Vilnius (2 str.).

Konstitucijoje (V sk. „Pamatinės piliečių teisės“) buvo skelbiama visų piliečių lygybė prieš įstatymus, luomų privilegijų nebuvimas, asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų, draugijų laisvės, kurios, „kilus karui, taip pat valstybei gresiančiam sukilimui ar riaušėms neprileisti“, galėjo būti laikinai suvaržytos.

Laikinosios konstitucijos 24 str. skelbė, kad srityse, „kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos Pamatiniams Dėsniams“. Tai buvo neišvengiamas jaunos valstybės išpareigojimas. Atsisakiusi esamo teisinio visuomeninių santykių suregulavimo, valstybė būtų patyrusi sunkiai prognozuojamą jų chaosą.

Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai neaptarė daugelio principinių klausimų: nepaskelbė respublikos, neužsiminė apie Valstybės tarybos bei jos Prezidiumo sudarymo tvarką, jų įgaliojimų terminus. Valstybės valdymo formą turėjo nustatyti Steigiamasis seimas, o kalba Pamatiniuose Dėsniuose ėjo apie jau esamą Tarybą, nuo šiol turėjusią tapti laikinuoju valstybės valdžios organu.

Taryba išpareigojo išleisti Steigiamojo seimo rinkimų įstatymą ir tuo tikslu deklaravo visuotinių, tiesioginių, lygių, slaptų rinkimų principą. Nustatyta, kad išrinktas Steigiamasis seimas susirinks Laikinosios vyriausybės nustatytą dieną Vilniuje (VI skyrius).

Konstitucijos keitimo teisė buvo pavesta tai pačiai Valstybės tarybai kvalifikuota (2/3) balsų dauguma bent pusei jos narių pareikalavus.

Realizuodamas priimtus Konstitucijos Pamatinius dėsnius, Valstybės tarybos Prezidiumas 1918 m. lapkričio 11 d. patvirtino laikinąją vyriausybę – Ministrų kabinetą –, kuri nedelsdama centre ir vietose ėmė kurti valstybės aparatą.

Tačiau Lietuvos valstybės padėtis buvo sudėtinga. Reikėjo apsiginti nuo iškilusių grėsmių.

Pradėta organizuoti centrinių valstybinių organų sistema, kurioje, kaip to reikalavo Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, aiškiai dominavo Valstybės taryba, buvo nepakankamai lanksti, trukdė operatyviai reaguoti į sparčiai besikeičiančią politinę situaciją, netiko krizinei padėčiai, kurioje atsidūrė besikurianti valstybė. Tai pirmiausia atsispindėjo 1918 m. gruodžio 18 d. Valstybės tarybos Prezidiumo nutarime (Trijų Prezidiumo nutarimas), faktiškai pirmojoje Konstitucijos pataisoje, tiesa padarytoje nekompetentingo subjekto, nustačiusiame, kad bet kurio bent vieno jo nario pasirašytas aktas esąs tolygus trijų pasirašymui. Netrukus, 1919 m. sausio 24 d. Valstybės taryba priėmė kitą Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių pakeitimą, papildžiusį Konstituciją VII skyriumi. Vienintelis šio skyriaus 30 str. suteikė Ministrų kabinetui teisę laikotarpiams tarp Valstybės tarybos sesijų pačiam leisti laikinuosius įstatymus. Kabineto išleisti įstatymai turėjo būti pateikti artimiausiajai sesijai ir galiojo iki Valstybės taryba juos pakeis.

Siekdama tęsti pradėtą valdžios telkimą Vyriausybės rankose, 1919 m. balandžio 4 d. Valstybės taryba dar kartą peržiūrėjo *Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius* ir priėmė naują jų redakciją. Dabar konstitucija buvo iš 8 skyrių, suskirstytą į 40 straipsnių. Dauguma šio konstitucinio dokumento nuostatų žodis žodžiu kartojo 1918 m. Pamatinių Dėsnių nuostatus. Iš esmės tebuvo pakeista centrinių valstybės organų sistema – svarbiausi tapo vykdomosios valdžios organai – kolegialų Valstybės tarybos Prezidiumą pakeitęs „vienasmenis“ Valstybės prezidentas, taip pat Ministrų kabinetas.

Paskelbusi, kad Valstybės prezidentą, „iki Steigiamasis seimas bus susirinkęs ir nusprendęs Valstybės valdymo formą ir Konstituciją“, renka Taryba (6 str.), jo rinkimų tvarkos konstitucija nereglementavo. Ne mažiau svarbu buvo tai, kad naujieji Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai prezidentui suteikė išimtinę teisę šaukti Valstybės tarybos sesijas ir jas paleisti, o laikotarpiu tarp Tarybos sesijų ar per jų pertraukas – pačiam leisti įstatymus, prieš tai priimtus Ministrų kabineto (III skyrius). Prezidento išleisti įstatymai savo galia jau buvo visiškai paritetiniai priimtiems Valstybės tarybos įstatymams, t.y. jų jau nebereikėjo teikti Valstybės tarybai. Taip pat nustatyta, kad Prezidentas, nesutikdamas su Kabineto priimtu įstatymo projektu, galėjo jį jam

gražinti. Pakartotinas įstatymo priėmimas Kabinete taip pat dar neįveikdavo Prezidento *veto*; tokiu atveju įstatymo likimą turėjo spręsti Valstybės taryba. Prezidentui konstitucija pavedė tvirtinti ir Valstybės tarybos priimtus įstatymus. Tačiau šiuo atveju Prezidento pareikštas *veto* galėjo būti įveiktas Tarybos tą patį įstatymą jai priėmus antrą kartą.

Be išsaugotos įstatymų leidimo teisės, Valstybės tarybai buvo pavesta kontroliuoti Ministrų kabineto veiklą, Ministrų kabinetas privalėjo turėti jos pasitikėjimą. Teisė kviešti ministrą pirmininką, pavesti jam sudaryti Ministrų kabinetą ir tvirtinti jo sudėtį, skirti aukštuosius valdininkus, savo žinioje turėti kariuomenę, reprezentuoti valstybę, skelbti amnestiją priklausė prezidentui (9 str.). Visiems prezidento aktams reikėjo Ministrų kabineto nario *kontrasignacijos*.

Visai naujas šioje konstitucijoje buvo VIII skyrius, skirtas Valstybės kontrolei.

Naujoji Konstitucijos redakcija pakartojo Tarybos nuostatas dėl Steigiamojo seimo sušaukimo ir dėl valstybės sostinės.

Ši Konstitucija sudarė sąlygas sutelkti valdžią vykdomosios valdžios institucijų rankose.

Tolesnį Lietuvos konstitucinės raidos etapą žymi Steigiamojo seimo sušaukimas, 1919 m. spalio 30 d. Valstybės taryba priėmė Steigiamojo seimo rinkimų įstatymą.

Į pirmą posėdį susirinkęs, Steigiamasis seimas 1920 m. gegužės 15 d. vienbalsiai priėmė trumpą rezoliuciją, jog, „reikšdamas Lietuvos žmonių valią“, jis proklamuoja „esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaipo demokratinę respubliką, etnologinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm“.

Lietuvos taryba Vasario 16-osios aktu skelbė, jog ji dar tik *atstatanti* nepriklausomą Lietuvos valstybę, t.y. atliekanti besitęsiantį veiksma. Steigiamasis seimas, priešingai, užbaigdamas tautinio atgimimo, valstybės atstatymo, laikinųjų konstitucijų bei tokių pat vyriausybių laikotarpi, proklamavo valstybę *esant atstatytą* ir faktą įvykusį. Vadinas, Steigiamojo seimo Gegužės 15-osios aktas turėjo pagrindą reikšti ir faktiškai buvo oficialus steigiamosios valdžios dokumentas, fiksuojantis naujos valstybės sukūrimą.

Tiesioginiam ir pagrindiniam Steigiamojo seimo uždaviniui atlikti – Lietuvos valstybės pagrindams įtvirtinti konstituciškai – reikėjo laiko. Steigiamojo seimo buvimas griovė galiojusias 1919 m. Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnų nuostatas, todėl 1920 m. birželio 10 d. Steigiamasis seimas priėmė *Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją*.

Savo apimtimi naujasis konstitucinis aktas nedaug skyrėsi nuo ankstesnių laikinųjų konstitucijų: jį sudarė 7 skyriai, o juose – 18 straipsnių.

Atstovaudamas Lietuvos piliečiams ir laikydamas save, kaip matyti iš Laikinosios Konstitucijos 2 str., suverenios Lietuvos, o ne lietuvių tautos,

galios reiškėju, Steigiamasis seimas praplėtė aukščiausiosios valstybinės valdžios subjekto sampratą, Lietuvos sąvoka apimdama taip pat ir nelietuvius krašto gyventojus.

Laikinoji Konstitucija, nusakydama valstybės valdymo formą, pakartojo Gegužės 15-osios deklaravimą Lietuvą esant demokratine respublika.

Steigiamajam seimui konstitucija pavedė išimtinę teisę leisti įstatymus ir prižiūrėti jų vykdymą, tvirtinti valstybės biudžetą ir ratifikuoti tarptautines sutartis. Įstatymų iniciatyvos teisė pavedama Steigiamajam seimui ir Ministrų kabinetui.

Skelbiamas Steigiamojo seimo nario asmens neliečiamumas.

Vykdomoji valdžia buvo pavesta Steigiamojo seimo renkamam Respublikos Prezidentui. Jam pavedama kviesti Ministrą Pirmininką, pavesti pastarajam sudaryti Ministrų kabinetą, tvirtinti jau sudarytą ir priimti jo atsistatydinimą, skirti valstybės kontrolierių, atstovauti Respublikai, skirti pasiuntinius ir priimti akredituojamus svetimų valstybių atstovus, skirti aukštesniuosius valstybės valdininkus, skelbti įstatymus, naudotis baudmės dovanojimo teise (8 str.). Visus Prezidento aktus turėjo kontrasignuoti Ministrų kabineto atstovas. Iškeldama neterminuoto ir neatšaukiamo Steigiamojo seimo vaidmenį, konstitucija sumažino Prezidento reikšmę, dabar jo teisės įstatymų leidyboje apsiribojo Steigiamojo seimo išleistų įstatymų skelbimu. Konstitucija nenustatė Prezidento kadencijos laikydama jį renkamam visam šios Konstitucijos galiojimo laikui. Iki Prezidentas bus išrinktas Konstitucijos 9 str. jo funkcijas pavedė Steigiamojo Seimo pirmininkui. Be to, Steigiamojo Seimo pirmininkas turėjo pavaduoti Prezidentą jam mirus, atsistatydinus ar susirgus.

Svarstant Konstituciją, kai kurios politinės jėgos griežtai pasisakė prieš Prezidento institutą. Siekiant kompromiso, tuo metu Prezidentas apskritai nebuvo renkamas, o jo pareigas ėjo, kaip tai numatyta, Steigiamojo Seimo pirmininkas.

Nustatytas ir Ministrų kabineto atsakingumas Steigiamajam Seimui. Šiam pareiškus nepasitikėjimą, Kabinetas privalėjo atsistatydinti.

Laikinoji Konstitucija, palyginti su Laikinosios Konstitucijos Paminiais Dėsniais, praplėtė piliečių demokratinių teisių ir laisvių sąrašą, įtraukdama į jį korespondencijos neliečiamybę, sąžinės ir streikų laisvę. Konstitucija taip pat deklaravo mirties baudmės bei titulų panaikinimą. Taip pat buvo nurodyta, kad kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitiems pavojingiems neramumams, Steigiamasis seimas gali skelbti karo ar kurią kitą nepaprastąją padėtį. Nepaprastosios padėties metu sustabdomas deklaruotų teisių ir laisvių veikimas.

Rengdamasis kardinaliai žemės reformai, Steigiamasis seimas konstitucijoje nebeužsiminė apie nuosavybės teisę.

Laikinoji Konstitucija nenustatė jos keitimo ar papildymo tvarkos: tai saivaine išplaukė iš Steigiamojo seimo prigimties ir paskirties.

Laikinosios Konstitucijos priėmimas teisiškai užbaigė Lietuvos valstybės kūrimosi ir laikinosios Vyriausybės veiklos laikotarpį.

2.2.2. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija

Pagrindinis Steigiamojo seimo uždavinys buvo parengti ir konstituciškai įtvirtinti naujos valstybės pagrindus. Politinės to meto sąlygos Lietuvoje ir aplink ją pasižymėjo ypatingu demokratinių jėgų pakilimu. Ilgus amžius kentusi rusų carizmo priespauda, paskutiniaisiais metais patyrusi kaizerinės okupacijos žiaurumus, lietuvių tauta troško laisvės ir idealizavo demokratiją, po jos vėliava skynėsi kelią prieš ją engusias imperijas. Pagaliau demokratijos siekius stiprino Europoje gyvavusios tam palankios politinės, ekonominės ir socialinės pažiūros, dėl kurių viena į kitą panėšėjo beveik tuo pačiu metu priimtos Suomijos, Estijos, Latvijos, Austrijos, iš dalies ir Vokietijos, konstitucijos. Visos šios aplinkybės turėjo lemiamos įtakos rengiamai Lietuvos Konstitucijai. Valstybės valdymo formos klausimu Steigiamajame seime viešpatavo parlamentinės respublikos šalininkai. Rengiant konstitucijos projektą, sprendžiant konkrečius konstitucinius klausimus, vienybės tarp įvairių partijų būta mažiau: kairysis sparnas – socialdemokratai bei liaudininkai – reikalavo atskirti bažnyčią nuo valstybės, atsakyti Prezidento institucijos, įvesti teisėjų renkamumą, užtikrinti streikų laisvę ir pan., o dešinieji, atstovaujami krikščionių demokratų bloko, pasisakė už konservatyvesnę konstituciją, reikalavo privilegijuotos padėties bažnyčiai, pasisakė prieš teisėjų renkamumą ir kitas liberalesnes priemones.

Krikščionių demokratų blokas, Steigiamajame seime turėdamas absoliučią balsų daugumą ir galėdamas apsieiti be kitų frakcijų paramos, mažai tėsiskaitė su partnerių nuomone. Lietuvos Valstybės Konstitucija 1922 m. rugpjūčio 1 d. buvo priimta vien tik šio bloko balsais.

Konstitucija susidėjo iš preambulės ir 15 skyrių, suskirstytų į 108 straipsnius.

Savo pagrindiniais bruožais ji atitiko bendrus demokratinių konstitucijų reikalavimus.

Konstitucijos preambulėje pažymima, kad ją per savo įgaliotuosius atstovus, susirinkusius į Steigiamąjį seimą, priėmė Lietuvos tauta.

Konstitucijos 1 str. Lietuvos valstybė skelbiama nepriklausoma demokratine respublika. Deklaruojama viena svarbiausių jos nuostatų ta, kad suvereni valstybės valdžia priklauso tautai, kuri, pasak 103 str., suprantama kaip turinčių rinkimų teisę piliečių visuma.

Buvo užfiksuotas formalus teisinis konstitucijos prioritetas visų kitų teisės normų sistemoje. Tai atsispindėjo straipsniuose, nurodančiuose, jog vals-

tybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas konstitucijai (3 str.), bei nustatančiuose ypatingą tvarką jai pakeisti (102–103 str.). Taip pat buvo laikytasi požiūrio, kad Konstitucija nėra tiesioginio veikimo teisinis aktas, neturi piliečiui ar valstybės institucijai privalomos galios. Ji privaloma įstatymų leidėjui, kurio leidžiami įstatymai Konstituciją įgyvendina, jos nuostatos turi būti sukonkretinamos tam tikrais paprastaisiais įstatymais.

Steigiamasis Seimas, išreiškęs steigiamąją tautos galią, nepageidavo, kad cilinis seimas lengvai kaitaliotų jo priimtos Konstitucijos nuostatas. Todėl buvo numatyta, kad keisti ar papildyti Konstituciją tegali Seimas ganėtinai didele (4/5) visų atstovų balsų dauguma. Ten, kur paliečiama steigiamoji tautos galia, Konstitucija numatė ir tiesioginio suverenaus tautos įsikišimo referendumu galimybę: Konstitucijos papildymas ar pakeitimas, Seimo priimtas 3/5 visų atstovų balsų dauguma, per tris mėnesius turėjo būti atiduodamas Respublikos Prezidentui, 1/4 visų Seimo atstovų arba 50 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių spręsti tautai visuotinio balsavimo keliu.

Šios Konstitucijos galiojimo metu nebuvo padaryta nė vieno pakeitimo.

Aukščiausiųjų valstybės institucijų sistema. Pripažinusi suverenią valstybės valdžią tautai, jos vykdymą Konstitucija (2 str.) pavedė Seimui, Vyriausybei, susidedančiai iš Respublikos Prezidento ir Ministrų kabineto, taip pat teismui. Nors ir tuo būdu Konstitucija formaliai neatmetė valdžių padalijimo principo, tačiau į pirmąją vietą vis dėlto aiškiai iškėlė parlamentą.

Konstitucijos trečias skyrius skiriamas įstatymų leidžiamajai valdžiai, o pastaroji pavedama Seimui. Tai vienerių rūmų nuolat veikianti atstovaujamoji institucija, renkama trejiems metams (25 str.). Teisinę Seimo padėtį taip pat reglamentavo 1924 m. birželio 18 d. priimtas Seimo statutas. Iki to laiko seimai vadovavosi 1920 m. gegužės 18 d. Steigiamojo seimo statutu.

Konstitucijos 27–32 str. išvardijo Seimo prerogatyvas – leisti įstatymus, tvirtinti valstybės biudžetą ir jo vykdymą, ratifikuoti svarbiausias tarptautines sutartis (taikos, teritorines ir kai kurias kitas), spręsti karo ir taikos klausimus, tvirtinti nepaprastosios padėties įvedimą, prižiūrėti vyriausybės darbus.

Svarbiausia Seimo funkcija, apibūdinanti jo vietą valstybinių organų sistemoje, buvo įstatymų leidimas – Seimui priklausė išimtinė įstatymų leidimo teisė.

Įstatymų iniciatyvos subjektais buvo pripažįstami: a) 25 tūkstančiai piliečių, turinčių Seimo rinkimų teisę; b) Ministrų kabinetas; c) Seimo atstovai. Skelbti Seimo priimtus įstatymus priklausė Prezidentui. Per 21 dieną jis galėjo Seimo priimtą įstatymą gražinti su savo pastabomis pakartotinam svarstymui; tokį įstatymą Seimui vėl priėmus absoliučia atstovų balsų dauguma, Prezidentas jį privalėjo skelbti. Prezidentas negalėjo gražinti įstatymo antrą kart svarstyti tuo atveju, kai Seimas kvalifikuota 2/3 visų atstovų balsų dauguma pripažįsta įstatymą esant skubotą.

Kita labai svarbi Seimo prerogatyva buvo Vyriausybės veiklos priežiūra. Konstitucija nustatė, kad Seimas prižiūri Vyriausybės darbus teikdamas jam paklausimus bei interpeliacijas ir skirdamas revizijas. Ministrų kabinetas Seimui solidariai atsakė už bendrą Vyriausybės politiką, o kiekvienas ministras – už savo darbą. Kabinetas privalėjo turėti Seimo pasitikėjimą, o praktiškai tai reiškė, kad Prezidento nutarimas dėl Ministro Pirmininko paskyrimo ir kabineto sudėties patvirtinimo galėjo būti priimtas tik suderinus tai su pagrindinių Seimo frakcijų vadovybe. Be to, Seimas turėjo teisę bet kuriam ministrui už tėvynės išdavimą ar už tarnybinius nusikaltimus iškelti baudžiamąją bylą.

Tai toli gražu dar neatspindėjo viso realaus Seimo vaidmens valstybėje, kuris ypač buvo ryškus jo santykiuose su vykdomosios valdžios institucijomis.

Respublikos Prezidentą rinko Seimas trejiems metams. Pasak Konstitucijos 41 str., jis renkamas slaptu balsavimu „absoliučia atstovų balsų dauguma“ nenurodant, ar reikiama dauguma skaičiuotina nuo visų, ar tik tame posėdyje dalyvaujančių atstovų; šia Konstitucijos spraga vėliau naudojosi politinės jėgos savo tikslais.

Formaliai Prezidentui Konstitucija suteikė reikšmingas teises: jis buvo pagrindinis valstybės tarptautinių santykių reprezentantas, galėjo dalyvauti Ministrų kabineto posėdžiuose ir juose pirmininkauti, skyrė aukštuosius pareigūnus, vadovavo respublikos ginkluotosioms pajėgoms, naudojosi atleidimo nuo bausmės teise (46, 48–49, 51, 53–54 str.). Kabinetai pasiūlius, Prezidentas galėjo skelbti karo ar kitą kurią nepaprastąją padėtį, laikinai sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas ir imtis priemonių kilusiam pavojui atremti, bet tuojau pat apie tai turėjo pranešti Seimui, kuris tą Vyriausybės žingsnį tvirtina ar atmeta (32 str.). Konstitucija (47 str.) suteikė Prezidentui teisę kviesi Ministrą Pirmininką, pavesti jam sudaryti Ministrų kabineta, tvirtinti sudarytą Kabineta ir priimti jo atsistatydinimą. Prezidentas naudojosi nesunkiai įveikiama *veto* teise dėl Seimo priimtų įstatymų (50 str.), teise paleisti Seimą dar nesibaigus jo įgaliojimų laikui, taip pat būdamas įpareigotas Seimą paleidus ne vėliau kaip po 60 dienų, skelbti naujo Seimo rinkimus (52 str.), taip pat teise karo atveju ar, kai daugiau nei pusėje valstybės teritorijos įvestas karo stovis, pratęsti Seimo įgaliojimų laiką teikiant akta tvirtinti Seimui (25 str.).

Tačiau faktiškai, kaip paprastai esti parlamentinėse respublikose, Prezidentas nebuvo įtakinga politinė figūra. Svarbiausia buvo tai, kad visiškai sutapo Respublikos Prezidento ir jį rinkusio Seimo kadencijos: kiekvienas naujos sudėties Seimas, išrinktas trejiems metams, ir pasibaigus ankstesniojo kadencijai, ir jį paleidus anksčiau laiko, turėjo naujai rinkti Prezidentą. Mandato gavimas iš Seimo bei visiškai kadencijų sutapimas Respublikos Prezidentą darė priklausomą nuo Seimo, riboją jo savarankiškumą. Be to,

kvalifikuota 2/3 atstovų balsų dauguma Seimas galėjo nušalinti Prezidentą nuo pareigų arba iškelti jam baudžiamąją bylą (44, 63 str.).

Ministrų kabinetas, susidedantis iš Ministro Pirmininko ir ministrų, skirtingai nuo Prezidento, konstitucijoje buvo traktuojamas kaip bendrosios kompetencijos valstybės organas. Konstitucija, nedetalizuodama kabineto kompetencijos, skelbė, kad Kabinetas „vykdo respublikos Konstituciją ir įstatymus, veda respublikos vidaus ir užsienio politiką, saugoja respublikos teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką“ (61 str.).

Visi be išimties Prezidento kompetencijos aktai įsigaliodavo tik juos kontrasiņnavus Ministrų kabineto atstovui (55 str.). Per tai Kabinetas dalyvavo visuose valstybės valdymo aktuose.

Nė viename Lietuvos laikinųjų konstitucinių aktų visai nebuvo užsimeinama apie teismus tuo būdu jų neišskiriant į paritetinę autonominę funkciją su atskiromis institucijomis, o faktiškai juos paliekant vyriausybės žinioje. Šią padėtį paaiškina tai, kad besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia, itin stokodama kvalifikuotų specialistų teisėjų pareigybėms užimti, *sařmoningai* siekė išlaikyti teismą vyriausybės įtakoje.

Todėl principinę reikšmę, teisiškai įtvirtinant teismo padėtį valstybėje, turėjo 1922 m. Konstitucijos 64 ir 65 str., suformulavę tris šia prasme svarbias taisykles: 1. Teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu; 2. Teismo sprendimai daromi Respublikos vardu, t.y. jo sprendimai prilyginami pačios valstybės aktui; 3. Keisti ar naikinti teismo sprendimus gali tik teismas. Tuo Konstitucija pabrėžė, kad savo veikloje teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir kad jokia kita valstybės valdžios institucija negali įtakoti teismo veiklos rezultatų. Beje, visos šios taisyklės buvo deklaruojamos ir paskesnėse Lietuvos konstitucijose. Tačiau nė viena iš jų neužsiminė apie priemones, realiai užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio faktiškai neįmanoma įgyvendinti čia deklaruojamas taisykles.

Konstitucijos 69 str. skelbė: „Teismas visiems piliečiams yra lygus“. Toliau tame pačiame straipsnyje nurodomos dvi išimtys iš minėto bendro principo: „Karius dėl tarnybos nusikaltimų teisia tam tikri teismai. Ypatingieji teismai gali būti steigiami tik karo metu arba karo padėčiai esant“.

1922 m. Konstitucijos 89 str. skelbė, jog atskiroms ūkio sritims įstatymai suteikia tam tikrą savivaldą dėl bendradarbiavimo su valstybės valdžia normuojant ūkio gyvenimą. Teritoriniuose vienetuose Konstitucija numatė demokratiniiais pagrindais konstruojamas vietos savivaldybes.

Piliečių teisinė padėtis. Konstitucija, remdamasi liberaliosios filosofijos nuostatomis, iškėlė asmenybę, skelbė ją visuomeninio gyvenimo centru. Tačiau Konstitucijoje iš esmės nekalbama apie žmogų, beveik visais atvejais čia minimos piliečio teisės ir laisvės.

Nustatydama piliečių teisinę padėtį, Konstitucija pirmiausia pabrėžė jų lygiateisiškumą nepaisant lyties, kilmės, tautybės ir tikėjimo. Konstitucijos

antrame skyriuje „Lietuvos piliečiai ir jų teisės” skelbiamas demokratiinių teisių ir laisvių sąrašas: asmens ir buto neliečiamumas, tikėjimo ir sąžinės laisvė, susirašinėjimo slaptumas, žodžio ir spaudos, susirinkimų ir sąjungų laisvės, peticijos bei įstatymų iniciatyvos teisės. Tuo pačiu metu Konstitucija daugumą straipsnių, skelbusių piliečių teises ir laisves, palydėdavo pastabomis apie teisių ir laisvių galiojimą įstatymų ribose. Konstitucijos 17 str. skelbė sąjungų laisvę, „jei jų tikslai ir vykdomos priemonės nėra priešingos baudžiamiesiems įstatymams”; žodžio ir spaudos laisvę buvo leidžiama suvaržyti įstatyme nurodytais atvejais, kai to reikia „dorai ar valstybės tvarkai saugoti” (15 str.); laisvė daryti susirinkimus buvo pripažįstama „įstatyme nurodyta tvarka” (16 str.); panašiai, tik „įstatyme nurodytais atsitikimais” išimtys galėjo būti daromos dėl asmens ir buto neliečiamumo, iš korespondencijos ir susižinojimo laisvės (11, 12, 14 str.). Tuo būdu deklaruota galimybė riboti teises ir laisves išimtinai tik įstatymo keliu.

Svarbiausioms konstitucinėms piliečių teisėms ir laisvėms reglamentuoti buvo naudojami dar Laikinosios Vyriausybės 1919 m spalio 10 d. priimtas Draugijų įstatymas, lapkričio 30 d. – Spaudos įstatymas, 1920 m. vasario 21 d. – Susirinkimų įstatymas ir vėlesni nevienkartiniai jų pataisymai ir papildymai.

Tiesioginį poveikį šių demokratiinių teisių ir laisvių realizavimui turėjo nepaprastosios padėties įvedimas. Jos galimybės ir svarbiausios to taikymo pasekmės buvo užfiksuotos Konstitucijos 32 str. Čia nurodyta, kad karo ar kurią kitą nepaprastąją padėtį, „kilus karui, ginkluotam sukilimui”, taip pat atsiradus „kitokiems pavojingiems neramumams”, gali įvesti Respublikos Prezidentas, vėliau teikdamas šį aktą tvirtinti Seimui. Pabrėžiama, kad nepaprastosios padėties paskelbimas yra susijęs su piliečių konstitucinių teisių ir laisvių, numatytų Konstitucijos 11–12 ir 14–17 str., sustabdymu.

Reikšmingų piliečio teisei padėčiai nuostatų buvo ir kai kuriuose kituose 1922 m. Konstitucijos skyriuose. Bet šios nuostatos, atsižvelgiant į realią socialinę bei ekonominę Lietuvos valstybės padėtį bei Konstitucijos rengėjų pažiūras, kiek nutolo nuo liberaliosios koncepcijos, buvo pakoreguotos krikščionių demokratų socialinių bei valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų socialistinių idėjų kryptimi. Buvo skelbiama apie valstybės rūpestį, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo (88 str.), kad būtų sudarytos sąlygos „taisykliai žemės ūkio gamybai” (90 str.), kad darbininkai būtų apsaugoti ligoje, senatvėje, nuo nelaimingų atsitikimų, nedarbo (97 str.). Konstitucija skelbė nuosavybės teises apsaugą nurodydama, jog piliečio turta galima nusavinti tik įstatymo keliu ir tik esant viešajam reikalui, bet nutylėjo visuotinai pripažintą reikalavimą apie išankstinį ir teisingą atlyginimą.

Skelbdama tikėjimo ir sąžinės laisvę, Konstitucija oficialų pobūdį pripažino bažnytinei santuokai, skelbė privalomą tikybos dėstymą mokyklose,

išskyrus mokyklas, specialiai įsteigtas vaikams tėvų, nepriklausančių jokiai konfesijai.

Konstitucijos septintas skyrius skirtas tautinėms mažumoms. Čia skelbiama jų teisė savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus bei tuo tikslu įstatymo nustatyta tvarka sudaryti savo atstovaujamuosius organus.

Rinkimų teisė. Konstitucija formaliai ignoravo politinių partijų vaidmenį valstybės mechanizme, nors iš tiesų šis vaidmuo buvo labai reikšmingas. Įvairtinius centrinių valstybinių organų sistemą su aiškiu Seimo primatu, įvairių partijų konkurencinė kova dėl valdžios reišėsi per Seimo rinkimus.

Konstitucija skelbė, kad Seimo rinkimai vykdomi visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu taikant proporcinę rinkimų rezultatų nustatymo sistemą (23 str.). Atstovus į Seimą turėjo teisę rinkti Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, ne jaunesni kaip 21 metų, o būti išrinkti – ne jaunesni kaip 24 metų amžiaus (24 str.). Konstitucija taip pat teigė, jog rinkimų tvarką bei renkamų atstovų skaičių nustato įstatymas.

1922 m. Konstitucijai galiojant, buvo išrinkti trys seimai, bet tik vienas, antrasis, išrinktas 1923 m., išbuvo visą Konstitucijos skirtą kadenciją. Tuo tarpu pirmasis (1922–1923 m.) ir tretysis (1926–1927 m.) dėl politinių priežasčių buvo paleisti anksčiau laiko.

2.2.3. 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija ir įstatyminis jos nuostatų realizavimas

1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmas įvyko be pasipriešinimo. Tačiau tai buvo konstitucinės santvarkos Lietuvoje žlugimas. Siekiant stabilizuoti po perversmo susidariusią padėtį, atėjusios į valdžią politinės jėgos tuojau pat pamėgino sukurti valdžios tęstinumo įvaizdį, legalizuoti perversmo pasekmes. Po perversmo užėmusioms valdžią politinėms jėgoms 1922 m. Konstitucija netiko. Todėl buvo nuspręsta Konstituciją taisyti.

Apie teisėtą, pačios Konstitucijos nustatytą, jos taissymo tvarką, panaudojant tam reikalui Seimą, šįsyk nebuvo kalbama. Pradžioje buvo tikimasi tai daryti referendumu, tačiau nesulaukusi būtinos paramos iš kitų politinių jėgų, Vyriausybė nuėjo lengviausiu keliu: 1928 m. gegužės 25 d. oficialiai paskelbtas Prezidento dekretuotas dokumentas, pavadintas *Lietuvos Valstybės Konstitucija*. Konstitucijos *oktrojavimo* faktui sušvelninti, į Konstituciją buvo įtraukta nuostata (106 str.), jog ji ne vėliau kaip per dešimt metų būsianti „patikrinta” „tautos atsiklausimo”, t.y. referendumo, būdu. Dėl šios aplinkybės Konstitucija neretai laikoma laikino pobūdžio konstitucija, pasak M. Rōmerio, konstituciniu provizoriumu, konstituciniu pasiūlymu tautai.

Naujoji Konstitucija žodis žodin pakartojo daugelį 1922 m. Konstitucijos nuostatų, todėl jos išleidimas taip pat kartais interpretuojamas kaip senosios

Konstitucijos reforma, jos nauja redakcija. Būdingiausias 1928 m. Konstitucijos skiriamasis bruožas – vykdomosios valdžios, pirmiausia Respublikos Prezidento, galios išplėtimas, autoritarinių elementų į valstybės valdymą diegimas išsaugant pagrindinių demokratinėlių institutų, skyrium imant parlamentarizmo regimybę, netgi demonstruojant išaugusį pasitikėjimą tokiu tiesioginės demokratijos institutu, kaip referendumas.

Stiprinant Prezidento galią, pirmiausia jį buvo pamėginta išlaisvinti nuo priklausomybės Seimui. Tuo tikslu atsisakyta Prezidento rinkimų Seime nustatant, kad jį rinks specialiai tuo tikslu sudaryta rinkikų kolegija, vadinamieji ypatingieji tautos atstovai, o rinkimų tvarką nustatys specialus įstatymas (43 str.); Prezidento kadencija prailginta iki 7 metų ir nebesiejama su seimų kaita.

Prezidentas šioje Konstitucijoje jau buvo ne tik Vyriausybės, t.y. vykdomosios valdžios, komponentas, bet aktyvus ir savarankiškas įstatymų leidžiamosios valdžios subjektas. Svarbiausia šia prasme Prezidento teisė – nesant Seimo arba pertraukų tarp jo sesijų metu pačiam vykdyti Seimo funkcijas: leisti įstatymus, tvirtinti valstybės biudžetą bei jo vykdymą, ratifikuoti tarptautines sutartis, kelti ministrams dėl valstybės išdavimo ar tarnybinio nusikaltimo baudžiamąsias bylas.

Įstatymų leidyboje, esant šitaip formuluotam dualizmui, kiekvieno įstatymų leidybos subjekto lyginamasis svoris priklausė nuo Seimo posėdžiavimo trukmės. Konstitucija nustatė, kad Seimas nebėra nuolat dirbanti institucija, dirba kasmet šaukiamomis dviem sesijomis, kurios abi galėjo trukti iki 6 mėnesių (28 str.). Be to, Prezidentas savo iniciatyva arba 3/5 Seimo atstovų pasiūlius gavo teisę sušaukti Seimą nepaprastajai sesijai iš anksto numatytiems klausimams spręsti (36 str.). Prezidentas galėjo baigti sesijas, taip pat paleisti Seimą pirma laiko (53 str.).

Ypač svarbus buvo Konstitucijos 28 str. nustatęs, kad pirmajam Seimui sušaukti jokių terminų nenumatoma. Tuo visiškai nuvertintos visos konstitucinės nuostatos dėl Seimo. Faktiškai Seimas tebuvo sušauktas beveik po 10 metų pertraukos.

Seimo galiai riboti buvo panaudotas ir referendumo institutas, nes Konstitucija, nenumatydama galimybių kreiptis į tautą dėl Respublikos Prezidento priimtų ar atmetų įstatymų, tokią galimybę numatė (104 ir 105 str.) dėl Seimo priimtų ar atmetų įstatymų, taip pat ir dėl Konstitucijos pakeitimų bei papildymų. Prezidento įstatymams, suprantama, nenustatytas *veto*, tuo tarpu Seimo priimtiems įstatymams reliatyvus *veto* pavestas Prezidentui, kurį Seimas galėjo įveikti pakartotinai priimdamas tą patį įstatymą ne mažesne kaip 2/3 balsų dauguma.

Nuo Prezidento ėmė priklausyti ir Ministrų kabinetas. Prezidentas gavo teisę pats skirti ir atleisti ministrą pirmininką, o jo teikimu – ir kitus minist-

rus, taip pat „paleisti” Kabineta arba atskirus ministrus. Pastaruoju atveju Prezidento aktams Ministrų kabineto atstovo kontrasignacijos nereikėjo.

Konstitucija nustatė tam tikrą formalią Ministrų kabineto priklausomybę ir nuo Seimo: buvo reikalaujama, kad Kabinetas turėtų Seimo pasitikėjimą. Tačiau nepasitikėjimui pareikšti dabar jau buvo būtina kvalifikuota (3/5) Seimo atstovų balsų dauguma.

Seimo rinkimams 1928 m. Konstitucija nustatė tuos pačius visuotinio, lygaus, tiesioginio ir slapto balsavimo bei proporcinės rinkimų sistemos reikalavimus, bet rinkėjams pakėlė amžiaus cenzą iki 24 metų aktyviosios rinkimų teisės požiūriu, ir 30 metų amžiaus – pasyviosios. Seimas turėjo būti renkamas penkeriems metams. Seimo atstovų skaičių, jo priimtų įstatymų skelbimo tvarką ir kai kuriuos kitus dalykus turėjo nustatyti įstatymai.

Tam tikrą vaidmenį įstatymleidystės procese 1928 m. Konstitucija skyrė pagalbinei, iš specialistų sudarytai, institucijai – Valstybės tarybai.

Nesančio Seimo teisių, ypač įstatymų leidybos bei biudžetinės galios sferose, koncentravimas Prezidento rankose, taip pat Prezidento teisė be kontrasignacijos paleisti Ministrų kabineta – tai pagrindinės Konstitucijos nuostatos, Respublikos Prezidentą vertusios centrine konstitucine institucija.

1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija – vienas pirmųjų konstitucinių aktų, pasukusių nuo demokratijos į autoritarizmą, Europoje.

1928 m. Konstitucija pakartojo 1922 m. Konstitucijos nuostatas dėl teismo.

2.2.4. Naujas požiūris į valstybės ir visuomenės uždavinius ir to požiūrio atspindys 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje

Rengiant 1928 m. Konstituciją, tautininkų konstitucinės valdžios organizacijos koncepcija ir apskritai požiūris į valstybės ir visuomenės uždavinius dar tik mezgėsi, veikiamas Europoje jau vykusių procesų ir politinių tendencijų. Jų pagrindą sudarė visuomenės solidarumo arba tautos vienybės siekimas, besiremiantis nuostatomis, jog tauta nėra vienalytė, todėl jos interesai gali sutapti tik tada, kai individai paklūsta vienam vadui. Valstybė, siekdama tautos vienybės, negali tenkintis nustatinėdama tautai galimybių ribas, o privalo šiuo tikslu mobilizuoti visų jos narių pastangas.

Aktyviai šias idėjas realizuoti Vyriausybė pradėjo ketvirto dešimtmečio pradžioje. Delsimas šaukti Seimą faktiškai pavertė Lietuvą valstybe su vienpartine sistema. Nesant parlamento rinkimų ir valdžią monopolizavus tautininkams, kitos politinės partijos neteko galimybės atlikti svarbiausią savo funkciją – legaliomis priemonėmis siekti valdžios. Oficialiai vienpartinė sistema buvo įgyvendinta 1936 m. vasario 6 d., kai vidaus reikalų ministras paskelbė uždaras visas politines partijas, išskyrus tautininkų sąjungą.

Naujųjų politinių pažiūrų fone 1928 m. Konstitucija pasirodė esanti beviltiškai pasenusi. Be to, artinosi 10 metų termino, per kurį leidėjai buvo įsipareigoję ją patikrinti referendumu, pabaiga. Todėl užuot rengusis referendumui, imtasi naujos konstitucijos rengimo. Naują Lietuvos Konstituciją Seimas priėmė 1938 m. vasario 11 d.

Tai savo turiniu buvo naujas aktas. Jo ryšys su 1928 m. Konstitucija buvo laikymasis pastarojoje (104 str.) nustatytos konstitucijos keitimo tvarkos: Seimui ją priėmus, tekstas jau kitą dieną buvo oficialiai paskelbtas. Nesulaukus per tris mėnesius nei Respublikos Prezidento, nei 50 tūkstančių piliečių reikalavimo pateikti ją referendumui, Konstitucija įsigaliojo tą pačių metų gegužės 12 d.

Konstitucijoje buvo 21 skyrius, suskirstytas į 156 straipsnius.

Konstitucija buvo autoritarinio pobūdžio. Jos 3 str. skelbė: „Lietuvos Valstybė yra respublika. Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja Valstybei”.

Prezidento rinkimų tvarka ir įgaliojimų laikas nepasikeitė. Apibūdindama valstybės vadovo kompetenciją, Konstitucija teigė, kad Prezidentas „represzentuoja Lietuvos Valstybę, priima svetimų valstybių atstovus, skiria Lietuvos Valstybės atstovus ir daro kita, kas Konstitucija ir įstatymais jam pavesta” (61 str.). Kai kuriuose kituose straipsniuose nurodyta Prezidento teisė skirti ir atleisti valstybės kontrolierių ir kitus įstatymų nustatytus pareigūnus. Prezidentas buvo skelbiamas vyriausiuoju ginkluotųjų pajėgų vadu: jis galėjo skirti ir atleisti kariuomenės vadą. Iškilus pavojui „viešajai tvarkai arba valstybės saugumui”, jam suteikta teisė skelbti nepaprastąjį metą. Prezidentas, Vyriausybei pasiūlius, sprendė mobilizacijos, karo ir taikos klausimus.

Kardinaliai keitėsi Prezidento santykiai su kitomis valstybės institucijomis.

Prezidentas skyrė Seimo rinkimus. Konstitucijai nustačius dvi Seimo prastąsias sesijas per metus, Prezidentui buvo pavesta jas sušaukti ir suteikta teisė „uždaryti” nesibaigus sesijos laikui. Prezidentui suteikta teisė savo nuožiūra ar kvalifikuotai Seimo narių daugumai pareikalavus sušaukti nepaprastąją sesiją ir nustatyti joje svarstytinus klausimus, taip pat ją, net nebaigus tų klausimų svarstyti, „uždaryti”. Prezidentui pavesta paleisti išbuvusį kadencijos laiką – 5 metus – Seimą, taip pat suteikta galimybė jį paleisti anksčiau laiko.

Išimtinai Seimo kompetencijai Konstitucija tepavedė savo statuto bei Konstitucijos pakeitimo projekto priėmimą. O apskritai ir pagal šią Konstituciją Seimas neturėjo išimtinės įstatymų leidybos teisės: joje nustatyta, kad Seimo ar jo sesijos nesant, įstatymus leidžia Prezidentas. Pačiam Seimui Konstitucija pavedė svarstyti ir priimti tik įstatymų projektus, kurie įstatymais tapdavo tik Prezidentui juos patvirtinus ir paskelbus. Per 30 dienų Prezidentas galėjo įstatymo projektą grąžinti Seimui svarstyti antrą kartą. Sei-

mui tą patį projektą pakartotinai priėmus absoliučia balsų dauguma, Prezidentas arba privalėjo jį skelbti, arba galėjo paleisti Seimą. Tik naujai išrinktas Seimas, vėl priimdamas tą patį įstatymo projektą, galėjo įveikti Prezidento *veto*.

Panaši procedūra buvo numatyta Prezidentui vetuojant Seimo priimtą Konstitucijos pakeitimo projektą: šiuo atveju *veto* galėjo būti įveiktas tik naujam Seimui tą patį projektą priėmus kvalifikuota balsų dauguma.

Prezidentas naudojosi teise ratifikuoti tarptautines sutartis. Ir tik esant Seimo sesijai, sutartys, pakeičiančios galiojančią ar įpareigojančios išleisti naują įstatymą, turėjo būti pristatomos Seimui siekiant gauti jo pritarimą dėl ratifikavimo.

Prezidentui taip pat buvo pavesta tvirtinti Seimo priimtą valstybės biudžetą, bet, Seimo nesant arba jam iki sesijos pabaigos biudžeto nepriėmus, Vyriausybė galėjo jį pristatyti tvirtinti tiesiai Prezidentui.

Pagal Lietuvos 1938 m. Konstituciją Vyriausybę sudarė jau tik Ministras Pirmininkas ir ministrai, visi kartu pavadinti Ministrų Taryba, o Prezidentas kaip savarankiška institucija į Vyriausybės sudėtį nebuvo įtrauktas. Ministrą Pirmininką ir jo pristatymu kitus ministrus skyrė ir atleido Prezidentas. Prezidentui suteikta teisė savo iniciatyva šaukti Vyriausybės posėdžius, juose dalyvauti ir pirmininkauti. Į Prezidento kompetenciją įėjo sutikimas kelti Ministrui Pirmininkui, ministrui ar valstybės kontrolieriui bylą dėl tarnybinio nusikaltimo.

Tai, kad Prezidento aktams, kuriais skiriami ir atleidžiami Ministras Pirmininkas ir valstybės kontrolierius, taip pat duodamas sutikimas kelti jiems bylą, Konstitucija nereikalavo Vyriausybės atstovo kontrasignacijos, ženkliai išplėtė valstybės vadovo galimybes. Tuo pačiu metu Vyriausybė menkai tepriklausė nuo Seimo – Konstitucija jau neužsiminė apie Seimo pasitikėjimą Vyriausybe, apie teisę reikalauti jos atsistatydinimo. Net išklauses Ministro Pirmininko atsakymą į interpeliaciją ir kvalifikuota dauguma balsų dauguma pripažinęs, jog atsakymas nepatenkinamas, Seimas galėjo sulaukti iš Prezidento ne Ministro Pirmininko atleidimo, o paties Seimo paleidimo. Ir tik naujai susirinkęs Seimas, pripažinęs Ministro Pirmininko atsakymą į tą pačią interpeliaciją esant nepatenkinamą, galėjo Prezidentą priversti atleisti Ministrą Pirmininką.

Suteikdama Prezidentui plačiausias teises, Konstitucija nurodė, jog Prezidentas neatsako už savo galios veiksmus, o už kitus veiksmus taip pat negali būti traukiamas atsakomybėn, kol vadovauja valstybei (73 str.).

Pavesdama Prezidentui ne tik Vyriausybę, bet ir Seimą, Konstitucija ir formaliai atsisakė valdžių paskirstymo: jos 4 str. skelbiama, jog valstybės valdžia yra „vienatija ir nedaloma“. Tačiau ši nuostata nelietė teismo, kuris skelbiamas nepriklausomu, darančiu sprendimus Lietuvos Respublikos vardu (129 str.).

Apibūdindama valstybės ir piliečio santykius, Konstitucija aiškiai pabrėžė valstybės viršenybę: „Piliečiui valstybė yra jo paties buvimo pamatas” (16 str.).

Konstitucijos trečiame skyriuje „Piliečių teisės ir pareigos” apie teises kalbama neatsietai nuo pareigų: čia, be kita ko, pabrėžiama, kad pilietis naudojasi savo laisve, „visuomet atsimindamas savo pareigas valstybei”, piliečio pareiga – būti ištikimam valstybei (17 str.).

Pagrindines piliečių laisves Konstitucija (25 str.) sujungė į „visuomeninio veikimo laisvę”, kurią „valstybė saugo”, žiūrėdama, kad nebūtų veikiamas „kenksminga valstybei kryptimi”. Nurodyto bendro reikalavimo kontekste šiame straipsnyje išskirta visuomeninė veikla, ypač spaudoje, organizacijose ir susirinkimuose, turėjo atitikti ištikimybės valstybei reikalavimą.

Konstitucijos 21–24 str. skelbė asmens ir buto neliečiamumą, valstybinę susizinojimo turinio paslapties apsaugą, persikėlimo ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvę. Nurodoma, kad valstybė galinti šias laisves varžyti „valstybės saugumo”, „kovos su nusikaltimais” sumetimais, t.y. nebenurodomi, kaip ankstesnėse konstitucijose, tam tikri konkretūs reikalavimai teisių ir laisvių subjektams, o tų teisių ir laisvių realizavimo priežiūra pavedama tam tikroms valstybės institucijoms.

Specialus Konstitucijos skyrius „Tautos ūkis” skiriamas valstybės vaidmeniui ūkio sferoje nusakyti. Čia, šalia tradicinės deklaracijos apie valstybės saugomą nuosavybės teisę, yra nauja, savininką įpareigojanti nuostata: „Turta deda jo valdytojui pareigą turto naudojimą derinti su valstybės reikalais” (51 str.). Konstitucijoje ūkio ir verslo sritims buvo numatyta galimybė suteikti funkcinę (veikmens) savivaldą (126 str.). Taip pat skelbiama, kad valstybė „prižiūri ir rikiuoja” ūkio ir jo atskirų įmonių veiklą, rūpinasi veikliu ūkininkų dalyvavimu tikslingoje ir taisyklingoje žemės ūkio veikloje, pramonės, prekybos bei amatų ūkininkų galimumų tikslingu panaudojimu ir t.t. Konstitucija nustatė aktyvią valstybės poziciją šeimos ir motinystės, auklėjimo ir švietimo, darbo, sveikatos ir socialinio aprūpinimo sferose.

1940 m. sovietinė okupacija nutraukė nepriklausomos Lietuvos valstybės raidą. Sovietų kariuomenė okupavo Lietuvą ir inkorporavo į Sovietų Sąjungos sudėtį. Lietuva buvo paskelbta kaip vienas iš Sąjungos subjektų – sąjunginė valstybė, o jos valstybingumas panaikintas. 1940 m. sovietinė Lietuvos Konstitucija buvo parengta pagal Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos tekstą. 1940 m. ir 1978 m. sovietinės Lietuvos Konstitucijomis buvo siekiama įteisinti Lietuvos aneksiją. Tai buvo ne Lietuvos žmonių priimti, bet svetimoms valstybės Lietuvai pristesti aktai.

Sovietiniam režimui silpstant, prasidėjus vadinamajam „perestroikos” laikotarpiui, susidarė palankios sąlygos Lietuvos valstybingumui atkurti. 1988 m. susikūręs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis telkė Lietuvos žmones atkurti demokratišką nepriklausomą Lietuvos valstybę. Atkuriant Lietuvos

valstybingumą, buvo pasinaudota ir Lietuvos TSR struktūromis bei institutais: oficialiai buvo reformuotos kai kurios 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos nuostatos. 1989 m. gegužės 18 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, vėliau – Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymą. Tačiau Lietuvos valstybę galėjo atstatyti tik tautos mandatai gavusi tautos atstovybę.

2.3. Nepriklausomybės atstatymas 1990 m. ir Laikinis Pagrindinis Įstatymas

1990 m. vasario 24 d. pirmą kartą per visą aneksijos laikotarpį Lietuvoje įvyko demokratiški laisvi daugiapartiniai Aukščiausiosios Tarybos rinkimai, atnešę užtikrintą pergalę Sąjūdžiui. Aukščiausioji taryba susirinko ir savo darbą pradėjo tų pačių metų kovo 10 d. Kovo 11 d. ji pirmiausia priėmė Deklaraciją dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų. Argumentuota, kad svetimos valstybės institucijų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip tos valstybės suvereniteto lietuvių tautai pripažinimas, kad rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia patikėjo išrinktiems šios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos suverenią galią, vadinasi, teisiniu požiūriu ji yra kokybiškai nauja institucija, tik sąlygiškai naudojasi senu pavadinimu. Deklaracija skelbė, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. ši institucija bus vadinama Lietuvos Aukščiausiaja Taryba.

Po to buvo priimtas įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo, nustatęs oficialų valstybės pavadinimą – Lietuvos Respublika, sutrumpintai – Lietuva. Šiuo įstatymu Lietuvos Aukščiausioji Taryba ėmė vadintis Lietuvos Respublikos Aukščiausiaja Taryba.

Po šių parengiamųjų aktų buvo priimti Lietuvos likimą lėmusieji konstituciniai dokumentai, pirmiausia – **Aktas dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo**: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė”.

Toliau Aktas nurodė, kad Lietuvos tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir Steigiamojo seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir lieka Lietuvos valstybės Konstitucijos pamatas. Ji skelbė Lietuvos valstybės teritorijos vientisumą ir nedalomumą, negaliojimą joje kitos, t.y. sovietinės, valstybės konstitucijos. Dokumente pabrėžiama, kad Lietuvos valstybė lieka ištikima visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės princi-

pams, pripažįsta sienų neliečiamumą, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises. Deklaracija baigiama pareiškimu, kad Aukščiausioji Taryba „kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradedanti realizuoti visą Valstybės suverenitetą“.

Vardiniu balsavimu už Aktą balsavo 124 deputatai, susilaikė šeši, prieš nebalsavo nė vienas.

Po to, siekdama pabrėžti atkuriamos Lietuvos valstybės ir jos konstitucinės tvarkos tęstinumą, Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. Jame buvo nurodyta, jog Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos – TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, konstatuodama, kad 1938 m. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai dėl TSRS įvykdytos prieš Lietuvą agresijos sustabdytas ir, siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenias teises, nutaria nutraukti 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos, taip pat 1977 m. TSRS Konstitucijos galiojimą Lietuvos teritorijoje ir visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje atnaujinti 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimą. Pastarąjį teiginį Aukščiausioji Taryba priėmė norėdama ne tik ryžtingai teisiškai atsiriboti nuo okupacinės jurisdikcijos, bet ir išvengti teisinio vakuumo konstitucinio reguliavimo srityje bei įgyvendinant Lietuvos valstybingumo tęstinumo idėją.

Šis nutarimas turėjo principinę reikšmę, tačiau faktiškasis jo realizavimas pripažįstant būtinumą staiga atlikti plačiausio masto pertvarkymus visame valstybiniame–teisiniame Lietuvos gyvenime, buvo sunkiai įmanomas ir netikslingas. Siekiant tokiu atsakingu momentu išvengti galimų nesutarimų dėl labai prieštaringai vertintų kai kurių buvusių konstitucinių institucijų, minėtame akte nurodyta, kad 1938 m. Konstitucijos skyrių ir straipsnių, reglamentuojančių Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimas sustabdomas. Taip pat nurodyta, kad senosios Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų.

Tuo pačiu tikslu turėjo pasitarnauti ir kitas Aukščiausiosios Tarybos aktas. Tai po svarstymo ir balsavimo už atskiras projekto dalis kovo 11 d. priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. Dokumente, motyvuojant Aukščiausiosios Tarybos siekimu suderinti atstatytosios 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, skelbiama apie 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo sustabdymą ir *Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo* išgaliojimą.

Šiuo įstatymu nustatoma, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau lieka galioji tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas sudarytas iš 132 str., suskirstytų į 16 skirsnių.

Tai nebuvo originalus konstitucinis aktas, nes Aukščiausioji Taryba naujai konstitucijai parengti paprasčiausiai neturėjo laiko. Ir Pagrindinio Įstatymo struktūroje, ir turinyje ganėtinai ryškiai atsispindėjo nemaža sovietinių laikų teisinių relikto.

Lietuvos Respublika skelbiama suverenia demokratine valstybe, išreiškiančia „Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus“ (1 str.). Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 3 skirsnis „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos,“ beveik visais parametrais atitiko to paties pavadinimo 1978 m. Konstitucijos skirsnį. Bet štai lyginant abiejų dokumentų skirsnius „Ekonominė sistema“, pastebimos naujos tendencijos: visiškai atsisakydamas sovietinės konstitucijos aukštintos socialistinės nuosavybės, kurios pagrindą sudarė valstybinė ir kolūkinė–kooperatinė nuosavybė, Laikinasis Pagrindinis Įstatymas (44 str.) teigė, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurioje į pirmąją vietą iškeliamą piliečių privatinė nuosavybė, toliau – piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Aiškiai išvelgiamas ketinimas šią tendenciją gilinti: „Valstybinės nuosavybės teise Lietuvos Respublikai priklausantis turtas Lietuvos įstatymų nustatyta tvarka gali būti perduotas atlygintinai arba neatlygintinai piliečių, jų grupių (kolektyvų) nuosavybėn“ (46 str.).

Kadangi Aukščiausioji Taryba buvo priversta skubotai rengti ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, taip pat užsimojusi sparčiai vykdyti reformas įvairiausiose visuomeninio gyvenimo srityse, ji sąmoningai nustatė nesudėtingą kelią jam keisti ir tobulinti. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 132 str. numatė, kad jo pakeitimo ar papildymo sumanymas turi būti svarstomas pateikus 1/10 Aukščiausiosios Tarybos deputatų arba Vyriausybės, o 1990 m. rugsėjo 11 d. šie reikalavimai buvo dar labiau sumažinti: sumanymui pateikti užteko 1/15 deputatų. Tai galėjo padaryti ne tik Vyriausybė, bet ir bet kuri nuolatinė Aukščiausiosios Tarybos komisija. Visais atvejais Laikinasis Pagrindinis Įstatymas galėjo būti keičiamas Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau kaip 2/3 balsų arba referendumu (131 str.).

Jau tą pačią 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba pavedė sudarytai Redakcinei komisijai parengti pasiūlymus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo. Kovo 17 d. buvo priimti pirmieji jo dviejų straipsnių pakeitimai.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nestabilumą, dažną kaitaliojimą sąlygojo tai, kad jis iš esmės išreiškė sovietinių konstitucijų tradicijas ir nuostatas.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas vykdyti valstybinę valdžią pavedė Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, Vyriausybei ir Teismui (2 str.). Ta-

čiau faktiškai išliko sovietinė valdžios struktūra. Ji rėmėsi vieningos valdžios koncepcija, o jos esmę sudarė vieninga Liaudies deputatų tarybų – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybų kaip Lietuvos atstovaujamojo valstybės valdžios organų sistema, įtvirtinta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 60 str.

Nustatydamas Aukščiausiosios Tarybos organizacinius principus bei teisinį jos statusą, Laikinis Pagrindinis Įstatymas tebesivadovavo jos visavaldžiškumo ir viršenybės kitų valstybės organų atžvilgiu principais. Jai buvo pavesta formuoti kitus svarbiausius valstybės organus, kurie buvo jos kontroliuojami ir jai atskaitingi.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 78 str. savo 22 punktuose išvardijo dalykus, priskirtus Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai, tarp jų – priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją ir daryti joje pakeitimus, tvirtinti valstybės biudžetą, leisti ir aiškinti įstatymus, skirti Ministrų Tarybos pirmininką, jo teikimu tvirtinti Ministrų Tarybos sudėtį ir daryti jos pakeitimus, rinkti visų lygių teisėjus, skirti Respublikos prokurorą ir jo pavaduotojus, vyriausiąjį valstybinį arbitrą, išklausti savo skiriamų ar renkamų organų ir skiriamų pareigūnų ataskaitas, ratifikuoti ir denonsuoti tarptautines sutartis, priimti sprendimą dėl referendumo rengimo, leisti amnestijos aktus ir kt. Dalis numatytos Aukščiausiosios Tarybos kompetencijos – tvirtinti svarbiausių ekonominio ir socialinio vystymo programų projektus, nustatyti Lietuvos Respublikos aukščiausių ir vietinių valstybės valdžios organų steigimo ir veiklos tvarką, prokuratūros, teismų ir kitų teisingumo organų sistemą, kompetenciją ir veiklos tvarką, sudaryti naujus rajonus, keisti rajonų ir miestų pavadinimus ir pan. – rodė, jog ji užsimojo vykdyti esmines įvairių visuomeninio ir valstybinio gyvenimo sričių reformas. Tačiau ir šis didžiulis dalykų, priskirtų Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai, sąrašas nebuvo išsamus: sąrašo 22 p. jai pavedė „spręsti kitus valstybinės reikšmės klausimus”.

Laikinis Pagrindinis Įstatymas nenumatė vienasmenio valstybės vadovo institucijos. Jame buvo kalbama apie aukščiausią Lietuvos Respublikos pareigūną, atstovaujantį Lietuvai tarptautiniuose santykiuose. Šiais žodžiais buvo apibūdinamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Pagal savo kompetenciją – vadovauti rengimui klausimų, kuriuos turi svarstyti Aukščiausioji Taryba – tai buvo parlamentinės institucijos vadovas. Tačiau Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui taip pat buvo pavesta pasirašyti įstatymus, teikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl Respublikos padėties ir kitų svarbių vidaus ir užsienio politikos klausimų, teikti kandidatus Ministrų Tarybos pirmininko, Aukščiausiojo teismo pirmininko, Respublikos prokuroro, vyriausiojo valstybinio arbitro pareigoms, t.y. dalykai, kurie paprastai priklauso valstybės vadovo kompetencijai.

Dvi atsakingos pareigybės viename asmenyje nepasiteisino dėl didžiulės darbo apimties, todėl jau 1990 m. kovo 29 d. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo

80 str. pakeitimu buvo nustatyta, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams gali pirmininkauti Aukščiausiosios Tarybos renkamas seniūnas arba jo pavaduotojas.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas buvo renkamas iš deputatų 5 metams slaptai balsuojant, ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui. Aukščiausioji Taryba jį galėjo atšaukti anksčiau laiko.

Aukščiausiosios Tarybos institucija, užtikrinančia šio organo darbo organizavimą, taip pat padedančia organizuoti referendumus, įstatymų projektų liaudies svarstymus, teikiančiu pilietybę, skiriančiu apdovanojimus, teikiančiu malonę, skiriančiu ir atleidžiančiu diplomatinis atstovus, priimančiu užsienio valstybių atstovų skiriamuosius raštus, Laikinis Pagrindinis Įstatymas įvardijo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą (84 str.). Į Prezidiumo sudėtį pagal užimamas pareigas įėjo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas (jis – ir Prezidiumo pirmininkas), jo pavaduotojai, Aukščiausiosios Tarybos sekretorius, nuolatinųjų komisijų pirmininkai. Be to, Prezidiumo nariais galėjo būti renkami ir kiti deputatai neribojant jų skaičiaus.

1990 m. kovo 29 d. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimu Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą imta rinkti iš 11 narių, pagal pareigas jame teliko Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, jo pavaduotojai ir sekretorius.

Aukščiausioji Taryba buvo renkama 5 metams, o 1990 m. rugsėjo 11 d. jos pakeitimu nustatyta, kad Aukščiausioji Taryba 2/3 balsų gali nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko. Tokiu atveju turėjo būti vykdomi pirmalaimiai rinkimai.

Laikinis Pagrindinis Įstatymas nustatė, jog Aukščiausiosios Tarybos darbas vyksta ilgalaikėmis sesijomis, kurios gali būti eilinės (dvi per metus) ir neeilinės, kviečiamos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo arba 1/3 deputatų iniciatyva.

Vykdomąją valdžią įgyvendinti buvo pavesta Vyriausybei, vadinamai Ministrų Taryba, susidedančiai iš Ministro Pirmininko, jo pavaduotojų ir ministrų (93 str.). Ministrą Pirmininką, kuriam pavesta vadovauti Vyriausybei ir jai atstovauti, tvirtino Aukščiausioji Taryba Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko siūlymu (94 str.). Vyriausybės sudėtį Ministrų Tarybos Pirmininko teikimu tvirtino Aukščiausioji Taryba. Ministrų Taryba atsakinga Aukščiausiajai Tarybai, o tarp jos sesijų – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Ji privalėjo turėti Aukščiausiosios Tarybos pasitikėjimą. Aukščiausiajai Tarybai 2/3 balsų dauguma pareiškus Vyriausybei ar atskiram ministrui nepasitikėjimą, Vyriausybė solidariai arba atskiras ministras turėjo atsistatydinti.

1991 m. sausio 8 d. nustatyta, kad nepasitikėjimui Vyriausybei ar atskiram ministrui pareikšti užtenka 1/2 Aukščiausiosios Tarybos deputatų balsų.

Laikinis Pagrindinis Įstatymas Ministrų Tarybai pavedė priiminėti nutarimus, leisti potvarkius, organizuoti ir tikrinti jų vykdymą. Konkretizuodamas kompetenciją, 1990 m. kovo 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės

įstatymas jai pavedė spręsti visus valstybės klausimus, jei tik Konstitucija jų nepriskyre Aukščiausiosios Tarybos, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kompetencijai; toliau detalizuojama ši kompetencija apėmė ekonomikos, teisėtumo užtikrinimo, krašto apsaugos užtikrinimo, socialinio aprūpinimo, švietimo, mokslo, kultūros, užsienio politikos sferas.

Įstatymas reikalavo, kad Vyriausybės narys būtų tik Lietuvos pilietis, ir į šias pareigas būtų skiriamas ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui.

Ministerijų skaičius buvo sumažintas. Veikė Ekonomikos, Energetikos, Finansų, Krašto apsaugos, Kultūros ir švietimo, Materialinių išteklių, Miškų ūkio, Pramonės, Prekybos, Ryšių, Statybos ir urbanistikos, Susisiekimo, Socialinės apsaugos, Sveikatos apsaugos, Teisingumo, Užsienio reikalų, Vidaus reikalų ir Žemės ūkio ministerijos. Šis ministerijų sąrašas nebuvo stabilus: jau netrukus, 1990 m. balandžio 3 d. Krašto apsaugos ministerija reorganizuota į departamentą, 1991 m. vasario 28 d. panaikinta Pramonės ministerija, jos funkcijas paskirsčius Ekonomikos ir Materialinių išteklių ministerijoms ir t.t.

Daug dėmesio, kaip nė vienoje buvusioje nepriklausomos Lietuvos konstitucijoje, Laikinis Pagrindinis Įstatymas paskyrė tiesioginės demokratijos institucijoms. Jo 2 str. buvo sakoma, kad savo suverenią galią liaudis laisvai išreiškia ne tik rinkdama deputatus arba per deputatų balsavimą, bet ir tiesiogiai per įstatymų sumanymo iniciatyvą, piliečių balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą. Šią bendro pobūdžio nuostatą konkretizavo kiti Pagrindinio Įstatymo straipsniai.

Tiesa, tarp įstatymų iniciatyvos teisės subjektų – Aukščiausiosios Tarybos deputatų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinų komisijų, Ministrų Tarybos, Aukščiausiojo teismo, Respublikos prokuroro, taip pat politinių partijų bei visuomeninių organizacijų respublikinių komitetų – Laikinis Pagrindinis Įstatymas (81 str.) tiesiogiai piliečių nepaminėjo.

Referendumą skelbti turėjo teisę Aukščiausioji Taryba savo pačios iniciatyva arba to reikalaujant 300 tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Be to, sekdamas paskutinąja sovietine konstitucija, Laikinis Pagrindinis Įstatymas minėjo dar ir įstatymų projektų bei kitų svarbiausių respublikos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimų Aukščiausiosios Tarybos sprendimu pateikimą liaudies svarstymui (pagal Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 1990 m. rugsėjo 11 d. pakeitimą – visuomenės svarstymui). Pastaroji priemonė, teturėdama tik patariamąją reikšmę, ženkliai išplėtė tiesioginio tautos poveikio galimybes parlamentinės įstaigos sprendimams.

Laikinis Pagrindinis Įstatymas nustatė principinius rinkimų teisės dėsnius, kurie buvo bendri visų lygių Liaudies deputatų tarybų rinkimams.

Apskritai rinkimų tvarka ir demokratiniai jų principai – visuotiniai, lygūs, tiesioginiai rinkimai, slaptas balsavimas – buvo formuluojami taip pat, kaip 1978 m. LTSR Konstitucijoje. Nustatytas ir toks pat amžiaus cenzas: teisė rinkti buvo įgyjama sulaukus 18, teisė būti išrinktam į Aukščiausiąją Tarybą – 21, į kitas tarybas – 18 metų amžiaus. Esminį skirtumą sudarė kandidatų kėlimo tvarka, išdėstyta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 70 str.: priešingai sovietinėms rinkimų taisyklėms, sudariusioms galimybę išimtinai tik nealternatyviems rinkimams, čia nurodoma, kad kandidatų skaičius neribojamas, kad į rinkimų biuletenį gali būti įrašytas bet kuris jų skaičius.

Rinkimų sistemos Pagrindinis Įstatymas įsakmiai neįvardijo, bet akivaizdu, jog kalba ėjo apie mažoritarinę sistemą.

Vietinėms Liaudies deputatų taryboms Laikinis Pagrindinis Įstatymas (103 str.) pavedė spręsti vietos reikalus, įgyvendinti aukštesniųjų valstybinių organų sprendimus, svarstyti valstybinės reikšmės klausimus, teikti dėl jų savo pasiūlymus.

Nustatyta, kad įstatymams bei vietinių Liaudies deputatų tarybų sprendimams įgyvendinti, savivaldybių tarybos sudaro joms atskaitingus valdymo organus: vietinės Liaudies deputatų tarybos renka pirmininką, o rajonų ir respublikos miestų tarybos dar suformuoja ir savo prezidiumą.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nustatyta teismo ir prokuratūros sistema iš esmės nesiskyrė nuo nustatytos 1978 m. LTSR Konstitucijoje.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas laikomas aukščiausiąja teismine valdžia Lietuvoje, įstatymų nustatyta tvarka vykdomas teisingumą ir prižiūrintis kitų teismų teisminę veiklą, ir rajonų (miestų) teismai (113, 115 str.). Visi jie sudaromi iš renkamų teisėjų ir teismo tarėjų. Bylas, išskyrus įstatymo numatytas išimtis, turi nagrinėti kolegialiai (116 str.). Rinkti visų grandžių teisėjus, taip pat Aukščiausiojo teismo tarėjus buvo pavesta Aukščiausiąjai Tarybai, o rajonų (miestų) teismų tarėjus – vietų Liaudies deputatų taryboms. Teisėjai buvo renkami dešimčiai, o tarėjai – penkeriems metams (114 str.).

Ūkinius ginčus tarp įmonių, įstaigų ir organizacijų turėjo būti spręsti valstybinio arbitražo organai (124 str.).

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 125 str. skelbė, jog aukščiausiąją priežiūrą dėl visų ministerijų, žinybų, įmonių, įstaigų ir organizacijų, vietų Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų organų, kolūkių, kooperatinių bei kitokių visuomeninių organizacijų, pareigūnų, taip pat piliečių tikslaus ir vienodo įstatymų vykdymo Lietuvos teritorijoje įgyvendina Lietuvos Respublikos prokuroras bei jam pavaldūs žemesnieji prokurorai. Respublikos prokuroro skyrimas pavestas Aukščiausiąjai Tarybai Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teikimu. Visų prokurorų įgaliojimų laikas – penkeri metai.

1991 m. pradžioje Sovietų Sąjungai pradėjus karinę agresiją prieš Lietuvos nepriklausomybę, vasario 28 d. Aukščiausioji Taryba papildė Laikinojo

Pagrindinio Įstatymo 2 str. piliečių teise priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą. Nors demokratiškai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos nutarimai neabejotinai reiškė suverenią tautos valią, Vakarų valstybės pageidavo, kad į Sovietų Sąjungos pretenzijas būtų atsakyta Lietuvos žmonių tiesioginiu pritarimu nepriklausomybei. Tai buvo padaryta Aukščiausiosios Tarybos nutarimu 1991 m. vasario 9 d. pravedant visuotinę gyventojų apklausą (plebiscitą), kurios metu daugiau nei 3/4 turinčių aktyviąją rinkimų teisę Lietuvos gyventojų slaptu balsavimu pasisakė už Lietuvą, kaip nepriklausomą demokratinę valstybę. Remdamasi šia aiškiai pareikšta tautos valia, Aukščiausioji Taryba 1991 m. vasario 11 d. priėmė **Konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“**. Teiginys „*Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika*“, žodis žodin pakartojo 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatą, jog skelbiamas Lietuvos Respublikos konstitucine norma ir pamatiniu valstybės principu; ji gali būti pakeista tik visuotinės apklausos būdu, jei už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę. Plebiscito rezultatai pademonstravo Lietuvos gyventojų ryžtingą nusiteikimą, vieningumą ir susitelkimą prieš sovietinę agresiją.

Nepavykęs 1991 m. rugpjūčio pučas Maskvoje ir po jo sekęs SSRS subyrėjimas atitolino tiesioginę grėsmę Lietuvos nepriklausomybei, susidarė palankesnės sąlygos tolesnėms reformoms.

Matydama kai kurių jėgų pastangas išsaugoti buvusią Sovietų Sąjungą bei ketinimus ir Lietuvą įtraukti į posovietinį Rytų bloką, Aukščiausioji Taryba, remdamasi 1918 m. vasario 16 d. ir 1990 m. kovo 11 d. aktais dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo bei 1991 m. vasario 9 d. tautos pareikšta valia, 1992 m. birželio 8 d. priėmė **Konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“**. Juo įsipareigojama niekada nesijungti į jokias buvusios TSRS pagrindu kuriamas naujas politines, karines, ekonomines ir kitokias sąjungas; tokie mėginimai laikomi priešiškais Lietuvos nepriklausomybei ir užtraukiančiais atsakomybę pagal Lietuvos įstatymus. Įstatyme taip pat nurodyta, kad Lietuvos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, NVS ir į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalinių.

3 poskyris

1992 M. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS BRUOŽAI

- 3.1. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimas ir priėmimas
- 3.2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos forma, struktūra, turinys
- 3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos teisinės savybės
- 3.4. Lietuvos Respublikos Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos
- 3.5. Lietuvos Respublikos Konstitucijos interpretavimo problemos
- 3.6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos keitimas
- 3.7. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nagrinėjimo platesniame konstitucinių procesų kontekste problemos

3.1. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos rengimas ir priėmimas

Konstitucinio reguliavimo svarbos problematika išryškėjo jau Atgimimo laikais. 1989–1990 m. keliamos konstitucinio reguliavimo idėjos vienaip ar kitaip buvo susijusios su nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo siekiu. Žinoma, 1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, prasidėjo naujas Lietuvos konstitucinės raidos etapas, atsivėrė reali perspektyva „ir konstitucingumo koncepcijai formuotis“¹.

Reikia pažymėti, kad 1990 m. priimtas Laikinasis Pagrindinis įstatymas su savo daugybe aiškiai pasenusių normų, nors dažnai kaitaliojamas ir taisomas, šiek tiek jį priderinant prie sparčiai kintančių Lietuvos visuomenės politinių, ekonominių ir socialinių santykių, tiko tik pradiniam laikotarpiui pereinant iš totalitarinės praeities į demokratiją. Jis negalėjo būti Lietuvos teisinės sistemos pagrindu, nes daug kuo neatitiko demokratinių valstybių konstitucinių principų, pernelyg ryškūs šiame akte buvo socialistinės sistemos reliktai.

Šalies ateitį reikėjo sieti su nauja konstitucija. Ji turi atitikti Lietuvos konstitucines tradicijas, demokratinių valstybių konstitucinius principus, o jos priėmimas turi laiduoti atviros demokratinės visuomenės ir teisinės valstybės įsitvirtinimą bei sustiprėjimą.

Pototalitarinėse Vidurio ir Rytų Europos šalyse naujų konstitucijų rengimo ir priėmimo procesą sąlygojo ne vienas veiksnys. Teisinėje literatūroje pabrėžiama keletas svarbių veiksnių:

¹ Žilys J. Teisės aktų konstitucingumo problema rengiant Lietuvos Respublikos Konstituciją. Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000. P. 18.

- 1) šalies konstitucinės tradicijos (ir teisinės minties, ir teisinio reguliavimo, ir teisinės praktikos tradicijos; jų įtaką ir politinio elito, ir visuomenės sąmonei);
- 2) demokratiųjų Vakarų valstybių konstitucinė patirtis (ir ankstesnių laikų, ir modernioji teisinė mintis, ir konstitucinio reguliavimo, ir valstybės valdžios institucijų praktika);
- 3) naujos konstitucijos rengimo laikotarpio šalies politinio ir socialinio gyvenimo aktualijos (įvykiai, veiksmai, procesai įvairiose politinių ekonominių ar socialinių santykių srityse, atspindintys politinio proceso dalyvių interesus ir siekius).

Lietuva – ne išimtis. Visų šių veiksmų įtaką regime 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo procese.

Šalies konstitucinė tradicija – Lietuvos statutų, laikinųjų Lietuvos Respublikos konstitucijų, 1922 m., 1928 ir 1938 m. Konstitucijų – prieštaringa. XX a. atkurtoje Lietuvos valstybėje besiklostančią demokratinę tradiciją užgožė autoritarizmo banga trečiame XX a. dešimtmetyje. Todėl reikėjo visapusiškai įvertinti šiuos aktus, jų nuostatas bei principus, taip pat jų taikymo praktiką. Reikėjo atmesti kas laikina, abejotina, kas veda į šalikelę, ir pabrėžti, kokias vertybes būtina išsaugoti, vystyti. Teisinės minties palikimas (neabejotinas M. Römerio darbų autoritetas) – palyginti nebloga atrama Lietuvai labiausiai tinkančios konstitucinio reguliavimo sistemos paieškose.

Vakarų Europos demokratiųjų šalių konstitucijos, šių valstybių valdžios institucijų praktika – kitas atramos taškas teisei minčiai. Vakarų teisinės civilizacijos mokslo atstovų darbai, visuotinai pripažinti konstitucinio reguliavimo ir konstitucinės praktikos etalonai, ypač pokario Vakarų Europos šalių konstitucijos, šių šalių valdžios institucijų veikla, taip pat modernūs konstitucinės teisės mokslininkų ieškojimai buvo dar vienas atramos taškas konstitucijos rengimo procese.

Formuojant šalies konstitucinio reguliavimo viziją, svarbus vaidmuo teko to meto spaudoje pasirodžiusiems S. Stačioko, K. Lapinsko, J. Žilio, E. Kūrio, Š. Vilčinsko bei kitų autorių straipsniams įvairiais konstitucinės teisės klausimais. Jie formavo konstitucinio reguliavimo sampratą, ugdė ir šalies politinio elito, ir visuomenės teisinę sąmonę. Taip pat buvo intensyviai studijuojami ir tarpukario Lietuvos teisininkų darbai, ieškoma Vakarų teisininkų darbų – konstitucinės kūrybos pavyzdžių. Gaila, kad Lietuvos ankstesnės konstitucinės patirties, šalies ir užsienio autorių įtakos konstituciniams procesams reikšmė kol kas giliau netyrinėta.

Pagaliau norint suprasti, kodėl buvo pasirinktas būtent toks, konkretus, konstitucinio reguliavimo modelis, negalima neanalizuoti Atgimimo laikų ir ypač 1990–1992 m. politinio proceso Lietuvoje. Tiesa, nors šie klausimai daugiausia domina sociologus bei politikus, teisininkai taip pat

turėtų gilintis į to laikotarpio kontekstą, turėjusį įtakos vienokiems ar kitokiems teisiniams sprendimams.

Nuo 1990 m. kovo 11 d. iki 1992 m. spalio 25 d. (šios datos žymi Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos akto „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“ priėmimą ir referendumą dėl Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos priėmimo) Lietuvos gyvenime įvyko esminių pokyčių. Sparčios politinės, socialinės, ekonominės permainos, daugybė įvykių – tikrovė, dariusi įtaką ir šalies konstitucijos procesui. Iš administravimu grindžiamo ūkio buvo pereinama prie rinkos mechanizmų. Sparčiai keitėsi ir socialiniai santykiai. Klostėsi šalies politinė sistema, kūrėsi politinės partijos ir organizacijos. Įvairių politinių jėgų Lietuvos konstitucinės santvarkos vizijos atsispindėjo jų parengtuose Konstitucijų projektuose.

1990–1992 m. buvo parengtas ne vienas Konstitucijos projektas. Vienus rengė atskiri asmenys, kitus – politinių organizacijų sudarytos darbo grupės. Jų reikšmė konstituciniam procesui – nevienoda. Projektai skyrėsi daugeliu aspektų. Tai suprantama, nes buvo ieškoma, autorių manymu, tokio šalies konstitucinės sąrangos modelio, kuris atitiktų naują šalies vystymosi etapą.

Parengtus Konstitucijų projektus galima įvairiai klasifikuoti. „Pagal tai, kaip juose buvo konstruojamas valstybės valdžios modelis, galime išskirti tuos projektus, kuriuose buvo labiau linkstama į prezidentinę demokratiją, ir tuos projektus, kuriuose prioritetą buvo teikiamas parlamentinei demokratijai”¹. Nagrinėjant to laikotarpio konstitucijos projektus, reikėtų paminėti didžiausio dėmesio sulaukusius darbus, dėl kurių buvo ginčytasi, kuriuos vienaip ar kitaip vertino visuomenė, mokslininkai, taip pat politikai. 1990 m. gegužės mėnesį buvo parengtas Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų autorių grupės konstitucijos projektas. Jame buvo siūloma formuoti dviejų rūmų parlamentą, vykdomoji valdžia turėjo priklausyti Respublikos Prezidentui, kuris formavo Vyriausybę ir t.t. 1991 m. balandžio mėnesį buvo paskelbtas Lietuvos demokratinės darbo partijos atstovų parengtas konstitucijos projektas, kuriuo buvo siekiama įtvirtinti parlamentinės demokratijos principus. Visai kitoks požiūris atsispindi 1991 m. birželio mėnesį paskelbtame amerikiečių mokslininkų, atvykusių į Lietuvą, L. Wyman ir B. Johnsono parengtame Konstitucijos projekte. L. Wyman ir B. Johnsonas siūlė Lietuvoje įtvirtinti labai panašų į JAV konstitucinį modelį bei prezidentinę valdymo formą. Amerikiečių projektas – vienas tų atvejų, kurie teisinėje literatūroje įvardijami kaip konstituciniai „kuriozai”. Tai atvejai, kai užsienio autoriams užsakoma ar jie patys pasiūlo parašyti kuriai nors šaliai konstitucinį tekstą. Kadangi konstitucija – pačios tautos susitarimas, tai svetimų ar pagalbinių para-

¹ Žilys J. Teisės aktų konstitucingumo problema rengiant Lietuvos Respublikos Konstituciją. Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000. P. 43.

šyti konstituciniai tekstai (išskyrus primestus jėga) dažniausiai ir lieka tik projektai. Vidurio ir Rytų Europos pototalitarinių valstybių patirtis tik patvirtina šią taisyklę.

Nemaža dėmesio sulaukė 1992 m. vasario mėnesį pasirodęs modernizuotas 1938 m. Konstitucijos variantas. Šį projektą parengė Lietuvos liberalų sąjunga. Tai bandymas pasiremti tarpukario konstitucine teise konstruojant šiuolaikinės Konstitucijos sampratą. Šie ir kiti projektai – 1990–1992 m. realijos, tam tikra prasme sąlygojusios konstitucinį procesą (Konstitucijų projektų detalūs tyrimai neabejotinai lieka teisininkų ir istorikų akiratyje.)

Konstitucinis procesas neatsiejamas nuo to laikotarpio politinio proceso. Šių dviejų reiškinių sąsaja ypač akivaizdi nagrinėjant konstitucijos rengimo darbus šalies parlamente – Aukščiausiojoje Taryboje. Būtent šios institucijos, kuri neabejotinai buvo šalies politinio gyvenimo centras, veikloje akivaizdūs konstitucinių vizijų susidūrimai. Lietuvos Konstitucijos rengimo ir priėmimo procesas Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje parodė ir šalies politinių jėgų tam tikrą teisinės ir politinės sąmonės brandumo lygį, mokėjimą elgtis sudėtingose situacijose, gebėjimą laiku rasti būtiną sprendimą.

Konstitucijos rengimo procesą sąlygiškai galima suskirstyti į keletą didesnių etapų:

- 1) parengiamasis etapas ir pirmieji žingsniai;
- 2) konstitucinių konfrontacijų etapas;
- 3) politinių jėgų kompromisas ir Konstitucijos priėmimas referendumu.

Parengiamasis etapas ir pirmieji žingsniai

Naujos Konstitucijos kūrimo darbo pradžią Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje žymi Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 metų lapkričio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo“: juo buvo patvirtinta darbo grupė, kurią sudarė žinomi politikai, teisininkai, visuomenės veikėjai. Darbo grupei buvo pavesta parengti bendrąją Konstitucijos koncepciją. Vykdydama šį pavedimą, darbo grupė parengė Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos Metmenis. Juose buvo suformuluotos svarbiausios būsimo konstitucinio reguliavimo pagrindinės nuostatos. 1991 m. gegužės 1 d. parengti Metmenys buvo aprobuoti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, o 1991 m. gegužės 10 d. „Lietuvos aidą“ laikraštyje paskelbti visuomenei svarstyti. Metmenyse jau matyti valdžių padalijimu pagrįsta valstybės valdžių struktūra. Struktūroje

Seimui pripažintas itin svarbus vaidmuo (nebuvo nuostatos dėl pirmalaimių Seimo rinkimų).

Ši Konstitucijos rengimo etapą, nežiūrint darbo grupėje vykusių diskusijų, reikėtų laikyti pakankamai sklandžia darbo pradžia. Tai sietina su visuomenės ir parlamento susitelkimu siekiant įtvirtinti atkurtą Lietuvos valstybingumą.

Atrodė, kad Konstitucijos rengimas vyks be didesnių sukrėtimų. Tačiau po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje pralaimėjimo tarptautinis Lietuvos pripažinimas, tiesioginės grėsmės Lietuvos valstybei išnykimas sugriuvus SSRS, pasikeitusi ekonominė, socialinė ir politinė situacija lėmė tai, kad Sąjūdyje, sutelkusiame įvairių politinių pažiūrų žmones, kuriuos vienijo Lietuvos nepriklausomybės idėjos, ėmė veikti išcentrinės jėgos. Buvusios vienybės ir susitelkimo neliko. Įvairios politinės grupės jau skirtingai suvokė artimiausius šalies uždavinius, puoselėjo skirtingas jos ateities raidos vizijas, tų vizijų įgyvendinimo būdus. Ypač šie procesai buvo ryškūs Aukščiausiosios Tarybos darbe. Tai neabejotinai komplikavo ir Aukščiausiosios Tarybos darbą apskritai, ir Konstitucijos tolesnį rengimą.

Konstitucinių konfrontacijų etapas

1991 m. lapkričio 5 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“, kuriame išdėstė savo požiūrį dėl tolesnio Konstitucijos rengimo. Šio nutarimo svarstymas išryškino ir nuomonių skirtumus dėl konstitucinio proceso.

1992 m. politinių jėgų nesutarimo „obuoliu“ tapo Respublikos Prezidento institucijos atkūrimas. Sąjūdžio koalicijos deputatai Aukščiausiojoje Taryboje, vadovaudamiesi Lietuvos Sąjūdžio III suvažiavimo rezoliucija, raginusia nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją, teikė tam tikrų įstatymų projektus, kuriems parlamente nebuvo pritarta. Aukščiausiojoje Taryboje tuo metu susidariusi nauja dauguma nepalaikė iniciatyvos atkurti Respublikos Prezidento institucijos iki naujos Konstitucijos priėmimo. Todėl Sąjūdžio iniciatyvą buvo galima įgyvendinti tik referendumu, kurį ir pradėta inicijuoti.

Jau 1991 m. gruodžio 10 d. Aukščiausioji Taryba sudarė laikinąją komisiją Konstitucijos projektui parengti. Tačiau Komisijos darbą ganėtinai greitai sutrikdė Aukščiausiojoje Taryboje stiprėjanti politinių jėgų konfrontacija. Komisija greitai suskilo. Didžioji Komisijos dalis (11 narių) kartu su teisininkais rengė vieną Konstitucijos projektą, o komisijos mažuma (3 nariai, atstovavę Sąjūdžio koalicijai „Už demokratinę Lietuvą“), atskirai rengė kitą Konstitucijos projekto variantą. Rengiamų projektų autoriai nevienodai įsivaizdavo Seimo, Prezidento, Vyriausybės kompetencijos klausimus, regėjo skirtingą valstybės valdžios institucijų sąveiką.

Todėl užuot Aukščiausiajai Tarybai pateikę vieną Konstitucijos modelį, pateikė du (mažuma pasinaudojo Komisijos nuostatų 10 p., numačiusiu, kad Komisijos narių mažuma, bet ne mažiau kaip 3 nariai, turi teisę teikti Konstitucijos straipsnių alternatyvas). 1992 m. balandžio 14 d. prasidėjo Konstitucijos projektų svarstymas Aukščiausiojoje Taryboje. Parlamentinis svarstymas buvo ypač audringas. Buvo pabrėžiami kiekvieno varianto privalumai, tačiau negailestingai kritikuojami – vienas (laikinosios komisijos) dėl seimokratijos, kitas (Sąjūdžio koalicijos atstovų) – dėl pernelyg didelio Respublikos Prezidento vaidmens ir t.t.

1992 m. balandžio 21 d. Aukščiausioji Taryba po svarstymo pritarė laikinosios komisijos projektui ir nutarė jį paskelbti spaudoje visuomenei svarstyti. 1992 m. gegužės 1 d. „Lietuvos aidas“ ir kiti laikraščiai paskelbė Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą. Sąjūdžio koalicija, nenusileisdama konstitucinėse varžybose, savo remiamą projektą irgi paskelbė 1992 metų gegužės 14 d. „Lietuvos aidas“ laikraštyje. Konstitucijos projektas ir toliau liko politinės kovos arena.

Ne mažiau svarbus to meto įvykis – Sąjūdžio koalicijos inicijuotas referendumas dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo nepriėmus naujos konstitucijos. 1992 m. gegužės 23 d. įvykusiame tautos referendume už Prezidento institucijos atkūrimą balsavo tik 39,91 visų Lietuvos piliečių. Respublikos Prezidento institucija nebuvo atkurta. Tai tik dar labiau pagilino politinių jėgų priešpriešą. „Parlamente abiejų pusių nesutarimai pasiekė apogėjų. Aukščiausioji Taryba skilo: abi pusės, neradusios bendros kalbos, ėmė rengti atskirus posėdžius“¹. Krizė valstybės institucijose vis stiprėjo.

Politinių jėgų kompromisas ir Konstitucijos priėmimas

Gilėjant krizei valstybės valdžios institucijose, Aukščiausiojoje Taryboje atstovaujamos politinės jėgos, nežiūrint visų priešpriešų ir nesutarimų, parodė pakankamą politinę išmintį. Šalies parlamente imta ieškoti susitarimo, kaip politinį procesą nukreipti racionalia kryptimi. Aukščiausiosios Tarybos frakcijų (Centro, Jungtinės Sąjūdžio, Liberalų, Nuosaičių, Santaros, Tautininkų, Tautos pažangos, Lenkų) bei nepriklausančių frakcijoms deputatų grupės atstovai tarėsi dėl išeities iš susidariusios situacijos. 1992 m. birželio 9 d. pareiškimu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pritarė tokiam deputatų frakcijų susitarimui:

1. Rinkimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) bus rengiami pagal naują (arba pagal pataisytą tebegaliojantį Aukščiau-

¹ *Bauža Č.* Aukščiausioji Taryba užleidžia vietą Seimui // Lietuvos Seimas. Vilnius, Kultūra, 1996. P. 188.

siosios Tarybos (Seimo) rinkimų įstatymą, paremtą mišria rinkimų sistema, rugsėjo pabaigoje – lapkričio pradžioje.

2. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų dieną pateikti referendumui naujos Konstitucijos projektą. Jeigu vieningos Konstitucijos projektas nebūtų parengtas, konsultaciniam referendumui teikiamos pagrindinių Konstitucijos nuostatų (dėl valdžios galių) alternatyvos.
3. Pavesti frakciniu pagrindu sudarytoms derinimo komisijoms iki 1992 m. birželio 16 d. pateikti rinkimų įstatymo projekto metmenis, o iki birželio 23 d. – suderintas pagrindines Konstitucijos nuostatas.
4. Priimti naują (arba pataisytą tebegaliojančią) rinkimų įstatymą iki 1992 m. birželio 30 d. ir, nutraukus Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimus anksčiau laiko, paskelbti rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą (Seimą).
5. Tęsti konsultacijas tarp Aukščiausiosios Tarybos frakcijų ir, joms sutarus, į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių darbotvarkę įtraukti įstatymus ir klausimus, kuriuos Aukščiausioji Taryba turės priimti iki naujų rinkimų.

Taigi politinės krizės įveikimas buvo susietas su 1992 m. rudenį numatytais rinkimais į Seimą pagal mišrią rinkimų sistemą ir suderinto Konstitucijos projekto parengimu. Tačiau tuomet dar buvo neaišku: ar sugebės Aukščiausioji Taryba pritarti suderintam projektui? Iš Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atstovų sudarytai konstitucinių problemų derinimo komisijai teko uždavinys suderinti bendras pozicijas dėl Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės įgaliojimų. 1992 m. liepos 9 d. nutarimu Aukščiausioji Taryba paskelbė rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą datą – 1992 m. spalio 25 d. – ir nustatė, kad tą pačią dieną vyks ir referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos. 1992 m. rugpjūčio 4 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriuo buvo pritarta Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui. Šiame protokole¹ buvo konstatuota, kad 1992 m. birželio 10 d. – liepos 29 d. vykusių posėdžių ir pasitarimų metu buvo pasiekta tokių susitarimų:

- 1) vadovaujantis Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 9 d. pareiškimo nuostatomis, rengti suderintą Konstitucijos projektą. Projekto pagrindas – Konstitucijos rengimo komisijos ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengti projektai. Suderintą Konstitucijos projektą 1992 m. rugsėjo 10–11 d. pristatyti Aukščiausiąjai Tarybai, o 1992 m. rugsėjo 17–25 d. organizuoti Aukščiausiojoje Taryboje Konstitucijos projekto svarstymą, prita-

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Konstitucinių problemų derinimo grupės protokolas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T. 5. Vilnius, 1992. P. 427–431.

- rimą (absoliučia visų deputatų balsų dauguma) ir pateikimą referendumui 1992 m. spalio 25 dieną;
- 2) sudaryti sąlygas naujai išrinktam Seimui dalyvauti Konstitucijos tobulinimo darbe ir nustatyti tam tikrą Konstitucijos keitimo tvarką;
 - 3) pritari susitarimams valdžios struktūros ir galių klausimais (dėl Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės, Teismo).

Protokole taip pat pažymėta, kad valdžios galios nuostatos, dėl kurių dar nesusitarta, bus derinamos toliau rengiant Konstitucijos tekstą.

Tačiau, nežiūrint vykstančių derinimų, naujos Konstitucijos priėmimo ateitis vis dar buvo neaiški. Sąjūdžio koalicija „Už demokratinę Lietuvą“ (pakeitusi pavadinimą – Santara „Už demokratinę Lietuvą“), kiek pakoregavusi savo Konstitucijos projektą, jį paskelbė spaudoje kaip rinkimų programos dalį. Tai buvo savotiškas spaudimas kitiems Konstitucijos projekto derinimo proceso dalyviams. Nežiūrint šių peripetijų, politinėms jėgoms Aukščiausiojoje Taryboje vis dėlto pavyko susitarti. Paskutiniame suderinto Konstitucijos projekto rengimo etape didžiausią darbą nuveikė konstitucinių problemų derinimo grupės nariai bei šiam darbui pasitelkti teisininkai. Konstitucijos projekto derinimo grupei per labai trumpą laiką pavyko parengti suderintą Konstitucijos projektą.

„Laukė įtemptas darbas. Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio kabinete iki išnaktų buvo tariamasi, ieškoma optimalių sprendimų, kurie būtų priimtini ir suartintų įvairias nuomones. Aukščiausiosios Tarybos vadovai, deputatai – konstitucinių problemų derinimo grupės nariai bei pasitelkti šiam darbui teisininkai su didžiu atsakingu suvokė, kad vieningo Konstitucijos projekto parengimas yra valstybės masto ir svarbos uždavinys, o jų darbo rezultatai gali ilgam laikotarpiui lemti Lietuvos Respublikos konstitucinę raidą, įtvirtinti valstybės institucijų demokratinį pobūdį“¹.

1992 m. spalio 13 d. Aukščiausioji Taryba pritarė Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektui. Šiame projekte atsižvelgta į Lietuvos valstybės konstitucines tradicijas – visapusiškai įvertintos Lietuvos 1922 m. ir 1938 m. Konstitucijos, jų nuostatos; pasinaudota turtinga Vakarų šalių konstitucinės kūrybos patirtimi. Buvo įvertinta tai, kad prabėgę dešimtmečiai ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje pakoregavo kai kuriuos požiūrius į konstitucijas ir konstitucinius principus.

Pažymėtina, kad parengto Konstitucijos projekto 150 str. buvo nustatyta, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis yra jau minėti 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ ir 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“.

¹ Prapiestis J., Žilys J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją // „Lietuvos aidas“. 1992-10-21.

Abu šie aktai, tapę Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamąja dalimi, buvo svarbios Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo gairės.

1992 m. spalio 13 d. pritarusi Konstitucijos projektui, Aukščiausioji Taryba pritarė įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ projektui ir nutarė abiejų teisės aktų projektus teikti referendumui, rengiamam kartu su Seimo rinkimais.

Specialiai šiam referendumui praveisti buvo priimtas įstatymas „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“. Jame pažymėta, kad dalyvavimas referendume yra laisvas, referendumas grindžiamas visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Teisė dalyvauti jame suteikta Lietuvos piliečiams, kuriems referendumo dieną yra sukakę 18 metų. Konstitucija būsianti priimta, jei referendume jai pritar daugiau nei pusė visų turinčių rinkimų teisę, Lietuvos piliečių.

1992 m. spalio 25 d. įvykusiame referendume Lietuvos Respublikos piliečiai pritarė Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Už ją balsavo 56,7 proc. visų į rinkėjų sąrašus įrašytų Lietuvos piliečių. Pagal naujosios Konstitucijos 151 str. ji įsigaliojo kitą dieną po oficialaus referendumo rezultatų paskelbimo ir nustačius, kad referendume jai pritarė daugiau nei pusė visų Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. 1992 m. lapkričio 2 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos Konstitucijai, neteko galios Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis įstatymas. 1992 m. lapkričio 6 d. iškilmingame Aukščiausios Tarybos Prezidiumo posėdyje Lietuvos Respublikos Konstituciją pasirašė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo ir priėmimo procesas parodė Lietuvoje neseniai įsitvirtinusios demokratijos silpnąsias ir stiprias puses. Šio proceso išdava – priimta šalies Konstitucija, kuriai tiesioginiu balsavimu pritarė Tauta. Žinoma, galima ginčytis dėl Konstitucijos teksto tobulumo, galima jį ir kritikuoti, bet neabejotinai reikia sutikti: „Svarbiausia yra tai, kad Konstitucija yra tikras Lietuvos politinio stabilumo ir demokratinės santvarkos bastionas“¹. Taip pirmą kartą Lietuvos istorijoje turime iš tikro visuomenės kompromisą, susitarimą – sudėtingų derybų pagrindu parengtą pagrindinį šalies įstatymą, apbruotą tautos referendumo. Jokia politinė jėga ar asmuo negali teigti, kad tai tik jų parengta Konstitucija. Konstitucija yra visų Lietuvos piliečių. Iš čia jos stiprybė ir gyvybingumo perspektyvos.

¹ Štomas A. Konstitucijos privalumai ir trūkumai // Anžius. 1994. Nr. 4 (140).

3.2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos forma, struktūra ir turinys

Primename, kad konstitucijos pagal jų formą skirstomos į rašytines ir nerašytines. Rašytinė konstitucija gali būti ir vientisas aukščiausios galios teisės normų aktas, ir ją gali sudaryti keli aukščiausios galios teisės aktai. Taip pat galima išskirti ir sudėtinę kodifikuotą konstituciją (t.y. konstituciją, kurią sudaro pagrindinis aktas ir jo sudėtinės dalys: kiti aktai, deklaracijos).

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija pagal formą yra sudėtinė kodifikuota konstitucija. Šalies Konstituciją sudaro Lietuvos Respublikos Konstitucija (t.y. pagrindinis teisinis aktas), kurio 150 str. nustatyta: „Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamąja dalimi yra: 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstituciją sudaro trys aukščiausios galios teisiniai aktai. Jų negalima laikyti atskirų dokumentų visuma, o reikia traktuoti kaip vieningą sudėtinį aukščiausios galios teisinį aktą, nes minėtame Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 str. ir 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, ir 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas“ skelbiami sudedamąja Lietuvos Respublikos Konstitucijos dalimi, tuo labiau, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. dalyje sakoma, jog Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas. Atrodo, galima teigti, kad formos požiūriu Lietuvos Respublikos Konstitucija panaši į Prancūzijos Penktosios Respublikos ar Čekijos Respublikos Konstitucijas.

Prieš imantis nagrinėti Lietuvos Respublikos Konstitucijos struktūrą ir turinį, reikia priminti, kad paprastai pagrindinį šalies įstatymą sudaro tokie svarbiausi struktūriniai elementai: preambulė, pagrindinė dalis, baigiamieji ar pereinamieji nuostatai bei priedai. Šiose Konstitucijų struktūrinėse dalyse išdėstomos normos, nustatančios valstybės organizaciją ir funkcijas, asmens teises bei laisves, kitus, konstitucijos kūrėjo manymu, reikalingus įtvirtinti aukščiausios galios įstatymu klausimus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos struktūros elementai yra šie:

- 1) preambulė;
- 2) pagrindinė Konstitucijos dalis (I–XIV skirsniai);
- 3) baigiamieji nuostatai (150–154 straipsniai);
- 4) Konstitucijos sudedamoji dalis:

- a) 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės”,
 - b) 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas”.
- 5) Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos” (kurį taip pat reikia laikyti konstitucinio reguliavimo elementu).

Dabar trumpai aptarsime kiekvieną Konstitucijos struktūros elementą, išsiaiškinsime, kokius santykius reguliuoja jų normos. Tai padės suvokti mūsų šalies konstitucinio reguliavimo specifiką.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulė – glausta įžanginė konstitucinio teksto dalis – raktas konstitucinio reguliavimo sistemai suprasti. Joje įtvirtinti esminiai Lietuvos valstybinio gyvenimo principai, svarbiausios konstitucinės vertybės ir siekiai. Ypač svarbios preambulės nuostatos dėl Lietuvos valstybės ir teisės tęstinumo ir perimamumo (teiginiai, kad lietuvių tauta prieš daugelį amžių sukūrė Lietuvos valstybę, kad šios valstybės teisiniai pamatai pagrįsti Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis yra tiltas iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės į 1918–1940 m. gyvavusią Lietuvos Respubliką ir į 1990 m. vėl atkurtą Lietuvos Respubliką), dėl prigimtinės žmogaus ir Tautos teisės laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, dėl tokių vertybių, kaip laisvės ir nepriklausomybės gynimo, tautos dvasios, gimtosios kalbos, rašto ir papročių išsaugojimo, dėl tautinės santarvės puoselėjimo Lietuvoje.

Preambulėje skelbiami Tautos gyvenimo ir konstitucinio reguliavimo fundamentalūs tikslai: atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis. Preambulėje regime labai vykusią valstybę kuriančio subjekto – etninės tautos (žr. preambulės pradžią „*lietuvių tauta,...*”) virtimą pilietine tauta (... atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją), Lietuvos valstybės kūrėja – pilietinė Lietuvos žmonių bendrija, susidariusi Lietuvos istorijos, kultūros, valstybinės kalbos, teritorijos ir ūkinio gyvenimo bendrumo pagrindu.

Konstitucijos I skirsnį „Lietuvos valstybė” sudaro 17 straipsnių. Šiame skirsnyje įtvirtinti konstituciniai Lietuvos valstybės santvarkos pagrindai: nepriklausoma demokratinė respublika, Tautos suverenitetas, valstybės valdžios padalijimas (valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas), valdžios galių ribojimas Konstitucija, valdžios įstaigų tikslas – tarnauti žmonėms, Konstitucijos viršenybės principas ir kt. Svarbios šio skirsnio normos dėl valstybės ir tautos klausimų sprendimo referendumu, dėl Lietuvos valstybės teritorijos vientisumo ir nedalomumo, dėl Lietuvos Respublikos pilietybės, valstybinės kalbos, taip pat dėl valstybės simbolių, sostinės.

Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ (Konstitucijos 18–37 str.) įtvirtintos pagrindinės asmens teisės ir laisvės. Labai svarbus šio skirsnio 18 str., skelbiantis, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Šio skirsnio normos įtvirtina žmogaus teisę į gyvybę, žmogaus laisvę, asmens neliečiamumą, žmogaus orumo apsaugą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės apsaugą, buto neliečiamumą, informacijos laisvę, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Ne mažiau svarbios yra šiame Konstitucijos skirsnyje išdėstytos normos dėl visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismą, valstybės institucijas ir pareigūnus, dėl asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisės kreiptis į teismą dėl asmens nekaltumo prezumpcijos ir t.t. Šiame skirsnyje taip pat rasime normas dėl piliečių teisės laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą, dėl jų teisės dalyvauti valdant savo šalį, dėl rinkimų, peticijų, susivienijimų, taikių susirinkimų teisės; taip pat dėl piliečių, priklausančių tautinėms bendrijoms, teisės puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius.

Konstitucijos III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ (38–45 str.) nustatyti šeimos, auklėjimo, ugdymo santykių pagrindai, įtvirtinama asmens teisė į mokslą, kultūrą, mokslo ir tyrinėjimų bei dėstymo laisvę, bažnyčių ir religinių organizacijų veiklos pagrindai ir t.t. Pototalitarinei visuomenei ypač svarbus Konstitucijos 44 str., draudžiantis masinės informacijos cenzūrą bei masinės informacijos priemonių monopolį. Šiame skirsnyje taip pat numatyta, kad piliečių tautinės bendrijos savo tautinės kultūros reikalus tvarko savarankiškai, o valstybė joms teikia paramą.

Konstitucijos IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“ (46–54 str.) apibrėžti Lietuvos ūkio pagrindai, darbo ir socialinės paramos santykių pagrindai, gamtos aplinkos apsauga ir t.t. Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva, valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą, valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų tautos gerovei, įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę, valstybė gina vartotojų interesus – tokie yra konstituciniai ūkinės veiklos imperatyvai. Šiame Konstitucijos skirsnyje rasime ir nuostatas, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo metu, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Šios ir kitos IV skirsnio nuostatos atskleidžia konstitucinius ekonominių, socialinių santykių pagrindus.

Valstybės valdžios institucijų organizacijos ir funkcionavimo, jų tarpusavio sąveikos pagrindus nustato keli Konstitucijos skirsniai: V skirsnis „Seimas“ (55–76 str.), VI skirsnis „Respublikos Prezidentas“ (77–90 str.),

VII skirsnis „Lietuvos Respublikos Vyriausybė“ (91–101 str.), VIII skirsnis „Konstitucinis Teismas“ (102–108 str.), IX skirsnis „Teismas“ (109–118 str.).

Konstitucijos V skirsnyje Seimas traktuojamas kaip atstovaujamoji įstatymų leidybos institucija. Šiame skirsnyje nustatyti Seimo nario – Tautos atstovo – teisinės padėties pagrindai, Seimo kompetencija, reguliuojami svarbiausi įstatymų leidybos klausimai.

Konstitucijos VI skirsnis skirtas valstybės vadovo – Respublikos Prezidento – institucijai. Pagal Konstituciją jis atstovauja Lietuvos valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų. Lietuvos Respublikos Vyriausybės – kolegialios, krašto reikalus tvarkančios institucijos – organizavimo ir veiklos klausimai yra VII Konstitucijos skirsnio reguliavimo objektas. Konstitucijos VIII ir IX skirsniai nustato Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir teismų sistemos sudarymo bei funkcionavimo pagrindus.

Konstitucijos X skirsnis „Vietos savivalda ir valdymas“ (119–124 str.) skirtas ir Konstitucijoje laiduojamai savivaldos teisei ir aukštesniuose administraciniuose vienetuose organizuojamam vietiniam valdymui. XI skirsnis „Finansai ir valstybės biudžetas“ (125–132 str.) nustato finansų bei valstybės biudžeto pagrindus, o XII skirsnis „Valstybės kontrolė“ (133–134 str.) skirtas valstybės kontrolės sistemos pagrindams apibūdinti. XIII Konstitucijos skirsnis „Užsienio politika ir valstybės gynimas“ (135–146 str.) nustato šalies užsienio politikos bei valstybės gynybos pagrindus.

Konstitucijos XIV skirsnis „Konstitucijos keitimas“ (147–149 str.) reguliuoja Konstitucijos keitimo klausimus.

Su pagrindine Konstitucijos dalimi yra tiesiogiai susiję „Baigiamieji nuostatai“ (150–154 str.). Pastebėtina, kad galima diskutuoti, ar „Baigiamuosius nuostatus“ galima laikyti paskutiniu Konstitucijos skirsniu (tiesa, tekste neįvardijamu kaip skirsnis, bet pagal straipsnių numeraciją tokiu laikytinu), ar jiems tenka su pagrindiniu tekstu susijusių baigiamųjų nuostatų vaidmuo. „Baigiamuosiuose nuostatuose“ apibrėžiama, kurie aktai yra Konstitucijos sudedamoji dalis, taip pat nurodoma, kada Konstitucija įsigalioja, kaip ji skelbiama „Baigiamuosiuose nuostatuose“ reguliuojamų santykių laikinumu išsiskiria 153 str. Jame numatyta, kai Konstitucija bus priimta referendumu, Seimas iki 1993 m. spalio 25 d. 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali pakeisti tam tikras nurodytų Konstitucijos straipsnių nuostatas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamąją dalį sudaro du konstituciniai dokumentai: 1991 m. vasario 11 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ ir 1992 m. birželio 18 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesi-

jungimo į posovietines Rytų sąjungas”. Lietuvos Respublikos Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės” patvirtina, kad teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika” yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis principas, kad ši konstitucinė norma ir pamatinis principas gali būti pakeisti tik plebiscitu, jeigu už tai pasisakys ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę.

Lietuvos Respublikos Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas” užfiksuotas Lietuvos siekis puoselėti abipusiai naudingus ryšius su kiekviena valstybe, anksčiau buvusia SSRS sudėtyje, tačiau niekada ir jokių pavidalu nesijungti į jokias buvusios SSRS pagrindu kuriamas naujas politines, karines, ekonomines ar kitokias valstybių sąjungas bei sandraugas. Pagal šį aktą veikla, kuria siekiama įtraukti Lietuvos valstybę į tokias sąjungas ar sandraugas, yra laikoma priešiška Lietuvos nepriklausomybei ir atsakomybė už ją nustatoma pagal įstatymus. Konstituciniu aktu nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ar į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalių.

Konstitucinio reguliavimo pridėtinu elementu reikia laikyti Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos”, kuriame reglamentuota Konstitucijos ir jos atskirų nuostatų įsigaliojimo tvarka. Pagal šį įstatymą įsigaliojus Lietuvos Respublikos Konstitucijai, netenka galios Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas. Įstatymai, kiti teisiniai aktai ir jų dalys, galiojė Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštaruja Konstitucijai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos”, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis. Įstatymu nustatyta, kada baigiasi Aukščiausiosios Tarybos ir jos deputatų įgaliojimai, kada į posėdį renkasi Seimo nariai, koks yra Seimo nario priesaikos tekstas, kaip vertintina teisinė situacija, kol neišrinktas Respublikos Prezidentas, kaip renkami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjai ir t.t. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos” buvo priimtas referendumu kartu su Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Vertinant Lietuvos Respublikos Konstitucijos reguliavimo objektą, reikia pažymėti, kad mūsų šalies Konstitucija, kaip ir daugelis kitų XX a. pabaigoje priimtų naujosios demokratijos valstybių konstitucijų, reguliuoja svarbiausias visuomeninių santykių sritis: valstybės organizacijos, valstybės valdžios institucijų organizacijos ir veiklos, vietos savivaldos ir valdymo, asmens teisinės padėties pagrindų santykius. Reikia pabrėžti ir mūsų šalies pagrindinio įstatymo specifiką. Akivaizdūs ne tik Konstituci-

jos formos, struktūros, bet ir turinio ypatumai. Antai Konstitucijos kūrėjui atrodė būtina konstituciniu lygiu sureguliuoti tam tikrus klausimus, pvz.: požiūrį į posovietinę erdvę (žr. Konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietinės Rytų sąjungas“), į Lietuvos Respublikos pasirinktą europinę ir transatlantinę integraciją (žr. Konstitucijos 47 str. 2 d. pagal 1996 m. birželio 20 d. redakciją), į prigimtini žmogaus teisių ir laisvių pobūdį (žr. Konstitucijos 18 str.) ir t.t.

3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos teisinės savybės

Lietuvos Respublikos Konstitucija visų pirma yra teisinis dokumentas. Todėl nors trumpai apžvelkime šio akto teisinės savybes. Jos atskleidžia šio dokumento teisinį pobūdį, esmę, lemia Konstitucijos vietą šalies teisinėje sistemoje.

Svarbiausios Lietuvos Respublikos Konstitucijos teisinės savybės:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra svarbiausias šalies įstatymas, pagrindinis nacionalinis teisės šaltinis;
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra priimta ir keičiama ypatinga tvarka, kuri skiriasi nuo įstatymų priėmimo tvarkos;
3. Lietuvos Respublikos Konstitucija – aukščiausios galios teisės aktas (Konstitucijos viršenybė);
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra aktas, kuriam būdinga stabilumas (Konstitucijos stabilumas);
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra vientisas aktas;
6. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas.

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekste šis dokumentas tiesiogiai nėra įvardijamas kaip pagrindinis ir svarbiausias šalies įstatymas, tačiau atsižvelgę į jo turinį, ypatingą priėmimo, keitimo ir įsigaliojimo tvarką, teisinę galią bei jam tenkančią vietą nacionalinėje teisės sistemoje, galime teigti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija – neabejotinai svarbiausias šalies įstatymas.

Toks teiginys pagrįstas visų pirma tuo, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija reguliuoja svarbiausius visuomenės gyvenimo socialinius santykius. Ji nustato valstybės organizaciją, viešosios valdžios organizacijas ir įgyvendinimo pagrindus, apibrėžia asmens teisinę padėtį, jo santykius su valstybe.

Konstitucija yra pagrindinis nacionalinės teisės šaltinis, Lietuvos teisės sistemos branduolys. Ji daro poveikį visos teisės sistemos raidai. Konstitucijoje nustatyta valstybės valdžios institucijų kompetencija, jų veiklos kryptys, jų priimamų teisės aktų rūšys. Konstitucijoje nustatyti ir svarbiausi teisinio reguliavimo tikslai kaip trys reguliavimo objektai. Neretai

Konstitucijos straipsniuose tiesiogiai nurodyta, kokius klausimus reikia sureguliuoti įstatymu („Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas“ (30 str.), „Pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato įstatymas“ (35 str. 3 d.), „Teismų sudarymą ir kompetenciją nustato įstatymas“ (111 str. 4 d.). Kartais net tiesiogiai nurodoma, kuriuo konkrečiu įstatymu atitinkami klausimai turi būti sureguliuoti („Konstitucinio Teismo statusą ir jo įgaliojimų vykdymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymas“ (102 str. 2 d.)). „Pradėdami eiti savo pareigas, Ministras Pirmininkas ir ministrai Seime prisiekia būti ištikimi Lietuvos Respublikai, laikytis Konstitucijos ir įstatymų. Priesaikos tekstą nustato Vyriausybės įstatymas“ (93 str.). Neretai įstatyminiam reguliavimui nustatomos ir jo ribos. Antai Konstitucijos 32 str. numatyta, kad piliečio teisė laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą negali būti varžoma kitaip, kaip tik įstatymu. Šiame straipsnyje kartu nustatyta, kad toks ribojimas įstatymu galimas tik jeigu tai būtina valstybės saugumui, žmonių sveikatai apsaugoti, taip pat vykdam teisingumą.

Lietuvos Respublikos Konstitucija yra priimta ypatinga, skirtinga nuo paprastųjų įstatymų, tvarka. Ją 1992 m. spalio 25 d. referendumu priėmė Tauta. Pagal Konstitucijos 151 str. Konstitucija įsigaliojo kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo. Konstitucija keičiama irgi ypatinga tvarka (pačioje Konstitucijoje numatyta, kam priklauso Konstitucijos pataisų iniciatyvos teisė, kokia tvarka ir sąlygomis keičiamos Konstitucijos nuostatos, kaip pasirašomas ir įsigalioja įstatymas dėl Konstitucijos keitimo).

Kita svarbi Konstitucijos teisinė savybė – aukščiausia Konstitucijos normų teisinė galia. Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų viršenybė lemia ypatingą Konstitucijos vietą teisės sistemoje. Konstitucija daro ypatingą poveikį visoms teisinio reguliavimo sritims ir teisinio reguliavimo būdams. Konstitucijos 7 str. nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, interpretuodamas šį Konstitucijos straipsnį, 1997 m. gegužės 29 d. nutarime pažymėjo: „Šis pagrindinis konstitucinis principas nusako Konstitucijos viršenybę teisės aktų sistemoje. Konstitucija apibūdinama kaip pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje. Be to, Konstitucija įteisina pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudaro įstatymų leidybos pagrindą“.

Konstitucijoje ne tik skelbiama šio akto viršenybė, bet ir numatytas jos apsaugos mechanizmas. Konstitucijos teisinę apsaugą laiduoja ir konstitucinė kontrolė. Konstitucijos 102 str. numatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja

Konstitucijai arba įstatymams. Užtikrinant Konstitucijos viršenybę, ypač yra svarbi konstitucinė norma, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Konstitucijos 107 str. 1 d.). Ne mažiau svarbi ir kita konstitucinė nuostata: „Teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai“ (110 str. 1 d.). Tais atvejais, kai yra abejonių dėl įstatymo ar kito teisinio akto, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštaravimo Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją.

Konstitucijos viršenybė – principas taikomas ne tik po Konstitucijos įsigaliojimo priimtiems teisės aktams. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ 2 str. įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis.

Konstitucijos viršenybę reikėtų pažymėti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių santykiuose. Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra Lietuvos Respublikos teisinės sistemos, kuri grindžiama Konstitucijos viršenybe, sudedamoji dalis. Konstitucijos 105 str. numatyta, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai. Taigi Lietuvos Respublikos sudarytos tarptautinės sutartys negali prieštarauti Konstitucijai.

Svarbi Konstitucijos savybė – jos stabilumas. Konstitucijos stabilumas reiškia, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta žvelgiant į ilgalaikę šalies raidos perspektyvą. Konstitucijos stabilumą visų pirma užtikrina pats jos turinys. Ji reguliuoja svarbiausius, fundamentalius visuomenės gyvenimo santykius. Tai labai abstraktus reguliavimas, fiksuojantis tik pagrindinių santykių ribas, palaikantis pakankamą laisvę manevrui Konstitucijos rėmuose. Kitas Konstitucijos stabilumą užtikrinantis veiksnys – sudėtinga jos priėmimo, keitimo ir įsigaliojimo tvarka.

Žinoma, Konstitucijos stabilumas nepaneigia teisinio reguliavimo dinamiškumo. Optimalu, kai Konstitucijos stabilumas yra derinamas su teisinio reguliavimo dinamiškumu. Vienu atveju, matyt, tai tektų užtikrinti Konstitucijos pataisomis, kitu atveju – užtektų Konstitucinio Teismo konkrečioje byloje pateiktos Konstitucijos normų interpretacijos. Šiuo

atveju Konstitucijos aiškinimas būtų grindžiamas esminiais socialinio gyvenimo tam tikros srities pokyčiais.

Konstitucijos 6 str. nustatyta, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, kad kiekvienas asmuo savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Šiame Konstitucijos straipsnyje tiesiogiai užfiksuotos dvi šio teisinio dokumento savybės – konstitucinio reguliavimo vientisumas ir Konstitucijos normų tiesioginis taikymas.

Konstitucijos vientisumas reiškia konstitucinio reguliavimo ryšį ir darną. Konstitucijos normos, principai, institutai – vieninga, susijusi sistema. Norint suprasti konkrečią teisinę taisyklę, reikia ją traktuoti ne kaip izoliuotą nuostatą, o kaip vientisos sistemos elementą, t.y. normą būtina aiškinti viso konstitucinio reguliavimo kontekste. Todėl logiška išvada: „Konstitucija yra vientisas aktas, todėl interpretuojant jos normas negalima nustatyti tokio bet kurios jos normos turinio, kuris prieštarautų visumai”¹.

Kita Konstitucijos savybė – Konstitucijos tiesioginis taikymas. Kaip minėjome, Konstitucijos 6 str. suformuluotas Konstitucijos tiesioginio taikymo principas. Jis reiškia, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija – ne politinė deklaracija, bet teisės normų aktas, kuris galioja, kurį galima taikyti tiesiogiai, kurio reikalavimų privalo paisyti visi teisinių santykių subjektai.

3.4. Lietuvos Respublikos Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. nustatyta:

„Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas.

Kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija”.

Šiame Konstitucijos straipsnyje įtvirtintas Konstitucijos tiesioginio taikymo principas reiškia, kad Konstitucija – teisės normų aktas, kurio nustatytos taisyklės galioja ir yra privalomos visoms valstybės institucijoms, pareigūnams, fiziniams ir juridiniams asmenims, kad, remdamasis Konstitucija, kiekvienas asmuo gali ginti savo teises.

Teisine aksioma reikėtų laikyti teiginį, kad Konstitucija – šalies teisės sistemos pagrindas, jos centrinis elementas. Konstitucijoje įtvirtintos normos plėtojamos, konkretizuojamos kitų teisės sričių normose. Pastarųjų normų ypač daug lyginant su Konstitucijos normomis, jos žymiai detalesnės, jų taikymas paprastesnis. Tačiau nei normų didelis kiekis, nei

¹ *Pavilonis V.* Konstitucijos interpretavimas vykdant abstrakčią teisės aktų teisėtumo kontrolę // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Akty košcowe institucij nadzoru konstytucyjnego. Vilnius, 2000. P. 28.

jose įtvirtintas detalesnis tam tikrų santykių reglamentavimas negali būti laikomi argumentais konstitucinio reguliavimo tiesioginiam poveikiui paneigti. Tiesioginis Konstitucijos taikymas – pagrindinio šalies įstatymo prioritetinės reikšmės užtikrinimo garantija.

Tiesioginis Konstitucijos taikymo principas pripažįstamas šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje. Tais atvejais, kai šis principas nėra tiesiogiai išdėstytas Konstitucijos tekste, jis atskleidžiamas konstitucinės kontrolės institucijų jurisprudencijoje. Konstitucijos tiesioginis taikymas – Konstitucijos normiškumo, Konstitucijos – pagrindinio teisės šaltinio pripažinimo logiška išvada. Šį principą ypač svarbu įtvirtinti pototalitariniame pasaulyje. Buvusiose socialistinės stovyklos šalyse konstitucija buvo traktuojama kaip deklaratyvus pobūdžio politinis teisinis dokumentas, kaip labai bendro pobūdžio principų rinkinys. Asmuo savo teises teisme galėjo ginti remdamasis įstatymu, nutarimu ar instrukcija, bet ne Konstitucija. Ieškinių, pagrįsto tik Konstitucija, likimas buvo aiškus. Teismas paprasčiausiai jo nepriimdavo. Teismų sprendimuose Konstitucijos normomis irgi nebuvo remiamasi.

Demokratinėje teisinėje valstybėje neišvairduojamas konstitucijos nustatytų valstybės valdžios galių nepaisymas, vien deklaratyvus pagrindinių teisių pobūdis. Todėl Konstitucijoje įtvirtintų teisių teisminė gynyba – būtinas konstitucinės santvarkos elementas. Savaime suprantama, tai galima užtikrinti tik tuo atveju, kai Konstitucijos normos taikomos tiesiogiai.

Reikia pažymėti, kad tiesioginis Konstitucijos taikymas – sudėtingas, neretai ir pakankamai problemiškas procesas. Konstitucijos normos – lakoniškos, dažnai labai bendro pobūdžio taisyklės. Tai kelia problemų aiškinantis šių normų turinį ir prasmę bei jas įgyvendinant. Tiesa, didelė dalis Konstitucijos normų yra pakankamai aiškios ir konkrečios, jas taikant didesnių problemų paprastai neiškyla. Antai Konstitucijos 21 str. 4 d. nustatyta: „Su žmogumi, be jo žinios ir laisvo sutikimo, negali būti atliekami moksliniai ir medicinos bandymai“. Šiuo atveju asmuo sužinojęs, kad be jo žinios ar sutikimo, tapo mokslinių tyrimų bandymų objektu, vadovaudamasis Konstitucijos 21 str. 4 d., gali kreiptis į teismą dėl teisių pažeidimo. Žinoma, mokslo ar medicinos bandymų santykių detalus įstatyminis sureguliuojimas, be jokios abejonės, būtų ne tik mokslo tyrimų teisinis pagrindas, bet ir žmogaus teisių apsaugos garantas. Dar vienas pavyzdys: Konstitucijos 82 str. 3 d. sakoma: „Respublikos Prezidento priesaikos aktą pasirašo jis pats ir Konstitucinio Teismo pirmininkas, o jam nesant – vienas iš Konstitucinio Teismo teisėjų“. Ši norma aiški, ją galima įgyvendinti be detalesnio reglamentavimo.

Tačiau Konstitucijoje yra daug blanketinių normų, tiesioginių nuorodų į įstatymus, turinčius nustatyti tam tikrą teisės įgyvendinimo tvarką, institucijos statusą, kompetenciją, įgaliojimų, vykdymo tvarką ir t.t. Tokių

normų pavyzdžiai galėtų būti: „Piliečiams laiduojama peticijos teisė, kurios įgyvendinimo tvarką nustato įstatymas” (Konstitucijos 33 str. 3 d.); „Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas” (Konstitucijos 30 str. 1 d.); „Seimo rinkimų tvarką nustato įstatymas” (Konstitucijos 55 str. 3 d.); „Prokurorų ir tardytojų skyrimo tvarką ir jų statusą nustato įstatymas” (Konstitucijos 118 str. 3 d.).

Kaip galima tiesiogiai taikyti šias normas? Minėjome, kad pagal Konstitucijos 55 str. 3 d. Seimo narių rinkimų tvarką nustato įstatymas. Taigi norint organizuoti Seimo rinkimus, būtina priimti šį įstatymą. Kitaip Seimo rinkimų nesurengsi. Todėl suprantamas klausimas: ar ši Konstitucijos norma taikoma tiesiogiai? Be jokios abejonės, nes ši norma tiesiogiai įpareigoja įstatymų leidėją priimti tam tikrą įstatymą, kuris nustatytų rinkimų tvarką. Tai įstatymų leidėją įpareigojanti norma. Būtent šia prasme ją kaip tiesiogiai veikiančią ir reikia suprasti. Seimo narių konkrečius rinkimų santykius reguliuoja įstatymu priimtos (įgyvendinant Konstitucijos reikalavimus) normos.

Tiesa, galimos ir sudėtingesnės teisinės situacijos. Antai Konstitucijos 25 str. 5 d. įtvirtinta nuostata: „Pilietis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį”. Seimas tik 2000 m. sausio 11 d. priėmė „Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymą”. Problema: kaip reikėtų vertinti 1992–2000 m. teisinę situaciją? Konstitucijoje buvo garantuota piliečio teisė gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį, o šios teisės įgyvendinimo tvarką nustatančio įstatymo nebuvo. Ar tokio įstatymo nebuvimas leido teigti, kad Lietuvos Respublikos piliečiai neturėjo jokių teisinių galimybių įgyvendinti šią konstitucinę teisę? Atsakymas vienas – teisės realizavimo procedūrų įstatyminio reguliavimo nebuvimas negali būti pagrindas Konstitucijos garantuotai teisei paneigti. Įstatymo nebuvimas nereikia, kad asmeniui užkertama galimybė teisminiu keliu ginti Konstitucijoje įtvirtintas teises. Žinoma, nesant tokių bylų teisminės praktikos, sunku daryti apibendrinimus, tačiau jau vien konstitucinių teisės gynimo garantijų buvimas daug ką reiškia.

Žinoma, būtų nerimta tvirtinti, jei Konstitucija taikoma tiesiogiai, detalaus tam tikrų santykių įstatyminio reguliavimo nereikia. Tiesioginis Konstitucijos taikymas – tik vienas iš Konstitucijos poveikio būdų įtvirtinant konkrečius santykius, apsaugant konstitucines teises bei laisves. Konstitucija – pagrindinis įstatymas, teisės sistemos pagrindas, aukščiausio lygmens teisės normų šaltinis. Konstitucijos nuostatos plėtojamos, detalizuojamos kituose teisės šaltiniuose. Jos įtaka jaučiama visose teisės sistemos dalyse, kurių normos turi atitikti Konstituciją. Galima teigti, kad konstitucinių nuostatų nuoseklus konkretizavimas visoje teisės sistemoje – teisinės sistemos subrendimo požymis.

3.5. Konstitucijos interpretavimo problemos

Konstitucijos normų interpretavimas – svarbus Konstitucijoje įtvirtinto teisinio reguliavimo įgyvendinimo etapas. Tik išsiaiškinus Konstitucijos normų turinį, galima tikėtis, kad įgyvendinant šias normas, Konstitucijos siekiai bus įgyvendinti.

Prisimenant teisės teoriją, teisės interpretavimas (arba aiškinimas) – veikla skirta pažinti, suvokti teisės normų turinį, prasmę. Teisės interpretavimas – svarbi teisės normų realizavimo stadija. Ypač ji svarbi taikant Konstitucijos – pagrindinio šalies įstatymo – normas.

Teisės normų interpretavimas turi du elementus. Tai teisės normos prasmės išsiaiškinimas ir išsiaiškintos teisės normos prasmės paaiškinimas. Teisės normos prasmės išsiaiškinimui būdinga tai, kad interpretatorius pats mintyse išsiaiškina, suvokia teisės normos turinį, o išsiaiškintos teisės norma paaiškinama tuo atveju, kai interpretatorius, pats išsiaiškinęs normos prasmę, ją įvairiomis formomis (žodžiu ar raštu) paaiškina kitiems. Neretai teisės normų interpretavimas apsiriboja tik pirmu elementu.

Skiriami įvairūs teisės normų interpretavimo būdai (gramatinis, sisteminis, istorinis, teleologinis ir kt.) bei interpretavimo rūšys (oficialus ir neoficialus – pagal interpretavimo subjektus; adekvatus, plečiamasis, siaurinamasis – pagal aiškinimo apimtį).

Lietuvos Respublikos Konstitucija – aukščiausios galios šalies įstatymas, pagrindinis nacionalinės teisės šaltinis, teisėkūros bazė. Konstitucijos suformuluotos taisyklės itin lakoniškos, labai abstraktaus pobūdžio. Dėl šių normų glausto žodinio formulavimo ar abstraktaus pobūdžio nėra taip paprasta suvokti jų turinį ir prasmę. Todėl konstitucinėje teisėje, palyginus su kitomis teisės sritimis, kurių normos detalesnės, konkretesnės, interpretavimui tenka itin svarbi reikšmė. Be to, Konstitucija – labai plataus spektro politinių jėgų kompromisas. O kompromisas visada susijęs su kai kurių teisinio reguliavimo aspektų sąmoningu nutylėjimu ar formulavimu taip, kad būtų galima daryti bendresnes išvadas. Konstitucijoje galima rasti nemažai normų, kurias galima labai nevienodai suprasti. Taip pat gali iškilti normų suderinamumo ar konstitucinio suregulavimo spragų problemos. Konstitucija – vieninga sistema, todėl suderinti reguliavimą ar užpildyti spragą vadovaujantis konstitucinio reguliavimo sistemos samprata – užduotis Konstitucijos interpretatoriui.

Negalima pamiršti ir tokios aplinkybės, kad visuomenės gyvenimas nuolat vystosi, kad tam tikra nuostata, buvusi aiški viename socialinės tikrovės kontekste, gali tapti sunkiai suprantama kitame. Jeigu Konstitucijos gyvavimo pradžioje dažniausiai tenka aiškinti tik tekstą, tai po de-

šimtmečio, kito – ypač jei Konstitucija sunkiai keičiama, – neretai tenka derinti Konstitucijos normas ir naujus visuomeninius santykius. Šiuo požiūriu ypač pamokoma JAV Aukščiausiojo teismo dviejų šimtų metų konstitucijos interpretavimo praktika.

Konstitucijos interpretavimo subjektais gali būti visi teisės subjektai. Tačiau to interpretavimo teisinė reikšmė priklauso nuo Konstitucijos interpretatoriaus teisinės padėties. Šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse įsitvirtino svarbus Konstitucijos apsaugos institutas – konstitucinė kontrolė. Būtent konstitucinės kontrolės institucijoms tenka oficialaus Konstitucijos interpretavimo funkcija.

Kaip nustatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102 str., Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti teismo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Todėl Konstitucinis Teismas privalo tiksliai išsiaiškinti ne tik tikrinamo akto, dėl kurio pareiškėjui iškilo abejonė, bet ir atitinkamos Konstitucijos normos turinį. Kitaip sakant, Konstitucinis Teismas visais atvejais tikrindamas ginčijamo akto atitikimą Konstitucijai, visų pirma privalo tiksliai suvokti pačių Konstitucijos normų ir principų prasmę ir turinį.

Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskyre jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Atitinkamai ir Konstitucinio Teismo nutarimuose išdėstytų Konstitucijos interpretacijų jokia institucija negali pakeisti. Todėl galima teigti, kad Konstitucinis Teismas yra vienintelis oficialus Konstitucijos normų interpretatorius.

Konstitucija – tiesiogiai taikomas aktas. Vadinasi, ir kitiems teisės subjektams, taikant Konstitucijos normas, būtina išsiaiškinti, suvokti jų prasmę. Tarp valstybės valdžios institucijų svarbus vaidmuo tenka teismams, ypač nagrinėjant bylas dėl pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos. Teismas, konkrečioje byloje iškilus klausimui dėl Konstitucijos normų tiesioginio taikymo, privalo išsiaiškinti. Žinoma, tokia interpretacija yra svarbi tik nagrinėjamai bylai. Vienintelis oficialus Konstitucijos interpretatorius – Konstitucinis Teismas. Jis, aiškindamasis, ar įstatymas bei kitas teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, gali visiškai kitaip nei konkrečioje byloje tai padaręs bendrasis teismas interpretuoti tam tikrą Konstitucijos normą. Konstitucinio Teismo sprendimas, kuriame išdėstyta Konstitucijos normų ir principų interpretacija, galutinis ir neskundžiamas. Pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 d., Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams.

Kokius svarbiausius tikslus Konstitucinis Teismas privalo kelti sau interpretuodamas Konstituciją? Teisės interpretavimo teorijoje šiuo aspek-

tu skiriamos dvi doktrinos: subjektyvioji (statinė) ir objektyvioji (dinaminė).

Pagal pirmą doktriną, teisės normų interpretavimo svarbiausias tikslas – nustatyti teisės normų kūrėjo valią, kuri per visą tų normų galiojimo laiką yra ta pati ir negali kisti. Jeigu tokios normos nebeatitinka joms keliamų tikslų, reikia priimti naują teisės aktą, kuriuo minėtos normos pakeičiamos ar papildomos. Laikantis šios doktrinos, būtina aiškintis aktą priėmusios institucijos siekius. Tai galima padaryti studijuojant ne tik patį teisės akto tekstą, bet išsiaiškinant daugelį kitų aplinkybių, susijusių su teisės akto priėmimu.

Antros doktrinos – objektyviosios (dinaminės) – tikslas yra užtikrinti maksimalų teisės normos ir teisinės tikrovės atitikimą. Socialinė realybė keičiasi greitai, o norma išlieka ta pati. Todėl teisės normą reikia aiškinti taip, kad būtų užtikrintas maksimalus normos atitikimas pasikeitusiai tikrovei, t.y. interpretuotojas turi formuluoti tokį normos turinį, kuris atitiktų to meto visuomenės poreikius.

Ir teisės mokslininkų, ir įvairių šalių konstitucinės kontrolės institucijų interpretavimo prioritetai skiriasi. Koks yra lietuviškasis kelias, kokiam interpretavimui teikiamas prioritetas? „Lietuvos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose nėra tiesiogiai pareiškęs, kokiai kryptčiai jis būtų linkęs atstovauti ar kokiomis nuostatomis vadovaujasi interpretuodamas Konstituciją. Tai galima padaryti tik analizuojant įvairiose bylose priimtų nutarimų tekstus. Jų analizė leidžia daryti prielaidą, kad Konstituciniam Teismui svarbiausia yra nustatyti konstitucinės normos esmę”¹.

Konstitucijos interpretavimo subjektas kiekvienu konkrečiu atveju pats sprendžia, kokią interpretavimą (adekvatų, plečiamąjį ar siaurinamąjį) pasirinkti, kokius naudoti interpretavimo būdus (gramatinį, sisteminį, istorinį, teleologinį ir kt.). Tačiau kiekvienu atveju jis turi atminti, kad būtina laikytis pačioje Konstitucijoje suformuluotų jos interpretavimo pagrindų. Tai Konstitucijos kaip vientiso akto samprata (6 str.), žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis (18 str.), atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis (Konstitucijos preambulė), Lietuvos valstybė – nepriklausoma demokratinė respublika (1 str.), valdžios galių ribojimas Konstitucijoje (5 str.) ir kt.

Interpretuojant Konstitucijos nuostatas, nepakanka apsiriboti tik žodis žodin normos tekstu, būtina įvertinti jos kontekstą ir vietą Konstitucijos normų sistemoje. Be to, interpretuojant vieną Konstitucijos normą, negalima jos supriešinti su kitomis, nes Konstitucija – vieninga sistema. Todėl Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos normas, kiekvie-

¹ *Pavilonis V.* Konstitucijos interpretavimas vykdant abstrakčią teisės aktų teisėtumo kontrolę // Konstitucijos priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Akty concowe instytucji nadzoru konstytucyjnego. Vilnius, 2000. P. 19.

nu atveju turi naudoti visus Konstitucijos normų aiškinimo būdus – sisteminių, gramatinių, istorinių, teleologinių ir kitus.

Konstitucinis Teismas kiekvienu Konstitucijos interpretavimo atveju turi vadovautis interpretavimo tikslu – atskleisti konstitucinio reguliavimo prasmę, užtikrinti konstitucinę santvarką, tiksliai nustatyti Konstitucijoje apibrėžtas valdžios galių ribas, apsaugoti Konstitucijos laiduotas pagrindines teises ir laisves. Nepaisant šių reikalavimų, negali būti užtikrinta Konstitucijos apsauga.

Nagrinėjant Konstitucijos interpretavimo problemas, negalima apeiti ir doktrininio Konstitucijos aiškinimo. Oficialus Konstitucijos aiškinimas pagal savo teisinę reikšmę skiriasi nuo doktrininio (mokslinio) Konstitucijos interpretavimo. Pastarasis yra dėstomas mokslininkų straipsniuose, monografijose, Konstitucijos straipsnių komentaruose ir pan. Nors mokslo teikiamos interpretacijos teisinių pasekmių nesukelia, tačiau negalima neigti oficialaus ir mokslinio Konstitucijos interpretavimo rūšių sąryšio. Oficialus Konstitucijos interpretavimas dažnai yra pagrįstas mokslininkų interpretavimais, beje, Konstitucinio Teismo nutarimuose dėstomos konstitucinių normų interpretacijos savo ruožtu tampa mokslo vertinimo objektu.

3.6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos keitimas

Ypatinga Konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka, kuri skiriasi nuo paprastų įstatymų priėmimo ir keitimo tvarkos, yra laikoma viena iš esminių sąlygų, užtikrinančių Konstitucijos stabilumą.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta Tautos referendumu. „Lietuvos Respublikos Konstitucija priskirtina prie tų konstitucijų, kurioms keisti nustatytos gana sunkios taisyklės“¹.

Konstitucijos 147 str. numatyta, kad sumanymą keisti ar papildyti Lietuvos Respublikos Konstituciją turi teisę pateikti Seimui ne mažesnė kaip 1/4 visų Seimo narių grupė arba ne mažiau kaip 300 tūkstančių rinkėjų. Nepaprastos padėties ar karo padėties metu Konstitucija negali būti taisoma.

Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos Respublikos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumo būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę.

Tik referendumu gali būti keičiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturioliktojo skirsnio

¹ Žilys J. Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė (konferencijos medžiaga). Vilnius, 1998. P. 23.

„Konstitucijos keitimas” nuostatos. Taigi ypač stipri Konstitucijos 1 str., taip pat pirmo ir keturioliktojo skirsnio apsauga.

Konstitucijos pataisos dėl kitų Konstitucijos skirsnių turi būti svarstomos ir dėl jų balsuojama Seime du kartus. Tarp šių balsavimų turi būti daroma ne trumpesnė kaip trijų mėnesių pertrauka. Įstatymo projektas dėl Konstitucijos keitimo laikomas Seimo priimtu, jeigu kiekvieno balsavimo metu už tai balsavo ne mažiau kaip 2/3 visų Seimo narių.

Nepriimta Konstitucijos pataisa Seimui iš naujo svarstyti gali būti teikiama ne anksčiau kaip po metų.

Priimtą įstatymą dėl Konstitucijos keitimo pasirašo Respublikos Prezidentas ir ne vėliau kaip per 5 dienas oficialiai paskelbia. Jeigu nurodytu laiku tokio įstatymo Respublikos Prezidentas nepasirašo ir nepaskelbia, šis įstatymas įsigalioja, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas.

Įstatymas dėl Konstitucijos keitimo įsigalioja ne anksčiau kaip po vieno mėnesio nuo jo priėmimo.

Taip pat reikia prisiminti, kad rengiant 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos galutinę teksto redakciją, buvo sutarta straipsniams, dėl kurių politinio kompromiso dalyviams buvo sunkiausia susitarti ir kurių galutinės redakcijos buvo labiausiai kompromisinio pobūdžio, nustatyti lengvesnę keitimo tvarką tam tikram laikotarpiui. Konstitucijos kūrimo procese dalyvavusios politinės jėgos tikėjosi po 1992 m. Seimo rinkimų turėti Seime pakankamą Seimo narių daugumą, kurios užtektų Konstitucijai pakeisti norima linkme. Taip atsirado Konstitucijos „Baigiamuosiuose nuostatuose” 153 str., kuriuo nustatyta:

„Kai ši Lietuvos Respublikos Konstitucija bus priimta referendumu, Lietuvos Respublikos Seimas iki 1993 m. spalio 25 dienos 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali pakeisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, kurios yra 47, 55, 56 straipsniuose, 58 straipsnio antrosios dalies 2 punkte, 65, 68, 69 straipsniuose, 84 straipsnio 11 ir 12 punktuose, 87 straipsnio pirmojoje dalyje, 96, 103, 118 straipsniuose, 119 straipsnio ketvirtojoje dalyje”.

Šios Konstitucijos keitimo sąlygų išlygos – teisinė politinių kompromisų paieškos išraiška. Palengvinta tvarka buvo leista keisti normas, apibrėžiančias nuosavybės konstitucinį statusą (47 str.), Seimo narių skaičių, Seimo narių rinkimo tvarką (55 str.), teisines prielaidas būti renkamu Seimo nariu (56 str.), teisines pirmalaikių Seimo rinkimų paskelbimo prielaidas (58 str. 2 d. 2 p.), naujai išrinkto Seimo pirmojo posėdžio sušaukimo tvarką (65 str.), įstatymų leidybos iniciatyvos teisę (68 str.), įstatymų priėmimą (69 str.), Respublikos Prezidento įgaliojimus (84 str. 11 ir 12 p.), pirmalaikių Respublikos Prezidento rinkimų sąlygas (87 str. 1 d.), ministrų statuso klausimus (96 str.), Konstitucinio teismo sudarymą (103

str.), prokurorų konstitucinį statusą (118 str.), savivaldybės taryboms atsakingų vykdomųjų organų teisinį statusą (119 str. 4 d.). Išskyrus Lietuvos Respublikos 47 str., tai buvo daugiausia nuostatos, susijusios su valstybės valdžios institucijų teisine padėtimi, jų tarpusavio santykiais.

Tačiau politinio kompromiso dalyvių lūkesčiai ir politinė tikrovė nesutapo. Politinėms partijoms, kurioms buvo atstovaujama Seime po 1992 m. Seimo rinkimų, nepavyko suderinti pozicijų, ir palengvinta tvarka Konstitucija nebuvo pakeista.

Žinoma, ir vėliau buvo siūlymų keisti Konstituciją, tačiau 1992–2001 m. laikotarpiu politinėms jėgoms pasisekė sėkmingai susitarti ir priimti tik dvi Konstitucijos pataisais.

1996 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos 47 str. papildymo įstatymu buvo papildytas Konstitucijos 47 str. tokio turinio 2 dalimi: „Savivaldybėms, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat tiems ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams ir įrenginiams statyti bei eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustato konstitucinis įstatymas”.

1996 m. gruodžio 12 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 str. pakeitimo įstatymu Konstitucijos 119 str. 2 dalyje vietoje žodžio „dvejiems” įrašytas žodis „trejiems”, ir ši dalis išdėstyta taip: „Savivaldybių tarybų narius trejiems metams renka administracinio vieneto gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu”.

Taigi per devynerius Konstitucijos galiojimo metus buvo pasiekti tik du susitarimai: buvo pakeistos konstitucinės normos dėl galimybės užsienio subjektams įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus ir prailgintas savivaldybių tarybų įgaliojimo laikas.

Kaip turėtume vertinti siūlymus keisti Konstituciją? Atrodo, kiekviena diskusija valstybės organizacijos ir funkcionavimo, asmens ir valstybės santykių klausimais vertintina teigiamai ir laikytina normaliu dalyku demokratinėje visuomenėje. Nereikėtų pamiršti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta Konstitucijos keitimo tvarka garantuoja, kad nepagalvotos, tik vienai kuriai nors politinei ar socialinei grupei priimtinos, pataisos nebus įgyvendintos. Norint pakeisti Konstituciją, reikia plataus konstitucinio susitarimo, įvairių politinių jėgų, didžiosios visuomenės dalies palaikymo.

Galima suformuluoti keletą pagrindinių konstitucijos keitimo proceso principų:

- 1) konstitucijos pataisa turi būti akivaizdžiai būtina (t.y. kai esamas konkretus konstitucinis reguliavimas aiškiai neatitinka visuomenės raidos svarbiausių tendencijų ir stabdo šį procesą);
- 2) konstitucijos pataisa turi būti rengiama ir priimama laikantis visų konstitucijoje įtvirtintų reikalavimų (negalimas joks „laisvas“ šių konstitucijos normų interpretavimas);
- 3) ir rengiant, ir priimant konstitucijos pataisą, būtinas platus Lietuvos politinių jėgų konsensusas (t.y. būtinas esminis bendranacionalinis sutarimas, kai nė viena svarbi šalies politinė jėga neprieštarauja konstitucijos pataisai);
- 4) rengiant ir priimant konstitucijos pataisą, negalima pažeisti konstitucijos dvasios (visų pirma joje įtvirtintos konstitucinių vertybių sistemos), konstitucijos vientisumo ir suderinamumo, būtina paisyti teisinės technikos reikalavimų.

3.7. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nagrinėjimo platesniame konstitucinių procesų kontekste problemos

Tik platesniame konstitucinio proceso kontekste nagrinėjant konkrečios šalies konstitucijos priėmimo aplinkybes, jos turinį, formą ir struktūrą, teisine savybes, galima atskleisti konstitucinio reguliavimo ypatybes. Pasaulyje daug valstybių, kuriose galioja konstitucijos, be to, per tam tikrą istorinį laikotarpį vienoje šalyje galiojo ne viena konstitucija. Konstitucinis reguliavimas pakankamai įvairus, jį lemia šalies raidos istorinės sąlygos, tradicijos, konkreti socialinių jėgų ir interesų sankloda ir t.t. Nežiūrint konstitucinio reguliavimo modelių įvairovės, jiems būdinga ir daug bendrų požymių. Lygindami Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją su kitų šalių tuo pačiu istoriniu laikotarpiu priimtomis ir galiojančiomis konstitucijomis, taip pat ir su skirtingų istorinių epochų konstitucijomis, galima atskleisti ne vieną dėsninę ar ypatumą. Tai lemia lyginamosios Konstitucinės teisėtyros svarbą.

Todėl norėdami geriau suvokti šalies dabartinio konstitucinio reguliavimo esmę, jo privalumus ir trūkumus, Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją turime traktuoti kaip reiškinių, kurių reikia nagrinėti platesniame socialiniame, politiniame bei teisiniame kontekste.

Būtų prasminga Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją nagrinėti tokiais aspektais:

1. Nacionalinės konstitucinės teisės raidos aspektu, t.y. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją nagrinėti kaip vieną iš Lietuvos konstitucinės raidos etapų (nacionalinis aspektas);

2. Pasaulio valstybių konstitucinės globalios raidos aspektu, t.y. Lietuvos Respublikos Konstituciją suvokti globalaus konstitucinio proceso kontekste (pasaulinis aspektas);
3. Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucinės raidos aspektu (regioninis aspektas).

Žinoma, galimi ir kitokie požiūriai. Konstitucijos tyrinėjimai kuo įvairnesniais aspektais atskleistų šio reiškinio naujų bruožų, leistų visapusiškai jį suvokti.

Pirmu atveju Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją nagrinėtume Lietuvos nacionaliniu konstitucijų raidos aspektu. Mus domintų šios Konstitucijos ryšys su ankstesniu konstituciniu reguliavimu, konstitucinės tradicijos, atsispindinčios 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, jos nauji bruožai. Tarpukario Lietuvos laikinosios ir nuolatinės Konstitucijos žymi mūsų šalies prieštaringo konstitucinio proceso tam tikras pakopas. Pažymėtina, kad tarpukario Lietuvos konstitucijų lyginamojo tyrimo pagrindai padėti M. Römerio darbuose, ypač „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitose“¹. Ypač prasmingas pastovios demokratinės 1922 m. Lietuvos ir 1992 m. Konstitucijų palyginimas – ir jų priėmimo aplinkybių ir teisinės formos, ir turinio. K. Lapinskas straipsnyje „Lietuvos Konstitucijų istorinių teisinių sąsajų beiėškant“ yra apžvelgęs svarbesnius konstitucinės raidos, atkūrus nepriklausomą valstybę 1918 m. ir 1990 m., ypatumus. Taip pat jis yra lyginęs 1922 m. ir 1992 m. Konstitucijas pagal jų formą bei konstitucinius principus². Prasmingi ir atskirų konstitucinių institutų raidos tyrimai. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nagrinėjimas konstitucinės teisės raidos aspektu leidžia „<...> daryti prielaidas dėl kai kurių teisės institutų perimamumo ir besiformuojančių tam tikrų Lietuvos konstitucinės raidos tradicijų“³. Beje, išryškėja ir dabartinio šalies konstitucinės raidos etapo ypatumai. Antai lyginant pagal priėmimo aplinkybes demokratiškai ir nedemokratiškai priimtas tarpukario Lietuvos Konstitucijas ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, akivaizdi dabartinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos ypatybė ta, kad ji parengta plataus spektro politinių jėgų kompromiso išdavoje, vėliau patvirtinta Tautos referendumu. Taigi pastarasis aktas yra tikros socialinės sutarties išraiška. Palyginus konstitucinio reguliavimo turinį, į akis krinta 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinto žmogaus teisių ir laisvių instituto reikšmės pripažinimas, dėmesys valstybės valdžios pusiausvyros mechanizmui ir t.t.

Antru atveju į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją žvelgiama

¹ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, Mintis, 1990.

² Lapinskas K. Lietuvos konstitucijų istorinių teisinių sąsajų beiėškant // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 31–51.

³ Lapinskas K. Op. cit. P. 50.

plataus pasaulinio konstitucinio proceso kontekste, t.y. suvokiant Lietuvos konstitucinį modelį globalių procesų kontekste. Šiuo atveju galima šalies Konstituciją nagrinėti ir istoriniu aspektu (prisiminkime pasaulio šalių konstitucinės raidos etapus), ir ją lyginti su dabar galiojančiais ar pastaruoju metu galiojusiais konkrečios valstybės konstituciniais modeliais. Tokie sugretinimai vėlgi padėtų atskleisti lietuviškojo konstitucinio reguliavimo tam tikrus bruožus. Mokymosi tikslais studentai galėtų pradėti, tarkim, nuo 1992 m. Lietuvos Respublikos ir garsiosios JAV 1787 m. Konstitucijų palyginimo. Jų priėmimo istorinės aplinkybės, konstitucinio reguliavimo apimtis, valstybės valdžios institucijų sistema, konkretūs konstituciniai institutai ir t.t. – platus palyginimų laukas. Ne mažiau pamokančios būtų Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos ir demokratinų šalių modernių konstitucijų lyginamosios studijos.

Ir trečias aspektas. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją galima nagrinėti ją lyginant su Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijomis, ypač su panašiomis istorinėmis sąlygomis priimtomis pototalitarinės epochos konstitucijomis. Šio regiono valstybių gyvenime regime daug panašumų, nors kiekvienos šalies situacija individuali. Griuvus totalitarinei sistemai, šiose šalyse bandoma įtvirtinti ir sustiprinti demokratinės santvarkos pagrindus, demokratinės visuomenės vertybes. Daugelis šių šalių, kaip ir Lietuva, priėmė naujas Konstitucijas. Konstitucinio reguliavimo analizė atskleidžia, nežiūrint kiekvienos šalies skirtumų, daug bendrų bruožų. Pototalitarinių Vidurio ir Rytų Europos konstitucijoms būdinga:

- detalus pagrindinių teisių ir laisvių reglamentavimas;
- konstitucinis politinio pliuralizmo ir politinių partijų veiklos, masinės informacijos priemonių veiklos, tautinių mažumų, rinkos ūkio, nuosavybės santykių apsaugos reglamentavimas;
- siekimas įtvirtinti „racionalizuotą“ parlamentinį ar pusiau prezidentinį valdymą;
- skelbiamos teisinės, pasaulietinės, socialinės valstybės idėjos; dažniausiai tekste tiesiogiai formuluojamas ir valdžios padalijimo principas, kurio laikantis nustatomi valdžios institucijų įgaliojimai ir tarpusavio santykiai;
- europinis konstitucinės kontrolės modelis.

Šie ir kiti bruožai būdingi daugeliui XX a. pabaigos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų, taip pat ir Lietuvos. Tai sietina su istorinės situacijos panašumais, su iš esmės tuo pačiu metu vykstančiu perėjimu į demokratiją (pasak J. P. Massias, šio regiono valstybių konstitucinė teisė negali būti atsieta nuo perėjimo į demokratiją sampratos¹), su šiose šalyse vykdomomis socialinėmis ekonominėmis bei politinėmis reformomis,

¹ Massias J.-P. Droit constitutionnel des Etats d'Europe de l'Est. Paris, Presses universitaires de France, 1999. P. 7.

su Vakarų demokratinių šalių minties ir teisinės praktikos įtaka. Į kiekvienos šalies Konstituciją reikėtų žvelgti ir kaip į originalų įvairių veiksnių santykio rezultatą nepamirštant ir nacionalinės praktikos, ir minties savitumą. Juolab, kad vienose šalyse pokyčiai yra akivaizdūs, kitoms sunkiau sekasi įveikti praeities palikimą; vienos šalys orientuojasi į Europos Sąjungą, jos teisinius standartus, kitų siekimai vis dar nesusklostę ar net kitokie ir t.t. Todėl Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos nagrinėjimas Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucinės raidos kontekste yra perspektyvus. Gaila, kad kol kas šis tyrinėjimų baras mažai tepaliestas.

4 poskyris

TEISĖS KONSTITUCIONALIZACIJA

4.1. Teisės konstitucionalizacija – šiuolaikinės teisės raidos tendencija

4.2. Konstitucijos įtaka teisės doktrinos raidai

4.3. Konstitucija ir teisėkūra

4.4. Konstitucija ir teisės praktika

4.1. Teisės konstitucionalizacija – šiuolaikinės teisės raidos tendencija

Lietuvos nūdienos teisinėje literatūroje bene madingiausia tema – nacionalinės teisės harmonizacija su Europos Sąjungos teise, europinių teisinių standartų įtvirtinimas įvairiose teisinio gyvenimo srityse. Nesibaigia diskusijos dėl nacionalinės ir tarptautinės teisės santykių, dėl Europos šalių teisę vienijančių tendencijų, teisinio reguliavimo globalios ir regioninės unifikacijos įtakos. Mažiau dėmesio skiriama kitam – ne mažiau svarbiam šiuolaikinio teisinio gyvenimo reiškiniui – teisės, visos teisinės sistemos, teisinės tikrovės konstitucionalizacijai.

XX a. pabaigoje pastebėta, kad ir įvairios teisės šakos, ir teisės normų taikymo praktika, net teisės mokslas patiria vis didesnę Konstitucijos, jos vertybių, poveikį. Konstitucija vis labiau skverbiasi į visą teisinį gyvenimą. Šį reiškinį galėtume įvardyti kaip teisės konstitucionalizaciją. Šio reiški-

nio sampratos pagrindus savo darbuose yra atskleidęs Louis Favoreu¹. Konstitucinis pagrindinių asmens teisių ir laisvių įtvirtinimas, tiesioginis Konstitucijos taikymas, konstitucinės kontrolės institucijų atsiradimas ir aktyvi jų veikla, galimybė ginti savo teises vadovaujantis Konstitucija daro pagrindinį šalies įstatymą realiu teisinio gyvenimo centru.

Apie teisės konstitucionalizaciją diskutuoja daugelio šalių konstitucioninkai. Teisės konstitucionalizacija buvo svarbiausia XV lyginamosios teisės kongreso, vykusio 1998 m. Didžiojoje Britanijoje, Bristolyje, tema.

Pastebėta, kad teisės konstitucionalizacija įvairiose šalyse vyksta nevienodu greičiu, nevienodas jos lygis ir įvairiose teisės srityse. Rašoma, kad paprastai ši tendencija stipresnė šalyse, kurioms anksčiau teko išgyventi totalitarinį ar autoritarinį valdymą (Vokietijos, Ispanijos pavyzdžiai nurodomi veik visų šiuo klausimu rašiusių darbuose), nors ši tendencija pastebima ir šalyse, kurių demokratinė raida pakankamai nuosekli. Atskirų teisės sričių konstitucionalizacijos „lygis“ irgi nevienodas. Pabrėžiama, kad ši procesą lengviau pastebėti baudžiamojoje teisėje ar baudžiamajame procese, administracinėje, finansų ir socialinio aprūpinimo teisėje, bet ne civilinėje teisėje ar civiliniame procese.

Konstitucinės kontrolės institucijų atsiradimas, konstitucinių teismų veikla užtikrinant konstitucijos apsaugą leidžia kalbėti apie „veikiančios“ konstitucijos įsivyravimą. Pagrindinių teisių apsauga, darnaus valstybės valdžios institucijų funkcionavimo užtikrinimas – konstitucinio teismo funkcijos, kurių įgyvendinimas skatina teisės sistemos konstitucionalizaciją.

Tai konstitucijos „stiprėjimo“ procesas. Ypač šis procesas aktualus neseniai demokratiją atkūrusiose ar tik pradėjusiose žengti demokratijos keliu Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Jose formuojasi naujoji teisininkų karta su kitokia sąmone, kitokiu konstitucinės teisinės sistemos supratimu.

Pažymėtina, kad naujosios, ypač Vidurio ir Rytų Europos šalių, konstitucijos – dažnai ganėtinai detalios. Juolab, kad konstituciniai teismai, kuriems tenka interpretuoti konstitucijos normas ir principus, detaliai atskleidžia ir ganėtinai abstrakčių principų ar normų turinį. Taigi daugelyje šalių „gyvoji“ konstitucija yra ne abstrakcija, bet tikrovė. Tiesa, visada galima pradėti seną ginčą: ar savo interpretacijomis konstitucinis teismas „nužygiavo“ per toli, ar nepakeitė konstitucijos kūrėjų vizijos savo

¹ Favoreu L. La constitutionnalisation du droit // L'unité du droit. Mélanges en hommage à Roland Drago. Paris, 1996. P. 25–35; Favoreu L. La constitutionnalisation du droit pénal et de la procédure pénale // Droit pénal contemporain. Mélanges en l'honneur d'André Vitu. Paris, Éditions Cujas, 1989. P. 169–203; Favoreu L. L'influence de la jurisprudence du Conseil constitutionnel sur les diverses branches du droit // Itinéraires. Etudes en l'honneur de Léo Hamon. Paris, Economica, 1982. P. 235–244.

vizija. Tai senas ginčas: kaip turi būti interpretuojama konstitucija – statiškai ar dinamiškai? Kam teikti prioritetą interpretuojant tekstą – konstitucijos kūrėjų ketinimams ar visuomenės realijų pokyčiams? Šiuo atveju mus domins ne šie klausimai. Mus domins konstitucijos – svarbiausio teisės šaltinio – poveikis teisei, teisei realybei. Tai XX a. pabaigos teisinio gyvenimo tendencijos, kai konstituciniai pagrindai išties tampa teisės kūrybos, teisinio reguliavimo ir teisės praktikos svarbiausiu formuojančiu elementu, kurio negalima ignoruoti, apeiti ar nutylėti. Taigi, turėtume sutikti su Francis Delpérée, kuris teigia: „<...> teisinės tvarkos konstitucionalizacija susijusi su tuo, kaip Konstitucija suvokiama, išdėstyta ir taikoma”¹. Šis autorius pabrėžia teisės doktrinos, teisės sąmonės poveikio svarbą, pačios konstitucijos nustatyto reguliavimo kokybės reikšmę (daug spragų, prastai suformuluota konstitucinio reguliavimo sistema – prasta atrama šiame procese), bei teisinės praktikos, vainikuojančios teisinės minties ir teisinio reguliavimo prasingumą, svarbą.

Išsyk norėtusi pažymėti, jog šiuo požiūriu Lietuvos padėtis ganėtinai palanki. Naujoviškos teisės pasiilgę protai, pradėta teisinė reforma, pakankamai moderni 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta reguliavimo sistema – aplinkybės, skatinančios galimybę kurti ant tvirtų konstitucinių pamatų stovinčią teisę. Ir teisės mokslininkai (ne vien konstitucininkai), ir naujųjų CK, BK, BPK, CPK ir kitų kodeksų bei įstatymų kūrėjai, kiti teisėkūros proceso dalyviai, ir teisininkai praktikai turėtų suprasti šią teisės raidos tendenciją, ją remti ir įgyvendinti savo veikloje.

4.2. Konstitucijos įtaka teisės doktrinos raidai

Pirmiausia apžvelgsime konstitucijos įtaką teisės doktrinos (ją suprantant kaip vyraujančias šalyje teisės idėjas, teorijas, koncepcijas) raidai. Pati konstitucija yra teisinės minties kūrinys, tam tikrų teisinių vertybių išraiška. Jos normos ir principai, jų taikymo praktika daro įtaką teisės mokslui, skatina tyrinėjimus ar net tam tikra linkme juos nukreipia.

Kalbėti apie Lietuvos Respublikos Konstitucijos įtaką teisės doktrinai – tai kalbėti ne tik apie pačios Konstitucijos normų ir principų, jos vertybių įtaką teisiniam mąstymui, bet ir apie Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, kurioje atskleidžiami šie teisiniai principai ir normos, įtaką teisei minčiai.

Gaila, kad iki šiol Lietuvoje nėra išleista konstitucinės teisės vadovėlio, neturime ir mokslinio, grindžiamo konstitucine jurisprudencija, Lie-

¹ Delpérée F. La constitutionnalisation de l'ordre juridique belge // Revue belge de droit constitutionnel. 1999. N° 3. P. 227.

tuvos Respublikos Konstitucijos komentaro¹, kuriame turėtų būti aiškiai nušviestos konstitucionalizacijos tendencijos. Tiesa, šias iki šiol neužpildytas spragas kompensuoja dažnai pasirodantys straipsniai, mokslinių konferencijų medžiaga, kur nagrinėjamos įvairios konstitucinės problemos. Konstitucijos principų ir normų analizė, konstitucinių vertybių turinio atskleidimas – svarbus teisės mokslo baras. Parašytuose darbuose pabrėžiama konstitucijos normiškumas, jos tiesioginis veikimas, konstitucijos reikšmė teisės sistemoje, konstitucijos apsaugos svarba. Nagrinėjama ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika. Ir Lietuvos Respublikos Konstitucija, ir konstitucinė jurisprudencija lyginama su kitų šalių konstitucine tikrove ir t.t.

Ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos reikšmė suvokiama tik konstitucinės teisės tyrinėjimuose? Mums labiau rūpi Konstitucijos poveikis suvokiant visų teisės sričių problemas. Konstitucija gali būti teisinio gyvenimo centras tik tuo atveju, kai ir civilinės, baudžiamosios, darbo, finansų, proceso ir kitų teisės sričių mokslininkai supras jos reikšmę. Tai pirmoji grandis, lemianti teisinio gyvenimo konstitucionalizaciją.

Norėdami tai sužinoti, turime nagrinėti daugumą per pastaruosius dešimtmečius pasirodžiusių straipsnių, darbų, konferencijų medžiagų. Tai būtų įdomūs tyrinėjimai. Paprasčiausias kelias išsiaiškinti tikrąją padėtį – perversti neseniai Lietuvoje pasirodžiusius svarbesnius darbus civilinės teisės, civilinio proceso teisės, baudžiamosios teisės ar darbo teisės klausimais. Pastebėsime, kad vienuose darbuose vertinamas tik įstatyminis reguliavimas, jį konkretizuojantieji poįstatyminiai aktai, ir nebandoma konkrečios teisės srities problemų aiškinti plačiau teisės sistemos, kurios centre yra konstitucija, kontekste. Formaliai užsimenant apie konstituciją ar atskirus jos principus, esmės nekeičia. Siauras požiūris, kai žvelgiama tik į kodekso ar įstatymo tekstą, bet nematoma teisės sistemos sąsajų, nesuprantama tikrojo teisinių vertybių santykio, nesuvokiama teisės sistemos kaip vieno ansamblio galimybių, ateityje gali virsti teisiniais sprendimais, kurių teisinė ir gyvenimiškoji logika stebina visuomenę.

Šiuolaikiniam teisininkui šalies konstitucija, jos principai ar normos nėra vien deklaracija. Tai teisinis instrumentas, kuriuo privalu mokėti naudotis. Todėl negali nedžiuginti Lietuvos teisės mokslininkų darbai, kuriuose konkrečios teisės šakos problemos nagrinėjamos siejant jas su kitomis teisės sistemos dalimis bei atsižvelgiant į konstitucinį kontekstą. Antai nagrinėdami civilinio proceso kursui skirtą veikalą², pastebėsime, kad teisės šakos ir konstitucinės teisės ryšys atskleidžiamas ir aptariant

¹ Šią spragą jau bandoma užpildyti. 2000 m. pasirodė „Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras“. 1 d. (atsakingasis redaktorius K. Jovaišas). Jame komentuojama Konstitucijos preambulė ir šeši pirmieji jos skirsniai.

² *Mikelėnas V. Civilinis procesas*. 1 d. 2 leid. Vilnius, Justitia, 1997.

bendruosius civilinio proceso klausimus, ir gilinantis į konkrečias problemas. Pažymima, kad „...konstitucinės teisės normos įtvirtina daugumą civilinio proceso teisės principų (Konstitucijos 30, 109, 110, 114, 117 straipsniai)“¹. Aptariant civilinio proceso teisės šaltinius, pradedama nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Teigiama, kad procese teisės aspektu svarbu tai, kad Konstitucija įtvirtina teismų sistemą (111 str.), atskirus proceso principus (valdžių padalijimo – 5 str.), viešumo (117 str.), teisminės gynybos prioriteto ir universalumo (30 str.), nepriklausomumo (109 str.), išimtinės teisės vykdyti teisingumą suteikimo teismams (109 str.). Nurodoma, kad labai svarbūs ir kiti Konstitucijos straipsniai: 6 str., nustatantis tiesioginio konstitucijos taikymo galimybę, 7 str., skelbiantis, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, kad galioja tik paskelbti įstatymai, 31 str., draudžiantis versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius bei artimus giminaičius ir t.t. Minėto civilinio proceso kurso autoriaus nuomone, Konstitucijos kaip teisės šaltinio vaidmuo itin svarbus 6 str., įtvirtinančiu tiesioginio Konstitucijos taikymo principą. „Šis principas labai reikšmingas sprendžiant civilines bylas, nes teismas gali užpildyti teisės spragą ar išspręsti kolizinį klausimą tiesiogiai vadovaudamasis Konstitucija“². Neretai mūsų nagrinėjamame Civilinio proceso kurse konstitucinis reguliavimas atskleidžiamas pasinaudojant konstitucinės kontrolės institucijos sprendimų analize. Konstitucinio Teismo sprendimais grindžiama įvairių Konstitucijos normų ar principų samprata (atskleidžiant teisėjų nepriklausomumo principo esmę, remtasi Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d., 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimais). Tai nauja tendencija, atspindinti teisės mokslo konstitucionalizacijos tendencijas.

Žodžiu, aptartame darbe konstituciniai klausimai yra organiška kiekvienos problemos nagrinėjimo dalis.

Panašių bruožų, gal tik ne tokių ryškių, galima įžvelgti „Baudžiamosios teisės“³ vadovėlyje. Jame svarbi reikšmė teikiama Konstitucijoje įtvirtintiems principams. Tie principai svarbūs ir baudžiamojoje teisėje (lygybės, teisėtumo, humanizmo ir kt.). Žinoma, tai pirmi žingsniai, tačiau jie leidžia daryti išvadą apie prasidėjusią teisės doktrinos konstitucionalizaciją.

Esame minėję, kad (taip pat ir Lietuvoje) įvairių teisės disciplinų konstitucionalizacijos lygis nevienodas. Teigiama, kad ši tendencija labiau turėtų būti pastebima viešosios teisės srityje, ir mažiau – privatinės teisės. Bet šiuo metu negalima daryti kategoriškų išvadų. Matyt, lemia ne

¹ Mikelėnas V. Op. cit. P. 29.

² Mikelėnas V. Op. cit., p. 34.

³ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius, Eugrimas, 1998.

vien teisės šakos pobūdis (nors visos teisės šakos jaučia konstitucionalizacijos įtaką), bet ir konkrečios srities specialistų pasirėngimas nuo legalistinės teisės sampratos pereiti prie konstitucijos primatu grindžiamos teisės supratimo. Norėusi, kad tokia teisės samprata įsitvirtintų visose teisės mokslo srityse, kad teorinės interpretacijos, mokslinės analizės būtų siejamos su konstituciniais principais ir normomis, kad teisės sistema būtų traktuojama kaip organiška visuma.

4.3. Konstitucija ir teisėkūra

Konstitucijos, svarbiausio teisės šaltinio, įtaka jaučiama visoje teisės sistemoje, visose teisinio reguliavimo srityse. Visi teisėkūros subjektai privalo laikytis konstitucinio imperatyvo: negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 str. 1 d.). Koks modernios Konstitucijos poveikis teisėkūros procesui? Ar galima kalbėti apie akivaizdžią jos konstitucionalizacijos tendenciją?

Konstitucijos poveikį teisėkūrai galima tyrinėti įvairiais aspektais. Konstitucijoje nustatytos valstybės valdžios institucijų kompetencijos ribos, taip pat ir šių institucijų teisėkūros galimybės. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 2 p. Seimas leidžia įstatymus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 95 str. 1 d. nustatyta, kad Vyriausybė valstybės valdymo reikalus sprendžia priimdama nutarimus.

Konstitucijoje randame ir teisės normų hierarchijos pagrindus. Minėtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 str. 1 d. normoje įtvirtintas Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje principas. Įstatymo viršenybę, lygindami su Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktais, regime Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102 str. 1 d., nustatančioje, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti ir svarbiausi teisės normų kūrimo procedūrų klausimai. Konstitucijos 68 str. nustatyta, kad įstatymų leidybos iniciatyvos teisė Seime priklauso Seimo nariams, Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turi ir Lietuvos Respublikos piliečiai. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti. Konstitucijos 69 str. 2 d. nustatyta, kad įstatymai laikomi priimti, jeigu už juos balsavo dauguma dalyvaujančių posėdyje Seimo narių.

Svarbiausi visuomeniniai santykiai šalyje reguliuojami įstatymų. Konstitucijoje nustatyti įstatyminio reguliavimo pagrindai. Konstitucijoje nustatyta, kurie klausimai reguliuojami būtent įstatymu (pvz.: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. sakoma, kad politinių partijų, kitų

politinių ir visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja įstatymas). Taigi Konstitucija neretai nustato reguliavimo objektą. Kartais Konstitucijoje tiesiogiai fiksuojama, koks konkretus įstatymas turi būti priimtas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 111 str. 4 d. nustatyta, kad teismų sudarymą ir kompetenciją nustato Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Konstitucijos 102 str. 2 d. – kad Konstitucinio Teismo statusą ir jo įgaliojimų vykdymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas.

Konstitucijoje nustatomi ne tik įstatyminio reguliavimo objektai, bet ir įstatyminio reguliavimo pobūdis. Tokių nurodymų, kaip reguliuoti tam tikrus santykius, pavyzdžiai gali būti šios Konstitucijos normos: „Įstatymu draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 54 str. 2 d.), „Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 4 d.), ir t.t.

Šios Konstitucijos normos – privalomos įstatymo leidėjui. Tai įpareigojimas įstatymu sureguliuoti tam tikrus visuomeninius santykius, sureguliuoti laikantis jos nustatytų reikalavimų. Konstitucijoje įtvirtintus teisinio reguliavimo pagrindus turi atitikti ir poįstatyminiai aktai.

Taigi akivaizdus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kaip teisėkūros proceso kryptį nustatančio teisės dokumento vaidmuo. Teisėkūros subjektams ši kryptis privaloma. Konstitucinės krypties laikymąsi užtikrina konstitucinės kontrolės mechanizmas. Todėl turime aptarti ir Konstitucinio Teismo įtaką teisėkūros procesui.

Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstitucijos normas ir principus, išaiškina jų prasmę ir turinį. Tai labai svarbu teisėkūros subjektams, kurie savo priimamais aktais neturėtų pažeisti konstitucinio reguliavimo ribų.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose išaiškinti tokie svarbūs teisėkūros įgyvendinimo principai, kaip valdžių padalijimas, pareiga laikytis nustatytos teisės akto priėmimo procedūros, draudimas savintis kitai valdžios institucijai priskirtą kompetenciją, draudimas, įgyvendinant savo įgaliojimus, pažeisti Konstitucijos normas ir principus. Neretai Konstitucinio Teismo nuostatos tampa paakiniimu priimti tam tikrą teisės aktą. Kaip apskritai turėtų Seimas ir Vyriausybė reaguoti į Konstitucinio Teismo nutarimus? Reikia sutikti, kad Seimo, Vyriausybės reakcija turi būti racionali. „Racionalus reagavimas šiuo atveju reikštų, kad Seimui ir Vyriausybei tenka vietoje Konstitucijai prieštaraujančių teisės aktų priimti kitus teisės aktus, atitinkančius Konstitucijos reikalavimus, tenka pareiga nepalikti nereglamentuotų visuomeninių santykių ir

kuo skubiau užpildyti teisėje susidariusias spragas”¹.

Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatos neretai nubrėžia ir būsimo teisinio reguliavimo ribas, ir to reguliavimo kryptį.

4.4. Konstitucija ir teisės praktika

Aptarę teisės mokslo, taip pat teisėkūros konstitucionalizacijos klausimus, turime aptarti modernios konstitucijos įtaką teisės įgyvendinimui – t.y. teisės normų nustatytų reikalavimų ir galimybių realizavimą teisės subjektų praktinėje veikloje. Kartais net teigiama: „daugelyje šiuolaikinių pasaulio valstybių pastebima teisinės tvarkos konstitucionalizacija suprantama kaip konstitucinių normų ir principų tiesioginė įtaka taikant teisę individų ir valstybės santykiuose, taip pat santykiuose tarp individų”². Reikėtų pridurti, kad tokia Konstitucijos įtaka turėtų būti jaučiama ir valstybės valdžios institucijų bei įstaigų tarpusavio santykiuose.

Šiuo atveju aptarsime Konstitucijos įtaką teisės taikymui. Teisės taikymas paprastai suvokiamas kaip teisės normų realizavimas valstybės institucijų, pareigūnų veikloje. Šiame procese ypatingas vaidmuo tenka teisėsaugos institucijoms.

Lietuva – viena iš pokomunistinio pasaulio šalių, siekianti įtvirtinti teisės viešpatavimu pagrįstą bendrų reikalų tvarkymo praktiką. Negalima pamiršti, kad visuomenės sąmonėje dar išliko „antikonstitucinė” tradicija, paveldėta iš sovietinės epochos, kai ir teisininkai praktikai, ir visuomenė savo kasdienėje veikloje vadovavosi ne Konstitucija ir įstatymais, bet dažniausiai poįstatyminiais teisės aktais, kai aukštesnio lygio teisės aktų turinys buvo suvokiamas atsižvelgus į jį detalizuojančių teisės aktų turinį. Kitaip tariant, instrukcijos ar aplinkraščiai faktiškai atliko svarbiausią teisinį reguliavimą nustatančio teisės akto vaidmenį. O Konstitucija, konstituciniai principai buvo laikomi tik deklaracija, kuria remdamasis jokio intereso ar subjektinės teisės negali apginti. Net ir teisės studijas baigusiems profesionalams teisininkams konstituciniai principai buvo lyg „paukščių kalba”, kažkas neaišku ir be turinio, tarytum nepasiekiamas (ir todėl nesiekiamas praktiškai) idealas.

Šiuolaikio šalies teisės raidos etapo uždavinys – įveikti tokią tradiciją. Ir konstitucinės teisės mokslas, ir teisėkūra turi formuoti naują teisės, pagrįstos Konstitucijos viršenybe, sampratą. Ne mažiau svarbi ir teisės taikymo, grindžiamo Konstitucijos vertybėmis, konstituciniais principais

¹ *Sinkevičius V.* Konstitucinio Teismo nutarimų įtaka įstatymų leidybai // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Vilnius, 1998. P. 210.

² *Popławska E.* The „constitutionalisation” of the legal order // *Droit polonais contemporain.* Polish contemporary law. 1997. No 1–4. P. 115.

ir normomis, problema. Todėl labai svarbu, kad ir teisininkai praktikai, ir įvairiose valstybės institucijoje dirbantys pareigūnai, ir tarnautojai, ir visuomenė išsąmonintų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. nuostatas, jog Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, jog kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija.

Konstitucijos taikymas – ypač sudėtingas procesas. Neįsąmoninus jo pagrindų, iškyla didelis rizikos pavojus. Netgi rašoma: „Tiesioginis Konstitucijos taikymas, nors ir įmanomas iš principo, lemia neigiamas pasekmes – skirtingą jos normų interpretavimą, subjektyvizmą ir kolizijas”¹. Žinoma, tokių teiginių galėtume laikyti tam tikra legalizmo išraiška. Tačiau juo primenama ir tai, kad konstitucines normas būtina konkretizuoti, plėtoti, atskleisti jų turinį, įgyvendinimo tvarką.

Kalbant apie Konstitucijos įtaką teisei praktikai, pirmiausia reikia apžvelgti Konstitucinio Teismo praktiką. Tai institucija, kuriai tenka oficialaus Konstitucijos interpretuotojo, Konstitucijos saugotojo funkcijos.

Ne viename savo nutarime Konstitucinis Teismas yra atskleidęs Konstitucijos reikšmę teisinės sistemos funkcionavimui. Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose sprendžiami įstatymo ar kito teisės akto atitikties Konstitucijai klausimai, yra tiesioginė praktika, kuria Konstitucijai suteikiama gyvybė, kuria realiai užtikrinamas konstitucinis teisėtumas, ginama konstitucinė santvarka. Konstitucinio Teismo veikla, sprendžiant įstatymų ir kitų teisės aktų atitikties Konstitucijai klausimus, bus plačiau aptarta šeštame vadovėlio skyriuje.

Tarp teisėsaugos institucijų savo reikšme išsiskiria teismai, kurie turi valstybės suteiktą išimtinę kompetenciją, nepriklausomai nuo kitų valstybės valdžios institucijų ar proceso dalyvių, įstatymų nustatyta proceso tvarka vykdyti teisingumą. Šią funkciją atlieka ir bendrosios kompetencijos teismai, ir specializuoti administraciniai teismai. Asmens teisės į teisminę gynybą – teismų veiklos konstitucinis principas (pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str. 1 d. asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą).

Priėmus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, šalies teismai pamažu vis geriau suvokia Konstitucijos normų ir principų reikšmę teisei praktikai. Šį procesą bene geriausiai iliustruoja Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimai, kurie šia linkme orientuoja teisminę praktiką.

Antai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 1997 m. gruodžio 22 d. nutarimo Nr. 14 „Dėl civilinių bylų, kylančių iš mokesčių teisiųjų santykių, nagrinėjimo teismuose apibendrinimo rezultatų”, 2 p. išaiškinta, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 127 str. mokesčius, kitas įmo-

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 d. Vilnius, 2000. P. 38.

kas ir rinkliavas į valstybės (savivaldybės) biudžetus nustato tik įstatymai. Apmokestinimo tam tikru mokesčiu tvarką nustato tik tam tikras įstatymas arba jo pagrindu priimtas Vyriausybės nutarimas, arba jų pagrindu priimtas teisės aktas. Civilinių bylų, kylančių iš mokesčių teisinių santykių, nagrinėjimo teismuose apžvalgoje (joje buvo išanalizuota civilinių bylų, kylančių iš mokesčių santykių, nagrinėjimo praktika) konstatuota: „Teismai, nagrinėdami šios kategorijos bylas, turėtų atsižvelgti ir į mokesčių klausimais priimtus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 metų kovo 15 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 dienos nutarimu Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei žyminio mokesčio mokėjimo ar gražinimo tvarkos patvirtinimo“ patvirtintų žyminio mokesčio tarifų 5, 6, 7, 8, 16, 17, 19, 27.4–27.9, 29, 34 ir 36 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio įstatymo 6 straipsniu ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 6 straipsniu“ ir 1997 m. liepos 10 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 55 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 56 straipsnio 4 dalies 1, 2 punktų ir 58 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“¹.

Kitame nutarime (1998 m. gegužės 1 d. nutarimas Nr. 1 „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 7, 7¹ straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“. Aukščiausiojo Teismo Senatas išaiškino teismams, kad teismas, nagrinėdamas bylas dėl asmens garbę ir orumą žeminančių ir tikrovės neatitinkančių žinių bei informacijos apie asmens privatų gyvenimą be jo sutikimo paskleidimo, turi vadovautis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 7, 7¹ str., Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymu ir t.t. Aukščiausiojo Teismo Senatas pažymėjo, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (Konstitucijos 6 str. 1 d.). Tiesiogiai vadovaudamasis Konstitucija, teismas gali užpildyti teisės spragą ar išspręsti įstatymų koliziją (pvz.: CK 7¹ str. 1 d. numato moralinės žalos atlyginimą paskleidus informaciją apie asmens privatų gyvenimą be jo sutikimo, o Visuomenės informavimo įstatymo 21 str. 1 ir 3 d. nustato, kad tokia informacija turi būti ir žeminanti asmens garbę ir orumą. Šiai įstatymų kolizijai spręsti taikytinas Konstitucijos 22 str., nesiejantis privataus gyvenimo neliečiamumo pažeidimo su garbės ir orumo žeminimu)².

Šie pavyzdžiai rodo, kokią reikšmę Konstitucijos tekstui, Konstitucinio Teismo atliktam Konstitucijos principų ir normų išaiškinimui teikia bendrųjų teismų sistema.

¹ Teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. 1997. Nr. 8. P. 124–125.

² Teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. 1998. Nr. 9. P. 50.

Dar viena aplinkybė žymi, kokių mastų išaugo teisinėje praktikoje Konstitucijos reikšmė. Tai pastaraisiais metais ypač išaugęs teismų kreipimosi į Konstitucinį Teismą skaičius. Pagal Konstitucijos 110 str. teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai. Tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą, prašydamas spręsti, ar šis įstatymas, ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją. Pirmaisiais metais po Konstitucijos priėmimo tokių prašymų buvo nedaug, tačiau, laikui bėgant, teismai suprato šio kreipimosi svarbą, ėmė vertinti ne tik bylos faktus, bet ir byloje taikomų teisės aktų teisėtumą. Tai rodo naują teisminės praktikos lygmenį, kai taikomos teisės normos laikomos ne izoliuotomis, bet hierarchinės sistemos, pagrįstos Konstitucijos viršenybe, dalimi.

Konstitucijos normos ir principai turėtų tapti svarbūs ir kitų teisėsaušgos institucijų: prokuratūros, policijos, parengtinio tyrimo institucijų, taip pat kitų įstaigų veikloje. Kol kas tai dar nelabai pastebima, tačiau teisiškai praktikai vis didesnę reikšmę teikia Konstitucijoje įtvirtintai vertybių sistemai. Pagarba konstitucinėms teisėms ir laisvėms, tikslus valdžios ribų laikymasis turėtų tapti neginčijamu prioritetu. Šių vertybių reikšmės pripažinimas ir jų realus užtikrinimas – teisės konstitucionalizacijos tendencijos išraiška.

Pagaliau neturėtume pamiršti dar vieno dalyko – konstitucionalizacijos įtakos visuomenės teisei sąmonei. Konstitucijos reikšmės visuotinis pripažinimas, pagarba konstitucinei sistemai – vienas iš teisinės valstybės siekio įgyvendinimo būtinų elementų.

III skyrius

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS PRINCIPAI

1 poskyris. Konstitucinių principų samprata

2 poskyris. Pirminiai, sudėtiniai ir išvestiniai konstituciniai principai

3 poskyris. Konstitucinių principų tipologijos problema

4 poskyris. Koordinaciniai principai

5 poskyris. Determinaciniai principai

1. Skyriuje aptariama konstitucinių principų samprata ir ypatumai lyginant su teisės principais apskritai, nagrinėjama konstitucinių principų santykis su konstitucinėmis normomis, Konstitucijos tekstu, konstitucine jurisprudencija ir konstitucine doktrina, jų vieta konstitucinės teisės sistemoje ir reikšmė konstitucinei bei statutinei teisei. Parodoma, kad konstitucinių principų turinys negali būti grindžiamas žemesnės nei Konstitucija teisinės galios aktais, bet yra atkleidžiamas palaipsniui Konstituciniam Teismui oficialiai aiškinant Konstituciją, formuojant konstitucinę doktriną.

2. Pagal tai, kaip konstituciniai principai išreikšti (suformuluoti) Konstitucijos tekste, jie skirstomi į pirminius, sudėtinius ir išvestinius. Visos šios trys konstitucinių principų rūšys yra tarp savęs glaudžiai susijusios.

3. Pagal tai, kokių mastu konstituciniai principai kreipia teisės sistemą ir lemia paties konstitucinio bei teisinio reguliavimo turinį, jie klasifikuojami į koordinacinius ir determinacinius principus.

4. Atskirai aprašomi Konstitucijos viršenybės, Konstitucijos vientisumo, teisinės valstybės (teisės viešpatavimo), demokratijos ir suvereniteto, pilietinės visuomenės, valdžių padalijimo, pasaulietinės valstybės, valstybės socialinės orientacijos, taip pat valstybės geopolitinės orientacijos principai, jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir konstitucinėje doktrinoje. Visi šie konstituciniai principai apibūdinami „nesikreipiant“ į statutinės teisės šakų šaltinius. Parodoma, jog šių principų turinio atkleidimas yra dinamiškas, nesiliaujantis procesas.

1 poskyris

KONSTITUCINIŲ PRINCIPŲ SAMPRATA

1.1. Teisės principų samprata ir funkcijos

1.2. Teisės principai ir konstituciniai principai

1.3. Konstituciniai principai ir konstitucinės normos

1.4. Konstituciniai principai ir statutinė teisė

1.5. Dar kartą apie konstitucinius principus ir konstitucines normas

1.1. Teisės principų samprata ir funkcijos

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos konstitucinius principus, iš pradžių reikia susitarti dėl čia vartojamos svarbiausios – principų – sąvokos reikšmės. Žodis *principas* kilęs iš lotyniško žodžio *principium* ir reiškia *pradžią, pagrindą*. Sekant *Tarptautinių žodžių žodynu*, principą galima apibūdinti kaip „įsitikinimą, lemiantį žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas“, kaip „pagrindinę kurios nors teorijos, koncepcijos idėją, pradinį teiginį“, kaip „svarbiausiąją kurios nors organizacijos struktūros arba veiklos taisyklę“, kaip „pagrindinę kurio nors įrengimo, mechanizmo sandaros arba veikimo savybę“¹. Kaip matyti iš pateiktų apibūdinimų, principas bendriausia prasme suvokiamas kaip kreipiantis pradasis, grindžiantis tam tikro reiškinio turinį, jo konkrečias apraiškas ar atskirus elementus. Tokia yra bene visuotinai pripažinta šios sąvokos reikšmė.

Jeigu principai apskritai suvokiami kaip tam tikro reiškinio (sistemos, organizacijos, teorijos, koncepcijos ir t.t.) pamatinės nuostatos, fundamentalūs pradai, tai *teisės principai* yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizavimas. Taigi teisės principai persmelkia ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką.

Apibūdinant teisės principų funkcijas teisės sistemos atžvilgiu, paprastai nurodomas jų pozityvus, „organizuojantis“ poveikis teisės sistemai: teisės principai yra tarsi „iš viršaus užkraunami“ ant teisės normų ir tokiu būdu užtikrina, kad teisės normos sudarys vieningą visumą ir kad vienose

¹ *Kvietkauskas V.* (ats. red.). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. P. 399.

sirtyse tam tikrų normų veikimas bus apribotas, užtat jis galės būti išplėstas į kitas sritis; taigi teisės principai lemia teisės normų turinį ir jų taisyklumą¹. Būtent tai turima galvoje, kai sakoma, kad teisės principai kreipia teisės sistemos, teisinio reglamentavimo ar atskirų teisės institutų turinį. Teisės principai užtikrina teisės sistemos darną, jos elementų neprieštarumą.

Teisės principai, be „organizuojančios“ funkcijos, atlieka ir kitą svarbią funkciją. Jie yra svarbus *kriterijus*, leidžiantis patikrinti, ar teisės aktai arba pareigūnų veikla nenukrypsta nuo tam tikrų teisinių standartų. Toks nukrypimas visuomet yra teisinio reguliavimo nenuoseklumo, prieštaravimo požymis ir duoda pagrindą kritikuoti tam tikrus teisės aktus ar pareigūnų veiklą, kartais – net visą teisinę sistemą. Taigi teisės principuose slypi teisinio reguliavimo *kritikos potencialas*. Principų žinojimas leidžia vertinti teisę, ne tik ją pažinti.

1.2. Teisės principai ir konstituciniai principai

Konstituciniai principai, juos lyginant su kitais teisės principais, yra ypatingi. Konstituciniais principais grindžiami visi teisinio teksto elementai, *visa teisės sistema*. Jei teisės norma neatitinka kurio nors konstitucinio principo, sakoma ne tik kad ji *prieštarauja* šiam principui (nuo jo nukrypsta), bet ir kad ji yra *antikonstitucinė*. Taigi konstituciniai principai *legalizuoja* ir *legitimuoja* teisės aktuose nustatytą reguliavimą, visus teisinius sprendimus, t.y. leidžia juos vertinti kaip teisėtus ir teisingus bei drauge *daro* juos teisėtus. Ir priešingai: prieštaravimas konstituciniams principams teisinį reguliavimą *delegitimuoja* ir *anuliuoja* – jis nėra laikomas teisėtu ir teisingu, gali būti net pripažįstamas neturintčiu teisinės galios.

Užbėgant tolesniam dėstymui už akių, galima pateikti tokį pavyzdį. Visuotinai pripažinta, kad visų žmonių lygybė prieš įstatymą ir teismą yra pamatinis šiuolaikinės demokratinės valstybės ir jos teisės principas. Šis principas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 1 d., kurioje nustatyta, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs (smulkiau apie asmenų lygybės principą ir jo įtvirtinimą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bus rašoma to-

¹ *Alekseev S. S.* Obščaja teorija prava. T. 2. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1982. S. 50–52; *Bayles M. D.* Principles of Law: A Normative Analysis. Dordrecht, Boston, Lancaster & Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1987. P. 11–14; *MacCormick N., Weinberger O.* An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism. Dordrecht, Boston, Lancaster & Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1986. P. 67–74; *Protasov V. N.* Čto i kak reguliruet pravo. Moskva: Jurist", 1995. P. 45–48.

liau). Gi pagal Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymą (4 str. 1 d. 1 p.) teisę į žalos atlyginimą turėjo tik tie dėl neteisėtų teismo veiksmų materialinę ar moralinę žalą patyrę asmenys, kurių atžvilgiu byla buvo nutraukta arba nutestas asmuo buvo išteisintas panaikinant įsiteisėjusį apkaltinamąjį nuosprendį, t.y. kurių atžvilgiu nuosprendis buvo panaikintas kasacinėje instancijoje. O jei neįsiteisėjęs nuosprendis buvo panaikintas dar apeliacinėje instancijoje, žalą patyręs asmuo negalėjo tikėtis, kad ji bus atlyginta. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad konstitucinis visų asmenų lygybės principas įpareigoja valstybę vienodai veiksmingomis priemonėmis ginti kiekvieno asmens teises ir laisves, ir pripažino minėtą įstatymo nuostatą prieštaraujančia Konstitucijos 29 str. 1 d. – konstituciniam visų asmenų lygybės principui (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas).

Konstituciniams principams gali prieštarauti ir teisinė praktika, konkrečių asmenų teisiškai reikšmingi veiksmai ar neveikimas. „Klasikinis“ pavyzdys čia galėtų būti vadinamosios *Mirandos taisyklės* nustatymas. Įtariamasis buvo apklausiamas tardytojų ir policijos pareigūnų. Tai vyko ne tik nedalyvaujant advokatui, bet ir sulaikytojo neįspėjus, jog jis turi teisę į advokatą. JAV Aukščiausiasis Teismas nutarė, kad sulaikytasis dar prieš apklausą turėjo būti aiškiai informuotas, jog jis turi teisę tylėti, jog viskas, ką jis pasakys, gali būti panaudota teisme prieš jį, jog jis turi teisę konsultuotis su advokatu, jog jį apklausiant gali dalyvauti advokatas, o jei sulaikytasis neturi lėšų, advokatas jam bus paskirtas¹. Visos šios sulaikytojo (įtariamojo, kaltinamojo) teisės, o kartu ir teisėsaugos pareigūnų pareiga sulaikytąjį aiškiai apie jas informuoti išplaukia iš kiekvieno asmens konstitucinės teisės į tinkamą teisinį procesą bei teisės neduoti parodymų prieš save. Neinformuodami sulaikytojo apie šias teises, pareigūnai pažeidžia pamatinius principus, pagal kuriuos kiekvienas turi teisę neduoti parodymų prieš save ir teisę į tinkamą teisinį procesą, suponuojančią ir teisę į gynybą dalyvaujant advokatui. Svarbu štai kas: iki šios bylos įstatymuose nebuvo numatyta, kad sulaikytajam apie jo teises būtina turi būti paaiškinta – tai nustatė teismas, nagrinėdamas konkrečią praktinę situaciją. Vadinas, nebuvo normų, buvo tik bendri konstituciniai principai, kurių nevalia pažeisti ir kuriuos pareigūnai vis dėlto pažeidė².

Taigi *konstituciniai* principai yra ypatingi tuo, kad dėl jų aukštesnės,

¹ *Miranda v. Arizona*. 384 U.S. 436 (1966).

² Plg. Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimą, kuriame konstatuota, kad: „teisė turėti advokatą reiškia asmens teisę pačiam pasirinkti advokatą, taip pat teisę turėti valstybės paskirtą advokatą. Asmens teisė turėti advokatą suponuoja ir asmens teisę, kad jis būtų aiškiai informuotas, jog jis nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turi teisę turėti advokatą“.

lyginant su kitais teisės principais, teisinės galios konkurencija tarp konstitucinių ir kitų teisės principų logikos požiūriu yra negalima. Įstatymų leidėjas gali formuluoti principus, kuriais grindžiamas konkretus įstatymas, bet jie negali pažeisti konstitucinių principų (Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas). Jeigu teisės principai apskritai užtikrina teisės sistemos darną, tai dėl konstitucinių principų teisės sistemos darną įgauna apibrėžtą kryptį.

1.3. Konstituciniai principai ir konstitucinės normos

Koks yra konstitucinių principų santykis su kitais konstitucinės materijos elementais, pirmiausia – su konstitucinėmis normomis? Aiškinantis šį dalyką, reikia atsižvelgti į teisės teorijos literatūroje apibūdinamą teisės normų ir teisės principų santykį, į bendrąją teorinę teisės sampratą. Kiekviena teorija turi išlaikyti „atitikimo testą“: jei faktai jos nepatvirtina, gali būti, kad faktai privers koreguoti pačią teoriją. Pažiūrėkime, kaip literatūroje vyraujanti teisės samprata siūlo traktuoti konstitucinius principus.

Kaip žinia, vyrauja požiūris, jog teisė susideda iš normų – visuotinai privalomų ir valstybės garantuojamų elgesio taisyklių, be kita ko, sudarančių maždaug nuoseklią sistemą. Pačios teisės normos logiškai (bet toli gražu nebūtinai teisės akto tekste) konstruojamos pagal formulę „jeigu – tai – priešingu atveju“ (hipotezė + dispozicija + sankcija).

Kur šioje *normų* sistemoje teisės principų vieta? Ar jie yra kažkas, kas *įkūnyta* kiekvienoje teisės normoje, t.y. ar principai yra pačių normų elementas, ar jie yra kažkur *šalia* teisės normų, galbūt „virš“ jų? O gal apskritai teisės principai yra *už* teisės kaip normų sistemos ribų? Juk teisės principai nepaklūsta aukščiau nurodytai griežtos struktūros schemai, negali būti į ją „sutalpinti“. Tiesa, sakoma, kad teisės normų struktūra gali būti ir paprastesnė, apimti tik hipotezė ir dispoziciją arba tik dispoziciją ir sankciją. Bet kalbant apie principus, negelbsti ir šis (lankstesnis) požiūris į normos loginę struktūrą. Juk principuose kartais apskritai sunku išskirti bent vieną, atrodo, būtiną normos elementą – dispoziciją. „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs“ (Konstitucijos 29 str. 1 d.). Kur čia norma, kurią būtų galima konstruoti pagal įprastinę trinarę (arba dvinarę) schemą?

Pažvelgę įdėmiau, pamatysime, kad tokių teiginių Konstitucijoje gausu: jų privalomumas, kaip ir jų fundamentalumas, nekelia abejonių, bet juos vargu ar galima pavadinti normomis įprastine prasme. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“ (2 str.). „Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms“ (5 str. 3 d.). „Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas“ (6 str. 1 d.). „Lietuvos valstybės teritorija yra

vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius“ (9 str. 1 d.). „Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“ (17 str.). „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines“ (18 str.). „Tėvai ir globėjai nevaržomi rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus“ (26 str. 5 d.). „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“ (38 str. 1 d.). „Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Jose tėvų pageidavimu mokoma tikybos“ (40 str. 1 d.). „Valstybė gina vartotojo interesus“ (46 str. 5 d.). „Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas“ (77 str. 1 d.). „Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi“ (109 str. 2 d.). „Savivaldybės pagal Konstitucijos bei įstatymų apibrėžtą kompetenciją veikia laisvai ir savarankiškai“ (120 str. 2 d.). „Valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie eidami karo tarnybą nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas“ (146 str. 1 d.). Ir t.t.

Tai Lietuvos Respublikos Konstitucijos citatos. Ganėtinais abstrakčių, turinčių normatyvumo krūvį, bet *ne kaip normas* sukonstruotų formuluočių nemaža ir įstatymuose, netgi poįstatyminiuose aktuose. Be abejo, tokios nuostatos suponuoja tam tikras teises ir pareigas (tai būdinga teisės normoms), bet jie veikia traktuotini *kaip principai*, nes atitinka klasikinį principų skirtumo nuo normų apibūdinimą, pasiūlytą dar H. L. A. Harto: „yra mažų mažiausiai du bruožai, skiriantys principus nuo normų. Pirmasis bruožas susijęs su laipsniu: principai, palyginti su normomis, yra platus, bendri ir nekonkretizuoti ta prasme, kad dažnai tai, kas būtų laikoma daugeliu skirtingų normų, gali būti apibūdinama kaip vieno principo išraiškos. Antrasis bruožas yra toks: principai daugiau arba mažiau aiškiai nurodo tam tikrą siekį, tikslą, teisės turėjimą arba vertybę, todėl tam tikra prasme manoma, kad pageidautina juos ginti arba jų laikytis, taigi jie vertinami ne tik kaip teikiantys juos išreiškiančių normų paaiškinimą arba loginį pagrindimą, bet kaip bent padedantys jas pateisinti“¹.

O gal pacituotos nuostatos nieko neįrodo? Juk gerai žinoma, kad nereikia ieškoti visos teisės normos viename teisės akto straipsnyje – tik jų visumoje, sistemoje. „Abstrakti teisės norma negali būti pridėta prie konkretaus įstatymo straipsnio. Tai griaua teisės normos sąvoką, kadangi ne visada įstatymo straipsniai turi visus normos elementus. Teisės norma visada turi tris elementus: numatomą teisinių santykių subjektų elgesį, tokio elgesio sąlygas, padarinius, nesilaikant nustatytos taisyklės ar ją pažeidžiant. Išorinė teisės normos išraiškos forma įstatymo straipsnyje ne visada pakartoja minėtą loginę normos struktūrą. Teisės nuostatų dėstymo glaustumo sumetimais, taip pat vengiant kartojimosi, kai kurie teisės normos elementai praleidžiami. Hipotezė arba sankcija nepateikia-

¹ Hart H. L. A. Teisės samprata / Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai, 1997. P. 401.

ma, nors jas galima suvokti iš straipsnio formuluotės arba ji nurodyta kito įstatymo straipsniuose. Kai teisės normos numato vienodas jų įgyvendinimo sąlygas (laikymosi, vykdymo ar taikymo), tikslinga straipsnyje nurodyti tų normų hipotezę ir ją deleguoti į visus kitus straipsnius, kuriuose išdėstytos atitinkamos taisyklės (dispozicijos). Analogiškai, jeigu dispozicijos pažeidimas numato vienodus padarinius, normų sankcija gali būti atskirame įstatymo straipsnyje. Kartais sankcijos iškeliamos už įstatymo, kuriame nustatytos atitinkamos dispozicijos, ribų, bet tų normų sankcijas lengva rasti tuose įstatymų straipsniuose, kur nurodytos pagrindinės atsakomybės rūšys. Tad teisės norma gali būti išreikšta keliuose įstatymo straipsniuose arba net įvairiuose įstatymuose ir juos papildančiuose aktuose¹.

Ši ilga citata pateikiama ne tik tam, kad dar kartą paskatintų nedėti lygybės ženklą tarp teisės normų ir teisės akto straipsnių (jų dalių), vadinasi, tarp teisės turinio ir teisės formos. Kad teisės normos negalima tapatinti su teisės akto struktūros elementu (straipsniu, juolab jo dalimi), yra aksioma. Tačiau net ir pripažįstant, kad normos yra „kažkas daugiau“ nei teisės akto straipsniai, kažkas tokio, ką reikia „iššifruoti“ analizuojant teisinį tekstą, lieka neatsakyta klausimą: o kur tuomet yra *teisės principų* vieta? Ar jie yra *normose*, ar *šalia* jų?

Dar daugiau: ar principai priskirtini sričiai to, „kas yra“, ar sričiai „to, kas turi būti“? Juk nepakanka pasakyti, kad teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas – reikia dar atsakyti į klausimą, ar „grindžiamos“ reiškia „yra grindžiamos“, ar „turi būti grindžiamos“. Ką reiškia principas, kad visi asmenys lygūs įstatymui ir teismui? Ar tai, kad įvairiose normose *ir yra* įtvirtinta, jog jie yra lygūs, ar tai, kad normose *turi būti* įtvirtinta, jog visi asmenys yra lygūs, ir kad negali būti tokio teisinio reguliavimo, kuriame būtų įtvirtinta jų nelygybė?

Čia nėra galimybės gilintis į turiningą diskusiją šiuo klausimu. Yra autorių, kuriems principas – tai, kas „yra“: principas turi būti ne tik paskelbtas, tarkime, Konstitucijoje, bet ir įtvirtintas įvairiose teisės normose. Gal net daugiau tokių, kuriems principas – tai, kas „turi būti“: principui pakanka, kad jis kaip bendra nuostata būtų oficialiai paskelbtas – jei atskiros teisės normos ir neatitinka principo, pats principas dėl to niekur nepranyksta.

Tikriausiai yra daugiau motyvų teisės principus laikyti tuo, kas „turi būti“ įtvirtinta teisės normose, negu tuo, kas jose „iš tikrųjų yra įtvirtinta“. Priešingu atveju, kiekvienąsyk nustačius, jog yra normų, kurios neatitinka tam tikrų principų, kiltų klausimas, ar tie principai apskritai „yra“,

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 187.

nes jie tarsi „negalioja“, yra *ne teisė* (suprantama kaip normos), bet – tik *pageidavimas, kokia teisė turėtų būti*, ir nežinia kodėl vadinami *teisės* principais.

Nuomonės išsiskiria ir atsakant į klausimą, ar principai yra „pačiose normose“, ar „šalia“ jų. Pagal vieną požiūrį teisės principai yra už teisės kaip normų sistemos ribų; jie gali būti arba nebūti tiesiogiai suformuluoti¹. Pagal kitą – teisės principai yra sudėtinė teisės dalis, lemiamą reikšmę įgaunantys tuomet, kai nėra „aiškių“ teisės normų, kurias, iškilus reikalui, būtų galima taikyti; taigi teisė susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų; ir šiuo atveju principai nebūtinai yra suformuluoti tiksliai, bet yra ganėtinai abstraktūs². Yra ir nuomonė, kad vieni principai tiesiogiai deklaruojami teisės aktų straipsniuose („kaip normos“), o kiti gali būti išlukšteni iš „konkrečių“ teisės normų turinio jas apibendrinus³.

Pastarasis požiūris Lietuvoje vyrauja, dėl to į jį reikia pažvelgti įdėmiau. Čia neaišku, ar iki tol, kol įvyksta principo „išvedimas“ iš kelių „apibendrintų“ normų, yra pagrindas sakyti, kad principas *yra*, taip pat kiek reikia normų, kad jas apibendrinus būtų galima tvirtinti, jog *yra principas*. O kas, jei vienoje normose įtvirtintas vienas principas, o kitose – kitas, visiškai priešingas pirmajam? Kuris iš jų bus „labiau privalomas“ ir turės minėtą kritikos potenciją? Pagaliau, kas, kokia institucija kompetentinga oficialiai „pasakyti“, jog teisės normose įtvirtinti būtent šie, o ne kiti principai?

Išvada – principai negali būti „išvedami“ iš tam tikrų normų, jie turi būti arba tiesiogiai suformuluoti, deklaruoti, arba juos turi būti įmanoma logiškai išvesti iš kitų – tiesiogiai suformuluotų principų. Tik šitaip traktuojami teisės principai gali atitikti pirminę, visuotinai pripažintą, žodžio *principas* reikšmę.

Kad ir kurią iš minėtų trijų teorinių pozicijų pasirinktume (vis dėlto ši knyga skirta konstitucinei teisei, o ne teisės teorijai), akivaizdu, jog principų nevalia tapatinti su normomis. Jų negalima griežtai tapatinti ir su teisės aktų straipsniais, nes tas pats principas gali būti įvairiai išreikštas, *atspindėtas* įvairiose teisės akto formuluotėse.

¹ Šis požiūris pagrindžiamas: Hart H. L. A. Op. cit.

² Bene nuosekliausiai ir plačiausiai ši pozicija motyvuojama: Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1978; *Id.* A Matter of Principle. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1985; *Id.* Law's Empire. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986.

³ Tokia nuomonė dažnai išsakoma rusų autorių literatūroje; žr., pvz.: Lifšic R. Z. Teorija prava. Moskva: VEK, 1994. P. 195–197; Obščaja teorija gosudarstva i prava (otv. red. M. N. Marčenko). T. 2. Moskva: Zercalo, 1998. P. 23. Šios pozicijos atspindį lietuviškoje literatūroje žr.: Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 124–126.

1.4. Konstituciniai principai ir statutinė teisė

Kiekvienoje teisės šakoje gali būti (ir yra) savų, tik jai būdingų principų. Esama ir tarpšakinių principų, bendrų kelioms teisės šakoms, ir atskirų teisės institutų principų, būdingų kuriam nors vienam teisės institutui. Tačiau yra ir principų, *bendrų visai teisės sistemai* – jie bendri visai sistemai todėl, kad jų privalomumas deklaruojamas ir užtikrinamas aukščiausiu lygiu. Kadangi Lietuvos teisės sistemos pagrindas yra Konstitucija, *šie principai negali nebūti pakylėti į konstitucinį lygmenį*.

Konstitucija apibūdinama ir traktuojama kaip šalies „pagrindinis įstatymas“. Tai toks teisės aktas, kuriam negali prieštarauti joks kitas valstybės vidaus teisės aktas. Pats konstitucijos buvimas liudija, jog tarp visų valstybės viduje galiojančių teisės normų yra griežta hierarchija. Net jei galima ginčytis dėl įvairių kitų teisės aktų teisinės galios, vis tiek neabejojama, kad jie visi turi neprieštarauti konstitucijai. Konstitucionalizmo idėja natūraliai įtvirtina normatyvizmo idėją, jog visos teisės normos turi sudaryti nuoseklią ir darnią *hierarchinę* sistemą.

Šiuo požiūriu Lietuvos Respublikos Konstitucija – jokia išimtis. Konstitucijos 7 str. 1 d. nustatyta, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“. Ši nuostata reiškia, kad Konstitucija yra aukščiausią teisinę galią turintis teisės aktas, grindžiantis šalies teisės sistemą. Visi kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas). Konstitucijoje įtvirtintos pagrindinės teisinio reguliavimo nuostatos, ji sudaro įstatymų leidybos pagrindą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas).

Tačiau Konstitucija, būdama visos teisės sistemos pagrindas, jokiu būdu nėra laikytina „kodeksų kodeksu“, įstatymų sąvadu, kuriame visi konstitucinę reikšmę turintys visuomeniniai santykiai turi ar gali būti detalai reguliuojami, juolab „klasikinės“ trinarės struktūros normomis. Konstitucijoje įtvirtinti principai, kurių privalu laikytis ir kuriant teisę, ir ją realizuojant. Įstatymų leidėjas, kiti teisėkūros subjektai paprastai turi diskreciją konkretinti ir detalizuoti Konstitucijos nuostatas, taip pat teisiškai reguliuoti santykius, kurie Konstitucijoje tiesiogiai nėra reglamentuojami. Svarbu, kad tai darydami jie neperžengtų Konstitucijoje nubrėžtų jų diskrecijos ribų, nepažeistų konstitucinių principų.

Tad yra pagrindo į Konstituciją žvelgti kaip į pamatinių, visą teisės sistemą grindžiančių, principų „rinkinį“. Šie principai sukonkretinami įvairių teisės šakų normose, bet jų *konstitucinis* įtvirtinimas reiškia, kad jais grindžiama visa teisės sistema, kad jokia teisės norma, kad ir kokiame teisės akte ji būtų suformuluota, negali jiems prieštarauti. Konstitucijos 7

str. 1 d. įsakmiai nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“.

Bet ar Konstitucija – tai *tik* principų „rinkinys“? Į šį klausimą galima atsakyti dvejopai.

Viena vertus, daug Konstitucijos nuostatų formuluojamos taip, kad pagal jau cituotą H. L. A. Harto principų skirtumo nuo normų apibūdinimą gali būti priskiriamos ne principams, bet normoms: jos yra tikslios, griežtai apibrėžtos, jos ne tiek įtvirtina siekius, kiek sunormina, aiškiai reglamentuoja visuomeninius santykius, pagaliau, jos ne pagrindžia, pateisina ar paaiškina kitas, jas išreiškiančias normas, bet pačios sukonkreтина tam tikras bendresnes nuostatas, kurios neabejotinai yra principai. „Valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių“ (10 str. 2 d.). „Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas“ (20 str. 3 d.). „Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“ (22 str. 3 d.). „Negalima drausti piliečiui grįžti į Lietuvą“ (32 str. 3 d.). „Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę“ (34 str. 1 d.). „Masinės informacijos cenzūra draudžiama“ (44 str. 1 d.). „Seimą sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys, kurie renkami ketveriems metams remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu“ (55 str. 1 d.). „Pirmąjį po rinkimų Seimo posėdį pradeda vyriausias pagal amžių Seimo narys“ (66 str. 2 d.). „Referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas“ (71 str. 3 d.). „Jeigu pirma laikiai Respublikos Prezidento rinkimai skelbiami jo antrosios kadencijos metu, tai esamas Respublikos Prezidentas gali būti išrinktas tik likusiam antrosios kadencijos laikui“ (87 str. 4 d.). „Teisėjais Lietuvoje gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai“ (112 str. 1 d.). „Ministrą laikinai gali pavaduoti tik Ministro Pirmininko paskirtas kitas Vyriausybės narys“ (98 str. 2 d.). „Svarstydamas biudžeto projektą, Seimas gali didinti išlaidas tik nurodydamas šių išlaidų finansavimo šaltinius. Negalima mažinti įstatymų numatytų išlaidų, kol tie įstatymai nepakeisti“ (131 str. 2 d.). „Nepaprastosios padėties ar karo metu Konstitucija negali būti taisoma“ (147 str. 2 d.). Nors ir nėra sukonstruotos pagal trinarę normos schemą (hipotezė + dispozicija + sankcija), šios nuostatos, be abejonės, formuluojamos *tarsi normos*, o kadangi kai kurie normos elementai (pvz., sankcija) paprastai būna kitose teisinio teksto (šiuo atveju Konstitucijos) vietose, o kartais apskritai tik menama, išvedama iš kitų teiginių loginių operacijų keliu, – ir laikytinos normomis (jei priimtume požiūrį, kad normos ele-

mentų nebūtinai turi būti trys, tai dar labiau palengvintų tokių nuostatų traktavimą kaip normų).

Dar daugiau, visos šios normos tam tikru būdu išreiškia ir sukonkretina tam tikrus konstitucinius principus. Pvz., norma, kad Seimą sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys, išreiškia ir sukonkretina konstitucinį principą, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį ir tiesiogiai, ir per demokratiškai išrinktus atstovus (33 str. 1 d.); jį išreiškia ir sukonkretina ir norma, kad piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Be to, dažnai ne tik vieną konstitucinį principą skirtingais aspektais išreiškia ir sukonkretina kelios konstitucinės normos, bet ta pati konstitucinė norma sukonkretina ne vieną, o kelis tarp savęs susijusius principus. Antai norma, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas, sukonkretina net kelis konstitucinius principus – kad žmogaus laisvė neliečiama (20 str. 1 d.), kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas ir kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas (20 str. 2 d.), kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą (31 str. 6 d.), kad asmuo, kaltinamas padarius nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas (31 str. 2 d.), taip pat kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius (31 str. 3 d.). Šie principai savo ruožtu taip pat turi ir normatyvumo krūvį. Jie yra *privalomi*.

Tad Konstitucija apima ir principus, ir normas; konstituciniai principai ir konstitucinės normos tarp savęs glaudžiai susiję. Išties, dažnai sunku nubrėžti takoskyrą, aiškią ribą, kurios nuostatos laikytinos principais, o kurios normomis. Yra Konstitucijoje nuostatų, *neabejotinai traktuotinių kaip principai* (kaip antai 38 str. 1 d. nuostata, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas), yra tokių, kurios *aiškiai laikytinos normomis* (pvz.: 66 str. 2 d. nuostata, kad pirmąjį po rinkimų Seimo posėdį pradeda vyriausias pagal amžių Seimo narys), bet kažkur *tarp* jų yra ir tokių, kurios *gali būti traktuojamos ir kaip principai, ir kaip normos* – jos formuluojamos bendrais bruožais, apibendrina keletą Konstitucijos nuostatų, bet tuo pačiu metu jas išreiškia ir sukonkretina tam kitos konstitucinės nuostatos. Viena tokia nuostata, koncentruojanti *visų* kitų Konstitucijos nuostatų turinį, yra 1 str.: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Neatsitiktinai Lietuvos Respublikos Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ (kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis) 1 straipsnyje nustatyta: „Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma

demokratinė respublika“ yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas“. Taigi – *ir norma, ir principas*¹.

Kita vertus, į Konstituciją galima žvelgti ne tik kaip į „principų bei normų rinkinį“, tai bent kaip į „visų pirma principų rinkinį“. Daugelis konstitucinės teisės normų drauge yra *ir* tam tikrų teisės šakų normos (arba normos, bendros kelioms teisės šakoms). Antai jau minėta Konstitucijos 20 str. 3 d. nuostata, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas, yra ir baudžiamojo proceso teisės pamatinė norma; išties, ji pakartojama (ir išplėtojama) Baudžiamojo proceso kodekso 104¹ ir 104² str., o Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos 8 str. netgi nustatyta, kad Konstitucijos 20 str. 3 d. nuostatos „pradedamos taikyti nuo tada, kai bus suderinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymai su šia Konstitucija“. Konstitucijos 129 str. suformuluota nuostata, kad biudžetiniai metai prasideda sausio 1 dieną ir baigiasi gruodžio 31 dieną – tai ir finansų teisės pamatinė norma, pakartota ir išplėta Biudžetinės sandaros įstatymo 1 str. Žinoma, kiekvienąsyk galima kelti klausimą, ar įstatymų leidėjas, sukonkretindamas konstitucinę normą, neiškreipė jos turinio, neperžengė jam Konstitucijos nubrėžtų ribų, neviršijo savo galių; pagal Konstituciją tai nustatyti gali tik Konstitucinis Teismas. Tačiau šiuokart svarbu kitkas: tam tikros teisės normos, būdamos konstitucinės, *kartu yra ne tik konstitucinės teisės, bet ir tam tikrų teisės šakų normos*. Jos fundamentalios, nes įtvirtintos Konstitucijoje. Jos grindžia tas teisės šakas. Pagal savo teisinę galią jos yra „iškeltos virš“ kitų šių šakų normų. Bet savo turiniu, dalyku – reguliuojamais visuomeniniais santykiais – jos priskirtinos toms teisės šakoms, kurios reguliuoja atitinkamus teisinius santykius – administracinius, baudžiamojo proceso, finansų ir t.t.

Čia galima paklausti: o kaipgi normos, reguliuojančios tokius santykius, kurių nereguliuoja minėtos teisės šakos? Negi konstitucinės teisės normos neturi tik joms būdingo reguliavimo dalyko, netapataus kitų teisės šakų reguliavimo dalykui? Argi konstitucinės teisės normos, nustatančios valstybės ekonominės santvarkos pagrindus, reglamentuojančios rinkimus, tiesioginės demokratijos įgyvendinimą, valdžių (Seimo, Respublikos Prezidento, Teismo) santykius ir t.t., tuo pačiu metu yra *ir* kokių nors kitų teisės šakų normos? Jei taip, kokios (ar kokių)?

Atsakant į šį klausimą prisimintina *valstybinės teisės* sąvoka, šiandien,

¹ Tai, kad Konstitucijoje rašoma „valstybės principas“, nereiškia, jog tas pats teiginys nėra traktuotinas ir kaip konstitucinis, t.y. teisės, principas – viena vertus, dėl to, kad tai yra *Konstitucijos* teiginys, antra vertus, dėl to, kad teisinėje valstybėje, kurios siekis įtvirtintas Konstitucijos preambulėje, valstybės sąranga ir funkcionavimas negali būti grindžiami kituo nei teise – šiuo atveju tiesiogiai iš Konstitucijos kylančia teise.

deja, beveik išstumta iš akademinės apyvartos. Neretai cituojama M. Römerio pozicija, kad valstybinė teisė – tai „valstybės teisė“, nesutampanči su įvairių kitų socialinių (t.y. nevalstybinių) junginių (pvz.: bažnyčios) teise ir jai priešpriešintina. Tai, ką šiandien vadiname *konstitucine teise*, M. Römeris laikė valstybinės teisės, traktuojamos kaip „valstybės teisė“, dalimi, todėl, sekant juo, tiksliausias mūsų nagrinėjamos disciplinos apibūdinimas būtų *valstybinė konstitucinė teisė*. Čia terminas *valstybinė* reikštų tai, kad ši teisė yra nustatyta (sukurta) valstybės (tad, griežtai tariant, valstybinė teisė apima ir tai, kas vadinama administracine, baudžiamąja, netgi civiline teise), o terminas *konstitucinė* – kad šios teisės normos ir principai yra pamatiniai, fundamentalūs, grindžiantys kitų valstybinės (t.y. „valstybės“) teisės šakų normas ir principus (šitaip suprantamą *konstitucinę* teisę turi ir kitos – nevalstybinės, M. Römerio žodžiais tariant, „avalstybinės“ – teisės šakos). Konstitucinė teisė ir valstybinė teisė, M. Römerio manymu, nėra tas pats: konstitucinė (arba *valstybinė konstitucinė*) teisė yra valstybinės teisės pagrindas¹.

Išties, požiūris nuoseklus ir logiškas. Bet reikia turėti galvoje ir kitą, ne mažiau svarbią, aplinkybę. Bene visą XX a. Lietuvoje *valstybine teise* tradiciškai vadinama ta teisės *šaka*, kurios normos reglamentuoja aukščiau minėtus santykius – ypač susijusius su valstybės valdžios institucijų formavimu ir jų funkcionavimu. Šiuo pagrindu valstybinę teisę nesunku skirti nuo kitų teisės šakų. Paprastai tariant, pagal šią valstybinės teisės sampratą valstybinė teisė yra tai, kas *nėra* baudžiamoji, administracinė, civilinė, darbo teisė ir t.t. Lietuvai paskutiniajame XX a. dešimtmetyje patyrus tai, ką vengrų mokslininkas ir teisėjas I. Vörös'as pavadino „konstituciniu renesansu“², *valstybinės teisės* pavadinimas kažkaip be jokio pasipriešinimo užleido vietą *konstitucinės teisės* pavadinimui. Ir nenuostabu: tegu ir ne visuomet pagrįstai kaltinama pernelyg dideliu valstybės sureikšminimu, etatizmu, valstybinė teisė itin akcentavo šių santykių reguliavimą ne tik Konstitucija, bet pirmiausia įstatymais, net poįstatymiais aktais, suplakdama į krūvą konstitucinę ir statutinę teisę, konstituciniį ir statutinį reguliavimo lygmenis, „aiškindama“ konstitucinius principus ir Konstitucijos normas pagal tai, kaip jie konkretinami ir plėtojami žemesnės galios teisės aktuose, pabrėždama Konstitucijos kaip „pagrindinio įstatymo“ statusą, ir taip pat, gal ir netyčia, ignoruodama jos kaip „visuomenės sutarties“ pradą. Šią tendenciją reikėjo stabdyti. Bet tokio stabdymo kaina buvo radikalus valstybinės teisės kaip autonomiškos,

¹ Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. T. I. Valstybė. Vilnius: Pradai, 1995. P. 316–318.

² Vörös I. Contextuality and Universality: Constitutional Borrowings on the Global Stage – The Hungarian View // University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law, 1999. Vol. 1. No. 3.

skirtingos nuo kitų teisės šakų teisės srities eliminavimas, jos vietą užimant konstitucinei teisei.

Ar galima šias dvi pozicijas – valstybinės teisės sampratą kaip *visos* valstybės sukurtos teisės ir valstybinės teisės sampratą kaip *vienos iš* valstybės kuriamos teisės šakų – suderinti? Tikriausiai taip. Neatsižvelgti į M. Römerio konstatuotą konstitucinės ir valstybinės teisės esminį skirtumą taip pat neleistina, kaip ir į susiklosčiusią valstybinės teisės ir konstitucinės teisės pavadinimų vartosenos tradiciją. Valstybinė teisė – tai visų pirma „institucinė teisė“, t.y. valstybės kuriamos teisės šaka, reglamentuojanti santykius, susijusius su valdžios, kitų valstybės institucijų formavimu ir funkcionavimu bei tarpusavio santykiais, politinės sistemos funkcionavimu, valstybės valdžios geografiniu sutvarkymu ir pan. Šitai suprantamos valstybinės teisės normos, kaip ir bet kurios kitos teisės šakos normos, taip pat gali būti pakylėtos į konstitucinį lygmenį – tad tam tikros konstitucinės normos yra *ir* valstybinės („institucinės“) teisės normos. Bet, griežtai tariant, „institucinės teisės“ sąvoka nėra visiškai tiksli ir neatstoja šimtu procentų valstybinės teisės, nes kai kurios santykių grupės, tradiciškai priskiriamos valstybinei teisei, kaip antai pilietybės santykiai, vargu ar gali būti be išlygų priskiriamos „instituciniams“ santykiams¹.

Žinoma, iš principo nėra negalima valstybinės teisės traktuoti ir kaip konstitucinės teisės dalies, t.y. visumos tų konstitucinės teisės principų ir normų, kurios reguliuoja valstybės institucijų formavimo ir funkcionavimo bei valdžios sutvarkymo santykius. Kodėl gi ne? Tokiu atveju galima teigti, kad konstitucinė teisė gali būti traktuojama „plačiąja prasme“ – kaip apimanti visą konstitucinį reguliavimą *plius* santykių, susijusių su valstybės institucijų formavimu ir funkcionavimu bei valdžios sutvarkymu reguliavimą žemesnės galios teisės aktais (įstatymais ir kt.), kartu paliekant erdvę „siauresnei“ konstitucinės teisės sampratai – kaip į konstitucinį lygmenį pakylėtų principų ir normų sistemos. Dėstymo požiūriu tai netgi patogus: vietoje „atskirų“ konstitucinės ir valstybinės teisės kursų pakanka vieno, pavadinto „Konstitucinė teisė“.

Bet šis dvilypumas patogus tik iš pirmo žvilgsnio. Jis „išplauna“ tai, kas konstitucinėje teisėje yra esmių esmė, – jos principų fundamentalumą. „Konstitucinė teisė plačiąja prasme“ – tai ne teisės sistemos, jos hierarchinės struktūros giluminio pažinimo, bet akademinio patogumo sumetimų padiktuoto susitarimo rezultatas. Šiuo požiūriu tokia „konstitucinės teisės plačiąja prasme“ samprata yra pateisinama.

Bet pažymėtina ir tai, kad Konstitucijos paskirtis – būti virš visų teisės šakų. Jei *visa* valstybinė teisė pakylėjama į konstitucinės teisės lygmenį,

¹ Institucinės teisės sąvoka vartojama, pvz., Europos teisėje (apibūdinant Europos institucijų formavimą ir funkcionavimą), bet ten ir reguliuojamų santykių apimtis (reguliavimo dalyko požiūriu) yra siauresnė.

įvairių žemesnės nei Konstitucija teisinės galios aktų jau negalima traktuoti kaip valstybinės teisės šaltinių. Jeigu valstybinė teisė – tik dalis konstitucinės teisės (juolab „kitas“ konstitucinės teisės pavadinimas), tai kaip būtų galima motyvuoti, tarkime, įstatymų priskyrimą jos šaltiniams? Įstatymai gali konkretinti Konstitucijos nuostatas, bet ne jas pakeisti. Ne Konstitucija „galioja pagal įstatymą“, bet įstatymai turi atitikti konstitucinius principus ir Konstitucijos normas. Ne įstatymai reguliuoja konstitucinius santykius – priešingai, jie turi reguliuoti įvairius visuomeninius santykius, nenukrypdami nuo konstitucinių orientyrų. *Konstituciniai* tam tikri visuomeniniai santykiai tampa ne todėl, kad jie yra sureguliuoti įstatymais, priskirtais konstitucinės teisės „šakai“ (kaip, pvz., darbo teisiniai santykiai yra tokie todėl, kad juos reguliuoja darbo įstatymai), bet todėl, kad jų teisinio sureguliuavimo svarba yra tokia didelė, jog suverenios valios reiškėjas, Tauta, apsisprendė juos sureguliuoti aukščiausios galios teisės akte – Konstitucijoje.

Iš čia seka svarbi išvada. Konstitucinė teisė kaip „teisė virš visų teisės šakų“, neišskiriant nė valstybinės, neturi kito šaltinio – tik Konstituciją. (Šį teiginį vėliau reikės patikslinti.) Ji yra *visų* teisės šakų, *visų kitų* teisės aktų matas.

Tuo tarpu gaji yra tradicija Konstituciją komentuoti, aiškinti, interpretuoti remiantis ne ja pačia, ne pačios Konstitucijos logika, ne jos principų sklaida ir tarpusavio ryšiais, bet įstatymais ir kitais aktais, sukonkretinančiais Konstitucijos nuostatas. Antai Konstitucijos 22 str. 1 d. nuostata, kad žmogaus privataus gyvenimas neliečiamas, komentuojama remiantis Visuomenės informavimo įstatymu, Civiliniu kodeksu, Santuokos ir šeimos kodeksu, Žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymu, Psichikos sveikatos priežiūros įstatymu, Socialinės bei psichologinės reabilitacijos taikymo laikinuoju įstatymu, Operatyvinės veiklos įstatymu, Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymu, Kardomojo kalinimo įstatymu¹; 35 str. 1 d. nuostata, kad piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams, komentuojama remiantis Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymu, Visuomeninių organizacijų įstatymu, Profesinių sąjungų įstatymu, Religinų bendruomenių ir bendrijų įstatymu, Asociacijų įstatymu²; 36 straipsnio 1 dalies nuostata, kad negalima drausti piliečiams rinktis be ginklo į taikius susirinkimus, komentuojama remiantis Politinių partijų įstatymu, Susirinkimų įstatymu³; ir t.t. Tokia kompaktiška, susisteminta informacija apie konsti-

¹ Jovaišas K. (ats. red.). Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 d. Vilnius, JpI, 2000. P. 163–164.

² Ibid. P. 292–296.

³ Ibid. P. 299–302.

tucinį pripažinimą įgavusių santykių reguliavimą įvairios teisinės galios aktais, be abejo, yra svarbi ir naudinga, bet tai – ne konstitucinė teisė, o valstybinės ir kitos teisės šakos. Gi konstitucinės teisės požiūriu, ne Konstitucija turi būti komentuojama remiantis įstatymais, bet įstatymai turi būti komentuojami remiantis Konstitucija. Tik tai užtikrintų galimybę įstatymus vertinti „iš Konstitucijos aukštumos“, žvelgti į Konstituciją kaip į teisės sistemos viršūnę.

Taigi konstitucinė teisė nuo teisės šakų kokybiškai skiriasi „aukščio“ dimensija, tuo, kad ji yra *visų* jų pamatas. Formaliai konstitucinę teisę išskiria jos principų ir normų viršenybė, jų šaltinio teisinė galia. O teisės šakos viena nuo kitos skiriasi pagal tai, kokius santykius ir koku būdu reguliuoja jų normos, t.y. pagal reguliavimo dalyką ir metodą. *Konstitucinė teisė nėra teisės šaka*, lygiareikšmė administracinei teisei, civilinei teisei, darbo teisei, baudžiamajai teisei ir kt. Kaip Konstitucija yra visos teisės, visos teisės sistemos pamatas, taip ir konstitucinė teisė yra *visų teisės šakų* (valstybinės, administracinės, baudžiamosios, darbo ir kt.) pagrindas. Konstitucinės normos „dvilypės“ – tai pamatinės, fundamentalios įvairių teisės šakų normos.

1.5. Dar kartą apie konstitucinius principus ir konstitucines normas

Dabar prisiminkime jau cituotą teorinę nuostatą, kad teisės norma gali būti išdėstyta keliuose to paties akto straipsniuose „arba net įvairiuose įstatymuose ir juos papildančiuose aktuose“ (žr. 206–207 psl.). Gal tai pasakytina apie civilinę teisę. Gal būt apie administracinę. Tikriausiai apie darbo. Dar labiau tikėtina, kad apie finansų. Bet tikrai ne apie baudžiamąją ar baudžiamo proceso, nes pagal Konstitucijos 31 str. 4 d. bausmė gali būti skiriama ar taikoma *tik remiantis įstatymu*, ne koku nors „įstatymus papildančiu“ (vadinasi, poįstatyminiu) aktu.

Ir tikrai jokiu būdu ne apie konstitucinę! Dėl to, kad Konstitucija yra aukščiausią teisinę galią turintis ir šiuo požiūriu *unikalus* teisės aktas, *iš principo negali būti*, kad tos pačios konstitucinės normos elementai turėtų *skirtingą* teisinę galią. Tai griautų pačią Konstitucijos sampratą, neigtų jos viršenybę ir ardytų teisinio reguliavimo darną.

Konstitucinės teisės normos gali būti nustatytos tik pačioje Konstitucijoje ir niekur kitur. (Ir šį teiginį dar teks papildomai paaiškinti.) Bet, kaip minėjome, toli gražu ne visos Konstitucijos nuostatos ne tik teksto, bet ir logikos požiūriu gali būti traktuojamos kaip normos, ne visose jose

galima aptikti net dispoziciją. Ir vis dėlto kaip neatskiriami Konstitucijos elementai šios nuostatos yra ir privalomos, ir fundamentalios. Kokios tai nuostatos? *Tai yra konstituciniai principai.*

Reikia pasakyti, kad teisės teorijoje seniai buvo „rastas“ būdas vadinti normomis net tuos teisinės materijos elementus, kuriems, atrodo, normos titulas niekaip nelimpa. Visiškai aiškios vadinamosios reguliacinės ir apsauginės normos, atitinkamai reguliuojančios visuomeninius santykius arba juos saugančios. Bet jei teisės akte suformuluota ne reguliacinė ar apsauginė norma, o, tarkime, sąvokos apibrėžimas, tokia nuostata kažkodėl vadinama „norma–apibrėžimu“ (arba „definityviaja norma“). Jeigu nurodoma, koks teisinių santykių dalyvių elgesys pageidautinas, bet nenustatyta, kad šis elgesys griežtai privalomas, tokia nuostata paskelbiama „rekomendacine norma“. Jeigu tas ar „dar labiau“ pageidaujamas elgesys yra dar ir skatinamas, kalbama apie „skatinamąją normą“. O jei nuostatos privalomumas nekelia abejonių, bet vis dėlto joje nėra aiškiai suformuluotos elgesio taisyklės, ji vadinama „deklaratyviaja norma“, kuri savo ruožtu gali būti arba „norma–tikslas“, arba „norma–uždavinys“, arba „norma–principas“.

Stop. Norma–principas? Ar galima normą *ir* ją kreipiantį pradą, elgesio taisyklę *ir* teisės sistemą grindžiančią pamatinę nuostatą jungti į vieną kategoriją? Ar gali būti, kad taisyklė *ir* tai, kas diktuoja, nuo kokių standartų ši taisyklė neturi nukrypti, būtų tas pats? Kažkas čia ne taip. Jeigu Konstitucijos nuostatą, kurioje įtvirtintas tam tikras principas, sukongretina kitos Konstitucijos normos, tai *tuose pačiuose* Konstitucijos teksto elementuose (straipsniuose, jų dalyse) yra išreikšta ir norma, ir principas. Norma – kadangi nustatoma elgesio taisyklė, o principas – kadangi diktuojamas minėtą bendrąją konstitucinę nuostatą konkretinančių normų turinys. Bet tokia nuostata *nėra* „norma–principas“, t.y. ji *nėra tam tikros* ypatingos rūšies norma, kurios nebūtų galima priskirti reguliacinėms arba apsauginėms normoms.

„Normos–principai“ – tai dirbtinis konstruktas, išgalvotas, kad nereikėtų konstatuoti, jog teisė susideda *ne tik iš normų* (elgesio taisyklių), bet ir dar iš „kažko“, t.y. iš principų. Toks požiūris negriauna nei tos teorijos, pagal kurią principai yra už teisės, traktuojamos kaip normų sistema, ribų, nei tos, pagal kurią jie *drauge* su normomis yra neatskiriama teisės dalis. Tačiau jis negali „sugyventi“ su ta principų samprata, pagal kurią vieni iš jų tiesiogiai deklaruojami teisės aktuose, o kiti formuluojami „apibendrinant“ kelių teisės normų turinį. Juk gali būti, kad apibendrinimo rezultatas bus principas, visai priešingas tam, kuris buvo deklaruotas, suformuluotas kaip „norma–principas“.

Taigi konstituciniai principai yra konstitucinę galią turinčios nuostatos, kurios nėra formuluojamos kaip griežtos elgesio taisyklės (nėra su-

konstruotos kaip normos) ir nėra pagal reguliavimo dalyką bei metodą priskiriamos teisės šakoms. Tai pamatinės nuostatos, diktuojančios teisinio reguliavimo turinį. Žinoma, principai negali absoliučiai nulemti *viso* reguliavimo turinio jau vien dėl to, kad suformuluoti ganėtinai plačiai; todėl įstatymų leidėjas, kiti teisėkūros subjektai paprastai turi plačią diskreciją juos konkretinti ir plėtoti žemesnės galios teisės aktuose.

Konstitucinių principų negalima tapatinti su konstitucinėmis normomis, jei Konstitucija susidėtų tik iš normų, konstitucinė teisė būtų tik įvairių teisės šakų kai kurių normų, kurioms pripažįstama aukštesnė teisinė galia, samplaika. Ar būtų tada apskritai prasmė kalbėti apie konstitucinę teisę kaip apie vientisą, nuoseklią, logiškai suderintą, *neprieštaringą* sistemą? Kokią prasmę tada turėtų Konstitucijos 6 str. 1 d. postulas, kad Konstitucija yra *vientisas aktas*?

2 poskyris

PIRMINIAI, SUDĖTINIAI IR IŠVESTINIAI KONSTITUCINIAI PRINCIPAI

2.1. Konstitucinių principų sistemos problema

2.2. Pirminiai principai

2.3. Sudėtiniai principai

2.4. Išvestiniai principai

2.5. Konstitucinė doktrina ir konstitucinė jurisprudencija

2.1. Konstitucinių principų sistemos problema

Konstitucinių principų sampratos aiškinimasis davė ganėtinai nelauktą rezultatą. Jis skatina permąstyti paplitusią normatyvistinę teisės sampratą, kurioje tarp žodžių *teisė* ir *teisės normos* dedamas lygybės ženklas. Teisė (bent konstitucinė teisė) susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų. Kita vertus, korekcijos reikalauja ir konstitucinės teisės samprata: pastaraisiais metais „išpopuliarėjęs“ konstitucinės teisės pavadinimas nelaikytinas tik anksčiau plačiai vartotos valstybinės teisės sąvokos pakaitalu, nes ir valstybinė, ir konstitucinė teisė randa savo vietą visoje teisės įvairovėje ir turi potencijos harmoningai koegzistuoti taip, kaip koegzist-

tuoja konstitucinė teisė ir baudžiamoji teisė, konstitucinė teisė ir darbo teisė, konstitucinė teisė ir administracinė teisė ir t.t. Šios korekcijos nėra mūsų dėstymo pagrindinis tikslas, tačiau konstitucinėje teisėje (galbūt labiau nei kurioje nors kitoje teisės srityje), nagrinėjant klausimus, iš pažiūros tik iš tolo susijusius su teisės teorija, vis tiek susiduriame su bendraisiais teisės ir jos sistemos sampratos klausimais.

Tai pasakytina ir apie konkrečių konstitucinių principų analizę. Jau buvo cituota Konstitucijos nuostatų, kurios pagrįstai gali būti traktuojamos kaip konstituciniai principai, nors dažna jų turi ir normatyvumo krūvį. Bet išvardyti *konkrečiai*, juolab „surūšiuoti“, konstitucinius principus – išties keblus uždavinys. Kaip atskirti vieną principą nuo kito, ypač turint galvoje, kad jie dažnai susipynę ne tik tarp savęs, bet ir su juos konkretinančiomis Konstitucijos normomis? Konstitucijos 37 str. nustatyta, kad piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, o 45 str. 1 d. – kad piliečių tautinės bendrijos kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą tvarko savarankiškai. Kas tai – du atskiri principai? Ar vienas iš jų yra „bendresnis“ kito atžvilgiu ir jį apima, o antrasis logiškai išvedamas iš pirmojo? Jei taip, kuris yra „pirmasis“, o kuris „antrasis“? O gal tai dvi nuostatos, reiškiančios kokį nors bendresnį principą, nors tiesiogiai nesuformuluotą, bet logiškai išvedamą iš viso Konstitucijos teksto? Jei taip, kokį? Na, o jei jis suformuluotas Konstitucijoje, tai – kur? Ar tai, tarkime, galėtų būti tautinės santarvės puoselėjimas Lietuvos žemėje, minimas Konstitucijos preambulėje? Pagaliau, turint galvoje, kad cituotose nuostatose įtvirtintos *ir* normos (nes įsakmi nuoroda į piliečių ir tautinių bendrijų teises reiškia, kad Konstitucijoje įtvirtinta norma, pagal kurią šie subjektai turi teises, o kiti subjektai – pareigą gerbti šias teises ir jų nepažeisti), galbūt apskritai nėra pagrindo kalbėti, kad šiose nuostatose yra *formuluojamas* koks nors principas – tik normos?

Tai tik vienas pavyzdys, liudijantis, kad nepakanka vien teoriškai samprotauti apie konstitucinių principų buvimą. Juos reikia įvardyti ir, jei įmanoma, tipologizuoti (klasifikuoti, „rūšiuoti“). Bet, jei Konstitucija, tegu apimanti ir normas, turi „tiek daug“ principų, kurie *savaime* nėra normos, gali būti, kad *visų* šių principų analizė bus tolygi *visos konstitucinės teisės* („siaurąja prasme“) problematikos dėstymui. Kokia prasmė tokiu atveju atskirą temą skirti konstituciniams principams? Kam kartotis?

Kita vertus, dėl bet kurios teisinės materijos „susidvejinimo“ į normas bei principus ir į teisinį tekstą (šis susidvejinimas teisės teorijoje vadinamas skirtumu tarp teisės ir įstatymo) konstitucinių principų išsifravimas iš Konstitucijos teksto formuluočių galimas tik aiškinimo, loginio abstrahavimo būdu. Čia slypi intriga: aiškinimų gali būti daug, išties ne mažiau nei aiškintojų. Kuris aiškinimas teisingiausias, jei toks apskritai yra?

Taigi dar net nepradėjus konkrečiai vardyti konstitucinių principų matyti, kad tai ne tik nelengvas uždavinys, bet kad gali būti ir taip, jog *joks* rezultatas nebus visiškai patenkinamas. Vis dėlto, jei apskritai prasminga kalbėti apie tokį teisinį reiškinių, kaip konstituciniai principai, negalima sustoti pusiau kelėje. Juos reikia įvardyti.

Teoriškai konstruodami konstitucinių principų sistemą, pradėkime nuo vyraujančios jų sistemos sampratos, prisiminkime, kokia yra jau susiklosčiusi jų įvardijimo ir klasifikavimo tradicija. Lietuvos aukštosiose teisės mokyklose dėstant apie konstitucinius principus, jų sistema konstruojama pagal du kriterijus: *kaip* tam tikri principai išreikšti (suformuluoti) Konstitucijos tekste, ir (rečiau) koku mastu jie kreipia teisės sistemą, lemia teisinio reguliavimo turinį.

Pirmas kriterijus: principai diferencijuojami pagal tai, ar jie „apibrėžti aiškiai ir tiesiogiai įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos normose (normos–principai)“, ar jie „tiesiogiai nedeklaruojami, tačiau išplaukia iš bendrosios Konstitucijos normų prasmės“¹. Apie vadinamąsias „normas–principus“ jau buvo rašyta, čia beveik nėra ko pridurti. Bet pats nurodytas skirtumas yra svarbus. Išties, vieni principai yra deklaruojami tiesiogiai, o kiti gali būti išvedami iš tų principų, kurie yra „deklaruojami tiesiogiai“ (koku keliu tai vyksta, bus aptarta toliau). Dvi čia nurodytas principų rūšis pavadinkime *pirminiais* ir *išvestiniais konstituciniais principais*. Išsyk reikia pasakyti, kad, be jų, yra ir dar viena principų rūšis – *su-dėtiniai principai*. Bet apie viską iš eilės.

2.2. Pirminiai principai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. nuostatoje, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines, įtvirtintas „tiesiogiai deklaruojamas“ principas – žmogaus teisių ir laisvių prigimtinių pobūdžio pripažinimo principas (trumpiau – žmogaus prigimtinių teisių principas). Jis yra *pirminis*, nes nėra išvedamas iš jokio kito konstitucinio principo: norint sakyti, jog žmogaus prigimtinių teisių principas yra Lietuvos Respublikos konstitucinis principas, nereikia nieko aiškinti – tik nurodyti Konstitucijos nuostatą, kurioje šis principas įtvirtintas. Minėto principo *tiesioginis* šaltinis yra Konstitucijos 18 str. Kad būtų konstatuota, jog toks principas yra ir kad jis yra *konstitucinis* principas, pakanka tai *parodyti*, bet ne aiškinti. *Clarus non sunt interpretanda* – tai, kas akivaizdu, neaiškinama (neįrodinėjama).

¹ Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 28.

Yra pirminių principų, įtvirtintų *tik vienoje* Konstitucijos nuostatoje – jų buvimui konstatuoti, be nuorodos į šią nuostatą, nieko daugiau. Tai minėtas žmogaus prigimtinių teisių principas, Lietuvos valstybės teritorijos vientisumo principas (10 str. 1 d.); valstybinės kalbos principas (14 str.), nuosavybės neliečiamumo principas (23 str. 1 d.), kai kurie kiti. Žinoma, jie gali būti susiję su kitomis Konstitucijos nuostatomis, kurios juos konkretina, išryškina jų tam tikrus aspektus, taikymo ribas. Pvz., konstitucinis žmogaus prigimtinių teisių principas susijęs su Konstitucijos preambulėje įtvirtintais teisingumo, teisinės valstybės siekiais, su Konstitucijos 6 str. 2 d. nuostata, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija, su Konstitucijos 28 str. nuostata, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, su Konstitucijos 30 str. nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, ir t.t.; konstitucinis nuosavybės neliečiamumo principas – su 23 str. 2 d. nuostata, kad nuosavybės teises saugo įstatymai, su šio straipsnio 3 d. nuostata, kad nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama, su minėtomis 28 ir 30 str. nuostatomis ir t.t. Bet šios sąsajos nepaneigia jų kaip pirminių principų pobūdžio: jei šių kitų nuostatų ir nebūtų, pakaktų *vienos* nuostatos minėtų principų buvimui konstatuoti.

Kiti pirminiai principai įtvirtinti ne vienoje, o *keliose* Konstitucijos nuostatose, kurios vienareikšmės tuo požiūriu, kad *kiekvienoje* jų yra įtvirtintas *tas pats* pirminis principas ir, kad norint konstatuoti tokio principo buvimą, pakanka nurodyti *tik vieną* iš šių nuostatų. Antai Konstitucijos 3 str. nustatyta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta. Tai suponuoja Tautos suverenitetą kaip konstitucinį principą. Bet tame pačiame straipsnyje yra ir kitas teiginys: „Suverenitetas priklauso Tautai“. Jis taip pat išreiškia Tautos suvereniteto principą. Tai ne viskas. 3 str. 1 d. nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis Tautai priklausančių suverenių galių; 4 str. – kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus. Tai taip pat Tautos suvereniteto principą įtvirtinančios nuostatos. Pagaliau, Tautos suvereniteto principą suponuoja ir kitos Konstitucijos nuostatos – preambulės teiginys, jog Konstitucija priimama ir skelbiama „atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia“, 1 str. nuostata, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma ir demokratinė respublika, 55 str. 1 d. nuostata, kad Seimą sudaro „Tautos atstovai“ ir kt. Kaip matome, norint teigti, jog tam tikras konstitucinis principas yra pirminis ir jį tam tikru būdu įvardyti, ne visuomet būtina, kad jis Konstitucijos tekste būtų deklaruojamas *tais pa-*

čiais žodžiais, kuriais įvardijamas, juolab vienoje (atskirai paimtoje) Konstitucijos nuostatoje.

2.3. Sudėtiniai principai

Ne visi principai, kurie yra „tiesiogiai deklaruojami“, laikytini pirmiais. Kai kurie įtvirtinti skirtingose Konstitucijos nuostatose pabrėžiant jų skirtingus, nors tarp savęs neatskiriamai susijusius, aspektus. Antai nekyla abejonių, kad Konstitucijoje įtvirtintas Konstitucijos viršenybės principas. Jis reiškia, kad Konstitucijai negali prieštarauti joks teisės aktas, taip pat, kad niekas – nei valstybės valdžios ar savivaldos institucijos, nei kiti subjektai – negali pažeisti Konstitucijos savo veiksmais, kad Konstitucijoje nustatytos teisės gali būti ginamos ir t.t. Visa tai skirtingais aspektais įtvirtinta net keliose Konstitucijos nuostatose: 5 str. 2 d. nuostatoje, kad valdžios galias riboja Konstitucija; 6 str. 2 d. nuostatoje, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija; 7 str. 1 d. nuostatoje, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai; 110 str. 1 d. nuostatoje, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai, ir kai kuriose kitose. Visose minėtose nuostatose yra *tiesioginis* Konstitucijos viršenybės įtvirtinimas, bet Konstitucijos viršenybė kaip „apibendrinantis“ konstitucinis principas seka ne iš vienos, bet iš kelių Konstitucijos nuostatų ir jų tarpusavio sisteminio sąryšio, paprasčiau – iš tam tikro konstitucinių nuostatų „komplekso“. Tokie konstituciniai principai yra *sudėtiniai* (arba *kompleksiniai*).

Ir pirminiai, ir sudėtiniai principai yra „tiesiogiai deklaruojami“ Konstitucijoje. Bet sudėtiniai principai nuo pirminių skiriasi tuo, kad norint konstatuoti jų buvimą, juos įvardyti, reikia: 1) nurodyti ne vieną, bet kelias juos įtvirtinančias nuostatas; 2) išskirti tai, kas šiose nuostatose yra bendra – tai, kas leidžia į jas visas žvelgti kaip į to paties „tiesiogiai deklaruojamo“ konstitucinio principo skirtingų aspektų išraiškas.

2.4. Išvestiniai principai

Tai trečia konstitucinių principų rūšis. *Išvestiniai* principai yra tokie, kurie tiesiogiai nėra deklaruojami Konstitucijoje – nei vienoje, nei keliose nuostatose, bet yra išvedami iš pirminių arba sudėtinių konstitucinių principų juos aiškinant.

Pateiksime tokį pavyzdį. Konstitucijos 5 str. 1 d. nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Konstitucinis Teismas 1994 m. sausio 19 d. nutarime kons-

tatavo (beje, be platesnio argumentavimo), kad Konstitucijos 5 str. yra įtvirtintas valdžių padalijimo principas. Vėliau, plėtodamas valdžių padalijimo konstitucinę doktriną, Konstitucinis Teismas šį principą siejo ir su kitomis Konstitucijos nuostatomis, konkrečiai – su tomis, kuriose įtvirtintos Seimo, Vyriausybės, Teismo galios, su Konstitucijos viršenybės principu, interpretavo Konstitucijos 5 str. 1 d. kartu su šio straipsnio 2 d., kurioje nustatyta, kad valdžios galias riboja Konstitucija. Pagal Konstitucinio Teismo suformuotą valdžių padalijimo doktriną konstitucinis valdžių padalijimo principas (dar vadinamas ir valstybės valdžių padalijimo principu) reiškia, kad įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet kartu tarp jų turi būti pusiausvyra; kad kiekvienai valdžios institucijai yra nustatyta jos paskirtį atitinkanti kompetencija; kad institucijos kompetencijos konkretus turinys priklauso nuo tos valdžios vietos bendroje valdžių sistemoje ir jos santykio su kitomis valdžiomis, nuo tos institucijos vietos tarp kitų valdžios institucijų ir jos įgaliojimų santykio su kitų institucijų įgaliojimais; kad Konstitucijoje tiesiogiai nustačius konkrečios valstybinės valdžios institucijos įgaliojimus, viena valstybės valdžios institucija negali iš kitos perimti tokių įgaliojimų, jų perduoti ar atsakyti bei, kad tokie įgaliojimai negali būti pakeisti ar apriboti įstatymu (Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d., 1995 m. gruodžio 6 d., 1997 m. gegužės 29 d., 1997 m. lapkričio 13 d., 1998 m. sausio 10 d., 1998 m. balandžio 21 d., 1999 m. balandžio 20 d., 1999 m. birželio 3 d., 1999 m. liepos 9 d., 1999 m. lapkričio 23 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2000 m. vasario 10 d., 2000 m. spalio 18 d., 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimai). Visi šie teiginiai, kaip ir pats valdžių padalijimo principo įvardijimas, yra Konstitucinio Teismo aktų, bet ne pačios Konstitucijos teiginiai. Todėl valdžių padalijimo principas laikytinas *išvestiniu* iš kitų Konstitucijos nuostatų – pirmiausia iš tų, kuriose tiesiogiai formuluojami konstituciniai principai. Nagrinėjamu atveju yra pagrindo teigti, kad buvo remiamasi mažiausiai dviem „tiesiogiai deklaruojamais“ konstituciniais principais – valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų konstitucinio įtvirtinimo (5 str. 1 d.) ir Konstitucijos viršenybės bei konstitucinio valdžios galių ribojimo (5 str. 2 d.) bei jų aiškinimu platesniame Konstitucijos nustatyto reguliavimo kontekste.

Kitas pavyzdys. Konstitucijos 40 str. 3 d. nustatyta: „Aukštosios mokykloms suteikiama autonomija“. Aiškindamas šią nuostatą, Konstitucinis Teismas 1994 m. birželio 27 d. nutarime konstatavo: „Istoriškai aukštosios mokyklos autonomijos idėja susiformavo viduramžiais, kuriantis universitetams kaip mokslo ir mokymo įstaigoms. Autonomija reiškė, kad universitetas tam tikra prasme yra laisvas nuo valstybės, siekia kuo daugiau atsiriboti nuo politinės valdžios įtakos, sukurti savarankišką aukštosios mokyklos vidaus gyvenimo reguliavimo sistemą. Tokio atsitolinimo

nuo valstybinės valdžios tikslas buvo apsaugoti mokslo, tyrimo ir mokymo laisvę, apginti mokslininkus ir dėstytojus nuo politinio bei ideologinio poveikio. Akademinės autonomijos raidą visada lėmė supratimas, jog mokslas ir mokymas gali normaliai egzistuoti ir skatinti pažangą tik tada, kai jie yra laisvi ir nepriklausomi. Taip susiformavo akademinės laisvės principas, išreiškiantis siekimą apginti nuo išorinės įtakos mokslininkų ir dėstytojų mokslinės minties ir jos išraiškos laisvę. Tradiciškai aukštosios mokyklos autonomija suprantama kaip teisė savarankiškai nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ar statute savo organizacinę ir valdymo struktūrą, ryšius su kitais partneriais, mokslo ir studijų tvarką, studijų programas, studentų priėmimo tvarką, spręsti kitus su tuo susijusius klausimus, naudotis valstybės perduotu ir kitu įsigytu turto, turėti teritorijos ir pastatų, kito turto, skirto mokslo ir studijų reikalams, neliečiamumo garantiją. Tuo tikslu aukštajai mokyklai garantuojama institucinė autonomija, t.y. tam tikras statusas, kuris reiškia, kad yra tam tikros veiklos sritys, laisvos nuo vykdomosios valdžios kontrolės“. Taigi aiškinant konstitucinį aukštųjų mokyklų autonomijos principą, be abejo, pirminį, nes tiesiogiai išreikštą Konstitucijoje, galima konstatuoti Konstitucijoje esant įtvirtintą ir akademinės laisvės principą. Konstatuoti jo buvimą Konstituciniam Teismui pakako tik Konstitucijos 40 str. 3 d. turinio analizės.

Taigi išvestiniai principai yra Konstitucijos aiškinimo rezultatas. Konstitucijos aiškinimas – dinamiškas procesas. Tai, kad akademinės laisvės principas pagal šiandien susiformavusią Konstitucinio Teismo doktriną yra išvestas iš aukštųjų mokyklų autonomijos principo, nereiškia, kad kitose bylose, kai Konstitucinis Teismas laikys, jog reikia šį principą aiškinti plačiau arba papildomais argumentais pagrįsti jo konstitucinį pobūdį, nebus galima remtis ir kitomis Konstitucijos nuostatomis. Antai nuorodos (cituotame nutarime) į istorine patirtimi grindžiamą būtinumą „apsaugoti mokslo, tyrimo ir mokymo laisvę, apginti mokslininkus ir dėstytojus nuo politinio bei ideologinio poveikio“ aiškiai susišaukia su Konstitucijos 42 str. 1 d. nuostata, kad kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi. Išvestiniams principams būdinga, jog jie turi potencialios būti išvedami ne iš kurio nors vieno (pirminio arba išvestinio) konstitucinio principo, bet iš įvairių Konstitucijos nuostatų, iš viso konstitucinio reguliavimo kaip sistemos.

Išvestiniai konstituciniai principai nėra „kelio pabaiga“. Iš jų savo ruožtu galima išvesti dar kitus principus. Antai aiškinant teisėjo ir teismų nepriklausomumo principą, įvairiais aspektais įtvirtintą Konstitucijos 31 str. 2 d., 109 str., 114 str. 2 d., kitose Konstitucijos nuostatose, iš jo išvedami Teismo kaip valstybės valdžios visavertiškumo, teismų organizacinio savarankiškumo, teisminės valdžios savireguliacijos ir savivaldos, kai kurie kiti principai (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas).

2.5. Konstitucinė doktrina ir konstitucinė jurisprudencija

Konstituciniai principai ne tik yra tarp savęs susiję. Kadangi Konstitucija yra vientisas aktas (6 str. 1 d.), konstituciniai principai vienas kitą sąlygoja, vieni principai suponuoja, leidžia formuluoti kitus. Konstitucinių principų sistema – savotiškas „tinklas“, kurio įvairūs elementai tarp savęs susiję sudėtingais determinaciniais ir koordinaciniais ryšiais. Kadangi visi šie principai turi vienodą (aukščiausią) teisinę galią, būtų netikslu kalbėti apie jų hierarchiją: *išvestiniai principai nėra nė kiek mažiau privalomi negu tie, iš kurių jie buvo išvesti*. Būtent dėl to nėra klaida sakyti, kad „Konstitucijoje įtvirtinti“, tarkime, valdžių padalijimo arba akademinės laisvės principai (frazė dažnai vartojama ir Konstitucinio Teismo aktuose, ir akademinėje literatūroje) – nors jie ir nėra „tiesiogiai deklaruojami“, bet vis tiek yra įtvirtinti Konstitucijoje, tik pasirinkus kitokią žodinės išraiškos formą.

Bet pabrėžkime dar kartą: principų skirstymas į pirminius, sudėtinius ir išvestinius – tai visų pirma teorinė schema. Kaip ir skiriant konstitucinius principus nuo konstitucinių normų, ribas čia brėžti sunku, šios ribos sąlygiškos, nes kiekvienu atveju reikia atsižvelgti į Konstitucijos aiškino dinamiką, į tai, kad ne visi konstituciniai principai yra vienodai „atskleisti“, „įvardyti“, „suformuluoti“. Atskiros Konstitucijos nuostatos „tampa“ principais tuomet, kai jas tokias pripažįsta institucija, turinti įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją. Iki tol galima be galo ginčytis, kokie yra Konstitucijoje įtvirtinti principai ir koks yra jų turinys, bet tai tik teorinės diskusijos. Konstituciją oficialiai aiškina Konstitucinis Teismas, tirdamas teisės aktų atitiktį Konstitucijai.

Taigi principų turinio atskleidimas vyksta oficialiai aiškinant Konstituciją – plėtojant *konstitucinę doktriną* kiekvienu klausimu, kuris tam tikroje byloje yra Konstitucinio Teismo nagrinėjimo dalykas. Visuma Konstitucinio Teismo suformuluotų doktrinų ir šiomis doktrinomis grindžiamų sprendimų vadinama *konstitucine jurisprudencija*. Vaizdžiai tariant (nors, be abejo, šiek tiek perdodant), galima sakyti, kad Konstitucijos realiai yra *tiek ir tik tiek, kiek buvo išaiškinta Konstitucinio Teismo, t.y. tiek, kiek yra konstitucinės doktrinos*¹.

Štai čia išryškėja du svarbūs momentai.

Pirma. Nors išvestiniai principai formuluojami aiškinant pirminius, sudėtinius bei *jau suformuluotus* išvestinius principus, pagrįstai konstatuoti tam tikrų principų buvimą galima tik remiantis pačios Konstitucijos nuostatomis. Konstituciniai principai kaip visą teisės sistemą kreipiantys

¹ Kūris E. Konstitucija ir jos aiškinimas // Politologija. 1999. Nr. 2. P. 9.

pradai, žinoma, yra „sukurti“ žmonių, turinčių tam tikras vertybines orientacijas, dėl to ir patys turi vertybinę krūvį; bet vienašyk įtvirtinus juos Konstitucijoje, *teisės akte*, jie nustoja būti vertybėmis ir tampa objektyvia teise. Todėl konstituciniai principai nėra ir neturi būti išvedami iš „dar kokių nors“ aukštesnių imperatyvų, vertybių, siekių, tikslų ir pan. – jie yra atkleidžiami analizuojant Konstitucijos tekstą. Kaip matėme, vienais atvejais konstituciniams principams išsifruoti iš Konstitucijos teksto pakanka nuorodos į tam tikrą Konstitucijos nuostatą, kurioje jie „tiesiogiai deklaruojami“ (pirminiai principai), kitais atvejais reikia nurodyti kelias tam tikrą principą įtvirtinančias nuostatas ir išskirti iš jų tai, kas leidžia į visas šias nuostatas žvelgti kaip į to paties konstitucinio principo skirtingų aspektų išraiškas (sudėtiniai principai), dar kitais atvejais konstituciniai principai išvedami ne tiesiogiai iš Konstitucijos teksto, bet iš *jau suformuluotų* konstitucinių principų (išvestiniai principai). Bet jei nėra Konstitucijos nuostatų, kuriomis gali būti grindžiamas principas, jis nelaikytinas konstituciniu principu. Pvz., baudžiamuosiuose įstatymuose gali būti įtvirtinamas baudmės ekonomijos principas, pagal kurį turi būti „nustatytos tokios sankcijų ribos, kurios leidžia teismui parinkti tokias minimalias baudmes, kurių užtektų nuteistajam pasitaisyti“¹. Kad šis principas, tegu ir pagrįstas, ir svarbus, ir humaniškas, nėra konstitucinis principas ar bent kol kas tokiu nelaikomas, netiesiogiai patvirtino Konstitucinis Teismas, konstatavęs, kad „reikšmingas baudžiamųjų įstatymų principas yra tas, jog juose įtvirtintos baudmės neturi būti griežtesnės negu reikia, kad padaręs nusikaltimą asmuo pasitaisytų, t.y. ateityje nebeususikalstų“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Tad baudmės ekonomijos principas – baudžiamųjų įstatymų, bet ne konstitucinis principas.

Antra. Konstituciniai principai įtvirtinti Konstitucijoje. Bet *ar* tam tikri principai įtvirtinti Konstitucijoje, vienareikšmiai galima pasakyti tik tuomet, kai yra suformuota atitinkama konstitucinė doktrina, t.y. kai tai yra konstatavusi institucija, kuriai vienintelei patikėta aiškinti Konstituciją, – Konstitucinis Teismas. Dabar tenka grįžti prie jau išsakytų minčių (žr. 215 ir 216 psl.), kad konstitucinė teisė „neturi kito šaltinio – tik Konstituciją“, kad „konstitucinės teisės normos gali būti nustatytos tik pačioje Konstitucijoje ir niekur kitur“. Šią poziciją neišvengiamai reikia tikslinti. Reikalas tas, kad nors konstitucinės normos negali būti suformuluotos ne Konstitucijoje, o tam tikruose kituose teisės aktuose, bet konstituciniai principai atkleidžiami *aiškinant Konstituciją* (jos nuostatas), o aiškinimo aktai yra Konstitucinio Teismo aktai. Vadinasi, Konstitucija, be savo kaip „vientiso akto“ teksto, apima ir konstitucinę doktriną – „gyvąją konstituciją“, užtikrinančią viso konstitucinio reguliavimo dinamiškumą ir gali-

¹ *Abramavičius A. et al.* Baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 1996. P. 51.

mybę keistis, nekintant „pagrindinio dokumento tekstui“. Moderniosios konstitucinės sistemos remiasi idėja, kad konstitucija yra kur kas daugiau negu vieno akto, vadinamo „konstitucija“, tekstas¹: laikui bėgant, „pagrindinio“ teksto funkcijas vis labiau perima konstitucinė doktrina, generuojama aiškinant šį tekstą, o vėliau ir pačią save. Kai teigiama, kad, pvz.: JAV Konstitucija yra patraukli ir patogi, nes trumpa², pamiřtama, kad tikroji, „gyvoji“ Konstitucija surařyta daugiau nei penkiuose šimtuose tomų Aukščiausiojo Teismo sprendimų – konstitucinėje jurisprudencijoje, kurioje formuluojama konstitucinė doktrina. Daryti išvadas apie bet kurios valstybės konstitucinę santvarką remiantis tik konstitucijos tekstu tolygu spręsti apie teatro vaidinimo turinį tik iš programos³. Konstitucinė jurisprudencija – ne tik ne mažiau svarbus konstitucinės teisės šaltinis nei Konstitucija; tai yra Konstitucijos nuostatų suvokimo ir tiesioginio taikymo prielaida, o kartu ir imperatyvas, privalomas įstatymų leidėjui. Čia pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 107 str. 2 d. Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Maža to, Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 d. nustatyta, kad „Konstitucinio Teismo nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams“, o 5 d. – kad „Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstituciniu galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį“. Nors Konstitucinio Teismo įstatyme vartojama formuluotė „turi įstatymo galią“, iš viso cituoto konstitucinio ir teisinio reguliavimo, o ypač iš Konstitucijos 107 str. 2 d. nuostatos darytina išvada, kad ši galia ypatinga. Tai *Konstitucijos galia*, nes jos negalima įveikti priimant įstatymą ar kitą teisės aktą.

Dėl to svarbu, kad Konstitucinio Teismo aktuose būtų kaip galima griežčiau skiriama, kur yra konstitucinių principų formulavimas, jų išvedimas iš Konstitucijos teksto, o kur – konstitucinių normų analizė. Konstituciniam Teismui formaliai nėra suteikta galia kurti naujas normas, juolab jas automatiškai pakylėjant į konstitucinį lygmenį⁴. Tai – Tautos

¹ Žr., pvz.: *Lane J.-E.* Constitutions and Political Theory. Manchester & New York: Manchester University Press, 1996; *Nagel R. F.* Constitutional Cultures: The Mentality and Consequences of Judicial Review. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1989; *Nino C. S.* The Constitution of Deliberative Democracy. New Haven & London: Yale University Press, 1996.

² *Ozolas R.* Konstitucijos ribos // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 54.

³ *Kūris E.* Op. cit. P. 6.

⁴ *Pavilonis V.* Konstitucijos interpretavimas vykdant abstrakčią teisės aktų teisėtumo kontrolę // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2000. P. 24.

kompetencija, jos suverenių galių realizavimas. Gi konstitucinių principų formulavimas, jų plėtojimas ir aiškinimas – Konstitucinio Teismo uždavinys. Kol Konstitucinis Teismas nėra oficialiai konstatavęs, kad tam tikras principas yra *konstitucinis*, gali būti įvairių nuomonių, įvairių aiškinimų – mokslininkų, teisininkų, politikų, apžvalgininkų. Bet minėtasis konstatavimas keičia situaciją iš esmės. Pvz., tradiciškai laikoma, kad sutarčių laisvės principas yra vienas svarbiausių civilinės teisės principų; jis apibūdinamas net ne kaip visos civilinės teisės, bet kaip jos „prievolinės teisės poškacio“ principas¹ arba kaip „sutarčių teisės principas“, kurio „pagrindu konstruojamas visas sutarčių teisės institutas“². Galima pridurti: sutarčių laisvės principas yra ir konstitucinis principas. Tai išakmiai diktuoja konstitucinė doktrina, pvz., Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas, kuriame konstatuota, kad „konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas glaudžiai siejasi su sutarčių sudarymo laisvės principu. Sutarčių sudarymo laisvė – tai sukonkretinta išraiška tokių Konstitucijoje įtvirtintų vertybių, kaip asmens laisvė (21 straipsnis), nuosavybės neliečiamumas (23 straipsnis), asmens ūkinės veiklos laisvė (46 straipsnis). Taigi sutarčių sudarymo laisvė gali būti vertinama kaip konstitucinio lygmens garantija“.

Ar gali Konstitucinis Teismas laikui bėgant tam tikrus konstitucinius principus formuluoti naujai, juolab pakeisti jų turinį? Vertinant *teoriškai*, taip lyg ir neturėtų būti. Paprastai tariant, ši institucija neturi teisės klysti, dėl ko vėliau turėtų taisytis. Kita vertus, ją, kaip ir bet kurią kitą, sudaro žmonės; Konstitucinio Teismo sudėtis nuolat keičiasi, teisės mokslas vystosi, pagaliau pati konstitucinė doktrina formuojama *ad hoc*, t.y. kiekvienu konkrečiu atveju aiškinant Konstituciją tiek, kiek reikia konkrečiai bylai spręsti (čia galioja taisyklė *interpretatio cessat in claris* – aiškinimas baigiasi nustačius aiškų rezultatą³). Todėl būna, kad tas pats konstitucinis principas vienoje byloje aiškinamas plačiai, o kitose tenkinamasi jo trumpu priminimu. *Faktiškai* principai nuolat performuluojami atskleidžiant vis kitus jų aspektus, o kai kada – ir patikslinant ankstesnę doktriną, skirtingai sudėliojant akcentus. Tai nesibaigiantis procesas.

Antai Konstitucinis Teismas 1996 m. vasario 28 d. nutarime yra konstatavęs, kad konstitucinis asmenų lygybės principas yra taikytinas ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims; ši nuostata pakartota ir 2000 m. vasario 23 d. nutarime, kituose Konstitucinio Teismo aktuose. Tokiu būdu, atrodo, iš esmės atsakyta ankstesnės, dar 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime suformuotos doktrinos, pagal kurią asmenų lygybės principas tai-

¹ *Staskonis V.* (ats. red.) Civilinė teisė. Kaunas: Vijusta, 1997. P. 29.

² *Mikelėnas V.* Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996. P. 41.

³ *Pavilonis V.* Loc. cit.

kytinas tik fiziniams asmenims¹. Kita vertus, plėtojant konstitucinį asmenų lygybės principą, buvo išaiškinta, kad jis nėra absoliutus tiek, kad darytų negalimą diferencijuotą teisinį reguliavimą (Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 1998 m. birželio 18 d., 1998 m. spalio 27 d., 1998 m. lapkričio 11 d., 2000 m. spalio 18 d. nutarimai).

Kitas pavyzdys. Konstitucinis Teismas 1994 m. vasario 14 d. nutarime konstatavo, kad prokurorai traktuotini kaip teisminės valdžios sudedamoji dalis². Bet štai jau 1997 m. spalio 1 d. nutarime pozicija koreguojama: nors vis dar tvirtinama, kad prokurorai laikytini teisminės valdžios dalimi, bet ir pabrėžiama, kad jų negalima tapatinti su teismu, o 1999 m. vasario 5 d. nutarime teigiama, kad prokurorai – tai teisminės valdžios dalis, vykdanči specifiškas funkcijas; pagaliau 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime rašoma: „Prokurorai nėra teisėjai, jie nevykdo teisingumo. Konstitucijoje jiems patikėta specifinė funkcija, kurios negalima tapatinti su teisminės valdžios įgyvendinimu“³. Tai palaipsniui konstitucinės doktrinos plėtojimas ją koreguojant. Šį procesą galima vertinti įvairiai, bet akivaizdu viena: be paties Konstitucinio Teismo, nėra kitos institucijos, kuri galėtų koreguoti konstitucinių principų turinio sampratą.

Ar tai reiškia, kad nepripažįstama galimybė aiškinti Konstituciją ir formuluoti konstitucinius principus ne Konstituciniam Teismui? Jokiū būdu, ne. Antai Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „kiekvieno teisės instituto atitikimas Konstitucijai turi būti vertinamas pagal tai, ar jis atitinka konstitucinius teisinės valstybės principus. Atskleisti teisinės valstybės sampratos turinį – tai konstitucinės doktrinos funkcija“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas). Tačiau ir atkleisdamas teisinės valstybės sampratos turinį, ir formuluodamas įvairius kitus konstitucinius principus, atkleisdamas jų turinį, pats Konstitucinis Teismas ne kartą yra rėmęsis teisės mokslo teiginiais, tarptautine patirtimi.

Keletas tai iliustruojančių citatų. „Interpretuojant šiuos Konstitucijos straipsnius pažymėtina, kad Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų. Save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi“

¹ Šios doktrinos kritiką žr.: *Mikelėnas V.* Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos. 3 // *Justitia*. 1997. Nr. 3. P. 11; *Mikelėnienė D., Mikelėnas V.* Teismo procesas: Teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: *Justitia*, 1999. P. 201–202; bandymą šią doktriną pateisinti pripažįstant, kad kritika teisinga, tačiau „nevisiška“, žr.: *Žilys J.* Konstitucinis Teismas ir Lietuvos teisės raida // *Konstitucinė justicija: Dabartis ir ateitis*. Vilnius, 1998. P. 56 (69 išnaša).

² Šios doktrinos kritiką žr.: *Mikelėnas V.* Civilinis procesas. 1 d. Vilnius: *Justitia*, 1997. P. 206–208.

³ Žr. taip pat Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 22 d. nutarimą.

(Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 8 d. nutarimas). „Jeigu Konstitucijos normos apimtų anksčiau atsiradusius faktus, neturėjusius teisinės reikšmės, būtų išplečiama teisinio reguliavimo sfera – teisės normų galiojimas nukreipiamas atgal. Tai prieštarautų bendram teisės principui „įstatymas atgal negalioja““ (Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas). „Pagal teisės doktriną, jei yra bendrų ir specialių teisės normų konkurencija, taikomos specialios teisės normos“ (Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas). „Pažymėtina, kad tiek Žmogaus teisių doktrina, tiek ja besiremianti demokratinių valstybių teisė pripažįsta tam tikrą galimybę riboti nuosavybės teises, kaip ir kai kurias kitas pagrindines žmogaus teises. Tačiau laikomasi esminės nuostatos, kad negalima apribojimais pažeisti kokios nors pagrindinės žmogaus teisės turinio esmės. Jeigu teisė taip apribojama, kad jos įgyvendinti pasidaro neįmanoma, jeigu teisė suvaržoma peržengiant protingai suvokiamas ribas arba neužtikrinamas jos teisinis gynimas, tai tokiu atveju būtų pagrindo teigti, jog pažeidžiama pati teisės esmė, o tai tolygu šios teisės neigimui“ (Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas). „Teisės doktrinoje žala paprastai suprantama kaip asmens sužalojimas, jo gyvybės atėmimas arba pakenkimas asmens teisėms ar įstatymų saugomiems jo interesams, taip pat turto sužalojimas ar sunaikinimas, dėl ko nukentėjęs asmuo negauna atitinkamų vertybių arba praranda jas“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d. nutarimas). „Administracinis teisės pažeidimas ir nusikaltimas apibūdinami kaip pavojingos veikos, kadangi jas padarius yra pažeidžiamos tam tikros vertybės. Teisės doktrina visuotinai pripažįsta, kad administracinio teisės pažeidimo ir nusikaltimo pavojingumas yra nevienodas. Didesnį nusikaltimo pavojingumą nulemia ne tik objekto, bet ir kitų objektyvių bei subjektyvių požymių visuma“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas). „Laikomasi nuomonės, kad teisminė kontrolė būdinga anglosaksų teisės sistemos šalims. Sąvoka „teisminė kontrolė“ šiuo atveju vartojama sąlygiškai ir reiškia tik pasyviąją kontrolę, t.y. patys teismai savo iniciatyva nieko nekontroliuoja, tačiau jie nagrinėja skundus dėl savivaldos institucijų ar jų pareigūnų priimtų aktų bei veiksmų. Kita vertus, teismai nagrinėja ir savivaldos institucijų skundus, kai valstybės institucijos pažeidžia savivaldybių teises. Būtent tai konstitucinės teisės doktrinoje ir vadinama teismine savivaldybių veiklos kontrole“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas). „Konstitucinis Teismas taip pat pažymi, kad Sąlygų ginčijamo punkto vienų papunkčių nuostatos formuluojamos neaiškiai, o formuluojant kitus papunkčius nepaisoma teisėje pripažintos priežastingumo doktrinos“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gegužės 6 d. nutarimas). „Taigi tokia pozicija, kai nepaliekama galimybių sprendimą ginčyti teisme, nesiderina su teisinės valstybės koncepcija ir konstitucine asmens teisių apsaugos dokt-

rina“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas). „Nenumatyta ir asmenų, kuriems taikomi darbinės veiklos apribojimai, galimybė kreiptis į teisną. Tuo tarpu pagal visuotinai pripažintą žmogaus teisių ir laisvių gynimo doktriną teisės ir laisvės galima suvaržyti tik įstatymu ir būtinai užtikrinant galimybę dėl pažeistos teisės kreiptis į teisną“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas). „Konstitucinis Teismas sutinka su Lietuvos mokslo tarybos išvada, kad sprendžiant asmenų, baigusių aukštąsias mokyklas buvusioje Sovietų Sąjungoje, išsilavinimo klausimus universitetiniu išsilavinimu galima laikyti tik išsilavinimą, įgytą valstybiniuose universitetuose“ (Konstitucinio Teismo 1996 m. liepos 10 d. nutarimas). „Teisės moksle, kitų valstybių įstatymų leidybos praktikoje yra žinomi vadinamieji programiniai įstatymai. Tokių įstatymų forma ir galimas jų turinys yra nustatomas konstitucijose. Programiniai įstatymai nustato valstybės ekonominės ir socialinės veiklos tikslus, bet ne teisės normas, reguliuojančias teisinių santykių subjektų elgesį. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra numatyti programiniai įstatymai kaip speciali įstatymų forma, todėl visi įstatymai vertintini kaip faktinio galiojimo pirminiai teisės aktai, kurie privalomi visiems teisinių santykių subjektams“ (Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas).

Kaip matome, mokslinis Konstitucijos ir teisės sistemos aiškinimas, aplenkiantis Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, yra svarbi konstitucinės doktrinos formavimo prielaida. Skirtumas tik tas, kad oficialioji Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama konstitucinė doktrina turi teisinę galią, tuo tarpu visos kitos konstitucinių principų interpretacijos – ne.

3 poskyris.

KONSTITUCINIŲ PRINCIPŲ TIPOLOGIJOS PROBLEMA

3.1. „Bendrieji“ ir „kiti“ konstituciniai principai

3.2. Konstitucinių principų tipologijos pagrindai

3.1. „Bendrieji“ ir „kiti“ konstituciniai principai

Kaip jau buvo sakyta, antras kriterijus, pagal kurį paprastai konstruojama konstitucinių principų sistema, yra tas, koku mastu jie kreipia tei-

sės sistemą, lemia teisinio reguliavimo turinį. Konstituciniai principai skirstomi į „bendruosius“ ir „kitus“¹. „Bendraisiais“ principais vadinami tie, kurie kreipia, orientuoja visą teisės sistemą, visas įvairioms teisės šakoms priskiriamas normas; „kitais“ principais laikomi tie, kurie gali būti toliau detalizuojami tik tam tikrose teisės šakose ar institutuose. Antai „bendriesiems“ principams priskiriami: a) tautos suvereniteto principas; b) demokratiškumo (demokratinės valstybės) principas; c) prigimtinės teisės principas; e) lygybės (lygiateisiškumo) principas; f) žmoniškumo (humaniškumo) principas; g) teisėtumo principas; h) Konstitucijos viršenybės principas; i) teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo (teisės į teisminę gynybą) principas; j) nekaltumo prezumpcijos principas; k) konstitucinio valdžios galių ribojimo principas; l) valdžių padalijimo (atskyrimo) principas; m) principas, pagal kurį teisingumą vykdo tik teismas. Iš „kitų“ principų, įtvirtintų Konstitucijoje, nurodomi: a) dvigubos pilietybės negalimumo principas; b) Seimo nario neliečiamumo principas; c) Respublikos Prezidento asmens neliečiamumo principas; d) teisėjų „depolitizacijos“ principas². Matyt, tai toli gražu ne visi „kiti“ principai.

Visi minėti principai iš tikrųjų įtvirtinti Konstitucijoje – arba joje „tiesiogiai deklaruojami“, arba išvedami iš kitų konstitucinių principų. Pateiktasis konstitucinių principų išvardijimas yra informatyvus. Tačiau nepakanka tik išvardyti principus – juos reikia išvardyti taip, kad jų sąrašas atitiktų sistemiškumo standartus.

Konstitucinių principų klasifikacija, kaip ir kiekviena sistema, turi būti konstruojama pagal tam tikrus kriterijus. Pasirinkus kriterijumi, ar tam tikri principai „adresuojami“ visai teisės sistemai, ar tik tam tikroms jos „dalims“ (šakoms, institutams), sunku išvengti tam tikrų prieštaravimų. Pvz., šiokių tokių abejonių gali kelti nekaltumo prezumpcijos principo priskyrimas „bendriesiems“ principams (dėl jo itin glaudžios sąsajos su baudžiamąja ir baudžiamojo proceso teise), o teisėjų „depolitizacijos“ principas – „kitiems“, ne „bendriesiems“ (nes „depolitizacija“ yra teisėjo ir teismo nepriklausomumo ir nešališkumo – esminės visų žmogaus teisių realizavimo garantijos – vienas iš aspektų). Be to, kai kurie iš minėtų „bendrujų“ principų akivaizdžiai susipina. Pvz., valdžios galių ribojimo principas yra neatskiriamai susijęs su Konstitucijos viršenybės principu, išreiškia jo vieną iš aspektų, bet savo ruožtu yra (kaip pirminis principas) viena iš prielaidų, leidžiančių konstatuoti Konstitucijoje esant įtvirtintą valdžių padalijimo principą (išvestinį principą). Tad jei ir galima „išdėlioti“ visus konstitucinius principus į dvi „lentynėles“, visuomet liks erdvės abejonėms, ar kai kurie principai pakliuvo ten, kur jiems priklausytų.

¹ Šiuo atveju kalbama ne apie bendruosius teisės principus kaip specifinį teisės šaltinį – tik pavadinimai čia yra panašūs. Apie bendruosius teisės principus žr. 245–246 psl.

² *Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S.* Op. cit. P. 28–30.

Nurodytoje konstitucinių principų klasifikacijoje „kiti“ principai – tai „daliniai“ arba „šakiniai“ principai, labai svarbūs vienose (vienoje arba keliuose) teisės šakose, užtat kitose jais tarsi nėra privalu vadovautis (arba prireikia vadovautis tik reitsykiais). Toks principų skirstymas į „bendruosius“ ir „kitus“ suponuoja tam tikrą konstitucinių principų hierarchiją. „Bendrieji“ principai yra tarytum „labiau fundamentalūs“, jais grindžiamos visos teisės šakos, visa valstybės sąranga, o „kitų“ principų „taikymo erdvė“ gerokai siauresnė.

Bet, kaip minėta, visi konstituciniai principai turi vienodą (aukščiausią) teisinę galią. Jokia jų hierarchija apskritai yra negalima. Net „labiausiai specifiniai“ konstituciniai principai nepaklūsta „bendriesiems“. Priešingai – „bendrujų“ principų turinys tegali būti aiškinamas atsižvelgiant į visą konstitucinių principų sistemą, taigi ir į „dalinius“, „kitus“ principus.

Kad taip yra, pailiustruokime pavyzdžiu. Prisiminkime jau minėtą valdžių padalijimo principą. Pagal visuotinai pripažintą valdžių padalijimo sampratą įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti pakankamai savarankiškos, tarp jų turi būti pusiausvyra. Įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina Seimas, vykdomąją – Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė (kiekvienas pagal savo kompetenciją), teisminę – Teismas. Jeigu valdžių padalijimas yra „bendrasis“ principas, *kiekviena* valdingus įgalinimus turinti valstybės institucija (= valstybės valdžios institucija) būtinai turi būti priskiriama kuriai nors iš šių trijų valdžių ir negali būti jokių kitų valdžios institucijų, veikiančių *šalia* įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios ir nepriklausančių nė vienai iš jų. Bet taip nėra. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 125 ir 126 str. nurodomas Lietuvos bankas – centrinis bankas. Konstitucijoje įtvirtintas Lietuvos banko nepriklausomumas: jis nuosavybės teise priklauso Lietuvos valstybei, jis vienintelis turi pinigų emisijos teisę, jam vadovauja valdyba, kurios pirmininką skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Ilgame tē bene visų Europos valstybių patirtis liudija, kad tik nepriklausomas, ypač nuo vykdomosios valdžios, centrinis bankas garantuoja pinigų stabilumą, pinigų rinkos, kredito ir atsiskaitymų sistemos funkcionavimą¹. Bet Lietuvos banko nepriklausomumas – tai „kitas“, ne „bendrasis“ konstitucinis principas, kreipiantis finansų teisės normas. Kaip matome, „bendrojo“ valdžių padalijimo principo turinio negalima adekvačiai atskleisti neatsižvelgiant į centrinio banko nepriklausomumo principą. Tas pats sakytina apie Valstybės kontrolę, reglamentuojamą Konstitucijos 134 ir 135 str. Ji kaip valdingus įgalinimus turinti valstybės institucija taip pat „netelpa“ į valdžių padalijimo schemą, kildinamą *tik* iš Konstitucijos 5 str. 1

¹ Žr., pvz.: Semler D. Focus: The Politics of Central Banking // East European Constitutional Review. 1994. Vol. 3. No. 3/4.

d. (Atkreipkime dėmesį: Konstitucijos 5 str. 1 d. nurodoma ne *apskritai valdžia*, bet *valstybės valdžia*. Prie šio klausimo teks grįžti vėliau, 261 psl.) Štai dar viena valdžių padalijimo principo korektiva. Pagal jį vienos valdžios šakos pareigūnai neturėtų būti kurios nors kitos valdžios šakos pareigūnais. Bet Konstitucijos 60 str. nustatyta išlyga: Seimo narys gali būti Ministru Pirmininku arba ministru. Taigi „bendrasis“ konstitucinis valdžių padalijimo principas turi esminių ypatumų, kuriuos lemia anaip tol ne „bendrasis“ reguliavimas.

Tad konstitucinius principus skirstyti į „bendruosius“ ir „kitus“ nėra pagrindo. Kai kurie principai vadinami „bendraisiais“ tik dėl to, kad jų „adresavimas“ visai teisės sistemai yra akivaizdus. Šie principai persmelkia visą Konstitucijos audinį, įgalina ją priskirti tam tikram konstitucijų tipui, leidžia suvokti, kokiomis idėjomis vadovavosi jos kūrėjai, prognozuoti, kuria linkme turėtų plėtotis teisės sistema (jei, žinoma, Konstitucija bus gerbiama, o konstitucinė santvarka saugoma). Tokie „bendrieji“ principai įtvirtinti Konstitucijos 1 str. nuostatoje, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, 18 str. nuostatoje, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės; 21 str. 2 d. nuostatoje, kad žmogaus orumą gina įstatymas; 27 str. nuostatoje, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisintas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas; Konstitucijos preambulėje įtvirtintame Tautos siekyje atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės... Sąrašą galima tęsti.

„Kiti“ principai nelaikomi „bendraisiais“ veikiau ne (tik) dėl to, kad į juos, neva, privalu atsižvelgti tik tam tikrose teisės šakose, bet dėl to, kad kai kuriose kitose šakose jų, atrodo, praktiškai *neįmanoma pažeisti*. Principus, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinių darinius (10 str. 1 d.), kad Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė (17 str.), arba kad Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas (77 str. 1 d.), atrodo, įmanoma pažeisti priėmus valstybinės arba administracinės teisės aktus (įstatymus), sukuriančius Lietuvoje kokius nors valstybinius darinius, nustatančius, kad sostinė yra ne Vilnius, o kitas miestas, arba kad valstybės vadovu taip pat gali būti vadinamas, tarkime, Ministras Pirmininkas. Remiantis Konstitucija, tokie aktai turėtų būti pripažinti jai prieštaraujanciais ir negalėtų būti taikomi. Bet įsivaizduoti, kad minėtus principus galėtų pažeisti civilinės arba baudžiamosios teisės aktai, išties sunku vien dėl to, kad civilinės ir baudžiamosios teisės reguliuojami santykiai iš esmės skiriasi nuo tų, kurių pagrindus nustato minėtos Konstitucijos nuostatos. Bet to, kad tam tikrose teisės šakose principų pažeisti iš pažiūros neįmanoma, nepakanka. Svarbu, kad net, atrodo, „tolimiausių“ teisės šakų normomis galima tuos principus *užtikrinti*. Antai Baudžiamojo ko-

dekso 68 str. numatyta atsakomybė už viešus raginimus smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumą – tai taip pat Konstitucijos 9 str. 1 d. įtvirtinto principo realizavimas. Tad „kiti“ principai turi potencialą tapti „bendraisiais“, nelygu kokių mastu į juos „reaguoja“ teisės sistema. Nors iš pažiūros jie „adresuojami“ ne visoms teisės šakoms, iš tikrųjų taip nėra.

Tad vadinamieji „bendrieji“ ir „kiti“ principai neatsiejami vieni nuo kitų. Konstitucinių principų skirstymas į „bendruosius“ ir „kitus“ remiasi analogija su principų klasifikavimu įvairiose teisės šakose, pagal kurią principai skirstomi į tarpšakinius, šakinius, teisės institutų principus ir pan. Tačiau mes jau žinome, kad *konstitucinė teisė nėra teisės šaka!* Ji pati gali diktuoti principus (kaip ir normas) kuriai nors teisės šakai ar institutui, bet jeigu ji „išleisčių“, „paverstų savais“ teisės principus, formuluojamus teisės šakose (institutuose), pakylėtų juos iki konstitucinio lygmens, tai pastatytų konstitucinę teisę ant to paties „laiptelio“ su tomis šakomis (institutais). Šitai būtų paneigta Konstitucijos viršenybė. Kaip konstitucinės normos yra *ir* kurių nors teisės šakų pamatinės normos, taip ir principai, diktuojantys *ir* konstitucinio, *ir* šakinio reguliavimo turinį bei įvardijami tais pačiais žodžiais, visų pirma yra *konstituciniai* principai ir tik *po to* (kartais tik *dėl to*) – teisės šakų principai. Jau minėtas sutarčių laisvės principas tampa privalomas, ir neginčijamas (nors anaipol ne absoliutus) civilinės teisės principas dėl to, kad jį sankcionuoja konstitucinė teisė (išties, kitokioje konstitucinėje tradicijoje sutarčių laisvės principas, tegu ir labai pagrįstas civilinės teisės požiūriu, galėtų būti konstituciškai paneigtas, kaip tai buvo sovietinėje konstitucinėje sistemoje, įtvirtinusioje komandinę ekonomiką ir nepripažinusioje ūkinės veiklos laisvės). Seimo nario neliečiamumas – svarbus valstybinės teisės (ir jos pošakio – parlamentinės teisės) principas dėl to, kad yra įtvirtintas Konstitucijoje, ir, pridurkime, tik tuo mastu, kuriuo Seimo nario neliečiamybė garantuojama Konstitucijoje. Kaltinamojo teisė į gynybą – svarbus baudžiamojo proceso teisės principas, bet jis baudžiamojo proceso teisėje irgi neatsiranda „iš niekur“: jis įtvirtintas Konstitucijoje *kaip konstitucinis principas* ir, būdamas toks, kreipia, orientuoja visą baudžiamojo proceso teisės sistemą.

3.2. Konstitucinių principų tipologijos pagrindai

Ar atsisakius konstitucinių principų skirstymo į „bendruosius“ ir „kitus“, atsisakoma ir minties, kad konstitucinius principus galima klasifikuoti pagal tai, kokių mastu jie kreipia teisės sistemą?

Ne. Ir štai kodėl. Klausiant, koku mastu konstituciniai principai krepia teisės sistema, pravartu turėti galvoje, kad teisės sistema diferencijuojama ne tik *horizontaliai* (į šakas ir institutus), bet ir *vertikalčiai* – į konstitucinę teisę ir statutinę teisę. Konstitucinės teisės šaltiniai – Konstitucija ir konstitutinė jurisprudencija, statutinės teisės – įstatymai, kiti norminiai aktai. Administracinė teisė, finansų teisė, baudžiamoji teisė, civilinė teisė, darbo teisė ir pan. – tai vis statutinės teisės šakos¹, kurių kai kurios normos yra pakylėtos į konstitucinį lygmenį ir sudaro jų kaip teisės šakų branduolį. Konstituciniai principai lemia ši šakinį teisinį reguliavimą, kitaip tariant, *determinuoja*. Tokius konstitucinius principus pavadinkime *determinaciniais*.

Kita vertus, pati konstitucinė teisė yra vientisa. Kaip aukščiausioji teisinės hierarchijos pakopa, ji negali būti prieštaringa, nes neatliktų savo paskirties – ji ne užtikrintų teisės sistemos darną, bet, priešingai, ją dezorganizuotų. Jeigu Konstitucijos tekste yra neaiškumų, prieštaravimų, jie šalinami aiškinant Konstituciją (nors politikai dažniau linkę siūlyti ją keisti). Konstitucijos, konstitucinės teisės vientisumas užtikrinamas tam tikrais principais. Tai principai, suderinantys, *koordinuojantys* pačios Konstitucijos nuostatas, „organizuojantys“ ją į vientisą sistemą. Pavadinkime juos *koordinaciniais* principais. Šie principai lemia pačioje Konstitucijoje nustatytą reguliavimą, lemia, kaip vienos konstitucinės normos dera su kitomis ir su Konstitucijoje įtvirtintais principais. Jie *koordinuoja* patį konstitucinį reguliavimą. Dar kartą dėmesio! Turima galvoje visų pirma ne konstitucinio reguliavimo turinys, o tai, kaip užtikrinamas šio turinio nuoseklumas.

Gali kilti klausimas, ar koordinaciniai principai laikytini konstituciniais ar apskritai teisės principais. Reikalas tas, kad „virš“ Konstitucijos nėra jokios teisės. Raktas aiškinti Konstituciją, iššifruoti jos principus yra joje pačioje.

Tačiau nereikia manyti, kad takoskyra tarp koordinacinių ir determinacinių principų yra labai griežta. Juolab nereikia įsivaizduoti, kad koordinaciniai principai yra kažkas darantis poveikį tik konstituciniam reguliavimui, bet ne statutinei teisei, o determinaciniai principai neatlieka jokio koordinacinio vaidmens. Anaiptol. Statutinei teisei daro poveikį *visi* konstituciniai principai, *visos* Konstitucijos normos, *visos* jos nuostatos. Kita vertus, ir koordinaciniai, ir determinaciniai principai vienu metu atlieka ir koordinacinį, ir determinacinį vaidmenį – skiriasi tik jų kryptinumas ir mastas.

Determinaciniai principai papildo, bet ne pakeičia koordinacinius principus. Jie skiriasi nuo koordinacinių tuo, kad lemia ne tai, kaip vienos

¹ Kiti teisės šaltiniai (precedentai, sutartys ir t.t.) čia neaptariami.

konstitucinės nuostatos dera su kitomis, o tai, kaip statutinė teisė yra derinama su konstitucine. Užtat koordinaciniai principai lemia ir viena, ir kita. Paprastai tariant, statutinės teisės atžvilgiu koordinaciniai principai yra ir determinaciniai; gi determinacinių principų koordinacinis vaidmuo apsiriboja statutinės teisės sfera. Tačiau bet kuriuo atveju konstitucinių principų skirstymas į koordinacinius ir determinacinius yra teorinio abstrahavimo rezultatas ir dėl to sąlygiškas. Šis skirstymas – tai tarsi bandymas rašyti eilėraščių tarties ženklais arba žmogaus jausmus – cheminėmis formulėmis.

Pažymėtina ir tokia koordinacinių ir determinacinių principų skirtybė. Jei tam tikras teisinis reguliavimas prieštarauja Konstitucijai (jos bet kuriai nuostatai), „automatiškai“ kartu yra pažeidžiamas ir kuris nors koordinacinis konstitucinis principas¹ (kitas reikalas, kad konstitucinės kontrolės procese šis klausimas dažnai nekeliamas). Tuo tarpu koordinacinio principo pažeidimas savaime nereiškia, jog yra pažeistas ir koks nors determinacinis principas². Nors griežtai atskirti koordinacinius ir determinacinius principus nėra lengva, šis skirtumas leidžia bent sąlygiškai juos klasifikuoti.

4 poskyris

KOORDINACINIAI PRINCIPAI

4.1. Konstitucijos viršenybė

4.2. Konstitucijos vientisumas

4.3. Teisinė valstybė

Koordinaciniams principams priskirtini: 1) Konstitucijos viršenybės; 2) Konstitucijos vientisumo; 3) teisinės valstybės principai. Jie tarp savęs glaudžiai susiję.

¹ Plg., pvz., Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimą.

² Pvz., įstatymo nuostatų prieštaravimas teisinės valstybės ir teisingumo principams *savaime* yra pakankamas pagrindas pripažinti jas prieštaraujančiomis Konstitucijai, nors nėra konstatuota *jokio* Konstitucijos straipsnio pažeidimo (plg. Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimą).

4.1. Konstitucijos viršenybė

Kaip minėta, Konstitucijos viršenybė yra sudėtinis konstitucinis principas. Jis įvairiais aspektais įtvirtintas Konstitucijos 5 str. 2 d. nuostatoje, kad valdžios galias riboja Konstitucija; 6 str. 1 d. nuostatoje, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas; 6 str. 2 d. nuostatoje, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija; 7 str. 1 d. nuostatoje, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, 30 str. 1 d. nuostatoje, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą; 102 str. 1 d. nuostatoje, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams; 110 str. 1 d. nuostatoje, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai ir kt.; taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos išgaliojimo tvarkos“ (priimto tame pačiame piliečių referendume, kaip ir Konstitucija) 2 str. nuostatoje, kad įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis. Konstitucijos viršenybė reiškia, kad joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai, kad niekas negali pažeisti Konstitucijos, kad konstitucinė tvarka gali ir turi būti ginama, pagaliau, kad pati Konstitucija nustato procedūrą, kurios pagalba gali būti patikrinama teisės aktų atitiktis Konstitucijai.

Konstitucijos viršenybę sustiprina jos ypatinga keitimo tvarka. Konstitucijos keitimo tvarkos nagrinėjimas nėra mūsų dėstymo dalykas. Bet reikia pažymėti, kad, lyginant su kitais teisės aktais, ši tvarka yra sudėtinga, o norint pakeisti Konstitucijos 1 str. – ir suvis komplikauta (148 str. 1 d.). Tai suprantama: jei Konstituciją būtų galima pakeisti kaip paprastą įstatymą, ji tikriausiai ir būtų keičiama keičiantis politinei, ekonominei ar socialinei situacijai, o tai neužtikrintų konstitucinės santvarkos stabilumo ir teisės aktų, kurie turi būti suderinti su Konstitucija, sistemos darnos.

Su Konstitucijos viršenybe neatsiejamai susijęs jos tiesioginis taikymas ir galimybė savo teises ginti remiantis Konstitucija. Išties, Konstitucijoje gausu nuostatų, pagal kurias tam tikrus santykius „reguliuoja įstatymas“. Tai nuostatos, įtvirtinančios įstatymų leidėjo diskreciją (nuožiūros laisvę) reguliuoti šiuos santykius taip, kad būtų galima lanksčiau reaguoti į gyvenimo pokyčius. Pagaliau, ne visų santykių tam tikras sureguliuavimas yra konstituciškai reikšmingas. Tačiau būtina matyti ir kitą medalio pusę. Nuostatos, kad tam tikrus santykius „reguliuoja įstatymas“ įtvirtina ir

įstatymų leidėjo *pareigą* juos sureguliuoti, žinoma, nepažeidžiant Konstitucijos normų ir konstitucinių principų. Tarkime, 73 str. 2 d. nuostata „Seimo kontrolierių įgaliojimus nustato įstatymas“ nesuteikia įstatymų leidėjui laisvės pasirinkti, išleisti tokį įstatymą, ar ne. Jei toks įstatymas nebūtų išleistas, būtų tik tuščia 73 str. 1 d. nuostatos deklaracija, kad piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai ir kad jie turi teisę siūlyti teismui kaltus pareigūnus atleisti iš užimamų pareigų. Tai būtų ne tik teisinio reguliavimo spraga, tai būtų ir Konstitucijos viršenybės paneigimas.

Kad ir koks būtų nustatytas žemesnės galios teisinis reguliavimas, Konstitucijos nuostatos yra viršesnės ir taikomos tiesiogiai. Iškilus prieštaravimui tarp Konstitucijos ir įstatymo, jis turi būti sprendžiamas Konstitucijos naudai. Tačiau įstatymų leidėjas toli gražu ne visada operatyviai reaguoja į Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriais tam tikri teisės aktai (jų dalys) pripažįstami prieštaraujantys Konstitucijai. Tokiais atvejais santykiai, kurie buvo reguliuojami iki tam tikrus aktus pripažįstant prieštaraujančius Konstitucijai, gali būti bent kurį laiką apskritai nereguliuojami. Tai sukelia sunkumų. Todėl kartais siūloma įstatymu nustatyti Konstituciniam Teismui teisę „atidėti nutarimo, kuriuo pripažįstama, kad teisės norma prieštarauja Konstitucijai, įsigaliojimą tokiam laikui, per kurį ši norma būtų atitinkamai pakoreguota“¹. Bet ką tai reikštų? Kad dar kurį laiką galiotų Konstitucijos viršenybę paneigiantis teisės aktas? Kad dar kurį laiką nebūtų galima ginti savo teisių remiantis Konstitucija? Todėl tokie siūlymai vertintini skeptiškai.

Interpretuodamas Konstitucijos viršenybės principą, Konstitucinis Teismas akcentavo, kad šis principas yra pamatinis demokratinės teisinės valstybės reikalavimas, o Konstituciją apibūdino kaip pagrindinį įstatymą, turintį aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje, įtvirtinantį pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudarantį įstatymų leidybos pagrindą. Ne kartą buvo pabrėžta, kad įstatymai ir kiti teisės aktai (taip pat ir tarptautinės sutartys) negali prieštarauti Konstitucijai (Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas, 1995 m. sausio 24 d. išvada, 1995 m. spalio 17 d., 1997 m. gegužės 29 d., 1997 m. birželio 17 d. nutarimai). Bet šis principas suponuoja ir pozityvias pareigas įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams, pvz., peržiūrėti anksčiau priimtus teisės aktus atsižvelgiant į Konstitucijos normas, užtikrinti teisės aktų, reguliuojančių tuos pačius santykius, darnią hierarchinę sistemą (Konstitucinio Teismo 1998 m. gegužės 6 d. nutarimas). Konstitucinio Teismo doktrinoje Konstitucijos viršenybės principas taip pat siejamas su Konsti-

¹ Lietuvos teisėkūros tobulinimo rekomendacijos // Teisės problemos. 2000. Nr. 2.

tucijos preambulėje deklaruojamu Tautos siekiu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės (Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. spalio 18 d. nutarimai) kaip jo neatskiriamas elementas ar bruožas.

Konstitucijos viršenybės principas iš *koordinacinių* principų neatsitiktinai nurodomas pirmuoju. Kaip *koordinacinis* principas šis principas suponuoja Konstitucijos kaip teisės šaltinio buvimą svarbiausiuoju teisės šaltiniu, o kartu – konstitucinės teisės buvimą „virš“ visų teisės šakų, galimybę vertinti bet kuriame teisės akte nustatytą reguliavimą Konstitucijos požiūriu.

4.2. Konstitucijos vientisumas

Kaip minėta, Konstitucijos 6 str. 1 d. įtvirtinta, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas. Konstitucijos vientisumo principo kaip pirminio principo „tiesioginis deklaravimas“ – tai formalus teisinis imperatyvas ir įstatymų leidėjui, ir kitiems subjektams savo veikloje remtis Konstitucija kaip visuma (sistema). Vadinasi, *teisinės galios požiūriu* nėra viena Konstitucijos norma ar kita nuostata negali būti priešinama kitoms, traktuojama kaip „viršesnė“, „labiau fundamentali“ už kitas. Pagal konstitucinio reguliavimo turinį, pagal formulavimo būdą jos gali būti skirtingos ir įvairiai tarp savęs susijusios. Antai kai kurios nuostatos formuluojamos kaip absoliutūs principai („Nuosavybė neliečiama“ (23 str. 1 d.); „Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“ (26 str. 1 d.)), bet jos turi būti realizuojamos ir aiškinamos atsižvelgiant į kitas Konstitucijos nuostatas („Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“ (23 str. 3 d.); „Žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas“ (27 str.); „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“ (28 str.); „Bažnyčių bei religinių organizacijų mokslo skelbimas, kita tikiybinė veikla, taip pat maldos namai negali būti naudojami tam, kas prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams“ (43 str. 6 d.) ir kt.), iš esmės neleidžiančias šio absoliutumo nukreipti prieš visuomenę, prieš tas vertybes, kurias Konstitucija gina, nes, perfrazuojant JAV Aukščiausiojo Teismo teisėją R. Jacksoną, „Konstitucija nėra savižudiškas susitarimas“¹. Yra Konstitucijoje nuosta-

¹ Paraphrase of Justice Robert Jackson in *Terminiello V. City of Chicago*. 337 U.S. 1 (1949) (dissenting), by Elster J. Constitutional Courts and Central Banks: Suicide Prevention or Suicide Pact // East European Constitutional Review. 1994. Vol. 3. No. 3/4.

tų, kurių turinys atskleidžiamas remiantis kitomis nuostatomis, yra ir tokių, kurios iš dalies pakartoja, dubliuoja viena kitą, bet nė viena iš jų nėra ir negali būti „pamirštama“, ignoruojama kurios nors kitos konstitucinės nuostatos „naudai“.

Konstitucija, kaip kiekvienas teisės aktas, apskritai kiekvienas dokumentas, turi savo struktūrą. Lietuvos Respublikos Konstituciją sudaro preambulė, keturiolika skirsnių, Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas“ (abu šie aktai pagal Konstitucijos 150 str. yra Konstitucijos sudedamoji dalis) bei Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“, kaip jau sakyta, priimtas kartu su Konstitucija. Tačiau Konstitucijos vientisumo principas suponuoja, kad struktūra, atskirų nuostatų *išdėstymas* Konstitucijos tekste negali lemti jų turinio suvokimo. Pati Konstitucijos struktūra yra sukonstruota mažiausiai pagal du kriterijus – šakinį (skirsniai apie valdžios institucijas) ir funkcinį (skirsniai apie atskiras visuomenės ir valstybės gyvenimo sritis). Todėl tai, kad asmenų lygybės principas įtvirtintas II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ (29 str.), nereiškia, kad lygybė konstituciškai garantuojama tik fiziniams asmenims. Tai, kad prokurorai paminėti IX skirsnyje „Teismas“ (118 str. 1 ir 3 d.), nereiškia, jog jie yra teisminės valdžios dalis ar vykdo teisingumą. Dalis Respublikos Prezidento įgaliojimų nustatyti ne VI skirsnyje „Respublikos Prezidentas“, bet skirsniuose „Seimas“ (V), „Lietuvos Respublikos Vyriausybė“ (VII), „Konstitucinis Teismas“ (VIII), „Teismas“ (IX), „Finansai ir valstybės biudžetas“ (XI), „Užsienio politika ir valstybės gynimas“ (XIII). Seimo nario priesaikos, nurodytos Konstitucijos 59 str. 2 ir 3 d., tekstas nustatytas Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ 5 str. Konstitucijos struktūra nelemia jos nuostatų turinio, ji tik užtikrina jų išdėstymą tam tikru nuoseklumu, kuris buvo priimtinausias jos kūrėjams, bei (iš dalies) atspindi pastarųjų vertybines orientacijas.

4.3. Teisinė valstybė

Jau minėta, kad teisinės valstybės siekis (Tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės) skelbiamas Konstitucijos preambulėje. Bet žvelgiant plačiau, įvairūs teisinės valstybės, kaip visa persmelkiančios konstitucinės idėjos, aspektai išreikšti įvairiose Konstitucijos nuostatose: nuostatoje, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika (1 str.); nuostatoje, kad valdžios galias riboja Konstitucija (5 str. 2 d.); kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (6 str. 1 d.); kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas,

priešingas Konstitucijai (7 str. 1 d.) ir kad galioja tik paskelbti įstatymai (7 str. 2 d.); kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (18 str.); taip pat jau minėtose nuostatose, įtvirtinančiose teisėjo ir teismų nepriklausomumą, garantuojančiose tam tikras žmogaus teises – į gyvybę, orumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, asmens neliečiamumą ir kt.

Pagal Konstitucinio Teismo doktriną „konstitucinis teisinės valstybės principas yra universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija“, „teisinės valstybės principo turinys atsiskleidžia įvairiose Konstitucijos nuostatose ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios bei kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosios teise ir paklusdamos teisei, kad Konstitucija turi aukščiausią juridinę galią ir kad įstatymai, Vyriausybės nutarimai bei kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. spalio 18 d., 2001 m. sausio 11 d. nutarimai). Teisinės valstybės principas įvardijamas ir kaip teisės viešpatavimo principas; tai beveik sinonimiškos sąvokos.

Kol kas konstitucinė teisinės valstybės doktrina yra gana fragmentiška. Daugiau pažymimi, išryškunami atskiri teisinės valstybės požymiai, kuriuos Konstitucinis Teismas laikė reikalingus akcentuoti nagrinėjant tam tikras bylas. Cituotas bendras teisinės valstybės principo apibūdinimas situacijos iš esmės nepakeičia. Vis dėlto yra pagrindas teigti, kad Konstitucinis Teismas, žingsnis po žingsnio formuodamas teisinės valstybės doktriną, orientuojasi į teisės mokslo generuojamą teisinės valstybės teoriją bei lyginamąją teisėtyrą. Kadangi teisinės valstybės idėja yra Vakarų teisės tradicijos produktas, ji nebuvo „išrasta“ Lietuvoje¹, verta atkreipti dėmesį į tai, kokie teisinės valstybės „parametrai“ išskiriami

¹ *Kūris E.* The Baltic Case and the Problem of Creating a Law-Based State // D. D. Barry (ed.). *Toward the „Rule of Law in Russia“? Political and Legal Reform in the Transition Period.* Armonk, New York & London: M. E. Sharpe, 1992; *Id.* Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija // M. A. Glendon, M. W. Gordon & C. Osakwe. *Vakarų teisės tradicijos / Vertė E. Kūris, A. Poviliūnas & V. Poviliūnienė.* Vilnius: Pradai, 1993. Šios nuomonės kritiką žr.: *Maksimaitis M.* Teisinės valstybės modelis // M. Maksimaitis (red). *Mykolo Rōmerio mokslas apie valstybę.* Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997; *Maksimaitis M., Ruželytė O.* Mykolo Rōmerio gyvenimas ir veikla // M. Rōmeris. *Op. cit.* ir ypač: *Vaišvila A.* Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litmo, 2000, kur Lietuvos „inašas kuriant teisinės valstybės koncepciją ir praktiką“ (jau nuo XVI a.) vadinamas „istoriniu“, Lietuvos politologinė (XVI a.?!) ir teisinė mintis – „toli lenkusia Vakarų“, o Vakarai – „užleidusiais pirmaujančią padėtį Lietuvai“ (p. 134 ir tol.). Jeigu yra „istorinis inasas“, tikriausiai jį kas nors turėjo patirti. Kad nors vienas Vakarų autorius, šitaip vertintų Lietuvos „inašą“, rasti nepavyko.

mokslinėje teisinėje literatūroje ir kaip jie traktuojami Europos jurisprudencijoje.

Be plačiai žinomo teisinės valstybės skirstymo į anglosaksiškąją *rule of law* ir vokiškąją *Rechtsstaat* tradicijas¹, teisinės valstybės koncepcija šiaudien rutuliojama dviem kryptimis, kurių abiejų teorinis pagrindas yra *teisės viršenybės* idėja. Pirmoji, *instrumentalistinė*, teisinės valstybės samprata diktuoja tokius teisinės valstybės požymius: a) normų bendras pobūdis, leidžiantis jas taikyti visiems numatytiems teisės subjektams; b) normų prieinamumas arba viešumas, užtikrinantis teisės subjektams galimybę jas sužinoti; c) normų išankstinis pobūdis, reiškiantis, kad jos bus nustatytos dar iki iškylant reikalui jas taikyti; d) normų aiškumas, suprantamumas teisės subjektams; e) normų neprieštarinumas, negalimumas vienu metu ir reikalauti tam tikro elgesio, ir jį drausti; f) normų „adresatų“ pajėgumas elgtis pagal normų reikalavimus, kitaip tariant, nereikalavimas to, kas neįmanoma; g) normų santykinis stabilumas; h) normų „kongruentiškumas“, t.y. atitiktis tarp elgesio, kurio reikalauja normos, ir elgesio, kurio reikalauja teisėsaugos ir kitos teisę taikančios institucijos. Antroji, *substantyvinė*, teisinės valstybės samprata papildomai reikalauja, kad: a) ne tik normų „adresatai“ pajėgtų elgtis taip, kaip reikalauja normos, bet ir valdžios institucijos, nustatydamos teisės normas, veiktų gera valia; b) panašios bylos būtų sprendžiamos panašiai, taigi teisėjai neturėtų absoliučios nuožiūros, kaip taikyti teisės normas; c) įstatymai būtų žinomi, negaliotų atgal, nebūtų baudžiama už tai, kas nebuvo uždrausta, o nusikaltimai būtų griežtai apibrėžti; d) būtų paisoma prigimtinio teisingumo reikalavimų, kaip antai tinkamo teisinio proceso, teismo posėdžių viešumo, teismų nešališkumo ir nepriklausomumo (ne tik nuo politinės valdžios, bet ir nuo visuomenės nuomonės spaudimo), sprendimų pagrindimo įrodymais ir pan.² Kartais kaip atskiri teisinės valstybės (teisės viešpatavimo) požymiai pabrėžiami teismų prieinamumas, neleidžiamumas teisėsaugos institucijoms pačioms nukrypti nuo teisinės valstybės reikalavimų, taip pat teismų galia prižiūrėti, kaip minėtų teisinės valstybės reikalavimų laikosi kitos institucijos³.

Patys savaime teisinės valstybės parametrai nenurodo, koku mastu valstybė užtikrina ekonomines, socialines ar kultūrines teises, kokią socialinę politiką ji vykdo. Šiuo požiūriu teisinė valstybė kaip teisinė kate-

¹ *Berman H. J.* The Rule of Law and the Law-Based State (Rechtsstaat) (with Special Reference to the Developments in the Soviet Union // The Harriman Institute Forum. 1991. Vol. 4. No. 5; *Kūris E.* Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija.

² *Radin M. J.* Reconsidering the Rule of Law // Boston University Law Review. 1989. Vol. 69. No. 4. P. 784 ff.

³ *Raz J.* The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford, Clarendon Press, 1994. P. 214 ff.

gorija yra laisva nuo subjektyvaus įsivaizdavimo, *kas* visuomenėje yra teisinga ar gera, nuo politinių (partinių) ar ideologinių preferencijų. Minėti parametrai aiškiai orientuoja, kad turi būti vengiama teisinę valstybę ideologizuoti, paversti ją vienu iš lozungų socialiniuose, ideologiniuose ar partiniuose konfliktuose. Visi nurodyti teisinės valstybės požymiai viena-reikšmiai kreipia į formalią, *teisinę* erdvę.

Kartais teigiama, kad teisinė valstybė – tai vadinamoji *socialinė valstybė*, t.y. tokia valstybė, kurioje sudaromos ekonominės, socialinės ir kultūrinės sąlygos visapusiškai asmenybės vystymuisi, užtikrinama socialinė gerovė ir pan.¹ Tai nesusipratimas, kuris gali reikšti tik viena: kad valstybė būtų laikoma teisine, ji turi būti *turtinga*; priešingu atveju ji nepajėgtų susidoroti su tais uždaviniais, kurie keliami socialinei valstybei. Toks teisinės valstybės tapatinimas su socialine valstybe yra pavojingas, nes paverčia niekais pačią teisinės valstybės idėją, leidžia ekonomiškai nepajėgios valstybės valdžią populistiskai kaltinti nukrypimu nuo teisinės valstybės standartų net ir tuo atveju, kai ši valdžia iš tikrųjų siekia įgyvendinti teisės viršenybę.

Išties, kai kurių valstybių konstitucijose (pvz.: Vokietijos, Rusijos) teisinės valstybės sąvoka vartojama šalia socialinės valstybės. Konstitucionalizmo teorijos požiūriu tai reiškia, kad valstybė, pasiskelbusi *teisine*, įsipareigoja užtikrinti kuo platesnes ekonomines ir socialines teises, kurias yra įtvirtinusi savo įstatymuose. Bet tai anaipatol nereiškia, kad socialinė valstybė yra tam tikra teisinės valstybės rūšis, atmaina ar išsivystymo pakopa. Priešingai, jeigu skurdi, ekonominius sunkumus išgyvenanti valstybė atitinka nurodytus teisinės valstybės parametrus, ji pagrįstai laikytina ne mažiau *teisine*, negu, tarkime, gerovės valstybė. Dar daugiau, socialinė valstybė *savime* nereiškia, kad ji yra ir teisinė. Tai gali būti intervencionistinė, netgi totalitarinė valstybė, kurioje klesti nežabotą valdžios kišimasis ne tik į ūkinę veiklą, bet ir į žmonių asmeninį gyvenimą, tačiau kuri vis dėlto siekia užtikrinti tam tikrą (bent minimalų) pragyvenimo lygį savo nelaisviems piliečiams. Pažymėtina, kad istoriškai viena pirmiausių socialinės valstybės formų buvo policinė valstybė, visuotinę gerovę bandžiusi užtikrinti policinėmis priemonėmis². Neatsitiktinai kai kurie žymiausieji teisinės valstybės teoretikai „susocialintą“ teisinės valstybės sampratą (išpažįstamą kai kuriose trečiojo pasaulio šalyse) netgi pravardžiuoja „teisinės valstybės išskrypimu“³.

Tad jeigu socialinę valstybę galima laikyti konstituciniu (teisiniu)

¹ *Vaišvila A.* Teisinė valstybė: nuo optimizmo iki realybės // *Jurisprudencija*. 2001. Nr. 19.

² *Berman H. J.* Op. cit.; taip pat žr.: *Chapman B.* Police State. London: Pall Mall, 1981.

³ *Raz J.* Op. cit. P. 210; žr. taip pat: *Hayek F. A.* The Constitution of a Liberal State // *II Politico*. Vol. XXXII. No. 3.

principu, tai yra *kitas, ne teisinės valstybės* principas, reiškiantis tam tikrą valstybės socialinę orientaciją, jos ekonominių ir socialinių įsipareigojimų įtvirtinimą (Apie valstybės socialinės orientacijos įtvirtinimą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje rašoma 266–270 psl.). Todėl teisinę valstybę būtina aiškiai skirti nuo socialinės valstybės: valstybė gali būti *ir* socialinė, *ir* teisinė, bet ji gali būti *tik* socialinė arba *tik* teisinė, arba nei viena, nei kita; jei valstybės konstitucijoje yra įtvirtintos plačios socialinės garantijos, ji bus teisinė tik šias garantijas realiai užtikrinus, bet jei tokių garantijų nėra įtvirtinta, pakaks, kad ji atitiktų jau minėtus teisinės valstybės parametrus.

Dar labiau netikslu būtų teisinę valstybę laikyti ne tik socialinės valstybės, bet *gerovės valstybės* sinonimu; pastaroji sąvoka apskritai žymi ne tam tikrą teisinį principą, bet *faktinį* valstybės būvį, jos ūkio ir visuomenės situaciją¹. Čia nėra galimybės (ir reikalo) aptarinėti įvairių gerovės valstybės variacijų – konservatyviosios gerovės valstybės, socialdemokratinės gerovės valstybės, vadinamųjų Bismarcko gerovės valstybės ir sero Beveridge'o gerovės valstybės, socialinių paslaugų valstybės ir pan. Minėtų gerovės valstybės atmainų pavadinimų turėtų pakakti, kad būtų aišku, jog gerovės valstybė – tai politikos ir ekonomikos, bet ne teisės mokslo kategorija².

Teisinė valstybė (teisės viešpatavimas), vaizdžiai tariant, reiškia, kad valdo „ne žmonės, bet teisė“. Ta pačia kryptimi formavosi Europos teisingumo teismo jurisprudencija, kurioje buvo suformuluoti vadinamieji *bendrieji teisės principai*. Iš jų paminėtini proporcingumo principas, pagal kurį taikomos teisinės priemonės turi būti tinkamos tikslams pasiekti ir neperžengti būtinumo ribų; teisėtų lūkesčių principas, pagal kurį turi būti ginamas teisė besiremiantis suinteresuotų asmenų pasitikėjimas; procesinės teisės principai, įtvirtinantys teisę būti išklaustam, teisę į gynybą (taip pat ir į efektyvią teisminę gynybą) ir teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą (privatumą); gero valdymo principai (administracinis sąžiningumas ir t.t.) ir kt.³ Paminėtina ir Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, kurioje, aiškinant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, formuluojami principai, atitinkantys tuos, formuluojamus mokslinėje teisinės valstybės koncepcijoje: teismo nešaališkumas, teismo nagrinėjimo viešumas, teisė į gynybą, teisė į asmeni-

¹ Flora P., Heidenheimer A. J. The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick & London: Transaction Books, 1981; Rueschmeyer D., Stephens E. H., Stephens J. D. Capitalist Development and Democracy. Cambridge: Polity Press, 1992; Spiro S. E., Yuchtman-Yaar E. (eds) Evaluating the Welfare State: New York, Academic Press, 1983.

² Kuhnle S. Welfare State // V. Bogdanor (ed). The Blackwell Encyclopaedia of Political Science. Oxford & Cambridge, Massachusetts, 1991.

³ Usher J. A. General Principles of EC Law. London & New York: Longman, 1998.

nio gyvenimo gerbimą, minties, sąžinės ir religijos laisvė, socialinės ir politinės veiklos laisvė ir kt.¹

Čia nėra galimybių aptarti visos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, kurioje plėtojama teisinės valstybės doktrina. Tačiau pažymėtina, kad, nors ir fragmentiškai, daugelis minėtų teisinės valstybės požymių yra siauriau ar plačiau nurodomi kaip Lietuvos konstituciniai principai.

Teisės normų bendras pobūdis. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad įstatymuose nustatomos bendro pobūdžio taisyklės, o poįstatyminiuose aktuose šios normos gali būti tik detalizuojamos; taigi poįstatyminis aktas negali pakeisti įstatymo ir sukurti bendro pobūdžio normų, kurios konkuruotų su įstatymo normomis (Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d., 1996 m. vasario 28 d. nutarimai). Kita vertus, tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas specialiu įstatymu gali nustatyti diferencijuotą ūkinės veiklos teisinį reguliavimą – numatyti išimtis, kada tam tikriems ūkio subjektams taikomas ne bendrasis, o specialusis įstatymas (Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas). Jei yra bendrųjų ir specialiųjų normų konkurencija, taikomos specialiosios normos (Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas).

Įstatymo viršenybė. Teisės normų bendrasis pobūdis konstitucinėje doktrinoje siejamas ir su *įstatymo viršenybės* principu – neatskiriamu teisės viešpatavimo elementu. Šis principas reiškia, jog tarp visų bendro pobūdžio normų yra hierarchija (kurios viršūnėje – Konstitucija), o individualaus pobūdžio teisės aktai turi atitikti norminius aktus. Kitas svarbus įstatymo viršenybės aspektas yra tas, jog įstatymas saisto ir patį įstatymų leidėją: jis negali nevykdyti savo paties išleistų įstatymų, būti tarsi jų „nepasiekiamas“.

Įstatymo viršenybė tiesiogiai susijusi su Konstitucijos viršenybės principu, jį papildo ir pratęsia. Tame pačiame Konstitucijos straipsnyje (102 str. 1 d.) įtvirtinta ne tik Konstitucijos viršenybė visų kitų teisės aktų atžvilgiu, bet ir įstatymo viršenybė poįstatyminių aktų atžvilgiu (šiuo atveju – Respublikos Prezidento ir Vyriausybės): „Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams“. Bet Konstitucijoje tiesiogiai nėra nurodyta, koks yra visų poįstatyminių aktų atitikties aukštesnės galios norminiams aktams patikrinimo mechanizmas. Kai kas detalizuojama įstatymuose; antai žinybinių (pvz., ministerijų) aktų atitiktį įstatymams arba Vyriausybės nutarimams gali tirti specializuoti administraciniai teismai Administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka. Tačiau net ir įstatymuose nėra

¹ Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija / Vertė S. Kadžiulytė ir A. Budrikis. Vilnius, Pradai, 1997.

nustatyta, kaip turėtų būti tiriama, tarkime, Seimo nutarimų atitiktis įstatymams: Konstitucijos 102 str. nustatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar *kiti Seimo aktai* (t.y. ne įstatymai) neprieštarauja *Konstitucijai* (bet ne įstatymams). Šią formalią „Konstitucijos teksto spragą“ užpildo įstatymo viršenybės principas: teisės aktų hierarchija, taigi ir įstatymo viršenybė būtų paneigta, jei pagal Konstituciją nebūtų galima iširti poįstatyminio akto atitiktis įstatymui ir, jeigu poįstatyminis aktas prieštarauja įstatymui, būtų leidžiama jam likti teisės sistemoje, galioti toliau. Konstitucinis Teismas tokių aktų atitiktį įstatymams tiria (Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d., 2000 m. spalio 18 d. nutarimai). Konstitucijoje taip pat nėra tiesiogiai pasakyta, kad gali būti tiriama įstatymų atitiktis konstituciniams įstatymams, bet Konstitucinis Teismas tiria ir tai (Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas).

Teisės normų prieinamumas, galėjimas jas žinoti ir normų išankstinis pobūdis. Konstitucinėje doktrinoje pabrėžiama, kad „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų. Teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiaisia jų padarymo metu, bus laikomi teisėtais. Priešingu atveju pats įstatymas netektų autoriteto, ir tai kliudytų nustatyti stabilią teisinę tvarką“ (Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas). Konstitucinio Teismo aktuose ne kartą buvo pabrėžta ir tai, kad teisės aktai negalioja atgal (Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 15 d., 1995 m. gruodžio 22 d., 1997 m. gegužės 29 d., 1998 m. kovo 25 d.); taip pat įtvirtinta, kad aktai, panaikinantys veikos baudžiamumą ar administracinę atsakomybę arba švelninantys sankciją, atgal galioja (Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d., 2001 m. sausio 11 d. nutarimai). Pažymėkime dar vieną konstituciškai motyvuotą nuostatą: net tais atvejais, kai teisės aktas yra pažymėtas tam tikra „slaptumo“, „visiško slaptumo“ ar pan. žyma, jis negali būti nuslepiamas nuo teismo, o teisės aktai, susiję su žmogaus teisėmis, apskritai neturi būti žymimi jokiais slaptumo žymomis (Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas).

Teisės normų aiškumas ir neprieštarinumas. Doktrinoje ne kartą įvairiais aspektais akcentuotas būtinas teisės normas formuluoti aiškiai ir neprieštarinai. Tačiau kartu pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas apskritai linkęs paaiškinti neaiškias teisės aktų formuluotes tokiu būdu, kad jose išdėstytų nuostatų realizavimas nepažeistų Konstitucijos normų ir konstitucinių principų, o kai kada specialiai nurodo, kad tam tikras neaiškumas savaime nėra pakankamas pagrindas pripažinti teisės aktą (jo dalį) prieštaraujančiu Konstitucijai (Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 23 d., 2000 m. kovo 15 d., 2001 m. sausio 25 d. nutarimai). Tokia pozicija liudija, kad teisės normų aiškumas ir neprieštarinumas traktuojami

kaip iš Konstitucijos kildinami principai.

Normų „adresatų“ pajėgumas elgtis pagal normų reikalavimus. Viena me Konstitucinio Teismo akte tiesiogiai remiamasi bendroju teisės principu *lex non cogit ad impossibilia*, t.y. įstatymas nereikalauja to, kas neįmanoma (Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada).

Negalimumas bausti už tai, kas nebuvo uždrausta. Šis principas sietinas su jau minėtu (žr. 247 psl.) teisės normų išankstiniu pobūdžiu, konstitucinėje doktrinoje traktuojamu kaip konstitucinis principas. Bet paradoksalu, kad principai *nullum crimen sine lege* ir *nullum poena sine lege* (reiškiantys, kad „asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padarymo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas, ir kad draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę nei nustatyta įstatyme, galiojusiame veikos padarymo metu“) vadinami „dviem pagrindiniais baudžiamosios teisės principais“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas) (t.y. ne konstituciniais).

Prigimtinis teisingumas. Konstitucinis Teismas yra nurodęs *prigimtino teisingumo* paisymą kaip konstitucinių teisingumo ir teisinės valstybės principų neatskiriama aspektą, jis taip pat yra konstatavęs, kad teisingumas yra vienas iš pagrindinių teisės kaip socialinio gyvenimo reguliavimo priemonės tikslų; jis yra vienas svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų; jis gali būti įgyvendintas užtikrinant tam tikrą interesų pusiausvyrą, išvengiant atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas¹). Bet kol kas *prigimtino* teisingumo turinys nėra detalai aiškintas. Kita vertus, toks aiškinimas negali būti atsietas nuo žmogaus prigimtinių teisių doktrinos (kurios išeities taškas yra Konstitucijos 18 str. nuostata, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės), ganėtinai įvairiausiai išplėtos konstitucinėje jurisprudencijoje. Atskirose Konstitucijos nuostatose, net jos struktūroje (kurioje nuostatos, formuluojančios žmogaus teises, išdėstomos *anksčiau* negu nuostatos, nustatančios valdžios įgaliojimus), taip pat konstitucinėje doktrinoje tvirtai išreikštas žmogaus teisių primatas. Antai 1996 m. lapkričio 20 d. nutarime remiamasi nuostata, kad „žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves“ ir kad „pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis“ yra pati „žmogaus prigimtis“. Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucines nuostatas, įtvirtinančias žmogaus teisę į gyvybę ir orumą, pabrėžė, kad šios teisės yra „aukščiau įstatymo“, o Konstitucijos paskirtis – „užtikrinti jų gerbimą ir gynimą“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Doktrinoje taip pat kaip konstitucinis principas įtvirtinta nuostata, kad „prigimtinių žmo-

¹ Žr. taip pat Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimą.

gaus teisių skirtingas aiškinimas ir nevienodas taikymas atskiroms asmenų kategorijoms yra neleistinas“ (Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas). Taigi prigimtinis teisingumas suponuoja asmenų lygybę; šis principas, kaip minėta, tiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 29 str. Pagaliau, prigimtinis teisingumas neatsiejamas nuo humanizmo (Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d., 2001 m. sausio 11 d. nutarimai), taip pat įvardijamo kaip vieno svarbiausių konstitucinių principų ir įvairiais aspektais įtvirtinto įvairiose Konstitucijos nuostatose: kad draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes (21 str. 2 d.), kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius (31 str. 3 d.) ir kt.

Tinkamas teisinis procesas (procedūra). Tinkamas teisinis procesas – neatskiriamas teisės viešpatavimo požymis. Jurisprudencijoje ši sąvoka „pažodžiui“ nėra vartota. Bet Konstitucinis Teismas yra vartojęs kitas artimas sąvokas: tinkamo teismo proceso (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas), tinkamos teisminės procedūros (Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas), taip pat teisingo teismo proceso (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas); pažymėtina, kad pastaruoju atveju tie patys *teisingo teismo proceso* reikalavimai buvo taikomi iš esmės kvaziteisminei procedūrai – apkaltos procesui Seime. Be to, įvairiuose Konstitucinio Teismo aktuose pabrėžiama, jog pagal Konstituciją būtina užtikrinti asmens teisę į gynybą, galimybę jam dalyvauti apklausiant liudytojus, tiriant įrodymus, teisę turėti advokatą, teisę į vertėją ir kt.; kita vertus, buvo konstatuota ir tai, kad pagal Konstituciją galimi ir uždari teismo posėdžiai (svarbiems visuomenės interesams, kitų asmenų teisėms apsaugoti), o liudytojo ar nukentėjusiojo asmens tapatybę nustatančių duomenų išlaptinimas pats savaime nereiškia, jog teisiamojo ar jo gynėjo teisės teismo procese yra apribotos (Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d., 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2001 m. vasario 12 d. nutarimai).

Teisėjų ir teismų nepriklausomumas ir nešališkumas. Teisėjų ir teismo nepriklausomumas aiškintas įvairiais aspektais. 1999 m. gruodžio 21 d. konstatuota, kad „teisingumo vykdymas – teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos“. Šiame nutarime taip pat konstatuota, kad demokratinėje teisinėje valstybėje socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves. Ši išskirtinė teismo funkcija suponuoja teisėjų ir teismų nepriklausomumą, kuris yra ne savitikslis

dalykas, bet būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga, vienas iš svarbiausių teisingumo vykdymo principų, fundamentalus demokratinės valstybės bruožas. Teisėjų ir teismo nepriklausomumo principas neatsiejamas nuo teisminės valdžios visavertiškumo. 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime pažymėta, kad „nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, išplaukianti iš Konstitucijos garantuotos žmogaus teisės turėti bešališką ginčo arbitražą“. Vykdydamas teisingumą, teismas nepriklauso nuo byloje dalyvaujančių asmenų ir klauso tik įstatymo; teisėjas ir teismas turi būti nepriklausomas ir nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, ir nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos. Į teisėjo ar teismo veiklą negali kištis niekas – nei valdžios ar valdymo institucijos, nei valstybės pareigūnai, nei politinės partijos ar visuomeninės organizacijos, nei piliečiai. Ir pats teisėjas privalo nepasiduoti valdžios institucijų ar pareigūnų, visuomeninių organizacijų ar atskirų piliečių įtakai. Kita vertus, teisėjo ir teismų nepriklausomumo konstitucinis principas reiškia ne tik teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumą, bet ir teismų kaip teisminės valdžios institucijų sistemos nepriklausomumą. Jis užtikrinamas nustatant teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijas, įtvirtinant teisminės valdžios savivaldą (Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1996 m. balandžio 18 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 1999 m. vasario 5 d., 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimai; 2000 m. sausio 12 d. sprendimas). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad konstituciškai ginamas ne tik toks teisinis reguliavimas, kuriuo siekiama užtikrinti teisėjo ir teismų nešališkumą, bet ir toks, kuriuo siekiama užtikrinti pasitikėjimą teismu, pvz., neleidžiant advokatui atstovauti ar ginti teisme, kuriame teisėju dirba asmuo, su kuriuo advokatas susijęs santuokos arba giminytės ryšiais (Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas).

Teisėti lūkesčiai. Šiuo principu buvo remtasi vienašyk, akcentuojant teisėtus privataus gyvenimo lūkesčius (Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas). Teisėtų lūkesčių principas buvo įtvirtintas ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos, bet ir Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijos kontekste.

Proporcingumas. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje proporcingumo principas šiuo pavadinimu neminimas. Tai doktrinoje suformuluotas išvestinis principas. Konstitucinis Teismas pirmąsyk jį paminėjo darydamas nuorodą į Europos žmogaus teisių teismo jurisprudenciją (Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas). Vėliau buvo konstatuota, kad „įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nusta-

tytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinais reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas). Proporcingumo principo turinys doktrinoje buvo atskleistas palaipsniui – iš pradžių tiriant reklamos ribojimų nustatymą (Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas), po to – ribojimų valstybės tarnautojams (Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas) ir apribojimų stoti į valstybės tarnybą (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas), susirinkimų laisvės įgyvendinimo reglamentavimą (Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas) bei administracinių nuobaudų už mokesčių įstatymų pažeidimus nustatymą (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Nuo rėmimosi Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija pereinama prie autentiškos konstitucinės doktrinos: vėliausiose bylose remiamasi būtinumu išlaikyti pusiausvyrą tarp asmens teisės ir viešojo intereso (Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas) bei konstituciniais teisingumo ir teisinės valstybės principais: „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotiniai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“, „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia ir tai, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyrą (proporcija). Šie principai neleidžia nustatyti už teisės pažeidimus tokių nuobaudų <...>, kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos (neadekvačios) teisės pažeidimui bei siekiamam tikslui“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Svarbu ir tai, kad konstatuojant ir plėtojant konstitucinį proporcingumo principą, ne visuomet turi būti vartojami žodžiai „proporcingumas“ ar „proporcingas“: proporcingumo principą atskleidžia ir tokios Konstitucinio Teismo aktų formuluotės, kaip antai: „Tiek, kiek būtina visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai užtikrinti, žmogaus teisėms ir laisvėms ginti, tam tikroms asmenų kategorijoms gali būti nustatytos skirtingos leidimų įsigyti ginklą išdavimo sąlygos“ (Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas).

Tai, žinoma, toli gražu ne visa Konstitucinio Teismo suformuota teisinės valstybės (teisės viešpatavimo) kaip konstitucinio principo doktrina – tik jos kai kurie elementai. Bet ir iš šio trumpo, gan schematiško pristatymo aišku, kad teisinės valstybės principas yra ne tik daugialypis, daugiaveidis, bet ir talpus. Jis, be abejonės, determinuoja, lemia visą teisės

sistemą. Kodėl gi tad jis laikytinas pirmiausia *koordinaciniu* principu?

Visi minėti (ir neminėti) teisinės valstybės elementai sudaro vientisą visumą, sistemą. Kaip matėme, teisinės valstybės principas doktrinoje neatsiejamas net nuo Konstitucijos viršenybės principo, gal kiek dirbtinai išskirto, norint išryškinti Konstitucijos kaip svarbiausio teisės šaltinio *teisinį* (ne politinį) pagrindimą. Juolab nė vieno iš teisinės valstybės sąvoka apimamų elementų negalima aiškinti izoliuotai nuo kitų. Pvz., nuostatas, kad asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas (31 str. 2 d.), ir kad teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismai (109 str. 1 d.), interpretuojant tinkamo teisinio proceso kaip teisinės valstybės „parametro“ kontekste, galima teigti, kad asmuo turi teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per įmanomai (protingai) trumpiausią laiką¹.

Kitas aspektas. Konstitucijos 7 str. 2 d. nustatyta: „Galioja tik paskelbti įstatymai“. Literatūroje ši nuostata kartais interpretuojama siaurai, t.y. kaip „adresuojama“ tik įstatymams, bet ne žemesnės galios norminiams ar apskritai teisės aktams². Kai kada, atrodo, tam pagrindą gali duoti ir Konstitucinio Teismo formuluotės: „Ši Konstitucijos nuostata reiškia, kad įstatymai negalioja ir negali būti taikomi, jei jie nėra oficialiai paskelbti. Oficialus įstatymų paskelbimas laikantis Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytos tvarkos yra būtina sąlyga ne tik tam, kad įstatymai įsigaliotų, bet ir kad teisinių santykių subjektai žinotų, kokie įstatymai galioja, koks yra jų turinys, ir juos vykdytų. Demokratinėje teisinėje valstybėje negali būti nepaskelbtų įstatymų“ (Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas). Bet minėtą Konstitucijos nuostatą galima (ir reikia) interpretuoti ją siejant su konstituciniu teisinės valstybės principu, suponuojančiu, be kitų dalykų ir teisės normų (ne tik įstatymų!) prieinamumą, galėjimą jas žinoti ir jų išankstinį pobūdį. Tuomet aišku, kad ši nuostata „adresuojama“ ne tik įstatymams, bet ir kitiems teisės aktams. Jau cituotame (žr. 247 psl.) Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarime yra šio platesnio požiūrio atspindys: „Įstatymo ar kito teisės akto galia nukreipiami į ateitį. Negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo, ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų.

¹ Tai konstatuodamas, Konstitucinis Teismas vis dėlto rėmėsi ne Konstitucija, bet Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, su kuria, pasak jo, „susisieja“ Konstitucijos 31 str. 2 d. nuostatos (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas); žr. taip pat Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1996 m. balandžio 18 d., 1997 m. spalio 1 d., 1999 m. kovo 4 d. nutarimus. Plg. ir Konstitucinio Teismo 1997 m. liepos 10 d. nutarimą, kuriame būtinumas per kuo trumpesnę laiką spręsti mokesčius ginčus grindžiamas taip pat ne tinkamu teisiniu procesu, bet mokesčių santykių kaip viešosios teisės reguliavimo dalyko ypatumais (administraciniu reguliavimo metodu) ir reikalingumu nuolat pildyti valstybės biudžetą.

² *Jovaišas K.* (ats. red.) Op. cit. P. 54–55.

Teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiaisiais jų padarymo metu, bus laikomi teisėtais. Priešingu atveju pats įstatymas netektų autoriteto, ir tai kliudytų nustatyti stabilią teisinę tvarką¹. Išties, sunku įsivaizduoti, kad *teisinėje valstybėje* Konstitucijos požiūriu kaip nepriekaištingi galėtų būti vertinami, tarkime, nepaskelbti Vyriausybės (taigi poįstatyminiai) aktai, sukeliantys teises pasekmes.

Panašiai galima interpretuoti ir Konstitucijos 29 str. 2 d. nuostatą, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Aiškinant šią nuostatą vien formaliai, tektų pripažinti, kad pagrindų, kuriais negalima varžyti žmogaus teisių ir teikti jam privilegijų, sąrašas yra baigtinis. Bet teisinės valstybės, teisingumo požiūriu tai būtų absurdas. Argi pagrįsta manyti, kad įstatymų leidėjui leistina nustatyti tokių teisinį reguliavimą, kuriuo žmogaus konstitucinės teisės būtų suvaržytos, tarkime, dėl jo išvaizdos arba amžiaus, arba dėl seksualinės orientacijos, arba dėl sveikatos, arba dėl jo turėtos kitos valstybės pilietybės, t.y. pagrindais, tiesiogiai nenurodytais 29 str. 2 d. (išskyrus, žinoma, apribojimus, nustatytus pačioje Konstitucijoje)? Taip būtų pažeidžiamas prigimtinis teisingumas – neatskiriamas teisinės valstybės elementas. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog Konstitucijoje įtvirtintą lygiateisiškumo principą reikia analizuoti „kompleksiškai, o ne formaliai pažodžiui“ (Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada). Kita vertus, būtent prigimtinio teisingumo principu (tegu ir neįvardijamu tuo pavadinimu) grindžiamas pozityviosios diskriminacijos galimumas.

Taigi konstitucinis teisinės valstybės principas (ar jo atskiri aspektai) faktiškai yra vienas svarbiausių orientyrų aiškinant Konstitucijos nuostatas. Iš esmės į bet kurią Konstitucijos normą ar konstitucinį principą ne tik galima, bet ir būtina žvelgti per teisinės valstybės idėjos prizmę. Tik šitaip galima užtikrinti pusiausvyrą tarp pačių įvairiausių konstitucinių normų ir principų, jų darną. Šiuo požiūriu teisinės valstybės principas „dirba ta pačia kryptimi“, kaip ir Konstitucijos vientisumo principas. Pastarasis, kaip minėta, įpareigoja remtis Konstitucija kaip visuma, nepriešinti jos vienu nuostatų kitoms nei pagal turinį, nei pagal teisinę galią. Gi teisinės valstybės principas užtikrina, kad ir Konstitucijos dinamika, jos

¹ Šiame kontekste pažymėtina ir štai kas: poįstatyminis aktas gali būti pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai tuo pagrindu, kad „Seimo nutarimu buvo įgyvendinamas dar neįsigaliojęs įstatymas“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas), bet būna, kad nors „Seimas dar neįsigaliojus <...> įstatymui priėmė nutarimą“, kuriuo buvo realizuotos šio – neįsigaliojusio – įstatymo nuostatos“, konstatuojama, jog „nėra teisinio pagrindo teigti, kad ginčijamas Seimo nutarimas pagal jo priėmimo tvarką prieštarauja Konstitucijai“, nes jis įsigaliojo *po to*, kai įsigaliojo minėtas įstatymas (Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas).

aiškinimas taip pat bus vieningas: nė viena nuostata iš principo negali būti doktrinoje plėtojama kita – priešinga teisinės valstybės – kryptimi. Dėl to teisinės valstybės principas neabejotinai laikytinas *koordinaciniu* principu.

5 poskyris

DETERMINACINIAI PRINCIPAI

5.1. Demokratija ir suverenitetas

5.2. Pilietinė visuomenė

5.3. Valdžių padalijimas

5.4. Pasaulietinė valstybė

5.5. Valstybės socialinė orientacija

5.6. Valstybės geopolitinė orientacija

Determinacinių principų yra daugiau nei koordinacinių. Dar kartą priminsime, kad ir koordinaciniai principai tuo pačiu metu atlieka ir determinacinių principų funkciją. Taip pat išsyk pažymėkime, kad vengdami pasikartojimo, nebevardysime tų determinacinių principų, kurie tiesiogiai išplaukia iš aptartų koordinacinių principų (pvz.: žmogaus teisių primato, teisingumo (prigimtinio teisingumo), teisės normų išankstinio pobūdžio, teisėjo ir teismų nepriklausomumo ir nešališkumo ir kt.). Čia bus aptariami tik kai kurie determinaciniai principai: 1) *demokratija ir suverenitetas*; 2) *pilietinė visuomenė*; 3) *valdžių padalijimas*; 4) *pasaulietinė valstybė*; 5) *socialinė orientacija*; 6) *geopolitinė orientacija*.

5.1. Demokratija ir suverenitetas

Jau minėta, kad Konstitucijos 1 str. nuostata, jog Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, yra pamatinis konstitucinis principas. Per daug nesigilindami į demokratijos idėjos raidą ir į įvairias (net

ir šiandien kartais nesutaikomas) demokratijos sampratas¹, galime konstatuoti, kad demokratijos sąvoka gali būti ir yra vartojama dešimtimis prasmų. Dėl to aiškinantis jo reikšmę Lietuvos Respublikos konstitucinės santvarkos požiūriu, būtina atsižvelgti pirmiausia į visus demokratinus institutus, įtvirtintus Konstitucijoje – žmogaus teises ir jų primatą, laisvus ir periodiškus rinkimus, tiesioginės demokratijos realizavimo galimybę (referendumas), atstovavimą ir valdžios atskaitomybę piliečiams. Tik taip traktuojant Konstitucijoje įtvirtintą demokratijos principą, jis gali būti suprantamas ne tik kaip politinė idėja ar politologinė kategorija, bet ir kaip *teisinis* įpareigojimas nenukrypti nuo demokratijos standartų.

Konstitucinis demokratijos principas neatsiejamas nuo Tautos suvereniteto principo, įtvirtinto nuostatose, kad suverenitetas – aukščiausioji valdžia – priklauso Tautai (2 str.); kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių (3 str. 1 d.); kad svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu (9 str. 1 d.); kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus (4 str.); kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį ir tiesiogiai, ir per demokratiškai išrinktus atstovus (33 str.); taip pat įvairiose Konstitucijos nuostatose, reglamentuojančiose valstybės institucijų sudarymo tvarką ir veiklą, jų pusiausvyrą ir atskaitomybę piliečiams.

Konstituciniai suvereniteto ir demokratijos principai – tai dvi vienos monetos pusės: pagal Konstituciją suvereni Tauta (suprantama ne kaip etninė tauta, o kaip piliečių visuma, t.y. pilietinė tauta) tvarkosi demokratiškai (reikšdama savo valią tiesiogiai ar per atstovus), o demokratija yra ne savitikslis, bet būdas, kuriuo tik ir tegali būti užtikrintas realus, veiksmingas, ne deklaratyvus, bet faktinis Tautos suverenitetas – jos aukščiausioji valia (vidinis suverenitetas) ir Tautos sukurtos valstybės nepriklausomybė (išorinis suverenitetas).

Tai *pozityvusis* demokratijos ir suvereniteto principų santykio aspektas. Bet yra ir *negatyvusis*: iškilus reikalui užtikrinti Tautos suverenitetą, kai kurios demokratinės teisės ir laisvės gali būti laikinai apribotos. Konstitucijos 142 str. 1 d. nustatyta, kad Seimas įveda karo padėtį, skelbia mobilizaciją arba demobilizaciją, priima sprendimą panaudoti ginkluotąsias pajėgas, kai prireikia ginti Tėvynę arba vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus. Pagal Konstitucijos 144 str. 1 d., jeigu valstybė-

¹ Žr., pvz.: *Dahl R. A.* Demokratija ir jos kritikai / Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Amžius, 1994; *Id.* Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press, 1971; *Held D.* Models of Democracy. Cambridge: Polity Press, 1987; *Sartori G.* The Theory of Democracy Revisited. Chatham: Chatham House Publishers, 1987 (2 vols); *Svensson P.* Theories of Democracy: The Brno Lectures. Aarhus: Department of Political Science, Aarhus University, 1995.

je iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai, Seimas gali visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje įvesti nepaprastąją padėtį (iki šešių mėnesių). Įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, pagal Konstitucijos 145 str. laikinai gali būti apribojamos Konstitucijoje įtvirtintos šios teisės ir laisvės – privataus gyvenimo neliečiamumas (22 str.), būsto neliečiamumas (24 str.), įsitikinimų ir informacijos laisvė (25 str.), kilnojimosi laisvė (32 str.), asociacijų laisvė (35 str.), susirinkimų laisvė (36 str.). Tais pačiais laikinai demokracijos apribojimais pagal Konstituciją galimi tuomet, kai iškyla grėsmė suverenitetui.

Interpretuojant demokratijos principą viso konstitucinio reguliavimo kontekste pažymėtina, kad Konstitucijoje įtvirtinti demokratijos standartai determinuoja visą teisinį reguliavimą: viena vertus, teisės aktais negali būti nustatyta tokių institutų ir procedūrų, kurie pažeistų demokratijos standartus valstybės ar jos dalies mastu; kita vertus, institucijos, įgyvendinančios valstybės demokratiškumą, turi ir pačios tvarkytis demokratiškai. Šiuo požiūriu pažymėtina, kad konstitucinėje doktrinoje pabrėžiamas opozicijos Seime vaidmuo. Čia irgi galima išvengti tam tikrą tendenciją: nuo parlamentinės opozicijos „minimalių reikalavimų“ pageidavimo (Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 26 d. nutarimas) kryptama link griežtesnių formuluočių, jog įstatymo lygiu turi būti nustatytos opozicijos veiklos garantijos (Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas). Taip, nors ir labai fragmentiškai, įtvirtinama *antimažoritarinė* demokratijos samprata, taip pat ir – *antimažoritarinė* pačios Konstitucijos paskirties samprata.

Doktrinoje yra ir bendras Konstitucijos 1 str. įtvirtinto demokratijos principo apibūdinimas: „Pažymėtina, kad šiame Konstitucijos straipsnyje yra įtvirtinti pamatiniai Lietuvos valstybės principai: Lietuvos valstybė yra savarankiška, nepriklausoma valstybė; Lietuvos valstybės valdymo forma yra respublika; valstybės valdžia turi būti organizuota demokratiškai, šalyje turi būti demokratinis politinis režimas“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas¹). Taip interpretuojant šią Konstitucijos nuostatą, šiek tiek pristabdomi kartais argumentuoti, o kartais atvirai populistiniai tvirtinimai, esą vos ne kiekvienas Konstitucijos pažeidimas (pvz., nuosavybės neliečiamumo, valdžių pusiausvyros, teisingumo) yra ir konstitucinio demokratijos principo pažeidimas. Tai leidžia teigti, kad demokratijos principas yra nors ir pamatinis, lemiantis visą valstybės, jos institucijų funkcionavimą, jų santykius su piliečiais, bet toli gražu ne „apibendrinantis“ visas Konstitucijos nuostatas, taigi – ne koordinacinis, bet determinacinis.

¹ Žr. taip pat Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d., 2000 m. gruodžio 6 d., 2001 m. sausio 25 d. nutarimus.

5.2. Pilietinė visuomenė

Konstitucijos preambulėje deklaruotas Tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės jau ne kartą buvo minėtas – kaip ir tai, kad konstitucinėje doktrinoje pilietinės visuomenės siekis nėra atsiejamas nuo teisinės valstybės bei teisingumo principų. Neatsiejamas jis taip pat ir nuo demokratijos principo (Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas). Pilietinės visuomenės principas priskirtinas determinaciniams, o ne koordinaciniams dėl to, kad daugelis Konstitucijos nuostatų, ypač tų, kurios reglamentuoja procedūrinius valdžios įgyvendinimo santykius, nėra tiesiogiai siejamos su pilietinės visuomenės idėja, taip pat dėl to, kad šio principo *teisinis* turinys nėra ir dar kurį laiką tikriausiai nebus visų vienodai suprantamas.

Pilietinės visuomenės idėja atėjusi dar iš prigimtinės teisės mokyklos laikų. Tai visų pirma politinis idealas, jungiantis dorybę ir visuomeniškumą¹. Kaip teisinę kategoriją ją suponuoja jos neatsiejamumas nuo teisinės valstybės². Būtent tai lemia, kad teisinį reguliavimą galima vertinti pagal pilietinės visuomenės raiškos ir plėtros skatinimą, ar kliudymą.

Apžvelgiant įvairias pilietinės visuomenės koncepcijas matyti, kad ir pilietinės visuomenės samprata istoriškai kito, ir šiuo metu nėra vienos, visiems vienodai priimtinos pilietinės visuomenės sampratos. Yra net penkios *pilietinės visuomenės sampratos tradicijos*: a) pilietinė visuomenė kildinama iš valstybės, paneigusios prigimtinę būklę, labai nestabilios, bet gavusios legitimumą dėl susitarimo tarp jos įbaugintų valdinių – tai pati valstybė ir jos įstatymai (J. Bodinas, T. Hobbesas, B. Spinoza); b) pilietinė visuomenė suvokiama kaip į valstybę organizuota visuomenė, kaip politinis sutvarkymas, užtikrinantis saugumą viešosios teisės pagalba (S. Pufendorfas, J. Locke'as, I. Kantas, fiziokratai, A. Fergusonas, škotų švietėjai); c) pilietinė visuomenė suvokiama kaip valstybės priešybė, kaip prigimtinės, ikivalstybinės, būklės taša, gi valstybė – kaip blogis, pilietinė visuomenė yra laisvės sąlyga: juo daugiau tvarkosi pati visuomenė, tuo mažiau reikia kištis į jos reikalus valstybei (T. Paine'as, F. Bastiat); d) pilietinė visuomenė traktuojama kaip istoriškai susiklosčiusi etinio gyvenimo sankloda, apimanti ūkį, socialinių interesų grupes bei institucijas, atsakingas už visuomenės gerovę ir teisinį administravimą, ji nepriešinama valstybei, nes būtent valstybė organizuoja visuomenę į „organišką visumą“ (G. W. F. Hegelis); e) pilietinė visuomenė suprantama kaip save

¹ Šaulauskas M. P. Socialinė atskirtis ir pilietinė visuomenė // M. P. Šaulauskas et al. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998. Vilnius: Garnelis, 2000.

² Kūris E. Teisinė valstybė, teisiųjų sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija // M. A. Glendon, M. W. Gordon & C. Osakwe. Op. cit.

organizuojanti ir nuo valstybės save teisiškai ginanti bendruomenė (J. S. Millis, A. de Tocqueville'is)¹.

Yra ir ne viena, bet dvi pačios pilietinės visuomenės tradicijos: *opozicinė*, kai pilietinė visuomenė yra pagrindinė totalitarinės valstybės priešininkė ir jos dorovinė oponentė, ir *kooperacinė*, kai iškeliamas valstybės ir visuomenės bendradarbiavimas bei vaisingos jų tarpusavio sąveikos būtinybė ir svarba². Suprantama, kad Lietuvai siekiant valstybingumo atkūrimo, dominavo opozicinė, o šiuo metu geidautina yra kooperacinė tradicija, žinoma, neatmetant opozicinės tradicijos kaip saugiklio, kad nebus paneigta antimajoritarinė demokratijos bei konstitucinės santvarkos prigimtis ir nešivyraus antidemokratinės, antinacionalinės tendencijos, kad valdžia valstybėje nebus uzurpuota. Būtent taip reikėtų traktuoti konstituciškai įtvirtinto pilietinės visuomenės siekio kryptingumą.

Šiuo požiūriu pilietinės visuomenės idėja (nors šis terminas ir nevartojamas) ryški Konstitucijos 3 str. 2 d. nuostatoje, kad Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką, ir 8 str. nuostatoje, kad valstybinės valdžios ar jos institucijos užgrobimas smurtu laikomi antikonstituciniais veiksmais, yra neteisėti ir negalioja, taip pat 147 str. 2 d. nuostatoje, kad nepaprastosios padėties ar karo padėties metu Konstitucija negali būti taisoma. Taigi pilietinė visuomenė kaip konstitucinis principas susijusi ne tik su teisinės valstybės, bet ir su Konstitucijos viršenybės bei demokratijos ir suvereniteto principais.

Kartais rašoma, esą pilietinės visuomenės idėja dėl to, kad ji tiesiogiai įtvirtinta Konstitucijos preambulėje, nėra lyginamosios, loginės ar semantinės analizės objektas³. Vargu ar tokiam tvirtinimui yra pagrindas. Iš tikrųjų platesnės konstitucinės doktrinos, interpretuojančios pilietinės visuomenės konstitucinę sampratą, kol kas nėra. Iš fragmentiškai pateikiamų pilietinės visuomenės charakteristikų (atskirų aspektų) paminėtina: pilietinėje visuomenėje įtvirtinama humanistinė teisinė tvarka (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas); joje derinamas visuomenės solidarumas ir asmeninė atsakomybė už savo likimą (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas); pilietinė visuomenė remiasi ideologiniu, kultūriniu ir politiniu pliuralizmu: jokios pažiūros ar ideologija negali būti paskelbtos esančios privalomos ir primestos individui, o

¹ Keane J. Democracy and Civil Society: On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power. London & New York: Verso, 1988. P. 34–36. Taip pat žr.: Cohen J. L., Arato A. Civil Society and Political Theory. Cambridge, Massachusetts & London: The MIT Press, 1992; DeLue S. M. Political Thinking, Political Theory, and Civil Society. Addison-Wesley Publishing Company, 1996; Seligman A. B. The Idea of Civil Society. New York: Free Press, 1992.

² Šaulauskas M. P. Op. cit..

³ Jovaišas K. Op. cit. P. 3.

valstybė turi būti neutrali įsitikinimų atžvilgiu ir neturi teisės nustatyti tam tikrą privalomą pažiūrų sistemą (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas); pilietinėje visuomenėje turi būti užtikrinama vieša demokratinė aukščiausiųjų pareigūnų veiklos kontrolė ir kartu jiems suteikiamos papildomos garantijos atlikti savo pareigas vadovaujantis įstatymu ir teise (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas). Tai beveik ir viskas.

Vis dėlto pilietinės visuomenės kaip konstitucinio principo potencialas didžiulis: galima kelti hipotezes, kad teisės aktuose įtvirtinus, tarkime, diskriminaciją, būtų pagrindas konstatuoti ne tik jų prieštaravimą asmenų lygybės principui, bet ir tolerancijos reikalavimui – vienai iš pilietinės visuomenės elementų; arba teisės aktuose nustačius nepagrįstus asociacijų laisvės ribojimus, būtų galima kelti klausimą dėl pilietinės visuomenės principo, suponuojančio ir piliečių socialinio ir politinio aktyvumo garantijas, pažeidimo. Tai, kad šis konstitucinis principas šiandien kol kas pri(si)menamas daugiau kaip lozungas, negalima teigti, kad plėtojantis konstitucinei doktrinai, padėtis nepasikeis.

5.3. Valdžių padalijimas

Apie valdžių padalijimą kaip konstitucinį principą jau buvo rašyta (žr. 222–223 ir 233–234 psl.), todėl tam tikri pasikartojimai, deja, neišvengiami.

Valdžių padalijimas – vienas labiausiai išplėtotų principų konstitucinėje doktrinoje. Sąvoka *valdžių padalijimas* nėra tapati sąvokai *valdžių atskyrimas*, pirmoji žymi horizontalų, antroji – vertikalų valdžių atribojimą (*valstybės valdžios* atskyrimą nuo *vietos savivaldos*)¹. Konstituciškai įtvirtintas valdžių padalijimas savaime nereiškia, kad valstybės teritorijos administraciniais vienetams bus garantuota savivalda. Kai kurios valstybės, kuriose įgyvendinamas valdžių padalijimas, yra ganėtinai centralizuotos (pvz., Prancūzija), kitos yra decentralizuotos (pagal sutvarkymo formą gali būti net federacinės), tačiau valdžių padalijimas joms nebūdingas (pvz., Indija, Australija).

Valstybės valdžios pagal kelerius amžius gyvuojančią tradiciją skirstomos į įstatymų leidžiamąją (legislatyvinę), vykdomąją (egzekutyvinę) ir teisminę (jurisdikcinę). Lietuvoje įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina

¹ Šiuo požiūriu valdžių atskyrimas (*separation of powers*) (šalia valdžių padalijimo (*division of powers*)) paprastai nurodomas kaip konstitucinis principas federacinėse valstybėse (plg., pvz.: *Tribe L. H. American Constitutional Law*. Mineola: The Foundation Press, 1988. P. 18–21).

Seimas, vykdomąją – Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė (kiekvienas pagal savo kompetenciją), teisminę – Teismas.

Kaip minėta, valdžių padalijimas – išvestinis konstitucinis principas. Nepaisant jo „populiarumo“ konstitucinėje jurisprudencijoje, šis principas laikytinas determinaciniu, o ne koordinaciniu iš dalies dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių determinaciniu principu laikomas demokratijos principas, iš dalies dėl to, kad daug Konstitucijos nuostatų (ypač įtvirtinančių žmogaus teises bei jų garantijas) vienodai „neprieinamos“ jokiai valdžios šakai. Turi reikšmės ir ta aplinkybė, kad valdžių padalijimas, priešingai dažniems tvirtinimams, tiesiogiai neseka nei iš teisinės valstybės, nei iš Konstitucijos viršenybės ar jos vientisumo. Abstrakčiai kalbant, konstitucija, kurioje neįtvirtintas valdžių padalijimas, vis tiek gali būti teisės sistemos hierarchijos viršūnėje, vientisa ir grindžiama teisės viešpatavimo idėja. Antai konstitucionalizmo tėvynė Didžioji Britanija nežino valdžių padalijimo (nors ir ten teisėjai, t.y. teisminės valdžios atstovai, yra nepriklausomi), tačiau konstitucija (reguliavimo požiūriu) ir ten yra vientisa (nors nekodifikuota) ir neabejotinai yra grindžiama teisės viešpatavimu.

Trumpai prisiminkime, kas jau minėta.

Valdžių padalijimo principas buvo išvestas iš Konstitucijos 5 str. 1 d. nuostatos, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė (Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas). Jį siejant su kitomis Konstitucijos nuostatomis, valdžių padalijimo principas įgavo ryškesnius kontūrus. Įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet tarp jų turi būti pusiausvyra; kiekvienai valdžios institucijai yra nustatyta jos paskirtį atitinkanti kompetencija; institucijos kompetencijos konkretus turinys priklauso nuo tos valdžios vietos bendroje valdžių sistemoje ir jos santykio su kitomis valdžiomis, nuo tos institucijos vietos tarp kitų valdžios institucijų ir jos įgaliojimų santykio su kitų institucijų įgaliojimais; Konstitucijoje tiesiogiai nustačius konkrečios valstybinės valdžios institucijos įgaliojimus, viena valstybės valdžios institucija negali iš kitos perimti tokių įgaliojimų, jų perduoti ar atsisakyti bei kad tokie įgaliojimai negali būti pakeisti ar apriboti įstatymu (Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d., 1995 m. gruodžio 6 d., 1997 m. gegužės 29 d., 1997 m. lapkričio 13 d., 1998 m. sausio 10 d., 1998 m. balandžio 21 d., 1999 m. balandžio 20 d., 1999 m. birželio 3 d., 1999 m. liepos 9 d., 1999 m. lapkričio 23 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2000 m. vasario 10 d., 2000 m. spalio 18 d., 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimai).

Pastaroji nuostata itin svarbi. Ji reiškia ir tai, kad *Lietuvoje nėra delegotosios įstatymų leidybos*: Seimas neturi teisės pavesti, tarkime, Vyriausybei, realizuoti jo konstitucinę kompetenciją, pvz., leisti įstatymus (37

str. 2 p.), nustatyti valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus (67 str. 15 p.) ir pan.

Kildinti valdžių padalijimo principą tik iš Konstitucijos 5 str., juolab tik jo 1 d. būtų netikslu. Nuostatoje, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, įtvirtintos valstybės valdžią įgyvendinančios institucijos, bet nieko nekalbama apie jų tarpusavio santykius. Todėl suprantama, kad valdžių padalijimo principas grindžiamas sisteminiu visos Konstitucijos kaip vientiso akto aiškinimu.

Pažymėtina, kad, be Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės, Teismo, yra ir daugiau Konstitucijoje numatytų (taip pat ir Konstitucijoje tiesiogiai nenumatytų) institucijų, turinčių valdingus įgalinimus. Tokios institucijos taip pat vadinamos *valdžios* institucijomis. Bet pagal Konstituciją jos nelaikytinos institucijomis, įgyvendinančiomis *valstybės* valdžią. Šis dalykas kaip nors turėtų būti paaiškintas, tačiau konstitucinė jurisprudencija šiuo klausimu kol kas tyli. Vadinasi, kol kas reikia tenkintis galimais *teoriniais* šios tikros ar tariamos neatitikties tarp trijų (ir tik trijų) valdžios šakų konstitucinės sampratos ir faktinės situacijos, kurią kuo puikiau atspindi įprasta žodžio *valdžia* (reiškiančio subjektą, turintį valdingus įgalinimus) vartoseną.

Galimas toks (toli gražu ne kategoriškas) paaiškinimas, pagal kurį valdžių padalijimą grindžianti valdžios šakų konstitucinė samprata ir įprasta žodžio *valdžia* vartoseną nėra nesuderinamos. Visos minėtos institucijos veikia valstybės (Lietuvos Respublikos) vardu: Seimas leidžia įstatymus (67 str. 2 p.), ratifikuoja ir denonsuoja Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis (67 str. 16 p.); Respublikos Prezidentas atstovauja Lietuvos Valstybei (77 str. 2 d.); Vyriausybė užmezga diplomatinis santykius ir palaiko ryšius su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis (94 str. 6 p.); teismai priima sprendimus (109 str. 4 p.). Žinoma, toli gražu ne visi šių institucijų įgaliojimai atliekami valstybės vardu, bet tai nekeičia reikalo esmės: svarbu, kad kai kurie *Konstitucijoje įtvirtinti* įgaliojimai atliekami valstybės vardu. Būtent tai leidžia šias institucijas vertinti kaip vykdančias *valstybės* valdžią Konstitucijos 5 str. 1 d. prasme. Reikia nurodyti ir štai ką: kai kurios kitos, 5 str. 1 d. nenurodytos, institucijos, taip pat *gali* veikti valstybės vardu; antai, pvz., Lietuvos bankas „atstovauja Lietuvos valstybei užsienio valstybių centriniuose bankuose, tarptautiniuose bankuose ir kitose tarptautinėse finansinėse institucijose, taip pat tarpvalstybiniuose pasitarimuose (tarybose) pinigų, valiutos ir kredito politikos klausimais“ (Lietuvos banko įstatymo 5 str. 1 d.), bet pabrėžkime dar kartą: šie įgaliojimai nustatyti *ne Konstitucijoje*, o įstatyme! Tuo tarpu Konstitucijoje *jokiai kitai institucijai*, jokiai valdingus įgalinimus turinčiai valstybės įstaigai nenustatyta teisė veikti valstybės vardu – tik Seimui, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei bei Teismui.

Vienas iš svarbiausių valdžių padalijimo bruožų, valdžių pusiausvyros užtikrinimo mechanizmų yra *stabdžių ir atsvarų sistema*. Valdžių padalijimas – ne savitiksliis, jis turi garantuoti, kad valdžia nebus sutelkta vienoje rankose, nebus pernelyg centralizuota, nes, kaip skelbia garsusis lordo Actono dėsnis, kiekviena valdžia veda į korupciją, bet absoliuti valdžia veda į absoliučią korupciją. Taigi valdžių padalijimas – valdžių vienybės principo (kuris buvo būdingas tarybinei sistemai) antipodas. Kad valdžia nebūtų sutelkta vienoje rankose, visos trys valdžios turi įgaliojimus viena kitos atžvilgiu.

Antai Respublikos Prezidentas teikia Seimui Ministro Pirmininko kandidatūrą (Konstitucijos 84 str. 8 p.), kuriai Seimas pritaria ar nepritaria (67 str. 6 p.); pritarus kandidatūrai, Respublikos Prezidentas skiria Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Vyriausybę ir tvirtina jos sudėtį (84 str. 4 p.), bet nauja Vyriausybė gauna įgaliojimus veikti, kai Seimas posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma pritaria jos programai (92 str. 5 d.). Jei Seimas du kartus iš eilės nepritaria naujai sudarytos Vyriausybės programai, Vyriausybė privalo atsistatydinti (101 str. 3 d. 1 p.). Be to, kai pasikeičia daugiau nei pusė ministrų, Vyriausybė turi iš naujo gauti Seimo įgaliojimus, priešingu atveju ji turi atsistatydinti (101 str. 2 d.). Ministrai, vadovaudami jiems pavestoms valdymo sritims, tiesiogiai pavaldūs Ministrui Pirmininkui, bet atsakingi Seimui bei Respublikos Prezidentui (96 str. 2 d.). Tačiau Respublikos Prezidentas ministrus (jam atsakingus!) skiria ir atleidžia ne savo iniciatyva, o Ministro Pirmininko teikimu (84 str. 9 p., 92 str. 2 d.). Seimas gi visų Seimo narių balsų dauguma slaptu balsavimu gali pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministru Pirmininku (101 str. 3 d. 2 p.). Bet Seimas čia turi būti apdairus: jeigu jis pareiškia tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe, ši gali siūlyti Respublikos Prezidentui paskelbti pirmalaikius Seimo rinkimus (58 str. 2 d. 2 p.). Turi apdairus būti ir Respublikos Prezidentas: naujai išrinktas Seimas 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma per 30 dienų nuo pirmos posėdžio dienos gali paskelbti pirmalaikius Respublikos Prezidento rinkimus (87 str. 1 d.). Ir t.t.

Stabdžiai ir atsvaros ypač būdingi aukštųjų pareigūnų skyrimo procesui. Antai Prezidentas teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras, Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria Seimas (67 str. 10 p.), o paskyrus visus aukščiausiojo Teismo teisėjus, Respublikos Prezidentas iš jų teikia Seimui skirti Aukščiausiojo Teismo pirmininką (84 str. 11 p.). Respublikos Prezidentas teikia Seimui ir trijų Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūras (84 str. 12 p.), Konstitucinio Teismo teisėjus skiria Seimas (67 str. 10 p.), o paskyrus visus Konstitucinio Teismo teisėjus, Respublikos Prezidentas iš jų teikia Seimui skirti Konstitucinio Teismo pirmininko kandidatūrą (84 str. 12 p.). Respublikos Prezidentas taip pat

teikia Seimui valstybės kontrolieriaus, Lietuvos banko valdybos pirminko kandidatūrą, gali teikti Seimui nepasitikėjimą jais (84 str. 13 p.). Taigi šiais atvejais „galutinis žodis“ priklauso Seimui. Kitais atvejais Respublikos Prezidentas ne teikia kandidatūras Seimui skirti, bet turi gauti Seimo pritarimą. Antai kariuomenės vadą ir saugumo tarnybos vadovą jis skiria ir atleidžia Seimo pritarimu (84 str. 14 p.); Respublikos Prezidentas taip pat skiria Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – Apeliacinio teismo pirmininką, jeigu jų kandidatūroms pritaria Seimas (84 str. 11 p.). Dar kitais atvejais Seimo pritarimo skiriant nereikia (užtat reikia atleidžiant): Respublikos Prezidentas skiria apygardų ir apylinkių teisėjus ir pirmininkus, keičia jų darbo vietas, įstatymo numatytais atvejais teikia Seimui atleisti teisėjus (84 str. 11 p.), bet ir šįsyk yra atsvara: dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija (112 str. 5 p.); pagal Teismų įstatymą ši institucija yra Teisėjų taryba. Konstitucinėje doktrinoje įtvirtinta, kad Konstitucijoje nurodyta teisėjų institucija „turi patarti Respublikos Prezidentui visais teisėjų skyrimo, jų profesinės karjeros, taip pat atleidimo iš pareigų klausimais. Šios institucijos patarimas sukelia teisinius padarinius: jei nėra šios institucijos patarimo, Respublikos Prezidentas negali priimti sprendimo dėl teisėjo paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų“, tad ši institucija „ne tik padeda Respublikos Prezidentui formuoti teismus, bet ir yra atsvara Respublikos Prezidentui, kaip vykdomosios valdžios subjektui, formuojant teisėjų korpusą“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas).

Tai tik keli Konstitucijoje nustatytų stabdžių ir atsvarų pavyzdžiai. Šalia šio politinių valdžių aukščiausiųjų institucijų triumvirato – Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės – teisminė valdžia (vienintelė, formuojama remiantis ne politiniais, bet profesiniais kriterijais) atrodo šiek tiek kitaip. Tiesa, teismo sprendimai turi įstatymo galią, Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus paskelbti prieštaraujančiais Konstitucijai (ir dėl to negalimus taikyti) ir įstatymų leidžiamosios, ir vykdomosios valdžios aktus, o administraciniai teismai – įstatymu jiems nustatytą galią vykdomosios valdžios institucijų (išskyrus Vyriausybės) aktus pripažinti prieštaraujančius įstatymams. Bet teisminė valdžia nedalyvauja formuojant kitas dvi valdžias. Nei teisminės valdžios institucijos nėra atskaitingos įstatymų leidžiamajai ar vykdomajai valdžiai, nei kuri nors įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios institucija atskaitinga teisminei valdžiai. Stabdžių ir atsvarų sistema čia specifinė dar ir tuo, kad teisminės valdžios autonomiškumas nuo politinių valdžios šakų užtikrinamas per teisėjų savivaldos mechanizmą, taip pat įtvirtinant teisėjo ir teismų nepriklausomumą, garantuojant jų nešališkumą, nustatant teisėjams socialines ir materialines jų nepriklausomumo ir veiklos garantijas, kurios negali

būti mažinamos (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, 2000 m. sausio 12 d. sprendimas). Taip užtikrinamas ir teisminės valdžios visavertiškumas.

Reikia pažymėti, kad kasdienėje kalboje įprasta vartoti posakius „pirmoji valdžia“ (žymintis įstatymų leidžiamąją valdžią), „antroji valdžia“ (žymintis vykdomąją valdžią) ir „trečioji valdžia“ (žymintis teisminę valdžią). *Tai daugiau negu neteisinga: Konstitucijos požiūriu visos valdžios yra lygios* ir turi būti pakankamai savarankiškos, tarp jų turi būti pusiausvyra. Akivaizdu, kad pusiausvyra būtų neįmanoma tarp „skirtingą svorį“ turinčių valdžios šakų.

Valdžių padalijimo principas kaip determinacinis principas diktuoja reguliavimo kryptį visai statutinei teisei. Jis svarbus ir mokslo požiūriu, nes jo įtvirtinimas arba neįtvirtinimas, taip pat valdžių padalijimo konkrečioje šalyje ypatumai leidžia valstybes pagal valdymo formą priskirti tam tikram tipui – parlamentinėms, prezidentinėms arba pusiau prezidentinėms valstybėms (respublikoms). Toks priskyrimas veikia yra politologinės, bet ne teisinės, diskusijos objektas. Vis dėlto reikia paminėti, kad Konstitucinis Teismas viename iš nutarimų yra įvardijęs Lietuvą kaip parlamentinę respubliką, turinčią ir pusiau prezidentinės respublikos bruožų¹. Tokia formuluotė iš esmės neužkerta kelio Lietuvos Respublikos valdymo formą klasifikuoti kaip pusiau prezidentinę, nors kai kuriais požiūriais ir skirtingą nuo „klasikinio“ pusiau prezidentizmo, būdingo Prancūzijai². Apskritai, nepanašu, kad diskusijos, kokiai valdymo formai priskirtina Lietuvos valstybė, greitai liautųsi.

5.4. Pasaulietinė valstybė

Pasaulietinės valstybės principas įtvirtintas net keliose Konstitucijos nuostatose, tačiau laikytinas išvestiniu. Sąvoka *pasaulietinė valstybė* Konstitucijoje nėra vartojama. Lietuvos Respublikos pasaulietiškumas seka iš Konstitucijos sisteminio aiškinimo: iš Konstitucijos 26 str. įtvirtintos minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės; 22 str. įtvirtinto privataus gyvenimo neliečiamumo; 25 str. įtvirtintos įsitikinimų ir jų raiškos laisvės; konstitucinio

¹ Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą.

² *Kūris E.* Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą. Politologija. 1998. Nr. 1; *Pugačiauskas V.* Pusiau prezidentinio institucinio modelio įtaka demokratijos stabilumui: Lietuvos ir Lenkijos lyginamoji analizė. Politologija. 1999. Nr. 3. Priešingas pozicijas žr.: *Jarašiūnas E.* Valstybės valdžios institucijų santykių problemos konstitucinėje justicijoje: daktaro disertacija. Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 1999; *Lukošaitis A.* Prezidentas Lietuvos politinėje sistemoje: vietos ir galių paieškos. Politologija. 1998. Nr. 2.

asmenų lygybės principo; pilietinės visuomenės konstitucinio principo; iš Konstitucijos 40 str. 1 d. nuostatų, kad valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės ir kad jose tėvų pageidavimu mokoma tikybos; kitų Konstitucijos nuostatų. Antai Konstitucijos 43 str. nustatyta, kad valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas, – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai (1 d.); kad valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises (2 d.); kad bažnyčios bei religinės organizacijos laisvai skelbia savo mokslą, atlieka savo apeigas, turi maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti (3 d.); kad bažnyčios bei religinės organizacijos laisvai tvarkosi pagal savus kanonus ir statutus (4 d.); kad bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu (5 d.); kad bažnyčių bei religinių organizacijų mokslo skelbimas, kita tikiybė veikla, taip pat maldos namai negali būti naudojami tam, kas prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams (6 d.); kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos (7 d.).

Konstitucinis Teismas Lietuvos kaip pasaulietinės valstybės doktriną yra išplėtojęs 2000 m. birželio 13 d. nutarime. Pagal šią doktriną valstybė turi būti *neutrali* įsitikinimų atžvilgiu, ji neturi teisės nustatyti kokią nors privalomą pažiūrų sistemą – taigi ir privalomą religinių pažiūrų sistemą. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė apskritai teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tuo mastu, kuriuo žmogus veikdamas išreiškia savo mintis ar tikėjimą. Kol jis tik išpažįsta religiją arba tikėjimą, tai yra jo neliečiamo privataus gyvenimo sritis. Tikėjimo laisvė – absoliuti žmogaus laisvė. Neginčijama yra ir žmogaus laisvė neatskleisti savo požiūrio į tikėjimo ar netikėjimo dalykus. Valstybė turi pareigą užtikrinti, kad niekas nesikėsintų į asmens dvasios dalykus – nevaržytų jo prigimtinės laisvės pasirinkti jam priimtina religiją ar nepasirinkti jokios, pakeisti pasirinktą religiją ar jos atsisakyti. Valstybė negali nustatyti privalomų reikalavimų, kad asmuo nurodytų savo tikėjimą, požiūrį į tikėjimo dalykus. Pagal Konstituciją žmogus yra laisvas pasirinkti tą religiją arba tikėjimą, kuris priimtinas pačiam pasirenkančiajam, taip pat ir teisę nepasirinkti jokios religijos arba tikėjimo.

Valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą lemia konstitucinis *valstybės ir bažnyčios atskirumo principas* – pasak Konstitucinio Teismo, Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiško pamatas. Bažnyčios bei kitos religinės organizacijos nesikiša į valstybės, jos institucijų ir pareigūnų veiklą, neformuoja valstybinės politikos, o valstybė nesikiša į bažnyčių bei kitų religinių organizacijų vidaus reikalus; pastarosios laisvai tvarkosi pagal savo kanonus ir statutus (Konstitucijos 43 str. 4 d.). Bet valstybės neutralumas ir pasaulietiškas negali suteikti pagrindo

diskriminuoti tikinčiuosius, varžyti jų teises ir laisves. Valstybės pasaulietiškas suponuoja ir valstybės nesikišimą į bažnyčių bei kitų religinių organizacijų vidaus gyvenimą.

Kaip minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 40 str. 1 d. nustatyta, kad valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Šios įstaigos privalo būti vienodai tolerantiškos, atviros ir prieinamos visų tautybės žmonėms, taip pat netikintiesiems visuomenės nariams. Konstitucijos 40 str. formulotės „pasaulietinės“ bei „tėvų pageidavimu“ reiškia, jog Konstitucijoje yra įtvirtinta mokymo valstybinėse ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigose *pasaulietinio turinio prezumpcija*. Ugdyti vaikus, rūpintis jų religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus – visų tėvų konstitucinė teisė. Pagal Konstitucijos 40 str. 1 d. valstybinėse ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigose tėvų pageidavimu mokoma tautybės. Tai reiškia, kad tautybės mokoma tik tėvų pageidavimu (*pozityvaus deklaravimo principas*), kad valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos turi pareigą užtikrinti, kad, jei yra tėvų pageidavimas, tautybės jose būtų mokoma, kad tautybės mokymas turi būti organizuojamas taip, kad nebūtų paneigiamas valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškas.

Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tautybės sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą, bet ne religijos ir tikėjimo nepripažinimą natūralia ir gerbtina visuomenės dalimi. Įstatymų leidėjas gali tam tikras religines organizacijas įvardyti kaip tradicines Lietuvoje. Bažnyčių bei kitų religinių organizacijų įvardijimas kaip tradicinių – ypatingas jų valstybinio pripažinimo būdas. Tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo instituto konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jų valstybinis pripažinimas yra neatšaukiamas. Tačiau religijos tradiciškumas joku būdu nėra *tapatintinas su jos valstybiškumu*.

5.5. Valstybės socialinė orientacija

Valstybės socialinės orientacijos (ar kokia nors panaši) sąvoka nėra vartojama Konstitucijoje. Kaip konstitucinis principas valstybės socialinė orientacija apibendrina valstybės socialinės politikos uždavinius, atspindimus konstitucinėse nuostatose, įtvirtinančiose valstybės socialinius įsipareigojimus, žmonių ekonomines ir socialines teises ir jų garantijas. Socialiai orientuota valstybė yra tokia, kuri siekia pagal išgales padėti spręsti socialines problemas, o ne tik atlieka „naktinio sargo funkciją“. Tai valstybė, reguliuojanti ekonomiką, bet – ne komanduojanči ūkiniams procesams ar juos administruojanti.

Lietuvos konstitucinės sistemos kontekste socialiai orientuotos valstybės sąvoka kur kas priimtinesnė už jau minėtą (žr. 244–245 psl.) socialinės valstybės sąvoką dėl mažiausiai dviejų priežasčių: 1) valstybės socialinė orientacija remiasi į visuomenės išgales, ekonominės ir socialinės teisės yra ribotai konstituciškai garantuojamos, jos daugiausia užtikrinamos tik tuo mastu, kuriuo įtvirtintos Konstitucijoje ir įstatymuose; 2) socialinės valstybės sąvokos išvengė ir Konstitucijos kūrėjai, siekdami nesukelti asociacijų su kai kurių kitų valstybių, dėl ekonominio išsivystymo pajėgių užtikrinti didesnes socialines garantijas (pvz.: Vokietijos, Ispanijos), konstitucine frazeologija.

Tad socialiai orientuota valstybė netapatintina su socialine, juolab su gerovės valstybe. Teisės požiūriu taip plačiai šią sąvoką vartoti, be abejo, būtų rizikinga: gerovės valstybės kategorija atspindi ne tik valstybės socialinę orientaciją, bet ir *faktinę* ekonominę bei socialinę situaciją, tuo tarpu konstitucinis valstybės socialinės orientacijos principas – pirmiausia *teisiškai įtvirtintą siekiamybę*, bet – tokią siekiamybę, kurią *realu* įgyvendinti. Pažymėtina, kad net daugelio turtingų Vakarų valstybių konstitucinės justicijos institucijos vengia tokio plataus socialinės valstybės sąvokos interpretavimo, jos tapatinimo su gerovės valstybe. Pvz., Vokietijos Konstitucinis Teismas valstybės socialinius išpareigojimus traktuoja daugiau kaip siekius aktyviai spręsti socialines problemas, bet ne kaip teisinius pažadus joms išspręsti. Yra ir priešinga tendencija: antai Italijos Konstitucinis Teismas kai kurias socialines teises yra traktavęs kaip tiesiogiai taikomas teises¹.

Kiekvienoje valstybėje įvairi socialinės orientacijos samprata turi tik tam kraštui būdingų ypatumų. Kai kuriose iš jų konstitucinės socialinės garantijos nustatytos tokios plačios, kad leidžia šias valstybes vadinti socialinėmis valstybėmis. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta valstybės socialinė orientacija taip pat turi potencialios evoliucionuoti taip, kad valstybė būtų traktuojama kaip socialinė valstybė, tačiau tam būtina sąlyga – esminis, kokybinis ūkio pakilimas, leidžiantis plėtoti ir įstatymuose vis plačiau įtvirtinti socialinių garantijų sistemą. Per anksti ėmus traktuoti mūsų valstybę kaip socialinę valstybę, tik būtų sukompromituota socialinės valstybės idėja.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta nemaža socialinių ir ekonominių teisių ir su jomis susijusių principų: valstybinė šeimos, motinystės, tėvystės ir vaikystės sauga ir globa (38 str. 2 d.); valstybinė šeimų, auginančių ir auklėjančių vaikus namuose, globa bei paramos joms teikimas (39 str. 1 d.); mokamos atostogos dirbančioms motinoms iki gimdy-

¹ *Baltutytė E.* Socialinės–ekonominės teisės ir Konstitucija: Kai kurie lyginamieji aspektai // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 168–169.

mo ir po jo, palankios darbo sąlygos ir kitos lengvatos (39 str. 2 d.); privalomas mokslas asmenims iki 16 metų (41 str. 1 d.); nemokamas mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose (41 str. 2 d.); visiems pagal kiekvieno sugebėjimus prieinamas aukštasis mokslas, kuris valstybinėse aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas gerai besimokantiems piliečiams (41 str. 3 d.); asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva (46 str. 1 d.); vartotojo interesų gynimas (46 str. 5 d.); teisė pasirinkti darbą bei verslą bei teisė turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju (48 str. 1 d.); dirbančiųjų teisė į poilsį ir laisvalaikį (49 str. 1 d.); profsąjungų kūrimosi laisvė ir savarankiškumas (50 str.); teisė streikuoti (51 str.); valstybės laiduojama piliečių teisė gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (52 str.); teisė į nemokamą medicinos pagalbą valstybinėse gydymo įstaigose (53 str. 1 d.) ir kt.

Beveik visos šios nuostatos formuluojamos nenurodant *specialių* garantijų (tokia specialia garantija, žinoma, nelaikytina 30 str. 1 d. įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą, kad būtų apgintos pažeidžiamos konstitucinės teisės ar laisvės). Nesant numatytų specialių ekonominių garantijų, minėtos teisės traktuotinos veikiau kaip valstybės „tikslu išsipareigojimai“. Svarbu ir tai, kad kai kurios iš minėtų teisių pagal Konstituciją gali būti ribojamos arba įstatymais gali būti nustatoma jų realizavimo tvarka. Teisės streikuoti „apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas“ (51 str. 2 d.). „Piliečiams teikiamos nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarka“ – taip pat nustato įstatymas (53 str. 1 d.). Parama šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, teikiama „įstatymo nustatyta tvarka“ (39 str. 1 d.). Ir pan. Taigi įstatymų leidėjas šioje srityje turi ganėtinai plačią diskreciją, taip pat, nustatydamas tam tikrą teisinį reguliavimą, gali ir atsižvelgti į realias valstybės ekonomines, finansines galimybes.

Šiame kontekste paminėtina, kad Konstitucinis Teismas pripažino neprieštaraujančia Konstitucijai Švietimo įstatymo nuostatą, kad ugdymas valstybinėse ir savivaldybių ikimokyklinėse įstaigose (išskyrus vaikų globos), taip pat papildomo ugdymo institucijose yra iš dalies apmokamas. Šiuo atveju buvo argumentuojama taip: „valstybė (jos institucijos) turi pareigą užtikrinti, kad visi asmenys iki 16 metų turėtų realias galimybes įgyti nemokamą išsilavinimą valstybinėse arba savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse ar aukštesniosiose mokyklose, kad mokymas šiose įstaigose būtų visiems vienodai prieinamas. Mokymas – sudedamoji ugdymo dalis. Ugdymas – labai įvairialypis procesas, kurį lemia įvairūs veiksniai: šeimos įtaka, pedagogų ir mokytojų bei auklėjimo įstaigų veikla,

visuomenės ir šeimos vertybės, visuomenėje vykstantys socialiniai, demografiniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai procesai, valstybės finansinės, organizacinės bei infrastruktūros galimybės ir kt. Ugdymo kryptingumą, kokybę ir įvairiapusiškumą privalo užtikrinti ne tik Konstitucijoje nurodytos valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos, bet ir tėvai (globėjai), turintys konstitucinę teisę rūpintis vaikų (globotinių) religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus bei konstitucinę pareigą juos auklėti dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnamestystės išlaikyti. Realizuodami šias konstitucines teises ir pareigas, tėvai (globėjai) negali neprisiišti dalies vaikų ugdymo išlaidų“; „papildomas ugdymas pirmiausia sietinas ne su Konstitucijoje garantuojamu nemokamu bendruoju, profesiniu, aukštesniuoju išsilavinimu arba su kompetentingų valstybės ar savivaldybių institucijų, pačių valstybinių ir savivaldybių mokymo ar auklėjimo įstaigų parengtais ar aprobuotais (patvirtintais) mokymo planais (programomis), bet su pačių moksleivių (jų tėvų, globėjų) noru. Todėl pagrįsta yra nuostata, kad ugdymas papildomo ugdymo institucijose yra iš dalies mokamas. Šią ugdymo išlaidų dalį valstybė gali, bet ne privalo prisiimti. Kita vertus, ši nuostata nereiškia, kad valstybės ar savivaldybių institucijos, atsižvelgdamos į visuomenės (gyventojų) poreikius bei valstybės (savivaldybių) finansines ir organizacines galimybes, negali steigti ir išlaikyti, kitaip remti valstybinių (savivaldybių) papildomo ugdymo įstaigų“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas).

Nepaisant santykinai gausios jurisprudencijos, skirtos socialiniams įstatymams, socialinės valstybės kaip konstitucinio principo doktrina yra labai fragmentiška. Iš bendrų teorinių teiginių paminėtina Konstitucinio Teismo pozicija, kad „socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją“, „padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų“, tačiau, kita vertus, „solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas). Bet doktrinoje nevertinama ne tik socialinės valstybės, bet ir socialinės orientacijos sąvoka. Todėl pripažįstant konstitucinį valstybės socialinės orientacijos įtvirtinimą kaip neginčijamą faktą, sunku viena-reikšmiai teigti, kad socialinės valstybės principas tolygiai su kitais *jau* yra įtvirtintas. Tokią prielaidą galima daryti tik atsižvelgiant į bendrą šios srities jurisprudencijos tendenciją traktuoti socialinių teisių konstitucinį įtvirtinimą kaip valstybės *konstitucinius išipareigojimus* socialinėje srityje.

Nagrinėjant detaliau, galima pastebėti, kad ir ši tendencija nėra neprieštaringa. Antai Konstitucijos 46 str. 3 d. nustatyta, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Aiškinant šią nuostatą, doktrinoje pažymima, kad „asmens ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti. Ją įgyvendinant įvairiais atžvilgiais paliečiami visuomenės interesai, todėl valstybė reguliuoja ūkinę veiklą“, kad šioje nuostatoje

„yra įtvirtintas konstitucinis principas, nubrėžiantis ūkinės veiklos reguliavimo kryptis, būdus, ribas. Tautos gerovę paprastai atspindi materialinių gėrybių vartojimas. Tačiau Konstitucijos sąvoka „bendra tautos gerovė“ neturėtų būti aiškinama atsižvelgiant tik į individo materialinių poreikių tenkinimą. Apie bendrą tautos gerovę galima spręsti pagal tautos socialinę raidą, žmogaus saviraiškos galimybes. Sąvokos „bendra tautos gerovė“ turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius bei kitus svarbius veiksnius“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas). Taigi linkstama interpretuoti bendros tautos gerovės sąvoką taip, kad ji *savaimė nesuponuotų* valstybės pareigos laiduoti to, ko ji šiandien objektyviai nesugeba laiduoti – nustatyti ir garantuoti racionalų, pagrįstą, ne fiktyvų pragyvenimo minimumą, užtikrinti kiekvienam žmogui normalias gyvenimo sąlygas, privalomą socialinį draudimą (nors tam tikroms gyventojų grupėms jis nustatytas įstatymu) ir t.t. Tai atsargi, apdairi pozicija, neįduodanti į rankas „teisinio ginklo“ populistiniams kritikams.

Kita vertus, doktrinoje nurodoma ir tai, kad „Konstitucijos 52 straipsnio norma, numatanti, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, invalidumo, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų nustatytais atvejais“ reiškia, jog „socialinei pagalbai <...> pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Teigiama, kad šiomis Konstitucijos nuostatomis „išreiškiamas valstybės socialinis pobūdis, o socialiniam aprūpinimui, t.y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose numatytų svarbių priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas“, bei kad tokia valstybės socialinių funkcijų samprata atitinka „Lietuvos valstybės konstitucinę tradiciją, kurios ištakos yra 1922 m. Konstitucijoje, numačiusioje, kad valstybė tam tikrais įstatymais saugo dirbantįjį ligoje, senatvėje, įvykus nelaimingam atsitikimui ar trūkstant darbo“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas). Pagaliau: „Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta asmens laisvė rinktis darbą ar verslą. Tai viena iš būtinų sąlygų žmogaus, asmenybės gyvybiniais poreikiams tenkinti, deramai padėčiai visuomenėje užsitikrinti. Kita vertus, tokia konstitucinė kiekvieno žmogaus teisė suponuoja valstybės pareigą sudaryti atitinkamas teises, socialines, organizacines prielaidas šiai teisei įgyvendinti“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas). Tai leidžia, tegu ir su didelėmis išlygomis, teigti, kad Konstitucijos nuostatų, reglamentuojančių ekonominius ir socialinius santykius interpretavimas *kaip konstitucinio socialinės valstybės principo* palengva skinasi kelią konstitucinėje doktrinoje.

5.6. Valstybės geopolitinė orientacija

Konstitucinės doktrinos, plėtojančios geopolitinės orientacijos principą, kol kas nėra. Ne politologiniame (tarptautinių santykių), bet konstitucinės teisės kontekste apie jį nėra net plačiau rašyta. Tačiau pačioje Konstitucijoje Lietuvos geopolitinė orientacija kaip principas aiškiai ir nedviprasmiškai įtvirtinta dviem aspektais – *negatyviuoju* ir *pozityviuoju*.

Negatyvusis: Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos nesiungimo į postsovietinės Rytų sąjungas“ deklaruojamas ketinimas „puoselėti abipusiškai naudingus ryšius su kiekviena valstybe, anksčiau buvusia SSRS sudėtyje, tačiau niekada ir jokiai pavidalu nesijungti į jokiais buvusios SSRS pagrindu kuriamas naujas politines, karines, ekonomines ar kitokias valstybių sąjungas bei sandraugas“. Veikla, kuria siekiama įtraukti Lietuvos valstybę į tokias sąjungas ar sandraugas, laikoma priešiška Lietuvos nepriklausomybei, ir atsakomybė už ją nustatoma pagal įstatymus. Be to, šiame akte nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ar į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalinių, taip pat kad Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ar į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalinių. Chronologiškai šis Konstitucinis aktas aplenkė pačią Konstituciją (jos „pagrindinį“ tekstą), tačiau teisinio turinio požiūriu pastaroji nuostata (dėl karinių bazių ir kariuomenės dalinių) sustiprina ir nurodytų valstybių atžvilgiu sukonkretina bendresnę Konstitucijos 137 str. nuostata, kad „Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti <...> užsienio valstybių karinių bazių“. Taigi *negatyviaja* prasme geopolitinės orientacijos principas nubrėžia ribas, kurių Lietuvos valstybė, dalyvaudama globalinės ar regioninės tarptautinės integracijos procesuose, negali peržengti.

Pozityvusis geopolitinės orientacijos principo aspektas matyti iš Konstitucijos 47 str. 2 d.: „Savivaldybėms, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat tiems ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams ir įrenginiams statyti bei eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustato konstitucinis įstatymas“. Formuliuotė „Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos“ prasminga savaime, net ir be minėtame Konstitucijos straipsnyje reglamentuojamų nuosavybės santykių konteksto; ji reiškia valstybės geopolitinės integraci-

jos krypties nustatymą ir *aktyvios* veiklos šia linkme skatinimą. Dėl to ji laikytina labai svarbiu ir savarankišku konstituciniu principu. Nurodytame konstituciniame įstatyme (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. 2 d. numatyto žemės sklypų išsigijimo nuosavybės subjektu, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstituciniame įstatyme) sukonkretinama, kokie užsienio subjektai pripažįstami atitinkantys europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus: Lietuvos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus atitinka užsienio subjektai, kurie pagal kilmės požymius yra iš: 1) valstybių, priklausančių Europos Sąjungai, arba valstybių Europos sutarties dalyvių, įsteigusių asociaciją su Europos bendrijomis ir joms priklausančiomis šalimis narėmis; 2) valstybių, kurios šio įstatymo priėmimo momentu yra Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) arba Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos narės.

IV skyrius

ŽMOGAUS TEISĖS IR JŲ ĮTVIRTINIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

- 1 poskyris. Žmogaus teisių samprata ir klasifikacija*
- 2 poskyris. Žmogaus teisių, laisvių ir pareigų konstitucinė sistema*
- 3 poskyris. Žmogaus teisių garantijos. Europos žmogaus teisių konvencijos reikšmė*

1. Ketvirto skyriaus pavadinimas „Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje“ atskleidžia, kad jame bus nagrinėjamas ypač svarbus nacionalinės konstitucinės teisės sampratai kompleksinis žmogaus teisių institutas. Šiame skyriuje bus nagrinėjami tokie klausimai, kaip žmogaus teisių samprata, žmogaus teisių klasifikacija, žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Konstitucijoje įtvirtintos asmens pareigos, žmogaus teisių ribojimas bei žmogaus teisių garantijos, Europos žmogaus teisių konvencijos reikšmė.

2. Žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos esminė vertybė. Jos yra ne vien teisinė, bet ir pilietinė, politinė, dorovinė kategorija. Nacionalinėje teisėje įtvirtinta žmogaus teisių koncepcija grindžiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. nuostata, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Teisinių vertybių skalėje žmogaus teisės užima aukščiausių vietą. Valstybės valdžios institucijoms, pareigūnams tenka pareiga gerbti ir saugoti žmogaus teises.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos asmens pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės, taip pat jų apsaugos mechanizmas. Šių teisių konstitucinis katalogas, taip pat pagrindinių teisių apsaugos garantijos iš esmės atitinka visuotinai pripažintus žmogaus teisių apsaugos standartus.

4. Žmogaus teisių ribojimo problemos, žmogaus teisių garantijos – dar dvi temos, atskleidžiančios naujus žmogaus teisių instituto aspektus. Pagaliau aptariama ir Europos žmogaus teisių konvencijos reikšmė Lietuvos teisinėje sistemoje.

1 poskyris

ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA IR KLASIFIKACIJA

1.1. Žmogaus teisių samprata

1.2. Žmogaus teisių klasifikacija

1.1. Žmogaus teisių samprata

Žmogaus teisių institutas Lietuvos konstitucinėje teisėje užima svarbią vietą. Jis yra glaudžiai susijęs ir su kitais konstitucinės teisės institutais, reglamentuojančiais valstybės valdžios institucijų formavimą, funkcionavimą ir kt. Žmogaus teisių institutą įtakoja ne tik nacionalinės teisės sistemos raida, valstybės konstituciniai politiniai procesai, bet ir tarptautinis žmogaus teisių reglamentavimas. Dabartinėje teisės doktrinoje dominuoja nuostata, kad žmogaus teisės negali būti traktuojamos siauru nacionaliniu aspektu, jos yra universalios ne tik jas deklaruojant, bet ir taikant. Tačiau tokia nuostata neprieštaruja atskirų valstybių žmogaus teisių konstitucinio reguliavimo ypatumams, tik jie neturi prieštarauti visuotinai pripažintiems žmogaus teisių principams.

Ypač didelė valstybių konstitucinių teisės nuostatų įvairovė reglamentuojant vidaus teisėje žmogaus teisių apsaugos mechanizmus. Žmogaus teisių išdėstymas įvairių šalių konstitucijose taip pat yra įvairus. Jos gali būti išreikštos konstitucijos preambulėse, atskiruose skirsniuose, konstitucijos pataisose priimant atskirus konstitucinius įstatymus ir kt. Taigi egzistuoja žmogaus teisių konstitucinio reguliavimo įvairovė ir turinio, ir jų teisinės formos įtvirtinimo požiūriu.

Žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos esminė vertybė. Jos yra ne tik teisinė, bet ir filosofinė, politinė, dorinė kategorija. Šiuo metu žmogaus teisių terminas yra įvairiai vartojamas: žmogaus teisės, žmogaus prigimtinių teisės, pagrindinės (fundamentalios) teisės ir laisvės, pilietinės laisvės ir kt. Dažniausiai šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai. Kaip kai kurie autoriai pažymi, šios teisės ir laisvės nėra nei laisvės, nei teisės, bet yra siekiai ir standartai, kurie turi būti taikomi ir kuriais turi būti vadovaujama¹.

¹ *Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and Administrative Law. Twelve edition. Longman. New York, 1998. P. 459.*

Šiuolaikinė žmogaus teisių ir laisvių samprata susiklostė filosofijos ir dviejų teisės doktrinų – prigimtinės ir pozityviosios – raidos įtakoje. Prigimtinė teisės doktrina žvelgia į žmogaus teises kaip į neatskiriamas nuo individo teises, kurių ištakos – protas, dievo valia, žmogaus prigimtis. Pozityvizmas žvelgia į žmogaus teises kaip į valstybės duotas, nustatytas įstatymų ar kitų teisės aktų. Šiuo metu retai sutinkama grynujų prigimtinės teisės ar pozityviosios teisės teorijų. Dominuoja prigimtinė žmogaus teisių samprata. Ji įtvirtinta ir JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 str.: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai”.

Žmogaus teisių sąvoka glaudžiai susijusi su žmogaus orumo sąvoka.

Žmogaus teisių terminas yra plačiai vartojamas, tačiau ne visi autoriai žmogaus teises traktuoja kaip nedalomas, apimančias pilietines, politines ir ekonomines–socialines, kartais bandoma išskirti ir vadinamąsias pagrindines (*basic rights*) teises. Taip klasifikuojant teises, prie pagrindinių priskiriama teisė į gyvybę ir laisvę¹. Žmogaus teisių samprata gali būti nagrinėjama ir per poreikių sistemą².

Pagal šiuo metu Europos Taryboje ir Europos Sąjungos praktikoje susiklosčiusią žmogaus teisių nedalumo nuostatą ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės taip pat svarbios, kaip ir pilietinės, politinės teisės³.

Teisės moksle daug diskutuojama ir dėl teisės ir laisvės sąvokų skirtingumo⁴. Teisės požiūriu nėra didelio skirtumo tarp žmogaus teisės ir laisvės, nes laisvės – taip pat teisės tik kitoje žmogaus funkcionavimo sferoje, į kurią valstybė negali kištis, pvz.: minties laisvė.

Dabartinė žmogaus teisių sistema atspindi kelerių šimtmečių filosofines ir teises idėjas. Visą žmogaus teisių evoliucijos laikotarpį buvo vystomi trys svarbiausi žmogaus teisių aspektai – žmogaus integralumas (*integrity*), laisvė ir lygybė, taip pat ir pagarba kiekvieno žmogaus orumui. Šio proceso metu idealistiniai siekiai tapo ne tik kai kurių teisės aktų dalimi, atskirų valstybių teisinės sistemos komponentu, bet ir virto tarptautine žmogaus teisių apsaugos sistema.

Žmogaus teisių atsiradimo istorija siekia seniausius laikus – Senovės graikų ir romėnų humanizmo idėjas, judėjų, krikščionių etiką. Renesanso epochos filosofija praturtino žmogaus teises nauju turiniu. Žmogaus suverenumo suvokimas, jo nepriklausymas nuo monarcho valios tapo

¹ Plačiau apie tai : *Gould C. C. Rethinking democracy: freedom and social cooperation in politics, economy, and society.* Cambridge University Press 1990. P. 190–214.

² *Pumpūtis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija. Mokslo darbai. T. 15(7).* Vilnius, 2000. P. 61–65.

³ *Alston P. and Weiler J. H. H. An ‘Ever Closer Union’ in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights // The EU and Human Rights.* Edited by Philip Alston. Oxford university press, 1999. P. 31.

⁴ *Stone R. Civil liberties.* Blackstone Press Limited, 1994. P. 4–9.

žmogaus teisių idėjų ištakomis. John Locke (Džonas Lokas) buvo vienas pirmųjų filosofų ir politikų kuris formulavo žmogaus teises kaip politinės sistemos koncepcijos integralų elementą. Tarp jo pasekėjų buvo daug žymių mokslininkų, o Jean-Jacques Rousseau buvo vienas žymiausių.

Moderni žmogaus teisių samprata įtvirtinta 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Tai dokumentas, kuriame įtvirtintos esminės prigimtinės žmogaus teisės – laisvė, lygybė, nuosavybės neliečiamybė ir kt. Kai kuriuose ankstesniuose teisės aktuose žmogaus teisėms jau buvo skirtas dėmesys – tai Anglijos teisės aktai: 1215 m. *Magna Charta*, 1679 m. *Habeas corpus act*, 1689 m. Teisių bilis; taip pat 1776 m. Amerikos Nepriklausomybės deklaracija, 1787 m. JAV Konstitucijos pirmosios 10 pataisų (Teisių bilis) ir kt. Tačiau 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija išlieka vienu svarbiausiu žmogaus teises skelbiančiu aktu, nes joje suformuluotas svarbus žmogaus teisių katalogas. Šios deklaracijos nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių konstitucijų.

Taigi jau XVIII a. pabaigoje kai kurias pilietines ir politines teises bandyta teisiškai įtvirtinti. Šis procesas vyko kartu su konstitucijų atsiradimu. 1791 m. Prancūzijos Konstitucija buvo pradedama Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, 1787 m. JAV Konstitucija buvo papildyta 1789 m. Teisių biliu, taigi žmogaus teisės nuo pat teisinio institucionalizavimo pradžios buvo suprantamos kaip svarbus konstitucinio reguliavimo komponentas.

Žmogaus teisių doktrina Lietuvoje klostėsi kaip europinės žmogaus teisių kultūros dalis, grindžiama prigimtinių teisių nuostatomis. Antai Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.) preambulėje nurodoma, kad Statutas skirtas visiems pavaldiniams, kokio luomo jie bebūtų. Statuto 9 str. buvo įtvirtinta, kad visi turi būti teisiami pagal vieną rašytinę teisę. Taigi nors nebuvo ir negalėjo būti visų lygybės prieš įstatymą, teisė, kaip ir visuomenė, vis dar buvo luominė, tačiau ir toks principas jau yra žingsnelis teisinės lygybės link. Interpretuojant Statuto 1 str. galima formuluoti tokius principus: bausmę skiria tik teismas; rungiantis teismo procese, procese turi dalyvauti abi ginčo šalys; nekaltumo prezumpcija, tik teismas nustato kaltę; kiekvienas atsako už savo veiksmus, nėra atsakomybės be kaltės (7 str.). Šis demokratiškas principas statute visiškai įgyvendintas nebuvo, kadangi dėl tėvų išdavystės paveldimas žemes prarasdavo ir vaikai. Statuto 3 sk. 7 str. Lietuvos Didysis kunigaikštis išpareigoja saugoti visų pavaldinių teises ir laisves. Šio skyriaus 8 str. deklaruojama teisė laisvai išvykti iš kunigaikštystės, išskyrus priešų žemes. Kai kurių teisių užsieniečiams ribojimas Lietuvoje tikriausiai susiklostė istoriškai, nes šio skyriaus 3 str. nurodoma, kad svetimšaliams nebus duodamos žemės nuosavybės teisė. Statute ginamos moterų turčinės teisės, garbė.

Ne visose kaimyninėse šalyse moterų teisėms skirta tiek dėmesio. Šios svarbios žmogaus teisės jau buvo skelbiamos Lietuvoje XVI a. pradžioje.

Prigimtinės teisės vertybės buvo puoselėjamos Vilniaus universitete. Dėstyta prigimtinė teisė. 1795 m. J. Stroinovskis išleido knygą „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas”. J. Stroinovskis tvirtino, kad kiekvienas žmogus iš prigimties yra laisvas ir nuo kitų nepriklausomas. Šalia prigimtinių laisvės ir lygybės teisių jis išskiria ir žmogaus nepriklausomybę naudotis nuosavybe.

Istorija padarė lemiamą įtaką Lietuvos žmogaus teisių doktrinos raidai, XVIII a. pabaigoje Lietuva buvo okupuota Rusijos imperijos, ir tik XX a. pradžioje (1918 m.) atgavus nepriklausomybę, vėl galėjo savarankiškai kurti teisę. 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos žmogaus teisių nuostatos atitinka to meto Europos valstybių tradicijas. Didelę įtaką konstitucinės teisės formavimuisi turėjo M. Römerio darbai, bandę sugražinti Lietuvą į Europos valstybių konstitucinės tradicijos vagą.

1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija rėmėsi Vakaruose tuo metu populiarios liberalios filosofijos nuostatomis. Piliečių teisei padėčiai reglamentuoti 1922 m. Konstitucijoje buvo specialus skyrius „Lietuvos piliečiai ir jų teisės”. Jis yra tradicinis pagal to meto konstitucinę doktriną ir siejasi su 1789 m. Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos nuostatomis. Kitose Lietuvos konstitucijose taip pat reglamentuojamos žmogaus teisės, tačiau, kaip pabrėžia M. Maksimaitis, nuolatinė nepaprastosios padėties taikymo praktika iškreipė žmogaus teisių įgyvendinimo tarpukario Lietuvoje praktiką, ir tai ypač trukdė atsiskleisti demokratijai, kurią nuoširdžiai norėta diegti 1922 m. Lietuvos Konstitucijos pagrindu¹.

1940 m. ir vėlesnė Sovietų Sąjungos okupacija sutrikdė savarankišką teisės vystymąsi, ir tik atgavus nepriklausomybę 1990 m. žmogaus teisės sugrįžo į Lietuvą kaip Vakarų demokratinių valstybių patirtis.

Kadangi Lietuva daugelį dešimtmečių nedalyvavo kuriant ir taikant tarptautinius žmogaus teisių principus, tai atgavusi nepriklausomybę, turėjo integruoti daugelį tarptautinės teisės nuostatų į įvairias, visų pirma į konstitucinės teisės, sritis. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų Organizacijos ir Europos Tarybos dokumentus ir atitinka tarptautinius žmogaus teisių reikalavimus. Tai patvirtino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. Išvadoje dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos ketvirtąjo protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

¹ Plačiau apie tai: *Maksimaitis M.* Žmogaus teisių doktrinos raida tarpukario Lietuvoje // Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos žmogaus teisių konvencija. Vilnius, 1999. P. 107.

Po Antrojo pasaulinio karo susiformavo ir nauja savarankiška tarptautinės teisės sritis – Tarptautinė žmogaus teisių teisė¹. Žmogaus teisės vis labiau tampa tarptautinės teisės objektu, ne tik valstybės vidaus teisės problema. Žmogaus teisės kaip visuotinai pripažintas konstitucinės teisės institutas įgyja rimtą konkurentą – tarptautinių teisinių reguliavimą, kuris šiuo metu daro ypąč didelę įtaką žmogaus teisių doktrinai ir valstybių konstitucinės teisės nuostatoms. Šiuo metu neįsivaizduojamos žmogaus teisių studijos atribojant jas nuo tarptautinių žmogaus teises reglamentuojančių dokumentų. Tarptautinės žmogaus teisių teisės susikūrimui didelę įtaką turėjo 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Generalinės Asamblėjos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos paskelbimas ir kitų tarptautinių žmogaus teises įtvirtinančių dokumentų, pvz.: Europos Tarybos 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kt. JTO ir Europos Tarybos dokumentai.

Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje buvo pirmą kartą paskelbtas tarptautinis žmogaus teisių katalogas, apimantis pilietines, politines ir socialines, ekonomines, kultūrinės teisės. Deklaracijoje yra apibrėžtos pagrindinės, arba elementarios, kiekvieno asmens teisės: teisė į gyvybę; teisė į asmens laisvės apsaugą ir asmens neliečiamybę; apsaugą nuo kankinimų, į lygybę prieš įstatymą, apsaugą nuo diskriminacijos, pažeidžiančios Deklaraciją; į teisminę teisių apsaugą; kai asmens pagrindinės teisės, pripažįstamos jam konstitucijos ar įstatymų, buvo pažeistos, į viešą ir teisingą bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir bešališkame teisme; į nekaltumo prezumpciją; į asmeninio bei šeimos gyvenimo apsaugą; buto neliečiamybę; susirašinėjimo slaptumą; laisvo kilnojimosi ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvę; teisę į nuosavybę; teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas ir kt.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija įtvirtina ir tokias politines teises: teisę į taikių susirinkimų ir asociacijų laisvę, teisę dalyvauti valstybės valdyme tiesiogiai ar per išrinktus atstovus; taip pat ir kai kurias ekonomines socialines teises: teisę į socialinį aprūpinimą, darbą, į laisvą darbo pasirinkimą, į teisingas ir tinkamas darbo sąlygas ir į apsaugą nuo nedarbo, teisę į poilsį, teisę į apmokamas atostogas, pakankamą gyvenimo lygį, mokslą. Deklaracija formuluoja ir asmens teisę laisvai dalyvauti visuomenės kultūriniame gyvenime ir kt.

Deklaracija nenustato jokios teisių viršenybės, joje nekalbama ir apie konkrečius teisių ribojimus, tačiau Deklaracijos 29 str. numatoma, kad kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei; įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, kiekvienas žmogus negali patirti kitokių apribojimų kaip įstatymo numatytų vien tik tam, kad garantuotų kitų

¹ Plačiau apie tai : *Sieghart P.* The international law of human rights. Oxford University Press, 1992.

žmonių teisių ir laisvių deramą pripažinimą ir gerbimą siekiant patenkinti teisingus moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimus demokratinėje visuomenėje.

Kiti du svarbūs Jungtinių Tautų priimtą Tarptautinę žmogaus teisių chartiją sudarantys dokumentai – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas bei Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas – buvo priimti 1996 m. (ir įsigaliojo 1976 m.).

Nors šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje individo padėtis pasikeitė, ir dabar joje tiesiogiai įtvirtinamos tam tikros individo teisės, tačiau reikėtų pritarti V. Vadapalo išsakytai nuomonei, kad nereikia pervertinti tarptautinės teisės galimybių tiesiogiai reguliuoti individo teises ir pareigas, didžiausia individo teisių ir pareigų dalis yra ir bus reguliuojama vidaus teisės normomis ir užtikrinama valstybės institucijų pagalba, o tarptautinės priemonės ir toliau liks kaip papildomos, tai yra veikiančios ten, kur valstybės mechanizmas neveikia ar negali veikti¹.

Šiuo metu diskutuojama ir dėl Europos žmogaus teisių koncepcijos². Diskutuojant dėl šios koncepcijos, turima galvoje ne tik Europos Tarybos, bet ir Europos Sąjungos teisė. Europos *Jus Commune* pagrindą sudaro Europos žmogaus teisių konvencija, jos protokolai ir jų interpretacija Europos Žmogaus teisių teismo praktikoje, taip pat ir Europos Bendrijų Teisingumo Teismo praktika. Teisingumo teismas savo praktikoje plačiai naudojosi Europos Sąjungos narių bendromis konstitucinėmis tradicijomis, susijusiomis su pagrindinių žmogaus teisių apsauga, ir suformulavo bendruosius Bendrijos teisės principus. Teisingumo teismas atsižvelgia ir į Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatas; ją ratifikavo visos valstybės Europos Sąjungos narės (tai atsispindi ir Europos Sąjungos sutarties str. 6(2) (*ex Article F (2)*) konsoliduotos Europos Sąjungos sutarties tekste). Europos Sąjungos žmogaus teisių doktrina atsispindi ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, nors dėl jos teisinio statuso dar nėra galutinai nuspręsta, tačiau jai pritarė Europos Parlamentas 2000 m. lapkričio 14 d.

Žmogaus teisės gali būti suprantamos kaip asmens laisvės visuomenėje ir galimybės jas realizuoti. Žmogaus teises reglamentuoja teisės ir kitos socialinės normos. Vienas pagrindinių žmogaus teisių bruožų jų visuotinumas, universalumas, nedalumas; jos yra viena kitą sąlygojančios, žmogaus teisės remiasi lygiateisiškumo ir kitais principais. Žmogaus teisės pripažįstamos visiems asmenims nepriklausomai nuo jų individualių savybių. Kai kurios teisės gali būti skirtos ir tam tikrai asmenų grupei, pvz.: vaikams, neįgaliems asmenims ir pan.

¹ *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 1998. P. 232–233.

² Plačiau apie tai: *Leben Ch.* A European Approach to Human Rights // *The EU and Human Rights* edited by Philip Alston. Oxford University Press. New York. 1999. P. 87–97.

Žmogaus teisės – sudėtinga teisinė kategorija. Kiekviena teisė turi tam tikrą norminį turinį ir suponuoja teisinį santykį tarp asmens ir viešosios valdžios institucijų tikslu apsaugoti esmines žmogiškąsias vertybes ir poreikius nuo nepagrįsto viešosios valdžios institucijų įsikišimo (tai vadinamasis vertikalusis ryšys). Todėl teisiniai santykiai tarp privačių subjektų nepatenka į klasikinę žmogaus teisių sampratą, nors žmogaus teisių doktrinos vystymasis šiuo metu apima ir kai kuriuos šio horizontalaus ryšio aspektus. Tipiška norminė žmogaus teisės struktūra apima subjektą, objektą ir teisinio santykio turinį. Kiekviena žmogaus teisė sukuria ir reguliuoja dvišalį neindividualizuotą viešosios teisės santykį, kuris formuoja teises ir pareigas. Vienos pusės teisė suponuoja kitai pusei pareigą. Teisės objektas ar turinys atsispindi teisiniame santykiyje ir kartais įvardijamas tokiais abstrakčiomis kategorijomis, kaip „laisvė“, „gyvybė“, „privatus gyvenimas“ ir kt.

1.2. Žmogaus teisių klasifikavimas

Žmogaus teisių klasifikavimas gali būti pagrįstas įvairiais kriterijais. Žmogaus teises galima skirstyti pagal teisių įtvirtinimo pobūdį, pagal jų turinį, pagal subjektų, kuriems jos skirtos grupes, pagal teisių ribojimo galimybes, pagal istorines jų susiformavimo sąlygas ir kitus kriterijus.

Pagal žmogaus teisių teisinio įtvirtinimo pobūdį (taip pat ir pagal teisinę galią) jas galėtume išskirti į pagrindines konstitucines, įtvirtintas konstitucijose, ir į formuluojamas kituose teisės aktuose. Konstitucinių teisių apsaugai yra skiriamas ypatingas dėmesys; jų apsaugą garantuoja ir konstitucinės priežiūros institucijos.

Pagal galimybes riboti teises jas galėtume klasifikuoti į absoliučias, t. y. neribojamas – pvz.: teisė į gyvybę, draudimas žmogų kankinti ir taikyti žiaurias bausmes; ir teises, kurios tam tikromis sąlygomis gali būti ribojamos, pvz.: laisvė, nuosavybė, teisė į informaciją ir kt.

Teises galėtume suskirstyti ir pagal specialius subjektus, kuriems jos yra skirtos, pvz.: vaikų; moterų, turinčių mažamečių vaikų; invalidų; neįgalių asmenų ir kt. Nors žmogaus teisės nėra siejamos su pilietybe, tačiau kartais tokios teisės (politinės teisės), kaip teisė dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per išrinktus atstovus, rinkimų teisė, yra sietinos su pilietybe.

Paprastai žmogaus teisės yra skirtos individams, tačiau kai kuriais at-

vejais galėtume diskutuoti ir dėl kolektyvinių teisių, pvz.: tautinių mažumų teisės ir kt. Tačiau žmogaus teisės lieka individualios, tik kartais jomis gali būti naudojamos kartu su kitais (išskyrus tautų apsisprendimo teisę). Kolektyvinės teisės kartais vadinamos solidarumo teisėmis ir priskiriamos vadinamosioms „trečiosios kartos teisėms“, t.y. istoriškai susiformavusioms vėliausiai. Tokioms teisėms priskiriama teisė į taiką, vystymąsi, sveiką aplinką, tautų apsisprendimo teisė ir kt. Jos kartais vadinamos ir kaip „tautų“ (*peoples*) teisės. Šiuo metu nėra vieningos nuomonės dėl „tautų“ apibrėžimo, tačiau šis terminas vartojamas tarptautiniuose dokumentuose reglamentuojant žmogaus teises; šios teisės dar nėra pakankamai iširtos ir yra ankstyvojoje savo teisinės evoliucijos stadijoje¹.

Pagal teisių turinį žmogaus teises galėtume grupuoti į pilietines² (asmenines), politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės.

Žmogaus teisių doktrinoje pilietinės ir politinės teisės yra dažnai suprantamos kaip teisės, įvardytos JTO dokumentuose. Nors Jungtinių Tautų 1948 m. priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje pilietinės ir politinės, ekonominės, socialinės bei kultūrinės žmogaus teisės, pabrėžiant jų universalumą, yra dėstomos kartu, kiti du svarbūs Jungtinių Tautų priimtą Tarptautinę žmogaus teisių chartiją sudarantys dokumentai – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966) bei Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966) – šias teises atskiria. Žmogaus teisės dažnai grupuojamos pagal šiuos aktus. Lietuva yra prisijungusi prie šių dokumentų.

Atskiriant pilietines ir politines teises nuo socialinių ekonominių ir kultūrinių, dažnai argumentuojama tuo, kad pilietinės ir politinės teisės yra priskiriamos „negatyviosioms teisėms“, t.y. šios teisės preziuoja laisvę nuo valstybės (valstybei draudžiama jas pažeisti, ji turi nesikišti į jų įgyvendinimą) ir jų įgyvendinimas nekainuoja, o socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės priskiriamos „pozityviosioms“, t.y. jos reikalauja valstybės veiksmų ir išlaidų³. Tačiau reikėtų nepamiršti, kad kai kurių pilietinių ir politinių teisių tinkamas įgyvendinimas taip pat reikalauja nemažų valstybės išlaidų, pvz.: teisė į teismą per trumpiausią įmanomą (protin-

¹ Sieghart P. The international law of human rights. Oxford University Press, 1992. P. 368.

² Pilietinių teisių termino vertimas į lietuvių kalbą nėra tikslus, tačiau šiuo metu plačiai vartojamas verčiant tarptautinius žmogaus teisių dokumentus į lietuvių kalbą. Šis terminas galėjo būti išverstas ir kaip „civilinės teisės“, kadangi anglų kalbos terminas „civil rights“ nėra tapatinamas su pilietyste, kaip galėtume klaidingai spręsti iš lietuviško termino. Šiame leidinyje vartojamas pilietinių, o ne asmeninių teisių terminas, kadangi jis šiuo metu labiausiai paplitęs teisės doktrinoje. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad ir Konstitucinio Teismo aktų 1 knygos dalykinė rodyklėje, kurios sudarytojas yra K Lapinskas (Konstitucinio Teismo aktai. 1 kn. (1993–1995). Vilnius, 1998) taip pat vartojamas šis terminas.

³ Plačiau apie socialines ekonomines ir kultūrinės teises ir jų santykį su konstitucija: Baltuytė E. Socialinės ekonominės teisės ir konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998. P. 163–172.

gą) laiką ir kai kurios procesinės garantijos – teisė į nemokamą teisinę pagalbą bei kt.

Kontinentinėje Europoje susiformavo požiūris, kad pagrindinės žmogaus teisės turi ne tik vadinamąją negatyviąją dimensiją, t.y. kad valstybė neturi kištis į jų įgyvendinimą, bet ir vadinamąją pozityviąją dimensiją, t.y. valstybė turi garantuoti individui ir įgyvendinti tam tikras priemones, kad asmuo galėtų naudotis teisėmis¹.

Pilietinės ir politinės teisės kartais yra priskiriamos „absoliučioms“ teisėms, o socialinės, ekonominės, kultūrinės traktuojamos kaip programinės, palaipsniui realizuojamos ir todėl nėra tokioms priskiriamos².

Pilietinės ir politinės teisės dažnai yra vardinamos kartu ir ne visada išskiriamos ne tik todėl, kad jos susiformavo tuo pačiu laikotarpiu, bet ir todėl, kad kai kurios jų gali būti įvairiai traktuojamos, pvz.: žodžio laisvė, susirinkimų laisvė ar asociacijų laisvė – ir kaip politinės, ir kaip pilietinės teisės.

Pilietinių ir politinių teisių katalogą galima rasti JTO Pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos žmogaus teisių konvencijoje ir kituose tarptautiniuose dokumentuose. Šių teisių išdėstymas galėtų būti įvairus. Pilietinėms teisėms galėtų būti priskirtos tokios teisės: teisė į gyvybę, kančinimų ir nežmoniško bei orumą žeminančio elgesio ar baudimo draudimas, vergijos ir priverstinio darbo draudimas, teisė į asmens laisvę ir asmens neliečiamybę, lygiateisiškumas, *habeas corpus* teisės, teisė į teisingą teismą, teisė į gynybą, viešas bylos nagrinėjimas, viešas nuosprendžio skelbimas, nekaltumo prezumpcija, teismo nešališkumas ir nepriklausomumas, priemonių lygybė, įrodymų taisyklės, *nullum crimen sine lege*, *nullum poena sine lege*, *lex retro non agit*, *non bis in idem*, judėjimo (kilnojimosi) laisvė, saviraiškos laisvė, žodžio laisvė, spaudos laisvė, teisė į informaciją, sąžinės laisvė, tikėjimo laisvė, susirinkimų laisvė, teisė jungtis į asociacijas, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, lygiateisiškumas ir kt.

Prie politinių teisių galėtume priskirti teisę dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per išrinktus atstovus, teisė dalyvauti rinkimuose – rinkti ir būti išrinktam (kai kuriais atvejais ir teisė jungtis į asociacijas bei žodžio laisvė ir kt.).

Norėtuši atkreipti dėmesį, kad ekonominės ir socialinės teisės tarptautiniu mastu buvo pripažintos netgi anksčiau, nei pilietinės ir politinės

¹ Ruiz B. R. Privacy in Telecommunications. A European and an American approach. Kluwer Law International. Printed in the Netherlands, 1997. P. 6–7.

² Vierdag E. W. The Legal Nature of the Rights Granted by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Netherlands Journal of International Law. Vol. 9 (1978). P. 103.

teisės¹. XIX a. pabaigoje buvo suprasta, kad darbo sąlygų pagerinimas nacionaliniu mastu reikalauja tarptautinio bendradarbiavimo ir koordinavimo. Pirmoji konferencija tarptautiniams susitarimams minėtoje srityje priimti buvo surengta Vokietijoje 1890 m., tačiau šis procesas nebuvo toliau vystomas. Socialinių teisių raidai didelę reikšmę turėjo Tarptautinės darbo organizacijos susikūrimas 1919 m.

Socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių katalogas yra išdėstytas jau minėtame JTO Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Europos Tarybos Socialinėje chartijoje (1961 m.), taip pat ir Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje (1996 m.). Lietuva yra šią chartiją ratifikavusi 2001 m. gegužės mėn.

Socialinėms ir ekonominėms teisėms galėtume priskirti teisę į darbą, teisę laisvai pasirinkti darbą, teisę į saugias darbo sąlygas, į teisingą darbo užmokestį ir lygų apmokėjimą už lygiavertį darbą, teisę į poilsį, laisvalaikį, apmokamas atostogas, teisę jungtis į profesines sąjungas, teisę streikuoti, teisę į socialinį aprūpinimą (ir socialinį draudimą), teisę laisvai sudaryti santuoką, moterų teisių apsauga iki ir po gimdymo, vaikų ir paauglių teisių apsauga, teisę į pakankamą gyvenimo lygį, teisę būti apsaugotam nuo bado, teisę į sveikatą ir kt.

Europos socialinėje chartijoje socialinės teisės dar labiau išplečiamos. Galima paminėti tokias: teisė sudaryti kolektyvines darbo sutartis, teisė į profesinę orientaciją ir profesinį mokymą, kiekvienas asmuo, neturintis lėšų, turi teisę į socialinę paramą ir medicinos pagalbą, teisė naudotis socialinių tarnybų teikiamomis paslaugomis, invalidų teisė į profesinį apmokymą, reabilitaciją, šeimos teisė į tam tikrą socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą, moterų ir vaikų teisė į tam tikrą socialinį ir materialinį aprūpinimą.

Kultūrinėms teisėms priskirtinos teisė į mokslą, teisė pasirinkti savo vaikams mokyklą ir religinį bei dorovinį auklėjimą, teisė dalyvauti kultūriniam gyvenime, naudotis mokslo pažangos laimėjimais, autoriaus teisių apsauga, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvė ir kt.

Socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės yra glaudžiai susijusios su pilietinėmis ir politinėmis teisėmis. Tokią nuostatą patvirtina ir Europos žmogaus teisių teismo praktika. Pvz.: byloje: Salesi prieš Italiją² Teismas pripažino Europos žmogaus teisių konvencijos 6(1) str. pažeidimą ginčė dėl socialinės išmokos neišmokėjimo, dėl kurios buvo kreiptasi remiantis Italijos konstitucijos 38 str., nustatančiu tam tikras sąlygas socialinei pa-

¹ *Asbjorn Eide*. Economic, social and cultural rights as human rights // Economic, social and cultural rights. Edited by Asbjorn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas. Martinus Nijhoff Publishers, 1995. P. 27–28.

² *Salesy v. Italy*, Judgment of 26 February 1993. Publications of the European Court of Human Rights. Series A. No. 257–E.

ramai. Ginčas truko daugiau nei 6 metus. Teismas interpretavo, kad Konvencijos 6 str. 1 d. (reglamentuojanti teisę į teismą per įmanomai trumpiausią laiką ir kt.) turi būti taikoma ir socialinio draudimo srityje.

Ekonominės teisės atlieka dvigubą funkciją, ypač tai ryšku nagrinėjant teisę į nuosavybę (kuri yra priskiriama ir pilietinių teisių grupei). Iš vienos pusės ji sudaro galimybes asmeniui į adekvatų gyvenimo lygį, o iš kitos pusės – ji yra nepriklausomybės ir laisvės pagrindas. Teisė į nuosavybę turi būti lydima ir kitų dviejų teisių, t.y. teisės į darbą ir socialinę saugą. Teisė į darbą taip pat sudaro pagrindą asmens nepriklausomybei.

Kultūrinės teisės taip pat glaudžiai susijusios su kitomis teisėmis, pvz.: teisė į tautinių mažumų kultūrinio identiteto išsaugojimą susipina ne tik su socialinėmis ekonominėmis teisėmis, bet ir su pilietinėmis politinėmis.

Klaidinga būtų manyti, kad visos socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės turi būti užtikrinamos vien tik valstybės pastangomis, kad jos yra labai brangios ir susijusios su didelio biurokratinio aparato funkcionavimu. Tokia nuomonė susijusi su labai siauru tokių teisių prigimties supratimu¹. Neginčijama yra tai, kad su valstybės išipareigojimais yra susijęs reikalavimas individui turėti realias galimybes būti aktyviam ekonominių ir socialinių procesų dalyviui (kaip nurodoma 1986 m. JTO Deklaracijos Teisės į vystymąsi 2 str.). Kiekvienas turi stengtis, kiek tai yra įmanoma, savo iniciatyva ir lėšomis užtikrinti savo poreikius. Valstybė visų pirma turi gerbti asmens nuosavybę ir kitus jo resursus, jo laisvę pasirinkti darbą ir imtis tam tikrų veiksmų ar tam tikro resursų panaudojimo, kad būtų patenkinti jo poreikiai. Valstybės pareiga – sudaryti tinkamas ekonomines teises sąlygas, netrukdančias ekonominių veiksmų laisvės, sukuriančias sąžiningos konkurencijos galimybes ir kt.

Gali būti pasirinktas ir kitas žmogaus teisių klasifikavimo kriterijus. P. Sieghart'o pateiktoje klasifikacijoje socialinės, ekonominės, kultūrinės, politinės ir pilietinės teisės yra grupuojamos pagal šias sritis: I) fizinis integralumas (teisė į gyvybę, laisvės neliečiamumas, judėjimo laisvė, prieglobsčio teisė ir kt.); II) gyvenimo lygio teisės (socialinė sauga, šeimos ir asmens gerovė, sveikatos priežiūra ir kt.); III) sveikata (vaikų sveikata, kūdikių mirtingumo sumažinimas, epideminių ligų, profesinių susirgimų prevencija ir kt.); IV) šeimos gerovė (*family*) (santuokos sudarymo laisvė, šeimos apsauga, motinystės ir vaikystės apsauga ir kt.); V) darbas (teisė į darbą, apmokėjimas už darbą, darbo sąlygos, vergijos ir priverstinio darbo draudimas ir kt.); VI) socialinė sauga, parama ir gerovė; VII) mokslas ir mokymas (teisė į mokslą, į profesinį rengimą ir kt.);

¹ *Eide A.* Economic, social and cultural rights as human rights // Economic, social and cultural rights. Edited by Asbjorn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas. Martinus Nijhoff Publishers, 1995. P. 36.

VIII) nuosavybė (teisė į nuosavybę, nuosavybės neliečiamumas ir kt.); IX) teisinė apsauga (*legal integrity*) (pilietybė, vaikų pilietybė, lygiateisiškumas, lygybė prieš įstatymą, *habeas corpus* teisės, teisingas bylos nagrinėjimas, nepriklausomas teismas, teismo proceso rungtyniškumas, kaltinamojo teisių apsauga ir kt.); X) asmens psichinis ir moralinis integritumas (orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas, korespondencijos slaptumas, saviraiškos laisvė, laisvė išpažinti religiją, meninės ir mokslinės kūrybos laisvė ir kt.); XI) bendra veikla (*joint activities*) (susirinkimų laisvė, teisė jungtis į asociacijas, teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė sudaryti kolektyvines sutartis ir kt.); XII) politika ir demokratija (teisė dalyvauti valdant savo šalį, laisvi rinkimai teisė, peticijų teisė); XIII) kolektyvinės teisės (tautų apsisprendimo teisė, teisė į taiką ir saugumą, teisė į vystymąsi, teisė į sveiką aplinką)¹.

P. Sieghart'o pateiktos klasifikacijos privalumas – ji atspindi žmogaus teisių nedalumo principą. Šis principas taip pat atsispindi ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje. Europos Sąjungos teisėje ilgą laiką nebuvo specialaus dokumento, reglamentuojančio žmogaus teises. Ši trūkumą papildė Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatos. 2000 m. buvo priimta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija², nors ši Chartija kol kas nėra teisiškai privalomas dokumentas, ji neabejotinai reikšminga. Chartijoje atsispindi naujoji Europos Sąjungos politika žmogaus teisių srityje, nes pilietinės ir politinės teisės yra dėstomos kartu su socialinėmis, ekonominėmis, kultūrinėmis tuo pabrėžiant jų nedalumo ir visų teisių vienodo svarbumo principą. Šis neabejotinai reikšmingas dokumentas ateityje turėtų būti įtrauktas į Europos bendrųjų steigimo sutartis.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija – moderniausias šių laikų žmogaus teises reglamentuojantis tarptautinis dokumentas. Chartijos preambulėje pabrėžiama, kad ši Chartija dar kartą patvirtina teises, kurios pirmiausia kyla iš konstitucinių tradicijų ir bendrų tarptautinių valstybių narių įsipareigojimų, Europos Sąjungos sutarties, Bendrijos sutarčių, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių teisių apsaugos konvencijos, Bendrijos ir Europos Tarybos priimtų Socialinių Chartijų ir Europos Bendrųjų Teisingumo Teismo bei Europos žmogaus teisių teismo precedentų teisės. Šioje Chartijoje žmogaus teisės ir laisvės dėstomos kartu ir klasifikuojamos pagal šias sritis: orumas, laisvės, lygybė, solidarumas, teisingumas, atskirai išskiriamos ir piliečių teisės (tai Europos Sąjungos ir kai kurių kitų asmenų teisės).

¹ Sieghart P. The international law of human rights. Oxford University Press, 1992.

² Chartijos tekstas cituojamas pagal leidinį „Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai“. Vilnius, 2000. Chartijos tekstą kitomis kalbomis galima rasti adresu <http://www.europarl.eu.int>

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje prie žmogaus orumo teisių priskiriamos tokios teisės – žmogaus orumas, teisė į gyvybę, teisė į asmens vientisumą (ši teisė apima ir žmogaus teises medicinos ir biologijos srityje, ir yra skirta asmens fizinio ir protinio vientisumo pagarbai), kankinimo, nežmoniško ar žeminančio elgesio ir tokių bausmių draudimas, vergijos ir priverčiamojo darbo uždraudimas.

Prie teisių į laisvę priskiriamos – teisė į laisvę ir saugumą, pagarba privačiam ir šeimos gyvenimui, asmens duomenų apsauga, teisė tuoktis ir teisė sukurti šeimą, minties, sąžinės ir religijos laisvę, saviraiškos ir informacijos laisvė, susirinkimų ir asociacijos laisvė, menų ir mokslų laisvė, teisė į mokslą, laisvė pasirinkti užsiėmimą ir teisė įsidarbinti, laisvė užsiimti verslu, teisė į nuosavybę, teisė į prieglobstį, apsauga perkėlimo, išsiuntimo ar išdavimo atvejais.

Prie lygybės teisių priskiriama – lygybė įstatymui, diskriminavimo draudimas, kultūrų, religijų ir kalbų įvairovė, vyrų ir moterų lygybė, vaiko teisės, senyvų žmonių teisės, neįgalių žmonių integracija.

Chartijoje solidarumo teisėms priskiriama: darbuotojų teisė į informavimą ir konsultavimą įmonėje, kolektyvinių derybų ir veiksmų teisė, teisė į įdarbinimo paslaugas, apsauga nuo nepagrįsto atleidimo iš darbo atveju, teisė į tinkamas ir teisingas darbo sąlygas, vaikų darbo draudimas ir jaunimo apsauga darbe, šeimos ir profesinio gyvenimo teisės (apima šeimos teisę į teisinę, ekonominę ir socialinę apsaugą), socialinė apsauga ir socialinė parama, sveikatos apsauga, bendriausių ekonominių paslaugų prieinamumas, aplinkos apsauga, vartotojų apsauga.

Teisingumo teisėms Chartija priskiria tokias teises: teisė į veiksmingas teisinės gynybos priemonės ir teisingą bylos nagrinėjimą, nekaltumo prezumpciją ir teisę į gynybą, nusikaltimo bausmių teisėtumo ir proporcingumo principus, teisę nebūti du kartus teisiamam ar baudžiamam už tą patį nusikaltimą.

Europos Sąjungos piliečių teisėms priskiriama: teisė balsuoti rinkimuose į Europos Parlamentą ir būti kandidatu, teisė balsuoti ir būti kandidatu vietos savivaldos rinkimuose, teisė į gerą administravimą, teisė susipažinti su dokumentais, teisė kreiptis į ombudsmeną, teisė teikti peticijas, judėjimo ir gyvenamosios vietos laisvė, diplomatinė ir konsulinė apsauga. Kai kurios šių teisių priskiriamos ir kitiems asmenims, gyvenantiems ar turintiems savo registruotą būstinę kurioje nors valstybėje narėje, o teisė į gerą administravimą numatoma kiekvienam asmeniui.

Žmogaus teisių doktrinoje kartais išskiriamos „trijų kartų“ teisės, šiuo atveju grupuojant teises pagal jų istorinį susiformavimo laikotarpį. Prie pirmos kartos teisių priskiriamos pilietinės politinės žmogaus teisės, kurios jau buvo deklaruotos XVIII a., prie antros – socialinės, ekonominės ir kultūrinės, jos įsitvirtina po Pirmojo pasaulinio karo, o prie trečios

kartos – teisės į vystymąsi, sveiką aplinką, į taiką ir kt. (jos susiformavo XX a. pab.).

Šiuo metu formuojasi ir naujos žmogaus teisės, tiksliau – kiek kitoks požiūris į žmogaus teises jas grupuojant kitais pagrindais, t.y. tam tikrose srityse, pvz.: sveikatos priežiūroje neatskiriant socialinių teisių nuo individualių. Tai pasakytina ir apie paciento teises. Žmogaus teisės sveikatos priežiūros srityje vadinamos paciento teisėmis. Pacientų teisės gali būti interpretuojamos kaip socialinės ir kaip individo teisės. Paciento individualios teisės skirtos jo laisvei bei privačiam gyvenimui apsaugoti, ir jos yra vadinamosios neigiamos prigimties, nes siekia apsaugoti asmenį nuo visuomenės ir valstybės nepagrįsto įsikišimo į jo sveikatos ir privataus gyvenimo sritį. Paciento teisės kaip socialinės teisės, o teisė į sveikatos priežiūrą ir yra tokia, turi užtikrinti asmeniui galimybę dalyvauti lygiais pagrindais socialinių vertybių vartojime ir yra pozityviosios prigimties, nes suformuluoja valstybei pareigą užtikrinti, kad asmuo turėtų galimybę lygiais pagrindais su kitais dalyvauti socialinių vertybių paskirstyme. Šiuo metu paciento teisėms (ir individualioms, ir socialinėms yra skirta Europos Tarybos Žmogaus teisių ir jo orumo konvencija, nustatanti apsaugą biologijos ir medicinos srityse (1996 m.) (Žmogaus teisių biomedicinoje konvencija). Lietuva taip pat pasirašė šią konvenciją (1997-04-04), bet neratifikavo. Ši konvencija jau įsigaliojo. Konvencija ypač svarbi, kadangi formuluoja bendruosius žmogaus teisių apsaugos principus biomedicinoje srityje. Biomedicinos tyrimai – sudėtinga sveikatos teisės sritis, kurioje susikerta žmogaus teisių ir biomedicinos mokslo vystymo interesai. Svarbi yra konvencijos 2 str. nuostata, kad žmogaus interesai ir gerovė turi būti svarbesni už išimtinis visuomenės ar mokslo interesus. Konvencijoje pirmą kartą tarptautiniu lygiu detalai reglamentuojami įvairūs pacientų teisių aspektai. Konvencijos dalyvės turi išsipareigoti ginti visų žmonių orumą bei tapatybę ir užtikrinti pagarbą kiekvieno asmens neliečiamumui bei kitoms teisėms ir pagrindinėms laisvėms taikant biologijos ir medicinos mokslus. Valstybės, atsižvelgdamos į sveikatos apsaugos poreikius ir turimus išteklius turi imtis reikiamų priemonių, kad jų jurisdikcijos ribose būtų užtikrintas vienodas atitinkamos kokybės sveikatos priežiūros prieinamumas. Bet kokia intervencija į sveikatos sritį, įskaitant ir tyrimus, turi būti vykdoma laikantis tam tikrų profesinių išsipareigojimų ir standartų. Konvencija reglamentuoja tokius paciento teisių aspektus, kaip sutikimą medicinos procedūrai, privataus gyvenimo apsaugą ir teisę į informaciją, žmogaus genomo apsaugą ir genetinius tyrimus, biomedicinos tyrimus, organų ir audinių paėmimą iš gyvų donorų transplantacijos tikslais, draudimą gauti pajamas ir disponuoti žmogaus kūno dalimis, kompensaciją už neteisėtą žalą. Šių teisių galimi apribojimai yra formuluojami Konvencijos 26 str. nurodant, kad negali būti tai-

komi jokie šioje konvencijoje išdėstyti teisių ir jų apsaugos priemonių apribojimai, išskyrus tuos, kurie numatyti įstatymų ir yra būtini demokratinėje visuomenėje, norint užtikrinti visuomenės saugumą, užkirsti kelią nusikaltimams, apsaugoti visuomenės sveikatą bei žmogaus teises ir laisves.

Žmogaus teisių biomedicinoje konvencija nustato minimalius paciento teisių apsaugos standartus, kadangi konvencijos 27 str. formuluojamas principas, kad ši konvencija neapriboja galimybės ir netrukdo valstybei imtis didesnių apsaugos priemonių biologijos ir medicinos srityje negu numato ši konvencija.

Konvencija remiasi Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, JTO Vaiko teisių konvencijos, Europos Socialinės chartijos, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktų, Konvencijos dėl žmogaus apsaugos automatizuotai apdorojant asmens duomenis principais. Konvencija taip pat turi ir protokolą, kurį Lietuva taip pat pasirašė, draudžiantį klonuoti žmogų.

Žmogaus teisių biomedicinoje konvencijoje formuluojamas ir labai svarbus naujas konstitucinio lygmens principas, praplečiantis asmens diskriminacijos draudimo sritis – draudžiama bet kokia asmens diskriminacija dėl jo paveldimų genetinių savybių (11 str.). Draudimas asmenį diskriminuoti dėl jo genetinių savybių nebuvo įvardytas Europos žmogaus teisių Konvencijos 14 str., kuriame draudžiama asmenį diskriminuoti dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso.

Taigi šiuo metu egzistuoja didelė žmogaus teisių klasifikacijų įvairovė. Žmogaus teisės nuolat vystosi, pasipildo naujomis, keičiasi ir jų turinys. Taigi ir ateityje vieningas požiūris į žmogaus teises ir jų klasifikaciją vargu ar įmanomas.

2 poskyris**ŽMOGAUS TEISIŲ, LAISVIŲ IR PAREIGŲ KONSTITUCINĖ SISTEMA****2.1. Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje****2.2. Pilietinės teisės****2.3. Politinės teisės ir laisvės****2.4. Socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės****2.5. Asmens pareigos****2.6. Žmogaus teisių ribojimo problemos****2.1. Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje**

Žmogaus teisės sudaro vieną svarbiausių konstitucinės teisės institutų. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus ir atitinka tarptautinius žmogaus teisių reikalavimus. Tai patvirtino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 1995 m. sausio 24 d. Išvadoje dėl Europos žmogaus teisių konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos ketvirto protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. 1993 m. Lietuva tapo Europos Tarybos nare, 1995 m. ratifikavo Europos žmogaus teisių konvenciją, kuri daro ypač didelę įtaką formuluojant naują Lietuvos teisės doktriną. Rengiant Konstituciją, buvo atsižvelgta ir į 1922 m. Lietuvos Konstitucijos tradiciją.

Šiame poskyryje žmogaus teisės Lietuvos Konstitucijoje bus nagrinėjamos ne tik jų turinio, bet ir Konstitucijos normų formulavimo požiūriu. Detaliau bus interpretuojama tik dalis konstitucinių teisių ir laisvių išskiriant pagrindinius akcentus, nes detaliai visų konstitucinių teisių ir laisvių Lietuvos Konstitucijoje nagrinėjimui reikėtų skirti atskirą leidinį.

Konstitucinių žmogaus teisių turinys bus nagrinėjamas atsižvelgiant į Konstitucijos struktūrą, visų pirma aptariant pilietines, politines žmogaus teises, o vėliau ir socialines, ekonomines bei kultūrinės. Šios teisės interpretuojamos nagrinėjant Konstitucijos tekstą ir atsižvelgiant į įstatymus, kitus teisės aktus, Konstitucinio Teismo išvadoje ir nutarimuose išsakytą nuomonę, tarptautinius dokumentus, Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudenciją, mokslininkų komentarus.

Konstitucijoje žmogaus teisės reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Žmogaus teisių reglamentavimui galime priskirti

ir kai kuriuos straipsnius, esančius kituose skyriuose, pvz.: 73 str., esantį V skirsnyje „Seimas“ apie Seimo kontrolierius, bei to paties skirsnio 68 str., nustatantį piliečių įstatymų iniciatyvos teisę, taip pat straipsnius, reglamentuojančius rinkimų teisę ir kai kuriuos kitus. Galima diskutuoti, ar pagrįstai pilietinės, politinės teisės, kurios yra dėstomos II skirsnyje ir socialinės, ekonominės, kultūrinės – III ir IV skirsniuose, yra atskirtos. Pagal šiuo metu Europoje vyraujančią teisių nedalumo doktriną pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės Konstitucijoje galėtų būti dėstomos kartu, nes yra vienodai gerbiamos, svarbios ir glaudžiai tarpusavyje susijusios.

Žmogaus teisės ir laisvės nėra išdėstytos Konstitucijos pradžioje. Konstitucija po preambulės pradedama I skirsniu apie Lietuvos valstybę. Tokią Konstitucijos struktūrą galėjo nulemti ir atsikuriančios nepriklausomos valstybės siekis išryškinti valstybės kaip atsikuriančios nepriklausomybės garanto vaidmenį. Konstitucijos 2 str. teigiama, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kuriai ir priklauso suverenitetas. 3 str. 2 d. nurodoma, kad Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinaisi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. I skirsnyje reglamentuojami ir kai kurie labai svarbūs žmogaus teisių įgyvendinimo principai, šio skirsnio 6 str. 2 d. nurodoma, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija.

Ganėtinai dažnai kitų valstybių konstitucijų pirmieji skirsniai yra skirti žmogaus teisėms ir laisvėms, pvz.: 1949 m. Vokietijos, 1947 m. Italijos, 1983 m. Nyderlandų ir kt. Pilietinės ir politinės teisės kartais yra atskiriamos nuo socialinių, ekonominių, kultūrinių, pvz.: 1947 m. Italijos Konstitucijoje į atskirus skyrius, o kai kuriais atvejais yra dėstomos kartu, pvz.: 1949 m. Vokietijos, 1953 m. Danijos, 1983 m. Nyderlandų Konstitucijose, nors jų apimtis skiriasi.

Reglamentuojant žmogaus teises Konstitucijoje vartojami įvairūs terminai : žmogus, asmuo, pilietis, lietuvis. Žmogaus ir asmens terminai turi būti traktuojami kaip sinonimai, jų vartojimas nekelia abejonių. Nagrinėjant konkrečius Konstitucijos straipsnius, galima teigti, kad ne visada pagrįstai yra vartojamas „*piliečio*“ terminas. Išskirtinis teisinis piliečio ryšys su valstybe turėtų apsiriboti tik politinėmis teisėmis. Konstitucijoje yra str., kuriuose „*piliečio*“ termino vartojimo pagrįstumas abejotinas. Pvz.: 25 str. 5 d., numatant teisę gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie save; 32 str., deklaruojant teisę laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje ir galimybę laisvai išvykti iš Lietuvos (išskyrus šiame str. nurodytą atvejį, kad negalima drausti piliečiui grįžti į Lietuvą); 35 str., laiduojant teisę laisvai vienytis į bendrijas ir asociacijas; 36 str., reglamentuojant teisę rinktis į taikius susirinkimus, 37 str., nustatant tei-

sę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, yra įvardytas pilietis, nors tokios teisės neturėtų būti ribojamos ir kitiems asmenims; taip pat ir 45 str., teisę piliečių tautinėms bendrijoms tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą. Tas pats pasakytina ir apie 73 str., numatantį asmens teisę skųstis Seimo kontrolieriui dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo. Nepagrįstai piliečio terminas vartojamas ir nustatant socialinės paramos teikimą (Konstitucijos 52 str.). „*lietuvio*“ terminas yra vartojamas 32 str. formuluojant principą, kad kiekvienas lietuvis gali apsigyventi Lietuvoje, šiuo atveju turima galvoje lietuviška asmens kilmė.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išvadoje dėl Europos žmogaus teisių konvencijos atitikimo Konstitucijos nuostatomis yra išaiškinęs (komentuodamas Konstitucijos 32 str., reglamentuojantį kilnojimosi laisvę), kad pilietis Konstitucijoje turi būti suprantamas plačiau, t.y. apimant ir užsieniečius, ir asmenis be pilietybės, tačiau, be abejonės, būtų geriau, kad ir pačiame Konstitucijos tekste būtų išvengta tokio formalaus ir nepagrįsto asmens teisių siaurinimo vartojant piliečio, o ne asmens terminą.

II Konstitucijos skirsnyje, reglamentuojant žmogaus teises, galima būtų diskutuoti, ar visų str. formuluotės yra pakankamai tikslios, kadangi, formuluojant asmens teises, vartojamos tokios formuluotės kaip „*asmens laisvė neliečiama*“, „*žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas*“, „*nuosavybė neliečiama*“ ir kt. Konstitucijos normos formuluoja ne teisę į asmens laisvės ar privataus gyvenimo neliečiamumą, bet tos teisės objektą, t.y. laisvė, privatus gyvenimas, nuosavybė ir kt. Teisinės technikos požiūriu tikslesnės būtų Konstitucijos 25 str., numatančio teisę į informaciją, 49 str., reglamentuojančio dirbančio žmogaus teisę į poilsį, laisvalaikį, 51 str. – teisę darbuotojams streikuoti ir kai kurių kitų Konstitucijos straipsnių formuluotės.

Konstitucijos normos, reglamentuodamos tam tikrų Konstitucijos ginamų vertybių neliečiamumą, galėjo numatyti straipsniuose ir bendras sąlygas, kuriomis tos teisės gali būti ribojamos (išskyrus tokias absoliučias teises, kaip teisę į gyvybę, teisę būti apsaugotam nuo kankinimų, nežmoniško ar žiauraus elgesio). Nors kai kuriose Konstitucijos normose ir minimos tam tikros sąlygos, pvz.: 20 str., nustatant galimus asmens laisvės apribojimus, ar 24 str., reglamentuojant būsto neliečiamumą, ar 22 str. – privataus gyvenimo neliečiamumą, visgi geriau būtų įvardyti ne atskirus ribojimo atvejus, bet formuluoti jiems galimas demokratijos principais pagrįstas bendrąsias sąlygas, pvz.: Konstitucijos 25 str. 3 d. nurodoma, kad laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, nei tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatą, garbę ir orumą, privatų gyvenimą, dorovę ar ginti konsti-

tucinę santvarką. Nenumačius tokių bendrų sąlygų, kyla abejonų, ar tokios teisės, kaip teisė į nuosavybę, kuri yra reglamentuojama Konstitucijos 23 str. apskritai gali būti ribojama, išskyrus Konstitucijoje nurodytą atvejį, kad nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama. Nors Konstitucinis Teismas, interpretuodamas šią Konstitucijos nuostatą išaiškino ir teisės į nuosavybę galimus kitus apribojimus, pvz.: galimybę konfiskuoti turtą, kai tuo siekiama užkirsti kelią sunkiems savanaudiškiems nusikaltimams, kuriais kėsinamasi į Konstitucijos saugomą kitų asmenų nuosavybę, būtų geriau, kad galimybė taikyti tokius ir panašaus pobūdžio apribojimus būtų aiškiau formuluojama tame pačiame Konstitucijos str. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad šiuo požiūriu tikslesnės yra Europos žmogaus teisių konvencijos normos, kuriose paprastai formuluojama ne tik teisė į konkrečią žmogaus teisę, bet ir sąlygos, kuriomis tokia teisė galėtų būti ribojama, pvz.: Konvencijos 8 str. „Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą“, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų saugomas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. Antroje šio straipsnio dalyje sakoma, kad valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymo numatytu atveju ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės saugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Tai, kad Lietuvos Konstitucijoje, reglamentuojant konstitucinių teisių ribojimą, vengiama blanketinių formuluočių, gali būti vertinama ir kaip Konstitucijos teisinio reguliavimo privalumas tuo atveju, jeigu pavyktų konkrečiai įvardyti visus apribojimus, tačiau tai nelengva pasiekti. Žinoma, Konstitucinio Teismo praktika sprendžiant bylas dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų teisės aktų atitikimo Konstitucijai iš dalies sprendžia ir šią problemą sudarydama galimybes interpretuoti Konstitucijos nuostatas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos minimos žmogaus teisės ir jų garantijos turi būti aiškinamos visų Konstitucijos normų kontekste, Konstitucijos 6 str. numatyta, kad Konstitucija yra vientisas aktas. Tokią Konstitucijos interpretavimo nuostatą formuluoja ir Konstitucinis Teismas.

Nagrinėjant žmogaus konstitucines teises, svarbu ir jų tiesioginio taikymo principas, kuris yra formuluojamas jau minėtame Konstitucijos 6 str. Šiame straipsnyje nurodoma, kad Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas, ir kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Nereikėtų abejoti dėl Konstitucijos 6 str. nuostatų taikymo visoms Konstitucijoje įvardytoms žmogaus teisėms (t.y. pilietinėms, politinėms ir socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms, išdėstytoms Konstitucijos II, III, ir IV skyriuose), ar tik pilietinėms, politinėms, kaip mano kai kurie auto-

riai¹. Diferencijuotu požiūriu dėl Konstitucijos 6 str. taikymo verta abejo-
ti, kadangi Konstitucijos I skirsnio 6 str. formuluojamas bendras Lietuvos
Respublikos Konstitucijos principas, ir nėra normos dėl išimčių taikymo.
Taigi tiesioginio taikymo principas galioja visoms Lietuvos Respublikos
Konstitucijoje įvardytoms teisėms ir laisvėms.

Svarbus žmogaus teisių principas yra formuluojamas ir Konstitucijos
30 str., kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeidžiamos,
turi teisę kreiptis į teismą. Konstitucijos 30 str. įrašymas į Konstitucijos II
skirsnį, kuriame yra formuluojamos pilietinės, politinės teisės, gali kelti
klausimą, ar tokia tiesioginė teisminė gynyba taikytina ir socialinių, eko-
nominių ir kultūrinių teisių atžvilgiu, kurių katalogas yra pateiktas kituo-
se skirsniuose (III ir IV). Šią problemą sprendžiant, reikėtų grįžti prie
Konstitucijos 6 str. nuostatų, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai
taikomas aktas, ir pritarti kai kurių autorių išsakytai nuomonei, kad Kon-
stitucijos 30 str. turi būti taikomas ir siekiant apginti pažeistas socialines
teisės².

Nagrinėjant konstitucines žmogaus teises, svarbu nepamiršti, kad jos
detalizuojamos atskiruose įstatymuose, kurie ne visi priskirtini konstitu-
cinės teisės reguliavimo sričiai. Tačiau ir tie teisės šaltiniai, kurie regu-
liuoja kitas teisės šakas, pvz.: civilinis, baudžiamasis, procesiniai kodeksai
ir kt., turi būti suderinti su konstitucine teise, kadangi konstitucinėms
nuostatomis pagal jų teisinę galią teisės šaltinių sistemoje yra skiriamas
pagrindinis vaidmuo, kitų teisės šakų normos yra subordinuotos pagal
Konstitucijos reikalavimą. Konstitucijos 7 str. formuluojamas vienas
svarbiausių konstitucinės teisės principų, kad negalioja joks įstatymas ar
kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Konstitucinio Teismo kompetencijai
yra priskirta spręsti, ar įstatymas bei kitas teisės aktas atitinka Konstituci-
ją (plačiau apie tai skaitykite V skyriuje „Konstitucijos apsauga. Lietuvos
Respublikos Konstitucinis Teismas“).

Žmogaus teisių institutas konstitucinėje teisėje yra glaudžiai susijęs ir
su tarptautiniais teisės dokumentais, reglamentuojančiais žmogaus tei-
ses. Ypač svarbi yra Europos žmogaus teisių konvencija, kuri išsiskiria iš
kitų tokio pobūdžio tarptautinių sutarčių, nes joje numatytas veiksmingas
jos įgyvendinimo mechanizmas. Asmuo, kurio teisės, numatytos konven-
cijoje, yra pažeistos ir kuris mano, kad jos valstybėje nėra tinkamai gi-
namos, gali kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Konvencijos
vaidmuo teisinėje sistemoje bus aptartas atskirame skirsnyje. Dar norė-

¹ Jovaišas K. Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ 1–8 str. komentaras // Teisės
problemos. Vilnius, 2000/1. P. 36.

² Baltulytė E. Socialinės ekonominės teisės ir konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai
// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998. P. 170.

tęsi pabrėžti kad jos jurisprudencija yra taip pat svarbi aiškinantis Konstitucijoje įvardytų teisių turinį.

Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ pateikiamas pagrindinių pilietinių ir politinių teisių sąrašas. Pilietinėms teisėms reikėtų priskirti: teisę į gyvybę, teisę į laisvės neliečiamybę, asmens neliečiamumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą (nors ši teisė galėtų būti priskiriama ir ekonominėms teisėms), žmogaus būsto neliečiamumą, saviraiškos laisvę, teisę į informaciją, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, kilnojimosi (judėjimo) laisvę, teisę laisvai vienytis į asociacijas, teisę rinktis į taikius susirinkimus, teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius (kuri galėtų būti priskiriama ir kultūrinėms teisėms). Pilietinėms teisėms taip pat priskiriamos itin svarbios procesinės (tarp jų ir *habeas corpus*) teisės, tai nekaltumo prezumpcija, teisė į teisingą, viešą bylos nagrinėjimą nešališko teismo, teisė neduoti parodymų prieš save ir šeimos narius, baudmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu, niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą, asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaukymo arba pirmosios apklausos momento teisė į gynybą ir teisė turėti advokatą.

Minėtame Konstitucijos skirsnyje deklaruojamos tokios politinės teisės, kaip teisė dalyvauti valdant savo šalį (rinkimų teisė, teisė stoti į valstybės tarnybą), peticijos teisė, teisė vienytis į politines partijas.

Kitų demokratinių valstybių konstitucijose reglamentuojamas panašus pilietinių ir politinių teisių katalogas, tačiau konstitucinių teisių ranga kartais yra suteikiamas ir kitoms teisėms, pvz.: Airijoje egzistuoja konstitucinės embriono apsaugos nuostatos (Airijos Konstitucijos 40 str.). 1983 m. Nyderlandų Konstitucijos 18 str. formuluojama kiekvienam asmeniui teisė į teisinę pagalbą civilinėse, baudžiamosiose ir administracinėse bylose (procesuose), asmenims, kurie yra nepajėgūs sumokėti už teisinę pagalbą, ji yra teikiama pagal įstatymą nemokamai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. tokia teisė yra garantuojama tik asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaukymo arba pirmosios apklausos momento, taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje garantuojama daug siauresnė teisė į teisinę pagalbą apimtis. Šiuo metu galiojantis Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (priimtas 2000 m. kovo mėn.) praplečia nemokamos teisinės pagalbos teikimą ir kitose bylose, tačiau kaip bendras konstitucinis teisinės pagalbos principas Lietuvos Konstitucijoje jis nesuformuluotas.

Socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės yra išdėstytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos III ir IV skirsniuose, nors kai kurias jų galima rasti ir Konstitucijos II skirsnyje.

Konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės turi būti interpretuojamos atsižvelgiant į Konstitucijos 18 str. formuluojamą doktrininį žmogaus teisių principą, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Žmogaus teisių institutas Konstitucijoje neapsiriboja tik tiesiogiai joje įvardytomis nuostatomis. Žmogaus teisių kaip prigimtinių traktavimas leidžia teigti, kad Konstitucijos tekstas nėra baigtinis šių teisių sąrašas, ir tai, kad viena ar kita teisė nėra tiesiogiai įtvirtinta Konstitucijoje, nėra pagrindas neigti tos teisės konstitucinį pagrįstumą.

Konstitucinis Teismas 1996 m. lapkričio 20 d. nutarime vertino šią Konstitucijos normą ir pažymėjo, kad „Konstitucijos 18 str. <...> yra įtvirtinama pamatinė norma, kuria remiantis garantuojamos ir ginamos prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės. Kituose Konstitucijos straipsniuose skelbiamas atitinkamų prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių neliečiamumas, numatomi apsaugos būdai“. Tame pačiame nutarime Konstitucinis Teismas yra pareiškęs, kad „... teisės doktrinoje nėra suformuluotos prigimtinės žmogaus teisių ir laisvių vieningos sąvokos. Naujausių laikų humanistinės teorijos paprastai remiasi tuo, kad žmogus nuo gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves. Žmogaus prigimtis yra pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis.... Tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtinamos, nustatomi jų apsaugos standartai“. 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitytą tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes“. Toliau Konstitucinis Teismas teigia, kad „...teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausiai, ir blogiausiai žmonės“.

Prigimtinių žmogaus teisių doktrina teigia, kad žmogaus teisės ir laisvės atsiranda ne valstybės valia, bet žmogus jas įgyja gimdamas, jos yra neatskiriamos nuo asmens ir nesieja jo nei su teritorija, nei su tauta. „Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtinus žmogaus teisių ir laisvių prigimtinę esmę, bet koks žmogaus teisių ir laisvių aiškinimas galimas tik pripažįstant jų prigimtinių pobūdį, t.y. prigimtine teise tapo pozityviosios dalimi. Tai yra konstitucinis pagrindas žmogaus teises ir laisves traktuoti kaip pirminę ir svarbiausią pradą, teisinių vertybių skalėje užimantį aukščiausią vietą“¹.

Konstitucinė nuostata dėl prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio yra ir viena esminių Lietuvos Respublikos demokratinėje konstitucinėje santvarkoje. Žmogaus teisių pripažinimas ir jų konstitucinis garan-

¹Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2. P. 26.

tavimas yra vienas svarbiausių teisinės valstybės bruožų. Konstitucijos 18 str. nuostatos tiesiogiai siejasi su Konstitucijos preambulėje „Lietuvos tauta“ suformuluotu Lietuvos valstybės siekiu tapti atvira, teisinga, darnia pilietine visuomene, teisine valstybe.

JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija taip pat traktuoja žmogaus teises kaip prigimtines, jos 1 str. nurodoma, kad visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Europos žmogaus teisių konvencija taip pat buvo priimta atsižvelgiant į šią Deklaraciją.

Žmogaus teisių kaip prigimtinių suvokimas padeda atskleisti ir kitų Konstitucijoje formuluojamų teisių prigimtį.

2.2. Pilietinės teisės

Aptariant pilietines teises, bus plačiau nagrinėjama teisė į gyvybę, teisė į asmens laisvės neliečiamumą, teisė į asmens neliečiamumą, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, saviraiškos laisvė, teisė į informacija. Taip pat bus kalbama apie nuosavybės neliečiamumą, būsto neliečiamumą, lygiateisiškumą.

Konstitucijos 19 str. įtvirtinta viena svarbiausių asmens prigimtinių teisių – **teisė į gyvybę**. Šiame straipsnyje nurodoma, kad žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas, taigi žmogaus teisę į gyvybę turi užtikrinti įvairiapusė teisinių priemonių sistema. Šis klausimas yra interpretuojamas ne tik konstitucinėje teisėje, bet ir civilinėje, baudžiamojoje, sveikatos teisėje ir kitose srityse. Teisė į gyvybę yra ir svarbi tarptautinės žmogaus teisių teisės problema. JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 3 str. teigiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę į gyvybę, laisvę ir asmens neliečiamybę, Europos žmogaus teisių konvencijos 2 str. 1 d. nurodoma, kad kiekvieno asmens teisę į gyvybę saugo įstatymas, negalima tyčia atimti niekieno gyvybės, nebent yra vykdomas teismo nuosprendis dėl nusikaltimo, už kurį tokią bausmę nustato įstatymas. Europos žmogaus teisių konvencijos šeštasis protokolais draudžia mirties bausmę.

Įstatymai ir kiti teisės aktai negarantuoja ir negali garantuoti pačios žmogaus gyvybės, kurios išlikimas priklauso nuo daugelio faktorių¹. Žmogaus gyvybės teisinė apsauga siejasi su jos pradžios ir pabaigos kriterijais. Teisėje nevienareikšmiai yra vertinama žmogaus gyvybės pradžia, ar tai apvaisinta ląstelė embrionas, ar naujagimio gimimas, ar pirmas savarankiškas naujagimio kvėpavimas ar kt. Naujojo civilinio kodekso 2.2. „Fizinių asmenų civilinio teismo atsiradimas ir išnykimas“ straipsnio 1 d. nurodoma, kad fizinio asmens teismus atsiranda asmens gi-

¹ Paviolis V. Konstitucijos 19 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2. P. 29.

mimo momentu ir išnyksta jam mirus. O šio straipsnio 3 d. numatoma: jeigu negalima nustatyti, ar vaikas gimė gyvas, ar negyvas, preziumuojama, kad jis gimė gyvas. Kodekso 2.3. „Fizinio asmens gimimo ir mirties momentas“ 1 d. nurodoma, kad fizinio asmens gimimo momentu pripažįstama pirmas savarankiškas naujagimio kvėpavimas. O šio straipsnio 3 d. nurodoma, kad gimimo ir mirties momento konstatavimo kriterijus ir tvarką nustato įstatymai.

Taigi žmogaus civilinis teismus atsiranda gimimo momentu, kuris siejasi su pirmu savarankišku naujagimio kvėpavimu. Naujo civilinio kodekso 2.2 str. Fizinį asmenų civilinio teismo atsiradimas ir išnykimas“ 2 d. nurodoma, kad teisių, kurias įstatymai pripažįsta pradėtam, bet dar negimusiam vaikui, atsiradimas priklauso nuo gimimo. Taigi kai kurios teisės asmeniui pripažįstamos dar jam negimus, pvz.: paveldėjimo atveju (civilinio kodekso 5.5 „Asmenys, galintys būti įpėdiniai“ straipsnio nuostatos).

Teisinis teisės į gyvybę reguliavimas susijęs ir su abortų problema. Šiuo metu nėštumo nutraukimą reglamentuoja 1994 m. sausio 24 d. Sveikatos apsaugos ministro įsakymas. Nors aišku, kad nėštumo nutraukimo problemas turėtų reglamentuoti įstatymas, bet ne ministerijos teisės aktas. Pagal šio įsakymo nuostatas galime suprasti, kad vaisius nėra tapatinamas su žmogumi. Nėštumo nutraukimas – sudėtinga teisės ir moralės problema įvairiose valstybėse nevienodai traktuojama. JAV teisėje (JAV Aukščiausiojo federalinio teismo jurisprudencija) teisė nutraukti nėštumą iki tam tikro jo laikotarpio priskiriama spęsti moteriai, kadangi nėštumo problemos yra sietinos ir su moters privataus gyvenimo apsauga¹.

Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudencijoje susiformavo požiūris, kad žmogaus gyvybę pagal Konvencijos 2 str. ginama nuo gimimo momento, o abortai yra priskiriami moters apsisprendimo teisei, tačiau valstybei leidžiama reguliuoti šią problemą.

Teisė į gyvybę siejasi ne tik su teisiniais žmogaus gyvybės pradžios ir gyvybės pabaigos kriterijais, bet ir yra svarbi moralės problema, ypač vystantis naujosios technologijoms. Naujosios technologijos kartais itin agresyviai veržiasi į įvairius žmogaus gyvybės aspektus ir suformuluoja naujas teisės problemas. Žmogaus gyvybės pradžia – viena sudėtingiausių teisės problemų, ypač išvysčius dirbtinio apvaisinimo technologijas. Dirbtinis apvaisinimas – tai nevaisingumo gydymo būdas, kai moteris negali pastoti natūraliu būdu. Yra skiriamas dirbtinis apvaisinimas *in vivo* (moters kūne) ir *in vitro* (mėgintuvėlyje, vėliau perkeltas apvaisintas lytines ląsteles į moters kūną). Moteris gali būti apvaisinta sutuoktinio ar donoro lytinėmis ląstelėmis. Šiuo metu dirbtinio apvaisinimo leis-

¹ Alderman E. and Kenedy C., Knof A. A. The right to privacy. New York, 1995. P. 55–69.

tinumą reglamentuoja Civilinio kodekso normos – Civilinio kodekso 3.154 str. „Dirbtinio apvaisinimo teisinis reglamentavimas” nuostatos, kad dirbtinio apvaisinimo sąlygas, būdus, tvarką, taip pat vaiko, gimusio dirbtinio apvaisinimo būdu, motinystės ir tėvystės klausimus reglamentuoja kiti įstatymai. Šiuo metu šiuos klausimus reglamentuoja speciali Sveikatos apsaugos ministerijos instrukcija. Artimiausiu metu turėtų būti parengtas specialus įstatymas, reglamentuosiantis dirbtinį apvaisinimą.

Dėl dirbtinio apvaisinimo teisinio reguliavimo buvo karštų diskusijų Seime 2000 m. pavasarį ir vasarą. 2000 m. Lietuvos žmogaus teisių centro užsakymu „Vilmorus” atliko reprezentatyvią apklausą, kurios metu paaiškėjo kad 78 proc. apklaustųjų pritarė dirbtiniam apvaisinimui kaip nevaisingumo gydymo būdui. Daugelyje valstybių ši problema yra įstatymiškai reglamentuota. Kai kurie šios problemos aspektai yra reglamentuojami ir Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijoje.

Su dirbtiniu apvaisinimu siejasi ir labai svarbios teisinės problemos. Sprendžiant vieną bylų, JAV teismuose buvo bandoma aiškintis užšaldytų embrionų likimą, kai sutuoktinių nuomonė dėl dirbtinio apvaisinimo pakito. Įdomu, kad nagrinėjant tokią bylą teisme, buvo sprendžiamas užšaldyto embriono statusas – ar tai „asmuo” ar „nuosavybė”. Ir nors negimęs vaikas, pagal JAV teisinę doktriną, nepripažįstamas asmeniu, jis negali būti ir prilygintas nuosavybei¹.

Teorinė žmogaus klonavimo galimybė taip pat sukelia daug ginčų. Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 2 str. formuluojamas svarbus konstitucinio lygmens principas, kad žmogaus interesai ir gerovė turi būti svarbesni už išimtinis visuomenės ar mokslo interesus. Ši konvencija turi ir atskirą protokolą, draudžiantį klonuoti žmogų (konvenciją ir protokolą Lietuva pasirašė).

Žmogaus mirties klausimus reglamentuoja ne tik civilinis kodeksas, bet ir specialus Žmogaus mirties registravimo ir kritinių būklių įstatymas (1997). Teisinė mirties (biologinės, smegenų mirties) sąvoka turi reikšmę ne tik juridiniams faktams nustatyti, bet ir transplantacijai vykdyti, nes iš asmens, kuriam yra nustatyta smegenų mirtis (kuri nėra biologinė mirtis) gali būti paimami audiniai ir organai transplantacijai. Pagal Žmogaus mirties registravimo ir kritinių būklių įstatymo 1 str. nuostatas, mirtis yra negrįžtama žmogaus organizmo kaip visumos žūtis. Mirties kriterijai yra negrįžtamas žmogaus kraujotakos ir kvėpavimo nutrūkimas arba smegenų mirtis. Smegenų mirties kriterijai yra visų žmogaus galvos smegenų struktūrų negrįžtamas nutrūkimas, kai žmogaus kraujotaka ir kvėpavimas išlieka tik palaikomi dirbtinių priemonių. Smegenų mirties faktas

¹ The right to privacy by Ellen Alderman and Caroline Kenedy. Alfred A. Knof. New York, 1995. P. 86–87.

gali būti nustatomas tik stacionarinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, jį nustato gydytojų konsiliumas. Nustačius smegenų mirties faktą, visos žmogui taikomos medicinos pagalbos priemonės nutraukiamos (išskyrus atvejus, kai asmens audiniai ar organai bus panaudoti transplantacijai).

Mirties laikas yra momentas, kai negrįžtamai nutrūksta žmogaus kraujotaka ir kvėpavimas arba nustatoma žmogaus smegenų mirtis. Svarbios ir šio įstatymo normos, kurios reglamentuoja atvejus, kai asmuo gali būti nebeįveikiamas.

Su teise į gyvybę siejasi ir žmogaus organų transplantacijos problemos. Žmogaus audinių ir organų transplantaciją reglamentuoja Žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas, kuris buvo priimtas 1996 m., ir šiuo metu galioja jo 2000 m. redakcija. Pagal šį įstatymą transplantacija – tai audinių ir (ar) organų paėmimas ir persodinimas į kito žmogaus kūną gydymo tikslu. Asmuo, iš kurio paimami audiniai ar organai, vadinamas donoru, o asmuo, kuriam gydymo tikslu yra persodinami kito asmens audiniai ar organai, – recipientu. Informacija apie donoro ir recipiento sveikatos būklę, taip pat visa kita asmeninio pobūdžio informacija, įskaitant ir duomenis apie asmenų tapatybę, yra konfidenciali ir suteikiama tik Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo nustatyta tvarka.

Kiekvienas veiksnius asmuo, ne jaunesnis kaip 18 metų, turi teisę pareikšti apie sutikimą ar nesutikimą dėl jo audinių ir (ar) organų po jo mirties panaudojimo transplantacijai. Apie savo sutikimą ar nesutikimą asmuo turi pareikšti raštu sveikatos priežiūros įstaigai Sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka. Transplantacija gali būti vykdoma paimant audinius ar organus iš gyvo ar iš mirusiojo.

Su teisės į gyvybę reglamentavimu siejasi ir eutanazijos problema, t.y. esant tam tikroms sąlygoms teisė asmeniui spręsti dėl savo mirties (gyvybės nutraukimas asmeniui prašant ir pagalba savižudybėje esant asmeniui beviltiškos sveikatos būklės, išgyvenančiam didelį skausmą ir kančias). Šiuo metu tik labai nedaugelyje valstybių ši problema yra teisiškai reglamentuota, priimant atskirą įstatymą (kaip JAV Oregono valstijoje) ar pakeitus baudžiamojo kodekso nuostatas (kaip Nyderlanduose). Lietuvos įstatymai šiuo metu eutanazijos nenumato. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas (1996 m.) draudžia tik asmenį gydyti prieš jo valią (išskyrus Psichikos sveikatos priežiūros įstatyme ir kai kuriuose kituose įstatymuose reglamentuotus atvejus), tačiau, kaip nurodoma Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 8 str. 3 d., teikiant būtinąją (pirmąją ar skubiąją) medicinos pagalbą, jeigu pacientas yra be sąmonės ar dėl kitos priežasties negalima sužinoti jo valios ir gresia rimtas pavojus jo gyvybei ar sveikatai, tokia medicinos pagalba turi būti su-

teikta ir be paciento sutikimo. Eutanazija sudėtinga ne tik teisės, bet ir moralės problema.

Konstitucinė žmogaus gyvybės apsauga siejasi ir su būtinaja gintimi, kurią reglamentuoja Baudžiamojo kodekso 14 ir 14(I) str.

Konstitucijos 19 str. nuostatos, formuluojančios teisę į gyvybę, siejasi ir su dar viena visuomenės prieštarigai vertinama problema – tai mirties bausmė¹. Šios problemos interpretavimas turėtų būti sietinas su Europos žmogaus teisių konvencijos 2 str. nuostatomis ir Konvencijos šeštoju protokolu, numatančiu, kad mirties bausmė panaikinama, ir niekas negali būti nuteistas šia bausme ar ji įvykdyta.

Lietuva ratifikavo Konvencijos šeštąjį protokolą 1999 m. birželio 22 d. Šiam sprendimui didelės įtakos turėjo 1998 m. gruodžio 9 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo Kodekso 105 str. sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai²“, kuriame buvo pripažinta, kad Baudžiamojo kodekso 105 str. sankcijoje numatyta mirties bausmė prieštarauja Konstitucijos 18, 19 str. ir 21 str. 3 d. Konstitucinio Teismo nutarime pateikta ir istorinė šios problemos Lietuvoje analizė. Konstitucinis Teismas pažymėjo, „... kad iš prigimtinių teisių tarptautinė bendruomenė išskiria žmogaus gyvybę ir orumą. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas skelbia, kad kiekvienas žmonių bendruomenės narys turi prigimtinių orumą, o žmogaus orumas yra svarbiausias teisių šaltinis, nes žmogaus teisės kyla iš žmogaus asmenybei būdingo orumo“. Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai. Prigimtines žmogaus teisės – tai individo prigimtines galimybes, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes. Taigi žmogaus gyvybė ir orumas, kaip išreikšiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo. Atsižvelgiant į tai, žmogaus gyvybė ir orumas vertintini kaip ypatingos vertybės. Konstitucijos paskirtis tokiu atveju yra užtikrinti šių vertybių gynimą ir gerbimą. Šie reikalavimai keliami visų pirma pačiai valstybei. Todėl galima teigti, kad Konstitucijos 18 str. numatyta išskirtinė prigimtinių teisių apsauga iš esmės užkerta kelią BK 105 str. sankcijoje nustatyti mirties bausmę”.

¹ Plačiau apie mirties bausmės problemą Lietuvos ir tarptautinėje teisėje: *Katuoka S.* Mirties bausmė ir tarptautinė teisė. Vilnius, 2000.

² <http://www.lrkt.lt>.

Seimas, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo nutarimą, 1998 m. gruodžio 21 d. priėmė įstatymą, kuriuo mirties bausmė Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse buvo panaikinta.

Kita Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta teisė, kurią plačiau panagrinėsime – **teisė į asmens laisvės neliečiamumą**.

Konstitucijos 20 str. formuluojamas žmogaus laisvės neliečiamumo principas. Šio straipsnio 1 d. nurodoma, kad žmogaus laisvė neliečiama. Antroje dalyje formuluojama, kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas; niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. O trečioje 20 str. dalyje nustatoma, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas; jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas.

Konstitucijos 20 str. ypač daug dėmesio skirta asmens apsaugai nuo savavališko asmens laisvės apribojimo, akcentuojama, kad žmogaus laisvė gali būti apribojama tik tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Asmens priverstiniam laisvės apribojimui skiriama daug dėmesio baudžiamojo proceso normose, reglamentuojančiose sulaikymą ir suėmimą, baudžiamojo kodekso normose, reglamentuojančiose laisvės atėmimo bausmę, administracinių teisės pažeidimų kodekso nuostatose, reglamentuojančiose administracinį areštą¹.

Respublikos Prezidentas, Seimo nariai, Ministras Pirmininkas ir ministrai, teisėjai dėl jų statuso ypatumų naudojami papildomomis laisvės neliečiamumo garantijomis; jų laisvė gali būti apribojama atskira tvarka. Seimo narys, be Seimo sutikimo, negali būti suimamas ar kitaip varžoma jo laisvė (Konstitucijos 62 str.); Konstitucinio Teismo teisėjai turi tokią pat asmens neliečiamybės teisę, kaip ir Seimo nariai (Konstitucijos 104 str.), teisėjai negali būti suimti, negali būti kitaip suvaržyta jų laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo (Konstitucijos 114 str.), Ministras Pirmininkas ir ministrai negali būti suimti ar kitaip suvaržyta jų laisvė be išankstinio Seimo sutikimo, o tarp Seimo Sesijų – be išankstinio Respublikos Prezidento sutikimo (Konstitucijos 100 str.). Didžiausios laisvės neliečiamybės garantijos yra suteiktos Respublikos Prezidentui, kol jis eina savo pareigas, jis negali būti suimtas (Konstitucijos 86 str.), Respublikos Prezidento laisvė gali būti suvaržyta tik jam praradus šį statusą.

¹ Plačiau apie Konstitucijos 20 straipsnio ir Europos žmogaus teisių konvencijos 5 straipsnio nuostatas ir laisvės apribojimą baudžiamojo proceso teisėje ir kitose srityse: *Pra-piestis J.* Konstitucijos 20 straipsnio komentaras // *Teisės problemos.* 1999/1–2. P. 41–49; *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000. P. 170–187.

Konstitucijos 20 str. būtų paranku nagrinėti kartu su Konstitucijos 31 str., kuriame formuluojamos svarbios asmens procesinės teisės (nekal-tumo prezumpcija, teisė į gynybą ir kt.).

Ypač daug dėmesio teisei į laisvės neliečiamumą yra skirta Europos Žmogaus teisių konvencijoje. Jos 5 str. detalčiai reglamentuoja sąlygas, kurioms esant, asmens laisvė gali būti teisėtai ir pagrįstai ribojama.

Civilinio kodekso 2.26 str. „*Neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvę*“ nurodoma, kad fizinio asmens laisvė neliečiama. Veiksniui taikyti bet kokią priežiūrą ar apribojimus galima tik sutikus pačiam asmeniui, taip pat kitais įstatymu nustatytais atvejais. Šio str. 2 d. nurodoma, kad asmens sveikatos priežiūrai asmens sutikimo nereikia, jeigu jo gyvybei gresia pavojus arba būtina jį guldyti į stacionarinę sveikatos priežiūros įstaigą dėl visuomenės interesų apsaugojimo.

Kitose Civilinio kodekso 2.26 str. dalyse formuluojamos asmenų, kurie yra sutrikusios psichikos, laisvės garantijos: 1) asmens psichinė būklė gali būti tiriama tik jo sutikimu arba teismo leidimu; sutikimą atlikti neveiksnaus asmens psichinės būklės tyrimą gali duoti jo globėjas arba teismas; jeigu asmens gyvybei gresia realus pavojus, skubi psichiatrinė medicinos pagalba gali būti suteikta ir be asmens sutikimo; 2) asmuo gali būti paguldytas į psichiatrijos įstaigą tik jo paties sutikimu, taip pat teismo leidimu. Jeigu asmuo serga sunkia psichikos liga ir yra reali grėsmė, kad jis savo veiksmais gali padaryti esminės žalos savo ar aplinkinių sveikatai ar gyvybei bei turtui, jis gali būti priverstinai hospitalizuotas, bet ne ilgiau kaip dvi paras. Priverstinė hospitalizacija gali būti pratęsta tik įstatymu nustatyta tvarka, teismo leidimu. Jeigu asmuo yra neveiksnaus, sutikimą priverstinei jo hospitalizacijai, tačiau ne ilgiau kaip dvi paras, gali duoti asmens globėjas. Neveiksnaus asmens priverstinė hospitalizacija po to gali būti pratęsta tik įstatymu nustatyta tvarka teismo leidimu.

Šio Kodekso 2.26 str. 5 d. nurodoma, kad asmenys, neteisėtai apriboję fizinio asmens laisvę, privalo atlyginti jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

1995 m. buvo priimtas Psichikos sveikatos įstatymas, kuriame detalčiai reglamentuojamos sąlygos, kurioms esant, asmuo gali būti priverstinai hospitalizuotas, t. y., kai jis serga sunkia psichikos liga ir yra reali grėsmė, jog jis savo veiksmais gali padaryti esminę žalą savo sveikatai, gyvybei ir (arba) aplinkinių sveikatai, gyvybei (27 str.). Įstatyme numatytos ir asmens teisės tokios hospitalizacijos pagrįstumą ir sąlygas apskūsti teismui atitinka Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimus¹.

¹ Plačiau apie tai: *Birmontienė T.* Pacientų teisės Lietuvoje ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos žmogaus teisių konvencija. Vilnius, 1999. P. 139–155.

Nors 1995 m. priimto Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo nuostatos ir atitiko Konstitucijos bei Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimus, tačiau, išgaliojus naujajam Civiliniam kodeksui, šio įstatymo normos (2001 m.) buvo koreguojamos, kadangi civiliniame kodekse numatoma didesnė psichikos ligonių teisių apsauga.

Civilinio kodekso 2.26 str. 2 d. reikalavimai priverstinai hospitalizuoti turėtų būti taikomi ir asmenims, sergantiems pavojingomis užkrečiamomis ligomis ir atsisakantiems laisvanoriško gydymo.

1996 m. buvo priimtas Žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas, kuriame numatytos sąlygos, kurioms esant, toks asmuo gali būti priverstinai hospitalizuojamas. Žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymo 9 str. nustatoma priverstinio hospitalizavimo tvarka asmenims, kurie serga pavojingomis ar ypač pavojingomis ligomis (taip pat asmenys, įtariamai sergant ar turėję kontaktą) ir turi būti privalomai hospitalizuojami, ištiriami ar gydomi, tačiau vengia hospitalizavimo, tyrimo ir (ar) gydymo. (Šiuo metu yra rengiamos šio įstatymo pataisos).

Konstitucijos 20 str. 3 d. konkrečiai nusakoma tvarka, kada gali būti sulaikomas asmuo nusikaltimo vietoje. Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur, sulaikytajam dalyvaujant, sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. Šių Konstitucijos nuostatų priėmimas iš esmės pakeitė baudžiamojo proceso nuostatas, reglamentuojančias kardomąjį suėmimą, ypač jo skyrimo tvarką. Šios Konstitucijos 20 str. nuostatos neįsigaliojo išsyk priėmus Konstituciją. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos išgaliojimo tvarkos“ 8 str. buvo nurodyta, kad Konstitucijos 20 str. 3 d. nuostatos pradedamos taikyti nuo tada, kai bus suderinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymai su Konstitucija. Konstitucijos 20 str. 3 d. greitesniam įgyvendinimui turėjo įtakos 1995 m. balandžio 27 d. Europos žmogaus teisių konvencijos ratifikavimas. Su jos 5 str. nuostatomis koreliuojasi šio Konstitucijos straipsnio reikalavimai.

Europos žmogaus teisių konvencijos 5 str. „Teisė į laisvę ir saugumą“ numatyta, kad „kiekvienas asmuo turi teisę į laisvę ir saugumą. Niekam laisvė negali būti atimta kitaip, kaip šiais atvejais, ir įstatymo nustatyta tvarka:

- a) kai asmuo teisėtai kalinamas pagal kompetentingo teismo nuosprendį;
- b) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar suimamas dėl to, kad neįvykdė teismo teisėto sprendimo, arba kai norima garantuoti kokios nors įstatymo nustatytos prievolės vykdymą;
- c) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar suimamas, kad būtų pristatytas

kompetentingai teismo institucijai, pagrįstai įtariant jį padarius nusikaltimą ar kai pagrįstai manoma, jog būtina neleisti padaryti nusikaltimo, arba manoma, jog jis, padaręs tokį nusikaltimą, gali pabėgti;

- d) kai nepilnamečiui laisvė atimama pagal teisėtą sprendimą atiduoti jį auklėjimo priežiūrai arba kai jis teisėtai suimamas, kad būtų pristatytas kompetentingai institucijai;
- e) kai teisėtai sulaikomi asmenys, galintys platinti užkrečiamąsias ligas, psichiškai nesveiki asmenys, alkoholikai, narkomanai ar valkatos;
- f) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar suimamas dėl to, kad negalėtų be leidimo įvažiuoti į šalį, arba kai yra pradėtas jo deportavimo ar išdavimo kitai valstybei procesas.

2. Kiekvienam suimtajam turi būti nedelsiant jam suprantama kalba pranešta, dėl ko jis suimtas ir kuo kaltinamas.

3. Kiekvienas sulaikytasis ar suimtasis pagal šio str. 1 d. c punkto nuostatas turi būti skubiai pristatytas teisėjui ar kitam pareigūnui, kuriam įstatymas yra suteikęs teisę vykdyti teismines funkcijas, ir turi teisę į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką arba teisę būti paleistas proceso metu. Paleidimas gali būti sąlygojamas garantijų, kad jis atvyks į teismą.

4. Kiekvienas asmuo, kuriam atimta laisvė jį sulaikius ar suėmus, turi teisę kreiptis į teismą, kad šis greitai priimtų sprendimą dėl sulaikymo ar suėmimo teisėtumo ir, jeigu asmuo kalinamas neteisėtai, nuspręstų jį paleisti.

5. Kiekvienas asmuo, kuris yra sulaikymo, suėmimo ar kalinimo pažeidžiant šio str. nuostatas auka, turi teisę į nuostolių atlyginimą¹.

Tai, kad pirmosiose bylose nagrinėtos Europos žmogaus teisių teismo buvo pripažinta, jog Lietuva pažeidė Konvencijos 5 str. dėl asmens laisvės apsaugos, liudija, kad Konstitucijos ginama asmens laisvė dar nėra tinkamai suprasta ir ginama Lietuvos įstatymų. Jau po Konstitucijos priėmimo 1993 m. liepos 13 d. buvo papildytas Operatyvinės veiklos įstatymas, numatęs asmens prevencinio sulaikymo galimybes. Toks sulaikymas buvo reglamentuotas Baudžiamojo proceso kodekso 50(1) str. Pirmoji Europos žmogaus teisių komisijos pripažinta priimtina peticija *Jėčius prieš Lietuvą*² buvo dėl prevencinio sulaikymo įstatymo taikymo. Europos žmogaus teisių teismas nustatė konvencijos 5 str. 1, 3, 4 d. pažeidimus. Byloje *Grauslys prieš Lietuvą* asmuo taip pat skundėsi dėl sulaikymo teisėtumo ir kad apribojus jo laisvę, jis nebuvo skubiai pristatytas teisėjui.

¹ Žmogaus teisės. Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Vilnius, 2000. P. 10–11.

² <http://www.echr.coe.int/>

Europos žmogaus teisių teismas šioje byloje konstatavo Konvencijos 5 str. 1 d. ir to paties straipsnio 4 d. bei Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimus¹. Deja, ir šiuo atveju buvo pažeista asmens teisė į laisvę, garantuojama Konvencijos 5 str. ir byloje *Graužinis prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teismas nusprendė, kad Lietuva pažeidė Europos žmogaus teisių konvencijos 5 str. 4 d.

Taigi asmens laisvės neliečiamumas, garantuojamas Konstitucijos 20 str., turi būti suprantamas kaip reali asmens teisių garantija, interpretuojama atsižvelgiant ir į gausią Europos žmogaus teisių teismo jurisprudenciją².

Konstitucijos 21 str. įtvirtinta **teisė į žmogaus asmens, jo orumo neliečiamumą**. Konstitucijos 21 str. 2 d. nurodoma, kad žmogaus orumą gina įstatymas. Žmogaus orumo neliečiamumas suprantamas kaip draudimas žmogų kankinti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Svarbus ir šio straipsnio 4 d. formuluojamas reikalavimas, kad su žmogumi, be jo žinios ir laisvo sutikimo, negali būti atliekami moksliniai ar medicinos bandymai.

Konstitucinį asmens neliečiamumo principą galima aiškinti kaip teisių, moralinių priemonių sistemą, kuriomis garantuojamas asmens autonomiškumas, jo apsauga nuo nepagrįsto valstybės ir kitų asmenų įsikišimo, nuo neteisėto psichinio ar fizinio poveikio.

Su šia teise sietina ir asmens teisė gimti ir mirti pagarboje. Pagarba žmogaus gimimui ir mirčiai – du ypač svarbūs žmogaus teisių aspektai. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo (1996 m.) įstatymo 3 str. nurodoma, kad pacientai turi būti prižiūrimi ir mirti pagarboje. To paties straipsnio 5 d. nurodoma, kad pacientams turi būti suteikiamos mokslu pagrįstos nuskausminamosios priemonės, kad jie nekenktėtų dėl savo sveikatos sutrikimų.

Civilinio kodekso 2.25 str. „Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą“ formuluojamos nuostatos, kurios taip pat padeda atskleisti ir Konstitucijos 21 str. turinį.

Su Konstitucijos 21 str. turiniu galima sieti ir kitą Naujojo civilinio kodekso formuluojamą nuostatą (2.27. str. „Teisė pakeisti lytį“), leidžiančią asmeniui medicininiu būdu pakeisti lytį, šias nuostatas turėtų detalizuoti specialūs įstatymai.

Asmens neliečiamumo principas glaudžiai siejasi ir su priverstinio gy-

¹ <http://www.echr.coe.int/>

² Plačiau apie Europos žmogaus teisių konvencijos 5 straipsnio interpretavimą: *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000; *Berger V.* Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Vilnius, 1996. P. 77–151; Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

dymo draudimu, išskyrus įstatymuose nustatytus atvejus, pvz.: priverstinis psichikos ligonių gydymas ir kt. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme nurodoma, kad pacientas negali būti gydomas ar jam teikiama kokia kita sveikatos priežiūra ar slauga prieš jo valią, jeigu Lietuvos Respublikos įstatymu nenustatyta kitaip. Nepilnametis pacientas turi būti informuotas apie gydymą ir, jeigu jis pagal savo amžių ir išsivystymo lygį gali teisingai vertinti savo sveikatos būklę ir siūlomą gydymą (apie tai sprendžia gydantis gydytojas), nepilnametis taip pat negali būti gydomas prieš jo valią, jeigu Lietuvos Respublikos įstatymu nenustatyta kitaip. Gydytojas turi parinkti gydymo metodus, labiausiai atitinkančius nepilnamečio interesus.

Pagal Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo nuostatas, teikiant būtinąją (pirmąją ar skubiąją) medicinos pagalbą, kuriai yra būtinas paciento įstatyminio atstovo sutikimas, ji gali būti teikiama ir be įstatyminio atstovo sutikimo, jei jo negalima gauti laiku arba įstatyminis atstovas atsisako duoti sutikimą, o gydančio gydytojo ar slaugos darbuotojo nuomone, medicinos pagalbos suteikimas atitinka paciento interesus. Apie tai turi būti pažymima paciento ligos istorijoje. Jeigu paciento įstatyminis atstovas atsisako duoti sutikimą gydymui, kuris nėra skubus, o gydančio gydytojo nuomone, medicinos pagalbos suteikimas atitinka paciento interesus, tokiam gydymui sutikimą turi teisę duoti sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisija ar Lietuvos medicinos etikos komitetas (Lietuvos bioetikos komitetas). Į šią komisiją ar komitetą turi kreiptis sveikatos priežiūros įstaigos administracija ar gydantis gydytojas.

Paciento sutikimas gydymui reglamentuojamas ir Civilinio kodekso 6.729 straipsnyje.

Aiškindamiesi asmens orumo turinį, turėtume nagrinėti ir Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimą, kuriame nagrinėjamas mirties bausmės atitikimas Konstitucijai.

Konstitucinis Teismas šiame nutarime konstatavo, kad „... iš prigimtinių teisių tarptautinė bendruomenė išskiria žmogaus gyvybę ir orumą. Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai. Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes.

Taigi žmogaus gyvybė ir orumas, kaip išreiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo. Atsižvelgiant į tai, žmogaus gyvybė ir orumas vertintini kaip ypatingos vertybės. Konstitucijos paskirtis tokiu atveju yra užtikrinti šių vertybių gynimą ir gerbimą. Šie

reikalavimai keliami visų pirma pačiai valstybei”.

„Orumo samprata pirmiausia siejama su tuo, kaip pats žmogus vertina save, koks jo požiūris į save, o kartu – kaip reiškiasi jo santykiai su aplinkiniais. Orumas yra ne tik savikontrolės forma (kad nenukentėtų orumas), bet ir vienas iš būdų, kuriais žmogus įsisąmonina savo pareigą bei atsakomybę visuomenei. Orumas taip pat reguliuoja asmens ir visuomenės santykius, nes aplinkiniai turi pripažinti jo asmenį, jo teises. Taigi žmogaus orumas yra ne tik tai, kaip subjektas save vertina, bet ir visuma objektyvių savybių, kurios apibūdina šio asmens vertę visuomenėje. Tai gali būti žmogaus išsimokslinimas, jo gyvenimo būdas, dorovinės savybės, sugebėjimas bendrauti ir padėti kitiems ir pan.

Kiekvieno žmogaus orumas turi būti ginamas nepriklausomai nuo to, kokias teises ar kokybines savybes jis turi¹”.

Visuomenės informavimo įstatyme (priimtame 1996 m., ir šiuo metu galiojančiame 2000 m. redakcijos) taip pat siekiama apsaugoti asmens orumą, įstatymo 13 str. „Asmens teisių, garbės ir orumo apsauga” nurodoma, kad siekiant nepažeisti asmens teisių, apsaugoti jo garbę ir orumą, renkant ir viešai skelbiant informaciją draudžiama: be asmens sutikimo filmuoti, fotografuoti ar daryti garso ir vaizdo įrašus jam priklausančioje valdoje; filmuoti, fotografuoti ar daryti garso ir vaizdo įrašus neviešų renginių metu be organizatorių, turinčių teisę rengti tokius renginius, sutikimo; filmuoti ir fotografuoti žmogų ir naudoti jo atvaizdus reklamai visuomenės informavimo priemonėse be šio žmogaus sutikimo.

Visuomenės informavimo įstatymo 13 str. 1 d. nurodyti draudimai neataikomi renkant informaciją, jei yra pagrindas manyti, kad fiksuojami teisės pažeidimai. Už 13 str. nustatytų reikalavimų pažeidimą renkant ir skelbiant viešąją informaciją atsakoma Visuomenės informavimo ir kitų įstatymų nustatyta tvarka.

O Visuomenės informavimo įstatymo 16 str. „Teisė gauti atlyginimą už padarytą moralinę ir materialinę žalą” nurodoma, kad kiekvienas fizinis asmuo, kurio garbę ir orumą žemina paskelbta tikrovės neatitinkanti informacija apie jį, turi teisę pagal įstatymus gauti atlyginimą už padarytą moralinę žalą. Pagal Civilinio kodekso 2.24 str. „Asmens garbės ir orumo gynimas”, visuomenės informavimo priemonė, paskleidusi asmens reputaciją žeminančius ir tikrovės neatitinkančius duomenis, privalo atlyginti asmeniui padarytą turčinę ir neturčinę žalą tik tais atvejais, kai ji žinojo ar turėjo žinoti, jog paskleista informacija neatitinka tikrovės, taip pat kai tą informaciją paskelbė jos darbuotojai ar informacija paskleista anonimiškai, o visuomenės informavimo priemonė atsisako nurodyti tą informaciją pateikusį asmenį. Visais kitais atvejais turčinę ir neturčinę

¹ Pavilonis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999. Nr. 1–2. P. 54.

žalą privalo atlyginti duomenis paskleidęs asmuo. Asmuo turi teisę reikauti teismo tvarka paneigti paskleistus duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės, taip pat atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą. Po asmens mirties tokią teisę turi jo sutuoktinis, tėvai ir vaikai, jeigu tikrovės neatitinkančių duomenų apie mirusįjį paskleidimas kartu žemina ir jų garbę bei orumą. Preziumuojama, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, kol juos paskleidęs asmuo neįrodo priešingai.

Konstitucijos 21 str. 3 d. nuostatos gali būti interpretuojamos Europos Tarybos Konvencijos prieš kankinimą ir kitą žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987 m.) kontekste. Šią Konvenciją Lietuva ratifikavo 1998 metais. Konstitucinis Teismas analizavo Europos žmogaus teisių teismo nagrinėtą bylą Airija prieš Jungtinę Karalystę (1978 m.) ir pažymėjo, kad gali būti išskiriami tokie draudžiamo elgesio tipai – „kankinimas – sąmoningas nežmoniškas elgesys, sukeliantis dideles kančias; nežmoniškas elgesys arba baudimas – didelių moralinių ar fizinių kančių sukėlimas; žeminantis elgesys arba baudimas – toks elgesys, kuriuo tam, kad ižėstų, pažemintų arba palaužtų fizinių ar moralinių pasipriešinimą, aukai siekiama sukelti baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmą. Tačiau „žeminantis“ negali būti interpretuojamas tik kaip nemalonus ar nepriimtinas”.

Visų pirma pažymėtina, kad Konstitucijos 21 str. 3 d., kaip ir tarptautiniai dokumentai, draudimą kankinti, žaloti, žeminti žmogaus orumą, žiaurų elgesį ar baudimą sieja visų pirma su valstybės ir tam tikrų jos institucijų veikla. Vadinasi, tokie draudimai yra nustatyti siekiant apginti žmogų nuo neteisėtų valstybės pareigūno ar kito asmens, turinčio valstybės įgaliojimus, veiksmų. Tačiau ne kiekvienas pareigūno elgesys, turintis žmogui nemalonių padarinių, gali būti pripažintas neteisėtu. Antai neigiamų padarinių ir tam tikru atžvilgiu kentėjimas atsiranda pritaikius baudžiamajame įstatyme numatytas ir tarptautinės bendrijos pripažįstamas sankcijas (pvz., laisvės atėmimą, baudą, teisių apribojimą ir pan.), kurios nustato tam tikrus asmens suvaržymus. Jie sudaro būtinajį bausmės elementą ir dėl jų teisėtumo nekyla problemų. Vadinasi, tie atvejai, kai, pvz.: sulaikytas įtariamasis ar asmuo už padarytą nusikaltimą teismo nubaudžiamas laisvės atėmimu ir dėl to jis patiria tam tikrų nepatogumų ar kenčia, negali būti traktuojami kaip Konstitucijos draudžiamos bausmės.

Šiuolaikinės medicinos technologijų naujovės veržiasi į žmogaus sveikatos sritį, sudarydamos ne tik teises, bet ir svarbias etikos problemas. Civilinio kodekso 2.25 str. „Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą“ nurodoma, kad fizinis asmuo neliečiamas. Be paties asmens (o asmeniui esant neveiksniam – be jo atstovo pagal įstatymą) valios ir laisvo sutiki-

mo, su juo negali būti atliekami jokie moksliniai, medicinos bandymai ar tyrimai. Toks sutikimas turi būti išreikštas raštu. Atlikti intervenciją į žmogaus kūną, pašalinti jo kūno dalis ar organus galima tik asmeniui sutikus. Sutikimas chirurginei operacijai turi būti išreikštas raštu. Jeigu asmuo yra neveiksnius, tokį sutikimą gali duoti jo globėjas, tačiau neveiksniui asmeniui kastruoti, sterilizuoti, jo nėštumui nutraukti, jį operuoti, jo organui pašalinti būtinas teismo leidimas. Tokio sutikimo nebereikia būtino reikalingumo atvejais, siekiant išgelbėti asmens gyvybę, kai jai gresia realus pavojus, o pats asmuo negali išreikšti savo valios. Asmuo raštu gali nustatyti savo kūno panaudojimo būdą po mirties, laidojimo tvarką ir būdą. Žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos tvarką nustato atskiras įstatymas. Žmogaus kūnas, jo dalys ar organai ir audiniai negali būti komercinių sandorių dalyku. Tokie sandoriai yra niekiniai. Asmuo, kurio teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą buvo pažeista, turi teisę reikalauti iš kaltų asmenų atlyginti turtinę ir neturtinę žalą.

Šiuo metu biomedicininis tyrimus reglamentuoja 2000 m. priimtas Biomedicininis tyrimų etikos įstatymas, kuris buvo parengtas atsižvelgiant į Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvenciją. Ši Konvencija yra vienas pagrindinių tarptautinių dokumentų, reglamentuojančių biomedicininis tyrimus. Europos Tarybos žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija priimta 1997 m., Lietuva ją pasirašė, bet neratifikavo. Konvencijoje formuluojamas svarbus konstitucinio lygmens principas, kad žmogaus interesai ir gerovė turi būti svarbesni už išimtinis visuomenės ar mokslo interesus (2 str.). Konvencijos 1 str. formuluojant jos priėmimo tikslą akcentuojama, kad valstybės turi ginti visų žmonių orumą bei tapatybę ir užtikrinti pagarbą, be išimties kiekvieno asmens neliečiamumui bei kitoms teisėms ir laisvėms taikant biologijos ir medicinos mokslus. Valstybės turi imtis visų teisinių priemonių, kad Konvencijos nuostatos būtų veiksmingos.

Biomedicininiai tyrimai – tai sudėtinga medicinos, biologijos mokslo sritis, kurių tikslas patikrinti medicinos mokslo hipotezes ir plėtoti pažinimą apie žmogaus biocheminius, fiziologinius, morfologinius, psichologinius ir kitus funkcionavimo ypatumus. Biomedicininis tyrimų etikos įstatymas nustato biomedicininis tyrimų etikos reikalavimus ir principus, leidimų atlikti biomedicininis tyrimus išdavimo tvarką, biomedicininis tyrimų atlikimo kontrolės tvarką bei atsakomybę už šio įstatymo reikalavimų pažeidimus. Biomedicininiai tyrimai turi būti atliekami vadovaujantis principu – žmogaus interesai svarbesni už visuomenės ir mokslo interesus. Ši nuostata sutampa su Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijoje nurodytais reikalavimais. Biomedicininis tyrimus reglamentuojant Lietuvoje, buvo atsižvelgta į šios konvencijos reikalavimus.

Biomedicininų tyrimų objektai gali būti gyvi žmonės ar jų grupės, vaisius, audiniai, organai, ląstelės bei genetinė medžiaga, žmonių lavonai, medicinos dokumentai. Gyvi žmonės ar jų grupės ir vaisius biomedicininų tyrimų objektais gali būti tik turint tam tikrų neklinikinių tyrimų išsamius duomenis. Neklinikiniai tyrimai turi būti atlikti pagal Geros laboratorinės praktikos taisykles, kurias tvirtina Sveikatos apsaugos ministerija. Klinikiniai tyrimai turi būti atliekami pagal Geros klinikinės praktikos taisykles, kurias tvirtina Sveikatos apsaugos ministerija.

Geros klinikinės praktikos taisyklės nustato būtiniausias naujų, kduotų vaistų perspektyvinių tyrimų reikalavimus ir apima Europos Sąjungos direktyvos 75/ 318/ EEC nuostatas. Geros klinikinės praktikos taisyklės yra patvirtintos Sveikatos apsaugos ministro ir yra svarbus šią sritį reglamentuojantis teisės aktas.

Klinikiniai tyrimai – tai biomediciniai tyrimai su gyvais žmonėmis, o neklinikiniai tyrimai – tyrimai, kuriuose žmonės nėra tyrimo objektai. Su žmogaus embrionais leidžiama atlikti tik klinikinius stebėjimus (neinvazinius tyrimus). Kiti biomedicininiai tyrimai su žmogaus embrionais, taip pat jų kūrimas biomedicininų tyrimų tikslais yra draudžiami. Su vaisiumi leidžiama atlikti tik tuos biomedicininus tyrimus, kurių numatoma naudoti tiriamam vaisiui viršija medicininę riziką. Žmogų klonuoti draudžiama.

Biomediciniai tyrimai gali būti vykdomi tik laikantis tokių reikalavimų: yra biomedicininų tyrimų mokslinė ir praktinė vertė; užtikrinta tiriamojo interesų apsauga bei informacijos apie tiriamąjį konfidencialumas; gautas savanoriškas tiriamojo asmens sutikimas; yra tyrėjo ir biomedicininų tyrimų užsakovo civilinės atsakomybės draudimas dėl galimos žalos tiriamajam; yra Lietuvos bioetikos komiteto ar Regioninio biomedicininų tyrimų etikos komiteto leidimas; to nedraudžia kiti įstatymai.

Ypač yra saugomos vadinamųjų pažeidžiamų asmenų, su kuriais biomediciniai tyrimai gali būti atliekami tik esant papildomiems jų apsaugos reikalavimams, teisės. Pagal Biomedicininų tyrimų etikos įstatymo nuostatas pažeidžiami asmenys – tai asmenys, kurių sutikimui dalyvauti biomedicininame tyrime gali turėti įtakos išorinės aplinkybės.

Pažeidžiamais asmenimis laikomi: asmenys, turintys psichikos sutrikimų, bet galintys duoti sutikimą dalyvauti biomedicininame tyrime; nepilnamečiai; studentai, jei jų dalyvavimas biomedicininame tyrime susijęs su studijomis; asmenys, gyvenantys globos įstaigose; kariai jų tikrosios karinės tarnybos metu; sveikatos priežiūros įstaigų, kuriose atliekamas biomedicininis tyrimas, darbuotojai, pavaldūs tyrėjui.

Lietuvos bioetikos komitetas motyvuotu sprendimu gali pripažinti (priskirti) pažeidžiamais asmenimis ir kitų asmenų grupes. Biomedicini-

niai tyrimai negali būti atliekami su įkalinimo įstaigose ar kitose laisvės atėmimo vietose esančiais asmenimis.

Pažeidžiamiems asmenims yra taikomos papildomos jų interesų apsaugos priemonės.

Jeigu tiriamasis yra nepilnametis, asmens sutikimą atlikti biomedicininį tyrimą duoda abu tėvai ar įstatyminiai nepilnamečio atstovai ir rajono, miesto vaikų teisių apsaugos tarnyba. Jei nepilnamečio tėvai gyvena skyrium, būtinas vieno iš tėvų ar įstatyminio atstovo ir rajono, miesto vaikų teisių apsaugos tarnybos sutikimas.

Asmens, sergančio psichikos liga, bet galinčio sąmoningai sutikti dalyvauti biomedicininiam tyrime, sutikimą turi patvirtinti du liudytojai ir sveikatos priežiūros įstaigos, kurioje atliekamas biomedicininis tyrimas, vadovas. Taip pat turi būti sveikatos priežiūros įstaigos Medicinos etikos komisijos pritarimas.

Biomedicinių tyrimų kontrolę vykdo Lietuvos bioetikos komitetas ir Regioniniai biomedicininiių tyrimų etikos komitetai; jie išduoda leidimus biomediciniams tyrimams Lietuvoje. Daugiausia tyrimų atliekama tiriant naujų vaistų poveikį ir efektyvumą, leidimai juos vykdyti išduodami tik esant Valstybinės vaistų kontrolės tarnybos teikimui. Ginčus dėl leidimo vykdyti biomedicinius tyrimus neišdavimo ar jo panaikinimo tarp biomedicininio tyrimo užsakovo, pagrindinio tyrėjo ir Lietuvos bioetikos komiteto sprendžia teismas.

Kadangi biomedicinos tyrimai – sudėtinga teisės sritis, kurioje susikerta žmogaus teisių ir biomedicinos mokslo vystymo interesai. Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija reikalauja, kad Konvencijos dalyvės įsipareigotų ginti visų žmonių orumą bei tapatybę ir užtikrintų pagarbą kiekvieno asmens neliečiamumui bei kitoms teisėms ir pagrindinėms laisvėms taikant biologijos ir medicinos mokslus. Bet kokia intervencija į sveikatos sritį, įskaitant ir tyrimus, turi būti vykdoma laikantis tam tikrų profesinių įsipareigojimų ir standartų.

Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo (1995 m.) 18 str. formuluojami griežti reikalavimai, atitinkantys Konstitucijos nuostatas, kad Klinikiniai eksperimentiniai gydymo metodai, psichochirurgija gali būti taikomi psichikos ligoniams tik gydymo tikslu medicinos etikos komisijai prižiūrint, jie gali būti taikomi tik, jeigu ligonis tai sąmoningai suprato ir davė raštišką sutikimą, patvirtintą dviejų liudininkų ir psichiatrijos įstaigos vyriausiojo gydytojo, tam turi būti ir medicinos etikos komisijos pritarimas.

Nors šiuo metu galima teigti, kad biomedicininiai tyrimai yra teisiškai tinkamai reglamentuoti, tačiau ypač svarbu yra šių teisės nuostatų tinkamas įgyvendinimas ir kontrolė, biomedicininiių tyrimų viešumas.

Konstitucijos 22 str. įtvirtinta **teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą**.

Žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas. Asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami. Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsಿನimosi į jo garbę ir orumą.

Privatus gyvenimas yra suprantamas kaip kiekvieno asmens sritis, į kurią niekas negali be asmens sutikimo įsikišti. Ši asmens neliečiama sritis, kaip galima spręsti iš Konstitucijos 22 str. 4 d., tai jo asmeninis, šeimyninis gyvenimas, asmens garbė ir orumas. Privati informacija sudaro asmens privataus gyvenimo neliečiamumo turinį. Jai priskiriama ir informacija apie asmens sveikatą.

Konstitucijos 22 str. glaudžiai siejasi ir su Konstitucijos 24 str., reglamentuojančiu asmens būsto neliečiamumą ir su Konstitucijos 23 str. apie nuosavybės apsaugą.

Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinime, skirtame Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 7 str., 7(I) str. ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikai, nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas, pažymima, kad privatus gyvenimas apima privatų šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą be leidimo publikuoti asmenines nuotraukas, draudimą skelbti gautą ir surinktą konfidencialią informaciją ir pan¹. Taigi Aukščiausiasis Teismas, interpretuodamas anksčiau galiojusio civilinio kodekso 7 (I) straipsnį atskiria asmens garbę ir orumą bei žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą kaip du savarankiškus fizinio asmens gynimo objektus. Toks šių objektų atskyrimas egzistuoja ir naujajame civiliniame kodekse – 2.23 str. „Teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą“, 2.24 str. – „Asmens garbės ir orumo gynimas“.

Kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje, kai kuriuose reikšminguose tarptautiniuose dokumentuose, pvz., JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje, asmens garbės ir orumo apsauga įtvirtinama kartu su privataus gyvenimo neliečiamumu: niekas neturi patirti savavališko kišimosi į savo asmeninį ir šeimos gyvenimą, savo būsto neliečiamumą, susirašinėjimo slaptumą, kėsಿನimosi į savo garbę ir orumą; kiekvienas turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi arba

¹ Lietuvos Teismų praktika: apžvalgos, konsultacijos, nutarimai, sprendimai, nutartys : civilinė teisė ir civilinis procesas, 1991 01 17 - 2000 06 16/-3asis papild. leid.- Vilnius, 2000. P. 335.

tokių kėsinimūsi¹. Panašiai šios teisės interpretuojamos ir JTO Tarptautiniame Pilietinių ir politinių teisių pakto 17 str.² Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnyje, apibrėžiant teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas) atskirai nepaminėta asmens garbė ir orumas, bet ir atskiro straipsnio, skirto šių vertybių apsaugai, taipogi nėra. Taigi asmens orumo apsauga turėtų būti traktuojama kaip privataus asmens gyvenimo dalis. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje teisės klasifikuojamos į atskiras grupes, viena jų – „Orumas“. Šioje grupėje atskirai formuluojamas 1 straipsnis „Žmogaus orumas“ – žmogaus orumas yra nepažeidžiamas; jį privalu gerbti ir ginti. Tame pat skyriuje yra ir straipsnis, skirtas pagarbai privačiam ir šeimos gyvenimui (7 str.) : kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo arba jos privatus gyvenimas ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir ryšiai. Asmens duomenų apsaugai tame pat skyriuje skirtas atskiras straipsnis³.

Be to, Europos Tarybos Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje 428/1990 „Dėl masinės informacijos priemonių“ yra pateikta tokia asmeninio gyvenimo samprata – žmogaus teisė gyventi asmeninį gyvenimą apima privatų, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą be leidimo publikuoti asmeninę nuotrauką, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją.

Taigi, galimo įvairaus asmens garbės ir orumo ir privataus gyvenimo teisinio įtvirtinimo būdo, (jų sujungimo ar išskyrimo į atskirus teisės ginamus objektus), manytume, kad vertinant privataus gyvenimo neliečiamumą platesniu aspektu konstitucinėje teisėje, ši teisė galėtų būti traktuojama ir kaip apimanti asmens garbę bei orumą. O šeimos gyvenimas, būsto neliečiamumas bei asmens duomenų apsauga gali būti traktuojamos ir kaip savarankiškos teisės, nors žvelgiant platesniu aspektu, jos patenka į privataus gyvenimo sampratą.

Privataus gyvenimo neliečiamumas kaip konstitucinės teisės principas susiformavo palyginti neseniai, tai XX a. antrosios pusės principas, nors jo ištakų reikėtų ieškoti ir ankstesnių amžių teisės doktrinos. Teisės į privatumą istorinės ištakos siekia hebrajų kultūrą, klasikinę Graikiją. Privataus gyvenimo neliečiamumą kaip teisės principą pirmiausia buvo bandoma apibrėžti moksliniuose straipsniuose. 1890 m. D. Warrenas ir Louisas D. Brandeis paskelbė straipsnį „Teisė į privatumą“ („*The Right*

¹ Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius. 2000., p. 12.

² Ibid. p. 25.

³ Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Vilnius 2000. P. 128–129.

to Privacy”)), kuriame apibrėžė šią teisę kaip teisę būti paliktam vienam (*right to be alone*). Straipsnio autoriai asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą gynė nuo nepagrįsto kitų asmenų – draugų, kaimynų, darbdavių, žurnalistų ir kt. – kišimosi. Šio straipsnio įtaka JAV teisės doktrinai buvo labai didelė, teismai pradėjo priimti nagrinėti ieškinius dėl nepagrįsto kišimosi į asmeninį gyvenimą (*intrusion*), viešo privačių faktų atskleidimo (*public disclosure of private facts*), klaidinančių faktų pateikimo (*false light*) ir pasisavinimo (*appropriation*)¹.

Privataus gyvenimo neliečiamumą, t.y. asmens privatumą labai sunku vienareikšmiškai apibrėžti. Kai kurie autoriai išskiria tokias asmens privatumo sritis:

- 1) privatumas informacijos srityje, kuri apima taisykles, pagal kurias asmeninio pobūdžio informacija gali būti renkama ir tvarkoma, tai apima finansinio pobūdžio ir medicininio pobūdžio informaciją;
- 2) asmens fizinį privatumą, kuris apsaugo asmenį nuo tokių procedūrų kaip prieš asmens valią vykdomų asmens apžiūrų, priverstinis narkotikų testavimas ir pan.;
- 3) komunikacijų susižinojimo privatumas, kuris apima korespondencijos, telefoninių pokalbių, kompiuterinio pašto ir kt. saugumą ir privatumą;
- 4) teritorinį privatumą, kuris apima apribojimus skverbtis į namų ir kitą aplinką, pavyzdžiui, darbo vietą ar viešą aplinką².

Svarbi asmens privataus gyvenimo dalis – tai asmens šeimos gyvenimas ir jo neliečiamumas. Civilinio kodekso 3.5. str. „Šeimos teisių įgyvendinimas ir gynimas” numatyta, kad asmenys savo nuožiūra įgyvendina šeimos teises ir nevaržomai jomis naudojasi, taip pat ir teisę į šeimos teisių gynybą. Šio straipsnio 2 d. numatyta, kad įgyvendindami šeimos teises ir vykdydami šeimos pareigas, asmenys privalo laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles, geros moralės principus ir veikti sąžiningai. Šio str. 3 d. nurodoma, kad draudžiama piktnaudžiauti šeimos teisėmis, t.y. draudžiama jas įgyvendinti tokiu būdu ir priemonėmis, kurios pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalą kitiems asmenims. Jeigu asmuo piktnaudžiauja šeimos teise, teismas gali atsisakyti jį ginti.

Svarbi šeimos gyvenimo dalis yra laisvas santuokos sudarymas. Konstitucijos 38 str. konstatuojama, kad santuoka yra sudaroma laisvu vyro ir moters susitarimu. Civilinio kodekso 3.7 str. „Santuokos samprata” numatyta, kad santuoka yra įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriš-

¹ Alderman E. and Kennedy C. The Right to Privacy. Published by Alfred A. Knopf, Inc. New York, 1995.

² Privacy and Human Rights 1999. An international survey of privacy laws and developments. Electronic Privacy information center Washington, DC. USA, p. 5.)

kas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. Santuoka sudaroma laisva moters ir vyro valia. Sudarę santuoką, sutuoktiniai sukuria šeimos santykius. Civilinio kodekso 3.11 str. „Draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims” nurodoma, kad santuoką leidžiama sudaryti tik su skirtingos lyties asmeniu. Civilinis kodeksas pripažįsta partnerystės santykius tik tarp skirtingų lyčių asmenų; kodekso VI d. XV skyrius yra skirtas bendram gyvenimui neįregistruvus santuokos reglamentuoti.

Privataus gyvenimo samprata apima ir asmens teisę į vardą ir jo gynamą. Civilinio kodekso 2.20 str. numatyta, kad kiekvienas fizinis asmuo turi teisę į vardą. Teisė į vardą apima teisę į pavardę, vardą (vardus) ir pseudonimą. Neleidžiama įgyti teisių ir pareigų prisidengiant kito asmens vardu. Kodekso 2.21 str. reglamentuojamas teisės į vardą gynimas, o 2.22 str. „Teisė į atvaizdą” reglamentuojamas asmens atvaizdo gynimas ir numatyta, kad fizinio asmens nuotrauka (jos dalis), portretas ar kitoks atvaizdas gali būti atgaminami, parduodami, demonstruojami, spausdinami, taip pat pats asmuo gali būti fotografuojamas tik jam sutikus. Po asmens mirties tokių sutikimą gali duoti jo sutuoktinis, tėvai ar vaikai.

Šiuo metu daug Lietuvos įstatymų nuostatų nemažai dėmesio skiria asmens privataus gyvenimo apsaugai, ypač informacijai apie asmens privatų gyvenimą. Tai 1996 m. priimtas ir galiojantis 2000 m. redakcijos Visuomenės informavimo įstatymas, Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, kuris buvo priimtas 1998 m. ir šiuo metu galioja 2000 m. redakcijos, ir kt.

Įstatymai nevienodai traktuoja asmenų privataus gyvenimo apsaugą tais atvejais, kai apie viešo asmens privatų gyvenimą yra skelbiamos žinios, turinčios įtakos visuomenei.

Civilinio kodekso 2.24 str. „Asmens garbės ir orumo gynimas” 6 d. nurodoma, kad asmuo, paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis apie viešą asmenį bei jo valstybinę ar visuomeninę veiklą, jeigu jis įrodo, kad veikė sąžiningai siekdamas supažindinti visuomenę su tuo asmeniu ir jo veikla, yra atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės. Visuomenės informavimo įstatyme taip pat yra nuostata, kad informacija apie viešo asmens (valstybės politikų, valstybės tarnautojų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovų bei kitų visuomeninėje ir politinėje veikloje dalyvaujančių asmenų) privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo, jeigu ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias šio asmens privataus gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes.

Nors Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nėra pareiškęs nuomonės dėl naujai galiojančio civilinio kodekso minėto straipsnio, tačiau ir ankstesniojo civilinio kodekso normų interpretavimas gali padėti išsiaiškinti kai kurias svarbias informacijos apie viešuosius asmenis skleidimo nuostatas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos apibendrinime skirtame

Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 7 str., 7(I) str. ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikai, nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas¹, pažymima, kad nei vienas teisinis aktas konkrečiai neapibrėžia viešųjų asmenų rato, asmens priskyrimo viešųjų asmenų kategorijai klausimą teismas turėtų spręsti kiekvienu atveju individualiai, atsižvelgdamas į Visuomenės informavimo įstatymo nuostatas. Viešaisiais asmenimis laikytini valstybės ir savivaldybės politikai, „A“ lygio valdininkai, aukšti „B“ lygio valdininkai ir pareigūnai, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovai ir kiti visuomenėje bei politinėje veikloje dalyvaujantys asmenys. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone viešais asmenimis laikytini ir kiti visuomeninėje veikloje dalyvaujantys asmenys – dalyvaujantys įvairiose visuomeninėse organizacijose, fonduose ir judėjimuose bei žinomi asmenys, įtakojantys visuomeninį gyvenimą, – žinomi menininkai, sportininkai, žurnalistai, kitų profesijų atstovai. Įstatyminės tam tikro pareigūno asmens neliečiamumo garantijos nelaikytinos draudimu informuoti apie jo gyvenimą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžia, kad viešųjų asmenų privataus gyvenimo ribos saugomos skirtinga apimtimi, kadangi teisėtas visuomenės interesas žinoti apie atskiro viešojo asmens privatų gyvenimą priklauso nuo šio asmens įtakos visuomenei ir kiekvieno viešojo asmens atžvilgiu yra skirtingas, nustatydami viešojo asmens privataus gyvenimo apsaugos ribas, teismai turėtų atsižvelgti į visuomeninio ir politinio gyvenimo situaciją, asmenų įtakingumą visuomenės būklei ir Europos žmogaus teisių teismo praktiką. Viešojo asmens ieškinys gali būti tenkinamas įrodžius, jog informacija paskelbta apie visuomeninės reikšmės neturinčias viešojo asmens privataus gyvenimo aplinkybes ar asmens savybes be jo sutikimo.

Toks skirtingas požiūris į viešą ir privatų asmenį privataus gyvenimo apsaugos požiūriu galėtų kelti abejonių dėl galimo neatitikimo Konstitucijos nuostatoms, kadangi Konstitucijoje yra ginamas visų asmenų privatus gyvenimas, jų nediferencijuojant, tačiau akivaizdu, kad viešo asmens privataus gyvenimo apsauga turi būti derinama ir su visuomenės teise žinoti, ir ypač tais atvejais, kai viešo asmens veiksmai turi visuomeninę reikšmę ir gali įtakoti visuomenei reikšmingų sprendimų priėmimą.

Teisė į privataus gyvenimo apsaugą nėra absoliuti, t.y. nepriskiriama toms žmogaus teisėms, kurios negali būti ribojamos, kaip teisė į gyvybę ar draudimas asmenį kankinti, su juo elgtis nežmoniškai, žeminant jo orumą, ir gali būti įstatymų numatytais atvejais ribojama.

¹ Lietuvos Teismų praktika: apžvalgos, konsultacijos, nutarimai, sprendimai, nutartys : civilinė teisė ir civilinis procesas, 1991 01 17 - 2000 06 16/ 3asis papild. leid.- Vilnius, 2000, p. 387.

Privataus gyvenimo apsauga glaudžiai siejasi su teise į informaciją, ir ypač teise paskleisti informaciją apie asmenį kompromituojančią informaciją. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 52 str. 2 d. kompromituojančia (kandidatą) informacija pripažįstama tokia medžiaga, kuria siekiama paveikti rinkėjus, kad šie nebalsuotų už konkretų kandidatą, ir kurioje pranešama kandidatą neigiamai apibūdinanti žinia. Visuomenės informavimo priemonėse paskelbta nuomonė (skirtingai nuo žinios, nuomonei netaikomi tiesos kriterijai) apie kandidatą, taip pat ir neigiamai nepripažįstama kompromituojančia medžiaga ir nesuteikia kandidatui teisės reikalauti paskelbti atsakomąją medžiagą.

Nagrinėjant asmens privataus gyvenimo apsaugos klausimus, ypač svarbu Europos žmogaus teisių konvencijos 8 ir 10 str. ir jų interpretacija Europos žmogaus teisių teismo sprendimuose.

Konvencijos 8 str. „Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą“ nurodoma, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamumas ir susirašinėjimo slaptumas. Valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Konvencijos 10 str. „Saviraiškos laisvė“ numatyta, kad kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Šis str. netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įstaigų. Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai yra susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos dėl valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią išlaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir bešališkumą¹.

Vienoje iš bylų (*Lingensas prieš Austriją*) Europos žmogaus teisių teismas yra pareiškęs, kad leistinos politiko kritikos ribos yra daug platesnės negu paprasto mirtingojo: nepaisant to, kad politikas taip pat naudojasi Konvencijos 10 str. 2 d. apsauga, jo reputacijos apsauga turi būti suderinta su laisvos diskusijos politiniais klausimais interesais². Kitoje bylo-

¹ Žmogaus teisės. Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Vilnius, 2000. P. 13.

² Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Vilnius, 1997. P. 478–480.

je (*Castellsas prieš Ispaniją*) Teismas yra pažymėjęs, kad leistinos kritikos ribos yra platesnės vyriausybei negu paprastam mirtingajam ar net politikui¹.

O byloje *Fressoz ir Roire prieš Prancūziją*² Europos žmogaus teisių teismas patvirtino, kad Konvencijos 10 str. gina žurnalistų teises skelbti informaciją, turinčią viešą interesą, jeigu jie veikia gera valia, remiasi faktais ir pateikia patikimą ir tikslią informaciją sutinkamai su žurnalistikos etika.

Taigi nors Europos žmogaus teisių konvencija ir neriboja viešojo asmens privataus gyvenimo apsaugos, ko nėra ir Konstitucijos 22 str., tačiau teisės skelbti informaciją apie tokių asmenų privatų gyvenimą požiūriu (Konvencijos 10 str.), jų apsauga nelygi kitų asmenų privataus gyvenimo teisių apsaugai.

Klaidinga būtų teigti, kad viešieji asmenys neturi teisės į privataus gyvenimo apsaugą, tačiau informacija apie jų privatų gyvenimą, jeigu ji yra susijusi su teisėtu visuomenės interesu žinoti visuomeninę reikšmę turinčias privataus asmens gyvenimo aplinkybes, gali būti paskelbta visuomenės informavimo priemonėse ir nėra traktuojama kaip tokių asmenų teisių pažeidimas ir Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu.

Konstitucijos 22 str. 2 d. formuluojama griežta nuostata, kad asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami. Ši Konstitucijos nuostata gali būti interpretuojama atsižvelgiant į įstatymuose nustatytus atskirus atvejus, kai tokia teisė gali būti ribojama. Operatyvinės veiklos įstatymo 7 str. 2 d. nuostatos formuluoja sąlygas, kurioms esant, operatyvinės veiklos subjektai gali kontroliuoti pašto siuntas ir elektros ryšius bei asmens susirašinėjimą, telegrafo ir kitus pranešimus, klausytis telefoninių pokalbių ir daryti jų įrašus. Šio įstatymo 10 str. formuluojamos sąlygos, kurioms esant, operatyvinės veiklos subjektai gali ir slapta apžiūrėti gyvenamąsias patalpas, naudoti specialią techniką.

Baudžiamojo proceso normos taip pat reglamentuoja asmens susirašinėjimo, telefoninių pokalbių ir telegrafinių pranešimų slaptumą ir galimybes šias teises riboti.

Svarbi yra ir Konstitucijos 22 str. 3 d., kurioje nurodoma, kad informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Šią Konstitucijos nuostatą reikėtų interpretuoti kaip galimybę rinkti informaciją apie asmens privatų gyvenimą be jo sutikimo tik tokią galimybę reglamentavus įstatymu ar teismo sprendimu.

¹ Ibid. P. 481–484.

² Eur. Court H. R. *Fressoz and Roire* judgment of 21 January 1999 (par. 50) Reports of Judgments and Decisions 1999–I.

Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme, priimtame 1996 m. ir šiuo metu galiojančiame 2000 m. redakcijos, taip pat nurodoma, kad šio įstatymo tikslas – ginti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo teisę ryšium su asmens duomenų tvarkymu ir sudaryti sąlygas laisvam asmens duomenų judėjimui. Įstatymas reglamentuoja santykius, kurie atsiranda tvarkant asmens duomenis automatinio būdu, taip pat neautomatinio būdu tvarkant asmens duomenų susistemintas rinkmenas: sąrašus, kortekas, bylas, sąvadus. Įstatymas nustato fizinių asmenų kaip duomenų subjektų teises, šių teisių apsaugos tvarką, juridinių ir fizinių asmenų (taip pat įmonių, neturinčių juridinio asmens teisių) teises, pareigas ir atsakomybę tvarkant asmens duomenis.

Asmens duomenys šiame įstatyme suprantami kaip bet kuri informacija, susijusi su fiziniu asmeniu – duomenų subjektu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis, kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai. Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme atskirai aptariama ir ypatingų asmens duomenų sąvoka ir jų tvarkymo sąlygos. Prie ypatingų asmens duomenų priskiriami duomenys apie asmens rasinę ir etninę kilmę, politinius, religinius, filosofinius ar kitus įsitikinimus, sveikatą, teistumą ir kt.

Nemaža dalis informacijos apie asmens privatų gyvenimą, kaupiama sveikatos priežiūros tikslais. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 10 str. „Privataus gyvenimo neliečiamumas“ nurodoma, kad pacientų privatus gyvenimas yra neliečiamas. Informacija apie pacientų gyvenimo faktus gali būti renkama ligos istorijai pacientams sutikus ir jei, gydančio gydytojo nuomone, tai yra būtina ligai diagnozuoti, jai gydyti ar pacientui slaugyti. Visa informacija apie paciento sveikatos būklę, diagnozę, prognozes ir gydymą, taip pat visa kita asmeninio pobūdžio informacija apie pacientą turi būti konfidenciali net ir po paciento mirties. Tokios konfidencialios informacijos saugojimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos įstatymai ir Sveikatos apsaugos ministerijos teisės aktai. Konfidenciali informacija gali būti suteikta kitiems asmenims tik turint raštišką paciento sutikimą arba jei tai numato šis ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai. Sutikimas nėra būtinas, jei informacija yra suteikiama asmenims, tiesiogiai dalyvaujantiems gydant ar slaugant pacientus, atliekantiems pacientų sveikatos ekspertizę, taip pat institucijoms, kurioms Lietuvos Respublikos įstatymai suteikia teisę kontroliuoti sveikatos priežiūros veiklą.

Kituose sveikatos sistemą reglamentuojančiuose įstatymuose, pvz.: Psichikos sveikatos priežiūros, Žmogaus audinių ir organų transplantaci-

jos įstatymuose ir kt., taip pat formuluojamos nuostatos, apsaugančios asmens sveikatos paslaptį.

Sveikatos sistemos įstatymo 140 str. numatoma, kad asmenys pažeidę asmens sveikatos informacijos konfidencialumą, privalo atlyginti asmeniui padarytą žalą, kurios dydis negali viršyti 500 minimalių mėnesinių atlyginimų; žalos dydį nustato teismas.

Asmens sveikatos konfidencialumas yra svarbi asmens privataus gyvenimo dalis. Šio principo pažeidimas traktuojamas ir kaip Europos žmogaus teisių konvencijos 8 str. pažeidimas. Europos žmogaus teisių konvencijos 8 str., kuris reglamentuoja teisės į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą ir kai kuriuos galimus šios teisės ribojimus, ši teisė suprantama ganėtinai plačiai ir apima įvairias asmens gyvenimo aplinkybes, kurios turi būti saugomos nuo savavališko valstybės valdžios institucijų ar kitų asmenų įsikišimo. Spręsdamas bylą M.S. prieš Švediją¹, Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad sveikatos informacijos konfidencialumas yra esminis visų Europos žmogaus teisių konvenciją pasirašiusių valstybių teisės sistemos principas, ir ne tik pacientų teisių požiūriu – jo turi laikytis visi sveikatos sistemos darbuotojai. Valstybių nacionalinė teisė privalo užtikrinti šių reikalavimų įgyvendinimą.

Kai kurie Lietuvos Respublikos įstatymai numato galimybes rinkti informaciją apie asmens privatą gyvenimą ir be jo sutikimo, pvz.: Operatyvinės veiklos įstatymas.

Operatyvinės veiklos įstatyme numatyta, kad Operatyviniais veiksmais gautą informaciją draudžiama naudoti ne tiems tikslams, kuriems pasiekti jie buvo taikomi. Deja, įstatymas nenumato atsakomybės, kuri turėtų kilti tais atvejais, kai tokia informacija buvo panaudota kitais tikslais. Įstatymas tik numato atsakomybės pagrindus tais atvejais, kai buvo pažeistas slaptųjų operatyvinės veiklos dalyvių konfidencialumas. Žmogaus teisių apsaugos požiūriu svarbi yra Operatyvinės veiklos įstatymo 13 str. 3 d. nuostata, jeigu teismo procese atskleidžiama specialia technika gauta informacija apie asmenį, asmuo turi teisę apskųsti ir neigti ją, remdamasis tuo, kad informacija buvo gauta neteisėtai. Šiuo atveju teismas turi teisę atskleisti motyvuoto teikimo sankcijai gauti ištraukas, kurios įrodo sankcijos teisėtumą.

Interpretuojant Konstitucijos 22 str. 2 ir 4 d., kad asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami; įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ir neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinosi į jo garbę ir orumą; svarbus yra Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarime išsakytas požiūris, kad nusikalstamai veikai netaikomas žmo-

¹ M.S. prieš Švediją. 1997 m. rugpjūčio 27 d. (<http://www.echr.coe.int>). Europos žmogaus teisių teismo sprendimai. I dalis. Vilnius, 2000. P. 202-222.

gaus privataus gyvenimo apsaugos principas. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas suformulavo tikėtino privatumo koncepciją, pagal kurią: „Privataus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens būseną, kai asmuo gali tikėtis privatumo, su jo teisėtai privataus gyvenimo lūkesčiais. Jei asmuo atlieka viešo pobūdžio veikas ir tą supranta arba turi ir gali suprasti, nors ir savo namuose ar kitose privačiose valdose, tai tokios viešo pobūdžio veikos nebus apsaugos objektas pagal Konstitucijos 22 ir Konvencijos 8 str., ir asmuo negali tikėtis privatumo“. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas interpretavo ir Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatas. Tame pačiame nutarime Konstitucinis Teismas suformulavo svarbias nuostatas, kad „... įtariamą nusikaltimo darymu asmuo pats atsisako nuo teisės į privatų gyvenimą ta apimtimi, kuria nulemia jo daromas nusikaltimas ... Žmogaus privataus gyvenimo ribos baigiasi tada, kai jis nusikalstamais veiksmais pažeidžia teisės saugomus interesus“.

Taigi Konstitucijos 22 str. 4 d., kurioje numatyta, kad įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į asmens asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsینimosi į jo garbę ir orumą nereikėtų suprasti kaip absoliutaus draudimo kai kuriais atvejais riboti asmens privataus gyvenimo neliečiamumą. Konstitucija yra vientisas aktas, ir jos nuostatos turėtų būti suprantamos integruotai. Šiuo požiūriu svarbi yra Konstitucijos 28 str. nuostata, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.

Konstitucijos 23 str. įtvirtinta **teisė į nuosavybės neliečiamumą** yra priskirtina vienai svarbiausių žmogaus teisių. Konstitucijoje nurodoma, kad nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama.

Teisė į nuosavybės neliečiamumą yra plačiai interpretuojama Konstitucinio Teismo nutarimuose. 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime Konstitucinis Teismas interpretuoja nuosavybės neliečiamumą, kaip „... savininko, kaip subjektinių teisių į turtą turėtojo, teisę reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat valstybės pareigą ginti ir saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsинimosi į ją“.

Nuosavybės neliečiamumas yra ypač svarbus civilinės teisės civilinių teisių santykių teisinio reguliavimo principas. Asmens teisė į nuosavybę yra plačiai interpretuojama studijuojant civilinę teisę. Ypač svarbu, kaip ir koku būdu gali būti nusavinamas privačios nuosavybės teise esantis objektas. Nagrinėjant šį klausimą, ypač svarbi Konstitucinio Teismo nuomonė, išsakyta jau minėtame 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime, kad „... nuosavybės teisių gynimas teisinėmis priemonėmis suponuoja ir atitinkamas tokio gynimo ribas, nes teisė visais visuomeninių santykių regu-

liavimo atvejais turi apibrėžtas galiojimo ribas”. Konstitucinis Teismas pažymi, kad „nuosavybės neliečiamumas reiškia savininko, kaip subjektyvių teisių į turtą turėtojo, teisę reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat valstybės pareigą ginti ir saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsینimosi į ją”; „...nei Konstitucija, nei galiojanti kitų įstatymų sistema, nei visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos nepaneigia galimybės įstatymais nustatytomis sąlygomis ir tvarka nusavinti turtą arba apriboti jo valdymą, naudojimą ar disponavimą juo”. Nuosavybės teisės ir baudžiamosios teisės priemonėmis ginamas objektas.

Konstitucijos 24 str. įtvirtintas **asmens būsto neliečiamumas** yra svarbi žmogaus teisė, kurios interpretavimas glaudžiai susipina su privataus gyvenimo neliečiamumu. Konstitucijos 24 str. numatyta, kad žmogaus būstas neliečiamas. Be gyventojų sutikimo įeiti į būstą neleidžiama kitaip, kaip tik teismo sprendimu arba įstatymo nustatyta tvarka tada, kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaikyti nusikaltėlių, gelbėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turtą.

Konstitucijos 24 str. 2 d. išdėstytos sąlygos, kai be asmens sutikimo galima įeiti į jo būstą. Tokį leidimą gali duoti teismas arba įstatymas gali numatyti tokią galimybę, tačiau tik tais atvejais, kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaikyti nusikaltėlių, gelbėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turtą. Jeigu įstatymas nustatytų kitokius pagrindus, jie galėtų būti traktuojami kaip prieštaraujantys Konstitucijai.

Šiai žmogaus teisei interpretuoti svarbu Operatyvinės veiklos, Policijos, Policijos veiklos, Valstybės Saugumo departamento, Baudžiamojo proceso kodekso ir kai kurių kitų įstatymų nuostatos.

Operatyvinės veiklos įstatymo 7 str. numatyta operatyvinės veiklos subjektams teisė slapta apžiūrėti gyvenamąsias patalpas; tokią teisę sankcionuoja teisėjai.

Konstitucijos 25 str., yra skirtas **saviraiškos laisvei**, jame plačiai reglamentuojama informacijos laisvė, kuri apima laisvę turėti įsitikinimus ir juos reikšti, teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas, spaudos ir kitų informacijos priemonių laisvę. Su šia konstitucine teise siejasi ir Konstitucijos 44 str. formuluojamas masinės informacijos cenzūros draudimas ir draudimas monopolizuoti masinės informacijos priemones. Saviraiškos laisvė yra reglamentuojama ir Europos žmogaus teisių konvencijos 10 str.

Konstitucijos 25 str. 1 d. formuluojamas bendras principas, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Šio str. 2 d. nustatoma, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Šiose konstitucinėse nuostatose saviraiškos laisvė ir teisė į informaciją deklaruojama be jokių apribojimų, tačiau šio Konstitucijos str. 3 d. formuluojami apribojimai laisvei reikšti įsitikinimus, gauti

ir skleisti informaciją nustatant, kad tai gali būti ribojama tik 1) įstatymu ir 2) jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. O šio Konstitucijos straipsnio 4 d. teigiama, kad laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija. Šios Konstitucijos nuostatos ir juose formuluojami apribojimai koreliuojasi su Europos žmogaus teisių konvencijos 10 str. formuluojamais saviraiškos laisvės apribojimais, tačiau Konstitucijos nuostatose nėra suformuluoto draudimo riboti saviraiškos laisvės siekiant užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir bešališkumą.

Saviraiškos laisvė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas. Kartais teisė į informaciją išskiriama atskirai. Saviraiškos laisvė nėra absoliuti, ji gali būti ribojama.

Šiuo metu ypač didelis dėmesys yra skiriamas teisei į informaciją¹, kadangi šios teisės tinkamas įgyvendinimas turėtų asmeniui padėti reali-
zuoti ir kitas teises, tarp jų ir socialines, ekonomines, kultūrinės.

Konstitucijos nuostatos formuoja du svarbius teisės į informaciją aspektus, tai teisė gauti informaciją ir teisė ją skleisti. Teisėje gauti informaciją gali būti išskiriama ir teisė gauti informaciją (taip pat ir susipažinti su bylomis) apie save. Konstitucijos 25 str. 5 d. nurodo, kad pilietis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį.

Teisė gauti informaciją yra interpretuojama įvairių įstatymų nuostatose, Civilinio kodekso normose, Visuomenės informavimo (šiuo metu galioja jo 2000 m. redakcija), Asmens duomenų teisinės apsaugos (jis taip pat galioja 2000 m. redakcijos) ir 2000 m. priimtas Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybės įstaigų ir kituose įstatymuose. Tam tikra prasme kaip nustatantis galimą informacijos prieinamumo ribojimą yra ir Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas (1999 m.), kuriame suformuluoti pagrindai, kai informacija gali būti priskirta valstybės ar tarnybos paslapčiai; tada ir ribojamas jos gavimas ir skleidimas.

Visuomenės informavimo įstatymo paskirtis – nustatyti viešosios informacijos rinkimo, rengimo, skelbimo ir platinimo tvarką, viešosios informacijos rengėjų, platintojų, jų savininkų, žurnalistų bei jų veiklą reglamentuojančių institucijų teises, pareigas ir atsakomybę. Visuomenės informavimo priemonės – tai laikraščiai, žurnalai, biuleteniai ir kiti leidiniai, televizijos, radijo programos, knygos ir pan. Žurnalisto sąvoką Visuomenės informavimo įstatymas traktuoja ganėtinai plačiai. Tai asmuo,

¹ Plačiau apie teisę į informaciją: *Birmontienė T.* Teisė į informaciją. Vilnius. 2001.; *Jarašiūnas E.* Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje // *Jurisprudencija.* 1999. T. 12(4) ir kt.

kuris profesionaliai renka, rengia ir teikia medžiagą viešosios informacijos rengėjui savo iniciatyva ar pagal sutartį su rengėju arba jo pavedimu ir (ar) yra žurnalistų profesinio susivienijimo narys. Visuomenės informavimo įstatyme numatyta, kad naudojimasis informacijos laisve gali būti saistomas tokių reikalavimų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, kuriuos nustato įstatymai ir kurie demokratinėje visuomenėje būtini Lietuvos valstybės saugumui, teritorijos vientisumui, viešajai tvarkai, konstitucinei santvarkai apginti, teisminės valdžios nešališkumui garantuoti, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusikaltimams, konfidencialiai informacijai atskleisti, žmonių sveikatai bei dorovei, taip pat jų privačiam gyvenimui, orumui ir teisėms apsaugoti. Už informacijos laisvės pažeidimus, taip pat už įstatymų nustatytų naudojimosi informacijos laisve apribojimų pažeidimus atsakoma šio ir kitų įstatymų nustatyta tvarka.

Informacijos laisvė Visuomenės informavimo įstatyme suprantama kaip kiekvieno asmens teisė laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Ši teisė apima laisvę laikytis savo nuomonės, taip pat įstatymų nustatytomis sąlygomis ir tvarka rinkti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Lietuvos Respublikoje laiduojamas laisvas televizijos programų, kurios transliuojamos laikantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatytų reikalavimų, priėmimas ir retransliavimas iš valstybių Europos Sąjungos narių ir kitų Europos Tarybos konvenciją dėl televizijos be sienų pasirašiusių Europos šalių.

Visuomenės informavimo įstatymo 10 str. formuluojamas draudimas taikyti neteisėtus informacijos laisvės apribojimus. Įstatymo 21 str. 2 d. numatyta galimybė taikyti kai kuriuos apribojimus – Seimas karo ar nepaprastosios padėties atveju įstatymu gali nustatyti viešosios informacijos rengėjų ir platintojų veiklos apribojimus ir (ar) kitas prievoles, būtinas piliečių bei visuomenės interesų apsaugai.

Pagal minėto įstatymo nuostatas kiekvienas asmuo turi teisę: rinkti informaciją ir ją skelbti visuomenės informavimo priemonėse; neleisti skelbti savo parengtos informacijos, jeigu jos turinys redakcinio rengimo metu buvo iškreiptas; užsirašinėti, fotografuoti, filmuoti, naudotis garso ir vaizdo technikos priemonėmis, taip pat kitais būdais fiksuoti informaciją, išskyrus šio įstatymo 13 str. nurodytus atvejus; publikacijas ar laidas skelbti savo pavarde, slapyvardžiu ar anonimiškai.

Niekas negali būti verčiamas, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, platinti valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, kitų biudžetinių įstaigų informaciją.

Visuomenės informavimo įstatymas formuluoja ir visuomenės informavimo priemonėse neskelbtinos informacijos kriterijus. Tokiai informacijai priskiriama informacija, kuria:

- 1) raginama prievarta keisti Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką;
- 2) skatinama kėsintis į Lietuvos Respublikos suverenumą, jos teritorijos vientisumą;
- 3) kurstomas karas, taip pat tautinė, rasinė, religinė, socialinė bei lyčių neapykanta;
- 4) platinama, propaguojama ar reklamuojama pornografija, taip pat propaguojamos ir (ar) reklamuojamos seksualinės paslaugos, seksualiniai iškrypimai;
- 5) propaguojamos ir (ar) reklamuojamos narkotinės ar psichotropinės medžiagos.

Draudžiama platinti dezinformaciją ir informaciją, šmeižiančią, įžeidžiančią žmogų, žeminančią jo garbę ir orumą.

Neleidžiama skleisti informacijos, pažeidžiančios nekaltumo prezumpciją bei kliudančios teisminės valdžios nešališkumui. Įstatymų nuostatais atvejais ir tvarka teismas gali apriboti vertinimų bei komentarų, susijusių su teisme dar neišnagrinėta byla bei galinčių turėti įtakos teismo nešališkumui ir nepriklausomumui, sklaidimą visuomenės informavimo priemonėse.

Spaudos leidinių, kino ir videofilmų, radijo ir televizijos programų ir kitos viešosios informacijos, priskirtos erotinei, smurtinei ar kitai ribojamai viešajai informacijai, platinimo tvarką nustato Vyriausybė.

Teisei gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų skirtame straipsnyje pakartojamos ir kai kurios Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo (2000 m.) nuostatos ir nustatoma, kad kiekvienas asmuo turi teisę gauti iš valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, kitų biudžetinių įstaigų viešąją informaciją apie jų veiklą, oficialius jų dokumentus (kopijas), taip pat informaciją, kurią minėtos įstaigos turi apie jį patį. Valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos turi informuoti visuomenę apie savo veiklą. Valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos privalo Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo bei kitų įstatymų nustatyta tvarka teikti viešąją informaciją, taip pat turimą privačią informaciją, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, kai privati informacija neteikiama. Valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų viešoji informacija yra nemokama. Šios įstaigos gali imti mokesť tik už paslaugas ir patarnavimus, susijusius su teikiamos informacijos paieška, informacijos ar dokumentų dauginimu (kopijavimu).

Visuomenės informavimo įstatyme formuluojamos kai kurios palankesnės žurnalistams ir viešosios informacijos rengėjams nuostatos, kad jiems informacija, kurią rengiant nereikia kaupti papildomų duomenų, viešosios informacijos rengėjams ir (ar) platintojams pateikiama ne vė-

liau kaip per vieną darbo dieną, o informacija, kurią rengiant reikia kaupti papildomus duomenis, – ne vėliau kaip per savaitę. Valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos, kitos biudžetinės įstaigos, atsisakiusios teikti viešąją informaciją viešosios informacijos rengėjui, turi ne vėliau kaip kitą darbo dieną raštu informuoti rengėją apie atsisakymo suteikti informaciją priežastis.

Su Visuomenės informavimo įstatymo nuostatomis susijusios ir Civilinio kodekso normos, kuriose formuluojama ir visuomenės informavimo priemonių atsakomybė dėl tikrovės neatitinkančių ir žeminančių asmens garbę ir orumą paskelbimą (Civilinio kodekso 2.24 str. „Asmens garbės ir orumo gynimas“). Preziumuojama, kad paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, kol juos paskleidęs asmuo neįrodo priešingai. Civilinio kodekso 2.23 str. „Teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą“ formuluoja atsakomybės pagrindus tais atvejais, kai paskelbiami asmens privataus gyvenimo duomenys, nors ir atitinkantys tikrovę.

Teisė skleisti informaciją apie privataus ir vadinamojo viešo asmens privataus gyvenimo aplinkybes skiriasi. Civilinio kodekso 2.23. str. 3 d. nurodoma, kad draudžiama skleisti surinktą informaciją apie asmens privatų gyvenimą, nebent atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ar padėtį visuomenėje, tokios informacijos skleidimas atitinka teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti. Šias civilinio kodekso nuostatas reikėtų interpretuoti ir vertinti nepaneigiant viešo asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą (apie tai buvo kalbama nagrinėjant asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą), nes priešingu atveju tokia interpretacija prieštarautų Konstitucijos 22 str. normoms.

Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas teisės gauti informaciją požiūriu yra taip pat svarbus, kadangi nustato teisę rinkti, tvarkyti ir perduoti (skleisti) asmens duomenis, taip pat ir asmens teisę susipažinti su savo asmens duomenimis, tvarkomais automatinio būdu, esančiais valstybės ar savivaldybių įstaigose (jeigu tokie duomenys yra tvarkomi neautomatinio būdu, tai tokia teisė realizuojama pagal Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo nuostatas). Taigi šis įstatymas realizuoja ir vieną iš Konstitucijos 25 str. 5 d. nuostatų, kad pilietis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį.

Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymas buvo priimtas 2000 m. sausio 11 d. ir įsigaliojo nuo 2000 m. birželio 1 d. Jis nustato asmens teisę gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų bei šios teisės įgyvendinimo tvarką. Šis įstatymas nereglamentuoja tokio informacijos gavimo, kuri reglamentuoja kiti įstatymai. Šis įstatymas reglamentuoja ne tik viešos informacijos gavimą, bet ir privačios informacijos apie save, esančios valstybės ar savivaldybių įstaigose, gavi-

mą, jeigu tokia informacija yra kaupiama neautomatiniu būdu. Taigi šis įstatymas realizuoja ir Konstitucijos 25 str. 2, 3 ir 5 d. nuostatas. Šio įstatymo nuostatos susijusios ir su Konstitucijos 5 str. 3 d. norma, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms.

Saviraiškos laisvei, teisei į informaciją yra skirtas ir Europos žmogaus teisių Konvencijos 10 str., kuriame nurodoma, kad kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Šis str. netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įstaigų. Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai yra susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos dėl valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią išlaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir bešališkumą.

Europos Žmogaus teisių teismas yra pabrėžęs, kad saviraiškos principas yra viena iš esminių sąlygų demokratinės visuomenės ir kiekvieno individo vystymuisi¹.

Europos Žmogaus teisių teismas yra sprendęs daug bylų, susijusių įvairiais šios teisės aspektais, ir ypač valstybės galimybe pagrįstai riboti informacijos skleidimo laisvę².

Europos Žmogaus Teismas, spręsdamas bylas dėl Konvencijos 10 str. pažeidimo, suformulavo principus, ginančius žurnalistų teisę skleisti informaciją. Teisė gauti ir skleisti informaciją – viena svarbiausių žurnalistų teisių ir jos ribojimas turi būti pagrįstas demokratinės visuomenės kriterijais. Viena iš dažnai minimų – tai byla „*Sunday Times*” prieš *Jungtinę Karalystę*³. Nagrinėdamas šią bylą, Teismas suformulavo nuostatą, kad spauda privalo ne tik skelbti informaciją ir nuomones, bet ir visuomenė turi teisę gauti informaciją; įsikišimas į minties reiškinio laisvę gali būti pateisinamas tik atsižvelgiant į viešą interesą. Kitoje byloje *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*⁴ teismas nurodė, kad žurnalistų informacijos šaltinio apsauga (neatskleidimas) yra viena iš laisvosios spaudos sąlygų, tai

¹ Cf. Eur. Court of H. R. Handyside judgment of 7 December 1979. Series A. No. 24. Par. 49.

² Case–Law concerning article 10 of the European Convention on Human Rights. Forty years of case–law. 1959–1999. Directorate of Human Rights. Strasbourg, 1999.

³ Plačiau apie šią bylą: *Berger V. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija*. Vilnius, 1997. P. 470–475.

⁴ Eur. Court H. R. Goodwin judgment of 27 March 1996, Reports of Judgments and Decisions, 1996–II.

gali paneigti tik išskirtinis poreikis dėl visuomenės interesų. O byloje Fressoz ir Roire prieš Prancūziją¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas patvirtino, kad Konvencijos 10 str. gina žurnalistų teises skelbti informaciją, turinčią viešą interesą, jeigu jie veikia gera valia ir remiasi faktais ir pateikia patikimą ir tikslią informaciją sutinkamai su žurnalistikos etika.

(Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, kuriai 2000 m. lapkričio 14 d. pritarė Europos Parlamentas, taip pat skiriamas didelis dėmesys teisei į informaciją; įvairiems šios teisės aspektams skirta net keletas straipsnių. Chartijos 8 str. formuluojama kiekvieno asmens teisė susipažinti su surinktais duomenimis apie jį. Ši teisė yra pakartojama kaip teisė susipažinti su savo byla ir 41 str., 11 str. yra skirtas saviraiškos laisvei ir teisei gauti informaciją. Teisė į informaciją pakartota ir 42 str., kuriame formuluojama Europos Sąjungos piliečių, taip pat ir asmenų, kurie gyvena ar turi įregistruotas įmones Europos Sąjungos valstybėse narėse, teisė gauti Europos Parlamento, Tarybos ir Komisijos dokumentus.)

Konstitucijos 29 str. formuluojama labai svarbi žmogaus teisė, kuri gali būti traktuojama ir kaip principas – **lygiateisiškumas**. Konstitucijos 29 str. nurodoma, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs; žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

Lygiateisiškumas ypač plačiai šiuo metu yra reglamentuojamas tarptautiniuose dokumentuose, jo turinys plečiasi. Lygiateisiškumo priešingoji pusė – diskriminacija; jos draudimas ir užtikrina lygiateisiškumo įgyvendinimą.

Europos žmogaus teisių konvencijos 14 str. „Diskriminacijos uždraudimas“ numatyta, kad naudojimasis šioje Europos žmogaus teisių konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais.

Ypač svarbus lygiateisiškumui įtvirtinti yra Europos žmogaus teisių konvencijos 12 protokolas, kuris buvo priimtas pažymint Europos žmogaus teisių konvencijos 50-mečį, 2000 m. Šį protokolą Lietuva, kaip ir daugelis kitų Europos Tarybos narių, pasirašė, bet jis dar negalioja. Jame formuluojama svarbi nuostata, kad be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokios padėties turi būti užtikrinamas naudojimasis bet kuria įstatyme įtvirtinta teise; niekas negali būti diskriminuojamas jokios viešosios

¹ Eur. Court H. R. Fressoz and Roire judgment of 21 January 1999 (par. 50) Reports of Judgments and Decisions 1999–I.

valdžios nėra vienu iš paminėtų požymių. Taigi lygiateisiškumo principas turi būti garantuojamas ne tik Konvencijoje nurodytų teisių atžvilgiu, bet ir valstybės vidaus įstatymuose apskritai.

Diskriminacijos draudimui taip pat skirtos ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos nuostatos – jos 21, 23 str. Chartijos 21 str. „Nediskriminavimas“ formuluojamas bendras principas, kad draudžiamas bet koks diskriminavimas dėl lyties, rasės, odos spalvos, etninės ar socialinės kilmės, genetinių ypatumų, kalbos, religijos ar įsitikinimų, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turto, gimimo, negalės, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Taigi chartijoje įvardinti platesni diskriminacijos draudimo pagrindai.

2.3. Politinės teisės ir laisvės

Politinės teisės, kaip ir pilietinės, kartais yra apibūdinamos kaip neigiamos, nes valstybė jų atžvilgiu turi susilaikyti nuo varžymo ir neturi pozityvios pareigos, kaip, pvz.: socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių atveju, imtis tam tikrų veiksmų. Politinių teisių klasifikacija kinta ir tokios teisės, kaip asociacijų (išskyrus teisę jungtis į politines partijas), susirinkimų, demonstracijų, mitingų, žodžio, spaudos laisvė galėtų būti priskiriamos pilietinėms teisėms atsižvelgiant į jų turinį šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje.

Politinėms teisėms galėtume priskirti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje deklaruojamą teisę dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus. Ji galėtų apimti rinkimų teisę, teisę inicijuoti referendumą, piliečių įstatymų iniciatyvos teisę, peticijų teisę, teisę kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą ir juos apskusti. Prie politinių teisių priskirtina ir teisė vienytis į politines partijas. Tokioms teisėms priskirtina ir piliečių teisė lygiomis teisėmis dirbti valstybės tarnyboje, kaip nurodoma Konstitucijos 33 str. 1 d.

Nors teisė inicijuoti referendumą nėra specialiai minima Konstitucijoje, tačiau galėtų būti interpretuojama kaip Konstitucijos 33 str. formuluojamos teisės dalyvauti valdant savo šalį komponentas.

Aptariant konstitucinę piliečių teisę dalyvauti valdant savo šalį, svarbi ir jų įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, kuri reglamentuojama Konstitucijos 68 str. Šio straipsnio 2 d. nurodoma, kad 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti. Tokią teisę reglamentuoja ir specialus įstatymas – Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas, priimtas 1998 metais.

Teisė dalyvauti valdant savo šalį gali būti vertinama ir kaip principas, apibūdinantis demokratinės valstybės santykius su piliečiais, ir kaip

konkreči teisė, susijusi su kitomis politinėmis teisėmis ir laisvėmis. Šios teisės negalima vertinti izoliuotai, tik kaip konstitucinėje teisėje įtvirtintos piliečio politinės galimybės kartu su kitais formuoti valstybės politinę ir teisinę valią; ši teisė visuotinai pripažįstama ir tarptautinėje teisėje¹.

Prie politinių teisių priskirtina ir Konstitucijos 139 str. įtvirtinta kiekvieno piliečio teisė ginti valstybę nuo ginkluoto užpuolimo, taip pat ir teisė atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (karo tarnyba Konstitucijos 139 str. yra formuluojama kaip pareiga). Politinėms teisėms galėtume priskirti ir Konstitucijos 3 str. įvardytą kiekvieno piliečio teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką.

Viena ryškiausių politinių teisių – rinkimų teisė, kuri pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų nuostatas yra pripažįstama tik Lietuvos Respublikos piliečiams. Ši teisė interpretuojama Konstitucijos 33, 34, 56, 78, 119 str. Konstitucinė rinkimų teisė yra detalizuojama Seimo rinkimų, Prezidento rinkimų, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose. Paprastai yra išskiriama pasyvioji ir aktyvioji rinkimų teisė. Kai kurie esminiai rinkimų teisės principai yra reglamentuojami ir Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo, kurį Lietuva yra ratifikavusi, 3 str., kuriame nurodoma, kad valstybės išpareigoja pagrįstais terminais organizuoti laisvus rinkimus, kai yra slaptai balsuojama, kad sudarytų tokias sąlygas, kurios garantuotų žmonių nuomonės raiškos laisvę renkant įstatymų leidybos institucijas.

Rinkimų teisė šiuo metu taip pat patiria transformaciją, pvz.: Europos Sąjungos valstybėse narėse vietos rinkimuose gali dalyvauti ir kitų Europos Sąjungos narių piliečiai, gyvenantys toje vietovėje. Piliečių rinkimų teisė bus plačiau nagrinėjama skyriuje apie rinkimų teisės institutą Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje.

Aptardami politines teises, plačiau komentuosime **peticijų teisę**, kuri numatyta Konstitucijos 33 str. 3 d. Konstitucijoje nurodoma, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė, kurios įgyvendinimo tvarką nustato įstatymas, taigi jos konkretus turinys nėra įvardytas ir turėtų būti detalizuotas įstatymu. Peticijų teisė konstitucinėje teisėje gali būti suprantama ir kaip piliečio kreipimasis į valdžios institucijas su skundu, ar pasiūlymu, ji gali būti individuali ar kolektyvinė. Tačiau ji gali būti interpretuojama ir siauriau – kaip teisė kreiptis į kompetentingas institucijas su reikalavimu spręsti įstatyminių ar kitą svarbų visuomenei klausimą. Lietuvos konstitucinėje teisėje peticija traktuojama šia, siauresne, prasme.

Panašiai, kaip ir Lietuvos konstitucinėje teisėje, peticija yra traktuojama ir 1947 m. Italijos Konstitucijos 50 str., kuriame nurodoma, kad visi

¹ Žilys J. Konstitucijos 33 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (I dalis). Teisės institutas, 2000. P. 269–286.

piliečiai turi teisę peticija kreiptis į parlamento rūmus su įstatyminiais pasiūlymais ar išsakydami visuomenės poreikius. O 1983 m. Nyderlandų Konstitucijos 3 str. ši teisė deklaruojama ganėtinai abstrakčiai – kaip kiekvieno teisė kreiptis su peticija į kompetentingas institucijas.

Politinių teisių įgyvendinimas paprastai siejamas su pilietybe, tačiau šiuo metu ne visais atvejais pilietybės turėjimas yra būtina sąlyga visoms politinėms teisėms realizuoti. Pagal 1999m. priimto Peticijų įstatymo nuostatas pareiškėjas, t.y. peticijos pateikėjas, gali būti ne tik Lietuvos Respublikos pilietis, bet ir užsienietis, nuolat gyvenantis Lietuvoje.

Pagal Peticijų įstatymo (1999 m.) 2 str. nuostatas peticija – tai raštiškas pareiškėjo kreipimasis į Seimą, Vyriausybę ar vietos savivaldos valdžios ir valdymo institucijas su reikalavimais ar siūlymais spręsti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ar įgyvendinimo; valdžios ir valdymo institucijų reformavimo; kitus svarbius visuomenei, savivaldai ar valstybei klausimus, kai tam reikia priimti naują teisės aktą, pakeisti, papildyti ar pripažinti netekusiu galios galiojantį teisės aktą ir kai peticijų komisijos tokį kreipimąsi pripažįsta peticija. Kreipimesi negali būti keliami tokie reikalavimai ir siūlymai, kurių išsprendimas varžytų kitų žmonių teises ir laisves, gręstų Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui, konstitucinei santvarkai.

Nagrinėjant peticijų teisę Lietuvos konstitucinėje teisėje svarbu ją atskirti nuo asmens skundo ar prašymo, taip pat ir nuo piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės. Realizuojant piliečių įstatymų iniciatyvos teisę, tokią iniciatyvą turi pareikšti ne mažiau kaip 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, ir jeigu tokia iniciatyva yra tinkamai įgyvendinta, tokį įstatymo projektą Seimas privalo svarstyti. Šios teisės įgyvendinimą reglamentuoja Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas, priimtas 1998 metais.

Peticijos teisė suprantama kaip Konstitucijoje laiduojama teisė kreiptis šio įstatymo nustatyta tvarka į Seimą, Vyriausybę ar vietos savivaldos valdžios ir valdymo institucijas – tarybą bei merą (valdybą). Peticijas nagrinėja peticijų komisijos, sudaromos Seime, Vyriausybėje, savivaldybių tarybų. Jos yra nagrinėjamos vadovaujantis tokiais principais, kaip lygybės įstatymui; viešumo; draudimo varžyti kitų asmenų teises ar laisves ar kenkti kitų asmenų, visuomenės ar valstybės interesams; kolegialaus nagrinėjimo; operatyvumo; procedūrų konfidencialumo.

Jeigu peticija yra pripažinta tenkintina, tai pagal peticijoje išdėstytus reikalavimus ir siūlymus gali būti rengiamas atitinkamas teisės akto projektas arba sudaryta darbo grupė tokiam projektui parengti.

2.4. Socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje reglamentuotos tokios socialinės, ekonominės teisės, kaip teisė į darbą, verslą, tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą, socialinę apsaugą nedarbo atveju, teisė kiekvieno dirbančiojo į poilsį, kasmetines mokamas atostogas, teisė burtis į profesines sąjungas, teisė gauti senatvės, invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymo numatytais atvejais, šeimos apsaugos teisės (dirbančių moterų teisė į atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas, nepilnamečius vaikus gina įstatymas ir kt.), teisė į sveikatos priežiūrą, darbuotojų teisė streikuoti, ginant savo ekonominius ir socialinius interesus.

Prie socialinių teisių priskirtina ir kai kuriems specialiems subjektams skiriama papildoma socialinė sauga – Konstitucijos 146 str. atskirai aptariama valstybės globa ir aprūpinimas karių, kurie, eidami karo tarnybą, nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusiųjų ar mirusių karių šeimas. Valstybė aprūpina ir piliečius, kurie, gindami valstybę, nustojo sveikatos, taip pat šeimas tų piliečių, kurie, gindami valstybę, žuvo ar mirė.

Socialinėms teisėms galėtume priskirti ir Konstitucijos 46 str. formuojamą vartotojų interesų gynimą. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, IV skyriuje apie solidarumo teises, 38 str. „Vartotojų apsauga“ nurodoma, kad Sąjungos politika užtikrina aukšto lygio vartotojų apsaugą. Taigi vartotojų teisių apsauga pripažįstama svarbia tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose įtvirtinta žmogaus teise.

Ne visų valstybių konstitucijose yra reglamentuojamos socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės. Pvz.: JAV konstitucinė doktrina nenagrinėja jų kaip nedalomos žmogaus teisių dalies, beje, ir JAV 1787 m. Konstitucijoje bei jos pataisose tokios teisės neminimos. Tačiau Europos kontinentinė konstitucinė tradicija tokias teises pripažįsta konstitucijos reguliavimo objektu ir įvairiais būdais deklaruoja jas. Konstitucijose, pvz.: Vokietijos, Italijos, Ispanijos ir kt. šioms teisėms ir jų įgyvendinimui, yra skiriamas didelis dėmesys. Šioms teisėms skiriamas dėmesys ir Europos Sąjungos teisėje.

Konstitucinės asmens socialinės, ekonominės teisės įvairiais aspektais yra tiriamos kitų teisės šakų, ypač darbo ir socialinės saugos.

Socialinės, ekonominės teisės yra ganėtinai plačiai reglamentuotos tokiuose Europos tarybos dokumentuose, kaip Europos socialinė chartija (1961 m.) ir Pataisyta Europos Socialinė chartija (1996 m.); ją Lietuva ratifikavo 2001 m., taip pat ir Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2000 m.). Europos

Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės yra reglamentuojamos kartu su pilietinėmis ir politinėmis teisėmis.

Europos socialinė chartija, garantuojanti pagrindines socialines ir ekonomines teises, papildo Europos žmogaus teisių konvenciją, garantuojančią pilietines ir politines teises. Šią chartiją Europos Tarybos narės pasirašė 1961 m., ji įsigaliojo 1965 m. 1996 m. priimta nauja socialinė chartija – Europos socialinė chartija (pataisyta), ji įsigaliojo 1999 m.¹ Šioje chartijoje be teisių, reglamentuotų pirmojoje Socialinėje chartijoje, papildomai įrašytos kai kurios socialinės ir ekonominės teisės bei perkeltos pirmosios chartijos protokolų nuostatos². Lietuvos Respublikos Seimas 2001 m. gegužės 15 d. ratifikavo 1996 m. Europos socialinę chartiją. Tai vertintina kaip svarbus žingsnis stiprinant socialinių ekonominių teisių apsaugą. Ši chartija garantuoja net 31 socialinę teisę. Valstybė gali tapti Europos socialinės chartijos dalyve, priėmusi išipareigojimus laikytis tam tikro chartijoje nurodyto teisių minimumo. Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, Prancūzija ir Italija, yra išipareigojusios pagal visus 1996 m. Europos socialinės chartijos II dalies straipsnius (Italija – išskyrus 25 str.).

Ratifikuodama 1996 m. Europos socialinę chartiją Lietuva išipareigojo laikytis šios chartijos II dalies 1–11 straipsnių: teisė į darbą (1 str.), teisė į tinkamas darbo sąlygas (2 str.), teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas (3str.), teisė į teisingą atlyginimą (4 str.), teisė jungtis į organizacijas (5str.), teisė sudaryti kolektyvines sutartis (6 str.), vaikų ir jaunuolių teisė į apsaugą (7 str.), dirbančių moterų teisė į motinystės apsaugą (8 str.), teisė į profesinį orientavimą (9 str.), teisė į profesinį rengimą (10 str.), teisė į sveikatos apsaugą (11str.); 12 straipsnio(teisė į socialinę apsaugą) 1 dalies, 1,3 ir 4 punktuose, 13 (teisė į socialinę paramą ir medicinos pagalbą) straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose; 14 – 17 straipsniuose: teisė naudotis socialinės rūpybos tarnybų paslaugomis (14 str.), neįgalių žmonių teisė į nepriklausomybę, socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime (15 str.), šeimos teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (16 str.), vaikų ir jaunuolių teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (17 str.); 18 straipsnio(teisė verstis pelno siekiančia veikla kitų Šalių teritorijose) 1 dalies 1 ir 4 punktuose, 19 straipsnio (darbuotojų migrantų ir jų šeimų teisė į apsaugą ir paramą) 1 dalies 1, 3,5,7,9–11 punktuose; 20–22 straipsniuose: teisė į vienodą padėtį ir vienodas galimybes į darbą ir profesiją nediskriminuojant dėl lyties (20 str.), teisė į informavimą ir

¹ Europos socialinė chartija (pataisyta) paskelbta leidinyje : Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Vilnius. 2000.

² Plačiau apie Europos Tarybos 1961 m. Socialinę chartiją ir 1996 m. Socialinę chartiją (pataisyta) : *Baltutytė E.* Socialinės teisės Europos Sąjungoje. Vilnius. 2001.

konsultavimą (21 str.), teisė dalyvauti nustatant ir gerinant darbo sąlygas ir darbo aplinką (22 str.); 24–29 straipsniuose: teisė į apsaugą darbo sutarties nutraukimo atvejais (24 str.), darbuotojų teisė į jų reikalavimų gynimą darbdaviui bankrutavus (25 str.), teisė į orumą darbe (26 str.), darbuotojų, turinčių pareigų šeimai, teisė į lygias galimybes ir vienodą elgesį (27 str.), darbuotojų atstovų teisė į apsaugą įmonėje ir jiems palankių sąlygų sudarymą (28 str.), teisė į informavimą ir konsultavimą visuotinio darbo vietų mažinimo atveju (29 str.); ir 31 straipsnio (teisė į būstą) 1 dalies 1 ir 2 punktuose numatytų išpareigojimų.

Chartijoje prisiimtų išpareigojimų vykdymas kontroliuojamas valstybėms kartą per dvejus metus siunčiant Europos Tarybos Generaliniam Sekretoriui pranešimą. Lietuva ratifikuodama chartiją nepareiškė pripažįstanti teisės teikti kolektyvinius skundus, gal tai bus padaryta ateityje, kadangi tokia kontrolės forma yra efektyvesnė. Pažymėtina, kad dėl Socialinėje chartijoje įtvirtintų teisių pažeidimų nepriimamos individualios asmenų peticijos. Europos Žmogaus teisių teismas, sukurtas kontroliuoti Europos žmogaus teisių konvencijos išpareigojimams vykdyti, bylų dėl tokių skundų nesprenžia. Taigi nors Socialinės chartijos kontrolės mechanizmas nėra toks efektyvus, kaip Europos žmogaus teisių konvencijos, tačiau prisijungimas prie šios svarbios tarptautinės sutarties turėtų veiksmingai įtakoti Lietuvos socialinių ekonominių teisių katalogo plėtimą ir tinkamą jų įgyvendinimą.

Dėl nagrinėjamo klausimo ypač didelės apimties šiame vadovėlio skyriuje aptarsime tik kai kurias socialines ekonomines teises – **teisė į darbą, socialinę apsaugą ir teisė į sveikatos priežiūrą.**

Konstitucijos 48 str. 1 d. teigiama, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Šio Konstitucijos straipsnio 3 d. nurodoma, kad priverčiamasis darbas draudžiamas. Tačiau kitose šio str. dalyse įvardijami atvejai, kai darbas nėra traktuojamas priverstiniu, t.y. priverčiamuoju darbu nelaikoma tarnyba kariuomenėje ar ją pakeičianti alternatyvioji tarnyba, taip pat piliečių darbas karo, stichinės nelaimės, epidemijos ar kitais ypatingais atvejais. Priverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas.

Teisės į darbą turinį sudaro teisė į darbo laisvę, t.y. galimybę laisvai pasirinkti darbą ir laisva valia jį dirbti. Tais atvejais, kai atskiroms veiklos rūšims ar pareigoms asmenys parenkami konkurso tvarka, negali būti traktuotini kaip laisvės pasirinkti veiklos rūšį ar ir profesiją apribojimai. „Konstitucija skelbia teisę į darbą, bet neužtikrina teisės gauti konkretų darbą pagal pasirinktą profesiją ar veiklos sritį ir negarantuoja asmenims teisės užimti vienas ar kitas pareigas tam tikroje vietovėje, įmonėje, įstai-

goje ar organizacijoje¹”. Teisė į darbą reglamentuojama Darbo kodekse, Darbo sutarties įstatyme, Saugos darbe įstatyme, Darbo apmokėjimo įstatyme ir kt. teisės aktuose. Užsieniečių darbas yra reglamentuojamas Užsieniečių teisinės padėties įstatyme. (1998 m.).

Teisė į darbą įvairiais aspektais yra reglamentuojama Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose. Teisė į tinkamas darbo sąlygas įtvirtinta JTO Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte ir kituose tarptautiniuose dokumentuose. Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje formuluojamas vienas pagrindinių principų – kiekvienas žmogus privalo turėti galimybę užsidirbti sau pragyvenimui darbu, kurį jis laisvai pasirenka. Šios Chartijos II dalies straipsniai skirti įvairiems teisės į darbą aspektams. Chartijos 1 str. teisė į darbą formuluojama taip: siekdamos garantuoti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta teisė į darbą, valstybės išsipareigoja: pripažinti vienu iš pagrindinių savo tikslų ir pareigų siekti ir išlaikyti kuo didesnę ir pastovesnę užimtumą, kad ateityje būtų pasiektas visiškas užimtumas; veiksmingai ginti darbuotojo teisę užsidirbti pragyvenimui darbu, kurį jis laisvai pasirenka; sukurti tarnybas, teikiančias visiems darbuotojams nemokamas paslaugas išdarbinimo klausimais, arba palaikyti jų veiklą; organizuoti arba plėtoti atitinkamą profesinį orientavimą, mokymą ir perkvalifikavimą.

Priverčiamojo darbo draudimas yra reglamentuotas Europos žmogaus teisių konvencijos 4 str. Konstitucinis Teismas savo išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos Ketvirtojo protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” konstatavo, kad „Konstitucijos 48 str. ir Konvencijos 4 str. bei jo taikymo praktikos lyginamoji analizė leidžia padaryti išvadą, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 str. 3 d. „a” punktas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

Svarbi yra ir Konstitucijos laiduojama teisė į **socialinę apsaugą**. Konstitucijos 52 str. nurodoma, kad Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Teisė į socialinę apsaugą turi visi asmenys vienodais pagrindais, išskyrus užsieniečius (ar asmenis be pilietybės), neturinčius teisės nuolat gyventi Lietuvoje. Kai kurios socialinės apsaugos rūšys yra susijusios ir su tam tikromis pareigomis, pvz.: teisė į socialinį draudimą įgyja asmenys, įstatymų nustatyta tvarka mokantys socialinio draudimo įmokas ar kai už juos mokama įstatymų nustatyta tvarka.

¹ *Dambrauskienė G.* Konstitucijos 48 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas, 2000. P. 425.

Socialinė apsauga galėtų būti apibrėžta kaip „įstatymais nustatyta socialinių, ekonominių priemonių sistema, užtikrinanti lėšų ir paslaugų teikimą tiems asmenims, kurie įstatymų numatytais atvejais dėl senatvės, invalidumo (negalios), mirties, ligos, motinystės (tėvystės), artimųjų globos, nedarbo, nepritekliaus ir kitų šeimos aplinkybių praranda pajamas, turi papildomų išlaidų arba negali pakankamai savęs arba savo šeimos aprūpinti iš darbo arba kitokių pajamų¹”.

Įvairius socialinės apsaugos elementus reglamentuoja Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas (1990 m.), Valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991 m.), Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994 m.), Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (1999 m.), Socialinių paslaugų įstatymas (1996 m.), Gyventojų pajamų garantijų įstatymas (1990), Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas (1994 m.), Bedarbių rėmimo įstatymas (1990 m.) ir kt.

Socialinio draudimo tikslas iš dalies arba visiškai kompensuoti apdraustiesiems asmenims, įstatymų nustatytais atvejais jų šeimos nariams, dėl senatvės, negalios, artimųjų netekimo, ligos ar traumos, motinystės (tėvystės), nedarbo prarastas pajamas arba padengti dėl šių priežasčių atsiradusias išlaidas.

Socialine parama suprantama kompleksas priemonių, apimantis socialines paslaugas ir piniginę paramą. Pagrindinis socialinių paslaugų tikslas – patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sudaryti žmogaus orumo vertas gyvenimo sąlygas, kai žmogus nepajėgia pats to padaryti.

Socialinė apsauga yra svarbus Pataisytos Europos socialinės chartijos (ją Lietuva ratifikavo 2001 m.) komponentas. Šios chartijos 12 str. deklaruojama: siekdamas garantuoti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta teisė į socialinę apsaugą, Šalys įsipareigoja: 1) sukurti arba toliau plėtoti socialinės apsaugos sistemą; 2) garantuoti tinkamo lygio socialinės apsaugos sistemą, bent tokio lygio, kuris yra būtinas Europos socialinės apsaugos kodeksui ratifikuoti (šio punkto Lietuva neratifikavo); 3) stengtis, kad socialinės apsaugos sistema nuolat tobulėtų, pasiektų aukštesnį lygį; 4) imtis priemonių sudarant atitinkamus dvišalius ar daugiašalius susitarimus ar kitais būdais ir nepažeidžiant sąlygų, nustatytų tokiuose susitarimuose, kad būtų garantuota: a) kitų šalių piliečių ir savo valstybės piliečių vienoda teisė į socialinę apsaugą, įskaitant pagal socialinės apsaugos įstatymus teikiamą lengvatų išsaugojimą, nepriklausomai nuo asmenų, kurie naudojami teise į socialinę apsaugą, judėjimo šalių teritorijose; b) teisių į socialinę apsaugą suteikimas, išsaugojimas ir atnaujinimas to-

¹ *Pajaudienė G.* Konstitucijos 52 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas, 2000. P. 474.

kiomis priemonėmis, kaip draudimo ar darbo stažo, įgyto pagal kiekvienos šalies įstatymus, susumavimas.

Teisė į sveikatos priežiūrą turi užtikrinti asmeniui galimybę dalyvauti lygiais pagrindais socialinių vertybių vartojime ir formuluoja valstybei pareigą užtikrinti, kad asmuo turėtų galimybę lygiais pagrindais su kitais dalyvauti socialinių vertybių paskirstyme.

Konstitucijos 53 str. deklaruojama teisė į sveikatos priežiūrą ir ganėtinai abstrakčiai formuluojami kai kurie sveikatos sistemos ir sveikatos priežiūros elementai. Konstitucija nustato, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus; įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką; valstybė skatina visuomenės kūno kultūrą ir remia sportą; valstybėje kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių.

Šiame Konstitucijos straipsnyje formuluojama asmens teisė į sveikatos priežiūrą – nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarka turi būti nustatyta įstatymu; valstybės išsipareigojimas rūpintis žmonių sveikata ir laidavimas medicinos pagalbos ir paslaugų žmogui susirgus, – turėtų būti traktuojama kaip socialinė teisė.

Tačiau teisė į sveikatos priežiūrą gali būti aiškinama ir kaip asmens individuali (pilietinė) teisė. Šiuo metu diskutuojama dėl jų tarpusavio priklausomumo, ir teisė į sveikatos priežiūrą kaip socialinė ir individuali ne atskiriamos viena nuo kitos, bet nagrinėjamos kartu dabartiniame socialiniame–ekonominiame kontekste. Europos žmogaus teisių teismo praktika taip pat patvirtina šią tendenciją (*Lopez Ostra prieš Ispaniją* 1994 12 9 bylos sprendime¹ Europos žmogaus teisių Teismas pripažino, kad aplinkos užterštumas pažeidė asmens teisę į privatumą).

Konstitucijos 53 str. nuostatų nereikėtų traktuoti kaip valstybinių gydymo įstaigų absoliučią pareigą teikti išskirtinai nemokamą ir viską apimančią medicinos pagalbą, Konstitucija nenustato nemokamos (finansuojamos iš valstybės biudžeto) medicinos pagalbos apimties, tačiau reikalauja, kad tokia pagalba būtų ir turi būti įstatymu nustatyta jos teikimo tvarka. Šio Konstitucijos str. interpretacija turi būti grindžiama kompromisu tarp asmens konstitucinės teisės į sveikatos priežiūrą ir valstybės ekonominių sąlygų.

Europos valstybėse teisė į sveikatos priežiūrą priskiriama asmens konstitucinėms teisėms, nors jų formulavimas konstitucijose gali būti labai įvairus. Pvz.: 1983 m. Nyderlandų Konstitucijoje tik nurodoma, kad valstybės institucijos (*the authorities*) turi imtis priemonių gerinant gyventojų sveikatą. Tačiau tai nereiškia, kad čia teisė į sveikatos priežiūrą nėra

¹ <http://echr.coe.int>

suprantama kaip socialinė teisė (pagrįsta visuomenės solidarumo principu). Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose, pvz.: Vengrijos, teisė į sveikatos priežiūrą reglamentuojama labai plačiai kaip absoliuti teisė, tačiau realiai tokios apimties nėra įgyvendinama. Nyderlanduose, Italijoje ir kitose Vakarų Europos valstybėse teisė į sveikatos priežiūrą teismai interpretuoja ne kaip garantuotą teisę į visas įmanomas paslaugas, kurios yra mediciniškai ir techniškai galimos, bet atsižvelgdami į esamas sąlygas, ribotus resursus.

Šveicarijoje teisę išgyventi (*right to subsistence*), kuri apima ir teisę į sveikatos priežiūrą kaip nerašytą konstitucinę teisę, suformulavo Šveicarijos Federalinis teismas 1995 m. spalio 27 d. sprendime¹. Ši konstitucinė teisė nėra suprantama kaip absoliuti teisė ar teisė, kuri įpareigoja valstybę suteikti visapusę paramą asmeniui; ji yra interpretuojama kaip minimalus šios teisės garantavimas, t.y. sveikatos priežiūros, būtinos asmeniui pagal jo sveikatos būklę, užtikrinimas, jeigu kitomis teisės priemonėmis tai nėra nustatyta. Teismas negali kištis į valstybės lėšų skyrimą sveikatos priežiūrai. Vargu, ar teismas nustatytų tam tikros, konkrečios, sveikatos priežiūros prieinamumą, nebent būtų įrodyta, kad tokios teisės neigimas yra pagrįstas diskriminacija ar savavališku sprendimu (*arbitrary measure*). Ši konstitucinė teisė galėtų būti labiau interpretuojama kaip lygiateisiškumas sveikatos priežiūroje, garantuojantis kiekvienam vienodas galimybes gauti sveikatos priežiūros paslaugas pagal asmens sveikatos būklę ir lėšas. Kai kurių Šveicarijos kantonų konstitucijose, pvz.: Bazelio žemės ir Berno reglamentuojama teisė išgyventi (*subsistence*), kuri suprantama ir kaip teisė į sveikatos priežiūrą.

Europos tarybos žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijoje nustatyta, kad valstybės, atsižvelgdamos į sveikatos apsaugos poreikius ir turimus išteklius turi imtis reikiamų priemonių, kad jų jurisdikcijos ribose būtų užtikrintas vienodas tam tikros kokybės sveikatos priežiūros prieinamumas.

Teisė į sveikatos apsaugą reglamentuoja ir Pataisyta Europos socialinė chartija; jos 11 str. nurodoma, kad siekdamas garantuoti veiksmingą teisės į sveikatos apsaugą įgyvendinimą, šalis įsipareigoja tiesiogiai ar bendradarbiaudamos su valstybinėmis ar privačiomis organizacijomis imtis reikiamų priemonių, skirtų *inter alia*: kiek įmanoma pašalinti ligų priežastis; teikti konsultacijas ir rūpintis sveiko gyvenimo būdo propagandai skirtomis švietimo priemonėmis bei skatinti asmeninę atsakomybę už savo sveikatą; užkirsti kelią epideminėms, endeminėms ir kitoms ligoms, taip pat nelaimingiems atsitikimams.

¹ *Sprumont D.* The Unwritten Constitutional Right to Subsistence: Brief Comment of 27 October 1995 Judgment of the Swiss Federal Court in the Perspective of a Right to Health Care // *European Journal of Health Law.* Vol. 5. No. 4. 1998. P. 411–414.

Kultūrinės teisės yra minimos keliuose Konstitucijos skirsniuose (II, III, IV); ypač daug dėmesio skiriama asmenų, priklausančių tautinėms bendrijoms, kultūrinių teisių apsaugai. Tai piliečių tautinėms bendrijoms suteikta teisė savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą, valstybė teikia tautinėms bendrijoms paramą (Konstitucijos 45 str.). Asmenys, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius (37 str.).

Konstitucijos 42 str. nurodoma, kad kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi, valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga. Įstatymas gina dvasinius ir materialinius autoriaus interesus, susijusius su mokslo, technikos, kultūros ir meno kūryba.

Viena svarbiausių kultūrinių teisių – teisė į mokslą. Konstitucijos 41 str. visų pirma formuluojama pareiga mokyti iki 16 metų. Asmenims iki 16 metų mokslas privalomas. Mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas. Aukštasis mokslas pracinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas.

Daugiausia problemų kelia Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas. Šiuo metu jis nėra tinkamai įgyvendinamas ne tik dėl lėšų stokos, bet ir dėl kriterijų traktuoti „gerai besimokantis“ trūkumo, dėl studentų pažangumo lygio, atitinkančio šį Konstitucijoje suformuluotą principą, ar jis sutampa su formaliais pažymių vertinimais. Teisė į mokslą reglamentuoja Švietimo įstatymas (1998 m.), Profesinio mokymo įstatymas (1997 m.), Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996 m.), Mokslo ir studijų įstatymas (1991 m.) Aukštojo mokslo įstatymas (2000 m.) ir kiti teisės aktai.

Europos žmogaus teisių Konvencijos Pirmojo protokolo (kurį Lietuva ratifikavo 1995 m. gruodžio 7 d.) 2 str. taip pat formuluojama teisė į mokslą – niekam neturi būti atimta teisė į mokslą. Valstybė, rūpindamasi švietimu ir mokymu, išpareigoja gerbti tėvų teisę parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus.

2.5. Asmens pareigos

Pareiga – tai teisės normose nustatytas įpareigojimas asmeniui atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo tokių veiksmų susilaikyti. „Esminis žmogaus teisių ir laisvių požymis yra tai, kad teisių ir laisvių atsiradimas, jų įgyvendinimas nesiejamas su pareigų vykdymu¹⁷”.

Konstitucijos 28 str. formuluojamas ypač svarbus konstitucinis žmogaus teisių principas. Jame nurodoma, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Taigi viena pagrindinių asmens pareigų – ne tik laikytis Konstitucijos, įstatymų, bet ir nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Tai labai svarbus žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo principas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įvardytos tokios pareigos, kaip tėvų pareiga (ir teisė) auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti (38 str.); vaikų pareiga gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą (38 str.); asmenims iki 16 metų pareiga mokytis (41 str.); asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių (53 str.); kiekvieno pareiga (ir teisė) ginti Lietuvą nuo užsienio ginkluoto užpuolimo (139 str.); piliečių pareiga atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (139 str.).

Asmens pareigoms demokratiškosios valstybių konstitucinėje doktrinoje ir konstitucijose paprastai neskiriama daug dėmesio. Nėra susiformavusi ir vieningo pareigų katalogo. Kai kuriose kitų valstybių konstitucijose formuluojama pareiga mokėti mokesčius, pvz.: tokia pareiga formuluojama 1947 m. Italijos Konstitucijos 53 str. Kartais yra išskiriama ir pareiga atlikti karo ar alternatyviąją tarnybą, kaip 1949 m. Vokietijos Konstitucijos 12 str. 1947 m. Italijos Konstitucijos 4 str. formuluojama bendro pobūdžio pareiga kiekvienam asmeniui pagal savo galimybes ir pasirinkimą veikti ar vykdyti funkcijas, kurios skatintų materialinį ir dvasinį visuomenės progresą, o šios konstitucijos 54 str. nurodoma, kad visi privalo laikytis konstitucijos ir įstatymų.

Tarptautinės teisės dokumentuose, skirtuose žmogaus teisėms, asmens pareigos arba neįvardijamos, arba joms paprastai skiriama nedaug dėmesio. Tarptautinėje žmogaus teisių doktrinoje jos ne vaidina svarbaus vaidmens.

¹⁷ *Sinkevičius V.* Žmogaus teisių ir laisvių konstitucinės garantijos // Konstitucinis Teismas ir konstitucinės garantijos Lietuvoje. Vilnius, 1995. P. 56.

2.6. Žmogaus teisių ribojimo problemos

Žmogaus teisių ribojimas – sudėtinga konstitucinės teisės problema. Tik kai kurios žmogaus teisės priskiriamos absoliučioms, neribojamoms, kaip pvz.: teisė į gyvybę, teisė nebūti kankinamam ir žalojamam ir kad su asmeniu nebūtų žiauriai, žeminant jo orumą, elgiamasi, teisė nebūti vergijoje. Kitos teisės gali būti ribojamos.

Kadangi Europos žmogaus teisių teismui tenka dažnai spręsti bylas, susijusias su Europos žmogaus teisių konvencijoje numatytų žmogaus teisių ribojimo pagrįstumu, šio teismo praktikoje susiformavo tokios visuotinai pripažįstamos žmogaus teisių ribojimo pagrįstumo sąlygos: žmogaus teisių ribojimai laikomi pagrįstais, jeigu jie: 1) yra teisėti ir 2) būtinai reikalingi demokratinėje visuomenėje.

Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai.

Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Sprendžiant klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtina reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirma, reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui.

Konstitucinės teisės gali būti ribojamos pačioje Konstitucijoje ar pagal jos nuostatas priimtu įstatymu. Svarbu, kad tokie ribojimai nebūtų taikomi jokiais kitais pagrindais. Konstitucijoje sąlygos riboti teises formuluojamos dažniausiai kaip blanketinės normos. Konstitucinė asmens teisė gali būti ribojama tik jei tai būtina apsaugoti visuomenės vertybes, kitų asmenų teisėtus interesus. Toks teisių ribojimas turi būti proporcingas ribojimo tikslui.

Kai kuriuose Konstitucijos straipsniuose, be bendrųjų sąlygų, įvardijamos ir konkrečios aplinkybės, kada konstitucinė teisė gali būti ribojama. Pvz.: Konstitucijos 20 str., reglamentuojant teisę į laisvės neliečiamybę, kaip bendroji sąlyga nurodoma, jog niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba savavališkai suimamas, niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tik tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Tame pačiame Konstitucijos straipsnyje įvardijamas ir atskiras atvejis, kai laisvė gali būti ribojama: jei asmuo yra sulaikytas nusikaltimo vietoje ir įvardijama tokio sulaikymo tvarka. Konstitucijos 35 str. numatyta teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas gali būti ribojama, jei tokia veikla yra priešinga Konstitucijai ir įstatymams.

Nereikėtų konstitucinių teisių ribojimo painioti su kai kurių teisių turinio ribojančiomis nuostatomis, pvz.: su pasyvosios rinkimų teisės cenzais, t.y. reikalavimais asmenims, kurie gali būti renkami Seimo nariais ar renkami Respublikos Prezidentu. Tokiems asmenims gali būti taikomi amžiaus, sėslumo ir kiti cenzai.

Konkretizuojant teisių ribojimo sąlygas, turi būti laikomasi proporcingumo, teisėtumo, protingumo ir kitų svarbių teisės principų.

Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 30 d. nutarime suformulavo svarbų principą: „negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę“. Taigi teisių ribojimas turi būti subalansuotas kitų teisių požiūriu.

Ypač svarbus proporcingumo principas, į kurį dažnai atsižvelgia Konstitucinis Teismas sprenddamas bylas. Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime nagrinėjo asmens teisių ribojimą atsižvelgiant į visuomenės interesų kriterijų ir pabrėžė, kad „tarp asmens teisių ir laisvių, iš vienos pusės, ir visuomenės interesų, iš kitos, neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. Demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas“.

Šiame Konstitucinio Teismo nutarime formuluojamas ir ribojimų proporcingumo kriterijus nustatant, kad dažnai konfliktas iš esmės kyla tarp lygiaverčių konstitucinių teisinių vertybių, todėl tokiais atvejais tam tikrais apribojimais neturėtų būti pažeidžiama jų pusiausvyra. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „galimi atvejai, kai atitinkamo ribojimo prasmingumas slypi konkrečios teisės (ar laisvės) prigimtyje arba kai atitinkamais apribojimais siekiama išvengti kolizijos su kitomis pagrindinėmis teisėmis. Minėtais atvejais pagrindinių teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais“.

Konstitucinis Teismas 1996 m. gruodžio 19 d. nutarime, kalbėdamas apie teisės į informaciją ribojimą, pabrėžė, kad „... bendrų interesų apsauga demokratinėje valstybėje negali paneigti žmogaus teisės į informaciją apskritai. Šios problemos sprendimą žmogaus teisių ir laisvių doktrina ir ja besiremianti tarptautinė ir nacionalinė teisė sieja su teisinių vertybių racionalių santykiu, laiduojančiu, kad apribojimais nebus pažeista atitinkamos žmogaus teisės esmė“.

Europos žmogaus teisių teismas taip pat dažnai naudoja proporcingumo kriterijų sprenddamas dėl Europos žmogaus teisių konvencijoje ir jos protokoluose numatytų teisių ribojimo. Proporcingumo principas galėtų būti interpretuojamas kaip galimybė taikyti apribojimus, tik jei tai būtina demokratinėje visuomenėje ir yra svarbiau už asmens teisę. Toks

apribojimas turi būti proporcingas ir apribojimo turinio atžvilgiu, t.y. net ir esant pagrįstoms sąlygoms teisę riboti; tokio ribojimo turinys turi būti adekvatus.

Lietuvos konstitucinėje teisėje galima išskirti tokius žmogaus teisių ribojimo atvejus: kai 1) jomis yra piktnaudžiaujama; 2) naudojimasis jomis daro žalą visuomenės moralei, viešajai tvarkai, konstitucinei santvarkai ar kitoms visuomenės vertybėms; 3) esant tam tikroms išskirtinėms aplinkybėms – karo ar nepaprastosios padėties atveju; 4) tam tikriems asmenims dėl jų teisinio statuso.

Piktnaudžiavimas konstitucinėmis teisėmis gali būti pagrindas joms riboti. Konstitucijos 28 str. formuluojamas bendras principas, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime pažymėjo, kad „šiuo Konstitucijos straipsniu yra nustatytas vienas esminių principų, kuris reiškia, kad žmogaus teisėtą elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas. Žmogus, būdamas socialinė būtybė, gyvena visuomenėje tarp į save panašių ir lygių savo orumu ir teisėmis žmonių. Kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali laisvai ir visiškai vystyti jo asmenybė, o pagrindine iš tų pareigų – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių”.

Ir nors Konstitucinis Teismas šiame nutarime pabrėžė, kad „... Konstitucijos 28 str. nustatytos ne valdžios institucijų, bet žmogaus elgesio ribos”, tačiau piktnaudžiauti teisėmis gali ne tik asmuo, bet ir asmenų grupė ar net valstybė, kaip nurodoma Europos žmogaus teisių konvencijos 17 str. „Piktnaudžiavimo teisėmis uždraudimas”. Šiame str. teigiama, kad jokia Konvencijos nuostata negali būti aiškinama kaip suteikianti kuriai nors valstybei, grupei ar asmeniui teisę vykdyti tam tikrą veiklą ar atlikti tam tikrą veiksmą, kuriuo siekiama panaikinti tam tikras konvencijoje numatytas teises ir laisves ar jas apriboti daugiau nei nustatyta šioje konvencijoje.

Konstitucinių teisių ribojimas gali būti formuluojamas išdėstant galimus ribojimus kartu su deklaruojama teise ar formuluojamas atskirai. Ypač svarbu, ar tokie ribojimai atitinka visuotinai pripažįstamus teisinės valstybės principus. Kaip ribojimų, išdėstytų kartu su teise, pavyzdį galėtume nurodyti Konstitucijos 25 ir 26 str.

Konstitucijos 25 str. nurodoma, kad informacija negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai; laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstyti, šmeižtu ir dezinformacija.

Konstitucijos 26 str. laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą gali būti ribojama tik įstatymu ir jei būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves.

Taigi pagrindiniai asmens konstitucinių teisių ribojimų kriterijai: 1) tai tokių asmens teisių ir laisvių, kaip garbė ir orumas, privatus gyvenimas, sveikata apsaugos būtinybė; 2) demokratinės visuomenės vertybės – saugumas, viešojo tvarka, konstitucinė santvarka.

Žmogaus teisės gali būti ribojamos ir esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms, Konstitucijos 145 str. nurodoma, kad įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, laikinai gali būti apriojamos teisės ir laisvės, nurodytos Konstitucijos 22, 24, 25, 32, 35 ir 36 str. Taigi karo ar nepaprastosios padėties atveju gali būti ribojamos tokios teisės, kaip privataus gyvenimo neliečiamumas (22 str.); žmogaus būsto neliečiamumas (24 str.); saviraiškos laisvė, teisė gauti ir skleisti informaciją (25 str.); kilnojimosi laisvė (32 str.); teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas asociacijas (35 str.); susirinkimų teisė (36 str.).

Konstitucijos 144 str. numatyta: jeigu Valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai, Seimas gali visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje įvesti nepaprastąją padėtį. Jos trukmė – iki šešių mėnesių. Tarp Seimo sesijų neatidėliotinais atvejais tokį sprendimą turi teisę priimti Respublikos Prezidentas, taip pat šaukti necilinę Seimo sesiją svarstyti šio klausimo. Seimas patvirtina arba panaikina Respublikos Prezidento sprendimą. Konstitucijos 143 str. numatyta galimybė atidėti eilinius rinkimus. Jeigu karo veiksmų metu turi būti rengiami eiliniai rinkimai, Seimas arba Respublikos Prezidentas priima sprendimą pratęsti Seimo, Respublikos Prezidento ar savivaldybių tarybų įgaliojimus. Šiuo atveju rinkimai turi būti skiriami ne vėliau kaip po trijų mėnesių karui pasibaigus.

Karo padėties įstatymas, priimtas 2000 m. birželio 8 d., nustato karo padėties įvedimo ir atšaukimo tvarką, Lietuvos Respublikos piliečių, užsieniečių teisių ir laisvių ribojimus, valstybės institucijų įgaliojimus bei įmonių, įstaigų ir organizacijų veiklos ypatumus įvedus karo padėtį. Šis įstatymas turi užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką karo padėties metu. Pagal šio įstatymo nuostatas karo padėtis – Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir šio įstatymo nustatyta ypatinga teisinė padėtis, kuri įvedama prireikus ginti Tėvynę ginkluoto užpuolimo ar jo grėsmės atveju, kai kyla grėsmė Lietuvos valstybės suverenumui ar jos teritoriniam vientisumui, arba prireikus vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus siekiant užtikrinti valstybės gynybą ir kitas svarbiausias valstybės funkcijas karo metu. Karo padėtį įveda Seimas, kai prireikia ginti Tėvynę arba vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus.

Ginkluoto užpuolimo atveju, kai kyla grėsmė valstybės suverenumui ar jos teritorijos vientisumui, sprendimą dėl gynybos nuo ginkluotos agresijos ir dėl karo padėties įvedimo priima Respublikos Prezidentas ir nedelsdamas šį sprendimą teikia tvirtinti artimiausiame Seimo posėdyje, o tarp Seimo sesijų – nedelsdamas šaukia Seimo neeilinę sesiją. Seimas įstatymu patvirtina arba panaikina Respublikos Prezidento sprendimą. Karo padėties įstatymo 3 skirsnyje reglamentuojamas Lietuvos Respublikos piliečių ir užsieniečių teisių ir laisvių apribojimas bei pareigų nustatymas. Karo padėties metu asmenų telefoninių pokalbių pasiklausymas, susirašinėjimo, pašto siuntų ar kitokio susižinojimo tikrinimas gali būti atliekamas be teismo sprendimo. Tikrinti asmenų susirašinėjimą, pašto siuntas, klausytis telefoninių pokalbių ar kontroliuoti bet kurį kitokį asmenų susižinojimą turi teisę tik operatyvinės veiklos subjektai, kvotos ir tardymo organai, karinės žvalgybos ir kontržvalgybos skyriai. Lietuvos Respublikos valstybės institucijos ir pareigūnai privalo laikytis ir pagal savo kompetenciją bei galimybes užtikrinti, kad visi Lietuvos Respublikos jurisdikcijai karo padėties metu priklausantys asmenys laikytųsi višutinai pripažintų tarptautinės humanitarinės teisės normų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje kai kurios teisės gali būti ribojamos ir dėl asmens specialaus teisinio statuso, pvz.: apribojimas policijos pareigūnams būti Seimo nariais, t.y. pasyviosios rinkimų teisės ribojimas. Konstitucijos 141 str. nurodoma, kad asmenys, atliekantys tikrąją karo arba alternatyviąją tarnybą, taip pat neišėję į atsargą krašto apsaugos sistemos, policijos ir vidaus tarnybos karininkai, puskarininkiai ir liktiniai, kitų sukarintų ir saugumo tarnybų apmokami pareigūnai negali būti Seimo nariais ir savivaldybių tarybų nariais. Jie negali užimti renkamų ar skiriamų pareigų civilinėje valstybinėje tarnyboje, dalyvauti politinių partijų ir politinių organizacijų veikloje.

Tokie politinių teisių ribojimai kelia abejonių, kadangi, pvz.: išrinkus tokį asmenį Seimo nariu, pagal Konstituciją vis tiek jo įgaliojimai kitose tarnybose nutrūktų, nes Konstitucijos 60 str. nurodoma, kad Seimo nario pareigos, išskyrus jo pareigas Seime, nesuderinamos su jokiais kitomis pareigomis valstybinėse įstaigose ir organizacijose, taip pat su darbu verslo, komercijos bei kitose privačiose įstaigose ar įmonėse. Savo įgaliojimų laikui Seimo narys atleidžiamas nuo pareigos atlikti krašto apsaugos tarnybą. Taigi tokiam asmeniui norint pasinaudoti teise būti renkamu, pvz.: Seimo nariu, pagal Seimo rinkimų įstatymo 2 str. 4 d. likus 65 dienoms iki rinkimų, reikia išeiti iš atsargą iš krašto apsaugos sistemos, policijos ir kitų sukarintų ir saugumo tarnybų, nors toks asmuo gali būti ir neišrinktas Seimo nariu. Kitų profesijų asmenims tokie papildomi apribojimai, norint būti įregistruotam kandidatui į Seimo narius, netaikomi.

Nors reikalavimai aktyviajai ir pasyviajai rinkimų teisei skiriasi ir yra pateisinami, tačiau atskirų profesinių grupių išskyrimas ir pasyviosios rinkimų teisės apribojimai šiuo pagrindu galėtų būti diskusijos objektu.

Kitų valstybių konstitucijose taip pat minimos asmens teisių ribojimo sąlygos, pvz.: 1949 m. Vokietijos Konstitucijos 13 str. ne tik reglamentuojama būsto neliečiamybė, bet ir įvardijamos aplinkybės, kada ši teisė gali būti ribojama. Vokietijos Konstitucijoje nustatytos ir kai kurių kitų asmens teisių ribojimo galimybės (18 str.). Šios Konstitucijos 19 str. formuluojami reikalavimai įstatymams, kuriais gali būti ribojamos pagrindinės teisės.

Svarbios yra ir sąlygos, kada gali būti ribojamos asmens teisės, įvardytos Europos žmogaus teisių konvencijoje. Šioje konvencijoje, deklaruojant atskirą teisę, kai kuriais atvejais nurodomos ir sąlygos, kada ši teisė gali būti ribojama. Tai būtinumas demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos, šalies, ekonominės gerovės interesai, siekis užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, žmonių sveikata ar moralė ar kitų asmenų teisių ir laisvių apsauga ir kt.

Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatos turi būti aiškinamos atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių teismo jurisprudenciją. Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime pažymėjo, kad „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui“. Tame pačiame nutarime, nagrinėjant Konstitucijos 22 str. 3 d. nuostatas, Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad šios Konstitucijos nuostatos derinasi su Konvencijos 8 str. 2 d. nustatytais standartais, kada gali būti ribojama žmogaus teisė į privatų gyvenimą. Tokie apribojimai gali būti įmanomi: „1) kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms apsaugoti; 2) kai teisės į privatų gyvenimą ribojimo atvejai numatomi įstatymuose, o informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“.

Konvencijoje taip pat formuluojami ir kai kurie bendri pagrindai, leidžiami teisių ribojimai ir kai kurioms asmenų grupėms, pvz.: užsieniečiams. Pagal Konvencijos 16 str. „Užsieniečių politinės veiklos suvaržymai“ – jokia Konvencijos 10, 11 ir 14 str. nuostata negali būti laikoma kliūtimi Aukštosioms Susitariančiosioms Šalims taikyti užsieniečių politinės veiklos suvaržymus.

Konvencijos 17 str. „Piktnaudžiavimo teisėmis uždraudimas“ teigia, kad jokia šios Konvencijos nuostata negali būti aiškinama kaip suteikianti kuriai nors valstybei, grupei ar asmeniui teisę vykdyti tam tikrą veiklą

ar atlikti tam tikrą veiksmą, kuriais siekiama panaikinti tam tikras šioje Konvencijoje numatytas teises ir laisves ar jas apriboti daugiau nei nustatyta šioje Konvencijoje.

Konvencijos 18 str. formuluojamas bendras teisių ribojimo principas. Pagal šią Konvenciją, joje skelbiamų teisių ir laisvių apribojimai netaikomi jokiais kitais tikslais, išskyrus tuos, kurių siekiant šie apribojimai buvo nustatyti.

Ir kituose tarptautiniuose dokumentuose reglamentuojama galimybė riboti teises. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 29 str. nurodoma, kad kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali laisvai ir visiškai vystytis jo asmenybė. „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, kiekvienas žmogus negali patirti kitokių apribojimų kaip įstatymo numatyti vien tik tam, kad garantuotų kitų žmonių teisių ir laisvių deramą pripažinimą ir gerbimą siekiant patenkinti teisingus moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimus demokratinėje visuomenėje. Šios teisės ir laisvės jokių būdu negali būti įgyvendinamos, jeigu tai prieštarauja Jungtinių Tautų Organizacijos tikslams ir principams”.

3 poskyris

ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOS REIKŠMĖ

3.1. Žmogaus teisių garantijos

3.2. Europos žmogaus teisių konvencija

3.1. Žmogaus teisių garantijos

Žmogaus teisių ir laisvių garantijos – tai tam tikra sistema teisės normų, principų ir priemonių, kurių pagalba yra užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės.

Žmogaus teisių garantijas galėtume skirti į teisines ir neteisines. Teisinės – tai teisės normų ir institucijų sistema. Neteisinėms bendro pobūdžio garantijoms galėtume priskirti valstybės valdžios įgyvendinimo pagrindus, valstybės formą, jos politinį režimą, valdžių padalijimo principą ir kt. Prie bendro pobūdžio tokių garantijų galėtume priskirti ir visuomenės kultūros lygį.

Teisines žmogaus teisių garantijas galima skirti į materialines, procesines ir institucines. Materialinėms garantijoms priskirtina Konstitucija, įstatymai ir kiti teisės aktai, kuriuose įtvirtintos žmogaus teisės ir jų apsauga. Procesinėms garantijoms visų pirma reikėtų priskirti Konstitucijoje įtvirtintą asmens, kurio teisės ir laisvės yra pažeidžiamos, teisę kreiptis į teismą. Prie procesinių garantijų priskirtina ir Peticijų įstatyme numatyta teisė kreiptis peticija į tokias valstybės institucijas, kaip Seimas, Vyriausybė, kad būtų sprendžiami svarbūs su žmogaus teisėmis susiję klausimai ir kt. Institucinės garantijos – tai institucijos, kurioms yra priskirta žmogaus teisių gynba. Tarp teisinių institucinių garantijų svarbiausia vieta tenka teismams, ne mažiau svarbios ir įvairios kontrolierių institucijos.

Žmogaus teisių garantijas pagal jų galiojimo pobūdį galima būtų skirti į nacionalines ir tarptautines¹. Iš tarptautinių žmogaus teisių garantijų reikėtų ypač išskirti Europos žmogaus teisių teismą.

Svarbiausia žmogaus teisių materialinė garantija – tai tokių teisių katalogo įtvirtinimas Konstitucijoje ir jų bendrųjų garantijų formulavimas. Kaip jau buvo minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje suformuluotas platus žmogaus teisių ir laisvių katalogas, apimantis pilietines ir politines bei socialines, ekonomines ir kultūrines teises. Svarbus yra Konstitucijos 6 str. suformuluotas principas, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas; kiekvienas gali savo teises ginti remdamasis Konstitucija.

Prie svarbių konstitucinių principų, turinčių įtaką žmogaus teisių garantijoms, galėtume priskirti ir Konstitucijos 7 str. deklaruojamas nuostatas, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, ir galioja tik paskelbti įstatymai. Konstitucijos 30 str. formuluojama nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą; asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Prie svarbių asmens teisių konstitucinių garantijų galėtume priskirti ir Konstitucijos 31 str. 6 d. formuluojamą nuostatą, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą.

Svarbu ir tai, kad Konstitucijoje nėra normos, suteikiančios galimybes nuolat apriboti konstitucines žmogaus teises, kaip nurodoma Konstitucijos 145 str. Tai gali būti daroma tik laikinai ir įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, ir tik kai kurių teisių atžvilgiu (t.y. teisė į privataus gyvenimo neliečiamybę, teisė į būsto neliečiamybę, saviraiškos laisvė, teisė laisvai

¹ Plačiau apie tarptautines žmogaus teisių garantijas: *Paksas A.* Tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos. Vilnius. 2000.

kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą, teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ir asociacijas ir teisė rinktis į taikius susirinkimus).

Prie konstitucinių žmogaus teisių garantijas formuluojančių principų galėtume priskirti ir Konstitucijos 5 str. nuostatą, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms.

Institucinėms žmogaus teisių garantijoms yra skirtas Konstitucijos 73 str., kuriame nurodoma, kad piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai; prireikus Seimas gali steigti ir kitas kontrolės institucijas. Konstitucijos 124 str. nurodoma, kad savivaldybių tarybų, jų vykdomųjų organų bei jų pareigūnų aktai ar veiksmai, pažeidžiantys piliečių ir organizacijų teises, gali būti skundžiami teisme.

Taigi Konstitucijoje suformuluotos plačios galimybės žmogaus teisių garantijų sistemai funkcionuoti.

Civiliniame, baudžiamajame, administracinių teisės pažeidimų, civilinio ir baudžiamojo proceso ir kituose kodeksuose, atskiruose įstatymuose taip pat formuluojamos kai kurios svarbios materialinės ir procesinės žmogaus teisių garantijos ir detalizuojami Konstitucijos principai. Iš įstatymų norėtusi išskirti Peticijų įstatymą (1999 m.) ir Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą (2000 m.). Kalbant apie galimybę asmeniui kreiptis į teismą dėl savo pažeistų teisių svarbu, kad asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų, gautų tinkamą teisinę pagalbą civilinėse ir baudžiamosiose bylose.

Iš institucinių garantijų visų pirma norėtusi išskirti teismus. Teismų sistemos organizacija ir veiklos konstituciniai pagrindai aptariami skyriuje „Teisminė valdžia“. Lietuvoje veikia Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai, administraciniai teismai. Atskirai reikėtų išskirti Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas gali būti traktuojamas ir kaip žmogaus teisių apsaugos institucija, nors skirtingai nuo kai kuriose kitose valstybėse galiojančios praktikos, kad piliečiai gali tiesiogiai kreiptis su skundu į konstitucinį teismą, pvz.: Vokietijoje ar Austrijoje, vis dėl to nemažai klausimų Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą pasiekia asmenims įgyvendinant Konstitucijos 6 str. nuostatas, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Teismas, vadovaudamasis Konstitucijos 110 str. nuostata, jog teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai, ir matydamas, kad įstatymas ar kitas teisės aktas, taikytinas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, sustabdo bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą su prašymu, spręsti, ar įstatymas ar kitas teisės aktas atitinka Konstituciją. Ir nors asmuo neturi teisės tiesiogiai reikalauti, kad teismas tam tikru klausimu kreiptusi į Konstitucinį Teismą, vis dėlto neretai advokatai, gindami asmens intere-

sus, sugeba pagrįsti tokio žingsnio reikalingumą, ir problemą sprendžia Konstitucinis Teismas. Vargu, ar toks sudėtingas kelias yra pakankamai efektyvus; ateityje reikėtų tikėtis, kad Konstitucijos ir įstatymų nuostatos bus papildytos, ir asmuo galės kreiptis į Konstitucinį Teismą tiesiogiai.

Konstitucinio Teismo nutarimuose atskleidžiami Konstitucijoje įtvirtintų pagrindinių teisių įvairūs aspektai. Ypač dažnai Konstitucinis Teismas interpretuoja Konstitucijos nuostatas, kuriose įtvirtinta nuosavybės teisė; daug dėmesio skirta asmens lygiateisiškumo principui; įvairūs savi-raiškos teisės aspektai taip pat dažnai nagrinėjami, daug diskusijų sukėlė ir teisės į gyvybę (mirties bausmės problemos) teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą interpretavimas. Neabejotina, kad Konstitucinis Teismas yra svarbus konstitucinių žmogaus teisių garantas, nes jo kompetencijai priskirta viena svarbiausių – teisės aktų atitikties Konstitucijai funkcijų.

Prie teisiųjų institucinių garantijų galima priskirti ir Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos veiklą. Vyriausioji administracinių ginčų komisija buvo įsteigta vykdant Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos ir Administracinių ginčų komisijos įstatymus, kurie įsigaliojo 1999 m. Taigi Lietuvoje buvo pirmą kartą įteisintas ikiteisminis administracinių ginčų nagrinėjimas. Pagal Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos, Administracinių ginčų komisijų, Viešojo administravimo ir kitus teisės aktus Vyriausiosios administracinės komisijos kompetencijai yra priskirta nagrinėti fizinių asmenų (ir juridinių asmenų) skundus dėl centrinių valstybinio administravimo subjektų priimtų individualių administracinių aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl vilkinimo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus.

Svarbų vaidmenį, garantuojant žmogaus teises, vaidina ir Seimo kontrolierių bei kitos kontrolierių institucijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 73 str. numatyta, kad piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai; jie turi teisę siūlyti teismui kaltus pareigūnus atleisti iš užimamų pareigų; Seimo kontrolierių įgaliojimus nustato įstatymas. Šio Konstitucijos straipsnio 3 d. nurodoma, kad prireikus Seimas steigia ir kitas kontrolės institucijas, kurių sistemą ir įgaliojimus nustato įstatymas.

Toks konstitucinis reguliavimas lėmė, kad turime ne vieną, bet kelis Seimo kontrolierius, kad, be Seimo kontrolierių, turime ir kitas kontrolierių institucijas. Konstitucijos 73 str. Seimo kontrolierių kompetencija įvardyta konkrečiai – valstybės ir savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tyrimas, ir nėra pakankamai plati, neapima kitų žmogaus teisių pažeidimų kitose srityse. Dėl šios priežasties buvo įsteigtos dar dvi kontrolės institucijos – moterų ir vyrų lygių galimybių kontro-

lieriaus ir vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijos. Jų kompetencija šiose konkrečiose srityse yra daug platesnė ir apima ne tik santykius, kylančius dėl netinkamo viešojo administravimo funkcijų vykdymo.

Seimo kontrolierių ir kitos žmogaus teisių kontrolierių institucijos – tai kitų valstybių patirties panaudojimas kuriant Lietuvoje veiksmingą žmogaus teisių apsaugos sistemą. Šios institucijos yra kildinamos iš ombudsmeno institucijos, kuri susiformavo dar XVII a. Švedijoje. Šiuo metu ombudsmeno institucija yra paplitusi Europos valstybėse, jų vaidmuo ypač stiprus Skandinavijos valstybėse. Paprastai įkuriama vieno ombudsmeno institucija (pvz.: Danijoje, Lenkijoje ir kt.), tačiau kai kuriose valstybėse, pvz.: Švedijoje, jų yra keletas, atsakingų už skirtingas sritis. Kai kuriose valstybėse yra steigiami žmogaus teisių komisaro (įgaliotinio) institucija, kuri yra analogiška ombudsmeno institucijai. Ombudsmeno įgaliojimai – teikti rekomendacijas ir tokiu būdu įtakoti žmogaus teisių padėtį šalyje. Paprastai ombudsmenu skiriamas asmuo, žinomas visuomenėje, galintis įtakoti situaciją pareikšdamas savo nuomonę, į kurią paprastai yra atsižvelgiama.

Ombudsmeno institucija yra steigiamą ne tik atskirose valstybėse, bet ir Europos Sąjungoje, o tokioje tarptautinėje organizacijoje, kaip Europos Taryba, yra įsteigta Žmogaus teisių komisaro pareigybė, kuri pradėjo funkcionuoti nuo 1999 m.

Ombudsmeno institucija, įsteigta Europos Sąjungoje, pradėjo veikti 1995 m.; ji yra skirta skundams dėl jos institucijų pareigūnų veiksmų tirti. Europos bendrijos steigimo sutarties 195 str. nurodoma, kad Europos Parlamentas skiria ombudsmeną, kuris yra įgaliotas priimti Europos Sąjungos piliečių arba kiekvieno fizinio ar juridinio asmens, reziduojančio valstybėje narėje arba turinčio joje savo buveinę, skundus dėl Bendrijos institucijose arba įstaigose pasitaikančių netinkamo administravimo atvejų. Ombudsmenas yra skiriamas Europos Parlamento kadencijai. Ombudsmeno įgaliojimai yra daugiau rekomendacinio pobūdžio. Jeigu jis nustato netinkamo administravimo atvejį, kreipiasi į atitinkamą instituciją, kuri per tris mėnesius turi informuoti ombudsmeną apie savo požiūrį. Tada ombudsmenas siunčia pranešimą Europos Parlamentui ir atitinkamai institucijai, asmuo pateikęs skundą, taip pat informuojamas.

Teisė kreiptis į Europos Sąjungos ombudsmeną įtvirtinta ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 43 str. „Ombudsmenas“, kuriame numatyta, kad Sąjungos piliečiai ir bet kuris fizinis ar juridinis asmuo, gyvenantis ar turintis savo registruotą būstinę kurioje nors valstybėje narėje, turi teisę Sąjungos ombudsmeniui nurodyti netinkamo Bendrijos institucijų ar organų administracinio darbo atvejus.

Žmogaus teisių komisaro Europos Taryboje institucija yra nepriklausoma ir nešališka, jos paskirtis – rūpintis žmogaus teisių padėtimi valsty-

bėse Europos Tarybos narėse, skatinti žmogaus teisių švietimą, padėti valstybių ombudsmeno institucijoms funkcionuoti, identifikuoti atvejus, kai valstybių teisė neatitinka žmogaus teisių standartų ir skatinti žmogaus teisių normų, nustatytų įvairiuose Europos Tarybos dokumentuose, įgyvendinimą valstybių teisėje. Žmogaus teisių komisaras netiria individualių skundų. Į šias pareigas asmuo skiriamas šešeriems metams ir negali būti perrenkamas.

Įvairiose Tarptautinėse organizacijose, pvz.: Jungtinėse Tautose, yra taip pat steigiamos įvairios žmogaus teisių struktūros ir pareigybės, pvz.: JTO Žmogaus teisių komisaro. Tarptautinės organizacijos vykdo ir monitoringą žmogaus teisių padėčiai įvairiose valstybėse nustatyti.

Seimo kontrolierių institucija Lietuvoje buvo įkurta 1994 m. realizuojant Konstitucijos 73 str. nuostatas. Buvo įsteigtos 5 Seimo kontrolierių pareigybės. 1994 m. sausio 11 d. buvo priimtas Seimo kontrolierių įstatymas, kuris 1998 m. buvo pakeistas priimant naują įstatymą ir jame šiek tiek praplečiant Seimo kontrolierių įgaliojimus, pakoreguojant terminus, pakeičiant kai kurias socialines garantijas (nustatyti kitokie atlyginimai už Seimo kontrolierių darbą) ir kt.

1998 m. Seimo kontrolierių įstatymas nustato Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių veiklos teisinius pagrindus, taip pat Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos organizacinę struktūrą ir įgaliojimus. Kiekvienas pilietis turi teisę pateikti Seimo kontrolieriui skundą dėl valstybės ar savivaldybės institucijos, priskirtos kontrolieriaus kompetencijai, pareigūno piktnaudžiavimo ar biurokratizmo.

Seimo kontrolieriai tiria piliečių skundus dėl valdžios, valdymo, savivaldos, karinių bei joms prilygintų institucijų pareigūnų piktnaudžiavimo ir biurokratizmo. Karinėms institucijoms prilyginamos Krašto apsaugos ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Valstybės saugumo departamentas ir jiems pavaldžios institucijos.

Seimo kontrolieriai netiria Respublikos Prezidento, Seimo narių, Ministro Pirmininko, Vyriausybės (kaip kolegialios institucijos), valstybės kontrolieriaus ir Konstitucinio Teismo ir kitų teismų teisėjų veiklos, vietos savivaldybių tarybų (kaip kolegialių institucijų) veiklos, taip pat prokurorų, tardytojų ir kvotėjų procesinių sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo. Seimo kontrolieriai netiria skundų, kylančių iš darbo teisių santykių, skundų, kuriuos turi nagrinėti teismas, taip pat netikrina teismų priimtų sprendimų, nuosprendžių ir nutarčių pagrįstumo ir teisėtumo.

Seimo kontrolieriumi gali būti skiriamas nepriekaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsimokslinimą ir ne mažesnę kaip 5 metų teisinio darbo arba darbo valstybės valdžios bei valdymo institucijose stažą. Seimas skiria penkis Seimo kontrolierius 4 m. laikotarpiui nurodydamas kiekvieno kontrolieriaus veiklos sritį: 2 valsty-

bės įstaigų pareigūnų, 1 karinių ir joms prilygintų institucijų pareigūnų ir 2 savivaldybių įstaigų pareigūnų veiklai tirti. Seimo kontrolieriai, vykdydami savo pareigas, yra nepriklausomi.

Skundams paduoti nustatomas vienerių metų nuo skundžiamų veiksmų padarymo terminas. Skundai, paduoti praėjus šiam terminui, nenagrinėjami, jeigu Seimo kontrolierius nenusprendžia kitaip. Skundas turi būti ištirtas ir pareiškėjui atsakyta per 3 mėnesius nuo skundo gavimo dienos. Prireikus Seimo kontrolierius tyrimo terminą gali pratęsti iki 6 mėnesių.

Baigus nagrinėti skundą, surašoma pažyma, kurioje nurodoma tyrimo metu išaiškintos aplinkybės, surinkti įrodymai bei pareigūno veikos juridinis įvertinimas. Su tyrimo rezultatais supažindinamas skundo autorius, įstaigos, kurioje buvo atliekamas tyrimas, vadovas bei pareigūnas, kurio veiksmai buvo tiriami, o prireikus – ir aukštesnės pagal pavaldumą institucijos vadovas, kitos institucijos ar asmenys.

Seimo kontrolierius, atlikęs tyrimą, gali priimti tokį sprendimą: perduoti medžiagą tardymo organams, kai aptinkama nusikaltimo požymių; pareikšti ieškinį teisme dėl kaltų piktnaudžiavimu ar biurokratizmu pareigūnų atleidimo iš užimamų pareigų; siūlyti kolegialiai institucijai ar pareigūnui įstatymų nustatyta tvarka panaikinti, sustabdyti ar pakeisti įstatymams bei kitiems teisės aktams prieštaraujančius sprendimus ar siūlyti priimti sprendimus, kurie nepriimti dėl piktnaudžiavimo ar biurokratizmo; atkreipti pareigūnų dėmesį į aplaidumą darbe, įstatymų nesilaikymą, tarnybinės etikos pažeidimą ar biurokratizmą ir siūlyti imtis priemonių, kad būtų pašalinti įstatymo pažeidimai, jų priežastys ir sąlygos; siūlyti, kad įstatymų nustatyta tvarka būtų kompensuojami moraliniai ar materialiniai nuostoliai, kuriuos patyrė asmuo dėl pareigūnų padarytų pažeidimų ir kt.

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas buvo priimtas 1998 m. gruodžio 1 d. Nors jį rengiant kilo daug diskusijų, tačiau šios institucijos veikla liudija, kad ir šioje srityje yra nemažai žmogaus teisių pažeidimų. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas priimtas 2000 m. gegužės 25 d., ir tik 2000 m. lapkričio mėn. pradėjo funkcionuoti ši kontrolieriaus institucija.

Lygindami Seimo kontrolierių, Moterų ir vyrų lygių galimybių ir Vaiko teisių apsaugos įstatymus ir kontrolierių įgaliojimus, galime rasti nemaža panašumų, tačiau yra ir skirtumų. Juos visus vienija pagrindinis tikslas – žmogaus teisių apsauga.

Moterų ir vyrų lygių galimybių ir vaiko teisių apsaugos kontrolierių kompetencija ir įgaliojimai platesni; jie nėra varžomi Konstitucijos 73 str. 1 dalies normos, kaip Seimo kontrolieriai, ir gali tirti įstatymų pažeidimus ne tik valstybės valdymo ir savivaldos srityse. Gali kilti klausimas dėl

jų kompetencijos atribojimo, kadangi ir moterų ir vyrų lygių galimybių pažeidimai, ir vaiko teisių pažeidimai gali būti padaryti ir pareigūnų, piktnaudžiaujančių savo įgaliojimais. Šiuo metu dominuoja požiūris, kad tokius pažeidimus turėtų tirti specializuoti kontrolieriai, nors niekas nedraudžia tokiais atvejais kreiptis ir į Seimo kontrolierius

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo tikslas yra platesnis, kaip nurodyta įstatymo 1 str., – tai ne tik tokio kontrolieriaus institucijos įsteigimas, bet ir siekis, kad būtų įgyvendintos Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės. Taigi jis yra skirtas bet kokiai diskriminacijai šioje srityje panaikinti. Įstatyme nemaža naujų materialinės teisės normų, skirtų žmogaus teisių apsaugai. Šiuo požiūriu jis skiriasi nuo Seimo kontrolierių ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierių įstatymų.

Lyginant Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus įgaliojimus, jie yra gretintini su Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus ir yra platesni nei Seimo kontrolierių. Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus institucija gali nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas ir skirti administracines nuobaudas; tokių teisių kiti kontrolieriai neturi. Jeigu į Seimo kontrolierius gali kreiptis tik fiziniai asmenys, tai į Moterų ir vyrų lygių galimybių ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierius – kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo, o į vaiko teisių apsaugos kontrolierių gali kreiptis ir įmonė, neturinti juridinio asmens teisių.

Nors asmenims, norintiems užimti Seimo kontrolierių ar Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolierių pareigas reikalavimai tapatūs, – nepriekaištinga reputacija, aukštasis teisinis išsilavinimas ir ne mažesnis kaip 5 metų teisinio darbo stažas valstybės valdžios bei valdymo institucijose, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriui formuluojami kiek kitokie reikalavimai. Juo gali būti asmuo nepriekaištingos reputacijos, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą, tačiau nereikalaujama specialaus stažo. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius turi ir pavaduotoją. Kitiems kontrolieriams pavaduotojų pareigos nėra nustatytos.

Vienoda yra visų kontrolierių skyrimo tvarka. Juos skiria Seimas Seimo Pirmininko teikimu, vienodai 4 metų pradinei kadencijai, tačiau skirtingai reglamentuojamos šių kontrolierių pakartotino skyrimo galimybės. Jeigu Seimo kontrolierių ir Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus kadencijų skaičius neribojamas, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriumi asmuo gali būti skiriamas ne daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės.

Skundų padavimo terminai skiriasi. Į Seimo kontrolierių galima kreiptis per vienerių metų terminą nuo skundžiamų veiksmų. Į Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolierių – per 3 mėnesių terminą nuo skundžiamų veiksmų, o į Vaiko teisių apsaugos kontrolierių – per 3 metų terminą nuo skundžiamų veiksmų. Skundai, praėjus šiems terminams,

gali būti nagrinėjami, jeigu taip nusprendžia kontrolieriai. Skiriasi ir skundų tyrimo terminai.

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme pirmą kartą Lietuvos įstatymuose formuluojama moterų ir vyrų lygių teisių (diskriminacijos) ir seksualinio priekabiavimo sąvokos. Moterų ir vyrų lygių teisių pažeidimu (diskriminacija) suprantamas pasyvus ar aktyvus elgesys, kuriuo išreikšiamas pažeminimas, paniekimas, taip pat teisių apribojimas ar privilegijų teikimas dėl asmens lyties, išskyrus: specialią moterų apsaugą nėštumo bei gimdymo ir vaiko žindymo metu; tik vyrams taikoma karinė prievolė; skirtingą moterų ir vyrų pensinį amžių; moterims taikomus žmonių saugos darbe reikalavimus, kuriais, atsižvelgiant į moterų fiziologines savybes, siekiama išsaugoti jų sveikatą; tam tikrą darbą, kurį atlikti gali tik konkrečios lyties asmuo.

Pagal minėtą įstatymą seksualinis priekabiavimas – tai užgaulus, žodžiu ar fiziniu veiksniu išreikštas, seksualinio pobūdžio elgesys su asmeniu, su kuriuo sieja darbo, tarnybiniai ar kitokio priklausomumo santykiai.

Įstatyme formuluojama ir diskriminuojančio skelbimo sąvoka, kuri suprantama kaip skelbimas priimti į darbą arba mokytis, kuriame nurodomi reikalavimai, suteikiantys pirmenybę vienai iš lyčių, ar reikalaujama iš darbo ieškančių asmenų informacijos apie jų civilinę padėtį, privatų gyvenimą ar šeimos planus.

Įstatyme yra formuluojamos pareigos įgyvendinti lygias moterų ir vyrų teises valdžios ir valdymo, švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijoms. Ypač aktualu yra moterų ir vyrų lygybė darbo santykiuose. Įstatymo 5 str. numatoma, kad įgyvendindamas lygias moterų ir vyrų teises, darbdavys privalo: priimdamas į darbą, taikyti vienodus atrankos kriterijus; sudaryti vienodas darbo sąlygas, galimybes kelti kvalifikaciją, taip pat teikti vienodas lengvatas; naudoti vienodus darbo kokybės vertinimo kriterijus; už toki pat darbą mokėti vienodą užmokestį; imtis priemonių, kad darbuotojas nepatirtų seksualinio priekabiavimo; imtis priemonių, kad nebūtų persekiojamas darbuotojas, pateikęs skundą dėl diskriminacijos.

Darbdavio veiksmai yra pripažįstami pažeidžiančiais moterų ir vyrų lygias teises, jeigu jis dėl asmens lyties: už toki pat darbą taiko asmeniui mažiau (daugiau) palankias įdarbinimo arba darbo apmokėjimo sąlygas; organizuodamas darbą, sukuria darbuotojui blogesnes (geresnes) darbo sąlygas; skiria darbuotojui drausminę nuobaudą, keičia darbo sąlygas, perkelia į kitą darbą arba nutraukia darbo sutartį; persekioja darbuotoją, pateikusį skundą dėl diskriminacijos.

Švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų veiksmai pripažįstami pažeidžiančiais moterų ir vyrų lygias teises, jeigu dėl asmens lyties: tai-

komi skirtingi reikalavimai ir sąlygos priimant mokytis ar studijuoti, rengiant mokymo programas, vertinant žinias; nustatomos skirtingos dėstomų dalykų pasirinkimo galimybės.

Asmuo, manantis, kad jam buvo taikomi įstatyme įvardyti diskriminuojantys veiksmai, arba tapęs seksualinio priekabiavimo objektu, turi teisę kreiptis į Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolierių, kuriam yra pavesta šio įstatymo priežiūra.

Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolierius, ištyręs skundą, gali priimti tokius sprendimus: perduoti tyrimo medžiagą tardymo organams, jeigu nustatomi nusikaltimo požymiai; kreiptis į atitinkamą asmenį ar instituciją ir siūlyti nutraukti lygias teises pažeidžiančius veiksmus ar panaikinti su tuo susijusį aktą; nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas ir skirti administracines nuobaudas; atmesti skundą, jeigu nepasitvirtino jame nurodyti pažeidimai; nutraukti tyrimą, jeigu pareiškėjas skundą atsiima.

Įstatyme turėjo būti formuluojami kontrolieriaus veiklos principai, tačiau jie kažkodėl yra priskirti pačiai tarnybai, o ne Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriui. Įstatymo 11 str. 2 d. formuluojami tokie principai, kaip teisėtumo, nešališkumo ir teisingumo. Šiai tarnybai vadovauja kontrolierius. Įstatymo 13 ir 14 str. reglamentuojami šiam kontrolieriui keliami reikalavimai.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo (panašiai kaip ir Seimo kontrolierių įstatymo) pagrindinis tikslas yra skirtas vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijai. Įstatymo 2 str. formuluojami Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos principai – teisėtumo, nešališkumo, viešumo, vaiko teisių ir jo teisėtų interesų prioritetiškumo bei nepriklausomumo priimant sprendimus.

Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, eidamas tarnybines pareigas, yra nepriklausomas nuo valstybės ir savivaldybių institucijų ar įstaigų ir jų pareigūnų, nevalstybinių institucijų ar piliečių ir vadovaujasi tik įstatymais. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius: tiria fizinių ir juridinių asmenų skundus dėl valstybės ir savivaldybių institucijų ar įstaigų ir jų pareigūnų, nevalstybinių institucijų bei kitų fizinių ir juridinių asmenų, įmonių, neturinčių juridinio asmens teisių, veiksmų ar neveikimo, dėl kurių pažeidžiamos ar gali būti pažeistos vaiko teisės ar jo teisėti interesai, kontroliuoja, kaip yra įgyvendinamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Seimo ratifikuotų konvencijų, Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga, nuostatos Lietuvoje; prižiūri ir kontroliuoja institucijų, susijusių su vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga, veikla, dėl kurios pažeidžiamos ar gali būti pažeistos vaiko teisės ar jo teisėti interesai; siūlo Seimui ir Vyriausybei priemones, kaip pagerinti Lietuvos Respublikoje įstatymų ir

kitų teisės aktų nustatytų vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą; vadovauja Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigai; per visuomenės informavimo priemones teikia informaciją visuomenei apie vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą Lietuvos Respublikoje.

Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, atlikdamas savo pareigas, turi teisę: turėdamas informaciją apie pažeidimus, nenurodytus skunduose, savo iniciatyva pradėti jų tyrimą arba perduoti juos ištirti kitoms kompetentingoms valstybės institucijoms; susipažinti su išnagrinėtomis teisme bylomis, kurios yra susijusios su vaiko teisių ar jo teisėtų interesų pažeidimu; nekludomas įeiti į valstybės ir savivaldybių institucijas ar įstaigas, nevalstybines vaikų įstaigas ir susipažinti su jų veikla; reikalauti ir gauti iš valstybės ir savivaldybių institucijų ar įstaigų, nevalstybinių institucijų bei kitų fizinių ir juridinių asmenų, įmonių, neturinčių juridinio asmens teisių, susijusių su vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga, informaciją, paaiškinimus, protokolus bei kitus dokumentus, kurie jam reikalingi vykdant šio įstatymo nustatytas pareigas; surašyti administracinio teisės pažeidimo protokolą dėl vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus reikalavimų nevykdymo; teikti pasiūlymus Respublikos Prezidentui, Seimui, Vyriausybei dėl galiojančių teisės aktų pakeitimų ir naujų teisės aktų priėmimo bei politikos, susijusios su vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga, formavimo bei įgyvendinimo ir kt.

Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, išnagrinėjęs skundą, priima vieną iš šių sprendimų: perduoti skundą kitai institucijai; pareikšti ieškinį teisme; aptikus nusikaltimo požymių, perduoti medžiagą atitinkamoms institucijoms; įspėti asmenis, pažeidusius vaiko teises ar jo teisėtus interesus; įstaigai, įregistravusiai institucijai, susijusiai su vaiko teisių apsauga, kuri savo veikla pažeidė vaiko teises ar jo teisėtus interesus, arba institucijos steigėjui teikti siūlymą svarstyti klausimą dėl institucijos tolesnės veiklos tikslingumo; siūlyti tikrinamų institucijų ar jų aukštesniųjų institucijų vadovams, kad jie skirtų drausmines nuobaudas asmenims, kaltiems dėl vaiko teisės ar jo teisėtus interesus ginančių įstatymų ar kitų teisės aktų pažeidimų; ir kt.

Kaip viena svarbiausių tarptautinių žmogaus teises garantuojančių institucijų reikėtų išskirti Europos žmogaus teisių teismą. Šis teismas veikia pagal Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatas, Lietuva ratifikavo konvenciją 1995 m. balandžio 27 d. (ji įsigaliojo 1995 m. birželio 20 d.). Norint kreiptis su peticija į Europos žmogaus teisių teismą svarbu, kad peticija atitiktų Konvencijoje formuluojamus reikalavimus: priimanos kiekvieno fizinio asmens, nevalstybinės organizacijos ar grupės asmenų peticijos, jeigu jose nurodoma, kad yra pažeistos Konvencijoje įtvirtintos teisės; nagrinėjami bus tik tie skundai, kuriuose yra skundžiama Konvenciją pasirašiusi ir ratifikavusi valstybė, ir tik dėl tų faktų, kurie

vyko po Konvencijos ratifikavimo; nagrinėjami tik skundai dėl teisių ir laisvių, kurias garantuoja Konvencija ir jos protokolai; peticija bus priimta tik tada, jei buvo panaudotos visos valstybės vidaus teisinės gynybos priemonės ir tik per šešis mėnesius nuo tos dienos, kai buvo priimtas galutinis valstybės institucijos (dažniausiai teismo) sprendimas, t.y. išnaudotos visos galimybės skusti šį sprendimą valstybės institucijose¹.

Šiuo metu Europos žmogaus teisių teismas jau nagrinėjo keletą bylų prieš Lietuvą. 1997 m. pirmoji priimtina peticija iš Lietuvos buvo pripažinta peticija Juozas Jėčius prieš Lietuvą. Daugiausia asmenys pagrįstai skundžiasi dėl Konvencijos 5 ir 6 str. nuostatų pažeidimo (nepagrįsto laisvės suvaržymo ir teisės į teisingą teismą pažeidimo).

3.2. Europos žmogaus teisių konvencija

Europos Tarybos priimta 1950 m. Europos žmogaus teisių konvencija² ir įsigaliojusi 1953 m., šiuo metu galioja iš dalies pakeista protokolu Nr. 11 ir yra svarbus žmogaus teises reglamentuojantis dokumentas savo efektyviu apsaugos mechanizmu išsiskiriantis iš kitų tokio pobūdžio tarptautinių dokumentų. Konvenciją Lietuva ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d., ji įsigaliojo tų pačių metų birželio 20 d.

Šiuo metu Konvenciją papildė 12 protokolų, iš kurių dvyliktasis dar nėra įsigaliojęs. Jis yra skirtas diskriminacijos uždraudimui, jo pasirašymo procedūra prasidėjo 2000 m. lapkričio 4 d. Lietuva, kaip ir daugelis kitų Europos Tarybos narių, šį protokolą pasirašė, jo įsigaliojimo ir ratifikacijos procesas vyks ateityje.

Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudenciją sudaro ne tik konkrečios teisės normos, įrašytos į Konvencijos ir jos protokolų straipsnius, bet ir Europos Žmogaus teisių teismo sprendimuose suformuluoti precedentai (teismo praktika).

Konvencija, kaip jau esame minėję, yra svarbus Lietuvos konstitucinės teisės šaltinis ne tik kaip viena iš ratifikuotų tarptautinių sutarčių, pagal Konstitucijos 138 str. nuostatas tapusi Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi, bet ir dėl jos išskirtinio turinio – suformuluoto žmogaus teisių katalogo ir efektyvaus jų įgyvendinimo mechanizmo. Asmuo, kuris mano, kad jo teisės, numatytos Konvencijoje yra pažeistos ir išnau-

¹ Plačiau apie Europos žmogaus teisių teismą ir galimybę kreiptis į jį: *Kūris P.* Europos žmogaus teisių teismas. Lietuvos narystė Europos Taryboje. Vilnius, 1999. P. 77–83; *Bielūnas E.* Bylos prieš Lietuvą Strasbūro institucijose // Lietuvos narystė Europos Taryboje. Vilnius, 1999. P. 101–113 ir kt.

² Jos oficialus pavadinimas – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.

dojęs visas teisinės gynybos priemonės savo valstybėje, gali kreiptis į Europos Žmogaus teisių teismą, kad būtų apgintos jo teisės.

Labai svarbi yra Konvencijos vieta konstitucinės teisės šaltinių vietoje, jos santykis su Lietuvos Respublikos Konstitucija. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių problema buvo analizuojama nagrinėjant tarptautinių sutarčių vietą konstitucinės teisės šaltinių sistemoje, tačiau žmogaus teisių institutas šiuo metu vaidina išskirtinį vaidmenį jo santykio su tarptautinėmis sutartimis, nustatančiomis žmogaus teisių standartus aspektu, todėl norėtuši dar kartą grįžti prie šio klausimo.

Teisės doktrinoje ypač daug ginčų dėl Europos žmogaus teisių konvencijos santykio su kitais konstitucinės teisės šaltiniais. Kai kurie autoriai neabejoja tarptautinės teisės prioritetu vidaus teisės atžvilgiu žmogaus teisių srityje¹. Austrijoje Europos žmogaus teisių konvencijai suteiktas konstitucinio įstatymo statusas. Tokiose valstybėse, kaip Nyderlandai, Prancūzija, Ispanija ir kt., ji savo teisine galia yra viršesnė už paprastus įstatymus, o Vokietijoje ir kai kuriose kitose valstybėse jai suteikiama įstatymo galia². Nežiūrint Konvencijos vaidmens valstybių teisės šaltinių sistemoje įvairovės, ji neabejotinai visur vaidina svarbų vaidmenį, įtakodama visų valstybių, ratifikavusių šią konvenciją, konstitucinius žmogaus teisių institutus.

Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad Europos žmogaus teisių Konvencija yra svarbi Lietuvos teisės sudedamoji dalis (2000 m. gegužės 8 d. nutarime ir kt.). Konstitucinis Teismas tame pačiame nutarime pažymėjo, kad „Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui, ir taikymui“ (manytume, kad Europos žmogaus teisių teismo sprendimuose formuluojami precedentai negali būti atsieti nuo Konvencijos turinio ir kartu su ja yra vertintini kaip konstitucinės teisės šaltinis). Konstitucinis Teismas nagrinėdamas, ar tam tikra Lietuvos Respublikos įstatymų nuostata atitinka Konstituciją, nagrinėja Konvencijos tekstą, taip pat nagrinėja ir Europos žmogaus teisių teismo jurisprudenciją.

Svarbus yra Europos žmogaus teisių konvencijos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos santykis. Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių konvencijos tekstų lyginamoji analizė leidžia daryti išvadą apie šių aktų turinio artumą. Europos žmogaus teisių konvencijos įtaka Konstitucijai akivaizdi; kai kurie Konstitucijos straipsniai ypač artimi (Konstitucijos 21 str. 3 d. ir Konvencijos 3 str. formuluotės, draudžiančios žmogų kankinti

¹ Problemy obščej teorii prava i gosudarstva. Pod. red. V. S. Nersesjanca. Moskva, 1999. S. 222.

² Plačiau apie Europos žmogaus teisių konvencijos santykį su valstybių vidaus teise: *Jocienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000.

ir žiauriai su juo elgtis; panašios ir Konstitucijos straipsniuose formuluojamos nuostatos, leidžiančios riboti laisvę, reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę su Konvencijoje formuluojamomis aplinkybėmis ir kt.), panašus ir pats pilietinių ir politinių teisių katalogas, deklaruojamas Konstitucijoje.

Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos ketvirtąjo protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ išdėstė Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir konvencijos santykį, pabrėždamas Konvencijos kaip ypatingo tarptautinio teisės šaltinio svarbą, Konstitucija įtvirtina žmogaus teisių garantijas šalies, o Konvencija – tarptautiniu lygiu. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „Konvencijos nuostatos, apibrėžiančios žmogaus teises ir laisves, gali būti taikomos kartu su Konstitucijos nuostatomis, jeigu jos pastarosioms neprieštarauja”.

Europos žmogaus teisių konvencija – svarbus Lietuvos konstitucinės teisės šaltinis, vaidinantis išskirtinį vaidmenį Lietuvos konstitucinėje justicijoje. Šia tema plačiai diskutuoja konstitucinės teisės specialistai. Galima būtų pritarti kai kurioms jų išvadoms, kad: Konstitucinis Teismas yra pripažinęs konvenciją reikšmingu konstitucinės teisės šaltiniu, padedančiu spręsti sudėtingas teisės aktų konstitucingumo aiškinimo problemas; Konstitucijos ir Konvencijos sąveika suvokiama kaip procesas, verčiantis Konstitucinį Teismą besikeičiančiame tikrovės kontekste ieškoti naujų argumentų norint pagrįsti konkrečius sprendimus, kuriais laiduojama Konstitucijoje įtvirtintų bendražmogiškųjų vertybių apsauga¹.

Konvencijoje numatytos tokios žmogaus teisės, kaip teisė į gyvybę (2 str.); kankinimų, nežmoniško ar orumą žeminančio elgesio ir baudimo draudimas (3 str.); vergijos ir priverčiamojo darbo draudimas (4 str.); teisė į laisvę ir saugumą (5 str.); teisė į teisingą bylos nagrinėjimą (6 str.); draudimas asmenį nuteisti ir bausti už veiksmus ar neveikimą, kurie jų įvykdymo metu nebuvo laikomi nusikaltimais (7 str.); teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (8 str.); minties, sąžinės ir religijos laisvė (9 str.); saviraiškos laisvė (10 str.); susirinkimų ir asociacijų laisvė (10 str.); teisė tuoktis ir kurti šeimą (12 str.).

Konvencijos 13 str. formuluojama teisė į veiksmingą teisinę gynybos priemonę; 14 str. skirtas asmens diskriminacijos uždraudimui; 15 str. reglamentuojama galimybė valstybėms riboti kai kurias asmens teises ir laisves karo ar nepaprastosios padėties atveju; 16 str. formuluojamos galimybės taikyti užsieniečių politinės veiklos suvaržymus; Konvencijos

¹ Jarašiūnas E. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir konstitucinė justicija // Lietuvos narystė Europos Taryboje. Vilnius, 1999. P. 100.

17 str. draudžiama piktnaudžiauti teisėmis; Konvencijos 18 str. skirtas teisių apribojimo riboms.

Didelę Konvencijos straipsnių dalį sudaro nuostatos, skirtos Europos žmogaus teisių teismui.

Konvenciją šiuo metu papildė 12 protokolų (protokolas Nr. 12 dar negalioja). Kai kuriuose protokoluose taip pat formuluojamos kai kurios teisės – Konvencijos protokole Nr. 1 yra įtvirtintos tokios teisės, kaip teisė į nuosavybę (1 str.); teisė į mokslą (2 str.); teisė į laisvus rinkimus (3 str.). Konvencijos protokolą Nr. 1 Lietuva ratifikavo 1995 m. gruodžio 7 d.

Konvencijos protokole Nr. 4 formuluojamas laisvės atėmimo draudimas sutartinių prievolių nevykdymo atveju (draudimas įkalinti dėl skolos) (1 str.); judėjimo laisvė (teisė laisvai judėti ir pasirinkti gyvenamąją vietą) (2 str.); piliečių išsiuntimo iš savo šalies draudimas ir teisė sugrįžti į savo šalį (3 str.); draudimas kolektyviai išsiųsti užsieniečius (4 str.). Šį protokolą Lietuva ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d.

Konvencijos protokolas Nr. 6 skirtas mirties bausmės panaikinimui. Jį Lietuva ratifikavo 1999 m. birželio 22 d.

Konvencijos protokole Nr. 7 formuluojamos tokios asmens teisės, kaip kiekvieno asmens, teismo nuteisto už nusikaltimą, teisė apskusti kaltinamąjį nuosprendį ar bausmę (2 str.); teisė į žalos atlyginimą dėl klaidingo nuosprendžio (3 str.); teisė nebūti dukart teisiamam ar nubaustam už tą patį nusikaltimą (4 str.); sutuoktinių lygybė civilinės teisės pobūdžio teisių atžvilgiu bei savo vaikų atžvilgiu (5 str.). Šį protokolą Lietuva ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d.

Svarbus yra Konvencijos protokolas Nr. 12, skirtas asmens diskriminacijos uždraudimui. Jo pasirašymo procedūra prasidėjo 2000 m. lapkričio 4 d., jis dar neįsigaliojo. Šis protokolas ypač glaudžiai sietinas su valstybių vidaus teise, nes diskriminacijos draudimas bus vertinamas ir valstybės vidaus teisės požiūriu. Šio protokolo 1 str., skirtame bendrajai diskriminacijos uždraudimui, nurodoma, kad naudojimasis bet kuria įstatyme įtvirtinta teise yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės; priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokios padėties; niekas negali būti diskriminuojamas jokios viešosios valdžios nė vienu paminėtu pagrindu¹. Ypač svarbus šio protokolo santykis su Konvencijos 14 str. (nors draudžiamos diskriminavimo sritys ir tokios pačios), jis yra siauresnis taikymo požiūriu, nes kalba apie naudojamąsi Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis, o protokolas Nr. 12 taikymo požiūriu daug platesnis, kadangi yra skirtas valstybių įstatymuose esančios diskriminacijos draudimui.

¹ Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Vilnius, 2000. P. 45.

Nors Konvencija ir buvo rengiama atsižvelgiant į 1948 m. JTO Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, Konvencijoje dominuoja pilietinės ir politinės teisės. Konvencijos protokole Nr. 1 yra įvardyta ir tokia kultūrinė teisė, kaip teisė į mokslą; ir nors teisė į nuosavybę (protokolas Nr. 1) galima traktuoti ne tik kaip pilietinę, bet ir kaip socialinę žmogaus teisę, akivaizdu, kad socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms Konvencijoje beveik visiškai neskirta dėmesio.

Europos žmogaus teisių teismas, savo sprendimuose interpretuodamas vieną ar kitą Europos žmogaus teisių konvencijoje įvardytą teisę, kartais paliečia ir tokias socialines teises, kaip teisė į švarią aplinką¹, tačiau tai yra išimtiniai atvejai.

Socialinės, ekonominės teisės, pripažįstamos Europos Tarybos, yra reglamentuotos kitoje Europos Tarybos konvencijoje – Europos socialinėje chartijoje (ir pataisytoje Europos socialinėje chartijoje), tačiau ši Konvencija neturi tokio efektyvaus įgyvendinimo mechanizmo, ir dėl šios priežasties neprilygintina savo efektyvumu Europos žmogaus teisių konvencijai.

Kaip buvo minėta, 1995 m. sausio 24 d. Konstitucinio Teismo išvada buvo plačiai komentuojama Lietuvos teisininkų ir politologų. Kai kurie autoriai kritikavo Konstitucinio Teismo suformuluotą diferencijuotą požiūrį į Konvencijos taikymo galimybes civilinėje ir baudžiamojoje teisėje². Be to, nemažų diskusijų sukėlė ir šioje išvadoje Konstitucinio Teismo suformuluota nuostata dėl Konvencijos vietos Lietuvos teisės šaltinių sistemoje. Konstitucinis Teismas, nustatydamas Konvencijos tolygumą įstatymams, formulavo šią nuostatą ne interpretuodamas plačiau Konstitucijos 138 str. (jis jį tik pacitavo primindamas, kad ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos da-

¹ Sprendžiant bylą *Guerra ir kiti prieš Italiją*, (1998 m. vasario 19 d.), interpretuota Konvencijos 8 str. 2 dalis, kad valdžia negali kištis į privataus gyvenimo neliečiamumą, išskyrus, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusiaktimams, taip pat gyventojų sveikatai apsaugoti ir kita. Šioje byloje valstybei nustatyta pozityvi pareiga kištis į privataus ir šeimyninio gyvenimo neliečiamumą siekiant apginti asmens gerovę. Šioje byloje skūstasi, kad valstybė nesiėmė tinkamų priemonių apsaugoti ir informuoti gyventojus apie chemijos fabriko taršą, ir dėl to kentėjo aplinkinių gyventojų sveikata ir gerovė.

² *Birmontienė T.* Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos dabartis ir perspektyvos. Vilnius. 1998. P. 121-122.; *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius. 2000. P. 140-143.; ir kt.

lis, giliau šios nuostatos nenagrinėjo), bet remdamasis 1991 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo 12 str. – Konvencijos „... nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį, kadangi 1991 m. gegužės 21 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 12 str. nustatyta, jog „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys turi Lietuvos Respublikos teritorijoje įstatymo galią“. Norėtuši atkreipti dėmesį, kad šis įstatymas¹ buvo priimtas dar iki 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo ir galėjo būti Konstitucinio Teismo vertinamas ir atitikimo Konstitucijai požiūriu.

Taigi Konvencijos tolygumas įstatymams buvo Konstitucinio Teismo vertinamas remiantis įstatymo, o ne Konstitucijos, nuostatomis.

Dabar galioja kitas Tarptautinių sutarčių įstatymas, priimtas 1999 m. Jis kiek kitaip, nors gal ir nepakankamai aiškiai ir korektiškai, apibrėžia ratifikuotų sutarčių santykį su įstatymais numatydamas, kad konkurencijos (prieštaravimo) atveju pirmumas teikiamas ratifikuotoms tarptautinėms sutartims (Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 str. 2 d. numatyta: jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos). Gal ir buvo galima šiame įstatyme bandyti tiesiogiai suformuluoti tokių sutarčių pirmumo paprastiems (ne konstituciniams) įstatymams principą? Tai ir atitinka šių dienų tikrovę, ypač Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu.

Prisiminkime, kad kai kurie autoriai yra siūlę Europos žmogaus teisių konvencijai Lietuvos teisėje suteikti konstitucinio įstatymo statusą². Vadovėlio pirmo skyriaus poskyryje „Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai“ jau nurodėme aplinkybes, kodėl nesinorėtų pritarti tokiai ganėtinai patraukliai nuostatai. Be to, reikėtų prisiminti, kad paties Konstitucinio įstatymo sąvoka Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje nėra pakankamai vienareikšmiškai traktuojama. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 str., reglamentuojantis konstitucinius įstatymus, skirtas daugiau procedūriniam klausimams – jų priėmimo ir keitimo tvarkai (tokie įstatymai yra priimami, jei už juos balsuoja daugiau nei pusė visų Seimo narių, o keičiami ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių dauguma; konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas). Konstitucijoje tiesiogiai net nepaminėta konstitucinių įstatymų (išskyrus tų, kurie keistų ar papildytų Konstituciją ir savaime įgautų jai tolygų statusą) vir-

¹ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas // Žinios. 1991. Nr. 16–415; 1992, Nr. 30–915.

² *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000.

šenybė paprastų įstatymų atžvilgiu; tai turėtų būti aiškinama remiantis konstitucinės teisės doktrina.

Jeigu traktuosime Europos žmogaus teisių konvenciją kaip konstitucinį įstatymą, tai kils klausimas ir dėl jos santykio su Konstitucijos normomis, kadangi formaliai jos daugeliu atvejų sutampa. Tačiau vis tik kai kur Konvencijos normos kiek kitaip interpretuoja vieną ar kitą Konstitucijos įtvirtintą nuostatą. Konvencija yra keičiama priimant papildomus protokolus, o kaip jie bus inkorporuojami, ar reikės juos ratifikuoti ir papildomai priimti konstitucinio įstatymo pataisas. O jeigu Lietuva kurio nors papildomo protokolo neratifikuos, tai turėsime lyg ir du Konvencijos variantus (nors akivaizdu, kad ir šiuo metu, jeigu Lietuva kurio nors papildomo protokolo neratifikuoja, Konvencija veikia Lietuvos teisinėje sistemoje be neratifikuoto protokolo; tačiau kadangi Konvencija šiuo metu išlaiko aiškų vienareikšmį tarptautinės sutarties statusą vidaus teisėje, dėl to nekyla problemų).

Kadangi Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatos yra pripažįstamos ir Europos Sąjungos teisės dalimi, taigi jos statusas ateityje, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, natūraliai sustiprės. Tai, kad kai kuriose valstybėse, pvz.: 1964 m. Austrijoje, Europos žmogaus teisių konvencijai buvo suteiktas konstitucinio įstatymo statusas, neturėtų būti besąlygiškai sektinas pavyzdys, o ir konstitucinių įstatymų doktrina įvairiose valstybėse skiriasi (Austrijoje daug konstitucinių įstatymų ir paprastų federalinių įstatymų, turinčių konstitucinių nuostatų).

V skyrius

LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIETYBĖ. UŽSIENIEČIŲ TEISINĖ PADĖTIS

1 poskyris. Lietuvos Respublikos pilietybė

2 poskyris. Užsieniečių teisinė padėtis. Prieglobsčio teisė

1. Pilietybė – nuolatinis asmens teisinis ryšys su konkrečia valstybe yra svarbus asmens konstitucinio teisinio statuso elementas. Nacionalinės teisės normos, reguliuojančios pilietybės santykius, sudaro savarankišką pilietybės teisinį institutą.

Lietuvos Respublikoje pilietybės santykius reguliuojančios normos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Pilietybės įstatyme, poįstatymiiniuose teisės aktuose

Pilietybės instituto turinį padeda atskleisti Lietuvos Respublikos teisės norminių aktų, reguliuojančių pilietybės santykius, nagrinėjimas.

2. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 str., Lietuvos pilietybę įgyjama gimstant ir kitais įstatymo nustatytais pagrindais. Išskyrus įstatymo numatytus atskirus atvejus, niekas negali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis. Pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato įstatymas.

Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo normos reguliuoja įvairias pilietybės santykių grupes: dėl pilietybės įgijimo, jos išsaugojimo ir atstatymo, pilietybės netekimo ir grąžinimo, taip pat pilietybės klausimų sprendimo tvarką.

3. Nagrinėjant pilietybės teisinį institutą, teks susidurti su įvairiomis problemomis. Vienos problemos būdingos tik šalims, kurių istorinis likimas panašus į Lietuvos (pilietybės atstatymo, išsaugojimo klausimai), kitos problemos būdingos daugeliui šalių, pvz.: dvigubos pilietybės, tėvų ir vaikų pilietybė, pilietybė ir santuoka.

4. Užsieniečiai – asmenys, kurie nėra Lietuvos Respublikos piliečiai, neatsižvelgiant į tai, ar jie turi kurios nors užsienio valstybės pilietybę ar neturi jokios. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties teisinį reglamentavimą, juos galima skirti į nuolat gyvenančius Lietuvoje ir laikinai Lietuvoje esančius. Užsieniečių teisinė padėtis Lietuvoje atsklei-

džiama nagrinėjant jų atvykimą ir išvykimą iš Lietuvos Respublikos, jų laikiną ar nuolatinę apsigyvenimą, užsieniečių teises, laisves ir pareigas, teisinę atsakomybę ir išsiuntimą iš Lietuvos.

5. Užsieniečiai, kurie dėl gresiančio pavojaus jų gyvybei ar laisvei yra priversti palikti savo šalį ir ieškoti prieglobsčio kitur, vadinami pabėgėliais. Prieglobsčio teisė tarptautinėje teisėje suprantama kaip suvereni valstybės teisė, bet ne pareiga suteikti pagalbą ieškantiems prieglobsčio.

Prieglobsčio teisė pasižymi dviypumu dviem aspektais: asmens teisę ieškoti prieglobsčio ir valstybės teisę suteikti prieglobstį. Lietuvoje 1995 m. liepos 14 d. priimtas įstatymas „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ (vėliau pakeistas) nustatė užsieniečių, kurie ieško prieglobsčio Lietuvoje, pabėgėlio statuso suteikimo ir išvykimo sąlygas, tvarką, pabėgėlio teises, pareigas, atsakomybę, įvažiavimo ir išsiuntimo pagrindus.

1 poskyris

LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIETYBĖ

1.1. Lietuvos Respublikos pilietybės sąvoka ir požymiai

1.2. Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimas

1.3. Lietuvos Respublikos pilietybės netekimas

1.4. Dviguba pilietybė. Pilietybė ir santuoka. Tėvų ir vaikų pilietybė

1.5. Valstybės institucijos, tvarkančios pilietybės klausimus

1.1. Lietuvos Respublikos pilietybės sąvoka ir požymiai

1990 m. kovo 11 d. buvo teisiškai atstatyta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė. Lietuvos valstybei iškilo būtinybė kurti naujas valstybines institucijas, priimti naujus įstatymus derinant juos su tarptautinės teisės aktais, kuriuos pasirašė ir įsipareigojo vykdyti ir gerbti Lietuvos Respublika.

Pilietybės problema buvo viena tų, kurią Lietuvos valstybei teko spręsti ir šio amžiaus pradžioje, atkūrus nepriklausomybę 1918 m., ir atstačius nepriklausomybę po penkiasdešimt metų trukusios sovietinės priespaudos. Pilietybės klausimų svarbą lemia tai, kad pilietybė įprasmina pačią valstybę ir yra viena būtinausių šiuolaikinės civilizuotos valstybės elementų. Galima sakyti, kad pilietybė yra vienas iš trijų banginių, ant kurių laikosi valstybė. Taip pat pilietybė – viena iš demokratijos garantų,

numatančių asmens, turinčio piliečio statusą, dalyvavimą valstybės valdyje.

Pilietybė – jungiamoji grandis tarp Tautos suvereniteto ir asmens laisvės. Įgyvendindama savo pilietines teises ir pareigas, asmenybė dalyvauja realizuojant Tautos suverenitetą.

Su pilietybe glaudžiai siejasi žmogaus teisės, laisvės bei pareigos, jų apimtis ir turinys. Pilietybė yra būtina prielaida, kad asmuo turėtų visas Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintas teises ir laisves, kad jo teisėti interesai būtų ginami ir šalies viduje, ir už jos ribų. Taigi pilietybė gali būti apibūdinama kaip tam tikra visuomeninė–valstybinė vertybė (gėris), kurios pasiekimo galimybę būtina užtikrinti kiekvienam žmogui.

Pilietybė teisės literatūroje suprantama dviem aspektais:

- a) kaip objektyviai egzistuojantis asmens teisinis ryšys su valstybe;
- b) kaip teisės normų, reguliuojančių pilietybės santykius, visuma, t.y. kaip savarankiškas konstitucinės teisės institutas.

Atskleisti pilietybės turinį mums padės Lietuvos Respublikos teisinių aktų, reguliuojančių pilietybės santykius, nagrinėjimas. Pagal teisinį turinį Lietuvos Respublikos pilietybė yra apibūdinama kaip asmens nuolatinis teisinis ryšys su Lietuvos valstybe. „Ryšys su valstybine teritorija, – rašė Mykolas Römeris, – tai tas, kas sudaro žmogaus „pavaldinybę“ – jo priskyrimą tam tikrajai tos teritorijos valstybei ir jos valdžiai. Svarbiausieji šio ryšio požymiai yra šie:

- 1) gimimas teritorijoje arba – gimimas iš tam tikros teritorijos tėvų (teritorinė kilmė) ir
- 2) tam tikras apsigyvenimas teritorijoje ir ypač išgyvenimo laikas (natūralizacijos stažas)”¹.

Tačiau ne kiekvienas asmens ryšys su Lietuvos valstybe laikomas pilietybe. Antai tarp užsieniečių, nuolatos ar laikinai gyvenančių Lietuvoje, taip pat atsiranda teisinis ryšys su Lietuvos valstybe. Skirtumas yra tas, kad ryšys tarp piliečio ir valstybės yra nuolatinis, t.y. jis atsiranda nuo gimimo arba pilietybės įgijimo momento ir baigiasi piliečio mirtimi arba netekus pilietybės įstatymo numatytais atvejais. Šis ryšys nenutrūksta ir tada, kai pilietis išvyksta iš savo šalies. „Lietuvos piliečius už Lietuvos Respublikos ribų gina ir globoja Lietuvos valstybė”, – įtvirtinta Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 5 str. 2 d. Tokią gynybą Lietuvos valstybė vykdo per savo diplomatinės ir konsulinės atstovybes užsienyje. Vadinasi, pilietybė neapribota ir erdvėje, t.y. valstybės teritorinių ribų. Tuo tarpu teisinis ryšys su užsieniečiu nutrūksta jam išvykus iš Lietuvos. Taigi pilietybės nekintamumas laike ir erdvėje yra pagrindinis teisinis kriterijus,

¹ Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I d. Valstybė. T. I. Kaunas, 1934. P. 10.

leidžiantis atskirti teisinį ryšį, egzistuojantį tarp valstybės ir laikinai ar nuolatos joje esančių užsieniečių nuo teisinio ryšio su piliečiais.

Skiriasi taip pat ir teisių bei laisvių apimtis, kurias valstybė suteikia savo piliečiams bei kitiems asmenims (užsieniečiams bei asmenims be pilietybės, esantiems Lietuvos Respublikoje). Žmogaus prigimtinės teisės (į gyvybę, laisvę, nuosavybę, garbę ir orumą, sąžinės laisvę ir kt.) priskirtinos prie universalių teisių, visuotinai yra pripažįstamos civilizuotų valstybių ir suteikiamos visiems asmenims. Tuo tarpu svarbiausios politinės teisės ir ypač tos, kurios susijusios su valstybės funkcionavimu, jos saugumo užtikrinimu, su valstybinių institutų kūrimu ir valstybinės valdžios funkcijų įgyvendinimu, gali būti suteikiamos tik valstybės piliečiams. „Pilietybė, tai tam tikra kvalifikuota asmenybė, kuri reiškiasi ypač politinėmis ir iš dalies pilietinėmis, siaurąja prasme, teisėmis“, – rašė M. Römeris, norėdamas pabrėžti pilietybės ir politinių teisių ryšį¹.

Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 3 str. įtvirtinta, kad „Lietuvos Respublikos piliečiai turi visas socialines ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymai, taip pat Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys“. Ypač svarbu, kad pilietis įgyja išimtinę teisę dalyvauti valdant savo valstybę. Tik Lietuvos piliečiai turi aktyviąją ir pasyviąją rinkimų teisę, kuri įgyvendinama įstatymų numatyta tvarka, taip pat teisę dalyvauti referendume. Lietuvos Respublikos pilietis turi laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, saugoti Lietuvos Respublikos interesus, padėti stiprinti jos galią ir autoritetą, būti jai ištikimas.

Taigi pilietybė suteikia asmeniui socialiai svarbų vaidmenį visuomenėje – galimybę dalyvauti tvarkant ir sprendžiant valstybinio gyvenimo reikalus, garantijų socialiniame gyvenime minimumą, valstybės globą bei gynybą. Vadinasi, Lietuvos pilietybė yra nuolatinis teisinis asmens ryšys su Lietuvos valstybe, grindžiamas abipusėmis teisėmis ir pareigomis ir iš jų kylančiu savitarpio pasitikėjimu, gynyba bei asmens ištikimybe valstybei.

Pilietybė kaip Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės institutas yra visuma Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės normų, reguliuojančių pilietybės santykius. Pažymėtina, kad valstybė savarankiškai nustato esminius pilietybės pradus ir šio instituto konkretų turinį. Konstitucijoje ir įstatymuose valstybė apibrėžia, kokie asmenys laikomi valstybės piliečiais, kokios yra jų teisės ir pareigos, kokia yra pilietybės įgijimo ir netekimo tvarka bei sąlygos.

Dabartiniu metu pilietybės teisinį institutą sudarančios normos, regu-

¹ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I d. Kaunas, 1937. P. 209.

liuojančios pilietybės santykius, yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, 1991 m. gruodžio 5 d. priimtame Pilietybės įstatyme (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) bei poįstatyminiuose teisės aktuose. Rengiant pilietybę reguliuojančius teisės aktus, buvo atsižvelgta į pilietybės santykių teisinio reguliavimo tradicijas prieškarinio Lietuvoje. Pažymėtina, kad atkurtos „nepriklausomos Lietuvos valstybės pilietybės institutas kyla ne iš „Lietuvos TSR“, kuri niekada nebuvo ir negalėjo būti Lietuvos valstybė, o yra Lietuvos Respublikos pilietybės instituto, egzistavusio tarpukario laikotarpiu, tąsa”¹. Be to, rengiant pilietybės santykius reguliuojančius aktus, buvo atsižvelgta ir į svarbiausias tarptautinės teisės nuostatas ir principus dėl pilietybės instituto.

1.2. Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 str. nustatyta, kad Lietuvos pilietybė įgyjama gimstant ir kitais įstatymo nustatytais pagrindais. Pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato įstatymas.

Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo analizė rodo, kad šio įstatymo normos reguliuoja įvairias pilietybės santykių grupes: dėl pilietybės įgijimo, pilietybės išsaugojimo ir atstatymo, pilietybės netekimo ir grąžinimo, taip pat Lietuvos pilietybės klausimų sprendimo tvarką.

Teisės normos, reguliuojančios pilietybės santykius, priklauso nuo šalies istorinių, kultūrinių, teisinių tradicijų. Kriterijai, pagal kuriuos apibrėžiami asmenys laikomi valstybės piliečiais, rodo valstybės politiką pilietybės klausimais, kokioms asmenų grupėms ji teikia prioritetus ar lengvatas suteikiant pilietybę.

Pilietybės įstatymo 1 str. nustatyta, kad Lietuvos Respublikos piliečiai yra:

- 1) asmenys, iki 1940 m. birželio 15 d. turėję Lietuvos pilietybę, jų vaikai ir vaikaičiai (jeigu šie asmenys, jų vaikai ar vaikaičiai nerepatriavo iš Lietuvos);
- 2) asmenys, 1919 m. sausio 9 d.–1940 m. birželio 15 d. nuolat gyvenę dabartinėje Lietuvos Respublikos teritorijoje, taip pat jų vaikai ir vaikaičiai, jeigu jie Pilietybės įstatymo įsigaliojimo dieną nuolat gyveno ir šiuo metu gyvena Lietuvoje, ir nėra kitos valstybės piliečiai;
- 3) lietuvių kilmės asmenys, gyvenantys kitose valstybėse, jeigu jie išvyko iš Lietuvos teritorijos iki 1918 m. vasario 16 d. ir neįgijo kitos valstybės pilietybės;

¹ *Sinkevičius V.* Teisiniai Lietuvos Respublikos pilietybės pagrindai // *Politologija*. 2000. Nr. 4. P. 23.

- 4) asmenys, iki 1991 m. lapkričio 4 d. įgiję Lietuvos Respublikos pilietybę pagal Pilietybės įstatymą, galiojusį iki Pilietybės įstatymo priėmimo 1991 m. gruodžio 5 dieną;
- 5) kiti asmenys, kurie įgijo Lietuvos Respublikos pilietybę pagal Pilietybės įstatymą.

Lietuvos pilietybę patvirtinantis dokumentas yra Lietuvos Respublikos piliečio pasas.

Kaip minėta pilietybė yra viena svarbiausių valstybės suvereniteto išraiškų. Jos įgijimo ir netekimo būdus ir pagrindus valstybė įstatymais gali reguliuoti savarankiškai atsižvelgdama į pačios valstybės bei jos piliečių interesus. Tarptautinėje teisėje pripažinta, kad valstybė pati nustato pilietybės įgijimo ir netekimo būdus. Tačiau valstybė nėra visiškai laisva šioje srityje. Pilietybės santykių „<...> teisinis reguliavimas turi užtikrinti žmogaus teisės į pilietybę įgyvendinimą, atitikti tarptautines konvencijas, paprotinę tarptautinę teisę ir teisės principus, kurie paprastai yra sietini su pilietybe”¹.

Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo 7 str. nustatyta, kad pilietybė gali būti įgyjama šiais būdais: 1) gimus; 2) suteikus Lietuvos Respublikos pilietybę (natūralizaciją); 3) įgyvendinus teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę; 4) optavimo būdu ar kitais Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais pagrindais; 5) kitais Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo numatytais pagrindais.

1. Pilietybės įgijimas gimimu (filiacija) yra pagrindinis ir visuotinai pripažintas pilietybės įgijimo būdas. Pažymėtina, kad pilietybę įgyjantis asmuo neišreiškia ir negali išreikšti savo valios, kurios valstybės piliečiu jis norėtų būti. Remiamasi narystės prezumpcija, pagal kurią gimstant vaikui yra pakankamai didelė tikimybė, kad jis bus lojalus valstybei, kurioje gimė².

Valstybių įstatymai, reguliuojantys pilietybės įgijimą filiacijos pagrindu, gali vadovautis skirtingais pilietybės įgijimo principais. Filiacijos atveju naujagimis gali įgyti savo tėvų pilietybę nepriklausomai nuo to, ar jis gimė tėvų pilietybės valstybėje, ar už jos ribų, t.y. kraujo teisės principas (*jus sanguinis*), arba įgyti savo gimimo vietos valstybės pilietybę nepriklausomai nuo tėvų pilietybės, t.y. žemės teisės principas (*jus soli*). Daugelio valstybių įstatymai numato abu šiuos principus, kur kraujo teisės principas yra derinamas su žemės teisės principu. Principų pasirinkimas paprastai priklauso nuo tradicijų, nuo valstybės vykdomos demografinės politikos.

¹ Sinkevičius V. Pilietybės samprata // Teisė. 2001. Nr. 39. P. 100.

² Žr.: Brubaker R. Citizenship and Nationhood in France and Germany. Harvard, 1992. P. 82.

Lietuvoje, taikant šį pilietybės įgijimo būdą, remiamasi ir kraujo teisės, ir žemės teisės principais. Prioritetas yra teikiamas kraujo teisės principui. Tai patvirtina Pilietybės įstatymo 8 str. įtvirtinta norma, kad vaikas, kurio abu tėvai jo gimimo metu buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, yra Lietuvos pilietis nepriklausomai nuo to, ar jis gimė Lietuvos teritorijoje, ar už jos ribų.

Sudėtingiau sprendžiamas vaikų pilietybės klausimas, kai tėvai yra skirtingų valstybių piliečiai. Dažniausiai, tokiais atvejais nustatant vaiko pilietybę, derinami žemės ir kraujo principai prioriteta skiriant pirmajam. Pilietybės įstatymo 9 str. nustatyta: esant skirtingai tėvų pilietybei, jeigu vaiko gimimo metu vienas iš jų buvo Lietuvos Respublikos pilietis, vaikas yra Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu:

- a) jis gimė Lietuvos Respublikos teritorijoje;
- b) jis gimė už Lietuvos Respublikos ribų, bet tėvų arba vieno iš jų nuolatinė gyvenamoji vieta tuo metu buvo Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Esant skirtingai tėvų pilietybei, jeigu vaiko gimimo metu vienas iš jų buvo Lietuvos pilietis ir jeigu tuo metu abiejų tėvų nuolatinė gyvenamoji vieta buvo už Lietuvos Respublikos ribų, gimusio už Lietuvos Respublikos ribų, pilietybė iki jam sukaks 18 metų nustatoma pagal tėvų susitarimą.

Minėti principai taip pat derinami, kai sprendžiamas vaiko pilietybės klausimas vienam iš tėvų esant Lietuvos piliečiui, o kitam – asmeniui be pilietybės arba nežinomam. Jeigu vaiko gimimo momentu vienas iš tėvų buvo Lietuvos Respublikos pilietis, o kitas – asmuo be pilietybės arba nežinomas, vaikas yra Lietuvos Respublikos pilietis nepriklausomai nuo gimimo vietos.

Žemės teisės principo prioritetas įtvirtintas Pilietybės įstatymo 10 ir 11 str. Įstatymo 10 str. nustatyta, kad asmenų be pilietybės, nuolat gyvenančių Lietuvoje, vaikas, gimęs Lietuvos Respublikos teritorijoje, įgyja Lietuvos Respublikos pilietybę, o 11 str., – kad Lietuvos Respublikoje rastas vaikas, kurio abu tėvai nežinomi, laikomas gimusiu Lietuvoje ir yra Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu nepaaiškės aplinkybių, dėl kurių jis įgytų kitokį statusą. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 1 str. 2 d. Lietuvos Respublikoje rasti ar gyvenantys vaikai, kurių tėvai nežinomi arba mirę, arba tėvams atimtos tėvystės teisės ir kurie globojami globos ir rūpybos įstaigose arba giminaičių, prilyginami Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 11 str. nurodytiems vaikams.

Pažymėtina, kad šiuose straipsniuose implementuotos dviejų svarbių tarptautinių dokumentų nuostatos dėl žmogaus teisių. „Tarptautinio pi-

lietinių ir politinių teisių pakto”¹, priimto 1966 m. 24 str. 3 p. skelbia, kad „kiekvienas vaikas turi teisę įgyti pilietybę”, o Jungtinių Tautų konvencijoje, priimtoje 1961 m. „Dėl bepilietybės mažinimo”² rekomenduojama, kad valstybės suteiktų savo pilietybę jos teritorijoje gimusiam asmeniui, kuris kitokiu atveju neturėtų pilietybės.

2. Lietuvos pilietybę gali būti įgyjama suteikiant ją įstatymo nustatyta tvarka. Toks pilietybės įgijimo būdas vadinamas natūralizacija. Dėl pilietybės suteikimo asmenys gali kreiptis įvairiais sumetimais. Yra šeimyninio pobūdžio natūralizacija (santuoka su užsieniečiu, įvaikinimas) ir nešeimyninio pobūdžio natūralizacija (pilietybės suteikimas užsieniečiui, atvykusiam nuolat gyventi į valstybę)³.

Šeimyninio pobūdžio natūralizacijos atveju įvairiose šalyse skirtingai teisiškai reglamentuojamos ištekęsios už užsieniečio moters pilietybės problemos. Daugelyje Lotynų Amerikos šalių galioja vyro pilietybės prioriteto principas. Pagal jį moteris, ištekęsusi už šių šalių piliečio, automatiškai įgyja vyro valstybės pilietybę. Moterų kova dėl pilietinių teisių iškėlė ir jų lygiateisiškumo suteikiant pilietybę klausimą. Siekiant išplėsti moterų teises šioje srityje, 1957 m. buvo pasirašyta Konvencija dėl ištekęsios moters pilietybės⁴. Ją pasirašiusios šalys susitarė, kad nei santuokos sudarymas, nei jos nutraukimas, nei vyro pilietybės pasikeitimas, kai jie yra santuokoje, automatiškai neturi įtakos žmonos pilietybei. Ši progresyvi norma įtvirtinta ir Lietuvos Pilietybės įstatymo 4 str., kad Lietuvos Respublikos piliečio ar pilietės santuokos sudarymas su asmeniu, kuris yra kitos valstybės pilietis arba asmuo be pilietybės, taip pat tokios santuokos nutraukimas savaime nekeičia sutuoktinių pilietybės.

Nešeimyninio pobūdžio natūralizacijos atvejai yra šie: kai pilietybę suteikiama asmeniui be pilietybės; kai vienos šalies pilietybę pakeičiama kita, t.y. pilietybę suteikiama užsieniečiui.

Visose šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse yra nustatyta ganėtinai griežta natūralizacijos tvarka. Suteikiant užsieniečiui pilietybę, paprastai reikalaujama atsisakyti turėtos pilietybės, reikalaujama duoti ištikimybės naujai valstybei priesaiką ir t.t. Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo 12 str. nustatyta, kad Lietuvos pilietybę gali būti suteikiama asmeniui pagal jo prašymą, jeigu jis sutinka prisiekti Lietuvos Respublikai ir atitinka šias sąlygas:

- a) išlaikė lietuvių kalbos egzaminą (moka kalbėti ir skaityti lietuviškai);

¹ Žr.: Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, Mintis, 1991. P. 31.

² Ten pat. P. 197.

³ Žr.: *Kūris P., Požarskas M.* Tarptautinės teisės apybraižos. Vilnius, 1985. P. 285.

⁴ Žr.: Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. P. 193.

- b) turi nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikos teritorijoje pastaruosius dešimt metų;
- c) turi nuolatinę darbo vietą arba nuolatinį legalų pragyvenimo šaltinį Lietuvos Respublikos teritorijoje;
- d) išlaikė Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminą;
- e) yra be pilietybės arba yra pilietis tokios valstybės, pagal kurios įstatymus Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimo atveju praranda tos valstybės pilietybę, arba raštu praneša apie savo sprendimą atsisakyti turimos kitos valstybės pilietybės, kai jam bus suteikta Lietuvos Respublikos pilietybė.

Reikalavimas laikyti lietuvių kalbos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminus netaikomas asmenims, sulaukusiems 65 metų, I ir II grupių invalidams, taip pat sergantiems sunkiomis chroninėmis psichinėmis ligomis.

Minėtos pilietybės suteikimo sąlygos sudaro materialinį–teisinį pagrindą įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę. Asmuo, prašantis suteikti jam Lietuvos Respublikos pilietybę, turi atitikti visas Pilietybės įstatymo 12 str. nustatytas sąlygas.

Kaip minėta, įstatyme numatytas sėslumo cenzas – reikalaujama, kad siekiantis įgyti Lietuvos pilietybę asmuo turėtų nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvoje pastaruosius dešimt metų. Toks reikalavimas „yra grindžiamas nuostata, kad nuolatinis gyvenimas Lietuvoje yra prielaida užsieniečiui integruotis į Lietuvos visuomenę, suvokti tautos mentalitetą ir jos siekius, pasirengti prisiimti atsakomybę už valstybės dabartį ir ateitį, užmegzti su Lietuvos valstybe efektyvų faktinį ryšį“¹.

Pažymėtina, kad požymius, apibūdinančius nuolatinio gyvenimo Lietuvoje cenzą, nustatė Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl asmenų, laikomų nuolat gyvenančiais arba gyvenančiais Lietuvos Respublikoje“. Pagal šio įstatymo 5 str. užsienietis laikomas nuolat gyvenančiu Lietuvoje, jeigu jis teisėtai gavo leidimą nuolat gyventi Lietuvoje ir yra šios sąlygos:

- asmuo yra įsigijęs pagal nuosavybės teisę arba išsinuomojęs gyvenamąją patalpą Lietuvoje, arba yra savininko ar nuomininko šeimos narys ir jo asmens dokumente yra įrašas apie asmens nuolatinę gyvenamąją vietą; ir
- ne mažiau kaip pastaruosius vienerius metus dirba Lietuvoje ar turi kitą apmokestinamą užsiėmimą Lietuvoje, arba gauna Lietuvoje legalią pensiją, arba yra išlaikomas Lietuvoje kitų asmenų, arba turi legalų pragyvenimo šaltinį; ir

¹ *Sinkevičius V.* Nuolatinis gyvenimas Lietuvoje – viena iš natūralizacijos sąlygų // *Jurisprudencija*. 2001. T. 19(11). P. 125.

- ne mažiau kaip pastaruosius vienerius metus moka Lietuvos teritorijoje pajamų ir kitus Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus mokesčius arba Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka yra nuo jų atleistas; ir
- ne mažiau kaip pastaruosius vienerius metus moka socialinio draudimo įmokas (išskyrus nedirbančius pensininkus).

Nustatant, ar asmuo nuolat gyvena Lietuvoje, atsižvelgiama ir į juridinius, ir į faktinius gyvenimo Lietuvoje požymius. Asmuo laikomas nuolat gyvenančiu Lietuvoje, kai yra visos nurodytos sąlygos, jų visetas. Vadinausi, įstatymo 5 str. nurodyti terminuoti požymiai yra ne mažiau kaip dešimt pastarųjų metų.

Pažymėtina, kad Pilietybės įstatyme numatytas dešimties metų sėslumo cenzas nėra absoliutus. Nors apskritai įstatyme nustatytos natūralizacijos sąlygos yra pakankamai griežtos, tačiau atskiroms asmenų kategorijoms numatomos ir lengvatinės natūralizacijos sąlygos. Antai asmeniui, sudariusiam santuoką su Lietuvos piliečiu ir gyvenančiam šioje santuokoje pastaruosius trejus metus Lietuvoje, Lietuvos Respublikos pilietybė suteikiama, jeigu jis išlaikė lietuvių kalbos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminus ir raštu pranešė, kad atsisako turėtos pilietybės, kai jam bus suteikta Lietuvos pilietybė (14 str. 1 d.).

Įstatymo 14 str. 2 d. nustatyta, kad asmenims, sudariusiems santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiais: tremtiniais, politiniais kaliniais ir jų vaikais, gimusiais tremtyje, – Lietuvos Respublikos pilietybė suteikiama, jei jie gyvena šioje santuokoje pastaruosius trejus metus, persikelia nuolat gyventi į Lietuvą kartu su sutuoktiniu, kuris yra Lietuvos Respublikos pilietis, ir atitinka šio įstatymo 12 str. 1 d. 4, 5 p. nustatytas sąlygas, t.y. išlaikė Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminą ir atsisakė turėtos pilietybės.

Pilietybės įstatymo 16 str. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas, vadovaudamasis šiuo įstatymu, gali suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę nusipelnusiems Lietuvai užsienio valstybių piliečiams išimties tvarka. Tokiu atveju jiems šio įstatymo 12 str. numatytos pilietybės suteikimo sąlygos netaikomos.

Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimas išimties tvarka savaime nesukelia teisinių pasekmių pilietybę įgijusio asmens šeimos nariams.

Kaip minėta, pilietybė asmeniui suteikiama, kai jis pateikia raštišką prašymą, sutinka prisiekti Lietuvos Respublikai ir atitinka minėtus reikalavimus. Priesaika yra viena iš pilietybės įgijimo natūralizacijos būdu procedūros dalių, todėl ji svarbi ne tiek savaime, kiek visame pilietybės įgijimo procedūros kontekste. Priesaika yra viena iš sąlygų pilietybei gauti. Priesaika yra asmens viešas, iškilmingas bei tvirtas pasižadėjimas prisiemti jį saistančias pareigas ir jas vykdyti, t.y. asmuo, prašantis pilietybės, pasi-

žada būti ištikimas Lietuvos Respublikai, laikytis LR Konstitucijos bei įstatymų, ginti Lietuvos nepriklausomybę, saugoti valstybės teritorijos vientisumą, gerbti valstybinę kalbą, kultūrą ir papročius, stiprinti Lietuvos demokratinę valstybę. Priesaika yra asmens politinis–teisinis įsipareigojimas valstybei, kuri asmeniui suteikia pilietybę.

Natūralizacijos aktas visada yra individualus. Priesaiką turi duoti ne tik asmenys, tampantys piliečiais natūralizacijos būdu, bet ir tie, kurie pilietybę įgyja optavimo būdu ar išimties tvarka.

Prie prašymo suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę asmuo turi pridėti: asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą, gimimo liudijimą; dokumentą, patvirtinantį nuolatinę gyvenamąją vietą ir darbą (užsiėmimą) arba kitą legalų pragyvenimo šaltinį bei dokumentus, patvirtinančius, jog nėra chroniškas narkomanas, alkoholikas ar toksikomanas bei neserga ypač pavojingomis infekcinėmis ligomis. Visus šiuos dokumentus bei prašymą asmuo paduoda Respublikos Prezidentui per vietos savivaldos vykdomąją instituciją.

Pažymėtina, kad asmenims, atitinkantiems Pilietybės įstatymu nustatytos natūralizacijos sąlygas, Lietuvos Respublikos pilietybė teikiama atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos interesus. Vadinasi, ji gali ir nebūti suteikta, nors prašantis asmuo ir atitiktų natūralizacijos sąlygas. Pilietybės suteikimas šiuo atveju yra valstybės diskrecija. Pilietybės įstatymo 13 sk. išskiriama asmenų kategorija, kuriems Lietuvos Respublikos pilietybė apskritai neteikiama. Į šį ratą patenka asmenys, kurie:

- a) padarė tarptautinės teisės numatytų nusikaltimų žmogiškumui ar vykdė genocidą;
- b) dalyvavo nusikalstamoje veikloje prieš Lietuvos valstybę;
- c) iki atvykimo gyventi į Lietuvą kitoje valstybėje buvo bausti laisvės atėmimo bausme už tyčinį nusikaltimą, už kurį baudžiamąją atsakomybę nustato ir Lietuvos Respublikos įstatymai, arba buvo bausti Lietuvoje už tyčinį nusikaltimą, už kurį numatoma laisvės atėmimo bausmė;
- d) yra chroniški narkomanai, alkoholikai ar toksikomanai;
- e) serga ypač pavojingomis infekcinėmis ligomis.

Toks šių asmenų išskyrimas yra visiškai suprantamas ir pateisinamas. Kuri valstybė būtų suinteresuota suteikti pilietybę nusikaltėliams arba kitokiems socialiai pavojingiems asmenims? Tokios nuostatos numatytos daugelio valstybių teisiniuose aktuose, reguliuojančiuose pilietybės klausimus.

3. Pilietybės įgijimas įgyvendinus teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę yra naujas ir Lietuvos konstitucinėje teisėje netradicinis pilietybės įgijimo būdas.

Rengiant Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymą, daug diskusijų su-

kėlė klausimas, ar pripažinti Lietuvos išeiviams, įgijusiems kitos valstybės pilietybę, Lietuvos pilietybę. Būtent minėtų asmenų Lietuvos pilietybės problemai spręsti ir skirtas Pilietybės įstatymo 17 str.

Pilietybės įstatymo 17 str. nustatyta, kad teisė į Lietuvos Respublikos pilietybę neterminuotai išsaugoma:

- 1) asmenims, iki 1940 m. birželio 15 d. turėjusiems Lietuvos pilietybę, jų vaikams ir vaikaičiams (jeigu šie asmenys, jų vaikai ar vaikaičiai nerepatrijavo iš Lietuvos), gyvenantiems kitose valstybėse;
- 2) lietuvių kilmės asmenims, gyvenantiems kitose valstybėse.

Teisės į pilietybę išsaugojimas reiškia, jog šiems asmenims pripažįstama pirmumo teisė į Lietuvos pilietybę ir paprastesnė (netaikant 12 str. nustatytų natūralizacijos sąlygų) tos pilietybės įgijimo tvarka. Iki šios teisės realizavimo minėti asmenys su savo šeimos nariais gali atvykti į Lietuvos Respubliką be vizų ir gyventi, netaikant jiems Imigracijos įstatymo reikalavimų, iš jos išvykti. Asmenims, kuriems išsaugoma teisė į Lietuvos Respublikos pilietybę, pagal jų prašymą išduodami šią teisę patvirtinantys dokumentai.

Įstatymo 17 str. 1 d. 1 p. nurodyti asmenys yra tie patys, kurie pagal Pilietybės įstatymo 1 str. 1 d. laikomi Lietuvos Respublikos piliečiais, tik gyvenantys kitose valstybėse. Palyginus įstatymo 1 str. 1 d. ir 17 str. nustatytą teisinį reguliavimą, galima daryti išvadą, kad šie asmenys gali iš karto gauti arba Lietuvos Respublikos piliečio pasą, arba teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę patvirtinančius dokumentus.

Taip buvo nustatyta atsižvelgiant į šių asmenų pageidavimus: jie ne visada nori turėti Lietuvos Respublikos piliečio pasą, t.y. įgyti Lietuvos pilietybę, nes valstybių, kur jie gyvena, įstatymai dažnai numato, kad atlikus bet kokią veiksmą siekiant įgyti kitos valstybės pilietybę, juo labiau gavus kitos valstybės piliečio pasą, galima netekti turimos pilietybės. Tai ypač aktualu Lietuvos išeiviams, gyvenantiems valstybėse, kurios dvigubos pilietybės nepripažįsta iš esmės. Todėl tokiems asmenims priimtinau turėti ne piliečio pasą, o dokumentą, patvirtinantį, kad asmuo turi teisę į Lietuvos pilietybę. Kita vertus, asmuo, kurio teisės į Lietuvos pilietybę išsaugotos, gali bet kada kreiptis dėl Lietuvos piliečio paso išdavimo, ir šis turi būti nedelsiant jam išduotas be jokių papildomų sąlygų ar reikalavimų¹.

Teisę į Lietuvos pilietybę neterminuotai taip pat išsaugo lietuvių kilmės asmenys. Pagal įstatymą lietuvių kilmės asmeniu laikomas asmuo, kurio tėvai ar seneliai arba vienas iš tėvų ar senelių yra lietuviai, ir pats asmuo pripažįsta esąs lietuvis.

¹ *Sinkevičius V.* Lietuvos Respublikos pilietybės teisiniai pagrindai // *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė.* Vilnius, 1997. P. 119–120.

Minėti asmenys teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę įgyvendina, kai atsisako turimos kitos valstybės pilietybės ir grįžta nuolat gyventi į Lietuvą.

Asmenys, nurodyti Pilietybės įstatymo 17 str. 1 d. 1 p., prašymus įgyvendinti teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę paduoda Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos įstaigoms ar Lietuvos Respublikos diplomatinėms atstovybėms, ar konsulinėms įstaigoms užsienyje.

Asmenys, nurodyti šio įstatymo 17 str. 1 d. 2 p., prašymus įgyvendinti teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę paduoda Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijai per vietos savivaldos vykdomąją instituciją.

Prie prašymo įgyvendinti teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę pridedami dokumentai, patvirtinantys, kad asmuo iki 1940 m. birželio 15 d. turėjo Lietuvos Respublikos pilietybę (yra tokio asmens vaikas ar vaikaitis); dokumentai, patvirtinantys asmens tapatybę (pasas ar jį atitinkantis dokumentas), lietuvių kilmę, turėtą kitos valstybės pilietybę ir jos atsisakymą (arba dokumentas, patvirtinantis, kad asmuo yra be pilietybės), taip pat nuolatinę gyvenamąją vietą.

Dokumentai, įrodantys, jog asmuo iki 1940 m. birželio 15 d. turėjo Lietuvos Respublikos pilietybę, yra: išlikę Lietuvos Respublikos vidaus ar užsienio pasai, išduoti iki 1940 m. birželio 15 d.; Lietuvos Respublikos užsienio pasai, išduoti Lietuvos diplomatinėms atstovybėms ar konsulinėms įstaigoms po 1940 m. birželio 15 d.; dokumentai apie tarnybą Lietuvos kariuomenėje ar darbą valstybinėje tarnyboje; gimimo liudijimai arba kiti dokumentai, kuriuose tiesiogiai nurodyta apie turėtą Lietuvos pilietybę. Jeigu šių dokumentų nėra, galima pateikti: dokumentus apie mokymąsi, darbą, gyvenimą Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d.; priešaiškinį pareiškimą, patvirtintą notaro arba Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės ar konsulinės įstaigos pareigūno; notaro patvirtintus trijų Lietuvos Respublikos piliečių, kurie patys turėjo Lietuvos Respublikos pilietybę iki 1940 m. birželio 15 d., liudijimus apie tai, kad asmuo iki 1940 m. birželio 15 d. turėjo Lietuvos Respublikos pilietybę; užsienio valstybės paso patvirtintą kopiją ir kitus dokumentus.

Lietuvių kilmę patvirtina dokumentai, tiesiogiai ar netiesiogiai įrodantys, kad asmens tėvai ar seneliai, vienas iš tėvų ar senelių yra lietuviai, taip pat asmens rašytinis pareiškimas, patvirtinantis, kad jis laiko save lietuviu. Jeigu nėra patikimų dokumentų, įrodančių lietuvių kilmę, ši klausimą sprendžia Pilietybės reikalų komisija. Pateikiami dokumentai turi atitikti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus reikalavimus.

Sprendimus dėl teisės į Lietuvos Respublikos pilietybę įgyvendinimo priima Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras.

4. Pagal Pilietybės įstatymo 7 str. Lietuvos Respublikos pilietybė taip pat gali būti įgyta optavimo būdu ar kitais Lietuvos Respublikos tarptau-

tinių sutarčių numatytais pagrindais. Optacija – tai laisvas savo noru pilietybės pasirinkimas tais atvejais, kai keičiasi valstybės teritorija. Pilietybės įgijimas šiuo būdu taikomas tais atvejais, kai tam tikros buvusios valstybės teritorijoje susikuria nauja valstybė arba iš buvusios valstybės teritorijos yra atskiriama tam tikra jos dalis, kuri įtraukiama į kitos valstybės teritoriją. Šiuo atveju, keičiamos teritorijos dalies piliečiams leidžiama pasirinkti: ar likti savo buvusios teritorinės valstybės piliečiais, ar tapti naujos valstybės, į kurios teritoriją ta dalis įtraukiama, piliečiais. Asmuo, pasirinkęs pilietybę, paprastai išvyksta gyventi į pasirinktos pilietybės valstybę. Vadinas, optavimo atveju pilietybė keičiasi remiantis Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi su užsienio valstybe. O šios sutarties pagrindu Lietuvos Respublikos kompetentingos institucijos priima teisinį aktą, kuriame detalizuojamos optacijos sąlygos, būdai ir tvarka.

Pažymėtina, kad netipiškas pilietybės įgijimo optavimo būdu atvejis buvo numatytas 1989 m. lapkričio 3 d. Pilietybės įstatyme. Šio įstatymo 1 str. 3 d. buvo nustatyta, kad asmenys, kurie iki šio įstatymo įsigaliojimo dienos nuolat gyveno Lietuvos Respublikos teritorijoje ir turi čia nuolatinę darbo vietą arba nuolatinį legalų pragyvenimo šaltinį, gali per dvejus metus nuo Pilietybės įstatymo įsigaliojimo dienos laisvai apsispręsti, ar priimti Lietuvos pilietybę, ar likti SSRS piliečiais.

Tokių pilietybės įgijimo atvejį su tam tikromis išlygomis galima laikyti pilietybės įgijimu optacijos būdu, nes buvo suteikta teisė pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę tiems gyventojams, kurie praeityje neturėjo tvirtų teisinių ryšių su buvusia nepriklausoma Lietuvos valstybe.

5. Pilietybės įstatyme yra numatyta galimybė įgyti Lietuvos pilietybę kitais šio įstatymo numatytais atvejais. Kokie tie atvejai?

Pirmiausia – tai Lietuvos pilietybės grąžinimas (22 str.). Šis atvejis yra ypatingas tuo, kad asmuo jau yra turėjęs Lietuvos pilietybę, bet dėl tam tikrų priežasčių buvo jos netekęs. Tokiems asmenims (jų prašymu) gali būti grąžinta Lietuvos Respublikos pilietybė su sąlyga, jei prašymo pateikimo metu šis asmuo nuolat gyvena Lietuvos Respublikos teritorijoje ir atitinka Pilietybės įstatymo 12 str. 1 d. 2, 3 ir 5 p. numatytas sąlygas. Žinoma, kiekvienu atveju šis sprendimas priimamas individualiai, t.y. grąžinti ar ne, sprendžia Lietuvos Respublikos Prezidentas, gavęs motyvuotą Pilietybės reikalų komisijos pasiūlymą.

Prie tokių pilietybės įgijimo atvejų galima priskirti ir vaikų pilietybės įgijimą keičiantis tėvų pilietybei. Pasikeitus tėvų pilietybei, kai abu tėvai įgyja Lietuvos Respublikos pilietybę arba abu jos netenka, atitinkamai pasikeičia ir jų vaikų, neturinčių 14 metų amžiaus, pilietybė (24 str.).

Sudėtingiau šis klausimas sprendžiamas, kai Lietuvos pilietybę įgyja vienas iš tėvų. Detaliai šie atvejai reglamentuojami Pilietybės įstatymo 25–26 str. Antai šio įstatymo 25 str. nustatyta, kad Lietuvos piliečiu tapus

vienam iš tėvų, kai kitas lieka kitos valstybės piliečiu, jų vaikas gali įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę, jei to raštu prašo abu vaiko tėvai.

Tais atvejais, kai vaiko tėvai išsituokę, vaikas gali įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę, jei to raštu prašo įgijęs Lietuvos Respublikos pilietybę vienas iš tėvų, pas kurį teismo sprendimu liko gyventi vaikas arba pas kurį vaikas faktiškai nuolat gyvena.

Jeigu Lietuvos Respublikos piliečiu tampa vienas iš tėvų, o kitas lieka asmeniu be pilietybės, jų vaikas gali įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę, jei to raštu prašo įgijęs Lietuvos Respublikos pilietybę vienas iš tėvų.

Pilietybės įstatymo 26 str. įtvirtinta, kad tais atvejais, kai Lietuvos Respublikos pilietybės netenka vienas iš tėvų, o kitas yra Lietuvos Respublikos pilietis, jų vaikas, nesukakus jam 14 metų, lieka Lietuvos Respublikos pilietis.

Pažymėtina, kad Pilietybės įstatyme, sprendžiant vaikų pilietybės klausimą, keičiantis tėvų pilietybei, reikalaujama atsižvelgti į vaikų amžių. Vaikų iki 14 metų amžiaus pilietybės pasikeitimui jų sutikimo nereikia, o vaikų nuo 14 iki 18 metų pilietybė, pasikeitus jų tėvų pilietybei, gali būti pakeista tik remiantis raštišku vaiko sutikimu (27 str.). Toks vaikų amžiaus skirstymas į du etapus yra visiškai pagrįstas, kadangi priklausomai nuo amžiaus keičiasi vaikų teisinis statusas. Iki 14 metų vaikas paprastai yra priklausomas nuo tėvų, o nuo 14 iki 18 metų vaikas jau įgyja dalinį veiksnumą. Visais minėtais atvejais vaikų pilietybės pasikeitimo klausimus sprendžia ir dokumentus tvarko Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (32 str.).

1.3. Lietuvos Respublikos pilietybės netekimas

Pilietybės netekimas reiškia, kad nutrūksta teisinis ryšys tarp asmens ir valstybės. Pagrindinė pilietybės netekimo pasekmė ta, kad keičiasi asmens teisinis statusas, jam netaikoma tos valstybės jurisdikcija, asmuo nebegali naudotis valstybės užtarimu bei globa. Jis tampa asmeniu be pilietybės. Jei pilietybės netekimo momentu šis asmuo turėjo ir kitos valstybės pilietybę, jis įgyja užsieniečio statusą Lietuvos Respublikoje. Kiekvienu konkrečiu atveju valstybė sprendžia, ar leisti tokiam asmeniui pasilikti gyventi valstybės teritorijoje, ar pasiūlyti palikti šalį.

Pilietybės netekimo pagrindus, formą bei tvarką kiekviena valstybė savarankiškai nustato savo įstatymais. Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo 19 str. nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pilietybės netenkama:

- 1) atsisakius Lietuvos Respublikos pilietybės;
- 2) įgijus kitos valstybės pilietybę;

3) nutraukus faktinius ryšius su Lietuvos valstybe;

4) Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais pagrindais.

Bene labiausiai paplitęs pilietybės netekimo būdas yra jos atsisakymas. Pilietybės įstatyme nedetalizuojama, kokiais atvejais asmenys gali atsisakyti pilietybės. Dažniausiai atsisakymo priežastis būna santuoka su užsieniečiu, emigracija ir kt. Lietuvos pilietybės įstatymas nenumato jokių papildomų sąlygų ar draudimų asmenims, atsisakantiems Lietuvos pilietybės. „Lietuvos Respublikos piliečio teisė atsisakyti pilietybės negali būti varžoma, išskyrus šiame str. nurodytus atvejus“, – įtvirtinta Pilietybės įstatymo 20 str. Tokia nuostata derinasi su „Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos“ 15 str. 2 d. taisykle, kad „niekam negali būti savavališkai atimta pilietybė ar teisė ją pakeisti“.

Kokiais gi atvejais vis tik asmens prašymas atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės negali būti patenkintas? Pilietybės įstatymo 20 str. 2 d. nustatyta, kad asmens prašymas negali būti nagrinėjamas, jeigu to prašantis asmuo: patrauktas baudžiamojon atsakomybėn kaltinamuoju; jo atžvilgiu yra įsiteisėjęs ir vykdytinas teismo nuosprendis.

Tačiau ši nuostata nereiškia, kad asmuo apskritai negalės kreiptis dėl pilietybės atsisakymo. Kai išnyks minėtos priežastys, asmuo galės pakartotinai kreiptis dėl pilietybės įstatymo nustatyta tvarka.

Pilietybės įstatyme numatyta, kad klausimus dėl Lietuvos Respublikos pilietybės atsisakymo sprendžia Lietuvos Respublikos Prezidentas leisdamas dekretus pagal suinteresuoto asmens rašytinį prašymą.

Prašymai atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės paduodami Lietuvos Respublikos Prezidentui per vietos savivaldos vykdomąją instituciją. Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys užsienio valstybėse, prašymus atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės gali paduoti per Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybes ar konsulines įstaigas užsienyje.

Prie prašymo atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės pridedama: Lietuvos Respublikos piliečio pasas, kitos valstybės paso nuorašas, patvirtintas notaro ar pareigūno, kuris priima prašymą dėl pilietybės atsisakymo; dokumentai, patvirtinantys asmens nuolatinę gyvenamąją vietą ir darbą (užsiėmimą); sumokėtos valstybinės rinkliavos kvitas.

Lietuvos Respublikos pilietybės netenkama įgijus kitos valstybės pilietybę. Pilietybės įstatymo 23 str. 3 d. nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pilietis, įgijęs kitos valstybės pilietybę ar gavęs kitos valstybės piliečio pasą arba kitą tos valstybės pilietybę patvirtinančią dokumentą po to, kai jam buvo išduoti Lietuvos Respublikos pilietybės dokumentai, netenka Lietuvos Respublikos pilietybės nuo kitos valstybės pilietybės įgijimo ar tos valstybės piliečio paso ar kito tos valstybės pilietybę patvirtinančio dokumento išdavimo dienos.

Pilietybės netekimo faktą konstatuoja vidaus reikalų ministras.

Asmuo gali būti pripažintas netekusiu Lietuvos pilietybės, jeigu jis nutraukia faktinius ryšius su Lietuvos valstybe. Pilietybės įstatymo 21 str. nustatyta, kad tokie ryšiai laikomi nutrūkusiais, jeigu: asmuo ilgiau nei trejus metus be pertraukos gyvena užsienyje su negaliojančiu Lietuvos Respublikos piliėčio pasu; stoja kitos valstybės karinėn tarnybon ar pareigūnu valstybinėn tarnybon be Lietuvos Respublikos kompetentingų organų leidimo.

Pirmuoju atveju, sprendžiant klausimą, ar nutrūkęs faktinis ryšys su Lietuvos valstybe, svarbu yra tai, kad asmuo nustatytą trejų metų laikotarpį užsienyje su negaliojančiu pasu gyvena be pertraukos.

Antruoju atveju svarbi aplinkybė yra ta, kad asmuo dirbtų kitos valstybės labai neturėdamas tam kompetentingų Lietuvos valstybės institucijų leidimo.

Įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 6 str. nustatyta, kad tokia kompetentinga institucija, išduodanti leidimus stoti kitos valstybės karinėn tarnybon ar dirbti pareigūnu, yra Vyriausybė.

Teikimus pripažinti asmenį netekusiu Lietuvos Respublikos pilietybės dėl faktinių ryšių nutrūkimo, turi teisę paduoti Lietuvos vidaus reikalų ministerija, taip pat Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija.

Nustaćius, kad asmuo nutraukė faktinius ryšius su Lietuvos valstybe, jis gali būti pripažintas netekusiu Lietuvos Respublikos pilietybės. Kiekvienu konkrečiu atveju sprendimą priima Lietuvos Respublikos Prezidentas ir dėl to leidžia dekretus. Vertinant šiame Pilietybės įstatymo str. numatytus pilietybės netekimo pagrindus galima pastebėti, kad jie savo esme yra nevienareikšmiai. Nekyla abejonės, kad stojimas kitos valstybės karinėn tarnybon ar pareigūnų valstybinėn tarnybon be Lietuvos Respublikos kompetentingų organų leidimo gali būti pagrindas netekti pilietybės. Pati ši veikla nesiderina su pilietybės kaip teisinio ryšio su valstybe suvokimu. Tai faktiškai yra šio ryšio paneigimas.

Faktinių ryšių su Lietuvos valstybe nutraukimas šiuo atveju vyksta piliėčio valia. Tai yra sąmoningi veiksmai, kuriais asmuo išreiškia savo norą palaikyti pilietybės santykius. Tokio pilietybės netekimo pagrindo nustatymas derinasi ir su tarptautinės teisės principais.

Kitaip vertintinas kitas pilietybės netekimo dėl asmens faktinių ryšių su valstybe nutrūkimo pagrindas. Gyvenimas užsienyje su negaliojančiu Lietuvos Respublikos pasu, vargu, ar yra pakankamas ir objektyvus pagrindas netekti pilietybės. Kaip teisingai nurodyta literatūroje, pilietybė laiko ir erdvės atžvilgiu nėra apribota, todėl ji neturėtų priklausyti net nuo to, ar asmuo apskritai turi pilietybės dokumentus. Juo labiau piliety-

bė neturėtų būti saistoma tokių dokumentų galiojimo termino¹.

Lietuvos pilietybės galima netekti ir Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais pagrindais. Pilietybės įstatymo 36 str. nustatyta, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis numato kitokias taisykles negu išdėstytos šiame įstatyme, tai taikomos tarptautinės sutarties taisyklės. Iš šios nuostatos seka, kad Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi numačius kitokius negu Pilietybės įstatymo 19 str. nustatytus pilietybės netekimo atvejus, bus vadovaujama tarptautinės sutarties taisyklėmis.

Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo 23 str. „Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo akto pripažinimas negaliojančiu“ nustatyta galimybė pripažinti negaliojančiu Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo aktą, jeigu asmenys, kuriems buvo suteikta pilietybė, nuspė apie save žinias, kurios turėjo lemiamos įtakos dėl pilietybės suteikimo. Minėto straipsnio 1 d. numatytos kelios aplinkybės, kurioms paaiškėjus šis aktas pripažįstamas negaliojančiu. Būtent:

a) jei natūralizuotas asmuo arba optantas įgijo Lietuvos Respublikos pilietybę pagal suklastotus dokumentus arba kitokios apgaulės būdu. Vadinasi, ši norma taikoma asmeniui, kuris, atlikdamas tam tikrus formalumus, būtinus Lietuvos Respublikos pilietybei gauti, sąmoningai pateikė žinias ir dokumentus, kuriais remiantis ir buvo suteikta pilietybė. Čia svarbu yra tai, kad asmuo žinojo ir norėjo pateikti apie save klaidingas žinias arba kitokios apgaulės būdu sudarė sąlygas Lietuvos Respublikos pilietybei įgyti;

b) jei neatsisakė kitos valstybės pilietybės.

Turimos pilietybės atsisakymas yra viena iš Pilietybės įstatymo 12 str. 5 d. numatytų natūralizacijos sąlygų. Jeigu asmuo, kai jam buvo suteikta Lietuvos Respublikos pilietybė, neįvykdė šios natūralizacijos sąlygų, pilietybės suteikimo aktas pripažįstamas negaliojančiu;

c) kai teismas nustato, jog asmuo iki pilietybės suteikimo ar po to padarė tarptautinės teisės numatytų nusikaltimų žmogiškumui, vykdė genocidą arba padarė nusikaltimų Lietuvos Respublikai. Šiuo atveju pagrindas pripažinti Lietuvos pilietybės suteikimo aktą negaliojančiu yra teismo priimtas sprendimas, paremtas faktais ir neginčytiniais įrodymais, kad šis asmuo atliko minėtus veiksmus.

Taigi Pilietybės įstatymo 23 str. 1 d. įtvirtinta norma yra imperatyvinio pobūdžio. Nustačius nurodytus faktus, pilietybės suteikimo aktas pripažįstamas negaliojančiu.

Šio straipsnio 2 d. įtvirtinta dispozityvinė norma, numatanti, kad Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo aktas gali būti pripažintas nega-

¹ *Sinkevičius V. Op. cit. P. 126.*

liojančiu ir tuo atveju, kai teismas nustatys, jog konkretus asmuo po 1940 m. birželio 15 d. organizavo ar vykdė gyventojų trėmimus ar gyventojų naikinimą, slopino rezistencinį judėjimą Lietuvoje, ar po 1990 m. kovo 11 d. dalyvavo veiksmuose, nukreiptuose prieš Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir jos teritorijos vientisumą.

Pilietybės įstatymo 23 str. numatytais atvejais pilietybės suteikimo akto pripažinimo negaliojančiu klausimus sprendžia Lietuvos Respublikos Prezidentas. Pripažinus pilietybės suteikimo aktą negaliojančiu, asmuo netenka Lietuvos Respublikos pilietybės. Jam atsiranda tos pačios teisinės pasekmės, kaip ir netekus Lietuvos Respublikos pilietybės Pilietybės įstatymo 19 str. numatytais atvejais.

Taigi Pilietybės įstatymo 23 str. numatyta konstitucinė sankcija – pilietybės atėmimas asmenims, įgijusiems pilietybę natūralizacijos arba optavimo būdu.

Įvykdžiusiems šiame straipsnyje numatytas veikas asmenims, atsižvelgiant į teisės pažeidimo pobūdį, gali arba turi būti atimta Lietuvos Respublikos pilietybė.

1.4. Dviguba pilietybė. Pilietybė ir santuoka.

Tėvų ir vaikų pilietybė

Pilietybė, kaip minėta, yra nuolatinis asmens teisinis ryšys su valstybe. Paprastai asmuo yra nuolatiniam teisiniame ryšyje su viena valstybe, yra vienos valstybės pilietis. Tačiau būna atvejų, kai asmuo tuo pačiu metu turi ir kitos valstybės pilietybę. Taigi dviguba pilietybė arba bipatrizmas – tai toks asmens teisinis statusas, kai pastarasis vienu metu turi dviejų ar daugiau valstybių pilietybę.

Bipatrizmas yra paplitęs tarptautinėje praktikoje reiškiny ir egzistuoja objektyviai, nepriklausomai nuo to, ar valstybės jį pripažįsta, ar ne. Valstybės, savo konstitucijose ar įstatymuose įtvirtindamos dvigubos pilietybės nepripažinimo principą, iš esmės nepripažįsta teisinių pasekmių, kylančių dėl to, kad asmuo tuo pačiu metu turi kelių valstybių pilietybę¹.

Istoriškai dvigubos pilietybės atsiradimas siejamas su valstybių teritoriniais pasikeitimais, gyventojų migracija, valstybių įstatymų, reguliuojančių pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką, kolizija ir kitomis priežastimis.

Dvigubos pilietybės atsiradimo priežastis dažnai yra įvairių valstybių įstatymų, reguliuojančių pilietybės santykius, kolizijos. Kiekvienos valstybės suvereni teisė įstatymais nustatyti savo pilietybės įgijimo sąlygas ir tvarką. Vadinasi, dvigubos pilietybės atsiradimas yra susijęs su valstybės

¹ *Bojars J. R. Graždanstvo gosudarstv mira. Ryga, 1993. S. 304.*

laisve savo nuožiūra pasirinkti kriterijus, būtinus tos valstybės pilietybei įgyti¹.

Dviguba pilietybė gali atsirasti įgyjant pilietybę įvairiais būdais, net ir gimimo būdu, iškilus „žemės teisės principo“ ir „kraujo teisės principo“ nesuderinamumui. Tokiu atveju vaikas, gimęs tėvams užsieniečiams šalyje, kur dominuoja žemės teisės principas, pagal „kraujo teisės principą“ įgys savo tėvų pilietybę, o pagal „žemės teisės principą“ – šalies, kurioje gimė, pilietybę. Remiantis tarptautinėmis sutartimis „žemės teisės principas“ yra netaikomas tik užsienio diplomatų bei konsulų vaikams.

Dviguba pilietybė atsiranda ir nepriklausomai nuo vaiko, kurio tėvai turi skirtingas pilietybes, gimimo vietas. Tuo atveju, kai valstybių, kurių piliečiai yra tėvai, įstatymai numato, kad „kraujo teisės principas“ galioja net ir tada, kai tik vienas iš tėvų turi tos valstybės pilietybę, vaikas jau gimdamas taps dviejų valstybių piliečiu, t.y. įgys ir tėvo, ir motinos pilietybę. Jeigu tokios šeimos vaikas gimsta trečioje valstybėje, kurioje taikomas „žemės teisės principas“, jis įgyja trijų valstybių pilietybę.

Bipatrizmas galėjo būti ir santuokų tarp asmenų, turinčių skirtingų valstybių pilietybę, pasekmė. Moteris galėjo įgyti dvigubą pilietybę ištekėdama už užsieniečio, jeigu ji pagal savo šalies įstatymus nepraranda turėtos pilietybės, o pagal vyro šalies įstatymus automatiškai įgyja jo šalies pilietybę. Situacija, kaip jau buvo minėta, pasikeitė 1957 m. JT Generalinei Asamblėjai priėmus konvenciją „Dėl ištekėjusių moterų pilietybės“. Joje buvo įtvirtinta nuostata, kad santuokos su užsienio valstybės piliečiu atveju, moteris automatiškai neįgyja vyro valstybės pilietybės, o kitos valstybės pilietybės įgijimas negali trukdyti moteriai išlaikyti savo pilietybę.

Dviguba pilietybė gali atsirasti ir natūralizacijos būdu įgyjant pilietybę, jeigu pilietybę suteikianti valstybė nereikalauja atsakyti turimos pilietybės. Tokia galimybė buvo numatyta ir prieškario Lietuvoje. 1928 m. Lietuvos Konstitucijos 10 str. 2 d. buvo įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos pilietis nepraranda savo pilietybės teisių, patapęs kurio nors Amerikos krašto piliečiu, jei atlieka tam tikras įstatymo nurodytas pareigas². Galimybė įgyti dvigubą pilietybę įgyjant ją natūralizacijos atveju buvo numatyta ir 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje bei 1939 m. pilietybės įstatyme.

Dviguba pilietybė, atsirandanti dėl įvairių minėtų priežasčių, daugelio autorių nuomone – netoleruotinas teisinis reiškinys. Daugelio valstybių konstitucijose ir įstatymuose įtvirtintas dvigubos pilietybės nepripažinimo principas. Bipatrizmas sukelia daug nepatogumų ir problemų ir valstybei,

¹ Hofmann R. Overview of Nationality and Citizenship in International Law. Citizenship and nationality status in the new Europe. London, 1998. P. 15–17.

² Valstybės žinios. Vilnius, 1928, 25, Nr. 275–1778.

ir asmeniui, turinčiam kelių valstybių pilietybę.

Pilietybė – laisvo asmens sąmoningas pasirinkimas būti konkrečios valstybės nariu, susieti save nuolatiniais teisiniais ryšiais su ta valstybe. Bipatrizmo neigiamą pasekmę – visuotinis aiškaus asmens teisinio statuso reglamentavimo pažeidimas. Asmuo negali turėti dviejų lygiaverčių ryšių su skirtingomis valstybėmis.

Kaip minėta, tik valstybės pilietis turi išimtinę teisę dalyvauti valdant savo valstybę, rinkti ir būti išrinktu į valstybės atstovaujamosios valdžios institucijas, jam numatyta pareiga tarnauti savo valstybės kariuomenėje, ginti savo šalį, vykdyti kitas piliečio pareigas. Pilietis duoda ištikimybės priesaiką savo valstybei. Kaip suderinti šiuos dalykus, jei asmuo yra ne vienos, o kelių valstybių pilietis? Kuriai valstybei toks asmuo privalo vykdyti pilietines pareigas?

Nustatant asmens pilietinę priklausomybę, tarptautinėje praktikoje šalys dažniausiai taiko aktyvios pilietybės doktriną, t.y. didelį dėmesį skiria pilietybės pastovumui ir faktiniam piliečio ryšiui su valstybe. Aktyvios pilietybės kriterijams priskiriama:

- nuolatinė gyvenamoji vieta arba vieta, kur dažniausiai gyvenama;
- nuolatinė darbo vieta;
- karinės ar valstybinės tarnybos atlikimo vieta;
- vieta, kur asmuo realiai naudojasi savo pilietinėmis arba politinėmis teisėmis;
- kai kuriais atvejais – asmens nekilnojamojo turto buvimo vieta.

Iškilus klausimui dėl bipatrido pilietybės, tarptautinėje praktikoje dažniausiai priimamas sprendimas tos valstybės, su kuria asmens faktinis ryšys glaudesnis, naudai.

Dvigubos pilietybės problema sprendžiama ir valstybių pilietybės įstatymuose nustatant bipatrizmo negalimumo atvejus įgyjant valstybės pilietybę, ir sudarant dvišales bei daugiašales sutartis dėl dvigubos pilietybės nepripažinimo.

Remiantis prieskario Lietuvos pilietybės santykių reguliavimo tradicija, dvigubos pilietybės nepripažinimo principas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, ir Pilietybės įstatyme. Antai Konstitucijos 12 str. 2 d. nustatyta, kad „išskyrus įstatymo numatytus atskirus atvejus, niekas negali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis”. Taigi Konstitucijoje pavesta įstatymo leidėjui nustatyti atvejus, kada galima dviguba pilietybė. Pilietybės įstatymo turinio analizė rodo, kad įstatymų leidėjas numato du atvejus, kai asmuo, turintis Lietuvos pilietybę, kartu gali turėti ir kitos valstybės pilietybę. Pagal įstatymo 1 str. 1 p. būti Lietuvos piliečiais ir turėti kitos valstybės pilietybę gali asmenys, kurie iki 1940 m. birželio 15 d. turėjo Lietuvos Respublikos pilietybę, ir jų vaikai bei vaikaičiai (jeigu šie asmenys, jų vaikai ir vaikaičiai nerepatrijavo iš

Lietuvos) kitos valstybės pilietybę įgijo prieš tapdami Lietuvos piliečiais.

Kitas atvejis yra susijęs su pilietybės suteikimu išimties tvarka. Pilietybės įstatymo 16 str. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas, vadovaudamasis šiuo įstatymu, gali suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę nusipelnusiems Lietuvai užsienio valstybių piliečiams išimties tvarka – netaikant jiems šio įstatymo 12 str. numatytų pilietybės suteikimo sąlygų.

Įstatyme nenustatyta jokių kriterijų, pagal kuriuos galima vertinti asmenų nuopelnus Lietuvai. Tai yra Respublikos Prezidento išimtinė teisė vertinti ir spręsti, ar yra pagrindas suteikti pilietybę ar ne. Lietuvos pilietybės suteikimas išimties tvarka savaime nesukelia teisinių pasekmių pilietybę įgijusio asmens šeimos nariams.

Pagal nusistovėjusią tarptautinę praktiką, sąlygotą valstybių suverenos lygybės principo, valstybės nepripažįsta asmeniui jokių teisių ir pareigų dėl to, kad pastarasis turi dar ir kitos valstybės pilietybę.

Pažymėtina, kad ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, ir įstatymuose nepripažįstama savo piliečiams jokių teisių, kurias jie turi dėl to, kad yra ir kitų valstybių piliečiai. Vadinasi, šie asmenys Lietuvoje turi tik Lietuvos piliečių teises ir vykdo Lietuvos piliečiams nustatytas pareigas. Dvigubos pilietybės turėjimas nesudaro teisinių prielaidų vengti piliečio pareigų vykdymo.

1.5. Valstybės institucijos, tvarkančios pilietybės klausimus

Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatyme bei kituose teisės aktuose apibrėžiama valstybės ir savivaldybių institucijų, priimančių sprendimus įvairiais pilietybės klausimais, kompetencija, taip pat pilietybės klausimų sprendimo tvarka.

Pilietybės įstatyme įtvirtinta, kad pilietybės suteikimo, teisės į Lietuvos Respublikos pilietybę įgyvendinimo, atsisakymo ir grąžinimo klausimai svarstomi pagal suinteresuoto asmens raštišką prašymą. Ši įstatymo nuostata reiškia, kad, sprendžiant išvardytus pilietybės klausimus, reikalaujama ne tik asmens valios pareiškimo, bet ir nustatoma forma tai valiai pareikšti. Vadinasi, tik pats asmuo gali spręsti, ar susieti save pilietybės ryšiais su konkrečia valstybe, ar nutraukti šiuos ryšius.

Kaip minėta, prašymai suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę, atsisakyti pilietybės ar ją grąžinti teikiami Respublikos Prezidentui per vietos savivaldos vykdomąją instituciją.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintose „Lietuvos Respublikos pilietybės dokumentų rengimo ir nagrinėjimo taisyklėse“ nustatyta, kad dokumentus Lietuvos Respublikos pilietybei įgyti, atsisakyti pilietybės ar ją grąžinti rengia vietos savivaldos vykdomosios institucijos paskir-

tas pareigūnas arba vietos savivaldos vykdomosios institucijos sprendimu sudaryta komisija. Pareigūnas patikrina, ar asmens prašymas atitinka Pilietybės įstatyme numatytas sąlygas, ar nėra aplinkybių, dėl kurių minėti Lietuvos Respublikos pilietybės klausimai negali būti sprendžiami. Šios informacijos pagrindu pareigūnas rengia išvados projektą, kurį teikia nagrinėti vietos savivaldos vykdomajai institucijai. Vietos savivaldos vykdomoji institucija nagrinėja asmens prašymą; šį prašymą kartu su pridėtais prie jo dokumentais bei nurodytą išvada siunčia Respublikos Prezidentui.

Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys užsienio valstybėse, prašymus atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės gali paduoti per Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės ar konsulinės įstaigos užsienyje.

Pilietybės klausimams preliminariai svarstyti Respublikos Prezidentas sudaro pilietybės reikalų komisiją ir tvirtina Pilietybės klausimų nagrinėjimo šioje komisijoje taisykles. Pilietybės reikalų komisija preliminariai svarsto ir teikia pasiūlymus Respublikos Prezidentui dėl:

- 1) Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo;
- 2) Lietuvos Respublikos pilietybės gražinimo;
- 3) Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo;
- 4) Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo akto pripažinimo netekusiu galios.

Pilietybės reikalų komisija teikia rekomendacinio pobūdžio išvadas Migracijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos, Konsuliniam departamentui prie Užsienio reikalų ministerijos – jeigu asmenys negali nustatyta tvarka gauti reikiamų dokumentų, patvirtinančių iki 1940 m. birželio 15 d. turėtą Lietuvos pilietybę arba lietuvių kilmę.

Komisija nagrinėja prašymus suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę pagal Pilietybės įstatymo 16 str., t.y. už nuopelnus Lietuvai valstybei, ir teikia siūlymus Respublikos Prezidentui.

Pilietybės reikalų komisija savo veikloje vadovaujasi LR Konstitucija, įstatymais, Seimo ir Vyriausybės nutarimais, Prezidento dekretais. Ji turi teisę į savo posėdį kviesti asmenį, kurio pilietybės klausimas yra sprendžiamas, bei pavesti valstybės institucijoms, kad jos pateiktų reikiamus dokumentus ir pareikštų savo motyvuotą išvadą dėl komisijos nagrinėjamo prašymo. Jeigu komisija nustato, kad yra aplinkybių, trukdančių patenkinti prašymą, ar reikia papildomų dokumentų bei paaiškinimų, ne vėliau kaip per 7 dienas nuo tokio sprendimo priėmimo privalo raštu pranešti apie tai pareiškėjui.

Komisijos posėdžiai yra teisėti, kai juose dalyvauja ne mažiau kaip du trečdaliai jos narių. Komisijos sprendimai priimami paprasta visų komisijos narių balsų dauguma ir įforminami protokolu, kurį pasirašo visi posėdyje dalyvavę komisijos nariai.

Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo, jos atsisakymo, grąžinimo, netekimo ar pilietybės suteikimo akto pripažinimo negaliojančiu atvejais Respublikos Prezidentas leidžia dekretus; šie dekretai skelbiami „Valstybės žiniuose”.

Pakartotiniai asmenų prašymai suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę ar ją grąžinti priimami ne anksčiau kaip po vienerių metų nuo ankstesnio sprendimo priėmimo.

2 poskyris

UŽSIENIEČIŲ TEISINĖ PADĖTIS LIETUVOJE. PRIEGLOBSČIO TEISĖ

- 2.1. Užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje reglamentavimas. Užsieniečio sąvoka**
- 2.2. Užsieniečių atvykimas į Lietuvos Respubliką ir išvykimas iš Lietuvos Respublikos**
- 2.3. Laikinas ir nuolatinis užsieniečių apsigyvenimas Lietuvoje**
- 2.4. Užsieniečių teisės, laisvės ir pareigos**
- 2.5. Užsieniečių teisinė atsakomybė ir jų išsiuntimas iš Lietuvos Respublikos**
- 2.6. Prieglobsčio teisė**

2.1. Užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje reglamentavimas. Užsieniečio sąvoka

Lietuvai tapus nepriklausoma Respublika, kurią pripažino dauguma pasaulio valstybių, iškilo būtinumas ne tik reguliuoti pilietybės santykius, bet ir nustatyti kitų asmenų, užsieniečių, esančių Lietuvos teritorijoje, teisinį statusą. Užsieniečių teisinį statusą reguliuojančios nuostatos Lietuvos Respublikoje buvo įtvirtintos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme. Tačiau tai tik buvo principinės nuostatos, nubrėžiančios gaires tolesniam užsieniečių teisinės padėties reguliavimui Lietuvoje. Detaliam užsieniečių teises ir laisves, pareigas, atvykimo į Lietuvos Respubliką sąlygas ir tvarką, teisinės atsakomybės klausimus reguliavo 1991 m. rugsėjo 4 d. įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje”. Tai buvo

pirmas Lietuvos istorijoje tokio pobūdžio įstatymas, kompleksiskai reguliavęs visus užsieniečių teisinės padėties aspektus.

Šiuo metu užsieniečių teisinę padėtį reglamentuoja 1998 m. gruodžio 17 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties (toliau – Užsieniečių teisinės padėties įstatymas. 1995 m. Lietuvos Respublikai pasirašius Europos Asociacijos Sutartį ir siekiant įstoti į Europos Sąjungą, vienas iš pagrindinių uždavinių buvo pritaikyti savo įstatymus prie Europos Sąjungos įstatymų keliamų reikalavimų užtikrinti žmogaus teisių laikymąsi visose srityse, tarp jų ir teisiškai reguliuojant migracijos procesų valdymą. 1991 m. Užsieniečių teisinės padėties įstatymas turėjo tam tikrų spragų ir nebuvo tarpusavyje suderintas su 1991 m. rugsėjo 4 d. Imigracijos įstatymu ir iš dalies su 1991 m. gruodžio 10 d. Pilietybės įstatymu, nes dalis svarbių užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje klausimų šiuose įstatymuose iš viso nėra aptarta, kai kurie yra reglamentuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais, nors pagal svarbą jiems buvo būtina įstatyminė reglamentacija. 1998 m. gruodžio 17 d. Užsieniečių teisinės padėties įstatymas turėjo užtikrinti vientisą užsieniečių teisinės padėties reglamentavimą pagal visuotinai pripažintas normas žmogaus teisių srityje bei tarptautines konvencijas, prie kurių prisijungė Lietuvos Respublika.

Užsieniečių teisinės padėties įstatymas nustato užsieniečių atvykimo ir išvykimo, laikino ir nuolatinio gyvenimo, darbo, teisinės atsakomybės bei kitus užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje klausimus.

Užsieniečio sąvoka. Pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 1 str. užsienietis yra asmuo, kuris nėra Lietuvos Respublikos pilietis, neatsižvelgiant į tai, ar jis turi kurios nors užsienio valstybės pilietybę, ar neturi jokios. Tokia užsieniečio samprata iš esmės atitinka tarptautinius standartus. Pagal 1985 m. gruodžio 13 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos „Asmenų, nesančių piliečiais šalies, kurioje jie gyvena, teisių deklaracijos“ 1 str., užsieniečiu laikomas „bet koks asmuo, kuris nėra pilietis valstybės, kurioje jis ar ji yra“.

Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 2 str. 2 dalis reglamentuoja, kad įstatymas netaikomas užsieniečiams, ieškantiems politinio prieglobsčio Lietuvos Respublikoje, taip pat užsieniečiams, kuriems Lietuvos Respublikos įstatymai arba Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys nustato kitokią teisinę padėtį. Užsieniečių teisinės padėties įstatymo nuostatos yra netaikomos ir neapima „užsieniečio“ sąvokos Lietuvos Respublikos įstatymuose ir Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nustatytas privilegijas ir imunitetus turintiems užsienio valstybių darbuotojams ir konsulinių atstovybių vadovams ir jiems prilygintiems asmenims.

Pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatyme įtvirtintą teisinį reguliavimą užsieniečiai pagal buvimo Lietuvoje trukmę gali būti skirstomi į:

- 1) nuolat gyvenančius;
- 2) laikinai esančius.

Nuolat gyvenančiais laikomi tie užsieniečiai, kurie turi įstatymo nustatyta tvarka išduotą leidimą, suteikiantį užsieniečiui teisę gyventi Lietuvos Respublikoje neterminuotai.

Laikinai esančiais Lietuvoje laikomi tie užsieniečiai, kuriems nustatyta tvarka suteikta teisė laikinai apsigyventi Lietuvoje įstatymo nustatyta laiką.

2.2. Užsieniečių atvykimas į Lietuvos Respubliką ir išvykimas iš Lietuvos Respublikos

Užsieniečių atvykimo į Lietuvą ir buvimo joje taisyklės nustato Užsieniečių teisinės padėties įstatymas. Šio įstatymo 4 str. 1 d. nustatyta, kad užsieniečiai gali atvykti į Lietuvos Respublikos teritoriją ir išvykti iš jos tik per pasienio kontrolės punktus. To paties įstatymo 4 str. 2 d. nustatyta, kad pasienio kontrolės punkte užsienietis privalo pateikti kelionės dokumentą (užsienio valstybės piliečio pasas ar jį atitinkantis kelionės dokumentas, skirtas vykti į užsienio valstybę ir pripažintas Lietuvos Respublikos). Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 5 str. numatyta, kad užsienietis, atvykstantis į Lietuvos Respubliką, galiojančiame kelionės dokumente privalo turėti Lietuvos Respublikos vizą, jeigu Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu arba tarptautine sutartimi nenumatyta kitaip. Vizą atvykti į Lietuvos Respubliką išduoda Lietuvos Respublikos diplomatinės arba konsulinės įstaigos. Jei Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi nustatytas bevizis režimas, tai užsieniečiams vizų nereikia.

Dėl tam tikrų priežasčių, kurios nurodytos Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 7 str., užsienietis gali būti neįleidžiamas į Lietuvos Respubliką. Užsienietis neįleidžiamas, jeigu:

- 1) neturi galiojančio kelionės dokumento, vizos, kai būtina ją turėti;
- 2) atsisako pateikti pasienio policijai būtinus duomenis, patvirtinančius asmens tapatybę ir kelionės tikslą;
- 3) negali pateikti duomenų, patvirtinančių, kad turi lėšų, kurių reikia pragyventi Lietuvos Respublikoje, grįžti į savo valstybę arba vykti į kitą valstybę, į kurią turi teisę išvykti;
- 4) jam uždrausta atvykti į Lietuvos Respubliką;
- 5) jo buvimas Lietuvos Respublikoje keltų grėsmę valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei;
- 6) paaiškėja, kad pateikdamas prašymą atvykti, užsienietis pateikė apie save tikrovės neatitinkančius duomenis;
- 7) jis yra padaręs nusikaltimų žmoniškumui ar vykdė genocidą.

Sprendimą neįleisti užsieniečio į Lietuvos Respublikos teritoriją minėtais atvejais priima Vidaus reikalų ministerija ar jos įgaliota institucija.

Jei užsienietis nebenori daugiau būti Lietuvos Respublikoje, jam garantuojama teisė išvykti iš jos.

Užsienietis privalo išvykti iš Lietuvos Respublikos iki vizos arba leidimo laikinai apsigyventi galiojimo laiko pasibaigimo. Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 8 str. 2 d. numato: jei užsienietis atvyko iš valstybės, kurios piliečiams taikoma bevizio vykimo tvarka, tai jis privalo išvykti iš Lietuvos Respublikos iki pasibaigs užsieniečio buvimo Lietuvos Respublikoje laikas, nustatytas Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi arba Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu.

2.3. Laikinas ir nuolatinis užsieniečių apsigyvenimas Lietuvoje

Užsienietis, kuris ketina gyventi Lietuvos Respublikoje ilgiau kaip 3 mėnesius per pusę metų, skaičiuojant nuo pirmojo įvažiavimo dienos, arba pradėti dirbti ar verstis kita teisėta veikla Lietuvos Respublikoje, privalo gauti leidimą laikinai apsigyventi Lietuvoje Respublikoje.

Leidimas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje išduodamas vieneriems metams. Pasibaigus leidimo laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje galiojimo laikui, užsieniečiui jo prašymu naujas leidimas laikinai apsigyventi išduodamas laikantis nustatytos leidimų laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje išdavimo tvarkos.

Pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 19 str. teisę gauti leidimą laikinai apsigyventi Lietuvoje turi užsienietis:

- 1) jeigu jis išsaugojo teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę Pilietybės įstatymo nustatyta tvarka;
- 2) jeigu Lietuvos Respublikoje gyvena užsieniečio tėvai arba vienas iš jų, kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai;
- 3) jeigu Lietuvos Respublikoje gyvena užsieniečio vaikai, kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai;
- 4) jeigu Lietuvos Respublikoje gyvena užsieniečio sutuoktinis, kuris yra Lietuvos Respublikos pilietis, arba turi leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje.

Kitiems užsieniečiams leidimai laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje gali būti išduoti, jeigu jie:

- 1) turi pakankamai pragyvenimo lėšų, gaunamų iš teisėtos veiklos Lietuvos Respublikoje ar užsienyje;
- 2) nustatyta tvarka įregistruoja užsienio kapitalo įmonę, kurios įstatinis kapitalas ar turimų akcijų vertė yra ne mažesnė kaip 250 000 litų;

- 3) atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti aukštosiose mokyklose, mokslo ar mokymo įstaigose mokslinio arba pedagoginio darbo;
- 4) priimti mokytis mokymo įstaigoje arba kelti kvalifikaciją Lietuvos Respublikoje;
- 5) gavo leidimą dirbti Lietuvos Respublikoje;
- 6) yra studentai, atvykstantys stažuoti ar dirbti į Lietuvos Respubliką pagal visuomeninių (nevyriausybinų) organizacijų vykdomas tarptautines stažuotųjų mainų programas vieneriems metams. Šį laikotarpį galima pratęsti dar 6 mėnesius.

Leidimas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiui gali būti išduotas dėl humanitarinio pobūdžio priežasčių.

Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 19 str. 1 d. ir 2 d. 1–3 p. nurodytų užsieniečių šeimos nariai ir jų visiškai išlaikomi asmenys (vaikai iki 18 metų ir asmenys, nedarbingi dėl amžiaus arba invalidumo) turi teisę kartu laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje.

Užsieniečiui, sudariusiam santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiu arba nuolat gyvenančiu Lietuvos Respublikoje užsieniečiu, leidimas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje išduodamas vieneriems metams. Šiuo pagrindu naujas leidimas kiekvienais metais išduodamas užsieniečiui, jeigu santuoka nenutraukta.

Užsienietis, norintis nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje, jo paties prašymu gali gauti leidimą nuolat gyventi Lietuvoje, jeigu jis atitinka įstatyme numatytas sąlygas. Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 22 str. 1 d. nustatyta, kad užsienietis gali gauti leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikos teritorijoje, jeigu atitinka šias sąlygas:

- 1) turėjo leidimą laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje pastaruosius penkerius metus;
- 2) turi gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje;
- 3) turi teisėtą pragyvenimo šaltinį Lietuvos Respublikoje.

Šios sąlygos netaikomos užsieniečiui, išsaugojusiam teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę, ir kartu su juo atvykstantiems šeimos nariams, kai jie persikelia nuolat gyventi į Lietuvos Respubliką.

Užsieniečiams, nurodytiems Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 19 str. 2 ir 3 d. ir atitinkantiems 22 str. 1 d. numatytas sąlygas, leidimai nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje išduodami atsizvelgiant į Lietuvos Respublikos interesus.

Pažymėtina, kad įstatyme nustatytos humaniškos sąlygos nuolat apsigyventi Lietuvoje užsieniečiams, kurie atvyko gyventi į Lietuvą šeimų susijungimo pagrindu, t.y. atvyko gyventi pas tėvus ar vaikus, turinčius Lietuvos Respublikos pilietybę, arba pas sutuoktinį, turintį Lietuvos Respublikos pilietybę, arba leidimą nuolat gyventi Lietuvoje. Jei toks užsienietis pastaruosius dvejus metus gyvena Lietuvoje, tai jam leidimas

nuolat gyventi išduodamas, jei jis atitinka įstatymo 22 str. 2 ir 3 d. nustatytus reikalavimus ir jei nėra pagrindų, nurodytų šio įstatymo 14 str., atsisakyti išduoti leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje.

Pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymą leidimas gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiui neišduodamas, jeigu:

- 1) užsieniečio gyvenimas Lietuvos Respublikoje grėstų jos saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ir dorovei;
- 2) duomenys, kuriuos apie save pateikė užsienietis, neatitinka tikrovės;
- 3) jam uždrausta atvykti į Lietuvos Respubliką;
- 4) užsienietis neturi pakankamai lėšų pragyventi Lietuvos Respublikoje;
- 5) užsienietis neturi galiojančio sveikatos draudimą patvirtinančio dokumento (tik išduodant leidimą laikinai apsigyventi).

Užsienietis, kuriam atsisakyta išduoti leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje, gali pakartotinai pateikti prašymą praėjus ne mažiau kaip vieneriems metams nuo sprendimo priėmimo arba išnykus priežastims, dėl kurių buvo atsisakyta išduoti tokį leidimą.

Leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiui išduoda Vidaus reikalų ministerija ar jos įgaliota institucija. Prašymą išduoti leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje užsienietis gali pateikti Lietuvos Respublikos diplomatinei atstovybei arba konsulinei įstaigai. Užsienietis, esantis Lietuvos Respublikoje teisėtai, prašymą išduoti leidimą gyventi arba prašymą pakeisti leidimą pateikia Vidaus reikalų ministerijai ar jos įgaliotai institucijai.

Užsieniečių teisinės padėties įstatyme numatyti ir leidimo apsigyventi Lietuvos Respublikoje panaikinimo pagrindai. Tuo siekiama apsidrausti nuo nepageidaujama asmenų, kurie neteisėtu būdu buvo gavę leidimą atvykti į Lietuvą.

Pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 21 str. leidimas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiui panaikinamas, jeigu:

- 1) leidimas gautas apgaulės būdu;
- 2) užsienietis padaro nusikaltimą, už kurį nuteisiamas laisvės atėmimu, – po bausmės atlikimo arba atleidimo nuo tolesnio bausmės atlikimo Lietuvos Respublikoje;
- 3) nevykdoma arba nutraukiama gamybinė–komercinė ar kitokia darbinė veikla Lietuvos Respublikoje;
- 4) panaikintas leidimas dirbti Lietuvos Respublikoje;
- 5) užsienietis nutraukė mokymąsi ar kvalifikacijos kėlimą mokslo ar mokymo įstaigose arba yra pašalintas iš jų;
- 6) užsieniečio gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ir dorovei;

7) užsienietis išvyko iš Lietuvos Respublikos gyventi į kitą valstybę.

Leidimas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje gali būti panaikintas nutraukus santuoką, jei santuoka buvo pagrindas laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje leidimui gauti.

Leidimus laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje panaikina Vidaus reikalų ministerija ar jos įgaliota institucija.

Leidimas užsieniečiui nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 24 str. gali būti panaikintas, jeigu:

- 1) leidimas buvo gautas apgaulės būdu;
- 2) užsienietis Lietuvos Respublikoje padarė tyčinį nusikaltimą, už kurį įstatymas numato laisvės atėmimo bausmę, – po bausmės atlikimo arba atleidimo nuo tolesnio bausmės atlikimo Lietuvos Respublikoje;
- 3) jo gyvenimas kelia didelę grėsmę Lietuvos valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ir dorovei;
- 4) užsienietis išvyko nuolat gyventi į kitą valstybę;
- 5) nustatyta, kad užsienietis sudarė fiktyvią santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiu arba nuolat gyvenančiu Lietuvos Respublikoje užsieniečiu.

Leidimai nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje šio straipsnio 1 dalies 2 ir 3 p. numatytais atvejais panaikinami teismo sprendimu, o kitais atvejais – Vidaus reikalų ministerijos ar jos įgaliotos institucijos sprendimu.

2.4. Užsieniečių teisės, laisvės ir pareigos

Užsieniečio teisės ir laisvės yra esminis jo teisinio statuso elementas. Valstybės, konstitucijose ir įstatymuose nustatydamos užsieniečių teisės, laisvės ir pareigos, yra saistomos tarptautinėje teisėje nusistovėjusių visuotinai pripažintų elgesio su užsieniečiais papročių ir standartų. Šie standartai apima užsieniečio teisę būti pripažintam teisinių santykių subjektu, užsieniečio teisę į humanišką elgesį, suimtas ar teisiamas – į baudžiamojo proceso garantijas, teisę kreiptis į teismą, teisę į gyvybės ir laisvės apsaugą ir t.t.

Tarptautinėje praktikoje, atsižvelgiant į užsieniečiams taikomų ribojimų nustatant jų teises ir laisves pobūdį, skiriami keli teisiniai režimai, kuriuos valstybė taiko užsieniečiams, teisėtai esantiems jos teritorijoje. Tai didžiausio palankumo, abipusiškumo ir nacionalinis režimas.

Didžiausias palankumo režimas – užsieniečiui valstybė suteikia tokias teises ir laisves, kokias turi ir jomis naudojasi bet kurios trečios valstybės piliečiai toje šalyje. Abipusiškumo režimas – valstybė suteikia valstybės B

piliečiams savo teritorijoje tokias teises, kokias B valstybė suteikia A valstybės piliečiams savo teritorijoje.

Nacionalinis režimas – užsieniečiams valstybėje suteikiamos tokios pat teisės ir laisvės bei numatomos pareigos, kaip ir savo piliečiams.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikoje nuo pat Nepriklausomybės atstatymo užsieniečiams, teisėtai esantiems Lietuvos Respublikos teritorijoje, buvo nustatytas nacionalinis režimas.

1990 m. kovo 11 d. priimto Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 17 str. buvo įtvirtinta, kad „*užsienio piliečiams ir asmenims be pilietybės Lietuvos Respublikoje garantuojamos įstatymo numatytos teisės ir laisvės...*”.

Ši humaniška užsieniečių teisių ir laisvių reguliavimo tradicija įtvirtinta ir dabartiniu metu užsieniečių teisinę padėtį reglamentuojančiuose teisės aktuose. Dabar galiojančio Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 3 str. 1 d. įtvirtinta, kad užsieniečiai Lietuvos Respublikoje turi tas teises ir laisves, kurias numato Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai bei tarptautinės sutartys.

Užsieniečiai Lietuvos Respublikoje yra lygūs pagal įstatymus neatsižvelgiant į jų rasę, lytį, odos spalvą, kalbą, religiją, politinius ar kitokius įsitikinimus, nacionalinę ir socialinę kilmę, priklausymą tautinei mažumai, nuosavybę, gimimo vietą ar kokią nors kitokią padėtį.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose užsieniečiams nustatomos ir garantuojamos asmeninės, socialinės–ekonominės ir kultūrinės teisės bei laisvės, taip pat įtvirtintos ir garantuojamos kai kurios politinės teisės.

Užsieniečiams garantuojamos pagrindinės žmogaus teisės: teisė į gyvybę, į žmogaus asmens neliečiamumą, į žmogaus laisvės neliečiamybę. Jiems garantuojamas privataus gyvenimo neliečiamumas, asmens susirašinėjimo, telefoninių pokalbių, telegrafo pranešimų ir kitokio susirašinėjimo neliečiamumas. Užsieniečiai turi minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, įsitikinimų laisvę. Lietuvos Respublikoje užsieniečiams garantuojama būsto ir turto neliečiamybė. Užsieniečių turtinių teisių turinį, objektus bei realizavimo tvarką numato Lietuvos Respublikos įstatymai. Užsieniečiai, esantis Lietuvos Respublikoje, negali būti sulaikytas arba suimtas kitais, nei įstatyme nustatytais, pagrindais.

Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 45 str. 1 d. nustatyta, kad policija turi teisę sulaikyti užsieniečių:

- 1) jeigu jis atsisako patvirtinti arba negali įrodyti asmens tapatybės;
- 2) jeigu yra pagrindas manyti, kad užsienietis Lietuvos Respublikos teritorijoje yra neteisėtai, ir jis neįrodo savo buvimo teisėtumo.

Šio straipsnio 2 d. nustatyta, kad užsieniečių, kuris negali patvirtinti arba nepatvirtina asmens tapatybės ar teisėto buvimo Lietuvos Respublikoje, policija gali sulaikyti ne ilgiau kaip 48 valandas. Per nurodytą laiką

nepavykus nustatyti užsieniečio asmens tapatybės ar teisėto buvimo Lietuvos Respublikoje, užsienietis teismo sprendimu siunčiamas į Užsieniečių registracijos centrą.

Užsieniečiui, sulaikytam Lietuvos Respublikoje įstatymų nustatyta tvarka ir pagrindais, suteikiama galimybė susisiekti su valstybės, kurios pilietybę jis turi, diplomatine atstovybe ar konsuline įstaiga, atstovaujanti Lietuvos Respublikoje tos valstybės interesams, o jeigu tokios įstaigos nėra, – su kitos valstybės diplomatine ar konsuline įstaiga, įgaliota ginti valstybės, kurios pilietis yra sulaikytasis užsienietis, piliečių teises ir teisėtus interesus.

Turėdamas leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje, užsienietis gali pasirinkti gyvenamąją vietą šalyje, ją keisti, išvykti iš Lietuvos Respublikos ir į ją sugrįžti leidimo galiojimo laiku.

Judėjimo laisvė užsieniečiui gali būti apribota tik dėl valstybės saugumo ir viešosios tvarkos interesų Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais atvejais.

Užsieniečiai turi teisę į teisminį gynimą nuo pasikėsinimų į asmens garbę ir orumą, gyvybę ir sveikatą, į laisvę ir turtą. Šią teisę jie gali realizuoti patys arba per savo įgaliotąjį atstovą. Užsieniečių įstatymo 46 str. nustatyta, kad užsienietis, kuris mano, kad jo teisės pažeistos, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka gali apskųsti valdymo institucijų bei pareigūnų sprendimus, priimtus remiantis šiuo įstatymu.

Užsieniečiai, esantys Lietuvos Respublikoje, gali sudaryti ir nutraukti santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiais arba kitais asmenimis Lietuvos Respublikos įstatymų numatyta tvarka. Santuokos ir šeimos santykiuose jie turi lygias su Lietuvos Respublikos piliečiais teises ir pareigas.

Užsieniečiai Lietuvoje turi ir socialines–ekonomines teises. Pirmiausia reikėtų paminėti teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą, teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 str. 2 d. nustatyta, kad užsieniečių darbą Lietuvos Respublikoje reguliuoja įstatymas. Užsieniečių darbo santykių reguliavimui skirtas Užsieniečių teisinės padėties įstatymo šeštas skyrius. Šio įstatymo 25 str. nustatyta, kad užsienietis, kuris nori įsidarbinti Lietuvoje pagal darbo sutartį, privalo įsigyti leidimą dirbti. Leidimas dirbti – dokumentas, suteikiantis užsieniečiui teisę įsidarbinti Lietuvos Respublikoje pagal darbo sutartį leidime nurodytą laiką. Užsieniečių įstatymo 27 str. numatyta, kad leidimą dirbti užsieniečiui išduoda Socialinės apsaugos ir darbo ministerija pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytą kasmetinę užsieniečių įsidarbinimo Lietuvos Respublikoje kvotą ir vidaus darbo rinkos poreikius.

Užsieniečių įdarbinimo kvota – tai įdarbinamų užsieniečių skaičius,

kuri, atsižvelgdama į Lietuvos darbo rinkos poreikius, kasmet nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Vyriausybė 1999 m. kovo 23 d. nutarimu „Dėl užsieniečių, atvykstančių laikinai dirbti į Lietuvos Respubliką, įdarbinimo 1999 metų kvotos patvirtinimo“ nustatė 1300 asmenų kvotą; tokia pat užsieniečių įdarbinimo kvota buvo numatyta ir 2000 m.

Leidimas dirbti užsieniečiui išduodamas ne ilgiau kaip dvejiems metams nurodant darbą (pareigas) ir įmonę (įstaigą), kurioje užsienietis dirbs. Darbdavys gali sudaryti darbo sutartį tik su užsieniečiu, turinčiu galiojančią leidimą dirbti.

Darbo sutartyje kaip privalomos sąlygos nurodoma, į kokią darbą (pareigas) ir kuriam laikui užsienietis priimamas dirbti, taip pat užsieniečio įsipareigojimai dirbti tik darbo sutartyje nurodytą darbą ir išvykti iš Lietuvos Respublikos pasibaigus darbo sutartyje nustatytam laikui.

Darbo sutartis su užsieniečiu negali būti sudaroma ilgesniam laikui, negu užsienietis yra gavęs leidimą dirbti.

Abiejų šalių pasirašytą darbo sutartį darbdavys per 3 dienas įteikia registruoti Lietuvos darbo biržai, kuri per 2 savaites patikrina, ar užsienietis įsidarbina pagal šio įstatymo nustatytą tvarką ir sąlygas. Darbo sutartis įsigalioja, kai ji įregistruojama Lietuvos darbo biržoje.

Užsieniečių teisinės padėties įstatyme numatytos ir tam tikros užsieniečių kategorijos, kuriems nereikia įsigyti leidimo dirbti Lietuvos Respublikoje. Užsieniečiai atleidžiami nuo pareigos įsigyti leidimą dirbti Lietuvoje, jeigu:

- 1) turi leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje;
- 2) turi leidimą laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje, išduotą pagal šio įstatymo 19 straipsnio 1 dalį, 19 straipsnio 2 dalies 1-3 punktus bei 19 straipsnio 3 dalį;
- 3) nori įsidarbinti dėl bendrų su užsienio valstybėmis vyriausybinių programų vykdymo;
- 4) yra užsienio įmonės, įstaigos, užmezgusios ekonominius ryšius su Lietuvos Respublikos įmone, įstaiga, vadovas ar jo įgaliotas asmuo;
- 5) yra sportininkas profesionalas ir atvyksta dirbti ne ilgiau kaip 6 mėnesius;
- 6) yra įmonės su užsienio kapitalu vadovas arba jo įgaliotas atstovas, specialistas, ir atvyksta paleisti, derinti užsienyje įsigytų įrengimų, ar mokyti jais dirbti konsultantas, ir atvyksta dirbti ne ilgiau kaip 3 mėnesius;
- 7) atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti mokslo įstaigose ar aukštosiose mokyklose atlikti mokslinių tyrimų arba dirbti pedagoginio darbo ne ilgiau kaip 90 dienų;
- 8) yra studentas, atvykstantis į Lietuvos Respubliką stažuotis ar dirbti pagal visuomeninių (nevyriausybinių) organizacijų vykdomas tarp-

tautines stažuočių mainų programoms vieneriems metams. Ši laiką galima pratęsti dar 6 mėnesius.

Užsieniečiai turi ir kitas Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintas socialines–ekonominės bei kultūrinės teisės. Jie turi teisę į poilsį, jiems laiduojama medicinos pagalba. Užsieniečiai turi teisę į mokslą, teisę naudotis kultūros vertybėmis. Jiems garantuojama teisė vartoti gimtąją kalbą, saugoti ir puoselėti savo kultūrą ir tradicijas.

Asmeninėmis socialinėmis–ekonominėmis ir kultūrinėmis teisėmis ir laisvėmis užsieniečiai naudojami lygiais pagrindais su Lietuvos Respublikos piliečiais, jeigu kitaip nenumato Lietuvos Respublikos įstatymai. Tuo tarpu politinės teisės, įtvirtintos Konstitucijoje, užsieniečiams yra ribojamos. Tačiau tai nereiškia, kad jie apskritai Lietuvoje šiomis teisėmis nesinaudoja. Užsieniečiai turi žodžio, spaudos, susirinkimų laisvę. Realizuodami savo ekonominius, kultūrinius, mokslinius, religinius ir kitokius interesus, jie gali jungtis į įvairias draugijas ir organizacijas, jeigu tai neprieštarauja tų organizacijų įstatams.

Užsieniečiai Lietuvoje neturi tų politinių teisių, kurios susijusios su dalyvavimu valstybės valdyme. Užsieniečiai negali rinkti ir būti išrinkti į Lietuvos Respublikos atstovaujamosios valstybės valdžios ir kitas renkamas valstybės institucijas, taip pat dalyvauti referendumuose (plebiscituose). Užsieniečiai negali būti skiriami eiti tam tikras pareigas valstybinėje tarnyboje, jeigu pagal Lietuvos Respublikos įstatymus tokia veikla susijusi su Lietuvos Respublikos pilietybės turėjimu (pvz.: būti teisėju, prokuroru, notaru ir kt.). Užsieniečiai, esantys Lietuvos Respublikoje, neprivalo atlikti karinės tarnybos Lietuvos Respublikos kariuomenėje. Pažymėtina, kad tokios išimties tarptautinėje praktikoje yra pateisinamos ir nelaikomos diskriminuojančiomis.

Lietuvos Respublikoje užsieniečiai, naudodamiesi savo teisėmis ir laisvėmis, neturi kenkti Lietuvos Respublikos interesams, Lietuvos Respublikos piliečių ir kitų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams.

Įstatymas įpareigoja užsieniečius gerbti Lietuvos Konstituciją bei įstatymus ir jų laikytis. Jie taip pat privalo gerbti lietuvių Tautos ir Lietuvos Respublikoje gyvenančių tautinių mažumų papročius bei tradicijas.

2.5. Užsieniečių teisinė atsakomybė ir jų išsiuntimas iš Lietuvos Respublikos

Užsieniečių teisinės padėties įstatyme numatyta užsieniečių pareiga laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir kitų teisės aktų. Už šios pareigos nevykdymą užsieniečiams numatyta teisinė atsakomybė. Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 42 str. nustatyta, kad užsieniečiai, padarę Lietuvos Respublikoje nusikaltimą arba kitą teisės pažeidimą,

atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys nenumato kitaip. Taigi priklausomai nuo teisės pažeidimo pobūdžio, jo sunkumo, užsieniečiai gali būti traukiami baudžiamojon, administracinėn ir kt. atsakomybėn. Antai Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso 206 str. numatyta administracinė atsakomybė už užsieniečių atvykimo, buvimo Lietuvos Respublikoje ir vykimo per ją tranzitu taisyklių pažeidimą.

Be minėtų teisinės atsakomybės rūšių, Užsieniečių teisinės padėties įstatyme numatyta specifinė, tik užsieniečiams taikoma, sankcija – įpareigojimas išvykti bei išsiuntimas iš Lietuvos Respublikos.

Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 32 str. 1 d. nustatyta, kad užsienietis, kurio viza ar leidimas gyventi Lietuvos Respublikoje buvo panaikintas arba jis gyvena su negaliojančia viza ar leidimu laikinai apsigyventi Lietuvoje, įpareigojamas išvykti iš Lietuvos Respublikos. Šio straipsnio 2 d. numatyta, kad bevizio įvažiavimo į Lietuvos Respubliką atveju užsienietis įpareigojamas išvykti iš valstybės, jeigu yra joje ilgiau nei Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu nustatytą buvimo valstybėje laiką.

Sprendimus dėl užsieniečio įpareigojimo išvykti priima Vidaus reikalų ministerija ar jos įgaliota institucija.

Sprendimas, kuriuo užsienietis įpareigojamas išvykti iš Lietuvos Respublikos, privalo būti įvykdytas ne vėliau kaip per 10 dienų nuo sprendimo įteikimo dienos.

Užsieniečių išsiuntimas – griežčiausia sankcija, kurią numato Užsieniečių įstatymas.

Pažymėtina, kad tarptautinėje praktikoje galioja keletas sąlygų ir apribojimų dėl užsieniečių išsiuntimo iš valstybės. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ketvirtojo protokolo 4 str. draudžia kolektyviai išsiųsti iš šalies užsieniečius, septintojo protokolo 1 str. leidžia išsiųsti teisėtai atvykusį užsienietį tik pagal sprendimą, priimtą pagal įstatymą, taip pat suteikia jam teisę pateikti argumentų prieš išsiuntimą ir reikalauti, kad jo byla būtų peržiūrėta, reikalauti, kad jis būtų pristatytas kompetentingam valdžios pareigūnui, sprendžiančiam jo išsiuntimo klausimą.

Užsieniečių išsiuntimo pagrindai nustatyti Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 34 str..

Užsienietis išsiunčiamas iš Lietuvos Respublikos, jeigu jis:

- 1) per nustatytą laiką neįvykdė įpareigojimo išvykti iš Lietuvos Respublikos;
- 2) neteisėtai atvyko į Lietuvos Respubliką ar neteisėtai gyvena Lietuvos Respublikoje.

Sprendimus dėl užsieniečių išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos priima

Vidaus reikalų ministerija arba jos įgaliota institucija, o sprendimus dėl užsieniečių, turinčių leidimus nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje, išsiuntimo iš šalies Vidaus reikalų ministerijos teikimu priima teismas.

Sprendimas dėl užsieniečio išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos privalo būti įvykdytas ne vėliau kaip per 10 dienų nuo sprendimo priėmimo dienos, jeigu nėra objektyvių aplinkybių, trukdančių įvykdyti šį sprendimą.

Įstatyme numatyta, kad, sprendžiant užsieniečių išsiuntimo klausimą, gali būti atsižvelgiama į jo:

- 1) teisėto buvimo šalyje laiką;
- 2) socialinius, ekonominius ir kitus ryšius šalyje;
- 3) išsiuntimo pasekmę šeimos nariams, kurie teisėtai gyvena Lietuvos Respublikoje.

Užsieniečio išsiuntimas iš Lietuvos Respublikos atidedamas, jeigu:

- 1) valstybėje, į kurią užsienietis išsiunčiamas, gresia realus pavojus jo gyvybei ar sveikatai arba jis gali būti persekiojamas dėl politinių įsitikinimų ar kitokių priežasčių;
- 2) užsienietį atsisako priimti valstybė, į kurią jis gali būti išsiųstas;
- 3) sprendimas dėl užsieniečio išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos apskundžiamas teismui;
- 4) užsieniečiui būtina neatidėliotina medicinos pagalba. Tokiu atveju užsieniečio sveikatos būklę turi patvirtinti sveikatos priežiūros įstaigų gydytojų konsultacinė komisija.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 23 d. nutarimu patvirtintos „Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos“ 16 p. nustatyta, kad užsienietis gali būti išsiųstas į kurią nors iš šių valstybių:

- 1) į valstybę, kurios pilietis jis yra;
- 2) į valstybę, kurioje jis turi gyvenamąją vietą;
- 3) į valstybę, iš kurios jis atvyko;
- 4) į valstybę, kuri sutinka jį priimti.

Negali būti priimtas sprendimas dėl užsieniečio išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos į valstybę, kurioje jis bus persekiojamas dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, nacionalinės ar socialinės kilmės, ir dėl to neturės galimybės naudotis šios valstybės gynyba.

Įstatyme nustatyta, kad užsienietis iš Lietuvos Respublikos išsiunčiamas:

- 1) savo lėšomis;
- 2) fizinių arba juridinių asmenų, kurių jis buvo kviestas arba materialiai išlaikomas, lėšomis.

Nesant lėšų, numatytų Užsieniečių įstatymo 39 straipsnio 1 d. 1 ir 2 p.,

užsienietis iš Lietuvos Respublikos išsiunčiamas valstybės lėšomis.

Užsieniečiui, kuris buvo išsiųstas iš Lietuvos Respublikos, gali būti uždrausta atvykti į Lietuvos Respubliką ribotą ar neribotą laiką. Sprendimą dėl draudimo užsieniečiui atvykti į Lietuvos Respubliką priima arba panaikina Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos.

Vidaus reikalų ministerijos ar jos įgaliotos institucijos sprendimas užsienietį išsiųsti iš Lietuvos Respublikos gali būti apskųstas teismui per 7 dienas nuo sprendimo įteikimo užsieniečiui dienos. Teismas sprendimą priima ne vėliau kaip per 10 dienų nuo skundo įteikimo. Skundo nagrinėjimo metu užsienietis iš Lietuvos Respublikos neišsiunčiamas.

2.6. Prieglobsčio teisė

XX–XXI a. sandūroje pabėgėlių problema tebėra aktuali pasaulio bendruomenei, kuri dėl humanistinių paskatų imasi atsakomybės apsaugoti pabėgėlius ir teikti jiems visokeriopą pagalbą.

Pabėgėliais bendrąja prasme vadinami asmenys, kurie, negalėdami pasinaudoti savo valstybės apsauga dėl gresiančio pavojaus jų gyvybei ar laisvei, yra priversti palikti savo šalį ir ieškoti prieglobsčio svetur.

JT Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, šalia kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, kurios turi būti garantuotos kiekvienam žmogui, buvo numatyta ir teisė į prieglobstį. Šios deklaracijos 14 str. 1 d. nustatyta, jog „persekiojamas kiekvienas žmogus turi teisę ieškoti prieglobsčio kitose šalyse ir juo naudotis”¹.

Pabėgėlių statusą universaliu mastu reglamentuoja 1951 m. Jungtinių Tautų įgaliotųjų atstovų konferencijoje priimta Konvencija dėl pabėgėlių statuso (Ženevos konvencija) bei 1967 m. Protokolas dėl pabėgėlių statuso. Šie dokumentai detaliam numato asmenims pabėgėlio statuso suteikimo pagrindus, suteikimo sąlygas, turinį bei pasekmes. Paprastai šių teisės aktų pagrindinės nuostatos yra perkeliamos į valstybių nacionalinius teisės aktus, reguliuojančius pabėgėlių teisinį statusą.

Pažymėtina, kad pabėgėlių problema aktuali ir Lietuvos Respublikai. 1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomybę, šiuolaikinės migracijos tendencijos su visomis joms būdingomis savybėmis ėmė ryškėti ir Lietuvoje. Reikiamos infrastruktūros, teisinės bazės nebuvimas iš pradžių apsunkino migracijos kontrolę. Sunku buvo nustatyti, kurie iš atvykstančių asmenų yra vadinamieji ekonominiai migrantai, o kurie pagal minėtą Konvenciją – pabėgėliai, kuriems reikalinga valstybės apsauga.

¹ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 15.

Dabartiniu metu Lietuvoje jau sukurtos visos būtinos teisinės bei organizacinės prielaidos spręsti prieglobsčio suteikimą. Lietuvos valstybė prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus dėl pabėgėlių ir įtvirtino pastarųjų teisinę padėtį nacionalinėje teisėje. 1995 m. liepos 4 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ (toliau – Pabėgėlių statuso įstatymas), kuris 2000 m. birželio 29 d. buvo pakeistas ir išdėstytas nauja redakcija. Tai pirmas Lietuvos istorijoje tokio pobūdžio įstatymas, kompleksiskai reguliuojantis pabėgėlių Lietuvoje teisinės padėties aspektus. 1997 m. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1951 m. Ženevos konvenciją dėl pabėgėlių statuso bei 1967 m. Protokolą dėl pabėgėlių statuso. Buvo sukurtos institucijos pabėgėlių problemoms, jų socialinei integracijai spręsti.

Nagrinėjant pabėgėlių problemas būtina atsižvelgti į šias aplinkybes.

Pirma, pabėgėlių problema šiuolaikiniame pasaulyje yra visos tarptautinės bendrijos rūpestis. Būtent tarptautinės teisės normos nustato pabėgėlių teisinės padėties pradus.

Antra, pabėgėlio statuso suteikimas yra kiekvienos valstybės suvereni teisė. Atsižvelgdama į minėtos Konvencijos reikalavimus, valstybė pati savarankiškai nustato procedūras ir tvarką, pagal kurią suteikiamas asmenims pabėgėlio statusas toje valstybėje.

Trečia, pabėgėlio statusas suteikiamas ne visiems užsieniečiams ar asmenims be pilietybės, o tik tiems, kurie atitinka Ženevos konvencijoje numatytas sąlygas. Galima teigti, kad prieglobsčio teisė yra tik tam tikros užsieniečių grupės subjektinė teisė.

Lietuvos Respublikos Pabėgėlių statuso įstatymas nustato užsieniečiams, kurie ieško prieglobsčio Lietuvos Respublikoje, pabėgėlio statuso suteikimo ir panaikinimo tvarką, pabėgėlių teises, pareigas, atsakomybę, atvykimo ir išsiuntimo pagrindus, pabėgėlių socialinės integracijos pagrindus.

Pagal šio įstatymo 2 str. Lietuvos Respublikoje pabėgėliu pripažįstamas užsienietis, kuris visiškai pagrįstai baimindamasis būti persekiojamas dėl rasės, religijos, tautybės, priklausymo tam tikrai socialinei grupei ar dėl politinių įsitikinimų negali arba bijo naudotis tos valstybės, kurios pilietis jis yra, gynyba arba neturi tam tikros pilietybės ir yra už valstybės, kurioje buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, ribų ir dėl išvardytų priežasčių negali ar bijo į ją grįžti.

Toks Lietuvos Respublikos pabėgėlių statuso įstatyme įtvirtintas pabėgėlio apibrėžimas iš esmės atitinka 1951 m. Ženevos konvencijoje dėl pabėgėlių statuso įtvirtintą pabėgėlio sampratą.

Ir Konvencijoje, ir Pabėgėlių statuso įstatyme pateikti pabėgėlio apibrėžimai numato kokybinius kriterijus asmeniui pripažinti pabėgėliu. Vadinasi, asmuo bus pripažįstamas pabėgėliu su sąlyga, jog jis atitiks tuos

kriterijus. Tarptautinėje praktikoje pripažįstami kriterijai:

- 1) visiškai pagrįsta baimė būti persekiojamam;
- 2) specifinis persekiojimo pagrindas: rasė, religija, tautybė, priklausymas tam tikrai socialinei grupei, politiniai įsitikinimai;
- 3) buvimas už valstybės, kurios pilietis jis yra arba valstybės, kurioje anksčiau buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, ribų;
- 4) negalėjimas naudotis tos valstybės gynyba.

Pabėgėlių statuso įstatymo 3 str. įteisinta užsieniečio teisė kreiptis dėl pabėgėlio statuso Lietuvos Respublikoje suteikimo.

Pabėgėlio statusą norintys gauti užsieniečiai į Lietuvos Respublikos teritoriją paprastai įleidžiami per veikiančius Lietuvos Respublikos pasienio kontrolės punktus Vyriausybės nustatyta tvarka. Tačiau Pabėgėlių statuso įstatymo 6 str. nustatyta humaniška išimtis. Užsieniečiui, neteisėtai atvykusiam į Lietuvos Respublikos teritoriją (t.y. ne per valstybės sienos perėjimo punktus) iš valstybės, kurioje jo gyvybei ar laisvei gresia pavojus, netaikoma atsakomybė už neteisėtą atvykimą ir buvimą Lietuvos Respublikoje, jeigu jis nedelsdamas ir ne vėliau kaip per 24 valandas atvyksta į Valstybės sienos apsaugos tarnybą, miesto (rajono) policijos komisariatą ar kitas valstybės institucijas ir išsamiai paaiškina apie savo neteisėtą atvykimą į Lietuvos Respubliką bei buvimą joje. Pažeidęs nustatytą terminą, užsienietis nuo atsakomybės gali būti atleidžiamas, jeigu nustatoma, kad terminas buvo pažeistas dėl pateisinamos priežasties.

Pagal įstatymą kiekvieno užsieniečio prašymas suteikti pabėgėlio statusą turi būti išnagrinėtas iš esmės, jeigu nėra priešasčių, kliudančių įleisti užsienietį į Lietuvos Respublikos teritoriją arba leisti būti joje, numatytų Pabėgėlių statuso įstatymo 10 str. Šiame straipsnyje nustatyta, kad užsienietis neįleidžiamas į Lietuvos Respublikos teritoriją arba jam neleidžiama joje būti, kai:

- 1) jis atvyko iš saugios trečiosios šalies;
- 2) prieglobstį jam jau yra suteikusi kita valstybė;
- 3) jis turi kelių valstybių pilietybę ir be svarbių priešasčių nepasinaudoja bent vienos iš valstybių, kurios pilietis jis yra, gynyba;
- 4) jau anksčiau išnagrinėjus jo prašymą suteikti pabėgėlio statusą, šio įstatymo nustatyta tvarka ir pagrindais buvo priimtas sprendimas nesuteikti pabėgėlio statuso, o naujai paduotame prašyme nėra svarbios papildomos informacijos;
- 5) jo prašymas yra akivaizdžiai nepagrįstas.

Motyvuotą prašymą dėl pabėgėlio statuso suteikimo užsienietis gali pateikti raštu arba žodžiu Lietuvos Respublikos sienos perėjimo punkte Valstybės sienos apsaugos tarnybai, miesto (rajono) policijos komisariatui, Užsieniečių registracijos centrui ar kitoms valstybės ar savivaldybės institucijoms.

Šios institucijos užsieniečių prašymus bei surinktus kitus duomenis nedelsiant perduoda Migracijos departamentui, kuris per 48 valandas turi nuspręsti, ar yra motyvų dėl Įstatymo 10 str. numatytų priežasčių neįleisti užsieniečio į Lietuvos teritoriją arba neleisti joje būti. Migracijos departamentui priėmus sprendimą neįleisti užsieniečio į Lietuvos Respublikos teritoriją arba neleisti joje būti, jis gražinamas arba išsiunčiamas į valstybę, iš kurios atvyko arba iš kurios yra kilęs. Tokį sprendimą užsienietis per 7 dienas nuo jo gavimo gali apskusti Vilniaus apygardos administraciniam teismui.

Tais atvejais, kai pagal įstatymą nėra priežasčių, trukdančių užsieniečiui atvykti į Lietuvos Respubliką ar būti joje, užsieniečio prašymas suteikti pabėgėlio statusą pradedamas nagrinėti iš esmės.

Pažymėtina, kad užsieniečiui, kuris teisėtai yra Lietuvoje ir pateikė prašymą suteikti pabėgėlio statusą, Pabėgėlių statuso įstatymo 7 str. nustatytos svarbios jo teisių garantijos, kurių neturi kiti nuolat ar laikinai gyvenantys užsieniečiai. Toks užsienietis neišsiunčiamas iš Lietuvos Respublikos ir negražinamas į valstybę, kurioje jo gyvybei ar laisvei gresia pavojus. Kitaip tariant, šiame Įstatymo str. įtvirtintas tarptautinėje praktikoje žinomas vienas svarbiausių pabėgėlių apsaugos garantijų – *non-refoulement* (neišsiuntimo) principas.

Įšimtis yra tie atvejai, kai užsienietis dėl svarbių priežasčių laikomas pavojingu Lietuvos Respublikos saugumui arba įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu nuteistas už sunkų nusikaltimą ir kelia pavojų visuomenei.

Prašymo nagrinėjimas iš esmės – užsieniečio prašymo suteikti pabėgėlio statusą nagrinėjimas, kurio metu, remiantis užsieniečio byloje surinktais duomenimis, nustatoma, ar užsienietis atitinka šio įstatymo nustatytus pabėgėlio statuso kriterijus.

Įstatymo 14 str. nustatyta, kad Migracijos departamentas užsieniečio prašymą suteikti pabėgėlio statusą nagrinėja iš esmės bendra arba skubos tvarka. Skubos tvarka pagal įstatymą gali būti taikoma, kai:

- 1) užsienietis atvyko iš saugios šalies;
- 2) užsieniečio prašymas yra akivaizdžiai nepagrįstas;
- 3) užsienietis pateikia melagingą informaciją apie save bei atvykimo į Lietuvos Respublikos teritoriją ar buvimo joje aplinkybes;
- 4) užsienietis pagrįstai laikomas pavojingu Lietuvos Respublikos saugumui ar viešajai tvarkai.

Jei prašymas nagrinėjamas skubos tvarka, užsieniečio prašymas suteikti pabėgėlio statusą turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per 1 mėnesį nuo išvados dėl prašymo nagrinėjimo iš esmės gavimo Migracijos departamente dienos. Jei yra pagrįstų priežasčių, jis nagrinėjamas bendra tvarka, ir apie tai raštu pranešama Užsieniečių registracijos centrui.

Jei prašymas nagrinėjamas bendra tvarka, užsieniečio prašymas su-

teikti pabėgėlio statusą turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per 6 mėnesius nuo išvados dėl prašymo nagrinėjimo iš esmės gavimo Migracijos departamente dienos. Jei yra pagrįstų priežasčių, dėl kurių per šį laikotarpį prašymo išnagrinėti negalima, Migracijos departamento vadovas gali nustatyti ilgesnį terminą, tačiau užsieniečio prašymo suteikti pabėgėlio statusą nagrinėjimo bendras terminas negali trukti ilgiau nei 12 mėnesių.

Užsienietis, kurio prašymas suteikti pabėgėlio statusą nagrinėjamas bendra tvarka, apgyvendinamas Pabėgėlių priėmimo centre arba jam leidžiama gyventi pasirinktoje gyvenamojoje vietoje.

Pabėgėlių statuso įstatyme numatytos užsieniečio teisės ir pareigos, susijusios su pabėgėlio statuso suteikimu. Įstatymo 17 str. įtvirtinta, kad užsienietis turi teisę:

- 1) gyventi Užsieniečių registracijos centre ar Pabėgėlių priėmimo centre bei naudotis jų teikiamomis paslaugomis;
- 2) tvarkyti ir notariškai įforminti dokumentus;
- 3) naudotis valstybės teikiama teisine pagalba;
- 4) gauti kompensaciją už naudojamąsi visuomeninio transporto priemonėmis;
- 5) naudotis vertėjo paslaugomis;
- 6) naudotis medicinos paslaugomis Užsieniečių registracijos centre ir Pabėgėlių priėmimo centre nustatyta tvarka;
- 7) Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka kas mėnesį gauti piniginę pašalpą smulkioms išlaidoms.

Šių užsieniečių vaikai turi teisę mokytis bendrojo lavinimo mokyklose. Įstatyme numatytos ir pareigos:

- 1) laikytis Lietuvos Respublikos įstatymų ir buvimo Užsieniečių registracijos centre bei Pabėgėlių priėmimo centre nustatytos tvarkos;
- 2) gyventi Užsieniečių registracijos centre, jei užsienietis atvyko ar yra Lietuvos Respublikoje neteisėtai, kol bus nustatyta jo prašymo nagrinėjimo iš esmės tvarka;
- 3) gyventi Pabėgėlių priėmimo centre, kol jo prašymas suteikti pabėgėlio statusą nagrinėjamas iš esmės, jei užsieniečiui nebuvo leista gyventi jo pasirinktoje gyvenamojoje vietoje;
- 4) leisti gydytojui patikrinti sveikatos būklę pagal Sveikatos apsaugos ministerijos nustatytą tvarką;
- 5) prašymo suteikti pabėgėlio statusą nagrinėjimo metu pateikti visus turimus dokumentus ir tikrovę atitinkančius išsamius paaiškinimus dėl prašymo suteikti pabėgėlio statusą motyvų, savo asmenybės bei atvykimo ir buvimo Lietuvos Respublikoje aplinkybių.

Įstatymo nustatyta tvarka ir terminais išnagrinėjęs užsieniečio prašymą suteikti pabėgėlio statusą, Migracijos departamentas priima vieną iš šių sprendimų:

- 1) suteikti pabėgėlio statusą;
- 2) pabėgėlio statuso nesuteikti.

Užsieniečiui, kuriam suteiktas pabėgėlio statusas, Migracijos departamentas išduoda leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje.

Pabėgėlių statuso įstatyme nustatyta, kad užsieniečiui, atitinkančiam šio įstatymo 2 str. 1 d. nustatytus kriterijus, pabėgėlio statusas nesuteikiamas, jeigu:

- 1) jis naudojasi Jungtinių Tautų Organizacijos institucijų ar organizacijų, išskyrus Jungtinių Tautų Organizacijos pabėgėlių reikalų vyriausiąjį komisarą, pagalba ir gynyba;
- 2) valstybės, kurioje jis gyvena, kompetentingos valdžios institucijos pripažįsta jam teises ir pareigas, susijusias su tos valstybės pilietybe;
- 3) yra motyvų manyti, kad iki atvykimo į Lietuvos Respubliką jis padarė sunkų nepolitinį nusikaltimą arba yra kaltas dėl veiksmų, prieštaraujančių Jungtinių Tautų Organizacijos tikslams ir principams;
- 4) yra pagrindas manyti, kad jis padarė nusikaltimą taikai, žmonijai arba karinį nusikaltimą, kaip jie apibrėžiami Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse.

Užsienietis, kuriam nesuteiktas pabėgėlio statusas, iš Lietuvos Respublikos išsiunčiamas Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ nustatyta tvarka.

Pažymėtina, kad viena svarbiausių žmogaus teisių gynimo garantijų – teisė kreiptis į teismą. Pabėgėlių statuso įstatymo 21 str. nustatyta užsieniečių teisė ginčyti teisme sprendimo nesuteikti pabėgėlio statusą teisėtumą ir pagrįstumą. Skundą Vilniaus apygardos administraciniam teismui užsienietis gali paduoti per 14 dienų nuo sprendimo gavimo.

Administracinis teismas, išnagrinėjęs skundą, priima vieną iš šių sprendimų:

- 1) palikti priimtą sprendimą nepakeistą ir skundo nepatenkinti;
- 2) panaikinti priimtą sprendimą ir įpareigoti Migracijos departamentą įvykdyti teismo patvarkymą.

Prieglobsčio suteikimas pabėgėliui – tai valstybės globos jam suteikimas. Todėl svarbu ne tik priimti sprendimą dėl pabėgėlio statuso suteikimo, bet ir užtikrinti pabėgėlių socialinės integracijos mūsų visuomenėje galimybes. Galima teigti, kad Lietuvoje yra sudarytos ir teisinės, ir organizacinės prielaidos pabėgėliams Lietuvoje naudotis Konstitucijoje, įstatymuose ir Lietuvos tarptautinėse sutartyse numatytais teisėmis.

VI skyrius

KONSTITUCIJOS APSAUGA.

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS

1 poskyris. Konstitucijos apsauga. Konstitucinė kontrolė. Konstitucinės kontrolės prielaidos bei jos įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje

2 poskyris. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

1. Šiame skyriuje nagrinėjamos konstitucijos apsaugos problemos. Konstitucijos apsaugos sistemoje ypatinga reikšmė tenka konstitucinei kontrolei. Lietuvoje ši funkcija patikėta Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui, kurio paskirtis – užtikrinti Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą.

2. Yra žinomi du konstitucinės kontrolės modeliai: amerikietiškas ir europietiškas. Lietuvoje pagal 1992 m. Konstituciją yra įtvirtintas europietiškas konstitucinės kontrolės modelis. Jam būdinga, jog konstitucinę kontrolę vykdo specializuotas Konstitucinis Teismas.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Konstitucijoje nustatytais atvejais Konstitucinis Teismas teikia išvadas.

Konstitucinio Teismo statusą ir jo įgaliojimų vykdymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas.

1 poskyris

KONSTITUCIJOS APSAUGA. KONSTITUCINĖ KONTROLĖ. KONSTITUCINĖS KONTROLĖS PRIELAIDOS BEI JOS ĮTVIRTINIMAS LIETUVOS TEISINĖJE SISTEMOJE

1.1. Konstitucijos apsaugos klausimas

1.2. Konstitucinės kontrolės įvairovė

1.3. Konstitucinės kontrolės politinės ir teisinės prielaidos tarpukario Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje

1.3.1. Prielaidų atsirasti konstitucinei kontrolei tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje klausimas

1.3.2. Valstybės Taryba

1.3.3. Klaipėdos krašto statutinis teismas

1.3.4. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas

1.4. Konstitucinės kontrolės koncepcijos formavimasis 1988–1992 m.

1.1. Konstitucijos apsaugos klausimas

Viena svarbiausių problemų konstitucinėje teisėje yra konstitucijos apsauga. Ši problema tapo akivaizdi jau po pirmųjų konstitucijų priėmimo, kai iškilo klausimas, kokiomis politinėmis, socialinėmis, teisinėmis priemonėmis užtikrinti konstitucijų laikymąsi.

Konstitucingumo istorija patvirtina vieną labai svarbią tiesą – konstitucijas pažeidžia ne tik piliečiai, jų politinės ir kitos organizacijos, tačiau ir parlamentai, valstybių vadovai, vyriausybės, pareigūnai. Konstitucijų pažeidimai dažnai nėra akivaizdūs, tų pažeidimų vertinimuose susipina įvairūs politiniai, ideologiniai, socialiniai, teisiniai motyvai. Nemaža konstitucinių nuostatų suformuluota abstrakčiai, jos artimesnės ne teisės normos, bet teisės principo sampratai. Taigi ir konstitucinių nuostatų forma gali būti prielaida tokioms interpretacijoms, kuriomis siekiama pateisinti siekiamą politinį tikslą. Apibendrintai galima konstatuoti, kad konstitucijų apsaugos garantavimas yra viena esminių politinio ir teisinio gyvenimo aktualijų, dėl kurios ir šiuolaikiniame konstitucinės teisės moksle vyksta įvairiapusė diskusija.

Šios diskusijos šerdis yra tai, kad Konstitucija, būdama pagrindinis šalies įstatymas, ne tik garantuoja joje įtvirtintą konstitucinę santvarką, pagrindines žmogaus teises ir laisves, tačiau suponuoja ir jos pačios ap-

saugos būtinumą. Taigi esminė problema yra ta, kaip užtikrinti Konstitucijos viršenybę šalies teisinėje ir politinėje sistemoje, t.y. konstitucinį teisėtumą visuomenėje ir valstybėje.

Konstitucijos viršenybė teisinėje sistemoje visų pirma reiškia, kad ji yra teisės aktų hierarchijos viršūnėje, todėl visi įstatymų leidimo, vykdomosios valdžios institucijų, savivaldybių teisės aktai turi atitikti Konstituciją.

Konstitucijos viršenybė politinėje sistemoje suponuoja tai, kad visi politinio proceso dalyviai turi laikytis tų konstitucinių vertybių, kuriose atsispindi politinio valstybinio gyvenimo dėsniai, politinė valstybinė etika. Vadinasi, nagrinėjant konstitucijų apsaugos problemą, būtina atsižvelgti ne tik į teisines, bet ir į socialines, politines ideologines jos garantijas.

Nagrinėjant konstitucijų apsaugos problemas, nederėtų ignoruoti vienos esminės aplinkybės – lemiančioji konstitucijų garantija yra tai, kaip jose atsispindi žmonių socialiniai politiniai lūkesčiai, visuomenės išsivystymas. Kitaip sakant, konstitucijų stabilumą savaime sąlygoja tokia socialinė visuomenės būseną, kai visuomeninio gyvenimo pagrindas yra teisingumas, socialinių grupių ir jų interesų santarvė, visapusiai pateisinamas nuosavybės santykių teisinis reguliavimas. Apibendrinant galima teigti, kad konstitucijų socialinės garantijos slypi tokioje visuomenės ir valstybės organizacijoje, kuri priimtina daugumai žmonių. Yra prielaidų teigti, kad tokia socialinė organizacija užtikrins visuomenės ir valstybės demokratinę raidą, kurioje siekiama aukštų humanistinių tikslų, kurie suformuluoti konstitucijose.

Šiame kontekste reikšmingos idėjos suformuluotos viename Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime. Jame Teismas teigė, kad juo sudėtingesni žmonių socialiniai santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti, t.y. priimti teisės aktus, kurie sudarytų prielaidas spręsti socialinių interesų konfliktus. Tokiu būdu išvengiama atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Vienas pagrindinių teisės kaip socialinio gyvenimo reguliavimo būdo tikslų – teisingumas. Negalima pasiekti teisingumo tenkinant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitų interesus. Elgiantis vienašališkai, būtų ignoruojama humaniškoji teisės paskirtis, didėtų socialinių konfliktų galimybė. Teisė negali remtis vien tik daugumos ar mažumos interesais, todėl teisėkūroje turi būti siekiama derinti interesus panaudojant optimalias šalių susitarimo galimybes.

Konstatuojant tai, kad konstitucijų didžiausia garantija slypi socialinėje organizacijoje, negalima neakcentuoti konstitucijų apsaugos teisinių formų ir konstitucinių teisinių santykių dalyvių elgesio svarbos užtikrinant konstitucijos saugumą.

Visų pirma pažymėtina tai, kad konstitucijų apsaugos teisinės garantijos užkoduotos jų priėmimo, keitimo ir naikinimo tvarkoje. Ši tvarka, kuri skiriasi nuo paprastųjų įstatymų priėmimo ir keitimo tvarkos, patvirtina ypatingą konstitucijų vaidmenį teisinėje ir politinėje sistemoje. Specialios taisyklės, kurios taikomos priimant ir keičiant konstitucijas, užtikrina jų stabilumą, t.y. konstitucinių visuomeninių santykių reguliavimo nuolatinumą bei nepertraukiamumą. Ilgas konstitucijų galiojimas sąlygoja tai, kad nusistovėjęs konstitucinis teisinis reguliavimas sudaro prielaidas formuotis tokiai konstitucinei kultūrai ir ideologijai, kuri tampa suprantama žmonėms, valstybės institucijoms, taikančioms ir aiškinančioms konstituciją.

Konstitucinės kontrolės aspektu vertinant konstitucinių santykių reguliavimo ilgalaikiškumą, galima teigti, kad konstitucijų stabilumas leidžia susiklostyti tokiai konstitucinės justicijos praktikai, kuri grindžiama ne tik vienkartinių teisinių reiškinų įvertinimu, o ilgalaikę konstitucijos įgyvendinimo praktika. Taigi darytina išvada, kad konstitucinio reguliavimo stabilumas visais atžvilgiais yra pozityvus reiškinys. Tai patvirtina pasaulio valstybių konstitucionalizmo istorija.

Suprantama, kad specialios taisyklės, kurių laikomasi priimant, keičiant ar panaikinant konstitucijas, yra veiksmingos tose visuomenėse, kurios yra subrandinusios ilgalaikes demokratines konstitucines tradicijas. Neįmanoma pasiekti konstitucijų nuolatinumo tose šalyse, kuriose vyksta staigūs socialiniai pokyčiai, ženklus politinis virsmas. Šiais atvejais užtikrinti konstitucijų stabilumą yra nerealu, nes visuotinai pripažinti visuomenės politiniai lūkesčiai visada bus tas socialinis politinis veiksnys, kuris skatins lėtesnę ar spartesnę konstitucinę kūrybą. Konstitucijų nuolatinumo principas suponuoja tokią teisinę politinę būseną, kai vengiama imtis nepagrįstų, trumpalaikiais politiniais tikslais grindžiamų, konstitucinių reformų.

Demokratinės teisinės valstybės pobūdyje užkoduota valstybės organizacijos priedermė užtikrinti konstitucijų apsaugą įvairiomis teisinėmis socialinėmis, politinėmis priemonėmis. Už konstitucijų pažeidimus sunkiausius padarinius sukelia baudžiamo poveikio sankcijos. Štai Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatyta atsakomybė už valstybės perversmą, antikonstitucinių grupių ar organizacijų kūrimą ir veiklą, viešus raginimus smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą, padėjimą kitai valstybei veikti prieš Lietuvos Respubliką ir kt. Nurodytų nusikaltimų pagrindinis objektas yra Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka, kuri įtvirtinta Konstitucijoje. Panašus konstitucinis reguliavimas nustatytas ir daugelyje kitų demokratiškas valstybių.

Konstitucijų apsaugos garantijos paprastai įtvirtinamos pačiose konstitucijose. Štai Austrijos Respublikos Konstitucijos 9a str. nurodyta, kad

turi būti užtikrinta nuo išorės pasikėsinimų konstitucinių įstaigų apsauga ir jų veikla, taip pat demokratinės piliečių teisės ir laisvės. Belgijos Konstitucijoje nustatyta, kad federalinės institucijos kompetencijai priklauso tik tie klausimai, kurie įtvirtinti Konstitucijoje ir jos pagrindu priimtuose įstatymuose (35 str.). Be to, atskirai pažymėta, kad Belgijos karalius neturi jokių kitų įgaliojimų, išskyrus tuos, kurie formaliai jam pavesti Konstitucijos ir Konstitucijos pagrindu priimtais įstatymais.

Valdžios institucijų įgaliojimai panašiai apibūdinami ir daugelio kitų šalių konstitucijose. Jie, būdami valstybės valdžios padalijimo principo realizavimo konkreti forma, kartu yra ir konstitucijos apsaugos prielaida. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinus pagrindinę nuostatą, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė bei Teismas, kartu pabrėžiama, jog „valdžios galias riboja Konstitucija“ (5 str. 1 ir 2 d.).

Nors daugelio valstybių konstitucijose tiesiogiai nėra įtvirtinta valstybės organų ir aukščiausiųjų pareigūnų pareiga rūpintis konstitucijos apsauga, tačiau tokia jų priedermė atsispindi netiesiogiai konstitucijose arba kituose teisės aktuose.

Ypatingą reikšmę turi parlamentarų ir kitų aukščiausiųjų pareigūnų priesaika, kurioje akcentuojamas konstitucijų laikymasis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 59 str. deklaruojama, kad pareigas eidami Seimo nariai vadovaujasi Konstitucija, o prisiekdamas Seimo narys įsipareigoja gerbti ir vykdyti Konstituciją. Išrinktas Respublikos Prezidentas prisiekia būti ištikimas Lietuvos Respublikai ir Konstitucijai. Tokį pat įsipareigojimą prisiima prisiekdami ministrai, Konstitucinio Teismo ir bendrosios jurisdikcijos teismų teisėjai, Seimo kontrolieriai, Valstybės kontrolierius, Respublikos Prezidentas, Konstitucinio Teismo pirmininkas ir teisėjai, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisėjai, Apeliacinio teismo pirmininkas ir teisėjai. Seimo nariai ir kiti Konstitucijoje numatyti asmenys, šurkščiai pažeidę Konstituciją arba sulaužę priesaiką, gali būti pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Taigi šiuo aspektu priesaika yra ne tik politinis moralinis aktas – jos pažeidimas gali sukelti sunkių politinių teisinių padarinių.

Visų įstatymų leidybos proceso dalyvių pareiga užtikrinti, kad rengiant, svarstant, priimant ir skelbiant teisės aktus, jų projektai būtų vertinami ir konstitucingumo aspektu. Toks reikalavimas yra įtvirtintas 1995 m. gegužės 2 d. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatyme, taip pat 1998 m. rugpjūčio 17 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakyme dėl įstatymų ir kitų teisės aktų rengimo rekomendacijų.

Panašiai nustatyta ir 1999 m. birželio 22 d. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 4 str. Jame nurodyta: „Priimant sprendimą

dėl Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties sudarymo tikslingumo turi būti apsvarstyta, ar šios sutarties projekto nuostatos atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją, Lietuvos Respublikos užsienio politikos ir nacionalinio saugumo pagrindus ir tikslus...”. Taigi šioje įstatymo nuostatoje įtvirtintas perspėjamojo pobūdžio nurodymas įstatymų leidėjui, Respublikos Prezidentui ir Vyriausybės struktūroms jau pradinėje tarptautinės sutarties sudarymo stadijoje vertinti jos atitikimą Konstitucijai.

Išskirtinį vaidmenį užtikrinant įstatymų konstitucingumo priežiūrą, taip pat ir konstitucijos apsaugą vaidina valstybių vadovai. Pvz.: Prancūzijos Konstitucijoje akcentuojama, kad „Prezidentas prižiūri Konstitucijos laikymąsi”, o kitų valstybių konstitucijose apie šią valstybės vadovo funkciją neužsimenama.

Kita vertus, būtina turėti galvoje, kad prezidentai daugelyje šalių promulguoja įstatymus, o tai suponuoja ir jų teisę gražinti įstatymą parlamentams pakartotinai svarstyti. Prezidentų nesitikimas su įstatymų leidėjo pozicija gali būti grindžiamas įvairiais motyvais, taip pat ir tuo, kad priimtas įstatymas neatitinka konstitucijos. Štai Lietuvos Respublikos Prezidento įgyvendinamos veto teisės praktika patvirtina tą aplinkybę, kad vienu iš svarbiausiųjų motyvų gražinti įstatymą pakartotinai svarstyti Seime yra abejonė dėl jo nesuderinamumo su Konstitucija.

Konstitucijų apsaugos sistemoje išskirtinį vaidmenį vaidina bendrosios jurisdikcijos teismai bei kiti teismai, pvz.: administraciniai teismai. Jie, nagrinėdami administracines, baudžiamąsias ir civilines bylas, realizuoja ne tik konstitucinę teisingumo vykdymo funkciją, bet ir užtikrina piliečių konstitucinių teisių ir laisvių apsaugą. Bendrosios jurisdikcijos ir administracinių teismų konstitucinio statuso ypatumas yra ir tas, kad jie yra ir konstitucinio teismo proceso subjektai – Konstitucijoje ir įstatymuose nurodytais atvejais gali sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į Konstitucinį Teismą nustatyti, ar teisės aktas, kuris turi būti taikomas konkrečioje byloje, neprieštarauja konstitucijai.

Konstituciniuose tekstuose dažnai pabrėžiama ne tik valstybės institucijų, pareigūnų, tačiau ir piliečių priedermė laikytis konstitucijos. Štai Italijos Respublikos Konstitucijos 54 str. skelbiama, kad visi piliečiai turi būti ištikimi Respublikai ir laikytis Konstitucijos ir įstatymų. Tame pačiame straipsnyje išskirtinai pabrėžta, kad piliečiai, kuriems patikėtos valstybinės funkcijos, privalo jas drausmingai ir garbingai vykdyti ir priimti priesaiką įstatymuose numatytais atvejais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kaip ir daugelio kitų demokratiškos valstybių konstitucijose, piliečių pareigos ir prievolės apibūdinamos pačia bendriausia forma nurodant pareigą laikytis Konstitucijos. Štai mūsų šalies Konstitucijos 28 str. numatyta, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos

Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Konstitucijos laikymosi būtinumas įtvirtintas ir įstatymuose, kuriais reguliuojama piliečių sukurtų politinių partijų ir kitų visuomeninių organizacijų veikla. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatyme nurodyta, kad politinės partijos ir politinės organizacijos veikia, laikydamosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų. Lietuvoje draudžiama steigti ir veikti politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms, kurių programiniuose dokumentuose propaguojama ar veikloje praktikuojama rasinė, religinė, socialinė klasinė nelygybė ir neapykanta, autoritarinio ar totalitarinio valdymo, valdžios užgrobimo prievarta metodai, karo ir smurto propaganda, žmogaus teisių bei laisvių pažeidimai, kitokios idėjos bei veiksmai, prieštaraujantys Lietuvos Respublikos konstitucinei santvarkai ir nesuderinami su visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis.

Tačiau piliečių, jų sukurtų politinių partijų ir politinių organizacijų vaidmuo užtikrinant Konstitucijos apsaugą būtų ne visas, nepaminėjus Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 str. įtvirtintos Tautos ir kiekvieno piliečio teisės priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. Ši teisė remiasi Tautos suverenumo konstitucine doktrina, taip pat Tautos prigimtaine teise.

Tautos vaidmuo užtikrinant Konstitucijos apsaugą ir Konstitucijoje įtvirtintą konstitucinę santvarką išreikštas ir konstitucinėje nuostatoje dėl to, kad svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas **privalo svarstyti**. Konstitucijoje įtvirtinta Seimo pareiga **svarstyti** tokį įstatymo projektą reiškia, kad **svarstymas** negali būti formalus ir kad toks projektas gali būti atmetas jau jo pateikimo metu. **Svarstymo** sąvoka suponuoja įvairiapusį tokio projekto nagrinėjimą, finansinių ir materialinių resursų galimybes ir jų aktyvią paiešką.

Šalia politinių, etinių konstitucijos garantijų daugelio šalių konstitucijose suformuluotos teisinės jų apsaugos (kontrolės) priemonės. Kai kur šios priemonės išdėstytos specialiose konstitucijų struktūrinėse dalyse. Štai Austrijos Respublikos Konstitucijos apsaugos teisinės priemonės suformuluotos jos šeštajame skyriuje „Konstitucijos laikymosi ir valdymo teisėtumo garantijos“. Šiame skyriuje nustatyta, kad valdymo teisėtumo užtikrinimo funkcija pavedama administraciniams senatams žemėse ir Administraciniam teismui, kuris yra Vienoje. Konstitucinį teisingumą įgyvendina Austrijos Respublikos Konstitucinis Teismas. Belgijos Konstitucijos skyriuje „Apie Arbitražo teismą, konfliktų perspėjimą ir reguliavimą“ nurodyta, kad teisės aktų teisėtumo tikrinimas pavedamas

Arbitražo teismui, taip pat nustatyta, kaip sprendžiami konfliktai tarp federacinės vyriausybės, bendruomenių ir regionų. Italijos Respublikos Konstitucijos skyriuje „Konstitucijos garantijos” šių garantijų pagrindiniai komponentai yra Konstitucinis Teismas ir Konstitucijos keitimo tvarka. Portugalijos Respublikos Konstitucijos skyriuje „Konstitucijos garantijos ir peržiūrėjimas” Konstitucinis Teismas įtvirtintas kaip vienas iš Konstitucijos garantų – jis įgyvendina konstitucinę kontrolę.

1.2. Konstitucinės kontrolės įvairovė

Amerikietiškas modelis. Visuotinai pripažįstama, kad konstitucinės kontrolės ištakos yra JAV teisinėje sistemoje, kuri dar apibūdinama kaip bendrosios teisės tradicija. Konstitucinės kontrolės prasme šią tradiciją perėmė Argentina, Australija, Bolivija, Kanada, Meksika, Naujoji Zelandija, taip pat iš dalies kai kurios Europos valstybės – Danija, Norvegija, Švedija. Panaši konstitucinės kontrolės koncepcija pripažįstama Indijoje, Pakistane, Japonijoje. JAV konstitucinės kontrolės formą taip pat įdiegė kai kurios Afrikos žemyno šalys. Jos perėmė bendrosios teisės tradiciją. Amerikietiškojo modelio pagrindinis bruožas yra tas, kad konstitucinius ginčus sprendžia bendrosios jurisdikcijos teismai nagrinėdami administracines, civilines, baudžiamąsias bylas.

JAV konstitucinės kontrolės modelio esmė yra ta, kad teismas, nagrinėdamas konkrečią bylą, gali pripažinti teisės normą, prieštaraujančią konstitucijai. Tokiu atveju teismas šios normos netaiko ir remiasi kita teisės norma ar teisiniu precedentu. Tačiau teismas teisės normos nepanaikina, nepripažįsta negaliojančia. Nuolat pasikartojantys teismų sprendimai tuo pačiu klausimu, ypač jeigu juos aprobuoja aukščiausioji teisminė institucija, virsta teisiniu precedentu, kurio galia iš esmės tolygi įstatymui. Taigi teisės norma „numarinama” ir tokiu būdu eliminuojama iš teisės sistemos.

Kita vertus, konstitucinė kontrolė neišskiriama į teisminės veiklos atskirą sritį, ji nepavedama vienai išskirtinei institucijai. JAV Konstitucijos 3 str. skelbiama: „Teismų valdžia galioja visoms byloms, sprendžiamoms pagal teisę ir teisingumą ir kylančioms dėl šios konstitucijos, Jungtinių Valstijų įstatymų ir tarptautinių sutarčių, kurios yra arba bus sudarytos jų vardu ...”.

Apibūdinant amerikietiškąjį modelį, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad bendrosios jurisdikcijos teismų prerogatyvos spręsti konstitucinius ginčus įtvirtinamos įvairiai. Skirtingą teisinį reguliavimą lėmė šalių politinės ir teisinės tradicijos. Štai JAV Konstitucijoje apie teisės aktų konstitucinę kontrolę nerašoma. Šioje šalyje konstitucinės kontrolės funkcija buvo

įtvirtinta ne konstitucinio suregulavimo keliu, bet teisminių precedentų pagrindu. Iš esmės doktriną suformulavo JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas J. Marshall'as 1803 m. garsiojoje *Marbury V. Madison* byloje. Teisėjas pareiškė, kad būtent teisminė valdžia turi teisę ir privalo pasakyti, kas yra įstatymas. Praėjus kuriam laikui, JAV Aukščiausiasis Teismas dar griežčiau išreiškė savo poziciją. 1886 m. *Norton V. Shelby County* byloje buvo paskelbta, kad nekonstitucinis įstatymas nėra įstatymas; jis nesuteikia jokios teisės; jis nesuteikia jokios gynybos; jis nesukuria jokių pareigų; vertinant iš teisinių pozicijų, toks įstatymas negalioja, kaip ir nepriimtas įstatymas.

Konstitucinės kontrolės europietiškas modelis. Ši konstitucinės kontrolės forma dar vadinama austriškuoju modeliu, nes jį moksliskai pagrindė žymusis austras H. Kelsenas. Šio modelio esmė yra ta, kad konstitucinę kontrolę įgyvendina ne bendrosios jurisdikcijos teismai, bet specialūs konstituciniai teismai (Amerikos žemyne – Kolumbija, Kosta Rika, Panama, Čilė; Azijoje – Irakas, Kipras, Sirija, Turkija, Pietų Korėja; Afrikoje – Angola, Egiptas, Mali, Etiopija; Europoje – Austrija, Baltarusija, Bulgarija, Ispanija, Italija, Jugoslavija, Latvija, Lenkija, Vengrija, Vokietija, Rusija, Slovakija, Slovėnija, Ukraina, Čekija) arba konstitucinės tarybos (Prancūzija, Marokas, Kazachstanas).

Konstituciniai teismai vienoje šalyse sudaro teisminės valdžios institucijų neatskiriamąją dalį, o kitose veikia autonomiškai. Skirtingai nuo amerikietiškojo modelio, konstituciniai teismai sudaromi ne tik iš karjeros teisėjų, bet ir iš žymiausių specialistų, valstybės tarnautojų, teisės mokslininkų. Yra ir kur kas daugiau skirtumų, kuriuos iš esmės sąlygoja skirtingos teisės ir kultūros tradicijos.

Europos valstybėse konstitucinių teismų kompetencija yra skirtinga, tačiau yra ir tokių konstitucinės kontrolės objektų, kuriuos galima apibūdinti kaip tradicinius. Tokie objektai yra:

1. Teisės normų konstitucingumas;
2. Įstatymų dėl konstitucijos pakeitimo konstitucingumas;
3. Teisinio reguliavimo spragų nekonstitucingumas;
4. Tarptautinės sutartys;
5. Teisės taikymo aktų konstitucingumas;
6. Ginčai dėl kompetencijos tarp valstybės institucijų;
7. Ginčai dėl kompetencijos tarp valstybės ir jos regionų;
8. Žmogaus teisių ir laisvių apsauga;
9. Rinkimų ir referendumų teisėtumas;
10. Pareigūnų politinės atsakomybės ir nušalinimo nuo pareigų klausimai;
11. Politinių partijų ir politinių susivienijimų konstitucingumas;
12. Konstitucijos interpretavimas.

Konstitucinę kontrolę galima klasifikuoti vadovaujantis įvairiais kriterijais. Toks klasifikavimas padeda ne tik geriau suprasti konstitucinės kontrolės būdų ir formų įvairovę, tačiau ir įsitikinti, kad pasaulio valstybių teisinėse sistemose, įgyvendinant Konstitucijos apsaugą, yra bendrų bruožų ir vienijančių reiškinių.

Pagal įgyvendinimo laiką konstitucinė kontrolė gali būti **išankstinė (prevencinė) ir vėlesnioji (represyvioji)**. Išankstinės kontrolės atveju teisės akto atitikimas konstitucijai tikrinamas dar iki šio akto paskelbimo ir įsigaliojimo, t.y. iki jo promulgavimo. Išankstinės kontrolės pavyzdys yra Prancūzija. Ten konstitucinę kontrolę įgyvendina Konstitucinė Taryba. Labiau paplitusi yra vėlesnioji kontrolės rūšis, t.y. tokia kontrolė, kai teisės akto teisėtumas tikrinamas jam jau įsigaliojus, ypač jeigu jis jau sukėlė realias teises pasekmes. Tokia kontrolė yra JAV teisinėje sistemoje, taip pat Europoje ir daugelyje kitų pasaulio šalių.

Pagal teisinius padarinius konstitucinė kontrolė gali būti **konsultacinė ir sprendžiančioji**. Konsultacinės kontrolės sistemai galima priskirti Prancūzijos Konstitucinės Tarybos įgyvendinamą konstitucinę kontrolę. Šiai kontrolės sričiai galima priskirti ir tą, kurią įgyvendina Belgijos Arbitražo teismas. Konsultacinės kontrolės justicijos išvada, nors ir neturi privalomos teisinės galios, tačiau visada yra svarbi moraliniu politiniu atžvilgiu įstatymų leidybos procese.

Tose teisinėse sistemose, kuriose nusistovėjo sprendžiančioji kontrolė, konstitucinės kontrolės institucijos sprendimas dėl teisės akto pripažinimo nekonstituciniu yra privalomas visoms valstybės institucijoms ir piliečiams. Toks sprendimas visada sukelia realias teises pasekmes – teisės aktas ar jo dalis, formaliai nors ir nepanaikinama, tačiau uždraudžiama jį toliau taikyti.

Pagal privalomumą konstitucinė kontrolė gali būti **privalomoji ar fakultatyvinė**. Štai Prancūzijos Konstitucijoje nustatyta, kad privalomai turi būti patikrintas parlamento rūmų reglamentų, taip pat ir organiškųjų įstatymų konstitucingumas. Fakultatyvinę kontrolę gali inicijuoti tie subjektai, kuriems tokia teisė yra numatyta šalies konstitucijoje.

Pagal formą konstitucinė kontrolė yra **konkrečioji ir abstrakčioji**. Konkrečiosios kontrolės sistemai priskirtinas amerikietiškas modelis. Jo esmė yra ta, kad teisės normos atitikimas konstitucijai vertinamas individualaus ginčo, t.y. konkrečios teisminės bylos kontekste, o konstitucinės kontrolės institucijos sprendimas privalomas tik byloje dalyvaujančioms šalims. Tokia teismo pozicija tampa visuotinai privaloma iš esmės tik tada, kai ją patvirtina, aprobuoja aukščiausioji teisminė institucija. Ši kontrolės forma yra paplitusi bendrosios teisės tradicijos arba joms artimose šalyse.

Konkrečioji kontrolė gali būti dar skirstoma į dvi grupes – **centralizuotąją** ir **decentralizuotąją**. Centralizuotosios kontrolės pagrindinis bruožas yra tas, kad ją įgyvendina šalies aukščiausiosios teisminės institucijos – aukščiausieji teismai, aukščiausieji kasaciniai teismai. Ši kontrolė būdinga Australijos, Indijos, Kanados, Estijos teisinėms sistemoms. Štai Estijos Respublikoje konstitucinė kontrolė pavesta Valstybės teismui, kurio sudėtyje yra konstitucinės kontrolės teisminė kolegija. Šioje kolegijoje dirbančius teisėjus renka Valstybės teismo plenumas iš civilinės, baudžiamosios ir administracinės teisminių kolegijų teisėjų 5 metams ir ne daugiau kaip dviem kadencijoms. Konstitucinės kontrolės teisminės kolegijos narius Valstybės teismo plenumui pasiūlo Valstybės teismo pirmininkas, kuris yra šios kolegijos pirmininkas ir pirmininkauja jos posėdžiams. Konstitucinę bylą nagrinėja ne mažiau kaip 3 teisėjai. Tuo atveju, kai dėl priimto kolegijos sprendimo bent vienas teisėjas pareiškė atskirąją nuomonę, byla nagrinėjama Valstybės teismo plenumė. Kreiptis į Valstybės teismą ištirti teisės akto konstitucingumą gali Respublikos Prezidentas, Justicijos kancleris. Bendrosios jurisdikcijos teismai į Valstybės teismą gali kreiptis tais atvejais, kai įstatymo atitikimo Konstitucijai klausimas iškilo konkrečioje byloje ir teismas atsisakė ši įstatymą taikyti. Respublikos Prezidentas į Valstybės teismą kreipiasi dėl įstatymo konstitucingumo dar prieš jį promulguojant. Justicijos kancleris gali kreiptis į Valstybės teismą dėl tarptautinių sutarčių, įstatymų, vykdomosios valdžios ir savivaldybių aktų atitikimo Konstitucijai. Teisės aktas ar jo dalis Valstybės teismo sprendimu gali būti pripažintas negaliojančiu.

Decentralizuotosios kontrolės esmė yra ta, kad ją vykdo visų grandžių bendrosios jurisdikcijos teismai (JAV, Argentina, Meksika, Skandinavijos šalys).

Abstrakčiosios kontrolės pavyzdžiu gali būti visos Europos valstybės, kuriose konstitucinę kontrolę įgyvendina specializuoti konstituciniai teismai. Šių teismų sprendimai yra privalomi ne tik byloje dalyvaujančioms šalims, bet ir visoms kitoms valstybės institucijoms (visų pirma – teisės normos leidėjui), pareigūnams ir piliečiams.

Pagal vykdymo vietą konstitucinę kontrolę galima apibūdinti kaip **vidinę** ir **išorinę** kontrolę. Vidinę kontrolę visada įgyvendina ta institucija, kuri priima teisės aktą. Pavyzdžiu gali būti Skandinavijos šalys, kuriose konstitucinės kontrolės funkcijas atlieka patys parlamentai arba jų struktūriniai padaliniai. Vidinė kontrolė iš esmės visada yra išankstinė arba konsultacinė kontrolė, nes teisės akto konstitucingumo klausimas paprastai iškyla svarstant projektą parlamente. Išvada, kurią suformuluoja parlamento tam tikras padalinys arba specialistai, parlamentui nėra privaloma.

Pagal turinį konstitucinė kontrolė gali būti **formalioji** ar **materialioji**. Formaliosios kontrolės esmė yra ta, kad teisės akto konstitucingumas tikrinamas pagal jo priėmimo tvarką, t.y., ar nebuvo pažeistos formaliosios įstatymų leidybos procedūrų taisyklės. Dar vienas formaliosios kontrolės aspektas yra tas, ar teisės aktą priėmė įgaliota valstybės institucija. Materialiaja prasme tikrinant teisės akto konstitucingumą, vertinamas teisės akto ar konkrečios teisės normos turinys, t.y. konkreti norminė medžiaga.

Pagal konstitucinės kontrolės institucijos sprendimo įsigaliojimo laiką konstitucinė kontrolė gali būti tokia, kai **sprendimas galioja atgal** (*ex tunc*), ir kai **sprendimas galioja tik į ateitį** (*ex nunc*). Tose teisinėse sistemose, kuriose konstitucinės kontrolės institucijos sprendimai galioja atgal, gali kilti nemaža teisinio ir socialinio pobūdžio problemų. Reikalo esmė yra ta, kad šiuo atveju teisės norma, kuri yra pripažinta prieštaraujanti konstitucijai, netenka galios nuo jos priėmimo. Tokiu atveju ir teisinės pasekmės, kurios atsirado galiojant šiai normai, turėtų būti pripažintos niekinėmis. Siekiant išvengti tokių teisinių situacijų, konstituciniams teismams yra suteikta galimybė patiems nustatyti savo sprendimų įsigaliojimo laiką. Tuo atveju, kai konstitucinės kontrolės institucijos sprendimas galioja tik į ateitį, išvengiama itin represyvaus įsikišimo į jau susiformavusius teisinius santykius.

Pagal tai, kas vykdo konstitucinę kontrolę, ji galėtų būti diferencijuojama taip pat į kelias grupes. Bendrosios teisės tradicijos šalyse konstitucinę kontrolę įgyvendina **bendrosios jurisdikcijos teismai**, o daugelyje Europos šalių – **specializuoti konstituciniai teismai** (konstitucinė justicija). Prancūzijoje, Alžyre, Kazachstane šią funkciją atlieka konstitucinės tarybos, kurias kai kurie mokslininkai apibūdina kaip **kvaziteismines institucijas**.

Daugelis mokslininkų išskiria politinę konstitucinę kontrolę, kurią vykdo valstybės vadovai, parlamentai, vyriausybės (Prancūzija iki 1958 m., Švedija).

Kalbant apie visas minėtas konstitucinės kontrolės rūšis, būtina pabrėžti vieną esminę aplinkybę – šiuolaikinio pasaulio valstybių teisinėse sistemose retai kur galima sutikti griežtai apibrėžtą vieną konstitucinės kontrolės rūšį ar formą. Europos valstybių konstitucinių teismų veikloje naudojama ne tik abstrakti kontrolės forma, bet ir konkreti. Daug kur derinama formalioji ir materialioji, privalomoji ir fakultatyvinė, vidinė ir išorinė konstitucinės kontrolės formos. Tai yra labai akivaizdi konstitucinės kontrolės sistemos raidos tendencija.

1.3. Konstitucinės kontrolės politinės ir teisinės prielaidos tarpukario Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje

1.3.1. Prielaidų atsirasti konstitucinei kontrolei tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje klausimas

Konstitucinės kontrolės mokslinę doktriną tarpukario Lietuvos teisės moksle kryptingai grindė prof. M. Römeris. Jo veikaluose Konstitucijos apsaugos būtinumas pagrįstas ir teoriškai, ir jau tuo metu lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomų konstitucinių reiškinių analize¹. Galima sakyti, kad prof. M. Römerio mokslinės pažiūros iš esmės sutapo su žymiojo austrų mokslininko H. Kelseno konstitucinės kontrolės koncepcija. Išskirtinai pažymėtina tai, kad prof. M. Römeris savo modeliuotą konstitucinės kontrolės mokslinę konstrukciją siekė įgyvendinti praktinėje veikloje dirbdamas Vyriausiojo Tribunolo teisėju, Valstybės Tarybos nariu, taip pat dalyvaudamas rengiant teisės aktų projektus.

Išskirdamas konstitucinę kontrolę kaip vieną svarbiausių konstitucinės teisės mokslo problemų, prof. M. Römeris įtikinamai argumentavo, kad tik konstitucinis teismas Europoje įsitvirtinusioje teisinėje tradicijoje gali laiduoti konstitucijos viršenybę ir jos laikymosi kontrolę. Jo nuomone, nei politinės, nei administracinės, nei baudžiamosios, taip pat ir civilinės sankcijos parlamentams ar jų nariams negali užtikrinti besąlygiškos konstitucijos normų kontrolės. Mokslininkas taip pat skeptiškai vertino ir bendrosios jurisdikcijos teismų galimybes kontroliuoti parlamentų priimamų teisės aktų konstitucingumą.

Atsakant į klausimą, ar buvo prielaidų atsirasti konstitucinei kontrolei tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje, būtina nagrinėti daugelį to meto konstitucinių reiškinių, visų pirma laikinąsias ir nuolatinės Lietuvos konstitucijas. Toks nagrinėjimas patvirtintų išvadą apie tai, kad laikinosiose konstitucijose – 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose, taip pat ir 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje nebuvo įtvirtintos konstitucinės kontrolės konstitucinės prielaidos. Tokią situaciją sąlygojo daugelis objektyvių aplinkybių ir visų pirma ta, kad laikinųjų konstitucinių aktų galiojimo laikotarpiu konstitucinė kontrolė neišvengiamai būtų susidūrusi su konstitucinių nuostatų nuolatine kaita. Tai dezorganizuotą tokią kontrolę, ji būtų buvusi ne tik neveiksminga,

¹ Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, Pozicija, 1994; Römeris M. Administracinis teismas. Kaunas, Valstybės spaustuvė, 1928; Römeris M. Įstatymų konstitucingumas // Teisė. 1925, sausis–birželis. Nr. 7.

bet apskritai nepajėgi stebėti konstitucinių ir paprastųjų įstatymų normų sąveikos konfliktų. Kita vertus, šią situaciją vertinant per žmogaus teisių ir laisvių gynimo prizmę, taip pat būtų prieita prie išvados, kad ir šia prasme konstitucinė kontrolė tuo metu dar buvo nepasiekiamo. Reikalas tas, kad tuo metu galiojusi teisės sistema iš esmės buvo nesuderinta su konstitucinėmis normomis. Galima sakyti, kad tai buvo ne tik skirtingos sistemos, tačiau daugeliu aspektų viena kitai prieštaraujančios. Pirmųjų konstitucijų kūrėjai ir leidėjai, konstitucionalizuodami įstatymų leidimo pagrindines taisykles, vykdomosios valdžios statusą, neformulavo konstitucinių nuostatų apie teismus. Taigi minėtą laikotarpį galima apibūdinti tik kaip pirmuosius siekius konstitucinėse normose apibrėžti Lietuvos visuomenės ir valstybės konstitucinės raidos artimiausias gaires. Tokioje socialinėje ir teisinėje tikrovėje konstitucinė kontrolė negalėjo egzistuoti.

Kiek kitaip reikėtų vertinti konstitucinės kontrolės prielaidas nuolatinųjų (1922, 1928, 1938 metų) konstitucijų kontekste. Šiuo atžvilgiu principinė norma buvo suformuluota 1922 metų Konstitucijos 3 str. Jame buvo paskelbta: „Lietuvos valstybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai“. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ši norma konstitucinių normų sistemoje yra trečioji. Prieš ją yra tik du kiti straipsniai. Pirmajame straipsnyje rašoma: „Lietuvos Valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika. Suvereninė Valstybės valdžia priklauso Tautai“. Antrajame straipsnyje buvo įtvirtintas valdžių padalijimo principas: „Valstybės Valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas“. Atsižvelgiant į tokių konstitucinių normų išdėstymą, galima tvirtinti, kad įstatymų teisėtumo principas buvo pripažintas bene svarbiausiu visuomenės ir valstybės organizavimo dėsniu. Konstitucijoje įtvirtinus valdžių padalijimą ir pripažinus teismą savarankiška valstybės valdžios dalimi, šis principas įgijo ypatingą reikšmę. Visų pirma tai reiškė imperatyvų nurodymą Seimui neleisti tokių įstatymų, kurie prieštarauja Konstitucijai. Kita vertus, tai buvo direktyva valstybės institucijoms, dalyvaujančioms rengiant įstatymus, vadovautis šia esmine konstitucine nuostata. Be to, reikia turėti galvoje Konstitucijos normą (106 str.), kad buvusieji įstatymai galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai.

1922 m. Konstitucijos nuostata, kad neturi galios joks įstatymas, prieštaraujantis Konstitucijai, buvo vertinamas įvairiai. Vieni mokslininkai teigė, kad ši nuostata sudarė prielaidas bendrosios jurisdikcijos teismams tikrinti įstatymų „legalumą“², o kiti tvirtino, kad Lietuvos teisinėje sistemoje nebuvo jokių galimybių išspręsti abejones ar ginčą dėl Seimo priim-

² *Račkauskas K.* Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. New York, Tėvų Pranciškonų spaustuvė, 1967. P. 64.

to įstatymo konstitucingumo³.

Apibendrinant galima sakyti, kad 1922 m. Konstitucijoje nors ir buvo įtvirtintas įstatymų konstitucingumo principas, tačiau organizacinės struktūros, institucijos, kuri galėtų spręsti šiuos klausimus, nebuvo. Todėl ir minėtą konstitucinį principą įgyvendinti iš esmės buvo palikta Seimo nuožiūra. Tačiau negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad ši problema, svarstant Konstitucijos projektą, buvo žinoma. Tiesa, ypatingos polemikos Steigiamajame Seime šiuo klausimu nebuvo, tačiau jis buvo nagrinėjamas, kai reikėjo suformuluoti minėtą Konstitucijos nuostatą. Apie šią problemą buvo užsiminta pateikiant Konstitucijos projektą 1922 m. vasario 24 d.⁴ Svarstant konstitucijos projektą, 1922 m. kovo 2 d. vėl buvo minimas tokios konstitucinės nuostatos būtinumas. Vienas iš argumentų buvo šis – įstatymų konstitucingumo principas garantuoja visų piliečių lygybę. Platesnė diskusija dėl šios problemos kilo 1922 m. kovo 8 d., kai prasidėjo antrasis Konstitucijos projekto svarstymas. Referentas Antanas Tumėnas, pagrįsdamas įstatymų konstitucingumo principo įtvirtinimo būtinumą, kalbėjo, kad tuo siekiama išvengti padėties, kai įstatymai gali panaikinti pačią Konstituciją. Steigiamojo Seimo narys socialdemokratas Kazimieras Venslauskis, iš esmės pritardamas idėjai, iškėlė šio principo įgyvendinimo organizacinės formos ir sankcijos problemą. Jo nuomone, vien tik principo deklaravimas neužtikrina prielaidų užkirsti kelią nekonstituciniams įstatymams. Zigmas Starkus, sutikdamas, kad ši problema yra labai aktuali, siūlė gražinti klausimą toliau svarstyti komisijai; ji pasiūlys, kuris teismas galėtų vertinti įstatymo konstitucingumą. Seimo narys K. Venslauskis įstatymų konstitucingumo problemą laikė labai rimta ir todėl atkakliai reikalavo sukurti konkrečias konstitucines procedūras šiam klausimui spręsti⁵. Krikščionys demokratai manė kitaip. Jų atstovas Vytautas Bičiūnas manė, kad šią problemą išspręs **pats gyvenimas**. Senųjų įstatymų konstitucingumą gali įvertinti bet kuris teismas nagrinėdamas bylas ir aiškindamasis konstitucijos ir įstatymo turinį. Jis teigė: „(...) jeigu eisime ir ieškosime kontrolės organo, tai čia gali būti kontrolės organas tiktai vienas būtent tų visų įstatymų leidėjų sąžinė“⁶.

Iš esmės tai buvo vienintelė diskusija dėl įstatymų konstitucingumo problemos sprendimo Konstitucijoje. Vėliau, svarstant Konstitucijos projektą, šią problemą užgožė kitos, pvz.: dėl Respublikos Prezidento kons-

³ Laučka J. B. 1922 m. Konstitucijos kilmė ir pagrindiniai principai. Lietuvos katalikų mokslo akademija. Suvažiavimo darbai. T. XII. Roma, 1987. P. 86; Raulinaitis P. V. Parlamentarizmas. Istoriniai-teoretiniai parlamentinės tvarkos bruožai. Klaipėda, Lituania, 1925. P. 69–70; Šidlauskas K. Netolimos praeities patyrimas. Mūsų kelias. Dillingen D. Vokietija, 1948 m. liepos 28 d.

⁴ Steigiamojo Seimo darbai. 1922 m. vasario 24 d. I sesijos 176 posėdis. P. 74.

⁵ Steigiamojo Seimo darbai. 1922 m. kovo 8 d. I sesijos 180 posėdis. P. 65.

⁶ Steigiamojo Seimo darbai. 1922 m. kovo 8 d. I sesijos 180 posėdis. P. 65.

titucinio statuso, mirties baudmės klausimo ir kt. Liko neįgyvendintas ir Lietuvos teisininkų draugijos pasiūlymas įtvirtinti Konstitucijoje teismų prerogatyvą tikrinti įstatymų konstitucingumą. Šis pasiūlymas buvo suformuluotas Teisininkų draugijos parengto Konstitucijos skyriaus dėl teismų projekte. Čia buvo siūloma taip išdėstyti šią nuostatą: „Teismas sprendžia įstatymais Lietuvos Respublikos vardu. Teismas aiškina įstatymus ir žiūri įstatymų konstitucingumo ir administracijos įsakymų teisėtumo“⁷.

Steigiamojo Seimo daugumai buvo nepriimtinas teismų dalyvavimas vertinant, ar įstatymų leidėjas nepažeidė Konstitucijos. Konstitucijos projekto rengėjų neigiamą poziciją šiuo atžvilgiu patvirtina ir tai, kad viename iš Konstitucijos projektų buvo suformuluota dar kategoriškesnė nuostata. Joje buvo teigiama: „Teismas nesvarsto atitinkamai išleistų ir paskelbtų įstatymų teisėtumo“⁸. Galutinėje Konstitucijos projekto redakcijoje šios normos neliko.

Galima apibūdinti, kad 1922 m. Konstitucijoje buvo suformuluota teorinė konstrukcija, kuri iš esmės galėjo būti pagrindas konstitucinei justicijai atsirasti. Įstatymų konstitucingumo principo įtvirtinimas Konstitucijoje reiškė, jog konstitucinio teisėtumo doktrina buvo pripažinta kaip vienas svarbiausių visuomenės ir valstybės raidos dėsnių, tačiau be specialaus teisinio reguliavimo tokia funkcija liko tik demokratinė abstrakcija.

Po 1926 m. gruodžio 16 d. perversmo formaliai liko galioti 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, tačiau ji iš esmės buvo svetimkūnis tai politinei sistemai, kuri faktiškai įsitvirtino. 1927 m. balandžio 12 d. buvo paleistas Seimas, todėl nebeliko ir įstatymų leidėjo, kurio statusas buvo įtvirtintas Konstitucijoje. 1928 m. gegužės 15 d. buvo paskelbta naujoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. Konstitucingumo problemos kontekste nieko naujo neįvyko – Konstitucijos 3 str. buvo deklaruojama, kad **Lietuvos Valstybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai**. Teisminės valdžios konstitucinis statusas nebuvo pakeistas, tačiau atsisaikyta konstitucinės nuostatos, kad **teismas sprendžia administracijos įsakymų teisėtumą**. Konstitucijoje buvo įtvirtinta svarbi naujovė – 54 str. nustatyta: „Įstatymams tvarkyti ir jų sumanymams ruošti bei svarstyti steigiama Valstybės Taryba. Jos sudėtį, teises ir pareigas nustato atskiras įstatymas“.

1938 m. Konstitucijoje esminių pokyčių, sprendžiant įstatymų konstitucingumo klausimą, neįvyko. Įstatymų atitikimo Konstitucijai principas, kuris 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijose buvo įtvirtintas trečiuosiuose straipsniuose, buvo nukeltas į Konstitucijos skyrių, kuriame buvo regla-

⁷ Teisė. 1922 m. sausis–kovas. Nr. 1. P. 51, 52.

⁸ Steigiamojo Seimo darbai. 1922 m. balandžio 5 d. I sesijos 193 posėdis. P. 38.

mentuojamas įstatymų leidimas. Tai nebuvo neapgalvotas Konstitucijos teksto koregavimas. Jis, savaime aišku, buvo susijęs su politinio akcento pakeitimu. Minėto principo vieta skyriuje „Bendrieji dėsniai” reiškė, kad įstatymų teisėtumo nuostata apima visas visuomenės ir valstybės gyvenimo sritis. Perkėlus šį principą į skirsnį, kuriame reglamentuojami įstatymų leidimo klausimai, jis įgijo siauresnę politinę teisinę prasmę – buvo taikomas įstatymams. Atsižvelgiant į konstitucinės sistemos konstrukciją, galima daryti išvadą, kad 1938 m. Konstitucija ir joje užprogramuota teisinė sistema buvo nepalanki įstatymų konstitucinei kontrolei institucionalizuoti.

Tarpukario Lietuvos teisinės sistemos analizė konstitucinės kontrolės kontekste būtų nevisapusė nepaminėjus svarbiausių teisinių reiškinių, kurie ir dabar leidžia teigti, kad teisės aktų teisėtumo klausimas buvo gyvastingas jau tuo metu.

1.3.2. Valstybės Taryba

Ši valstybės institucija buvo įtvirtinta 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Konstitucijos 54 str. buvo nurodyta: „Įstatymams tvarkyti ir jų sumanymams ruošti bei svarstyti steigiamą Valstybės Taryba. Jos sudėtį, teises ir pareigas nustato atskiras įstatymas”.

Valstybės Taryba buvo numatyta Konstitucijos skyriuje „Vyriausybė”, todėl darytina prielaida, kad šią instituciją Konstitucijos leidėjas konstatavo kaip valstybės vykdomosios valdžios dalį. Priešingą išvadą daryti nėra jokių konstitucinių prielaidų, nes Valstybės Tarybos įgaliojimų turinys neprimena nei įstatymų leidėjo, nei teismo konstitucinių funkcijų.

Valstybės Tarybos įstatymas buvo paskelbtas 1928 m. gegužės 21 d., t.y. netrukus po to, kai buvo priimta Konstitucija. Kai kurių mokslininkų nuomone, tokį greitą Valstybės Tarybos įstatymo priėmimą ir pačios institucijos įkūrimą sąlygojo ta aplinkybė, jog valstybės konstitucinėje sistemoje neveikė parlamentas, todėl buvo būtina nedelsiant sukurti instituciją, kuri rūpintųsi teisės aktų projektų rengimu. Valstybės Tarybos pirmininką, jo pavaduotoją ir kitus narius skyrė ir atleido Respublikos Prezidentas. Valstybės Tarybai buvo suteikti kai kurie tarpžinybiniai įgaliojimai – ji turėjo teisę gauti iš ministerijų ir jų priežiūroje esamų įstaigų dokumentus ir informaciją, kuri reikalinga svarstomais klausimais.

Įstatyme buvo suformuluoti konkretūs Valstybės Tarybos įgaliojimai, kurių visuma dar labiau sustiprino jos konstitucinį statusą. Pagal įstatyme įtvirtintą kompetenciją Valstybės Tarybos įgaliojimus galima skirstyti į kelias grupes.

Pirmą grupę sudarė tie įgaliojimai, kurie buvo susiję su teisės aktų projektų rengimu, taip pat su teisės aktų kodifikavimo darbais. Įgyven-

dindama šią funkciją, Valstybės Taryba turėjo plačius įgaliojimus. Ji turėjo organizuoti ir atlikti teisės aktų kodifikavimo darbus. Ši institucija ne tik vykdė Vyriausybės pavedimus dėl tam tikrų aktų projektų rengimo, tačiau galėjo ir savo iniciatyva juos rengti ir teikti Vyriausybei. Atlikdama teisės aktų sisteminimą ir kodifikavimą bei pastebėjusi teisės sistemos trūkumus, Valstybės Taryba galėjo kelti klausimą dėl būtinumo rengti naujus įstatymus, taip pat papildyti ir pakeisti galiojančiuosius. Valstybės Taryba įgyvendino ir ekspertines teisės aktų turinio vertinimo funkcijas – ji svarstė ir teikė išvadas dėl tų projektų, kuriuos jai pateikdavo Vyriausybė. Savo veiklos laikotarpiu Valstybės Taryba parengė daug svarbių teisės aktų projektų. Buvo pradėti rengti Baudžiamojo, Civilinio kodeksų projektai bei kiti svarbiausi aktai.

Antros įgaliojimų grupės turinį sudarė Valstybės Tarybos priedermė vertinti, ar vykdomosios valdžios institucijų aktai – įsakymai, taisyklės ir instrukcijos – atitinka įstatymus. Pastebėjusi neatitikimus, Valstybės Taryba apie tai turėjo pranešti Vyriausybei ar atitinkamai ministrui. Būtent ši Valstybės Tarybos funkcija, daugelio teisininkų nuomone, ir šiuo metu vertinama kaip administracinio teismo užuomazga. Su tokiu vertinimu nesutiko prof. M. Römeris ir buvęs Valstybės Tarybos pirmininkas B. Masiulis. Jie manė, kad Valstybės Taryba buvo institucija, kuri teikė tik patarimus vykdomajai valdžiai. Pritariant pastarajai nuomonei, verta atkreipti dėmesį į tai, kad rengiant Valstybės Tarybos statutą, prof. M. Römeris siūlė įtvirtinti asmenų teisę kreiptis į Valstybės Tarybą tais atvejais, kai vykdomosios valdžios aktais buvo pažeistos jų teisės. Toks skundas turėjo būti nagrinėjamas civilinio proceso tvarka. Tačiau tokiam pasiūlymui Valstybės Tarybos narių dauguma nepritarė.

Nors Valstybės Taryba galėjo ir savo iniciatyva kelti klausimą dėl vykdomosios valdžios akto suderinamumo su įstatymais, tačiau daugeliu atvejų ji tyrimą atlikdavo pagal Valstybės kontrolieriaus ar ministrų kreipimąsi. Priimtais nutarimais, kuriuos buvo įprasta vadinti „nuomonėmis“, Valstybės Taryba aiškino konstitucines normas, valstybinius mokesčius, valstybės kontrolės funkcijas, žemės reformos įstatymą, tarptautinės teisės normas ir kitus teisės aktus. Nors šios „nuomonės“ neturėjo imperatyvios galios, tačiau į jas būdavo atsižvelgiama, o šiuo metu jos reikšmingos kaip dokumentai, iš kurių galima visapusiškiau pažinti to meto Lietuvos teisę.

Trečia funkcija, kurią vykdė Valstybės Taryba, buvo susijusi su Respublikos Prezidento reikalavimu Valstybės Tarybai pateikti nuomonę su paaiškinimais dėl Vyriausybės teisės aktų ar įstatymų. Informacijos apie šią Valstybės Tarybos veiklos sritį neišliko, tačiau galima daryti prielaidą, kad, reikšdama nuomonę dėl minėtų teisės aktų, Taryba galėjo formuluoti išvadas ir dėl šių aktų suderinamumo su Konstitucija.

1.3.3. Klaipėdos krašto statutinis teismas

Ši originalų tarpukario Lietuvos teisinės sistemos reiškinį sąlygojo Klaipėdos krašto konvencijos, kurią 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje pasirašė Lietuvos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos atstovai, įgyvendinimo problemos. Konvencijoje suformuluotų teisės normų prieštaravimas, teisinio reguliavimo spragos sudarė prielaidas ir Klaipėdos krašto seimeliui, ir direktorijai ignoruoti suverenias Lietuvos teises Klaipėdos krašto atžvilgiu. Sudėtinga buvo ir vidaus politinė situacija Klaipėdos krašte, nes Lietuvos valdžios šiek tiek valingesnis veiksmas Konvencijai ir Lietuvos Respublikos Konstitucijai įgyvendinti, Lietuvos suverenitetui užtikrinti krašte sukeldavo didelį provokiškųjų organizacijų pasipriešinimą. Tokioje politiniu ir teisiniu požiūriu sudėtingoje situacijoje brendo Statutinio Teismo idėja. Ieškant teisinių galimybių konfliktams spręsti, buvo svarstomi įvairūs jų sprendimo būdai, o tarp jų ir Konstitucinio Teismo įsteigimas.

Klaipėdos krašto Statutinio Teismo įstatymas buvo paskelbtas 1935 m. kovo 13 d. Organizacine prasme Teismas turėjo būti sudėtinė Vyriausiojo Tribunolo dalis. Tačiau Teismo jurisprudencija buvo atskirta nuo Vyriausiojo Tribunolo jurisprudencijos – Teismo sprendimai turėjo būti skelbiami jo vardu, buvo nustatyta specifinė sprendimų teisinė galia bei originalus jų vykdymo teisinis būdas.

Statutinio Teismo teisėjus skyrė Respublikos Prezidentas teisingumo ministro teikimu septyneriems metams. Visi teisėjai, prieš pradėdami eiti pareigas, turėjo prisiekti viešame Vyriausiojo Tribunolo posėdyje. Parenkant teisėjus, buvo atsižvelgiama į numatytus reikalavimus bendrosios kompetencijos teismų teisėjams. Be to, turėjo būti atsižvelgiama į kandidatų kvalifikaciją viešosios teisės srityje. Statutinio Teismo teisėjui buvo draudžiama dirbti kitą darbą valstybės ar savivaldybių institucijose. Dėl teisėjų darbo buvo numatytos kelios išimtys – Statutinio Teismo teisėjas galėjo taip pat būti Valstybės Tarybos nariu, teisėju kituose teismuose, būti aukštosios mokyklos dėstytoju. 1935 m. spalio 24 d. Statutinio Teismo teisėjais buvo paskirti Valstybės Tarybos vicepirmininkas B. Mažulis, Valstybės Tarybos narys Z. Starkus, Vyriausiojo Tribunolo narys B. Bruzdeilynas ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto docentas D. Kriwickas.

Statutinio Teismo statuso vertinimą iš esmės sąlygoja įstatyme nustatyta jo kompetencija. Statutinio Teismo įstatymo 13 str. buvo numatyta, kokias bylas nagrinėjo ši institucija: dėl Respublikos įstatymo prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto įstatymo prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Respublikos administracijos organo

administracinio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto administracijos institucijos administracinio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto seimelio neįstatyminio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui.

Atsižvelgiant į Statutinio Teismo įstatyme suformuluotus Statutinio teismo įgaliojimus, galima daryti kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas dėl šio Teismo teisinio statuso:

1) pagal bylose nagrinėjamus ginčo objektus Statutinio Teismo įgaliojimus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmą grupę sudaro Lietuvos Respublikos įstatymų ir administracinių teisės aktų teisėtumo tikrinimo (atitikimo Statutui) klausimai. Antrą įgaliojimų grupę apibūdina Klaipėdos krašto institucijų teisės aktų teisėtumo tikrinimas (Seimelio priimti įstatymai ir kiti teisės aktai, Klaipėdos krašto administracinių institucijų aktai, Klaipėdos krašto gubernatoriaus teisės aktai). Taigi Statutinis Teismas turėjo užtikrinti ne tik Klaipėdos krašto institucijų priimtų teisės aktų atitikimą Statutui, bet ir Lietuvos teisės aktų atitikimą Statutui;

2) Statutinio Teismo įgaliojimų problema buvo tiesiogiai susijusi su Teismo sprendimų pasekmėmis. Statutinio Teismo įstatymo 29 str. buvo nurodyta: „Statutinis Teismas, radęs, kad aktas, nurodytas 13 str. 3, 4, 5 ar 6 p., prieštarauja Klaipėdos krašto Statutui, nusprendžia tą aktą panaikinti“. Remiantis šia teisės norma, galima daryti išvadą, kad Statutinis Teismas galėjo panaikinti tik Klaipėdos krašto gubernatoriaus aktą, Klaipėdos krašto **administracijos institucijos** administracinį aktą, taip pat Klaipėdos krašto seimelio **neįstatyminį aktą**. Taigi akivaizdu, kad Statutinis Teismas negalėjo panaikinti Lietuvos Respublikos įstatymo ir Klaipėdos krašto įstatymo. Iš kitų įstatyme suformuluotų normų galima daryti išvadą, kad pastaruosius teisės aktus Statutinis Teismas galėjo tik pripažinti prieštaraujančiais Klaipėdos krašto statutui, tačiau panaikinti jų negalėjo.

Statutinio įstatymo 14 str. buvo sakoma: „Ligi Statutinis Teismas nėra nusprendęs pripažinti Respublikos įstatymą arba Klaipėdos krašto įstatymą prieštaraujant Klaipėdos krašto statutui, joks teismas negali netaikyti Respublikos įstatymo arba Klaipėdos krašto įstatymo, tardamas, kad jis prieštarauja Klaipėdos krašto statutui“. Remiantis šia norma, darytina prielaida, kad Statutiniam Teismui pripažinus, jog Lietuvos įstatymas ar Klaipėdos krašto įstatymas prieštarauja Statutui, jis nebuvo naikinamas, tačiau bendrosios jurisdikcijos teismas jo galėjo netaikyti konkrečiose bylose.

Statutinio Teismo įstatyme buvo išspręsti ir kiti Statutinio Teismo veiklos teisinio reguliavimo aspektai: buvo numatyta, kurie pareigūnai galėjo inicijuoti bylos nagrinėjimą Statutiniame Teisme (direktorijos

pirmininkas, gubernatorius, teisingumo ministras); buvo numatyta galimybė sustabdyti teisės akto (išskyrus įstatymo) veikimą; suformuluotos pagrindinės bylos nagrinėjimo proceso taisyklės (papildomas taisyklės galėjo nustatyti Statutinis Teismas); nustatyta Statutinio Teismo prerogatyva aiškinti savo sprendimą.

Atsižvelgiant į Statutinio Teismo statuso teisinius bruožus, galima daryti kai kurias apibendrinančias išvadas: 1) Statutinio Teismo įsteigimas rodė nuoseklų Lietuvos siekimą integruoti Klaipėdos kraštą į Lietuvos politinę ir teisinę erdvę, užtikrinti Lietuvos Konstitucijos veikimą Klaipėdos krašte; 2) Klaipėdos krašto Statutinio Teismo teisinis statusas buvo visiškai priartėjęs prie tuo metu jau plačiai žinomos konstitucinės kontrolės doktrinos (tuo metu jau veikė Austrijos, Čekijos ir Ispanijos konstituciniai teismai); 3) atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisės aktų teisėtumui tikrinti buvo sudaryta speciali valstybės institucija – Statutinis Teismas, kuris rodė siekimą tokio pobūdžio funkciją pavesti ne bendrosios jurisdikcijos teismams, bet atskirai specializuotai institucijai.

1.3.4. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas

Nors tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje ir nebuvo sukurta konstitucinės kontrolės teisinio mechanizmo, tačiau Konstitucijos taikymo, taip pat ir aiškinimo, problema buvo labai aktuali. Šios problemos aktualumą lėmė keletas faktorių. Viena vertus, to meto Lietuvos teisės teorijoje ir praktikoje nebuvo susiklosčiusi Konstitucijos tiesioginio taikymo koncepcija. Kita vertus, Konstitucijos, jos nuostatų aiškinimo aktualijas sąlygojo konstitucijų raidos problemos – naujų konstitucinių aktų priėmimas, o konstitucinio reguliavimo pertrūkiai sudarė prielaidas įvairioms ir prieštaringoms konstitucinių nuostatų interpretacijoms. Būtų klaidinga nepastebėti ir galiojusios teisės sistemos vidinių prieštaravimų – įvairių teisės sistemų egzistavimas buvo ta teisinė tikrovė, kurios nebuvo galima ignoruoti aiškinant Konstitucijos normų turinį, jų tarpusavio ryšį.

Pagal 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą teisės klausimus galėjo aiškinti tik Vyriausiasis Tribunolas savo visuotiniame susirinkime. Inicijuoti tokį aiškinimą galėjo teisingumo ministras, taip pat Vyriausiojo Tribunolo **teisiančioji sudėtis**. Įstatyme nebuvo nurodyta, kad šie išaiškinimai turi privalomąją galią, tačiau buvo pasakyta: „(...) aiškinimai skelbiami, kad tie klausimai galėtų būti teismų vienodai sprendžiami”.

Remiantis šiomis įstatymo normomis, Tribunolas, vykdydamas kasacinio teismo funkcijas, konkrečiose teisminėse bylose aiškino ne tik bendruosius teisės, bet ir konkrečius konstitucinių normų taikymo klausimus, pvz.: Konstitucijos tiesioginio taikymo problemą, kuri yra aktuali ir

šiuolaikinėje Lietuvos teisinėje sistemoje. Galima paminėti kai kuriuos Tribunolo aiškinimus. Štai 1922 m. Konstitucijos 68 str. buvo nustatyta, kad „Teismas sprendžia administracijos įstatymų teisėtumą“. Vieni teismai ir mokslininkai teigė, kad tai yra tiesioginio taikymo norma, kiti tvirtino atvirkščiai. 1923 m. vasario 1 d. ir gegužės 23 d. sprendimuose Tribunolas konstatavo: „(...) Konstitucijos 68 str. paveda teismui spręsti administracijos įstatymų teisėtumą, bet tos pačios Konstitucijos 66 str. sako, kad teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją nustato įstatymas. Mūsų laikinieji teismų sutvarkymo ir kiti tam tikri įstatymai, kurie liečia teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją, nenurodo jokios ypatingos administracijos įstatymų apskundimo tvarkos, ir todėl, kolei tam tikras teismų sutvarkymo įstatymas nustatys tvarką, kuria šiam ar kitam organui gali patekti ypatingos bylos dėl kalbamojo 68 str. dalyko, todėl šio straipsnio taisyklė tegali būti teismų taikoma sprendžiant pavestas jiems bendra tvarka bylas, kai jose iškyla kurio nors administracijos įstatymo teisėtumo klausimas; kolei nėra įstatymo, nustatančio ypatingą tvarką 68 str. vykdyti, tolei nei apygardos teismas, nei Vyriausiasis Tribunolas, nei kuris kitas teismo organas negali savo nuožiūra imtis funkcijos, kuri nėra jam, tam tikram teismo valdžios organui, tiesiog pavesta”⁹.

Vyriausiojo Tribunolo praktikoje ne kartą buvo sprendžiamos problemos dėl Konstitucijos ir galiojančių įstatymų normų nesuderinamumo. Štai Teisingumo ministras 1930 m. kovo 13 d. birželio 16 d. kreipėsi į tribunolą ir prašė išaiškinti, ar Civilinių įstatymų X t. 1 d. 85 str. (draudimas sudaryti santuokas pravoslavams ir katalikams su nekrikščionimis, o protestantams – su stambeldžiais), taip pat 1836 m. Vedybų statuto normos (vedybos tarp katalikų sudaro sąjungą, nutrūkstančią tik mirus vyrui ar žmonai) neprieštarauja 1928 m. Konstitucijos 11 str. („Visi Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, yra lygūs prieš įstatymus. Negali būti teikiama ypatingų privilegijų nei mažinama teisių piliečiui dėl jo kilmės, tikėjimo, tautybės”), taip pat 14 str. („Pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę”). Tribunolas konstatavo: „(...) Nurodytos čia sąlygos yra numatytos aukščiau pasakytų krikščioniškų tikybų kanonais ir taisyklėmis; šitos sąlygos nevaržo vedusio tikėjimo ir sąžinės laisvės ir niekam nesuteikia dėl tikybos kurių privilegijų ir niekieno nemažina teisių: einant Lietuvos Valstybės Konstitucijos 14§ kiekvienas pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę, tad gali laisvai pasirinkti sau tikyba, bet pasirinkęs tikyba turi laikytis ir pildyti pasirinktos tikybos nustatytas taisykles ir kanonų reikalavimus. Taip pat neprieštarauja Konstitucijos 11§ ir 14 nustatyta Ved. Stat. 192 str. taisyklė, einant kuria mišrios vedybos tarp katalikų ir evangelikų atliekamos tos tikybos dvasininko, kuriai priklauso nuotaka, ka-

⁹ Teisė. 1923. Nr. 4. P. 46, 47.

dangi šita taisyklė neužkerta kelio kitos tikybos asmeniui gauti vedybų palaiminimą iš savo tikybos dvasininko, o tais atsitikimais, kada katalikų kunigas nesutiktų palaiminti mišrias vedybas, leidžiama vedybas atlikti evangelikų kunigui (Ved. Stat. 193 str.)”. Be to, šiame nutarime Tribunolas pabrėžė, kad „(...) Didžiosios Lietuvos piliečiai, kad ir neturintieji Klaipėdos krašto gyventojų požymio, naudojami Klaipėdos krašto civilinių vedybų teise ir todėl jų padarytieji Klaipėdos krašte civilinių vedybų aktai turi būti laikomi teisėtais ne tikai Klaipėdos krašte, bet ir visoj Lietuvoj, kadangi einant bendra Klaipėdos krašto statuto 9 str. prasme visa tai, kas teisėtai padaryta Klaipėdos krašte, pripažįstama teisėta ir visoj Lietuvoj”¹⁰.

Nors teismai, taip pat ir Vyriausiasis Tribunolas, susidurdavo su įstatymo, kuris turi būti taikomas konkrečioje byloje, neatitikimo Konstitucijai problema, tačiau nebuvo aiškumo, kaip tokiais atvejais teismai turi elgtis. Tiesa, jeigu iškildavo įstatymo, veikusio dar prieš Konstitucijos priėmimą, atitikimo Konstitucijai problema, ji galėjo būti sprendžiama paprastai – teismas iš esmės galėjo konstatuoti, kad šis aktas prieštarauja Konstitucijai, ir sprendžiant bylą, remtis arba kitu teisės aktu, arba konkrečia Konstitucijos norma. Daug sudėtingesnė situacija galėjo būti tada, kai teismas susidurdavo su įstatymo, priimto po Konstitucijos įsigaliojimo, neatitikimo Konstitucijai problema. Kitaip sakant, ar galėjo teismas įsitikinęs, kad įstatymo norma prieštarauja Konstitucijai, jos netaikyti konkrečioje byloje? Teigiamai atsakius į pastarąjį klausimą, būtų reikėję susitaikyti su realiomis pasekmėmis, t.y. pripažinti teismų prerogatyvą iš lėto **numarinti, užšaldyti** įstatymo normos galią. Akivaizdu, kad tai būtų buvusi slinktis į tas teisines sistemas, kurios egzistavo bendrosios teisės tradicijos šalyse. Dėl šios aktualijos buvo polemizuojama ir Lietuvoje, reiškiamos įvairios nuomonės. Vieni teigė, kad bendrosios jurisdikcijos teismai dėl savo pobūdžio negali vertinti įstatymo konstitucingumo, o štai prof. M. Rōmeris tvirtino: „(...) be abejo, teisėjų darbas šiuo atžvilgiu yra atsakingas ir turi būti vykdomas su didžiausiu atsargumu. Todėl teisi-
nėje valstybėje yra svarbu gerai sutvarkyti teismai ir turėti rimti teisėjų kadrai. Bet vargu tai būtų pasiekama nepasitikėjimu teisėjais bei teismu ir teismo funkcijos sužalojimu, atimant iš teismų teisę aiškinti ir taikyti (tuo pačiu ir netaikyti) kai kurių rūšių įstatymus arba kai kuriais atžvilgiais

¹⁰ Vyriausiojo Tribunolo 1930 m. lapkričio 13 d. nutarimas dėl bažnytinių ir civilinių vedybų // Teisė. 1930. liepa-gruodis. Nr. 18. P. 136, 137.

(pavyzdžiui, konstitucingumo atžvilgiu) visus (paprastus) įstatymus”¹¹.

Aiškindamas konstitucinių normų turinį, Vyriausiasis Tribunalas sukvėkė tas problemas, kurios dažnai atsiranda teisės ir politikos sandūroje. Vienoje byloje Tribunalas teigė: „(...) politinės kovos sprendimas nepriklauso Teismui, kuris yra tam tikros valstybės valdžios institucijos, skiriamas ne politinei, bet veikiančios imperatyvinės teisės apsaugos (teisės imperatyvų sankcijų taikymo) funkcijai, ir pačia savo struktūra yra apolitinis; revoliucijos ir perversmo metu arba jiems įvykus Teismas negali konstatuoti tas nepaprastos politinės kovos išdavas, kiek jos yra pasireiškusios ir išgalėjusios teisės srity, ir iš jų turi daryti tinkamas teises išvadas, taikydamas veikiančius ir turinčius galios teisės imperatyvus; būtų nerimta manyti, kad Teismas galys sudrausti laimėjusią revoliuciją arba perversmą ir atstatyti suardytą teisinę status **quo ante**, pasipriešinęs revoliucijos ar perversmo išdavoms, kurių nesugebėjo sulaukyti atitinkamos politinės senosios tvarkos jėgos (...)”¹².

1.4. Konstitucinės kontrolės koncepcijos formavimasis 1988–1992 m.

Nuo 1988 m., t.y. nuo tada, kai vis aštriau buvo pradėta diskutuoti dėl visuomenės ir valstybės demokratizavimo, o vėliau, pradėjus ryškėti nepriklausomos demokratinės valstybės atkūrimo galimybėms, teisės aktų konstitucingumo problema buvo viena iš aštriausių politinio proceso aktualijų. Tačiau būtina pažymėti ir tą aplinkybę, kad iki 1990 m. kovo 11 d. įstatymų teisėtumo klausimas buvo kitokio pobūdžio nei tradicinė jo samprata. Lietuva buvo okupuota ir aneksuota valstybė, todėl Tautos steigiamajai galiai deklaruoti buvo naudojamos įvairios politinės teisinės priemonės, o tarp jų – įstatymų teisėtumo, konstitucingumo idėjos. Viena iš pagrindinių politinių nuostatų buvo ta, kad ne Lietuvos TSR Konstitucija turi atitikti TSRS Konstituciją, bet atvirkščiai – TSRS Konstitucija turi būti derinama su Lietuvos TSR Konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis dėl suvereniteto, ekonominio savarankiškumo, pilietybės, nuosavybės ir t.t. Dar kitos politinės nuostatos esmė buvo ta, kad Lietuvoje gali galioti tik tie įstatymai, kurie neprieštarauja Lietuvos Konstitucijai. Įgyvendinant pastarąją nuostatą, 1989 m. rudenį Aukščiausioji Taryba nustatė tokią teisinę tvarką, pagal kurią TSRS teisės aktai išgaliodavo tik tada, kai juos aprobuodavo to meto Aukščiausioji Taryba ir tik tada,

¹¹ *Römeris M.* Įstatymų konstitucingumas // Teisė. 1925, sausis–birželis. Nr. 7. P. 13.

¹² Vyriausiojo Tribunolo Bendrojo Susirinkimo 1928 m. gegužės 11 d. nutarimas buvusio finansų ministro V. Petrulio byloje // Teisė. 1928 m. sausis–birželis. Nr. 13. P. 61–72.

kai tokie aktai būdavo įregistruojami nustatyta tvarka. To laikotarpio politiniams procesams apibūdinti prigijo „konstitucinio karo“ formulė.

Šio „konstitucinio karo“ laikotarpiu, kurį iš esmės užbaigė 1990 m. kovo 11 d. aktai, buvo rengiami įvairūs konstituciniai projektai. Juose atsispindėjo politiniai teisiniai Tautos lūkesčiai. Vienas iš ryškiausių to meto žingsnių buvo tas, kad 1988 m. vasarą Lietuvos mokslų akademijos mokslininkai parengė Konstitucijos projektą, kuriame buvo numatytas ir Konstitucinis Teismas. Tautos politiniai teisiniai lūkesčiai dėl teisinės sistemos visapusės reformos buvo išreikšti ir Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje „Dėl Konstitucinio Teismo įsteigimo“. Jame buvo skelbiama, kad „siekdamas stiprinti teisėtumą, kelti teisėtvarkos kultūrą, ugdyti demokratinius santykius ir socialinį teisingumą, Sąjūdžio suvažiavimas siūlo Respublikos Aukščiausiajai Tarybai įsteigti Lietuvos TSR Konstitucinį Teismą, susidedantį bent iš 7, reikalingą išsimokslinimą turinčių, asmenų“. Rezoliucijoje buvo pabrėžiama pagrindinė Konstitucinio Teismo funkcija – įstatymų ir įstatyminių aktų konstitucingumo priežiūra. Teismo pripažintas nekonstituciniu įstatymas bei įstatyminis aktas turėjo būti skelbiamas negaliojančiu¹³.

Diskusija dėl konstitucinės kontrolės įgijo visiškai kitą politinį teisinį turinį po to, kai 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos Nepriklausoma Valstybė ir įsigaliojo Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuris apibūdinamas kaip pereinamojo laikotarpio Lietuvos Respublikos Konstitucija. Jau 1990 m. vasarą Vyriausybė parengė ir pateikė Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui – Konstitucinio Teismo įstatymo projektą. Pagal šį projektą Konstitucinis Teismas turėjo nagrinėti, ar atitinka Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą: 1) įstatymai ir kiti Aukščiausiosios Tarybos aktai; 2) Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakai ir nutarimai; 3) Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko potvarkiai; 4) Vyriausybės nutarimai ir potvarkiai; 5) ministrų ir kitų valstybės organų norminiai teisės aktai; politinių ir visuomeninių organizacijų bei judėjimų aktai; 6) Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Taip pat Teismas būtų galėjęs nagrinėti ginčus dėl kompetencijos tarp Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės bei ginčus Aukščiausiosios Tarybos ir savivaldybės tarybos deputatų įgaliojimų pripažinimo.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu diskusija dėl konstitucinės kontrolės turinio ir formos vyko įvairių konstitucijų projektų rengimo ir nagrinėjimo kontekste. Pagal tai, koks konstitucinės kontrolės modelis buvo siūlomas įtvirtinti, visus konstitucijų projektus galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmai priskirtini tie projektai, kuriuose konstitucinę kontrolę būtų turėję įgyvendinti bendrosios jurisdikcijos teismai

¹³ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, „Mintis“, 1990. P. 237–238.

(konkrečioji kontrolė). Antrą grupę sudarytų tie projektai, kuriuose buvo siūloma įtvirtinti abstrakčiąją kontrolę, t.y. tokią, kurią įgyvendina specializuoti konstituciniai teismai. Be minėtųjų projektų, taip pat buvo polemizuojama, ar netikslinga perimti Prancūzijos patyrimą ir konstitucinę kontrolę pavesti konstitucinei tarybai, t.y. nustatyti ne represyviąją, bet išankstinę (prevencinę) kontrolę. Apibendrinant galima tvirtinti, kad oficialioji konstitucinės kontrolės doktrina, kuri šiuo metu įtvirtinta Konstitucijoje, brendo įvairių teisinių ir politinių idėjų konkurencijoje.

Po to, kai 1992 m. spalio 25 d. referendumu buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1993 m. vasario 3 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Konstitucinio Teismo įstatymą, kuriame buvo sukonkretintos konstitucinės normos. 1993 m. vasario, kovo mėnesiais Seimas paskyrė visus Konstitucinio Teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką. Rugsėjo 2 d. Teismas pranešė, kad nuo šios dienos pradedama oficialiai registruoti prašymus ištirti, ar teisės aktai atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją. Pirmasis viešas Konstitucinio Teismo posėdis įvyko 1993 m. rugsėjo 15 d. Jame buvo nagrinėjama byla dėl Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar 1993 m. balandžio 15 d. Seimo nutarimas „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją. Nutarimas byloje paskelbtas 1993 m. rugsėjo 17 d.

2 poskyris

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS

2.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso pagrindiniai bruožai

2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo veiklos principai

2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka

2.4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija

2.4.1. Konstitucinės kontrolės institucijų įgaliojimai

2.4.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija

2.4.3. Įstatymų teisėtumo klausimas

2.4.4. Kitų Seimo priimtų aktų teisėtumo klausimas

2.4.5. Respublikos Prezidento teisės aktų teisėtumas

2.4.6. Vyriausybės teisės aktų teisėtumas

2.4.7. Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimų teisėtumas

- 2.4.8. Išvada, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas**
- 2.4.9. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumas**
- 2.4.10. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir apkaltos procesas**
- 2.4.11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija lyginamuoju aspektu**
- 2.5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai**
- 2.6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų statusas**
- 2.7. Konstitucinio teismo proceso pagrindiniai bruožai**
 - 2.7.1. Byloje dalyvaujantys asmenys**
 - 2.7.2. Parengiamieji darbai prieš teisminį posėdį**
 - 2.7.3. Teismo posėdžio parengiamoji dalis**
 - 2.7.4. Įrodymų tyrimas**
 - 2.7.5. Teisminiai ginčai**

2.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso pagrindiniai bruožai

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra nustatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Konstitucijoje reglamentuojama teismo sudarymo tvarka ir kas turi teisę į jį kreiptis; įtvirtinamas teisėjų statusas bei Teismo aktų veikimo teisinės pasekmės. Toks konstitucinis reguliavimas suponuoja išvadą, kad Konstitucinis Teismas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje užima ypatingą vietą. Būtent taip vertinti Konstitucinio Teismo statusą yra daug įtikinamų argumentų, o vienas iš pagrindinių – kad Teismas užtikrina Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje, nustatyta tvarka sprendamas, ar teisės aktai yra teisėti, t.y. ar jie atitinka Konstituciją.

Šie įgaliojimai leidžia daryti išvadą, kad Konstitucinis Teismas įgyvendina ypač svarbią funkciją, kuri susijusi su nacionalinio saugumo užtikrinimu. 1996 m. gruodžio 19 d. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme yra nurodyta, kad Lietuvos nacionalinio saugumo užtikrinimas – tai Tautos ir valstybės laisvos ir demokratinės raidos sąlygų sudarymas, Lietuvos valstybės nepriklausomybės, jos teritorinio vientisumo ir konstitucinės santvarkos apsauga ir gynimas. Įstatyme akcentuojama, kad Lietuvos nacionalinio saugumo teisinis pagrindas yra Lietuvos Respublikos Konstitucija. Nors šiame įstatyme tiesiogiai ir nenurodyta, kad Konstitucinis Teismas yra nacionalinio saugumo užtikrinimo subjektas, tačiau pagal vykdomas funkcijas yra visiškai aišku, jog Teismas yra labai svarbus

faktorius, kuris užtikrina Konstitucijoje įtvirtintus demokratinius visuomenės raidos principus, konstitucinį teisėtumą, pagarbą Konstitucijai ir pasitikėjimą nacionaliniais institutais.

Lyginamosios konstitucinės teisės moksle plačiai paplitusi nuomonė, kad konstitucinių teismų teisinė prigimtis yra dvilypė. Viena vertus, teismai turi ryškių aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos bruožų. Kita vertus, yra akivaizdu ir tai, kad konstituciniai teismai yra teisminės institucijos tikraja šios sąvokos prasme ir veikia pagal teisminės valdžios dėsnius.

Konstitucijoje įtvirtinta Teismo prerogatyva vertinti valstybės valdžios institucijų aktų atitikimą Konstitucijai sudaro prielaidas kai kuriems mokslininkams teigti, kad Teismas yra „ketvirtoji valdžia“, kuri kontroliuoja įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžias, ir todėl savaime yra aukščiausioji valstybės valdžia. Tokia nuomonė yra paplitusi Vengrijoje ir Lenkijoje. Štai Vengrijos konstitucinėje doktrinoje pripažįstama, kad nei organizaciniu, nei funkcinio atžvilgiu Konstitucinis Teismas negali būti laikomas kurios nors vienos iš trijų valdžių dalimi, nes Teismas saugo Konstituciją, palaiko pusiausvyrą tarp trijų valdžių. Vengrijos Konstitucinis Teismas yra pareiškęs: „Konstitucinis Teismas yra ne parlamento patarėjas, o jo teisėjas“¹⁴. Lenkijos akademinuose sluoksniuose populiari nuomonė, kad Konstitucinis Tribunolas yra nauja valstybės institucijų rūšis, o jo pagrindinis uždavinys yra kontroliuoti konstitucingumą ir teisėtumą kuriant teisę¹⁵.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išskirtinumą konstitucinėje sistemoje patvirtina ir jo įgyvendinamos kitos funkcijos. Be konstitucinio teisėtumo užtikrinimo funkcijos, galima pastebėti ir šias: 1) konstitucinių teisinių vertybių įtvirtinimas; 2) taikdarystė socialiniame politiniame gyvenime; 3) teisinis politinių konfliktų sprendimas; 4) politinio proceso nepertraukiamumo arba politinės kaitos užtikrinimas; 5) pedagoginė; 6) žmogaus teisių apsauga; 7) demokratijos užtikrinimas ir visuomenės demokratinės kultūros ugdymas; 8) konstitucijos evoliucijos užtikrinimas; 9) teisminės praktikos standartų tarptautinė sklaida¹⁶.

Nurodytos Konstitucinio Teismo funkcijos byloja apie tai, kad Konstitucinis Teismas, skirtingai nuo bendrosios jurisdikcijos teismų, tam tik-

¹⁴ Adam A. The Constitutional Court of the Republic of Hungary: the present and the future // Constitutional Justice: the present and the future, an international conference on the occasion of the 5th anniversary of the establishment of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998. P. 350.

¹⁵ Trzcinski J. Charakter podstawowej działalności Trybunału Konstytucyjnego // Materiały konferencji. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1987. P. 77–92.

¹⁶ Jarašiūnas E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė (konferencijos medžiaga). Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 139–156.

ra prasme yra ir politinio proceso dalyvis. Tačiau Teismo vaidmenį šiame procese lemia tai, kad jis politinius konfliktus sprendžia teisinėmis formomis, t.y. juos juridizuoja. Dar kitaip galima pasakyti, kad Konstitucinis Teismas visiems politinio proceso dalyviams siūlo savo veiksmus grįsti konstitucinėmis vertybėmis, t.y. tomis, kurios yra ir visuotinės, ir labiau atspindi politinės kultūros esmę. Tais atvejais, kai konstitucinės vertybės pažeidžiamos, Konstitucinis Teismas elgiasi represyviai – jis šalina iš teisės sistemos normas, kurios prieštarauja Konstitucijai.

Konstitucinio Teismo teisinio pobūdžio ir statuso apibūdinimas būtų nevisapūs, jeigu nebūtų atkreipiamas dėmesys į tuos Teismo bruožus, kurie apibūdina jį kaip teisminės valdžios dalį. Jau vien tai, kad Konstitucinis Teismas konstitucinio teismo proceso būdu įsiterpia į tam tikrus teisinius santykius, patvirtina jo teisminį pobūdį¹⁷. L. Sabaliūnas mano, kad Konstitucinis Teismas iš esmės jungia pirmosios, apeliacinės ir galutinės jurisdikcijos rūšis¹⁸.

Konstitucinio Teismo įstatymo 1 str. pavadinime yra įtvirtinta, kad Konstitucinis Teismas yra **teisminė institucija**. Šio straipsnio tekste yra nurodoma, kad Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepriklausomas **teismas**, kuris **teisminę valdžią** įgyvendina Konstitucijos ir įstatymo nustatyta tvarka. Tokiais apibrėžimais įstatymų leidėjas išreiškė nedviprasmišką poziciją – Konstitucinis Teismas yra teisminės valdžios dalis, tačiau atskirtas nuo bendrosios jurisdikcijos teismų sistemos.

Teismo savarankiškumas ir nepriklausomumas artina jį prie teisminės valdžios sampratos, nes nė vienai kitai valstybės institucijai, išskyrus teismus, toks apibrėžimas tiesiogine prasme netaikomas. Nepriklausomumo ir savarankiškumo turinį sudaro: 1) Konstitucinio Teismo ir teisėjų nepriklausomumas nuo jokios valstybės institucijos, asmens ar organizacijos (Įstatymo 17 str. 1 d.); 2) nuostata, kad Konstitucinis Teismas klauso tik Konstitucijos ir jai neprieštarujančių įstatymų (Įstatymo 17 str. 2 d.); 3) draudimas valstybės valdžios institucijoms, Seimo nariams ir kitiems pareigūnams, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms bei piliečiams kištis į teisėjo ar Teismo veiklą (Įstatymo 17 str. 3 d.); 4) Konstitucinio Teismo darbo organizavimo tvarkos nustatymo autonomiškumas (Teismas tvirtina reglamentą); 5) Įstatyme laiduojamos finansinės, materialinės-techninės garantijos (Teismas tvirtina išlaidų sąmatą, savarankiškai disponuoja jam paskirtomis lėšomis, be Teismo sutikimo jam priklausančio turto negalima paimti, perduoti); 6) savarankiškumas ir nepriklausomumas vykdant informacinį bei organizacinį veiklos aprūpini-

¹⁷ *Lučin V. O.* Konstitucionnyje normy i pravootnošenija. Moskva, JUNYTY, 1997. P. 119.

¹⁸ *Sabaliūnas L.* Comparative Perspectives on Judicial Review in Lithuania. Europe – Asia studies. Vol. 48. No 5. 1996. P. 789.

mą; 7) draudimas riboti teisinės, organizacinės, finansinės, informacinės, materialinės-techninės ir kitos Teismo veiklos sąlygas.

Konstitucinio Teismo teisminių pobūdį atspindi teisėjų konstitucinis statusas. Konstitucijos 108 str. yra apibrėžta, kada nutrūksta teisėjo įgaliojimai. Konstitucinio Teismo įstatyme nustatyta speciali teisėjų skyrimo tvarka, teisėjų priesaika, asmens neliečiamumas. Teisėjas be Konstitucinio Teismo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ar administracinėn atsakomybėn. Tik Konstitucinio Teismo sprendimu gali būti sustabdyti teisėjo įgaliojimai.

Konstitucinis Teismas, įgyvendindamas konstitucinį teisingumą, remiasi Įstatymu įtvirtintomis proceso taisyklėmis, kurios savo esme ir turiniu artimos civilinių ginčų nagrinėjimui bendrosios kompetencijos teismuose: išankstinis bylos tyrimas, bylos rengimas posėdžiui, tvarkomoji stadija, dalyvaujančių byloje asmenų teisinis statusas, atstovavimas Teisme, ieškininės teisenos forma, rungtyniškumo ir teisminių ginčų principai. Tokių bendrų požymių yra ir daugiau, pvz.: Konstitucinio Teismo valdžios simboliai, teisėjų mantijos.

2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo veiklos principai

Konstituciniame teisminiame procese remiamasi visuotinai pripažintais demokratiniiais teisminės valdžios organizavimo ir veiklos principais. Šių principų laikymasis laiduoja teisingą ir visapusį bylos išnagrinėjimą, teismo proceso dalyvių pateiktų argumentų ir motyvų įvertinimą.

Nepriklausomumas. Tai vienas svarbiausių Konstitucinio Teismo veiklos principų. Jis reiškia, kad Konstitucinis Teismas, taip pat jo teisėjai, eidami savo pareigas, yra nepriklausomi nuo jokios valstybės institucijos, asmens ar organizacijos ir vadovaujasi tik Lietuvos Respublikos Konstitucija. Teismas klauso tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir jai neprieštaraujančių įstatymų. Valstybės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų, politinių ir visuomeninių organizacijų ar piliečių kišimasis į teisėjo ar Konstitucinio Teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymų numatytą atsakomybę. Apie bandymus daryti poveikį Konstituciniam Teismui, atskiriems teisėjams Konstitucinio Teismo pirmininkas ar teisėjas privalo nedelsdamas pranešti Seimui, paskelbti per visuomenės informavimo priemones.

Teismo ir teisėjų nepriklausomumą laiduoja įvairios kitos garantijos. Štai Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme įtvirtintas Konstitucinio Teismo darbo organizavimo tvarkos nustatymo autonomiškumas (Teismas tvirtina savo darbo reglamentą). Įstatyme laiduojamos finansinės, materialinės-techninės garantijos (Teismas tvirtina išlaidų sąmatą,

savarankiškai disponuoja jam paskirtomis lėšomis, be Teismo sutikimo jam priklausančio turto negalima paimti, perduoti). Teismo nepriklausomumą reiškia ir įstatymo norma, kad draudžiama riboti teisines, organizacines, finansines, informacines, materialines-technines ir kitas Teismo veiklos sąlygas.

Mitingai, piketai bei kitokie veiksmai arčiau negu 75 metrai iki Konstitucinio Teismo pastato, taip pat Teisme, jei jais siekiama paveikti teisėją arba Teismą, yra kišimasis į teisėjo arba Teismo veiklą.

Viešumas. Šis principas svarbus įvairiais aspektais. Būtina akcentuoti, kad šis principas taikomas ne tik konstituciniame teisiniame procese, bet ir bendrosios jurisdikcijos teismuose. Šio principo išskirtinis bruožas yra tas, kad juo siekiama laiduoti teisminės veiklos socialinę kontrolę. Viešumu teisminėje veikloje siekiama užtikrinti teisėjų ir jų kolektyvų atsakomybę prieš visuomenę. Ne mažiau svarbus ir kitas šio principo aspektas. Reikalas tas, kad viešas bylų nagrinėjimas Konstituciniame Teisme susijęs ir su auklėjamąja Teismo funkcija, kurios esmė yra diegti visuomenėje konstitucinio teisėtumo idėjas, diegti tokią konstitucinę kultūrą ir ideologiją, kuri remiasi konstitucijoje įtvirtintomis vertybėmis.

Viešumo principo konkretus turinys atskleistas Konstitucinio Teismo įstatyme. Jame akcentuojama, kad Konstitucinio Teismo posėdžiai yra vieši, juos gali stebėti pilnamečiai asmenys bei spaudos ir kitų visuomenės informavimo priemonių atstovai. Esantys posėdžių salėje asmenys iš savo vietų gali įrašinėti, stenografuoti ar užrašinėti posėdį. Fotografuoti ir filmuoti, daryti videoįrašus, transliuoti posėdžius per radiją ar televiziją galima tik Konstituciniam Teismui leidus. Konstitucinis Teismas gali paskirti uždarus posėdžius, jeigu tai būtina valstybės, profesinei, komercinei ar kitai įstatymų saugomai paslapčiai arba piliečių saugumui ar visuomenės dorovei garantuoti. Tais atvejais, kai yra motyvų manyti, kad posėdžio metu gali kilti grėsmė Teismo ar jo dalyvių saugumui, Konstitucinio Teismo pirmininkas gali duoti nurodymą policijai ar kitiems apsaugos darbuotojams tikrinti įeinančių į salę asmenų dokumentus, daiktus ar atlikti asmens apžiūrą. Teismas gali pašalinti iš salės asmenis, trukdančius Teismo darbui.

Viešumo principas teisminėje veikloje negali būti suabsoliutinamas. Jis netaikomas teisėjų pasitarime, kai priimamas Teismo aktas pasitarimų kambaryje. Šiuo atveju veikia kitas principas – pasitarimų slaptumas. Pasitarimo ir nutarimo ar išvados priėmimo metu pasitarimų kambaryje gali būti tik Teismo teisėjai. Kai pasitarimas baigtas, Teismas į pasitarimų kambarį gali pakviesti Teismo tarnautoją, kad šis užrašytų jam diktuojamą Teismo nutarimą ar išvadą. Nei Konstitucinio Teismo teisėjai, nei posėdyje dalyvavęs tarnautojas neturi teisės paskelbti nei nuomonių, pareikštų pasitarimų kambaryje, nei kaip kas balsavo.

Pasitarimų kambario slaptumui konstituciniame teisminiame procese būdinga dar vienas svarbus aspektas – Konstitucinio Teismo teisėjui nenumatyta nei konstitucinė, nei įstatyminė galimybė pareikšti savo atskirąją nuomonę dėl priimto Teismo akto. Šiuo požiūriu yra prielaidų mokslinei diskusijai, ar tokiu teisiniu suregulavimu nevaržoma teisėjų kolegijos mažumos galimybė išreikšti savo poziciją.

Viešumo principas reiškia ir tai, kad Teismo nutarimas konkrečioje byloje visada skelbiamas viešai Teismo posėdžių salėje. Nutarimai ir svarbiausieji sprendimai skelbiami „Valstybės žiniuose“ ir kituose leidiniuose. Su Teismo priimtais aktais supažindinama visuomenė įvairiais kitais būdais. Apie juos paprastai plačiai diskutuojama spaudoje, televizijoje ir radijo laidose.

Kolegialumas. Šio principo turinio pagrindiniai bruožai įtvirtinti Konstitucinio Teismo įstatyme ir reiškia, kad iš esmės visi pagrindiniai Teismo veiklos klausimai sprendžiami kolegialiai dalyvaujant teisėjams. Kolegialumas Konstitucinio Teismo veikloje šiek tiek skiriasi nuo kolegialumo bendrosios jurisdikcijos teismuose, nes pastaruosiuose kai kurias bylas nagrinėja vienas teisėjas. Konstitucinio Teismo teisėjas imasi vienasmenių veiksmų tik rengdamas bylą teisminiam nagrinėjimui.

Svarbus kolegialumo principo elementas yra posėdžių kvorumas. Konstitucinio Teismo nutarimai ir išvados priimami tik tada, kai posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip 2/3 visų Teismo teisėjų. Tvirtinant Konstitucinio Teismo reglamentą, keičiant jį bei sprendžiant kitus vidaus klausimus, Teismo posėdis yra teisėtas, jei jame dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų teisėjų. Tam tikro posėdžių kvorumo reikalavimas visų pirma reiškia tai, kad jis negali būti pakeistas jokiais sąlygomis, pvz., jeigu dalis teisėjų dėl įvairių aplinkybių nedalyvautų posėdyje, tokiu atveju posėdis ir jame priimtas aktas būtų neteisėti. Taigi kvorumo būtinumas susijęs su teisėtumo principu teisminėje veikloje. Kita vertus, kolegialumo principas susijęs ir su teisėjų lygiateisiškumu teisminiame procese.

Dalyvavimas Teismo posėdžiuose yra ne tik teisėjo teisė, bet ir pareiga. Šios teisėjų pareigos esmė yra būtent siekimas užtikrinti maksimalų kolegialumą priimant visus Teismo aktus. Išimtyms iš šios bendros taisyklės nustatytos įstatyme. Štai teisėjas gali nusišalinti ar gali būti nušalintas nuo bylos nagrinėjimo, jeigu jis yra dalyvaujančių byloje asmenų giminaitis ar yra viešai pareiškęs, kaip turi būti išspręsta Teisme nagrinėjama byla. Teisėjas gali nedalyvauti Teismo posėdžiuose ir dėl kitų priežasčių, pvz., dėl ligos, įvairių asmeninių aplinkybių ir pan. Konstituciniame teisminiame procese galioja ir dar viena taisyklė: jeigu teisėjas dėl įvairių priežasčių nedalyvavo parengiamojoje teisminio posėdžio dalyje, jis negali dalyvauti ir tolesniame teisminiame bylos nagrinėjime.

Žodiškumas. Nors šis principas atskirai ir nesuformuluotas Konstitucinio Teismo įstatyme, tačiau akivaizdu, kad jis yra svarbus ir jo laikomasi konstituciniame teisminiame procese. Ir įrodymų tyrimas, ir teisminiai ginčai remiasi žodiškumu. Štai jau parengiamojoje teisminio posėdžio dalyje Teismas išklauso dalyvaujančių byloje asmenų pageidavimus. Bylą nagrinėti iš esmės pradedama nuo teisėjo pranešėjo pasisakymo. Jis išdėsto bylos esmę, jos nagrinėjimo vadą ir pagrindą, turimos medžiagos turinį. Po to išklausoma dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimų. Jie turi teisę užduoti vienas kitam klausimų, pasakyti savo nuomonę. Posėdžio pirmininkas turi garsiai perskaityti rašytinius paaiškinimus tų dalyvaujančių byloje asmenų, kurie neatvyko į posėdį. Liudytojai savo parodymus išdėsto žodžiu, o jeigu jie posėdyje nedalyvauja, jų rašytiniai parodymai garsiai perskaitomi. Taip pat elgiamasi ir su ekspertais bei specialistais – savo išvadas ar nuomonę jie praneša žodžiu, o jeigu nedalyvauja, – ekspertizės aktai ar specialistų išvados perskaitomi.

Visi dokumentai, kuriuos pateikė Teismui byloje pareiškėjas ar jo atstovai, suinteresuotas asmuo ar jo atstovai, taip pat dokumentai, kurie buvo gauti išankstinio bylos tyrimo metu turi būti perskaitomi. Jie gali būti neperskaitomi tik tada, kai byloje dalyvaujantys asmenys yra susipažinę su šiais dokumentais ir sutinka, kad jie nebūtų perskaitomi.

Žodiškumo principo gali būti nesilaikoma iš esmės tik keliais atvejais. Vienas iš atvejų gali būti tada, kai yra skelbiamas uždaras posėdis, ar posėdžio uždara dalis. Kitu atveju dokumentų, esančių byloje liudytojų parodymų, ekspertizės aktų, specialistų išvadų galima garsiai neperskaityti, kai į teisminį posėdį neatvyko byloje dalyvaujantys asmenys – pareiškėjas, suinteresuotas asmuo ir jų atstovai.

Kalbant apie žodiškumą kaip apie konstitucinio teisminio proceso principą, reikia turėti galvoje ir tai, kad užsienio valstybių teisinėse sistemose šis principas įgyvendinamas nevienodai. Yra šalių (pvz., Austrija), kuriose kai kurių kategorijų bylos konstituciniuose teismuose nagrinėjamos ne žodine, bet rašytine forma. Tačiau ir tuo atveju, jeigu yra nustatyta rašytinė forma, būtina užtikrinti teisminio proceso demokratinių taisyklių laikymąsi.

Teisminio posėdžio nepertraukiamumas. Nors šis principas nelaikomas vienu pagrindinių teisminės veiklos nuostatų, tačiau ir jis yra svarbus Teismo veikloje. Jo esmė atskleista Konstitucinio Teismo įstatymo 44 str. Jame pabrėžta: „Kol pradėtoji nagrinėti byla bus baigta nagrinėti arba jos svarstymas bus atidėtas, Teismas neturi teisės nagrinėti kitų bylų, išskyrus procesinių sprendimų dėl kitos bylos skyrimo nagrinėti teisminiame posėdyje ar dėl bylos nagrinėjimo termino pratęsimo priėmimą”.

Teisminio posėdžio nepertraukiamumo principo laikymasis užtikrina dinamišką teisminį procesą, visų įrodymų kokybišką ištyrimą ir įvertini-

mą bei Teismo akto priėmimą. Nagrinėjant teismo posėdžio nepertraukiamumo principo turinį, šalia pagrindinių jo elementų būtina atsižvelgti ir į kitus aspektus. Reikėtų turėti galvoje visų pirma tai, kad įstatyme yra nustatyti griežtai apibrėžti terminai ir bylos išankstiniam tyrimui, ir teisminei nagrinėjimui. Štai yra nustatyta, kad Konstitucinis Teismas, gavęs jam žinybingą prašymą ar paklausimą, turi ne vėliau kaip per 7 dienas pradėti tyrimą, t.y. pavesti konkrečiam Teismo teisėjui pradėti išankstinį tyrimą. Bylos nagrinėjimas turi būti užbaigtas ir galutinis nutarimas ar išvada priimti ne vėliau kaip per 4 mėnesius nuo prašymo ar paklausimo gavimo Teisme dienos. Reikia pastebėti ir tai, kad Konstituciniame Teisme pradėtų rengti bylų yra tiek daug, kad beveik visose bylose priimami sprendimai pratęsti bylos nagrinėjimo terminą.

Įstatyme nėra nustatyta, kokia turi būti teismo posėdžio, kuriame pradėta nagrinėti konkreti byla, trukmė. Tai priklauso nuo bylos sudėtingumo, dalyvaujančių byloje asmenų skaičiaus bei kitų aplinkybių. Tačiau visais atvejais, pradėjus teisminį nagrinėjimą, negali būti daromos nemotyvuotos pertraukos. Bylos nagrinėjimas gali būti atidėtas dėl įvairių priežasčių, tačiau svarbiausios yra: klausimas nepakankamai parengtas ir reikia papildomo tyrimo; būtina išreikalauti naujus įrodymus. Nagrinėjimas gali būti atidėtas ir Teismo iniciatyva, ir dalyvaujančių asmenų prašymu.

Teismo posėdžio metu neišvengiamai daromos pertraukos pasibaigus darbo dienai, taip pat periodinės poilsio pertraukos, pietų pertrauka. Pertrauka taip pat daroma pasibaigus teisminiams ginčams iki Teismo nutarimo ar išvados paskelbimo. Įstatyme yra nurodyta, kad nutarimas turi būti priimtas ne vėliau kaip per 1 mėnesį baigus nagrinėti bylą. Paklausimas dėl rinkimų įstatymų pažeidimo turi būti išnagrinėtas Konstituciniame Teisme ne vėliau kaip per 72 valandas nuo jo įteikimo Teismui.

Rungtyniškumas ir byloje dalyvaujančių asmenų lygiateisiškumas. Konstituciniame Teisme nagrinėjamoje byloje dalyvaujančių asmenų lygiateisiškumas remiasi konstituciniu principu dėl to, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs (Konstitucijos 29 str.). Konstituciniame teisminiame procese šis principas suformuluotas taip: dalyvaujantys byloje asmenys turi lygias procesines teises (Konstitucinio Teismo įstatymo 31 str.). Kadangi šie asmenys turi teisę susipažinti su bylos medžiaga, daryti iš jos išrašus, nuorašus, kopijas, pareikšti nušalinimus, teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, užduoti klausimų kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims, liudytojams ir ekspertams, pareikšti prašymus, duoti paaiškinimus, pateikti savo argumentus ir samprotavimus, prieštarauti kitų dalyvaujančių asmenų prašymams, argumentams ir samprotavimams. Teismas negali nustatyti

kuriems nors asmenims prioritetų ar išimčių nepaisant to, kokiai valstybės institucijai jie atstovauja – Seimui, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei ar bendrosios jurisdikcijos teismui. Teisminiame procese jie visi turi lygias teises ir lygias pareigas prieš Konstitucinį Teismą. Atskirai būtina pabrėžti ir tai, kad lygiateisiškumo principas privalomai taikomas ir kitiems proceso dalyviams – liudytojams, ekspertams, specialistams ir vertėjams.

Byloje dalyvaujančių asmenų lygiateisiškumas savaime suponuoja ir rungtyniškumo principą, kuris nepertraukiamai veikia konstituciniame teisminiame procese. Nors šis principas nei Konstitucijoje, nei Konstitucinio Teismo įstatyme nėra suformuluotas, tačiau akivaizdu, kad juo remiamasi visose teismo nagrinėjimo stadijose.

Rungtyniškumo turinį sudaro ne tik byloje dalyvaujančių asmenų lygiateisiškumas, t.y. visų jų galimybė lygiais pagrindais siekti savo tikslo – įrodinėti savo veiksmų teisėtumą, tačiau ir kitos svarbios teisinės aplinkybės, kurios susijusios su valstybės valdžios padalijimo principu. Šiuo aspektu vertinant rungtyniškumą konstituciniame teisminiame procese, būtina pastebėti, kad Teismo procesinės funkcijos yra atskirtos nuo tų funkcijų, kurias įgyvendina institucijos, besikreipiančios į Teismą: Seimo, Respublikos Prezidento, Seimo narių grupės, Vyriausybės, bendrosios jurisdikcijos teismų. Jeigu konstitucinį teisminį procesą gali inicijuoti nurodytos institucijos ar Seimo narių grupė, tai Konstitucinis Teismas yra pasyvus veikėjas. Jis neturi konstitucinių prerogatyvų inicijuoti bylos ir tik užtikrina visų klausimų, kuriuos iškėlė byloje dalyvaujantys asmenys, tinkamą išnagrinėjimą ir išsprendimą.

Konstitucinio Teismo procesinių funkcijų atskyrimas nuo tų funkcijų, kurias pagal Konstituciją įgyvendina Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė ir bendrosios jurisdikcijos teismai, sudaro prielaidas objektyviam ir visapusiame konstitucinio ginčo išsprendimui. Konstitucinio Teismo kaip nešališko arbitro charakteristikos svarbus elementas, kad jis ar jo teisėjai neturi teisės inicijuoti bylos iškėlimo. Nors teisinėje ir politinėje literatūroje yra pasiūlymų suteikti tokią teisę, tačiau jie nepagrįsti visapusiška konstitucinių ir kitų visuomeninių reiškinių analize. Konstitucinio Teismo prerogatyva savo iniciatyva pradėti konstitucinį ginčą sukeltų sumaištį konstituciniuose teisiniuose santykiuose, nes nebeliktų aiškiai apibrėžtų valstybės valdžios institucijų statuso ribų.

Konstitucinio Teismo pagrindinė konstitucinė funkcija yra spręsti, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams, o byloje dalyvaujančių asmenų konstitucinį statusą lemia įstatymų leidžiamosios, vykdomosios valdžios, taip pat teisminės valdžios skiriamieji bruožai. Inicijuodami bylą Konstituciniame Teisme, šie asmenys

visų pirma yra tam tikros valdžios atstovai. Galima daryti prielaidą, kad šie asmenys, kreipdamiesi į Konstitucinį Teismą, siekia užtikrinti konstitucinį teisėtumą, tačiau tokia prielaida nereiškia, kad prašymai negali būti grindžiami savanaudiškai suvoktais interesais. Konstitucinis Teismas, tik būdamas nešališkas arbitras, gali iškilusį ginčą objektyviai išspręsti. Visiškai kita situacija būtų, jeigu Teismas ar jo teisėjai galėtų patys iškelti bylą, o vėliau ją ir nagrinėti.

Teismo kalba. Teisena Konstituciniame Teisme vyksta, sprendimai priimami ir skelbiami lietuvių kalba. Dokumentai, surašyti kitomis kalbomis, teikiami ir skelbiami išversti į lietuvių kalbą ir notaro patvirtinti. Posėdžio dalyviams, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė naudotis vertėjo paslaugomis.

Kalbos principas, kurio laikomasi konstituciniame teisminiame procese, yra tapatus tam, kuris veikia ir bendrosios jurisdikcijos teismuose. Jis remiasi Konstitucijos nuostatomis, kad valstybinė kalba – lietuvių kalba (14 str.) ir kad teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba (117 str.).

2.3. Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka

Konstitucinių teismų, taip pat bendrosios jurisdikcijos aukščiausiųjų teismų, kurie įgyvendina konstitucinę kontrolę, teisėjų skaičius yra nedidelis (Prancūzijoje, Rumunijoje – 9, Italijoje, Vengrijoje – 15, Rusijoje – 19). Kai kuriose šalyse yra numatyti ir atsarginiai teisėjai. Štai Austrijos Konstitucijoje numatyta, kad Konstitucinį teismą sudaro Pirmininkas, Pirmininko pavaduotojas, 12 narių ir 6 atsarginiai nariai. Kadangi teisėjų skaičius yra įtvirtintas konstitucijose, nėra didesnių galimybių jį keisti siekiant politinių tikslų.

Nagrinėjant konstitucinių teismų sudarymo tvarką, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad jų sudarymas remiasi kitomis taisyklėmis negu tos, kurios taikomos formuojant bendrosios jurisdikcijos teismus.

Pirma. Esminis skirtumas yra tas, kad sudarant konstitucinius teismus, dalyvauja ne viena valdžia, o kelios. Išimčių yra nedaug (Lenkija, Slovakija, Vokietija, Vengrija). Vokietijoje pusę Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjų renka bundestagas, o kitą pusę – bundesratas.

Beveik be išimčių, formuojant konstitucinius teismus, dalyvauja dvi valstybės valdžios (įstatymus leidžiančioji ir vykdomoji), o labai dažnai ir visos trys (įstatymus leidžiančioji, vykdomoji, teisminė). Štai Austrijoje Prezidentas skiria dalį konstitucinio teismo teisėjų vyriausybės teikimu. Prancūzijoje tris Konstitucinės Tarybos narius skiria Prezidentas, o kitus

šešis – Prancūzijos parlamento rūmų - Nacionalinio susirinkimo ir Senato pirmininkai.

Bulgarijoje, Italijoje, Ispanijoje, Moldovoje, Mongolijoje konstitucinių teismų formavime dalyvauja visų trijų valdžių institucijos. Štai Ispanijoje Konstitucinio Teismo teisėjus skiria Karalius, tačiau jų kandidatūras teikia parlamento rūmų (deputatų rūmų ir senato) pirmininkai, vyriausybė, taip pat magistratūros aukščiausioji taryba. Italijoje Konstitucinio Teismo po lygiai teisėjų (po 5) skiria Respublikos Prezidentas, parlamentas bendrame rūmų posėdyje, taip pat bendroji ir administracinė magistratūros. Bulgarijoje trečdalį Konstitucinio Teismo teisėjų skiria Prezidentas, trečdalį – parlamentas (Liaudies susirinkimas), o kitas trečdalis renkamas Aukščiausiojo kasacinio teismo ir Aukščiausiojo administracinio teismo teisėjų bendrame susirinkime.

Gali kilti klausimas, kodėl konstitucinių teismų sudarymo tvarka skiriasi nuo bendrosios jurisdikcijos teismų sudarymo tvarkos. Atsakymas būtų susijęs su konstitucinių teismų konstitucinio statuso ypatumais ir jų vieta valstybės valdžios institucijų sistemoje. Nustatant būtent tokią konstitucinių teismų sudarymo tvarką, siekiama izoliuoti šiuos teismus nuo politinių poveikių, taip pat užtikrinti jų nepriklausomumą nuo kurios nors vienos valdžios. Ar pasiekama šio tikslo? Galima teigti, kad iš esmės – taip. Tačiau negalima neatkreipti dėmesio į kai kuriuos šios problemos aspektus. Reikalas tas, kad taip sudarant konstitucinius teismus, neišvengiamai įgyvendinamas politinis atstovavimas teismuose, o teisėjų parinkimas ir skyrimas tampa ir politinio proceso dalimi. Tai patvirtina konkrečių šalių pavyzdžiai. Štai Vokietijoje nusistovėjo tvirta konstitucinė politinė tradicija, pagal kurią teisėjų kandidatūrų parinkimo, pasiūlymo prerogatyva priklauso pagrindinėms parlamentinėms politinėms partijoms.

Antra. Konstitucinių teismų būdingas bruožas yra tas, kad jų teisėjai skiriami ne iki gyvos galvos kaip bendrosios jurisdikcijos teismų teisėjai, tačiau palyginti trumpai kadencijai (Portugalijoje – 6 m., Bulgarijoje, Vengrijoje, Rumunijoje – 9 m., Albanijoje, Rusijoje – 12 m.). Išimtis yra Austrija, Armėnija, Turkija, kur teisėjai paskiriami iki jie sulauks tam tikro amžiaus. Austrijos Konstitucijoje nustatyta, kad teisėjas gali eiti savo pareigas iki 70 metų.

Vienose šalyse (Bulgarija, Italija, Marokas) teismo sudėtis nekeičiama per visą teisėjų kadencijos laiką, o kitose (Ispanija, Lenkija) šalyse įgyvendinama teisėjų sudėties rotacija, kai nustatytais laikotarpiais pakeičia dalis konstitucinių teismų teisėjų. Daugumoje šalių yra nustatyta, kad konstitucinio teismo teisėju asmuo gali būti išrinktas tik vienai kadencijai.

Nustatant trumpą teisėjų kadenciją, nuolatinę teismo sudėties rotaciją ir ribojimą eiti šias pareigas daugiau kaip vieną kadenciją, didinamas politinis pasitikėjimas teismais. Kartu pastebėtini ir tokios tvarkos trūkumai – kandidatai į teisėjus ir teisėjai gali būti įtraukti į politinį procesą, tapti politinių susitarimų dalyviais.

Trečia. Konstitucinių teismų ir bendrosios jurisdikcijos teismų sudarymo skiriamasis bruožas yra ir tas, kad šių teismų teisėjais gali būti skiriami ne tik karjeros teisėjai, tačiau ir žymiausi mokslininkai, aukštųjų teisės mokyklų dėstytojai, advokatai, asmenys, kurie prieš tai dirbo valstybės tarnyboje, politikai. Daugelio šalių konstitucijose yra nustatyti reikalavimai, kurie taikomi kandidatams į teisėjus. Štai Lenkijoje yra numatyta, kad tokie asmenys turi išsiskirti savo teisinėmis žiniomis. Albanijos Konstitucijoje nurodyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjais renkami aukštų profesinių ir moralinių savybių teisininkai, turintys ne mažesnę kaip 15 metų teisinio darbo stažą. Panašiai suformuluota ir Rumunijos bei Slovakijos konstitucijose. Kroatijoje Konstitucinio teismo teisėjais gali būti renkami asmenys iš žymiausių teisininkų: teisėjai, prokurorai, advokatai ir universitetų teisės profesoriai.

Nors beveik visose šalyse yra nustatytas reikalavimas, kad konstitucinės kontrolės institucijų nariais gali būti tik asmenys su aukštuoju teisiniu išsilavinimu, tačiau yra ir išimčių. Štai į Prancūzijos Konstitucinės Tarybos sudėtį įeina visi buvusieji Prancūzijos Respublikos Prezidentai.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 103 str. ir Konstitucinio Teismo įstatymo 4 str. Teismą sudaro 9 teisėjai. Juos skiria Seimas 9 metams ir tik vienai kadencijai. Konstitucinio Teismo teisėjų sudėtis atnaujinama vienu trečdaliu kas treji metai. Po tris kandidatus į Konstitucinio Teismo teisėjus pateikia Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Teisėjų kadencijos pabaiga yra atitinkamų metų kovo mėnesio trečiasis ketvirtadienis. Valstybės pareigūnai, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją teikiantys Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūras, privalo ne vėliau kaip prieš tris mėnesius iki eilinės teisėjų kadencijos pabaigos pateikti Seimui naujų teisėjų kandidatūras. Naujai paskirti teisėjai Seime prisiekia paskutinę iki jų kadencijos pradžios darbo dieną. Nustatytu laiku nepaskyrus naujo teisėjo, jo pareigas eina kadenciją baigęs teisėjas tol, kol bus paskirtas ir prisieks naujas teisėjas. Kai Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimai nutrūksta pirma laiko, į laisvą vietą likusiam kadencijos laikui nustatyta bendra tvarka skiriamas naujas teisėjas. Jeigu teisėjas šias pareigas ėjo ne ilgiau kaip šešerius metus, tai jis po ne trumpesnės kaip trejų metų pertraukos gali eiti teisėjo pareigas dar vieną kadenciją.

Pagal 1992 m. lapkričio 6 d. įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ Konstitucinio Teismo teisėjai, o iš jų –

Konstitucinio Teismo pirmininkas – turėjo būti paskirti ne vėliau kaip per vieną mėnesį po Respublikos Prezidento išrinkimo. Pirmą kartą skiriant teisėjus, trys iš jų turėjo būti skiriami trejiems metams, trys – šešeriems ir trys – devyneriems. Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, siūlydami skirti Konstitucinio Teismo teisėjus, turėjo nurodyti, kuriuos iš jų skirti trejiems, šešeriems ir devyneriems metams. Minėtame įstatyme taip pat buvo nustatyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjai, kurie bus skiriami trejiems ir šešeriems metams, po ne trumpesnės kaip trejų metų pertraukos galės užimti šias pareigas dar vieną kadenciją.

Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka užtikrina nuolatinį Konstitucinio Teismo teisėjų sudėties atnaujinimą, Konstitucijoje įtvirtintą Konstitucinio Teismo teisėjų rotacijos principą. Būtina pabrėžti, kad tokia Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka skiriasi nuo bendrosios jurisdikcijos teismų sudarymo tvarkos. Rotacijos principas, kuriuo remiantis formuojamas Konstitucinis Teismas, taip pat patvirtina Konstitucinio Teismo išskirtinumą valstybės valdžios institucijų sistemoje.

Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūroms keliami ypatingi reikalavimai. Teisėju gali būti skiriamas nepriekaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnį kaip dešimties metų teisinio ar mokslinio pedagoginio darbo pagal teisininko specialybę stažą. Kandidatų į teisėjus pavardės skelbiamos spaudoje. Vėliau jas svarsto Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas uždaramame posėdyje ir po to savo išvadą praneša Seimui.

Konstitucinio teismo pirmininkas užima vieną svarbiausių vietų valstybės pareigūnų hierarchijoje, todėl daugelio šalių konstitucijose yra numatyta speciali jo rinkimo ar skyrimo tvarka. Nors ši procedūra įvairiose šalyse skiriasi, tačiau visada pirmininkas skiriamas iš jau išrinktų ar paskirtų teisėjų. Dar vienas bendras bruožas yra tas, kad skiriant pirmininką, taip pat kaip ir teisėjus, dalyvauja kelių valdžių institucijos. Štai Kazachstane, Prancūzijoje konstitucinės kontrolės institucijos (Konstitucinės Tarybos) vadovą skiria tų šalių prezidentai. Tokia tvarka sudaro prielaidas valstybės vadovui skirti politiškai jam artimą asmenį. Siekiant išvengti akivaizdaus pirmininko skyrimo proceso politizavimo, valstybės vadovo teisė daugelyje šalių ribojama įvairiomis taisyklėmis. Antai Lenkijoje Konstitucinio Tribunolo pirmininką ir vicepirmininką skiria Respublikos Prezidentas iš tų kandidatų, kuriuos jam pasiūlo Konstitucinio Tribunolo teisėjų bendras susirinkimas. Austrijos Konstitucinio Teismo pirmininką skiria Prezidentas, o kandidatūrą siūlo Vyriausybė.

Yra valstybių, kuriose konstitucinio teismo vadovą renka patys teisėjai. Tokioje tvarkoje nors ir galima būtų įžvelgti kai kurių neigiamų aspektų, tačiau iš esmės toks konstitucinio teismo išrinkimo būdas užtikri-

na dar ženklėsnį teismo savarankiškumą ir nepriklausomumą. Tokia tvarka konstitucinių teismų pirmininkai renkami Bulgarijoje, Vengrijoje, Italijoje, Portugalijoje, Rusijoje.

Tais atvejais, kai konstitucinio teismo pirmininką renka patys konstitucinio teismo teisėjai, dažnai taikoma dar viena taisyklė – teismo pirmininkas išrenkamas ne visai jo kaip teisėjo kadencijai, bet konstitucijoje ar įstatymuose numatytam terminui. Paprastai šis terminas siejamas su teisėjų rotacijos laikotarpiais. Štai Italijos Respublikos Konstitucijoje yra numatyta, kad Konstitucinis Teismas iš savo teisėjų renka pirmininką, kurio įgaliojimų trukmė – 3 metai. Jis gali būti perrenkamas į šias pareigas savo kaip teisėjo kadencijos laikui.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra nustatyta, kad Konstitucinio Teismo pirmininką iš šio Teismo teisėjų skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Jis skiriamas tada, kai jau paskirti visi Konstitucinio Teismo teisėjai. Tai viena pagrindinių Teismo pirmininko skyrimo sąlygų. Nei Konstitucijoje, nei Konstitucinio Teismo įstatyme nėra nurodyta pirmininko įgaliojimų trukmė. Darytina išvada, kad pirmininko kadencija sutampa su jo kaip teisėjo įgaliojimų trukme. Įgaliojimai gali nutrūkti tik tais pagrindais, kurie numatyti Konstitucijoje.

Asmuo, paskirtas Konstitucinio Teismo teisėju, prieš pradėdamas eiti savo pareigas Seimo posėdyje, prisiekia. Priesaiką priima Seimo Pirmininkas Seimo posėdyje. Priesaiką priimama laikantis tų taisyklių, kurios nustatytos Seimo narių priėmimo procedūrai. Teisėjas, įstatymuose nustatyta tvarka neprisiekęs arba prisiekęs su išlyga, netenka teisėjų įgaliojimų. Dėl to Seimas priima nutarimą.

2.4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija

2.4.1. Konstitucinės kontrolės institucijų įgaliojimai

Apibūdinant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetenciją, tikslinga atsižvelgti ir į kai kuriuos lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomus teisinius reiškinius, kurie vienaip ar kitaip atsispindi ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso turinyje.

Įgaliojimai, kuriuos vykdo konstitucinės kontrolės institucijos, nors ir turi nemažai bendrųjų bruožų, tačiau ženkliai skiriasi pagal kontroliuojamus objektus, kontrolės formą ir jos apimtį (ribas). Šiuos skirtumus lemia šalies teisinės sistemos charakteristika, politinės ir teisinės tradicijos ir kiti faktoriai. Šiuo atžvilgiu yra prielaidų išskirti kelias konstitucinės kontrolės grupes.

Pirma. Tose šalyse, kuriose konstitucinę kontrolę įgyvendina bendrosios jurisdikcijos teismai (JAV), ši teismų funkcija formaliai neišskiriama į atskirą teisminės valdžios veiklos barą ir vykdoma nagrinėjant visas teismines bylas. Nors JAV Konstitucijoje tiesiogiai nereglamentuojama teismų įgyvendinama konstitucinė kontrolė, tačiau apie Aukščiausiojo Teismo kompetenciją užsimenama įstatyme, kuriuo reguliuojama teismų santvarka. Jame nurodyta, kad Aukščiausiasis Teismas nagrinėja apeliacijas dėl tų teismų sprendimų, kuriais Kongreso aktai buvo pripažinti nekonstituciniais.

Antra. Tų šalių teisinėse sistemose, kuriose veikia specializuota konstitucinė kontrolė, konstitucinio teismo kompetencija paprastai nustatyta konstitucijose. Daugeliu atvejų tai reiškia, kad teismų įgaliojimų sąrašas yra baigtinis, jo negali nei plėsti, nei siaurinti parlamentai paprastaisiais įstatymais ar vykdomosios valdžios institucijos. Tiesa, yra ir išimčių. Antai Ispanijos Konstitucijoje nurodoma, kad Konstitucinio Teismo įgaliojimai gali būti įtvirtinti ne tik Konstitucijoje, tačiau ir įstatymuose. Panašiai suformuluota ir Vokietijos Konstitucijoje. Čekijos Respublikos Konstitucijos 87 str. 2 d. yra numatyta, kad dalis Konstitucinio Teismo įgaliojimų įstatymu gali būti perduota Aukštajam administraciniam teismui. Nurodoma, kad pastarajam teismui gali būti pavesta priimti sprendimus panaikinti teisės aktus ar atskiras jų nuostatas, jeigu jie prieštarauja įstatymui, taip pat spręsti kompetencijos ginčus tarp valstybės ir teritorinių savivaldos institucijų.

Daugelio mokslininkų nuomone, konstitucinių teismų statuso, taip pat kompetencijos reguliavimas konstitucijose yra pozityvus reiškinys įvairiais aspektais. Svarbiausia yra tai, kad kompetencijos konstitucinis įtvirtinimas didina konstitucinių teismų nepriklausomybę nuo politinės valdžios – įstatymų leidimo ir vykdomosios, – stiprina jo teisinių pozicijų stabilumą, užtikrina konstitucinės kontrolės tradicijos brendimo nepertraukiamumą.

Trečia. Dar kitaip konstitucinės kontrolės institucijų kompetencija apibrėžiama tose šalyse, kuriose veikia vadinamasis modifikuotas amerikietiškas konstitucinės kontrolės modelis. Štai Japonijos Konstitucijos 81 str. skelbiama, kad Aukščiausiasis Teismas yra aukščiausiosios instancijos teismas, kuris įgaliotas spręsti bet kurio įstatymo, įsakymo, nurodymo ar bet kurio oficialaus akto konstitucingumą.

Graikijoje konstitucinės kontrolės vykdymas išskaidytas, jos įgyvendinimo prerogatyvos suteiktos ir bendrosios jurisdikcijos teismams, ir administracinės jurisdikcijos teismams. Štai Konstitucijos 98 str. 4 d. nurodyta, kad teismai privalo netaikyti įstatymo, kurio turinys prieštarauja Konstitucijai. 95 str. įtvirtinta, kad Valstybės tarnyba gali panaikinti administracinės valdžios aktus, jeigu jais buvo viršyti valdžios įgaliojimai

arba pažeisti įstatymai. 100 str. nustatyta Aukščiausiojo specialiojo teismo teisė nustatytais atvejais pripažinti, kad įstatymo nuostata prieštarauja Konstitucijai. Tokiu atveju įstatymo nuostata nustoja galioti nuo Teismo sprendimo paskelbimo ar praėjus tam laikui, kuris yra nustatytas Teismo sprendimo.

Ketvirta. Pagal konstitucinės kontrolės objektų apimtį gali būti išskiriama **universal** ir **ribota** konstitucinė kontrolė. Universalios kontrolės atveju konstitucinės kontrolės institucijos iš esmės neribojamos, kokių teisės aktų konstitucingumą gali tikrinti. Tokios kontrolės pavyzdys yra JAV ir jai artimos teisinės sistemos, nes teismai gali spręsti visus civilinius ieškinius, konstitucinius konfliktus, kurie iškyla nagrinėjant administracines ir baudžiamąsias bylas.

Sudėtingesnė situacija formuluojant konstitucinės kontrolės institucijų tikrinimo objektus yra tose teisinėse sistemose, kuriose įtvirtintas europietiškas modelis, arba jam artimose. Šiuo atveju konstitucinės kontrolės objektų sąrašas gali būti labai platus, t.y. artėjantis prie universalumo, ir atvirkščiai – nedidelis, t.y. numatantis tik pagrindinius aukščiausio rango teisės aktus. Prie tų šalių, kuriose konstitucinio teismo tikrinamų teisės aktų sąrašas yra platus, priskirtina Vengrija. Šios šalies Konstitucijoje numatyta, kad Konstitucinis Teismas tikrina teisės normų konstitucingumą ir sprendžia kitus klausimus, kuriuos įstatymas priskiria jo kompetencijai. Labai plati Slovakijos, Austrijos, Vokietijos konstitucinių teismų kompetencija.

Lyginamojoje konstitucinėje teisėje nėra vieningos nuomonės dėl konstitucinės kontrolės institucijų kompetencijos ribų. Pagaliau tai yra ne pagrindinė konstitucinės justicijos organizavimo problema. Praktika rodo, kad ir plati, ir siaura konstitucinių teismų kompetencija gali būti efektyvi ir užtikrinant konstitucinį teisėtumą. Kartu pažymėtina, kad pastebima akivaizdi konstitucinės kontrolės institucijų kompetencijos plėtimo tendencija. Pradėjus nuo tradicinės – teisės aktų teisėtumo tikrinimo – funkcijos, konstitucinė kontrolė išsiplėtė ir apima vis platesnes jau ne tik teisinio, bet ir politinio gyvenimo sritis.

2.4.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija

Apibūdinant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetenciją, visų pirma būtina atsižvelgti į tai, kad jo statuso ir atskirai kompetencijos suregulavimas pagrįstas europietiška konstitucinės kontrolės tradicija; joje svarbiausieji konstitucinių teismų įgaliojimai įtvirtinti konstitucijose. Kiti konstitucinių teismų veiklos klausimai reguliuojami konstitucinių teismų įstatymais. Nemaža teisminės veiklos klausimų reguliuojami teismų reglamentais, kuriuos priima patys konstituciniai teismai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija yra įtvirtinta Konstitucijos 105 str.

Šiame straipsnyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja ir priima sprendimus, ar neprieštarauja Konstitucijai Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai.

Konstitucinis Teismas taip pat nagrinėja, ar neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams: Respublikos Prezidento aktai, Respublikos Vyriausybės aktai.

Konstitucinis Teismas teikia išvadas: 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkalto byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nurodytų Konstitucinio Teismo įgaliojimų sąrašas yra baigtinis, taigi ir Teismo įgaliojimų plėtimas ar siaurinimas visada bus susijęs su tam tikrais Konstitucijos pakeitimais ar papildymais. Toks konstitucinis reguliavimas sudaro prielaidas nenutrūkstamai gausinti teisminės veiklos patyrimą, formuotis ilgalaikiai Konstitucijos normų interpretavimo kultūrai ir, suprantama, tradicijai.

Daugelio mokslininkų nuomone, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija yra optimali, nes Teismas kontroliuoja tik aukščiausiosios teisinės galios teisės aktų konstitucingumą. Teismo įgaliojimų sričiai nepriklauso ministerijų, kitų valdymo institucijų, tarp jų apskričių administracijų, teisės aktų teisėtumo tikrinimas. Konstitucinis Teismas taip pat nevertina, ar savivaldybių aktai derinasi su Konstitucija ir įstatymais. Šiuos klausimus sprendžia atitinkamai bendrosios ir administracinės jurisdikcijos teismai.

Iš Konstitucijoje suformuluotos Konstitucinio Teismo kompetencijos seka svarbiausia išvada – pagrindinė Teismo funkcija yra tikrinti, **ar teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai**. Įgyvendindamas šią funkciją, Konstitucinis Teismas vykdo ir pagrindinę savo priedermę – užtikrina Konstitucijos viršenybę Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje, nes būtent teisės normų kuriamoje veikloje dažniausiai pažeidžiamos konstitucinės normos ir nuostatos, prasilenkiama su principais, kurie tiesiogiai suformuluoti Konstitucijoje, arba su tais, kurie remiasi konstitucinių normų visuma, ar su tos visumos tam tikra dalimi. Beje, būtina pabrėžti tą aplinkybę, kad Konstitucinis Teismas, siekdamas įsitikinti ir nustatyti, ar teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, išreiškia savo nuomonę ne tik dėl jos atitikimo konstitucinėms normoms, bet ir konstituciniams principais. Tokia Teismo pozicija susiklostė neatsitiktinai – ji remiasi ir konstitucine nuostata, kad Konstitucija yra vientisas aktas. Ši nuostata reiškia

ir tai, kad Konstitucijos vientisumo sampratą sudaro ne tik jos normos ir nuostatos, bet ir principai, t.y. vieningas konstitucinis „audinys“. Interpretuodamas Konstitucijos 6 str. turinį, Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos Ketvirto protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ pabrėžė: „...Konstitucijos vieningumas pirmiausia reiškia tai, kad konstitucinės nuostatos yra susijusios ne tik formaliai, pagal Konstitucijos normų išdėstymo struktūrą, bet ir pagal jų turinį šis normų vieningumas reiškia, kad tiek Konstitucijos preambulė, tiek jos skirsniai bei straipsniai sudaro prasmingą Konstitucijos visumą“.

Teisės akto atitikimą Konstitucijai Konstitucinis Teismas tikrina pagal kelis parametrus – normų turinį, reguliavimo apimtį, formą, Konstitucijoje nustatytą priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ar įsigaliojimo tvarką (Konstitucinio Teismo įstatymo 63 str.). Taigi galima konstatuoti, kad Konstitucinis Teismas įgyvendina ir formaliąją, ir materialiąją teisinę kontrolę.

Teisės akto konstitucingumo vertinimas **pagal normų turinį** visų pirma reiškia tai, kad Teismas turi išsiaiškinti, ar teisės normoje nustatytos teisinių santykių subjektų teisės ir pareigos atitinka Konstitucijoje išreikštą poziciją šiuo klausimu. Teisės akto ar jo dalies teisėtumas **pagal reguliavimo apimtį** suponuoja tai, kad teisės normos kūrėjas negalėjo priimti tokių taisyklių, kurių nustatymas nepriklauso jo kompetencijai, t.y. jis peržengė tas reguliavimo ribas, kurios nustatytos jo kompetencijoje. Kadangi **teisės akto formos** klausimas yra vienas svarbiausių teisėkūroje, todėl suprantama, kad akto formos problema aktuali ir konstitucinio teisėtumo atžvilgiu. Panašiai galima samprotauti ir dėl teisės aktų konstitucingumo pažeidus jų **priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ir įsigaliojimo tvarką**. Štai Konstitucinis Teismas 1994 m. sausio 19 d. nutarime konstatavo, kad įstatymų leidėjas gali reguliuoti savininkų ir kitų nuosavybės teisinių santykių dalyvių subjektines teises tik įstatymu nustatydamas šių teisių turinį. Tuo tarpu 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarime „Dėl žemės reformos pagrindinių kryptių“ yra suformuluoti teiginiai, kurie pagal savo prasmę yra naujos normos, iš esmės keičiančios esamą teisinę situaciją. Seimas, ne įstatymu, o nutarimu sureguliuavęs žemės nuosavybės santykius, neatsižvelgė į tai, kad jis gali priimti nutarimus tik dėl savo išleistų įstatymų įgyvendinimo. Be to, minėtas Seimo nutarimas buvo svarstomas taikant įstatymų leidybos procedūrą, bet pasirašytas ir paskelbtas ne Respublikos Prezidento, o Seimo Pirmininko, tačiau pagal priėmimo procedūrą, reguliavimo apimtį ir normų turinį prilygintinas įstatymui. Atsižvelgdamas į šiuos aspektus, Konstitucinis Teismas pripa-

žino, kad 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimas **pagal formą** prieštarauja Konstitucijos 23 str. ir 67 str. 2 p.

Būtina pabrėžti dar vieną esminę aplinkybę – Konstitucinis Teismas gali pripažinti teisės aktą (ar jo dalį) prieštaraujančiu Konstitucijai, jeigu buvo pažeistas bent vienas iš teisės aktų teisėtumo parametrų – pagal normų turinį; pagal reguliavimo apimtį; pagal formą; pagal priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ar įsigaliojimo tvarką. Bet kurios taisyklės pažeidimas gali sąlygoti teisės akto (ar jo dalies) pripažinimą prieštaraujančiu Konstitucijai.

Kiekvieno teisės akto vertinimas, ar jis atitinka Konstituciją, turi būdingų bruožų ir ypatumų, todėl tikslinga juos apžvelgti atskirai.

2.4.3. Įstatymų teisėtumo klausimas

Įstatymų konstitucingumo problema yra viena aštriausių politinių teisinių aktualijų jau vien todėl, kad įstatymai yra politinės institucijos – Seimo – politinės veiklos rezultatas. Kita vertus, įstatymais reguliuojami patys svarbiausi visuomeniniai santykiai, todėl jais gali būti padaryti patys sunkiausi Konstitucijos pažeidimai. Yra dar vienas šio klausimo aspektas. Reikalas tas, kad tokio ydingo įstatymo pagrindu bus leidžiami ministerijų, kitų valdymo institucijų, savivaldybių teisės aktai, kurie, bus realizuojami teismų veikloje. Jais žmonės vadovausis socialiniuose santykiuose.

Atsižvelgiant į visa tai, galima konstatuoti, kad įstatymo teisėtumo užtikrinimas yra viena svarbiausių konstitucinio teisėtumo įtvirtinimo prielaidų. Taip pat reikia pastebėti, kad neturėtų būti griaunamas įstatymų autoritetas vien dėl menkiausios abejonės jo teisėtumo klausimu. Reikia pripažinti, kad įstatymų leidyboje galioja ir įstatymų teisėtumo prezumpcijos principas – įstatymas laikomas atitinkančiu Konstituciją iki tol, kol nebus pareikšta oficiali Konstitucinio Teismo pozicija šiuo klausimu.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 105 str. 1 d. įtvirtinta Konstitucinio Teismo teisė spręsti, ar įstatymai neprieštarauja Konstitucijai, tartum nekelia jokių papildomų problemų, t.y. tartum seka išvada, kad Teismas gali vertinti visų įstatymų teisėtumą. Tačiau taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Jeigu praktinėje veikloje Konstitucinis Teismas iki šiol tiesiogiai nesusidūrė su šios srities problemomis, tai ateityje taip gali atsitikti.

Pirmasis klausimas gali būti toks: ar Konstitucinio Teismo tikrinimo objektai yra tie įstatymai, kurie buvo priimti prieš Konstitucijos įsigaliojimą? Vienareikšmio atsakymo į šį klausimą nėra. Dėl šios problemos skiriasi ne tik mokslininkų nuomonės, bet ir konstitucinių teismų pozicijos.

1992 m. lapkričio 6 d. įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ yra nustatyta, kad įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis. Aiškinantis šią įstatymo nuostatą, galima daryti prielaidą, kad pagrindinė pareiga suderinant senuosius įstatymus su Konstitucija tenka Seimui kaip įstatymų leidėjui. Kita vertus, teiginio „... galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai“ turinys yra neatskleistas, nes nėra nustatytas tiesioginis įgyvendinimo mechanizmas. Galima manyti, kad „senųjų“ teisės normų konstitucingumą galėjo spręsti bendrosios jurisdikcijos teismai netaikydami jų konkrečiose bylose. Taip pat nėra abejonės, kad ir Konstitucinis Teismas gali tokias normas pripažinti prieštaraujančiomis Konstitucijai bent jau materialiosios konstitucinės kontrolės prasme. Koks bebūtų galutinis atsakymas, tačiau nederėtų visiškai ignoruoti „senojo“ parlamento ir „senųjų“ teisės aktų prestižo. Todėl kai kurie mokslininkai daro galutinę išvadą, kad nebūtina pavesti konstituciniams teismams vertinti „senųjų“ teisės aktų konstitucingumą¹⁹, nes suderinti buvusius įstatymus su Konstitucija visų pirma yra įstatymų leidėjo funkcija.

Antra. Ar gali būti konstitucinės kontrolės objektais konstituciniai įstatymai, apie kuriuos rašoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 str. 3 d.? Atsakant į šį klausimą reikėtų įvertinti keletą aplinkybių, susijusių su konstitucinių įstatymų specifika Lietuvos teisės sistemoje.

Pirmiausia atsižvelgtina į tai, kad konstituciniais įstatymais pagal Lietuvos Respublikos Seimo Statuto 168 str. laikytini: 1) Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai, taip pat Konstitucijos pataisai; 2) tiesiogiai Konstitucijoje įvardyti įstatymai ir kiti konstitucines normas sukonkretinantys įstatymai, nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo.

Būtina turėti galvoje ir tai, kad įvairių kategorijų konstituciniai įstatymai priimami ir keičiami skirtinga tvarka. Štai 1991 m. vasario 11 d. konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ teiginys „*Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika*“ gali būti pakeistas tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę. Konstituciniai įstatymai, kurie įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą, gali būti keičiami ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Konstitucijos keitimo įstatymas gali būti priimtas ne mažesne kaip 2/3 visų Seimo narių balsų dauguma. Gilinantis į šią problemą, būtų galima atkreipti dėmesį ir

¹⁹ *Steinberger H.* Models of constitutional jurisdiction. European Commission for democracy through Law. 1993. P. 12.

į kitus būdingus konstitucinių įstatymų teisinius bruožus.

Taigi atsakant į klausimą, ar gali būti konstitucinės kontrolės objektais konstituciniai įstatymai, negalima neatsižvelgti į skirtingą šių įstatymų pobūdį ir galią. Tačiau galima daryti ir keletą apibendrinančių išvadų.

Nėra jokios abejonės, kad visi naujai priimami konstituciniai įstatymai gali būti tikrinami konstitucingumo atžvilgiu formaliąja prasme, t.y. pagal šių teisės aktų formą, taip pat pagal Konstitucijoje nustatytą priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ar įsigaliojimo tvarką. Šie pažeidimai gali būti visiškai akivaizdi prielaida pripažinti konstitucinį įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai.

Sudėtingesnis klausimas būtų tuo atveju, jeigu iškiltų konstitucinio įstatymo konstitucingumo problema materialiąja prasme, t.y. pagal jo turinį ir reguliavimo apimtį. Yra svarių argumentų, kurie pagrindžia Konstitucinio Teismo prerogatyvas vertinti ir konstitucinių įstatymų teisėtumą. Tokia išvada remiasi tuo, kad Konstitucijos normų sistemoje yra tokių, kurios laikytinos konstitucinės santvarkos šerdimi. Jos išsiskiria iš kitų ne tik sudėtingesne keitimo tvarka, bet ir savo politinio ir teisinio turinio fundamentalumu. Tokia konstitucinė nuostata suformuluota Konstitucijos 1 str., kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Ji glaudžiai susijusi su Konstitucijos preambule, kuri taip pat yra Konstitucijos visumos neatskiriamas dalis. Taigi nėra abejonės, kad konstituciniai įstatymai, tarp jų ir Konstitucijos pataisos, kurios prieštarauja Konstitucijos 1 str., gali būti pripažinti esą neteisėti. Panašiai galima samprotauti ir dėl kitų konstitucinių nuostatų ir normų.

Trečia. Ar yra konstitucinės kontrolės objektai referendumu priimti įstatymai? Tiesioginio atsakymo nėra nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, nei Konstitucinio Teismo įstatyme. Šis klausimas iš esmės neišsprendžiamas ir lyginamojoje konstitucinėje teisėje. Nepaisant to, galima daryti kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas.

Visų pirma neturėtų kilti didesnių abejonų dėl to, kad konstituciniai teismai gali tikrinti referendumu priimtų įstatymų konstitucingumą formaliąja prasme, nes ir referendumų metu gali būti pažeistos nustatytos įstatymų priėmimo taisyklės. Neatsitiktinai kai kurių šalių konstitucijose yra numatyta konstitucinių teismų funkcija spręsti konstitucinius konfliktus dėl referendumų organizavimo ir surengimo teisėtumo. Atsakymas į iškeltą klausimą yra nesudėtingas ir tuo atveju, kai konstitucijose yra suformuluoti tam tikri ribojimai. Štai Italijos Respublikos Konstitucijos 75 str. yra numatyta, kad referendumai negali būti rengiami dėl mokesčių, biudžeto įstatymų priėmimo, amnestijos paskelbimo ar malonės suteikimo, taip pat dėl tarptautinių sutarčių ratifikavimo. Neatsitiktinai Italijos

Konstitucinio Teismo kompetencijoje numatyta, kad jis sprendžia visų įstatymų konstitucingumą.

Tose šalyse, kurių konstitucijose nėra nustatyti apribojimai dėl referendumuose svarstomų klausimų pobūdžio, referendumuose priimtų įstatymų teisėtumo tikrinimas materialiąja prasme yra problemiškas. Esminė aplinkybė yra ta, kad referendume, kuris yra svarbiausia tiesioginė demokratijos forma, realizuojamas Tautos suverenitetas, kurio niekas negali varžyti ar savintis visai Tautai priklausančių galių (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 str.). Ši esminė sąlyga suponuoja išvadą, kad konstituciniai teismai, kaip ir kiti konstitucinių santykių subjektai, neturi konstitucinių prielaidų riboti Tautos galių, kontroliuoti referendumu priimtų įstatymų konstitucingumo. Prancūzijos Konstitucinė Taryba 1962 m. priimtuose nutarimuose pareiškė, kad referendumu priimti įstatymai negali būti konstitucinės kontrolės objektas jau vien todėl, kad jie tiesiogiai išreiškia nacionalinį suverenitetą. Be to, Konstitucinė Taryba pareiškė, kad ji yra viešosios valdžios veiklos reguliuotoja, o referendumas nesudaro tos veiklos dalies²⁰.

Atsižvelgiant į nurodytus motyvus, darytina išvada, kad ir Lietuvos konstitucinėje sistemoje Konstitucinis Teismas neturi galių vertinti, ar referendumu priimti įstatymai materialiąja prasme atitinka Konstituciją.

Galima pastebėti ir dar vieną papildomą šio klausimo aspektą. Reikaltas, kad 1994 m. liepos 22 d. nutarime, kuriame buvo įvertintas referendumo įstatymo tam tikrų pataisų konstitucingumas, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad bet kokie Konstitucijoje nenumatyti apribojimai rengti referendumą turi būti laikomi kaip Tautos suverenių galių pažeidimas. Suprantama, kad tokie apribojimai gali būti pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai.

2.4.4. Kitų Seimo priimtų aktų teisėtumo klausimas

Konstitucinio Teismo galios tikrinti kitų Seimo priimtų aktų teisėtumą visų pirma remiasi Konstitucijos viršenybės principu, kuris yra privalus Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjui – Seimui. Kita vertus, Seimas neturi konstitucinių galimybių pažeisti savo paties priimtų įstatymų. Visa tai suponuoja konstitucines prielaidas tikrinti ir kitų Seimo priimtų aktų konstitucingumą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad, be įstatymų, Seimas priima nutarimus (58 str. 1 d., 67 str. 3 p.) ir tvirtina Seimo statutą, kuris turi įstatymo galią (76 str.). Seimo statute (29 skirsnyje) yra numatyta, kad Seimas taip pat priima rezoliucijas, kreipimusis, deklaracijas.

²⁰ Sraunitelnoje konstitucionoje pravo. Moskva, 1996. S. 220, 221.

Atsižvelgiant į 1994 m. sausio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarime suformuluotą teisinę poziciją, kad „Seimo poįstatyminiai aktai negali prieštarauti Konstitucijai ir Seimo išleistiems įstatymams, o juo labiau negali keisti įstatymų normų, jų turinio“, darytina išvada, kad ir Seimo statusas, ir nutarimai, rezoliucijos, kreipimaisi, deklaracijos yra konstitucinės kontrolės objektai.

Būtina pabrėžti dar vieną aplinkybę – užsienio šalių konstitucinės kontrolės institucijų kompetencijos raida patvirtino tai, kad vis daugiau dėmesio skiriama parlamentų priimtų kitų aktų teisėtumui, o ypač – parlamento reglamentų konstitucingumui. Paplitusi nuomonė, kad tokia kontrolė užtikrina konstitucinį teisėtumą pačiame parlamente, yra parlamento narių, partinių frakcijų ir kitų struktūrų konstitucinių prerogatyvų įgyvendinimo garantija.

2.4.5. Respublikos Prezidento teisės aktų teisėtumas

Visuotinai pripažinta, kad Respublikos Prezidento aktai yra poįstatyminiai aktai. Jais realizuojamos įstatymų nuostatos, todėl jie priskirtini valdymo aktams. Respublikos Prezidento aktai-dekretai negali prieštarauti ne tik Konstitucijai, bet ir įstatymams.

Iš Respublikos Prezidento konstitucinio statuso turinio seka, kad jo leidžiami dekretai yra nenorminio pobūdžio ir remiasi Respublikos Prezidento koordinacinėmis funkcijomis. Dekretai dėl diplomatinių atstovų skyrimo ir atšaukimo, aukščiausių karinių laipsnių suteikimo, nepaprastosios padėties paskelbimo, pilietybės teikimo turi būti pasirašyti Ministro Pirmininko arba atitinkamai ministro, ir tik tada jie turi galią.

Atsižvelgiant į Respublikos Prezidento konstitucinį statusą, jo aktų-dekretų teisinį pobūdį, galima daryti prielaidą, kad šių teisės aktų atžvilgiu gali kilti ir formaliosios, ir materialiosios konstitucinės kontrolės klausimas. Konstitucinio Teismo patyrimas vertinant, ar Respublikos Prezidento dekretai atitinka Konstituciją, yra nedidelis. 1994 m. Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą ištirti, ar 1994 m. rugsėjo 2 d. Respublikos Prezidento dekreto „Dėl tarpžinybinės komisijos kovai su ekonominiais nusikaltimais įsteigimo“ kai kurie punktai neprieštarauja Konstitucijai. Kadangi šis dekretas vėliau buvo pripažintas netekusiu galios, Konstitucinis Teismas pradėtą teiseną byloje nutraukė.

Tokiu pačiu pagrindu pradėta teisena buvo nutraukta ir kitoje byloje, kurioje Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl Respublikos Prezidento dekreto, kuriuo, pažeidžiant Konstitucijos 141 str., vidaus reikalų ministru buvo paskirtas vidaus tarnybos karininkas, neišėjęs į atsargą.

2.4.6. Vyriausybės teisės aktų teisėtumas

Šių teisės aktų atitikimas Konstitucijai taip pat gali būti tikrinamas formaliąja ir materialiąja konstitucinės kontrolės prasme. Kaip ir Respublikos Prezidento dekretai, Vyriausybės teisės aktai turi atitikti ne tik Konstituciją, bet ir įstatymus. Bendras reikalavimas, kuris apibrėžia Vyriausybės teisės aktų pobūdį, yra suformuluotas Konstitucijos 94 str. 2 p., kuriame nustatyta, kad Vyriausybė vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus.

Dar plačiau Vyriausybės teisės aktų vieta Lietuvos teisės sistemoje ne kartą apibūdinta Konstitucinio Teismo nutarimuose. Štai buvo pabrėžta, kad teisės leisti įstatymus delegavimas Vyriausybei turi būti legitiminis – pagrįstas valstybės konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įstatymų leidybos delegavimas nenumatytas, todėl Vyriausybė gali priimti tik poįstatyminius teisės aktus, kuriuose detalizuojamos įstatymų normos, reglamentuojama jų įgyvendinimo tvarka. Kitu atveju Teismas akcentavo, kad visa, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, turi būti reguliuojama įstatymais, o ne poįstatyminiais teisės aktais. Remdamasis šiuo esminiu teisės aktų hierarchijos principu, Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo Vyriausybės teisės aktų prieštaravimą Konstitucijai.

2.4.7. Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimų teisėtumas

Konstitucinės kontrolės institucijų funkcija tikrinti rinkimų teisėtumą yra numatyta daugelio šalių konstitucijose, tačiau pagal savo formą ir apimtį ženkliai skiriasi (Austrija, Bulgarija, Italija, Lenkija, Slovėnija, Portugalija). Štai Prancūzijos Konstitucinė Taryba nustato kandidatų, kurie dalyvaus Prezidento rinkimuose, sąrašą, reiškia savo nuomonę dėl rinkimų organizavimo, per savo stebėtojus kontroliuoja balsavimo eigą, nagrinėja rinkiminiuos ginčus. Daugeliu atvejų konstitucinės kontrolės institucijos yra galutinė instancija, kurioje sprendžiami rinkimų metu iškilę konfliktai. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas sprendžia skundus dėl Bundestago, kuriam pavesta prižiūrėti rinkimus, sprendimų.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įgaliojimai vertinti, ar per Respublikos Prezidento, ar Seimo narių rinkimus nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai, bendrąja prasme įtvirtinti Konstitucijoje, o konkrečiau apibrėžti rinkimų įstatymuose bei Konstitucinio Teismo įstatyme. Šiuose aktuose nustatytas kontrolės objektas ir šios kontrolės ribos – Konstitucinis Teismas tiria ir vertina tik Vyriausiosios bei Respublikos Prezidento komisijų sprendimus arba jų atsisakymą nagrinėti skundus dėl rinkimų įstatymų pažeidimų tais atvejais, kai sprendimai buvo priimti ar kita mi-

nėtų komisijų veikla buvo padaryta pasibaigus balsavimui renkant Seimo narius ar Respublikos Prezidentą. Taigi Teismo įgaliojimai vertinti rinkimų teisėtumą yra riboti. Šią situaciją būtų galima apibūdinti dar kitaip – iš esmės Konstitucinis Teismas tiria Vyriausiosios komisijos akto teisėtumą, t.y. ar Vyriausioji rinkimų komisija nepažeidė rinkimų įstatymų.

Vienoje byloje Konstitucinis Teismas nurodė: „Skunde, į kurį atsižvelgdamas Respublikos Prezidentas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su paklausimu dėl Seimo rinkimų įstatymo pažeidimų, nenurodomas konkretus Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas ar veiksmas. Kadangi nėra nagrinėjimo dalyko..., pradėta teisena pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 80 str. 2 d. šioje bylos dalyje nutrauktina”.

Atsižvelgiant į nagrinėjamą Konstitucinio Teismo įgaliojimo turinį, galima teigti, kad šiuo atveju ginama ne tiek subjektinė, kiek objektinė politinė rinkimų teisė.

2.4.8. Išvada, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas

Konstitucinis Teismas taip pat teikia išvadą, **ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas**. Tokia konstitucinės kontrolės prerogatyva, nors ir nėra dažnai pasitaikantis reiškinys lyginamojoje konstitucinėje teisėje, tačiau kai kurių šalių konstitucijose yra numatyta, kad konstituciniai teismai dalyvauja konstatuojant faktą dėl valstybės vadovo sveikatos būklės, t.y. dėl šio pareigūno negalėjimo vykdyti savo funkcijas. Štai Bulgarijos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad prezidento ir viceprezidento įgaliojimai nutrūksta jiems padavus pareiškimą dėl atsistatydinimo, taip pat dėl ilgalaikio negalėjimo eiti savo pareigas dėl sunkios ligos. Šiais atvejais pareigūnų įgaliojimai nutrūksta tik tada, kai šias aplinkybes patvirtina Konstitucinis Teismas. Jeigu Lenkijos Respublikos Prezidentas laikinai negali vykdyti savo pareigų, jis apie tai praneša Seimo Maršalkai, o šis laikinai priima Respublikos Prezidento pareigas. Tais atvejais, kai Respublikos Prezidentas negali pranešti Seimo Maršalkai apie tai, kad jis negali vykdyti savo pareigų, tada klausimą sprendžia Lenkijos Konstitucinis Tribunolas Seimo Maršalkos teikimu. Jeigu nustatoma, kad Respublikos Prezidentas laikinai negali vykdyti savo pareigų, Konstitucinis Tribunolas paveda Seimo Maršalkai laikinai vykdyti šias pareigas. Portugalijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta Konstitucinio Teismo prerogatyva nustatyti faktą, kad Respublikos Prezidentas yra miręs arba padaryti pareiškimą, kad Respublikos Prezidentas negali vykdyti savo pareigų dėl nuolatinės fizinės būklės. Konstitucinis Teismas taip pat gali konstatuoti laikinas aplinkybes, dėl kurių Respublikos Prezidentas laikinai negali vykdyti savo įgaliojimų.

Paklausimą Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas, turi teisę pateikti tik Seimas. Paklausimas turi būti patvirtintas nutarimu, priimtu daugiau kaip pusės visų Seimo narių balsų dauguma. Prie paklausimo ir Seimo nutarimo turi būti pridėta Seimo patvirtintos gydytojų komisijos išvada. Esant reikalui, pridedami kiti sveikatos būklę apibūdinantys įrodymai. Kaip ir kitais atvejais, Seimas savo paklausimą gali atšaukti iki nagrinėjimo Konstitucinio Teismo posėdyje pradžios.

2.4.9. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumas

Tarptautinių teisės aktų atitikimo Konstitucijai funkcijos apimtis, pobūdis, turinys priklauso nuo valstybių konstitucinių sistemų, nuo konstitucinės kontrolės institucijų konstitucinio statuso. Valstybių konstitucinėse sistemose yra nustatytos skirtingos tarptautinių sutarčių konstitucingumo tikrinimo kontrolės formos. **Išankstinė** kontrolė yra nustatyta Albanijoje, Bulgarijoje, Vengrijoje, Vokietijoje, Moldovoje, Slovėnijoje, Ukrainoje, Estijoje ir kitur. Štai Albanijos Konstitucijos 24 str. 1 d. 4 p. nurodyta, kad konstitucinis teismas „priima sprendimus dėl Albanijos Respublikos vardu sudarytų ar pateiktų ratifikavimui tarptautinių sutarčių atitikimo Konstitucijai”.

Vėlesnioji tarptautinių sutarčių konstitucinė kontrolė numatyta Austrijoje, Graikijoje, Islandijoje, Lenkijoje bei kitose valstybėse. Austrijos Konstitucijos 140^a str. pabrėžiama, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja bylas dėl valstybės sutarčių neteisėtumo. Teismas gali pripažinti, kad valstybės sutartis prieštarauja konstitucijai. Konstitucinis Teismas gali nustatyti terminą, per kurį valstybės sutartis ir toliau gali būti vykdoma.

Remiantis Konstitucijos normomis, galima daryti išvadą, kad Konstitucijoje nustatyta išankstinės (prevencinės) ir vėlesniosios (represyvosios) tarptautinių sutarčių konstitucingumo kontrolės galimybė. Tokių dviejų teisinių formų alternatyvumas numatytas ir kitų valstybių konstitucijose. Gali kilti klausimas, kodėl konstitucijos leidėjas neapsiribojo tik viena iš šių teisinių formų? Vienareikšmio atsakymo nėra. Išankstinės kontrolės atveju gali būti sprendžiamas esminis klausimas, ar tarptautinė sutartis, ar jos kai kurios nuostatos neprieštarauja Konstitucijai. Antruoju, t.y. vėlesniosios kontrolės atveju, gali iškilti ir pirmoji problema, ir kita, t.y., ar buvo laikomasi tarptautinės sutarties sudarymo, ratifikavimo, paskelbimo tvarkos.

Konstitucijos 106 str. numatyta, kad prašyti Konstitucinio Teismo išvados dėl tarptautinių sutarčių atitikimo Konstitucijai gali Seimas ir Respublikos Prezidentas. Taigi tarptautinių sutarčių konstitucingumo įvertinimo iniciatorių yra ribotas subjektų skaičius. Šio klausimo negali pateik-

ti Konstituciniam Teismui 1/5 Seimo narių grupė, Vyriausybė ar bendrosios kompetencijos teismai.

Nei Konstitucijoje, nei Konstitucinio Teismo įstatyme nėra patikslinta, kokio pobūdžio tarptautinių sutarčių konstitucingumą gali tikrinti Konstitucinis Teismas. Konstitucijoje ir įstatyme neapibrėžus sutarčių kategorijos, galima daryti prielaidą, kad Teismas gali tikrinti konstitucingumą tų tarptautinių sutarčių, kurias raštu sudaro Lietuvos Respublika su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, nesvarbu, koks sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai (Tarptautinių sutarčių įstatymo 1 str.). Teisme nebus vertinami Lietuvos Respublikos ministerijų ar Vyriausybės įstaigų bei kitų valstybės institucijų vardu ir pagal jų kompetenciją sudaromi su atitinkamomis užsienio valstybių ar organizacijų institucijomis susitarimai. Pagal Tarptautinių sutarčių įstatymą šie aktai nėra Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys.

Ne mažiau svarbus klausimas, ar Teismas vertins tik pačios tarptautinės sutarties tekstą? O kaip su įstatymu dėl tarptautinės sutarties ratifikavimo ar Vyriausybės nutarimu, kuriuo buvo patvirtinta tarptautinė sutartis? Viena vertus, tarptautinės sutarties tekstas ir ją aprobuojantis teisės aktas yra tartum neatskiriami. Kita vertus, bet kuris įstatymas (ir dėl tarptautinės sutarties ratifikavimo) yra vidaus teisės sistemos dalis. Galima manyti, kad Seimas ar Respublikos Prezidentas, kreipdamasis į Konstitucinį Teismą, apibrėš nagrinėjimo ribas. Be to, negalima pamiršti, kad Konstitucinis Teismas savaime yra suvaržytas paklausime suformuluotų klausimų.

Konstitucinio Teismo įstatyme yra numatyta, kad bylos nagrinėjimo pagrindas Teisme yra teisiškai motyvuota abejonė, kad visas aktas ar jo dalis prieštarauja Konstitucijai pagal normų turinį, reguliavimo apimtį, formą, Konstitucijoje nustatytą priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ar įsigaliojimo tvarką. Teismas gali nagrinėti ne tik tam tikros tarptautinės sutarties normų teisėtumą materialiąja prasme, tačiau ir tai, ar sudarant šią sutartį, teikiant Seimui ratifikuoti, nebuvo pažeistos procedūrų taisyklės (formalioji konstitucinė kontrolė).

2.4.10. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir apkaltos procesas

Lietuvos Respublikoje konstitucinės kontrolės objektas yra ir tai, **ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.**

Tokia pati ar panaši konstitucinės kontrolės institucijų funkcija numatyta daugelio šalių konstitucinėse sistemose, tačiau skiriasi pagal valstybės pareigūnų, kurie gali būti nušalinti nuo pareigų, kategorijas. Pvz.:

Austrijoje nuo pareigų gali būti nušalinami: Respublikos Prezidentas, federalinės vyriausybės bei žemių vyriausybių nariai, žemių gubernatoriai, žemių mokyklų tarybų prezidentai. Beje, Austrijos Konstitucinis Teismas gali kai kuriuos iš šių pareigūnų patraukti ir baudžiamojon atsakomybėn.

Vienose šalyse (Austrija, Italija, Vengrija, Vokietija) konstitucinių teismų sprendimai šiais klausimais yra galutiniai, o kitose (Armėnija, Bulgarija, Rumunija) konstituciniai teismai teikia išvadą, o baigiamąjį sprendimą priima parlamentai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra numatyta, kad Respublikos Prezidentą, Konstitucinio Teismo pirmininką ir teisėjus, Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus, Seimo narius, paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas 3/5 visų narių dauguma gali pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą. Tai atliekama apkaltos proceso tvarka, kurią nustato Seimo statutas.

Konstitucinio Teismo vaidmuo apkaltos procese konkrečiau apibrėžtas Seimo statute. Konstitucinis Teismas į apkaltos procesą gali įsitraukti po to, kai Seimas patvirtina specialiosios tyrimo komisijos išvadą, kad yra motyvų pradėti apkaltos procesą ir po to, kai pradedama atlikti tam tikrus tvarkomuosius veiksmus. Šioje stadijoje Seimas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą ir prašyti išvados, ar pareigūnų konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Pažymėtina dar viena aplinkybė – Seimas gali kviesti Konstitucinio Teismo pirmininką ar kitą šio Teismo teisėją pirmininkauti apkaltos procedūros posėdžiams tada, kai apkalta taikoma Aukščiausiojo Teismo pirmininkui ar šio teismo teisėjui.

2.4.11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija lyginamuoju aspektu

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetenciją lyginamosios konstitucinės teisės atžvilgiu, galima pastebėti kai kuriuos kitus aspektus.

Kai kurių šalių konstitucijose numatyta, kad konstituciniai teismai sprendžia kompetencijos ginčus tarp valstybės institucijų, tarp valstybės ir savivaldybių, federacinėse valstybėse – tarp federacinių institucijų ir žemių. Atskirose šalyse tokio pobūdžio įgaliojimai skiriasi pagal konstitucinio teismo įgaliojimų apimtį ir jo priimtų aktų galią. Štai Italijos Respublikos Konstitucijoje nurodyta, kad Konstitucinio Teismo kompetencijai priklauso ginčai dėl kompetencijos tarp įvairių valstybės valdžių, tarp valstybės ir sričių, taip pat tarp sričių. Vokietijos Konstitucijoje numaty-

ta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja viešuosius teisinius ginčus tarp Federacijos ir žemių, tarp žemių, taip pat tarp žemės institucijų, jeigu įstatymuose nenumatyta, kad šiuos ginčus sprendžia kiti teismai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje atskirai nenurodyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia kompetencijos ginčus tarp aukščiausiosios valstybės valdžios institucijų. Tačiau taip teigiant, būtina daryti ir kai kurias išlygas. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas įstatymų, vykdomosios valdžios aktų konstitucingumą, labai dažnai vertina, ar valstybės valdžios neviršijo Konstitucijoje įtvirtintos jų kompetencijos, neįsibrovė į kitos valdžios institucijų įgaliojimų sritį. Konstitucinis Teismas iš esmės ne tik vertina kompetencijos klausimus, tačiau užtikrina ir valdžių padalijimo principo realų įgyvendinimą.

Galima atkreipti dėmesį į dar vieną funkciją, kurią įgyvendina kitų šalių konstitucinės kontrolės institucijos ir kuri tiesiogiai nenumatyta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įgaliojimų sąrašė. Štai Vokietijos Konstitucinio Teismo viena iš įgaliojimų sričių yra Konstitucijos aiškinimas. Tačiau Federalinio Konstitucinio Teismo atliekamas Konstitucijos aiškinimas yra siejamas su konkrečioje byloje sprendžiamu konstituciniu ginču. Labiausiai ši konstitucinių teismų funkcija paplitusi vidurio ir rytų Europoje. Ją įgyvendina Albanijos, Bulgarijos, Slovakijos, Vengrijos ir kitų šalių konstituciniai teismai. Štai Slovakijos Respublikos Konstitucijoje nurodyta, kad Konstitucinis Teismas aiškina konstitucinius įstatymus tais atvejais, kai klausimas yra ginčytinas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai nėra nurodyta, kad Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją ar įstatymus. Tačiau neįmanoma įsivaizduoti, kaip galėtų Teismas nustatyti, kad teisės aktas (ar jo dalis) atitinka Konstituciją, jeigu nebūtų aiškinamas Konstitucijos ar įstatymų normų turinys. Taigi Konstitucijos aiškinimas yra konstitucinio teisingumo vykdymo proceso dalis. Faktiškai visose Konstitucinio Teismo nagrinėtose bylose tam tikrais aspektais aiškinama Konstitucija.

Kai kuriose šalyse numatomos specialios procedūros, kaip turi būti nagrinėjami konstituciniai ginčai dėl spragų įstatymuose. Antai Portugalijos Konstitucinis Teismas tam tikrais atvejais savo nutarimuose gali pripažinti: jei įstatymuose konkretūs visuomeniniai santykiai nesureguliuoti, tai gali būti pagrindas pripažinti šią situaciją nekonstitucine. Panašiai yra ir Vokietijoje – Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylą, gali pareikšti, kad atsakovas, nesureguliuavęs tam tikrų santykių, pažeidė ieškovo konstitucines teises. Vokietijoje fizinių ir juridinių asmenų skundai dėl spragų teisėje priimami tik tuo atveju, jeigu Konstitucijoje yra speciali nuoroda dėl būtinumo priimti konkretų įstatymą. Vengrijos Konstitucinis Teismas nustatęs, kad įstatymų leidėjas išvengė teisės akto priėmimo, gali nustatyti terminą, per kurį spraga teisėje turi būti likviduota.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme nenumatyta, kad Teismas gali vertinti spragos teisėje konstitucingumą. Atsižvelgdamas į tai, Konstitucinis Teismas ne kartą yra pareiškęs, kad Konstitucinis Teismas nesprendžia teisės spragų klausimų ir kad tai yra įstatymų leidėjo prerogatyva.

2.5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos VIII skirsnyje, kuriame įtvirtinti pagrindiniai Konstitucinio Teismo statuso bruožai, minimos dvi Teismo aktų rūšys – sprendimai ir išvados. Štai 105 str. 1 d. nustatyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja ir priima **sprendimą**, ar neprieštaruoja Konstitucijai įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai. Minėto Konstitucijos straipsnio 3 d. nurodoma, kad Konstitucinis Teismas tam tikrais atvejais teikia **išvadą**. Nors Konstitucijoje minimos tik dvi Konstitucinio Teismo aktų rūšys, tačiau akivaizdu, kad „sprendimai“ konstituciniame tekste vartojami kaip apibendrinanti sąvoka tų aktų, kuriuos priima Teismas. Šia prasme panašiai apibūdinami ir bendrosios jurisdikcijos teismų priimami aktai. Antai Konstitucijos 109 str. 4 d. yra nurodyta, kad teismas priima sprendimus Lietuvos Respublikos vardu.

Konstitucinio Teismo aktų konkrečios formos nustatytos Konstitucinio Teismo įstatyme, kuriame minimi nutarimai, išvados ir sprendimai. Kiekviena iš šių aktų formų ženklina tam tikrą teisminės veiklos rezultatą. Jeigu Konstitucinio Teismo „sprendimai“ priimami konkrečioms procesiniams veiksams apibūdinti ir suteikti jiems tam tikrą teisinę formą, tai nutarimai ir išvados priimami baigus teisminį tyrimą. Taigi Konstitucinio Teismo nutarimus ir išvadą galima apibūdinti kaip **baigiamuosius** Teismo aktus, kuriais byla išsprendžiama iš esmės. Teismo aktai, skirdamiesi savo teisine galia, sukuria ir nevienodus teisinius padarinius. Pažymėtina, kad visus Konstitucinio Teismo aktus jungia ir bendri požymiai. Visų pirma jie visi išreiškia Konstitucinio Teismo kaip vyriausiojo Konstitucijos sergėtojo poziciją dėl vienu ar kitu teisiniu reiškiniumi. Visiems Teismo aktams (išskyrus sprendimus procesiniais klausimais) būdinga panaši vidinė struktūra, kurioje galima išskirti šias dalis: 1) akto pavadinimas; 2) įvadinė; 3) konstatuojamoji (motyvuojamoji) rezoliucija. Svarbiausioji dalis yra rezoliucija, nes joje suformuluota Teismo valia. Konstatuojamoji dalis svarbi todėl, kad joje yra Teismo motyvai ir argumentai, kuriais grindžiama rezoliucija. Nustatomojoje dalyje atskleidžiami bylos pagrindai, byloje dalyvaujančių asmenų pozicijos – konstitucinio ginčo esmė.

Nutarimai priimami teisminėse bylose, kuriose yra įvertinamas teisės akto (įstatymo, kito Seimo akto, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktų) konstitucingumas (teisėtumas). Jau vien ši aplinkybė apibūdina Teismo nutarimo reikšmę bendrojoje teisės aktų sistemoje. Kadangi Lietuvos konstitucinėje sistemoje tik Konstitucinis Teismas turi prerogatyvą įvertinti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios aktų atitikimą Konstitucijai, savaime suprantama, kad ir Teismo nutarimai yra išskirtinės reikšmės.

Nutarimai pagal sukeliamus teisinius padarinius yra nevienodos teisinės reikšmės. Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai. Tos pačios pasekmės atsiranda, kai Konstitucinis Teismas priima nutarimą, kad Respublikos Prezidento aktas ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja įstatymams. Tokie Teismo nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams.

Akcentuotina svarbi teisinė aplinkybė – pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 71 str. Teismas nutarime privalo nurodyti, kuriems konkrečioms Konstitucijos straipsniams ar jų nuostatoms, arba kuriems konkrečioms įstatymams teisės aktas prieštarauja.

Valstybės institucijos bei jų pareigūnai privalo panaikinti savo priimtus poįstatyminius aktus ar jų nuostatas, kurie pagrįsti pripažintu nekonstituciniu teisės aktu. Neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo. Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstituciniu galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį. Priėmus nutarimą, dalyvavę byloje asmenys bei kitos institucijos ir asmenys nebegali iš naujo kelti Teisme klausimo dėl išnagrinėto teisės akto atitikimo Konstitucijai ar įstatymams arba ginčyti Teismo išvados ar jo nustatytų faktų ir teisiųjų santykių.

Kitokią teisinę reikšmę turi tie Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriais pripažįstama, kad teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai taip pat neprieštarauja įstatymams. Nors šie nutarimai ir nesukelia realių teisiųjų pasekmių, tačiau jie taip pat turi įstatymo galią. Šių aktų ryškiausia ypatybė yra ta, kad jais patvirtinamas teisės akto konstitucingumas (teisėtumas), ir todėl teisės aktą taikančioms institucijoms neturėtų ateityje kilti abejonių dėl šio konkretaus teisės akto suderinamumo su pagrindiniu valstybės įstatymu.

Priimant tokius nutarimus Teismui neprivalu nurodyti, kuriems konkrečioms Konstitucijos straipsniams ar jų nuostatomis teisės aktas neprieštarauja. Tuo jį skiriasi nuo prieš tai minėtų nutarimų.

Konstitucinio Teismo nutarimų išskirtinę teisinę reikšmę apibūdina ir tai, kad visi nutarimai skelbiami Lietuvos Respublikos vardu. Jie yra galutiniai ir neskundžiami.

Konstitucinio Teismo nutarimams taikoma speciali ištaisyto, peržiūrėjimo ir aiškinimo tvarka.

Nutarimą **ištaisyti** gali tik pats Teismas savo iniciatyva ar dalyvavusių byloje asmenų prašymu. Šiuo atveju „ištaisyto“ sąvoka apima tik kai kuriuos netikslumus bei aiškias redakcines klaidas, jeigu tai nekeičia nutarimo esmės.

Nutarimą **peržiūrėti** gali Konstitucinis Teismas ir tik savo iniciatyva. Jokia kita institucija ar pareigūnas negali palenkti Teismo peržiūrėti nutarimą. Kokiais atvejais Teismas gali imtis iniciatyvos peržiūrėti savo nutarimą? Tokių atvejų yra keli: 1) paaiškėjus naujoms esminėms aplinkybėms, kurios buvo nežinomos Teismui nutarimo priėmimo metu; 2) pasikeitus Konstitucijos normai, kurios pagrindu nutarimas buvo priimtas. Pripažinus, kad neišvengiamai būtina peržiūrėti nutarimą, šiuo klausimu priimamas sprendimas ir bylą pradeda nagrinėti iš naujo.

Nutarimo aiškinimas. Priėmus nutarimą, kartais iškyla būtinumas jį aiškinti. Taip atsitinka dažniausiai dėl to, kad taikant nutarimą, iškyla neaiškumų dėl teisinių motyvų neapibrėžtumo. Nutarimą gali oficialiai aiškinti tik pats Teismas savo iniciatyva arba byloje dalyvavusių asmenų, taip pat kitų institucijų ar asmenų, kuriems nutarimas išsiųstas, prašymu. Nutarimo aiškinimo problemiskumas visų pirma yra susijęs su tuo, kad aiškinant nutarimą negalima keisti jo turinio. Vadinasi, sprendime, kuriuo aiškinamas nutarimas, negali būti peržengtos bylos esmės ribos, suformuluoti nauji argumentai ir motyvai, kurie prieštarautų vienas kitam. Konstitucinio Teismo darbo praktika rodo, kad byloje dalyvavę asmenys, prašydami aiškinti nutarimą, paprastai siekia ne patikslinti nutarimo nuostatas, bet atsakyti į naujai keliamus teisinius klausimus.

Išvados. Teismo išvada Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme minima ne kaip bendrinė teisminės veiklos rezultato sąvoka, bet kaip Teismo akto forma. Išvada Teismas teikia šiais klausimais: 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; 2) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; 3) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Konstitucinio Teismo išvados savo teisine galia ir teisiniais padariniais skiriasi nuo Teismo nutarimų. Iš esmės išvados yra rekomendacinio, patariamojo pobūdžio, nes galutinį sprendimą visada priima Seimas. Kitas išvadų charakteristikos požymis yra tas, kad skirtingai nuo nutarimų, išvados skelbiamos ne Lietuvos Respublikos vardu, bet išreiškia tik Teismo nuomonę, poziciją svarstyto klausimu. Negalima neatkreipti dėmesio ir į tai, kad rengdamas ir formuluodamas išvadas, Teismas vertina konkrečius juridinius faktus, kurie susiję su rinkimų įstatymų pažeidimais, Respublikos Prezidento sveikata ar su asmenų, kurie traukiami atsakomybėn apkaltos proceso tvarka, konkrečiais Konstitucijos pažeidimais. Šia prasme bylos, kuriose formuluojama Teismo išvada, turi bendrų požymių su bylomis, kurias nagrinėja bendrosios jurisdikcijos teismai, t.y. tokios bylos, kuriose vertinami konkretūs juridiniai faktai ir reiškiniai. Skirtingai nuo išvadų, nutarimuose visada sprendžiami bendresni klausimai dėl teisės akto suderinamumo su Konstitucija.

Išvados nuo nutarimų skiriasi dar ir kitais aspektais. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į tai, kad dėl išvados į Teismą gali kreiptis tik Seimas, o dėl tarptautinių sutarčių atitikimo Konstitucijai – Respublikos Prezidentas. Dar vienas skiriamasis išvadų bruožas yra tas, kad paklausimai dėl išvadų Konstituciniame Teisme nagrinėjami paprastesne procedūra, t.y. nesilaikant visų reikalavimų, kurie būtini teisminiam posėdžiui nagrinėjant kitų kategorijų bylas. Paprastesnę procedūrą sąlygoja ta aplinkybė, kad bylose, kuriose rengiama išvada, nėra dviejų šalių, nes išvadų prašo tik viena institucija, t.y. Seimas arba Respublikos Prezidentas. Rengiant išvadas, svarbų vaidmenį gali vaidinti liudytojai, ekspertai, specialistai.

Sprendimai. Teismo aktai Konstitucinio Teismo įstatyme įvardijami kaip „sprendimai“. Bendras požymis, kuris apibūdina šiuos aktus – visi sprendimai priimami Teismo procesinės veiklos klausimais. Tačiau procesiniai veiksmai savo turiniu yra nevienodos reikšmės. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, yra prielaidų Konstitucinio Teismo sprendimus suskirstyti į grupes. Tokiam suskirstymui gali būti pasitelkiami įvairūs kriterijai, pvz.: sprendimai gali būti klasifikuojami pagal tai, kokiuose posėdžiuose (teisminiuose, organizaciniuose, tvarkomuosiuose) jie priimami. Tačiau toks kriterijus būtų formalus, nes juo remiantis nebūtų atskleidžiama įvairių rūšių sprendimų teisinis pobūdis ir jų turinio savitumai. Siekiant visapusiškai suprasti sprendimų įvairovę, juos patogiau nagrinėti pagal konkretaus procesinio veiksmo esmę.

Pirmai sprendimų grupei priskirtini tie, kurie nesukelia bent kiek ženklesnių teisinių pasekmių, formalizuoja tam tikrą procesinį veiksma ir yra vienkartinio pobūdžio. Tokie sprendimai yra: sujungti prašymus į vieną bylą; skirti bylą nagrinėti Teismo posėdyje, atidėti ar atnaujinti

bylos nagrinėjimą; skirti baudas; Teismo veiksmai dėl dalyvaujančių byloje asmenų prašymų ir pan. Šie sprendimai gali būti įforminami atskiru Teismo dokumentu, o smulkesnis klausimo sprendimas teismo posėdžio metu fiksuojamas posėdžio protokole.

Antrai grupei priskirtini tie sprendimai, kai sprendžiami klausimai yra svarbūs ne tik konkrečios bylos procese, bet ir paliečia byloje dalyvaujančių asmenų interesus platesne prasme. Kai kurie sprendimai pagal juose formuluojamus motyvus ir argumentus net gali priartėti prie baigiamųjų Teismo aktų (nutarimų ir išvadų) reikšmės. Šiai grupei sąlygiškai priskirtini šie sprendimai:

1. Sprendimas priimti Respublikos Prezidento teikimą ar Seimo nutarimą, kuriuose prašoma ištirti, ar teisės aktas atitinka Konstituciją. Tokio sprendimo skiriamasis bruožas yra tas, kad jį priėmus sustabdomas teisės akto veikimas. Vadinasi, šio konkretaus procesinio veiksmo teisinės politinės pasekmės yra represyvios, juo padaroma ryžtinga intervencija į teisės normų sistemą.

2. Sprendimas nutraukti pradėtą teiseną. Pagrindinė priežastis, dėl kurios Teismas gali nutraukti pradėtą teiseną, yra aplinkybė, kad panaikinamas ginčijamas teisės aktas. Jeigu tai paaiškėja iki teismo posėdžio pradžios, Konstitucinis Teismas šį klausimą išsprendžia pasitarimų kambaryje. Sprendimas nutraukti pradėtą teiseną gali būti priimtas ir tada, kai pareiškėjas atšaukia prašymą ar paklausimą dar prieš teismo posėdį. Šiuo konkrečiu atveju Konstitucinio Teismo pirmininkas savo sutikimą išreiškia potvarkiu.

Sprendimas nutraukti pradėtą teiseną gali būti priimtas ir tuo atveju, kai Teismas pradėjo nagrinėti bylą teisminiame posėdyje ir paaiškėjo iki tol nežinomos aplinkybės, dėl kurių turėjo būti atsisakyta nagrinėti prašymą ar paklausimą.

3. Sprendimas atsisakyti nagrinėti prašymą ar paklausimą. Tokį sprendimą Teismas gali priimti šiais atvejais: prašymas paduotas institucijos ar asmens, neturinčių teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą; prašymo nagrinėjimas yra nežinomas Konstituciniam Teismui; prašyme nurodyto teisės akto atitikimas Konstitucijai jau buvo tirtas Teisme ir tebegalioja tuo klausimu Teismo nutarimas; Teismas yra pradėjęs nagrinėti bylą dėl to paties dalyko; prašymas grindžiamas neteisinais motyvais.

4. Sprendimas ištaisyti Konstitucinio Teismo nutarimą.

5. Sprendimas išaiškinti Konstitucinio Teismo nutarimą.

6. Sprendimas peržiūrėti Konstitucinio Teismo nutarimą.

Galima išskirti ir dar vieną Konstitucinio Teismo sprendimų rūšį. Tai sprendimai esminiais Teismo vidaus darbo organizavimo klausimais. Jie atspindi Teismo nepriklausomumo principą, Teismo autonomiškumą tvarkant finansinį ir materialinį aprūpinimą. Teismo sprendimais tvirti-

namas Teismo reglamentas, pagalbinių aparato struktūra ir nuostatai, išlaidų sąmata, teisėjų mantijų pavyzdžiai. Tik kolegialiai priimtu Teismo sprendimu gali būti taikomos materialinės sankcijos teisėjui už pareigų nevykdymą, nedalyvavimą posėdžiuose be pateisinamos priežasties. Konstitucinio Teismo sprendimai priimami ir tuo atveju, kai reikia spręsti klausimą dėl sutikimo traukti teisėją baudžiamojo ar administracinės atsakomybės, taip pat tada, kai sprendžiamas sustabdytų teisėjo įgaliojimų atstatymo klausimas.

Konstitucinio Teismo aktams priskirtini ir Teismo pirmininko potvarkiai, kuriais sprendžiami procesiniai klausimai. Nors jie yra individualūs aktai, tačiau taip pat ženklina tam tikrus procesinius veiksmus, kurie atliekami Konstituciniame Teisme. Konstitucinio Teismo įstatyme yra nurodyta, kad potvarkiais pirmininkas realizuoja jam suteiktas procesines teises.

Potvarkiais priimami šiais klausimais: 1) pavedama vienam iš teisėjų atlikti išankstinį tyrimą ir reikalingus parengiamuosius veiksmus dėl prašymo ištirti teisės akto atitikimą Konstitucijai arba dėl paklausimo pateikti išvadą; 2) pavedama vienam arba keliems teisėjams rengti bylą Konstitucinio Teismo tvarkomajam posėdžiui; 3) įstatyme nurodytais pagrindais prašymas ar paklausimas gražinamas pareiškėjui; įstatyme numatytais atvejais pavedama vienam iš teisėjų laikinai eiti Konstitucinio Teismo pirmininko pareigas.

2.6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų statusas

Konstitucinio Teismo teisėjų statusas atitinka aukštą Konstitucinio Teismo vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje. Teisėjams taikomos garantijos, kurios sudaro prielaidas tinkamai ir nepriklausomai nuo kitų valstybės institucijų ir pareigūnų vykdyti savo konstitucines prerogatyvas. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Konstitucinio Teismo teisėjai, eidami savo pareigas, yra nepriklausomi nuo jokios valstybinės institucijos, asmens ar organizacijos ir vadovaujasi tik Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Siekiant užtikrinti reikiamą pareigų ir teisių įgyvendinimą nustatyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjo asmuo yra neliečiamas. Teisėjas be Konstitucinio Teismo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojo ar administracinės atsakomybės, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė. Klausimas dėl sutikimo patraukti teisėją baudžiamojo atsakomybės svarstomas Generalinio prokuroro teikimu. Teisėjas, sulaikytas ar pristatytas į teisėsaugos įstaigas be asmens dokumentų, turi būti nedeliant paleidžiamas, kai nustatoma jo asmenybė. Įeiti į gyvenamąsias ar

tarnybines teisėjo patalpas, daryti ten arba jo asmeniniame ar tarnybiniame automobilyje, arba kitoje asmeninėje susisiekimo priemonėje apžiūrą, kratą arba poėmį, taip pat atlikti teisėjo asmens apžiūrą ar kratą, jam priklausančių daiktų bei dokumentų apžiūrą ar poėmį leidžiama tik tada, kai nustatyta tvarka teisėjui yra iškelta baudžiamoji byla.

Viena esminių Konstitucinio Teismo teisėjų veiklos nepriklausomumo garantijų yra ta, kad Konstitucijoje yra nustatyti griežtai apibrėžti atvejai, kada nutrūksta teisėjų įgaliojimai. Kokie tai atvejai?

Pirma, įgaliojimai nutrūksta tada, kai pasibaigia teisėjų įgaliojimų laikas.

Antra, įgaliojimai pasibaigia, kai teisėjas miršta.

Trečia, kai teisėjas dėl įvairių priežasčių atsistatydina. Šiuo atveju sprendimą dėl Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimų nutraukimo priima Seimas jo Pirmininko teikimu.

Ketvirta, kai teisėjas negali eiti savo pareigų dėl sveikatos būklės, t.y. per vienerius metus teisėjas serga ilgiau nei 4 mėnesius arba jei suseraga nepagydoma ar kita ilgalaikė liga, trukdančia jam eiti savo pareigas. Šiuo atveju teisėjo įgaliojimų nutraukimo klausimą Seimas sprendžia tik tada, kai yra Konstitucinio Teismo sprendimas ir sveikatos apsaugos ministro sudarytos gydytojų komisijos išvada.

Penkta, kai Seimas teisėją pašalina iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Konstitucinio Teismo teisėjo pašalinimo iš užimamų pareigų pagrindu gali būti tie atvejai, kai teisėjas šurkščiai pažeidžia Konstituciją, sulaužo priesaiką ar paaiškėja, jog padarytas nusikaltimas. Tokį sprendimą priima Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma. Apkaltos proceso tvarka nustatyta Seimo statute, kuris turi įstatymo galią.

Konstitucinio Teismo įstatyme yra nustatyti atvejai, kada gali būti sustabdyti teisėjų įgaliojimai. Pažymėtina, kad teisėjų galiojimai gali būti sustabdyti tik Konstitucinio Teismo sprendimu, kai:

- 1) Konstitucinis Teismas yra davęs sutikimą patraukti teisėją baudžiamojon atsakomybėn;
- 2) Seimo nutarimu po specialios tardymo komisijos išvados pradėdamas Seime apkaltos procesas Konstitucinio Teismo teisėjui;
- 3) įsiteisėjusiu teismo sprendimu teisėjas pripažįstamas nežinia kur esančiu.

Sustabdžius teisėjo įgaliojimus, jis netenka teisių, kurios numatytos Konstitucinio Teismo įstatymo 9 ir 15 str., t.y. tų teisių, kurios yra susijusios su teisėjo prerogatyvomis rengiant bylą nagrinėti Teisme, taip pat su jo teisėmis dalyvauti valstybės institucijų oficialiuose renginiuose. Net ir sustabdžius teisėjo įgaliojimus, jam išlieka asmens neliečiamumo, taip pat socialinės ir materialinės garantijos. Kai nebelieka motyvų teisėjo įgaliojimams sustabdyti, Konstitucinis Teismas ne vėliau kaip per 3 die-

nas priima sprendimą dėl teisėjo įgaliojimų atstatymo. Jeigu per šį terminą sprendimas nepriimamas, laikoma, kad teisėjo įgaliojimai atstatyti nuo tos dienos, kai jis faktiškai pradeda eiti savo pareigas, pareiškimu pranešdamas apie tai Konstitucinio Teismo pirmininkui.

Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimų deramą įgyvendinimą taip pat užtikrina jo teisės, kurios yra įtvirtintos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme. Pažymėtina, kad visi teisėjai turi lygias teises. Jie turi teisę dalyvauti Teismo posėdžiuose su sprendžiamojo balsu teise, susipažinti su visa posėdžiui teikiama medžiaga bei dokumentais, naudotis kitomis įstatyme nustatytais teisėmis:

- siūlyti svarstyti klausimus;
- reikalauti iš visų valstybės institucijų ir jų pareigūnų, vietos savivaldos įstaigų ir jų pareigūnų, valstybinių ir kitų įmonių, įstaigų, organizacijų, piliečių susivienijimų dokumentų ir informacijos, susijusių su Teismo posėdžiui rengiamu klausimu;
- gauti pareigūnų paaiškinimus nagrinėjamais klausimais;
- iškviesti ir apklausti liudytojus, ekspertus;
- naudotis specialistų konsultacijomis;
- pavesti atlikti patikrinimus, išsiųsti paklausimus;
- dalyvauti Seimo, jo komitetų ir komisijų posėdžiuose, Vyriausybės, Lietuvos teisėjų senato, prokuratūros bei kitų teisinių institucijų posėdžiuose.

Konstitucinio Teismo teisėjas už kalbas ar balsavimus Konstituciniame Teisme negali būti persekiojamas, jo įgaliojimai bei teisės negali būti apriboti paskelbus karo ar nepaprastąją padėtį.

Konstitucinio Teismo teisėjo konstitucinio statuso turinį sudaro labai svarbios socialinės materialinės garantijos (indemnitetas). Teisėjui mokamas atlyginimas, kuris nustatytas įstatymu. Teisėjui, paliekančiam savo pareigas pasibaigus paskyrimo laikui ar atsistatydinus dėl pensinio amžiaus arba dėl sveikatos būklės, išmokama išėtinė pašalpa. Teisėjui mirus, tokio pat dydžio pašalpa išmokama jo šeimai. Kai teisėjo įgaliojimai nutrūksta kitais pagrindais, jam išmokama 2 mėnesinių atlyginimų dydžio išėtinė pašalpa. Tokia pašalpa neskiriama tik tuo atveju, kai teisėjas pašalinamas iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Pasibaigus įgaliojimų laikui, išskyrus atvejus, kai teisėjas pašalinamas iš pareigų apkaltos proceso tvarka, teisėjui turi būti suteiktas iki tol turėtas darbas arba pareigos valstybinėje įstaigoje, o jei galimybių nėra, – kitas tolygus darbas arba pareigos.

Be Konstitucinio Teismo teisėjo teisių ir veiklos garantijų, kurių visuma yra labai svarbi teisėjo statuso turinio dalis, teisėjams yra nustatyti kai kurie darbinės veiklos ir kiti apribojimai. Vienas esminių apribojimų yra tas, kad teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų parei-

gų, dirbti verslo, komercijos ar kitose privačiose įstaigose ar įmonėse, išskyrus pedagoginį ir kūrybinį darbą. Teisėjas taip pat negali gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Teisėjas negali būti jokių kitų įmonių, įstaigų, organizacijų arba asmenų gynėju ar atstovu. Jis taip pat negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje.

Konstitucinio Teismo teisėjai, kaip ir bendrosios jurisdikcijos teismų teisėjai, privalo laikytis etikos taisyklių. Viena svarbiausių šių taisyklių – viešai nereikšti savo nuomonės klausimu, kuris yra svarstomas arba priimtas svarstyti Konstituciniame Teisme.

Konstitucinio Teismo teisėjas negali būti traukiamas drausminėn atsakomybėn, tačiau už pareigų nevykdymą, nedalyvavimą posėdžiuose be pateisinamos priežasties Konstitucinio Teismo sprendimu gali būti taikomos materialinės sankcijos – iki 50 proc. sumažinamas atlyginimas už praėjusį mėnesį.

Konstitucinio Teismo darbui vadovauja Konstitucinio Teismo pirmininkas. Šalia teisėjo pareigų pirmininkas atlieka šias funkcijas: vadovauja klausimų, teikiamų svarstyti Konstituciniam Teismui, rengimui; šaukia Teismo posėdžius ir jiems pirmininkauja; siūlo Teismui svarstytinus klausimus; paskirsto darbus teisėjams; teikia Teismui tvirtinti jo aparato struktūrą ir etatus, vadovauja aparato darbui, priima ir atleidžia iš pareigų aparato darbuotojus; vykdo kitus Konstitucinio Teismo įstatyme nustatytus įgaliojimus. Konstitucinio Teismo pirmininkas yra Teismui skirtų lėšų tvarkytojas.

Kai nėra Konstitucinio Teismo pirmininko arba kai jis negali eiti savo pareigų, šias pareigas laikinai eina pirmininko paskirtas teisėjas. Kai nėra Teismo pirmininko ar jo paskirto eiti šias pareigas teisėjo, Konstitucinio Teismo pirmininko pareigas laikinai eina didžiausią teisininko darbo stažą turintis Konstitucinio Teismo teisėjas.

2.7. Konstitucinio teismo proceso pagrindiniai bruožai

2.7.1. *Byloje dalyvaujantys asmenys*

Lietuvos Respublikos 106 str. yra nustatyta, kas turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą. Tačiau Teismo konstitucinio statuso ir konstitucinio teismo proceso būdingas bruožas yra tas, kad ne visi subjektai gali kreiptis į Teismą visais klausimais. Tikslinga bent trumpai apibūdinti kiekvieno subjekto galias inicijuojant bylą Konstituciniame Teisme.

Pagal Konstitucijos 106 str. 5 d. **Seimas** gali prašyti Konstitucinio Teismo išvados visais Konstitucijoje nurodytais atvejais: ar nebuvo pažeisti

rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Konstitucijoje tiesiogiai nenurodyta, kad Seimas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą iširti, ar teisės aktai atitinka Konstituciją, tačiau paminėta, kad Seimo nutarimas iširti, ar aktas sutinka su Konstitucija, sustabdo šio akto galiojimą (106 str. 4 d.). Remiantis šia bendraja konstitucine norma, 1993 m. vasario 3 d. Konstitucinio Teismo įstatymo 26 str. redakcijoje buvo numatyta, kad tais atvejais, kai Teismas gauna ir priima nagrinėti Seimo nutarimą iširti, ar Respublikos Prezidento aktas arba Vyriausybės aktas atitinka Konstituciją, sustabdomas šio akto galiojimas. 1996 m. liepos 11 d. ir 1998 m. birželio 4 d. Konstitucinio Teismo įstatymo pakeitimais papildomai buvo numatyta, kad Seimas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą ne tik dėl Respublikos Prezidento ir Vyriausybės teisės aktų, bet ir dėl įstatymų atitikimo Konstitucijai; kad toks kreipimasis sustabdo įstatymo galiojimą.

Galiojanti Konstitucinio Teismo įstatymo 26 str. redakcija iškelia kai kurias teorinio pobūdžio problemas. Pažymėtina, kad tokia įstatymų konstitucingumo patikrinimo prielaida yra netradicinė, nes šiaip jau priimta manyti, jog visas abejonės dėl įstatymų konstitucingumo turi išsiaiškinti pats įstatymų leidėjas įstatymų leidimo procese. Nors toks konstatavimas ir nepaneigia, kad kiti subjektai gali būti netikri dėl teisės aktų konstitucingumo, tačiau paties įstatymų leidėjo abejojimas akto atitikimu Konstitucijai rodo, kad nebuvo išnaudotos visos demokratinės įstatymų projektų rengimo ir svarstymo galimybės. Taip pat gali kilti klausimas, ar įstatymų leidėjas negali sąmoningai provokuoti įstatymų galiojimo sustabdymo, ar nesiekiamą Konstitucinį Teismą paversti savo patarėju žinant, kad jis yra tik teisės aktų konstitucingumo vertintojas? Patyrimas rodo, kad tokį Seimo kreipimąsi gali išprovokuoti politiniai motyvai, pvz., kai ypač aštriai kritikuojamas priimtas įstatymas. Būtina pridurti, kad įstatymų leidyba savo priederme ir paskirtimi nėra susijusi su įstatymų galiojimo stabdymu. Taip yra todėl, kad situacijoje, susidariusioje sustabdžius įstatymo galiojimą, galima išvelgti prielaidų dviprasmybėms tam tikrų visuomeninių santykių reguliavimo procese, spragoms teisėje atsirasti. 1997 m. lapkričio 13 d. Konstitucinio Teismo sprendime konstatuota, kad įstatymų galiojimo sustabdymas yra nebūdingas įstatymų leidybai ir gali būti siejamas tik su Konstitucijoje nurodytais atvejais (akto galiojimą sustabdo Konstitucinis Teismas).

Be paties Seimo, labai plačias galimybes kreiptis į Konstitucinį Teismą turi **Seimo narių grupė**. Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įsta-

tyme yra nurodyta, kad tokią grupę gali sudaryti ne mažiau kaip 1/5 Seimo narių, t.y. ne mažiau, kaip 28 Tautos atstovai. Atkreiptinas dėmesys, kad 1/5 Seimo narių turi būti skaičiuojama nuo Seimo narių skaičiaus (141), kuris įtvirtintas Konstitucijoje, bet ne nuo realiai išrinktų Seimo narių skaičiaus.

Seimo narių grupė į Konstitucinį Teismą gali kreiptis dėl šių klausimų: ar Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja Konstitucijai; ar Respublikos Prezidento aktai sutinka su Konstitucija ir įstatymais; ar Vyriausybės aktai sutinka su Konstitucija ir įstatymais.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Seimo narių grupė gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl visų aukščiausiųjų valdžios institucijų aktų konstitucingumo, išskyrus išvadas, kurios numatytos Konstitucijoje.

Seimo narių grupės teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą yra demokratijos institutas, kuris įtvirtina parlamento mažumos (opozicijos) galimybes ginti ne tik savo interesus, bet ir Konstitucijos viršenybę teisinėje sistemoje. Politinio gyvenimo aktualijos patvirtina tą aplinkybę, kad parlamento dauguma ne visada yra konstitucinio teisėtumo garantas ir todėl būtinos papildomos parlamento mažumos galimybės.

Nors konstitucinės justicijos patirtis Lietuvoje rodo, kad į Konstitucinį Teismą paprastai kreipiasi Seimo narių grupė, kurią sudaro opozicijoje esantieji Seimo nariai, tačiau taip būna ne visada. Yra atvejų, kai kreipimasi į Konstitucinį Teismą inicijuoja įvairias politines pažiūras atstovaujantys Seimo nariai.

Respublikos Prezidento teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą sąlygoja jo kaip valstybės vadovo ir kaip vykdomosios valdžios dalies statusas.

Pagal Konstitucijos 106 str. 3 d. Respublikos Prezidentas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Vyriausybės aktų sutikimo su Konstitucija ir įstatymais. Būtent ši Respublikos Prezidento teisė patvirtina jo konstitucinį ryšį su Vyriausybe, priedermę prižiūrėti, ar Vyriausybė laikosi teisės normų kuriamojoje veikloje, Konstitucijos ir įstatymų nustatytos kompetencijos ir teisės aktų hierarchijos principų. Nors šiuo metu nėra sukaupta didesnio patyrimo šiuo klausimu, tačiau ši Respublikos Prezidento prerogatyva gali būti visapusiai panaudota ir suteikti Respublikos Prezidento statusui naujų konstitucinio turinio bruožų juolab, kad Respublikos Prezidento teikimas Konstituciniam Teismui sustabdo Vyriausybės akto galiojimą.

Konstitucijoje numatyta, kad Respublikos Prezidentas gali kreiptis su paklausimu į Konstitucinį Teismą, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus.

Konstitucijoje numatyta, kad Respublikos Prezidentas gali prašyti Konstitucinio Teismo išvados, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės su-

tartys neprieštarauja Konstitucijai. Ši Respublikos Prezidento teisė tiesiogiai susijusi su jo konstitucinėmis funkcijomis spręsti pagrindinius užsienio politikos klausimus ir kartu su Vyriausybe vykdyti užsienio politiką. Štai 1994 m. Respublikos Prezidentas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kai kurie straipsniai neprieštarauja Konstitucijai.

Mokslinėje literatūroje, taip pat ir politiniame gyvenime neretai diskutuojama, kodėl Respublikos Prezidentui nesuteikta teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl įstatymų atitikimo Konstitucijai. Siekiant atsakyti į šį klausimą, reikėtų grįžti į 1990–1992 m. laikotarpį, kai brendo Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir valdžios galių subalansavimo koncepcija. Konstitucijos leidėjas, konstruodamas įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios galias, siekė įtvirtinti tokią įgaliojimų išdėstymo sistemą Konstitucijoje, pagal kurią nė viena valstybės valdžios institucija neturėtų ženklesnės persvaros. Buvo manoma, kad Respublikos Prezidento įstatymų leidybos iniciatyvos teisė (Konstitucijos 68 str. 1 d.), teisė nepasirašyti Seimo priimto įstatymo (neskelbti) ir motyvuotai gražinti Seimui pakartotinai svarstyti (Konstitucijos 71 str.), galimybė metiniuose pranešimuose Seime formuluoti įstatymų leidybos programas (Konstitucijos 84 str. 18 p.), taip pat ir kiti įgaliojimai suponuoja pakankamai galių, kurių pagrindu Respublikos Prezidentas gali daryti įtaką įstatymų leidybos proceso turiniui. Diskusijoje dėl Valstybės vadovo galių buvo prieita prie išvados, kad Respublikos Prezidento teisė dėl įstatymų konstitucingumo kreiptis į Konstitucinį Teismą šalia jau minėtųjų įgaliojimų galėtų destabilizuoti įstatymų leidybą, pažeisti parlamentinėje demokratijoje pripažintus valstybės valdžios galių subalansavimo principus.

Taip pat būtina pabrėžti, kad valstybės valdžios institucijų įgaliojimų paskirstymo problema yra labiau politinė nei teisinė aktualija. Kadangi įgaliojimų paskirstymas, kaip ir kiti konstituciniai santykiai, yra dinamiškas reiškinys, šiuos klausimus galima spręsti svarstant konstitucionalizmo raidos perspektyvas.

Respublikos Vyriausybės galimybės inicijuoti konstitucinį ginčą Konstituciniame Teisme yra siauresnės nei kitų subjektų. Ji gali kreiptis į Konstitucinį Teismą tik dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų atitikimo Konstitucijai. Vertinant šią Vyriausybės teisę platesniame konstituciniame kontekste, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Vyriausybės kreipimasis į Konstitucinį Teismą dėl įstatymų konstitucingumo gali išprovokuoti Seimo ir Vyriausybės politinį konfliktą. Jeigu toks Vyriausybės žingsnis būtų nepriimtinas Vyriausybę palaikančiai Seimo narių daugumai, jis galėtų reikšti Vyriausybės konstitucinės krizės pradžią ar jos pabaigą – politinio nepasitikėjimo pareiškimą.

Labai plačias teises inicijuoti konstitucinį ginčą Konstituciniame Teisme turi **teismai**. Kadangi Konstitucijoje nėra nurodyta, kurie teismai gali kreiptis į Konstitucinį Teismą, darytina išvada, kad tokio kreipimosi teisė priklauso visiems: ir bendrosios jurisdikcijos teismams (Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, Lietuvos apeliaciniam teismui, apygardų ir apylinkių teismams), ir administraciniams teismams (Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui, apygardų administraciniams teismams).

Teismai gali kreiptis į Konstitucinį Teismą šiais klausimais: ar Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja Konstitucijai; ar Respublikos Prezidento aktai sutinka su Konstitucija ir įstatymais; ar Vyriausybės aktai sutinka su Konstitucija ir įstatymais.

Visų grandžių teismuose nagrinėjant administracines, civilines, baudžiamąsias bylas, šalims, jų atstovams, taip pat ir pačiam teismui gali iškilti abejonių dėl teisės normos, kuri turi būti taikoma konkrečioje byloje, teisėtumo, t.y. ar ji neprieštarauja Konstitucijai. Tokiu atveju teismas (teisėjas) gali sustabdyti bylos nagrinėjimą ir, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo kompetenciją, kreiptis į jį su prašymu spręsti, ar tam tikras teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai.

Teismai kreipiasi į Konstitucinį Teismą nutartimi. Tokioje nutartyje, be formaliųjų duomenų, turi būti nurodyta: trumpa bylos esmė ir kokiais įstatymais dalyvaujantys byloje asmenys grindžia savo reikalavimus arba atsikirtimus; teismo nuomonės dėl įstatymo ar kito teisės akto prieštaravimo Konstitucijai teisiniai argumentai; suformuluotas teismo prašymas Konstituciniam Teismui.

Byloje dalyvaujantys asmenys. Pagal Konstitucinio Teismo įstatymą dalyvaujančiais byloje asmenimis laikomi: **pareiškėjas** – valstybės institucija, Seimo narių grupė, kuriai įstatymai suteikia teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti teisės akto atitikimą Konstitucijai ar įstatymams, arba duoti išvadą; bei jų atstovai; **suinteresuotas asmuo** – valstybės institucija, priėmusi teisės aktą, kurio atitikimą Konstitucijai ar įstatymams reikia ištirti, bei jos atstovas; Seimo narys ar kitas valstybės pareigūnas, kurio veiksmų atitikimą Konstitucijai reikia ištirti dėl jam pradėtos Seime apkaltos bylos, bei jo atstovas; Respublikos Prezidentas, kai teikiama išvada dėl jo sveikatos būklės, bei jo atstovas.

Dalyvaujantys byloje asmenys savo bylas Konstituciniame Teisme gali vesti patys arba per atstovus. Paties asmens dalyvavimas byloje neatima iš jo teisės turėti šioje byloje atstovus. Įstatyminiais atstovais laikomi tam tikrų institucijų vadovai, veikiantys pagal įstatymo jiems suteiktus įgaliojimus. Įstatyminiu atstovu laikomas ir Seimo narių grupei atstovaujantis Seimo narys (nariai), kurį (kuriuos) savo prašyme nurodo pasirašydami po juo visi besikreipiantieji Seimo nariai, jeigu jų parašai patvirtinti Seimo Pirmininko arba jo pavaduotojo. Teismui, kuris kreipėsi į Konstitu-

cinį Teismą, atstovauja nutartį priėmęs teisėjas (arba kolegijos pirmininkas).

Dalyvaujančių byloje įgaliotais atstovais (pagal pavedimą) Konstituciniame Teisme gali būti advokatai, mokslo laipsnius turintys teisininkai, taip pat teisinio darbo aukščiausiose valstybės institucijose patirtį turintieji asmenys. Advokato įgaliojimai patvirtinami advokato orderiu. Kitiems nurodytiems asmenims įgaliojimus išduoda institucijų, kurioms jie atstovauja, vadovai arba Seimo narių grupės įstatyminis atstovas. Institucijos vadovas savo įstaigai atstovauti gali įpareigoti ir kitą tos įstaigos specialistą išduodamas jam įgaliojimą.

Proceso dalyviais laikomi dalyvaujantys byloje asmenys, jų atstovai, liudytojai, ekspertai, pakviesti specialistai ir vertėjai.

2.7.2. Parengiamieji darbai prieš teisminį posėdį

Iki teismo posėdžio, kuriame bus nagrinėjamas konstitucinis ginčas, atliekami parengiamieji darbai. Jų tikslas – tinkamai parengti klausimo nagrinėjimą teisminiame posėdyje.

Gavus prašymą ar paklausimą, kuris registruojamas Teismo raštinėje, Teismo pirmininkas savo potvarkiu tai atlikti paveda vienam ar keliems teisėjams. Šie darbai paskirstomi tolygiai visiems teisėjams.

Teisėjas, pradėdamas tirti jam perduotą medžiagą, pirmiausia turi nustatyti, ar prašymas paduotas institucijos ar asmens, kuris turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą. Ne mažiau svarbu įsitikinti, ar prašymo nagrinėjimas yra žyningas Teismui. Be šių aplinkybių, teisėjas privalo nustatyti, ar prašyme nurodyto teisės akto atitikimas Konstitucijai nebuvo tirtas Teisme, taip pat ar negalioja tuo klausimu priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas. Įstatyme yra nurodyti pagrindiniai reikalavimai, kurie taikomi prašymo ar paklausimo teisei formai, ir pareiškėjai tų reikalavimų turi laikytis. Teisėjo priedermė – įvertinti, ar šių reikalavimų buvo paisoma rengiant kreipimąsi. Vienas sudėtingiausių klausimų, kuris gali kilti teisėjui tiriant prašymo priimtinumą nagrinėti, – ar prašymas (paklausimas) grindžiamas teisiniais motyvais. Tai viena sudėtingiausių problemų, su kuria gali susidurti teisėjas ir Teismas parengiamųjų darbų stadijoje. Konstitucinio Teismo darbo praktika patvirtina, kad aiškios ribos tarp teisinių ir politinių motyvų paprastai nebūna. Neretai galima įtarti, kad prašymo ar paklausimo pagrindinė paskata yra politiniai interesai, tačiau ir teisiniai argumentai suformuluoti kvalifikuotai. Iki šiol Teismas nebuvo linkęs daryti kategoriškų vertinimų dėl prašymo nepakankamo teisiško pagrįstumo ir dėl vadovavimosi tik politiniais motyvais. Teismo teisė atsisakyti priimti nagrinėti bylą ar rengti išvadą, jeigu kreipimasis grindžiamas neteisinais motyvais, yra svarbi garantija siekiant

užkirsti galimybes politizuoti Teismo veiklą. Ne veltui būtent ši Teismo teisė numatyta ir Konstitucijoje (106 str. 6 d.).

Atlikęs išankstinį tyrimą ir reikalingus parengiamuosius veiksmus, teisėjas surašo pažymą su savo pasiūlymais ir praneša apie tai Teismo pirmininkui. Teisėjas gali siūlyti pirmininkui priimti prašymą, gražinti jį pareiškėjui. Teisėjas taip pat gali savo pažymą pateikti Teismo tvarkomajam posėdžiui ir siūlyti atsisakyti nagrinėti prašymą, jeigu yra aplinkybių, nurodytų Konstitucinio Teismo įstatyme. Jeigu tarp teisėjo ir pirmininko kyla nesutarimų, tokie klausimai perduodami svarstyti ir spęsti Konstitucinio Teismo tvarkomajam posėdžiui.

Bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui rengia pirmininko paskirtas teisėjas. Juo paprastai skiriamas teisėjas, kuris atliko išankstinį medžiagos tyrimą. Rengdamas bylą, teisėjas apklausia pareiškėją, suinteresuotą asmenį ar jų atstovus, išklauso jų argumentus, prirėikus siūlo jiems raštu pateikti paaiškinimus dėl bylos. Teisėjas gali apklausti liudytojus, spęsti, ar juos kviesti į Teismą. Reikalui esant, teisėjas gali išreikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų rašytinius ir daiktinius įrodymus bei kitą reikalingą medžiagą, skirti ekspertizes, iškviesti ir apklausti specialistus. Apibendrinant galima pasakyti, kad teisėjas turi visapuses teises ir prerogatyvas rengdamas bylą teisminiam nagrinėjimui. Teisėjo veiksmai turi būti teisėti, jais negalima peržengti tiriamos bylos ribą. Teisėjas, tirdamas jam pavestą medžiagą, jokiais motyvais negali ignoruoti nei pareiškėjo, nei suinteresuoto asmens ar jų atstovų lygiateisiškumo principo. Ir vieniems, ir kitiems turi būti sudarytos vienodos procesinės galimybės ginti savo interesus jau parengiamųjų darbų stadijoje. Konkreti lygiateisiškumo garantija yra ir ta, kad visi byloje dalyvaujantys asmenys turi būti informuojami apie visus įrodymus, dokumentus, kuriuos gavo teisėjas, rengiantis bylą teisminiam nagrinėjimui. Tokiu būdu užtikrinama šalių lygybė prieš įstatymą ir teismą.

Atlikęs parengiamuosius veiksmus ir laikydamas, kad byla pakankamai parengta, teisėjas tvarkomajame Konstitucinio Teismo posėdyje siūlo priimti sprendimą skirti bylą nagrinėti Teismo posėdyje. Išklaušęs teisėjo pranešimą ir apsvarstęs klausimą dėl bylos parengimo teisminiam nagrinėjimui, Konstitucinis Teismas gali priimti sprendimą skirti bylą nagrinėti Teismo posėdyje ir paskirti teisėją pranešėją, gražinti bylą papildomai ištirti, ar atsisakyti nagrinėti bylą. Jau tvarkomajame posėdyje Teismo pirmininko kvietimu gali dalyvauti mokslininkai, specialistai, kiti reikalingi asmenys, taip pat ir pasisakyti.

Parengiamųjų darbų stadijoje kartais sprendžiamas Konstitucijoje (106 str. 4 d.) numatytas teisės akto galiojimo sustabdymo klausimas. Minimoje konstitucinėje normoje yra įtvirtinta, kad Respublikos Prezidento teikimas Konstituciniam Teismui ar Seimo nutarimas ištirti, ar

aktas sutinka su Konstitucija, sustabdo šio akto galiojimą. Šios konstitucinės normos turinys konkretizuotas Konstitucinio Teismo įstatyme (26 str.). Jame nurodyta, kad Teisme gavus (įregistravus raštinėje) Respublikos Prezidento teikimą ištirti, ar Vyriausybės aktas atitinka Konstituciją, arba gavus Seimo nutarimą, kuriame prašoma ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymas, kitas Seimo priimtas aktas atitinka Konstituciją, ar Respublikos Prezidento dekretas, Vyriausybės aktas atitinka Konstituciją ir įstatymus, ne vėliau kaip per 3 dienas turi būti atliktas išankstinis tos medžiagos tyrimas ir tvarkomajame posėdyje išspręstas klausimas, ar priimti prašymą nagrinėti.

Jeigu Teismas priima sprendimą priimti nagrinėti prašymą, Teismo pirmininkas tuoj pat apie tai oficialiai paskelbia „Valstybės žiniuose” arba specialiaame Seimo leidinyje, arba spaudoje per Lietuvos telegramų agentūrą (ELTA). Tokiame pranešime nurodomas tikslus ginčijamo teisės akto pavadinimas, jo priėmimo data ir tai, jog pagal Konstituciją minėto akto galiojimas sustabdomas nuo oficialaus paskelbimo dienos iki Konstitucinio Teismo nutarimo šioje byloje paskelbimo. Tais atvejais, kai Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs bylą, priima nutarimą, kad ginčijamas teisės aktas neprieštaruoja Konstitucijai, Teismo pirmininkas tuoj pat apie tai oficialiai paskelbia. Šiame pranešime turi būti nurodyta, kad nuo nutarimo paskelbimo dienos atstatomas sustabdytojo akto galiojimas. Visiškai akivaizdu, kad tais atvejais, kai teisės aktas (jo dalis) pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai, atskiro pranešimo nereikia, nes nebelineka jo tikslo – teisės aktas (jo dalis) eliminuojamas iš Lietuvos teisės sistemos.

2.7.3. Teismo posėdžio parengiamoji dalis

Paskirtu laiku posėdžio pirmininkas paskelbia, kad pradėdamas Teismo posėdį, praneša, kuri byla bus nagrinėjama, paskelbia teisėjų, kurie dalyvauja bylos nagrinėjime, pavardes. Po to Teismo posėdžio sekretorius praneša, kurie iš šauktųjų asmenų yra atvykę, kas žinoma apie kitų asmenų neatvykimo priežastis. Teismas nustato atvykusiųjų asmenybę, patikrina byloje dalyvaujančių asmenų įgaliojimus. Jei kas nors iš dalyvaujančių byloje asmenų neatvyko ar atstovas neturi reikiamo įgaliojimo, Teismas sprendžia, ar galima pradėti nagrinėti bylą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad dalyvaujančių byloje asmenų ir jų atstovų neatvykimas į Teismo posėdį nėra kliūtis bylai nagrinėti, nutarimui ar išvadai bei kitiems sprendimams priimti. Tais atvejais, kai į teisminį posėdį neatvyksta nė vienas iš kviestųjų dalyvauti byloje asmenų ir jų atstovų, teisminis posėdis vyksta laisva forma, nesilaikoma Konstitucinio Teismo įstatyme nurodytos teismo posėdžio sekos.

Toliau posėdžio pirmininkas išaiškina dalyvaujantiems byloje asmenims, taip pat ekspertams, liudytojams bei specialistams jų teises ir pareigas bei atsakomybę. Šioje bylos nagrinėjimo stadijoje Teismas išklauso dalyvaujančių byloje asmenų pageidavimus ir juos išsprendžia.

Gali būti pareiškiamas Konstitucinio Teismo teisėjo nušalinimas. Įstatyme yra nurodyti keli teisėjo nušalinimo pagrindai. Vienas iš jų gali būti tas, kad teisėjas yra dalyvaujančių byloje asmenų giminaitis, kai svarstomi paklausimai personaliniais klausimais. Kitas pagrindas nušalinti teisėją yra tie atvejai, kai teisėjas yra viešai pareiškęs, kaip turi būti išspręsta Teisme nagrinėjama byla. Po teisėjo nušalinimo pareiškimo Konstitucinis Teismas turi išklausti visų dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę. Šį klausimą Teismas išsprendžia pasitarimų kambaryje. Taip pat būtina pažymėti, kad teisėjas, atsižvelgdamas į minėtas priežastis, gali nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo ir savo iniciatyva. Jis tai gali padaryti dar prieš teisminį posėdį.

2.7.4. Įrodymų tyrimas

Bylos nagrinėjimas iš esmės pradedamas nuo teisėjo pranešėjo pasakymo: išdėstoma bylos esmė, jos nagrinėjimo vada ir pagrindas, turimos medžiagos turinys ir kiti reikalingi duomenys. Konstitucinio Teismo teisėjai gali užduoti klausimų pranešėjui.

Po to išklausoma byloje dalyvaujančių asmenų paaiškinimų, pradedant nuo pareiškėjo. Šie asmenys turi teisę užduoti vienas kitam klausimų, išsakyti savo nuomonę dėl kiekvieno kito asmens pareiškimo bei prašymo. Teismo darbo praktikoje laikomasi nuomonės, kad teisėjai užduoda klausimų byloje dalyvaujantiems asmenims tada, kai pastarieji vienas kitam klausimų nebeturi.

Išklausius byloje dalyvaujančių asmenų pasisakymus, pareiškimus bei prašymus, posėdžio pirmininkas garsiai perskaito rašytinius paaiškinimus tų byloje dalyvaujančių asmenų, kurie neatvyko į posėdį. Jeigu posėdyje dalyvaujantys asmenys prieš tai yra susipažinę su minėtais paaiškinimais, jų garsiai galima ir neskaityti, tik su ta sąlyga, jeigu dėl to neprieštaraujama.

Tiriant įrodymus, svarbią reikšmę turi liudytojų parodymai, ekspertų pasisakymai ir ekspertizės aktai, specialistų nuomonė. Visų šių proceso dalyvių išklausoma posėdyje, o jeigu jie nedalyvauja, – garsiai perskaitomi jų parodymai, ekspertizės aktai, paaiškinimai. Visiems proceso dalyviams gali užduoti klausimų ir Teismo teisėjai, ir byloje dalyvaujantys asmenys ar jų atstovai.

Baigiant įrodymų tyrimą, Teismas suteikia galimybę byloje dalyvaujantiems asmenims papildyti bylos medžiagą. Jeigu yra tokių prašymų,

Teismas juos išnagrinėja priimdamas dėl jų sprendimus. Kai visi prašymai išspręsti, pranešta apie byloje esančius įrodymus, posėdžio pirmininkas skelbia, kad įrodymų tyrimas yra baigtas.

Būtina pažymėti, kad įrodymų tyrimas yra bene svarbiausia teismo posėdžio dalis. Būtent šioje teismo posėdžio dalyje byloje dalyvaujantys asmenys turi visas galimybes pateikti įrodymus ir jais pagrįsti savo teisinę poziciją tam tikru konstitucinio ginčo klausimu. Po įrodymų tyrimo Teismas paprastai daro pertrauką. Jos metu byloje dalyvaujantys asmenys pasirengia teisiniams ginčams.

Atskira konstitucinio teismo proceso problema yra ta, kas laikytina įrodymais byloje, kurią nagrinėja Konstitucinis Teismas.

Pagal Konstitucinio Teismo įstatymą įrodymais pripažįstami visi faktiniai duomenys, kuriais remdamasis Konstitucinis Teismas konstatuoja esant aplinkybių, pagrindžiančių dalyvaujančių byloje asmenų reikalavimus bei atsikirtimus, arba jų nesant. Tie duomenys nustatomi remiantis dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais ir ekspertų išvadomis.

Galima atkreipti dėmesį į tai, kad įrodymų apibūdinimas iš esmės tapatus tam, kuris suformuluotas Civilinio proceso kodekso 57 str. Tačiau yra ir esminių įrodymų pobūdžio, ir jų turinio tam tikrų skirtumų. Visų pirma būtina akcentuoti skirtingą įrodymų pobūdį tose Konstitucinio Teismo bylose, kuriose tiriama, ar teisės aktas atitinka Konstituciją. Šiuo atveju įrodymais yra tie byloje dalyvaujančių asmenų motyvai ir argumentai, kurie susiję su Konstitucijos ir įstatymų, vykdomosios valdžios teisės aktų turinio aiškinimu. Byloje dalyvaujantys asmenys konstituciniame teisminiame procese naudoja įvairių sričių mokslo žinias, teorines doktrinas, lyginamojoje teisėje žinomus teisinius reiškinius. Taigi šia prasme įrodymai konstituciniame teisminiame procese skiriasi nuo civiliniame procese pasitelkiamų įrodymų, nes pastarieji yra labiau susiję su konkrečiais juridiniais faktais ir pasekmėmis, kurias sukelia tam tikrų teisės aktų veikimas reguliuojant visuomeninius santykius.

Apibūdinant įrodymų pobūdį ir turinį konstituciniame teisminiame procese, būtina pažymėti ir dar vieną esminę aplinkybę. Kai kuriose teisminėse bylose ir Konstitucinis Teismas susiduria su konkrečių faktinių aplinkybių vertinimu. Pvz., vertindamas, ar teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai pagal jų priėmimo tvarką, Konstitucinis Teismas privalės visapusiai iširti, ar buvo laikomasi Seimo Statute numatytų teisės aktų pateikimo, svarstymo, priėmimo ir paskelbimo taisyklių. Konkrečių faktinių aplinkybių reikšmė bus labai didelė tose bylose, kuriose bus sprendžiami šie klausimai: ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai; ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo

narių rinkimus; ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti savo pareigas.

Taigi galima daryti išvadą, kad įrodymai konstituciniame teisminiame procese ir civiliniame procese, nors ir turi bendrų bruožų, tačiau skiriasi savo pobūdžiu ir turiniu. Apibūdinant įrodymų reikšmę Konstituciniame Teisme, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad rengiant bylą nagrinėti teisminiame posėdyje, sukaupiama daug informacijos apie mokslines doktrinas nagrinėjamu klausimu, studijuojamos teorinės ir praktinės klausimo išsprendimo prielaidos. Vis didesnę vaidmenį konstituciniame teisminiame procese ima vaidinti tarptautinės teisės aktai, Europos žmogaus teisių teismo sprendimai konkrečiose bylose, lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomi teisiniai reiškiniai. Šios ir kitos aplinkybės, nors ir neįvardijamos kaip įrodymai konstituciniame teisminiame procese, tačiau turi neabejotinos reikšmės ieškant atsakymo į byloje iškeltą konstitucinį klausimą.

2.7.5. Teisminiai ginčai

Teisminiuose ginčiuose pirmieji pasisako pareiškėjas ir jo atstovas, po to – suinteresuotas asmuo ir jo atstovas. Po to dalyvaujantys byloje asmenys gali pasisakyti antrą kartą ginčiuose išsakytais klausimais. Paskutinio žodžio teisė visada priklauso suinteresuotam asmeniui ir jo atstovui.

Vienu iš teisminių ginčų stadijos ypatumų yra Teismo galimybė priimti sprendimą atnaujinti įrodymų tyrimą, o po to vėl tęsti teisminius ginčus. Kyla klausimas, kokios priežastys gali sąlygoti tokį Teismo sprendimą. Jų gali būti labai įvairių, tačiau viena pagrindinių bus Teismo pripažinimas, kad būtina išsiaiškinti naujas aplinkybes, apie kurias užsiminė byloje dalyvaujantys asmenys ir kurios nebuvo ištirtos ankstesnėje teismo posėdžio dalyje.

Po teisminių ginčų Teismas skelbia bylos nagrinėjimą iš esmės baigtą ir išeina į pasitarimų kambarį rengti ir priimti nutarimo. Teismo aktą paskelbti būtina per mėnesį nuo teisminių ginčų pabaigos. Apie jo skelbimo laiką visada pranešama byloje dalyvavusiems asmenims, taip pat per visuomenės informavimo priemones.

VII skyrius

VALSTYBĖ

1 poskyris. Valstybė konstitucinėje teisėje

2 poskyris. Istorinė Lietuvos valstybės raida

1. Valstybė – daugelio konstitucinių teisinių santykių subjektas. Nors valstybės sampratos klausimas visų pirma priklauso mokslo apie valstybę tyrimų sričiai, jo ir konstitucinėje teisėje negalima apeiti.

2. Sąvoka „valstybė“ – daugiareikšmė. Nepaisant šios sąvokos daugia-reikšmiškumo, dominuoja du požiūriai. Vieni valstybę sieja su visuomene, joje regi tam tikrą kolektyvinio gyvenimo būdą, teisiškai apibrėžtą tautos politinį statusą, kiti linkę valstybę tapatinti su svarbiausiu jos elementu – valdžia. Šių požiūrių nereikėtų priešpastatyti, jie greičiau turėtų papildyti vienas kitą. Kitaip sakant, valstybę galima suvokti ir kaip tam tikrą tautos gyvenimo būdą ir kaip tam tikrą politinės valdžios organizaciją, kuri turi specifinių požymių (ji atstovauja visai visuomenei, priima sprendimus jos vardu; valstybės sprendimai yra valdingo pobūdžio ir privalomi visiems visuomenės nariams, jų įgyvendinimas užtikrinamas valstybės prievarta). Siekiant atskleisti valstybės esmę, neretai tenkinamasi pačiu paprasčiausiu jos apibrėžimu nurodant ją sudarančius elementus: tautą, teritoriją ir valdžią.

3. Tautos, teritorijos ir valdžios kategorijos padeda atskleisti valstybės esmę. Nagrinėjant valstybę teisiniu požiūriu, akcentuojama valstybės–juridinio asmens doktrina (valstybė yra ypatingas juridinis asmuo), taip pat pabrėžiama tokia valstybės savybė, kaip valstybės suverenitetas. Juridinio asmens kategorija paaiškina valstybės funkcionavimo ypatumus, o valstybės suverenitetas – jos nepriklausomybę, savarankiškumą tvarkant valstybės reikalus. Tai svarbiausios valstybės teisinės savybės.

4. Valstybės organizacija, valstybės valdžios institucijos ir jų veikla, valstybė ir asmens santykiai – konstitucinės teisės reguliavimo sritis. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti konstitucinės teisės šaltiniai reguliuoja įvairius santykius, kuriuose vienaip ar kitaip dalyvauja valstybė ar jos vardu veikiančios valstybės valdžios institucijos.

1 poskyris

VALSTYBĖ KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

1.1. Valstybės sampratos problema

1.2. Valstybės elementai: tauta, teritorija, valstybės valdžia

1.2.1. Tauta

1.2.2. Teritorija

1.2.3. Valstybės valdžia

1.3. Valstybės teisinės savybės

1.3.1. „Valstybė – juridinis asmuo“ koncepcija

1.3.2. Valstybės suverenitetas

1.4. Valstybės funkcijos

1.5. Valstybės institutas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje

1.1. Valstybės sampratos problema

Valstybės esmė, kilmė, funkcijos ir raida – mokslo apie valstybę (valstybės teorijos) tyrimo objektas. Tačiau ir konstitucinėje teisėje valstybės sampratos klausimo negalima apeiti. Juk daugelis jos problemų vienaip ar kitaip yra susijusios su šiuo konstitucinės teisės institutu. Tai valstybės organizacija, valstybės valdžios organizavimas ir veikla, asmens ir valstybės santykių pagrindai.

Kas yra valstybė? Į šį klausimą rasite daugybę atsakymų. Matyt, visiškai netenkina nė vienas valstybės apibrėžimas dėl šio reiškinio nevienareikšmiškumo, sudėtingumo, jo reikšmės visuomeniniame gyvenime. Vis dėlto turėtume suformuluoti apibrėžimą, tegu ir sąlygišką. To reikia norint tęsti tolesnes konstitucinės teisės studijas. Vadovausimės plačiausiai pripažinta, t.y. tapusia klasikine, samprata, prisimindami ir kitus požiūrius.

Taigi, kas yra valstybė? Vieniems valstybė – idėja, kitiems – visuomenės gyvenimo realybė, tretiems – abstrakcija, ketvirtiems – visą visuomenę jungianti organizacija, penkti valstybėje mato valdžią, kuriai paklūsta tauta, o dar kitiems valstybė yra tam tikras tautos gyvenimo būdas. Daugybė požiūrių, apibūdinimų. Ir patį žodį „valstybė“ vartojame įvairiomis reikšmėmis. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ pateikiamos dvi pagrindinės žodžio „valstybė“ reikšmės: 1) organizuota politinė bendruomenė, turinti aukščiausiąją valdžią; 2) tokios bendruomenės valdomas kraštas. Atsižvelgiant į šio žodžio vartojimo kontekstą, žodžiu „valstybė“ gali būti įvardijamos ir valstybės valdžios institucijos („valstybės nurody-

mu“), ir centrinė valdžia (valdžios ir savivaldybių santykiuose), ir valdantieji (santykiuose su valdomaisiais) ir t.t.

Teisinėje, politologinėje ir filosofinėje literatūroje vėl regime įvairius šios sąvokos vartojimo aspektus. Antai G. W. F. Hėgelui valstybė buvo tokia bendrų tikslų sritis, kurioje įgyvendinama laisvės idėja, išreiškianti pažangą žmonijos dvasios istorijoje. „Grynojo“ teisininko akimis valstybė visų pirma yra tam tikra tvarka. Antikos laikais šį požiūrį dėstė M. T. Ciceronas, o XX a. – Hansas Kelsenas, valstybėje išvelgdami būtent teisinę tvarką. Taip valstybė sutapatinama su teise, t.y. su tam tikra tvarka, joje regint valstybės esmę ir paskirtį. Bet tai tik vienas, nors ir svarbus, šio reiškinių aspektas.

„Iš esmės Machiavelli, o ne kuris kitas politinis mąstytojas sukūrė tą prasmę, kurią priskiria valstybei modernioji politinė vartoseną. Net pats žodis, reiškiantis suverenų politinį darinį, atrodo, paplito moderniose kalbose daugiausia per jo raštus. Valstybė kaip organizuota jėga, aukščiausia savoje teritorijoje ir vykdanči sąmoningą savęs stiprinimo politiką santykiuose su kitomis valstybėmis, tapo ne tik tipiška naujųjų laikų politinė institucija, bet pamažu ir pačia galingiausia naujųjų laikų visuomenės institucija“¹. Politikos mokslų atstovai linkę valstybę tapatinti su politinėmis institucijomis, politine bendruomene.

Nežiūrint „valstybės“ sąvokos daugiareikšmiškumo, vis dėlto galima išskirti du svarbiausius požiūrius:

„– vieni valstybėje regi visuomenę, kolektyvinio gyvenimo būdą, tam tikrą žmonių bendruomenės būties būdą;

– kitiems valstybė apsiriboja vienu iš jos elementų – valdžia, prievartos ar priverstinio bendradarbiavimo aparatu“².

Šių dviejų požiūrių nereikėtų priešpastatyti, jie greičiau papildo vienas kitą. Sociologiniu požiūriu valstybė yra ne kokia nors superstruktūra ar „aparatas“, bet atitinkamu būdu valdoma visuomenė. Kita vertus, valstybės valdžios institucijos organizuoja bendrų reikalų tvarkymą, kuria ar sankcionuoja teisę, ją įgyvendindamos, naudoja valstybės prievartą. Taigi abu šie valstybės apibūdinimo aspektai atskleidžia dvi tos pačios tikrovės puses. Valstybiškai organizuota visuomenė negali apsieiti be valstybės valdžios institucijų sistemos, o valstybės valdžia įkūnijama tik visuomenės gyvenime.

Tarpukario Lietuvos teisinę mintį, siekusią paaikškinti valstybės fenomeną, geriausiai išreiškė P. Leonas ir M. Römeris. P. Leono manymu, valstybė yra „gyvenančių tam tikroje teritorijoje ir priklausančių vienai

¹ Sabine G. H., Thorson T. L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius, Pradai, 1995. P. 371.

² Prélot M. *Institutions politiques et droit constitutionnel*. 11e édition, revue et mise à jour par J. Boulouis. Paris, Dalloz, 1990. P. 8.

politinei valdžiai žmonių sąjunga¹. Valstybės – kaip tam tikros teritorijos žmonių sąjungos, turinčios suverenią valdžią – samprata įtvirtinta ir M. Römerio fundamentaliame darbe „Valstybė“. M. Römeris siūlė tokią valstybės sampratos formuluotę: „Tam tikros teritorijos žmonių jų socialinei funkcijai vykdyti (arba, kas yra tas pats: jų socialiniams tikslams siekti) sąjunga, savo suvereninės valdžios konsoliduojama į neskaldomąjį funkcionalinį vienetą“². Ir vienas, ir kitas požiūris nebuvo originalūs, abu atspindėjo tuo metu vyravusios teisinės minties tendencijas.

M. Römeris pasisakė už kompleksinę valstybės sampratą. Valstybės, kaip tam tikros teritorijos žmonių sąjungos samprata, jo manymu, turi būti papildyta svarbiais elementais. Pasak M. Römerio, „...į valstybės sąvokos formulę mes turėsime įnešti ir jos valdžios elementą. Dėl jos griežtumo, absoliutizmo, formalaus nepareinamumo nuo jokios kitos aukštesnės socialinės galios, mes ją vadiname suverenine <...>. Vadinausi, valstybės valdžia – suvereninė teritorinė valdžia, tačiau ir ji yra tokia (suvereninė–aukščiausioji) tiktai valstybės funkciją nustatydama, vadinausi, parinkdama ir suformuluodama valstybei jos siektinus socialinius tikslus, ir nustatytos funkcijos ribose. Patys gi socialiniai tikslai ne jos yra gaminami, ne jos dekretuojami: jie dygsta iš įvairių sociališkai tenkintinų žmonių reikalų, paties socialinio bendravimo ruošiami ir ugdomi. Valstybės valdantieji, valstybės valdžia šia prasme ne viešpatuoja visuomenei, bet pati pereina nuo jos“³.

Sovietmečio laikotarpiu valstybės ir teisės teorijoje buvo pripažįstama vienintelė „teisinga“ valstybės samprata: valstybės kaip mašinos palaikyti vienos klasės viešpatavimą kitų klasių atžvilgiu, t.y. valstybės – viešpatavimo įrankio – samprata⁴.

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos mokslui teko iš naujo susidurti su valstybės sampratos problema. Politikos mokslui būdinga samprata formuluojama vadovėlyje „Šiuolaikinė valstybė“. Jo įvade nurodoma:

„Pirma – valstybė yra institucijų kompleksas. Šiame komplekse svarbiausios tos institucijos, kurios įgyvendina prievartą.

Antra – valstybė užtikrina tvirtą ir pastovų ryšį tarp žmonių bendruomenės ir jų gyvenamosios vietos“⁵. Atsižvelgiant į šiuos valstybės bruožus, daroma išvada: „tai reiškia, kad tam tikroje apibrėžtoje teritori-

¹ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, Pozicija, 1995. P. 51.

² Römeris M. Valstybė. T. II. Vilnius, Pradai, 1995. P. 335.

³ Römeris M. Valstybė. T. II. Vilnius, Pradai, 1995. P. 335.

⁴ Ši samprata išdėstyta 1972 m. išleistame valstybės ir teisės vadovėlyje: Aleksandrovas V., Kalimyrėvas F., Mickevičius A., Nedavnis A., Samoščenko I., Tumanovas I. Šabanovas A. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, Mintis, 1972. P. 23–39.

⁵ Šiuolaikinė valstybė. Kaunas, Technologija, 1999. P. 11.

joje valstybės institucijos formuoja „taisykles“, kurias pripažįsta ir kuriomis vadovaujasi visi tos teritorijos gyventojai”¹.

2000 m. išleistame „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje S. Vansevičius, pritardamas valstybės kaip viešosios valdžios politiškai suverenios teritorinės organizacijos, turinčios specialų aparatą ir gebančios savo paliepiamus padaryti privalomus visai šaliai, sampratai, siūlo tokią valstybės apibrėžimą: „Valstybė yra visos visuomenės politinė organizacija, užtikrinanti jos vienybę ir vientisumą, tvarkanti visuomenės reikalus, suverenia viešąją valdžią suteikianti teisei bendrai privalomą reikšmę, garantuojanti piliečių teises, laisves, teisėtumą ir teisėtumą”². Toks apibrėžimas apima keletą elementų:

- 1) valstybė suprantama kaip visos visuomenės politinė organizacija;
- 2) valstybės paskirtis – tvarkyti visuomenės reikalus, užtikrinti visuomenės vienybę ir vientisumą;
- 3) valstybė savo suverenia galia teisei suteikia privalomą reikšmę;
- 4) valstybė turi garantuoti piliečių teises ir laisves, taip pat užtikrinti teisėtumą ir teisėtumą.

Suprantama, galėtume pasitenkinti požiūrių įvairovės konstatavimu arba reikėtų bandyti formuluoti mums priimtina valstybės sampratą. Tačiau mūsų tikslas kuklesnis: studijoms reikia paties paprasčiausio, bet visuotinai pripažinto apibrėžimo. Konstitucinės teisės moksle paprasčiausiu laikomas valstybės apibrėžimas atskleidžiant šį reiškinių sudarančius elementus. „Klasikinis mokslas apie valstybę nurodo tris valstybės elementus: a. tautą, b. teritoriją, c. valdžią”³. Taigi valstybė – organinė trijų elementų (tautos, teritorijos, valstybinės valdžios) visuma. Tai pirminis, elementariausias, valstybės apibrėžimas, dar XIX a. pabaigoje suformuluotas Georgo Jellineko. Nors „trijų elementų“ doktrina paprasčia, ji iki šiol labiausiai pripažinta. Todėl šią valstybės sampratą galime laikyti išeities pozicija tolesniam valstybės klausimo nagrinėjimui. Konstitucinėje teisėje, suvokiant minėtų trijų elementų reikšmę, valstybės – socialinio reiškinio – nagrinėjimą ir reikėtų pradėti nuo tautos, teritorijos, valdžios.

¹ Šiuolaikinė valstybė. Kaunas, Technologija, 1999. P. 12.

² Vansevičius S. Teisės teorija. Vilnius, Justitia, 2000. P. 27.

³ Römeris M. Valstybė. T. I. Vilnius, Pradai, 1995. P. 1.

1.2. Valstybės elementai: tauta, teritorija, valdžia

1.2.1. Tauta

Susitarus, kad moksle apie valstybę pačiu paprasčiausiu valstybės apibrėžimu reikėtų laikyti nurodytų trijų elementų (tautos, teritorijos, valdžios) organinę visumą, konstitucinėje teisėje iškyla šių elementų esmės suvokimo bei jų teisinio reglamentavimo problema.

Pradėsime nuo tautos. Tauta – pirminis valstybės elementas. Jei nėra su valstybe susijusios žmonių bendrijos, nebus ir valstybės. Valstybės valdžią galima įgyvendinti tik žmonių bendruomenėje. Kodėl vartojama sąvoka „tauta“? Teisinėje literatūroje kartais sutinkama sąvoka „nuolatiniai gyventojai“. Atrodytų, pastaruoju atveju turėtume regėti tam tikroje teritorijoje nuolat gyvenančių žmonių visumą. Tačiau konstitucinėje teisėje sąvoka „nuolatiniai gyventojai“ mažai ką atskleidžia. Tai būtų tik tam tikroje teritorijoje, vietovėje nuolat gyvenantys žmonės, tačiau visiškai neaišku, koks jų tarpusavio ryšys, neaišku, ar jie sudaro politinę bendruomenę, turinčią savo valią bei specifinius interesus. Todėl konstitucinėje teisėje vartojama „tautos“ sąvoka, apibūdinanti žmonių, susietų ir materialiais, ir dvasiniais ryšiais, bendriją, kurios narius saisto ne tik priklausymas vienai politinei struktūrai – valstybei, bet ir sąmoningas noras gyventi kartu. Toks bendro gyvenimo siekis tampa ypač reikšmingas sudėtingais bendruomenės gyvenimo periodais, kai tenka apsispręsti dėl esminių bendro gyvenimo problemų. Dar akivaizdesnė šio siekio reikšmė, kai pačiam bendruomenės egzistavimui iškyla grėsmė, kurią pašalinti galima tik bendromis visų jos narių pastangomis.

Apibrėžiant tautą kaip tam tikrą bendruomenę, naudojamosi įvairiais kriterijais. Pasak Rolando Debbascho, galima skirti du požiūrius¹. Pirmuoju požiūriu, būdingesniu vokiečių autoriams, tauta apibūdinama kaip objektyvių elementų (geografinių, religinių, lingvistinių, rasinių ir kt.) visuma. Antruoju požiūriu (tai prancūzų autorių suformuota koncepcija) tautos fenomeną lemia subjektyvūs veiksniai, t.y. žmonių noras gyventi kartu, noras priklausyti tai pačiai bendrijai. Pagal Ernestą Renaną, tauta visų pirma reiškia dvasią, tai dvasinis principas, tai didysis solidarumas, kuriam būdingi du aspektai: viena vertus, tai visai tautai bendri prisiminimai (bendra praeitis, bendras paveldas), kita vertus, šiandienos sutarimas, noras gyventi kartu, bendrai naudotis bendru paveldu ir kurti bendrą ateitį.

¹ Debbasch R. Droit constitutionnel. Paris, Editions Litec, 2000. P. 8–9.

Tautos sąvokos vartojimas kelia ir kitų problemų. Neturime pamiršti, kad tauta vadinama ir tam tikra etninė žmonių bendrija (t.y. istoriškai susiformavusi tam tikra bendruomenė, kurią sieja bendra kilmė, kalba, papročiai, teritorija, istorija, kultūra, bendras gyvenimas). Tuo tarpu konstitucinėje teisėje dominuoja kita tautos – valstybės piliečių bendruomenės – samprata. Piliečių bendruomenė, susiformavusi istorijos eigoje, saistoma priklausymo vienai valstybei idėjos. Bendra valstybė, bendra istorija, bendras gyvenimas praeityje, dabar ir ateityje – pilietinę tautą formuojantys pagrindai. Valstybė yra piliečių tautos kūrinys, tam tikras jų bendro gyvenimo būdas. Pilietinė tauta nuolat kuria savo valstybę. Valstybinis gyvenimas – procesas, kurio kryptį nustato piliečių bendruomenė.

Taigi pilietinė tauta nesutampa su etnine tauta. Pilietinės tautos negalima apibrėžti rasiniais, etninės kilmės, papročių ar lingvistiniais kriterijais. Kita vertus, neturėtume pamiršti „tautų pavasario“ įtakos, telkusios etnines tautas valstybės kūrimo darbui. Todėl ne vienoje etniniu požiūriu pakankamai monolitiškoje valstybėje pilietinės tautos pagrindu tampa etninė tauta. Kitų tautybių žmonės, gyvenantys toje pačioje valstybėje kartu su minėta etnine tauta, telkiami valstybės idėjos, kartu kuria šią valstybę ir yra integrali pilietinės tautos dalis. Kiek sudėtingiau šis klausimas sprendžiamas etniniu požiūriu daugiatautėje valstybėje. Jeigu šioje valstybėje gyvenantys etniniai junginiai pasiryžę gyventi kartu vienoje valstybėje, jeigu ją suvokia kaip bendrą kūrinių, yra pasiryžę ją saugoti ir ginti, tai iš daugelio etninių komponentų sudaryta pilietinė tauta gali užtikrinti valstybės stabilumą ir gyvybingumą. Tokio sugyvenimo pavyzdys – Šveicarija. Pilietinė šveicarų tauta, nepaisydama etninių skirtumų, įrodė savo šalies perspektyvumą. Ir priešingai, jei valstybė skaldoma etninės nesantaikos, jei yra tautų, nenorinčių gyventi kartu, arba jei kuriai nors tautai bendra valstybė buvo primesta jėga ir yra nepriimtina, valstybės likimas abejotinas. Tokiu atveju tik labai sąlygiškai galima kalbėti apie pilietinę tautą, nes formalus pilietybės santykio (ypač jei jis yra primestas) nepakanka norint konstatuoti pilietinės tautos buvimą. Buvusių Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos ar Sovietų Sąjungos atvejai – geriausias ką tik išdėstytų teiginių patvirtinimas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinta pilietinės lietuvių tautos¹ – Lietuvos valstybės kūrėjos – samprata. Pažymėtina, kad Lietu-

¹ Siekdamas išvengti sąvokos „tauta“ dualizmo, M. Römeris yra siūlęs tautinį junginį vadinti „lietuvių tauta“, o tautą kaip valstybės elementą vadinti „Lietuvos tauta“ (Zr.: *Römeris M. Valstybė. T. I. Vilnius, Pradai, 1995. P. 4–6*). Matyt, ne be šios įtakos, „Lietuvos tauta“ pavartota ir 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ preambulėje. Manytume, kad vietoje nelabai įprastos sąvokos „Lietuvos tauta“ galėtume vartoti „pilietinės lietuvių tautos“ sąvoką. Tokiu atveju lietuviai pilietine prasme yra visi

vos Respublikos Konstitucijos preambulėje išdėstyta konstitucinė perėjimo iš etninės tautos į pilietinę tautą koncepcija. „Lietuvių tauta, prieš daugelį metų sukūrusi Lietuvos valstybę“ – žymi pilietinės tautos branduolį, valstybės gyvenimo pradžią. Tačiau preambulės pradžioje įvardyta „lietuvių tauta“ – valstybės kūrimo pradininkė – virsta modernia pilietine bendrija preambulės pabaigoje, kur skelbiama, kad atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priimama ir skelbiama Konstitucija. Tai žymi perėjimą iš etninio lygmenį į kitą lygmenį – pilietinės tautos, – kurios narius sieja pastovus politinis-teisinis pilietybės ryšys su Lietuvos valstybe, noras gyventi Lietuvos valstybėje ir kartu su kitais Lietuvos piliečiais kurti ateitį. Konstitucijos tekste vartojama sąvoka „Tauta“ (pvz.: Konstitucijos 2 str. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“; Konstitucijos 3 str. „Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių. Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“) reiškia Lietuvos piliečių bendruomenę. Konstitucijos 4 str. nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus. Ši nuostata reiškia, kad visi Lietuvos piliečiai išreiškia Tautos valią, formuoja valstybės ateitį.

Pažymėtina, kad pilietinė Tauta – joku būdu nėra vien mechaninė Lietuvos piliečių visuma. Mechanistinė tautos samprata tik sukarikatūrintai išreiškia piliečių bendruomenės prasmę. Pilietinę lietuvių tautą sieja šios bendruomenės ir Lietuvos valstybės neatskiriamas ryšys, Lietuvos piliečiai susieti bendros praeities, bendro šiandieninio gyvenimo ir bendros ateities. Integruojant pilietinę lietuvių tautą, didžiulė reikšmė tenka svarbiausioms konstitucinėms vertybėms: Tautos suverenitetui, valstybės nepriklausomybei ir vientisumui, pilietinę tautą vienijančiai valstybinei lietuvių kalbai, piliečių lygiateisiškumui, teisei valstybei, valdžių padalijimui, demokratijai ir t.t.

1.2.2. Teritorija

Teritorija – dar vienas pirminis valstybės elementas. Valstybės teritorija – tai tam tikra žemės rutulio dalis (tam tikros žemės plotas), kurioje įgyvendinama valstybės valdžia. Valstybės teritorijoje galioja valstybės priimtos (ar sankcionuotos) teisės normos, joje taikomi valstybės institucijų priimti sprendimai, kurie prireikus užtikrinami valstybės prievarta.

Valstybės teritorija teisės moksle yra teisinė kategorija, vienas iš valstybės sąvokos struktūrinių elementų (ne veltui valstybė apibrėžiama ir

Lietuvos piliečiai, nepaisant jų etninės kilmės. Priklausome vakarietiškai civilizacijai, kuri teikia prioritetą pilietybės kriterijui, vartodama „prancūzo“, „vokiečio“ ar „ispano“ sąvokas.

kaip suvereni teritorinė organizacija), bet ne geografinė sąvoka. Žinoma, visados reikia prisiminti, kad valstybės teritorijos kaip valstybės struktūrinio elemento pagrindas – tam tikras fiziškai apibrėžtas žemės plotas, tačiau „<...> tą valstybės sąvokos elementą sudaro ne pats fizinis žemės plotas, turįs tam tikrų savo ypatybių, bet tam tikras to žemės ploto patarnavimas tam funkcionaliniam socialiniam junginiui, kurį vadiname valstybe, tam tikras to fakto (aprežto žemės ploto) sunaudojimas valstybei sudaryti“¹. Be valstybės teritorijos negalima įsivaizduoti valstybės valdžios įgyvendinimo.

Ikivalstybinėse bendruomenėse (giminėse, gentyse) žmonės buvo saistomi giminystės, kraujo ryšiais. Gentys paprastai neturėjo griežtai apibrėžtos teritorijos. Valstybėje kraujo ryšys neteko prasmės, buvo įtvirtintas valstybės teritorinės organizacijos principas. Valstybė turi aiškiai apibrėžtą teritoriją, kurioje įgyvendina savo valdžią. Tos teritorijos gyventojai, kuriuos sieja priklausymas tai pačiai valstybei, – piliečiai ar pavaldiniai. Valstybės teritorijos geografinis išsidėstymas nekeičia valstybės teritorijos teisinės esmės. Valstybė gali būti žemyne, salose, valstybės teritorija gali būti išdėstyta dalimis atskirose pasaulio srityse ir t. t.

Teisiniu požiūriu visai nesvarbu, didelė ar maža valstybės teritorija. Ir didžiulės savo teritorija Rusija, Kanada, JAV, Kinija, ir nykštukinės valstybės Vatikanas, San Marinas, Andora – valstybės. Nerasime taisyklių, kurios fiksuotų būtiną minimalią žemės rutulio erdvę, kurioje galėtų funkcionuoti valstybė.

M. Römeris, nagrinėdamas valstybės teritorijos problemą, suformulavo du teiginius: „a) valstybė yra reikalinga tam tikro žemės ploto; b) tam tikrame aprežtame žemės plote, kuriame yra įsisteigusi ir kuriame veikia valstybė, negali būti įkurta ir negali veikti jokia kita valstybė, kitaip sakant – kiekviena valstybė monopolizuoja tam tikrą aprežtą žemės plotą. Šios abi tezės yra kategoriškos ir griežtos. Jos sudaro valstybės gyvybės sąlygas. Jų sulaužymas nužudo pačią valstybę“². Valstybės teritorijos reikšmę patvirtina ir tai, kad šalys įnirtingai ginčijosi ar ginčijasi dėl sienų išvedimo, teritorinės jūros, kontinentinio šelfo. Istorijoje daugybė pavyzdžių, kai valstybių teritoriniai ginčai tapdavo karų priežastimi.

Visos valstybės saugo savo teritoriją, ją gina, numato įvairias, taip pat ir konstitucines, jos apsaugos garantijas. Šalies konstitucinėje teisėje šio valstybės struktūrinio elemento svarbą atskleidžia tokie principai, kaip valstybės teritorinė viršenybė ir valstybės vientisumas, valstybės sienų neliečiamumas ir kt. Su valstybės teritorija sietinas ir valstybės sandaros konstitucinio teisinio instituto turinys.

¹ Römeris M. Valstybė. T. I. Vilnius, Pradai, 1995. P. 14.

² Römeris M. Op. cit. P. 14.

Valstybės teritorijos, kaip valstybės struktūrinio elemento, reikšmė atspindi ne vienoje Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatoje. Konstitucijos preambulėje, įvardijančioje, kad lietuvių tauta „atgimusias Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją“ pabrėžiama, kad Tauta tai darė ir „įkūnydama prigimtinę žmogaus ir Tautos teisę laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje“. Regime aiškia teritorijos (preambulės tekste ji įvardijama kaip „tėvų ir protėvių žemė“) ir valstybės sąvokų sąsają. Nepriklausoma Lietuvos valstybė (Konstitucijos 1 str.), Lietuvos valstybės teritorijos vientisumas ir nedalomumas į jokių valstybinius darinius (Konstitucijos 10 str. 1 d.) – pamatinės nuostatos, darančios tiesioginę įtaką valstybės teritorijos teisiniam sutvarkymui. Pagal Konstitucijos 3 str. 2 d., Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsintųsi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. Tokiu būdu valstybės vientisos teritorijos apsauga laiduojama pačiomis didžiausiomis konstitucinėmis garantijomis.

Pažymėtina, kad nepriklausomybės ir šalies teritorijos vientisumo užtikrinimas ir gynimas – viena iš Lietuvos valstybės funkcijų. Konstitucijos 10 str. 2 d. nustatyta, kad valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių (šią nuostatą nagrinėjant reikia prisiminti ir Konstitucijos 138 str. 1 d. 1 p., nustatantį, kad Seimas ratifikuoja ar denonsuoja Lietuvos Respublikos sutartis dėl Lietuvos Respublikos valstybės sienos pakeitimo). Valstybės siena apibrėžia teritoriją, kurioje valstybė vykdo aukščiausią suverenią galią. Valstybės sienos riboja valstybės sausumos teritoriją, vidaus vandenį, teritorinę jūrą, žemės gelmes ir oro erdvę virš jų. Paprastai valstybės sienos nustatomos tarpvalstybinėmis sutartimis. Pasirašyti tarptautines sutartis, taip pat ir sutartis dėl Lietuvos ir kitos valstybės sienų, ir teikti Seimui ratifikuoti yra Respublikos Prezidento prerogatyva (Konstitucijos 84 str. 2 p.). Kadangi šalies teritorijos vientisumas sietinas su valstybės suverenitetu, tarptautinę sutartį, kuria yra keičiamos valstybės sienos, turi ratifikuoti ne mažiau kaip 4/5 visų Seimo narių. Lietuvos valstybės sienos apsaugos santykius reguliuoja 2000 m. gegužės 19 d. Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymas.

Konstitucijos 11 str. įtvirtina, kad Lietuvos valstybės teritorijos administracinius vienetus ir jų ribas nustato įstatymas. Šis straipsnis neatskiriamas nuo Konstitucijos 10 str. 1 d. nuostatos, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius (t.y. kad Lietuva yra unitarinė valstybė). Pagal 1994 m. liepos 19 d. priimtą Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 1 str. 1 d., Lietu-

vos Respublikos teritorijos administracinis vienetas yra teritorijos dalis, kurioje valdymą organizuoja Vyriausybė arba savivaldos institucijos.

1.2.3. Valstybės valdžia

Vien tautos ir teritorijos kaip valstybę apibūdinančių elementų nepakanka, kad galėtume konstatuoti esant valstybę. Reikia trečio elemento – valstybės įgyvendinamos viešosios valdžios, vienijančios pirmuosius du elementus (valstybės teritorijoje gyvenantys žmonės paklūsta šiai specifinei valdžios formai).

Taigi reikėtų kalbėti apie valdžią kaip valstybę apibūdinantį elementą. Valdžia (lot. *potesta* – galia) – socialinis reiškinys, būdingas kiekvienai žmonių bendrijai, kurioje vieni asmenys vadovauja kitiems, o pastarieji paklūsta pirmųjų nurodymams. Valdžia – gebėjimas valdyti, duoti nurodymus, priversti paklusti savo valiai. Valdžia būdinga kiekvienai žmonių bendruomenei (šeimai, giminei, genčiai, visuomeniniam susivienijimui, politinei partijai, valstybei). Valdžia – svarbiausia socialinių struktūrų ir institutų funkcionavimo užtikrinimo priemonė.

Teisinėje literatūroje valstybės valdžia apibūdinama kaip viešoji valdžia. Viešosios valdžios sąvoka yra platesnė, ji vartojama apibūdinant ir visos visuomenės, ir jos dalies valdymą. Viešoji valdžia – tai ne tik valstybės institucijų įgyvendinama valdžia, bet ir savivaldos institucijų valdžia. Be abejo, viešosios valdžios sistemoje dominuoja valstybės valdžia. Tai ypatinga valdžia. Valstybės valdžia įgyvendinama visos visuomenės vardu, nors valstybė nesutampa su visuomene. Valstybė oficialiai atstovauja visai visuomenei, jos sprendimai įpareigoja visus visuomenės narius. Valstybės vardu valdžią įgyvendina valstybės valdžios institucijos ir įstaiigos, pareigūnai. Jeigu šie sprendimai nevykdomi, jiems užtikrinti gali būti pavartota valstybės prievartos jėga.

Valdžia buvo ir iki valstybės atsiradimo, tik kitokio pobūdžio. Valstybės valdžios ištakų vieni autoriai ieško Dievo valioje (antai XIX a. Josephas de Maistre'as aiškino, kad valdžia kyla iš Dievo valios, o ši sukuria žemiškąją valstybės valdžią), kitiems valstybės valdžios šaltinis yra pačioje visuomenėje (tokios doktrinos pavyzdys – J. J. Rousseau tezės apie bendrą valią ir visuomenės sutartį).

Valstybės valdžia turi tam tikrų požymių. Paprastai teigiama, kad ši valdžia visuomenėje yra viršausia, kad tai visą visuomenę apimanti valdžia, kad tai politinio pobūdžio valdžia, kad tai teritorinė valdžia, kurią įgyvendina specialios valstybės valdžios institucijos, kad ši valdžia susijusi su teise, kad valstybės valdžios sprendimai prireikus užtikrinami valstybės prievarta.

Pirmausia reikėtų pažymėti valstybės valdžios viršenybę. Valstybės valdžios viršenybė reiškia, kad tik valstybės valdžia gali nustatyti visai visuomenei privalomas taisykles ir sprendimus, kurių jokia visuomenės grupė, asmuo ar organizacija negali panaikinti. Valstybės valdžia – viršiausia, jai visi turi paklusti.

Su valstybės valdžios viršenybe sietinas ir valstybės valdžios visuotinis pobūdis, t.y. valstybė atstovauja visai visuomenei, ji įgyvendinama visoje valstybės teritorijoje, visų fizinių ir juridinių asmenų atžvilgiu. Valstybė gali būti traktuojama ir kaip teritorinė viešosios valdžios organizacija.

Valstybės valdžia – politinė valdžia.

Teisinėje literatūroje vieni autoriai teigia, kad valstybinė valdžia – viena iš politinės valdžios raiškos formų, nes politinę valdžią įgyvendina ne tik valstybė, bet ir kitos visuomenės politinės sistemos grandys: politinės partijos ir politinės organizacijos, įvairūs visuomeniniai susivienijimai, savivaldos institucijos. Valstybės valdžia išsiskiria iš kitų politinio proceso subjektų valdžios, nes tik valstybė gali įpareigoti visą visuomenę, tik jai vienai priklauso valstybinės prievartos panaudojimo monopolis. Kiti politinės sistemos subjektai tokios teisės neturi.

Kitas požiūris – sąvokos „valstybės valdžia“ ir „politinė valdžia“ yra tapačios, nes viešoji valdžia sietina su valstybe ir įgyvendinama tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvaujant valstybei.

Valstybės valdžia – institucionalizuota valdžia. Ją įgyvendina tam tikros valstybės valdžios institucijos. Jos, veikdamos valstybės vardu, savo sprendimams įgyvendinti gali pasitelkti policiją, kariuomenę, baudmės atlikimo įstaigas, valdininkų korpusą ir t.t. Taigi valstybės valdžią įgyvendinančios struktūros yra sudėtingos, joms būdinga pavaldumo ir koordinacijos santykiai. Šios struktūros nesutampa su visuomene.

Dar vieną valstybės valdžios savybę atskleidžia jos santykis su teise. Teisinėje literatūroje pabrėžiama, kad valstybė kuria ar sankcionuoja teisės normas (t.y. pozityviają teisę), kuriomis nustato tam tikrų elgesio taisyklių privalomą laikymąsi. Taigi valstybei būdinga visuotinai privalomų elgesio taisyklių kūrimo galia. Žinoma, ne vien valstybė nustato visuomenėje galiojančias elgesio taisykles. Santykius tarp žmonių reguliuoja ir moralinės, religinės ar korporacinės ar kitos normos. Tačiau valstybė išsiskiria iš kitų elgesio taisyklių kūrėjų tuo, kad tik ji viena turi teisę reikalauti ir prirėikus naudoti prievartą siekdama užtikrinti priimtų taisyklių laikymąsi.

Dar vienas valstybės valdžios būdingas bruožas – galimybė, užtikrinant valstybės priimtus sprendimus, naudoti valstybės prievartą. Tik valstybės taikomos prievartos priemonės, laikantis tam tikrų teisėje nustatytų sąlygų, yra teisėtos. Nei piliečiai, nei jų susivienijimai neturi teisės vartoti tokios prievartos.

1.3. Valstybės teisinės savybės

Nagrinėjant teisiniu požiūriu valstybę, dažniausiai pabrėžiamos dvi jos savybės:

- 1) valstybė yra ypatingas juridinis asmuo (šiuo atveju reikės nagrinėti „valstybė – juridinis asmuo“ koncepcija);
- 2) valstybei būdingas suverenitetas.

1.3.1. „Valstybė – juridinio asmuo“ koncepcija

Šiuolaikinė teisė pripažįsta dviejų rūšių teisinių santykių dalyvius: fizinius asmenis (žmones) ir juridinius asmenis. Jeigu fizinio asmens dalyvavimas teisiniuose santykiuose daugiau ar mažiau aiškus, tai juridinio asmens – fizinių asmenų grupių – savarankiško dalyvavimo teisiniuose santykiuose pripažinimo istorija sudėtingesnė. Savo laiku F. K. von Savigny aiškino, kad juridinis asmuo yra fikcija, tik teisės sukurtas, sugalvotas asmuo, o tikrasis subjektas yra fiziniai asmenys, juridinio asmens dalyviai. Teigta, kad juridinis asmuo negali būti teisės subjektas, nes tokio subjekto nėra. Yra tik turtas, skirtas bendram tikslui ir t.t.

Visuomenės gyvenimui darantis vis sudėtingesniai, teisė reguliavo vis sudėtingesnius santykius, kuriuose dalyvavo ne vien fiziniai asmenys, bet ir įvairios organizacijos, bendrijos. Pastarųjų interesai nesutapo su jų konkrečių narių – fizinių asmenų – interesais. Siekimas fizinių asmenų susivienijimams suteikti galimybę veikti bei įgyvendinti teisėtus interesus ir buvo realizuotas remiantis juridinio asmens koncepcija.

Juridinio asmens teorija – civilinės teisės bendrosios dalies elementas. Civilinėje teisėje juridinis asmuo – fizinių asmenų grupių (akcinių bendrovių, kooperatinių bendrovių, visuomeninių organizacijų, žemės ūkio bendrovių ir t.t.) turtinių interesų personifikacijos priemonė. Civiliniuose įstatymuose įtvirtinti tokie juridinio asmens požymiai: organizacinis vieningumas, atskiras turtas, galėjimas savo vardu įgyti turtines ir asmenines neturtines teises bei pareigas, savarankiška atsakomybė.

Nagrinėjant valstybę, pabrėžiama, kad valstybė yra tam tikras visuomenės gyvenimo sutvarkymo būdas (organizacijos forma), tam tikra organizacija, atstovaujanti visą tam tikros šalies visuomenę. Kiekvienoje valstybėje galima skirti valdančiuosius ir valdomuosius, valstybės valdžios institucijas, visuomeninius susivienijimus, piliečius. Valstybės valdžios institucijos teisės nustatyta tvarka įgyvendina savo funkcijas. Ir šias institucijas, jų tarpusavio santykius, ir santykius su piliečiais reguliuoja teisės normos. Ne viena konstitucijos ar įstatymų norma reguliuoja santykius, kurių vienas iš dalyvių yra valstybė.

Taigi valstybė yra konstitucinių teisių santykių dalyvė. Susiduriame su valstybe – sudėtingu dariniu, kuris nesutampa su asmenimis, tiesiogiai veikiančiais valstybės vardu. Todėl visai suprantama, kodėl reikia pasinaudoti juridinio asmens koncepcija, t.y. pripažinti, kad valstybė yra juridinis asmuo. Juridinio asmens statusas valstybei irgi buvo pripažintas ne be ginčų. XX a. pradžioje valstybės–juridinio asmens koncepciją kategoriškai neigė L. Duguit. Pasak jo, valstybė yra paprasčiausiai individas ar individai, turintys valdžią, ir valstybės valia yra ne kas kita kaip valdančiųjų valia. Nėra kitos valios, tik valdančiųjų asmenų valia. Bet kokio abstraktaus darinio valia – beprasmė.

Įtvirtinant valstybės–juridinio asmens koncepciją, reikšmingi M. Hau-riou darbai institutų teorijos klausimais, parašyti 1906–1929 m. Savo darbuose jis apibendrina daugelio kartų teisininkų mintis apie juridinio asmens esmę ir konstatavo, kad „... tam tikro skaičiaus individų valia siekiant apibrėžto tikslo sujungti priemonės, kuriomis jie disponuoja, teisėje gimdo institucijas, kurioms pripažįstamas teisinis gebėjimas veikti, sudaryti sutartis, pareikšti ieškinį teisme. Tokių institucijų daug civilinėje teisėje: asociacijos, prekybos bendrovės <...> Jos taip pat egzistuoja ir viešojoje teisėje <...> Valstybė yra viena iš jų”¹. Žinoma, valstybė yra ypatingas juridinis asmuo: „Valstybė yra institucija, kuriai priklauso politinė valdžia ir kurios vardu ši valdžia įgyvendinama”².

Valstybės–juridinio asmens koncepcijos pripažinimas svarbus ir nacionalinės, ir tarptautinės teisės požiūriu.

Pasinaudojus valstybės–juridinio asmens kategorija, galima paaiškinti kai kuriuos valstybės statuso aspektus.

Pirma, valstybės negalima tapatinti su valdančiaisiais, t.y. valstybė nėra asmenys, užimantys tam tikras pareigas ir vykdančias numatytas funkcijas. Valstybė – visos visuomenės, ne valdančiųjų, organizacija.

Antra, svarbiausi valstybės pareigūnai (prezidentas, ministras pirmininkas, ministrai, parlamento pirmininkas, parlamento nariai ir kt.) savo pareigas atlieka tik todėl, kad nustatyta tvarka yra išrinkti ar paskirti vykdyti tam tikras pareigas. Nevykdydami šių pareigų, jie negalėtų priimti valstybiškai svarbių sprendimų.

Trečia, šie asmenys veikia ne savo vardu, bet kaip tam tikra valstybės valdžios institucija ar pareigūnas. Vadinasi, dekretą priima ne Valdas Adamkus, bet Lietuvos Respublikos Prezidentas, įstatymą priėmė ne tam tikras skaičius konkrečių Seimo narių, kurie balsavo už įstatymą, bet Lietuvos Respublikos Seimas, ir t.t. Taigi ne asmeniui ar asmenų grupei priklauso atitinkami įgaliojimai (atstovauti valstybei, priimti įstatymus,

¹ *Chantebout B. Droit constitutionnel et science politique. 16e édition. Paris, Armand Colin. P. 16.*

² *Chantebout B. Op.cit. P. 16.*

tvarkyti krašto reikalus ir pan.), bet tam tikrai valstybės valdžios institucijai. Įgyvendindama šiuos įgaliojimus, institucija privalo laikytis tam tikrų reikalavimų.

Ketvirta, valstybei priklausantis turtas nėra valdančiųjų (t.y. asmenų, užimančių tam tikras pareigas) turtas. Valstybei priklausantis turtas naudojamas įstatymų nustatyta tvarka ir sąlygomis tenkinant visos visuomenės interesus. Juridinio asmens institutas sudaro sąlygas valstybei valdyti savo turtą, imti paskolas, sudaryti turtinio pobūdžio sutartis. Valstybė savarankiškai atsako už valstybės institucijų veiksmiais padarytą žalą ar priimtus įsipareigojimus.

Juridinio asmens sąvoka svarbi ir užtikrinant valstybės teisinį tęstinumą. Ir paprasti valstybės piliečiai, ir valstybės valdžios institucijose dirbantys pareigūnai – neamžini. Vieni gimsta, kiti miršta, vieni pradeda eiti pareigas, kitų įgaliojimų laikas baigiasi, o valstybė išlieka.

1.3. Valstybės suverenitetas

Valstybės suverenitetas – tai jos nepriklausomybė, jos valdžios viršenybė, jos savarankiškumas sprendžiant valstybės vidaus reikalus ir santykiuose su kitomis valstybėmis. Tai svarbiausia valstybės valdžios savybė. Suverenitetas valstybei – tai tas pats, kas žmogui – jo gyvybė. Kitaip sakant, valstybė sprendžia ir tvarko savo reikalus savarankiškai ir nepriklausomai nuo jokios kitos valdžios. Valstybės veiklos sferoje esančios organizacijos privalo paklusti valstybės nurodymams. Valstybė savarankiškai ir nepriklausomai sudaro valstybės institucijų ir įstaigų sistemą. Valstybė priima ar sankcionuoja teisės normas, prireikus ji gali prievarta užtikrinti jų įgyvendinimą. Suvereniteto valstybei niekas nesuteikia, ši savybė atsiranda su pačia valstybe. Valstybei netekus suvereniteto, ji yra nebe valstybė.

Valstybės suverenitetas yra neatimama valstybės savybė. Kita vertus, neturime pamiršti, kad valstybė yra tautos kūrinys, kad kiekvienos valdžios šaltinis ir pagrindas yra tauta. Taigi susiduriame su dviem sąvokomis: „valstybės suverenitetas“, „tautos suverenitetas“. Šias sąvokas reikėtų skirti, suprasti ir jų tarpusavio sąsają, ir skirtumus.

Tautos suverenitetas, kaip pabrėžiama daugelio valstybių konstitucijose, reiškia, kad šalyje suverenios valdžios subjektas yra tauta, kad ne valdžios struktūros, bet tauta yra tikroji ir vienintelė valstybės kūrėja. Tokios nuostatos įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“ – skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str. Tai principinės nuostatos, iš-

reiškiančios konstitucinę Lietuvos valstybingumo pagrindų sampratą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 str. įtvirtinta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių. Tauta ir pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“ – Konstitucijos 4 str. lakoniškai išdėstyta suvereniteto įgyvendinimo teorija.

Taigi tautos suverenitetas – tai tautos savarankiškas apsisprendimas, kaip jai gyventi. Tai jos teisė sukurti savo valstybę, įgyvendinti savo suverenas galias.

Ir teisinėje literatūroje, ir įvairių šalių konstitucinės teisės dokumentuose galima sutikti dar vieną sąvoką – „liaudies suverenitetas“. Todėl suprantamas klausimas, ar sąvokos „tautos suverenitetas“ ir „liaudies suverenitetas“ yra sinonimai, ar reiškia skirtingas realijas¹? Atrodytų, šių sąvokų skirtingumą lemia požiūris į tai, kas laikoma tikroju valdžios šaltiniu – tauta ar liaudis. Norint suprasti problemą, reikia nedidelio istorinio ekskurso. Pirmiausia buvo suformuota „liaudies suvereniteto“ doktrina. Ji formavosi ginčijant dievišką karaliaus valdžios prigimtį. XVIII a. šią doktriną susistemino, pagrindė Jean-Jacques Rousseau. Anot jo, suverenitetas priklauso liaudžiai – visiems visuomenės nariams. „Kadangi suverenas yra sudarytas iš atskirų asmenų, jis neturi ir negali turėti interesų, priešingų jiems; to pasekmė yra ta, kad suvereno valdžiai valdinių atžvilgiu nereikia garantijų, nes yra negalimas dalykas, kad kūnas norėtų kenkti savo nariams, ir mes matysime toliau, kad jis negali kenkti jokiam atskiram asmeniui. Suverenas, jau vien dėl to, kad yra, visados yra toks, koks turi būti“². Tačiau tokia suvereno–liaudies samprata, kaip netrukus buvo pastebėta, gali karališkąjį absoliutizmą pakeisti liaudies absoliutizmu. Siekiant išvengti liaudies absoliutizmo, ir buvo pasiūlyta tautos suvereniteto doktrina. Pagal ją suverenitetas nepriklauso nei karaliui, nei liaudžiai. Jis priklauso „<...> junginiui – tautai, t.y. bendrijai, kuri suvokiama kaip tęstinė bendrija, nesutampanti su ją tam tikru metu sudaran-

¹ Kartais teisinėje literatūroje skiriami liaudies ir nacionalinis suverenitetas. Liaudies suverenitetas – tai liaudies visavaldiškumas arba viršenybė sprendžiant svarbiausius savo gyvenimo organizavimo klausimus, o nacionalinis suverenitetas – tai tautos (nacijos) visavaldiškumas, jos galimybė ir gebėjimas nustatyti savo gyvenimo pobūdį, įgyvendinti nacijos teisę į apsisprendimą, iki galimybės sukurti savo savarankišką valstybę (žr. „Obščaja teorija gosudarstva i prava. Akademičeskij kurs v 2 tomach (otv. red. M. N. Marčenko). T. 1. Moskva, Zercalo, 1998. S. 99).

² Rousseau J. J. Du contrat social. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité. Paris, Bookking, International, 1996. P. 31–32.

čiais individais, Prancūzijai, bet ne prancūzams“¹. Pastarosios doktrinos propaguotoju laikomas Emmanuelis Josephas Sieyėsas².

Taiigi tautos suvereniteto šalininkams visos valdžios šaltinis yra tauta, kuri nesutampa su tautą sudarančiais individais, o liaudies suvereniteto doktrinos atstovams liaudis ir ją sudaranti piliečių visuma buvo tas pats.

Ir viena, ir kita teorija buvo siekiama sugriauti karališkojo suvereniteto sampratą, paaikinti, kad suverenios galios priklauso ne vienam asmeniui, bet į valstybę susijungusiai žmonių bendruomenei. Tik ta bendruomenė suprantama nevienodai: vienu atveju – tai piliečių visuma, kitu atveju – tauta. Pastarosios doktrinos šalininkams tauta – tęstinė nuolatinė tam tikros teritorijos žmonių masė, kurios sudėtis, individams besikeičiant, apima visas buvusias, esamą ir būsimas kartas. Ši tęstinė tauta yra suverenas. Tiesa, šitaip suprantant tautą, iškilo kita problema: kas turi teisę išdėstyti, suformuluoti tautos valią, nes taip suvokiama tauta negali pati reikšti savo siekių, valios. Todėl teigta, kad tokią valią išdėstyti žmonės, pakankamai išsilavinę, nusimanantys ir kilnūs. Kitaip sakant, tai gali padaryti tautos atstovai, elitas, nesvarbu – ar paveldėjimu, ar rinkimais įgiję tokią teisę. Tačiau tokius atstovus turi rinkti irgi nusimanantys žmonės, atrinkti pagal tam tikrą cenzą ar gabumus. Atsižvelgdami į tokius argumentus, kai kurie autoriai³ teigia, kad tautos suvereniteto doktrina XVIII a. pabaigoje–XIX a. siekta pagrįsti rinkimų teisės ribojimą, o liaudies suvereniteto teorija yra visuotinės rinkimų teisės pripažinimo pagrindas. Bet tai vienpusis požiūris: negalima nepastebėti ir suvereno nuosaikumui užtikrinti skirtų elementų: atstovavimo, taip pat su juo susijusio valdžių padalijimo, kaip priemonės nuo atstovų savivalės.

Pirmosios Europoje konstitucijos tarsi svyravo tarp šių doktrinų. Antai Prancūzijos 1791 m. Konstitucijoje buvo skelbiama: „Suverenitetas priklauso tautai, jis vientisas ir nedalomas, nenusavinamas ir neatimamas. Jokia tautos dalis, joks asmuo negali pasisavinti jo įgyvendinimo“. Tačiau 1793 m. Prancūzijos Konstitucijoje jau matome tam tikrą posūkį: „Suverenitetas glūdi liaudyje, jis yra vieningas ir nedalomas, jam netaikoma senatis ir jis nenusavinamas“ (25 str.).

Įvairių epochų konstituciniuose tekstuose atsispindi abu požiūriai. Tačiau tokia priešprieša nebuvo amžina. Būtent istorijos eigoje išryškėjo nauja tendencija – nuo tautos ir liaudies suverenitetų priešpriešos pereiti į šių sąvokų sintezę⁴. Ši kelią pasiūlė prancūzų konstitucinė doktrina;

¹ *Chatelain J.* Article 3// La constitution de la république française (Analyses et commentaires sous la direction de François Luchaire et Gérard Conac). 2e éd. Paris, Economica, 1987. P. 182.

² *Sieyès.* Qu'est-ce que le Tiers État? réed. Paris, Presses universitaires de France, 1982.

³ *Demišel A., Demišel F., Pikemal M.* Institutų į valst vo Francii. Moskva, izd. Progress, 1977. S. 9–10.

⁴ *Chatelain J.* Op. cit. P. 185–189.

toks minėtų sąvokų susiejimas buvo įtvirtintas ir konstituciniu lygmeniu. 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos 3 str. 1 d. įtvirtinta, kad tautos suverenitetas priklauso liaudžiai, kuri ją įgyvendina per savo atstovus ar referendumu. Šis sprendimas leido išspręsti sąvokų vartojimo priešpriešas.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje vartojamos formuluotės „Suverenitetas priklauso Tautai“, „Tautai priklausančios suverenios galios“, „Lietuvos valstybę kuria Tauta“. Tačiau norint suprasti, kokia „Tautos“ samprata įtvirtinta Konstitucijoje, reiktų sisteminės konstitucinio teksto analizės. Pažymėtina, Konstitucijos preambulėje įtvirtinta, kad lietuvių tauta „atgimusias Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją“, t.y. akivaizdu, kad pagal Konstituciją suverenias yra visi Lietuvos piliečiai.

Beje, iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad teiginiai, jog valstybė yra suvereni ir tauta yra suvereni – nesuderinami. Tačiau toks nesuderinimas tik išorinis. Jei tauta yra suverenias, tai jai priklausančias suverenias galias ji išreiškia valstybėje. Tautos (ar „liaudies“, jeigu tokia samprata įtvirtinta kurios nors šalies konstitucijoje) ir valstybės suverenitetai vienas kito nenaikina ir neneigia. Dar daugiau – valstybės suverenitetas susijęs su tautos suverenitetu. Tauta yra suvereni, jei valstybė išreiškia jos piliečių valią, siekius ir interesus, jei šalyje funkcionuoja demokratinės struktūros, jei pripažįstama, kad valstybės valdžios šaltinis – tauta.

Grįžtant prie valstybės suvereniteto sąvokos, būtina pažymėti, kad suverenitetas – tai ne pati valdžia, o tam tikra valstybės savybė, kurią galima apibūdinti kaip aukščiausią, neribotą, savarankišką nepriklausomą galią. Suverenitetas kaip valstybės valdžios savybė reiškia jos viršenybę, savarankiškumą ir nepriklausomybę. Valstybės suverenitetas yra visaaipimantis, išimtinis ir nedalomas.

Valstybės suverenitetui apibūdinti yra svarbūs ir vidinis, ir išorinis suvereniteto aspektas.

Pirmiausia apie vidinį aspektą. Jis parodo, kad valstybės valdžia nepriklauso nuo kurios nors kitos valdžios šalies viduje. Šalies viduje valstybės valdžios viršenybė reiškia, kad valstybės valdingos galios – universalios, kad valstybės sprendimams privalo paklusti visi jos gyventojai, joje veikiančios organizacijos, susivienijimai. Valstybės teritorijoje negali veikti jokia kita valdžia, kuri galėtų priimti konkuruojančius su valstybės valdžia sprendimus. Tik valstybė savo žinioje turi ypatingas poveikio priemones, kurių jokia kita visuomenės institucija neturi (kariuomenė, policija ir t.t.).

Kokios yra valstybės suvereniteto ribos? Ar valstybės valdžia gali nustatyti taisykles, kurioms visi privalės paklusti? Kitaip sakant, ar galima vadovautis absoliutaus suvereniteto koncepcija? Atsakymas labai paprastas. Jei pripažįstame, kad bet kokios valdžios šaltinis – tauta, tai tautos

įsteigtos valdžios pobūdis – tarnauti visai tautai, visiems ją sudarantiems piliečiams laikantis konstitucijoje nustatytų galių ribų. Kitaip sakant, valstybė yra saistoma teisės ir jokių būdu negali peržengti prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių. Nepaisanti žmogaus teisių valstybė iš visos tautos institucijos taptų vien valdančiųjų institucija. Todėl demokratinėje valstybėje valdžia privalo laikytis konstitucijos ir gerbti žmogaus teises ir laisves. Šie imperatyvai ir nubrėžia valstybės valdžios galių ribas.

Suverenitetas suvokiamas ir išoriniu aspektu, t.y. valstybės santykiuose su kitomis valstybėmis. „Kai teisininkai tarptautininkai sako, jog valstybė yra suvereni, iš tikrųjų jie tik leidžia suprasti, kad ji yra nepriklausoma, t.y. ji nėra pavaldi jokiai kitai valstybei”¹. Valstybė savo reikalus tvarko savarankiškai. Atskirų, nepriklausomų valstybių santykiai remiasi sutartiniais pagrindais, sutartimis. Valstybė pati laisva valia išpareigoja laikytis tam tikrų tarptautinio bendravimo taisyklių. Valstybės suverenitetas tarptautiniuose santykiuose susiduria su kitų valstybių suverenitetu. Tarptautinėje teisėje visos valstybės yra lygios. Jeigu reiktų apibūdinti valstybės suvereniteto ribas išoriniu aspektu, jas žymėtų kitų valstybių suverenitetas, t.y. valstybė, įgyvendindama savo suverenitetą tarptautinių santykių srityje, negali pažeisti kitų valstybių suvereniteto. Tam tikras suvereniteto įgyvendinimo ribas žymi ir valstybių savanoriškai sudaromos tarptautinės sutartys, ir jų dalyvavimas tarptautinių organizacijų veikloje.

Turime suvokti dar vieną aspektą. Jei valstybė sutartimi riboja savo suverenių teisių įgyvendinimą, toks ribojimas nėra absoliutus. Valstybė tik išpareigoja laikytis sutarčių, galioja principas „*pacta sunt servanda*“.

Besikeičiantis šiuolaikinis pasaulis daro įtaką ir suvereniteto sampratai. Suvereniteto turinio suvokimas keičiasi. Šalies vidaus gyvenime valstybės valdžia negali nepaisyti visuotinai pripažintų žmogaus teisių standartų, žmogiškąją esybę laiduojančios neliečiamos asmens teisių ir laisvių srities, į kurią nevalia kištis ar kėsintis. Tarptautinių santykių srityje realūs pokyčiai irgi ardo „griežto“ valstybės suvereniteto koncepciją. Tai priklausymas tarptautinėms organizacijoms (pvz., Jungtinėms Tautoms), dalyvavimas gynybinėse sąjungose (NATO). Šios aplinkybės sąlygoja valstybių veiksmus. Visi gerai žinome istorines realijas, pvz., tai, kad po Antrojo Pasaulinio karo valstybės–nugalėtojos Vokietijai uždraudė turėti atominį ginklą, Japonijai – sukurti kariuomenę. Tai vėl suvereniteto ribų nubrėžimas. Dar vienas pavyzdys: besivystančių šalių ūkio poreikiai, ekonominės krizės verčia jas ieškoti tarptautinių organizacijų pagalbos. Šios, tokią pagalbą suteikdamos, nustato tam tikras šalies ūkio tvarkymo sąlygas. Taip Tarptautinio Valiutos fondo reikalavimai neretai riboja valstybės laisvę biudžeto, taip pat ir socialinėje–ekonominėje politikoje. Šalys,

¹ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius, Eugrimas, 2000. P. 44.

norėdamos gauti teikiamą paramą, paklūsta tokiems reikalavimams. Net ir tradicinis nesikišimas į kitos šalies reikalus įgauna naujų aspektų. Tarptautinės bendrijos veiksmai sprendžiant Bosnijos ir Hercegovinos problemą, Kosovo ar Makedonijos albanų klausimą – realybė. Ir todėl nestebina klausimas: ar visada tarptautinė bendrija elgiasi laikydamosi pagarbos tradicinei valstybės suvereniteto sampratai, ar kilnūs siekiai pateisina kišimąsi į konkrečių valstybių vidaus gyvenimo reikalus? O gal XXI a. pradžios suvereniteto sampratos esmė darosi vis labiau politinė, kai nebegalima jos atskleisti laikantis tradicinių teisinių kriterijų?

Europinė integracija – vėl naujas iššūkis tradicinei valstybės suvereniteto sampratai. Naujos regioninės tarptautinės struktūros, nauji valstybių santykiai besikeičiančioje tikrovėje nuolat gimdo ir teises problemas, į kurias reikės rasti atsakymus. Ir tos paieškos, matyt, vienaip ar kitaip įtakos ir valstybės suvereniteto koncepcijos pokyčius.

1.4. Valstybės funkcijos

Kalbėti apie valstybės atliekamas funkcijas – tai kalbėti apie tam tikrų valstybės uždavinių, tikslų įgyvendinimą. Jeigu imtume nagrinėti ir vienos valstybės veiklą įvairiais jos gyvavimo laikotarpiais, ir įvairių valstybių to paties istorinio laikotarpio veiklą, pastebėtume išties nemenką įvairovę. Antai gilioje „senovėje valstybei buvo nedaug uždavinių: jai rūpėjo tik apsaugoti vidaus rimtį ir apsiginti nuo užpuolimų iš šalies <...> Viduramžyje, esant feodalinei tvarkai, vasalo ir suzereno valdžia taip pat dvejas funkcijas tevykdė: karo ir teismo“.¹

Modernių laikų valstybės uždavinių laukas nepalyginamai platesnis.

Vieno istorinio laikotarpio valstybės, atrodo, turinčios spręsti panašius klausimus, labai nevienodą dėmesį ir jėgas skiria toms pačioms problemoms. Nagrinėjant to paties istorinio laikotarpio valstybių uždavinius, matome, kad, vieną šalį ištikus ekonominei krizei, jos valdžia pagrindinį dėmesį skiria ekonominių sukrėtimų padariniams likviduoti. Kita valstybė, kilus tarptautiniam konfliktui, gali beveik visas jėgas mesti apsaugai nuo išorės priešų; trečios valstybės valdžiai didžiausia problema gali būti demografiniai klausimai ir t.t.

Kaip minėjome, valstybės funkcijas traktuosime kaip tam tikrų valstybės uždavinių, tikslų įgyvendinimą. Tiesa, literatūroje kartais bandoma griežtai skirti valstybės uždavinius ir funkcijas. Tai šiek tiek dirbtinis sky-

¹ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, Pozicija, 1995. P. 66–67.

rimas, nes būtent valstybės uždaviniai tiesiogiai lemia valstybės veiklos kryptis.

Kaip reikėtų klasifikuoti valstybės veiklą įgyvendinant įvairius uždavinius? Vienas iš klasifikavimo būdų yra veiklos tikslai, t.y. kokiais visuomenei svarbiais tikslais ši veikla vykdoma. Ko gero, daugelis valstybių vykdo panašias funkcijas: palaiko viešąją tvarką, saugo valstybės sienas ir pan. Modernioms valstybėms iškyla papildomų rūpesčių: jos organizuoja švietimą, sveikatos apsaugą, susisiekimą, tvarko šalies ūkį, rūpinasi socialinių problemų sprendimu.

Tokią valstybės funkcijų klasifikavimą reikėtų laikyti politiniu–sociologiniu. Šiuo aspektu suvokiant valstybės funkcijas, galima jas grupuoti į vidines ir išorines. Vidinės funkcijos – tai valstybės vidaus veikla, sprendžiant ekonominius, socialinius, politinius klausimus, o išorinės funkcijos – valstybės veikla santykiuose su kitomis valstybėmis ar tarptautinėmis organizacijomis. Pagal funkcijų taikymo sritis galima skirti politines, ekonomines, kultūrinės ir kt. funkcijas.

Tačiau valstybės veiklą galima klasifikuoti ne tik politiniu–sociologiniu, „bet ir vien teisiniu požiūriu“¹, kurį teisinėje literatūroje dar vadina tradiciniu valstybės funkcijų skyrimo metodu². Būtent ši klasifikacija ir turėtų labiausiai dominti teisininkus.

Valstybės funkcijų klasifikavimas teisiniu aspektu nesiejamas su konkrečiais materialiniais valstybės uždaviniais. Šiuo atveju valstybės veiklos kryptys išskiriamos atsižvelgiant į tai, kokie teisiniu požiūriu skirtingi veiksmai yra atliekami. Šiuo aspektu skiriamos trys pagrindinės valstybės funkcijos:

- 1) įstatymų leidyba;
- 2) įstatymų vykdymas;
- 3) teisingumo įgyvendinimas.

Pirmąją funkciją, kuri yra bendro pobūdžio visiems privalomų elgesio taisyklių nustatymas įstatymu, siekiama atitinkamai sureguliuoti svarbiausius visuomeninius santykius.

Antroji funkcija – įstatymų vykdymo funkcija. Jos turinys kitoks nei įstatymų leidybos. Ji apima įstatymų vykdymo užtikrinimą, įstatymų taikymą panaudojant tam tikras priemones. Įstatymo nustatytos tam tikros abstrakčios taisyklės įgyvendinamos vykdymo procese. Vykdomoji veikla susijusi su įvairių vykdomosios valdžios aktų (decretų, nutarimų ir pan.), kuriuose detalizuojamos įstatymuose nustatytos taisyklės, numatomos konkrečios jų įgyvendinimo priemonės, priėmimu.

Trečioji funkcija – teisingumo įgyvendinimas, apima ir ginčų sprendimą, ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimą, ir nuosprendžių priėmimą.

¹ *Burdeau G., Hamon F., Troper M.* Op. cit. P. 129.

² *Georges Ph.* Droit public. 8e édition. Paris, Sirey, 1992. P. 37.

Valstybės teisinių funkcijų išskyrimas padėjo suformuluoti valdžių padalijimo principą, tapusį šiuolaikinės demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo pagrindu.

1.5. Valstybės institutas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje

Valstybė – daugelio konstitucinių teisinių santykių subjektas. Dar daugiau – valstybės organizacija, valstybės valdžios institucijų struktūra ir funkcionavimo pagrindai, asmens ir valstybės santykių pagrindai yra svarbiausio konstitucinės teisės šaltinio – Konstitucijos – tiesioginio reguliavimo objektas. Tačiau paradoksalu, kad nei Konstitucijoje, nei įstatymuose nerasime valstybės sąvokos apibrėžimo.

Nors įvairių pasaulio šalių konstitucijose valstybės sąvoka tiesiogiai nesuformuluota, tačiau konstitucinio reguliavimo analizė padeda atskleisti pagrindiniame šalies įstatyme įtvirtinto valstybės instituto esmę, valstybės valdžios šaltinį. Antai Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucijos 1 str. įtvirtinta: „Prancūzija yra nedaloma, pasaulietinė, demokratinė ir socialinė respublika. Ji užtikrina visų piliečių, nepaisant jų kilmės, rasės ar religijos skirtumų, lygybę įstatymui. Ji gerbia visus tikėjimus“. Panašaus turinio Austrijos federalinio konstitucinio įstatymo nuostatos skelbia, kad Austrija yra demokratinė respublika, o jos teisė kyla iš tautos. VFR Pagrindinio įstatymo 20 str. išdėstytos nuostatos apie valstybės demokratinį ir socialinį pobūdį. Kokią galima daryti išvadą po tokios konstitucinių tekstų apžvalgos? Nors žodinės formuluotės ir nevienodos, tačiau demokratinų šalių konstitucijose įtvirtinti tokie svarbūs valstybės bruožai, kaip tautos suverenitetas, demokratinis politinis režimas, tam tikra valdymo forma, pasaulietinis valstybės pobūdis ir t.t.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje sąvoka „valstybė“ vartojama dažnai. Kai kurių skirsnų pavadinimai (I skirsnis „Lietuvos valstybė“, II skirsnis „Žmogus ir valstybė“. III skirsnis „Visuomenė ir valstybė“) labai aiškiai nurodo, kokius santykius reguliuoja jų normos. Sąvokos „valstybė“, „valstybės valdžia“ vartojamos įvairiuose Konstitucijos straipsniuose. Štai jau Konstitucijos preambulėje skelbiama, kad lietuvių tauta „prieš daugelį amžių sukūrė Lietuvos valstybę, jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis <...> įkūnydama prigimtine žmogaus ir tautos teisę laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje <...> siekdama atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės, atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skel-

bia šią Konstituciją“. Šios sąvokos vartojimo kontekstas atskleidžia žodžio „valstybė“ vartojimo tam tikrus socialinio reiškimo aspektus: valstybė – tai istorinė visos tautos organizacija (lietuvių tauta, prieš daugelį metų sukūrusi Lietuvos valstybę), valstybė – žmogaus ir tautos gyvavimo forma, taip pat ir „šalies“ sinonimas (prigimtinė žmogaus ir tautos teisė gyventi savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje). Valstybė – tam tikra valstybinio gyvenimo kokybė, būvis, tam tikrų teisės principų išraiška (siekdama...teisinės valstybės), valstybė – piliečių valios reiškėja, visų piliečių bendra organizacija (atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia), tam tikras valstybės ir žmonių santykių tipas, valstybė, anot Konstitucijos, – taip pat tęstinis, po priverstinių okupacijų „atgimstantis“ reiškiny.

„Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ – skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. Šiame Konstitucijos straipsnyje išdėstyti svarbiausieji Lietuvos valstybę apibūdinantys bruožai – nepriklausoma valstybė, demokratinė valstybė, respublika kaip valstybės valdymo forma.

Lietuvos valstybės konstitucinis statusas – tai šalies Konstitucijoje apibrėžta valstybės teisinė padėtis. Pabandysime trumpai apžvelgti Lietuvos, kaip nepriklausomos demokratinės valstybės, konstitucinio statuso bruožus.

Kaip minėjome, Konstitucijoje įtvirtinta Lietuvos valstybės nepriklausomybė. Nepriklausoma valstybė – moderni tautos gyvenimo forma, galimybė savarankiškai tvarkyti bendrus reikalus. Mūsų tautos istorijoje valstybingumas turėjo didžiulę reikšmę. Tauta, suvokdama valstybės svarbą, dėl nepalankių istorinių aplinkybių praradusi valstybę (carinės Rusijos, vėliau Sovietų Sąjungos, nacistinės Vokietijos, vėl Sovietų Sąjungos okupacijos), ją atstatydavo. Valstybė – tautos interesų gynėja. Organizacija, užtikrinanti Lietuvos žmonėms galimybę patiems spręsti bendrus reikalus. Nepriklausoma Lietuvos valstybė garantuoja tautos raidą, leidžia Lietuvos piliečiams jaustis lygiaverčiais su kitų valstybių piliečiais.

Ne mažiau svarbus valstybės konstitucinio statuso bruožas – demokratinis Lietuvos valstybės pobūdis. Lietuva – demokratinė valstybė, t.y. šalies reikalai tvarkomi piliečių valia.

Demokratija valstybės valdžios šaltinio prasme – iš tautos kylanti valstybės valdžia. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str. įtvirtinta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso tautai. Su šia nuostata yra susijusios Konstitucijos 4 str. nuostatos, kad Tauta aukščiausią suverenią galią vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus. Taip įtvirtinamos demokratijos įgyvendinimo formos. Konstitucijoje demokratija įtvirtinama ir kitomis nuostatomis: Konstitucijos 33

str. 1 d. nustatyta, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį ir tiesiogiai, ir per demokratiškai išrinktus savo atstovus, Konstitucijos 9 str. įtvirtinta, kad svarbiausi valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu ir t.t.

Respublika – Lietuvos valstybės valdymo forma. Konstitucijos normos gana detaliai atskleidžia valdymo būdą. Valdymo formos klausimą Lietuvos konstitucinėje teisėje aptarsime skyriuje „Valstybės forma“.

Valdžių padalijimas – valstybės valdžios organizavimo ir veiklos demokratinėje teisinėje valstybėje pagrindas. Konstitucijos 5 str. nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas, kad valdžios galias riboja Konstitucija, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Taigi Konstitucijoje formuluojami valstybės valdžios organizavimo pagrindai, nustatomos valstybės valdžios galių ribos, paskirtis.

Konstitucijos 10 str. nuostata: „Lietuvos valstybės teritorija yra vieniša ir nedaloma į jokių valstybinius darinius, valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių“ – atskleidžia dar vieną valstybės raiškos aspektą – šalies teritorinį vientisumą, šalies teritorijos skirstymo tik į administracinius teritorinius vienetus galimybę, sienų, apibrėžiančių valstybės teritorijos ribas, keitimą tik Konstitucijos nustatyta tvarka.

Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės yra asmens ir valstybės santykių pagrindas. Tai svarbus institutas, atskleidžiantis Konstitucijoje nustatytą valstybės modelį. „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“ – skelbiama Konstitucijos 18 str. Ši nuostata – vienas iš Lietuvos Respublikos demokratinės konstitucinės santvarkos pagrindų. Asmens pagrindinių teisių ir laisvių pripažinimas, jų apsauga – svarbiausias Lietuvos valstybės uždavinys. Žmogaus teisės lemia valstybės ir asmens santykių pobūdį. Valstybės įstaigų ir pareigūnų veikla vertinama pagal tai, ar ji padeda įkūnyti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Konstitucijos normose yra įtvirtintos teisinės prielaidos neleisti pernelyg didelio valstybės dominavimo asmens atžvilgiu; valdžios įstaigos ir pareigūnai yra įpareigoti saugoti ir ginti pagrindines teises, jų nepažeisti ir kitiems neleisti daryti tokių pažeidimų.

Konstitucijos 12 str. įtvirtinti pilietybės pagrindai. Pilietybė – nuolatinis asmens ir valstybės ryšys, kurį atskleidžia asmens ir valstybės abipusės teisės, pareigos ir atsakomybė. Konstitucijoje įtvirtinti pilietybės santykių reguliavimo konstituciniai pradai. Lietuvos Respublikos piliečio teisinį statusą, pilietybės įgijimo, išsaugojimo, netekimo ir grąžinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas. Su pilietybe sietina ir valstybės pareiga globoti savo piliečius užsienyje („Lietuvos valstybė globoja savo piliečius užsienyje“ – skelbiama Konstitucijos 13 str. 1 d.). Konstitucijoje taip pat nu-

statyta, kad draudžiama išduoti Lietuvos Respublikos pilietį kitai valstybei, jei Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nenustato kitaip.

Valstybės ir visuomenės santykių srityje svarbios Konstitucijos normos, atskleidžiančios valstybei keliamus uždavinius: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę“ (Konstitucijos 38 str. 2 d.), „Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvas“ (Konstitucijos 46 str. 2 d.) ir t.t.

Ne mažiau svarbios Lietuvos valstybės sampratai Konstitucijos nuostatos, kuriose įtvirtinti valstybės ir bažnyčios santykiai („Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas neprieštarauja įstatymui ir dorai“ (Konstitucijos 43 str. 1 d.)). Konstitucijoje įtvirtintas valstybės ir bažnyčios atskirumo principas. Konstitucijoje įtvirtinti ir valstybės veiklos informacijos santykiuose tam tikri aspektai. „Valstybė, politinės partijos, politinės ir visuomeninės organizacijos, kitos institucijos ar asmenys negali monopolizuoti masinės informacijos priemonių“ – skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 44 str. 2 d. Tai pliuralizmą gerbiančios valstybės principas.

Svarbūs valstybės konstitucinio statuso elementai atskleidžiami Konstitucijos normose, reglamentuojančiose valstybės valdžios institucijų organizacijos ir veiklos pagrindus, finansus ir valstybės biudžetą, valstybės kontrolę, užsienio politiką ir valstybės gynimą (teisė dalyvauti tarptautinėse organizacijose, tarptautinių sutarčių sudarymas, krašto apsaugos organizavimas, sprendimai panaudoti ginkluotąsias pajėgas, kai pririekia ginti Tėvynę arba vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus ir kt. – nepriklausomos valstybės sampratos elementai), vietos savivaldą ir valdymą.

Aptariant konstitucinio valstybės statuso bruožus, negalima pamiršti ir valstybinės kalbos, valstybės simbolių.

Konstitucijos 14 str. nustatyta: „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“. Šia norma įtvirtintas lietuvių kalbos – vienintelės oficialios valstybės kalbos, kurios vartojimas privalomas viešajame gyvenime.

Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarime konstatavo, kad konstitucinis valstybinės kalbos statuso įtvirtinimas reiškia, jog lietuvių kalba yra konstitucinė vertybė. Valstybinė kalba saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suvereniteto raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, normalų valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą. Valstybinė kalba yra svarbi piliečių lygiateisiškumo garantija, nes leidžia visiems piliečiams vienodomis sąlygomis bendrauti su valstybės ir savivaldybių įstaigomis, įgyvendinti savo teises ir teisėtus interesus. Konstitucinis valstybinės kalbos statuto įtvirtinimas taip pat reiškia, kad įstatymų leidėjas privalo įstatymais nustatyti, kaip šios kalbos

vartojimas yra užtikrinimas viešajame gyvenime, be to, jis turi numatyti valstybinės kalbos apsaugos priemones.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyti simboliai, išreiškiantys Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Konstitucijos 15 str. nustatyta, kad valstybės vėliavos spalvos – geltona, žalia, raudona. Valstybės herbas – baltas Vytis raudoname fone. Valstybės herbą, vėliavą ir jų naudojimą nustato įstatymai. Konstitucijos 16 str. nustatyta, kad valstybės himnas – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“.

Konstitucijos 17 str. nustatyta, kad Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė. Sostinė – išskirtinės svarbos miestas, vienas iš Lietuvos valstybingumą išreiškiančių komponentų.

2 poskyris

ISTORINĖ LIETUVOS VALSTYBĖS RAIDA

2.1. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

2.2. Lietuvos okupacinis valdymas

2.3. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas

2.4. Atstatytoji Lietuvos valstybė 1918–1940 m.

2.5. Sovietinė okupacija

2.6. Vokiečių okupacija 1941–1944 m.

2.7. Antroji sovietinė okupacija

2.8. Antrasis Lietuvos valstybingumo atgimimas

Šių dienų Lietuvos valstybingumas yra senosios Lietuvos valstybės istorinių tradicijų išdava, o jos raida nuo susikūrimo iki mūsų dienų remiasi istoriniu tęstinumu.

2.1. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose Lietuva (*Litua*) minima 1009 m. Kvedlinburgo analuose (*Annales Quedlinburgenses*) užrašytoje žinioje apie vokiečių misionieriaus Brunono žūtį. Tačiau apie Lietuvą kaip valstybę galima kalbėti maždaug nuo XIII a. vidurio, kai kunigaikštis Mindaugas pajungė kitus kunigaikščius, jais tapusius XII a. pabaigoje iš genčių kariaunų,

kariavusių su Kalavijuočių ordinu ir rusais, vadų, ir tapo besikuriančios Lietuvos valstybės didžiuoju kunigaikščiu. Didelės reikšmės Lietuvai turėjo tai, kad 1251 m. Mindaugas priėmė katalikybę ir, jo paties prašymu, 1253 m. buvo karūnuotas monarchu. Tai sudarė jaunai Lietuvos valstybei sąlygas įsilieti į politinę Europos sistemą Lietuva ir jos krikščionis valdovas susilygino su kitomis Europos valstybėmis.

Tiesa, pagoniškajai reakcijai pavykus su Mindaugu susidoroti, Lietuva vėl daugiau nei šimtmečiui neteko buvusio pripažinimo, tapo politiškai ir ekonomiškai izoliuota nuo likusios Europos. Nepaisant to, taip pat dėl 1283 m. prasidėjusio ir užsitęsusio nuožmaus karo su Kryžiuočių ordinu, jai pavyko išplėsti savo teritoriją nuo susiskaldymo ir mongolų–totorių antplūdžio nusilpusios Rusijos žemių sąskaita. Buvusi iš esmės tik lietuvių valstybė, netrukus ji tapo didele ir galinga daugiataute valstybe, apėmusia ne tik lietuvių, bet ir gudų, ukrainiečių ir rusų apgyventas žemes.

XIII a. antroje pusėje prie didžiojo kunigaikščio, kurio valdžia tapo paveldima ir kuris politiškai vienijo valstybę, susiformavo Taryba – patariamasis organas. Jos sudėtis nebuvo pastovi, į ją įėjo didžiajam kunigaikščiumi paklusnūs žemesnieji kunigaikščiai ir stambiausieji kariauninkai. Pastarieji tapdavo vietininkais bei pašauktinės kariuomenės būrių vadais ir sudarė valstybės administracijos užuomazgą. Tarybos nuomonės atsiklausimas stiprino valdovo nutarimų autoritetą. Nuo amžiaus pabaigos įsigalėjo palyginti tvirta didžiojo kunigaikščio valdžia.

Lietuvos valstybės izoliaciją sušvelnino Krėvos sutartis, pagal kurią Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila tapo Lenkijos karaliumi (1386 m.). Tačiau ta pati sutartis lenkų ponams davė tam tikrą pagrindą reikšti savo pretenzijas į Lietuvą, siekiant įtvirtinti Lenkijos suzerenitetą. Tai Lietuvai politiškai buvo nenaudinga, nes lenkų Karūnos taryba mėgino savo rankose sutelkti atstovavimą Europoje. Taip pat nenaudinga Lietuvai buvo netekti savojo valdovo, nes ši institucija vienintelė įkūnijo jos valstybingumą. Taigi kilo grėsmė Lietuvai virsti paprasta Lenkijos provincija.

Tik po didelių pastangų 1392 m. Astravos sutartimi Lietuva lenkų ne tik buvo pripažinta, bet ir gavo atskirą valdovą – Lietuvos didįjį kunigaikštį (*magnus dux*), nors pastarasis ir buvo laikomas Lenkijos karaliaus, buvusio ir Lietuvos aukščiausiuoju kunigaikščiu (*supremus dux*), vietininku. Tokiu valdovu tapo Vytautas. Netrukus po to sudarytuose Vilniaus, Rodomo ir Horodlės aktuose palaipsniui buvo patvirtinta, kad Lietuva ir Lenkija bus susijungusios, bet ir savarankiškos lygiateisės valstybės. Sutarta dėl Lietuvos valdovo teisių ir dėl to, kad Lietuva atskirą savo valdovą, išrinktą su Lenkijos karaliaus žinia, turės ir po Vytauto mirties.

Vytautui Lietuva turi būti dėkinga už savo visišką sugrįžimą į Europą. Vytauto valdymo metais (1392–1430) Lietuvos valstybę *de facto* pripažino popiežius (1416 m.), taigi ji tapo pripažinta krikščioniška šalimi, pasiekusia

didžiausią savo galybę. XIV a. pabaigoje nusistovėjo oficialus Lietuvos valstybės pavadinimas – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė ypač sustiprėjo Vytautui panaikinus dalines kunigaikštystes ir joms valdyti paskyrus vietininkus iš lietuvių didikų ir sau paklusnių kunigaikščių. Kitataučiai feodalai joje naudojosi sritine autonomija, įforminama privilegijomis.

XV a. pirmoje pusėje didžiojo kunigaikščio Tarybos pobūdis pakito, ji virto nuolatiniu stambiuju didikų, katalikų hierarchų ir aukštesniųjų valstybės pareigūnų luominiu atstovaujamoju organu – Ponų taryba. Su ja didysis kunigaikštis ėmė dalytis valdžią, nes be tarybos sutikimo ilgainiui nebuvo galima rinkti mokesčių, skelbti karo, sudaryti su kitomis šalimis sutarčių, o nuo 1447 m. Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei netekus atskiro Vilniuje reziduojančio didžiojo kunigaikščio ir bendriems Lenkijos–Lietuvos valdovams valdant dažniausiai iš Krokuvos, ji pradėjo atlikinėti daugumą didžiojo kunigaikščio funkcijų. 1492 m. Ponų taryba tapo ne tik vykdomosios valdžios ir teismo organu, bet jai buvo pripažinta teisė leisti įstatymus.

Laikui bėgant, toliau stiprėjant vidutiniams ir smulkiems bajorams, augant jų pasipriešinimui ponų politinei galiai, didžiojo kunigaikščio svarbiausiems sprendimams priimti ėmė nebeužtekti ponų pritarimo, tekdavo kreiptis į visus bajorus. Taip XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje susiformavo nauja valstybės institucija – Seimas, kuriame buvo atstovaujama bajorams ir kuris su Ponų taryba pasidalino ankstesnes jos funkcijas. Bet netrukus bajorai seimuose ėmė reikalauti atskiros ponų jurisdikcijos panaikinimo, Seimo teisių išplėtimo, jo renkamų administracijos ir teismų sukūrimo. Šie reikalavimai po kurio laiko buvo patenkinti. O Antrasis Lietuvos statutas (1566 m.) paskelbė, kad įstatymai turi būti priimami tik Seime.

Sunkūs karai, kuriais Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė siekė išlaikyti valdomas žemes, spartus jos tarptautinės padėties blogėjimas vertė Lietuvos feodalus ieškoti paramos Lenkijoje. Tai buvo viena svarbiausių priežasčių, atvedusių prie Liublino unijos tarp Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Lenkijos 1569 m. sudarymo.

Unijos sudarymu tada buvo suinteresuota Lietuvos ir Lenkijos bajorija, bet Lietuva siekė federacijos, o Lenkija – unitarinės valstybės. Uniją realizuojant, buvo pasiekta kompromiso: sukurta viena valstybė, kurioje Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su Lenkijos Karalyste siejo tik gana laisvi federacijos ryšiai. Federacijoje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir toliau išsaugojo savo atskirą teritoriją, atskirą teisę – Lietuvos statutą, teismą (1581 m. įsteigtas atskiras Lietuvos Vyriausiasis tribunolas), išdą, kariuomenę, centro vykdomuosius organus. Bet, viena vertus, unijos realumą turėjo užtikrinti bendras valstybės suverenumo reiškėjas – valdovas, vadovavęs vykdomajai centro valdžiai, kuris kartu buvo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis. Kadangi nuo 1573 m. jis buvo renkamas bendrame parlamente (iki gyvos galvos, bet be sosto paveldėjimo teisės), jis ėmė panėšėti į prezidentą,

taigi jungtinė valstybė ėgavo respublikinę valdymo būdą. Antra vertus, unija nustatė bendrą valstybės parlamentą, susidedantį iš karaliaus, Seimo ir Senato. Karalius turėjo įstatymų iniciatyvos teisę, sankcionavo parlamento nutarimus, juos antspaudavo ir savo vardu skelbė pabrėždamas, kad jie išleisti parlamentui sutinkant.

Seimą (Atstovų rūmus) sudarė vaivadijose ir pavietuose renkami bajorai. Lietuvai atstovavę Seimo atstovai, prieš vykdami į Seimą, nors tai ir nebuvo numatyta unijos dokumentuose, rinkdavosi į generalinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suvažiavimus ir aptardavo svarbiausius Seime keltinus reikalus; tiesa, dėl vykusio Lietuvos bajorų suartėjimo su lenkų bajorais proceso, atskiri lietuvių seimai XVII a. ėmė nykti, bet 1673 m. priimtas įstatymas nustatė, jog kas trečias bendrasis Seimas, pirmininkaujamas Lietuvos atstovo, turi vykti Lietuvoje – Gardine.

Antrieji rūmai – Senatas – nebuvo renkami. Jie buvo sudaryti iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos ir lenkų Senato narių ir buvo patariamąjo pobūdžio.

Seimas greitai virto Respublikos politinio gyvenimo centru, ėgavo lemiamą reikšmę valstybėje. Pirmiausia jam priklausė įstatymų, vadintų konstitucijomis, skelbiamų, kaip minėta, karaliaus vardu ir galiojusių visoje teritorijoje, taip pat ir Lietuvoje (šalia Statuto), leidyba, nors buvo leidžiamos ir atskiros konstitucijos Lietuvai ar Lenkijai. Be to, Seimas taip pat naudojosi vykdomąja valdžia, vadovavo užsienio politikai.

Nors Liublino unija nesukūrė vieningos valstybės, o Lietuva ir Lenkija formaliai buvo lygiateisės federacijos narės, bet visgi sudarė prielaidas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumui nykti, jai politiškai ir ekonomiškai smukti.

Žymieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai vis dar sugebėjo išlaikyti svarbų vaidmenį politiniame valstybės gyvenime, tačiau nuolat augo bajorų, ėmusių jaustis tikraisiais krašto šeimininkais, reikšmė. Rinkdami valdovą, bajorai kaskart stengėsi iš jų išsiderėti vis didesnių nuolaidų. Kadangi valdovo padėtis valstybėje priklausė nuo jo sutarčių, iš pradžių sudaromų atskirai su lietuvių ir lenkų bajorais, sąlygų, tai tos sutartys tolydžio silpnino jo galią. Susiklostė tokia padėtis, kad tuo metu, kai Europos valstybėse paplito absoliutinės monarchijos, Lietuvos–Lenkijos valstybė iš esmės tapo aristokratinė respublika. Asmeniniai bajorų ir didikų tarpusavio vaidai, dažnai į šalį nustumiantys visos valstybės reikalus, ardydavo Seimų darbą. Nuo XVII a. vidurio įsigalėjęs „*liberum veto*“ taisyklei, suteikiančiai mažumai teisę nepasiduoti daugumos valiai, pagausėjo galimybių nutraukinėti Seimo darbą. Dėl vienbalsiškumo nebuvimo Seimas dažnai nebesugebėdavo ką nors nutarti, problemiška tapo įstatymų leidyba. Nors neigiamą „*liberum veto*“ vaidmenį suprato daugelis, nuo jo neatsisakyta, įžiūrint jame bajorų laisvės garantiją.

Didelis valdovo valdžios apribojimas ir Seimo krizė rodė politinį valstybės irimą, anarchijos plitimą.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė praktiškai buvo priversta taikytis prie stipresnės Lenkijos. Pastaroji vis labiau Lietuvą, nors dar išsaugojusią kai kuriuos valstybingumo elementus, traktavo kaip savo provinciją.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kaip ir visa Lietuvos–Lenkijos Respublika, XVII–XVIII a. išgyveno ūkio stagnaciją, politinį smukimą. Silpnėjant valdovo valdžiai, stiprėjo didikų ir jų grupuočių (konfederacijų) galia ir tarpusavio kovos. Kovojančios vidaus grupuotės veikė visos valstybės mastu ir specifiniais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalais mažai tesirūpino. Vidaus politinę krizę stiprino karai su Švedija, Rusija, Turkija. Pasinaudamos vidiniu valstybės irimu, kaimyninės valstybės vis daugiau kišosi į jos vidaus reikalus.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, taip pat ir visos Lietuvos–Lenkijos Respublikos valstybingumą, nepaisant kai kurių pastangų reformomis, ypač pagausėjusiomis 1788–1792 m., jį gelbėti, Lietuvą–Lenkiją 1793–1795 m. pasidalinusios, likvidavo Rusija, Prūsija ir Austrija. Didžioji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos dalis teko Rusijai, ir tik Užnemunė – Prūsijai. Užsienio karinės intervencijos ir nežabotos vietos bajorų laisvės pakirsta, Lietuvos–Lenkijos valstybė nustojo egzistavusi. Prasidėjo senųjų valstybingumo tradicijų likvidavimas ir rusiškos tvarkos įvedimas.

Viduramžiais Lietuvos valstybė tokiu būdu išgyvavo apie šešis šimtus metų. Dar daugiau – iki XV a. vidurio tai buvo viena galingiausių Europos valstybių. Suprantama, XX a. paplitusiu požiūriu tai nebuvo demokratiška valstybė, aukščiausioji valdžia joje priklausė ponams ir bajorams, tačiau iki antrosios XVIII a. pusės panaši situacija buvo būdinga visai to meto Europai.

2.2. Lietuvos okupacinis valdymas

Carinės Rusijos užgrobtą Lietuvos–Lenkijos Respublikos teritorijos dalis buvo padalyta į gubernijas, kurių skaičius keletą kartų kito. Gubernijas valdė Peterburgo skiriami gubernatoriai. Aukščiausiąją valdžią Lietuvos gubernijose turėjo Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos veikė Vyriausioji valdyba. Ji prižiūrėjo įstatymų vykdymą, rūpinosi viešąja tvarka, administracine tvarka baudė nusizengusius. Bet nebuvo panaikinta ir senoji krašto savivalda. Bajorija galėjo rinktis į apskričių ir gubernijų seimelius, svarstyti juose savo reikalus. Liko senieji teismai ir senoji teisė (Lietuvos statutas). Tačiau buvo panaikinta sava kariuomenė, įvestos rusų įgulos, įvesti rusiški piniginiai ženklai. Lietuvos gyventojams suteiktas Rusijos imperijos valdinių statusas.

Tam tikra viltis išsivaduoti iš Rusijos okupacijos ir atkurti Lietuvos–Lenkijos valstybę buvo išsižiebusi 1812 m., kai Napoleonui Bonapartui užėmus Vilnių, buvo sudaryta laikinoji Lietuvos vyriausybė (komisija), organizavusi kariuomenę, finansus, saugojusi viešąją tvarką, bet apskritai vykdžiusi prancūzų karinės administracijos nurodymus. Netrukus ši vyriausybė paskelbė apie Lietuvos susijungimą su Lenkija, bet pastarasis aktas praktinės reikšmės neturėjo, nes, Napoleonui pralaimint, į Lietuvą vėl sugrįžo rusų okupacinė valdžia ir tvarka.

Rusiškosios okupacijos sąlygos smarkiai pasikeitė po 1831 m. sukilimo: carizmas sustiprino krašto rusinimo procesą. Rusiškais pakeisti įstaigų ir pareigybių pavadinimai, pareigūnais imta skirti atvykusius iš Rusijos žmones, įstaigose įvesta rusų kalba, uždarytas Vilniaus universitetas, imtasi priemonių stiprinti stačiatikių bažnyčios pozicijas. Caro 1840 m. birželio 25 d. įsaku, oficialiai motyvuojant Vakarų gubernijų kilmę, papročius ir polinkius neva nuo amžių esančius rusų žemėmis, panaikintas Lietuvos Statuto galiojimas ir visa apimtimi įvesti Rusijos imperijos įstatymai. Naują impulsą rusinimo politikai davė 1863 m. sukilimas – dabar valdžia panūdo surusinti įstaigas, mokyklas, net bažnyčią. Lietuva administraciniu požiūriu beveik visai suvienodinta su Rusija, neliko apskričių ir gubernijų seimelių, netgi Lietuvos vardas uždraustas, o šalis oficialiai buvo pavadinta Rusijos imperijos Šiaurės vakarų kraštu.

Tačiau minėtas sukilimas, taip pat 1861 m. baudžios panaikinimas teigiamai paveikė sąlygas naujiems politiniams bei kultūriniais lietuvių tautos tikslams susiformuoti ir XIX a. pabaigoje išaugti galingam tautiniam sąjūdžiui.

Konkretesnes formas lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo siekiai ėmė įgauti 1905–1907 m., kai caro vyriausybės politika, paveikta revoliucinio pakilimo ir pasireiškusi parlamentarizmo užuomazgomis, atvėrė lietuvių tautai papildomas galimybes siekti politinio renesanso, kelti Lietuvos kultūrinės autonomijos Rusijos sudėtyje reikalavimą.

Naują pakilimą lietuvių nacionalinis judėjimas išgyveno prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui. Politiškai aktyvioji lietuvių inteligentų dalis, gyvenusi ir Lietuvoje, ir užsienyje, suaktyvino politinės autonomijos carinės imperijos sudėtyje reikalavimą.

1915 m. rudenį Lietuvos okupantas pasikeitė: jos teritoriją okupavo Vokietijos kariuomenė. Rusų įsteigti administraciniai ir teismo organai buvo panaikinti, visą valdžią į savo rankas perėmė kariniai valdymo organai: okupuotąsias teritorijas šiaurės rytuose vokiečiai sujungė į vieną administracinį vienetą – „Ober-Osto“ (*Oberbefehlshaber Ost* – vyriausiasis vadas rytuose) kraštą, o nuo 1917 m. kovo mėn. jo sudėtyje sudarė Lietuvos karinę valdybą (*Militärverwaltung Litauen*) su centru Vilniuje.

2.3. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas

Nors Pirmasis pasaulinis karas kraštui atnešė daug nelaimių ir vargo, bet jis iškėlė tautų apsisprendimo šūkį, radusį platų atgarsį pavergtose tautose ir, žinoma, Lietuvoje.

Lietuvos teritoriją okupavus vokiečiams, lietuvių visuomenės veikėjai nutarė pamėginti išsilaisvinti iš Rusijos priklausomybės. Nauju impulsu, skatinusiu susirūpinimą Lietuvos valstybingumo atkūrimu, buvo Vokietijos ir Austro–Vengrijos 1916 m. lapkričio 5 d. nutarimas atkurti Lenkijos valstybę. Naujas perspektyvas šiam reikalui atvėrė Vasario revoliucija Rusijoje, nuvertusi caro patvaldystę ir sustiprinusi pavergtųjų tautų pasitikėjimą savo jėgomis. Tačiau kilo grėsmė patekti į kito kaimyno – Vokietijos – priklausomybę.

Vokietijos valdantiesiems sluoksniams planuojant okupuotą Lietuvą pajungti sau, lietuvių veikėjams buvo pasiūlyta prie vokiečių karinės administracijos steigti krašto tarybą (*Landesrat*), patariamąją instituciją, susidedančią iš žymesnių vietos žmonių. Pasiūlymu pasinaudota paprašant okupacinės valdžios sutikimo sušaukti lietuvių atstovų konferenciją tokios tarybos sudėčiai išrinkti.

Konferencijai sušaukti buvo sudarytas Organizacinis komitetas. Jis numatė delegatus į konferenciją, nes organizuoti jų rinkimus vietose okupacinė valdžia neleido. Tarp numatytųjų delegatų buvo po 5–8 atstovus nuo kiekvienos apskrities, pasistengta, kad jie atstovautų įvairiems socialiniams sluoksniams bei politinėms srovėms.

Lietuvių Vilniaus konferencija dirbo 1917 m. rugsėjo 18–23 d. Daugiausia dėmesio joje buvo skirta ne okupantų pasiūlytai pasitikėjimo tarybai sudaryti, o Lietuvos ateities problemai. Priimtoje rezoliucijoje buvo skelbiamas lietuvių tautos pasiryžimas, siekiant laisvo Lietuvos vystymosi, sukurti nepriklausomą, demokratiniiais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę su jos etnografinėmis sienomis. Jos pagrindus ir santykius su kitomis šalimis turėsiąs nustatyti Steigiamasis Seimas (*Konstituanta*). Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas konferencijos dokumentuose buvo formuluojamas kaip konkretus uždavinys netolimai ateičiai. Atsižvelgdama į politines krašto sąlygas, atiduodama duoklę gyvenimo realijoms, Lietuvių Vilniaus konferencija taip pat pareiškė pripažįstanti esant galimus užmezgti su Vokietija, jei tik ši sutiktų pripažinti Lietuvos valstybę ir būsimojoje taikos konferencijoje ją paremti, nekenkiančius savarankiškam Lietuvos vystymuisi santykius.

Savo nutarimams įgyvendinti iš 20 narių, atstovaujančių visoms tuometinėms pagrindinėms lietuvių partijoms ir nepartiniais, Konferencija sudarė vadinamąją *Lietuvos tarybą*. Šiai lietuvių visuomenės institucijai, kol kas ne-

vykdžiusiai jokių Lietuvos valdymo ar visuomeninio gyvenimo tvarkymo funkcijų, Vokietijos valdžia tepripažino patariamąsios institucijos vaidmenį ir tikėjosi ją panaudoti Lietuvą pajungiant sau. Tuo tarpu pati Taryba, siekdama visos lietuvių tautos pasitikėjimo, stengėsi užmegzti ir palaikyti glaudžius kontaktus su lietuvių organizacijomis, veikiančiomis už Lietuvos ribų – Rusijoje, Vakarų Europos šalyse ir Amerikoje.

Vykstant pasirengimui deryboms su Rusija Breste, siekiant susilpninti jos pretenzijas į Lietuvą, Vokietijos vyriausybės ir Lietuvos tarybos atstovų susitarta, kad Vokietija už pažadą užmegzti su ja sąjunginius ryšius pripažins Lietuvos savarankiškumą. Vykdydama susitarimą ir to paties tikėdamasi iš vokiečių, Lietuvos taryba 1917 m. gruodžio 11 d. priėmė aktą, kurio 1 str. paskelbė „nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniuje ir jos atpalaidavimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis“, t.y. konkrečiai su Rusija; 2 akto str. Taryba pareiškė prašanti Vokietijos pagalbos ir pasisakanti „už nuolatinį (amžiną) tvirtą sąjungos ryšį su Vokietijos valstybe“, turėsiantį pirmiausia pasireikšti karine bei susisiekimo konvencijomis ir muitų bei pinigų sistemos bendrumu.

Tačiau Vokietijai ir toliau nepripažįstant Lietuvos nepriklausomybės ir neleidžiant jai kurti civilinės valdžios, be to, kilus nesutarimui tarp Tarybos narių dėl minėtos gruodžio 11 d. akto provokiškos formuluotės, Taryba 1918 m. vasario 16 d. ryžosi paskelbti naują pareiškimą, kuriuo kreipėsi į Rusijos, Vokietijos ir kitų šalių vyriausybes, skelbdama atstatanti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją atskirianti nuo visų su kitomis tautomis buvusių valstybinių ryšių.

Savo teisę kalbėti tautos vardu Taryba išreiškė teiginiu, jog ji tuo metu esanti vienintelė lietuvių tautos atstovybė. Tačiau atsižvelgta, kad Taryba negali atstovauti bendrajai tautos valiai, todėl Aktas pakartojo Vilniaus konferencijos teiginį apie būsimąjį visų gyventojų demokratiniu būdu išrinktą Steigiamąjį Seimą, nustatysiantį Lietuvos valstybės pagrindus ir santykius su kitomis valstybėmis.

Tai buvo pirmasis atviras pareiškimas apie tai, kad nepriklausomybės atstatymas iš idėjos pagaliau virto realybe. Būtent čia glūdi šio akto didybė ir visuotina neblėstanti pagarba jam.

Lietuvos tarybos 1918 m. vasario 16 d. pareiškimas nereiškė konstatavimo, kad valstybės atstatymo darbas jau esąs užbaigtas. Lietuvos valstybės tada dar nebuvo, pasak M. Römerio, jai trūko svarbiausio dalyko – valdžios, turinčios įsakomąją galią. Dar tiksliau – valdžia buvo, bet ją įgyvendino vokiečių okupacinė administracija.

Nors ši Lietuvos tarybos politinė deklaracija yra laikoma *Valstybės atkūrimo aktu*, bet faktiškai tuo metu Lietuva buvo Vokietijos okupacijos objektas ir nepriklausomybės paskelbimas realių teisinių pasekmių neturėjo. Okupacinė valdžia ne tik atsisakė šio akto pagrindu pripažinti Lietuvos vals-

tybę, bet ir iš viso neleido dokumento skelbti. Siekdamas šio pripažinimo, Tarybos prezidiumas vasario 28 d. rašte, adresuotame Vokietijos kancleriui, buvo priverstas pareikšti, kad vasario 16 d. aktas neprieštaraujantis 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimui, kuris ir esąs pagrindas būsimiems Lietuvos ir Vokietijos santykiams.

Toks klausimo interpretavimas Vokietiją tenkino, todėl 1918 m. kovo 23 d. kaizerio Vilhelmo II aktu pagaliau buvo paskelbta apie Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą gruodžio 11 d. Tarybos pareiškimo sąlygomis. Tačiau ir oficialus Lietuvos valstybės pripažinimas nepanaikino buvusio okupacinio režimo, nesuteikė Lietuvai valstybingumo. Okupacinė valdžia ir toliau darė visa, kad Lietuvos taryba, tų pačių metų vasarą pasivadinusį Valstybės taryba, liktų savotišku tarpininku tarp Vokietijos vyriausybės bei okupacinės administracijos ir Lietuvos gyventojų, kad neįgautų savarankiško valstybės organo reikšmės. Tarybai buvo leista tvarkyti tik menkus, nesminius reikalus.

Tik 1918 m. rudenį, paaiškėjęs Vokietijos karinio pralaimėjimo neišvengiamumui ir būtinumui atsisakyti pretenzijų į užgobtasias šalis, spalio 21 d. Valstybės tarybai pagaliau buvo leista priimti Lietuvos Konstituciją bei sudaryti Vyriausybę, o lapkričio 3 d. kaizeris pasirašė įsakymą dėl okupacinės karinės administracijos pakeitimo civiline.

Taigi palankias sąlygas Lietuvos valstybei atsikurti sudarė Lietuvą okupavusių valstybių – Rusijos ir Vokietijos – pralaimėjimai Pirmajame pasauliniame kare, taip pat iškeltos tautų apsisprendimo teisės veiksmingumas.

2.4. Atstatytoji Lietuvos valstybė 1918–1940 m.

Vasario 16-osios akte esantis teiginys apie nepriklausomos Lietuvos valstybės *atstatymą* preziūmavo jos sąitus su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, šių dviejų valstybių tęstinumą, politinį, ekonominį, kultūrinį, teisinį primamumą. Tačiau faktiškai atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė buvo organizuota visai kitais pagrindais nei viduramžių Lietuva: senoji Lietuvos valstybė nebuvo demokratinė dabartine prasme; ji buvo bajoriška valstybė, būdinga beveik visai to meto Europai; atstatytoji valstybė nebuvo miniatiūrinė daugianacionalinė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, o buvo nacionalinė valstybė, skirta suburti lietuvius, kurti lietuviškas vertybes, padėti Lietuvos piliečiams geriau realizuoti save.

Valstybės tarybos Prezidiumas 1918 m. lapkričio 11 d. patvirtino Ministrų kabinetą – Laikinąją vyriausybę. Dar tą patį mėnesį imta savanoriškumo pagrindu kurti kariuomenę, pradėta formuoti diplomatinę tarnybą. Siekdamas plėsti valdžią, bet neturėdama valstybės aparato, laikinoji Vyriausybė

kreipėsi į Lietuvos gyventojus, atsišaukimu kviesdama nedelsiant rinkti paparpijų komitetus ir imti valdymą į savo rankas, organizuoti viešosios tvarkos apsaugą.

Tuo pačiu metu politinę konkurenciją Valstybės tarybai sudarė komunistuojantis elementas, grėsęs Lietuvą įtraukti į revoliucinės Rusijos orbitą, taip pat ir lenkai, svajoję Lietuvą įjungti į Lenkijos sudėtį. Tai besikuriančiai valstybei atnešė papildomų sunkumų ir didžiausią pavojų.

Nepaisant organizacinių priemonių, laikinosios Vyriausybės vaidmuo kuriamoje valstybėje dar kurį laiką buvo ribotas, nes Lietuva tebe priklausė nuo Vokietijos. Tik 1919 m. liepos 11 d. vokiečių kariuomenė pagaliau paliko Kauną suteikdama veikimo laisvę tautiniams valstybės organams. Jau kitą dieną laikinoji Vyriausybė paskelbė kreipimąsi į Lietuvos piliečius, kuriame išdėstė artimiausios savo veiklos programą: buvo žadama tvarkyti valstybę teisėtumo ir teisingumo pagrindu, netrukus išleisti savivaldybių įstatymą, rengtis Steigiamojo Seimo rinkimams. Dokumente buvo deklaruojama piliečių lygybė prieš įstatymą, kviečiami visi, nepaisant tautybės ir tikėjimo skirtumų, aktyviai dalyvauti nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrime.

Svarbiausiu Vyriausybės uždaviniu tapo žadėtojo Steigiamojo Seimo, turėjusio nustatyti Lietuvos valstybės pagrindus ir parengti konstituciją, sušaukimas. Steigiamojo Seimo sušaukimas buvo ypatingos ir neatidėliojamos reikšmės aktas nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo ir politinio jos suverenumo sutvirtinimo procese.

Vis dėlto sušaukti Steigiamąjį Seimą nedelsiant pasirodė esant neįmanoma jau vien dėl to, kad didelė Lietuvos teritorijos dalis buvo okupuota bolševikų bei lenkų, vėliau ėmė siautėti bermontininkai, sąmokslą valstybės viduje mėgino organizuoti lenkiškoji POW, savo sprendimo tebelaukė prancūzų administruojamas Klaipėdos kraštas. Bet ir šiomis be galo sudėtingomis sąlygomis pradėti parengiamieji darbai.

Lygiagrečiai jau buvo tobulinamos faktiškai veikusios valstybės aparato grandys, jos buvo pritaikomos prie realių gyvenimo poreikių. Svarbus buvo 1920 m. gegužės mėn. išleistas etatų įstatymų, nustačiusių visų to meto valdymo žinybų organizacinę struktūrą, jų centrinės ir vietinės institucijas, paketas. Pažymėtinas 1920 m. gegužės 14 d. Milicijos įstatymas, suformulavęs apskričių viršininkų bei milicijos organų (nuo 1924 m. jie buvo pavadinti policija) uždavinius bei organizacinius principus; 1919 m. spalio 28 d. paskelbtas Savivaldybių įstatymas.

1919–1920 m. išleisti įstatymai palietė piliečių teisinę padėtį, mokesčius, susisiekimą ir ryšius, ūkį, švietimą ir kultūrą, darbą, socialinę apsaugą.

1920 m. susirinkęs Steigiamasis seimas Lietuvoje konstituciškai įtvirtino demokratinę respubliką su seimo režimu. Tačiau šis režimas greitai išryškino gilėjantį visuomenės susiskaldymą. Rinkimų rezultatai paprastai nesuteikdavo kurios nors vienos partijos pranašumo. Tai vertė vyriausybės remtis

netvirtomis trumpalaikėmis partinėmis koalicijomis, teko kęsti politinį nestabilumą, balansuojantį ant krizės ribos. Gyvenimas parodė, kad pikta konkurencija tarp partijų pernelyg skaldė tautos, neseniai atkūrusios savo valstybingumą, neturinčios demokratiškos tradicijų, jėgas. Vos tik buvo pasiekta šokių tokių rezultatų stiprinant jauną valstybę, ėmė ryškėti, jog ji tradiciniais demokratiniais metodais sunkiai įstengia spręsti jaunai respublikai kylančias sudėtingas problemas. Todėl paplito didesnio pastovumo ir ramybės troškimas, visuomenėje didėjo nusivylimas parlamentarizmo negaliojimu, krašte ėmė stiprėti konservatyvios nuotaikos, atsirado jėgų, ėmusių bodėtis parlamentarizmu.

Jau pirmajame Seime, nė vienai partijai neturint jame absoliučios daugumos balsų, atsiskleidus sunkumams atlikti pagrindines jam skirtas funkcijas, Lietuvoje ėmė bręsti sąmokslas prieš parlamentarizmą. Jis telkėsi apie Tautos pažangos partiją (vėliau tapusią Lietuvos tautininkų sąjunga), niekada nesimpatizavusią parlamentarizmui, ir apie krikščionis demokratų, patyrusių, jog jų politinė platforma nesulaukia nuolatinio rinkėjų pritarimo. Šios jėgos susivienijo krikščionių demokratų blokui pralaimėjus 1926 m. Seimo rinkimus ir susiformavus koalicinei liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybei.

Naujasis Seimas pakeitė keletą savo pirmtako priimtų konservatyvesnio pobūdžio įstatymų, panaikino karo stovį, paskelbė politinių kalinių, daugiausia komunistų, amnestiją. Tam tikras demokratijos išplėtimas sudarė naujas, palankesnes, politines sąlygas komunistinei veiklai reikštis, pagausėjo streikų, mitingų bei politinių susirinkimų. Komunistai stengėsi plėsti įtaką profsąjungose. Naujoji vyriausybė valstybės aparate kai kuriuos valdininkus ėmė keisti „savais“ žmonėmis, planavo mažinti aukštųjų pareigybių etatus kariuomenėje, nebemokėti algų dvasininkams, imtis kai kurių kitų priemonių. Vyriausybė neturėjo Seime absoliučios balsų daugumos, todėl jos likimas nemaža dalimi priklausė nuo tautinių mažumų atstovų pozicijos Seime. Tautinių mažumų atstovams, ypač lenkams, Vyriausybė darė kai kurių nuolaidų. Visas šias aplinkybes opozicija panaudojo Vyriausybės politikai diskredituoti, kaltindama ją krašto bolševizavimu ir polonizavimu.

1926 m. gruodžio 17 d. ankstų rytą grupė karininkų nutraukė užsitęsusių Seimo posėdį, sulaukė jo Prezidiumą ir ministrus, o Respublikos prezidentui K. Griniui paskyrė namų areštą. Po to sąmokslininkai paskelbė tautininkų veikėją A. Smetoną Valstybės vadu. Tolesniems įvykiams buvo stengtasi suteikti konstitucinį pavidalą.

Beveik keturis mėnesius po perversmo sudaryta Vyriausybė mėgino bendradarbiauti su senuoju Seimu, bet iškilus nesutarimams, jo atsisakyta ir pasukta į autoritarinį režimą.

Po Pirmojo pasaulinio karo Europoje nuvilnijusi demokratijos pakilimo banga tuo metu jau buvo pradėjusi slūgti: atkakliai besiskverbiantis komu-

nistinis judėjimas, propaguodamas klasių kovą, visur kėlė chaosą ir netvarką, skatino priešingą reakciją, pasireiškusią klasių kovos nepripažįstančios tautos vienybės idėjų skleidimu, tendencija siaurinti demokratiją, sudarančią palankias sąlygas destruktiviems judėjimams.

Ketvirto dešimtmečio pabaigoje Lietuvos valstybę ištiko du skaudūs smūgiai: Lenkijos ultimatumas, privertęs užmegzti su ja diplomatinis santykius, tarsi susitaikant su Vilnijos praradimu, bei vokiečių atplėštas Klaipėdos kraštas. Praradimus kiek sušvelnino Vilniaus krašto atgavimas 1939 m. rudenį. Tačiau faktiškai tai buvo dar didesnių nelaimių ir praradimų pradžia.

2.5. Sovietinė okupacija

Lietuvos valstybės likimą nulėmė 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Ribentropo ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo pasirašyti slaptieji protokolai, padalinę centrinės Europos teritoriją įtakos zonomis. Pagal pirmąjį Lietuva turėjo tekti Vokietijai, o pagal antrąjį – jau Sovietų Sąjungai. Tolesni įvykiai tebuvo šios nusikalstamos sutarties realizavimo aktas.

Pirmiausia 1939 m. spalio 10 d. tarp Lietuvos ir SSRS buvo sudaryta savitarpio pagalbos sutartis, įpareigojusi abi šalis nedalyvauti priešiškos kuriai nors susitariančiai šaliai koalicijose ir viena kitai teikti karinę pagalbą; Lietuva, Kremlui spaudžiant, įsipareigojo į savo teritoriją įsileisti stambias sovietines karines bazes, o Sovietų Sąjunga – sugrąžinti Lietuvai Lenkijos atimtą Vilniaus kraštą. SSRS vyriausybei nepagrįstai apkaltinus Lietuvą sutarties sabotavimu, 1940 m. birželio 14 d. iš Lietuvos vyriausybės buvo griežtai pareikalauta, kad aukšti suverenios valstybės pareigūnai (vidaus reikalų ministras ir saugumo departamento direktorius), esą kalti dėl tariamų provokacijų prieš sovietines įgulas Lietuvoje, būtų atiduoti teismui ir kad būtų sudaryta nauja Lietuvos vyriausybė, neva sugebėsianti užtikrinti savitarpio pagalbos sutarties vykdymą, ir kad į Lietuvos teritoriją papildomai būtų įleisti nauji sovietiniai kariniai kontingentai.

Svarstant gautą ultimatumą, Lietuvos vyriausybės daugumai pasisakius už pateiktų reikalavimų priėmimą, protestuodamas dėl ultimatumo, Respublikos Prezidentas A. Smetona tuoj pat išvyko iš Lietuvos.

Tarptautinės teisės požiūriu visi trys SSRS ultimatumo Lietuvos vyriausybei reikalavimai buvo nesuderinami su valstybės suverenumu. Juos priėmus ir sovietinei kariuomenei birželio 15 d. peržengus Lietuvos sieną, Lietuvos valstybė tapo visiškai priklausoma nuo Sovietų Sąjungos.

Komunistinės propagandos sumetimais, Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungos sudėtį procesas buvo pridengtas tariamai laisvais teisės aktais, besiremiančiais galiojusia Lietuvos 1938 m. Konstitucija, Prezidento rankose sutelkusia plačias politines galias, tarp jų – pačiam keisti Ministrų kabinetą, paleisti Seimą, leisti įstatymus.

Įvykių eigą suderinus su specialiu Maskvos rezidentu, Lietuvos ministras pirmininkas A. Merkys, pagal Konstitucijos 72 str. ėmęs eiti Prezidento pareigas, naują Lietuvos Vyriausybę birželio 17 d. pavedė sudaryti žinomam kairiųjų pažiūrų žurnalistui J. Paleckiui. M. Römerio nuomone, formaliai žiūrint vien tik Konstitucijos raidės, Vyriausybės pakeitimas, kai Prezidento pasitraukimas į užsienį buvo interpretuojamas atsistatydinimu iš pareigų su visomis iš čia išplaukiančiomis konstitucinėmis pasekmėmis, vykęs konstitucingai. Tačiau faktiškai, valstybei patekus į svetimos valstybės karinę ir politinę dispoziciją, ji jau nebebuvo nepriklausoma ir suvereni; Vyriausybė veikė jau svetimos valdžios, taigi – ne konstitucinio Prezidento, vairuojama, o ne taip, kaip buvo numatyta Konstitucijoje. Todėl faktiškai tai buvo konstitucinis perversmas, „proletariato diktatūros revoliucija”.

Į naujosios vyriausybės sudėtį netrukus buvo įtraukti komunistai; ji ėmė veikti tiksliai pagal LKP CK instrukcijas, gaunamas iš Maskvos.

Pagrindinį vaidmenį įiteisinant Lietuvos inkorporavimą į SSRS sovietinis „režisierius” pavedė vadinamajam Liaudies seimui. Nagrinėdamas Liaudies seimo rinkimų įstatymą, paskelbtą 1940 m. liepos 6 d., M. Römeris jį palygino su Lietuvos 1936 m. Seimo rinkimų įstatymu, kurį demokratijos požiūriu jau anksčiau buvo neigiamai vertinęs. Balsavimas abiem atvejais atrodąs kaip demokratiškas – visuotinis, lygus, tiesioginis, slaptas. Tačiau balsuoti, taip pat abiem atvejais, buvo leidžiama tik už kandidatus, kurių pasiūlymo patys piliečiai negalėję įtakoti: pagal 1936 m. įstatymą tai pavedama cenziniu pagrindu sudarytoms apskričių taryboms, o pagal 1940 m. įstatymą – kompartijai ir jos priežiūroje veikusioms visuomeninėms organizacijoms.

Tuo pačiu metu Liaudies seimo rinkimų įstatymas, oficialiai kandidatų siūlymą pavesdamas apskričių darbo žmonių susirinkimams, šaukiamiems apygardos rinkimų komisijos, ir nereikalaudamas, kad kandidatais būtų tos apygardos rinkėjai, skirtingai nuo senojo 1936 m. rinkimų įstatymo, sudarė sąlygas visose apygardose pasiūlyti tuos pačius komunistų parinktus kandidatus. Faktiškai taip ir buvo. Vadinas, rinkimai tapo be pasirinkimo. Tai užtikrino komunistų planams tinkamą asmeninę tariamos atstovybės sudėtį.

Susirinkęs 1940 m. liepos 21 d., šis Liaudies seimas paskelbė Lietuvą sovietine respublika ir, užbaigdamas Maskvos parengtą Lietuvos inkorporavimo scenarijų, priėmė nutarimą stoti į Sovietų Sąjungą.

Atsisakyti valstybingumo Liaudies seimas neturėjo tautos įgaliojimų. Negana to, pagal formaliai tebegaliojusią Lietuvos 1938 m. Konstituciją Seimui buvo pavesta ribota kompetencija; jis žymiu mastu priklausė nuo

valstybės Prezidento. Todėl Liaudies seimas, priimdamas savo deklaracijas, ir, žinoma, pirmiausia apie valstybės santvarką bei Lietuvos stojimą į Sovietų Sąjungos sudėtį, ne tik neišreiškė „liaudies valios“, bet ir aiškiai viršijo savo įgaliojimus.

SSR Sąjungos gyvavimas formaliai buvo grindžiamas sutartimi, bet Lietuvos atžvilgiu to net nebuvo mėginama inscenizuoti. Jos aneksiją teisiškai įformino Sąjungos Aukščiausiosios tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. priimtas įstatymas.

Pagrindu sovietinei sistemai įvesti į Lietuvos ūkinį gyvenimą buvo to paties Liaudies seimo priimtos deklaracijos apie žemės, bankų, pramonės, prekybos įmonių nacionalizavimą.

Pradėtą fizinį lietuvių tautos naikinimą nutraukė vokiečių kariuomenės įsiveržimas į Lietuvą, 1941 m. birželio 22 d. pradėjus karą prieš Sovietų Sąjungą.

2.6. Vokiečių okupacija 1940–1944 m.

Prasidėjus karui, vokiečių kariuomenė jau pirmosiomis dienomis okupavo visą Lietuvos teritoriją. Tikėdamos atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, patriotinės tautos jėgos tuo pačiu metu įvykdė ginkluotą sukilimą prieš sovietinę okupaciją, ir jau birželio 23 d. paskelbė sudarančios Laikinąją vyriausybę bei ėmėsi atkurti lietuviškas valstybės institucijas. Tačiau tai neįėjo į vokiečių planus, todėl liepos 28 d. buvo paskelbta apie civilinės okupacinės valdžios (*Zivilverwaltung*) įsteigimą. Lietuva buvo paversta viena iš keturių vadinamojo Rytų krašto (*Ostland*) generalinių sričių. Jai valdyti paskirtas generalinis komisaras, rugpjūčio 5 d. nutraukęs Laikinosios vyriausybės funkcionavimą. Tačiau buvo įteisinta tam tikra savivalda, kontroliuojama okupacinės valdžios: sau į talką generalinis komisaras iš lietuvių veikėjų įsteigė vadinamųjų tarėjų instituciją; tarėjų žinioje buvo lietuviškas administracijos aparatas. Būtent tuo vokiečių okupacinė sistema skyrėsi nuo sovietinės, valstybės aparate laikiusi tik sau patikimus pareigūnus.

2.7. Antroji sovietinė okupacija

1944 m. liepos 13 d. sovietinės ginkluotosios pajėgos sugrįžo į Vilnių, o 1945 m. sausio 28 d. joms užėmus Klaipėdą, visa Lietuvos teritorija vėl atiteko SSRS. Reokupuotoje Lietuvoje buvo atstatytas Lietuvos TSR 1940 m. Konstitucijos galiojimas, atkurtos sovietinės valstybinės institucijos, taip pat ir atnaujinta aneksija. Tuo metu LKP kadrai buvo silpni, nepajėgiantys spręsti jai Kremliaus keliamų uždavinių ir įveikti aktyvią savo tautos rezis-

tenciją, todėl 1944 m. prie VKP(b) CK buvo įsteigtas specialus biuras Lietuvai, veikęs iki 1946 m., kai atsiųstais iš Rusijos kadrais buvo sustiprinta ir įgijo didesnę Maskvos pasitikėjimą Lietuvos komunistų organizacija.

1946 m. kovo 25 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku Liaudies komisarų taryba buvo pertvarkyta į Ministrų tarybą.

Visas visuomeninis gyvenimas buvo vairuojamas ir kontroliuojamas iš Kremliaus. Lietuvos, kaip ir kitų sąjunginių respublikų, valstybinės institucijos klusniai vykdė centro komandas arba dubliavo jo priemones ir aktus. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas daugiausia kartodavo TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakus; pati Aukščiausioji Taryba formaliai tvirtindavo biudžetą ir Prezidiumo įsakus. Tik Ministrų taryba turėjo rūpintis įstatymų ir įvairių partinių direktyvų įgyvendinimu, ūkio reikalais.

Netrukus, įsitikinus tariamos sovietinės demokratijos butaforiškumu, visose valstybinio ir visuomeninio gyvenimo srityse ėmė reikštis gyventojų abuojumas, jų dalyvavimas politiniame ir ūkio gyvenime darėsi vis pasyvesnis. Žmonių gyvenimą smarkiai paveikė represinė valstybės veikla teisinant ją nuverstųjų klasių slopinimo funkcijos realizavimu. Mokslininkų apskaičiavimais, Lietuvoje neteisingai buvo nuteistas ir ištremtas kas dešimtas žmogus.

Po Stalino mirties 1953 m. Kremlius bandė valdymą kiek liberalizuoti, imtasi šalinti grubiausias teisėtumo pažeidimus, plėsti sovietinių respublikų teises. Tačiau nepaisant kai kurių pasiekimų, pramonės, žemės ūkio, kultūros ir kitose srityse, esant administracinei komandinei ūkio valdymo sistemai (administracinis aparatas savo nuožiūra skirstė materialinius išteklius ir finansus, reikalavo, neatsižvelgiant į gaminių kokybę ir asortimentą, vykdyti ir viršyti planus, ilgainiui įsigalėjo neatliktų darbų prirašymai, ataskaitų klasojimai), prieita prie darbo užmokesčio lygiavos, gamybininkams neliko intereso geriau dirbti, gaminti daugiau produkcijos. Paplito abejingumas žmogaus likimui, įstatymų nepaisymas, moralės normų ignoravimas. Žmonių atskyrimas nuo nuosavybės ir svarbiausių gyvenimo reikalų tvarkymo, ekonomikos ir visuomenės gyvenimo suvalstybinimas, gyventojų apgaulinėjimas pažadais ir neteisėti valdžios pareigūnų veiksmai demoralizavo visą politinį ir visuomeninį gyvenimą. Sunkėjo ekonominė padėtis, mažėjo pagaminamos produkcijos, augo jos kainos, stiprėjo infliacija.

Siekdama įveikti akivaizdžią krizę, Sovietų Sąjungos kompartijos vadovybė devintajame dešimtmetyje ryžosi imtis valstybinio ir visuomeninio gyvenimo pertvarkymo – *perestroikos*, beje, suteikusios didesnę savarankiškumą sąjunginėms respublikoms. Tai sudarė sąlygas lietuvių tautos judėjimui už nepriklausomybės atgavimą, už pakartotinį valstybingumo atkūrimą.

2.8. Antrasis Lietuvos valstybingumo atgimimas

Antrąjį nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą parengė ir įvykdė lietuvių tautos pasiryžimas ir valia maksimaliai panaudojant šansą, kurį suteikė Sovietų Sąjungoje prasidėjusi *perestroika*. Prasidėjusio judėjimo šerdimi ir vadovu tapo mokslinės ir kūrybinės inteligentijos iniciatyva 1988 m. vasaros pradžioje ėmęs kurtis platus, apėmęs visus Lietuvos gyventojų sluoksnius, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis.

Principinę reikšmę turėjo tai, kad Sąjūdžio veikėjais pasipildžiusi Aukščiausioji Taryba 1990 m. vasario 7 d. priėmė nutarimą „Dėl 1939 m. Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, kuriame sakoma, kad Lietuvos Liaudies seimo 1940 m. liepos 21 d. priimta Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija, kaip neišreiškusi lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti, todėl šia deklaracija grindžiamas TSRS 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymas „Dėl LTSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“ taip pat yra neteisėtas ir Lietuvos juridškai nesaisto.

Šis, taip pat kai kurie kiti Aukščiausiosios Tarybos aktai teisiškai atspindėjo prasidėjusį ir, nepaisant įnirtingo SSKP ir Sovietų Sąjungos viršūnių priešinimosi, grasinimų ir vystomos piktos antilietuviškos propagandos, vis sparčiau įsibėgėjantį nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo procesą.

1990 m. vasario 24 d. įvykę demokratiški Aukščiausiosios Tarybos rinkimai užtikrintą pergalę atnešė Sąjūdžio remtiems kandidatams.

Išrinkta ir pradėjusi darbą kaip Lietuvai svetimos valstybės primesta institucija, bet šikart turėdama lietuvių tautos atstovų įgaliojimus atkurti nepriklausomos Lietuvos valstybę, Aukščiausioji Taryba kovo 11 d. priėmė Akta dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo.

SSRS nenoras pripažinti procesų, vykstančių Lietuvoje, skatino jos valdančiąją viršūnę, pasitelkus kolaborantiškus elementus, daryti visa, kad išlaikytų lietuvių tautą savo priklausomybėje. Tam buvo panaudotos įvairiausios priemonės – ekonominės, politinės, ideologinės. Savo apogėjų šios pastangos pasiekė 1991 m.

1991 m. pradžioje SSRS kariuomenė perėjo į atvirą agresiją prieš Lietuvos valstybę, o SSKP organizacija Lietuvoje sausio 11 d. paskelbė apie „nacionalinio gelbėjimo komiteto“ įkūrimą, apie tai, kad jis „ima valdžią į savo rankas“.

Škilus realiai grėsmei teisėtų valstybės valdžios institucijų veiklai Aukščiausioji Taryba 1991 m. sausio 14 d. priėmė nutarimą, jog tam atvejui, jei ji nebegalėtų vykdyti savo įgaliojimų, sudaroma Lietuvos Respublikos Vyriausybė emigracijoje. Vidaus reikalų ir krašto apsaugos padaliniams svarbiausių valstybės objektų užpuolimo atveju suteikta teisė priešintis.

Dėl pradėtos Sovietų Sąjungos karinės agresijos 1991 m. vasario 28 d. Aukščiausiosios Tarybos priimtame nutarime buvo nurodyta, kad Sovietų Sąjungai toliau vykdamt prieš Lietuvos Respubliką agresijos veiksmai ir išliekant realiai aktyvios okupacijos grėsmei, visos SSRS ir jos kolaborantų kuriamos Lietuvoje valdymo struktūros yra neteisėtos, Lietuvos valdžios institucijos ir pareigūnai negali bendradarbiauti su okupantais, o piliečiai aktyviosios okupacijos režimo atveju kviečiami laikytis nepaklusnumo, gintis ir ginti kitus. Akte nurodyta, kad aktyviosios okupacijos pradžią nusako padėtis, kai Aukščiausioji Taryba yra prievarta suvaržoma.

Sąlygas politinei padėčiai Lietuvoje galutinai stabilizuotis sudarė nepavykęs 1991 m. rugpjūčio 19 d. pučas Maskvoje ir po jo sekęs Sovietų Sąjungos subyrėjimas.

Per labai trumpą laiką Lietuvos Respubliką pripažino daugiau nei 100 pasaulio valstybių, tarp jų ir Rusija. Siekdama Lietuvos Respublikos išitraukimo į laisvų pasaulio tautų ir valstybių bendriją, Aukščiausioji Taryba dar 1991 m. sausio 29 d. buvo priėmusi pareiškimą, kuriuo įsipareigojo gerbti ir sąžiningai vykdyti Jungtinių Tautų įstatus ir kitus tarptautinius aktus, reglamentuojančius diplomatinis ir konsulinius santykius. 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva tapo visateise Jungtinių Tautų nare, po to buvo priimta į kitas autoritetingiausias tarptautines organizacijas, pasirašė Helsinkio Baigiamąjį aktą.

VIII skyrius

VALSTYBĖS FORMA

1 poskyris. Valstybės formos sąvoka. Valstybės valdymo forma

2 poskyris. Valstybės sandaros forma

3 poskyris. Politinis režimas

1. Valstybės forma – kompleksinė sąvoka, kuri atskleidžia, kaip valdžia valstybėje organizuojama, kaip ji išdėstoma teritoriniu požiūriu, kokiais principais vadovaujamasi jos veikloje, kokiais būdais ji įgyvendinama. Valstybės formą atskleidžia valstybės valdymo forma, valstybės sandaros forma ir politinis režimas.

2. Valstybės valdymo forma atskleidžia valstybės valdžios šaltinį, aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sudarymo tvarką, jų struktūrą, šių institucijų teisinę padėtį ir tarpusavio santykius. Valstybės sandaros forma parodo valstybės teritorinį sutvarkymą, valstybės ir ją sudarančių teritorinių vienetų santykių pobūdį. Politinis režimas apibūdina valstybės valdžios įgyvendinimo būdus ir priemones.

3. Nagrinėjant valstybių valdymo formos klausimus, teks susidurti su valstybių skirstymu į monarchijas ir respublikas (šios skirstomos į parlamentines, prezidentines ir pusiau prezidentines). Pagal sandaros formą skiriamos unitarinės ir federacinės valstybės. Pagal valstybės valdžios įgyvendinimo būdus ir priemones valstybės skiriamos į valstybes, kuriose įtvirtintas demokratinis ar nedemokratinis (autoritarinis ar totalitarinis) politinis režimas. Laikantis šių kriterijų, galima įvertinti ir Lietuvos valstybės formą.

1 poskyris

VALSTYBĖS FORMOS SĄVOKA. VALSTYBĖS VALDYMO FORMA

1.1. Valstybės forma – kompleksinė sąvoka

1.2. Valstybės valdymo formos sąvoka

1.3. Monarchija

1.4. Respublika:

1.4.1. Sąvoka

1.4.2. Prezidentinė respublika

1.4.3. Parlamentinė respublika

1.4.4. Pusiaus lygi prezidentinė respublika

1.5. Lietuvos valstybės valdymo forma

1.1. Valstybės forma – kompleksinė sąvoka

Visų valstybės studijų centre – valdžia, tiksliau – valstybinė valdžia. Valdžios organizacijos, jos raiškos būdai – klausimai, kurių konstitucinėje teisėje praleisti negalima. Taigi susiduriame su valstybės formos sąvoka. Tai kompleksinė kategorija, atskleidžianti valdžios valstybėje organizavimą, jos išdėstymą teritorijos atžvilgiu, jos įgyvendinimo būdus ir priemones.

Tradiciciškai vartojamos kelios sąvokos, įvairiais aspektais apibūdinančios valstybės formą. Tai valstybės valdymo forma, valstybės sandaros forma bei politinis režimas. Valstybės valdymo forma atskleidžia valstybės valdžios šaltinį, aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sudarymo tvarką, struktūrą bei šių institucijų teisinę padėtį ir tarpusavio santykius; valstybės sandaros forma parodo valstybės teritorinį sutvarkymą, valstybės ir ją sudarančių teritorinių vienetų santykių pobūdį; politinis režimas apibūdina valstybės valdžios įgyvendinimo būdus ir priemones.

Valstybės forma – kompleksinė sąvoka. Ji apima visus tris nurodytus elementus. Valstybės forma – ne vien teorinė kategorija. Ne mažiau svarbi jos praktinė reikšmė. Visuomenei ne tas pats, ar egzistuojančios valstybės valdžios institucijos, jų santykių sistema, įtvirtinti valdžios įgyvendinimo būdai stabdo ar skatina visuomenės pažangą. Pasaulio istorijoje galime rasti ne vieną pavyzdį: kartais aiškiai pasenusi valstybės forma provokuoja konfliktus arba labai sunkina iškilusių visuomenei uždavinių sprendimą. Ir priešingai, tinkamas valstybės organizacijos modelis leng-

vina švelninti visuomenėje kylančias priešpriešas, telkia visuomenę bendriems tikslams įgyvendinti. Neretai rašoma, kad valstybės formos paieškos – tai efektyviausio, esant tam tikroms sąlygoms, valdžios modelio paieškos.

Ypač audringai diskutuojama valstybės formos klausimais, kai pasikeičia visuomenės gyvenimo sąlygos ir visuomenei tenka rinktis, koks valstybės organizacijos modelis turi būti įtvirtintas. XX a. pabaigoje vėl atgavusi nepriklausomybę Lietuva nebuvo išimtis. Konstitucijos kūrimo proceso istorijoje diskusijos dėl valstybės formos (tiksliau dėl vieno jos elemento – valdymo formos) buvo pačios audringiausios. Parlamentinė, pusiau prezidentinė ar prezidentinė respublika? Kokios kompetencijos reikia aukščiausioms valstybės valdžios institucijoms? Ginčytasi ir kitais klausimais: kokios turi būti vietos savivaldos ir vietinio valdymo ribos? Kaip Konstitucijoje visapusiškiau įtvirtinti demokratinius visuomenės gyvenimo pagrindus?

Norint nepasiklysti valstybių formos išraiškų įvairovėje, reikia jas klasifikuoti. Būtina rasti tam tikrus kriterijus, požymius, kurie padėtų geriau suprasti valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo ypatumus.

Nustatant aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sistemą, jų įgaliojimus, tarpusavio santykius, siekiama „sudaryti tokią valstybės formą ir tokią valdymo sistemą, kad būtų leidžiami geri įstatymai ir kad jie būtų gerbiami“¹. Tai išties klasikiniu laikytinas valstybės formos (ir teisininkus bene labiausiai dominančio jos elemento – valdymo formos) pasirinkimo prasmės paaiškinimas, išdėstytas A. Esmeino knygoje.

Dar antikos laikais Platonas ir Aristotelis siūlė, klasifikuojant valstybes, atsižvelgti, ar valstybės valdomos: a) visuomenės gerovei; b) valdovų naudai užtikrinti. Atsižvelgdami į šią aplinkybę, jie valstybių valdymą pagal valdančiųjų asmenų skaičių skirstė taip: kai valdo vienas asmuo, pozityvi forma – monarchija, negatyvi – tironija. Kai valdo grupė asmenų, pozityvi forma – aristokratija (kilmingųjų valdžia), negatyvi – oligarchija (turtingųjų valdžia). Kai valdo liaudis, teigiama forma – politija, o neigiama – demokratija ar ochlokratija.

Vėliau, II m. e. amžiuje istorikas Polibijus skirstė valstybes į taisyklingo valdymo (monarchija, aristokratija, demokratija) ir netaisyklingo valdymo (tironija, oligarchija, ochlokratija). Jis taip pat numatė mišraus valdymo valstybę. XVI a. N. Machiavelli valstybės valdymo formas klasifikavo atsižvelgdamas į valdančiųjų skaičių: 1) monarchija (kai šalį valdo vienas asmuo); 2) demokratija (kai šalį valdo keli asmenys; priskyrė prie jos ir graikų aristokratiją).

¹ *Esmein A. Konstitucinės teisės principai (Prancūzų ir palyginamieji)*. T. I. 1 d. Kaunas, Teisininkų draugija, 1932. P. 35.

XVIII a. Ch. L. Montesquieu valstybės valdymo formų klasifikavimo pagrindu laikė ne valdančiųjų skaičių, o pavaldinių paklusnumo motyvus. Jis valstybes skirstė į tris grupes: 1) respublika, kurios pagrindas – dora, tėvynės meilė, kuklumas; 2) monarchija, kurios valdymo pagrindas – garbė; 3) despotija, kurios pagrindas – baimė, valdymas be įstatymų, nes pavergtiems įstatymų nereikia, despoto valia pakeičia įstatymus. Svarbiausi valstybės tikslai – apsaugoti valstybės egzistenciją bei asmens laisvę. Geriausiai laisvė apsaugoma valstybėse, kuriose įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios atskirtos. Ribotas valdymo būdas būdingas šalims, kuriose įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios yra vienoje rankose, o atskirta tik teisminė valdžia. Jeigu visos valdžios atsiduria vienoje rankose, tokiai valstybei būdinga despotinis valdymas.

1.2. Valstybės valdymo formos sąvoka

Pradėsime nuo pirmojo valstybės formos elemento – valstybės valdymo formos.

Ne tik filosofijoje pabrėžiama turinio ir formos vienovė. Taip pat ir valstybės valdžios pažinimo studijos bus nevisapūsės, jei neišsiaiškinsime, kas laikoma valdžios šaltiniu, kaip sudaromos aukščiausios valstybės valdžios institucijos, kokia yra jų struktūra ir kokius jos turi įgaliojimus, kokie yra jų tarpusavio santykiai.

Jau nuo antikos laikų siekiama atsakyti į du klausimus: 1) kokios valstybės valdymo formos egzistuoja; 2) kokia iš žinomų valstybės valdymo formų geriausiai tinka tam tikrai šaliai tam tikru jos raidos etapu.

Valstybės valdymo forma – tai valstybės valdžios organizacijos forma, kuria nusakomas valstybės valdžios šaltinis, aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sudarymo tvarka, jų struktūra, teisinė padėtis, taip pat šių institucijų tarpusavio santykių principai. Dažnai pabrėžiama, kad tai bene reikšmingiausias valstybės formos elementas, kad šis elementas yra labiausiai teisinis; jį apibūdinant, paprastai remiamasi tam tikra teisinio reguliavimo, taip pat ir teisinės praktikos, konstrukcija.

Teisinėje, taip pat politologinėje literatūroje, be termino „valdymo forma“, tą patį reikškinį apibūdinant vartojamas „valdymo modelio“, „valdymo sistemos“ ar „režimo“, „politinės sistemos modelio“ bei kitos sąvokos. Vadovėlyje vartosime pirmąją sąvoką, nes ji labiausiai įsitvirtinusi lietuviškoje teisinėje literatūroje.

Taigi valstybės valdymo forma – svarbi konstitucinės teisės kategorija, turinti ir metodologinę reikšmę. Todėl būtina imtis ją atskleidžiančių komponentų gilesnės analizės. Pirmiausia aptarsime valdžios šaltinį.

Demokratinėse valstybėse valdžios šaltiniu laikoma tauta. Ši samprata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijoje. Jos nuostatos, kad Lietuvos valstybę kuria tauta, kad tautai priklauso suverenitetas, kad aukščiausią suverenią galią tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms, patvirtina tautos primatą organizuojant valstybės valdžią.

Kita koncepcija: valdžios šaltinis – valdovas. Šiuo atveju reikėtų prisiminti Jeano Bodino pasiūlytą monarchui priklausančio suvereniteto doktriną, pagal kurią valdovui priklauso teisė į valstybę ir jos gyventojus. Šia teise valdovas gali pasinaudoti savo nuožiūra. Tokią galią valdovas yra gavęs tiesiogiai iš Dievo. Ši doktrina išreiškia asmeninio viešpatavimo idėją, akcentuoja asmens valdžią kaip absoliučią monarcho ypatybę.

Priklausomai nuo to, kas yra valdžios šaltinis, sprendžiamas ir piliečių dalyvavimas sudarant aukščiausias valstybės valdžios institucijas. Šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje piliečiai renka savo atstovus. Vykdomosios valdžios pareigūnai gali būti renkami ir piliečių, ir renkami ar skiriami jų išrinktų atstovų.

Atskleidžiant valstybės valdymo formą, svarbu išsiaiškinti aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų struktūrą, kiekvienos iš jų teisinę padėtį, taip pat jų tarpusavio santykių pagrindus.

Dar nuo antikos laikų valstybės valdymo formos pirmuoju klasifikavimo kriterijumi laikomas valdančiųjų skaičius (valdo vienas – monarchija, valdo tam tikra grupė – aristokratija, valdo piliečių visuma – demokratija). Jis iš esmės neprarado savo reikšmės ir dabar. Valstybės valdymo formos visų pirma skiriamos pagal tai, koku keliu užimamos valstybės vadovo pareigos – paveldėjimu ar išrinkimu. Pagal tai valstybes galima skirstyti į monarchijas ir respublikas. Įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų teisinė padėtis, jų tarpusavio santykiai – kriterijai, pagal kuriuos monarchijas ir respublikas galima klasifikuoti į tam tikras grupes.

1.3. Monarchija

Monarchija – žodis, kuris graikų kalboje reiškia „vienvaldystė“. Tačiau mums monarchija reiškia ne tik vieno valdžią, bet ir paveldimą valdžią. Kitados monarcho valdžia buvo grindžiama dieviška monarcho valdžios kilme. Istorija įrodė grynai žemišką šios valdžios kilmę.

Svarbiausia ne tai, kaip apibūdinama monarcho valdžia. Svarbiausia – jo įgaliojimai, šios institucijos santykis su kitomis valstybės valdžios institucijomis. Todėl mes galime kalbėti apie absoliutinę (neribotą) ir konsti-

tucinę (ribotą) monarchiją. Pastaroji gali būti skirstoma į dualistinę ir parlamentinę.

Absoliutinė monarchija. Ši valdymo forma būdinga vėlyvajam feodalizmui. Absoliutinėje monarchijoje visa aukščiausia valdžia priklauso monarchui. Jis pats leidžia įstatymus, savo nuožiūra skiria aukščiausius valstybės pareigūnus, vadovauja vykdomajai valdžiai, skiria ir atleidžia ministrus, vykdo aukščiausiąjį teisingumą. Teisiškai jo valdžia neribota. Absoliutinėje monarchijoje nėra tautos renkamo parlamento, monarcho galios nėra ribojamos teisės aktais.

Absoliutinė monarchija, kaip minėta, feodalizmo pabaigos laikų valstybės valdymo forma, tam tikru metu atlikusi ir pažangų vaidmenį: ribojusi feodalinę visuomenę vyravusią savivalę, naikinusi politinį susiskaldymą, vykdžiusi merkantilizmo politiką, kuri skatino ūkio raidą. Vysstantis naujiems santykiams, ji greitai tapo visuomenės raidos stabdžiu ir demokratiųjų revoliucijų epochoje buvo likviduota.

Dabartiniame pasaulyje absoliutinė monarchija – anachronizmas. Teisinėje literatūroje minimi Saudo Arabijos, Omano pavyzdžiai. Šios šalys, nors turi oktrojuotas konstitucijas, nėra konstitucinės valstybės tikra prasme, nes jose neribojama monarcho valdžia.

Konstitucinė monarchija. Konstitucinėje monarchijoje yra pripažįstamas (kartais – tik iš dalies) tautos suverenitetas, įstatymus leidžia tautos atstovybė – parlamentas. Jis gali kontroliuoti ir vyriausybės veiklą.

Yra skiriamos dvi konstitucinės monarchijos: dualistinė monarchija ir parlamentinė monarchija.

Dualistinė monarchija. Dualistinėje monarchijoje suverenitetas priklauso tautai ir monarchui. Monarcho valdžia iš esmės apribota įstatymo leidžiamosios valdžios. Tai pradinė, ribota konstitucinės monarchijos forma, t.y. šioje valdymo formoje jau pastebime, nors tik iš dalies pripažįstamą, valdžių padalijimą, bent jau vykdomoji valdžia atskiriama nuo įstatymų leidžiamosios. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso parlamentui, o vykdomoji – monarchui, kuris pats tiesiogiai gali vadovauti vykdomosios valdžios struktūroms arba skirti vyriausybę. Teisminė valdžia yra monarcho žinioje, nors gali būti ir nepriklausoma. Vyriausybė už savo veiklą atsako ne parlamentui, bet monarchui. Parlamentas vyriausybei gali daryti įtaką tik tvirtindamas valstybės biudžetą.

Istoriniai šios rūšies monarchijos pavyzdžiai gali būti: Prancūzijos Burbonų restauracijos laikų monarchija, kaizerinė Vokietija iki 1918 m. Šiuolaikinės dualistinės monarchijos pavyzdžiais teisinėje literatūroje nurodomi: Jordanija, Nepalas, Kuveitas, Tailandas.

Parlamentinė monarchija. Kita, išties demokratiška, konstitucinės monarchijos rūšis – parlamentinė monarchija. Ji susiformavo istorijos raidoje ne griauinant, bet pertvarkant, pritaikant senas valstybės valdžios

institucijas prie naujų istorinės raidos sąlygų. Šioje valdymo formoje suvereni galia priklauso tautai, monarchas – tik įsteigtos valdžios institucija, vykdanči tam tikras konstitucijos nustatytas funkcijas.

Monarchas yra valstybės vadovas, jis nedalyvauja vyriausybės veikloje. Sakoma, kad toks monarchas „karaliauja, bet nevaldo“. Monarchas dažniausiai vykdo tik simbolines funkcijas. Įstatymus priima parlamentas, vyriausybę formuoja politinės jėgos, po rinkimų sudarančios parlamentinę daugumą. Taigi esminis parlamentinės monarchijos požymis – vyriausybės politinė atsakomybė parlamentui už savo veiklą. Žinoma, kad kiekvienoje šalyje parlamentinė monarchija turi savo specifinių bruožų.

Šiuolaikinių parlamentinių monarchijų pavyzdžiai: Didžioji Britanija, Švedija, Olandija, Belgija, Danija, Norvegija, Ispanija ir kitos šalys.

1.4. Respublika

1.4.1. Sąvoka

Respublika (lot. *res publica* – viešas reikalas) – tai valstybė, kurioje suverenitetas priklauso tautai. Joje visos aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos tiesiogiai ar netiesiogiai įgaliojimus veikti gauna iš piliečių ir yra piliečiams atsakingos. Ši valdymo forma yra susijusi su demokratiniu politiniu režimu. Kitaip respublika bus tik valstybės pavadinimas, bet ne teisinė politinė realybė. Valstybės vadovas (prezidentas ar kolegiali institucija) respublikoje renkamas tautos ar jos išrinktos institucijos.

Respublikoje negali būti valstybės valdžios institucijų, kurios galėtų vykdyti valdžią pačios savaime. Visos valstybės valdžios institucijos formaliais atsakomybės ryšiais yra susietos su tauta, t.y. aksioma laikoma nuostata, kad valdžios šaltinis yra tik tauta. Valstybę ir asmenį sieja politinis–teisinis pilietybės ryšys, lemiantis asmens teisę dalyvauti politiniame gyvenime.

Įstatymus respublikoje priima tautos išrinkta atstovybė – parlamentas (atstovaujamoji įstatymų leidimo institucija), taip pat ir piliečiai tiesiogiai balsuodami. Pagal tai teisinėje literatūroje skiriamos dvi respublikų rūšys:

- 1) reprezentacinė (atstovaujamoji) respublika;
- 2) tiesioginės demokratijos respublika.

Reprezentacinėje respublikoje tauta savo valią išreiškia išrinkdama tautos atstovus į parlamentą. Šie atstovai (arba reprezentantai) savo įgaliojimų laikotarpiu atstovauja tautai. Parlamentas įstatymais reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius. Šioje respublikos rūšyje rinkimais

ir reiškiasi atsakomybės santykiai tarp suvereno-tautos ir valstybės valdžios. Aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos tiesiogiai ar netiesiogiai yra renkamos piliečių, kitas valstybės institucijas formuoja ar skiria išrinktos institucijos.

Tiesioginės demokratijos respublika yra valstybė, kurioje įstatymus priima patys piliečiai. Pažymėtina, kad tiesiogines demokratijos formas naudoja ir reprezentacinės respublikos. Antai referendumai yra numatyti daugelio pasaulio šalių konstitucijose.

Tiesioginės demokratijos pirmasis teoretikas ir propaguotojas buvo XVIII a. prancūzų mokslininkas Jean-Jacques Rousseau. Tiesioginė demokratija grindžiama tautos suvereniteto nedalumu ir neperleidžiamumu. Visą valstybinę valdžią tauta vykdo tiesiogiai pati, o ne per įvairias atstovaujamasias įstaigas. Tiesa, praktiškai tokia tiesioginės demokratijos respublika niekada nebuvo sukurta. Tokia respublika – tik teorinė konstrukcija. Gal tik Šveicarijos konstitucinėje praktikoje galima kalbėti apie ryškiausią tiesioginio valdymo požymių pasireiškimą. Žinomi įvairūs tiesioginės demokratijos institutai. Tai ir tautos įstatymų leidybos iniciatyva, referendumai, plebiscitai, tautos veto teisė ir kt.

Labiausiai paplitusi šiuolaikinių valstybių valdymo forma – reprezentacinė respublika. Joje tauta – suverenas tiesiogiai ar netiesiogiai išrenka savo atstovus, kurie įgyvendina valstybinę valdžią, formuoja kitas valstybės valdžios institucijas. Žinoma, negalima teigti, kad reprezentacinėje respublikoje netaikomi tiesioginės demokratijos institutai. Jau minėjome, kad referendumai, tautos įstatymų leidybos iniciatyva, peticijų teisė – šios ir kitos tiesioginės demokratijos formos – dažnai naudojamos demokratiinių reprezentacinių valstybių, kurių valdymo forma yra respublika. Toliau nagrinėsime būtent tokią respubliką.

Teisinėje literatūroje skiriamos šios respublikų rūšys:

- 1) parlamentinė respublika (jai būdinga vyriausybės politinė atsakomybė parlamentui),
- 2) prezidentinė respublika (jai būdinga vykdomosios valdžios politinės atsakomybės parlamentui nebuvimas, taip pat griežtas valdžių atskyrimas),
- 3) pusiau prezidentinė (arba mišrioji) respublika, kurioje derinami dviejų pirmųjų modelių požymiai.

Kaip matyti iš tokio labai paviršutiniško respublikos valdymo formos apibūdinimo, svarbiausiu kriterijumi, skiriant valdymo formos rūšį, reikėtų laikyti Vyriausybės politinės atsakomybės parlamentui buvimą ar nebuvimą (parlamentinėje respublikoje vyriausybė politiškai atsakinga parlamentui, prezidentinėje – neatsakinga, o pusiau prezidentinėje – susijusi atsakomybės ryšiais ir su prezidentu, ir su parlamentu). Tačiau kaip rodo pasaulio valstybių, kuriose įtvirtinta respublikinė valdymo forma,

valdžios organizavimo įvairovė, vieno, nors ir labai svarbaus, kriterijaus nepakanka norint atskleisti respublikinio valdymo tipą. Kitaip neretai gautume gana iškreiptą vaizdą. Todėl šiuose tyrimuose paprastai naudojamos kelių tarpusavyje susijusių kriterijų sistema. Be vyriausybės politinės atsakomybės kriterijaus, teisinėje literatūroje pasitelkiami ir kiti kriterijai: Respublikos Prezidento išrinkimo būdas, ministro pirmininko pareigų buvimas ar nebuvimas, Respublikos Prezidento teisė skelbti priešlaikinius parlamento rinkimus ir kt.

1.4.2. Prezidentinė respublika

Prezidentinė respublika laikoma valstybė, kurios vadovą – prezidentą – visuotiniais tiesioginiais ar netiesioginiais rinkimais renka tauta. Šis pareigūnas vykdo ir valstybės, ir vyriausybės vadovo funkcijas.

Šiai valdymo formai būdinga tai, kad vyriausybę formuoja prezidentas, ir tokia vyriausybė nėra politiškai atsakinga parlamentui. Kita vertus, prezidentas neturi teisės paleisti parlamento ir skelbti pirmalaikių parlamento rinkimų¹. Formalus skiriamasis prezidentinės respublikos bruožas – ministro pirmininko pareigų nebuvimas.

Ši valdymo forma šiek tiek panaši į dualistinę monarchiją. Tai galima istoriškai paaiškinti, nes kai ši valdymo forma buvo kuriama JAV, pavyzdys jai buvo tuometinė Didžiosios Britanijos monarchija. Žinoma, ši forma iš esmės skiriasi nuo monarchijos. Visų pirma šios valdymo formos valstybėse yra nuosekliai įgyvendintas valdžių padalijimo principas. Valdžių santykiams būdinga pusiausvyra ir tarpusavio kontrolė. Šiose respublikose ir įstatymų leidžiamoji, ir vykdomoji valdžia veiklos mandatai tiesiogiai gauna iš tautos. Vykdomosios valdžios vadovas yra tautos renkamas prezidentas, kuris vyriausybės vadovo funkcijas derina su valstybės vadovo funkcijomis. Vyriausybės kaip kolegialios institucijos paprastai nėra, kiekvienas ministras atsakingas prezidentui. Teisėjus ir aukščiausiosius vykdomosios valdžios pareigūnus skiria prezidentas (paprastai gavęs aukštesniųjų parlamento rūmų sutikimą). Juos skiriant, lemia ne tiek kandidatų politinės nuostatos, kiek kompetencija ir asmeninės savybės. Prezidentas gali savarankiškai keisti ministrus ir kitus jo paskirtus vykdomosios valdžios pareigūnus. Galioja taisyklė: prezidentas negali dirbti su tais, kurie nemoka, negali ar nenori dirbti kartu.

¹ Žinomo politologo G. Sartorio nuomone valstybės valdymo modelis laikytinas prezidentiniu, kai „valstybės vadovas (prezidentas) (i) išrenkamas visuotiniuose rinkimuose, (ii) jo arba jos iš anksto nustatytos kadencijos metu negali atleisti parlamentas ir (iii) pirmininkauja ar kitaip vadovauja vyriausybėms, kurias pats arba pati skiria“ (žr. *Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas / Vertė E. Kūris. Kaunas, Poligrafija ir informatika, 2001. P. 94).*

Kaip minėta, svarbiausias šios valdymo formos požymis – vykdomoji valdžia nėra atsakinga parlamentui už vykdomą politiką. Parlamentas negali pakeisti jos pareigūnų, jeigu jie nepažeidė įstatymo. Todėl prezidentinėse respublikose kartais susidaro tokia situacija, kai prezidentas yra vienos politinės jėgos atstovas, o parlamente dominuoja kita politinė partija. Jie priversti bendradarbiauti, nes viena valdžia negali pakeisti kitos.

Užtikrinant valdžių pusiausvyrą, svarbu „*stabdžių ir atsvarų*“ sistema. Siekdamas ją užtikrinti, respublikos prezidentas gali stabdyti parlamento veiklą įstatymų leidybos srityje naudodamasis atidedamojo veto teise, kuriai įveikti paprastai reikia kvalifikuotos balsų daugumos parlamente (ar abiejuose parlamento rūmuose). Kita vertus, parlamento aukštesnieji rūmai gali įtakoti aukščiausiųjų pareigūnų skyrimą pritardami ar nepritardami siūlomiems kandidatams. Svarbus vaidmuo tenka teisminei valdžiai. Ji turi užtikrinti, kad nebūtų nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios valdžios piktnaudžiavimo.

Teisinėje ir politinėje literatūroje tipiškiausiu prezidentinės respublikos pavyzdžiu laikomos Jungtinės Amerikos Valstijos: valstybės valdžios institucijų sistema įtvirtinta 1787 m. priimtoje Konstitucijoje; valstybės aukščiausiųjų valdžios institucijų sistema grindžiama „*stabdžių ir atsvarų sistema*“; pagal ją Prezidentui, Kongresui ir Aukščiausiajam Teismui suteikiami įgaliojimai, kurie leidžia daryti įtaką vienas kitam.

JAV Prezidentas renkamas visuotiniais netiesioginiais rinkimais. Nepasibaigus kadencijai, JAV Prezidento įgaliojimai gali nutrūkti tik dviem atvejais: pripažinus kaltu impičmento (apkaltos) procedūros tvarka ar Prezidentui atsistatydinus. Prezidentas yra vykdomosios valdžios vadovas, jis formuoja Kabinetą (Vyriausybę) Senatui dalyvaujant tik nominaliai. Kabinetui vadovauja Prezidentas. Kabinetas nėra politiškai atsakingas Kongresui. Prezidentas neturi teisės skelbti pirmalaikių Kongreso rinkimų. Prezidentas santykiuose su Kongresu gali pasinaudoti veto teise, taip pat turi teisę kreiptis į Kongresą. Kongresas – įstatymų leidžiamoji institucija. Kaip poveikio priemonę vykdomajai valdžiai kontroliuoti jis gali naudotis savo teisėmis finansų srityje, taip pat atlikdamas tyrimus ir apklausas komitetuose ir t.t.

Aukščiausia teisminė instancija – JAV Aukščiausiasis Teismas, kurio teisėjus iki gyvos galvos, Senatui sutikus, skiria Prezidentas. Aukščiausiojo Teismo kompetencijai būdinga tai, kad jis vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolę. Tai svarbi valstybės valdžios institucijų pusiausvyros garantija. Prezidentinės ir parlamentinės valdymo formų tyrinėtojas Juanas J. Linzas yra nurodęs problemiškausios šio valstybės valdymo modelio taškus, „būtent, prezidento ir Kongreso mandatų dua-

lizmą, prezidentinio valdymo sistemos nelankstumą ir politinių partijų atsakomybės nebuvimą”¹.

Be JAV, prezidentinių respublikų pavyzdžiais galėtų būti: Meksika, Brazilija, Argentina, Peru, Kolumbija, Venesuela ir kitos valstybės.

Su prezidentine respublika teisinėje literatūroje siejama jos kraštutinė forma – superprezidentinė respublika. Šiai valdymo formai būdinga tai, kad šalies valdžios institucijų sistemoje prezidento institucija iš esmės sprendžia visus svarbiausius valstybės gyvenimo klausimus; neretai prezidento asmuo yra garbinamas, jo valdžia grindžiama ideologiniais ar religiniais postulatais. Superprezidentinės respublikos pavyzdžiai galėtų būti A. Stroessnerio laikų Paragvajus (1954–1989 m.), F. Marcoso laikų Filipinai (1965–1986 m.) ar Suharto laikų Indonezija (1967–1998 m.).

1.4.3. Parlamentinė respublika

Parlamentinė respublika – viena iš respublikinės valstybės valdymo formos rūšių. Ją apibūdinant, pabrėžiamas parlamento kaip atstovaujamosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos vaidmuo įgyvendinant valstybės valdžią ir formuojant kitas valstybės valdžios institucijas.

Pagrindinis parlamentinės respublikos požymis – vyriausybės politinė atsakomybė parlamentui. Tai solidari atsakomybė. Pareiškus nepasitikėjimą vyriausybės vadovui ar vyriausybei, ji privalo atsistatydinti. Taip pat vyriausybė, kuriai pareikštas nepasitikėjimas, gali siūlyti respublikos prezidentui surengti priešlaikinius parlamento rinkimus. Šioje valstybėje respublikos prezidentas yra tik valstybės, bet ne vyriausybės vadovas. Politiniu požiūriu tai reiškia, kad vyriausybę iš esmės formuoja parlamento rinkimus laimėjusi partija ar partijų koalicija.

Parlamentinės respublikos prezidentą dažniausiai renka parlamentas (Vengrija, Čekija, Turkija, Libanas ir kt.) ar speciali kolegija, kurioje parlamento nariai sudaro svarbią dalį (VFR, Italija). Tiesa, yra parlamentinių respublikų (literatūroje dažniausiai pateikiamas Bulgarijos pavyzdys, nes Bulgarijos Respublikos Konstitucijos 1 str. 1 d. įtvirtinta, kad Bulgarija yra parlamentinio valdymo respublika), kuriose prezidentą tiesiogiai renka tauta, nors jo įgaliojimai riboti, ir vykdomąją valdžią realiai įgyvendina vyriausybė. Tačiau tokia prezidento rinkimų tvarka – tik išimtis.

Parlamentinei respublikai būdinga tai, kad prezidentas formuodamas vyriausybę veikia kaip valstybės vadovas, kuris, nors ir turėdamas tam

¹ Linz J. J. Conséquences politiques et sociales du choix entre un régime présidentiel et un régime parlementaire // Le processus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. Strasbourg, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994. P. 76.

tikrų politinių galimybių, visų pirma siekia, kad būtų suformuota parlamento daugumos pasitikėjimą turinti vyriausybė.

Nagrinėjant parlamentinės respublikos vadovo teisinį statusą, pažymėtina, kad prezidentui neretai priklauso svarbūs įgaliojimai, nors praktikoje jais nesinaudojama. Paprastai daugelis prezidento veiksmų, taip pat pirmalaikių parlamento rinkimų skelbimas, yra įgyvendinami tik vyriausybei sutikus. Prezidento priimami aktai paprastai įsigalioja tik pasirašius ministrui pirmininkui ar atitinkamam ministrui (kontrasignacija), kuriems ir tenka atsakomybė už tą aktą.

Pažymėtina, kad parlamentinėje respublikoje aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų teisinė ir faktinė padėtis neretai gana skiriasi. Antai nors ir pabrėžiama parlamento reikšmė, bet jo veiklą faktiškai neretai kontroliuoja vyriausybė, nors pastaroji politiškai atsakinga parlamentui, tačiau vyriausybės rankose – pirmalaikių parlamento rinkimų paskelbimo galimybė; nors prezidentui suteikti svarbūs įgaliojimai, tačiau faktiškai juos įgyvendina vyriausybė ir t.t.

Negalima nepaminėti ir kai kurių parlamentinės valdymo formos privalumų, ypač ją lyginant su prezidentine respublika. Daugelis autorių pažymi, kad parlamentinė respublika dėl savo organizacinio modelio ypač sumažina galimybę kilti vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios priešpriešai. Sakykime, jei partija laimėjo parlamento rinkimus ir turi absoliučią balsų daugumą, ji gali sudaryti vyriausybę, išrinkti jos remiamą prezidentą. Tai didina valstybės valdžios institucijų sistemos funkcionavimo stabilumą. Žinoma, be privalumų turime prisiminti ir sistemos trūkumus: nė vienai partijai neturint tvirtos daugumos parlamente, gali būti suformuota koalicinė vyriausybė, kuriai, atsižvelgiant į kai kurioms šalims būdingą parlamentinių blokų nepastovumą, nuolat teks rūpintis pasitikėjimo išsaugojimu. Tokia vyriausybė nuolat laviruos, vengs ryžtingų, galinčių suskaldyti trapią koaliciją, veiksmų. Antai Italijos, kuri laikoma kone klasikine parlamentine respublika, istorijoje per pusę amžiaus po Antrojo pasaulinio karo pasikeitė daugiau kaip pusšimtis vyriausybių. Be to, koalicinėje vyriausybėje ir parlamentinėje daugumoje neretai sudėtinga derinti kartais gana prieštarungus interesus; tokie derinimai gali užsitęsti ir dėl to vykdomoji valdžia gali būti neveikli.

Siekiant užkirsti kelią dažnai vyriausybių kaitai, siekiama „racionalizuoti“ parlamentinę valdymo formą. Tuo tikslu gali būti numatytas vadinamasis „konstruktyvus“ nepasitikėjimo votumas (VFR, Vengrija, Bulgarija ir kt.). Jam būdinga tai, kad nepasitikėjimą galima pareikšti vyriausybės vadovui su sąlyga, jei bus nurodytas naujas vyriausybės vadovas. Kitos vyriausybės stabilumo užtikrinimo priemonės: nepasitikėjimo vyriausybę klausimą gali siūlyti svarstyti tik gana didelė parlamento deputatų grupė;

atmetus nepasitikėjimo votumą, kitą kartą šį klausimą galima kelti tik po tam tikro laiko ir t.t.

Parlamentinių respublikų pavyzdžiai: VFR, Italija, Vengrija, Bulgarija, Čekija, Estija, Latvija, Turkija, Libanas ir kt.

Italija, kaip jau minėjome, laikoma klasikine parlamentine respublika. Aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sistemoje išskirtinė vieta tenka šalies parlamentui, kurį sudaro Deputatų rūmai ir Senatas. Italijos Prezidentą renka ypatinga kolegija, kurią sudaro 1) visi parlamento nariai (Deputatų rūmai ir Senatas); 2) sričių atstovai, kuriuos renka sričių tarybos. Todėl prezidentą renkančią kolegiją sudaro 945 parlamento nariai (neskaitant senatorių iki gyvos galvos) ir 58 sričių atstovai. Matome aiškų parlamento dominavimą ir šioje srityje. Italijos Prezidentas yra ir valstybės vadovas, jis užtikrina šalies vienybę. Joks Prezidento aktas negalioja, jei jo nekontrasignuoja (nepasirašo) pasiūles aktą ministras, kuris už jį ir yra atsakingas. Prezidentas, atsižvelgdamas į politinių jėgų santykį abiejuose parlamento rūmuose, skiria Ministrų tarybos pirmininką ir jo siūlymu ministrus. Vyriausybės veiklai reikia abiejų parlamento rūmų pasitikėjimo. Kiekvieni parlamento rūmai gali pareikšti vyriausybei nepasitikėjimą, ir tada vyriausybė privalo atsistatydinti.

1.4.4. Pusiau prezidentinė respublika

Pusiau prezidentinio valdymo (tiksliau „pusiau prezidentinio“ režimo) sąvoka pirmą kartą pavartota 1970 m. išleistame Maurice'o Duverger vadovėlyje „Politiniai institutai ir konstitucinė teisė“¹. Maurice'o Duverger nuomone, pusiau prezidentinis režimas yra parlamentinio ir prezidentinio modelių sintezė. Tačiau tai *sui generis* režimas, egzistuojantis kaip tik tarp parlamentinės ir prezidentinės sistemų.

1986 m. pasirodžiusiame straipsnyje „Pusiau prezidentinio režimo sąvoka“ M. Duverger rašė, kad „sąvoka „pusiau prezidentinis režimas“ žymimos Vakarų demokratijos institucijos, kurios jungia šiuos du elementus: pirma, Respublikos Prezidentą, renkamą visuotiniais rinkimais ir turintį reikšmingų įgaliojimų; antra, Ministrą pirmininką ir Vyriausybę, kurie atsakingi deputatams. Septynios šalys atitinka ar atitiko šiuos kriterijus: Veimaro respublika (1919–1933 m.), Suomija nuo 1919 m., Austrija

¹ Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. 11e éd. Paris, PUF, 1970. P. 277–281. Pažymėtina, kad sąvoka „pusiau prezidentinis režimas“, tiesa, kitokia prasme, pirmąsyk pavartota dar 1959 m. Taip vadinosi Huberto Beuve-Méry straipsnis, išspausdintas 1959 m. sausio 8 d. „Monde“ laikraštyje. Teisinėje literatūroje dažniausiai cituojamas ne M. Duverger vadovėlis, bet anglų kalba išspausdintas straipsnis apie pusiau prezidentinį režimą (žr.: Duverger M. A New Political System Model: Semi-Présidentiel Government // European Journal of Political Research. 1980. No. (8)2. P. 165–187.

nuo 1929 m., Airija nuo 1937 m., Islandija nuo 1945 m., Prancūzija nuo 1962 m., Portugalija nuo 1976 m.”¹ Nagrinėjant šį valdymo modelį, svarbu tirti ne tik teisinį reguliavimą, bet ir jo įgyvendinimo praktiką.

Pasak M. Duverger, šių šalių aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sistemos yra iš dalies prezidentinės, iš dalies parlamentinės. Tačiau būtų netikslu vadinti tokį valdymą „pusiau parlamentiniu“, nes parlamentinis valdymas grindžiamas tautos balsavimu parlamento rinkimuose. Toks balsavimas – ir parlamento, ir jo sudarytos Vyriausybės legitimumo pagrindas. Tuo tarpu prezidentinis valdymas grindžiamas tautos valia, išreikšta ir renkant parlamentą, ir renkant prezidentą; šie rinkimai ir yra abiejų institucijų legitimumo pagrindas. Kadangi pusiau prezidentinio valdymo sistema grindžiama visuotiniais prezidento ir parlamento rinkimais, sąvoka „pusiau prezidentinis“ režimas yra kur kas tikslesnė. Teisinėje literatūroje taip pat kartais vartojama ir „mišrios“, ir „pusiau prezidentinės (mišrios)“ respublikos sąvokos.

Taigi nagrinėjant šį valdymo formos modelį, pabrėžiama, kad jam būdinga ir parlamentinė, ir prezidentinė respublikos bruožai. Tai valdymo forma, esanti „kryžkelėje tarp prezidentinių ir parlamentinių sistemų”², t.y. forma, turinti abiejų minėtų sistemų bruožų. Tiesa, konkrečioje valstybėje šių bruožų derinys gali būti labai nevienodas.

Atrodytų, pusiau prezidentine respublika galima laikyti valstybę, kurioje respublikos prezidentą (kuriam priklauso svarbūs įgaliojimai) renka tauta (visuotiniuose tiesioginiuose ar netiesioginiuose rinkimuose); šioje valstybėje, formuojant vyriausybę, dalyvauja ir prezidentas, ir parlamentas (tiesa, dalyvavimas ne visada vienodas); ministrui pirmininkui tenka savarankiškas vaidmuo, vyriausybė privalo turėti parlamento pasitikėjimą. Be to, vyriausybė atsakinga ne tik parlamentui, bet ir prezidentui (prezidentas gali savarankiškai atleisti vyriausybę, o parlamentas gali pareikšti vyriausybei nepasitikėjimą). Jau minėjome, kad skiriant įvairius respublikos modelius, pagrindiniu skyrimo kriterijumi laikoma vyriausybės politinė atsakomybė. Prezidentinei respublikai būdinga, kad vyriausybė atsakinga prezidentui, o parlamentinėje respublikoje – parlamentui. Pusiau prezidentinėje respublikoje vyriausybė susieta atsakomybės ryšiais ir su parlamentu, ir su prezidentu. Tautos renkamas prezidentas, turintis reikšmingų įgaliojimų – ne mažiau svarbus šiam modeliui būdingas ypatumas.

Teisinėje literatūroje pusiau prezidentinės respublikos etalonu laikoma Prancūzijos V Respublikos valdymo forma. Aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sistemoje prezidentui, kurį nuo 1962 m. tiesiogiai ren-

¹ *Duverger M.* Le concept de régime semi-présidentiel // Les régimes semi-présidentiels (sous la direction de Maurice Duverger). Paris, PUF, 1986. P. 7.

² *Sartori G.* Op. cit. P. 126.

ka tauta, priklauso išties svarbūs įgaliojimai. Prezidentas formuoja vyriausybę, kuri yra jam atsakinga. Taip pat vyriausybė turi turėti žemutinių parlamento rūmų – Nacionalinio susirinkimo – pasitikėjimą. Tai būdinga ir parlamentinei respublikai. Respublikos prezidentas turi teisę skelbti priešlaikinius Nacionalinio susirinkimo rinkimus.

Ši valdymo forma itin efektyvi, kai vyriausybė, turinti Nacionalinio susirinkimo pasitikėjimą, ir prezidentas yra vienos politinės orientacijos. Kitais atvejais tarp Respublikos prezidento ir Vyriausybės bei Parlamento žemutinių rūmų (Nacionalinio susirinkimo) gali kilti konfliktų, kuriuos išspręsti dėl specifinio šių institucijų ryšio ne visada yra paprasta. Todėl politinės jėgos turi ieškoti politinio „sugyvenimo“ priemonių, kompromisų. Kitaip Respublikos Prezidentui reiktų atsakyti savarankiškos politikos, pasilikti Vyriausybės bei Parlamento daugumos šešėly ar galvoti apie priešlaikinius parlamento rinkimus.

Kai kuriose šalyse prezidentas, tiesiogiai renkamas tautos, turi pakankamų teisinių įgaliojimų įtakoti politinius procesus, tačiau praktiškai jais menkai naudojasi (vadinamieji „užmigę“ įgaliojimai). Praktiškai tų šalių valdymo sistema funkcionuoja ne kaip pusiau prezidentinė, bet kaip iš esmės parlamentinė (Austrijos, Islandijos ar Airijos aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų praktika).

1.5. Lietuvos valstybės valdymo forma

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. įtvirtinta: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Šia nuostata trims konstitucinėms valstybingumo kategorijoms – valstybės nepriklausomybei, demokratiniam režimui bei respublikinei valdymo formai – suteiktas didžiausių konstitucinių vertybių statusas. Tai patvirtina ir Konstitucijos 148 str. 1 d. norma, numatanti, kad Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Ypač sudėtinga šių nuostatų keitimo tvarka, kuri skiriasi nuo kitų Konstitucijos normų keitimo tvarkos, liudija ypatingą šių kategorijų vertės suvokimą, norą jas kuo labiau apsaugoti.

Taigi iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. normos akivaizdu, kad suverenas – Tauta – pasirinko respublikinę valstybės valdymo būdą. Tai atitinka modernios XX a. Lietuvos valstybės tradiciją. Išskyrus Lietuvos Tarybos manevrus 1918 m. kviečiant Lietuvos karaliumi Viurtembergo kunigaikštį Vilhelmą von Urachą, rimtesnių pastangų įtvirtinti Lietuvoje monarchiją nebuvo. Pagaliau ir šis istorinis epizodas rodo ne tiek

tam tikrą, labai motyvuotą, nusistatymą, kiek siekimą to meto sąlygomis ieškoti būdų, kaip įtvirtinti valstybės nepriklausomybę. Tačiau jau 1918 m. vasario 16-osios akte buvo įtvirtinta, jog valstybės pamatų nustatymas priklauso Steigiamajam Seimui. Tarpukario Lietuvos valstybės valdymo forma buvo respublika. Respublikinė tradicija įsitvirtino ir dar kartą atkūrusios nepriklausomybę Tautos sąmonėje. Todėl 1992 m. rengiant ir priimant Konstituciją, monarchijos įtvirtinimo siūlymai paprasčiausiai būtų atrodę kurioziški.

Kiek sudėtingesnis kitas klausimas – kokia respublikos forma įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje? Kaip Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas modelis funkcionuoja praktiškai?

Prisiminkime, kad rengiant 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, daugiausia ginčytasi būtent dėl valstybės valdymo formos, arba tiksliau, – dėl Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės teisinės padėties, jų galiojimų ir tarpusavio santykių. Be užsienio praktikos ir teisinės minties, šiuose ginčuose prisiminti ir tarpukario Lietuvos valstybės valdymo formos pokyčiai (nuo 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinto parlamentinės respublikos modelio iki 1938 m. Konstitucijoje įtvirtinto prezidentinio valdymo), ne kartą pabrėžtas reliktinis 1990 m. Laikinojo pagrindinio įstatymo nustatytas valstybės valdžios institucijų sistemos pobūdis (šiuo įstatymu nepavyko įtvirtinti valdžių padalijimu pagrįstos valstybės valdžios institucijų sistemos, svarbiausios valstybės valdžios institucijos vaidmuo teko Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui). Politinių ginčų centre 1992 m., be jokios abejonės, buvo Respublikos Prezidento institucija. Vieni pasisakė už „stiprų“ prezidentą, kiti, privengdami vienasmenės institucijos galimo išvyravimo ir prisimindami tarpukario lietuviškąją praeitį, pasisakė už „nuosaikių“ šios institucijos įgaliojimų konstitucinį įtvirtinimą.

Kaip minėjome, 1992 m. Lietuvos Respublika atspindi Konstitucijos priėmimo išvakarėse pasirinktą politinių jėgų kompromisą. Kaip ši kompromisą įvertino teisės ir politikos mokslų atstovai?

„<...> Lietuvos Respublikos Konstitucija pasiekė labai daug – buvo rastos kompromisinės formuluotės, neleidžiančios Lietuvos valstybės formos priskirti nei griežtai prezidentiniam, nei grynai parlamentiniam tipui. Nors šiuo atveju buvo akivaizdūs neatitikimai „klasikiniam“ Prancūzijos „pusiau prezidentiniam“ modeliui, būtent toks pavadinimas labiausiai prigijo apibūdinant Lietuvos valstybės valdymo būdą“¹. „Tuo tarpu Lietuvos prezidento institucija buvo iš tiesų kompromisinė. <...> 1992 m. Konstituciją parėmė ir tos politinės jėgos, kurios siekė parlamen-

¹ Kūris E. Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą // Politologija. 1998. Nr. 1(11). P. 41.

tinės konstitucijos, ir tos, kurios pasisakė už stiprius prezidento įgaliojimus (galbūt pastarosios pusiau prezidentinę rėmė kaip tik todėl, kad prezidento galias šiame modelyje įmanoma sustiprinti vien politinėmis priemonėmis)¹. Šiam teiginiui artimi ir tokie vertinimai: „Pirmiausia, nekyla jokių abejonių, kad Lietuvos konstitucinė sąranga yra pusiau prezidentinė“², „Atrodo, kad Lietuvos valdymo sistema, turėdama nemažai panašumų su prancūziškąja ir airiškąja, visgi bus išskirtinė ir neturinti itin daug analogų tarp kitų „pusiau prezidentinių“ valstybių“³.

Su Lietuvos valstybės valdymo formos klausimu susidūrė ir Konstitucinis Teismas nagrinėdamas, ar Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitinka Konstituciją. Konstitucinis Teismas 1998 m. sausio 10 d. nutarime konstatavo, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytą valdžios institucijų kompetenciją Lietuvos valstybės valdymo modelis priskirtinas parlamentinės respublikos valdymo formai. Taip pat pabrėžta, kad mūsų valstybės valdymo formai būdinga ir kai kurie vadinamosios mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumai. Tai atsispindi Seimo, valstybės vadovo – Respublikos Prezidento, Vyriausybės įgaliojimuose bei jų tarpusavio santykių teisinėje konstrukcijoje. Lietuvos konstitucinėje sistemoje yra įtvirtintas Vyriausybės atsakingumo principas, lemiantis tam tikrą Vyriausybės sudarymo būdą.

Taigi pagal Konstitucinio Teismo nutarimą Lietuvos valstybės valdymo forma priskirtina parlamentinės respublikos valdymo formai, darant išlygą, kad ji turi būdingų ir pusiau prezidentinės valdymo formos bruožų. Dėl minėto Konstitucinio Teismo nutarimo tuo laiku buvo daug diskutuota.

Lietuvos valstybės valdymo forma įvardijama kaip pusiau prezidentinė ar parlamentinė (su pusiau prezidentinės elementais). Norint patikrinti šių formų apibūdinimą, reikia vadovautis vieno ar kito modelio identifikavimo kriterijais.

Pirmiausia panagrinėkime Lietuvos valstybės valdymo būdą pagal pusiau prezidentinei respublikai apibrėžti naudojamus kriterijus.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 78 str. 2 d. Respublikos Prezidentą renka Lietuvos piliečiai penkeriems metams, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Taigi Lietuvo-

¹ Pugačiauskas V. Pusiau prezidentinio institucinio modelio įtaka demokratijos stabilumui: Lietuvos ir Lenkijos lyginamoji analizė // Politologija. 1999. Nr. 3(15). P. 60–61.

² Talat-Kelpša L. Pusiau prezidentizmo link: Lietuvos institucinės reformos analizė // Politologija. 1996. Nr. 1 (7). P. 107.

³ Lukošaitis A. Prezidentas Lietuvos politinėje sistemoje: vietos ir galių paieška // Politologija. 1998. Nr. 2 (12). P. 45.

je ir valstybės vadovą, ir parlamentą tauta renka tiesiogiai, t.y. abi šios institucijos remiasi tautos pasitikėjimu.

Svarstant klausimą dėl svarbių Respublikos Prezidento įgaliojimų, reikia pažymėti, kad tokiais įgaliojimais dažniausiai laikoma prezidento veto teisė, teisė paleisti parlamentą, teisė skelbti referendumą, prezidento faktinio vadovavimo vyriausybei galimybės, nepaprastieji įgaliojimai ir pan. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Respublikos Prezidentas turi teisę Seimo priimtą įstatymą motyvuotai grąžinti Seimui svarstyti pakartotinai. Respublikos Prezidento veto Seimas gali įveikti daugiau kaip 1/2 visų Seimo narių balsų dauguma. Respublikos Prezidentui priklauso teisė skelbti pirmalaikius Seimo rinkimus, jeigu Seimas per 30 dienų nuo pateikimo nepriėmė sprendimo dėl naujos Vyriausybės programos arba nuo Vyriausybės programos pirmojo pateikimo per 60 dienų du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės programai. Prezidentas pirmalaikius Seimo rinkimus gali skelbti ir Vyriausybės siūlymu, jeigu Seimas pareikia tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. 2 d. 1 ir 2 p.). Taigi, kaip matome, pirmalaikiai Seimo rinkimai numatyti tik dviem atvejais, esant tam tikroms sąlygoms, todėl reikėtų pripažinti tik labai ribotas šalies vadovo galias šioje srityje. Be to, paskelbdamas pirmalaikius Seimo rinkimus, Respublikos Prezidentas rizikuoja, nes pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 87 str. 1 d., kai Konstitucijos 58 str. 2 d. numatytais atvejais Respublikos Prezidentas skelbia pirmalaikius Seimo rinkimus, naujai išrinktas Seimas 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma per 30 dienų nuo pirmos posėdžio dienos gali paskelbti pirmalaikius Respublikos Prezidento rinkimus.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Respublikos Prezidentas neturi teisės skelbti referendumo; teisiniu požiūriu jis yra valstybės vadovas ir nevadovauja Vyriausybei (yra savarankiškos Ministro Pirmininko pareigos). Kita vertus, neturėtume pamiršti, kad Respublikos Prezidentas vadovauja šalies užsienio politikai. Šioje srityje jo veikla susijusi su Vyriausybės vykdoma užsienio politika. Konstitucijoje pabrėžiamas Respublikos Prezidento prioritetas šios vykdomosios valdžios veiklos srityje. Respublikos Prezidentas gali skelbti nepaprastąją padėtį, tačiau tokį jo sprendimą turi patvirtinti Seimas. Vadinasi, nėra taip paprasta konstatuoti, ar visus nurodytus Respublikos Prezidentui priskirtus įgaliojimus galima besąlygiškai laikyti svarbiais, nes kai kurių iš jų įgyvendinimas dažniausiai siejamas su tam tikromis sąlygomis.

Respublikos Prezidentas taip pat dalyvauja ir formuojant Respublikos Vyriausybę. Jis, Seimui pritarus, skiria Ministrą pirmininką, paveda jam sudaryti Vyriausybę ir tvirtina jos sudėtį (Konstitucijos 84 str. 4 p.). Tačiau įgyvendindamas šią savo funkciją, jis yra laisvas tik formaliai – Vyriausybei būtinas Seimo pasitikėjimas („Nauja Vyriausybė gauna naujus

įgaliojimus veikti, kai Seimas posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma pritaria jos programai“ – skelbiama Konstitucijos 92 str. 5 d.). Todėl Prezidentas, nors ir turi pasirinkimo teisę, negali ignoruoti Seimo daugumos. Kaip pažymėta Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarime, Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimų formuojant Vyriausybę analizė leidžia teigti, kad šiame procese Respublikos Prezidento veiklos svarbiausias uždavinys – laiduoti valstybės valdžios institucijų sąveiką. Formuojant Vyriausybę, jo veiksmus pirmiausia turėtų lemti pareiga veikti taip, kad būtų sudaryta veiksminga, t.y. turinti Seimo pasitikėjimą, Vyriausybė. Žinoma, negalima pamiršti ir politinių veiksmų, pvz., kai Seime atstovaujamos jėgos išsiskaidžiusios, Respublikos Prezidentui atsiranda didelės politinio manevro galimybės parenkant Ministrą pirmininką ar ministrus. Kai Seimo dauguma yra labai aiški ir stipri, Respublikos Prezidento galimybės ne tokios jau didelės, nes jis turi galvoti apie galimą Seimo pasitikėjimą ar nepasitikėjimą būsima Vyriausybe.

Ministras pirmininkas atstovauja Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir vadovauja jos veiklai. Ministrai, vadovaudamiesi jiems pavestoms sritims atsakingi Seimui, Respublikos Prezidentui ir tiesiogiai pavaldūs Ministrui pirmininkui. Vyriausybė privalo atsistatydinti, kai Seimo narių balsų dauguma slaptu balsavimu pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministru pirmininku. Respublikos Prezidentas atleidžia Ministrą pirmininką Seimui pritarus; ministrus jis gali atleisti tik Ministro pirmininko teikimu. Taigi šioje santykių srityje Seimo galios gerokai didesnės nei šalies vadovo.

Kokias galima padaryti išvadas? Akivaizdu, kad Lietuvos konstitucinis valdymo modelis ne visiškai atitinka pusiau prezidentinės respublikos valdymo formos kriterijus, nors, kita vertus, galima išvelgti ne vieną šios valdymo formos modelio bruožą. Turime atsiminti, kad grynų pavidalų joks „idealus“ modelis (net ir prisimenant Prancūzijos V Respublikos valdymo formą) neegzistuoja. Lieka dvi išeitys: pirma, kaip neretai rašoma politologų, teisės mokslininkų straipsniuose, – priskirti Lietuvos valstybės valdymo sistemą pusiau prezidentinei valdymo formai, kuri pagal savo bruožus yra priartėjusi prie parlamentinės valdymo formos (tai ypač išryškėja Respublikos Prezidento ir Seimo, jei šių institucijų politinė orientacija skirtinga, sambūvio ar „sugyvenimo“ metais); antra, konstatuoti, kad Lietuvos valdymo forma priskirtina parlamentinei respublikai, turinčiai pusiau prezidentinės respublikos bruožų¹ (kaip įvardyta Konstitucinio Teismo nutarime). Ir vienu, ir kitu atveju apibūdinamos tos pačios

¹ Šį požiūrį gina ir vokiečių tyrinėtojas Andreas Hollsteinas. Jis dėsto, kad apibūdinant Lietuvos valdymo formą, labiausiai „būtų priimtinas sistemos aprašymas kaip parlamentinės su pavieniais pusiau prezidentiniais elementais“ (žr.: *Hollstein A.* Valstybės organizacinis modelis Lietuvos konstitucijoje: trečiasis kelias tarp prezidentinės ir parlamentinės sistemos? // *Politologija*. 1999. Nr. 2 (14). P. 46.

valstybės valdžios struktūros, jų teisinė padėtis ir tarpusavio santykiai, tik pirmuoju daugiau akcentuojami vieni bruožai, antruoju – kiti. Tačiau abiem atvejais reiškinys yra tas pats, vertinami tie patys įgaliojimai, jų santykis ir sąryšis. Tik neturime pamiršti, kad abi tipologijos – santykinės.

Taip pat reikia atsižvelgti į dar vieną aplinkybę. M. Duverger savo tipologijas grindė ne tik teisės normomis, bet ir valdymo modelio įgyvendinimo praktika. Lietuvos valstybės institucijų sistema labai jauna. Kokia susiformuos aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų sąveikos sistema? Ne vienos šalies patirtis rodo, kad ten, kur susidaro aiški parlamentinė dauguma ar stipri koalicija, prezidentui tenka antraeilis vaidmuo. Ten, kur nepavyksta sudaryti pastovios parlamentinės daugumos, prezidento įtaka atitinka jo teises galias ar net jas pranoksta. Pagaliau ir nuo paties Respublikos Prezidento daug kas priklauso: jis gali būti „aktyvus“ ir „pasyvus“. Šios ir kitos aplinkybės – daugiau politikos mokslo tyrinėjimo sritis. O grįžtant prie valdymo formos tipologijos klausimo, galima pasakyti, kad aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų tarpusavio santykių praktika po ilgesnio laiko parodys, kurlink „nudreifavo“ valdymo modelis: parlamentinio valdymo link ar pusiau prezidentinio valdymo modelio link. Kitaip sakant, teorinį ginčą padės išspręsti ilgesnio laikotarpio minėtų valdžios institucijų veiklos praktika.

2 poskyris

VALSTYBĖS SANDAROS FORMA

- 2.1. Valstybės sandaros formos sąvoka ir valstybių klasifikavimas šiuo aspektu**
- 2.2. Unitarinė valstybė**
- 2.3. Federacinė valstybė**
- 2.4. Kitokie valstybių susivienijimai (konfederacija, sandrauga, bendrija ir pan.)**
- 2.5. Lietuvos valstybės sandaros forma. Lietuva – unitarinė valstybė**

2.1. Valstybės sandaros formos sąvoka ir valstybių klasifikavimas šiuo aspektu

Lietuvos teisės ir politikos mokslų literatūroje valstybės vidinei teritorinei struktūrai, centrinių ir vietinių valdžios institucijų santykiams bei valstybės sudėtinių dalių statusui apibūdinti vartojamos dvi sąvokos. Vieni šį valstybės formos elementą įvardija kaip „valstybės sandaros būdą“¹, kiti – kaip „valstybės santvarkos formą“². Tinkamos sąvokos parinkimas – ne vien kalbos mokslo problema. Teisės moksle irgi svarbu tiksliai reiškinį įvardyti, atskleisti teisinio reiškinio esmę. Ypač vengtina dviprasmybių. Be to, neturėtume pamiršti ir pedagoginio aspekto. Jei vartodami sąvoką „valstybės santvarkos forma“ nepaaiškinsime, kad kalbama apie valstybės teritorinę struktūrą, galima būtų manyti, kad kalbama apie valstybės sutvarkymą apskritai, o ne apie vieną valstybės formos aspektą. Tuo tarpu sąvoka „valstybės sandara“ – vienaprasmė. Be jokios abejonės, yra aiškiau, kad šiuo atveju kalbama apie valstybės vidaus teritorinę struktūrą, valstybės vidaus sandarą. Todėl vadovėlyje vartosime „valstybės sandaros formos“ sąvoką.

Valstybės sandaros forma apibūdina valstybės vidaus teritorinį sutvarkymo būdą, valstybės sudėtinių dalių teisinę padėtį, taip pat santykių tarp valstybės kaip tokios ir jos sudėtinių dalių pobūdį (t.y. centrinės ir vietinės valdžios santykių pobūdį).

Tinkama valstybės sandara – vienas iš veiksnių, užtikrinančių šalies stabilumą, valdžios struktūrų efektyvią veiklą. Apie valstybės sandaros formą sprendžiama pagal valstybės sudėtį, t.y. ar valstybė yra vienalytė, ar jungtinė. Atsižvelgiant į tai, įprasta valstybes skirstyti į unitarines (papras-tas) ir federacines (sudėtines). Taigi valstybės sandaros formą lemia valstybės teritorijos sutvarkymo būdas, valstybės ir jos sudėtinių dalių tarpusavio santykių sistema, taip pat vieningos vienos ar dviejų lygių teisės sistemų galiojimas.

Paprastai skiriamos dvi valstybės sandaros formos: unitarinė ir federacinė. Literatūroje taip pat minima konfederacija. Tai suverenių valstybių sąjunga, bet ne sudėtinė valstybė, todėl konfederacijos narių–valstybių tarpusavio santykių tyrimas, matyt, labiau tiktų tarptautinei tei-sei. Tačiau kai kurioms valstybių sąjungoms būdingi kvazivalstybės požymiai, todėl, bent epizodiškai, apžvelgsime ir jas.

Kaip atskirti unitarinę valstybę nuo federacinės?

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, Justitia, 2000. P. 50.

² Šiuolaikinė valstybė. Kaunas, Technologija, 1999. P. 21.

Unitarinė valstybė – vienalytė, ji padalyta tik į administracinius teritorinius vienetus, kuriems nebūdinga tam tikras politinis savarankiškumas. Unitarinėje valstybėje galioja vieninga nacionalinė teisės sistema.

Federacija – sąjunginė valstybė, kurią sudaro federacijos nariai – valstybinio pobūdžio teritoriniai junginiai. Šioje valstybėje, be bendrų visai federacijai valstybės valdžios institucijų, funkcionuoja federacijos subjektų – įstatymų leidybos, vykdomosios ir teisminės valdžios – institucijos. Federacijos subjektai, skirtingai nei unitarinės valstybės administraciniai vienetai, naudojami didesniu ar mažesniu politiniu savarankiškumu.

Unitarinė ar federacinė valstybės sandaros forma įtvirtinama konkrečios šalies konstitucijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 10 str. 1 d. skelbiama: „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius“. Tai unitarinės valstybės sandaros konstitucinis pripažinimas. Panašios reikšmės, tik įtvirtinanti federalizmą, yra VFR Pagrindinio įstatymo 20 str. norma, kurioje nustatyta, kad Vokietijos Federacinė Respublika yra „demokratinė ir socialinė federacinė valstybė“.

Kas lemia vienokią ar kitokią valstybės sandaros formą? Valstybės sandaros forma yra valstybės istorinės raidos rezultatas. Susiduriame su įvairiausių veiksmų poveikiu. Šalies teritorijos dalių istoriniai skirtumai, konfliktai visuomenėje, separatistinės tendencijos, užsienio šalių spaudimas – viena grupė veiksmų. Ne mažiau svarbios ir kitos aplinkybės – mononacionalinė gyventojų sudėtis ar daugiatautiškumas, religiniai, rasiniai, kultūriniai ir kitokie panašumai ar skirtumai. Valstybės sandaros forma gali keistis. Pasaulio valstybių istorijoje aptiksime įvairių transformacijų. Kartais unitarinės valstybės susijungia į federacijas (istorinis JAV susikūrimo pavyzdys). Kitais atvejais unitarinė valstybė transformuojasi į federaciją (1993 m. unitarinė Belgija dėl etninių problemų virto federacija). Arba priešingai, 1993 m. sausio 1 d. vietoje buvusios Čekijos ir Slovakijos Federacinės Respublikos (taip vadinosi Čekoslovakija po 1989 m. „aksominės“ revoliucijos) atsirado dvi unitarinės valstybės: Čekija ir Slovakija.

Ir unitarinėje, ir federacinėje valstybėje atskirų dalių statusas gali būti identiškas ar skirtingas. Pagal tai valstybės teritorinis sutvarkymas apibūdinamas kaip simetriškas ar asimetriškas.

Pirmuoju atveju šalies teritoriniai vienetai turi vienodą statusą. Lietuvoje visų apskričių, savivaldybių teisinis statusas yra vienodas. Nėra apskričių su didesniais ar mažesniais įgaliojimais ar skirtinga kompetencija. Antruoju atveju kai kurių vieno lygmens sudėtinių dalių statusas skiriasi. Sakykime, Italijoje Sicilijos, Sardinijos ir kelios kitos sritys turi ypatingas, Konstitucijoje fiksuotas, teises, kokių neturi kitos tos šalies sritys.

2.2. Unitarinė valstybė

Pasaulyje yra daugybė unitarinių valstybių. Jų sąrašas būtų labai ilgas: Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija, Čekija, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Prancūzija, Portugalija...

Unitarinė valstybė – vieninga (prancūzų kalba *unitaire* – vieningas, suvienytas) valstybė. Šiai valstybei paprastai būdinga:

- šalyje galioja viena nacionalinė konstitucija;
- šalyje vieninga teisės sistema;
- šalyje funkcionuoja vieninga įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios sistema;
- valstybės teritorija daloma į administracinius teritorinius vienetus, kurių statusą nustato bendros visai valstybei teisės normos;
- viena pilietybė, vieningas biudžetas ir t.t.

Pabrėžiama, kad unitarinėje valstybėje centrinės valdžios institucijos turi galimybes operatyviai spręsti šalies problemas. Jos savo rankose turi sukoncentravusios pakankamai priemonių. Tačiau unitarinėje valstybėje nėra paneigiama ir decentralizacija.

Unitarinėje valstybėje nė vienas jos teritorijos padalijimo vienetas neturi valstybinio darinio statuso. Valstybės dalys – tai administraciniai teritoriniai vienetai. Juose galioja centrinės valdžios priimti teisės aktai, administracinių teritorinių vienetų ribas nustato centrinė šalies valdžia. Administracinio teritorinio padalijimo sistemoje gali būti kelios grandys.

Kartais teigiama, kad valstybės sandaros pagrindinė problema yra ne nacionaliniai, kalbų vartojimo ar kitokie panašūs santykiai, bet valstybės centralizacija ir decentralizacija. Šiuo požiūriu federacija paprastai traktuojama kaip labiau decentralizuota forma, o unitarinėje valstybėje – mažiau decentralizuota. Tačiau taip nėra. Galima skirti tris unitarinių valstybių tipus pagal jų centralizacijos lygį: centralizuotos, decentralizuotos ir santykinai decentralizuotos.

Centralizuotoje unitarinėje valstybėje vietinės institucijos, tvarkančios valstybės sudėtinių dalių reikalus, sudaro centrinės institucijas. Tokių valstybių labai nedaug.

Unitarinė valstybė gali būti decentralizuota. Paprastai decentralizuota valstybe laikoma tokia valstybė, kurioje valstybės sudėtinių dalių institucijas renka gyventojai. Visose valstybės sudėtinėse dalyse įtvirtinta savivalda. Šios institucijos naudoja reikšmingu savarankiškumu tvarkydamos vietos reikalus.

Matyt, galėtume kalbėti ir apie santykinai decentralizuotas valstybes, t.y. tokias, kurių administracinio teritorinio padalijimo sistemoje yra kelios grandys. Vienose (paprastai aukštesnėse) yra įtvirtintas vietinis val-

dymas, o kitose – savivalda. Tokios santykinai decentralizuotos valstybės organizacinio modelio prasingumas grindžiamas tuo, kad ir decentralizacija – ne vien tik privalumai. Nagrinėjant vietos iniciatyvos svarbą sprendžiant atskirų šalies teritorijų gyvenimo klausimus, neturėtume pamiršti, kad savarankiškai besitvarkanti sritis, kraštas ar valsčius neretai yra nepalyginamai racialesnė erdvė ūkiniams ir socialiniams klausimams spręsti, nei visos šalies lygmuo (ypač jei šalies teritorija yra išties labai didelė). Kita vertus, turime prisiminti ir šiuolaikiniam pasauliui būdingas visų visuomenės gyvenimo sričių globalizacijos tendencijas. Kartais sakoma, kad decentralizacija priartina valdžią prie žmonių. Tik reikia nepamiršti – ir visai šalia žmonių esanti valdžia yra valdžia. Kartais tam tikras nuotolis padeda asmenų ir valdžios pareigūnų santykiuose išvengti asmeniškumo ir visus traktuoti vienodai. Šie argumentai visai nepaneigia decentralizacijos svarbos, tik primena, kad socialinius reiškinius reikia vertinti įvairiais požiūriais.

Kartais unitarinių valstybių konstitucijose numatoma autonomija. An-tai Ukrainos Respublikos 1996 m. Konstitucijoje, kurioje įtvirtinta unitarinė valstybės sandaros forma (2 str.), yra X skirsnis „Krymo autonominė respublika“, nustatantis Krymo autonominės respublikos statusą. Pagal Ukrainos Konstituciją Krymo autonominė respublika yra neatimama sudėtinė Ukrainos dalis ir Konstitucijoje nustatytų įgaliojimų ribose sprendžia jos kompetencijai priskirtus klausimus.

Plačiąja prasme autonomija – savarankiškumo administracinėje srityje suteikimas tam tikrai valstybės daliai, o siaurąja prasme – ypatingas valstybės dalies savivaldos tipas, vietinių gyventojų sudarytoms institucijoms suteikiantis teisę leisti tam tikrus įstatymus. Pagal teisinę padėtį tokie autonominiai vienetai skiriasi nuo administracinio teritorinio padalijimo vienetų. Kartais jie turi kai kurių valstybingumo požymių: teisę priimti vietinius įstatymus, juose funkcionuoja savas „autonomijos parlamentas“, sava „autonomijos vyriausybė“. Tokio junginio savarankiškumas ribotas (centrinė valdžia gali naudoti tokias kontrolės priemones, kaip autonominių vienetų aktų panaikinimas, autonominių institucijų kontrolė, centrinės valdžios specialių atstovų vykdoma kontrolė ir pan.).

2.3. Federacinė valstybė

Federacinė valstybė – sąjunginė valstybė. Ją sudaro valstybinio pobūdžio dariniai. Įvairiose šalyse jie vadinami nevienodai: valstijomis, kantonais, žemėmis. Ir pačioje federacijoje, ir ją sudarančiuose subjektuose, kurie yra labai panašūs į valstybes, yra įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžia, taip pat ir kitos valdžios struktūros. Tačiau federacijos

subjektams pripažįstamas savarankiškumas yra ribotas. Jie nepalaiko tiesioginių ryšių su užsieniu, o šalies viduje jų veiklos laisvę riboja federacijos konstitucija. Taigi federacijos nariai nėra tikros valstybės. Tačiau jiems priklausantys valstybingumo elementai įtvirtinti šalies konstitucijoje ir centrinė federacijos valdžia savavališkai negali jų likviduoti.

Teigiama, kad federalizmas užtikrina dvi funkcijas. Pirma, jis laiduoja valdžios decentralizaciją. Antra, federacija – tai būdas integruoti šalies teritorines, dažniausiai labai besiskiriančias viena nuo kitos, bendrijas. Todėl atskiros šalies dalys gauna teritorinį, politinį ir kultūrinį savarankiškumą ir lieka vieningos bendravalstybinės politinės, ekonominės, kultūrinės integracijos rėmuose.

Kaip minėta, federacija – sąjunginė valstybė. Tuo ji skiriasi nuo konfederacijos – valstybių sąjungos. Federacinėje valstybėje veikia federalinės valstybės valdžios institucijos, federacijos teritorija – vienos valstybės teritorija. Visoje federacijos teritorijoje galioja federaciniai įstatymai. Šalis turi vieningas ginkluotąsias pajėgas, vieningą pinigų sistemą. Konfederacija kaip valstybių sąjunga egzistuoja tol, kol to nori susijungusios šalys. Dabartinėse federacijose jų subjektams atsiskyrimo teisė paprastai nepripažįstama.

Pasaulyje yra nemažai federacijų. Tai JAV, VFR, Rusija, Kanada, Australija, Indija ir kt. Federalizmas įgyvendinamas įvairiomis formomis.

Žinomi du federacijos atsiradimo keliai: sutartinis ir konstitucinis. Todėl federacijas sąlygiškai galima skirstyti į sutartines ir konstitucines. Sutartinė federacija atsiranda, kai savarankiškos valstybės susitaria susijungti į federaciją. Taip 1787 m. trylika buvusių Britanijos kolonijų Šiaurės Amerikoje nutarė įkurti federacinę valstybę – JAV.

Konstitucinės federacijos atsiradimas siejamas su konstitucijos ar kitokio konstitucinio dokumento, kuriuo įtvirtinama federacinė santvarkos forma, priėmimu. Pavyzdys – 1948 m. Indijos Konstitucija, įtvirtinusi federaciją.

Kodėl įtvirtinama federacinė valstybės sandaros forma? Reikėtų nurodyti keletą argumentų. Neretai suvokiant, kad bendras tam tikras sudėtinės visuomenės tikslas – gyventi vienoje valstybėje, taip pat siekiama išsaugoti valstybės dalių kraštų, sričių identiškumą. Tokiu atveju bendra valstybė prasminga sprendžiant gynybos, tarptautinių ryšių, pinigų sistemos klausimus. Federacinė valstybė laiduoja didesnę ūkinę rinką ir pan. Taip pat federacijos subjektai nepraranda savo identiškumo, išsaugo vietos papročius, kultūrą, užtikrinama decentralizacija. Federacinė valstybės sandaros forma būdinga šalims, kuriose gyvena skirtingų rasių, kalbų, skirtingos etninės kilmės bendrijos, turinčios specifinę istoriją. Neretai jos išikūrusios palyginti didelėje teritorijoje. Šioms bendruomenėms būdingas bendruomenės solidarumas.

Pagal federacijų sudarymo pagrindą skiriami tokie federacijų porūšiai: 1) federacijos, sudarytos atsižvelgiant į tautinę šalies sudėtį; 2) federacijos, sudarytos remiantis teritoriniu ir tautiniu pagrindu; 3) vien teritoriniu pagrindu sudarytos federacijos. Antai šiuo metu tokia tautiniu pagrindu sudaryta federacija – dabartinė Jugoslavija (jungia serbų ir juodkalniečių valstybes). Tautinės–teritorinės federacijos pavyzdžiai: Indija, Kanada, Rusija. Jos jungia ir teritorinius, ir nacionalinius darinius. Šalyse, kur viena etninė tauta sudaro gyventojų daugumą, federacijos susiklosčiusios istoriškai. Tai teritorinės federacijos (Vokietija, Austrija). Istorija patvirtina teritorinių federacijų (tam tikros decentralizacijos forma) didesnę patvarumą lyginant su tautiniu ar tautiniu teritoriniu pagrindu sudarytomis federacijomis.

Federacijas taip pat galima skirstyti į centralizuotas ir decentralizuotas. Centralizuotoje federacijoje federacijos parlamentas gali sukurti ir likviduoti federacijos subjektus, keisti jų sienas, o decentralizuotoje federacijoje pripažįstamos didesnės federacijos subjektų teisės.

Konstitucinės teisės moksle federacijos dar skirstomos į simetrines (visi federacijos subjektai pagal Konstituciją turi vienodą statusą) ir asimetrines (kai šalia visateisį federacijos subjektų statusą turinčių subjektų (pvz.: valstijų, provincijų)), yra kitoki, labiau ribotą, statusą turinčių federacijos teritorinių darinių, (pvz.: federacinės teritorijos, federacinės apygardos ir pan.).

Federacijos ir jos subjektų statusą nustato valstybės konstitucija. Federacija – sąjunginė, suvereni valstybė. Federacijos subjektai suvereniteto neturi, nors kartais konstitucijose jis deklaruojamas. Šveicarijos kantonai pagal Konstituciją yra suverenūs, bet tik tiek, kiek jų suverenitetas neribojamas federacinės Konstitucijos. Jie turi visas teises, kurios nėra perduotos federacinei valdžiai.

Taigi įvairiose šalyse federacijos ir jos subjektų teisinė padėtis nevienoda. Tos padėties vertinimai, konkrečių šalių ypatumų analizė sudaro prielaidas konstitucinės teisės tyrinėtojams formuluoti įvairias federalizmo koncepcijas. Štai pora tokių koncepcijų pavyzdžių.

„Koordinuoto“ federalizmo koncepcijos esmė – idėja, kad įgaliojimus padalijus tarp federacijos ir jos subjektų, abu valdymo lygiai būtų suvokiama kaip nepriklausomi vienas nuo kito ir turintys iš esmės lygiavertę kompetenciją. Grynuoju pavidalu šis modelis niekur neegzistuoja.

Labiau paplitusi „kooperacinio“ federalizmo koncepcija. Jos esmė – federacijos ir jos subjektų tarpusavio sąveika ir tarpusavio priklausomybė įgyvendinant savo konstitucinius įgaliojimus. „Kooperacinis“ federalizmas įgyvendinamas per vertikalų ir horizontalų bendradarbiavimą. Dėl to sukuriama federacijos subjektų grupių regioniniai susivienijimai, ypatin-

gos federacijos–provincijų institucijos, kurios turi švelninti tarp centrinės valdžios ir federacijos subjektų iškilusias problemas.

Teisinėje literatūroje siūlomos ir kitokios federalizmo koncepcijos. Tai sutartinis federalizmas, dualistinis federalizmas ir kt.

Kaip padalijami įgaliojimai tarp federacijos ir jos subjektų? Prisiminkime, kad federacinėje valstybėje galioja dviejų lygių teisė. Šalies piliečiai paklūsta ir federacinei, ir federacijos subjektų teisei. Federacinė teisė taikoma visiems piliečiams. Federacijos subjekto teisė taikoma tik jo teritorijoje. Federacijos ir jos subjektų įgaliojimai įvairiose šalyse nevienodi. Konstitucija fiksuoja įgaliojimų padalijimą tarp federacijos ir jos narių. Federacijos subjektai niekad neturi nepriklausomai valstybei būdingos kompetencijos. Tampant federacijos nariais, šios teisės perleidžiamos sąjunginei valstybei. Užtat federacinė valstybė negali kištis į federacijos subjektų kompetenciją. Kokių būdu fiksuojami tie įgaliojimai? Yra valstybių, kurių konstitucijos išvardija tik federacinės valstybės įgaliojimus, o visus kitus klausimus palieka federacijos subjektų kompetencijai (JAV). Kitose yra priešingai – konstitucija išvardija tik federacijos subjektų įgaliojimus, kitus klausimus palieka federacijai (Indija, Kanada). Pastaroji sistema palankesnė federacinei centrinei valdžiai, nes visų, galinčių iškilti, problemų iš anksto negalima numatyti.

Be federacinei valstybei ir jos subjektams būdingos kompetencijos, gali būti numatyta bendroji (vadinamoji konkurencinė) kompetencija. Tai sritis, kuriose sprendimus gali priimti ir federacijos subjektas, ir pati federacija. Taip pat galioja federacinės teisės prioriteto prieš subjektų teisę taisyklė. Ji padeda išs্পesti iškilusius konfliktus.

Nagrinęjant federacijos ir jos subjektų įgaliojimų raidą XX a., pastebima keletas šios raidos tendencijų:

1. Federacinė valstybė tvarko šalies apsaugą, jai priklauso tarptautinių santykių tvarkymo monopolis. Federacijos subjektai negali sudaryti tarptautinių sutarčių, priklausyti tarptautinėms organizacijoms, turėti diplomatinčius atstovus užsienio valstybėse. Nors gali būti ir išimčių (antai Kvebekas turi savo atstovybę Prancūzijoje).

2. Federacijos subjektai turi teisę rinkti mokesčius ir reguliuoti privatinės teisės, šeimos, prekybos, bankų bei draudimo santykius. Neretai federacijos subjektai turi savo teismų sistemą. Bet vėl – nėra absoliučios taisyklės (pvz., Šveicarijoje civilinė teisė patikėta Konfederacijai)¹.

3. Federacinių sistemų evoliucijai būdinga federacinės valstybės stiprėjimas mažinant federacijos subjektų veiklos laisvę. Žinoma, jų savarakiškumo sumažinimas negali būti grindžiamas politiniais motyvais ar

¹ Šveicarija – federacinė valstybė, nes jos oficialiame pavadinime yra žodis „konfederacija“.

centrinės valdžios valia atimti dalį jų teisių, nes šios teisės yra „nepatogios“ ir „kliudo“ centrinei valdžiai. Federacinės valdžios stiprinimas grindžiamas tuo, kad federacinė valstybė gali geriau spręsti modernios visuomenės ekonomines ir socialines problemas. Todėl federaciniam teisiniui reguliavimui siūloma teikti vis didesnę prioritetą.

4. Kompetencijos padalijimas tarp federacijos ir jos subjektų gali sukelti Konstitucijos interpretacijos problemų. Tokiu atveju sprendimą priima konstitucinės federalinės priežiūros institucijos. Šie sprendimai turi apsaugoti ir federacijos, ir jos narių teises. Be to, gyvenant vienoje šalyje, reikia bent minimaliai unifikuoti teisinę praktiką, kad visų federacijos piliečių statusas būtų lygus ar bent panašus visoje šalyje.

2.4. Kitokie valstybių susivienijimai (konfederacija, sandrauga, bendrija ir pan.)

Konfederacija vadinama nuolatinė valstybių sąjunga, sudaryta suverenių valstybių sutartimi neribotam laikui tam tikriems tikslams įgyvendinti. Konfederaciniai santykiai iš esmės reguliuojami tarptautinės teisės normų, nors juose yra ir kai kurių konstitucinio teisinio reguliavimo elementų.

Taigi skirtingai nuo federacijos, konfederacija yra ne sudėtinė valstybė, bet valstybių sąjunga. Konfederacija neturi bendros įstatymų leidybos, bendros vyriausybės, nėra ir bendros valstybinės valdžios sistemos. Konfederacijos sprendimus paprastai priima konfederaciją sudarančių valstybių atstovai (kongresas, konferencija). Šie sprendimai išgalioja tik juos patvirtinus valstybių – konfederacijos narių – institucijoms: parlamentams, prezidentams, vyriausybėms. Konfederacijos sprendimus kiekviena šalis vykdo per savo valstybės valdžios institucijų sistemą. Žinoma, konfederacija gali nuspręsti turėti savo parlamentą, konfederacijos vadovą (nors šalys ir toliau turi savo vadovus), savo vyriausybę. Tačiau ir šiuo atveju, skirtingai nei federacijoje, konfederacijos institucijų priimti aktai tiesiogiai negalioja šalių konfederacijos narių teritorijoje. Kad šie aktai galiotų, jie turi būti konkrečios šalies ratifikuoti. Konfederacijos nariai turi teisę šiuos aktus atmesti.

Reikėtų paminėti specifines konfederacijos formas: personalinę uniją ir realinę uniją. Personalinė unija yra tuo atveju, kai tas pats asmuo yra dviejų valstybių vadovas¹. Realinė unija sudaroma bendriems reikalams tvarkyti. Ji labai panaši į federaciją, lyg jos pradinė pakopa. Istorinis rea-

¹ Teisinėje literatūroje nurodomi istoriniai personalinės unijos pavyzdžiai: XVIII a. Anglija ir Hanoveris, XV–XVI a. Lenkija–Lietuva, valdoma Jogailaičių (iki Liublino unijos), Saksų dinastijos atstovų valdoma Lenkija–Saksonija (1679–1763 m.).

linės unijos pavyzdys – JAV 1776–1789 m., Vokietija 1815–1871 m. Konfederacijos narius sieja bendra krašto gynyba, tarptautiniai santykiai, prekyba, valiuta, susisiekimas ir pan.

Galimos ir kitokios valstybių susivienijimo formos: sandraugos, sąjungos ir pan. Tokių susivienijimų pavyzdžiu gali būti Britanijos Tautų Sandrauga, jungianti beveik pusšimtį valstybių – buvusių Didžiosios Britanijos kolonijų ir pačią Didžiąją Britaniją. Tačiau ši Sandrauga turi kai kurių konstitucinio teisinio reguliavimo elementų, nes kai kurių jos narių valstybės vadovu laikomas Didžiosios Britanijos monarchas, kurį tose šalyse atstovauja generalgubernatorius. Panašiai tvarkosi ir Prancūzijos Bendrija, kurią sudaro Prancūzija ir jos buvusios kolonijos. Pagal šalies Konstituciją Prancūzijos Prezidentas yra ir šios Bendrijos vadovas, nors jo, kaip ir Didžiosios Britanijos monarcho Britų Tautų sandraugoje, vaidmuo formalus.

Savita valstybių susivienijimo forma galima laikyti Europos Sąjungą, kuri jungia 15 Vakarų Europos valstybių. Daugelis kitų Europos šalių siekia narystės joje, yra asocijuotos Europos Sąjungos narės. Europos Sąjunga turi bendrą parlamentą, kurį tiesiogiai renka valstybių – Sąjungos narių – piliečiai, o ne šių šalių parlamentai, taip pat turi savo vykdomąsias institucijas. Jų aktai kai kuriais klausimais privalomi šalims – Sąjungos narėms. Todėl nagrinėdami Europos Sąjungos teisinę padėtį, vieni autoriai teigia, kad ji yra savita konfederacijos forma, kiti mano, kad Europos Sąjunga – tarptautinė valstybių sąjunga, turinti viršnacionalinės valstybės požymių. Kartais rašoma, kad Europos Sąjunga – būsimos vieningos Europos be valstybių sienų organizacijos forma.

Dar vienas valstybių susivienijimo pavyzdys – Nepriklausomų Valstybių Sandrauga, jungianti 11 posovietinės erdvės valstybių. Ji turi bendras institucijas, kurių sprendimai kai kuriais klausimais yra privalomojo pobūdžio. Praktikoje Nepriklausomų Valstybių Sandraugos aktuose numatyta integracija yra menkai įgyvendinama.

2.5. Lietuvos valstybės sandaros forma. Lietuva – unitarinė valstybė

Lietuvos valstybės sandaros forma yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 10 str., kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius. Šia Konstitucijos norma yra įtvirtinta unitarinė valstybės sandaros forma, išreiškianti vieningos valstybės idėją. Būtent tokiai valstybės formai 1992 m. spalio 25 d. referendumu pritarė Tauta – tikroji Konstitucijos kūrėja.

Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumas ir jos nedalomumas į tam tikrus valstybinio pobūdžio darinius yra grindžiamas pilietinės lietuvių tautos bei tautos suvereniteto nedalomumu. Konstitucijos 2, 3, 4, 9 ir kitų straipsnių prasme Tauta – Lietuvos piliečių bendrija, susidariusi jų istorijos, kultūros, kalbos, teritorijos ir ūkinio gyvenimo pagrindu. Tauta – vieninga, visi Lietuvos Respublikos piliečiai turi vienodą statusą. Visus Lietuvos Respublikos piliečius jungia pastovus teisinis–politinis ryšys su savo valstybe – Lietuva. Todėl pilietinės lietuvių tautos vieningumas lemia ir šalies teritorijos sandaros vieningumą.

Pilietinei Tautai – Lietuvos valstybės kūrėjai, šalies vidaus ir išorės saugumo, teritorinio vientisumo ir tautos tapatumo garantui – priklauso suverenitetas – aukščiausių teisių, suverenųjų galių visuma. Tautos suverenitetas yra nedalus, tauta jo negali dalintis su jokia Lietuvos teritorijos gyventojų bendrija.

Lietuvos valstybės unitarinė sandaros forma yra tai, kad Lietuvoje galioja vieninga nacionalinė teisės sistema.

Lietuvos gyvenimo pagrindus nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija – vienintelis pagrindinis šalies įstatymas. Visoje šalyje galioja tam tikrus santykius reguliuojantys Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti centrinės valstybės valdžios institucijų aktai.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Lietuvoje negali būti vidaus sienų, ypatingą autonomiją turinčių teritorijos dalių. Lietuvos valstybės vientisumas – konstitucinis Lietuvos valstybės organizacijos principas. Neatsitiktinai Konstitucijos 3 str. 2 d. nustatyta, kad Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomumą, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką.

Kodėl Tauta, atkurdamą Lietuvos valstybės nepriklausomybę, nustatydamą šalies konstitucinę santvarką, pasirinko tokį valstybės sandaros modelį? Tautos vieningumo suvokimas, užsienio šalių patirtis, modernios teisinės teorijos, taip pat ir pačios Lietuvos istorinis patyrimas orientavo pasirinkti tokią šalies teritorinės organizacijos formą.

Tarpukario Lietuvos istoriniam patyrimui šiuo požiūriu tenka svarbi reikšmė. 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos skyriaus „Bendrieji dėsniai“ 5 paragrafe buvo numatyta, kad administracinę Lietuvos teritorijos padalijimą nustato įstatymai. Dėl vietos gyventojų reikalų ypatingumo iš atskirų Lietuvos sričių galėjo būti sudaryti autonominiai vienetai, kurių sienas ir teises nustatė įstatymas.

1922 m. išleistame neoficialiame leidinyje „Lietuvos valstybės Konstitucija su paaiškinimais“ nuostata, kad dėl gyventojų reikalų ypatingumo iš atskirų Lietuvos sričių gali būti sudaryti autonominiai vienetai, buvo aiškinama taip: „Tai reiškia, jog kai kurių Lietuvos kraštų gyventojams,

sakysime Klaipėdos ar Vilniaus kraštams, gali būti leidžiama vidujinį savo krašto gyvenimą tvarkyti taip, kaip jiems yra patogiau, ir turėti savus skirtingus įstatymus. Kiekvienas toks pat kraštas, kuriame veiktų anie skirtingi įstatymai ir sudarytų autonominį vienetą”¹. Analizuodami Konstitucijos nuostatas bei jų komentarą, neturėtume pamiršti to meto realijų – Lietuva siekė atgauti ir Klaipėdos kraštą, tvarkomą Antantės šalių, ir Lenkijos užgrobtą Vilniaus kraštą (Vilniaus kraštui pagal 1920 m. taikos sutartį su Rusija nustatytomis sienomis taip pat priklausė ir Gardinas, Ašmena). Manyta, kad autonomija padėtų integruotis šių sričių gyventojams į Lietuvos gyvenimą.

1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. buvo nustatyta: „Atskiri Lietuvos kraštai gali gauti tam tikru įstatymu teisę autonomiškai tvarkytis. Kiekvieno tokio krašto autonominės teisės turi būti nurodytos jo statute, suteikiamame tam tikru įstatymu. Autonominių kraštų seimeliai negali leisti įstatymų, kurie liestų visos Lietuvos ar kitų jos kraštų reikalus arba kurie būtų priešingi jos įstatymams“. Tai tolesnis tos pačios pozicijos konstitucinis patvirtinimas.

1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje panašaus turinio yra 127 str., tiesa, įtvirtintas jau ne I skyriuje „Bendrieji dėsniai“, bet XVI skyriuje „Valstybės administracinė santvarka“. Jame buvo nustatyta: „Atskiriems Lietuvos kraštams gali būti suteikta teisė autonomiškai tvarkyti tam tikrus vietos dalykus. Autonomijos teisė suteikiama ir autonomiško vietos dalykų tvarkymo ribos bei sąlygos nustatomos krašto autonomijos statute, kuris nustatomas įstatymu“.

Realiai autonomija tarpukariu naudojosi Klaipėdos kraštas (1924–1938 m.). Ją nustatė 1924 m. gegužės 8 d. Lietuvos ir Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos atstovų pasirašyta konvencija dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai ir konvencijos priedai. Nuo tada Klaipėdos kraštas tapo Lietuvos dalimi, nors centrinės valdžios teisės jame buvo ribotos. Šio krašto teisinės padėties Lietuvos sudėtyje klausimus reglamentavo Klaipėdos krašto statutas. Krašto autonomija apėmė įstatymų leidybą, administraciją, teismą, finansus. Autonomijos valdžios institucijos buvo Seimelis ir Direktorija. Autonomijos priežiūrą vykdė Prezidento skiriamas Gubernatorius, turėjęs nemažus įgaliojimus. Tačiau ši autonomija istoriškai nepasiteisino, ji buvo tik užsienio valstybių primestas Lietuvai jos dalies išskyrimas, kliudęs valstybės žemėms integruotis. Pažymėtina, kad ši autonomija labai palengvino nacistams laikinai atplėšti šį kraštą nuo Lietuvos. Todėl Konstitucijos kūrėja – Tauta – jau turėjo karčią tarpukario Lietuvos patirtį.

¹ Lietuvos valstybės Konstitucija su paaiškinimais (išleido V. Jankūnaitė). Kaunas, 1922. P. 25.

Dar viena pamoka buvo 1990–1991 m. sovietinių struktūrų bandymas, remiantis Vilniaus ir Šalčininkų rajonų „autonomijos“ idėja, telkti jėgas prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau „autonomijos“ organizatoriams nepasisėkė sukliudyti Lietuvai atgauti nepriklausomybę. Nerėmė jų ir tų vietovių gyventojai.

Rengiant 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, buvo nutarta vieningos valstybės idėją įtvirtinti aukščiausiu teisiniu lygiu. Šiai idėjai pritarė ir Tauta – tikroji šalies Konstitucijos kūrėja – 1992 m. spalio 25 d. referendumu patvirtindama Konstituciją, kurioje buvo nustatyta, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma į jokių valstybinių darinius. Taigi Tauta labai aiškiai išdėstė savo nusistatymą kurti vieningą valstybę, kurioje negali būti jokių ypatingų, autonomijos statusą turinčių, teritorinių vienetų.

Lietuvos valstybės teritorija, kaip ir kitų vieningų unitarinių valstybių teritorija, racionalaus valdymo organizavimo sumetimais yra suskirstyta į tam tikrus administracinius vienetus, kuriuose formuojamos atitinkamos valdžios įstaigos. Tai yra numatyta ir Konstitucijos 11 str.: „Lietuvos valstybės teritorijos administracinius vienetus ir jų ribas nustato įstatymas“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. vasario 18 d. nutarime pažymėjo, kad šias konstitucines nuostatas patikslina ir išplėtoja Konstitucijos X skirsnio „Vietos savivalda ir valdymas“ normos. Pirma, minėtame skirsnyje yra įtvirtintos ne mažiau kaip dvi administracinių vienetų pakopos (grandys). Antra, skirtingų pakopų (grandžių) administraciniams vienetams nustatyta skirtinga valdymo sistema: žemutiniams (t.y. pirmosios pakopos) vienetams Konstitucija laiduoja savivaldos teisę, aukštesniuosiuose (t.y. antrosios pakopos) administraciniuose vienetuose valdymą organizuoja Vyriausybė.

Minėtos konstitucinės nuostatos yra detalizuotos 1994 m. liepos 19 d. priimtame Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme, kurio pirmajame straipsnyje nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administraciniai vienetai yra apskritys ir savivaldybės. Šio įstatymo 2 str. buvo įtvirtinta, kad savivaldybės yra Lietuvos Respublikos teritorijos administracinis vienetas, kurį valdo jos gyventojų bendruomenės išrinktos savivaldos institucijos pagal Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymą ir kitus įstatymus. Savivaldybė sudaroma iš gyvenamųjų vietovių. Pagrindiniai savivaldybės steigimo kriterijai yra jos pasirengimas tvarkyti ir prižiūrėti savo aplinką, komunalinį ūkį, teikti gyventojams paslaugas ir vykdyti kitas funkcijas, numatytas Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme.

Apskritis yra Lietuvos Respublikos teritorijos aukštesnysis administracinis vienetas, kurio valdymą organizuoja Lietuvos Respublikos Vy-

riausybė pagal Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymą ir kitus įstatymus.

Apskritis sudaroma iš savivaldybių teritorijų, pasižyminčių socialinių, ekonominių ir etnokultūrinių interesų bendrumu.

Taigi Lietuvos administraciniuose vienetuose susiformavo dvi valdymo sistemos: savivaldos sistema, organizuojama žemesnės pakopos administraciniuose vienetuose (įstatyme įvardytuose savivaldybėmis), ir vietinio valdymo sistema, kurią aukštesnės pakopos vienetuose (apskirtyse) organizuoja Vyriausybė. Kaip matote, Lietuvoje vadovautasi kontinentine tradicija, derinančia vietinį valdymą ir savivaldą, o ne anglosaksų modeliui (visiška decentralizacija – visų grandžių administracinių vienetų savivalda). Todėl Lietuvai kaip unitarinei valstybei būdinga santykinė decentralizacija.

3 poskyris

POLITINIS REŽIMAS

3.1. Sąvoka. Politinių režimų klasifikavimas

3.2. Demokratinis politinis režimas

3.3. Nedemokratiniai politiniai režimai

3.4. Lietuvos valstybė – demokratinė respublika

3.1. Sąvoka. Politinių režimų klasifikavimas

Valstybės politinio režimo sąvoka įvardijama būdų ir priemonių, kuriomis įgyvendinama valstybės valdžia, visuma. Tai trečias valstybės formos elementas. Valstybės valdymo bei valstybės sandaros formos neparodo, kokiais būdais valdžia realizuojama, kokie yra valstybės valdžios ir žmonių santykiai, kaip valstybės valdžios institucijos tvarko žmonių reikalus, ar pripažįstama vietos savivalda, kaip politiniame procese dalyvauja piliečiai, jų susivienijimai ir t.t. Šiems klausimams atskleisti ir vartojama valstybės politinio režimo sąvoka.

Teisinėje literatūroje kai kurie autoriai siūlo vietoj sąvokos „politinis režimas“ vartoti sąvoką „valstybinis režimas“¹. Teigiama, kad sąvoka „po-

¹ Tokio siūlymo argumentai dėstomi knygoje „Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran“ (pod obščei redakciji M. V. Baglaja, J. I. Leibo, P. M. Entina). Moskva, Norma, 2000. S. 140–141.

litinis režimas“ – kur kas platesnė, apimanti ne tik valstybės, bet ir kitų politinių institutų (politinių partijų ir judėjimų, kitų visuomeninių organizacijų ir kt.) funkcionavimo praktiką. Todėl ši sąvoka labiau tiktų politikos mokslams. Tuo tarpu „valstybinis režimas“ apibūdina tik pačios valstybės veiklos formas ir metodus, todėl šią sąvoką labiau tinka naudoti teisės moksluose.

Atrodo, toks siauresnės sąvokos išskyrimas – dirbtinis. Juolab, kad nagrinėjant „valstybinį režimą“, iš esmės remiamasi „politiniam režimui“ apibūdinti naudojamais kriterijais. Manytume, kad valstybės išskyrimas iš politinės sistemos tik kliudys geriau suprasti valstybės valdžios įgyvendinimo specifiką. Todėl esame linkę ir toliau naudoti „politinio režimo“ sąvoką.

Taigi „politinis režimas“ apibūdina valstybės valdžios įgyvendinimo būdus ir priemones. Pažymėtina, kad kiekvienos šalies valstybės valdžia prireikus taiko prievartą. Kita vertus, net ir nedemokratinės šalies įstatymai gali skelbti, jog jie įtvirtina demokratinėse šalyse pripažįstamas vertybes. Šiuo atveju, norint suprasti politinio režimo esmę, vien nagrinėti teisės normų nepakanka. Taip pat svarbu jų taikymo praktika, neretai suteikianti teisiniam reguliavimui kitą turinį.

Nepamirškime ir teisės kaip tam tikro idėjų tapsmo teisės normomis ir jų reguliuojamų santykių sampratos. Todėl nagrinėjant „politinį režimą“, taip pat svarbu suvokti, koks šalyje įtvirtintos santvarkos ideologinis pagrindas, kokiomis idėjomis vadovaujama kuriant teisės normas. Yra dvi koncepcijos. Viena jų grindžiama valstybės ir teisės kaip savo valios primetimo, kaip visuomenės pajungimo tam tikriems tikslams samprata, o kitai būdinga valstybės ir teisės kaip socialinio kompromiso, interesų derinimo priemonių, prigimtinių žmogaus teisių apsaugos supratimas.

Nagrinėjant įvairių šalių konstitucijas ir įstatymus, kuriuose įtvirtinti politinio režimo norminiai pagrindai, turime aiškintis, kaip juose traktuojamas valstybės valdžios šaltinis (vienu atveju tai tauta, kitu – proletariatas, darbo žmonės ar visaliaudinė visuomenė ir t.t.), kokie nustatyti valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo pagrindai (valdžių padalijimas ar monolitinė valdžios sistema), kaip suvokiamos ir įtvirtinamos asmens teisės, laisvės ir pareigos (koks jų katalogas, pagrindinių teisių prigimtinės kilmės pripažinimas ar nepripažinimas ir t.t.), pripažintas ar paneigiamas politinis pliuralizmas (ar priešingai – skelbiamas vienos ideologijos, vienos partijos monopolis), pripažįstama ar paneigiama savivalda ir t.t.

Politinio režimo studijos būtų mažai ko vertos, jei nebūtų nagrinėjama ir teisės įgyvendinimo praktika. Jau minėjome, kad neretai, vien vertindami teisinį reguliavimą, galėtume sudaryti klaidingą įspūdį apie valdžios įgyvendinimo pobūdį. Teisinių santykių analizė padeda suprasti

tikrąją politinio režimo esmę: ar šalyje valstybės ir asmens santykiuose gerbiamos pagrindinės teisės ir laisvės, ar jos paminamos dėl „didžiųjų“ tikslų.

Politinėje ir teisinėje literatūroje siūlomos įvairiausios politinių režimų klasifikacijos. Jas lemia pasirinktas klasifikavimo kriterijus. Jeigu, tarkim, klasifikavimo pagrindu imsime šalyje legaliai veikiančių politinių partijų skaičių, galime skirti vienpartinį ar daugiapartinį politinį režimą. Kiti siūlo vadovautis šalies ekonominio ir politinio išsivystymo lygiu, treptiems svarbu šalies civilizacijos tipas, politinio režimo stabilumas ar nestabilumas ir t.t.

Labiausiai paplitęs valstybių politinio režimo skirstymas į 1) demokratinį ir 2) nedemokratinį. Apibūdinant demokratinį režimą, pabrėžiama, kad jo esmė: „<...> liaudies valdžia, vykdoma liaudies ir liaudies labai <...>”¹. Nedemokratinis politinis režimas yra tautos savęs valdymo (*self-government*) sampratos antipodas.

3.2. Demokratinis politinis režimas

Apibūdinant valstybės demokratinį politinį režimą (gr. *demokratia* – liaudies valdžia), reikia atsakyti į du klausimus: kas valdo ir kaip valdo? Demokratinėje santvarkoje valdžios šaltinis – tauta. Aukščiausios valstybės valdžios institucijos įgaliojimus gauna iš tautos. Tauta tiesiogiai gali priimti sprendimus svarbiausiais valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimais. Svarbus demokratinio politinio režimo aspektas – valstybės valdžios įgyvendinimas bendrais tautos interesais, kai valstybės veiksmai grindžiami daugumos sprendimu, tačiau taip pat gerbiamos ir mažumos teisės. Žmogaus pagrindinių teisių ir laisvių pripažinimas, valstybės valdžios galių ribojimas teise – pamatiniai demokratinio politinio režimo bruožai.

Demokratinio valdymo ištakų reikia ieškoti antikinės Graikijos miestų–valstybių bei senovės Romos respublikos santvarkoje. Demokratijos raida, jos įtvirtinimas daugelio valstybių santvarkoje – ilgas, neretai skausmingas procesas. Juolab, kad dažnai užsimezgsią tam tikrą demokratijos formą keitė imperatoriaus, karaliaus ar senjoro valdžia. Net ir XX a. Antrasis pasaulinis karas stipriai sukrėtė Vakarų demokratijos pagrindus. Tačiau demokratinio valdymo idėja – gyvybinga.

Neretai, kalbant apie šiuolaikinį demokratinį valdymą, vartojama „Vakarų demokratijos“ sąvoka. „Vakarų demokratija“ – tai ne geografinė sąvoka. Tai sąvoka, kuria pabrėžiama demokratijos kilmė, jos ryšys su

¹ *Lincoln A. Gettysburg Address (1863). Basic Readings in U.S. Democracy* (edited by Melvil I. Urofsky). Washington, United States Information Agency, 1994. P. 163.

Vakarų civilizacijos vertybėmis. Ši sąvoka atspindi tam tikrą demokratijos tipą. Demokratija – universalus siekis, būdingas visoms, tam tikrą išsivystymo lygį pasiekusioms, tautoms.

Ne vienos šalies konstitucijoje yra tiesiogiai skelbiamas demokratinis valstybės pobūdis. Antai Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio įstatymo 20 str. nustatyta: „Vokietijos Federacinė Respublika yra demokratinė ir socialinė federacinė respublika“, Italijos Konstitucijos 1 str. skelbiama: „Italija – demokratinė respublika, grindžiama darbu“. Konstitucijose taip pat tiesiogiai įtvirtinami tokie demokratinio politinio režimo elementai: Tauta – valstybės valdžios šaltinis, valdžių padalijimo principas, pliuralistinė demokratija, pilietinės ir politinės asmens teisės ir laisvės bei jų garantijos, savivaldos teisė ir t.t.

Kokie požymiai leistų identifikuoti demokratinį režimą? Jean-Louis Quermonne siūlė vadovautis penketu pagrindinių bruožų¹, kurie apibūdina Vakarų demokratiją.

Pirmas bruožas atskleidžia valdančiųjų parinkimo būdą – Vakarų demokratijose tai laisvi rinkimai. Rinkimai laikomi laisvais, jei jie atitinka bent tris sąlygas: laisvas kandidatų iškėlimas (jis susijęs su laisva politinių partijų veikla), visuotinė ir lygi rinkimų teisė (ją geriausiai apibūdina anglų posakis: „*One man, one vote*“), balsavimo laisvė (laisva rinkimų kampanija ir nekontroliuojamas balsavimas).

Antras bruožas – valdymo teisė priklauso daugumai, t.y. vyriausybę sudaro laimėjusi parlamento rinkimus dauguma ar laimėjęs prezidento rinkimus šalies vadovas.

Trečias bruožas – opozicijos teisių pripažinimas. Opozicija turi teisę laisvai kritikuoti valdžios veiksmus ir naujų rinkimų metu siekti tapti dauguma. Demokratijai būdinga politinių jėgų kaita.

Ketvirtas bruožas – konstitucionalizmo principų pripažinimas ir jų įgyvendinimas: valdžia formuojama ir veikia pagal konstituciją, pripažįstama valdžios aktų atitikimo konstitucijai kontrolė.

Penktas bruožas (susijęs su ketvirtu) – piliečių pagrindinių teisių ir laisvių pripažinimas ir garantavimas.

Apibūdinant demokratinę valstybės santvarką, gali būti vartojamas ir kiek kitoks šių santvarką atskleidžiančių elementų derinys. Pasak Georges'o Vedelio, demokratinę valstybę apibūdina tokie principai:

- „– Konstitucijos buvimas ir jos laikymasis;
- visuotinai laisvi ir autentiški rinkimai;
- valdžių nesumašymas²;
- individų ir jų grupių teisių ir laisvių pripažinimas ir garantavimas;

¹ *Quermonne J.-L.* Les régimes politiques occidentaux. 3e édition. Paris, Éditions du Seuil, 1994. P. 18–19.

² T.y. valdžių padalijimas.

– teisinė valstybė”¹.

Kiti autoriai, bandydami valstybės politinį režimą apibūdinti konstitucinės teisės aspektu², išskiria tokius demokratinio politinio režimo bruožus:

- 1) demokratinių piliečių teisių ir laisvių pripažinimas, užtikrinantis galimybę piliečiams savarankiškai ir aktyviai dalyvauti tvarkant visuomenės bendrus reikalus;
- 2) politinis pliuralizmas – valstybėje veikia įvairios politinės partijos ir organizacijos, kurios nustatyta tvarka rungtis dėl vadovavimo visuomenei; visos politinės partijos turi vienodas teises galimybes; laisvai veikia opozicinės partijos, siūlančios alternatyvius Vyriausybės politikai sprendimus; laisvi rinkimai – svarbiausių valstybės institucijų sudarymo būdas;
- 3) valdžių padalijimo principo realus įgyvendinimas;
- 4) parlamento kaip tautos atstovybės – aukščiausios įstatymo leidimo institucijos – funkcionavimas; tik parlamentas priima įstatymus, reguliuojančius svarbiausius visuomeninius santykius; parlamentas nustato valstybės vidaus ir užsienio politikos pagrindus, tvirtina biudžetą, kontroliuoja Vyriausybę. Parlamentas priima sprendimus balsų dauguma, tačiau taip pat laiduojamos ir mažumos, politinės opozicijos, teisės;
- 5) įvairių politinių pažiūrų laisva propaganda, jeigu šios pažiūros nekviečia griebtis smurto, nepažeidžia visuomenės moralės ir bendrų elgesio normų, nesikėsina į kitų piliečių teises.

Taigi visais atvejais nagrinėjant demokratinį režimą, iš esmės remiamasi tais pačiais kriterijais. Jeigu šalyje kuris nors iš nurodytų požymių pažeidžiamas, galima kalbėti tik apie pusiau demokratinį ar ribotos demokratijos režimą.

Demokratija apibūdinama ir atskleidžiant tam tikrus politinio gyvenimo mechanizmus. Tai daugiapartiškumas ar mažiausiai dvipartiškumas su pripažinta opozicija (t.y. turinčia konstitucijos garantuotą statusą), laisvi, sąžiningi ir konkurencinio pobūdžio rinkimai, valdžios kaita, pilietinės visuomenės kontravaldžių (ypač žiniasklaidos) institutai³.

Bandymas apibrėžti demokratinį politinį režimą yra neatsiejamas nuo konstitucionalizmo pagrindų įtvirtinimo: Konstitucijos, kaip žmogaus

¹ *Vedel G.* Les options juridiques fondamentales. Le processus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. Les éditions du Conseil de l'Europe. Strasbourg, 1994. P. 37.

² Čirkin V. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran. Moskva, Jurist, 1997. S. 185.

³ *Druot G.* Le rôle des médias face au pouvoir politique dans une démocratie pluraliste // L'application des dispositions relatives aux médias dans une démocratie pluraliste. Strasbourg, Editions du Conseil de l'Europe, 1995. P. 19.

pagrindines teises ginančios ir valstybės valdžios galių ribojančio aukščiausios galios dokumento, pripažinimo, valdžių padalijimo, politinio gyvenimo pliuralizmo, renkamos tautos atstovybės – parlamento – laisvo funkcionavimo. Tik vieną demokratijos formulę rasti sunku. Matyt, bene geriausiai demokratinio valdymo esmę yra apibūdinęs garsusis Hansas Kelsenas¹, teigdamas, kad demokratija – tai „tendencija tapatinti valdančiuosius su valdomaisiais“. Tokiame apibūdinime matome ir tautos valdžios įgyvendinimo esmę, ir jos raidos perspektyvas.

3.3. Nedemokratiniai politiniai režimai

Nedemokratinis politinis režimas yra priešingybė demokratiniam. Jį irgi reikėtų analizuoti atsižvelgiant į kriterijus, kuriais rėmėmės apibūdinami demokratinį politinį režimą. Tik rezultatai būtų skirtingi. Nedemokratiniai režimai skirstomi į autoritarinius ir totalitarinius. Šie režimai skiriasi demokratijos principų paneigimo lygiu.

Autoritariniam režimui būdinga:

- 1) piliečių demokratinų teisių ir laisvių ribojimas, piliečiams neleidžiama savarankiškai ir laisvai dalyvauti formuojant valstybės politiką;
- 2) pripažįstamas tik ribotas politinis pliuralizmas (leidžiama veikti tik kai kurioms politinėms organizacijoms, jų veikla taip pat apribota, valstybinės reikšmės sprendimus priima vien valdančioji partija ar grupuotė, organizuojami parlamentiniai „valymai“, politinės opozicijos teisės pažeidžiamos, leidiniai cenzūruojami, opozicijos lyderiams taikomos įvairios sankcijos);
- 3) nors valdžių padalijimo principas konstitucijoje nepanaikinamas, tačiau praktiškai jo nepaisoma. Šalies prezidentas ar vyriausybė išibrauna į įstatymų leidybą, o jų aktai faktiškai svarbesni nei įstatymai. Teismų veiklą kontroliuoja vykdomoji valdžia;
- 4) politinis vadovavimas perduodamas į vieno asmens ar grupės rankas be rinkimų – rinkimai organizuojami taip, kad piliečiai iš tikrųjų pasirinkimo teisės neturi;
- 5) ribojamas politinės ideologijos pliuralizmas (t.y. galima skleisti tik tokias pažiūras, kurios neprieštarauja valdžios remiamai ideologijai);
- 6) ginkluotosios pajėgos, jų vadovybė neretai įgauna svarbią politinę reikšmę.

¹ Apie tai žr.: *Kelsen H. La démocratie, sa nature, sa valeur. Paris, Sirey, 1932 (réédité en 1988 par Economica).*

Valstybių autoritarinio politinio režimo pavyzdžiai galėtų būti F. Franco valdyta Ispanija, A. Pinocheto valdoma Čilė (1973–1990 m.), Pietų Korėja XX a. 70–80 metais, Suharto laikų Indonezija (1967–1998 m.) ir kt.

Totalitariniam režimui būdinga visiškas asmens pajungimas valstybei. Totalitarinė valstybė siekia reguliuoti visas visuomenės gyvenimo sritis.

Totalitarinis režimas grindžiamas įvairiomis koncepcijomis. Tai gali būti rasistinės teorijos, nacionalistinės idėjos, marksistinės proletariato diktatūros valstybės, vedančios visuomenę į „šviesią“ ateitį, teorija ir kitos doktrinos.

Totalitariniam režimui būdinga:

- 1) piliečių demokratinių teisių ir laisvių neigimas, piliečiai neturi pasirinkimo teisės; ne tik pasisakymas prieš valdančiąją partiją ar grupuotę, valstybės lyderį, bet ir paprasta režimo kritika laikoma nusikaltimu;
- 2) politinis vadovavimas šalyje nėra užtikrinamas laisvais rinkimais; paprastai egzistuoja viena legali partija (kartais leidžiamos satelitinės partijos, kurios yra kontroliuojamos), o partijos vadovavimas visuomenei neretai įtvirtinamas net šalies konstitucijoje. Rinkimai kontroliuojami, todėl yra formalūs, rinkėjai neturi pasirinkimo teisės, kartais rinkimai iš viso nerengiami. Oficialūs rinkimų rezultatai visada palankūs valdančiajai jėgai ir neatspindi tikro rinkėjų požiūrio;
- 3) likviduotas politinis pliuralizmas, mažumų teisės nepripažįstamos, politinė opozicija persekiojama ir nelegali. Valdančiosios partijos, valstybės vadovo, karinės vadovybės žinioje yra visos visuomeninės organizacijos. Sukuriamas vieningas politinio viešpatavimo mechanizmas. Neretai skelbiamas partijos ir valstybės susiliejimas, vienintelės valdančiosios partijos institucijos kontroliuoja visas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis;
- 4) atmetamas valdžių padalijimo principas ir įtvirtinamas valdžios vienybės valstybėje principas (tarybų valdžia, fiurerio valdžia ir t.t.). Paneigiamos atstovaujamosios institucijos, faktiškai nėra savi-valdos;
- 5) vieninga visiems privaloma politinė ideologija (pvz.: buvusios Sovietų Sąjungos vadovaujamoje socialistinių šalių stovykloje tokia ideologija buvo marksizmas–leninizmas);
- 6) teisminė valdžia turi tik formalią laisvę, faktiškai ji yra valdančios partijos represinė struktūra;
- 7) svarbus „jėgos“ struktūrų (kariuomenės, valstybės saugumo ar slaptosios policijos, vidaus pajėgų) vaidmuo, neretai valstybė įgauna nebemaskuojamą militaristinį pobūdį.

Totalitarinių valstybių pavyzdžiai galėtų būti buvusi SSRS (iki „pertvarkos“), fašistų valdymo laikų Italija ar nacistinė Vokietija. Mūsų laikų autoritarinio politinio režimo geriausia iliustracija – Korėjos liaudies demokratinė respublika. Žinoma, autoritarinės valstybės požymiai konkrečioje šalyje gali būti modifikuoti, galimi įvairūs konkretūs totalitarinių režimų modeliai.

3.4. Lietuvos valstybė – demokratinė respublika

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. įtvirtinta: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Taigi pagrindiniame šalies įstatyme skelbiamas demokratinis politinis režimas.

Nagrinėdami Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožus, asmens teises ir laisves, Lietuvos valstybės valdžios organizacijos, valstybės valdymo formos klausimus, tam tikru aspektu palietėme ir Lietuvos valstybės demokratinio režimo klausimą. Kita vertus, nagrinėdami šalies politinį režimą, turėsime nuolat grįžti prie tokių klausimų: kas yra valstybės valdžios šaltinis? Kokios konstitucinės teisės ir laisvės, taip pat jų garantijos, yra įtvirtintos nacionalinėje teisėje? Kaip organizuojamos ir funkcionuoja valstybės valdžios institucijos?

Antra aplinkybė – tai demokratijos realumas. Demokratija, norint ją laikyti realia kategorija, turi būti ne tik skelbiama, bet ir realiai įgyvendinama. Taigi demokratijos instituto įtvirtinimo analizė turi apimti ne tik teisės normų nagrinėjimą, bet ir jų įgyvendinimo Lietuvoje praktiką.

Kokiomis vertybėmis yra grindžiama Lietuvos Respublikos Konstitucija? Tai tautos suverenitetas, valdžios galių ribojimas Konstitucija, valstybės valdžių padalijimas, pagrindinių teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis ir t.t.

Išeities, pozicija, tyrinėjant šalies politinį režimą, – požiūris į Tautą kaip valstybės kūrėją, valstybės valdžios šaltinį ir pagrindą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str., įtvirtinančią demokratinę respubliką, papildo Konstitucijos 2 str. nuostatos: 1) Lietuvos valstybę kuria Tauta; 2) suverenitetas priklauso Tautai. Vadinasi, pripažįstamas demokratiniam valdymui būtinas imperatyvas – Tauta yra vienintelė valstybės kaip politinės organizacijos, kaip Tautos gyvenimo tam tikros formos, kūrėja, kad aukščiausios suverenios galios priklausytų tautai, o ne kuriam nors sluoksniui, grupei ar asmeniui. Tautos suvereniteto, jos aukščiausiosios valdžios pobūdžio sampratai svarbios ir Konstitucijos 3 str. nuostatos, teigiančios,

kad niekas negali varžyti ar riboti tautos suvereniteto, savintis visai tautai priklausanti suverenių galių. Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorinį vientisumą, konstitucinę santvarką.

Logiškas konstitucinio tautos visavaldiškumo įtvirtinimo tęsinys – Konstitucijos 4 str.: „Aukščiausią suverenią galią tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“. Šiuo atveju suvereniteto įgyvendinimas tiesiogiai atspindi ir demokratinį Lietuvos bendro gyvenimo klausimų sprendimo pobūdį. Konstitucijos 4 str. dera su Konstitucijos 33 str. 1 d., kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį ir tiesiogiai, ir per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą.

Šalies politinio režimo konstitucinio įtvirtinimo analizei svarbios Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatos, kad svarbiausi valstybės ir tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu (Konstitucijos 9 str. 1 d.). Įstatymo nustatytais atvejais referendumą skelbia Seimas. Referendumas tai pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas.

Konstitucijoje taip pat yra įtvirtinta ir piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė (pagal Konstitucijos 68 str. 2 d. įstatymų leidybos iniciatyvos teise gali pasinaudoti ir Lietuvos Respublikos piliečiai. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali Seimui teikti įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti), peticijos teisė.

Piliečiai dalyvauja valstybės valdyme ir išrinkdami Seimą, Respublikos Prezidentą, savivaldybių tarybas. Rinkimai – tautos valios išraiška, atstovaujamosios demokratijos pagrindas.

Svarbus Konstitucijoje įtvirtinto Lietuvos politinio režimo bruožas – prigimtinių teisių ir laisvių pripažinimas ir jų įtvirtinimas Konstitucijoje. Konstitucijos 18 str. įtvirtinta, kad žmogaus teisės ir laisvės prigimtinės. Vadinasi, žmogaus teisės ir laisvės atsiranda ne valstybės valia, bet žmogus jas įgyja gimdamas. Šios teisės – pirminis ir svarbiausias pradai, teisių vertybių skalėje užimantis aukščiausią vietą. Pagrindinių teisių pripažinimas, jų apsauga – svarbiausias konstitucinės demokratinės valstybės uždavinys. Žmogaus teisės lemia asmens ir valstybės santykių pobūdį, valstybės įstaigų ir pareigūnų veikla vertinama pagal tai, ar ji padeda įkūnyti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Neatsitiktinai Konstitucijos 5 str. 3 d. įtvirtinta, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Pagrindinių teisių institutas neleidžia pernelyg didelio valstybės dominavimo asmens atžvilgiu ir reikalauja, kad valstybės įstaigos, pareigūnai saugotų ir gintų pagrindines teises, jų nepažeistų ir neleistų kitiems daryti tokių pažeidimų.

Šalies politiniam režimui apibūdinti ne mažiau svarbu, ar pripažįstamos teisės ir laisvės, kurios sudaro būtinas prielaidas dalyvauti tvarkant bendrus reikalus. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje rasime demokratinėje valstybėje pripažįstamų teisių ir laisvių katalogą. Tai teisė turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti (Konstitucijos 25 str.). Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime konstatavo, kad laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos skleidimas yra ypač svarbus demokratinų procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, taip pat ir politinių, bei visos tautos valios formavimą. Konstitucinio Teismo nuomone, būtent dėl to informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas. Ne mažiau svarbios ir kitos teisės bei laisvės: minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė (Konstitucijos 26 str.), teisė dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat teisė lygiomis sąlygomis stoti į valstybinę tarnybą (Konstitucijos 33 str. 1 d.), rinkimų teisė (34 str.), teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei jų tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams (Konstitucijos 35 str.), teisė rinktis be ginklo į taikius susirinkimus (Konstitucijos 36 str.), teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą (Konstitucijos 33 str. 3 d.) ir kt.

Naudodamiesi Konstitucijoje įtvirtintomis teisėmis ir laisvėmis, Lietuvos Respublikos piliečiai turi teises galimybes dalyvauti tvarkant bendrus reikalus. Pagal Konstituciją, asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Teisminė gynyba – svarbiausia šių teisių ir laisvių užtikrinimo teisinė garantija.

Valstybės valdžios organizavimas remiasi valdžių padalijimo principu – dar vienas demokratinio režimo teisinio įtvirtinimo aspektas. Konstitucijos 5 str. nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė ir Teismas. Valdžios galias riboja Konstitucija. Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Šiomis Konstitucijos normomis, kurių turinys detalai atskleidžiamas kituose Konstitucijos straipsniuose, įtvirtintas valstybės valdžių padalijimo principas. Konstitucijos 5 str., kuris nustato, valstybės valdžios institucijas, vykdančias valstybės valdžią, turinį atskleidžia kiti Konstitucijos skirsniai, nustatantys konkrečių valdžios institucijų organizaciją ir funkcionavimą: V skirsnis „Seimas“, VI skirsnis „Respublikos Prezidentas“, VII skirsnis „Vyriausybė“, IX skirsnis „Teismas“. Kiekviename iš šių skirsnių nustatoma atitinkamos valstybės valdžios institucijos sudarymo tvarka, būdingos funkcijos, taip pat šių institucijų kompetencija, santykiai su kitomis valstybės valdžios institucijomis. Konstitucijos normomis įtvirtintas valstybės valdžios institucijų savarankiškumas, jų pusiausvyra bei tarpusavio sąveika.

Nagrinėjant valstybės valdžios institucijų sistemą, būtina pažymėti, kad įstatymų leidybos funkciją vykdo Seimas (ir tauta referendumu taip pat gali priimti įstatymus). Seimui – Tautos atstovybei – būdinga demokratinė šalių įstatymų leidžiamosios institucijos teisinė padėtis. Parlamentiniai debatai, parlamentinės daugumos ir mažumos santykiai atskleidžia naujus demokratinės sistemos aspektus. Ne mažiau svarbus valstybės valdžios atitikimo demokratijos reikalavimams kriterijus – teisėjų ir teismų nepriklausomybės įtvirtinimas. Tik nepriklausoma teisminė valdžia gali apsaugoti asmens teises ir laisves, užkirsti kelią valdžios institucijų ar pareigūnų piktnaudžiavimui. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje sudarytos visos prielaidos teisingumui įgyvendinti.

Valstybės valdžios institucijų renkamumas – demokratinio politinio režimo bruožas. Šio bruožo konstitucinį įtvirtinimą regime ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 4 str. nuostatoje apie tautos suverenios galios vykdymą per demokratiškai išrinktus atstovus (taip pat ir 33 str. 1 d. nuostatoje, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį ir per demokratiškai išrinktus atstovus), ir Konstitucijos V skirsnio „Seimas“ nuostatose apie Seimo narių – Tautos atstovų rinkimus (Konstitucijos 55 str. 1 d. nustatyta, kad Seimą sudaro tautos atstovai – 141 Seimo narys, kurie renkami ketveriems metams remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu), VI skirsnio „Respublikos Prezidentas“ 78 str. 2 d. nuostatoje, kad Respublikos Prezidentą renka Lietuvos Respublikos piliečiai penkeriems metams, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu, ir Konstitucijos 119 str. 2 d. nuostatoje, kad savivaldybių tarybų narius trejiems metams renka administracinio vieneto gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu.

Apibūdinant valstybės politinį režimą, pažymėtini ir kiti svarbūs jo institutai: vietos savivaldos buvimas, masinės informacijos priemonių cenzūros draudimas bei draudimas valstybei, politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms monopolizuoti masinės informacijos priemones.

Žinoma, ne mažiau svarbu, kad Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtinti demokratiniai institutai realiai funkcionuotų, kad politinio proceso dalyviai laikytųsi teisės nustatytų elgesio taisyklių. Realus visuomenės pliuralizmas, informacijos laisvė, laisvi ir reguliarūs rinkimai, valdžios institucijų sudarymas pagal rinkimų rezultatus, korektiški daugumos ir mažumos santykiai, grindžiami supratimu, kad sprendimai priimami balsų dauguma, tačiau taip pat ir gerbiant mažumos teises, – tikrovės elementai, atskleidžiantys realiąją demokratijos padėtį Lietuvoje.

Šių procesų vertinimą palikime politikos mokslams. Tiesa, baigiant reikėtų pažymėti, kad Lietuva, įtvirtinusi teisinius demokratijos pagrindus,

dus, kasmet vis tvirčiau jaučiasi demokratinio valdymo sistemoje. Nors procesas – anaipol ne vien sėkmė. Ne taip paprasta išmokti derinti įvairius interesus, rasti kompromisus. Nereikėtų abejoti Raymond'o Arono žodžiais: „Sveika demokratija – ta, kurioje piliečiai laikosi ne tik konstitucijos, reglamentuojančios politinės kovos sąlygas, bet ir visų įstatymų, kurie formuoja sąlygas, kuriose tenka veikti atskiriems asmenims. Tačiau taisyklių ir įstatymų laikytis maža. Reikia dar kažko – kas nekodifikuota ir todėl kas tiesiogiai nėra susijęs su įstatymų laikymusi – kompromiso jausmo“¹. Pirmas šalies nepriklausomo gyvenimo dešimtmetis teikia vilčių tikėti šalyje įsitvirtinusio demokratinio politinio režimo patvarumu.

¹ *Aron R. Demokratija i totalitarizm. Moskva, Tekst, 1993. S. 71.*

IX skyrius

NEVALSTYBINĖS ORGANIZACIJOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

- 1 poskyris. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų teisinio reglamentavimo konstituciniai pagrindai*
- 2 poskyris. Politinės partijos ir politinės organizacijos*
- 3 poskyris. Visuomeninių organizacijų teisinė padėtis*
- 4 poskyris. Religinės bendruomenės ir bendrijos*

1. Savarankišką konstitucinės teisės institutą sudaro teisės normos, reglamentuojančios visuomeninius santykius, susijusius su institucijų, dalyvaujančių įgyvendinant politinę valdžią, veikla. Konstitucinės teisės doktrinoje šios teisės normos yra vadinamos politinės sistemos institutu. Politinė sistema – tai visuma institucijų (organizacijų), tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvaujančių įgyvendinant politinę valdžią. Svarbią šios sistemos dalį sudaro nevalstybinės organizacijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ir asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams. Politinių partijų, kitų politinių ir visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja įstatymas.

Viešojo pobūdžio nevalstybinės organizacijos – konstitucinių santykių subjektai – svarbus politinės sistemos elementas. Būtent šių organizacijų teisinio reglamentavimo ypatumus ir aptarsime šiame vadovėlio skyriuje.

2. Devintą skyrių sudaro keturi poskyriai: „Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų teisinio reglamentavimo konstituciniai pagrindai“, „Politinės partijos ir politinės organizacijos“, „Visuomeninių organizacijų teisinė padėtis“, „Religinės bendruomenės ir bendrijos“.

3. Pirmiausia aptarsime politinių partijų ir visuomeninių organizacijų at-ribojimo kriterijus konstitucinės teisės doktrinoje ir įstatymų leidyboje, šių organizacijų steigimo ir veiklos konstitucinius pagrindus ir apribojimus. Taip pat reikės panagrinėti tokius klausimus, kaip politinių partijų institucionalizavimas, politinių partijų ir politinių organizacijų sąvoka, jų funkcijos, steigimo tvarka, veiklos principai ir teisinės garantijos, finansavimo šaltiniai ir

finansinė kontrolė, veiklos sustabdymas ir nutraukimas. Aptarsime politinių partijų klasifikavimo kriterijus bei partines sistemas.

Taip pat nagrinėsime visuomeninių organizacijų funkcijas, jų steigimą ir veiklą, apibūdinsime visuomeninių organizacijų rūšis (pvz.: profesinių sąjungų, meno kūrėjų organizacijų ir kt.), teisinio reglamentavimo ypatumus. Nemenką dėmesį teks skirti religinių bendrijų ir bendruomenių teisei padėčiai Lietuvos Respublikoje.

1 poskyris

POLITINIŲ PARTIJŲ IR VISUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ TEISINIO REGLAMENTAVIMO KONSTITUCINIAI PAGRINDAI

1.1. Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos konstitucinėje teisėje

1.2. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos konstituciniai principai ir apribojimai

1.1. Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos konstitucinėje teisėje

Konstitucinės teisės doktrina pripažįsta, kad konstitucinių teisinių santykių subjektai yra ne tik valstybės valdžios institucijos, tiesiogiai įgyvendinančios politinę valdžią, bet ir nevalstybinės (visuomeninės) organizacijos, dalyvaujančios įgyvendinant politinę valdžią netiesiogiai. Visuma organizacijų (institucijų), tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvaujančių įgyvendinant politinę valdžią, sudaro vieningą valstybės politinę sistemą. Nevalstybinių (visuomeninių) organizacijų buvimas liudija valstybės demokratinį pobūdį, visuomenės aktyvumą ir pilietiškumą. Tai svarbus pilietinės visuomenės elementas. Nevalstybinės (visuomeninės) organizacijos atlieka tarpininko vaidmenį tarp valstybės ir visuomenės, realizuoja piliečių interesus pagrindinėse valstybės gyvenimo srityse.

Dėl sąvokos „visuomeninė organizacija“ konstitucinės teisės moksle nėra vieningos nuomonės. Šios sąvokos vartojimas dažnai priklauso nuo to, kokių kriterijų laikosi teisininkai, klasifikuodami visuomeninius junginius, veikiančius valstybėje. Valstybės atžvilgiu visuomenė siaurąja prasme – tai visi socialiniai junginiai, išskyrus pačią valstybę.

Pvz.: M. Römeris pagal organizuotumo kriterijų skyrė organizuotus ir neorganizuotus socialinius junginius. Organizuotus junginius jis vadino

socialinėmis organizacijomis arba korporacijomis, o neorganizuotus – socialinėmis grupėmis¹.

Socialinėms grupėms, kurios, anot M. Römerio, sudaro senesnę ir pastovesnę tipą, būdinga įpročių režimas, veikimo palaidumas, tuo tarpu socialinėms organizacijoms – statutinės teisės (įstatymo) režimas ir veikimo aiškumas.

Pagal susikūrimo būdą socialines organizacijas M. Römeris skirstė į: atsirandančias dirbtinai ir atsirandančias pamažu iš socialinių grupių. M. Römeris visas „dirbtines draugijas ir sąjungas“ dar vadino „racionalistinėmis arba dedukcinėmis“, nes jose viskas iš anksto apgalvota: pirma gimsta sumanymas, o tada sumanymas dedukcijos metodu perkeliamas į junginio konstrukciją. Kitos socialinės organizacijos neturi tokio aiškaus „racionalistinio dirbtinumo“, tačiau jų veikimas yra teisiškai sutvarkytas, organizuotas. Šia prasme, anot M. Römerio, visos socialinės organizacijos gali būti laikomos „statutiniais socialiniais junginiais“². Vadinasi, jos visos turi savo nuolatinius organus ir per tuos organus veikia, jos turi aiškius savo tikslus ir organizacinę tvarką. Tai skiria jas nuo socialinių grupių ir „suteikia jų veikimui neabejotiną pirmenybę ypač tikslumo, griežtumo ir aiškumo atžvilgiu“³.

M. Römeris aiškino, kad grynai dirbtiniai korporacinio tipo socialiniai junginiai, kuriems priklauso vadinamosios draugijos ir sąjungos, sudaro didžiausią socialinių junginių rūšį. Jų yra be skaičiaus ir be galo įvairių įvairiausių funkcijų. Bendra jiems yra tai, kad jie visi yra grynai dirbtiniai, statutiniai, kylantys iš valingos ir sąmoningos jų steigėjų iniciatyvos. Visi šie junginiai yra vienaip ar kitaip nusistatę valstybės atžvilgiu ir stengiasi ją paveikti arba apsidrausti nuo jos imperiumumo slegiančios galios.

M. Römerio nuomone, tiktai socialinės organizacijos „gali būti valstybėje sunaudotos kurioms nors viešosios galios funkcijoms ir tiktai jos gali būti valstybėje savarankiškais viešosios teisės subjektais“⁴.

Valstybė nustato vieningą, griežtai imperatyvinę teisinę tvarką, visiems lygiai privalomą, kuriai visi turi pasiduoti. Tačiau, kaip teigė M. Römeris, valstybė „savo specifinių socialinių tikslų (...) beveik neturi arba turi jų labai mažą“⁵. Kaip antrinis socialinis junginys, būdama kitų socialinių junginių veikiama, valstybė šiuos tikslus „pasisavina“ ar „pasiškolina“ iš kitų socialinių junginių. Esant valstybei, „visa visuomenė savotiškai subruzda: visi socialiniai junginiai ir kiekvienas jų, nepasitenkindami savo ciline socialine funkcija, išplečia ypatingą politinį veikimą vals-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 86.

² Ibid. P. 88.

³ Ibid. P. 89.

⁴ Ibid. P. 89.

⁵ Ibid. P. 101.

tybės atžvilgiu (...) kiekvienas jų norėtų sunaudoti galingą valstybės aparatą savo socialinei funkcijai, kitaip sakant, pakišti valstybei savo socialinius tikslus, suvalstybinti juos, įvesti į valstybinę funkciją” arba, kiek tai nepasiekiamo, „apsidrausti nuo jiems priešingų socialinių tikslų suvalstybinimo ir to suvalstybinimo padarinių”¹.

Kaip matome, pagal M. Römerį, socialinių arba visuomeninių organizacijų sąvoka apėmė visus organizuotus socialinius junginius, išskyrus pačią valstybę. Šiuo metu sąvoka „visuomeninė organizacija” tokia plačia prasme konstitucinės teisės moksle vartojama ganėtinai retai.

Šių dienų Lietuvos konstitucinės teisės moksle sąvoka „visuomeninė organizacija” vartojama keliomis prasmėmis. Plačiaja prasme visuomeninė organizacija – tai viešo pobūdžio pelno nesiekiantis visuomeninis susivienijimas, kurio narius vienija laisvai pasirinktų tikslų ir interesų bendrumas. Tai gali būti organizacijos, kurių narius vienija socialiniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai, tikiškieji interesai arba tam tikri pomėgiai. Siekdamas tenkinti savo narių interesus, šios organizacijos didesniu ar mažesniu mastu daro įtaką politinės valdžios sprendimams ir tokiu būdu netiesiogiai dalyvauja valstybės valdyme.

Siaurąja prasme sąvoka „visuomeninė organizacija” neapima politinių partijų ir politinių organizacijų. Tuo siekiama akcentuoti, jog politinės partijos – tai organizacijos, siekiančios politinės valdžios, tuo tarpu visuomeninės organizacijos nėra politiniai susivienijimai. Jos nedalyvauja kovoje dėl politinės valdžios. Dažnai aiškinama, kad dėl šios priežasties politinių partijų veikla turi būti reglamentuota specialiomis konstitucinės teisės normomis.

Kita vertus, turime pastebėti, kad konstitucinės teisės moksle nėra vienodo požiūrio į politinių partijų teisinį reglamentavimą. Kai kuriose valstybėse politinių partijų veikla specialiai neregamentuojama. Jos veikia pagal bendras taisykles, taikomas visuomeninėms organizacijoms, pvz., tarpukario Lietuvoje jos veikė pagal to meto draugijų įstatymus². Be to, gali būti specialiai reglamentuojamos ir kitos visuomeninių organizacijų rūšys (profesinių sąjungų, literatūrinių-meninių organizacijų ir kt. veikla). Tokiais atvejais yra taikomos bendrosios ir specialiosios teisės normos konkurencijos taisyklės.

Teisinėje literatūroje neretai organizacijos, netiesiogiai dalyvaujančios įgyvendinant politinę valdžią, yra vadinamos „visuomeniniais susivienijimais”, „ne pelno organizacijomis” ir kt. Tai nėra pakankamai tikslūs terminai. Sąvoka „visuomeninis susivienijimas” tam tikra prasme sutampa su sąvoka „visuomeninis junginys”, tuo tarpu „ne pelno organiza-

¹ Ibid. P. 102, 104.

² Lietuvos valstybės teisės aktai. Vilnius, 1996. P. 256–262.

cija” apima ir organizacijos, kurios nėra laikomos konstitucinės teisės subjektais.

Reikia pastebėti, kad terminas „nevalstybinė organizacija” taip pat nėra tikslus, todėl neretai įstatymų leidyboje vartojama sąvoka „nevalstybinė (visuomeninė) organizacija”.

1.2. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos konstituciniai principai ir apribojimai

Teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas – viena pagrindinių žmogaus ir piliečio politinių teisių. Neatsitiktinai ši teisė yra įtvirtinta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 20 str., skelbiamčiame, jog kiekvienas žmogus turi teisę į taikių susirinkimų ir asociacijų laisvę, niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors asociacijai¹. 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 22 str. skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai su kitais jungtis į asociacijas, įskaitant teisę steigti profesinę sąjungą ir stoti į ją savo interesams ginti². Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 str.³

Su tarptautiniu minėtos politinės teisės reglamentavimu siejasi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. įtvirtinta teisės norma, laiduojanti piliečiams teisę laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams.

Šiame Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnyje įtvirtinta piliečių teisė jungtis į visuomeninius susivienijimus apima keletą teisių: teisę steigti bendrijas, politines partijas ar asociacijas; teisę įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje; teisę nebūti bendrijų, politinių partijų ar asociacijų nariu bei teisę išstoti iš šių susivienijimų.

Piliečių teisė vienytis į politines partijas ir visuomenines organizacijas siejama ne tik su laisvu jos įsteigimu, bet ir su šių organizacijų veikimo laisve. Valstybės institucijos negali varžyti ne tik visuomeninių organizacijų steigimo, bet ir jų veikimo, išskyrus atvejus, kai jų veikla ar siekiai prieštarauja konstituciniams valstybės sutvarkymo pagrindams. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimai Lietuvos Respublikos Konstitucijoje suformuluoti bendro pobūdžio teisės normose.

¹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Priimta 1948 m. gruodžio 10 d. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 12–19.

² Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Priimtas 1966 m. gruodžio 19 d. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 31–53.

³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Priimta 1950 m. lapkričio 4 d. // Valstybės žinios. 1995. Nr. 40–987.

Lietuvos Respublikos Konstitucija numato tik keletą konkrečių politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimų: 1) 44 str. 2 d. įtvirtinta, kad politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms draudžiama monopolizuoti masinės informacijos priemones; 2) 114 str. 1 d. nustato, kad politinių partijų, politinių ir visuomeninių organizacijų kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymo numatytą atsakomybę. Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 1 d. įtvirtinta teisės norma nedraudžia įstatymų leidėjui pačiam nustatyti kitų politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimų.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 1 d. tik patys piliečiai turi teisę spręsti, kokiais tikslais ir interesais jiems jungtis į susivienijimus ir kokią susivienijimo formą pasirinkti. Šiame straipsnyje yra numatytas vienintelis šios teisės apribojimas – šių susivienijimų tikslai ir veikla neturi būti priešingi Konstitucijai ir įstatymams. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. numatyti šios teisės apribojimai atitinka Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 22 str. ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 str. nuostatas, numatančias, kad naudojimuisi šia teise negali būti taikomi jokie apribojimai, išskyrus tuos atvejus, kuriuos numato įstatymas, ir kurie yra būtini demokratinėje visuomenėje valstybės ir visuomenės saugumo interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, gyventojų sveikatai ir dorovei ar kitų asmenų teisėms bei laisvėms apsaugoti.

Šios tarptautinės bendruomenės pripažintos nuostatos nedraudžia valstybei įvesti tam tikrus politinių teisių apribojimus asmenims, dirbantiems policijos ar saugumo tarnybose, tarnaujantiems ginkluotosiose pajėgose ir kt., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 82 str. 2 d. nustato, kad asmuo, išrinktas Respublikos Prezidentu, turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose iki naujos Respublikos Prezidento rinkimų kampanijos pradžios. Konstitucijos 113 str. 2 d. nustatyta, kad teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 141 str. asmenys, atliekantys tikrąją karo arba alternatyviąją tarnybą, taip pat neišėję į atsargą krašto apsaugos sistemos, policijos ir vidaus tarnybos karininkai, puskarininkiai ir liktiniai, kitų sukarintų ir saugumo tarnybų apmokami pareigūnai negali dalyvauti politinių partijų ir politinių organizacijų veikloje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 2 d. įtvirtinta nuostata, kad niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai. Ši nuostata yra viena piliečių teisės jungtis į politines partijas ir visuomenines organizacijas laisvės garantijų. Vadinasi, visuomeniniai susivienijimai yra steigiami pagal savanoriškumo principą.

Asmuo laisva valia turi teisę spręsti, priklausyti ar nepriklausyti kokiai nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai. Bet kokie veiksmai, pažeidžiantys savanoriškumo ir laisvanoriškumo principą steigiant politines partijas ir visuomenines organizacijas, turi būti traktuojami kaip asmens konstitucinės teisės pažeidimas.

Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos – tai lygiateisiai susivienijimai. Ši nuostata Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtinta, tačiau ji kyla iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 1 d. įtvirtinto visų asmenų lygybės principo bei 50 str. 2 d. įtvirtinto profesinių sąjungų lygių teisių principo. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų lygiateisiškumo principas – tai vienas iš reikšmingiausių šių organizacijų teisinio statuso principų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. įtvirtinta norma, jog politinių partijų, kitų politinių ir visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja įstatymas. Lietuvos Respublikos Konstitucija tokiu būdu suteikia įstatymų leidėjui teisę nustatyti organizacines teises formas, kuriomis gali būti steigiami ir gali veikti visuomeniniai susivienijimai, nustatyti jų organizavimo ir veiklos principus bei apribojimus, steigimo, registravimo, finansavimo bei likvidavimo tvarką. Kita vertus, įstatymų leidėjas, įgyvendindamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. jam suteiktą teisę, negali priimti tokių teisės normų, kurios pažeistų šio straipsnio 1, 2 d. ir kituose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose įtvirtintų principų ir normų. Įstatymų leidėjas negali nustatyti ir tokių teisės normų, kurios prieštarautų visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams ir normoms.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. įtvirtintos politinės teisės įgyvendinimo tvarką dabartiniu metu nustato Politinių partijų ir politinių organizacijų, Visuomeninių organizacijų, Profesinių sąjungų, Religinii bendruomenių ir bendrijų bei kiti įstatymai.

2 poskyris

POLITINĖS PARTIJOS IR POLITINĖS ORGANIZACIJOS

2.1. Politinių partijų institucionalizavimas

2.2. Politinės partijos ir politinės organizacijos sąvoka

2.3. Politinių partijų funkcijos

2.4. Politinių partijų steigimo tvarka

2.5. Politinių partijų veiklos principai ir teisinės garantijos

- 2.6. Politinių partijų finansavimo šaltiniai ir lėšos**
- 2.7. Politinių partijų finansinė kontrolė**
- 2.8. Politinių partijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas**
- 2.9. Politinių partijų klasifikavimas**
- 2.10. Partinės sistemos**

2.1. Politinių partijų institucionalizavimas

Demokratinis politinis režimas neįsivaizduojamas be politinių partijų. Politinės partijos suteikia galimybę visiems visuomenės sluoksniams dalyvauti konkurencinėje kovoje dėl politinės valdžios, galimybę formuoti valstybės valdžios institucijas. Politinės partijos kelia savo kandidatus į parlamentą, įtakoja parlamento struktūrą, įstatymų leidybos procesą. Politinės partijos dalyvauja formuojant vyriausybę, įtakoja valstybės vadovo rinkimus. Politinės partijos, pralaimėjusios rinkimus ar negavusios juose daugumos, gali sudaryti opoziciją valdančiajai partijai ar partijoms ir tokiu būdu įtakoti politinės valdžios sprendimus.

Pirmųjų partijų ištakas regime antikos laikų Graikijoje. Žinoma, to meto partijos neturėjo griežtos narystės ir išreiškė ne plačių, o labai siaurų socialinių sluoksnių, daugiausia valstybę valdančių grupių, interesus. Jos veikė ir viduramžiais, tačiau tik tose valstybėse, kurių politiniam režimui buvo būdinga tam tikri demokratijos požymiai. Tik tokiomis sąlygomis partijos galėjo reikšti tam tikrus socialinius interesus ir konkuruoti su kitomis partijomis.

Mūsų laikų supratimo politinės partijos, įformintos įstatais ir programomis, turinčios centrinę vadovybę, atsirado Europoje tik naujųjų laikų demokratinė revoliucijų laikotarpiu. Partijų atsiradimą lėmė to meto revoliuciniai demokratiniai judėjimai, naujų politinių doktrinų populiarumas, rinkimų į atstovaujamasias valdžios institucijas tvarkos pasikeitimai, nauji parlamentinės kovos būdai ir kitos politinės bei ideologinės sąlygos.

Parlamentinės demokratijos lopšyje, Anglijoje, XVII a. pabaigoje susiformavusias ir vėliau po visą pasaulį pasklidusias politines partijas galima vertinti kaip visuomenės pliuralizmo atspindį, poreikio geriausiai realizuoti politinius interesus išraišką¹.

Lietuvos politinių partijų atsiradimą mokslininkai sieja su politinių doktrinų (nacionalizmo, liberalizmo, konservatizmo, socializmo, komunizmo) paplitimu Lietuvoje. Tai buvo ideologinis politinių grupių atsiradimo pagrindas XIX–XX a. Kitas veiksnys – tautinio atgimimo judėjimas

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 14.

Lietuvoje, šio judėjimo aktyvistų veikla ir publikacijos to meto spaudoje: „Aušroje“, „Varpe“ ir „Tėvynės sarge“. Iki 1905 m. spalio 17 d. manifesto legalių politinių partijų Lietuvoje nebuvo ir, kaip teigė P. Leonas, „negalėjo būti“, nes politinės partijos gali susidaryti tik ten, kur yra „minimalios politinės laisvės garantijos“¹. Rusijos imperijoje legali partijų veikla tapo įmanoma tik po 1905 spalio 17 d. imperatoriaus Nikolajaus II manifesto ir šio manifesto pagrindu 1906 m. kovo 4 d. priimtų Laikiniųjų taisyklių dėl draugijų ir sąjungų².

Politinių partijų vaidmuo šių dienų valstybės gyvenime neišvengiamai reikalauja jas institucionalizuoti. Institucionalizavimas – tai politinių partijų kaip ypatingo politinio instituto teisinės padėties įtvirtinimas konstitucijoje (konstitucionavimas) ir įstatymuose (įstatyminis institucionalizavimas).

Institucionalizuoti politinių partijų veiklą pradėta tik šiame šimtmetyje. XIX a. konstitucijose apie politines partijas nebuvo net užsimenama, nors jau tuo metu jos vaidino nemažą vaidmenį politiniame valstybės gyvenime. Tuo tarpu daugelis po Antrojo pasaulinio karo priimtų konstitucijų įtvirtina politinių partijų veiklos konstitucinius pagrindus. Pvz.: politinių partijų teisinio statuso pagrindai įtvirtinti 1958 m. Prancūzijos V Respublikos Konstitucijoje, nors specialaus politinių partijų įstatymo Prancūzijoje nėra (politinių partijų veiklą reglamentuoja 1901 m. Asociacijų įstatymas). Vis daugiau valstybių konstitucijos nuostatas konkretizuoja specialiuose teisės norminiuose aktuose, reglamentuojančiuose politinių partijų steigimo ir likvidavimo tvarką, veiklos principus ir apribojimus, finansavimo šaltinius ir turta, santykius su valstybės valdžios institucijomis: dalyvavimą rinkimuose ir valstybės valdžios institucijų darbe, pvz., Vokietijoje toks įstatymas buvo priimtas 1967 m., Ispanijoje – 1978 m., Tunise – 1988 m.

Todėl pastaruoju metu vis dažniau politinės partijos konstitucinės teisės moksle nagrinėjamos kaip savarankiški konstitucinės teisės institutai. Atsiranda net terminas „politinių partijų teisė“.

Lietuvos konstitucinės teisės moksle sąvoka „institucionalizavimas“ pradėta vartoti ne taip seniai. Tokios sąvokos nevartojo M. Römeris ir kiti tarpukario Lietuvos teisininkai.

1918–1938 m. Lietuvos konstitucijose apskritai nebuvo sąvokos „politinės partijos“. Konstitucijų kūrėjai vartojo sąvoką „draugijos ir sąjungos“, kuri apėmė ir politines partijas. Visos nuolatinės tarpukario Lietuvos konstitucijos laidavo piliečiams draugijų ir sąjungų laisvę. Šių organizacijų veikla pirmą kartą buvo reglamentuota 1919 m. Įstatyme apie draugijas, vėliau – 1936 m. Draugijų įstatyme bei jo pakeitimuose. Tai

¹ Leonas P. Sociologija. Vilnius, 1995. P. 184.

² Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 15.

atitiko to meto Europos valstybių konstitucinę teisę. Pažymėtina, kad visos to meto Europos valstybių konstitucijos įtvirtino draugijų ir sąjungų laisvę, tuo laiduodamos ir laisvą politinių partijų steigimą, ir veiklą. To meto mokslininkai, pvz., M. Römeris, taip pat neišskyrė politinių partijų į atskirą visuomeninių organizacijų grupę, apibūdino jas kaip „grynai dirbtinio pobūdžio draugijas“, jungiančias vienodų pažiūrų ar nusistatymo žmones, susijungusius veikti šiuo nusistatymu viešuosius santykius ar viešąją tvarką¹. Tiesa, M. Römeris pripažino, kad politinių partijų reikšmė ypač didelė demokratinės santvarkos, o ypač parlamentinio valdymo, valstybėse.

Sovietiniai teisininkai sąvoką „politinių partijų institucionalizavimas“ vartojo apibūdindami „buržuazinių“ valstybių teisę. Sovietinių laikų konstitucijos įtvirtino ypatingą, vadovaujantį, komunistų partijos vaidmenį politinėje sistemoje. Komunistų partija tuo metu buvo ne tik vadovaujanti, bet ir vienintelė galima politinė partija.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, politinių partijų įstatymo projektą svarstė Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Po ilgų diskusijų deputatai 1990 m. rugsėjo 25 d. šį įstatymą priėmė. 1992 m. spalio 25 d. priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją, jis buvo pataisytas ir suderintas su Konstitucijos nuostatomis. Buvo pakeistas ir šio įstatymo pavadinimas. 1994 m. birželio 15 d. jis pavadintas Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymu. Šiuo metu specialiai reglamentuojama ir politinių partijų finansavimo tvarka. Ją nustato Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas, priimtas 1999 m. sausio 12 d.

2.2. Politinės partijos sąvoka

Ne visos valstybės, reglamentuojančios politinių partijų veiklą vienojai apibrėžia politinės partijos sąvoką. Netgi tais atvejais, kai ši sąvoka yra pateikiama, ji atspindi tik bendriausius politinės partijos požymius. Pvz.: Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo preambulėje skelbiama, kad politinės partijos ir politinės organizacijos „jungia Lietuvos Respublikos piliečius bendriems politiniams tikslams įgyvendinti, padeda formuoti ir išreikšti Lietuvos piliečių interesus ir politinę valią“.

Galima išskirti šiuos svarbiausius politinės partijos požymius (ypatumus):

Pirma. Politinė partija – tai laisvanoriškai steigiamą organizacija. Va-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 154.

dinasi, politinės partijos formuojasi laisva piliečių valia. Piliečiai, jungdamiesi pagal tam tikrą pasaulėžiūrą, išsilavinimą, tautinę ar socialinę priklausomybę, lytį, religiją ar kitą kriterijų, gali laisvai įkurti naują ar atkurti anksčiau veikusią politinę partiją, įstoti į veikiančią politinę partiją ar išstoti iš jos ir įkurti savo politinę partiją. Konstitucijoje įtvirtinta teisė laisvai vienytis į politines partijas nereiškia, kad visi piliečiai, nepriklausomai nuo politinių pažiūrų, turi teisę įstoti į bet kurias veikiančias partijas, o politinės partijos privalo priimti į savo narius visus to pageidaujančius asmenis. Konstitucija laiduoja piliečiams teisę laisvai jungtis į politines partijas, bet ne teisę reikalauti būti priimtiems į politines partijas. Jei įsteigtos partijos nepriima į savo narių gretas piliečių dėl jų politinių įsitikinimų ar anksčiau vykdytos politinės veiklos, pastarieji turi teisę laisvai steigti savo politines partijas.

Antra. Politinė partija – tai savarankiškai veikiantis visuomeninis susivienijimas, turintis savivaldos teisę. Vadinasi, politinė partija savo veiklą organizuoja laisvai ir savarankiškai pagal jos įstatuose numatytus tikslus ir uždavinius, ir šiuos uždavinius sprendžia per demokratiškai išrinktus savo valdymo organus. Valstybės institucijos negali varžyti politinių partijų veikimo, išskyrus atvejus, kai jų veikla prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Politinės partijos – visuomeniniai susivienijimai veikia visuomeniniais pagrindais ir neatlieka valstybės institucijų, valstybės pareigūnų ar viešųjų įstaigų funkcijų.

Trečia. Politinė partija – tai organizacija, kurios tikslas tenkinti savo narių politinius interesus ir siekti politinės valdžios. Politinės partijos atvirai siekia iškovoti vietas parlamente ir vyriausybėje, kitaip tariant, siekia tiesiogiai dalyvauti įgyvendinant valstybės valdžią. Politinės partijos aktyviai dalyvauja valstybės politiniame gyvenime: parlamentiniuose ir municipaliniuose rinkimuose; formuojant vyriausybę; priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant. Būtent šiuo požymiu politinės partijos skiriasi nuo kitų visuomeninių organizacijų. Kita vertus, negalime suabsoliutinti šio požymio. Pasitaiko atvejų, kai įstatymų leidėjas suteikia teisę dalyvauti rinkimuose ne tik politinėms partijoms, pvz., sovietiniais metais ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais teisę kelti kandidatus į atstovaujamasias valdžios institucijas turėjo ir kai kurios kitos visuomeninės organizacijos.

Ketvirta. Politinė partija – nuolat veikianti organizacija. Ji vienija nuolatinčius narius, kuriuos jungia bendri politiniai interesai.

Penkta. Politinės partijos narius vienija bendri politiniai įsitikinimai (bendra ideologija). Tai organizacija, formuojanti ir išreiškianti tautos politinę valią ir interesus.

Šešta. Politinė partija – tai pelno nesiekianti organizacija. Ji negali užsiimti komercine ūkine veikla.

Septinta. Politinė partija turi juridinio asmens teises. Vadinasi, politinės partijos veikia pagal savo įstatus, turi aiškiai apibrėžtą organizacinę struktūrą, turi atskirą turta, gali savo vardu įgyti turtines bei asmenines neturtines teises ir turėti pareigas, būti ieškovais ir atsakovais teisme.

Daugelis nurodytų požymių būdingi ir visuomeninėms organizacijoms. Iš jų specifiniais laikytini šie politinių partijų požymiai: jų narius vienija ideologinių nuostatų bendrumas; politinės partijos formuoja ir išreiškia politinę piliečių valią; jos dalyvauja kovoje dėl politinės valdžios.

Reikia pastebėti, kad politinei partijai, siekiančiai turėti realią politinę valdžią ir autoritetą visuomenėje, šių požymių nepakanka. Neretai politologai teigia, kad politinė partija yra neišsivaizduojama be keturių dalykų: politinė partija turi turėti daug narių, aiškią politinę programą, tvirtą organizaciją ir savo periodinį leidinį.

Verta pažymėti, kad mūsų valstybės įstatymų leidėjas, be sąvokos „politinė partija“, vartoja ir sąvoką „politinė organizacija“. Ir pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų, ir pagal Seimo rinkimų ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymų prasmę šios organizacijos yra teisiškai lygiavertės. Galima manyti, kad įstatymų leidėjas vartoja šias sąvokas dėl to, kad tai daryti jį įpareigoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. Teisinėje literatūroje labiau paplitusios sąvokos „politinės partijos“ ir „politiniai judėjimai“. Tuo norima pabrėžti, kad politiniai judėjimai nėra griežtai organizuoti visuomeniniai susivienijimai (teisine, bet ne politine prasme).

2.3. Politinių partijų funkcijos

Demokratiškos valstybių konstitucijos detaliau nereglamentuoja politinių partijų vaidmens visuomenėje. Politinių partijų vietą politinėje sistemoje apibrėžia specialūs įstatymai, o uždavinius ir tikslus nustato pačios politinės partijos savo įstatuose (statutuose).

Nagrinėdama įvairių šalių politinių partijų patyrimą, teisininkai dažnai išskiria šias politinių partijų funkcijas:

- nustato politinės veiklos kryptį ir siekia užsibrėžtų politinių tikslų;
- siekdamas įgyvendinti savo programinius tikslus, daro aktyvų poveikį rinkėjams (tuo tikslu politinės partijos siekia patraukti į savo gretas daugiau narių, agituoja rinkėjus balsuoti už partijos išskeltus kandidatus. Partijos šalininkai, balsuojantys už jos išskeltus kandidatus, sudaro partijos elektoratą);
- atskleidžia, formuluoja ir pagrindžia didelių socialinių grupių politinius interesus;

- skatina piliečius aktyviai dalyvauti politinėje veikloje, ugdo visuomenės politinį aktyvumą ir pilietiškumą;
- aktyviai dalyvauja parlamento ir savivaldybių rinkimuose;
- rengia ir parenka savo lyderius bei siekia, kad šie užimtų vadovaujančias pareigas valstybės valdžios bei vietos savivaldos institucijose;
- dalyvauja formuojant valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijas;
- įtakoja valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijų veiklą; dalyvauja priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant;
- padeda spręsti socialinius konfliktus taikiu būdu (taikdariškoji funkcija);
- neretai atlieka nacionalinės integracijos funkciją (ypač besikuriančiose valstybėse);
- atlieka ideologinę funkciją – idėjiškai auklėja savo narius ir pasekėjus; propaguoja savo idėjines pažiūras ir įsitikinimus; formuoja viešąją nuomonę; skatina naujų politinių doktrinų atsiradimą;
- vykdo komunikacinę funkciją – stiprina valstybės valdžios institucijų bei jos vadovų ryšius su visuomene, įvairiais jos sluoksniais ir grupėmis.

2.4. Politinių partijų steigimo tvarka

Demokratiųjų šalių konstitucijos įtvirtina nuostatą, jog politinės partijos steigiamos ir veikia laisvai.

Daugelyje valstybių jos yra steigiamos pareikštine tvarka. Kai kuriose valstybėse – pareikštine–registracine tvarka. Jokių išankstinių pareiškimų ar valstybės institucijų leidimų nereikalaujama. Partijos savarankiškai savo įstatais nustato vidinę organizacinę struktūrą ir veiklos kryptis.

Kita vertus, valstybės politinėms partijoms nustato kai kuriuos apribojimus. Kaip žinome, tam tikrus politinių teisių apribojimus leidžia nustatyti 1966 m. priimti tarptautiniai paktai. Demokratiųjų valstybių konstitucijos ir įstatymai draudžia kurti ir veikti partijoms, propaguojančioms prievartą, kurstančioms socialinę ir nacionalinę nesantaiką, siekiančioms antikonstitucinių tikslų.

Autoritarinio ir totalitarinio režimo valstybėse draudžiamos partijos, propaguojančios klasių kovą, komunistinę ideologiją. Šiose valstybėse, steigiant politines partijas ir visuomenines organizacijas, gali būti nustatoma leidimų tvarka, pvz., Lietuvoje politinės partijos ir kitos visuomeninės organizacijos tokia tvarka buvo steigiamos pagal 1936 m. Draugijų įstatymą. Yra atvejų, kai valstybės apskritai nereglementuoja politinių partijų steigimo tvarkos. Totalitarinio socializmo valstybėse vadovauja-

masi konstitucine norma, suteikiančia piliečiams teisę į susivienijimus. Tokiose valstybėse gali būti kelios partijos, tačiau nuostata, įtvirtinanti komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, draudžia kitoms partijoms dalyvauti kovoje dėl politinės valdžios.

Politinės partijos – piliečių susivienijimai. Politinių partijų nariais gali būti tik tos valstybės piliečiai. Valstybėje negali veikti kitų valstybių politinės partijos. Tokia nuostata įtvirtinta Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 2 str. 2 d. Kai kurios valstybės asmenims, norintiems dalyvauti politinių partijų veikloje, nustato tam tikrą pilietybės turėjimo laiką (pvz., Tuniso įstatymai reikalauja, kad asmuo turėtų pilietybę ne mažiau kaip 10 metų).

Politinių partijų nariais gali būti tik tie piliečiai, kurie turi politines teises ir jiems yra sukakę 18 metų. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 1 str. 1 d. nustatyta, kad politinių partijų ir organizacijų nariais gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai, turintys aktyviają rinkimų teisę. Šio straipsnio 2 d. įtvirtinta norma draudžia Lietuvos Respublikos piliečiui tuo pačiu metu būti kelių politinių partijų ar politinių organizacijų nariu.

Daugelyje valstybių politinių partijų nariais negali būti kariškiai, vidaus reikalų sistemos, nacionalinio saugumo, teisingumo ir kitų institucijų darbuotojai. Šie draudimai yra įtvirtinti anksčiau minėtuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose bei Politinių partijų ir organizacijų įstatymo 10 str. 2, 3 ir 4 d.

Tarptautinės teisės normos įtvirtina asociacijų laisvę ir griežtai draudžia versti piliečius stoti į partiją. Tokias nuostatas deklaruoja ir totalitarinio socializmo tipo valstybės, tačiau realiai čia laikomasi nerašytinės elgesio taisyklės, kad aukšto rango pareigūnai turi būti valdančiosios partijos nariai.

Daugumoje valstybių pilietis stoji į partiją individualiai pateikęs pareiškimą (rašytinį arba žodinį). Kai kuriose valstybėse leidžiama tiesiog įsirašyti į partiją. Jungtinėse Amerikos Valstijose apskritai nereikalaujama fiksuoti partijos narių. Politinių partijų nariais laikomi visi asmenys, kurie balsavo rinkimuose už atitinkamą politinę partiją. Gana reti atvejai, kada įstatymai pripažįsta kolektyvinius narius (pvz.: Didžiojoje Britanijoje Leiboristų partijos nariai yra atskiros profesinės organizacijos).

Steigiant politinę partiją, būtina sušaukti steigiamąjį suvažiavimą (susirinkimą). Jis laikomas teisėtu, jeigu jame dalyvavo įstatymo nustatytas skaičius piliečių, turinčių teisę būti politinės partijos nariais. Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 3 str. 1 d. nustatyta, kad politinei partijai Lietuvoje įsteigti būtina turėti ne mažiau kaip 400 steigėjų, kurie savo ar savo atstovų suvažiavime turi patvirtinti statutą (įstatus), programą ir išrinkti vadovaujančiuosius organus. Pagal tarpukario Lietuvoje

galiojusių įstatymus politinei partijai įsteigti pakako 5 piliečių, tik 1936 m. šis skaičius buvo padidintas iki 12. Reikia pastebėti, kad kai kuriose valstybėse įstatymų leidėjai nenustato panašių reikalavimų. Yra valstybių, leidžiančių ir vienam asmeniui pasiskelbti partija.

Steigiamajame politinės partijos ar politinės organizacijos suvažiavime (susirinkime) išrenkamas pirmininkas ir sekretorius, surašomas partijos steigimo protokolas, priimamas statutas (įstatai), programa. Bendras reikalavimas, priimant politinės partijos statutą ir programą, – jų nuostatos negali prieštarauti Konstitucijai. Kai kurių valstybių įstatymai nustato tam tikrus papildomus reikalavimus.

Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas nustato, kad politinės partijos statute (įstatuose) turi būti nurodyta: 1) partijos pavadinimas, buveinė, tikslai, uždaviniai ir veiklos teritorija; 2) įstojimo į partiją ir išstojimo iš jos sąlygos ir tvarka; 3) partijos narių teisės ir pareigos; 4) partijos struktūra, padalinių sudarymo būdai, vadovų rinkimo tvarka; 5) partijos aukščiausiosios valdymo institucijos, kompetencija, sušaukimo būdai, laikas; 6) vadovaujančiųjų organų rinkimo tvarka ir jų kompetencija; 7) lėšų šaltiniai; 8) partijos organų veiklos kontrolės vykdymo tvarka; 9) statuto (įstatų) keitimo tvarka; 10) partijos veiklos nutraukimo ir turto panaudojimo tvarka.

Daugelyje valstybių, atlikus nurodytus veiksmus, laikoma, kad politinė partija yra įsteigta (legali). Tačiau tokia partija neturi juridinio asmens teisių: negali kelti savo kandidatų rinkimuose, įgyti turta ir kt. Visuotinai pripažinta, kad partija taptų juridiniu asmeniu, būtina ją įregistruoti kompetentingoje valstybės institucijoje. Ji turi būti įrašyta į registrą (politinių partijų sąrašą).

Partijų registravimą atskirose valstybėse atlieka įvairios institucijos (teisingumo ministerija, vidaus reikalų ministerija, aukščiausiasis teismas, vyriausioji rinkimų komisija ir kt.). Lietuvoje politines partijas registruoja Teisingumo ministerija. Lietuvoje politinės partijos steigėjai privalo ne vėliau kaip per vieną mėnesį po statuto (įstatų), programos priėmimo ir vadovaujančiųjų organų išrinkimo dienos pateikti Teisingumo ministerijai šiuos dokumentus: 1) pareiškimą dėl politinės partijos ar politinės organizacijos registravimo, pasirašytą partijos vadovo; 2) statutą (įstatus) ir programą; 3) kopiją steigiamojo suvažiavimo protokolo, kuriame turi būti nurodyta politinės partijos įsteigimo laikas ir vieta, taip pat steigėjų, dalyvavusių suvažiavime ir balsavusių už partijos įsteigimą, skaičius; 4) steigėjų sąrašą, kuriame turi būti kiekvieno steigėjo vardas, pavardė, gimimo data, pilietybė ir asmens kodas, gyvenamosios vietos adresas, užsiėmimas, žyma apie nepriklausymą kitoms politinėms partijoms (šie duomenys turi būti patvirtinti kiekvieno steigėjo parašu, taip pat asmens, sudariusio steigėjų sąrašą, parašu); 5) partijos simbolių, vėliavų pavyz-

džius arba jų eskizus. Statutas (įstatatai), programa, protokolas ir steigėjų sąrašas turi būti pasirašyti partijos vadovo.

Įstatymas nustato politinės partijos registravimo laiką – vienas mėnuo nuo įstatyme nurodytų dokumentų pateikimo dienos. Jeigu dokumentų trūksta, steigėjams pranešama apie tai raštu ir nustatomas ne ilgesnis kaip vieno mėnesio terminas trūkstamiems dokumentams pateikti. Tokiu atveju politinė partija įregistruojama per vieną mėnesį nuo trūkstamų dokumentų pateikimo dienos. Per nustatytą laiką negavus neigiamo atsakymo laikoma, kad partija yra užregistruota ir įgyja juridinio asmens teises. Atsisakymas registruoti gali būti grindžiamas tik įstatymo nustatytais pagrindais. Atsisakymą registruoti politinę partiją galima apskųsti Apygardos administraciniam teismui ne vėliau kaip per mėnesį nuo pranešimo apie tai gavimo dienos.

Kai kuriose valstybėse yra nustatyta sąlyginė ir galutinė registracija. Antai Meksikoje politinė partija registruojama sąlyginai, jeigu įrodoma, kad ji keletą metų vykdo politinę veiklą. Tokia partija turi teisę kelti savo kandidatus rinkimuose. Partija registruojama galutinai, jeigu rinkimuose ji surenka reikiamą balsų skaičių (ne mažiau 1,5 proc.). Esant tokiai registravimo tvarkai, partijos registravimo procesas būna ganėtinai ilgas. Kita vertus, galutinai įregistruojamos tik tos politinės partijos, kurios turi realią politinę galią ir autoritetą visuomenėje.

Politinės partijos – nuolat veikiančios organizacijos. Jos vienija nuolatinius narius, o juos jungia bendri politiniai interesai. Išsiskyrus partijos narių interesams ar esant kitoms aplinkybėms, partijos narių skaičius gali sumažėti iki mažesnio nei būtina politinei partijai įsteigti. Lietuvos įstatymai tiesiogiai nereglamentuoja tokių atvejų, juose nevartojama sąvoka „fiksauta narystė“ ir nereikalaujama reguliariai tikrinti partijos narių sąrašų, tačiau pagal bendrą įstatymo prasmę reikėtų manyti, kad, nesant 400 narių, partijos veiklą galima sustabdyti.

2.5. Politinių partijų veiklos principai ir teisinės garantijos

Aptardami politines partijas minėjome, jog politinės partijos Lietuvoje veikia laisvai ir savarankiškai, visos politinės partijos turi lygias teises.

Politinių partijų veikimo laisvę garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 9 str., kuriame nustatyta, kad valstybės organams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, taip pat visuomeninėms organizacijoms ir atskiriems pareigūnams draudžiama kištis į politinių partijų vidaus reikalus. Asmenys, trukdantys politinei partijai veikti, atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus. Valstybės organai, įmonės, įstaigos ir

organizacijos, visuomeninės organizacijos, kitos politinės partijos ir politinės organizacijos, taip pat asmenys privalo atlyginti politinei partijai ar politinei organizacijai neteisėtais veiksmais padarytą materialinę ir moralinę žalą.

Politinės partijos Lietuvoje steigiamos ir veikia pagal teritorinį principą. Šis principas tiesiogiai įtvirtintas Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 10 str. 1 d. Joje nustatyta, kad politinių partijų organizacinė struktūra grindžiama tik teritoriniu principu. Darbo kolektyvuose negali būti steigiami ir veikti politinių partijų ir politinių organizacijų padaliniai. Šio įstatymo 2 str. 4 d. nustatyta, kad vadovaujantieji politinės partijos ar politinės organizacijos organai turi būti tik Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Politinės partijos veiklos teritorija galima laikyti teritoriją, kurioje veikia ar numato veikti politinės partijos struktūriniai padaliniai. Įstatymas tiesiogiai nereikalauja, kad politinės partijos veikla apimtų visos valstybės teritoriją. Teoriškai įmanoma, kad politinė partija gali vienyti išimtinai vienos savivaldybės teritorijoje gyvenančius piliečius, siekiančius dalyvauti rinkimuose į Seimo narius tik toje vienmandatėje rinkimų apygardoje, kurioje gyvena jos nariai.

Be šių principų, politinės partijos savo veikloje vadovaujasi ir demokratiškumo bei viešumo principais. Demokratiškumo principas – tai politinių partijų veiklos pagrindas. Jo turi būti laikomasi priimant ir šalinant politinės partijos narius, priimant ir keičiant įstatus, programą, renkant vadovaujančius organus. Periodiškai turi būti rengiami politinių partijų visuotiniai susirinkimai, periodiškai turi vykti vadovaujančių organų rinkimai, kontroliuojama pastarųjų veikla ir kt. Viešumo principas reikalauja, kad visuomenė būtų informuojama apie politinės partijos programą ir įstatus, partijos vadovaujančių organų sudėtį, partijos finansinius šaltinius.

Politinės partijos – politiniai susivienijimai. Jų tikslas – tenkinti savo narių politinius interesus ir dalyvauti valstybės valdyme. Teisę dalyvauti tvarkant valstybės reikalus politinėms partijoms garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų 14 str., kuris skelbia, kad visos politinės partijos turi lygią teisę dalyvauti valstybės valdžios institucijų rinkimuose. Rinkimų metu visų politinių partijų kandidatams į deputatus sudaromos vienodos galimybės nemokamai naudotis valstybinėmis masinės informacijos priemonėmis Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymų nustatyta tvarka.

Pagal minėtą įstatymo straipsnį teisę dalyvauti tvarkant valstybės reikalus įstatymų leidėjas supranta siaurąja prasme, kaip teisę dalyvauti valstybės valdžios institucijų rinkimuose, tiksliau Seimo ir Respublikos Prezidento rinkimuose, nes pagal Konstituciją vietos savivaldos instituci-

jos nėra valstybės valdžios institucijos. Tačiau, kaip žinome, Savivaldybių tarybų rinkimai Lietuvoje vyksta pagal proporcinę rinkimų sistemą. Kandidatų sąrašus savivaldybių tarybų rinkimuose kelia politinės partijos.

Politinių partijų dalyvavimas valstybės valdyme neapsiriboja tik rinkimais į valstybės valdžios institucijas. Politinės partijos ir po rinkimų aktyviai dalyvauja priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant. Vienintelė valstybės valdžios dalis, kuriai politinės partijos nedaro jokios įtakos – tai teisminė valdžia.

Politinės partijos turi teisę ne tik konkuruoti tarpusavyje, bet ir sudaryti su kitomis partijomis koalicijas, sąjungas, rinkiminius blokus. Tai numato ne tik Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas, bet ir Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymai, pvz., pagal Seimo rinkimų įstatymo 43 str., likus ne mažiau kaip 35 dienoms iki rinkimų, kelios partijos gali sujungti savo kandidatų sąrašus. Įstatymų leidėjas neįtvirtina politinių partijų koalicijų ar sąjungų sąvokos, nenurodo jų sudarymo motyvų. Tai gali būti, pvz.: susitarimai dėl bendros rinkimų kampanijos vykdymo, kandidatų iškėlimo ar koalicinės vyriausybės sudarymo ir t.t. E. Šileikio nuomone, politinių partijų susitarimai gali apimti visa, kas neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams¹.

Politinių partijų veikimo laisvė ir nepriklausomybė nuo valstybės institucijų neatskiriama nuo jų nuosavybės. Įstatymai garantuoja politinėms partijoms teisę į nuosavybę. Pagal Lietuvos Respublikoje galiojančius civilinius įstatymus politinės partijos kaip juridiniai asmenys yra laikomi nuosavybės teisės subjektais. Politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms nuosavybės teise gali priklausyti pastatai, įrengimai, leidyklos, spaustuvės, transporto priemonės bei kiti objektai, taip pat kitas turtas, reikalingas jų statute (įstatuose) numatytiems uždaviniams įgyvendinti.

Politinės partijos negalėtų tapti realia politine jėga, jeigu visuomenė neturėtų galimybės susipažinti su politinės partijos idėjomis ir politiniais įsitikinimais, o politinė partija neturėtų galimybės jas laisvai reikšti ir propaguoti. Informacijos laisvė – viena pagrindinių žmogaus teisių, kurią garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 str. Ji apima laisvę turėti įsitikinimus ir juos reikšti, teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas, spaudos ir kitų informacijos priemonių laisvę. Įstatymų leidėjas politinių partijų informacijos laisvę traktuoja kaip vieną iš svarbiausių politinių partijų veiklos garantijų. Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 16 str. įtvirtinta politinių partijų teisė nekliudomai raštu, žodžiu ar kitais būdais skleisti informaciją apie savo veiklą, propaguoti politinės partijos idėjas, tikslus ir programą. Jos turi teisę steigti masinės informacijos priemones, išskyrus radiją ir televiziją, taip pat nustatyta tvar-

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 158.

ka naudotis valstybinėmis spaudos ir kitomis masinėmis informacinėmis priemonėmis.

Nemažą įtaką, ugdant piliečių politinę valią, skatinant jų pilietinį aktyvumą bei formuojant viešąją nuomonę, turi masiniai politiniai renginiai. Šie renginiai dažnai neįsivaizduojami be politinių partijų dalyvavimo. Teisę be ginklo rinktis į taikius susirinkimus Lietuvos Respublikos piliečiams garantuoja Konstitucijos 36 str. Šios teisės įgyvendinimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas. Neatsitiktinai Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 17 str. įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka politinės partijos turi teisę rengti mitingus, demonstracijas, susirinkimus ir kitokius masinius renginius.

Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti steigiamos ir veikti kitų valstybių politinės partijos, jų padaliniai ir organizacijos. Tačiau tai nereiškia, kad įstatymų leidėjas apskritai draudžia Lietuvoje veikiančioms politinėms partijoms palaikyti ryšius su kitų valstybių politinėmis partijomis. Teisę palaikyti ryšius su kitų valstybių politinėmis partijomis, tarptautinėmis ir kitokiomis organizacijomis garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 19 str.

2.6. Politinių partijų finansavimo šaltiniai ir lėšos

Politinių partijų finansavimo klausimas yra aktualus visoms valstybėms. Net ir tos valstybės, kurios neregamentuoja politinių partijų veiklos specialiais įstatymais, siekdamos išvengti politinės korupcijos bei užtikrinti politinių partijų lėšų įgijimo, naudojimo teisėtumą bei viešumą, stengiasi teisiškai apibrėžti politinių partijų finansavimo ribas ir tvarką.

Lietuvoje politinių partijų finansavimą reglamentuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas; Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas, priimtas 1997 m. lapkričio 11 d. ir Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas, priimtas 1999 m. sausio 12 d.

Lietuvoje veikiančių politinių partijų lėšas sudaro nuosavos lėšos, privačių asmenų dovanotos lėšos ir valstybės skirtos lėšos.

Pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą politinių partijų nuosavas lėšas sudaro nario mokesčio lėšos; kitos savanoriškos narių įmokos; palūkanos iš bankuose laikomų indėlių; iš leidybos gautos lėšos ir kitos teisėtai gautos lėšos.

Kitas politinių partijų finansavimo šaltinis – valstybės biudžeto dotacijos (valstybinis finansavimas). Iš valstybės biudžeto gali būti finansuojamos visos politinės partijos arba tik tos partijos, kurios yra surinkusios

reikiamą balsų skaičių rinkimuose. Kai kurios valstybės apskritai draudžia finansuoti politines partijas iš valstybės biudžeto.

Lietuvoje politinės partijos turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti dotacijų iš valstybės biudžeto. Valstybės biudžeto dotacijos – tai politinėms partijoms skirta bendra lėšų suma, nustatoma metų valstybės biudžete. Pagal politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą, valstybės biudžeto dotacija paskirstoma toms politinėms partijoms, kurios yra gavusios ne mažiau kaip 3 proc. visų rinkėjų balsų už politinių partijų keltus kandidatus ar jų sąrašus tuose Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimuose, pagal kurių rezultatus skirstoma valstybės biudžeto dotacija. Dotacija negali viršyti 0,1 proc. valstybės biudžeto išlaidų. Valstybės biudžeto dotacija politinėms partijoms, kurios turi teisę ją gauti, paskirstoma proporcingai jų kandidatų ar kandidatų sąrašų gautų balsų skaičiui tuose Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimuose, pagal kurių rezultatus skirstoma ši dotacija. Valstybės biudžeto dotacijos dydį šio įstatymo numatyta tvarka ir terminais nustato Vyriausioji rinkimų komisija ir apie tai pateikia pažymą Finansų ministerijai. Finansų ministerija, vadovaudamasi Vyriausiosios rinkimų komisijos pateikta pažyma, valstybės biudžeto dotacijos dalį, skirtą politinei partijai, įstatymo nustatytu laiku perveda į jos sąskaitą.

Politinės partijas gali finansuoti fiziniai ir juridiniai asmenys (privatus finansavimas). Privatus politinių partijų finansavimas gali būti dvejopas: 1) finansuojama politinių partijų veikla apskritai; 2) lėšos politinei partijai dovanojamos išimtinai jos rinkimų kampanijai finansuoti (pervedamos į specialiąją politinės partijos sąskaitą). Politinės partijas gali finansuoti: Lietuvos Respublikos juridiniai asmenys, kurių kapitalo sudėtyje valstybės ar savivaldybės kapitalo nėra arba jo dalis sudaro mažiau nei 50 proc.; Lietuvos Respublikos įmonės, neturinčios juridinio asmens statuso; fiziniai asmenys – nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, užsienyje gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai ir Lietuvos Respublikos politinių partijų skyriai, įkurti lietuvių bendruomenėse.

Įstatymų leidėjas, siekdamas išvengti galimos politinės korupcijos, nustatė kai kuriuos politinių partijų finansavimo apribojimus. Pvz.: Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymo 15 str. įtvirtinta, kad politinių partijų negali finansuoti Lietuvos valstybės ir savivaldybių įstaigos, įmonės ir organizacijos; Lietuvos įmonės, kurių daugiau nei 50 proc. akcijų valdo valstybė ar savivaldybės; Lietuvos labdaros ir paramos fondai, religinės organizacijos bei profesinės sąjungos; Lietuvoje įregistruotos užsienio kapitalo įmonės; užsienio valstybių valdžios ir savivaldybių institucijos; užsienio valstybių juridiniai ir fiziniai asmenys, išskyrus užsienyje gyvenančius Lietuvos Respublikos piliečius ir Lietuvos Respublikos politinių partijų organizacijų skyrius, įkurtus lietuvių bendruomenėse.

Įstatymo 8 str. įtvirtinta norma, ribojanti privačių asmenų finansinės paramos dydį: politinės partijos iš vieno fizinio ar juridinio asmens per metus gautų lėšų ir dovanų vertė negali būti didesnė kaip 500 MGL. Pagal šio įstatymo 16 str., politinėms partijoms draudžiama priimti didesnes kaip 100 litų anonimines lėšas ar brangesnes kaip 100 litų anonimines dovanas; draudžiama kurti specialius fondus politinėms partijoms remti; draudžiama finansuoti politines partijas per trečiuosius asmenis.

2.7. Politinių partijų finansinė kontrolė

Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas įpareigoja politines partijas teisėtai gautas lėšas ir turtą naudoti tik Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatyme numatytais veiksiais finansuoti. Įstatymo 7 str. 1 d. nurodyta, kad lėšos ir dovanos, gautos iš draudžiamų finansavimo šaltinių, turi būti gražintos dovanotojams arba perduotos valstybės nuosavybėn per 10 dienų nuo to momento, kai ši aplinkybė paaiškėjo.

Politinių partijų finansavimą kontroliuoja Lietuvos Respublikos finansų ministerija, Vyriausioji rinkimų komisija, o valstybės biudžeto lėšų naudojimą – Valstybės kontrolė. Politinės partijos privalo kasmet, ne vėliau kaip iki ateinančių metų kovo 1 dienos, Vyriausiajai rinkimų komisijai pateikti finansinės veiklos deklaraciją, Finansų ministerijai – biudžeto išlaidų sąmatos vykdymo apyskaitą.

Įstatymo 20 str. numatytos sankcijos politinėms partijoms už finansinės veiklos pažeidimus. Jei politinė partija laiku nepateikia finansinės veiklos deklaracijos arba nenurodo joje visų reikalaujamų duomenų, Vyriausioji rinkimų komisija per 15 kalendorinių dienų apie tai raštu turi įspėti politinės partijos vadovą. Jei praėjus 30 kalendorinių dienų nuo įspėjimo dienos politinė partija neįvykdo reikalavimų, Vyriausioji rinkimų komisija per 60 kalendorinių dienų nuo pakartotinio įspėjimo termino pasibaigimo gali siūlyti Finansų ministerijai sustabdyti politinės partijos finansavimą iš valstybės biudžeto. Finansavimas iš valstybės biudžeto atnaujinamas tik tada, kai politinė partija pašalina visus Vyriausiosios rinkimų komisijos nurodytus pažeidimus. Tam tikras sankcijas politinėms partijoms numato ir rinkimų įstatymai. Pvz.: pagal Seimo rinkimų įstatymo 38 str. 1 d. 9 p. Vyriausioji rinkimų komisija negali priimti politinės partijos kandidatų į Seimo narius iškėlimo pareikštinių dokumentų, jei politinė partija nepateikia finansų įstaigai pateiktos praėjusių metų finansinės deklaracijos kopijos, patvirtintos tos mokesčių inspekcijos, kuriai ši deklaracija buvo pateikta.

Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas įpareigoja politinėje kampanijoje dalyvaujančias politines partijas registruoti visas šios kampanijos metu gaunamas lėšas bei išlaidas. Politinei kampanijai skirtų lėšų panaudojimą kontroliuoja Valstybinė mokesčių inspekcija ir Vyriausioji rinkimų komisija. Šio įstatymo 8 str. 2 d. nurodyta, kad politinės partijos per 25 dienas nuo rinkimų pasibaigimo arba referendumų rezultatų paskelbimo turi pateikti Vyriausiajai rinkimų komisijai galutinę politinės kampanijos metu gautų auksų, dovanų ir kitų lėšų bei jų naudojimo ataskaitą. Ataskaitose turi būti nurodytos visos politinės kampanijos pajamos ir išlaidos. Vyriausiajai rinkimų komisijai pateiktas galutinės ataskaitas tikrina Valstybinė mokesčių inspekcija. Vyriausioji rinkimų komisija, vadovaudamasi šio įstatymo 10 str., Valstybinės mokesčių inspekcijos patikrintas politinių kampanijų finansavimo galutinės ataskaitas kartu su Valstybinės mokesčių inspekcijos išvadomis skelbia „Valstybės žiniuose” ne vėliau kaip per 90 dienų po rinkimų ar referendumo galutinių rezultatų paskelbimo.

Politinės partijos, pažeidusios šio įstatymo reikalavimus, atsako įstatymų nustatyta tvarka. Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatyme nenustatytos konkrečios sankcijos politinėms partijoms, pažeidusioms šio įstatymo reikalavimus. Tam tikras sankcijas politinėms partijoms numato Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymai. Pvz.: Seimo rinkimų įstatymo 41 str. 3 d. nustatyta, kad rinkimų užstatai įregistruoti partijų kandidatų sąrašą nustatomi du kartus didesni tai partijai, kuri paskutiniuose (prieš tai vykusiuose) Seimo ar savivaldybių tarybų rinkimuose buvo iškėlus kandidatus ar kandidatų sąrašą ir nepateikė kopijos ataskaitos, paskelbtos spaudoje, apie lėšų šaltinius ir jų naudojimą rinkimų agitacijai.

2.8. Politinių partijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

Politinės partijos yra savarankiškos organizacijos. Valstybės institucijos nesikiša į jų veiklą. Nepaisant to, įstatymų leidėjas numato tam tikrą jų veiklos priežiūrą. Valstybės institucijos, registruojančios politines partijas, turi teisę taikyti įstatymo nustatytas sankcijas tais atvejais, kai politinių partijų veikla prieštarauja Konstitucijai, įstatymams, įstatuose ir programose nustatytiems tikslams. Tokiais atvejais politinės partijos rizikuoja būti laikinai arba visiškai eliminuotos iš politinio proceso¹.

Politinių partijų veikla gali būti sustabdyta arba nutraukta tik įstatyme nustatytais pagrindais ir tvarka. Lietuvos įstatymų leidėjas juos apibrėžia

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 205.

Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 5 ir 7 str.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija turi sustabdyti politinės partijos ar politinės organizacijos veiklą, jeigu ji pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ar Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymą. Dėl politinių partijų ar politinių organizacijų veiklos sustabdymo gali kreiptis valstybės ir vietos savivaldos institucijos, taip pat kitos politinės partijos ar politinės organizacijos. Kreipimasis dėl politinės partijos veiklos sustabdymo turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per mėnesį nuo jo gavimo dienos. Teisingumo ministerija turi teisę sustabdyti politinės partijos veiklą ir savo iniciatyva.

Teisingumo ministerija, sužinojusi apie įstatymo pažeidimą, apie tai raštu praneša politinės partijos vadovaujantiems organams, nurodydama, kokie įstatymų reikalavimai pažeisti, ir nustatydama terminą pažeidimams pašalinti. Jei nustatytu terminu pažeidimas nepašalinamas, politinės partijos veikla sustabdoma. Teisingumo ministerijos sprendimas sustabdyti politinės partijos veiklą gali būti apskūstas Apygardos administraciniam teismui per mėnesį nuo pranešimo apie tai gavimo dienos.

Įstatymų leidėjas nurodo, kad politinių partijų veiklos sustabdymo terminas negali būti ilgesnis negu šeši mėnesiai. Jeigu politinė partija po to, kai jos veikla sustabdyta, nepašalina pažeidimų ar per metus nuo jos veiklos sustabdymo dienos vėl pažeidžia Lietuvos Respublikos įstatymus, partijos veikla sustabdoma vieneriems metams. Pašalinusi pažeidimus, politinė partija apie tai praneša Teisingumo ministerijai, kuri, gavusi tokį pranešimą, per penkias dienas leidžia politinei partijai tęsti veiklą.

Sustabdžius politinės partijos veiklą, jai draudžiama naudotis visomis masinės informacijos priemonėmis, vykdyti agitaciją ir propagandą, dalyvauti rinkimuose. Tokiu būdu politinė partija praranda galimybę formuoti rinkėjų valią. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad sustabdžius partijos veiklą rinkimų metu nukentėtų ne tik partijos narių, bet ir jos rinkėjų interesai (politinė partija negalėtų išreikšti rinkėjų politinės valios), įtvirtino nuostatą, draudžiančią Teisingumo ministerijai sustabdyti politinės partijos veiklą rinkiminės kampanijos metu. Rinkiminės kampanijos metu politinės partijos veiklą gali sustabdyti tik Apygardos administracinis teismas, kurio sprendimas įsiteisėja nuo jo paskelbimo.

Kai kurie autoriai, pripažindami politinės partijos veiklos sustabdymo tikslingumą ir konstitucingumą, abejoja įgaliojimo Teisingumo ministerijai sustabdyti partijos veiklą tarp rinkimų kampanijų konstitucingumu¹. Jų nuomone, sustabdyti partijos veiklą gali tik teisminė institucija. Vis dėlto, daugelyje valstybių sankcijas politinėms partijoms, pažeidusioms įstatymus, taiko institucijos, registruojančios politines partijas. Tuo tarpu

¹ Ibid. P. 208.

politinės partijos veikla gali būti uždrausta (nutraukta) tik teismine tvarka. Tai gali atlikti bendrieji, administraciniai arba konstituciniai teismai. Nedemokratinio režimo valstybėse partijų veikla gali būti uždrausta išleidžiant specialius įstatymus.

Pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus, politinės partijos veiklą gali nutraukti Apygardos administracinis teismas, jeigu po pakartotinio veiklos sustabdymo ji per metus pažeidžia Konstituciją bei Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymą.

2.9. Politinių partijų klasifikavimas

Politinės partijos gali būti labai įvairios, ir savo idėjinio kryptingumu, ir politine kryptimi, ir organizacine struktūra, ir kitais kriterijais. Teisiam reguliavimui tai dažnai neturi didesnės reikšmės. Tačiau pasitaiko, kad įstatymų leidėjas išskiria tam tikras politinių partijų rūšis, pvz., vartoja sąvokas „valdančioji“, „opozicinė“ partija, draudžia komunistinių, fašistinių partijų veiklą ir t.t.

Politines partijas galima klasifikuoti pagal jų idėjinį kryptingumą ir programų turinį. Šis klasifikavimo kriterijus parodo, kokius socialinius interesus išreiškia partija, kokie jos tikslai ir kokiais būdais bei priemonėmis jų siekiama.

Demokratinėse valstybėse kiekviena partija pirmiausia siekia sukurti sau kuo platesnę socialinę bazę. Socialinė bazė – tai socialiniai sluoksniai, sudarantys elektorato daugumą. Politinė partija siekia išreikšti visuomenės daugumos interesus. Šio tikslo siekdama, politinė partija pirmiausia nustato socialinės–ekonominės politikos kryptį ir tik po to pasirenka politines priemones jai įgyvendinti. XIX a. tokiu būdu susiformavo konservatorių ir liberalų partijos, XIX a. pabaigoje atsirado socialistinės partijos, o XX a. pradžioje – komunistų partijos. Tuo metu sustiprėjo ir ekstremistinio pobūdžio organizacijų veikla – atsirado fašistinės arba nacionalsocialistinės partijos.

Konservatorių partijų programų idėjinį pagrindą sudaro konservatyvizmo idėjos. Šios partijos siekia išlaikyti tradicinę tvarką, pasisako prieš radikalias reformas. Liberaliosios partijos pasisako už laisvę ūkio srityje, valstybės nesikišimą į visuomenės gyvenimą ir remiasi liberalizmo idėjomis.

Reformistinėms partijoms priskiriamos socialistinės ir socialdemokratinės partijos. Šios partijos pasisako už socialinę lygybę. Pvz.: leiboristų partija Didžiojoje Britanijoje, socialdemokratų partija Vokietijoje, Švedijoje ir t.t. Pastaroji partija, būdama valdžioje, įgyvendino vadinamąjį „švediskąjį socializmo modelį“.

Atskirą partijų grupę sudaro konfesinės partijos, vienijančios narius tikybinių pažiūrų pagrindu. Jų nariai pasisako už religinių vertybių įtakos stiprinimą valstybės gyvenime. Pvz.: krikščionių demokratų partijos. Kai kuriose valstybėse veikia vadinamosios klerikalinės partijos, siekiančios pajungti valstybę tam tikrai religijai. Klerikalizmas kaip politinė srovė šiuo metu nevaidina svarbesnio vaidmens, tačiau atsirado kita srovė – fundamentalizmas, ganėtinai plačiai paplitęs kai kuriose musulmonų valstybėse.

Kai kuriose valstybėse veikia tautinės partijos, kurios orientuojasi į tautinės bendrijos interesus. Šiuo metu daugelyje valstybių taip pat išsikūrė ir veikia „žaliųjų“ partijos ir judėjimai, keliantys gamtosauginius reikalavimus. Kai kuriose valstybėse veikia partijos, kurių apibūdinti beveik neįmanoma, pvz., Alaus mėgėjų partija Lenkijoje.

Partijos, pasisakančios už radikalius valstybės valdžios veiksmus, esmines permainas visuomenės gyvenime ir dažnai nevengiančios prievartos priemonių naudojimo, yra vadinamos radikaliosiomis. Gali būti dešinieji radikalai, pvz.: neofašistinės, nacionalistinės, rasistinės partijos; ir kairieji radikalai, pvz., komunistinės partijos. Partijos, kurios pasisako už neteisėtas kovos dėl valdžios priemones yra vadinamos ekstremistinėmis. Jos taip pat gali būti dešinėsios ir kairiosios pakraipos. Šios partijos beveik be išimčių pasisako už teroristinius veiksmus, perversmus ir t.t.

Reikia pastebėti, kad partijos pavadinimas ne visuomet atspindi jos socialinį politinį pobūdį. Neretai partijos, vadinančios save demokratinėmis, apskritai nepripažįsta demokratinių vertybių, o partijos, vadinančios save radikaliosiomis, neatitinka šių partijų požymių.

Pagal politinį kryptingumą yra skiriamos dešinėsios, kairiosios ir centristinės partijos. Ši klasifikacija moksle atsirado po to, kai Prancūzijos parlamente buvo nustatyta, kad konservatoriai turi sėdėti pirmininko dešinėje, o reformų šalininkai kairėje. Dešinėsios partijos paprastai gina tradicines vertybes, akcentuoja privatinės nuosavybės reikšmę. Kairiosios partijos siekia didesnės ar mažesnės socialinės lygybės. Skiriamos dvi kryptys: vieni kairieji siekia socialinės lygybės demokratiniu būdu, o kiti (radikalioji kryptis) pasisako už proletariato ar kitokią diktatūrą.

Ideologijos požiūriu skiriamos: idėjinės (veiklos pagrindas tam tikra ideologija, pvz., tautinė, socialistinė, liberalioji ir t.t.); pragmatinės arba rinkiminės partijos (jų veikla būna aktyvi tik prieš rinkimus); charizmatinės ir vadų partijos (jų veikla grindžiama griežta hierarchine struktūra ir paklusnumu, joms vadovauja religiniai ar kiti lyderiai).

Politinės partijos skiriasi ir organizacinės struktūros kriterijais. Vienos partijos pasižymi griežta organizacine tvarka ir disciplina, kitoms tai nebūdinga. Vienos partijos pripažįsta tik fiksuotą narysę, kitos – ne.

Pagal politinių partijų sudėtį gali būti skiriamos kadrinės, masinės partijos ir partijos–judėjimai.

Kadrinėms partijoms būdinga griežtas narystės fiksavimas. Stojantiems į šias partijas keliama ypatingi reikalavimai (pvz., partijos narių rekomendacijos). Stojantiems gali būti numatomas kandidatų į narius stažas. Šioms partijoms būdinga aiški organizacinė struktūra, griežta disciplina, centralizuotas vadovavimas, būtinas narystės mokestis. Partijos nariai turi turėti partinius bilietus. Būtinai įstatai, kurių besąlygiškai privalo laikytis partijos nariai. Šių partijų vadovaujančius organus, be išimčių, sudaro profesionalūs kadrai. Tokio tipo partijose gali būti pripažįstama individuali ir kolektyvinė narystė. Paprastai kadrinės partijos nepasižymi dideliu narių skaičiumi. Išimtis – komunistinės partijos totalitarinio socializmo valstybėse.

Masinės partijos nefiksuoja narių. Partijos nariais laikomi rinkėjai, balsuojantys už partiją per rinkimus (pvz., JAV). Partijos nariai neturi partinių bilietų, neprivalo mokėti fiksuoto partinio mokesčio. Jis mokamas pagal nario pageidavimą arba kaip auka į partijos kasą. Tokio tipo partijos nepasižymi griežta disciplina. Partijos vadovybė neturi formalaus ryšio su savo šalininkais. Partijos vadovaujantieji organai, kuriuos sudaro profesionalai ir aktyvistai, paprastai yra sudaromi ir veikia tik rinkimų metu.

Partijos–judėjimai šiuo metu nėra plačiai paplitę. Laikoma, kad tai praeities palikimas, būdingas besivystančioms valstybėms. Ypatumas – tokio tipo partijų narių dauguma – šalies gyventojai.

Pagal teisinę politinių partijų padėtį skiriamos registruotos ir neregistruotos, legalios ir nelegalios partijos. Registruotos partijos, skirtingai nei neregistruotos, turi juridinio asmens teises. Pažymėtina, kad Lietuvoje visos politinės partijos turi būti įregistruotos. Legalios partijos – tai partijos, veikiančios teisėtai. Partija tampa nelegali, kai jos veikla yra uždraudžiama įstatymu arba teismo sprendimu, tačiau ji tęsia savo veiklą.

Pagal politinės partijos vietą valdžios sistemoje ir santykį su valstybės valdžia skiriamos valdančiosios ir opozicinės partijos.

2.10. Partinės sistemos

Partinės sistemos sąvoka atspindi valstybėje veikiančių ir dalyvaujančių kovoje dėl valstybės valdžios politinių partijų skaičių ir jų tarpusavio santykį. Partinei sistemai formuoti didelę įtaką turi politinių jėgų santykis valstybėje, visuomenės politinės kultūros lygis, rinkimų sistema ir valstybės režimas. Tam tikrą vaidmenį vaidina valstybės gyventojų nacionalinė sudėtis, religija, istorinės tradicijos.

Partinė sistema – tai ne tik partijų visuma. Demokratinėse valstybėse jų yra daug, tačiau ne visos vienodai aktyvios politiniame gyvenime. Kai kurių politinių partijų rinkėjai „nepastebi“ rinkimuose. Dėl šios priežasties partinės sistemos sąvoka dažniausiai apima tas politines partijas, kurios įtakoja ir atspindi visuomenės daugumos politinę valią ir interesus.

Valstybės partinė sistema gali keistis. Nereti atvejai, kai valstybėje egzistavusi daugiapartinė sistema reformuojasi į dvipartinę sistemą ir atvirkščiai.

Partinės sistemos klausimas konstitucinėje teisėje paprastai iškyla reglamentuojant visuomeninius santykius, susijusius su rinkimais, nustatant parlamento organizacinę struktūrą, jo veiklą, formuojant vyriausybę, valstybės valdymo institucijų sistemą ir kt. Tuo tarpu demokratinių valstybių konstitucijose partinė sistema nėra įtvirtinama. Toks požiūris grindžiamas nuostata, jog piliečiai turi teisę laisvai vienytis į politines partijas ir nevaržomai dalyvauti šalies politiniame gyvenime. Tai leidžia ganėtinai lengvai iš vienos partinės sistemos pereiti į kitą.

Partinės sistemos yra daugiau politologijos mokslo tyrinėjimo objektas. Konstitucinės teisės moksle partinė sistema yra nagrinėjama tuo atveju, kai ji yra įtvirtinama teisės normomis. Daugelyje valstybių partinė sistemą reglamentuojančių teisės normų nėra.

Tradiciskai skiriamos trys partinės sistemos: daugiapartinė, dvipartinė ir vienpartinė. Yra valstybių, kuriose apskritai nėra legaliai veikiančių politinių partijų: jų niekada nebuvo arba jų veikla yra draudžiama (pvz., Saudo Arabija, Jungtinių Arabų Emyratai). Tokia sistema yra vadinama nepartine.

Daugiapartinė sistema yra tuomet, kai rinkiminėje kovoje dėl valdžios dalyvauja daugiau nei dvi partijos, ir visos jos turi lygias galimybes dalyvauti ją formuojant. Nė viena partija, turinti savo atstovų parlamente, negali savarankiškai viena valdyti, nes neturi daugumos balsų. Daugiapartinės sistemos gali būti įvairios. Pvz., sistema, kai partijos sudaro koalicinę vyriausybę, kai partijos jungiasi į blokus, kai dominuoja viena partija ir t.t. Vadinamoji dominacijos sistema susidaro, kai viena partija išbūna valdžioje ilgą laiką (10–20 metų), pvz., Švedijos socialdemokratų darbo partija išbuvo valdžioje su nedidelėmis pertraukomis nuo 1937 iki 1976 m.). Mokslininkai aiškina, kad dominuojanti partija išreiškia visos tautos bei įvairių socialinių grupių interesus. Ši sistema būdinga demokratiniams režimams.

Dvipartinė sistema yra tuomet, kai valstybėje veikia daug partijų, tačiau realiai į valdžią pretenduoja ir ją formuoja dvi partijos. Šiuo atveju viena partija turi parlamente absoliučią daugumą (valdančioji partija), o kita yra opozicijoje (opozicinė, kritikuojanti valdančiąją partiją). Jos laikas nuo laiko keičia viena kitą valdžioje: tokia sistema būdinga Jungti-

nėms Amerikos Valstijoms. Pažymėtina, kad Didžiojoje Britanijoje pagrindinės opozicinės partijos veikla yra institucionalizuota. Opozicinės partijos lyderis gauna net atlyginimą iš valstybės išdo.

Kai kurie teisininkai aiškina, kad galima išskirti ir fiksuoto partijų skaičiaus sistemą. Ji būdinga besivystančioms valstybėms ir paprastai yra laikino pereinamojo pobūdžio. Tokia sistema atsiranda tada, kai valstybės valdžia siekia apriboti arba uždrausti tam tikrų partijų veiklą. Leidžiama veikti tik tam tikroms partijoms, kitų partijų veikla – uždrausta.

Vienpartinė sistema – tai sistema, kai legaliai leidžiama veikti tik viena partijai. Tokia sistema būdinga nedemokratinėms režimams.

Lietuvoje nuo 1918 m. formavosi daugiapartinė sistema. Tiesa, pirmosios politinės partijos Lietuvoje kūrėsi XIX a. pab.–XX a. pr., tačiau legaliai veikti joms nebuvo politinių sąlygų: 1896 m. buvo įkurta Socialdemokratų partija, 1902–1905 m. – Lietuvių demokratų partija, 1905 m. – Lietuvių krikščionių demokratų partija, 1918 m. – Komunistų partija. 1922 m. buvo įsteigta Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, 1924 m. – Lietuvių tautininkų sąjunga.

Po 1926 m. valstybinio perversmo Lietuvoje valstybės valdžią turėjo viena partija – Tautininkų sąjunga. Kitos opozicinės partijos, nors oficialiai nebuvo uždraustos, didesnės politinės įtakos neturėjo. Nuo 1936 m. vasario 6 d. Tautininkų sąjunga buvo vienintelė oficialiai veikianti partija. Kitų partijų veikla buvo uždrausta. Nuo 1940 m. birželio 15 d. vadovaujančia ir vienintele tapo komunistų partija.

Daugiapartinė sistema Lietuvoje ėmė atsikurti dar Atgimimo laikotarpiu, 1989 m. gruodžio mėn., kai iš tuometinės teisės sistemos buvo pašalintos nuostatos apie vadovaujantį komunistų partijos vaidmenį. Daugiapartinė sistema Lietuvoje nuo 1989 m. formavosi keliais būdais. Buvo atkuriamos tarpukario Lietuvoje veikusios politinės partijos, pvz., 1989–1990 m. atkurtos Lietuvos demokratų partija, Lietuvos tautininkų sąjunga, Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvos valstiečių sąjunga. 1990 m. pabaigoje vietoje Lietuvos komunistų partijos ėmė veikti socialdemokratinės orientacijos Lietuvos demokratinė darbo partija. Steigiamos naujos politinės partijos, pvz., Žaliųjų partija, Humanistų partija, Liberalų sąjunga ir kt. 2000 m. liepos mėn. 1 d. Lietuvoje veikė 38 politinės partijos.

3 poskyris

VISUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ TEISINĖ PADĖTIS

3.1. Visuomeninių organizacijų funkcijos

3.2. Visuomeninių organizacijų steigimo tvarka ir veiklos apribojimai

3.3. Visuomeninių organizacijų veiklos teisinės garantijos

3.4. Visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

3.5. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių teisinio reguliavimo ypatumai

3.1. Visuomeninių organizacijų funkcijos

Siaurąja prasme sąvoka „visuomeninė organizacija“ neapima politinių partijų. Šia prasme visuomeninės organizacijos nėra politiniai susivienijimai. Jos nesiekia politinės valdžios ir tiesiogiai nedalyvauja ją įgyvendinant. Kita vertus, pasitaiko atvejų, kuomet įstatymų leidėjas suteikia teisę dalyvauti rinkimuose ne tik politinėms partijoms, bet ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, pvz., sovietiniais metais ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais teisę kelti kandidatus į atstovaujamasias valdžios institucijas turėjo kai kurios visuomeninės organizacijos. Nepaisant to, skirtingai nei politinės partijos, visuomeninės organizacijos nenustato ir negali nustatyti politinės valdžios siekio kaip pagrindinio savo tikslo.

Visuomeninių organizacijų sąvoka neapima ir visuomeninių judėjimų, kuriuos kai kurie teisininkai taip pat laiko politinės sistemos dalimi. Norėdami sujungti šias dvi sąvokas, jie vartoja terminą „visuomeniniai susivienijimai“ ir teigia, jog visuomeniniams judėjimams, skirtingai nei visuomeninėms organizacijoms, nebūdingi tokie požymiai, kaip fiksuota narystė, įstatai ir valdymo organų renkamumas¹.

Visuomeninės organizacijos siaurąja prasme – tai viešo pobūdžio pelno nesiekiantys laisvanoriški susivienijimai, kurių narius vienija bendri socialiniai, ekonominiai, profesiniai, kultūriniai, dvasiniai interesai arba tam tikri pomėgiai. Pagrindinis šių organizacijų tikslas – tenkinti savo narių interesus ir poreikius. Siekdamas šio tikslo, visuomeninės organiza-

¹ Konstitucionnojė (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran (otv. red. B. A. Strašun). Moskva, 1993. S. 208–209; Čirkin V. E. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran. Moskva, 1999. S. 118.

cijos didesniu ar mažesniu mastu įtakoja politinės valdžios sprendimus ir tokiu būdu dalyvauja valstybės valdyme.

Visuomeninių organizacijų tiksli klasifikacija konstitucinės teisės moksle nėra labai svarbi. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių išskyrimas paprastai susijęs su teisinio reglamentavimo ypatumais konkrečioje valstybėje.

Valstybėje veikia įvairios visuomeninės organizacijos: profesinės sąjungos, verslininkų susivienijimai, menininkų organizacijos, kultūrinio pobūdžio organizacijos, mėgėjiškos draugijos, jaunimo organizacijos ir kt. Ne visi šie visuomeniniai susivienijimai atlieka vienodą vaidmenį valstybės gyvenime, pvz., atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, aktyviai politiniame šalies gyvenime dalyvavo kūrybinės sąjungos, tačiau pastaraisiais metais jų beveik nepastebima. Kai kuriose valstybėse aktyviai veikia lobistinės organizacijos, dar vadinamos „spaudimo grupėmis“. Jos ganėtinai plačiai paplitusios išsivysčiusiose industrinėse valstybėse (pvz., JAV). Lobistinėmis organizacijomis vadinamos organizacijos, kurių pagrindinis tikslas daryti tiesioginę įtaką įstatymų leidėjui priimant sprendimus, naudingus tam tikrai socialinei grupei. 2000 m. birželio 27 d. Seimui priėmus Lobistinės veiklos įstatymą, reikia manyti, kad ir Lietuvoje atsiranda tam tikrų prielaidų tokių organizacijų veiklai.

Visuomenėje veikia ir tokios organizacijos, kurios savo pobūdžiu apskritai negali dalyvauti politiniame gyvenime (pvz., medžiotojų draugija, filatelistų sąjunga ir kt.). Kai kurie teisininkai tokių organizacijų net nelaiko politinės sistemos dalimi. Nepaisant to, dauguma teisininkų neabejoja, kad visos visuomeninės organizacijos ugdo demokratinius pradus ir visuomenės aktyvumą.

Visuomeninės organizacijos atlieka įvairias funkcijas: išreiškia atskirų visuomenės sluoksnių ir grupių bendrus interesus; atkreipia valstybės valdžios ir valdymo institucijų dėmesį į šiuos interesus; skatina valdžios institucijas atsižvelgti į šiuos interesus priimant tam tikrus sprendimus; ugdo visuomenės aktyvumą ir formuoja jos nuomonę socialinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo klausimais; daro tam tikrą ideologinį (auklėjamąjį) poveikį visuomenei ir kt.

Demokratinėse valstybėse visuomeninių organizacijų veiklos teisinis pagrindas – konstitucinė nuostata, įtvirtinanti piliečių teisę į susivienijimus. Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas šią nuostatą konstitucijoje, nustato vienodą teisinį režimą visų rūšių visuomeniniams susivienijimams ir įtvirtina laisvės jungtis į susivienijimus principą. Šis principas sudaro galimybę formuotis įvairioms socialinėms grupėms ir organizacijoms pagal jų interesus ir poreikius. Neretai įstatymų leidėjas konkretizuoja šias nuostatas ir išleidžia specialius įstatymus, reglamentuojančius visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą. Tokie įstatymai gali būti bendri, regla-

mentuojantys visų visuomeninių organizacijų (ir politinių partijų) veiklą, ir specialūs, reglamentuojantys atskirų visuomeninių organizacijų rūšių veiklą.

Lietuvoje šiuo metu visuomeninių organizacijų veiklą reglamentuoja Visuomeninių organizacijų įstatymas, priimtas 1995 m. vasario 2 d. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių veiklą reguliuoja specialūs įstatymai – Profesinių sąjungų įstatymas, priimtas 1991 m. lapkričio 21 d., Meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, priimtas 1996 m. rugpjūčio 15 d., Asociacijų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d., Labdaros ir paramos fondų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d.

3.2. Visuomeninių organizacijų steigimo tvarka ir veiklos apribojimai

Lietuvoje visuomeninės organizacijos, kaip ir politinės partijos, steigiamos pareikštine–registracine tvarka. Jos savo veiklą grindžia įstatymo nustatyta tvarka įregistruotais visuomeninės organizacijos įstatais, kuriuose savarankiškai nustato vidinę organizacinę struktūrą, valdymo organus ir veiklos kryptis. Bendras reikalavimas (priimant visuomeninių organizacijų įstatus) – jie negali prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Visuomeninių organizacijų įstatymo nustatytiems apribojimams.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 3 str. įtvirtintas nuostatas draudžiama steigti ir veikti visuomeninėms organizacijoms, kurių tikslas arba veikimo būdai – prievarta nuversti ar pakeisti Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką arba pažeisti Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumą, propaguoti karą ir smurtą, autoritarinį ar totalitarinį valdymą, kurstyti rasinę, religinę, socialinę nesantaiką, varžyti žmogaus teises ir laisves bei atlikti veiksmus, prieštaraujančius Lietuvos Respublikos įstatymams ir visuotinai pripažintoms tarptautinės teisės normoms, veikti dėl kitų valstybių interesų, jeigu jie yra priešingi Lietuvos valstybės interesams. Neleidžiama steigti visuomeninių organizacijų, kurių nariai vienijasi organizacijų, veikusių prieš Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir teritorijos vientisumą, pagrindu. Visuomeninės organizacijos valdymo organai ir buveinė turi būti Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Įstatymo 12 str. įtvirtintos teisės normos, draudžiančios visuomeninėms organizacijoms vykdyti valstybės, jos institucijų ar pareigūnų funkcijas; vykdyti profesinės sąjungos funkcijas; ginkluoti savo narius, organizuoti jiems karinius mokymus ir steigti karinius būrius, išskyrus įstatymų numatytais atvejais; gauti lėšų ar kito turto, kuri skiria kitų valstybių valdžios ir valdymo institucijos ar valstybinės organizacijos, išskyrus lėšas ar kitokį turtą mokslui, studijoms, kultūrai, švietimui, sportui, sveikatos

priežiūrai, socialinei apsaugai ir darbui, aplinkos apaugai remti ir kitus atvejus, kuriuos numato teisės aktai.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 2 str. 1 d. visuomeninė organizacija – tai savanoriškas Lietuvos Respublikos piliečių ir (ar) užsieniečių, nuolat gyvenančių Lietuvoje, susivienijimas, sudarytas bendriems narių poreikiams ir tikslams, kurie nėra priešingi Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams, tenkinti bei įgyvendinti.

Įstatymas nustato, kad visuomeninių organizacijų nariais gali būti tik tie Lietuvos Respublikos piliečiai ir užsieniečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje, kuriems yra sukakę 18 metų. Visuomeninių organizacijų, kurios savo veikla tenkina vaikų ir jaunimo poreikius, nariais gali būti ir jaunesni kaip 18 metų asmenys. Visuomeninių organizacijų nariai turi lygias teises, nesvarbu, kokio dydžio jie moka įstatuose nustatytą stojamąjį ir nario mokestį ar teikia paramą. Visuomeninės organizacijos nariai gali bet kada išstoti iš visuomeninės organizacijos.

Įstatymas nenumato, kiek narių turi turėti visuomeninė organizacija, tačiau pagal įstatymo prasmę būtinas visuomeninės organizacijos požymis – fiksuota narystė. Įstatymo 8 str. 6 d. nustatyta, kad visuomeninės organizacijos įstatuose nurodytas jos valdymo organo paskirtas asmuo ar jos vadovas turi tvarkyti organizacijos narių sąrašą, o jis turi būti laisvai prieinamas kiekvienam organizacijos nariui.

Įstatymo 4 str. 3 d. nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje gali būti steigiami tarptautinių visuomeninių organizacijų Lietuvos skyriai, jeigu jų tikslai, veikimo būdai ir įstatatai neprieštarauja Konstitucijai ir Visuomeninių organizacijų įstatyme numatytiems apribojimams. Šie skyriai steigiami bendra įstatymo nustatyta tvarka.

Steigiant visuomeninę organizaciją, būtina sušaukti steigiamąjį suvažiavimą. Nauja Visuomeninių organizacijų įstatymo redakcija nenustato steigėjų, privalančių dalyvauti steigiamajame suvažiavime, skaičiaus. Pirmoje šio įstatymo redakcijoje visuomeninei organizacijai įsteigti buvo būtina, kad steigiamajame suvažiavime dalyvautų ne mažiau nei 15 steigėjų. Naujoji įstatymo redakcija apsiriboja nuostata, kad visuomeninės organizacijos steigėjais gali būti Lietuvos Respublikos piliečiai ir (ar) užsieniečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje, kuriems yra sukakę 18 metų.

Steigiamajame visuomeninės organizacijos suvažiavime turi būti priimti įstatatai ir išrinkti valdymo organai. Įstatymų leidėjas, be minėtų reikalavimų, nustato ir tam tikrus papildomus reikalavimus, kuriuos turi atitikti įstatatai. Visuomeninių organizacijų įstatymo 9 str. 1 d. nurodyta, kad įstatuose turi būti numatyta: 1) pavadinimas, simbolika ir buveinės adresas; 2) veiklos teisiniai pagrindai, tikslai, uždaviniai, veiklos teritorija; 3) priėmimo į visuomeninės organizacijos narius ir išstojimo, pašalinimo iš jos sąlygos bei tvarka; 4) narių teisės ir pareigos; 5) padalinių steigimo,

reorganizavimo bei veiklos nutraukimo tvarka, padalinių santykiai su visuomeninės organizacijos valdymo organais ir padalinių teisės; 6) aukščiausiojo valdymo organo (suvažiavimo, konferencijos, susirinkimo) kompetencija sušaukimo tvarka, periodiškumas; 7) kitų valdymo organų ir jų vadovų rinkimo tvarka, jų kompetencija; 8) valdymo organų ir jų vadovų atskaitomybės visuomeninės organizacijos valdymo organui ir jų veiklos kontrolės tvarka; 9) lėšų ir pajamų šaltiniai, lėšų ir pajamų kontrolės tvarka; 10) įstatų pakeitimo ir papildymo tvarka; 11) veiklos pasibaigimo ir turto sunaudojimo tvarka. Įstatuose gali būti numatytos ir kitos visuomeninės organizacijos veiklos nuostatos, jeigu jos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Visuomeninių organizacijų ir kitiems įstatymams.

Visuomeninė organizacija laikoma įsteigta nuo jos įstatų įregistravimo dienos kompetentingoje institucijoje. Nuo to momento visuomeninė organizacija įgyja juridinio asmens teises.

Visuomeninių organizacijų įstatų registravimo tvarką reglamentuoja Visuomeninių organizacijų įstatymo 3 skirsnis. Pagal įstatymą visuomenines organizacijas, kurių veikla apima daugiau nei vienos apskrities teritoriją, ir tarptautinių visuomeninių organizacijų Lietuvos skyrių įstatus registruoja Teisingumo ministerija. Visuomeninės organizacijos, kurios veikla apima daugiau nei vienos savivaldybės teritoriją ir kurios buveinė yra apskrities centre ar kitoje apskrities teritorijoje – miesto ar kaimo gyvenamojoje vietovėje, įstatus registruoja apskrities viršininkas. Visuomeninės organizacijos, kurios veikla apima vieno rajono ar miesto teritoriją, įstatus registruoja savivaldybės vykdomoji institucija.

Visuomeninė organizacija ne vėliau kaip per vieną mėnesį po įstatų priėmimo ir valdymo organų išrinkimo dienos paduoda atitinkamai valstybės ar savivaldybės institucijai pareiškimą įstatams įregistruoti, taip pat steigiamojo suvažiavimo protokolą, visuomeninės organizacijos įstatus (keturis egzempliorius), steigėjų sąrašą, pažymą apie patalpų visuomeninei organizacijai suteikimą, simbolių pavyzdžius arba jų eskizus. Įstatus registruojanti institucija išnagrinėja pareiškimą dėl įstatų įregistravimo per mėnesį nuo įstatyme nurodytų dokumentų gavimo dienos. Ta pačia tvarka registruojami visuomeninių organizacijų pavadinimo, simbolikos, įstatų pakeitimai ir papildymai.

Atsisakymas registruoti visuomeninę organizaciją gali būti grindžiamas tik Visuomeninių organizacijų įstatymo 19 str. 1 d. nustatytais pagrindais. Visuomeninių organizacijų įstatatai neregistruojami: 1) jeigu juose nurodyti organizacijos tikslai ir uždaviniai, veiklos būdai prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Visuomeninių organizacijų ar kitiems įstatymams bei Vyriausybės nutarimams; 2) yra anksčiau tuo pačiu pavadinimu įregistruoti visuomeninės organizacijos įstatatai; 3) nesilaikyta

Visuomeninių organizacijų įstatyme nustatytos visuomeninių organizacijų steigimo ir registravimo tvarkos; 4) pateiktų registruoti dokumentų duomenys neatitinka tikrovės. Atsisakymas registruoti visuomeninės organizacijos įstatus gali būti apskundžiamas teismui per vieną mėnesį nuo atsisakymo gavimo dienos.

3.3. Visuomeninių organizacijų veiklos teisinės garantijos

Visuomeninės organizacijos, kaip ir politinės partijos, veikia laisvai ir savarankiškai, vadovaujamosios demokratiškumo ir viešumo principais. Visos visuomeninės organizacijos turi lygias teises.

Visuomeninių organizacijų veikimo laisvę užtikrina Visuomeninių organizacijų įstatymo 11 str. nustatantis, jog valstybės institucijoms ir pareigūnams, politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms, kitoms organizacijoms ir asmenims draudžiama kištis į visuomeninių organizacijų veiklą ir į jų vidaus reikalus, jeigu jos nepažeidžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos ar kitų įstatymų. Ginčus tarp visuomeninės organizacijos narių, tarp visuomeninės organizacijos ir jos narių, tarp visuomeninių organizacijų ir kitų juridinių ar fizinių asmenų sprendžia teismas.

Visuomeninių organizacijų įstatuose numatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti visuomeninės organizacijos įstatymų nustatyta tvarka turi teisę nekliudomai raštu, žodžiu ar kitais būdais skleisti informaciją apie savo veiklą, propaguoti organizacijos tikslus ir uždavinius, steigti visuomenės informavimo priemones, užsiimti leidyba. Visuomeninės organizacijos gali organizuoti susirinkimus: meetingus, piketus, demonstracijas, procesijas, įvairias eitynes, kitokius taikius beginklius susirinkimus ir masinius renginius. Jos turi teisę steigti fondus ir įmones, registruojamas ir veikiančias pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, gali samdyti asmenis įstatuose numatyta veiklai.

Įstatymo 6 str. 1 d. įtvirtinta nuostata, leidžianti visuomeninėms organizacijoms vienytis į visuomeninių organizacijų sąjungas. Tokią sąjungą gali steigti dvi ar daugiau visuomeninių organizacijų.

Visuomeninės organizacijos pagal savo įstatus gali įstoti į tarptautines visuomenines (nevalstybines) organizacijas, kurių tikslai ir veikla neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams, gali palaikyti ryšius su kitų valstybių visuomeninėmis, taip pat tarptautinėmis, organizacijomis, sudaryti su jomis susitarimus, neprieštaraujančius Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams.

Visuomeninių organizacijų įstatymas garantuoja visuomeninėms organizacijoms teisę į nuosavybę. Visuomeninėms organizacijoms, vadovaujantis nuosavybės teise, gali priklausyti pastatai, įrenginiai, leidyklos,

spaustuvės, transporto priemonės, socialiniai ir labdaros objektai, taip pat kitas turtas, reikalingas jų įstatuose numatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti. Turtas gali būti įgytas už visuomeninei organizacijai priklausančias lėšas, taip pat dovanojimo, paveldėjimo ar kitokiu teisėtu būdu.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 14 str. 2 d. visuomeninių organizacijų lėšas sudaro nuosavos lėšos, skolinto kapitalo lėšos, privačių asmenų dovanotos lėšos ir valstybės bei savivaldybės institucijų skirtos lėšos.

Visuomeninių organizacijų nuosavas lėšas sudaro įstatuose numatyti narių mokesčiai; kredito įstaigų palūkanos už saugomas visuomeninių organizacijų lėšas ir kitos teisėtai gautos lėšos.

Visuomeninėms organizacijoms lėšas gali dovanoti (aukoti) fiziniai asmenys, labdaros organizacijos ir labdaros fondai, nevalstybinės organizacijos bei tarptautinės visuomeninės organizacijos.

Įstatymo 14 str. 4 d. aiškiai apibrėžia visuomeninių organizacijų turto ir lėšų panaudojimo tvarką – visuomeninių organizacijų turtas ir lėšos turi būti naudojamos tik jų įstatuose numatytiems tikslams bei uždaviniams įgyvendinti ir jokių būdu negali būti skirstomas tos visuomeninės organizacijos nariams.

Įstatymas nustato gana griežtus valstybinio finansavimo apribojimus. Įstatymo 14 str. 3 d. nustatyta, kad valstybės valdžios ir valdymo institucijos, savivaldybės gali skirti lėšų visuomeninėms organizacijoms tik konkrečioms kultūros, švietimo, sporto, sveikatos ir kitoms socialinėms ar kitokioms tikslinėms programoms įgyvendinti bei kitais įstatymų numatytais atvejais. Šios lėšos gali būti naudojamos tik toms programoms ir tikslams, kuriems įgyvendinti buvo skirtos, ir tik pagal lėšas skyrusios valstybės institucijos patvirtintą sąmatą.

3.4. Visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

Įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti visuomeninių organizacijų veiklos teisėtumą, numato šių organizacijų veiklos kontrolės būdus ir sankcijas, kurias turi teisę taikyti kompetentingos valstybės institucijos.

Įstatyme nurodyta keletas institucijų, turinčių teisę kontroliuoti visuomeninių organizacijų veiklą ir taikyti joms tam tikras sankcijas: Valstybės kontrolė, valstybinės mokesčių inspekcijos, valstybės institucijos, įregistravusios visuomeninės organizacijos įstatus ir valstybės institucijos pagal savo kompetenciją reguliavimo srityje.

Valstybinės mokesčių inspekcijos kontroliuoja visuomeninių organizacijų finansinę veiklą, kiek tai susiję su mokesčių mokėjimu, o Valstybės

kontrolė prižiūri, ar teisėtai naudojamos valstybės ir savivaldybės biudžeto lėšos.

Visuomeninių organizacijų įstatymo 22 str. nurodyta, kad valstybės institucija, pagal savo kompetenciją reguliavimo srityje nustačiusi, kad visuomeninė organizacija ar jos padalinys pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją ar įstatymus, raštu praneša apie tai visuomeninės organizacijos valdymo organui ir nustato terminą nurodytiems pažeidimams pašalinti. Apie išpėjimą valstybės institucija praneša visuomeninės organizacijos įstatus įregistravusiai valstybės institucijai. Pašalinusi nurodytus pažeidimus, visuomeninė organizacija apie tai praneša ją išpėjusiai ir įstatus įregistravusiai valstybės institucijoms. Jeigu per nustatytą terminą pažeidimas nepašalinamas, valstybės institucijos, išpėjusios visuomeninę organizaciją, teikimu visuomeninės organizacijos įstatus įregistravusi valstybės institucija turi kreiptis į teismą dėl visuomeninės organizacijos veiklos sustabdymo.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymą, įregistravusios valstybės institucijos pareiškimu gali būti sustabdyta ar nutraukta visuomeninės organizacijos veikla tik teismo sprendimu.

Įstatymų leidėjas nurodo, kad visuomeninės organizacijos veiklos sustabdymo terminas negali būti ilgesnis nei šeši mėnesiai. Pasibaigus teismo nustatytam visuomeninės organizacijos sustabdymo terminui, visuomeninė organizacija turi raštu pranešti jos įstatus įregistravusiai valstybės institucijai apie tai, kad pašalino priežastis, dėl kurių jos veikla teismo sprendimu buvo sustabdyta. Visuomeninė organizacija gali tęsti savo veiklą tik po to, kai valstybės institucija, įregistravusi šios organizacijos įstatus, konstatuoja, kad pašalintos priežastys, dėl kurių buvo sustabdyta visuomeninės organizacijos veikla, ir leidžia šiai visuomeninei organizacijai tęsti veiklą. Visuomeninė organizacija gali tęsti savo veiklą tik gavusi kompetentingos valstybės institucijos leidimą. Atsisakymas leisti tęsti visuomeninės organizacijos veiklą ne vėliau kaip per 10 dienų nuo jo priėmimo gali būti skundžiamas teismui.

Sustabdžius visuomeninės organizacijos veiklą, jai atsiranda tam tikrų teisinių pasekmių. Per visą veiklos sustabdymo laikotarpį visuomeninei organizacijai draudžiama naudotis visomis visuomenės informavimo priemonėmis, organizuoti susirinkimus, naudoti visuomeninės organizacijos ar jos padalinių sąskaitose esančias lėšas, naudoti bei valdyti turimą visuomeninės organizacijos ar jos padalinių turtą bei lėšas ir jais disponuoti.

Tais atvejais, kai visuomeninė organizacija įeina į visuomeninių organizacijų sąjungą ir jeigu sąjungoje yra ne mažiau kaip pusė visuomeninių organizacijų, kurių veikla nėra sustabdyta – jos veiklos sustabdymas šios sąjungos veiklai teisinių pasekmių nesukelia. Tais atvejais, kai sustabdo-

ma visuomeninių organizacijų sąjungos veikla, į ją įeinančios visuomeninės organizacijos veikia tik pagal savo įstatus.

Jeigu visuomeninė organizacija, kurios veikla sustabdyta, nesilaiko įstatyme nustatytų apribojimų, teismas, gavęs valstybės institucijos, įregistravusios visuomeninę organizaciją, pareiškimą, gali nutraukti visuomeninės organizacijos veiklą. Visuomeninės organizacijos veikla taip pat gali būti nutraukta: 1) jeigu per metus nuo veiklos sustabdymo termino pasibaigimo visuomeninė organizacija ar jos padalinys vėl pažeidžia Konstituciją ir įstatymus; 2) jeigu įregistravus visuomeninės organizacijos įstatus paaiškėja, kad juos registruojant buvo pateikti neatitinkantys tikrovės visuomeninės organizacijos steigimo duomenys.

3.5. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių teisinio reguliavimo ypatumai

3.5.1. Profesinės sąjungos

Iš visuomeninių organizacijų gana ryškiai išsiskiria profesinės sąjungos. Literatūroje jos dažnai vadinamos masinėmis visuomeninėmis organizacijomis. Tai darbininkų ir tarnautojų susivienijimai, kurių tikslas tenkinti ir ginti samdomųjų darbuotojų socialinius–ekonominius interesus (gerinti darbo sąlygas, didinti darbo užmokestį ir kt.).

Šių organizacijų teisinis reguliavimas turi savo istoriją. Ji susijusi su pirmaisiais darbininkų streikais, jų draudimu, aktyvia profesinių sąjungų veikla XX a. viduryje. Pastaraisiais dešimtmečiais daugelyje pasaulio valstybių profesinių sąjungų aktyvumas pastebimai mažėja. Lietuvoje neišvengiamas požiūris į profesines sąjungas susiformavo kaip tam tikra reakcija į jų vaidmenį sovietiniu laikotarpiu. Profesinės sąjungos tada buvo vadinamos „komunizmo mokykla”.

Šiuo metu konstitucinės teisės moksle laikomasi nuostatos, kad socialiniai konfliktai ekonominėje srityje, nors ir nepageidaujami, yra neišvengiamas, dėsningas reiškinys. Dauguma valstybių savo konstitucijose įtvirtina teisę į socialinį konfliktą ekonominėje srityje. Tokią teisę įtvirtina ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 51 str. 1 d., skelbianti, jog darbuotojai, gindami savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti. Tiesa, tiesiogiai šios teisės piliečiai realizuoti negali, nes Konstitucijos 51 str. 2 d. suteikia teisę įstatymų leidėjui nustatyti teisės streikuoti apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką (Konstitucijos 51 str. 2 d.).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 50 str. įtvirtina profesinių sąjungų steigimo ir veiklos principus bei apibrėžia pagrindinę šių organizacijų funkciją. Jame nustatyta, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia

savarankiškai. Jos gina darbuotojų profesines, ekonomines bei socialines teises ir interesus. Visos profesinės sąjungos turi lygias teises.

Šiuo metu Lietuvoje piliečių teisės vienyti į profesines sąjungas įgyvendinimo tvarką nustato Profesinių sąjungų įstatymas, priimtas 1991 m. lapkričio 21 d. Tokią teisę įstatymų leidėjui suteikia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d.

Šio įstatymo preambulėje skelbiama, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos, savarankiškos ir savaveiksmės organizacijos, atstovaujancios ir ginančios darbuotojų profesines darbo, ekonomines, socialines teises bei interesus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą profesinių sąjungų veikimo laisvę garantuoja šio įstatymo 3 str. Jame nustatyta, kad profesinės sąjungos turi teisę parengti savo veiklos įstatus ir reglamentus, laisvai rinkti savo atstovus, organizuoti savo aparatą ir veiklą bei formuoti savo veiklos programą. Valstybės organams, darbdaviams, jų įgaliotiesiems atstovams, įmonės, įstaigos, organizacijos valdymo organams, administracijai, pareigūnams, politinėms partijoms ir kitoms visuomeninėms organizacijoms draudžiama kištis į profesinių sąjungų vidaus reikalus. Asmenys, trukdantys teisėtai profesinių sąjungų veiklai, atsako pagal įstatymus.

Įstatymo 10 str. 1 ir 3 d. nustatyta, kad profesinės sąjungos yra nepriklausomos nuo darbdavio. Darbdaviui, jo įgaliotajam atstovui draudžiama organizuoti ir finansuoti organizacijas, siekiančias trukdyti profesinių sąjungų veiklai, ją nutraukti ar kontroliuoti.

Profesinės sąjungos turi tam tikrų specifinių ypatumų palyginti su politinėmis partijomis ar kitomis visuomeninėmis organizacijomis. Profesinės sąjungos atlieka visuomenėje specifinę funkciją – atstovauja ir gina darbuotojų profesines darbo, ekonomines, socialines teises bei interesus. Šiai funkcijai įgyvendinti įstatymų leidėjas suteikia profesinėms sąjungoms nemaža teisių, pvz., profesinės sąjungos turi teisę su darbdaviu sudaryti kolektyvines ir kitokias sutartis; gindamos savo narių teises ir teisėtus interesus, gali sudaryti susitarimus su valstybės valdžios ir valdymo institucijomis, teikti joms pasiūlymus dėl teisės norminių aktų darbo, ekonominiais ir socialiniais klausimais priėmimo, pakeitimo ar panaikinimo. Profesinės sąjungos turi teisę kontroliuoti, kaip darbdavys laikosi ir vykdo su jų atstovaujamų darbuotojų teisėmis ir interesais susijusius darbo, ekonominius ir socialinius įstatymus, kolektyvines sutartis ir susitarimus. Šiems tikslams įgyvendinti profesinės sąjungos gali turėti inspekcijas, teisinės pagalbos tarnybas ir kitas institucijas. Profesinės sąjungos įgalioti asmenys, vykdydami šias kontrolės funkcijas, turi teisę lankytis įmonėse, įstaigose, organizacijose, kuriose dirba tos profesinės sąjungos atstovaujami darbuotojai, ir susipažinti su dokumentais apie darbo, ekonomines ir socialines sąlygas. Profesinės sąjungos turi teisę reikalauti iš

darbdavio panaikinti jo sprendimus, kurie pažeidžia Lietuvos Respublikos įstatymų numatytas darbo, ekonomines bei socialines profesinių sąjungų narių teises. Jeigu darbdavys įstatymo nustatytu laiku (per 10 dienų) neišnagrinėja profesinių sąjungų reikalavimo panaikinti tokį sprendimą arba atsisako jį patenkinti, profesinė sąjunga turi teisę kreiptis į teisumą. Profesinės sąjungos turi teisę siūlyti traukti atsakomybėn pareigūnus, kurie pažeidžia darbo įstatymus, neuztikrina saugių darbo sąlygų, nevykdo kolektyvinės sutarties ar kitokių tarpusavio susitarimų. Gindamos savo narių teises, jos gali ne tik organizuoti mitingus, demonstracijas, susirinkimus, bet ir įstatymų nustatyta tvarka turi teisę skelbti streikus.

Įstatymo 21 str. nustatytos profesinių sąjungų narių darbo teisių garantijos; pvz., darbdavys, negavęs profesinės sąjungos renkamojo organo išankstinio sutikimo, negali skirti drausminės nuobaudos ar atleisti iš darbo savo iniciatyva (išskyrus Darbo sutarties įstatymo 29 str. 1 ir 8 p.) ir valia darbuotojo – įmonėje veikiančios profesinės sąjungos nario.

Šie ir kiti profesinių sąjungų ypatumai turi nemažą įtaką įstatymų leidejui reglamentuojant jų steigimo tvarką.

Pagal Profesinių sąjungų įstatymą, steigti profesines sąjungas turi teisę piliečiai ir kiti asmenys, nuolat gyvenantys Lietuvoje, ne jaunesni kaip 14 metų, dirbantys pagal darbo sutartį ar kitais pagrindais, numatytais įstatymų. Įstatymas draudžia darbdaviui, jo įgaliotam atstovui būti jo įmonės, įstaigos, organizacijos veikiančių profesinių sąjungų nariu.

Įstatymas numato teisę nustatyti tam tikrus apribojimus steigiant profesines sąjungas krašto apsaugos, policijos, valstybės saugumo ir kitose organizacijose. Tokie apribojimai gali būti nustatyti šių organizacijų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose, pvz., pagal Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 15 str. 1 d. 6 p. šios tarnybos pareigūnams draudžiama būti profesinės sąjungos nariais.

Profesinės sąjungos gali steigtis profesiniu, pareiginiu, gamybiniu, teritoriniu ar kitais pačių profesinių sąjungų nustatytais principais. Profesinei sąjungai įsteigti būtina, kad ji turėtų ne mažiau kaip 30 steigėjų arba įmonėje, įstaigoje, organizacijoje būtų ne mažiau kaip 30 steigėjų ar jie sudarytų ne mažiau kaip 1/5 visų darbuotojų. Profesinei sąjungai įsteigti, kaip ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, būtina turėti susirinkime patvirtintus įstatus (statutą) ir išrinktus vadovaujančius organus. Profesinė sąjunga laikoma įsteigta nuo tos dienos, kai įvykdytos minėtos sąlygos. Tačiau juridinio asmens teises ji įgyja nuo jos įstatų įregistravimo dienos kompetentingoje valstybės ar savivaldybės institucijoje. Antai profesinių sąjungų, kurių struktūriniai padaliniai yra vieno miesto ar rajono teritorijoje, įstatus registruoja vietos savivaldos vykdomoji institucija. Profesinių sąjungų, kurios pagal savo įstatus veikia daugiau nei vienos savivaldybės

teritorijoje ir kurių buveinė yra apskrities centre ar kitoje apskrities teritorijoje, įstatus registruoja apskrities viršininkas. Profesinių sąjungų, kurių veikla apima daugiau nei vienos apskrities teritoriją, įstatus registruoja Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Profesinių sąjungų įstatai registruojami ne vėliau kaip per mėnesį nuo kreipimosi dėl registravimo gavimo dienos, pateikus profesinės sąjungos įstatus ir susirinkimo (konferencijos, suvažiavimo) protokolą dėl profesinės sąjungos įsteigimo. Atsisakymas registruoti profesinės sąjungos įstatus gali būti apskūstas apylinkės teismui, kuris skundą turi išnagrinėti per dešimt dienų.

Profesinės sąjungos – nuolat veikiančios organizacijos. Jų veikla gali pasibaigti tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka. Profesinių sąjungų įstatymo 3 str. 3 d. nustatyta, kad profesinių sąjungų veikla negali būti administracine tvarka nutraukta ar laikinai sustabdyta. Pagal šio įstatymo 9 str. 1 d. profesinių sąjungų veikla gali būti sustabdyta ir nutraukta jų įstatų (statuto) nustatyta tvarka arba teismo sprendimu.

Šiame straipsnyje įtvirtinta, kad sustabdyti ar nutraukti profesinės sąjungos veiklą teismo sprendimu galima tik tuomet, kai profesinė sąjunga pažeidžia Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą. Teisę kreiptis į teismą dėl profesinės sąjungos sustabdymo turi profesinės sąjungos įstatus įregistravusi institucija, taip pat prokuroras. Kreiptis į teismą šios institucijos gali tik po to, kai profesinė sąjunga per nustatytą terminą nepašalina pažeidimų, kuriuos jai raštu nurodė ją įregistravusi institucija. Teismo sprendimu profesinių sąjungų veikla gali būti sustabdyta ne ilgiau kaip 3 mėnesius. Jei per šį laiką nepašalinamas nurodytas pažeidimas, teismo sprendimu profesinių sąjungų veikla gali būti nutraukta. Profesinių sąjungų veikla teismo sprendimu taip pat gali būti nutraukta, kai profesinės sąjungos per metus nuo tos dienos, kai jų veikla teismo sprendimu buvo sustabdyta, vėl pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą.

3.5.2. Asociacijos

Daugelyje valstybių aktyviai veikia įvairios visuomeninės organizacijos, atstovaujančios verslininkų ir darbdavių interesams. Literatūroje jos dažnai vadinamos verslininkų organizacijomis. Galima išskirti keletą šių organizacijų rūšių, pvz., pramonės ir prekybos rūmai, verslininkų asociacijos (šakinės ir bendravalstybinės), darbdavių sąjungos ir kt. Beveik be išimties, verslininkų organizacijos ganėtinai aktyviai palaiko ir finansiškai remia atskiras politines partijas, ypač rinkimų kampanijų metu, įvairiais būdais siekia paveikti valstybės valdžios institucijas.

Lietuvoje panašaus pobūdžio organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja Asociacijų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d.

Šio įstatymo 2 str. 1 d. nustatyta, kad asociacija – tai juridinių bei fizinių asmenų savanoriškas susivienijimas, vykdamas asociacijos narių nustatytus ūkinius, ekonominius, socialinius, kultūros, švietimo, mokslinio tyrimo uždavinius bei funkcijas. Jos nariais gali būti Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys, tačiau įstatymas leidžia asociacijoms savo įstatuose nustatyti apribojimus užsienio šalių juridiniams ir fiziniams asmenims būti jų nariais (4 str. 1 d.). Įstatymas reikalauja, kad asociacijos veiklos tikslai, pagrindinės funkcijos ir uždaviniai būtų susiję su asociacijos narių veikla ar poreikiais; tai turi būti nurodyta jos įstatuose. Juridiniai bei fiziniai asmenys gali jungtis į asociacijas pagal veiklos, vartojimo, funkcinius, teritorinius požymius (2 str. 3 d.). Įstatymas nedraudžia asmeniui būti kelių asociacijų nariu.

Pagal Asociacijų įstatymą, asociacija gali būti steigiama juridinių bei fizinių asmenų iniciatyva. Asociacijoje turi būti ne mažiau kaip 3 nariai (įstatymo 4 str. 3 d. reikalauja fiksuoti visus asociacijos narius). Asociacijos steigimo iniciatoriai privalo sušaukti steigiamąjį susirinkimą. Jame turi būti priimtas nutarimas dėl asociacijos įsteigimo, įstatų, taip pat išrenkami valdymo organai. Asociacijos įgyja juridinio asmens teises, kai yra įregistruojamos kompetentingoje valstybės institucijoje. Asociacijos turi teisę steigti filialus, savo bendriems uždaviniams spręsti gali jungtis į sąjungas (konfederacijas).

Įstatymas garantuoja asociacijoms veikimo, iniciatyvos bei sprendimų laisvę (3 str. 4 d.). Savo veiklą jos grindžia įstatymų nustatyta tvarka įregistruotais įstatais. Kaip ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, asociacijoms draudžiama užsiimti komercine veikla ir siekti pelno.

3.5.3. Meno kūrėjų organizacijos

Šių organizacijų veiklos pagrindus, turtines teises ir valstybės paramą reglamentuoja Meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, priimtas 1996 m. rugpjūčio 15 d. Be šio įstatymo, meno kūrėjų organizacijos savo veikloje vadovaujasi Visuomeninių organizacijų įstatymu arba Asociacijų įstatymu ir savo įstatais.

Įstatymo 2 str. 2 d. meno kūrėjų organizacija apibrėžta kaip savanoriškas meno kūrėjų susivienijimas (asociacija, draugija, sąjunga), sudarytas jos narių kūrybiniais, kultūriniais ir socialiniams poreikiams tenkinti, meno kūrėjų laisvėms ir teisėms ginti, šalies kultūrai plėtoti.

Šios organizacijos vienija profesionalius menininkus. Pagrindinis reikalavimas priimant narius į meno kūrėjų organizaciją – aukštas sukurtų kūrinių meistriskumo lygis. Meno kūrėjai vienijasi pagal meno (dailės, muzikos, literatūros ir kt.) sritis arba šių sričių derinius.

Įstatymo 7 str. 1 d. nustato, kad meno kūrėjų organizacijos steigėjai turi būti ne jaunesni kaip 18 metų Lietuvos Respublikos piliečiai, įgiję meno kūrėjo statusą. Steigiamajame suvažiavime (konferencijoje, susirinkime) turi dalyvauti ne mažiau kaip 25 steigėjai. Meno kūrėjai, ne Lietuvos Respublikos piliečiai, priimami į meno kūrėjų organizaciją, kai jos įstatuose yra apibrėžta tokių asmenų narystės forma (asocijuotas narys, užsienietis narys, narys korespondentas, garbės narys) ir aptartos tokių narių teisės.

Meno kūrėjų organizacijos turi teisę vienytis į susivienijimus (federacijas, asociacijas). Susivienijimą gali steigti ne mažiau kaip trys organizacijos. Meno kūrėjų organizacijos ir jų susivienijimai gali stoti į tarptautines visuomenines meno kūrėjų organizacijas, kurių tikslai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams.

Įstatymas nustato, kad meno kūrėjų organizacijai nuosavybės teise gali priklausyti nekilnojamas turtas (žemė, pastatai, statiniai, įmonės ir kt.) ir kilnojamas turtas, reikalingas jos veiklai. Įstatymas neriboja Lietuvos Respublikos ir užsienyje gyvenančių fizinių bei juridinių asmenų perduodamo organizacijai turto ir lėšų dydžio. Meno kūrėjų organizacijos individualioms įmonėms, kurios ne mažiau kaip 30 proc. pelno naudoja organizacijos poreikiams, pagal įstatymą turi būti suteiktos mokesčių lengvatos. Savo narių kūrybinio darbo ir socialinėms gyvenimo sąlygoms gerinti meno kūrėjų organizacijos steigia labdaros ir paramos, taip pat kitus įstatymų nustatytus fondus. Meno kūrėjų organizacijoms gali būti perduodamos tikslinės lėšos iš valstybės ir savivaldybės biudžeto. Įstatymas nustato, kad Vyriausybės arba savivaldybės tikslinės lėšos meno kūriniams kurti meno kūrėjų organizacijų nariams suteikiamos tik per jų organizacijų fondus. Meno kūrėjų organizacijos ir jų susivienijimai, atstovaudami meno kūrėjų asmeniniams ir bendriems neturtiniams bei turtingiems interesams, gali sudaryti sutartis su Vyriausybe, ministerijomis, kitomis valstybės institucijomis bei savivaldybės institucijomis dėl ilgalaikių meninės kūrybos rėmimo programų, kūrybinių komandiruočių į užsienio valstybes, valstybinių stipendijų ir kt.

3.5.4. Labdaros ir paramos fondai

Lietuvoje gali steigti ir veikti fondai – ne pelno organizacijos, kurių veiklos tikslai yra labdara ir parama mokslo, kultūros, švietimo, meno, religijos, sporto, sveikatos apsaugos, socialinės globos ir rūpybos, aplinkos apsaugos ir kitoms sritims, išskyrus tas, kurias draudžia įstatymai, pvz., minėjome, jog labdaros ir paramos fondai negali finansuoti politinių partijų.

Šių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja Labdaros ir paramos fondų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d. Kaip ir kitos visuomeninės organizacijos, labdaros ir paramos fondai steigiami pareikštine–registracine tvarka. Nurodytas įstatymas nustato, kad fondų steigėjais gali būti fiziniai bei juridiniai asmenys, iki fondo įregistravimo įsipareigoję skirti fondui įnašus pinigais ar turtu, teikti fondui paslaugas. Steigėjais gali būti Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys bei tarptautinės organizacijos. Steigėjais negali būti politinės partijos ir politinės organizacijos, taip pat valstybės valdžios ir valdymo institucijos, kurios kontroliuoja fondų finansinę veiklą. Fondų steigėjų skaičius neribojamas. Įstatymas garantuoja labdaros ir paramos fondams veiklos, iniciatyvos bei sprendimų priėmimo laisvę.

4 poskyris

RELIGINĖS BENDRUOMENĖS IR BENDRIJOS

4.1. Religinių bendruomenių ir bendrijų santykis su valstybe

4.2. Religinių bendruomenių ir bendrijų steigimas ir veikla

4.1. Religinių bendruomenių ir bendrijų santykis su valstybe

Nemažą įtaką visuomenės politiniame gyvenime turi religinės bendruomenės ir bendrijos, atstovaujantios įvairioms šiuo metu pasaulyje paplitusioms religijoms. Dar kitaip jos vadinamos tikibiniais socialiniais junginiais, religinėmis organizacijomis, konfesijomis arba bažnyčiomis.

Tai vieni seniausių socialinių junginių. Šiuo metu daugelyje valstybių jie yra laisvanoriški visuomeniniai susivienijimai. Demokratinės valstybės paprastai pripažįsta religijų ir bažnyčių lygybę, sąžinės ir tikėjimo laisvę, visišką bažnyčios atskyrimą nuo valstybės ir draudžia persekioti asmenis ar teikti jiems privilegijų dėl jų religinių pažiūrų ar įsitikinimų. Būtent visiškas bažnyčių nuo valstybės atskyrimas, anot M. Römerio, geriausiai suderintas su sąžinės ir tikėjimo laisvės principu¹. Tiesa, kai kurios demokratinės valstybės pripažįsta ir privilegijuotas oficialias arba valstybines bažnyčias, pvz., Didžiojoje Britanijoje tokį statusą turi dvi bažnyčios: Anglijoje – anglikonų, Škotijoje – presbiterionų bažnyčia. Abiejų bažnyčių vadovu laikomas Didžiosios Britanijos monarchas.

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 150.

Galima išskirti ir kitas bažnyčios santykio su valstybe formas. Pvz.: viena seniausių formų – visiškas bažnyčios sutapimas su valstybe. Šiuo metu ji būdinga kai kurioms musulmoniškoms valstybėms. Kai kuriose valstybėse religinės bendrijos yra draudžiamos ir persekiojamos arba visiškai pajungiamos valstybei. Yra atvejų, kai religija ir bažnyčia tampa opozicine valstybės valdžios politine jėga.

Dažnai aiškinama, kad bažnyčios yra „griežtai antagonistiniai” junginiai ir „tiktai kylant prieštikiybiniam, vadinamam „laisvamanių” judėjimui, jie atranda bendrąją kalbą ir prieš bendrąjį priešą pradeda solidaristiškai savo santykius orientuoti”¹. Kita vertus, visuotinai pripažįstama, kad bažnyčia kaip atskiras socialinis junginys visuomet pasižymi ypatingu vidiniu solidarumu, gebėjimu išsaugoti dorines, kultūrinės ir istorines tautos tradicijas. Nereti atvejai, kai bažnyčia vaidina svarbų vaidmenį išsaugant tautiškumą ir valstybingumą.

Teigiamą vaidmenį bažnyčia suvaidino ir atkuriant Lietuvos nepriklausomybę. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, nebuvo pamiršta įvertinti bažnyčios teigiamo vaidmens. 1990 m. kovo 11 d. atstačius 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą, buvo atkurta bažnyčios teisinė padėtis, kurią ji turėjo tarpukario Lietuvoje. Vienas pirmųjų aktų, kuriuo bandyta atstatyti istorinį ir politinį teisingumą, buvo 1990 m. birželio 12 d. Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo priimtas Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas.

Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume, įtvirtina valstybės ir bažnyčios atskirumo principą. Šis principas Konstitucijoje tiesiogiai nedeklaruojamas, tačiau išplaukia iš Konstitucijos 43 str. 7 d., skelbiančios, jog Lietuvoje nėra valstybinės religijos, prasmės. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime konstatavo, kad konstitucinis „valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas. Šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą”. Taigi valstybės ir bažnyčios atskirumo principas reiškia, kad religinės bendruomenės ir bendrijos nevykdo valstybės funkcijų, o valstybė nevykdo religinių bendruomenių ir bendrijų funkcijų.

¹ Ibid. P. 150.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, valstybė ir bažnyčia yra nepriklausomi, savarankiški ir lygiateisiai subjektai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. įtvirtinta, kad valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises, veikia laisvai pagal savo kanonus ir statutus. Valstybės ir bažnyčių tarpusavio santykiai nustatomi susitarimu arba įstatymu. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, abu šie visuomeninių santykių reguliavimo būdai yra lygiaverčiai. Vis dėlto tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos leidėjas nurodo pirma susitarimą, o ne įstatymą, suponuoja mintį, kad tam tikras prioritetas teikiamas susitarimui. Sutartiniais pagrindais reguliuojami visuomeniniai santykiai tik tarp lygiateisių subjektų.

Konstituciniais ir sutartiniais pagrindais šiuo metu grindžiami santykiai tarp valstybės ir Katalikų bažnyčios, pvz., juos reglamentuoja 2000 m. gegužės 5 d. Vilniuje pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų, Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados, Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje. Šie susitarimai Lietuvoje turi Seimo ratifikuotos tarptautinės sutarties galią.

Kitas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje minimas bažnyčios ir valstybės santykių nustatymo būdas yra įstatyminis reguliavimas. Šiuo metu bažnyčios veiklą, jos turtines ir neturtines teises reglamentuoja Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, priimtas 1995 m. spalio 4 d., ir Religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas, priimtas 1995 m. kovo 21 d.

Religinės bendruomenės ir bendrijos – tai ne tik piliečių teisės į asociaciją laisvę, bet ir viena iš pagrindinių tarptautinės teisės pripažintos žmogaus tikėjimo laisvės realizavimo formų. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra prigimtinė žmogaus teisė, todėl tinkamas su ja susijusių visuomeninių santykių reglamentavimas ir šios teisės apsauga yra vienas iš svarbiausių teisinės ir demokratinės valstybės požymių. Šią teisę Lietuvoje gyvenantiems asmenims garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos 26 str. skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą, ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo. Niekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą. Pažymėtina, kad Konstitucijoje įtvirtinta tikėjimo laisvė negali būti ribojama net įvedus karo ar nepaprastąją padėtį. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str. nesuteikia tokios teisės nei Respublikos Prezidentui, nei Seimui.

Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje pripažįstamas tik teisėtas minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės realizavimas. Lietuvos Respubli-

kos Konstitucijos 26 str. 4 d. nustatyta, kad žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorą, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves. Su šia nuostata tiesiogiai susijęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos 27 str., konkretizuojantis, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas. Šios konstitucinės nuostatos pažeidimas, atsižvelgiant į jo pobūdį ir padarinius, gali užtraukti baudžiamąją ir kitokią teisinę atsakomybę.

4.2. Religinių bendruomenių ir bendrijų steigimas ir veikla

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 1 d. nustato, kad, be tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų, valstybė pripažįsta ir kitas bažnyčias ir religines organizacijas, jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Tai bendro pobūdžio reikalavimai. Šių reikalavimų turinį konkretizuoti turi įstatymų leidėjas.

Dviejų religinių bendruomenių ir bendrijų grupių išskyrimą Konstitucijoje galime laikyti Lietuvos konstitucinės teisės tradicija. Dvejopas šių organizacijų statusas buvo įtvirtintas ir tarpukario Lietuvos konstitucijoje. M. Römeris, analizuodamas konstitucines normas, nustatančias bažnyčios teisinę padėtį, yra pastebėjęs, kad „visų esamųjų Lietuvoje“ tikiybinių junginių padėtis yra privilegijuota lyginant su kitais, visų pirma dėl to, kad šių organizacijų steigimo teisė yra suteikta konstitucijos ir negali būti įstatymų leidėjo panaikinta ar apribota. Tuo tarpu „naujai atsirandančių“ tikiybinių junginių steigimo tvarka ir teisinis statusas priklauso nuo įstatymo leidėjo priimtame įstatyme įtvirtintos valios¹.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 str. nustato, kad valstybė pripažįsta devynias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų. Šios tradicinės bažnyčios laikomos sudėtine Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalimi. Valstybė tokiu būdu pripažįsta šių religinių bendrijų dvasinį, kultūrinį ir socialinį tęstinumą.

Kitos (netradicinės) religinės bendrijos gali būti valstybės pripažintos kaip istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis, jeigu jas palaiko visuomenė, ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai (Įstatymo 6 str. 1 d.). Kaip matome, įstatymas beveik pažodžiui kartoja

¹ Römeris M. Konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, 1990. P. 408–411.

Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas. Pagal bendrą įstatymo prasmę, manytume, kad visuomenės palaikymas turi būti visapusiškas, ir moralinis, ir materialinis. Lemiamą reikšmę turi aktyvus Lietuvoje gyvenančių asmenų dalyvavimas religinės bendruomenės veikloje ir jos skleidžiamos religijos bei mokymo išpažinimas. Reikalavimas, kad mokymas bei atliekamos apeigos neprieštarautų įstatymui ir dorai, sietinas su draudimu riboti kitų asmenų teises ir laisves, kurstyti ar propaguoti tautinę, rasinę, socialinę, religinę neapykantą, prievartą, pažeisti nustatytą konstitucinę santvarką ir viešąją tvarką. Bažnyčios ar religinės organizacijos tikslai ir veikla turi atitikti visuomenėje pripažintas moralės nuostatas.

Įstatymų leidėjas religinių bendrijų valstybinį pripažinimą sieja ir su organizacijų veiklos trukme. Įstatymo 6 str. 2 d. nustatyta, kad religinės bendrijos gali kreiptis dėl valstybės pripažinimo praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje. Šio str. 4 d. paaiškinta, kad pirminis įregistravimas yra įvykęs, jei religinė bendrija teisėtai veikė (buvo įregistruota) Lietuvoje po 1918 m. vasario 16 d.

Netradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų oficialus pripažinimas priklauso nuo įstatymų leidėjo valios: valstybės pripažinimą suteikia Seimas (Įstatymo 6 str. 2 d.). Formalus įstatymo reikalavimų atitikimas nėra besąlygiškas pagrindas religinei bendruomenei ar bendrijai pripažinti. Oficialus religinės bendrijos pripažinimas yra Seimo teisė, bet ne pareiga. Seimas ją realizuoja, atsižvelgdamas į valstybės ir visuomenės interesus.

Valstybės pripažintoms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja juridinio asmens teises. Lietuvos Respublikos Konstitucija nenumato jokių papildomų reikalavimų ar sąlygų šioms organizacijoms dėl juridinio asmens statuso suteikimo. Tokią teisę įstatymų leidėjas turi tik valstybės nepripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų atžvilgiu. Juridinio asmens statuso suteikimas yra galutinė religinių bendruomenių ir bendrijų steigimo stadija ir labai svarbi šių organizacijų veiklos teisinė garantija.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme yra reglamentuota juridinio asmens suteikimo ir įforminimo tvarka. Tradicinės religinės bendrijos, turinčios juridinio asmens teises, šiuo įstatymu įpareigojamos apie tai pranešti Teisingumo ministerijai (Įstatymo 10 str. 1 d.). Naujai susikūrusios (atsikūrusios) tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos įgyja juridinio asmens teises, kai jų vadovybė apie susikūrimą (atsikūrimą) raštu praneša Teisingumo ministerijai ir yra nustatomas konkrečios bendruomenės ar bendrijų tradicijų tęstinumas atsižvelgiant į jos kanonus, statutus bei kitas normas (Įstatymo 10 str. 2 d.).

Kitoms „netradicinėms“ religinėms bendruomenėms ir bendrijoms juridinio asmens statusas suteikiamas nuo jų įstatų ar juos atitinkančių do-

kumentų įregistravimo dienos. Įstatyme yra nustatyti tam tikri reikalavimai norint įregistruoti naują religinę bendruomenę ir religinę bendriją.

Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas skiria sąvokas „religinė bendruomenė“, „religinė bendriją“ ir „religiniai centrai“. Pagal aptariamojo įstatymo 4 str. religinė bendruomenė yra asmenų grupė, siekianti įgyvendinti tos pačios religijos tikslus. Ji gali būti tam tikros religinės bendrijos vietinis padalinys. Religinės bendrijos yra bažnyčių ir tolygių religinių organizacijų–bendruomenių, siekiančių įgyvendinti tos pačios religijos tikslus, susivienijimai. Religiniai centrai – tai aukštesniosios religinių bendrijų valdymo institucijos.

Religinės bendruomenės gali būti įregistruotos, jei vienija ne mažiau kaip 15 narių – pilnamečių Lietuvos Respublikos piliečių (Įstatymo 11 str. 2 d.). Norint įregistruoti religinę bendriją užtenka, kad ją sudarytų ne mažiau kaip dvi religinės bendruomenės, turinčios bendrą vadovybę (Įstatymo 11 str. 3 d.). Įregistruotos religinės bendrijos struktūrai priklausančios religinės bendruomenės ir centrai įgyja juridinio asmens teises, kai juos pripažįsta bendrijų vadovybė ir apie tai raštu praneša Teisingumo ministerijai.

Norint registruoti religinės bendruomenės, bendrijos įstatus ar juos atitinkantį dokumentą, turi būti pateikiamas pareiškimas, religinės bendruomenės ar bendrijos steigiamojo susirinkimo protokolas ir jos narių sąrašas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatus ar juos atitinkantį dokumentą registruoja Teisingumo ministerija ne vėliau kaip per 6 mėnesius nuo jų pateikimo (Įstatymo 11 str. 6 d.).

Atsisakymas registruoti religinės bendruomenės ar bendrijos įstatus gali būti grindžiamas tik įstatymo nustatytais pagrindais. Įstatatai neregistruojami, jeigu: 1) juose nenurodyti visi įstatymo reikalaujami duomenys; 2) religinės bendruomenės ar bendrijos veikla pažeidžia žmogaus teises ir laisves arba viešąją tvarką; 3) jau yra įregistruoti tokio pačiu pavadinimu religinės bendruomenės, bendrijos įstatatai ar juos atitinkantis dokumentas (Įstatymo 12 str. 1 d.). Atsisakymas įregistruoti religinės bendruomenės ar bendrijos įstatus gali būti skundžiamas teismui.

Nuo įstatų įregistravimo dienos religinės bendruomenės ir bendrijos tampa visateisiais teisinių santykių subjektais ir įgyja visas Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas teises ir pareigas.

Pagrindinė religinių bendruomenių ir bendrijų funkcija – tenkinti tikinčiųjų interesus ir poreikius. Šiai funkcijai įgyvendinti Konstitucija ir įstatymai suteikia religinėms bendrijoms nemaža teisinių garantijų.

Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja religinėms bendruomenėms ir bendrijoms veikimo laisvę. Šią konstitucinę teisę konkretizuoja Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 7 str. 2 d. nustatanti, kad religinės bendruomenės ir bendrijos turi teisę laisvai organizuotis pagal

savo hierarchinę ir institucinę struktūrą, vidaus gyvenimą tvarkyti savarankiškai pagal savo kanonus, statutus bei kitas normas.

Kai kurios specifinės religinių bendruomenių ir bendrijų teisės yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 3 d. suteikia bažnyčioms ir religinėms organizacijoms teisę laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti. Lietuvos Respublikos Konstitucija nedraudžia religinėms bendrijoms registruoti tam tikrus civilinės būklės aktus: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 4 d. įtvirtina nuostatą, jog valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją. Konstitucija, įpareigodama įstatymų leidėją nustatyti bažnyčių ir kitų religinių organizacijų būklę susitarimu ar įstatymu, taip pat įpareigoja konkretizuoti Konstitucijoje apibrėžtas teises bei suteikia galimybę nustatyti kitas teises ir laisves.

Antai Religinių bendruomenių ir bendrijų 8 str., konkretizuojančiame šių organizacijų laisvę atlikti religines apeigas nustatyta, kad religinės apeigos bei kulto ceremonijos gali būti laisvai atliekamos kulto pastatuose ir aplink juos, piliečių namuose ir butuose, šarvojimo patalpose, kapinėse ir krematoriumuose. Tikinčiųjų prašymu religinės apeigos gali būti atliekamos tam tikrose viešose vietose (ligoninėse, socialinio aprūpinimo pensionatuose, laisvės atėmimo vietose) suderinus tai su minėtų įstaigų vadovybe. Šių įstaigų vadovybė turi sudaryti galimybę atlikti religines apeigas. Religinės apeigos gali būti atliekamos kariniuose daliniuose. Įstatymų leidėjas įpareigoja karinių dalinių vadovybę sudaryti galimybę atlikti religines apeigas statutų numatyta tvarka. Tikinčiųjų mokinių ir jų tėvų prašymu religinės apeigos gali būti atliekamos valstybinėse švietimo ir auklėjimo įstaigose. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas šią teisę suteikia tik tradicinėms ir kitoms valstybės pripažintoms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms. Be to, norėdamos realizuoti šią teisę, religinės bendrijos privalo laikytis ir kitų šio straipsnio 4 d. nurodytų reikalavimų: religinės apeigos turi neprieštarauti pasaulietinės mokyklos sampratai; religinės bendruomenės negali versti mokinių dalyvauti tokiose apeigose (jose dalyvaujama laisvu apsisprendimu). Religinės apeigos gali būti atliekamos ir kitose viešose vietose, jeigu šios apeigos nepažeidžia viešosios tvarkos, žmonių sveikatos, doros ar kitų asmenų teisių ir laisvių. Atsisakymas leisti ar trukdymas atlikti religines apeigas gali būti apskūstas aukštesnei valdymo institucijai ar teismui.

Aptariamojo įstatymo 8 str. 6 d. nurodyta, kad religinės bendruomenės ir bendrijos savivaldybės nustatyta tvarka gali turėti savo konfesines kapines arba savo teritoriją bendrose kapinėse. Laidojimo tvarką šiose kapinėse nustato atitinkama religinė bendruomenė ar bendrija.

Konstitucija garantuoja bažnyčioms ir religinėms organizacijoms teisę laisvai skelbti savo mokslą. Ši teisė valstybės gali būti apribota tik tada, jeigu bažnyčių skelbiamas mokslas prieštarautų Konstitucijai ir įstatymams (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 6 d.). Ši konstitucinė teisė gali būti įgyvendinama įvairiais būdais. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 9 str. numatyta, kad tikyba gali būti dėstoma maldos namuose, valstybinėse ir nevalstybinėse mokymo ir auklėjimo įstaigose, taip pat kitose patalpose bei vietose. Valstybinėse švietimo įstaigose tėvų pageidavimu gali būti dėstoma tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų tikyba. Tikybos dėstymo tvarką valstybinėse mokymo ir auklėjimo įstaigose reglamentuoja švietimo įstatymai.

Bažnyčios ir religinės organizacijos turi teisę steigti nevalstybines konfesines švietimo įstaigas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 9 str. 3 d. įtvirtinta, jog valstybė pripažįsta tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų tikybos dėstymą konfesinėse mokymo įstaigose tikybos dėstymo programas įregistravus Švietimo ir mokslo ministerijoje ir jai pateikus mokytojų kvalifikaciją patvirtinančius dokumentus bei atitinkamos religinės bendruomenės ar bendrijos dvasinės vyresnybės prašymą.

Religinės bendruomenės ir bendrijos turi teisę įstatymų nustatyta tvarka steigti ir turėti bendrojo lavinimo mokyklas bei kitokias mokymo, švietimo ir kultūros įstaigas, taip pat mokymo–ugdymo įstaigas dvasininkams ir tikybos dėstytojams rengti (Įstatymo 14 str. 1 d.). Šiuo metu Lietuvoje veikia trys kunigų seminarijos, turinčios nevalstybinės aukštosios mokyklos statusą: Kauno, Telšių ir Vilniaus. Visos jos priklauso lotynų apeigų Katalikų Bažnyčiai.

Religinės bendruomenės ir bendrijos gali užsiimti labdara, dalyvauti gailestingumo veikloje, steigti gydymo įstaigas, taip pat labdaros įstaigas ir organizacijas (Įstatymo 14 str. 3 d.), turi teisę įstatymų nustatyta tvarka užsiimti leidybos, gamybine–ūkine veikla, steigti visuomenės informavimo priemones, labdaros fondus ir kitokias organizacijas (Įstatymo 15 str.).

Pažymėtina, kad Lietuvoje bažnyčios ir religinės bendruomenės gali įstatymo nustatyta tvarka iš valstybės gauti paramą kultūrai, švietimui bei labdarai (Įstatymo 7 str. 3 d.).

Religinės bendruomenės ir bendrijos, kaip ir kiti laisvanoriški visuomeniniai susivienijimai, turi teisę į nuosavybę. Joms nuosavybės teise gali priklausyti maldos namai, gyvenamieji namai ir kiti pastatai bei statiniai, gamybiniai, socialiniai ir labdaros objektai bei kitoks turtas, reikalingas religinių bendruomenių ir bendrijų veiklai (Įstatymo 13 str. 1 d.). Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad sovietiniais metais bažnyčių turtinės teisės buvo suvaržytos, joms teisėtai priklausęs turtas nacionalizuotas, ir

siekdamas atstatyti bažnyčių nuosavybės teises, priėmė specialų įstatymą, kuriuo išipareigojo atstatyti religinių bendrijų teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą. Šią tvarką nustato Religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas, priimtas 1995 m. kovo 21 d.

Įstatymų leidėjas nedraudžia religinėms bendrijoms palaikyti ryšius su kitais laisvanoriškais visuomeniniais susivienijimais, veikiančiais Lietuvoje. Tiesa, kai kuriuos apribojimus nustato atskiri įstatymai. Pvz.: pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą religinėms organizacijoms draudžiama finansuoti politines partijas. Kita vertus, Lietuvoje nedraudžiama steigti konfesines politines partijas.

Religinės bendruomenės ir bendrijos yra nepriklausomos ir savarakiškos organizacijos, tačiau jų veikla negali prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. Tokiais atvejais, kaip ir politinėms partijoms ar visuomeninėms organizacijoms, įstatymų leidėjas numato tam tikras sankcijas.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 20 str. numato tais atvejais, kai religinė bendruomenė, bendrija ar centras veikia ne pagal įregistruotus įstatus arba jų veikla pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ar Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą, Teisingumo ministerija praneša apie tai raštu įstatymus pažeidusiai religinei bendruomenei, bendrijai ar centrui ir nurodo terminą, per kurį pažeidimai turi būti ištaisyti. Jei pažeidimai neištaisomi, Teisingumo ministerija gali kreiptis į teismą dėl religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veiklos sustabdymo. Teismo sprendimu šių organizacijų veikla gali būti sustabdyta ne ilgiau kaip 6 mėnesius. Jei per šį laikotarpį teismo nurodytas pažeidimas neištaisomas, teismo sprendimu jų veikla gali būti nutraukta. Religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veikla taip pat gali būti nutraukta jų pačių sprendimu, o religinės bendruomenės ar bendrijos veikla – ir jos aukštesnės valdymo institucijos sprendimu.

Nutraukus religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veiklą, likęs turtas pereina jų įstatuose nurodytam turto perėmėjui; jeigu turto perėmėjas nenurodytas arba jo nėra, turtas atitenka valstybei.

X skyrius

RINKIMAI IR REFERENDUMAI

1 poskyris. Rinkimų teisė

2 poskyris. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas

1. Šiame skyriuje nagrinėjami svarbiausieji tiesioginės demokratijos institutai – rinkimų teisė ir referendumas. Konstitucinis rinkimų teisės įtvirtinimas garantuoja, kad piliečiai gali rinkti atstovus į renkamas valstybės valdžios ir savivaldybių institucijas, taip pat gali būti renkami šiais atstovais. Rinkimų teisė – būtinas demokratinės valstybės, atviros pilietinės visuomenės elementas.

2. Rinkimų teisė suprantama objektyviaja ir subjektyviaja prasme. Objektiviąja prasme rinkimų teisė – teisės normų sistema, reguliuojanti rinkimų organizavimo ir pravedimo tvarką. Konstitucijoje įtvirtintą subjektinę rinkimų teisę atskleidžia du jos komponentai – teisė rinkti (aktyvioji rinkimų teisė) ir teisė būti išrinktam (pasyvioji rinkimų teisė). Aktyvioji rinkimų teisė – piliečio teisė rinkti atstovus į renkamas valstybės ar savivaldybių institucijas. Pasyvioji rinkimų teisė – tai teisė būti renkamam bei išrinktam į šias institucijas.

3. Lietuvos Respublikoje organizuojami ir vyksta Seimo, Respublikos Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimai. Organizuojant rinkimus Lietuvos Respublikoje, taikoma mažoritarinė, proporcinė ir mišrioji rinkimų sistema. Rinkimai rengiami ir vykdomi laikantis Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytos tvarkos.

4. Referendumas – vienas iš tiesioginės demokratijos institutų (šalia rinkimų, piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės, peticijos teisės). Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu.

1 poskyris

RINKIMŲ TEISĖ

- 1.1. Rinkimų teisės sąvoka. Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė. Rinkimų rūšys. Rinkimų teisės šaltiniai**
- 1.2. Rinkimų teisės principai**
- 1.3. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys. Rinkimų sistemų įvairovė. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje**
- 1.4. Rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarka pagal Lietuvos Respublikos įstatymus**

1.1. Rinkimų teisės sąvoka. Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė. Rinkimų rūšys. Rinkimų teisės šaltiniai

Rinkimai – svarbiausia piliečių dalyvavimo valstybės valdyme forma, Tautos aukščiausiosios suverenios galios vykdymo išraiška. Lietuvos Respublikos 4 str. nustatyta: „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“. Ši nuostata išreiškia pagrindinį demokratinio valdymo principą.

Siekiant atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės, tautos valia sudarant valdžios institucijas gali būti išreikšta tik per demokratinius rinkimus.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 21 str. 3 d. įtvirtinta, kad tautos valia yra valstybinės valdžios pagrindas. Ši valia turi būti išreiškiama teisinguose rinkimuose, kurie turi vykti periodiškai, kai yra laiduojama visuotinė ir lygi rinkimų teisė ir slaptas balsavimas arba kitos lygiavertės procedūros, garantuojančios balsavimo laisvę¹.

Galima teigti, kad rinkimai – tai savo esme demokratiškas valstybių valdžios institucijų sudarymo arba atskirų pareigų užėmimo būdas, kai tauta ar jos atstovai įstatyme nustatytų procedūrų būdu gali spręsti, kuriam asmeniui suteikti valdingus įgaliojimus, o kam juos atimti. Rinkimai tai vienintelis aktas, kurio metu politinė tautos valia įkūnijama į valdingas politines struktūras.

Taigi rinkimai vaidina svarbų vaidmenį šalies politiniame gyvenime. Jie užtikrina faktinį piliečių dalyvavimą sprendžiant valstybės ir visuome-

¹ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 16.

nės reikalus. Rinkimai – vienas svarbiausių valstybės valdžios legalizavimo ir legitimavimo būdų.

Pažymėtina, kad rinkimai kaip valdžios institucijų sudarymo būdas gali vykti ir vyksta ir nedemokratinėse valstybėse. Šiuo atveju jie yra formalūs ir negali išreikšti tikrosios rinkėjų valios. Neabejotina, kad rinkimai yra realus indikatorius, parodantis valstybės demokratiškumo lygį.

Vertinant rinkimus demokratiškumo aspektu, negalima pamiršti ir tai, kad esant ir demokratiškam valstybės režimui, rinkimai yra tik priemonė, būdas rinkėjų valiai išreikšti. Realus valios įgyvendinimas priklauso nuo daugelio aplinkybių, pirmiausia – nuo pilietinės visuomenės brandumo, valstybės gyvenimo demokratiinių tradicijų, valstybės piliečių politinės-teisinės kultūros lygio ir pan.

Rinkimai, vykstantys valstybėse, konstitucinės teisės teorijoje yra skirstomi į atskiras rūšis. Pagal rinkėjų valios išreiškimo būdą rinkimai yra **tiesioginiai** ir **netiesioginiai**. Tiesioginių rinkimų metu tarp rinkėjo valios išreiškimo ir renkamojo nėra jokios tarpinės grandies. Rinkėjas pats sprendžia, už kurį kandidatą atiduoti savo balsą. Netiesioginių rinkimų metu rinkėjas pats tiesiogiai atstovų nerenka, o renka rinkikus, kurie ir priima galutinį sprendimą. Tokiu būdu pagal Lietuvos Respublikos 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijas turėjo būti renkami Respublikos Prezidentai, šiuo metu taip renkamas Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentas. Savotiška netiesioginių rinkimų atmaina – **daugiapakopiai** rinkimai.

Pagal savo mastą rinkimai būna **visuotiniai**, kuriuose dalyvauja visi šalies piliečiai, ir **daliniai**. Pirmuoju atveju tai būtų parlamento, Respublikos Prezidento rinkimai. Daliniais rinkimais reikėtų laikyti, pvz., atskirose rinkimų apygardose surengtus rinkimus laisvoms deputatų vietoms užimti.

Rinkimai būna **eiliniai ir neeiliniai**. Eiliniai vyksta pasibaigus valstybės valdžios institucijos ar pareigūno kadencijai. Neeiliniai vyksta, pvz., paskelbus pirmalaikius parlamento rinkimus, atsistatydinus prezidentui.

Pagal renkamas valdžios institucijas skiriami parlamento, prezidento, savivaldybių tarybų rinkimai.

Valstybės ir savivaldybių institucijų rinkimų procese atsirandantys santykiai tarp valstybės institucijų, piliečių, politinių partijų ir kitų nevyriausybinių organizacijų reguliuojami teisės normomis, įtvirtintomis įvairiuose teisės šaltiniuose. Rinkimai vyksta pagal teisės normose nustatytas taisykles. Šių teisės normų visuma sudaro rinkimų teisę.

Pažymėtina, kad rinkimų teisės ištakas regime dar antikos laikų Graikijos miestų–valstybių praktikoje. Tačiau šiuolaikinės rinkimų teisės formavimuisi turėjo lemiamos įtakos XVIII a. pabaigos Didžioji Prancūzijos revoliucija bei XIX a. vidurio demokratinės revoliucijos Vakarų Europoje. Didžiosios Britanijos parlamentarizmo patyrimas, prancūzų mąstytojų

pažiūros, žmogaus teisių teorija padarė didelę įtaką tautos atstovavimo pagrindimui ir praktiniam jo įgyvendinimui.

Konstitucinės teisės doktrinos sąvoka „rinkimų teisė“ suprantama dviem prasmėm: objektyviaja ir subjektyviaja.

Rinkimų teisė objektyviaja prasme yra visuma konstitucinės teisės normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, atsirandančius sudarant viešosios valdžios renkamas institucijas. Kitaip tariant, šia prasme rinkimų teisė suprantama kaip tam tikros Lietuvos konstitucinės teisės institutas, kurio normos reguliuoja rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarką.

Subjektyviaja prasme rinkimų teisė – tai kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė dalyvauti rinkimuose. Savo ruožtu subjektyvioji rinkimų teisė dar skirstoma į aktyviają – teisę rinkti ir pasyviają – teisę būti išrinktam. Aktyvioji rinkimų teisė pasireiškia rinkimų metu balsuojant už vieną ar kitą kandidatą, pasyvioji – dalyvaujant rinkimuose kandidato į Seimo narius, prezidentus, savivaldybių tarybų narius ar kitas pareigybes teisėmis.

Aktyvioji rinkimų teisė reiškia, kad asmuo privalo būti įtrauktas į rinkėjų sąrašus, jam išduodamas balsavimo biuletenis, t.y. aktyvioji rinkimų teisė apima kompleksą teisių, susijusių su piliečio galimybe realizuoti savo rinkimų teisę.

Pasyviosios rinkimų teisės turinį sudaro galimybė iškelti save kandidatū į renkamas pareigybes, esant teisėtam pagrindui, ginčyti rinkimų rezultatus, agituoti už save ir pan. Valstybių konstitucijose ir įstatymuose apibrėžiami reikalavimai, kuriuos turi atitikti aktyviają ir pasyviają rinkimų teisę turintis asmuo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 str. 1 d. nustatyta, kad aktyviają rinkimų teisę pilietis įgyja, jei rinkimų dieną jam yra sukakę 18 metų. Rinkimų teisę piliečiai įgyvendina Seimo rinkimų, Respublikos Prezidento rinkimų, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymų nustatyta tvarka.

Pasyviosios rinkimų teisės, tai yra piliečių teisės būti išrinktam į atitinkamą valstybės ar savivaldos instituciją, pagrindai įtvirtinti Konstitucijos 34 str. 2 d. Joje skelbiama, kad teisė būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai. Ši konstitucinė norma nustato pasyviosios rinkimų teisės konstitucinį ir įstatyminį reguliavimą.

Rinkimų teisė – vienas svarbiausių Lietuvos konstitucinės teisės institutų. Jo normos įtvirtina renkamų viešosios valdžios institucijų formavimo tvarką, rinkiminės kampanijos procedūrą: rinkimų skyrimą, rinkėjų sąrašų, rinkimų apygardų ir apylinkių, rinkimų komisijų sudarymą, kandidatų iškėlimą ir agitaciją už juos, balsavimą, rinkimų rezultatų nustatymą. Be to, rinkimų teisės normos apibrėžia svarbiausius piliečių statuso bruožus formuojant renkamas valdžios institucijas, taip pat politines, materialines, organizacines ir teisines garantijas.

Pažymėtina, kad visuomeniniai santykiai, atsirandantys rinkimų procese, reguliuojami įvairių teisės šakų normomis. Teisės normų klasifikavimas pagal reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdį leidžia atskirti rinkimų teisės normas, kurios sudaro konstitucinės teisės institutą, ir normas, susijusias su rinkimais, bet reguliuojančias specifinius visuomeninius santykius ir sudarančias kitų teisės šakų institutus. Pvz., Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 str. numatyta atsakomybė už Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo pažeidimą. Tokia atsakomybė yra realizuojama jau pagal baudžiamosios ar administracinės teisės normas.

Rinkimų teisė glaudžiai susijusi su kitais Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės institutais; pirmiausia su tais, kurie įtvirtina viešosios valdžios (valstybės) institucijų sistemą, jų sudarymo ir veiklos principus, piliečių teisinės padėties pagrindus.

Vadinasi, galima teigti, kad rinkimų teisė kaip konstitucinės teisės institutas – visuma teisės normų, įtvirtinančių piliečių teisę rinkti ir būti renkamam.

Lietuvos Respublikoje vyksta trijų rūšių nacionaliniai rinkimai:

- 1) rinkimai į Seimą;
- 2) Respublikos Prezidento rinkimai;
- 3) savivaldybių tarybų rinkimai.

Konstitucinės teisės normos, reguliuojančios rinkimų organizavimo ir pravedimo tvarką, įtvirtintos įvairiuose teisės šaltiniuose. Rinkimų teisės šaltiniai – teisiniai aktai, kurie nustato rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarką. Rinkimų teisės šaltinių sistema priklauso nuo valstybės priskyrimo konkrečiai teisės „šeimai“ (kontinentinei ar bendrosios teisės), nuo konkrečios valstybės teisės sistemos ypatumų.

Galima išskirti šiuos rinkimus reglamentuojančius šaltinius:

1. Rašytinės teisės normas įtvirtina:
 - konstitucija;
 - tarptautinės sutartys;
 - įstatymai ir teisės aktai, turintys įstatymų galią;
 - politinių partijų įstatatai (statutai);
2. Nerašytinės teisės normas išreiškia:
 - bendrieji teisės principai;
 - teisiniai papročiai ir tradicijos;
 - rinkimų teisės normų išaiškinimai pateikti tos institucijos, kuri turi teisę teikti šiuos išaiškinimus² (pvz., rinkimų teismai Anglijoje).

² Sraunitelnoje konstitucionnoje pravo (red. A. I. Kovler, V. E. Čirkin, J. A. Judin). Moskva, Manuscript, 1996. S. 368.

Svarbiausius rinkimų klausimus paprastai reglamentuoja valstybių konstitucijos. Normos, nustatančios rinkimų organizavimo principines nuostatas, įtvirtinamos konstitucijos skyriuose, skirtuose pagrindinėms žmogaus teisėms bei laisvėms, taip pat skyriuose, nustatančiuose valstybės valdžios institucijų teisinę padėtį. Konstitucijose dažniausiai įvardijami tik rinkimų teisės principai, o konkrečiai rinkimų procesą reguliuoja įstatymai.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje demokratinių valstybių, rinkimų organizavimo principai ir sąlygos yra įtvirtintos **Lietuvos Respublikos Konstitucijoje**.

Konstitucijos V skirsnyje yra nustatyti Seimo rinkimų teisės principai, reikalavimai kandidatams į Seimo narius, rinkimų vykdymo laikas, pirma laikų Seimo rinkimų rengimo atvejai bei tvarka (55–58 str.).

Konstitucijos VI skirsnyje yra įtvirtinti pagrindiniai Respublikos Prezidento rinkimų teisės principai, reikalavimai kandidatams, jų kėlimo tvarka, rinkimų vykdymo laikas bei rinkimų rezultatų nustatymo svarbiausios taisyklės (78–81 str.). Šiame skirsnyje taip pat nustatyti pirma laikų Respublikos Prezidento rinkimų atvejai (87 ir 88 str.) ir Respublikos Prezidento naujų rinkimų skyrimo tvarka (89 str.). Skirtingai nei Seimo rinkimų atveju, Konstitucijos 81 str. yra reglamentuotos pagrindinės Prezidento rinkimų rezultatų nustatymo nuostatos, kurios vėliau buvo įtvirtintos ir Prezidento rinkimų įstatyme.

Konstitucijos X skirsnyje yra įtvirtinti ir savivaldybių tarybų rinkimų demokratiniai principai, apibrėžtas jų įgaliojimų laikas (119 str.).

Svarbi nuostata yra įtvirtinta Konstitucijos 107 str., kuria nustatyta, kad Seimas turi teisę pats priimti galutinį sprendimą tais atvejais, kai pažeidžiami rinkimų įstatymai. Toks Seimo sprendimas turi būti grindžiamas Konstitucinio Teismo išvada. Kilus abejonėms, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus, prašyti Konstitucinio Teismo išvados pagal Konstitucijos 106 str. 5 d. gali Seimas, o dėl Seimo rinkimų – ir Respublikos Prezidentas.

Kitą Lietuvos Respublikos rinkimų teisės šaltinių sistemos dalį sudaro **įstatymai**.

Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose yra detalizuojamos bendrosios rinkimų teisės nuostatos, reglamentuotas rinkimų organizavimas, rinkėjų sąrašų sudarymas, kandidatų iškėlimas, rinkimų agitacija, parengtinė rinkimų organizavimo veikla, balsavimas, balsų skaičiavimas ir rinkimų rezultatų nustatymas, t.y. visas rinkimų procesas.

Įstatyminį rinkimų proceso reglamentavimą sąlygoja reguliavimo dalyko socialinis–politinis reikšmingumas. Neginčytina, kad viena iš pagrindinių piliečių teisių valdant savo šalį yra rinkimų teisė. Visuotinai pripa-

žinta, kad rinkimų teisė yra politinė teisė. Ją turi tik Lietuvos piliečiai kaip visuomeninių politinių santykių subjektai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra akcentavęs, kad demokratinėje visuomenėje visa, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių ir laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 str. 7 d. nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“). Taigi neabejotina, kad piliečių rinkimų teisės yra didžiausia teisinė vertybė ir įstatyminis jos reglamentavimas yra svarbi jos realizavimo garantija.

Prie Lietuvos rinkimų teisės šaltinių priskirtinos ir **Vyriausiosios rinkimų komisijos instrukcijos**, kurių paskirtis – garantuoti vienodą Rinkimų ir Referendumo įstatymų taikymą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Jas vykdyti yra privaloma visoms institucijoms ir pareigūnams.

1.2. Rinkimų teisės principai

Rinkimų demokratiškumas, kaip minėta, priklauso nuo šalies politinio režimo, tradicijų, politinės-teisinės kultūros lygio. Rinkimai yra laikomi demokratiškais, jeigu atitinka tarptautinėje bendrijoje priimtus standartus ir principus.

Rinkimų teisės principais konstitucinės teisės teorijoje laikomos pagrindinės nuostatos, idėjos, įtvirtintos Konstitucijos ir rinkimų santykius reguliuojančių įstatymų; šiomis nuostatomis ir idėjomis vadovaujamosi rinkimų organizavimo ir vykdymo metu.

Rinkimus vadinti demokratiškais, o jų rezultatus legitimiais leidžia laikyti šie principai:

- 1) visuotinės rinkimų teisės;
- 2) lygios rinkimų teisės;
- 3) tiesioginių rinkimų;
- 4) slaptos balsavimo;
- 5) rinkimų rengimo ir vykdymo viešumo.

Visuotinė rinkimų teisė reiškia, kad valstybėse, kuriose valdžios šaltiniu laikoma Tauta, rinkėjų korpusas negali būti siaurinamas remiantis socialiniais požymiais, kad atskiri socialiniai sluoksniai nebūtų nušalinti nuo dalyvavimo rinkimuose. Rinkimų teisė demokratiškos valstybių konstitucijose įtvirtinama visiems valstybės piliečiams, sulaukusiems įstatymuose nustatyto amžiaus, jeigu jie nėra teismo pripažinti neveiksnūs. Šis principas reiškia, kad negalima siaurinti ar atimti teisės dalyvauti rinkimuose dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

Prancūzų mokslininkas M. Duverger, apibrėždamas visuotinę rinkimų teisę, pažymėjo, kad „teisiškai visuotinė rinkimų teisė – tai tokia galimybė dalyvauti rinkimuose, kuri neribojama turto bei sugebėjimų. Tačiau tai nereiškia, kad visi šalies piliečiai turi balsavimo teisę“³.

Taigi galima teigti, kad visuotinių rinkimų principas nepaneigia ir tam tikrų ribojimų pasinaudoti šia teise galimybės.

Pažymėtina, kad demokratiškos rinkimų teisės principų įtvirtinimas konstitucijose apskritai nepaneigia valstybių teisės numatyti ir kai kuriuos rinkimų teisės ribojimus nustatant tam tikrus rinkimų cenzus.

Rinkimų cenzai – tai valstybės konstitucijoje ir rinkimų įstatymuose numatytos sąlygos, kurias turi atitikti pilietis, norėdamas įgyti arba įgyvendinti aktyviają arba pasyviają rinkimų teisę. Jau buvo minėta, kad galimi tam tikri amžiaus cenzai. Tai įstatyme nustatytas reikalavimas, kad rinkimuose gali dalyvauti tik nustatyto amžiaus sulaukę asmenys. Štai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 str. 1 d. įtvirtinta, kad piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Šio straipsnio 3 d. nustatyta, kad rinkimuose nedalyvauja piliečiai, kurie teismo pripažinti esą neveiksnūs. Ši nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 str. 1 d., Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 3 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 str.

Didesni reikalavimai keliami pasyviajai rinkimų teisei įgyvendinti. Antai Konstitucijos 56 str. nustatyta, kad Seimo nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris nesusijęs priešais ar pasižadėjimu užsienio valstybei ir rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 25 metų. Konstitucijos 78 str. nustatyta, kad Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis pagal kilmę, ne mažiau kaip trejus pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje, jeigu jam iki rinkimų dienos yra suėję ne mažiau kaip 40 metų ir jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu. Tas pats asmuo Respublikos Prezidentu gali būti renkamas ne daugiau kaip du kartus iš eilės.

³ Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris, 1965. P. 89.

Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 str. nustatyta, kad tarybos nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 21 metų.

Galima teigti, kad aktyviosios rinkimų teisės cenzas Lietuvoje – 18 metų ir nesiskiria nuo daugelio demokratinių valstybių. Pasyviosios rinkimų teisės cenzas priklauso nuo institucijos, į kurią renkama. Pastebėtina, kad Lietuvoje numatyta tik apatinė amžiaus cenzo riba. Tokį teisinį reguliavimą galima vertinti kaip pakankamai demokratišką, paliekant patiems rinkėjams spręsti – rinkti asmenį ar ne.

Kitas rinkimų teisės suvaržymas – **sėslumo cenzas**, t.y. reikalavimas, kad rinkėjas tam tikrą laiką būtų išgyvenęs rinkimų apygardoje ar valstybės teritorijoje; kitose valstybėse – kad turėtų nuolatinę gyvenamąją vietą. Jis įvairiose šalyse skirtingas ir svyruoja nuo 3 mėnesių iki 5 metų. Pvz., Kanadoje, norint dalyvauti rinkimuose, reikia išgyventi tam tikroje rinkiminėje apygardoje 12 mėnesių. Prancūzijoje, Belgijoje nustatytas 6 mėnesių sėslumo cenzas. Kai kuriose šalyse sėslumo cenzas nedetalizuojamas, ten reikalaujama turėti nuolatinę gyvenamąją vietą. Pvz., Belgijoje – 6 mėnesius nuolat gyventi komunoje, Suomijoje – ne mažiau kaip metus.

Įvairiose valstybėse sėslumo cenzas, taikomas pasyviajai rinkimų teisei, taip pat yra skirtingas. Jis svyruoja nuo kelių mėnesių iki keliolikos metų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 56 ir 78 str. nustatytas pasyviosios rinkimų teisės sėslumo cenzas renkant Seimo narius bei Respublikos Prezidentą. Seimo nariu (Konstitucijos 56 str.) gali būti renkamas asmuo, kuris nuolat gyvena Lietuvoje. Respublikos Prezidentu (Konstitucijos 78 str.) gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, ne mažiau kaip trejus pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje.

Nustatant piliečio, atvykusio gyventi į Lietuvą iš kitos valstybės, nuolatinio gyvenimo čia faktą, Lietuvos Respublikos įstatyme „Dėl asmenų, laikomų nuolat gyvenančiais arba gyvenančiais Lietuvos Respublikoje“ nustatytas vienerių metų terminas netaikomas. Šiuo būdu nustatytas nuolatinio gyvenimo faktas pripažįstamas esąs svarbus tik pagal Seimo rinkimų ir Respublikos Prezidento rinkimų įstatymus.

Konstitucinės teisės doktrinoje skiriamas ir nesuderinamumo cenzas, taikomas pasyviajai rinkimų teisei. Vadinasi, negali būti išrinktas asmuo, užimantis tam tikras pareigas, turintis tam tikrą renkamą mandatą ar užsiimantis tam tikra veikla. Pvz., Prancūzijoje negalima būti kelių renkamų institucijų nariu (nacionalinio susirinkimo deputatu ir senatoriumi, deputatu ir deputato pavaduotoju ir t.t.), deputatai ir senatoriai negali vadovauti privačioms kompanijoms.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 str. 3 ir 4 d. nustatyta, kad Seimo nariais negali būti renkami asmenys, kurie, likus 65 dienoms iki rinkimų, yra nebaigę atlikti bausmės pagal teismo paskirtą nuosprendį, taip pat asmenys, teismo pripažinti esą neveiksnūs arba nepakaltinami. Seimo nariais negali būti renkami asmenys, rinkimų dieną atliekantys tikrąją karo arba alternatyviąją tarnybą, taip pat likus 65 dienoms iki rinkimų neišėję į atsargą krašto apsaugos sistemos, policijos ir vidaus tarnybos karininkai, puskarininkiai ir liktiniai, kitų sukarintų ir saugumo tarnybų apmokami pareigūnai.

Teisinėje literatūroje minimi kiti ir aktyviosios, ir pasyviosios rinkimų teisės cenzai, kurie dabartiniu metu arba visai netaikomi, arba taikomi tik atskirose valstybėse. Vienas jų – lyties cenzas. A. Mišino nuomone⁴, šis cenzas ilgus metus buvo vienas pastoviausių ir tvirčiausių rinkimų teisės ribojimų. Pažymėtina, kad rinkimų teisė buvo laikoma tik vyrų užsiėmimu. Buvo vadovaujamas principu, kad moterų rūpestis – saugoti namų židiniį ir auklėti vaikus.

A. Eismenas rašė: „Nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios tarp abiejų lyčių nusistovėjo gamtos įamžintas ir nuolatos didėjantis darbo ir funkcijų pasiskirstymas. Vyro daliai atiteko visuomeninis gyvenimas ir su juo susijusios funkcijos, moteriai priklauso namų židiny, rūpesčiai ir pirminis vaikų auklėjimo uždavinys. Auklėjimas, paveldėjimo reiškiniai išvystė ir sustiprino vyro ir moters polinkius, atitinkančius jų, toliau tokiu būdu diferencijuotą, socialinę paskirtį. Įvesti dabar moterį į visuomeninį gyvenimą, nekreipiant dėmesio į šį dinamišką daugiaamžišką suskirstymą, reikštų be jokios naudos įnešti suirutės elementus į politinę šiuolaikinės visuomenės organizaciją jau ir be to sukomplikuotą daugelio kitų problemų”⁵.

Daugelyje valstybių lyties cenzas buvo panaikintas gana vėlai. 1906 m. – Suomijoje, 1920 m. – JAV, 1928 m. – Anglijoje, 1944 m. – Prancūzijoje, 1956 m. – Graikijoje, 1971 m. – Šveicarijoje. Kai kur moterų diskriminacija šiuo klausimu tebesitęsia ir dabar, pvz., Kuveite, Jordanijoje.

Baigiant kalbėti apie rinkimų cenzus, reikia pastebėti, kad minėtų cenzų nustatymas pats savaime nereiškia rinkimus ir rinkimų teisę esant nedemokratiškus. Svarbu, kokie tie cenzai, taip pat svarbu, ar jų įtvirtinimas nepaneigia rinkimų kaip demokratinės procedūros.

Lygių rinkimų teisės principas suteikia kiekvienam rinkėjui lygią galimybę įtakoti rinkimų rezultatus. Šis principas yra konstitucinio piliečių lygiateisiškumo principo pasireiškimo konkreti forma.

⁴ *Mišin A. A.* Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnyh stran. Moskva, 1996. S. 130–131.

⁵ *Eismenas A.* Konstitucinės teisės principai (Prancūzų ir palyginamieji). T. 1. 1 d. Kaunas, Teisininkų draugijos leidinys, 1932. P. 110.

Lygi rinkimų teisė užtikrinama nustatant taisyklę, kad kiekvienas rinkėjas turi tiek pat balsų, kiek ir kitas. Laikomasi taisyklės „vienas rinkėjas – vienas balsas“. Ši taisyklė netaikoma, kai rinkimai vyksta pagal mišrią rinkimų sistemą.

Lygių rinkimų principas yra tai, kad kiekvienas rinkėjo balsas yra lygiavertis – vienodai įtakoja rinkimų rezultatus. Tai paprastai pasiekama nustatant vienodas atstovavimo normas. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 3 str. nurodyta, kad kiekvienas turintis teisę rinkti Lietuvos Respublikos pilietis rinkimuose turi vieną balsą vienmandatėje ir daugiamandatėje apygardose, o šie balsai yra lygiaverčiai kiekvieno kito, turinčio teisę rinkti, piliečio balsui.

Lygių rinkimų principo įgyvendinimą užtikrina ir tai, kad rinkimų įstatymas nustato tas pačias sąlygas ir reikalavimus kandidatams iškelti, registruoti, priešrinkiminei agitacijai, balsavimui ir rinkimų rezultatams nustatyti.

Tiesioginių rinkimų principas yra tai, jog rinkimai vykdomi rinkėjams tiesiogiai balsuojant už kandidatus. Antai Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 4 str. yra įtvirtinta, kad Seimo narius rinkėjai renka be tarpininkų.

Daugelyje šalių tiesioginiais rinkimais renkama: vietos savivaldos institucijos, vienu rūmų parlamentariai, dviejų rūmų parlamentų žemieji rūmai.

Kai kuriose šalyse vyksta ir netiesioginiai rinkimai; jie būna kelių rūšių. Paprasčiausias netiesioginių rinkimų pavyzdys – JAV Prezidento rinkimai. Juose rinkėjai renka rinkikus, o pastarieji – prezidentą.

Kaip minėta, netiesioginių rinkimų būdu buvo renkamas ikikarinės nepriklausomos Lietuvos Prezidentas. Pagal 1931 m. lapkričio 25 d. Prezidento rinkimų įstatymą vietos savivaldos institucijų – valsčių, miestų ir apskričių tarybų – nariai rinko rinkikus – Ypatinguosius Tautos Atstovus, kurie, ministro pirmininko sukviesti į specialų susirinkimą, rinko prezidentą.

Dabar galiojančiuose Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose yra įtvirtintas tiesioginių rinkimų principas.

Slapto balsavimo principas yra tai, kad kiekvienam rinkėjui užtikrinama galimybė laisvai, nevaržomai pareikšti savo valią. Įdomu, kad istoriškai šis principas atsirado vėliau už pačius rinkimus. Antai Prancūzijoje teoriškai jo būtinumas buvo pagrįstas 1799 m., o pradėtas taikyti tik 1871 m., Anglijoje – 1872 m. Atskleidžiant šio principo esmę, reikėtų priminti sąvokos „balsavimas“ turinį. Balsavimas – asmens laisvės išraiška, jo valios realizavimo aktas, kurio metu pilietis savo noru, pagal politines pažiūras ir įsitikinimus atiduoda savo balsą už kandidatą į atstovaujamasias

viešosios valdžios institucijas ar kitas renkamas pareigybes. Slaptas balsavimas bus toks rinkėjų valios realizavimo aktas, kurio negalima kontroliuoti.

Slaptumas užtikrinamas specialių balsavimo patalpų ar kabinų naudojimu. Joje rinkėjas netrukdomas užpildo biuletenį.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 5 str. nustatyta, kad rinkėjai balsuoja asmeniškai ir slapta. Draudžiama balsuoti už kitą asmenį arba pavesti kitam asmeniui balsuoti už save. Rinkėjas, kuris dėl fizinių trūkumų negali pats balsuoti, gali balsuoti padedamas kito asmens, kuriuo jis pasitiki.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 66 str. 6 d. nurodyta: jei dėl fizinių trūkumų rinkėjas negali pats užpildyti rinkimų biuletenio ir įmesti jo į balsadėžę, tai už jį gali padaryti kitas, jo nurodytas, asmuo, bet ne rinkimų komisijos pirmininkas, narys ar stebėtojas. Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Prezidento bei Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose.

Viešumas rengiant ir vykdant rinkimus – vienas iš rinkimų teisės principų.

Demokratiškos rinkimų principams įgyvendinti ypač svarbūs yra viešumo ir kontrolės mechanizmai. Viešumas užtikrina galimybę kontroliuoti rinkimų procesą, daryti jį skaidrą. Viešumo principo įgyvendinimas užtikrina, kad piliečių valia rinkimų metu būtų teisingai išreikšta ir adekvačiai įforminta.

Realizuojant viešumo principą, Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymuose nustatyta, kad apie rinkimų komisijos posėdį visuomenei paskelbiama pastate, kuriame yra rinkimų komisijos būstinė, įrengtoje skelbimų lentoje; šios rinkimų komisijos nariams pranešama asmeniškai ne vėliau kaip likus 24 valandoms iki posėdžio pradžios. Vyriausioji rinkimų komisija apie savo posėdžius, kuriuose sprendžiama dėl: naujų ir pakartotinių rinkimų datų; rinkimų apygardų ribų nustatymo; rinkimų apygardų komisijų sudarymo ir sudėties keitimo; kandidatų registravimo; burtais sprendžiamų klausimų; rinkimų rezultatų, galutinių rinkimų rezultatų nustatymo; Seimo nario įgaliojimų priešlaikinio nutraukimo; naujo Seimo nario įgaliojimų pripažinimo, taip pat nagrinėjami ginčai dėl rinkimų agitacijos bei Seimo rinkimų įstatymo pažeidimų, – papildomai praneša visuomenės informavimo priemonėmis internetu.

Rinkimų komisijų posėdžiai ir balsavimai yra vieši, juos gali stebėti: politinių partijų, politinių organizacijų (toliau – partijų), kandidatų į Seimo narius atstovai ir stebėtojai, pateikę nustatytos formos pažymėjimus arba juos įgaliojusių organizacijų antspaudu patvirtintas pažymas; visuomenės informavimo priemonių atstovai, pateikę tarnybinius ar darbo pažymėjimus. Kandidatas į Seimo narius rinkimų komisijos posėdyje

gali dalyvauti, jeigu priimamas sprendimas dėl jo asmeninės veiklos ar dėl tiesiogiai su jo asmeniu susijusių aplinkybių arba jei jį dalyvauti posėdyje pakvietė rinkimų komisijos pirmininkas.

Posėdžių salėje esantys asmenys iš savo vietų gali įrašinėti, stenografuoti ar užrašinėti posėdį, fotografuoti ar filmuoti, daryti vaizdo įrašus. Fotografuoti ar filmuoti, daryti vaizdo įrašus, kai dėl to reikia vaikščioti po patalpą ar naudoti specialią apšvietimo techniką, taip pat tiesiogiai transliuoti posėdžius per radiją ar televiziją galima tik leidus rinkimų komisijos pirmininkui.

Rinkimų komisijos negali rengti uždarų posėdžių. Vyriausioji rinkimų komisija gali uždrausti bet kam įeiti į rinkimų komisijas aptarnaujančių darbuotojų darbo, dokumentų saugojimo patalpas, jeigu būtina užtikrinti netrikdomą šių darbuotojų darbą, apsaugoti rinkimų dokumentus.

Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir kituose rinkimų įstatymuose.

1.3. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys. Rinkimų sistemų įvairovė. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje

1.3.1. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys

Rinkimų sistema – tai rinkimų įstatymuose įtvirtintų taisyklių, principų ir kriterijų visuma, kuriais remiantis nustatomi balsavimo rezultatai. Tai paprasčiausias rinkimų sistemos apibrėžimas.

Pažymėtina, kad teisinėje literatūroje „rinkimų sistemos“ sąvoka vartojama plačiąja ir siaurąja prasme. Pirmuoju atveju tai būtų rinkimų teisės objektas – t.y. visuomeniniai santykiai, atsirandantys rinkimais sudarant renkamos viešosios valdžios institucijas. „Rinkimų sistema“ siaurąja prasme – tai rinkimų rezultatų nustatymo būdas⁶. Būtent šis aspektas mus ir domins.

Kiekvienoje valstybėje nustatoma sava rinkiminė sistema, kuri yra pritaikyta prie susiklosčiusios politinės realybės. Apibendrinus visą įvairovę, galima skirti tris pagrindinius rinkiminių sistemų tipus:

- 1) mažoritarinė;
- 2) proporcinė;
- 3) mišrioji.

Pati seniausia yra daugumos atstovavimo arba **mažoritarinė** (pranc. *majoritaire* – dauguma) rinkimų sistema, kuri, kaip jau sako pats pavadi-

⁶ B. Grofmanas ir A. Lijphardas rinkimų sistemą taip pat traktuoja kaip rinkimų rezultatų nustatymo būdą. Apie tai: *Grofman B., Lijphard A. Electoral Laws and Their Political Consequences.* New York, 1986. P. 2.

nimas, yra pagrįsta daugumos principu. Šiai rinkimų sistemai būdinga tai, kad šalies teritorija suskirstoma į rinkimines apygardas, kuriose rinkėjai tiesiogiai renka vieną atstovą iš kelių kandidatų. Išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris surenka santykinę arba absoliučią balsų daugumą.

Kita sistema, kurią buvo pradėta naudoti daugelyje Europos valstybių antroje XIX a. pusėje – proporcinio atstovavimo sistema. Ji paremta ne daugumos principu, o matematiškai tiksliu mandatų paskirstymu tarp politinių partijų, proporcingai gautų balsų skaičiui. Pastaroji sistema turi labai daug galimų variantų, nes proporcijos gali būti skaičiuojamos įvairiai, priklausomai nuo pasirinktos formulės. Šiai rinkimų sistemai būdinga tai, kad šalies rinkėjai apygardoje(ose) balsuoja ne už konkrečius kandidatus, o už politinių partijų ar politinių judėjimų pateiktus kandidatų sąrašus. Asmenys, esantys sąrašuose, išrenkami atstovais proporcingai visam rinkėjų balsų skaičiui, kurį gavo ta politinė partija ar politinis judėjimas (organizacija).

Trečiasis rinkimų sistemos tipas – mišri rinkimų sistema. Šioje sistemoje sujungtos mažoritarinė ir proporcinė rinkimų sistemos. Pastaruoju metu šią sistemą naudoja daugelis pasaulio valstybių.

Be to, reikia pažymėti, kad kai kurie autoriai bando išskirti ir kitokias rinkimų sistemas, orientuotas į mažumos interesus (vieno nepereinamo balso, vieno perduodamo balso ir kt.), tačiau tai greičiau išimtis iš bendros taisyklės.

1.3.2. Mažoritarinė rinkimų sistema

Mažoritarinė rinkimų sistema, kaip minėta, grindžiama daugumos principu. Mažoritarinės rinkimų sistemos principais išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris gavo balsų daugumą apygardoje. Mažoritarinė sistema paprastai būna:

- 1) absoliučios daugumos;
- 2) santykinės daugumos.

Taip pat pažymėtina, kad kai kuriose šalyse taikoma ir kvalifikuotos daugumos mažoritarinė rinkimų sistema (šiuo atveju išrinktu laikomas kandidatas, gavęs tam tikrą kvalifikuotą balsų daugumą, kuri yra didesnė nei absoliuti balsų dauguma).

Pagal **absoliučios daugumos mažoritarinę sistemą** išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris gavo absoliučią rinkimų apygardos balsų daugumą (mažiausiai 50,01 proc.) (žr. 1 pvz.).

1 pavyzdys. Rinkimų apygardoje balotiruojasi 4 kandidatai. Balsų pasiskirstymas yra išdėstytas lentelėje.

Balsų pasiskirstymas:

Kandidatas	Surinktų balsų skaičius
A	2000
B	6100
C	3000
D	900
Iš viso:	12 000

Šioje rinkimų apygardoje laimėjo kandidatas B.

Teisinėje literatūroje dažnai yra pabrėžiami tokie absoliučios daugumos mažoritarinės rinkimų sistemos trūkumai:

- 1) balsai, kuriuos tam tikroje apygardoje gavo pralaimėję kandidatai, paprasčiausiai pradingsta;
- 2) ši sistema yra naudinga tik stambioms politinėms partijoms;
- 3) sistema nėra rezultatyvi. Jeigu balsai išsiskirsto tarp įvairių kandidatų, nė vienas kandidatas neišrenkamas.

Siekiant išvengti sistemos nerezultatyvumo, gali būti taikomi tam tikri veiksmai: persibalotiravimas, pakartotinis balsavimas, alternatyvus balsavimas.

1. Persibalotiravimas: Iš anksčiau besibalotiravusių kandidatų į naują biuletenį yra įrašomi 2 kandidatai, surinkę daugiausia balsų. Jeigu balsai vėl išsiskirsto, balsavimo rezultatas nustatomas arba burtų keliu, arba išrenkamas vyriausias pagal amžių asmuo.
2. Pravedami (antras, trečias ir t.t.) pakartotiniai balsavimų turai, leidžiama kandidatus blokuoti, kol nebus nustatytas balsavimo rezultatas.
3. Alternatyvus balsavimas. Balsuodamas rinkėjas suskirsto kandidatus pagal savo preferencijas: priešais kandidato, kurį jis nori išrinkti pirmiausia, pavardę rinkėjas rašo „1“, antru – „2“ ir taip toliau. Iš pradžių apskaičiuojamos pirmosios preferencijos. Jeigu vienas iš tokių kandidatų surinko absoliučią balsų daugumą, jis yra laikomas išrinktu.

Dažniausiai, siekiant išvengti minėtų problemų, į antrojo balsavimo rato biuletenį įrašomi tik 2 kandidatai, surinkę daugumą balsų. Antrame pakartotinio balsavimo ture taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema.

Taikant mažoritarinę santykinės daugumos sistemą, išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris surinko balsų daugiau negu kiekvienas jo varžovas atskirai, net jeigu ši dauguma ir buvo mažesnė nei pusė visų balsų. Pasak Giovanni Sartori, „paprastos daugumos laimėtojas yra tiesiog „pirmasis, pasiekęs finišą“, todėl jis dažnai atspindi didžiausią daugu-

ma⁷ Anglijoje ir kitose anglosaksų šalyse ši sistema vadinama „*the first past – the post*”, tai yra „pirmas, kuris tapo išrinktu” (žr. 2 pvz.).

2 pavyzdys. Rinkimų apygardoje balotiruojasi 6 kandidatai. Balsų pasiskirstymas yra išdėstytas šioje lentelėje.

Balsų pasiskirstymas:

Kandidatas	Surinktų balsų skaičius
A	1500
B	2000
C	1000
D	2500
E	3000
F	2000
Iš viso:	12 000

Šioje rinkimų apygardoje laimėjo kandidatas E, nes jis surinko daugiau balsų nei kiekvienas jo varžovas atskirai.

Šios sistemos trūkumas: taikant šią sistemą, itin neproporcingai atstovaujama rinkėjų valiai.

1.3.3. Proporcinė rinkimų sistema

Nurodyti mažoritarinės rinkimų sistemos trūkumai paskatino daugelį Europos valstybių pakeisti ją proporcinio atstovavimo sistema. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos idėja labai paprasta: atstovaujama visoms partijoms, tačiau ne vienodai, bet proporcingai per rinkimus gautų balsų skaičiui. Todėl proporcinio atstovavimo sistema daug palankesnė nedidelėms partijoms, už jas balsavusiems rinkėjams. Proporcinio atstovavimo sistema paprastai yra „sąrašų” sistema. Partijos pateikia kandidatų sąrašą daugiamandatėse apygardose. Balsuotojai renka partijos sąrašą. Vietų kiekvienai partijai skiriama pagal jų surinktus balsus. Kaip minėta, šios rinkimų sistemos vienas iš tikslų yra išlaikyti gyvybingas mažesnes partijas. Valstybėse, kuriose taikoma proporcinio atstovavimo sistema, skirtumas tarp rinkimų rezultatų ir gaunamų vietų yra mažesnis nei taikant mažoritarinę sistemą. Tikslusis gyventojų valios perdavimas parlamentiniam atstovavimui pasireiškia tuo, kad rinkėjai, remiantys trečiasias ar net ketvirtąsias partijas, turi motyvų tikėti, kad jų balsas nebus

⁷ Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vilnius, 2001. P. 27.

prarastas ir jų valia bus teisingiau atspindėta įstatymų leidžiamosios valdžios institucijoje.

Taikant proporcinio atstovavimo sistemą, valstybės teritorija yra suskirstoma į rinkimų apygardas su maždaug vienodu rinkėjų skaičiumi. Kiekvienoje apygardoje renkamas ne vienas atstovas – pagal balsavimo rezultatus paskirstomi keli ar net keliolika mandatų. Kitaip tariant, proporcinio atstovavimo sistemai įgyvendinti turi būti sudarytos daugiamentės apygardos. Išskirtinė proporcinio atstovavimo sistemos savybė – varžosi ne atskiri asmenys, bet politinės partijos. Kiekviena partija sudaro savo kandidatų sąrašą visiems apygardai skirtiems mandatams gauti. Rinkėjai balsuoja ne už asmenį, bet už partijos pateiktą sąrašą. Po rinkimų, suskaičiavus balus už kiekvieną sąrašą, mandatai padalinami proporcingai visoms partijoms.

Didelės apygardos ir proporcinis atstovavimas neretai sudaro galimybes į parlamentą patekti daugeliui mažų partijų atstovų. Siekiant užtikrinti parlamento stabilumą ir sumažinti mažų partijų skaičių, yra nustatomi rinkimų barjerai. Rinkimų barjerai leidžia mandatų dalybose dalyvauti tik toms partijoms, kurios surinko nustatytą minimalų balsų procentą. Skirtingose šalyse šis barjeras svyruoja nuo 1 proc. (Izraelis) iki 10 proc. (Turkija).

Sudėtingiausia problema, su kuria susiduriama taikant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, – formulės proporcijoms apskaičiuoti pasirinkimas. Priklausomai nuo pasirinktos formulės, gauti rezultatai gali būti palankesni didesnėms, mažesnėms ar vidutinėms partijoms. Kiekviena valstybė sprendžia šią problemą savaip, todėl kiekvienoje iš jų taikomos vis kitokios formulės proporcijoms skaičiuoti bei įvairios tų pačių formulių modifikacijos. Paprasčiausias proporcijų skaičiavimo būdas – rinkiminės kvotos metodas.

Rinkiminė kvota – tai toks balsų skaičius, kurio užtenka vienam mandatui gauti. Kvota apskaičiuojama pagal 1855 m. anglų advokato Tomo Haero pasiūlytą formulę:

$$Q = x/y,$$

kur Q – kvota,

x – bendras balsų skaičius,

y – mandatų skaičius.

Norint paskirstyti mandatus tarp partijų, reikia partijos surinktų balsų skaičių padalinti iš kvotos, ir partija gaus tiek mandatų, kiek kartų kvota „tilpo“ į gautų balsų skaičių. T. Haero kvotos nustatymo sistemos trūkumas – ji neleidžia, išskyrus labai retus atvejus, paskirstyti visų mandatų. Šiam trūkumui kompensuoti pritaikomas „**didžiausių likučių metodas**“, kurio esmė yra ta, kad likusius mandatus gauna partijos, turinčios di-

džiausius neišnaudotų balsų likučius, susidariusius po pirmo mandatų paskirstymo (žr. 3 pvz.).

3 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandatų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų. $Q=608\ 150/8=76\ 018$. Pritaikant „didžiausių likučių metodą“, mandatų paskirstymo rezultatas išdėstytas lentelėje.

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant T. Haero kvotą ir „didžiausių likučių metodą”

Partija	Surinktų balsų skaičius	Pirmas mandatų paskirstymas	Likučiai	Antras mandatų paskirstymas	Rezultatas	Svertai (2)/(6)
1	2	3	4	5	6	7
A	161 500	2	9464	0	2	80 750
B	73 450	0	73 450	1	1	73 450
C	203 200	2	51 164	1	3	67 733
D	120 100	1	44 082	0	1	120 100
E	49 900	0	49 900	1	1	49 900
Iš viso:	608 150	5	228 060	3	8	-

Iš 3 pavyzdžio lentelės ir apskaičiuotų mandatų svertų matyti, kad A, B ir C partijų mandatų svertai yra maždaug vienodi, E partijos mandatas 2,5 karto svaresnis negu D partijos mandatas, taip pat jis svaresnis negu A, B ir C partijų mandatai. Be to, D partijos mandatas yra mažiausiai vertingas. Vadinasi, T. Haero kvota nėra tiksli skaičiuojant atitikimą tarp balsų ir gautų mandatų skaičiaus. Norint išvengti išdėstyto trūkumo, anglų advokatas H. Droopas pasiūlė kitą modelį: prie daliklio pridedama atitinkamai 1, 2, 3 ir t.t., kol negaunama kvota, leidžianti paskirstyti visus mandatus be likučio (žr. 4 pvz.).

4 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandatų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų.

$$Q_1 = x/y + 1 = 608\ 150/8 + 1 = 67\ 572$$

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant H. Droopo kvotą

Partija	Surinktų balsų skaičius	$Q_1 = 67\ 572$			
		pirmas mandatų paskirstymas	likučiai	antras mandatų paskirstymas	svertai
A	161 500	2	26 356	2	80 750
B	73 450	1	5848	1	73 450
C	203 200	3	484	3	67 733
D	120 100	1	52 528	2	60 050
E	49 900	0	49 900	0	-
Iš viso:	608 150	7	-	8	-

Paskirstant mandatus, buvo pritaikytas „didžiausių likučių metodas“. Šiuo atveju mandatai yra paskirstyti proporcingiau negu 3 pavyzdyje. Norint paskirstyti mandatus netaikant „didžiausių likučių metodo“, didinamas daliklis 2 ir 3 vienetais.

$$Q_2 = x/y + 2 = 608\ 150/8 + 2 = 60\ 815$$

$$Q_3 = x/y + 3 = 608\ 150/8 + 3 = 55\ 286$$

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant H. Droopo kvotą, padidinus daliklį

Partija	$Q_2 = 60\ 815$			$Q_3 = 55\ 286$
	pirmas mandataų paskirstymas	likučiai	antras mandataų paskirstymas	mandataų paskirstymas, kai Q_3
A	2	39 870	2	2
B	1	12 365	1	1
C	3	20 755	3	3
D	1	59 285	2	2
E	0	49 900	0	0
Iš viso:	7	-	8	8

Esant kvotai Q_2 , vienas mandatas lieka nepaskirstytas, ir vėl reikia taikyti „didžiausių likučių metodą“. Ir tik esant kvotai Q_3 , visi 8 mandatai yra paskirstyti iš karto, bet balsų vis dar lieka, vadinasi, tam tikri rinkėjai negavo atstovavimo.

Nustatant kvotą H. Droopo metodu, skaičiavimai atliekami tol, kol pavyksta gauti kvotą, leidžiančią paskirstyti visus mandatus iš karto. Taiskomas „didžiausio vidutinio metodas“, kurio autorius yra Gento universiteto profesorius V. D'Hondtas. Pagal šį metodą kvota yra apskaičiuojama taip: balsai, kuriuos gavo kiekvienas sąrašas, dalijami iš natūralių skaičių eilės – 1, 2, 3, 4, 5 ir t.t., ir gauti skaičiai yra suskirstomi mažėjimo tvarka; skaičius, kuris šioje eilėje atitinka šioje apygardoje renkamų asmenų skaičių, ir yra kvota (žr. 5 pvz.).

5 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandataų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų. Pagal V. D'Hondto metodą kiekvienos partijos gauti balsai dalijami iš 1, 2, 3. Kvota bus tas dalybos rezultatas, kuris mažėjimo tvarka sudarytoje eilėje bus aštuntas.

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant V. D'Hondto kvotą

Partija	Surinktų balsų skaičius	Pirma dalyba, (2)/1	Antra dalyba, (2)/2	Trečia dalyba, (2)/3	Mandatų paskirstymas, (2)/Q = 60 050	Likučiai
1	2	3	4	5	6	7
A	161 500	161 500(2)	80 750(5)	53 883	2	41 500
B	73 450	73 450(6)	36 725	24 483	1	13 400
C	203 200	203 200(1)	101 600(4)	67 733(7)	3	23 500
D	120 100	120 100(3)	60 050(8)	40 033(8)	2	0
E	49 900	19 900	24 950	16 633	0	49 900
Iš viso:	608 150	-	-	-	8	128 300

V. D'Hondto kvotos pranašumas yra tas, kad galima paskirstyti visus mandatus išsyk. Bet ir šiuo atveju lieka nepanaudotų balsų. Norint panaudoti visus balsus, reikia juos sudėti visos šalies mastu ir, priklausomai nuo jų kiekio, nustatyti papildomą atstovavimo normą.

Nustatant rinkimų rezultatus, taikomas ir Bazelio profesoriaus E. Hagenbacho-Bischoffo pasiūlytas ir jo vardu pavadintas kvotų skaičiavimo metodas. Šiuo metodu koreguojama natūrali kvota. Koreguojama mažinant natūralią kvotą. Tai leidžia kur kas lengviau paskirstyti balsus tarp partijų. Ši kvota yra naudojama ir Lietuvoje; jos esmė yra mandatų paskirstymas dalinant rinkimuose balsavusių rinkėjų balsų skaičių iš rinkiminei apygardai paskirtų mandatų skaičiaus plius 1. Kaip rodo atlikti tyrimai, nedidelė korekcija, pvz., plius 1, netenka savo efektyvumo, jei padidinamas mandatų skaičius. Jei naudojant šią kvotą, lieka nepanaudotų balsų, taikomas „**didžiausio likučio metodas**”.

Šį metodą geriausiai iliustruoja pavyzdys, kai rinkiminėje apygardoje yra užregistruota 330 000 rinkėjų ir paskirta 10 mandatų, rungiasi 5 partijos. Rinkimų kvota 30 000 balsų (330 000 : 11):

Partija	Rinkėjų balsų skaičius	Visos kvotos	Nepaskirstytų balsų likutis	Mandatų skaičius paskirsčius likutį
A	98 000	3	8000	3
B	65 000	2	5000	2
C	90 000	3	0	3
D	50 000	1	20 000	1
E	27 000	0	27 000	1

1.3.4. Mišri rinkimų sistema

Valstybių praktikoje žinoma ir mišri rinkimų sistema. Pirmą kartą ši sistema buvo įvesta po Antrojo pasaulinio karo Vokietijos Federacinėje Respublikoje. Ši sistema dažniausiai yra taikoma renkant valstybių parlamentus ir savivaldos atstovaujamas institucijas.

Pagal mišrią rinkimų sistemą, dalis deputatų yra renkami naudojant vieną iš mažoritarinės rinkimų sistemos variantų; kita dalis renkama taikant proporcinę rinkimų sistemą. Pvz., Vokietijoje pusė Bundestago yra renkama pagal mažoritarinę santykinės daugumos sistemą, o kita pusė – pagal proporcinę rinkimų sistemą. Australijoje Atstovų rūmai yra renkami pagal mažoritarinę absoliučios daugumos sistemą, o Senatas – pagal proporcinę sistemą.

Atskiras proporcinės rinkimų sistemos atvejis yra vieningo balso perdavimo sistema, kurios esmė yra ta, kad kiekvienas rinkėjas arba rinkikas biuletenyje suskirsto kandidatus pagal savo preferencijas, o suskaičiuavus balsus, nustatoma kvota. Jeigu kuris nors kandidatas po pirmo balsų apskaičiavimo surinko kvotą, jis yra laikomas išrinktu, o jo likusios pirmos preferencijos yra paskirstomos tarp kitų kandidatų atitinkamai balsų skaičiui, kuriuos jie gavo pagal antras preferencijas. Kandidatas, kuris surinko mažiausiai pirmų preferencijų, laikomas pralaimėjusiu, ir jo balsai taip pat perduodami kitiems kandidatams. Šitos operacijos atliekamos tol, kol paskirstomi visi mandatai.

1.3.5. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje

Lietuvos Respublikoje taikomos visos 3 rinkimų sistemos. Pagal Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą Seimo nariai renkami pagal mišrią rinkimų sistemą. Į Seimą yra renkama 141 Seimo narys; iš jų 71 renkamas vienmandatėse rinkimų apygardose pagal paprastosios daugumos mažoritarinę rinkimų sistemą, o 70 Seimo narių – daugiamentatės rinkimų apygardos pagal partijų sąrašus proporcinę rinkimų sistemą. Lietuvoje beveik vienodai renkama narių į Seimą ir pagal mažoritarinę, ir pagal proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Mūsų šalyje įtvirtintas klasikinis mišrios rinkimų sistemos modelis.

2000 m. liepos mėn. pakeitus Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, buvo nuspręsta vienmandatėse rinkimų apygardose nerengti antrojo turo, o pirmajame taikyti mažoritarinę santykinės daugumos rinkimų sistemą. Pagrindiniai įstatymo pakeitimo šalininkų argumentai – padidėsiantis rinkėjų aktyvumas, lėšų ir laiko taupymas. Vieno turo sistema veikia ne vienoje šalyje ir dėl šios sistemos taikymo jose didesnių

problemų nekyla. Pataisos priešininkai akcentavo kitą aplinkybę: vieno turo mažoritarine sistema išrinkus atstovus, bus neproporcingai atstovaujama rinkėjų valiai.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo nustatyta mandatų padalijimo tvarka renkant Seimo narius daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Kaip ir daugelyje valstybių, Lietuvos įstatymai numato, kad mandatų dalybose dalyvauja partijos ir politinės organizacijos, surinkusios daugiausia balsų ir įveikusios rinkimų barjerą.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme nustatyti rinkimų barjerai: partijos, politinės organizacijos kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jei už jį balsavo ne mažiau kaip 5 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų; jungtinis kandidatų sąrašas dalyvauja skirstant mandatus, jei už jį balsavo ne mažiau kaip 7 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Savivaldybių tarybų rinkimuose rinkimų barjeras yra žemesnis.

Seimo rinkimų įstatymo 89 str. nustatytas mandatų paskirstymas. Mandatai kandidatų sąrašams paskirstomi pagal tai, kiek balsų gavo kiekvienas iš jų taikant kvotų ir liekanų metodą. Pirmiausia apskaičiuojama kvota, parodanti, kiek balsų reikia vienam mandatui gauti. Ji lygi rinkėjų balsų už sąrašus, dalyvavusius skirstant mandatus, sumai, padalytai iš 70. Jei dalijant gaunama liekana, dalmuo padidinamas vienetu.

Už kiekvieną sąrašą atiduotų balsų skaičius dalijamas iš kvotos. Gautas sveikasis dalmuo yra mandatų skaičius, tenkantis kiekvienam sąrašui pagal kvotą, o šio dalijimo liekanos pridėdamos prie likusių mandatų paskirstymo pagal liekanas. Dėl to visų sąrašų pavadinimai rašomi iš eilės, kurioje po paskutiniojo toliau eina pirmasis, pagal jiems atitekusias dalijimo liekanas pradedant didžiausiąja. Jei dviejų sąrašų liekanos yra vienodos, pirmiau rašomas tas sąrašas, kuris gavo daugiau rinkėjų balsų; jeigu šie skaičiai vienodi, pirmiau rašomas tas, kuris yra gavęs daugiau mandatų visose vienmandatėse apygardose. Jeigu ir mandatų gauta po lygiai, pirmiau rašomas sąrašas su mažesniu rinkimų numeriu. Nepadalyti kvotų metodu mandatai po vieną padalijami sąrašams pagal eilę, pradedant tuo sąrašu, kuris buvo įrašytas pirmasis.

Tuo atveju, jei kuriam nors sąrašui tektų daugiau mandatų nei sąrašė yra kandidatų, tai šie mandatai padalijami kitiems sąrašams, tęsiant jų dalijimą liekanų metodu.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų metu pagal proporcinę rinkimų sistemą taikomi ir balsavimo pagal preferencijas elementai (reitingavimas). Balsavimo pagal preferencijas sistema yra ta, kai balsuodamas rinkėjas prie partijos sąrašo pažymi ir tuos konkrečius partijos kandidatus, kuriems jis norėtų atiduoti savo preferencijas. Kitaip tariant, jis skaitmenimis (1, 2, 3, 4 ir t.t.) pažymi kandidatus, kuriuos norėtų matyti renkamoje valdžios institucijoje. Vadinasi, jeigu kandidatui atiduoda pirmeny-

bę daug rinkėjų, jis gali pakilti per kelias ar keliolika partijos sąrašo vietas. Jeigu partija gauna mažiau mandatų negu jos sąrašė buvo kandidatų, tai kuo aukštesnė kandidato vieta partijos sąrašė, tuo didesnė tikimybė būti išrinktam.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 90 str. yra nurodyta kandidatų į Seimo narius reitingo skaičiavimo ir sąrašų galutinės vietos nustatymo tvarka. Kandidatų į Seimo narius reitingą skaičiuoja ir šių kandidatų galutinę vietą pagal rinkėjų pareikštą nuomonę ir paduotus pirmumo balsus nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Pirmiausia sudedami už kiekvieną kandidatą paduoti pirmumo balsai vienmandatėse rinkimų apygardose ir suskaičiuojama, kiek kiekvienas kandidatas gavo balsų iš viso. Tuo atveju, kai kandidato pirmumo balsų suma yra didesnė už daugiamandatėje rinkimų apygardoje renkamų Seimo narių skaičių ar yra jam lygi, kandidato rinkimų reitingas lygus šiai sumai, jeigu mažesnė, – kandidato rinkimų reitingas laikomas lygus nulii.

Po to suskaičiuojami kiekvieno kandidato į Seimo narius surinkti reitingo balai. Jie yra lygūs dviejų skaičių – rinkimų reitingo (pirmojo daugiklio) ir partijos reitingo (antrojo daugiklio) sandaugai. Partijos reitingas yra sveikasis skaičius, kurį nustato Vyriausioji rinkimų komisija kiekvienam kandidatui pagal kandidatų rinkimų numerius taip, kad partijos reitingas kandidato, turinčio pirmąjį rinkimų numerį, būtų 20 kartų didesnis už partijos reitingą kandidato, turinčio paskutinįjį šiame sąrašė rinkimų numerį, ir sąrašo kandidatų, kurių rinkimų numeris skiriasi vienetu, partijos reitingų skirtumas bus 19. Tuo būdu nustatytas kandidato, įrašyto paskutiniu juo sąrašė, partijos reitingas yra vienetu mažesnis už kandidatų skaičių šiame sąrašė, o įrašyto pirmuoju sąrašė yra 20 kartų didesnis už kandidato, įrašyto sąrašė paskutiniu juo.

Galutinė kandidatų į Seimo narius eilė sąrašuose nustatoma pagal kiekvieno kandidato gautus reitingo balus. Pirmesniu juo eilėje įrašomas kandidatas, surinkęs daugiau reitingo balų. Jeigu keli kandidatai surenka po vienodai reitingo balų, pirmiausia įrašomas tas kandidatas, kurio didesnis rinkimų reitingas. Jeigu kandidatų ir rinkimų reitingai vienodi, tai pirmesnis įrašomas tas, kurio didesnis partijos reitingas.

Galutinę kandidatų į Seimo narius sąrašų eilę skelbia Vyriausioji rinkimų komisija tą pačią dieną, kaip ir balsavimo rezultatus vienmandatėse rinkimų apygardose.

Taigi kandidatas, surinkęs pakankamai pirmumo balsų arba, kitaip tariant, turintis didesnę populiarumą visuomenėje, gali pakilti partijos sąrašė ir užimti geresnę poziciją. Pirmaisiais numeriais partijų sąrašė įrašyti asmenys, jeigu tik partija įveikia nustatytą rinkimų barjerą, realiai visada gauna mandatus. Reitingų kova vyksta tarp paskutiniųjų sąrašė kandida-

tų, kurie pagal pirminius sąrašus, partijai surinkus reikiamą balsų skaičių, gauna mandatus, ir tarp kandidatų, sąraše esančių po jų. Tarkim, partija pagal sąrašus laimi 14 mandatų, nors sąraše yra 25 jos nariai. Kaip rodo praktika, pagal gautus reitingo balus kandidatai pakyla per 2–5 pozicijas sąraše. Taigi kovoti dėl mandatų partijos viduje galės tik 15–19 vietas užėmę kandidatai. Kartais būna išimčių. Reitingų skaičiavimas tiksliau atspindi rinkėjo valią, tačiau Lietuvos rinkimų įstatymuose yra numatyta, kad partija arba koalicija gali atsisakyti kandidatų reitingo nustatymo pagal Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 89 str. 8 d. Tokiu atveju partijos įregistruotų kandidatų eilė sąraše laikoma galutine.

Renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą, yra taikoma mažoritarinė rinkimų sistema. Konstitucijoje numatytais atvejais yra taikoma absoliučios ar santykinės daugumos sistema. Tokią balsavimo rezultatų nustatymo tvarką numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 81 str.: jeigu pirmajame balsavimo rate dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų rinkėjų, yra taikoma mažoritarinė absoliučios daugumos rinkimų sistema, t.y. išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris surinko daugiau nei pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų.

Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau nei pusė visų balsavimo teisę turinčių piliečių, yra taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema, bet su tam tikra sąlyga. Šiuo atveju išrinktu laikomas kandidatas, surinkęs daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/3 visų rinkėjų balsų.

Jeigu nė vienas kandidatas pirmajame rate nesurinko reikiamo balsų skaičiaus, rengiamas antras balsavimo ratas.

Antrajame balsavimo rate išrinktu yra laikomas kandidatas, surinkęs daugiausia balsų, t.y. taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema.

Savivaldybių tarybų nariai yra renkami trejiems metams daugiamandatėse rinkimų apygardose. Šiuo atveju taikoma proporcinė rinkimų sistema.

Renkant Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas, mandatai paskirstomi taikant kvotų ir liekanų metodą. Lyginant su Seimo rinkimais skirtumas tik tas, kad savivaldybių tarybų narių rinkimuose kvota lygi rinkėjų balsų, kuriuos gavo sąrašai, dalyvaujantys skirstant mandatus, sumai, padalytai iš mandatų skaičiaus (Seimo rinkimų įstatyme nurodytas konkretus skaičius 70, iš kurio reikia dalyti balsų skaičių). Analogiškai, kaip ir skaičiuojant balsus rinkimuose į Seimą, jei dalijant gaunama liekana, dalmuo padidinamas vienetu. Rinkimus į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas reglamentuojančiame įstatyme numatytas ir žemesnis rinkimų barjeras: atitinkamai 4 proc. partijoms ir 6 proc. koalicijoms.

1.4. Rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarka pagal Lietuvos Respublikos įstatymus

Rinkimų organizavimas tai tam tikras procesas, susidedantis iš nuosekliai vienas po kito sekančių etapų. Paprastai valstybių praktikoje skiriami keli etapai (stadijos): 1) paruošiamasis rinkimų etapas; 2) balsavimo etapas; 3) balsų skaičiavimo ir rinkimų rezultatų paskelbimas. Lietuvoje vykstančių rinkimų procesą, kaip minėta, reglamentuoja Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymai.

Pasiruošimas rinkimams. Paruošiamojo rinkimų etapo metu sprendžiami organizaciniai klausimai: formuojamos rinkimų komisijos, nustatomos rinkiminių apygardų teritorijos, sudaromi rinkėjų sąrašai, keliami ir registruojami kandidatai, vyksta agitacinė kampanija.

Paruošiamoji rinkimų stadija prasideda nuo rinkimų paskelbimo. Jo paskirtis – balsavimo datos nustatymas. Valstybių praktikoje taikomi keli rinkimų datos nustatymo būdai.

Pirmajam būdinga tai, kad tiksli balsavimo data įtvirtinama įstatymu. Pvz., Estijoje eiliniai rinkimai į Valstybinį susirinkimą rengiami vieną kartą per ketverius metus, pirmą kovo sekmadienį; Kosta Rikoje rinkimai vyksta kas ketveri metai, pirmą vasario sekmadienį; JAV visuotiniai rinkimai ir rinkimai valstijose į valstybines ir vietos savivaldos institucijas vyksta lyginių metų pirmą antradienį po pirmo lapkričio pirmadienio (Prezidento rinkimai – keliamųjų metų pirmą antradienį po pirmo lapkričio pirmadienio).

Kito būdo esmę sudaro tai, kad įstatymų leidėjas nenurodo konkrečios rinkimų datos, o tik nustato laikotarpį, kada jie turi būti surengti. Rinkimų vykdymo terminai gali būti susiję su renkamo organo įgaliojimų pasibaigimu (Lenkijoje, Bulgarijoje), Čekijoje abiejų parlamento rūmų rinkimai vyksta per 30 dienų likus iki parlamento narių įgaliojimų pasibaigimo.

Trečiajam būdinga tai, kad įstatymuose nėra specialių nuostatų apie rinkimų terminus, o nurodomas tik laikotarpis tarp seno parlamento paleidimo ir naujo sušaukimo, pvz., Didžiojoje Britanijoje – 20 dienų; Parlamento paleidimo datą nustato Ministras pirmininkas, o Karalienė išleidžia aktą, kuriame numatoma nauja rinkimų data.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta, kad rinkimų skyrimas yra Lietuvos Respublikos Seimo ir Respublikos Prezidento prerogatyva. Pagal Konstitucijos 67 str. 4 ir 12 d. Seimas skiria Lietuvos Respublikos Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimus, o pagal 58 str. 1 d. – ir Seimo pirmalaikius rinkimus. Konstitucijos 84 str. 20 d. įtvirtinta Respublikos

Prezidento diskrecija skelbti eilinius Seimo rinkimus, o Konstitucijos 58 str. 2 d. numatytais atvejais – pirmalaikius Seimo rinkimus. Konstitucijos 89 str. 1 d. numatytais atvejais Respublikos Prezidento rinkimus gali skelbti ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Minėtos Konstitucijos nuostatos konkretizuojamos rinkimų įstatymuose.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 6 str. nustatyta, kad eilinius Seimo rinkimus skelbia Respublikos Prezidentas ne vėliau kaip likus šešiams mėnesiams iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos. Eiliniai Seimo rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš du mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos. Jeigu likus keturiems mėnesiams iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos, Respublikos Prezidentas nėra paskelbęs eilinių Seimo rinkimų datos, Vyriausioji rinkimų komisija eilinius Seimo rinkimus rengia paskutinį sekmadienį, nuo kurio iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos lieka ne mažiau kaip mėnuo.

Pagal Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų įstatymo 6 str. tarybų rinkimus skelbia Lietuvos Respublikos Seimas ne vėliau kaip likus 5 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos. Jeigu likus 4 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos Lietuvos Respublikos Seimas nepaskelbia tarybų rinkimų datos, tarybų rinkimai rengiami paskutinį sekmadienį, nuo kurio iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos lieka ne mažiau kaip mėnuo. Tarybų rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš du mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos.

Respublikos Prezidento eiliniai rinkimai vykdomi paskutinį sekmadienį likus 2 mėnesiams iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos (Konstitucijos 80 str.).

Taigi Lietuvoje įstatymai nenumato konkrečios rinkimų datos, tačiau nustato tam tikrą laikotarpį, kada jie turi įvykti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. 3 d. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, jeigu iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos liko mažiau kaip 6 mėnesiai, taip pat ir jeigu po pirmalaikių Seimo rinkimų nepraejo 6 mėnesiai.

Rinkimams organizuoti sudaromos **rinkimų komisijos**.

Įvairiose šalyse egzistuoja keli rinkimų organizavimo įstaigų sudarymo būdai. Pirmas būdas, kai šios institucijos sudaromos prieš kiekvienus naujus rinkimus (pvz., Austrijoje, Italijoje). Šis būdas, anot kai kurių jo šalininkų, geras tuo, kad leidžia į įstaigos veiklą įtraukti įvairius gyventojų sluoksnius, be to, garantuoja nuolatinį jų sudėties atsinaujinimą, o tai neleidžia šių įstaigų naudoti politiniams tikslams siekti. Antras būdas, kai rinkimų institucija dirba nuolatos. Šio būdo privalumas – įstaigos narių profesionalumas (pvz., Ispanijoje). Trečias būdas – mišrus. Aukščiausioji rinkimų institucija veikia nuolat, o žemesnioji funkcionuoja tik konkrečios rinkimų kampanijos metu. Antai, Lenkijoje, renkant Seimą, Nacio-

nalinė rinkimų komisija yra nuolatos veikianti institucija, o apygardų rinkimų komisijos sudaromos likus ne mažiau kaip 52 dienoms iki rinkimų (rajono – ne mažiau kaip 21 diena), t.y. jos veikia laikinai konkrečių rinkimų metu.

Šitokių rinkimų organizavimo būdu vyksta rinkimai ir Lietuvoje: rinkimus vykdo nuolat veikianti Vyriausioji rinkimų komisija, o rinkimų laikotarpiui sudaromos miestų, rajonų, apygardų, apylinkių rinkimų komisijos.

Į rinkimų komisiją gali būti siūlomas Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jis turi teisę būti renkamas Seimo nariu (neatsižvelgiant į kandidatui į Seimo narius nustatytą jauniausią amžių, bet rinkimų dieną ne jaunesnis kaip 18 metų) ir nebuvo per paskutiniuosius trejus Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimus arba referendumą atleistas iš rinkimų arba referendumo komisijos už Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimų arba referendumo įstatymų pažeidimą.

Tuo pačiu metu rinkimų komisijos narys negali būti kandidatu į Seimo narius, rinkimų atstovu ir rinkimų stebėtoju. Jeigu rinkimų komisijos narys pageidauja būti kandidatu į Seimo narius, jis privalo įstatymo nustatyta tvarka atsisakyti rinkimų komisijos nario pareigų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 13 d. nustatyta, kad Vyriausiąją rinkimų komisiją sudaro ir jos sudėtį keičia Lietuvos Respublikos Seimas.

Vyriausioji rinkimų komisija yra nuolat veikianti aukščiausioji Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimų ir referendumų organizavimo institucija. Ją ketveriems metams sudaro Seimas. Prieš neeilinius Seimo rinkimus Vyriausioji rinkimų komisija naujai nesudaroma, jos įgaliojimai išlieka, iki Vyriausioji rinkimų komisija bus sudaryta prieš eilinius Seimo rinkimus.

Vyriausioji rinkimų komisija garantuoja vienodą rinkimų ir Referendumo įstatymų taikymą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Tuo tikslu ji leidžia šių įstatymų įgyvendinimo instrukcijas. Jas vykdyti privalo visos institucijos ir pareigūnai. Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus gali pakeisti tik ji pati arba įsigaliojęs teismo sprendimas. Valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, Seimo nariams ir kitiems pareigūnams, partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms ar piliečiams draudžiama kištis į Vyriausiosios rinkimų komisijos veiklą organizuojant rinkimus ar referendumą.

Vyriausioji rinkimų komisija sudaroma iš:

- komisijos pirmininko;
- trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš teisingumo ministro pasiūlytų šešių kandidatūrų;

- trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš Lietuvos teisininkų draugijos pasiūlytų šešių kandidatūrų;
- partijų, gavusių Seimo narių mandatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje, pasiūlytų asmenų.

Visais atvejais asmenys, paskirti į Vyriausiąją rinkimų komisiją iš teisingumo ministro ir Lietuvos teisininkų draugijos kandidatūrų, turi sudaryti daugiau nei pusę komisijos narių.

Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininką skiria Seimas. Pirmininko pavaduotoją ir sekretorių renka pati Vyriausioji rinkimų komisija. Pirmininko pavaduotojas renkamas iš tų narių, kurie partijoms neatstovauja. Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas, taip pat komisijos nariai, jeigu jie yra partijų nariai, turi sustabdyti savo narystę šiose partijose ir darbo komisijoje laikotarpiu negali dalyvauti partijų ir politinių organizacijų veikloje bei vykdyti jų pavedimų.

Taigi Lietuvoje Vyriausioji rinkimų komisija veikia nuolat ir organizuoja visus Lietuvos Respublikoje vykdomus rinkimus bei referendumus.

Pagal įstatymus Lietuvoje taip pat sudaromos **apygardų ir apylinkių rinkimų komisijos**. Lietuvos rinkimų įstatymuose numatyta, kad Vyriausioji rinkimų komisija sudaro apygardų rinkimų komisijas rinkimų laikotarpiui. Šios komisijos prižiūri, kaip jų apygardose vykdomas rinkimų įstatymas, instruktuoja ir moko apylinkių rinkimų komisijas, skirsto joms lėšas ir kontroliuoja jų naudojimą, svarsto skundus dėl apylinkių rinkimų komisijų ir atlieka kitas įstatymo pavestas funkcijas. Po balsavimo apygardų rinkimų komisijos, remdamosios apylinkių rinkimų komisijų protokolais, surašo apygardų balsų skaičiavimo protokolus. Apygardų rinkimų komisijos sudaromos iš teisingumo ministro, Lietuvos teisininkų draugijos, mero, politinių partijų pasiūlytų asmenų.

Apylinkių rinkimų komisijas sudaro apygardų rinkimų komisijos rinkimų laikotarpiui. Pirmiausia apygardos rinkimų komisija nustato kiekvienos rinkimų apylinkės komisijos narių skaičių. Šis skaičius turi būti kartotinis partijų (jų koalicijų), turinčių teisę siūlyti kandidatūras į rinkimų komisijas, skaičiui. Apylinkių rinkimų komisijos sudaro sąlygas rinkėjams susipažinti su rinkėjų sąrašais, nagrinėja skundus dėl šiuose sąrašuose padarytų klaidų, prižiūri, kaip jos teritorijoje vyksta balsavimas paštu, ir vykdo kitus įstatymo jai pavestus įgaliojimus. Svarbiausias apylinkės rinkimų komisijos uždavinys – organizuoti balsavimą rinkimų apylinkėje, suskaičiuoti balsus ir surašyti balsų skaičiavimo protokolą.

Rinkimams praversti šalies teritorija suskirstoma į **rinkimų apygardas**. Rinkimų apygarda – teritorinis rinkimų vienetas, kuriame gyvenantys piliečiai renka atstovus į renkamas valstybės ar vietos savivaldos institucijas. Jos skirstomos į vienmandates ir daugiamandates, o pagal teritoriją –

į nacionalines arba teritorines rinkimų apygardas. Vienos ar kitos rūšies rinkimų apygardos naudojimas priklauso nuo rinkimų tipo bei naudojamų rinkimų sistemos specifikos. Taikant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, sukuriama daugiamandatė rinkimų apygarda. Daugiamandatė rinkimų apygarda Lietuvos Respublikoje sudaroma renkant atstovus į Seimą, taip pat per savivaldybių tarybų rinkimus. Taikant mažoritarinę rinkimų sistemą, beveik visada formuojamos vienmandatės rinkimų apygardos. Šiose apygardose vykdomi rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą ir Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai.

Lietuvos Respublikoje rinkimų apygardų ir apylinkių sudarymo tvarka numatyta rinkimų įstatymų. Seimo rinkimų įstatymo 9 str. skelbiama, kad rinkimams organizuoti ir vykdyti Lietuvos Respublikos teritorija dalijama į 71 vienmandatę rinkimų apygardą atsižvelgiant į rinkėjų skaičių rinkimų apygardoje, Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymą į vienmandates rinkimų apygardas per ankstesnius Seimo rinkimus ir administracinę teritorinį padalijimą. Rinkimų apygarda sudaroma iš bendrą ribą turinčių rinkimų apylinkių. Rinkėjų skaičius apygardoje turi būti nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus. Vyriausioji rinkimų komisija „Valstybės žiniuose“ skelbia rinkimų apygardas sudarančių rinkimų apylinkių sąrašą, jų balsavimo būstinių adresus ir telefonus, apygardos rinkėjų skaičių, apygardų rinkimų komisijų adresus ir telefonus.

Taip pat sudaroma viena daugiamandatė rinkimų apygarda, kurioje balsuoja visi turintys rinkimų teisę Lietuvos Respublikos piliečiai. Šioje apygardoje pagal proporcinę rinkimų sistemą renkama 70 Seimo narių.

Balsavimui vykdyti ir balsams skaičiuoti yra sudaromos **rinkimų apylinkės**. Jos sudaromos atsižvelgiant į:

- 1) patogumą rinkėjams atvykti į balsavimo patalpas;
- 2) rinkėjų skaičių.

Įstatymuose nustatyta, kad rinkimų apylinkės teritorijoje turi gyventi ne daugiau kaip 5000 rinkėjų. Miesto, rajono teritorijos suskirstymą, kuris yra pastovus organizuojant ir vykdam įvairius rinkimus ir referendumus, į rinkimų apylinkes mero teikimu tvirtina ir prirėikus keičia Vyriausioji rinkimų komisija. Rinkimų apylinkių sąrašą minėta komisija skelbia „Valstybės žiniuose“.

Svarbi rinkimų proceso stadija – **rinkėjų registravimas**, t.y. asmenų įtraukimas į rinkėjų sąrašus. Šio etapo tikslas – užtikrinti galimybę visiems rinkėjams dalyvauti rinkimuose, taip pat užkirsti kelią apgaulėms (t.y., kad rinkimuose nedalyvautų asmenys, neturintys balso teisės, ir kad tas pats asmuo nebalsuotų keliuose apygardose ar apylinkėse). Rinkėjų sąrašų sudarymas garantuoja visuotinę (į rinkėjų sąrašus įtraukiami visi

turintys rinkimų teisę piliečiai) ir lygią (kiekvienas gali būti įtrauktas tik į vieną sąrašą) rinkimų teisę.

Valstybių praktikoje žinomos dvi rinkimų sąrašų sudarymo sistemos – privaloma ir neprivaloma.

Neprivalomo rinkėjų įtraukimo į rinkėjų sąrašus sistemos esmę sudaro tai, kad rinkėjai patys turi pasirūpinti įtraukimu į rinkėjų sąrašus. Prancūzijos Respublikos Rinkimų kodekso L. 11 str. nurodyta, kad į rinkėjų sąrašus įtraukiami piliečiai jų prašymu. Tokia sistema nustatyta Meksikoje, Ispanijoje. Šiuo atveju dažnai teisinis elektoratas būna labai nutolęs nuo potencialaus elektorato, t.y. daug asmenų, turinčių aktyviają rinkimų teisę, neįtraukiami į rinkėjų sąrašus.

Daugelyje Europos valstybių galioja privalomojo rinkėjų įtraukimo į rinkėjų sąrašus sistema. Tokiu būdu rinkėjo pavardė automatiškai įtraukiama į sąrašus, vos tik jis sulaukia reikiamo amžiaus (Rusija, Italija).

Tarpparlamentinės Tarybos 1994 m. kovo 26 d. priimtoje Deklaracijoje „Dėl laisvų ir teisingų rinkimų kriterijų“, kurioje išreiškiama daugelio valstybių pozicija įvairiais rinkimų klausimais, pripažįstama, kad nė vienas, turintis rinkimų teisę, negali būti neįtrauktas į rinkėjų sąrašus ar eliminuotas iš jų, išskyrus objektyvius kriterijus, kurie nurodyti įstatyme. Kiekvienas individas, kuris nebuvo užregistruotas ar buvo išbrauktas iš rinkėjų sąrašo, turi teisę teismine tvarka neatidėliotinai išspręsti ginčą⁸.

Lietuvos Respublikos rinkėjų sąrašų sudarymo tvarką, formą, sudarymo būdą ir jų naudojimo tvarką nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Lietuvoje į rinkimų sąrašą įrašomi visi rinkimų teisę turintys Lietuvos Respublikos piliečiai pagal pilietybę patvirtinančio dokumento (paso) išdavimo duomenis ir Lietuvos Respublikos gyventojų registrą. Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų registro duomenis sudaryti sąrašai yra išankstiniai. Sąrašų tikslinimą ir tvarkymą organizuoja Vyriausioji rinkimų komisija, remdamasi valstybės, savivaldybių institucijų ir apygardų rinkimų komisijos teikiama informacija. Iš rinkėjų sąrašo išbraukiama: Lietuvos Respublikos piliečiui mirus, netekus Lietuvos Respublikos pilietybės arba teismo sprendimu pripažinus neveiksniumi.

Rinkimų komisijos visiems rinkėjams išduoda pažymėjimus, kurie yra dalyvavimo rinkimuose pagrindas. Rinkėjo pažymėjime nurodoma: rinkėjo vardas ir pavardė, gimimo data, adresas, vienmandatės rinkimų apygardos, kurioje balsuoja rinkėjas, pavadinimas ir numeris; rinkėjo eilės numeris rinkėjų sąraše; rinkimų data.

Kandidatų kėlimas – tai vienas iš svarbiausių rinkimų kampanijos etapų, nes jo metu nustatomi asmenys, iš kurių bus išrinkti(-as) presiden-

⁸ Tarpparlamentinės Sąjungos Tarpparlamentinės Tarybos Deklaracija Dėl laisvų ir teisingų rinkimų. Paryžius, 1994.

tas, parlamento nariai, vietos savivaldybių tarybos nariai. Rinkimų įstatymai detalčiai reglamentuoja kandidatų iškėlimo ir renkamąs pareigybes tvarką. Subjektai, turintys tokios iniciatyvos teisę, daugeliu atvejų yra sąlygojami istorinių tradicijų, politinio šalies režimo ypatumų, rinkimų rūšies.

Teisinėje literatūroje skiriami keli kandidatų kėlimo modeliai. Pagal pirmąjį modelį subjektai, galintys kelti kandidatus, yra tik politinės partijos. Tai būdinga parlamento rinkimams (Austrija, Egiptas, Portugalija). Šio modelio (pagal kurį kandidatų kėlimas yra reguliuojamas pačių partijų) šalininkai pabrėžia ypatingą politinių partijų reikšmę rinkimų procese. Antrajam modeliui būdinga formalus partijų išskyrimas iš galinčių iškelti kandidatūras subjektų ir tokios teisės suteikimas tam tikram rinkėjų skaičiui (vienam arba grupei). Ši pozicija grindžiama tuo, kad kandidatas turi atskleisti ne tik savo asmeninį požiūrį, bet ir atstovauti tam tikroms visuomenės nuotaikoms. Šis modelis taikomas ir Lietuvoje per Respublikos Prezidento rinkimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 79 str. numatyta, kad „kandidatu į Respublikos Prezidentus įregistruojamas Lietuvos Respublikos pilietis <...>, surinkęs ne mažiau kaip 20 tūkstančių rinkėjų parašų”. Trečiuoju atveju numatoma, kad kandidatą į renkamą pareigybę turi paremti ne paprasti rinkėjai, bet tam tikri pareigūnai.

Parlamento rinkimuose taikoma ir mišri sistema (VFR, Bulgarija). Lietuvoje ši sistema taikoma rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą. Seimo rinkimų įstatymo 37 str. skelbia, kad kandidatus į Seimo narius vienmandatėse ir daugiamandatėse rinkimų apygardose gali kelti politinės partijos. Kandidatu į Seimo narius vienmandatėje rinkimų apygardoje taip pat gali išsikelti kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jo išsikėlimą parašais paremia ne mažiau kaip 1000 tos apygardos rinkėjų.

Daugiamandatėje rinkimų apygardoje partija kandidatus į Seimo narius kelia pateikdama kandidatų sąrašą, sudarytą pagal partijos suvažiavime ar konferencijoje nustatytą eilę. Sąrašo nėra būtina tvirtinti kandidatų partijos suvažiavime ar konferencijoje tik tuo atveju, jeigu partijos įstatuose yra numatyta kitokia tvarka kandidatams kelti. Kandidatų sąrašuose negali būti mažiau kaip 25 ir daugiau kaip 141.

Lietuvoje kandidatus į Seimo narius gali kelti ir politinės partijos, ir Lietuvos Respublikos piliečiai. Tačiau partijos kandidatas turi tam tikrą pranašumą prieš nepriklausomą kandidatą, kadangi jam užtenka vien partijos iškėlimo kandidatų, tuo tarpu piliečiui reikia surinkti ne mažiau kaip vieną tūkstantį tos apygardos rinkėjų parašų.

Savivaldybių tarybų rinkimuose teisė iškelti kandidatus į savivaldybių tarybos narius pagal Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 str. priklauso partijai ar politinei organizacijai, įregistruotai pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymą ne vėliau kaip likus 65 dienoms iki rinki-

mų. Partija, politinė organizacija kandidatus į tarybos narius kelia pateikdama kandidatų sąrašą, kuriame kandidatai surašyti jos nustatyta eile. Kandidatų sąrašė negali būti mažiau kaip 5 ir daugiau kaip toje apygardoje nustatytas mandatų skaičius pridėjus dar 5.

Pažymėtina, kad iškeliant kandidatus reikia laikytis kandidato iškėlimo įforminimo taisyklių. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 35 str., Prezidento rinkimų įstatymo 34 str. detalčiai apibūdinti Vyriausiajai rinkimų komisijai pateikiami kandidatų iškėlimo pareiškiniai dokumentai: pareiškimas dalyvauti rinkimuose; įsipareigojimas nutraukti darbo ar kitokią veiklą, nesuderinamą su numatytais įstatymais; pajamų bei turto deklaracijos ir kiti įstatymų nustatyti dokumentai.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymų nustatyta, kad kiekvienas kandidatas į Seimo narius turi viešai paskelbti, jeigu jis ne pagal Lietuvos Respublikos užduotis yra sąmoningai bendradarbiavęs su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis (Seimo rinkimų įstatymo 98 str. 1 d.). Kandidatui pateikus anketoje apie tai informaciją, jo į Seimo narius rinkimų plakate pažymima: „Ne pagal Lietuvos Respublikos užduotis yra sąmoningai bendradarbiavęs su kitos valstybės specialiosiomis tarnybomis”.

Kandidatas į Seimo narius taip pat turi viešai paskelbti, jeigu jis po 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos teismo įsigaliojusiu nuosprendžiu yra pripažintas kaltu dėl nusikaltimo arba įsigaliojusiu teismo nuosprendžiu yra pripažintas kaltu padaręs sunkų smurtinį nusikaltimą prieš asmenį (Seimo rinkimų įstatymo 98 str. 3 d.). Kandidatams į Seimo narius nurodžius, kad jie yra teismo pripažinti kaltais, rinkimų plakatuose pažymima: „Teismo nuosprendžiu yra pripažintas kaltu dėl nusikaltimo”.

Analogiški reikalavimai numatyti ir Savivaldybių tarybų įstatymo 88 str.

Lietuvoje, norint kandidatą ar jų sąrašą įregistruoti rinkimams, reikia įnešti rinkimų užstatą. Rinkimų užstatas paplitis daugelyje šalių. Tai yra tam tikras saugiklis, kad asmenys rinkimų kampanija nesinaudotų tik savireklamos tikslais. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 41 str. skelbiama, kad rinkimų užstatas vienam kandidatui į Seimo narius įregistruoti vienmandatėje rinkimų apygardoje yra vienas vidutinis mėnesinis darbo užmokestis (VMDU). Įregistruojant vieną naują kandidatą vienmandatėje rinkimų apygardoje vietoj kandidato, kurio pareiškiniai dokumentai buvo atšaukti arba jis juos atšaukė pats, užstato dydis – vienas VMDU. Rinkimų užstatas vienam kandidatui į Seimo narius sąrašui įregistruoti daugiamandatėje rinkimų apygardoje yra dvidešimt VMDU. Pakeičiant vieno kandidato vietą sąrašė, įrašant į sąrašą naują kandidatą,

užstato dydis – vienas VMDU; sujungiant kandidatų sąrašus – po 0,3 VMDU už kiekvieną sujungiamą sąrašą.

Įstatyme nustatyta, kad per 40 dienų po galutinių rinkimų rezultatų paskelbimo Vyriausioji rinkimų komisija grąžina rinkimų užstatą jį sumokėjusiai partijai arba asmeniui, kai:

- iškeltas kandidatas į Seimo narius arba asmuo, išsikėlęs kandidatų į Seimo narius, išrinktas Seimo nariu vienmandatėje rinkimų apygardoje;
- iškeltų kandidatų sąrašas (jungtinis sąrašas) įgijo teisę dalyvauti paskirstant mandatus daugiamentatėje rinkimų apygardoje ir spaudoje yra ataskaita, skelbtina pagal šį įstatymą apie lėšų šaltinius ir naudojimą rinkimų agitacijai.

Negrąžintini užstatai pervedami į valstybės biudžetą.

Savivaldybių tarybų rinkimuose taikomi mažesni užstatai – 1 VMDU vienam kandidatų sąrašui (Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 38 str.), o kandidatams į Lietuvos Respublikos Prezidentus – atitinkamai 20 VMDU (vienam kandidatui).

Rinkimų agitacinė kampanija – kitas parengiamojo periodo etapas. Jo metu rinkėjai susipažįsta su kandidatais ir jų priešrinkiminėmis platformomis, o visuomeninės organizacijos ir partijos vykdo priešrinkiminę agitaciją ir propagandą. Taip norima paveikti visuomenės nuomonę ir rinkėjų elgesį konkrečių kandidatų ir politinių partijų naudai. Rinkimų kampanija reikalinga tam, kad rinkėjai nuspręstų, už kurią politinę partiją ar konkretų kandidatą jie balsuos per rinkimus. Daugumos kandidatų į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas, Seimą ar kandidatų į Lietuvos Respublikos Prezidentus rinkimų programos, agitacinė veikla, įvaizdžiai yra gana panašūs, bet vieni laimi, o kiti ne. Turėdami daug panašumų, kandidatai susilaukia skirtingo rinkėjų dėmesio. Taigi rinkimų kampanija visada yra veikla, nukreipta rinkėjo dėmesiui, simpatijoms ar pasitikėjimui užkariauti. Tai vienintelis kelias laimėti rinkimus, neskaičiuojant nelegalių ir neteisėtų rinkimų kovos priemonių. Pastaruoju metu vis labiau populiarėja rinkimų kampanijos „profesionalizacijos” praktika. Pagal Lietuvos rinkimų įstatymus kandidatai turi teisę pasisakyti susirinkimuose, naudotis masinės informacijos priemonėmis, jiems numatyta asmenis neliečiamybė ir pan.

Užregistravus kandidatus ir oficialiai paskelbus iškeltus kandidatus ir partijų sąrašus, prasideda rinkimų agitacija. Rinkimų agitaciją reglamentuojančios teisės normos leidžia ją vykdyti įvairiomis formomis ir būdais, išskyrus tuos, kurie pažeidžia Konstituciją ir įstatymus (Seimo rinkimų įstatymo 50 str. 2 d.). Per kiekvienių rinkimus tradicinės rinkimų agitacijos formos (mitingai, susitikimai su rinkėjais ir pan.) pradeda užleisti vietą modernioms agitacijos formoms – visuomenės informavimo priemo-

nėms, ypač radijui ir televizijai, o pastaruoju metu ir labai paplitusiam elektroniniam žinių pateikimo būdai interneto tinklu. Svarbi ir periodinėje spaudoje vykstanti rinkimų agitacija.

Rinkimų agitacija draudžiama likus 30 valandų iki rinkimų pradžios ir rinkimų dieną, išskyrus nuolatinę vaizdinę agitaciją tam skirtose vietose, jeigu ji iškabinta likus ne mažiau kaip 48 valandoms iki rinkimų pradžios.

Rinkimų agitacinės kampanijos finansavimą bei jos kontrolę reglamentuoja Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas, priimtas 1997 m. lapkričio 11 d. bei rinkimų įstatymas.

Rinkimų agitacija finansuojama iš partijos ar kandidato į Seimo ar savivaldybių tarybą narius gautų lėšų. Jos kaupiamos specialioje rinkimų sąskaitoje. Specialios sąskaitos maksimalus leistinas dydis pagal Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 52 str. 2 d. yra 100 VMDU kiekvienam kandidatų sąrašui ir 500 VMDU kandidatų sąrašus keliančiai organizacijai. Ši suma pagal Seimo rinkimų įstatymo 55 str. 1 d. yra 50 VMDU kandidatui vienmandatėje rinkimų apygardoje ir 1000 VMDU kandidatų sąrašui daugiamandatėje rinkimų apygardoje.

Kontroliuoti rinkimų agitacijai skirtų lėšų naudojimą įpareigotos mokesčių inspekcijos ir Vyriausioji rinkimų komisija įstatymų numatyta tvarka.

Balsavimas. Daugumai valstybės piliečių dalyvavimas rinkimuose ir balsavimas yra svarbus dalyvavimo politiniame gyvenime būdas.

Lietuvos rinkimų įstatymuose nustatyta, kad balsuoti rinkėjai gali 1) rinkimų apylinkėje, į kurios rinkėjų sąrašus jie yra įrašyti; 2) paštu. Balsuoti paštu galima pašto skyriuose jų darbo dienomis pradedant likus 5 dienoms iki rinkimų (savivaldybių tarybų rinkimuose – 7 dienoms) ir baigiant likus vienai dienai iki rinkimų arba dviem dienoms, priklausomai nuo to, kurios apygardos rinkėjų sąrašė rinkėjas yra įrašytas.

Balsavimas apylinkės rinkimų komisijos nurodytoje patalpoje vyksta rinkimų dieną nuo 7 iki 20 valandos (Seimo rinkimų įstatymo 62 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 59 str.). Renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą, įstatymas numato galimybę balsuoti iki 21 valandos (Prezidento rinkimų įstatymo 49 str.). Įstatymuose numatyti reikalavimai, kaip turi būti įrengta balsavimo patalpa, kada atidaroma balsavimo patalpa rinkėjams (susirinkus 3/5 apylinkės komisijos narių). Rinkėjas ateidamas balsuoti privalo turėti asmens dokumentą, nes prieš balsavimą komisijos nariai nustato rinkėjo asmenybę ir patikrina, ar jis yra įtrauktas į tos apylinkės rinkėjų sąrašus. Jeigu rinkėjas neturi asmens dokumento arba neaišku, ar jis įrašytas į rinkėjų sąrašus, įstatyme numatyta galimybė asmeniui balsuoti, kada du į tos apylinkės rinkėjų sąrašą įrašyti Lietuvos Respublikos piliečiai paliudija, jog tai tikrai yra į rinkėjų sąrašą įrašytas pilietis. Pati balsavimo procedūra yra reglamentuota rinkimų įstatymų.

Lietuvoje rinkėjai užpildo rinkimų biuletenius ir įdeda juos į rinkimų urną. Balsuojant pagal mažoritarinę rinkimų sistemą, pakanka pažymėti biuletenyje tą kandidato pavardę, už kurią rinkėjas balsuoja „už“. Sudėtingesnė procedūra laukia balsuojant pagal proporcinio atstovavimo sistemą, kur reikia pažymėti ne tik partijos sąrašą, bet ir pasirinkti iš šio sąrašo kelis kandidatus, kuriems rinkėjas teikia pirmenybę. Paprasčiausia rinkimų procedūra būna renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą (mažoritarinė), o grynai proporcinė – renkant Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas. Tačiau pakankamai sudėtinga yra procedūra balsuojant rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą, kai taikoma mišri rinkimų sistema. Balsavimas tuo pačiu metu vyksta ir vienmandatėse, ir daugiamandatėje rinkimų apygardose.

Įvairiose šalyse kartais taikomi originalūs balsavimo būdai: pvz., balsuojama įmetant biuletenį (arba žetoną) į urną, ant kurios priklijuotas tam tikro kandidato portretas. Kai kuriose šalyse naudojamos balsavimo mašinos (JAV, Olandija, Indija). Balsavimo mašinų privalumas – greitas balsų skaičiavimas. Skaičiuoti balsus balsavimo mašinomis ypač aktualu valstybėms, kur didelis gyventojų skaičius.

Balsų skaičiavimas ir rinkimų rezultatų paskelbimas. Balsų skaičiavimui reglamentuoti Lietuvos rinkimų įstatymuose yra atskiri skirsniai. Juose gana smulkiai aprašoma visa skaičiavimo tvarka (Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 10 skirsnis, Prezidento rinkimų įstatymo 9 skirsnis, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 10 skirsnis). Pirminėje stadijoje balsai skaičiuojami apylinkių rinkimų komisijoje. Komisijos darbą organizuoja ir jam vadovauja apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas. Balsai skaičiuojami taip, kad šią procedūrą, rinkėjų žymas rinkimų biuleteniuose galėtų matyti visi balsų skaičiavimo metu dalyvaujantys asmenys ir įsitikintų, jog balsai skaičiuojami sąžiningai ir teisingai.

Per Seimo rinkimus, suskaičiavus balsadėžėje rastus rinkimų biuletenius, pradedama skaičiuoti paštu gautus rinkimų biuletenius. Suskaičiuojami kandidatų pirmumo balsai. Baigus skaičiuoti, kiekvienoje rinkimų apylinkėje surašomi du balsų skaičiavimo protokolai: vienmandatės ir daugiamandatės rinkimų apygardos. Protokolus pasirašo apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas ir nariai bei stebėtojai. Jų pastabos pridamos prie protokolo. Po to paketai su visais biuleteniais ir protokolais pristatomi apygardos rinkimų komisijai ne vėliau kaip per 12 valandų nuo balsavimo pabaigos.

Apygardos rinkimų komisija suskaičiuoja apylinkių rinkimų komisijų pateiktus duomenis ir prie jų prideda tuos paštu balsavusių rinkėjų balsus, kurie buvo suskaičiuoti apygardos rinkimų komisijoje. Kiekvienos apygardos rinkimų komisija surašo apygardos balsų skaičiavimo protokolus.

Apygardų rinkimų komisijos rinkimų dokumentus pristato Vyriausiajai rinkimų komisijai.

Rinkimų rezultatus nustato Vyriausioji rinkimų komisija po to, kai išnagrinėja visus skundus ir nustato visus rinkimų rezultatus visose apygardose, taip pat ir rinkėjų, balsavusių užsienyje ir laivuose, balsus.

Seimo rinkimų įstatyme numatyta, kad vienmandatėje rinkimų apygardoje rinkimai laikomi įvykusiais, jei rinkimuose dalyvavo daugiau kaip 40 proc. rinkėjų, įrašytų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus.

Vienmandatėje apygardoje išrinktu laikomas kandidatas, už kurį balsavo daugiausia rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jeigu kandidatai gavo vienodai balsų, Seimo nariu tampa vyriausias pagal amžių kandidatas.

Jeigu vienmandatėje rinkimų apygardoje pagal išankstinius rinkimų rezultatus balsų skirtumas tarp pirmąją ir antrąją vietą užėmusių kandidatų yra mažesnis kaip 50, apygardos rinkimų komisija privalo priimti sprendimą perskaičiuoti visų vienmandatės apygardos apylinkių biuletenių, jei iki pasirašant balsų skaičiavimo protokolą to pareikalauja bent vienas komisijos narys, partijos ar kandidato atstovas.

Daugiamandatėje rinkimų apygardoje pagal Seimo rinkimų įstatymą rinkimai laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo daugiau kaip 1/4 visų rinkėjų.

Jau buvo minėta, kad partijos kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jei įveikė rinkimų barjerą, t.y. jei už jį balsavo ne mažiau kaip 5 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jungtinis kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 7 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų.

Rinkimų įstatymuose nustatyta, kad galutinius rinkimų rezultatus ne vėliau kaip per 7 dienas pasibaigus rinkimams skelbia Vyriausioji rinkimų komisija.

Kad rinkimai, ypač paskutinė jų stadija – balsavimas bei rezultatų paskelbimas, vyktų įstatymų numatyta tvarka, yra vykdoma jų kontrolė.

Lietuvoje žemesniosios rinkimų komisijos gali būti apskundžiamos aukštesniajai rinkimų komisijai (apylinkių komisijos apskundžiamos apygardų komisijoms, o pastarosios – Vyriausiajai rinkimų komisijai), ir tik Vyriausiosios rinkimų komisijos veiksmai gali būti apskūsti Vyriausiajam administraciniam teismui.

Už rinkimų teisės pažeidimus Lietuvos Respublikos įstatymuose numatyta atsakomybė: Administracinės teisės proceso kodekso – ATPK bei Baudžiamojo kodekso – BK normose. Antai ATPK 207¹ str. numatyta atsakomybė už rinkėjų sąrašų, piliečių, turinčių teisę dalyvauti referendume, balsų skaičiavimo protokolų, rinkimų ar referendumo biuletenių praradimą, 207² str. – už rinkimų ar referendumo agitacijos tvarkos pažeidimą, 207³ str. – už klaidymą rinkimų komisijos ar referendumo komi-

sijos nariams eiti pareigas, 207⁴ str. – už rinkimų ar referendumo stebėtojų teisių pažeidimą, 207⁵ str. – už neteisėtą rinkimų ar referendumo biuletenių išdavimą. BK 4 skirsnyje „Nusikaltimai politinėms ir darbinėms piliečių teisėms“ numatyta baudžiamoji atsakomybė už kludymą rinkėjui pasinaudoti rinkimų teise (134 str.), už rinkimų dokumentų suklastojimą, balsavimo slaptumo pažeidimą, taip pat už rinkimų suklastotų dokumentų panaudojimą (135 str.), už žinomai melagingą balsų skaičiavimą (135¹ str.), tyčinį poveikį kompiuterinei informacijai ar jos apdorojimui, jeigu tai turėjo poveikį rinkimų rezultatams (135² str.), tyčinį rinkimų dokumentų sugadinimą, sunaikinimą, padegimą, taip pat už šių dokumentų pagrobimą (135³ str.), rinkimų netikrų biuletenių pagaminimą (135⁴ str.).

2 poskyris

REFERENDUMAS – TIESIOGINĖS DEMOKRATIJOS INSTITUTAS

2.1. Referendumo samprata. Referendumų klasifikavimas

2.2. Diskusija dėl referendumų prasmės: argumentai už ir prieš

2.3. Referendumų teisinis reguliavimas Lietuvoje

2.4. Referendumo organizavimo ir vykdymo tvarka

2.5. Referendumų patirtis Lietuvoje

2.1. Referendumo samprata. Referendumų klasifikavimas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 str. 1 d. skelbiama: „Svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“. Taip susiduriame su referendumu – konstituciniu tiesioginės demokratijos institutu Lietuvos teisinėje sistemoje.

Referendumas (lotyniškai „tai, kas turi būti pranešta“) – tai svarbiausias tiesioginės demokratijos institutas, pasireiškiantis tiesioginiu rinkėjų balsavimu tam tikru valstybės ar visuomenės gyvenimo klausimu. Referendumo metu piliečių valia yra išreiškiama balsuojant už referendumui pateiktą klausimą. Tuo referendumo procedūra primena rinkimus. Tačiau šių demokratinių institutų tapatinti negalima. Referendumas ir rinkimai skiriasi rinkėjų valios išreiškimo objektu. Rinkimų metu piliečiai balsuoja už kandidatus į tautos atstovus arba į kitas renkamas valstybės institucijas, o referendumo objektas yra konkretus referendumui teikiamas klausimas. Referendume šiuo klausimu piliečiai pasisako „taip“ arba

„ne”. Skiriasi taip pat rinkimų ir referendumo rezultatų nustatymo procedūros ir tvarka. Jei rinkimų rezultatai gali būti nustatomi ir pagal mažoritarinę, ir pagal proporcinę rinkimų sistemą, tai referendumo rezultatai gali būti nustatomi tik remiantis mažoritarizmo principu.

Referendumą tokiu būdu galima apibrėžti kaip teisės normomis reglamentuotą balsavimo procedūrą, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai, vadovaudamiesi savo patyrimu ir vertybinėmis nuostatomis, pareiškia savo valią svarbiausiais tautos bei valstybės gyvenimo klausimais. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas referendumo institutą, yra konstatavęs: „Pagal teisės teoriją ir konstitucines tradicijas referendumas suprantamas kaip piliečių visuotinis balsavimas konstitucijos, įstatymo ar atskirų jo nuostatų priėmimo, vidaus ir užsienio politikos klausimais. Šio demokratijos instituto esmę nusako du pagrindiniai kriterijai: 1) tautos suverenių galių (*suprema potestas*) tiesioginis apibūdinimas ir 2) tiesioginės demokratijos įgyvendinimo procese priimtų aktų teisinė reikšmė” (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo” 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti Referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Teisinėje literatūroje šalia referendumo sutinkama ir kita sąvoka – plebiscitas (lot. *plebiscitum* – tautos sprendimas). Vieni autoriai laiko šiuos demokratijos institutus sinonimais, kiti bando skirti pagal tikslus, kurių siekiama balsuojant, bei teisinės pasekmės. Antai Prancūzijoje plebiscitu laikoma balsavimas, kurio metu piliečiai pritaria ar nepritaria valstybės vadovo vykdomai politikai; Vokietijoje šiuo terminu vadinami visų rūšių balsavimai, taip pat ir rinkimų metu.

Kartais teigiama, kad plebiscitas – tai balsavimas ypač svarbiais, lemtingais valstybei klausimais. Tai gyventojų apklausa siekiant išspręsti konkrečios valstybės teritorijos likimą, tai teritorinių ginčų sprendimo būdas tarptautinėje praktikoje. Galima teigti, kad ir referendumas, ir plebiscitas įvardija tą patį konstitucinį teisinį reiškinį – tautos balsavimą svarbiausiais šalies gyvenimo klausimais.

Referendumas kaip tiesioginės demokratijos institutas turi seną ir turtingą istoriją. Literatūroje nurodoma, kad pirmas referendumas įvyko 1439 m. Šveicarijoje, Berno kantone. Demokratiškus J. J. Rousseau idėjų apie tiesioginį tautos valdymą įtakoje, XVIII a. prasidėjo šiuolaikinių referendumų istorija. 1778 m. keletas Amerikos valstijų referendumu patvirtino savo konstitucijas. Referendumai vyko Prancūzijoje, Italijoje, Danijoje, Norvegijoje ir daugelyje kitų pasaulio valstybių. XIX a. pabaigoje buvo toliau tobulinamos referendumo organizavimo procedūros,

įteisintas slapto balsavimo principas. Susiklosčiusios praktikos išdavoje XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje daugelio valstybių konstitucijose buvo įtvirtinta galimybė referendumo būdu spręsti šalies vidaus ir kai kuriuos tarptautinius klausimus. Antai Šveicarijos Konstitucijoje dar 1912 m. buvo įtvirtinta nuostata, pagal kurią referendumu turėjo būti tvirtinamos tarptautinės sutartys, sudaromos ilgesniam nei 15 metų arba neterminuotam laikotarpiui. Po Pirmojo pasaulinio karo referendumo institutas buvo įvestas daugelio Europos valstybių konstitucijose. Be tradicinių klausimų, susijusių su įstatymų nuostatų patvirtinimu, referendumo būdu buvo numatyta spręsti ir iškilius konfliktus tarp valstybės konstitucinių institucijų.

Po Antrojo pasaulinio karo referendumų taikymo praktika dar labiau paplito. Referendumai tapo labai populiarī piliečių valios reiškimu forma. Vien Europoje šiuo laikotarpiu surengta gerokai per 100 referendumų.

Kiekvienoje valstybėje referendumas yra unikalūs reiškinys, atspindintis konkrečios visuomenės ir valstybės ypatumus, jos aktualijas. Šiuo aspektu referendumą galima laikyti tam tikru visuomeninių vertybių nustatymo būdu⁹.

Antai Prancūzijoje po Antrojo pasaulinio karo daug dėmesio ir politinio rezonanso sulaukė referendumai dėl 1958 m. Konstitucijos priėmimo, Konstitucijos keitimas dėl prezidento rinkimų tvarkos 1962 m., karo Alžyre nutraukimo ir pan.

Anglijoje pasaulio visuomenės dėmesį pritraukė 1975 m. referendumas dėl šios šalies įstojimo į Europos Ekonominę bendriją ir narystės joje. Ispanijoje 1986 m. vyko reikšmingas nacionalinis referendumas dėl šalies dalyvavimo NATO struktūrose. Plačiai komentuojamas ir 1994 m. surengtas referendumas Norvegijoje dėl šios valstybės stojimo į Europos Sąjungą.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad referendumu XX a. pabaigoje įvairiose Europos šalyse sprendžiami ne tik svarbūs valstybės vidaus, bet ir tarptautinės politikos klausimai. Referendumų metu pareikšta piliečių valia turėjo lemiamos įtakos Europos integracijos procesams.

Referendumo sąvoka gali būti suprantama dviem prasmėm:

- 1) tai konstitucinės teisės institutas (turi visus institutui būdingus bruožus – teisės normos, reguliuojančios vienarūšius visuomeninius santykius, normų realizavimo tvarka, atsakomybė už jų pažeidimą, teisinių principų įtvirtinimas);

⁹ Žr.: *Butler D., Ranney A. Referendums A Comparative Study of Practice and Theory.* Washington, 1978. P. 19–25.

2) tai reglamentuota įstatymu balsavimo procedūra, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai pareiškia savo valią.

Teisinėje literatūroje pateikiama įvairių referendumų klasifikacijų. Šis referendumų klasifikavimas priklauso nuo kriterijų, pagal kuriuos išskiriamos tam tikros referendumų rūšys.

Štai Davidas Butleris siūlė referendumus klasifikuoti pagal referendumo iniciatorių ir referendumu sprendžiamus uždavinius:

1. Valdžios rengiami referendumai. Valstybės valdžia daugiausia įstatymų leidžia sutinkamai su valdančiosios partijos ar partijų koalicijos siekimais. Todėl ji turi didžiausią galią nuspręsti, ar referendumas bus surengtas. Taip pat ji įvardija ir jo dalyką, už kurį bus pasisakoma, bei reikalingą surinkti „už“ balsų skaičių pasiūlymui laimėti; nuo valdžios priklausys, ar gautas rezultatas bus įpareigojamas valdžios atžvilgiu, ar tik tai patariamasis. Savo esme tokie referendumai yra fakultatyviniai. Klausimai, pateikiami šios rūšies referendume, gali būti patys įvairiausi – ekonominiai, kultūriniai ir panašiai. Iniciatyvos teisė skelbti referendumą priklauso valstybės valdžiai.

2. Konstituciškai būtini referendumai. Konstitucijose numatyta, kad tam tikra rūšis priemonių, adaptuotų valdžios (dažniausiai, bet ne visada tai būna) būtų patvirtintos piliečių referendumu prieš joms įsigalint. Valdžia turi išimtinę teisę nuspręsti, ar siūlyti kiekvieną pataisą, kaip ją įvardyti, tačiau privalomas referendumas nulems, ar ji taps konstitucijos dalimi, ar ne.

3. Referendumai pagal piliečių peticijas arba reikalavimus. Eilinis rinkėjas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikras valdžios teisės aktas būtų pateiktas referendumui. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas dėl tokio teisės akto turi būti surengtas. Jeigu balsuotojų dauguma pasisakys prieš, tai įstatymas neišgalioja, nepaisant valdžios institucijos noro. Tokiu referendumu yra ribojama atstovaujamoji valdžia.

4. Referendumai piliečių iniciatyva. Eilinis balsuotojas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikra valdžios neišspręsta problema būtų pateikta svarstyti rinkėjams. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas turi būti surengtas; ir jeigu įstatymo nustatyta rinkėjų dauguma balsuoja už, tai piliečių pasiūlymas tampa įstatymu, nepaisant to, ar valdžiai tai patinka, ar ne.

Daugumoje šalių vyksta tik pirmo tipo referendumai. Tų šalių institucijos pasirenka praveisti referendumus tais klausimais, kurie naudingi politikams, ir organizuoja juos tada, kai tam būna palanki politinė situacija. Trečio ir ketvirto tipo referendumai plačiai organizuojami tik Šveicarijoje (ir kantono, ir konfederacijos lygiu) bei kai kuriose Amerikos valstijose.

Anot V. Čirkino¹⁰, galima referendumus skirti:

1. Pagal tai, kokioje teritorijos dalyje referendumas vykdomas:
 - a) nacionalinis (visos valstybės mastu) referendumas. Tai referendumas, kuris vykdomas valstybės mastu, visoje valstybės teritorijoje;
 - b) vietos referendumas – tai referendumas, kuris vykdomas federacijos subjekto, autonominio darinio, vieno ar kelių administracinių–teritorinių vienetų teritorijoje.
2. Pagal būtinumą vykdyti referendumą, norint priimti tam tikrą sprendimą:
 - a) privalomas referendumas (imperatyvinis) – kai Konstitucijoje numatyta, jog sprendimas tam tikru klausimu gali būti priimamas tik referendumu. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 148 str. įtvirtinta, kad Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Tik referendumu gali būti keičiamos pirmo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturiolikto skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos;
 - b) fakultatyvinis referendumas, organizuojamas Konstitucijoje ar įstatyme numatytų subjektų, turinčių referendumo iniciatyvos teisę, nuožiūra.
3. Pagal referendume keliamų klausimų pobūdį:
 - a) konstitucinis referendumas – referendume balsuojama už naujos Konstitucijos projektą (1992 m. spalio 25 d. referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo) arba galiojančios Konstitucijos pataisą;
 - b) paprastas referendumas – referendumas kitais, nekonstitucinio pobūdžio klausimais (pvz., referendumas Lietuvoje dėl Prezidento instituto);
4. Pagal parlamento dalyvavimą:
 - a) ikiparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas prieš priimant įstatymą parlamente; siekiant išsiaiškinti piliečių nuomonę šiuo klausimu;
 - b) poparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas po įstatymo priėmimo parlamente, siekiant tokiu būdu jį patvirtinti;
 - c) neparlamentinis referendumas – toks referendumas, kada įstatymas priimamas parlamentui nedalyvaujant arba jį apeinant

¹⁰ Čirkin V. E. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran. Moskva, 1997. S. 231.

(taip ne kartą buvo daroma Prancūzijoje Charles de Gaulle laikais).

5. Pagal sprendimo pobūdį:

- a) patvirtinantis referendumas – toks referendumas, kuriame rinkėjai patvirtina parlamento sprendimą;
- b) atšaukiantis referendumas – referendumas, kurio sprendimu atšaukiamas anksčiau parlamento priimtas įstatymas.

6. Pagal juridinę galią:

- a) sprendžiamasis referendumas – tokio referendumo priimti sprendimai nereikalauja papildomo patvirtinimo, įsigalioja šalies teritorijoje ir paprastai gali būti pakeisti tik referendumu (pvz., Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 34 str. nustatyta, kad: „referendumu priimto Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatos ar kitas sprendimas gali būti pakeistas arba panaikintas referendumu”);
- b) konsultacinis referendumas – balsavimu išreiškiama rinkėjų nuomonė, į kurią parlamentas gali atsižvelgti arba neatsižvelgti. Tokio referendumo rezultatai nėra privalomi valstybės institucijoms, nors paprastai į tokiu būdu išreikštą rinkėjų nuomonę jis linkęs atsižvelgti.

Galimos ir kitokios referendumų klasifikacijos. Teisinėje literatūroje dar išskiriami ratifikaciniai, tarptautiniai–teisiniai, administraciniai referendumai. Šios klasifikacijos neretai susipina, todėl tas pats referendumas, pvz., gali būti ir nacionalinis, ir fakultatyvinis, ir paprastas, ir sprendžiamasis referendumas.

Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinto referendumo institutui yra svarbu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimu pasiūlytas referendumų klasifikavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad referendumai skirstomi į sprendžiamuosius, patariamuosius ir ratifikacinius.

Sprendžiamieji referendumai, per kuriuos tauta visuotiniu balsavimu priima įstatymus, demokratinių tradicijų šalyse kaip politinis teisinis institutas sutinkami retai. Labiau paplitę patariamieji referendumai, kuriems teikiami svarstyti svarbiausi šalies gyvenimo klausimai, ir ratifikaciniai, kurių metu tauta išreiškia pritarimą ar nepritarimą parlamento priimtam įstatymui.

2.2. Diskusija dėl referendumų prasmės: argumentai už ir prieš

Nagrinėdami referendumą kaip tiesioginės demokratijos institutą, turime aptarti ir pagrindinius argumentus, kuriuos pateikia referendumų šalininkai bei priešininkai.

Referendumų šalininkų teigimu, sprendimai, priimti referendumu, yra patys teisėčiausi ir tiksliausiai išreiškia Tautos valią. Argumentuojama tuo, kad žmogus gali arba pasitikėti, arba nepasitikėti įstatymų leidėjais, vyriausybėmis ir ministrais pirmininkais, tačiau jie neabejotinai labiausiai pasitiki savimi. Be to, sprendimai, kuriuos piliečiai priima tiesiogiai referendumu be tarpininkų, tiksliausiai išreiškia jų valią, yra teisingi.

Antra vertus, visai kitoks rinkėjo požiūris yra ir į įstatymą, kurį priimant jis pats dalyvavo. Todėl piliečiai, netgi suvokdami, kad daugelį politinių sprendimų turi parengti valstybės valdžios institucijos, o ne eiliniai piliečiai, sutinka, kad svarbiausi, fundamentalūs sprendimai turi būti bent jau ratifikuoti referendumais. Tai paaiškina, kodėl kai kuriose valstybėse, kur paprastus įstatymus rengia tik renkami atstovai, konstitucinės pataisos turi būti patvirtintos referendumais. Pažymėtina, kad dėl šių aplinkybių valstybės valdžiai kartais yra tikslingiau pravesti referendumą, netgi kai jo nereikalaujama.

Referendumo šalininkų teigimu, referendumas žymiai pranašesnis už atstovaujамąją demokratiją, nes jis remiasi laisvų individų valia. Demokratinė valstybės valdžia susideda iš visos tautos (tauta pati renka savo atstovus). Bet kokia tarpinė organizacija tarp tautos ir valstybės valdžios referendumo, referendumų šalininkų teigimu, griaua demokratiją ir iškraipo tautos valią. Politinės partijos yra blogos, kadangi jos dažnai patenka partinių bosų įtakon ir tampa partinėmis mašinomis, kurių tikslas – kontroliuoti kandidatų iškėlimą ir laimėti rinkimus, tuo užsitikrinant pastovų savo interesų įgyvendinimą. Elitas, kuris po rinkimų užima valdžią, taip pat yra blogas, nes dažnai bando užsitikrinti sau valdžios monopoliją. Tarpinių organizacijų sugriovimas tarp tautos ir parlamento – demokratijos triumfas. Parlamento priimami įstatymai rinkėjus pasiekia per laikraščius, televiziją, todėl šie ne visuomet gali susidaryti tikrą vaizdą apie įstatymą. Visiškai kitaip yra priimant įstatymą referendumu. Balsai, parašai yra renkami viešai, rengiamo priimti įstatymo tekstas visiems prieinamas, todėl visuomenė yra geriausiai informuota apie priimamą sprendimą.

Kalbėdami apie referendumą, nuolat minime, kad referendumu yra išreiškiama tautos valia. Taigi ši tautos valia yra ne kas kita, kaip piliečių valių visuma – daugybė pliusų ir minusų, kuriuos sudėjus gaunamas arba teigiamas, arba neigiamas rezultatas. Kyla klausimas, ar visiems valstybės

klausimams spręsti referendumas tinka. Kai kurių autorių nuomone, tais atvejais, kai valstybės valdžios institucijos griežtai laikosi Konstitucijos ir įstatymų, referendumo reikalingumas mažėja.

Tačiau nereikėtų pamiršti ir kitos aplinkybės, kad daugumos valdymas ne visada teisingas. Vadinasi, referendumas – gana netobula procedūra, bet geresnio tautos valios išraiškos būdo nėra.

Būtina apžvelgti ir kai kuriuos referendumų priešininkų argumentus. Jie teigia, kad referendumams būdingi tokie trūkumai:

1. Renkamų valstybės valdžios institucijų įtakos susilpnėjimas.

Referendumo priešininkai teigia, kad referendumais bandoma kontroliuoti egzistuojančią politinę sistemą, paneigti pripažintų politinės valdžios autoritetų reikšmę. Demokratiškoje, laisvoje visuomenėje tautos sprendimas gali būti priešiškas susitarimui tų, kurie yra išrinkti vadovauti visuomenei. Tuo remiantis teigiama, kad vienintelis priimtinas variantas – tai valdžios „kontroliuojami“ referendumai, nes tada jie negresia valdžios atstovų prestižui.

2. Eilinių piliečių negebėjimas daryti protingų sprendimų.

Šiuolaikinėms vyriausybėms iškyla nemaža įvairių problemų, jos yra kompleksinės, labai sudėtingos. Tik asmuo, nuolat besidomintis šiomis problemomis, galintis įsigilinti į jų esmę, gali suprasti tas problemas pakankamai gerai ir teisingai balsuoti. Tačiau, referendumų priešininkų teigimu, eiliniai žmonės paprastai tam neturi nei reikiamo pasirengimo, nei laiko. Vadinasi, išrinkti tautos atstovai yra kvalifikuotesni ne todėl, jog protingesni, o todėl, kad jie visą savo darbo laiką skiria valstybės reikalų sprendimui.

3. Negalėjimas patikrinti pasitikėjimo valdžia intensyvumo.

Išrinkti atstovai gali ir privalo įvertinti ne tik tai, kiek rinkėjų pritaria ar prieštarauja jų pasiūlymui, bet ir ar intensyviai juos palaiko. Pvz., 60 proc. rinkėjų pritaria pasiūlymui, bet abejoja dėl savo sprendimo teisingumo, o 40 proc. visų dalyvavusiųjų pasisako „prieš“. Tačiau po kiek laiko tie, kurie dabar pasisakė „už“, gali prisijungti prie rinkėjų, nesuabejojusių dėl savo sprendimo.

4. Susitarimo pranašumas prieš priverstinį sprendimą.

Viena iš referendumo prielaidų – būtinumas priimti neatidėliotiną sprendimą tam tikru klausimu. Referendumo priešininkai teigia, kad susitarimas yra daug geriau, negu priverstinis sprendimas. Demokratinis būdu priimamų sprendimų tikslas yra ne pats balsavimo procesas, o poreikis nustatyti, kiek piliečių remia tam tikrą alternatyvą. Balsavimo tikslas – pranešti daugumos piliečių interesus. Tačiau idealus sprendimas gali būti pasiektas tik žmonių, kurie siekia tiesos, o ne triumfo prieš savo oponentus, diskusijose. Be to, tikrai demokratinės diskusijos negali būti laikomos rungtynėmis. Tai bendradarbiavimo diskusijos. Visi dalyvaujan-

tys diskusijose siekia kuo geresnio sprendimo, o pastarajam galėtų pritariti ir oponentai, ir Tauta. Taigi diskusijos pranašesnės už paprastą balsavimą tuo, kad jų metu žmonės įgyja žinių ir supratimo apie nagrinėjamą problemą, t.y. tai, ko jie neturėjo prasidėjus diskusijoms.

Referendume niekada nekeliamas klausimas: kaip geriau išspręsti šią problemą? Šie klausimai nagrinėjami diskutuojant. Diskusijų pranašumas yra tas, kad jos yra abipusės. Šalys pateikia savo argumentus ir siekia kompromiso. Referendume kompromiso negali būti. Balsuojantieji privalo pareikšti savo nuomonę – „už“ ar „prieš“ referendume pateiktą pasiūlymą.

Atstovų diskusijos, nors ir netobulos, tačiau turi pranašumų prieš referendumą, nes parlamente ar kitoje atstovaujamojoje institucijoje, nesvarbu, kaip ji vadinasi, skirtingų pažiūrų atstovai ne iškarto balsuoja „už“ ar „prieš“, o analizuoja, svarsto, siūlo papildymus, redaguoja ir pan. Referendume atveju interesai ne derinami, o supriešinami. Laimi tie interesai ir tos vertybės, už kurias balsavo daugiau piliečių.

5. Pavojus mažumų interesams.

Būsime neteisūs manydami, kad referendumu derinami daugumos ir mažumos interesai. Jei referendume bus sprendžiamas asmenų ir jų grupių teisių, laisvių ar koks nors kitas diskriminacinis klausimas, visada laimės dauguma. Mažuma, kurios likimas sprendžiamas, dalyvaudama referendume ir gindama savo teises, neišvengiamai pralaimės. Kas kita, kaip teigia referendumo priešininkai, kai mažumos atstovai parlamente gali dalyvauti svarstant jų problemas ir daryti įtaką pasiūlymo priėmimui.

6. Atstovaujamosios valdžios susilpnėjimas.

Referendumas – tai tam tikra atstovaujamųjų valstybės valdžios institucijų kontrolė. Bet kuriuo atveju tai bus rimtas atstovaujamosios valdžios silpninimas. Kai įstatymų leidėjai ignoruoja Tautos valią, referendumas gali užkirsti kelią neteisėtumui ir Tauta, pareiškusi norą tokį referendumą organizuoti, priims teisingą ir teisėtą sprendimą nepriklausomai nuo įstatymų leidėjų valios. Dauguma referendumo šalininkų supranta referendumą kaip pagalbinę priemonę prie atstovaujamosios demokratijos. Kol vyriausybė ir parlamentas daro tai, ko reikia šalies piliečiams, referendumas nėra reikalingas¹¹.

Galime daryti išvadą, kad referendumas, kaip tiesioginės demokratijos institutas, yra garantija, kad atstovaujamoji demokratija neišsigsims ir netaps kitomis valstybinio valdymo formomis. Referendumas išreiškia balsuotojų valią tiksliau, negu jų išrinktų atstovų susirinkimai, tačiau pa-

¹¹ Butler D., Ranney A. Referendums A Comparative Study of Practice and Theory. 1978. P. 27.

rlamento privalumas tas, kad sprendimai priimami diskusijose, ko nėra referendumo atveju.

Pateikta nuomonių analizė leidžia teigti, kad nereikia absoliutinti ar pervertinti referendumo vaidmens politiniame gyvenime. Šis iš esmės demokratinis institutas gali būti naudojamas ne tik Tautos, bet ir atskirų politinių jėgų interesams spręsti.

Galima teigti, kad referendumas kiekvienoje demokratinėje valstybėje bus politiškai ir ideologiškai efektyvus, jeigu jo organizavimo tikslai bus suprantami daugumai piliečių, jei referendumui teikiami klausimai bus humaniški, jei piliečiai nebus dezinformuojami pseudodemokratiniais šūkais ir klaidingomis socialinėmis vertybėmis, jei bus užtikrintas viešumas organizuojant ir pravedant referendumą.

2.3. Referendumų teisinis reguliavimas Lietuvoje

Demokratiinių valstybių, pirmiausia Prancūzijos ir Šveicarijos, įtakoje formavosi tarpukario Lietuvos konstitucinė doktrina, taip pat ir referendumo klausimu.

Lietuvos Respublikoje referendumo institutas pirmą kartą buvo įtvirtintas 1922 m. Konstitucijoje, vėliau jo rengimo galimybė buvo numatyta ir 1928 m. Konstitucijoje. Tiesa, šiose Konstitucijose pats referendumo terminas nebuvo minimas, o vartotos sąvokos „Tautos visuotinis balsavimas“ (1922 m. Konstitucija) ar „Tautos atsiklausimas“ (1928 m. Konstitucija), kurios iš esmės reiškė referendumą.

1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo numatyta galimybė vykdyti referendumą dėl Konstitucijos pakeitimo ar papildymo. Jos 103 str. įtvirtinta, kad iškeltąjį klausimą dėl Konstitucijos pakeitimo arba papildymo priima Seimas 3/5 visų atstovų balsų dauguma¹². Priimtas pakeitimas atiduodamas spręsti tautai visuotiniu balsavimu, jeigu per 3 mėnesius nuo jo paskelbimo dienos pareikalaus Respublikos Prezidentas arba 1/4 visų atstovų, arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisę rinkti Seimą. Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas laikomas tautos atmetu, jei balsavime dalyvavo ne mažiau kaip pusė visų turinčių teisę balsuoti ir prieš pakeitimą ar papildymą pasisakė ne mažiau kaip pusė dalyvavusių piliečių. Konstitucijos pakeitimo ar papildymo klausimą galėjo iškelti 50 tūkstančių piliečių.

1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje¹³ dar labiau išplėsta tautos balsavimu priimamų sprendimų galimybė. Konstitucijos 4 ir 106 str.

¹² Valstybės žinios. 1922-08-06. Nr. 100–799.

¹³ Valstybės žinios. 1928-05-25. Nr. 275–1778.

numatyti privalomojo referendumo atvejai. Pagal Konstitucijos 4 str. valstybės teritorijos ribų keitimas mažinant valstybės teritoriją sprendžiamas atsiklausus tautos. Tokia pat tvarka pagal Konstitucijos 106 str. ne vėliau kaip per 10 metų nuo priėmimo turėjo būti tikrinama ir pati Konstitucija.

Šioje Konstitucijoje taip pat buvo numatyta, kad balsuojant ir Seimo priimtas, ir atmetas Konstitucijos papildymas arba pakeitimas atiduodamas spęsti tautai, jeigu per 3 mėnesius to pareikalaus Respublikos Prezidentas arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisę rinkti Seimą. Konstitucijos 105 str. buvo nustatyta, kad Vyriausybės arba 50 tūkstančių piliečių iniciatyva gali būti atiduota tautai spęsti referendumu dėl Seimo priimto arba atmesto įstatymo. Šioje Konstitucijoje privalomosios iniciatyvos teisė suteikta ne tik 50 tūkstančių piliečių, bet ir Vyriausybei bei Respublikos Prezidentui.

1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje referendumo galimybė nebuvo numatyta.

Konstitucinis referendumo įtvirtinimas, nors realiai nė vienas referendumas nebuvo organizuotas, reiškė šio instituto reikšmės pripažinimą.

Tolesnė referendumo istorija Lietuvoje siejama su Lietuvos žmonių siekais atkurti prarastą valstybingumą pasinaudojant ir sovietine teise. Šių procesų įtakoje 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas Referendumo įstatymas.

Atkūrus nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuriuo buvo įtvirtinti tiesioginės demokratijos institutai. Jo 2 str. buvo skelbiama, kad savo suverenią galią liaudis laisvai išreiškia ne tik rinkdama deputatus arba per deputatų balsavimą, bet ir tiesiogiai per įstatymų sumanymo iniciatyvą, piliečių balsavimą konstituciniais klausimais bei demokratišką referendumą.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 131 str. buvo numatyta, jog Laikinasis Pagrindinis Įstatymas gali būti keičiamas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau kaip dviejų trečdalių bendro Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičiaus dauguma arba referendumu.

1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume priimtos Konstitucijos 9 str. 1 d. nustatyta, kad svarbiausi valstybės bei tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Šio straipsnio 4 d. teigiama, kad referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas.

Kaip minėta, Lietuvos Respublikoje dabar galioja dar 1989 m. lapkričio 3 d. priimtas Referendumo įstatymas; vėliau jis buvo keičiamas bei papildomas. 2000 m. gruodžio 20 d. galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 str. pakeitimo įsta-

tymu referendumo įstatymo galiojimas pratęstas iki 2002 m. sausio 1 dienos.

2.4. Referendumo organizavimo ir vykdymo tvarka

Šiuo metu galiojančiu Referendumo įstatymu nustatyta, jog pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją svarbiausi valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimanos referendumu. Tik referendumu gali būti keičiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos. Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumą skelbia Seimas.

Dalyvavimas referendume yra laisvas ir grindžiamas demokratiniais rinkimų teisės principais – visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Teisę dalyvauti referendume turi visi Lietuvos piliečiai, kuriems yra sukakę 18 metų, išskyrus asmenis, teismo pripažintus neveikniais. Jokia kita priežastis negali būti pagrindas piliečio teisėms dėl dalyvavimo referendume suvaržyti.

Piliečiams bei politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms įstatymu suteikiama teisė nekludomai agituoti visais referendumo klausimais.

Šiai teisei įgyvendinti piliečiams, politinėms partijoms, kitoms politinėms ir visuomeninėms organizacijoms suteikiamos patalpos susirinkimams ir mitingams, garantuojamos galimybės naudotis masinės informacijos priemonėmis Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatyta tvarka. Agitacijai politinės partijos, kitos politinės ir visuomeninės organizacijos, piliečiai gali skirti savo lėšų.

Įstatymu nustatyta, kad referendumo agitacija draudžiama likus mažiau nei 24 valandoms iki referendumo pradžios ir referendumo dieną.

Svarbus referendumo organizavimo principas yra viešumas. Įstatymu įtvirtinta, kad referendumo komisijos referendumą rengia ir vykdo viešai. Apie visus referendumo organizavimo renginius (susirinkimus, posėdžius) turi būti viešai pranešama paprastai ne vėliau kaip likus dviem dienoms iki renginių pradžios.

Įstatymu nustatyta, kad pati valstybė apmoka referendumo rengimo ir vykdymo išlaidas. Tai yra svarbi garantija užkertant kelią įvairioms finansinėms grupėms daryti įtaką referendumų organizavimui ir rezultatams. Už kliudymą Lietuvos piliečiui įgyvendinti savo teisę dalyvauti referendume įstatymuose numatyta atsakomybė.

Svarbi referendumo teisinio reguliavimo stadija yra referendumo iniciatyvos teisės realizavimas. Įvairiose pasaulio šalyse įgaliojimus skelbti referendumą dažniausiai turi valstybės (ar vyriausybės) vadovas arba parlamentas, kartais – abi šios institucijos. Šios institucijos referendumą gali skelbti savo arba kitų subjektų iniciatyva. Referendumą gali inicijuoti vyriausybė, parlamento deputatų grupės (kartais jas gali sudaryti ir mažuma parlamento narių), regioninės valdžios institucijos ar rinkėjų grupės.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 8 str. referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė priklauso Seimui – jis ją gali įgyvendinti daugiau nei 1/3 narių balsų siūlymu – ir piliečiams, kurie šią teisę, sutinkamai su įstatymu, įgyvendina ne mažiau kaip 300 000 rinkimų teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių reikalavimu.

Reikalavimas dėl referendumo paskelbimo adresuojamas Lietuvos Respublikos Seimui. Jame turi būti nurodyta siūlomos priimti įstatymo nuostatos ar svarbiausias Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimas, kuris pateikiamas spręsti referendumui. Kiekvieną tokį reikalavimą-pareiškimą gali pasirašyti neribotas piliečių skaičius. Piliečių parašai renkami piliečių parašų rinkimo lape, kurį išduoda Vyriausioji rinkimų komisija.

Lietuvos Respublikos Seimo narių, teikiančių pasiūlymą dėl referendumo paskelbimo, parašų autentiškumą patvirtina Lietuvos Respublikos Seimo valdyba. Lietuvos Respublikos Seimo narių pasiūlymas įteikiamas Lietuvos Respublikos Seimui.

Įstatymo nustatyta, kad piliečių iniciatyvos teisei paskelbti referendumą dėl konkretaus klausimo įgyvendinimo nustatomas trijų mėnesių terminas. Šis terminas skaičiuojamas nuo Lietuvos Respublikos piliečių iniciatyvinės grupės, sudarytos iš ne mažiau kaip dešimties rinkimų teisę turinčių asmenų, įregistravimo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje. Kartu turi būti surašytas įregistravimo aktas. Vienas šio akto nuorašų ne vėliau kaip kitą dieną po įregistravimo siunčiamas Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui.

Iniciatyvinė grupė, remdamasi registracijos akto nuorašu, turi teisę daryti pranešimus spaudoje ir organizuoti piliečių parašų rinkimą.

Per nustatytą trijų mėnesių terminą surinkus 300 000 Lietuvos piliečių parašų dėl reikalavimo paskelbti referendumą, iniciatyvinė grupė surašo baigiamąjį aktą, kuris kartu su piliečių pasirašytais reikalavimais įteikiamas Vyriausiajai rinkimų komisijai. Jei per tris mėnesius nesurenkamas reikalingas skaičius parašų, tolesnis parašų rinkimas nutraukiamas; vėl reikšti iniciatyvą dėl referendumo paskelbimo tuo pačiu klausimu galima ne anksčiau kaip po vienerių metų.

Vyriausioji rinkimų komisija dėl referendumo paskelbimo gautus dokumentus privalo patikrinti per 15 dienų ir, jei surinkti dokumentai ati-

tinka įstatymo reikalavimus, su savo išvada ir iniciatyvinės grupės baigiauoju aktu perduoda juos Seimui. Esant neesminių trūkumų dokumentuose ar trūkstant iki 0,5 proc. parašų, apie tai pranešama iniciatyvinei grupei ir nustatomas penkiolikos dienų terminas trūkumams pašalinti. Jei tos sąlygos įvykdomos, reikalavimas dėl referendumo paskelbimo nagrinėjamas toliau bendra tvarka. Tuo atveju, jei Vyriausioji rinkimų komisija atmets reikalavimą paskelbti referendumą, tai turi būti pranešama iniciatyvinei grupei bei Seimui. Pagrindas reikalavimui dėl referendumo paskelbimo atmesti gali būti: pažeistas įstatymo numatytas trijų mėnesių terminas; nesurinkta 300 000 parašų; pateiktuose dokumentuose nustatyta įstatymo pažeidimų, pvz., parašų klastojimas ar savanoriškumo principo pažeidimas renkant parašus. Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą atmesti reikalavimą referendumui paskelbti iniciatyvinė grupė turi teisę apskusti per vieną mėnesį Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

Lietuvos Respublikos Seimas Seimo statuto ir Referendumo įstatymo 12 str. nustatyta tvarka priima nutarimą dėl referendumo paskelbimo.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarime referendumui paskelbti nurodoma referendumo vykdymo data, referendumui teikiamos įstatymo nuostatos ar konkretus Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimas. Referendumo vykdymo data skiriama ne vėliau kaip po 3 mėnesių nuo nutarimo priėmimo dienos.

Referendumus Lietuvos Respublikoje organizuoja ir vykdo Referendumo įstatymo 14 str. 1 d. numatytos komisijos: 1) Vyriausioji rinkimų komisija; 2) rajonų, miestų referendumų komisijos; 3) apylinkių referendumų komisijos.

Pažymėtina, kad minėtų komisijų sudarymo tvarka reglamentuojama Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 12, 15 ir 17 str.

Šių komisijų darbas organizuojamas Referendumo įstatymo 23 str. nustatyta tvarka. Pagal įstatymą referendumo komisijų posėdžiai yra teisėti, jeigu juose dalyvauja ne mažiau kaip 3/5 komisijos narių; sprendimai priimami atviru balsavimu posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma; jei balsai pasidalija po lygiai, lemia komisijos pirmininko balsas. Nesutinkantys su sprendimu komisijos nariai turi teisę raštu pareikšti atskirąją nuomonę, kuri pridedama prie protokolo. Visų referendumo komisijų visi posėdžiai yra vieši. Referendumo komisijų pirmininkams ir nariams draudžiama bet kokia forma vykdyti referendumo agitaciją ar kitaip bandyti paveikti piliečių valią; už šio reikalavimo pažeidimą įstatymas numato atleidimo iš komisijos sankciją.

Įstatyme numatyta politinės partijos, politinės ar visuomeninės organizacijos įgaliotinių teisė apskusti referendumų komisijų sprendimus, priimtus iki balsavimo pabaigos. Pagal įstatymo 23–1 str. gali būti skun-

džiama tokia tvarka:

- 1) apylinkių referendumo komisijų – miestų, rajonų komisijai;
- 2) miestų, rajonų komisijų – Vyriausiajai rinkimų komisijai;
- 3) Vyriausiosios rinkimų komisijos – Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

To paties straipsnio 2 d. numatyta galimybė skusti apylinkės referendumo komisijos sprendimus, kurie gali būti susiję su rinkėjų sąrašė padarytomis klaidomis, o dėl pastarųjų rinkėjai negali išreikšti savo valios. Apylinkės referendumo komisijos sprendimą galima apskusti atitinkamos apygardos administraciniam teismui. Teismas gautus skundus privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per 48 valandas nuo skundo padavimo.

Referendumo įstatyme numatyti reikalavimai, kurie privalomi, jeigu vienu metu vyksta keli referendumai (pvz., 1996 m. lapkričio 20 d. referendumai). Pagal įstatymo 24 str. nustatyta tvarka sudarytos komisijos yra bendros visiems vienu metu organizuojamiems referendumams.

Svarbus referendumo parengtinės veiklos etapas – referendumo dokumentų pavyzdžių nustatymas. Įstatymo 26–1 str. nustatyta, kad balsavimo pažymėjimų, balsavimo biuletenių, vidinių ir išorinių vokų balsavimui paštu, kitų referendume naudojamų oficialių vokų, paketų, dokumentų, antspaudų pavyzdžius bei formas, taip pat jų užpildymo pavyzdžius nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Balsavimo pažymėjimas yra apylinkės referendumo komisijos išduotas dokumentas. Jame nurodoma, kurios referendumo apylinkės sąrašė įrašytas Lietuvos Respublikos pilietis. Balsavimo pažymėjime turi būti nurodyta miesto, rajono referendumo apylinkės numeris, piliečio vardas, pavardė, gimimo data, apylinkės, į kurios sąrašus įtrauktas pilietis, adresas. Balsavimo pažymėjimų įteikimą piliečiams organizuoja apylinkės referendumo komisija.

Klausimai, teikiami spręsti referendumui, įrašomi į referendumo biuletenį. Šie klausimai gali būti formuluojami įvairiai. Labiausiai paplitę du referendumų formulės tipai.

Pirmuoju atveju balsuojančiam asmeniui pateikiamas klausimas, į kurį šis turi atsakyti „taip“ arba „ne“, t.y. balsuojančiojo klausiamą, ar jis sutinka su tam tikru teiginiu, įstatymo projekto tekstu ir pan. Abu atsakymai („taip“ ir „ne“) išspausdinti balsavimo biuletenyje ir balsuojantysis privalo vieną iš jų pažymėti (kitaip biuletenis laikomas negaliojančiu).

Antruoju atveju balsuojančiam pateikiami keli tam tikro klausimo sprendimo variantai. Pilietis turi pasirinkti vieną iš jų. Esama atvejų, kai pilietis teigiamai gali atsakyti į kelis pateiktus variantus. Priimtu bus laikomas tas, kuris surinks daugiausia teigiamų atsakymų. Tokios referendumo formulės taikymą numato Šveicarijos Konstitucija.

Antrojo formulės tipo nereikia painioti su atveju, kai referendumui

spręsti pateikiama keletas klausimų. Tuomet kiekvienu iš jų balsuojantysis turi pateikti atskirą sprendimą. Norint išvengti tokios painiavos, kiekvienam klausimui parengiamas atskiras tam tikros spalvos biuletėnis arba klausimai atskiriami kitokiu būdu.

Lietuvoje taikoma pirmoji referendumo formulė. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 26–2 str. nustatyta: „balsavimo biuletėnyje įrašomas kreipimosi į pilietį tekstas ir atsakymo variantai: „Taip” ir „Ne”. Jeigu referendumui pateikta keletas įstatymo nuostatų, dėl kiekvienos nuostatos balsuojama atskirai vienu biuletėniu”. Lietuvoje balsavimo biuletėnio formą bei jo užpildymo pavyzdį nustato Vyriausioji rinkimų komisija. Taip pat Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme numatyta: jei vienu metu vykdomi keli referendumai, kiekvieno jų balsavimo biuletėniai turi būti skirtingos spalvos.

Paprastai įvairių šalių įstatymai reikalauja, kad referendumui teikiami klausimai turėtų aiškų turinį ir leistų balsuojančiajam pateikti viena-reikšmį atsakymą. Tačiau pati sąvoka „*aiškus turinys*” neapibrėžta.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą balsavimas vyksta Seimo nutarime numatytą dieną nuo 7 iki 21 valandos; pilietis balsuoja (taip pat paštu gautas jo balsas galioja) tik toje referendumo apylinkėje, į kurios sąrašus jis yra įtrauktas.

Įstatymu tiksliai reglamentuojama balsavimo pradžia. Pagal įstatymo 28–1 str. referendumo dieną balsavimo patalpa atidaroma, kai yra susirinkę ne mažiau kaip 3/5 apylinkės referendumo komisijos narių. Tada referendumo komisijos pirmininkas su komisijos nariais patikrina balsadėžę, ar ji yra tuščia, ir ją užantspauduoja. Įsitikinęs, kad balsavimo patalpa įrengta nepažeidus nustatytų reikalavimų, apylinkės referendumo komisijos pirmininkas įrašo visą apylinkės gautų biuletėnių skaičių į balsų skaičiavimo protokolą, išdalija referendumo biuletėnius ir sąrašus komisijos nariams, įrašo kiekvienam komisijos nariui išdalytų referendumo biuletėnių skaičių į referendumo apylinkės balsų skaičiavimo protokolą ir atidaro balsavimo patalpą tuo skelbdamas referendumo pradžią. Šios procedūros reglamento laikymasis turėtų užtikrinti referendumo rezultatų teisėtumą.

Dalyvaujantysis referendume pažymi vieną iš biuletėnyje įrašytų atsakymų: „Taip” arba „Ne”.

Jei vienu metu vykdomi du ar keli referendumai, referendumo dalyvis gauna ir užpildo kiekvienam jų atskirus biuletėnius. Užpildytą referendumo biuletėnį pilietis pats įmeta į balsadėžę.

Pilietis, dėl fizinių trūkumų negalįs pats užpildyti referendumo biuletėnio, įmesti jo į balsadėžę, gali nurodyti kitą asmenį, kuris vietoj jo užpildytų referendumo biuletėnį balsavimo kabinoje ir įmestų jį į balsadėžę. Referendumo komisijos pirmininkui ar nariams bei referendumo stebė-

tojams atlikti šiuos veiksmus už pilietį draudžiama.

Piliečiai, kurie referendumo dieną negali atvykti į savo balsavimo apylinkę, balsuoja paštu. Tai padaryti galima pašto skyriuose jų darbo valandomis, pradedant 5 dienų ir baigiant likus 1 dienai iki referendumo, jei pilietis įrašytas į to miesto ar rajono referendumo apylinkės sąrašus, o jei ne, – baigiant likus 2 dienoms iki referendumo.

Balsavimo tvarka Lietuvos Respublikos diplomatinėse atstovybėse, laivuose, gydymo, socialinės rūpybos ir globos įstaigose, kariniuose daliniuose ir baudmės atlikimo vietose nustatyta Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo.

Pasibaigus referendumui ir uždarius balsavimo patalpą, pradedama skaičiuoti balsus. Vokai su piliečių, balsavusių paštu, biuleteniais apylinkių komisijoms įteikiami referendumo dieną ne vėliau kaip likus 2 valandoms iki jo pabaigos.

Balsų skaičiavimo darbą komisijoje organizuoja ir jam vadovauja apylinkės referendumo komisijos pirmininkas. Prieš skaičiuojant balsus, turi būti patikrinta referendumo balsadėžė: ar nepažeisti antspaudai, ar nėra kitų požymių, rodančių, kad ji buvo atidaryta. Balsadėžė tikrinama dalyvaujant ne mažiau kaip 3/5 visų komisijos narių. Jeigu nustatoma, kad ji buvo pažeista, apie tai surašomas aktas, ir balsai neskaičiuojami.

Įsitikinus, kad balsadėžė nebuvo pažeista, ji atidaroma ir, stebint ne mažiau kaip 3/5 komisijos narių ir stebėtojų, Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatyta tvarka skaičiuojami balsai. Balsų skaičiavimo rezultatai įrašomi į balsų skaičiavimo protokolą. Pagal apylinkių balsų skaičiavimo protokolus miesto, rajono referendumo komisija nustato referendumo rezultatus miesto, rajono mastu.

Vyriausioji rinkimų komisija pagal miestų, rajonų referendumų komisijų rezultatus nustato galutinius referendumo rezultatus ir skelbia juos ne vėliau kaip per 4 dienas po referendumo.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 33 str. 5 d. Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatos ar kitas sprendimas laikomi priimtais, jeigu per referendumą jiems pritarė daugiau kaip pusė įtrauktų į sąrašus piliečių. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. liepos 22 d. nutarime yra konstatavęs, kad vienas iš sprendimų priėmimo demokratinių principų yra daugumos principas. Pagal šį principą ir Lietuvos valstybės demokratinę teismų tradiciją rengiami Lietuvos Respublikos referendumai. Todėl įstatymo nuostata, kad referendume sprendimai priimami jiems pritarus daugiau nei pusei įtrauktų į sąrašus piliečių, pripažinta neprieštaraujanti Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Referendumu priimtos nuostatos ar sprendimai skelbiami Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka ir įsigalioja kitą dieną po paskelbimo.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 34 str. įstatymo nuostatos ar kiti sprendimai, priimti referendumu, gali būti pakeisti ar panaikinami tik piliečių valia, išreikšta referendume. Skubiais atvejais pakeitimai gali būti padaryti Lietuvos Respublikos Seimo sprendimu, priimtu 2/3 Seimo narių dauguma; per tris mėnesius šie pakeitimai turi būti pateikti tvirtinti referendumui.

2.5. Referendumą patirtis Lietuvoje

1989 m. lapkričio 3 d. priėmus Referendumo įstatymą, piliečiams suteikta referendumo ir iniciatyvos teise netrukus pasinaudota, ir jau 1990 m. sausio 8 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, išnagrinėjęs iniciatyvinės grupės pateiktus dokumentus referendumo klausimu, „ar kariai, nenuolatiniai Respublikos gyventojai, turi teisę balsuoti renkant Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir vietinių Tarybų deputatus“, pripažino, kad jie atitinka referendumo įstatymo reikalavimus ir pateikė svarstyti Aukščiausiajai Tarybai.

Numatytas referendumas neįvyko, kadangi 1990 m. sausio 15 d. Aukščiausiosios Tarybos sesijoje buvo priimtas sprendimas, numatantis, jog deputatus gali rinkti tik nuolatiniai Lietuvos gyventojai.

Po nepriklausomybės atstatymo Lietuvoje per palyginti trumpą laiką buvo organizuoti referendumai svarbiais valstybės bei tautos gyvenimo klausimais.

1991 m. vasario 9 d. buvo pravesta visuotinė Lietuvos piliečių apklausa (plebiscitas) dėl nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės. Plebiscite dalyvavo 84,74 proc. Lietuvos piliečių. Už nepriklausomą demokratinę Lietuvą pasisakė 90,47 proc. balsavusių, prieš 6,65 proc.¹⁴.

Šios apklausos reikšmė buvo nepaprastai svarbi Lietuvai. Nepaisant sovietinių struktūrų vykdytų blokadų bei šantažų, daugiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių slaptu balsavimu pasisakė už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika.

Vasario 9 d. referendumo rezultatų pagrindu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. vasario 11 d. priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kurio 1 str. įtvirtintas teiginys: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, yra konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas“. Konstitucinio įstatymo 2 str. numatyta, jog toks 1 str. teiginys gali būti pakeistas tik plebiscitu, jei už tokį pakei-

¹⁴ „Lietuvos aidas“. 1991 m. vasario 14 d.

timą balsuotų ne mažiau kaip 3/4 piliečių–rinkėjų.

Beje, tuo pačiu metu Lietuvoje prosovietinės jėgos bandė organizuoti sąjunginį referendumą dėl SSSR konstitucinių pakeitimų, tačiau Lietuvos piliečiai jį blokavo, ir jame dalyvavo tik labai menka dalis proimperiskai nusiteikusių, daugiausia nevietinės kilmės, gyventojų. Jokių teisinių pasekmių Lietuvai jis nesukėlė.

1992 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikoje vyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo. Į biuletenį slapta balsavimui buvo įrašyti klausimai: „Ar Jūs pritariate Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektams?“ Pateiktiems referendumui projektams pritarė tik 41 proc. visų rinkėjų skaičiaus, todėl įstatymai nebuvo priimti.

1992 m. birželio 14 d. įvyko referendumas „Dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, skelbdama šį referendumą, taip pat vadovavosi dar 1989 m. 1,5 milijono parašų išreikšta Lietuvos gyventojų valia išvesti SSRS kariuomenę iš Lietuvos teritorijos. Referendume dalyvavo 76,05 proc. visų rinkėjų. Už referendumu siūlomą sprendimą balsavo 90,6 proc. dalyvavusių piliečių. Nuostata buvo priimta ir užtikrinto tautos reikalavimo dėl SSRS kariuomenės išvedimo teisėtumą ir neginčytinumą.

Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat priimta referendumu. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. liepos 9 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų spalio 25 dieną“ buvo nuspręsta kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą skelbti ir referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Kartu su Konstitucijos projektu, kuriam 1992 m. spalio 13 d. pritarė Aukščiausioji Taryba, referendumui buvo pateiktas įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos išgaliojimo tvarkos“ projektas. Referendume Konstitucijos projektui pritarė 56,76 proc. visų rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų. Pažymėtina, kad referendumo vykdymo tvarką reglamentavo specialus 1992 m. spalio 13 d. priimtas įstatymas „Dėl referendumo priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją“.

Seimas 1994 m. liepos 12 d. priėmė nutarimą 1994 m. rugpjūčio 27 d. paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių bei akcijų ir pažeistos teisės saugos“ nuostatų. Referendumui buvo teikiamos 8 nuostatos.

Balsavime dalyvavo 36,89 proc. rinkėjų, iš kurių 83,63 proc. pasakė „taip“. Referendumas neįvyko, nes pagal Referendumo įstatymo 32 str. 5

d. referendumas gali būti laikomas įvykusi, jei jame dalyvavo ne mažiau kaip pusė į rinkėjų sąrašus įtrauktų piliečių.

Lietuvos Respublikos Seimas 1996 m. rugsėjo 19 d. ir 1996 m. spalio 8 d. nutarimais nusprendė kartu su Seimo rinkimais 1996 m. spalio 20 d. paskelbti du referendumus.

Vienas – dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 57, 131 str. pakeitimo ir papildymo įstatymo, kitas – „Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisinga privatizuojant valstybės turtą?“. Abu referendumai įvyko, nes dalyvavo atitinkamai 52,11 ir 52,46 proc. rinkėjų. Tačiau referendumui teiktos nuostatos nebuvo priimtos, nes joms nepritarė įstatymo numatytas rinkėjų skaičius.

Paskutinis vykęs Lietuvos Respublikoje 1996 m. lapkričio 10 d. referendumas – dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. papildymo įstatymo. Šis referendumas laikomas neįvykusi, nes jame dalyvavo tik 39,73 proc. rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių.

Lietuvoje buvo dar keletas bandymų surengti referendumus, tačiau iniciatyvinės grupės nesugebėjo nustatyti terminu (Referendumo įstatymo 10 str. 1 d.) surinkti reikiamų 300 000 Lietuvos Respublikos piliečių parašų.

Antai 1995 m. lapkričio 15 d. Vyriausiosios rinkimų komisijos įregistruota referendumo iniciatyvinė grupė inicijuojamam referendumui teikė šias nuostatas: rinkimuose į Seimą ir savivaldybes būtų balsuojama už asmenis, bet ne už partinius sąrašus; Seimo narių skaičių sumažinti iki 91; ne mažiau nei per pusę sumažinti valstybės bei savivaldybių tarnautojų ir ministerijų; visos Lietuvos ar užsienio organizacijų ar piliečių pajamos (pelnas), skirtos investicijoms Lietuvoje ir naujoms darbo vietoms kurti, gamybai ar verslams plėtoti, neapmokestinamos jokiais mokesčiais; neapmokestinamas gyventojų pajamų minimumas sudaro 0,75 vidutinio darbo užmokesčio; gyventojų pajamų mokestis negali būti didesnis nei 28 proc.; tiesioginiais rinkimais renkamas Valstybės Tribunolas, kuriam suteikiami tam tikri įgaliojimai kovai su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija.

1996 m. kovo 28 d. sprendimu VRK įregistruota Lietuvos piliečių iniciatyvinė grupė inicijuojamam referendumui teikė nuostatas, jog žemė nuosavybės teise gali priklausyti ir užsienio valstybių piliečiams, tarptautinėms organizacijoms ir užsienio valstybių juridiniams asmenims.

1997 m. kovo 28 d. įregistruota iniciatyvinė grupė bandė inicijuoti referendumą dėl strateginių įmonių privatizavimo, 1998 m. buvo siūloma rengti referendumą dėl tiesioginių merų ir seniūnijų seniūnų rinkimų, 1999 m. bandyta inicijuoti referendumą dėl Seimo narių rinkimo vienmandatėse apygardose, o ne pagal partinius sąrašus, dėl Seimo nario įgaliojimų nutraukimo, pasisakius daugiau nei pusei jį rinkusios apygardos rinkėjų, ir valstybės pareigūnų bei tarnautojų darbo užmokesčio.

XI skyrius

KONSTITUCINĖ VALSTYBĖS VALDŽIOS INSTITUCIJŲ SISTEMA

1 poskyris. Valdžių padalijimas – demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principas

2 poskyris. Valstybės valdžios institucijos

1. Kiekviena valstybė savo funkcijas įgyvendina per valstybės valdžios institucijų sistemą. Šios institucijos valstybės valdžią įgyvendina įvairiais būdais ir priemonėmis. Valstybės valdžios organizacijos ir veiklos pagrindai, valstybės valdžios institucijų teisinė padėtis, jų tarpusavio santykiai – svarbi konstitucinės teisės reguliavimo sritis.

2. Pagrindinis valstybės valdžios organizavimo ir veiklos principas yra valdžių padalijimas. Demokratinėje valstybėje valdžios šaltinis yra tauta, ji įgyvendina valdžią ir tiesiogiai, ir per valstybės valdžios institucijas. Siekiant, kad jokia valstybės valdžios institucija savo rankose nesutelktų visos valdžios ir kad ja nesinaudotų nekontroliuojama, pagal valstybės vykdomas funkcijas valstybės valdžia daloma į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją, teisminę.

3. Valstybės valdžią įgyvendina valstybės valdžios institucijos. Jos veikia valstybės vardu, vykdo tam tikras funkcijas, ir joms yra suteikti valdingi įgaliojimai. Demokratinėje valstybėje valstybės valdžios institucijų sistema grindžiama valdžių padalijimo principu. Lietuvos Respublikoje įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina Seimas, vykdomąją valdžią – Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, o teisminę valdžią – teismai.

1 poskyris

VALDŽIŲ PADALIJIMAS – DEMOKRATINĖS VALSTYBĖS VALDŽIOS ORGANIZACIJOS IR VEIKLOS PRINCIPAS

- 1.1. Valdžių padalijimas – svarbiausias demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principas**
- 1.2. Valdžių prigimtis**
 - 1.2.1. Įstatymų leidžiamoji valdžia**
 - 1.2.2. Vykdomoji valdžia**
 - 1.2.3. Teisminė valdžia**
- 1.3. Valdžių padalijimo principo elementai:**
 - 1.3.1. Valdžių atskyrimas ir savarankiškumas**
 - 1.3.2. Valdžių pusiausvyra**
 - 1.3.3. Valdžių sąveika**
- 1.4. Valdžių padalijimo principo įgyvendinimo problemos**
- 1.5. Valdžių padalijimas Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekste**

1.1. Valdžių padalijimas – demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principas

Šiuolaikinėje teisinėje literatūroje aksioma laikomas teiginys, kad demokratinėje valstybėje valdžios organizacija ir veikla turi būti grindžiama valdžių padalijimo principu. Šio principo paskirtis – garantuoti asmens teises ir laisves, padėti visuomenei išvengti despotizmo. Atsižvelgiant į tai, kad valstybė vykdo tris funkcijas (leidžia įstatymus, juos vykdo ir sprendžia iškilusius ginčus), valstybės valdžia dalijama į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Skirtingos funkcijos pavedamos skirtingoms valdžios institucijoms, uždraudžiant savintis svetimas funkcijas. Valdžios yra pakankamai savarankiškos, nepriklausomos, kontroliuoja ir riboja viena kitos galias.

Lietuvos konstitucinėje praktikoje ši šalies Konstitucijoje įtvirtintą principą ne kartą yra atskleidęs savo nutarimuose Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Ne viename nutarime Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad vadovaujantis šiuo principu, įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet tarp jų turi būti pusiausvyra. Kiekviena valdžia įgyvendinama per jos institucijas. Kiekvienai valstybės valdžios institucijai suteikiama jos paskirtį atitinkanti kompetencija, o pastarąją lemia tos valstybės valdžios

institucijos vieta tarp kitų valdžios institucijų, jos įgaliojimų santykiai su kitais įgaliojimais. Parlamentas leidžia įstatymus, Vyriausybė juos įgyvendina, teismai vykdo teisingumą (žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d., 1995 m. gruodžio 6 d., 1998 m. sausio 10 d., 1998 m. balandžio 21 d., 1999 m. balandžio 20 d., 1999 m. birželio 3 d., 1999 m. liepos 9 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2000 m. spalio 18 d., 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimus).

Tokia interpretacija siejasi su garsiuoju 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 16 str.: „Visuomenė, kurioje žmogaus teisių garantijos nėra užtikrintos ir valdžių padalijimas nenustatytas, neturi konstitucijos“¹.

Valdžių padalijimo teorijos atsiradimas teisinėje literatūroje siejamas su Johno Locke'o ir Ch. L. Montesquieu vardais. Būtent pastarojo veikalė „Apie įstatymų dvasią“ valdžių padalijimo teorija įgauna klasikine tapusią formą. Feodalizmą griovusių revoliucijų epochoje valdžių padalijimas tampa privalomu reikalavimu, kuriuo turi būti grindžiamas demokratinės visuomenės valdymas.

Kuo grindžiama valstybės valdžios padalijimo būtinybė? Kodėl reikia atskirti įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias? Kokia turi būti valstybės valdžios organizacija apskritai?

Atsakymų į šiuos klausimus paieškos pradžią turėtume nukelti į antikos laikus. Antikos laikų mąstytojai, suprasdami valdžios reikšmę visuomenės gyvenime, suvokė ir tai, kad ji ne visados yra gėris, kad jai būdinga polinkis piktnaudžiauti savo galia ar imtis savivalės. Graikų filosofų Platono, Aristotelio veikaluose bandoma ieškoti geriausių valdžios organizacijos formų, imamasi tirti jų įgyvendinimo mechanizmą. Tai pirmieji idealaus valstybės modelio paieškų bandymai.

Antai Platonas, kurdamas idealios valstybės modelį, teigė, kad ideali valstybė turi būti sudaryta iš dviejų dalių: valdančios ir valdomos. Pirmoji hierarchijos atžvilgiu skiriama į tikruosius valdytojus ir gynėjus karius. Platono idealas – kad filosofai, suprantantys valstybės reikalų esmę taip, kaip suprantama aukščiausioji gėrio idėja, būtų valdovai. Idealios valstybės sargyba būtų patikėta kovotojams gynėjams, kurie sudaro atskirą luomą ir padeda valdytojams filosofams. Idealios valstybės tikslas – tarnauti visuomenės gerovei. Valdančiųjų specializacija, valstybės tikslas – užtikrinti valstybės gerovę – gairės, kurių negalima praleisti ieškant tinkamo valstybės santvarkos modelio.

Pagal Aristotelį, kiekvienos valstybės pagrindas turėtų būti aukščiausiojo gėrio siekimas. Tačiau konkrečios valstybės skiriasi savo organizaci-

¹ Les constitutions de la France depuis 1789, (présentation par Jacques Godechot). Paris, Garnier-Flammariion, 1970. P. 35.

ja, nevienodai jose įgyvendinama valdžia. Ir demokratija, oligarchija, ir kitos valdymo formos vystosi, joms būdinga atsiradimo, pakilimo ir nuosmukio etapai. Aristoteliiui svarbu suvokti nuosmukio priežastis, nustatyti sąlygas, kurios užtikrintų didžiausią valstybės stabilumą. Pagal Aristotelį, kiekvienoje valstybėje galima skirti tris gyventojų sluoksnius – labai turtingus ir labai nuskurdusius bei esančius viduryje tarp šių dviejų sluoksnių. Ir labai turtingiems, ir vargšams proto argumentai neretai nepriimtini, todėl stabili valstybė yra ta, kurioje dominuoja vidutinio sluoksnio atstovai. Valdžių padalijimo teorijos požiūriu Aristotelio mintys svarbios dėl valstybę stabilizuojančių elementų reikšmės, dėl kraštutinumų valstybės gyvenime pavojingumo. Aristotelio pažiūros darė didelę įtaką vėlesnių laikų mąstytojams. Matyt, neatsitiktinai XVIII a. mąstytojas Ch. L. Montesquieu visą gyvenimą žavėjosi Aristotelio kūryba.

Naujieji laikai žymi ir naują teisinės minties etapą. Valdžių padalijimo teorijos formavimosi prasme ypač reikšmingas Johno Locke'o veikalas „Du traktatai apie valdymą“, kuriame pripažįstama, kad aukščiausioji suvereni valdžia priklauso tautai, kuri sudaro valstybę, jos valdžią bei gali ją keisti, kad piliečiai turi neperleidžiamų teisių. Kaip garantija asmens laisvėms užtikrinti numatomas valdžių, ypač įstatymų leidžiamosios, atskyrimas. Pagal J. Locke'ą, valstybės valdymas turi būti grindžiamas įstatymu, bet ne jėga. J. Locke'as skiria įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir federacinę valdžias.

Įstatymų leidžiamoji valdžia, pati aukščiausioji, pagal J. Locke'ą, gali priklausyti tik parlamentui, kuris atstovauja visai tautai, turėdamas vienintelį tikslą – užtikrinti visuomenės narių gerovę bei apsaugą. Jis įgyvendina valdžią, kuri yra subordinuota įstatymų leidžiamajai valdžiai, nors turi tam tikrą taikymo laisvę siekiant užtikrinti korektišką ir tęstinį įstatymų taikymą, taip pat ir federacinę valdžią, palaikydamas santykius su užsienio šalimis (tarptautinės sutartys, karo ir taikos reikalai). J. Locke'as prioritetą teikė įstatymų leidžiamajai valdžiai, kuri yra aukščiausioji ir vadovauja kitoms valdžioms, t.y. pagal įgaliojimus valdžios yra nelygios. Ir tik Ch. L. Montesquieu veikale „Apie įstatymų dvasią“ valdžių padalijimo teorija įgauna baigtinę išraišką. Ch. L. Montesquieu rašė:

„Kiekvienoje valstybėje yra trys valdžios rūšys: įstatymų leidžiamoji valdžia, vykdomoji valdžia, kuriai priklauso tautų teisės² dalykai, ir vykdomoji valdžia, kuriai priklauso civilinės teisės reikalai.

Pirmoji valdžia, valdovas ar įstaiga, priima laikinus ar nuolatinius įstatymus, juos taiso ar panaikina. Antroji valdžia sudaro taiką ar vykdo karą, priima ir siunčia pasiuntinius, užtikrina saugumą, saugo nuo užpuolimų. Trečioji baudžia už nusikaltimus ar sprendžia atskirų asmenų ginčus. Šią

² „Tautų teise“ vadinta „tarptautinė teisė“.

pastarąją valdžią vadiname teismine valdžia, o antroji paprastai vadinama valstybės vykdomąja valdžia”³.

Pagal Ch. L. Montesquieu, nėra laisvės, kai viename asmenyje ar vienoje įstaigoje įstatymų leidžiamoji valdžia sujungta su vykdomąja valdžia. Vadinasi, pagrįstai galima baimintis, jog bus priimti tironiški įstatymai, kurie bus tironiškai vykdomi. Taip pat nėra laisvės, jei teisminė valdžia neatskirta nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių. Jeigu teisminė valdžia bus sujungta su įstatymų leidžiamąja valdžia, tai piliečių teisė į gyvybę ir laisvę bus pažeista, nes teisėjas bus ir įstatymų leidėjas; jei ji bus sujungta su vykdomąja valdžia, tai teisėjas galės naudoti priešpriešos jėgą. „Apie įstatymų dvasią” autorius teigia, kad viskas pražus, jei tas pats žmogus ar įstaiga, tas pats luomas (kilmingieji ar liaudis) vykdytų visas tris valdžios rūšis – leis įstatymus, juos vykdytų ar teis už nusikaltimus ir spęstų individų ginčus.

Ch. L. Montesquieu įnašas į valdžių padalijimo teoriją svarbus dviem aspektais.

Pirma, jis pasiūlė tapusį klasikiniu valdžių padalijimo apibūdinimą, pakeisdamas J. Locke’o federacinę valdžią teismine valdžia. Taigi Ch. L. Montesquieu veikalas pagrindė valstybės valdžios padalijimo į įstatymo leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę sampratą.

Antra, ne mažiau svarbi kita Ch. L. Montesquieu išvada, kad valdžių padalijimo paskirtis – garantuoti piliečių teises ir laisves. Valdžių padalijimas užtikrina įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios ribojimą vienos kita ir piliečių laisvės laidavimą. Pagal Ch. L. Montesquieu, valdžia nepiktinaudžiaujama, kai „valdžia sulaiko valdžią”⁴. Ch. L. Montesquieu, remdamasis to meto Anglijos pavyzdžiu, siekė įrodyti, kad piliečių laisvė priklauso nuo valdžių padalijimo įgyvendinimo. Svarbu, kad kiekviena valdžia galėtų ginti jai priskirtas prerogatyvas, kad viena valdžia sulaikytų kitas. Taip užtikrinamas nuosaikus valdymas.

Ch. L. Montesquieu suformuotos teorijos padarė didžiulę įtaką teisminės minties tolesnei raidai, taip pat ir teisei praktikai. Šią teoriją toliau vystė Didžiosios Britanijos teisininkas Williamas Blackstonas „Anglijos teisės komentaruose”. Valdžių padalijimo teorija darė įtaką ir pirmosios pasaulyje modernios rašytinės JAV Konstitucijos kūrėjams. Antai Thomas Jeffersonas (1743–1826 m.) savo „Pastabose apie Virdžinijos valstiją” rašė, kad maža naudotų iš piliečių išrinktų institucijų, jei įstatymų leidybos, valdymo ir teisminiai įgaliojimai atitinka įstatymų leidybos korpusui. Prieš įstatymų leidžiamosios valdžios visagališkumą pasisakė Jamesas Madisonas, Alexanderis Hamiltonas. Amerikiečiai mąstytojai ir politiniai

³ Montesquieu. *De l'esprit des lois*. T. 1, Paris, Garnier-Flammarion, 1979. P. 294.

⁴ Montesquieu. *Op. cit.* P. 293.

veikėjai rėmė valdžių padalijimo teoriją manydami, kad valdžių padalijimas – būtina individų laisvės užtikrinimo sąlyga. Tai socialinės sutarties, kuria grindžiamas valstybės atsiradimas, viena iš būtinų pasekmių. Todėl valstybėje valdžios turi būti atskirtos viena nuo kitos, jos privalo turėti savo veiklos sritis ir galėti atsverti viena kitą. Tačiau visos jos turi siekti vieno tikslo – garantuoti piliečių laisvę ir demokratiją.

Valdžių padalijimo principas buvo įkūnytas jau pirmosiose rašytinėse konstitucijose. Antai 1787 m. JAV Konstitucijoje įtvirtinta valdžios organizacija buvo grindžiama valdžių padalijimo teorija ir JAV kolonijinių laikų bei nepriklausomo gyvenimo laikotarpio patirtimi. JAV Konstitucijoje buvo nustatyta, kad įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimai⁵ suteikiami Jungtinių Valstijų Kongresui, susidedančiam iš Senato ir Atstovų rūmų (I str. 1 skyrius), kad vykdomoji valdžia priklauso Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui (II str. 1 skyrius), kad Jungtinių Amerikos Valstijų teismų valdžią vykdo vienas Aukščiausiasis Teismas ir tie žemesnieji teismai, kuriuos steigia Kongresas.

Didžiosios prancūzų revoliucijos aktas, skelbęs valdžių padalijimo būtinybę konstitucinėje santvarkoje, buvo Nacionalinio susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 26 d. priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“, vėliau tapusi 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos Konstitucijos įvadu. Šios Konstitucijos III skirsnyje „Viešojo valdžia“ buvo nustatyta, kad įstatymų leidžiamoji valdžia perduodama Nacionaliniam susirinkimui, kurį sudaro liaudies rinkti atstovai (3 str.), kad Vyriausybė yra monarchinė: vykdomoji valdžia yra perduota karaliui, jo vardu ją vykdo ministrai ir kiti įgalioti atstovai (4 str.), o teisminė valdžia patikėta liaudies rinktiems teisėjams (5 str.).

Konstitucijų likimai skirtingi. JAV Konstitucijos 200 metų galiojimo jubiliejus žymėjo nuoseklų teisės vystymąsi, 1791 m. Prancūzijos Konstitucija jau po metų, žlugus monarchijai, neteko galios. Šioje šalyje valdžių padalijimu grindžiamą valdymo sistemą pakeitė naujas revoliucijos kūrinys – „susirinkimo (konvento) valdymo“ sistema.

Tolesnė demokratinių valstybių konstitucinė praktika patvirtino valdžių padalijimo principo svarbą; jis tapo būtina taisykle, kurios reikia laikytis ir organizuojant valstybės valdžią, ir šiai valdžiai funkcionuojant.

Taip pat reikia pažymėti ir teisinės minties, ir teisinės praktikos pasitangas modifikuoti tradicinę valdžių padalijimo sampratą. Siūloma skirti politines ir administracines funkcijas, sprendimo, vykdymo, konsultavimo funkcijas, valdžių padalijimą įtvirtinti įvairiais aspektais (pvz.: horizonta-

⁵ Tai diskusijų dėl įstatymų leidžiamosios valdžios galimos visagalybės atspindys. JAV Konstitucijos kūrėjai sąmoningai į Konstitucijos tekstą įrašė: „Kongresui suteikiami įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimai“, bet ne „Kongresas vykdo įstatymų leidžiamąją valdžią“. Tačiau toks formulavimas nepaneigia trinarės valdžių padalijimo sistemos.

lus ir vertikalus valdžių padalijimas: pirmas apibūdina aukščiausių valstybės valdžios institucijų santykius, o antras – centrinės ir vietinės valdžios santykius).

Lotynų Amerikos šalyse konstitucinė doktrina siūlo tradicinį valdžių trejetą papildyti ketvirta, rinkimine, valdžia (ši valdžia įtvirtinta Nikaragvos 1987 m. Konstitucijoje, Kolumbijos 1991 m. Konstitucijoje). Kai kurių šalių konstitucijose skiriama ypatinga steigiamoji valdžia (Kubos 1976 m. Konstitucijos 68 str.) ir t.t.

1.2. Valdžių prigimtis

Pagal tradicinę valdžių padalijimo sampratą valstybės valdžios skirstomos į: 1) įstatymų leidžiamąją; 2) vykdomąją; 3) teisminę. Šias valstybės valdžias įgyvendinančios institucijos vykdo svarbiausias valstybės funkcijas. Siekiant užtikrinti kiekvienos valstybės valdžios institucijos kryptingą veiklą, nustatoma šių institucijų kompetencija, apibrėžiama jų tarpusavio sąveika.

Kiekvienai iš nurodytų valstybės valdžių būdinga tam tikri ypatumai, kuriuos visų pirma lemia šių valdžių prigimtis.

1.2.1. Įstatymų leidžiamoji valdžia

Įstatymų (t.y. aukščiausios teisinės galios norminių aktų, reguliuojančių svarbiausius visuomeninius santykius) priėmimas patikimas parlamentui – valdžios institucijai, kurią sudaro tautos išrinkti atstovai. Jie išreiškia įvairius visuomenės interesus, taip pat atstovauja visai visuomenei. Tautos atstovų vykdoma įstatymų leidžiamoji valdžia užtikrina demokratiją ir tautos savivaldą. Kartu reikia pažymėti, kad ne tik parlamentas, bet ir pati tauta tiesiogiai gali priimti įstatymus. Tačiau daugelis įstatymų yra priimti parlamento laikantis sudėtingos įstatymų leidybos procedūros. Parlamentas įvairiose šalyse vadinamas skirtingai: kongresas, riksdagas, folketingas, asamblėja, susirinkimas, parlamentas ir pan. Parlamentas – bendrinis įstatymų leidžiamosios institucijos pavadinimas. Parlamento narių skaičių, parlamento struktūrą, darbo procedūras nustato kiekvienos šalies konstitucija ir įstatymai, taip pat parlamentų reglamentai (statutai). Nors parlamentui patikėta svarbiausių bendro elgesio taisyklių – įstatymų – priėmimas, vis dėlto pasitaiko, kad parlamentai priima ir individualaus pobūdžio aktų, t.y. išsprendžia konkretų klausimą (JAV, Didžiosios Britanijos parlamentinės praktikos pavyzdžiai tai patvirtina). Be to, kai kurių šalių konstitucijos pripažįsta deleguojamąją įstatymų leidybą, kai konstitucijos nustatytais atvejais ir sąlygomis vykdomoji

valdžia perima turinčių įstatymo galią bendro pobūdžio aktų kūrimo teisę.

1.2.2. Vykdomoji valdžia

Prisiminkime, kaip keitėsi monarcho vaidmuo valstybės gyvenime. Jie evoliucijos eigoje (pradžia Didžiojoje Britanijoje) neteko teisės vieni leisti įstatymus, vėliau – dalyvauti juos priimant, tačiau jiems liko teisė užtikrinti įstatymų įgyvendinimą, įpareigoti piliečius jų laikytis, prirėkęs net tuo tikslu panaudoti jėgą prieš piliečius. Jiems pakludavo kariuomenė, jie buvo atsakingi už šalies gynybą.

Vykdomoji valdžia labiausiai pakito moderniose visuomenėse. Ji iš monarcho perėjo į vyriausybės ir ministrų rankas, įgavo naujų funkcijų, kurioms įgyvendinti parlamentas neturi priemonių. Pripažįstama, kad vykdomosios valdžios institucijų įgaliojimai išsiplėtė, jų padaugėjo.

Vykdomoji valdžia – tai institucijos, kurios įgyvendina valstybinę valdžią vykdydamos įstatymus ir kitus teisės aktus. Valstybės vadovas (prezidentas, monarchas) atstovauja šaliai, vykdo kitus šalies konstitucijoje ir įstatymuose numatytus įgaliojimus. Vyriausybė – aukščiausioji kolegiali vykdomosios valdžios institucija. Vyriausybės skyrimo būdas priklauso nuo šalies valdymo formos, politinių ir istorinių tradicijų, kitų ypatumų. Parlamentinėse monarchijose ir respublikose vyriausybę formuoja parlamentas. Prezidentinėse respublikose vyriausybę formuoja prezidentas. Parlamentinėse monarchijose ir respublikose vyriausybei vadovauja ministras pirmininkas, o prezidentinėse respublikose – pats prezidentas. Vyriausybės kompetencijai paprastai priklauso:

- 1) įstatymų ir kitų teisės aktų įgyvendinimas;
- 2) vadovavimas civilinei ir karinei administracijai;
- 3) vidaus ir užsienio politikos įgyvendinimas;
- 4) biudžeto projekto sudarymas ir biudžeto vykdymas, t.t.

Šiuolaikinė vykdomosios valdžios raidos tendencija – Vyriausybė „išaugo“ tradicinį jai patikėtą vaidmenį. Šiandien vis dažniau pabrėžiama vykdomosios valdžios prioritetinė reikšmė, ypač akcentuojant vyriausybės vaidmens didėjimą. Vyriausybę linkstama vis rečiau traktuoti kaip parlamento valios įgyvendintoją. Pabrėžiama, kad Vyriausybės politinė reikšmė ypač padidėjo dėl būtinumo skubiai spręsti įvairius klausimus, dėl techninio pobūdžio problemų, su kuriomis ji tiesiogiai susiduria.

1.2.3. Teisminė valdžia

Teismas įgyvendina teisminę valdžią. Tai nepriklausoma ir savarankiška valdžia. Teisminę valdžią įgyvendina teismai. Teismų paskirtis – teisingumo vykdymas sprendžiant nustatyta procesine tvarka baudžiamąsias, civilines bei administracines bylas. Teismai formuojami įvairiais būdais: teisėjai vienur renkami, kitur skiriami. Teismų nepriklausomybė nuo kitų valstybės valdžios institucijų užtikrinama tuo, kad teismai niekam nepavaldūs, išskyrus įstatymą. Svarbi teismų nepriklausomumo garantija – teisėjų kadencija, neliečiamybė, aukšta socialinė padėtis ir tinkamas materialinis aprūpinimas.

Teisminė valdžia laiduoja tikslų įstatymų taikymą, teismas kiekvienu konkrečiu atveju užtikrina teisingumą, jis laiduoja įstatymų laikymąsi.

Teismai nebus tikra valdžia, jei jų nepriklausomybė nebus garantuota. Pamokomas istorinių skaitinių vaikams knygelėje pateikiamas viduramžių Prancūzijos karaliaus Šv. Liudviko, vykdančio teisingumą po ažuolais, pavyzdys yra tik valdžių sujungimas. Teisėjui negali įsakinėti nei parlamentas, nei vyriausybė. Jis paklūsta tik įstatymui, yra jo saugotojas. Teismo nepriklausomybė – esminė piliečių teisių garantija. Piliečiams teismas kasdieniame gyvenime – tai bene svarbiausia iš valdžių. Jie yra labiausiai suinteresuoti, kad šia valdžia kitos valdžios nemanipuliuotų. Teisminės valdžios nepriklausomybė ypač svarbi tais laikotarpiais, kai ir įstatymo leidžiamąją, ir vykdomąją valdžią kontroliuoja viena politinė „dauguma“. Teisminės valdžios nepriklausomybė įkūnija valdžių padalijimą, ji saugo asmenį, garantuoja, kad valstybė gerbs teisę. Todėl galima tik apgailestauti, kad valdžių padalijimo teorijoje tradiciškai jai skiriama palyginti nedaug vietos.

1.3. Valdžių padalijimo principo elementai

Nagrinėjant valdžių padalijimo principą, paprastai atskleidžiami tokie jo sudėtiniai elementai, kaip valdžių atskyrimas ir savarankiškumas, valdžių pusiausvyrą („stabdžiai ir atsvaros“, tarpusavio kontrolė), valdžių sąveika.

1.3.1. Valdžių atskyrimas ir savarankiškumas

Valdžių padalijimas, kaip minėta, grindžiamas tuo, kad valstybė vykdo ar privalo vykdyti tris funkcijas: leisti įstatymus, juos vykdyti ir spręsti ginčus. Šios funkcijos yra atskiriamos ir patikimos atskiroms valdžioms –

įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei. Šios valdžios yra savarankiškos, jas įgyvendinančioms valstybės valdžios institucijoms suteikiami tam tikri įgaliojimai.

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos Konstituciją paaiškėja, kad įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios yra atskirtos, kiekviena iš jų patikėta valstybės valdžios institucijai, savarankiškai įgyvendinančiai jai patikėtas funkcijas.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją kiekviena valstybės valdžia užima tam tikrą vietą valstybės valdžios sistemoje, atlieka jai būdingas funkcijas. Seimas, kurį sudaro tautos atstovai – Seimo nariai, leidžia įstatymus, prižiūri Vyriausybės veiklą, tvirtina valstybės biudžetą ir prižiūri jo vykdymą. Respublikos Prezidentas – valstybės vadovas – atstovauja valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų. Vyriausybė yra vykdomoji tvarkomoji šalies institucija. Ji vykdo įstatymus ir kitus teisės aktus, tvarko krašto reikalus. Teismai vykdo teisingumą.

Taigi konstitucinė valdžių konstrukcija leidžia teigti, kad kiekviena iš valstybės valdžios institucijų vykdo tik jai patikėtas funkcijas ir negali vykdyti kitoms institucijoms pavestų funkcijų. Nė viena iš šių institucijų negali kištis į kitoms institucijoms pavestų įgaliojimų vykdymą.

Siekiant valdžių atskyrimo, didelę reikšmę turi tiesioginis valstybės valdžios institucijų įgaliojimų įtvirtinimas Konstitucijoje. Konstitucinis Teismas ne viename savo nutarimų yra pažymėjęs, kad tais atvejais, kai Konstitucijoje konkretūs įgaliojimai yra priskirti tam tikrai valstybės valdžios institucijai, jokia kita valstybės valdžios institucija jų negali pasisavinti; tokių įgaliojimų negalima perduoti ar atsisakyti. Negalimas ir valdžių susilieėjimas.

Valdžių atskyrimas jas padalijus negali būti atsietas nuo valdžių savarankiškumo. Kitaip būtų galima kalbėti tik apie veiklos specializaciją, bet ne apie savarankiškai funkcionuojančias valdžias. Valstybės valdžios institucijų sudarymas, jų įgaliojimų visuma, veiklos materialiniai pagrindai leidžia institucijoms būti pakankamai savarankiškomis savo veiklos srityje. Kita vertus, valdžių savarankiškumas nėra tai, kad jos gali daryti ką nori. Savo uždavinius jos gali vykdyti tik konstitucinių įgaliojimų ribose, gerbdamos kitų valstybės valdžios institucijų teises ir veikdamos kartu su šiomis institucijomis.

1.3.2. Valdžių pusiausvyrą

Teisinėje literatūroje pabrėžiama: „Valdžių padalijimo principo esmė (ne tik modernios politikos ir konstitucionalizmo teorijos, bet ir šios koncepcijos „klasikos“ požiūriu) – ne formalus, schematiškas atskirų valdžios šakų galių diferencijuotas išvardijimas, bet visų pirma tam tikras stabdžių

ir atsvarų mechanizmas, garantuojantis jų santykinį autonomiškumą ir pusiausvyrą”⁶.

Taigi susiduriame su valdžių konstitucinės pusiausvyros problema, kuri visada yra demokratinės valdžios organizacijos konstitucinės konstrukcijos centre.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad konstitucinėje praktikoje žinoma įvairių valdžių pusiausvyros institucinio užtikrinimo būdų. Vienas jų, įtvirtintas Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijoje, vadinamas „*checks and balances*” („stabdžių ir atsvarų”) sistema. Tai JAV aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų organizacijos ir funkcionavimo pagrindas⁷.

JAV Konstitucijos „tėvai kūrėjai”, siekdami užtikrinti kiekvienos iš valdžių savarankiškumą, jų tarpusavio kontrolę, numatė, kad kiekvienos valstybės valdžios šakos formavimo šaltiniai yra skirtingi (įstatymų leidžiamosios valdžios – Kongreso – vienus rūmus tiesiogiai renka piliečiai, kitus – valstijų legislaturas (tik JAV Konstitucijos XVII pataisoje nustatyta, kad Senate visos valstijos turi po du senatorius, renkamus jų gyventojų), šalies prezidentą renka rinkikų kolegija, o pastarąją – šalies gyventojai; Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria prezidentas „*patariant ir pritariant*” Senatui; kiekvienos iš šių institucijų įgaliojimų trukmė – skirtinga (Atstovų rūmų nariai renkami dvejiems, senatoriai – šešeriems, prezidentas – ketveriems metams, o Aukščiausiojo Teismo ir Kongreso įsteigtų žemesniųjų teismų teisėjai eina savo pareigas tol, kol jų elgesys nepriešingiškas ir t.t.).

„Stabdžių ir atsvarų” sistemos paskirtis – sukurti tokį mechanizmą, kuris užtikrins kiekvienos valdžios galimybę užkirsti kelią kitos valdžios bandymams pasisavinti jai nepriklausančią valdžią, neteisėtai išplėsti savo galias. Tai galimybė neutralizuoti vienai kitą. Antai įstatymų leidyba – Kongreso funkcija, tačiau ją vykdydamas Kongresas jaučia ir Prezidento, ir Aukščiausiojo Teismo „kvėpavimą”. Prezidento svarbiausia poveikio priemonė šioje srityje – atidedamojo veto teisė. Valstybės vadovo prieštaravimas gali būti įveiktas tik biliams ar rezolucijoms abejuose rūmuose pritarus kvalifikuotai balsų daugumai. Aukščiausiajam Teismui tenka kitoks vaidmuo. Jis, nagrinėdamas konkrečią bylą, Kongreso aktą gali pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai.

Prezidento rankose sutelkta vykdomoji valdžia. Nors jam suteikti didžiuliai įgaliojimai vykdant šią funkciją, jo veiksmus gali kontroliuoti kitos dvi valdžios. Antai Konstitucijoje numatyta tokia efektyvi kontrolės

⁶ *Kūris E.* Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą // *Politologija*. 1998. Nr. 1 (11). P. 44.

⁷ Apie valdžių padalijimo principo įtvirtinimą JAV konstitucinėje sistemoje žr.: *Lafitskij V. I.* Osnovy konstitucionnogo stroja SŠA. Moskva, Norma, 1988. S. 140–191.

priemonė, kaip balsavimas dėl valstybės biudžeto. Spręsdamas klausimą dėl valstybės pajamų ir išlaidų, Kongresas gali iš esmės apriboti prezidento veiklą. Kitas atvejis: į aukščiausias valstybės pareigas prezidentas gali skirti asmenį tik „*patarus ir pritarus*“ Senatui. Ta pati taisyklė galioja ir sudarant tarptautines sutartis, taip pat kitais atvejais. Kongresas gali apkaltos tvarka Prezidentą pašalinti iš pareigų, jei jis apkaltinamas ir nuteisiamas už tėvynės išdavimą, kyšininkavimą ar kitus sunkius nusizengimus.

„Stabdžių ir atsvarų“ sistema užtikrina valdžių stabilumą, palaiko valstybės valdžios institucijų pusiausvyrą. Tai viena iš valstybės valdžios institucijų veiklos teisėtumo užtikrinimo garantijų. Taip teigti leidžia 200 metų JAV konstitucinė praktika.

Europos šalių, kurioms būdinga parlamentinė ir pusiau prezidentinė valdymo forma, konstitucinėje praktikoje žinomos įvairios valdžių savitarpio kontrolės formos. Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad parlamentas – įstatymų leidžiamoji institucija – traktuojama kaip tautos atstovybė, tautai atstovaujanti institucija. Todėl, atrodytų, niekas negali atsverti įstatymų leidžiamosios valdžios. Neatsitiktinai XIX–XX a. sandūros konstitucinės teisės autoritetas A. V. Dicey tvirtino, kad „Parlamentas pagal Anglijos Konstituciją turi teisę priimti arba panaikinti bet kokį įstatymą; be to, joks asmuo ar institucija pagal Anglijos teisę neturi teisės pažeisti ar nevykdyti parlamento priimtų teisės aktų“⁸. Bet šis teiginys nereiškia valdžių padalijimo paneigimo. Parlamentinei ar pusiau prezidentinei valdymo formai būdinga specifinės valdžių pusiausvyros užtikrinimo priemonės. „Lankstaus“ valdžių padalijimo sistemose įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių pusiausvyra atspindi vykdomosios valdžios teisę paleisti parlamentą ir parlamento teisę pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe. Tai savitarpio priklausomybė, nes pareikšdamas nepasitikėjimą, įstatymų leidėjas, jei ne provokuoja pirmalaikius parlamento rinkimus, tai bent smarkiai rizikuoja.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad XX a. įsitvirtinus ir sustiprėjus konstituciniam teismui – konstitucinės kontrolės institucijai – įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veikla kontroliuojama ir atitikimo konstitucijai požiūriu. Taip pat pažymėtina, kad vykdomosios valdžios aktų kontrolė yra dar griežtesnė. Teisės aktų hierarchijoje jos priimtiems aktams tenka tik poįstatyminis lygmuo, todėl šie aktai tikrinami, ar atitinka konstituciją ir įstatymus. Tai yra svarbus konstitucinių teismų, administracinių teismų veiklos baras.

Europos šalyse žinomas ir apkaltos institutas, taikomas aukščiausiems valstybės pareigūnams. Neretai apkaltos procesą realizuoja ne tik parlamentas, bet ir konstitucinis teismas (parlamentas pareiškia kaltinimą, o

⁸ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, Eugrimas, 1998. P. 35.

konstitucinis teismas priima sprendimą) ar specialiai sudaryta institucija. Įgyvendinti užsienio politiką taip pat patikima įvairioms valdžioms. Paprastai vykdomoji valdžia sudaro tarptautines sutartis, o parlamentas jas ratifikuoja.

Nors konstitucijoje įtvirtinamas teisminės valdžios nepriklausomybės principas, tačiau tai nepaneigia ir vykdomosios valdžios vaidmens užtikrinant finansines ir materialines teismų funkcionavimo sąlygas, be to, pažymėtina, kad įvairios valdžios neretai dalyvauja formuojant teisėjų korpusą ir t.t.

1.3.3. Valdžių sąveika

Valdžių atskyrimas, savarankiškumas, jų pusiausvyra nereiškia, kad jos visiškai atskirtos, nesusijusios viena su kita jokiais ryšiais. Valstybės valdžios institucijų savarankiškumas, jų vykdomų funkcijų apibrėžtumas nepaneigia valdžių sąveikos.

Gal ir paradoksas – įgyvendinti savo funkciją konkreti institucija neretai gali tik derindama savo veiksmus su kitomis institucijomis. Todėl kartais net kalbama, kad konstitucijoje yra įtvirtinta „institucinės intervencijos“ galimybė. Atmetę perdėjimus, matyt, turėtume kalbėti apie valstybės valdžios institucijų sąveiką. Institucijų sąveika yra susijusi su valdžių pusiausvyra (t.y. tuo pačiu santykiu akivaizdūs ir sąveikos, ir abipusio poveikio, ir kontrolės aspektai). Tokią sąveiką iliustruotų Lietuvos Respublikos konstitucinio reguliavimo pavyzdžiai: Respublikos Prezidentas turi teisę skirti Ministrą Pirmininką, tačiau šią teisę gali įgyvendinti tik gavęs Seimo pritarimą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 6 p., 84 str. 4 ir 5 p., 92 str. 1 d.); Seimas skiria Aukščiausiojo Teismo teisėjus ir šio teismo pirmininką (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 10 p.), bet tam būtinas Respublikos Prezidento teikimas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 str. 11 p.); Seimas steigia ir panaikina Lietuvos Respublikos ministerijas, tačiau tam reikia Vyriausybės siūlymo (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 8 p.). Dar vienas pavyzdys: Seimui priklauso teisė tvirtinti biudžetą, prižiūrėti jo vykdymą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 14 p.). Tačiau atlikti šią funkciją Seimas gali tik glaudžiai bendradarbiaudamas su Vyriausybe. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 94 str. 4 p. nustatyta, kad Vyriausybė rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį Seimui (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 130 str. nustatyta, kad sudarytą valstybės biudžeto projektą Vyriausybė pateikia Seimui ne vėliau kaip prieš 75 dienas iki biudžetinių metų pabaigos). Valstybės biudžeto projektą svarsto Seimas ir tvirtina įstatymu iki naujų biudžetinių metų pradžios (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 131 str. 1 d.).

Nors kiekviena iš nurodytų valstybės valdžios institucijų turi apibrėžtą funkciją, tačiau viena be kitos jos nepajėgia atlikti savo uždavinių. Vyriausybė pateikia biudžeto projektą Seimui svarstyti, Seimas įstatymu patvirtina biudžetą ir jis tampa svarbiausia Vyriausybės veiklos atrama. Vyriausybė vykdo valstybės biudžetą, o Seimas kontroliuoja biudžeto vykdymą. Regime nuoseklią teisinių veiksmų grandinę, kai vienos valstybės valdžios institucijos funkcijos įgyvendinimas galimas tik kitai valstybės valdžios institucijai veiksmingai atliekant savąsias.

Tą patį, matyt, galėtume pasakyti ir apie kitas valstybės valdžios institucijų veiklos sritis. Imkime įstatymų leidybą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 1 d. nustatyta, kad įstatymų leidybos iniciatyvos teisė priklauso Seimo nariams, Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei. Du pastarieji subjektai, kuriems priklauso įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, atstovauja vykdomajai valdžiai. Didžiąją dalį įstatymų projektų, dažniausiai svarbiausiais klausimais, pateikia būtent Vyriausybė. Įstatymų leidybos procedūroje Seimo statusas Vyriausybei ir Respublikos Prezidentui taip pat numato tam tikrus prioritetus. Antai Seimo statuto 140 str., numato iniciatorių teisę atšaukti įstatymo projektą, o 4 d. įtvirtinta: jei iniciatorių atšauktą įstatymo projektą ne vėliau kaip kitą dieną paremia ir pateikia kitas įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turintis subjektas, įstatymo projektas svarstomas toliau. Tačiau ši nuostata netaikoma įstatymų projektams, kuriuos teikia Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė. Statuto 158 str. 5 d. numatyta: jeigu priimant įstatymą balsuojama dėl mokesčių įstatymo projekto straipsnių ar kitų įstatymų straipsnių, reglamentuojančių mokesčius arba galinčių labai pasikeisti valstybės pajamas, Vyriausybės nariui, Vyriausybės įgaliotam asmeniui pareikalavus, daroma pertrauka iki artimiausios Seimo posėdžio dienos. Statuto 162 str. 2 d. Respublikos Prezidentui, Vyriausybei taip pat suteikta teisė motyvuotu teikimu siūlyti svarstyti įstatymo projektą. Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė pagal Statuto 169 str. 1 d. gali motyvuotu teikimu siūlyti projektą svarstyti ypatingos skubos tvarka ir t.t. Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Respublikos Prezidentas.

Taigi Seimui, kurio svarbiausia funkcija yra įstatymų leidyba, ją įgyvendinant tenka veikti kartu su vykdomąja valdžia.

1.4. Problemos, iškylančios įgyvendinant valdžių padalijimo principą

Vienu balsu tvirtinama, kad griežčiausiai ir nuosekliausiai valstybės valdžia padalinta Jungtinėse Amerikos Valstijose (pagal šios šalies 1787 m. priimtą Konstituciją). „Griežtas“ valdžių padalijimas būdingas apskritai visoms prezidentinėms respublikoms. JAV funkcionuoja trys viena nuo kitos nepriklausomos valdžių sistemos: 1) įstatymus leidžia Kongresas; jį sudaro Atstovų Rūmai ir Senatas; 2) valdymas patikėtas Prezidentui ir jam pavaldiems pareigūnams; 3) teisingumą vykdo teismų sistema; jos viršuje – Aukščiausiasis Teismas. Šios valdžios yra nepriklausomos ir savo funkcijas vykdo savarankiškai. Amerikietiška „stabdžių ir atsvarų“ sistema ne tik padeda padalinti valdžias, bet ir išlyginti jas. Gal todėl JAV istorijoje ir apsieita be konstitucinių krizių, nors valdžių, ypač vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios, susidūrimų pasitaiko.

Jau esame minėję, kad tam tikri valdžių padalijimo ypatumai (t.y. „lankstus“ valdžių padalijimas) būdingi parlamentinei valdymo sistemai (parlamentinėje respublikoje ar parlamentinėje monarchijoje). Joje, kaip ir kiekvienoje konstitucinėje teisinėje valstybėje, užtikrinamas santykinis įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios savarankiškumas ir nepriklausomybė, toliau pusiausvyra tarp jų užtikrinama specifinėmis priemonėmis. Įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios pusiausvyra užtikrinama parlamento galimybe pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe, o valstybės vadovo – skelbti priešlaikinius parlamento rinkimus.

Tam tikrų ypatumų rasime ir pusiau prezidentinėje (mišrioje) respublikoje. Štai Prancūzijos Konstituciją grindžiančioje doktrinoje teigiama, kad valdžių padalijimas nėra jų suskaldymas ir susilpninimas, bet priešingai, turi užtikrinti jų bendradarbiavimą ir kooperaciją – tik tada valstybės valdžia atitiks visuomenės ir asmens interesus; tai ir yra valdžios paskirtis. Pusiau prezidentiniam valdymo modeliui būdinga ir prezidentinės, ir parlamentinės respublikos požymiai. Dabartinėje Prancūzijoje prezidentą renka tauta, jis disponuoja svariais *de jure* ir *de facto* įgaliojimais (teisė paleisti parlamentą, veto teisė, gali skelbti referendumą, karo ir nepaprastosios padėties atvejais vykdo nepaprastuosius įgaliojimus ir t.t.). Vyriausybė yra susijusi ir su prezidentu, ir su parlamentu. Pažymėtina, kad Vyriausybės veiklai, skirtingai nei prezidentinėje respublikoje, būtina parlamento daugumos pasitikėjimas. Kita vertus, nepasitikėjimo Vyriausybei pareiškimą gali lydėti priešlaikiniai Nacionalinio susirinkimo rinkimai. Dvejų rūmų parlamentas yra aukščiausioji įstatymų leidybos institucija. Prancūzijos Respublikos Konstitucija, atskirdama įstatymų leidybos ir reglamentinės valdžios sritis, labai aiškiai riboja įstatyminio reguliavi-

mo sritį. Tai dar vienas prancūziško valdžių padalijimo modelio ypatumas. Įstatymų atitikimą Konstitucijai kontroliuoja Prancūzijos Konstitucinė Taryba. Ji taip pat sprendžia valdžių kompetencijos konfliktus.

1.5. Valdžių padalijimo principas Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekste

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. nustatyta: „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas“. Šia norma, kurios turinys detaliau atskleidžiamas kituose Konstitucijos straipsniuose, įtvirtintas valdžių padalijimo principas.

Konstitucijos 5 str., nustatančio institucijas, vykdančias valstybės valdžią, turinį atskleidžia ir kiti Konstitucijos skirsniai, nustatantys konkrečių valstybės valdžios institucijų organizaciją ir funkcionavimą: V skirsnis „Seimas“, VI skirsnis „Respublikos Prezidentas“, VII skirsnis „Vyriausybė“ ir IX skirsnis „Teismas“. Kiekviename iš šių skirsnių yra apibrėžta valstybės valdžios institucijų kompetencija, joms būdingos funkcijos. Imkime V skirsnio „Seimas“ normas. Konstitucijos 55 str. įtvirtinta, kad Seimą sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys. Jie renkami ketveriems metams remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise slaptu balsavimu. Konstitucijos 67 str., apibrėžiančiame Seimo kompetenciją, nustatyta, kad Seimas leidžia įstatymus, pritaria ar nepitaria Respublikos Prezidento teikiamai Ministro Pirmininko kandidatūrai, pritaria Vyriausybės programai, prižiūri Vyriausybės veiklą, gali reikšti nepasitikėjimą Ministru Pirmininku ar ministru, tvirtina valstybės biudžetą ir prižiūri jo vykdymą, nustato valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus, sprendžia kitus Konstitucijoje numatytus klausimus. Tai tipiški įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos įgaliojimai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos VI skirsnyje „Respublikos Prezidentas“ išdėstomos normos, nustatančios, kad Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas, jis atstovauja valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų. VII skirsnyje „Vyriausybė“ įtvirtinama, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybę sudaro Ministras Pirmininkas ir ministrai; tai vykdomoji tvarkomoji šalies institucija, vykdanči įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus, tvarkanti krašto reikalus, koordinuojanti ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų veiklą, rengianti valstybės biudžeto projektą, vykdanči valstybės biudžetą ir t.t. IX skirsnis „Teismas“ įtvirtina, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ypatinga vieta skiriama konstitucinės kontrolės institucijai – Konstituciniam Teismui (VIII skyrius „Konstitucinis Teismas“).

Jau esame nurodę, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismas ne viename nutarime (1995 m. spalio 26 d., 1995 m. gruodžio 6 d., 1998 m. sausio 10 d., 1998 m. balandžio 21 d. 1999 m. birželio 3 d., 1999 m. liepos 9 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2000 m. spalio 18 d., 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimai), atskleidamas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą valstybės valdžios organizacijos modelį, yra pažymėjęs, kad Konstitucijoje įtvirtintas valdžių padalijimas yra pagrindinis demokratinės teisinės valstybės organizacijos ir veiklos principas. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose nagrinėjo įvairius šio principo elementus: valdžių atskyrimą ir savarankiškumą, jų pusiausvyrą ir sąveiką (šie klausimai aptarti III skyriaus 5 poskyrio skyrelyje „5.3. Valdžių padalijimas“).

2 poskyris

VALSTYBĖS VALDŽIOS INSTITUCIJOS

2.1. Valstybės valdžios institucijų sąvoka

2.2. Valstybės valdžios institucijų sistema, jų struktūra ir kompetencija

2.3. Lietuvos Respublikos valstybės valdžios institucijų sistema

2.1. Valstybės valdžios institucijų sąvoka

Kiekviena valstybė vykdo funkcijas per specialiai tuo tikslu sukurtą valstybės valdžios institucijų sistemą. Nacionalinėje (Lietuvos) doktrinoje, be sąvokos „institucija“, kaip sinonimas lygiagrečiai vartojama sąvoka „organas“. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia tokį sąvokos „organas“ apibrėžimą: „organizacija, įstaiga, atliekanti tam tikrus uždavinius“. Tačiau „Kanceliarinės kalbos patarimuose“ (1998 m.) nurodoma, kad žodis organas traukiasi iš vartosenos, išigali kiti tos pačios reikšmės žodžiai – „institucija, tarnyba“. Kadangi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje vartojama „institucijos“ sąvoka, manytume yra tikslingiau ir mums ją vartoti.

Neabejotina, kad šios valstybės institucijos pasižymi tik joms būdingais bruožais ir savybėmis ir pabrėžia jų priklausomybę tai pačiai grupei. Taigi valstybės valdžios institucijos pasižymi ypatingais bruožais, specifiniais požymiais, kurie išskiria jas iš kitų visuomenės ir valstybės organizacijų.

Konstitucinės teisės mokslas vienareikšmiai skiria požymius, pagal kuriuos galima pažinti valstybės valdžios instituciją. Valstybės valdžios institucijos statusą lemia:

- a) konstitucinis institucijos statusas,
- b) formavimo specifika,
- c) įgaliojimų apimtys,
- d) santykių tarp institucijų ir visuomenės pobūdis.

Konstitucinės teisės doktrinoje dėl šių požymių svarbumo ir subordinacijos yra diskutuojama. Tačiau vienu svarbiausiu valstybės valdžios ir valdymo institucijų požymiu yra vertinami valstybės valdžios įgaliojimai. Valstybės valdžios įgaliojimai pasižymi tik jiems būdingais požymiais. Pirma, tokios institucijos priimti sprendimai yra privalomi visiems piliečiams, pareigūnams ir organizacijoms, kuriems jie skirti. Antra, priimto sprendimo vykdymas yra garantuojamas materialiniu aspektu (pvz., valstybės fondai, valstybės biudžetas). Trečia, priimto sprendimo vykdymas garantuojamas kitokiais metodais ir būdais (įtikinimu, visuomeniniu poveikiu, valstybės prievarta). Tenka pastebėti, kad valstybės valdžios institucijos, vykdydamos jiems pavestas funkcijas, taiko ne vieną, anksčiau minėtą, aspektą, o jų visumą.

Be jau išsakytų požymių, yra ir kitokių, būdingų valstybės valdžios institucijai.

Pirma, valstybės valdžios institucija yra tam tikra organizacija, kolektyvas žmonių, kuriuos jungia tie patys tikslai ir veiklos pobūdis. Tačiau galima situacija, kada valstybės valdžios institucijai gali atstovauti vienas asmuo (pvz., valstybės vadovas – Lietuvos Respublikos, Vokietijos Federacinės Respublikos, Jungtinių Amerikos Valstijų – prezidentas).

Antra, valstybės valdžios institucijos formuojamos griežtai numatyta tvarka.

Trečia, valstybės valdžios institucija yra valstybės įgaliota vykdyti valstybės funkcijas ir užduotis (pvz., valstybės vadovas, parlamentas, vyriausybė, teismai). Ji veikia valstybės vardu ar jos pavedimu.

Ketvirta, valstybės valdžios institucijai teisės normose yra priskirta apibrėžta kompetencija.

Penkta, valstybės valdžios institucija gali vykdyti jai pavestus įgaliojimus tik valstybės nustatyta tvarka.

Šešta, valstybės valdžios institucija yra sudėtinė ir integrali valstybės valdžios institucijų sistemos dalis.

Taigi **valstybės valdžios institucija** yra valstybės įgaliota institucija vykdyti jos užduotis ir funkcijas, jas vykdyti griežtai valstybės nustatyta tvarka.

Demokratinėse valstybėse yra nusistovėję konstituciniai principai, kurių pagrindu yra formuojamos valstybės valdžios institucijos.

Vienas iš svarbiausių principų yra *atstovaujamosios demokratijos* principas. Šis principas numato, kad įstatymų leidžiamoji institucija (Prezidentas – Prancūzijoje, Lenkijoje, Lietuvoje; Ministras Pirmininkas – Izraelyje) yra renkama tiesiogiai, todėl išreiškia tautos valią. Parlamentai yra renkami absoliučioje daugumoje pasaulio valstybių (JAV, Jungtinė Karalystė, Vokietija ir kt.). Tačiau įstatymų vykdomąsias ir teismines institucijas dažniausiai skiria kitos valstybinės valdžios grandys.

Taip pat jau minėtas *valdžių padalijimo* principas yra pamatinis formuojant valstybės valdžios institucijų sistemą. Jos pagrindas yra „stabdžių ir atsvarų“ mechanizmas. Šiuo mechanizmu siekiama subalansuoti įgaliojimus tarp skirtingų valstybės valdžios institucijų taip, kad nė viena negalėtų dominuoti (Apie tai plačiau skaitykite šio skyriaus pirmame poskyryje).

Formuojant valstybės valdžios institucijas, taikomas ir *valstybės valdžios nepartiškumo* principas, kuriuo ribojamos galimybės tam tikriems pareigūnams dalyvauti politinių judėjimų ar partijų veikloje. Tokia praktika yra žinoma ir Lietuvoje. Pvz., Lietuvos Respublikos Prezidentas, Konstitucinio Teismo teisėjai, kitų teismų teisėjai negali dalyvauti politinių partijų ir judėjimų veikloje ir būti jų nariai.

Teisėtumo principas pasireiškia tuo, jog visos valstybės valdžios institucijos, įgaliotieji asmenys privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų.

Viešumo ir atvirumo principas pasireiškia tuo, jog valstybės valdžios institucijos turi viešai informuoti visuomenę apie savo veiklą ir sprendimus, taip pat ir tuo, kad piliečiai turi teisę kritikuoti valstybės valdžios institucijų veiklą.

Kai kuriose valstybėse yra taikomas *federalizmo* principas, kuriuo yra atskiriami federacijos valstybės valdžios institucijų ir jos subjektų įgaliojimai. Tai būdinga Jungtinėms Amerikos Valstijoms, Vokietijos Federacinei Respublikai, Rusijos Federacijai ir kt. Lietuvai kaip unitarinei valstybei šis principas yra nebūdingas.

2.2. Valstybės valdžios institucijų sistema, jų struktūra ir kompetencija

Demokratinės valstybės valdžios institucijos sudaro vieningą sistemą, pasižyminčią tam tikrais požymiais. Tas vieningumas atspindi tautos interesus ir valią. Visų valstybinės valdžios institucijų veiklos tikslas – siekti valstybės gerovės ir ją garantuoti. Vieningumas pasireiškia dar ir tuo, kad visos institucijos veikia ne išsisklaidžiusios, o kartu, glaudžiai bendradarbiaudamos sprendžiant svarbias valstybės problemas. Visos valstybės valdžios institucijos veikia įstatymų nustatyta tvarka. Svarbesnės institucijos aktai (jei jie neprieštarauja Konstitucijai) yra privalomi pavaldžioms ins-

titucijoms. Taigi tarp valstybės valdžios institucijų yra glaudus organizacinis ir teisinis ryšys. Reikia pastebėti, kad valstybės valdžios institucijų sistema nėra nekintama, ji vystosi ir tobulėja kartu su valstybe.

Valstybės valdžios institucijų sistemos vienovė taip pat sudaro galimybę ją skirstyti į skirtingas valstybės valdymo institucijas. Institucijų struktūra ir rūšys pasireiškia, priklausomai nuo valstybės formos, nuo realizuoto valdžių padalijimo modelio. Priklausomai nuo valstybės formos, konstitucinės teisės moksle yra skiriamos tokios valstybės valdžios institucijos:

a) valstybės aukščiausiosios ir vietos valdžios institucijos šalyse su unitarine valstybės sandaros forma (pvz., Prancūzijos Respublikoje Prezidentas, parlamentas, Vyriausybė yra aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos, o departamentų prefektai ir prefektūros – vietų valstybės valdžios institucijos);

b) federacijos ir federacijos subjektų valstybės valdžios institucijos valstybėse su federacine valstybės sandaros forma (pvz., Vokietijos Federacinėje Respublikoje Federalinis Prezidentas, Federalinis Kancleris, Federalinė Vyriausybė, parlamentas yra federacinės valstybės valdžios institucijos, o žemių valstybės valdžios institucijos federacijos subjektų).

Valdžių padalijimo principas numato, kad valstybės valdžios institucijų sistemoje veikia įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teisminės institucijos, kurių visuma sudaro valstybės institucijų sistemos šerdį bet kurioje pasaulio šalyje.

Įstatymų leidžiamajai institucijai, kuriai valdžių padalijimo doktrinos pagrindu yra suteikta įstatymų leidybos teisė, vykdo teisės normų kūrybos funkciją. Ši institucija priima įstatymus, aukščiausiąją teisinę galią (po Konstitucijos) turinčias normas, reguliuojančias svarbiausias visuomeninių santykių sritis. Ši institucija renkama tiesioginiuose ir lygiuose rinkimuose, todėl įgaliota atstovauti tautos interesams. Prisimename, kad šiuolaikiniame pasaulyje labai nevienodai įvardijamos įstatymų leidžiamosios institucijos. Jungtinėse Amerikos Valstijose – Kongresas, Švedijoje – Riksdagas, Ispanijoje – Kortesai, Jungtinėje Karalystėje – Parlamentas, Lietuvoje – Seimas. Tačiau visuotinai vartojama sąvoka „parlamentas“ suprantama kaip bendrinis žodis įstatymų leidžiamajai institucijai apibūdinti. Parlamentų struktūra ir narių skaičius yra skirtingi, kadangi juos lemia gyventojų skaičius, istorinė patirtis ir kiti faktoriai. Parlamentus dažniausiai sudaro vieneri arba dveji rūmai, labai retai – treji rūmai. Dvejų rūmų parlamentai yra būdingi federacinėms valstybėms (Jungtinės Amerikos Valstijos, Vokietijos Federacinė Respublika, Rusijos Federacija), tačiau yra ir unitarinių valstybių (Prancūzija, Lenkija), kurių parlamentus sudaro dveji rūmai. Federacinėse valstybėse aukštesnieji parlamento rūmai atstovauja federacijos subjektų interesams, unitarinėse vals-

tybėse dvejų rūmų parlamentas įsikomponuoja į „*stabdžių ir atsvarų*“ mechanizmą.

Vykdomoji institucija realizuoja valstybės valdžią organizuodama ir garantuodama įstatymų vykdymą. Aukščiausioji vykdomosios valdžios institucija yra vyriausybė (ministrų kabinetas), kuri paskyrimo metu gauna įgaliojimus. Vyriausybės paskyrimo būdą lemia valdymo formos, politinės ir istorinės valstybės tradicijos. Parlamentinėse monarchijose (Jungtinė Karalystė, Švedija, Belgija, Norvegija, Ispanija, Danija), nors vyriausybę skiria parlamentas, tačiau formaliai turi patvirtinti monarchas. Prezidentinėse respublikose (Jungtinės Amerikos Valstijos, Meksika) vykdomąją valdžią formuoja prezidentas. Konstitucinės teisės moksle yra keletas nuomonių dėl prezidento institucijos. Viena nuomonė, kad prezidentas priskiriamas įstatymų vykdomosios valdžios institucijoms; kita – valstybės vadovo institucija yra savarankiška, vienareikšmiai netapatinama su vykdomąja valdžia. Lietuvoje dominuojanti nuomonė yra ta, kad Respublikos Prezidentas yra įstatymų vykdomoji institucija.

Nors skirtingose šalyse vyriausybių funkcijos skiriasi, daugeliui jų būdinga tie patys įgaliojimai. Vyriausybių kompetencijai priklausančius klausimus jau esame aptarę skyriuje „Vykdomoji valdžia“.

Priklausomai nuo kriterijų, pagal kuriuos išskiriama valstybės valdžios institucija, vykdomosioms institucijoms galėtų būti priskirtos ir ministerijos bei kitos centrinės administracijos įstaigos, realizuojančios skirtingų valstybinio gyvenimo sričių valdymą, organizuojančios įstatymų ir kitų norminių aktų vykdymą. Tiesa, jeigu įgaliojimus veikti valstybės vardu vertinsime kaip svarų kriterijų, atspindintį valstybės valdžios institucijas, tai reiktų suabejoti tokio vertinimo pagrįstumu.

Teisminės institucijos realizuoja teisminę valdžią, kuri yra nepriklausoma ir savarankiška. Teisminės institucijos yra specialios valstybės institucijos – teismai. Pagrindinė teismų funkcija yra visų teisės subjektų teisių gynimas, laikantis griežtai reglamentuotos tyrimo formos.

Egzistuoja keletas teisminių institucijų formų. Daugumoje anglosaksų teisinės sistemos šalių egzistuoja vieninga teismų sistema su vieninteliu aukščiausiuoju teismu. Romanų–germanų teisės sistemos valstybėse dažniausiai nėra vieningos teismų sistemos. Čia teismai turi skirtingas veiklos sritis, yra sujungti į atskiras teismines sistemas ir turi nuosavas aukščiausiasias institucijas (administracinės ir bendrosios kompetencijos teismų sistemos).

Bendrosios kompetencijos teismams priklauso baudžiamosios, civilinės, darbo ir panašios bylos. Administraciniai teismai sprendžia piliečių bei valstybės institucijų ginčus valdymo klausimais, susijusiais su piliečių teisių pažeidimais. Taip pat būna ir specializuotų teismų, sprendžiančių tam tikrų subjektų ar problemų bylas (nepilnamečių reikalų ir pan.).

Konstituciniai teismai užima ypatingą vietą. Nors doktrinoje yra diskutuojama dėl konstitucinių teismų vietos, tačiau jų svarba nekelia abejonų. Konstituciniai teismai sprendžia įstatymų atitikimo konstitucijai problemą. Konstituciniai teismai gali turėti ir kitokių funkcijų. Vokietijos Konstitucinis Teismas, be kitų funkcijų, gali spręsti politinės partijos konstitucingumo klausimus. Jungtinėse Amerikos Valstijose konstitucinės justicijos klausimus sprendžia bendros kompetencijos aukščiausieji teismai. Prancūzijoje yra speciali institucija – Konstitucinė Taryba.

Aukščiausiosios teisminės institucijos – aukščiausieji teismai, konstituciniai teismai yra labai svarbi valdžių padalijimo bei „*stabdžių ir atsvarų*“ mechanizmo sistemos dalis. Jie naudojami svarbiais įgaliojimais, galinčiais atsverti ir stabdyti įstatymų leidžiamosios ar įstatymų vykdomosios valdžios sprendimus, kuriems būdinga įgaliojimų viršijimas.

Teismai gali būti formuojami skirtingais būdais. Jie gali būti skiriami arba renkami. Tačiau pasaulyje dažniau teisėjus skiria nei renka. Teismų nepriklausomumas nuo kitų valstybinių institucijų yra garantuojamas tuo aspektu, kad teismai įpareigoti vadovautis tik įstatymu ir sąžine, yra niekam nepavaldūs. Viena svarbiausių teismų nepriklausomumo garantų yra teisėjų nekeičiamumas. Tai garantuojama teisėjavimo termino neribotumu arba ilgu jo laikotarpiu. Taip pat teisėjų imuniteto garantijomis.

Kaip jau buvo minėta, valstybės vadovas yra ypatinga institucija valstybės valdžios institucijų sistemoje. Politinėje praktikoje tai oficialus asmuo, formaliai užimantis aukščiausiąją padėtį valstybės valdžios institucijų sistemoje ir atstovaujantis valstybę vidaus ir užsienio santykiuose. Labiausiai paplitęs prezidento ir monarcho institutas. Pagal tai skiriamos dvi valdymo formos: monarchija ir respublika.

Monarchas (karalius, imperatorius, didysis kunigaikštis) valstybės vadovo postą užima griežtai numatytu sosto paveldėjimo būdu⁹. Tradiciškai monarchas laikomas suvereniu aukščiausiosios valstybinės valdžios atstovu. Konstitucinėse monarchijose monarcho įgaliojimai apriboti konstitucijos ir įstatymų (Jungtinė Karalystė, Ispanija, Japonija, Danija ir t.t.).

Prezidentas kaip valstybės vadovas renkamas ribotam laikotarpiui. Prezidentas gali būti išrinktas tiesiogiai tautos (Lietuva, Prancūzija). Taip pat prezidentą gali rinkti parlamentas (Latvija), speciali rinkikų kolegija (Jungtinės Amerikos Valstijos). Dažniausiai prezidento įgaliojimų apimtys nepriklauso nuo išrinkimo būdo.

Valstybės vadovo institutas yra svarbus tuo, kad būtent valstybės vadovas koordinuoja kitų valstybės valdžios institucijų veiklą, išreiškia ir gina visos visuomenės interesus, yra nacionalinio suvereniteto garantas.

⁹ Žr.: Alder J. Constitutional and administrative law. London, 1997.

Tačiau valstybės vadovo įgaliojimų apimtys yra labai nevienodos, jos priklauso nuo valstybių istorinės, politinės patirties.

Be išvardytų valstybės valdžios institucijų, šių institucijų grupei gali būti priskirtos ir kitos institucijos. Tai gali būti kontroliuojančios, priežiūrą vykdančios institucijos. Ispanijoje tokioms institucijoms priskiriama prokuratūra, Italijoje – finansinės kontrolės institucijos.

2.3. Lietuvos Respublikos valstybės valdžios institucijų sistema

Lietuvos Respublika savo veiklą vykdo per valstybės institucijų sistemą. Išskirdami valstybės valdžios institucijas Lietuvos Respublikoje, vadovausimės koncepcija, jog šias institucijas apibūdina du požymiai: *a) įgaliojimai veikti valstybės vardu ir b) valdingi įgaliojimai.*

Šių institucijų teisinių įgaliojimų apimtys ir tarpusavio bendradarbiavimo principai yra nustatyti Konstitucijos, įstatymų, Prezidento dekretų, Vyriausybės nutarimų, Konstitucinio teismo sprendimų bei kitų norminių aktų. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. įtvirtina, kad „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismai”.

Valstybės valdžios institucija Lietuvos Respublikoje gali būti pilietis arba piliečių kolektyvas, kuris formuojamas valstybės nustatyta tvarka ir naudojasi valdingais įgaliojimais vykdyti jam valstybės pavestas funkcijas.

Lietuvos Respublikos valstybės valdžios institucijų visuma sukuria vieningą sistemą. Valstybės valdžios institucijų sistemą sudaro Respublikos Prezidentas (valstybės vadovas – vykdomoji valdžia), Seimas (įstatymų leidžiamoji valdžia), Vyriausybė (vykdomoji valdžia), Valstybės kontrolė, Konstitucinis Teismas, Aukščiausiasis Teismas, kiti teismai, prokuratūra.

Lietuvos Respublikoje savo funkcijas valstybės valdžios institucijos realizuoja valdžių padalijimo principu. Todėl institucijų sistemą sudaro įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji bei teisminės valdžios. Kiekviena iš jų sudaro tam tikrą vieningos Lietuvos Respublikos valdžios posistemę.

Lietuvos Respublikoje įstatymų leidžiamoji institucija yra Seimas. Seimą renka tauta tiesioginiuose ir slaptuose rinkimuose. Parlamentas yra vienintelė institucija, leidžianti įstatymus. Savo sprendimais Seimas išreiškia visos tautos interesus. Įstatymų leidžiamosios institucijos Seimo sprendimai yra privalomi (plačiau Seimo įgaliojimai įvardyti skyriuje „Lietuvos Respublikos Seimas”).

Vyriausybė yra svarbiausia vykdomoji institucija. Svarbią vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje užima Lietuvos Respublikos Preziden-

tas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 77 str.). Tačiau pagal savo įgaliojimų apimtį Respublikos Prezidentą reikėtų priskirti vykdomosios valdžios institucijų grupei. Vyriausybę sudaro Ministras Pirmininkas ir ministrai (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 91 str.). Ministrai vadovauja atitinkamos srities ministerijoms, kurios vykdo joms pavestas funkcijas.

Ministrą Pirmininką Seimo pritarimu skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas; ministrus skiria ir atleidžia Ministro Pirmininko teikimu Respublikos Prezidentas. Valstybės kontrolė taip pat gali būti priskirta valstybės valdžios institucijų sistemai, nes ši institucija yra įgaliota veikti valstybės vardu ir turi valdingus įgaliojimus.

Teisės teorijoje vykdomoji valdžia gali būti skirstoma į bendros (atsakinga už didumą vykdomajai valdžiai būdingų funkcijų) ir specialios (atsakinga už tam tikrą sritį) kompetencijos.

Teisminę valdžią sudaro Aukščiausiasis Teismas, Apeliacinis Teismas, administraciniai bei kiti teismai. Doktrinoje yra diskutuojama dėl Konstitucinio Teismo vietos valdžios institucijų sistemoje (viena nuomonė: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas priskiriamas teisminės valdžios grandžiai; kita: šis teismas išskiriamas iš bendrosios teisminės valdžios dėl Konstitucinio Teismo išskirtinės padėties ir įgaliojimų). Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102 str.). Kadangi Konstitucinis Teismas konstitucinės justicijos problemose yra paskutinioji instancija, jo svarba nacionaliniame „*stabdžių ir atsvarų*“ mechanizme yra neabejotina.

Lietuvos Respublikoje teisingumą vykdo tik teismai. Ši fundamentali nuostata yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (109 str.). Teisingumas vykdomas įstatymų griežtai numatyta procedūra. Visi teismai yra nepriklausomi ir vykdo teisingumą vadovaudamiesi tik įstatymu. Aukščiausioji ir galutinė institucija civilinėse ir baudžiamosiose bylose yra Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. Administracinio pobūdžio problemoms tokia instancija yra Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Lietuvos Respublikos Konstitucija (111 str.) numato galimybę steigti specializuotus teismus, sprendžiančius tik tam tikros rūšies visuomeninių santykių bylas. Tai gali būti darbo, šeimos ir kitokių kategorijų byloms nagrinėti įsteigti teismai. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucija imperatyviai įtvirtina, kad „Teismai su ypatingais įgaliojimais taikos metu Lietuvos Respublikoje negali būti steigiami“. Ši nuostata garantuoja, kad neatsiras teismų, kurių veiklos principai nesiderina su teisės ir teisingumo principais, ir kad bus garantuotos žmogaus teisės.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos IX skirsnyje „Teismas“ yra minima prokuroro institucija. Įtvirtinta, kad „Valstybinį kaltinimą baudžia-

mosiose bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja prokurorai” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str.). Taigi prokuroras yra pareigūnas, kuris baudžiamosiose bylose, palaikydamas kaltinimą, tai daro *valstybės* vardu. Nors prokuratūra veikia savarankiškai ir į jos veiklą negalima kištis, tačiau valdžių padalijimo principo aspektu ši institucija yra labiausiai susijusi su teismine valdžia. Nors teisingumą vykdo tik teismas, prokuratūra yra ta institucija, kuri savo veikla padeda teismui tiriant bylas nepadaryti klaidos. Kartais teisi-
nėje literatūroje prokuratūra yra vadinama valstybės valdžios institucija su ypatinguoju statusu¹⁰. Tačiau manytume, kad vertinant Lietuvos Respublikos prokuratūrą kaip valstybės valdžios instituciją reikėtų vengti sąvokos „*ypatinga*”, kadangi ji veikia griežtai Konstitucijos, įstatymų ir kitų norminių aktų pagrindu ir negali jų ignoruoti. Lietuvos Respublikos įstatymuose yra numatyta galimybė apskusti prokuratūros veiksmus, jei asmuo mano, kad buvo pažeisti įstatymai ar kiti teisės aktai. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją prokurorų skyrimo tvarką ir statusą nustato įstatymas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. balandžio 21 d. nutarimu nustatė, kad Lietuvos Respublikos Seimas, keisdamas įstatymus, gali įtakoti institucijų tarpusavio santykių turinį ir kad tai nepažeidžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Konstitucinis Teismas nustatė, kad dėl prokuroro skyrimo tvarkos Seimas galėjo keisti įstatymus, jeigu pastarieji neprieštarauja Konstitucijai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 str. pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. vasario 25 d. nutarimo „Dėl V. Nikitino atleidimo iš generalinio prokuroro pareigų” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Kaip jau buvo minėta, Valstybės kontrolės institucija taip pat priskirtina prie valstybės valdžios institucijų. Valstybės kontrolės įstatymo 2 str. numato, jog Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė yra Lietuvos Respublikos Seimui atskaitinga aukščiausioji ekonominės finansinės kontrolės valstybės institucija, prižiūrinti, ar teisėtai valdomas ir naudojamas valstybės turtas ir vykdomas valstybės biudžetas. Tad mūsų pasirinktųjų formaliųjų kriterijų aspektu šią instituciją galima priskirti valstybės valdžios institucijoms.

¹⁰ *Baglaj M. V.* Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federaciji. Moskva, 1998. S. 337.

XII skyrius

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

- 1 poskyris. Seimas kaip atstovaujamoji valstybės valdžios institucija*
- 2 poskyris. Seimo nario teisinis statusas*
- 3 poskyris. Seimo struktūra*
- 4 poskyris. Seimo kompetencija. Apkalta kaip parlamentinė procedūra*

1. Šiame vadovėlio skyriuje nagrinėjama Lietuvos Respublikos Seimo – įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos – teisinė padėtis.

2. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, Seimas yra atstovaujamoji valstybės valdžios institucija, kurią sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys – renkami ketveriems metams vadovaujantis lygia, tiesiogine rinkimų teise, slaptai balsuojant.

3. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, Seimas leidžia įstatymus, prižiūri Vyriausybės veiklą, tvirtina biudžetą ir prižiūri jo vykdymą, sprendžia kitus Konstitucijoje numatytus klausimus. Seimo struktūrą ir darbo tvarką nustato Seimo statutai; jis turi įstatymo galią.

1 poskyris

SEIMAS KAIP ATSTOVAUJAMOJI VALSTYBĖS VALDŽIOS INSTITUCIJA

1.1. Lietuvos Seimo istorinė raida

1.2. Seimas – atstovaujamoji valstybės valdžios institucija

1.3. Seimo rinkimų tvarka. Pirmalaikiai Seimo rinkimai

1.1. Lietuvos Seimo istorinė raida

Lietuvos Seimo istorija prasideda nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochos. Tai buvo valstybės valdžios institucija. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Seimas rinkosi į suvažiavimus (sesijas), kurias šaukė Didysis Kunigaikštis, o per tarpuvaldį – Ponų Taryba. Lietuvos Statutas (1566 m.) išplėtė Seimo kompetenciją. Seimas tapo aukščiausiaja įstatymų leidybos ir valstybės valdžios institucija, kurią sudarė Didysis Kunigaikštis, Ponų Tarybos nariai bei kunigaikščiai ir apskrityse išrinkti bajorų atstovai. Po Liublino unijos (1569 m.) atsiradus jungtinei Lietuvos ir Lenkijos valstybei, atskiri valstybių seimai buvo panaikinti ir sukurtas bendras Seimas. Tokia padėtis išliko iki jungtinės Lenkijos–Lietuvos valstybės žlugimo (1795 m.).

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos nepriklausomybės paskelbimo akte buvo skelbiama, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas. 1920 m. balandžio mėnesį Lietuvoje buvo išrinkta atstovaujamoji institucija (Steigiamasis Seimas), kuri po ilgo istorinio laikotarpio turėjo visos Lietuvos tautos mandatą. Vienas svarbiausių Steigiamojo Seimo priimtų teisės aktų buvo 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Pagal šią Konstituciją Seimas buvo vienerių rūmų, ir buvo renkamas trejų metų laikotarpiui. Parlamentinė respublika – tai Lietuvos valdymo forma, kuri buvo įtvirtinta 1922 m. Konstitucijoje. Todėl Seimas ne tik leido įstatymus, bet ir rinko Respublikos Prezidentą bei kontroliavo Ministrų kabinetą. Pastarasis negalėjo veikti neturėdamas Seimo pasitikėjimo.

Pirmasis Lietuvos Respublikos Seimas buvo išrinktas 1922 m. spalio mėnesį, antrasis 1923 m. gegužės mėnesį¹. 1926 m. gegužės mėnesį išrinktas trečiasis Seimas buvo paskutinis, išrinktas vadovaujantis 1922 m. Konstitucija. 1927 m. gruodžio 17 d. prasidėję politiniai ir teisiniai pasikeitimai siaurino Seimo kaip atstovaujamosios institucijos reikšmę. Ketvirtasis Lietuvos Respublikos Seimas buvo išrinktas 1936 m., galiojant naujai 1928 m. Konstitucijai. 1938 m. Konstitucija iš esmės nepakeitė Seimo įgaliojimų (lyginant su 1928 m. Konstitucija), paversdama jį labiau reprezentaciniu, patariamuoju.

1991 kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas – atstausi Lietuvos nepriklausomybę priėmė Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą (Konstitucija), pagal kurio 78 str. 1 d. aukščiausioju Lietuvos Respublikos valstybės valdžios organu (sąvoka „organas“ buvo vartojama Laikina-

¹ Steigiamasis Seimas yra nenumeruojamas, todėl 1922 m. spalio mėnesį išrinktas Seimas pradeda Lietuvos Respublikos Seimų numeraciją.

jame Pagrindiniame Įstatyme) buvo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Ši atstovaujamoji institucija turėjo plačius įgaliojimus skiriant ir kontroliuojant vykdomąją valdžią. Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo – įgaliojimų apimtys, veiklos praktika suteikia galimybę tuo metu egzistavusią valdymo formą vertinti kaip artimą „susirinkimo valdymo sistemai“. Joje valstybės valdžios centras yra atstovaujamoji institucija, iš esmės nukreipianti tam tikra linkme visą valstybės struktūrą veiklą. To meto Lietuvos valdymo sistemą vadinti parlamentine respublika, kai šalies Konstitucijoje – Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme – nebuvo įtvirtinta visų valdžios padalijimo elementų, būtų netikslu. Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos „Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas“ atsirado jau pasibaigus įgaliojimams. 1990–1992 m. atstovaujamoji institucija vadinosi Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Tačiau Lietuvos Respublikos Seimas, įvertinęs Aukščiausiosios Tarybos veiklos turinį, nusprendė, kad pavadinimas „Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas“ tiksliau išreiškia šios institucijos veiklos kryptis.

1992 m. spalio m. 25 d. Lietuvos Respublikos piliečiai referendume pritarė naujai valstybės Konstitucijai. Pagal šios, 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos, reikalavimus buvo išrinkti trys (1992 m., 1996 m., 2000 m.) Seimai.

1.2. Seimas – atstovaujamoji valstybės valdžios institucija

Lietuvos Respublikos Konstitucija numato, jog Seimas yra viena iš institucijų, vykdančių valstybės valdžią. Seimo įgaliojimams Konstitucijoje yra skirtas V skirsnis. Tai savarankiška valdžių padalijimo doktrinos požiūriu institucija. Parlamento kaip valdžios institucijos nepriklausomumas yra demokratijos garantija. Todėl Lietuvos parlamentas – vienintelė institucija, turinti įgaliojimus įstatymams kurti. Parlamentas nepavaldus jokiai vykdomosios valdžios kontrolei. Parlamentas pats nustato savo vidaus struktūrą ir veiklos procedūrą. Svarbu tai, kad niekas negali kištis į Seimo svarbiausią teisę – kurti įstatymus – aukščiausios juridinės galios norminius aktus. Tuo pasireiškia akivaizdus parlamento išskirtinumas.

Tačiau Seimui priskirti įstatymų leidybos įgaliojimai nėra absoliutūs. Pirmiausia Seimas yra saistomas Konstitucijos. Be to, šie įgaliojimai yra ribojami tokio instituto kaip referendumas. Dalį Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų galima keisti tik referendumu. Taip pat Konstitucinis Teismas turi galimybę pripažinti Seimo priimtą įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai. Respublikos Prezidentas naudojasi veto teise bei turi įgaliojimus, esant Konstitucijoje numatytiems aplinkybėms, paskelbti

pirmalaikius Seimo rinkimus. Šie apribojimai pasireiškia kaip valdžių padalijimą garantuojančio „*stabdžių ir atsvarų*“ mechanizmo dalis.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55 str. skelbia, jog „Seimą sudaro Tautos atstovai...“. Tad parlamentas, vykdydamas Konstitucijos suteiktus įgaliojimus, vykdo ir Tautos atstovaujамąją funkciją. Kaip atstovaujamoji institucija Seimas tampa Tautos (visų piliečių) valios ir interesų reiškėju. Tautos atstovavimas garantuojamas demokratinės rinkimų sistemos ir principų. Tautos atstovavimo nereikėtų suprasti tiesiogiai, jog nuo išrinkimo momento Seimo nariai nustoja būti savo rinkėjų atstovai, o tampa Tautos atstovais. Tačiau esant prieštaravimui tarp rinkėjų ir Tautos (nacionalinių) interesų, parlamento narys prioritetu turėtų suprasti pastaruosius. Todėl tokia doktrina griežtai nereikalauja iš parlamento nario vykdyti priešrinkiminiuos pažadus ir nenumato deputatų atšaukimo mechanizmo. Išrinktas Seimo narys yra laisvas balsuodamas bet kuriuo klausimu. Laisvo mandato esmė – Tautos atstovo laisvė įgyvendinti jam suteiktas teises ir pareigas nevaržant šios laisvės rinkėjų priesakais, jį iškėlusią partijų ar organizacijų politiniais reikalavimais, nepripažįstant teisės atšaukti Seimo narį. Kiekvienas Seimo narys atstovauja visai Tautai, taigi visi parlamento nariai yra Tautos atstovybė. Seimo narių teisių negalima diferencijuoti, negalima jiems nustatyti nevienodų galimybių dalyvauti Seimo darbe. Ne tuo yra pažeidžiamas esminis atstovaujamosios institucijos principas – parlamento narių lygybė – vadinasi, tokiu atveju nebūtų galimybių Seime atstovauti visai Tautai, reikšti jos interesus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto II dalies 5 skirsnio 25 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“).

1.3. Seimo rinkimų tvarka. Pirmalaikiai Seimo rinkimai

Lietuvos Respublikos Seimą sudaro 141 Seimo narys. Nariai renkami ketveriems metams vadovaujantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu. Seimas laikomas išrinktu, kai išrinkta ne mažiau kaip 3/5 Seimo narių. Lietuvoje Seimo rinkimų įstatymas numato mišrią rinkimų sistemą. Vienmandatėse rinkimų apygardose (atsižvelgiant į administracinę teritorinę Lietuvos Respublikos padalijimą ir gyventojų skaičių) mažoritarinės rinkimų sistemos pagrindu išrenkamas 71 Seimo narys, o proporcinės – likusieji 70 parlamento narių.

Rinkimus rengia trijų pakopų rinkimų komisijų sistema: Vyriausioji rinkimų komisija, Apygardų rinkimų komisijos ir Apylinkių rinkimų komisijos. Dvi pastarosios komisijos skiriamos tik rinkimų laikotarpiui. Įstatyme yra numatytas demokratinis rinkimų komisijų sudarymo principas.

Visos politinės partijos ir visuomeniniai politiniai judėjimai, dalyvaujantys rinkimuose, turi teisę būti vienodai atstovaujami visų pakopų rinkimų komisijose. Vienmandatėse ir daugiamandatėse rinkimų apygardose kandidatus į Seimo narius turi teisę kelti visos politinės partijos, įregistruotos įstatymų numatyta tvarka. Daugiamandatėje rinkimų apygardoje politinėms partijoms, visuomeniniams politiniams judėjimams bei koalicijoms reikia pateikti sąrašus, kuriuose turi būti įrašyta ne mažiau kaip 20 kandidatų. Tuo pačiu metu šie asmenys gali kelti savo kandidatūras vienmandatėse rinkimų apygardose. Likus ne mažiau kaip 30 dienų iki rinkimų, Vyriausioji rinkimų komisija paskelbia vienmandatėse apygardose iškeltų kandidatų pavardes, taip pat rinkimuose dalyvaujančių partijų, visuomeninių politinių judėjimų bei koalicijų sąrašus. Įstatymas numato griežtus elgesio reikalavimus partijoms ir kitoms institucijoms rinkimų kampanijos metu. Kadangi Seimo rinkimų įstatymas numato mišrią rinkimų sistemą, tai kiekvienas rinkėjas gauna du biuletenius: vienmandatės ir daugiamandatės. Siekiant sudaryti galimybes didesniajam piliečių skaičiui realizuoti pilietinę teisę, Seimo rinkimų įstatymas numato galimybę balsuoti paštu.

Nustatant Seimo rinkimų rezultatus vienmandatėse apygardose, rinkimai laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo daugiau nei 40 proc. rinkėjų, įrašytų į tos apygardos rinkėjų sąrašus. Išrinktu laikomas kandidatas, gavęs daugiau nei pusę dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu vienmandatėje apygardoje nė vienas iš kandidatų negavo visų rinkėjų daugumos balsų, ne vėliau kaip per dvi savaites turi būti rengiamas pakartotinis; jame dalyvauja du daugiausia balsų gavę kandidatai. Daugiamandatėje apygardoje rinkimai laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo daugiau nei 25 proc. visų rinkėjų. Seimo rinkimų įstatymas numato užtveriamąjį barjerą. Tik partijos, surinkusios daugiau nei 5 proc., o koalicijos – 7 proc. rinkėjų balsų, gali dalyvauti mandatų dalybose. Užtveriamuoju barjeru siekiama darbingo parlamento eliminuojant smulkias partijas. Kvota (balsų skaičius vienam mandatui gauti) apskaičiuojama: daugiamandatėje apygardoje surinktus rinkėjų balsus (už mandatų paskirstyme dalyvaujančius sąrašus) padalijus iš 70 (viso deputatų skaičiaus, renkamo daugiamandatėje apygardoje). Taikant kvotų metodą, mandatai paskirstomi proporcingai partijų ar koalicijų gautų balsų skaičiui.

Seimo nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris nesusijęs priesaika ar pasižadėjimu su užsienio valstybe ir rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 25 metų bei nuolat gyvena Lietuvoje. Seimo nariais negali būti renkami asmenys, nebaigę atlikti bausmės pagal teismo paskirtą nuosprendį, taip pat asmenys, teismo pripažinti neveiksniais.

Eiliniai Seimo rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš du mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki pasibaigiant Seimo narių įgaliojimųms.

Eilinius Seimo rinkimus skelbia Respublikos Prezidentas.

Pirmalaikiai Seimo rinkimai gali būti skelbiami Seimo nutarimu, priimtu ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Taip pat pirmalaikius Seimo rinkimus gali skelbti ir Respublikos Prezidentas Konstitucijos numatytais atvejais (žr. Respublikos Prezidento įgaliojimai).

2 poskyris

SEIMO NARIO TEISINIS STATUSAS

2.1. Seimo nario įgaliojimų įgijimas ir pasibaigimas

2.2. Seimo nario teisės ir pareigos

2.3. Seimo nario veiklos garantijos

2.1. Seimo nario įgaliojimų įgijimas ir pasibaigimas

Seimo nariu gali būti išrinktas Lietuvos Respublikos pilietis, ne jaunesnis kaip 25 metų, nuolat gyvenantis Lietuvoje. Seimo narių įgaliojimų laikas pradedamas skaičiuoti nuo tos dienos, kai naujai išrinktas Seimas susirenka į pirmąjį posėdį. Nuo šio posėdžio pradžios baigiasi anksčiau išrinktų Seimo narių įgaliojimų laikas. Pažymėtina tai, kad išrinktas Seimo narys visas Tautos atstovo teises įgyja tik po to, kai Seimo posėdyje prisiekia būti ištikimas Lietuvos Respublikai. Priesaika yra asmens iškilmingas bei tvirtas pasižadėjimas priiinti jį saistančias pareigas ir jas vykdyti arba pažadas sakyti tiesą, paprastai kreipiantis ir į Dievą. Tarp priesaikos ir pasižadėjimo nedaroma esminių skirtumų, tos sąvokos traktuojamos kaip beveik vienareikšmės. Tiesa, tam tikrų skirtumų galima aptikti, jeigu kreipsime dėmesį į formos dalykus. Antai priesaika yra apibūdinama kaip iškilmingas ir tvirtas pasižadėjimas. Seimo rinkimų įstatymo 38 str. 4 d. ginčijama nuostata išdėstyta taip: „Asmenys, kurie yra davę kitų valstybių piliečio priesaiką, turi raštu jos atsakyti ir nurodyti anketoje, kaip ir kada jie tai padarė”. Cituota nuostata yra skirta šiai Konstitucijos 56 str. 1 d. normai sukonkretinti: „Seimo nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris nesusijęs priesaika ar pasižadėjimu užsienio valstybei [...]” (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 straipsnio 4 dalies ir Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 36 straipsnio 4 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos

Konstitucijai”).

Neprisiekęs Seimo narys neturi šio statuto antrame skirsnyje nustatytų teisių, nesinaudoja šio statuto trečiame skirsnyje numatytu veiklos apūpinimu bei garantijomis ir negauna Seimo nario atlyginimo. Seimo narys, eidamas pareigas, vadovaujasi Konstitucija, valstybės interesais, savo sąžine ir negali būti varžomas jokių mandatų. Taigi Seimo narys, nors ir priklausydamas politinei frakcijai, neprivalo balsuoti prieš savo valią.

Nuo naujai išrinkto Seimo pirmojo posėdžio pradžios baigiasi buvusio Seimo narių įgaliojimai.

Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, kai:

- 1) pasibaigia įgaliojimų laikas arba susirenka į pirmąjį posėdį pirma-laikiuose rinkimuose išrinktas Seimas;
- 2) jis miršta;
- 3) jis atsistatydina raštišku pareiškimu;
- 4) teismas pripažįsta jį neveiksniu;
- 5) Seimas panaikina jo mandatą apkaltos proceso tvarka;
- 6) rinkimai pripažįstami negaliojančiais arba šiurkščiai pažeidžiamas Seimo rinkimų įstatymas;
- 7) jis pereina dirbti arba per 3 mėnesius neatsisako darbo, nesuderinamo su šio statuto 6 str. reikalavimais;
- 8) jis netenka Lietuvos Respublikos pilietybės.

2.2. Seimo nario teisės ir pareigos

Seimo narys turi teisę Seimo statuto nustatyta tvarka:

- 1) balsuoti dėl visų svarstomų klausimų Seimo, komiteto ir komisijos, kurių narys jis yra, posėdžiuose;
- 2) rinkti ir būti išrinktas į bet kurias pareigas Seime;
- 3) dalyvauti diskusijoje visais svarstomais klausimais, žodžiu ir raštu pateikti pasiūlymus, pastabas, pataisas;
- 4) perduoti posėdžio pirmininkui nepasakytos savo kalbos tekstą, kad šis būtų įrašytas į posėdžio stenogramą;
- 5) siūlyti Seimui svarstyti klausimus;
- 6) rengti ir teikti svarstyti Seimui įstatymų bei kitų teisės aktų projektus, taip pat teikti pasiūlymus dėl įstatymų, kurie turi būti svarstomi Seime;
- 7) Seimo posėdžiuose klausti pranešėjų ir papildomų pranešėjų;
- 8) daryti pareiškimus, sakyti replikas, kalbėti dėl balsavimo motyvų, teikti pasiūlymus dėl posėdžio vedimo tvarkos, procedūros;
- 9) tiesiogiai ar per padėjėją gauti užregistruotų įstatymų projektų, įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų, Seimo Pirmininko, Seimo valdybos ir

Seniūnų sueigos sprendimų ir jų projektų bei Vyriausybės rengiamų teisės aktų projektų, taip pat kitų valstybės valdžios ir valdymo institucijų priimtų nutarimų bei valstybės tarnybos pareigūnų teisės aktų kopijas;

10) dalyvauti visų Seimo komitetų ir komisijų posėdžiuose, taip pat Vyriausybės posėdžiuose, prirėikus dalyvauti valstybės valdžios ir valdymo institucijų posėdžiuose, kuriuose svarstomi jo pateikti klausimai, taip pat, iš anksto pranešęs, stebėti kitus posėdžius, kuriuose svarstomi jį dominantys klausimai, išskyrus susijusius su valstybės paslaptimi, kurių svarstymo tvarką nustato įstatymai;

11) kreiptis su paklausimais į Vyriausybės narius, kitų valstybės institucijų vadovus, pateikti jiems, taip pat Seimo pareigūnams klausimų;

12) kartu su kitais Seimo nariais:

- a) teikti įstatymo projektą dėl Konstitucijos keitimo,
- b) inicijuoti apkaltą,
- c) pradėti nepasitikėjimo, interpeliacijos procedūras,
- d) šaukti neeilinę Seimo sesiją ir neeilinį posėdį,
- e) kreiptis į Konstitucinį Teismą,
- f) kitaip veikti pagal šio statuto nuostatas.

Seimo statuto 10 str. numato, kad parlamento nariai privalo dalyvauti Seimo posėdžiuose iš anksto numatytų balsavimų metu. Šios pareigos vykdymą kontroliuoja Etikos ir procedūrų komisija. Ji nedalyvavusiems numatytuose balsavimuose Seimo nariams įstatymo nustatyta tvarka gali sumažinti atitinkamo mėnesio atlyginimą. Etikos ir procedūrų komisijai nutarus, tokių Seimo narių pavardės gali būti skelbiamos spaudoje.

Be to, kiekvienas Seimo narys, išskyrus tuos, kurie išrinkti į Seimo valdybą, privalo būti kurio nors komiteto narys. Seimo narys turi nuolat susitikinėti su rinkėjais. Seimo nario pareigos, išskyrus jo pareigas Seime, nesuderinamos su jokiais kitomis pareigomis valstybės įstaigose ir organizacijose, taip pat su darbu verslo, komercijos bei kitose privačiose įstaigose ar įmonėse. Lietuvoje realizuotas valdžių padalijimo principas numato, jog Seimo narys gali būti skiriamas Ministru Pirmininku ar ministru. Tačiau Seimo nario pareigos, išskyrus jo pareigas Seime, nesuderinamos su jokiais kitomis pareigomis valstybės įstaigose ir organizacijose, taip pat su darbu verslo, komercijos bei kitose privačiose įstaigose ar įmonėse. Savo įgaliojimų metu Seimo narys atleidžiamas nuo pareigos atlikti krašto apsaugos tarnybą.

2.3. Seimo nario veiklos garantijos

Seimo nariui nekliudomai realizuoti jam suteiktus įgaliojimus Seimo statute numatytos garantijos. Seimo narys turi teisę nekliudomai lankytis

visose įmonėse, įstaigose ir organizacijose. Už Seimo nario teisėtų reikalavimų nevykdymą kaltam pareigūnui įstatymų numatyta tvarka gali būti skiriama drausminė nuobauda, jis gali būti atleistas iš pareigų.

Seimo nario asmuo neliečiamas. Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip varžoma jo laisvė, išskyrus atvejus, kai jis užtinkamas nusikaltimo vietoje. Seimo narys, eidamas pareigas, vadovaujasi Konstitucija, valstybės interesais, savo sąžine ir negali būti varžomas jokių mandatų.

Be *imuniteto*, Seimo narys naudojasi *indemnitetu* teise. Vadinasi, Seimo narys negali būti persekiojamas už balsavimą ar kalbas Seime. Tačiau už asmens įžeidimą ar šmeižtą jis gali būti traukiamas atsakomybėn bendra tvarka. Kaip jau buvo minėta, Seimo nario mandatą panaikinti galima tik apkaltos proceso tvarka. Tai sudėtinga procedūra, numatanti išskirtines Seimo nario veiklos garantijas, kurių kitų šalių parlamentų nariai neturi.

3 poskyris

SEIMO STRUKTŪRA

3.1. Seimo struktūriniai padaliniai

3.2. Seimo Pirmininkas

3.3. Seimo valdyba

3.4. Seimo komitetai ir komisijos

3.5. Seniūnų sueiga

3.6. Seimo kancleris

3.7. Seimo frakcijos

3.1. Seimo struktūriniai padaliniai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 76 str. nustatyta, kad Seimo struktūrą ir darbo tvarką nustato Seimo statutas. Vadinasi, Seimui suteikta teisė pačiam nustatyti savo struktūrą ir darbo tvarką. Atsižvelgiant į Seimo kaip įstatymų leidybos valdžios konstitucinį statusą turinčios institucijos tikslus, turi būti sukurta tokia Seimo struktūra ir demokratiniais principais pagrįsta darbo tvarka, kad šalyje esant bet kokiai situacijai, Tautos atstovybė galėtų konstruktyviai, efektyviai ir nepertraukiamai įgyvendinti aukščiausiąją suverenią Tautos galią (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Sei-

mo statuto II dalies 9, 9(3), 9(6), 10 ir 10(1) straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Parlamento darbui ir posėdžiams vadovauja *Seimo Pirmininkas* ir jo pavaduotojai, kurių negali būti daugiau kaip penki. Įstatymų projektams nagrinėti ir kitiems Konstitucijoje numatytiems dokumentams rengti Seimas iš savo narių sudaro *komitetus*. Nenuolatinio aktualumo klausimams spręsti Seimas iš savo narių gali sudaryti *komisijas*. Politinės partijos ir organizacijos savo politinėms pažiūroms reikšti ir tikslams įgyvendinti gali sudaryti Seimo narių *frakcijas*, vadovaujamas seniūnų. Tarp frakcijų bei kitiems ryšiams palaikyti veikia *Seniūnų sueiga*. Seimo organizaciniam darbui garantuoti yra sudaroma *Seimo valdyba*.

Seimo statute įvardyti parlamento struktūriniai padaliniai turi užtikrinti darnią institucijos veiklą. Todėl rekomenduotina susipažinti su minėtų Seimo struktūrinių padalinių veiklos galimybėmis.

3.2. Seimo Pirmininkas

Tai parlamento vadovas, turintis tik šiai pareigybei būdingų įgaliojimų. Seimo narys, išrinktas Seimo Pirmininku arba laikinai einantis jo pareigas, turi sustabdyti savo veiklą Seimo narių frakcijoje. Šiuo reikalaavimu norima pabrėžti, jog asmuo, vykdydamas Seimo Pirmininko pareigas, turi vadovauti visam parlamentui, o ne daliai. Seimo Pirmininko įgaliojimai yra numatyti Seimo statuto 29 str.:

- 1) vadovauja Seimo darbui ir atstovauja Seimui;
- 2) per 10 dienų nuo priėmimo patvirtina parašu Seimo priimto įstatymo teksto autentiškumą ir perduoda jį Respublikos Prezidentui pasirašyti, per 10 dienų pasirašo Seimo statutą ir jo pakeitimus; per 3 dienas pasirašo įstatymus, kurių Respublikos Prezidentas per 10 dienų po įteikimo nepasirašo ir negrąžina Seimui pakartotinai svarstyti, bei juos oficialiai paskelbia;
- 3) per 10 dienų nuo priėmimo pasirašo Seimo nutarimus bei kitus Seimo priimtus aktus;
- 4) per 24 valandas pasirašo Seimo posėdžių protokolus, taip pat Seimo valdybos sprendimus, jeigu pats jiems pirmininkauja;
- 5) laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas arba laikinai pavaduoja Respublikos Prezidentą Konstitucijos 89 str. numatytais atvejais;
- 6) teikia Seimo Pirmininko pavaduotojų kandidatūras Seimui;
- 7) Konstitucijoje nustatyta tvarka teikia Seimui skirti Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūras;
- 8) teikia Seimui skirti ir atleisti Seimo kontrolierių ir Seimo kontrolierių įstaigos vadovo kandidatūras;

9) Konstitucijos ir įstatymų numatytais atvejais teikia Seimui skirti ir atleisti valstybės institucijų vadovų ir jų pavaduotojų kandidatūras;

10) pirmininkauja Seimo ir Seimo valdybos posėdžiams arba paveda tai atlikti vienam iš savo pavaduotojų;

11) teikia Seniūnų sueigai sesijos darbų programos ir savaitės bei dienos posėdžių darbotvarkių projektus arba paveda tai atlikti vienam iš savo pavaduotojų;

12) teikia Seimo valdybos posėdžių darbotvarkės projektą arba paveda tai atlikti vienam iš savo pavaduotojų;

13) vykdo kitus šiame Statute numatytus įgaliojimus.

Vykdydamas savo įgaliojimus, Seimo Pirmininkas leidžia potvarkius. Seimo Pirmininkas, o kai jo nėra, Pirmininko pavaduotojas, jeigu pats nepirmininkauja posėdžiui, bet kuriuo svarstomu klausimu gali be eilės Seimo posėdžiuose išsakyti savo arba Seimo valdybos nuomonę. Seimo sesijos metu Seimo Pirmininkas, jo pavaduotojai ne rečiau kaip kartą per mėnesį atsako į Seimo narių iš anksto raštu pateiktus klausimus dėl savo veiklos. Seimo Pirmininko teikimu Seimas vieną iš Seimo Pirmininko pavaduotojų paskiria Seimo Pirmininko pirmuoju pavaduotoju. Seimo statutus numato tokius Seimo Pirmininko pavaduotojų įgaliojimus:

1. Seimo Pirmininko pavaduotojai atlieka Seimo Pirmininko jiems pavestas funkcijas.
2. Seimo Pirmininko pavaduotojai per 24 valandas pasirašo Seimo posėdžių protokolus, taip pat Seimo valdybos sprendimus, jeigu jie Seimo Pirmininko pavedimu vadovavo šiems posėdžiams.
3. Seimo Pirmininką, laikinai išvykusį arba susirgusį ir dėl to laikinai negalintį eiti savo pareigų, tuo metu pavaduoja Seimo Pirmininko pirmasis pavaduotojas arba Seimo pavedimu – kitas pavaduotojas.
4. Jeigu Konstitucijos 89 str. numatytais atvejais Seimo Pirmininkas laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas ir netenka savo įgaliojimų Seime, Seimo Pirmininko pareigas Seimo pavedimu laikinai eina jo pavaduotojas.
5. Nutarimą pavesti laikinai eiti Seimo Pirmininko pareigas arba jį pavaduoti (išankstinį arba konkrečiu atveju) Seimas priima Seimo Pirmininko teikimu.

3.3. Seimo valdyba

Seime veikia Seimo valdyba, kurios pagrindinis uždavinys – spręsti organizacinius Seimo darbo klausimus ir teikti patarimus Seimo Pirmininkui, kai jis to prašo. Seimo valdyba sudaroma iš Seimo Pirmininko, jo

pavadootojų ir Seimo opozicijos lyderio. Seimo valdybos sudėtį nutarimu tvirtina Seimas. Seimo statuto 32 str. numato, jog Seimo valdyba:

- 1) skirsto valstybės biudžeto įstatymo nustatytas Seimo lėšas, svarsto ir tvirtina Seimo išlaidų sąmatas;
- 2) komitetų teikimu svarsto ir siunčia į komandiruotes Seimo narius su raštiškomis Seimo, valdybos, komitetų užduotimis; tvirtina komandiruočių ataskaitas;
- 3) komitetų ar frakcijų teikimu svarsto ir pritaria Seimo narių išvykoms ne Seimo lėšomis sesijos metu;
- 4) prireikus apsvarsto Seimo sesijos darbų programos, savaitės bei dienos posėdžių darbotvarkių projektus ir teikia išvadas Seniūnų sueigai arba Seimui;
- 5) šaukia neeilinius Seimo posėdžius, nustato posėdžių laiką;
- 6) tvirtina preliminarų Seimo sesijos posėdžių grafiką;
- 7) prireikus nustato, kurioms institucijoms ar asmenims pagrindinis komitetas privalo nusiųsti įstatymo projektą išvadoms gauti;
- 8) prireikus priima nutarimą, kurį pagrindinį komitetą atleisti nuo šio Statuto 147 str. išdėstytų pagrindinio komiteto prievolių;
- 9) prireikus sudaro darbo grupes įstatymų projektams rengti ir Seimo bei valdybos pavedimams vykdyti;
- 10) padeda organizuoti bendrą komitetų darbą tais klausimais, kurie priklauso kelių komitetų kompetencijai;
- 11) tvirtina Seimo kanceliarijos struktūrą, sudaro Seimo kanceliarijos etatų sąrašą ir nustato atlyginimus;
- 12) tvirtina Seimo kanceliarijos nuostatus ir reglamentą;
- 13) sprendžia kitus Seimo darbo organizavimo klausimus, kurie pagal šį Statutą nepriskirti kitoms Seimo institucijoms ar pareigūnams.

Seimo valdybos posėdžius šaukia ir jiems vadovauja Seimo Pirmininkas arba jo įgaliotas Seimo Pirmininko pavaduotojas. Stebėtojais Seimo valdybos posėdžiuose gali dalyvauti kiti Seimo nariai, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės nuolatiniai atstovai. Į Seimo valdybos posėdžius gali būti kviečiami ir kiti asmenys. Klausimus svarstyti valdybai gali teikti valdybos nariai, komitetai, komisijos, frakcijos ir Seimo kancleris. Svarstyti teikiami Seimo valdybos dokumentų projektai, pasirašyti iniciatorių, perduodami Seimo Pirmininkui ar jo įgaliotam Seimo Pirmininko pavaduotojui. Pastarieji, jais remdamiesi, parengia posėdžio darbotvarkę. Seimo valdybos sprendimai priimami atviru balsavimu paprasta posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma, kai posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip pusė valdybos narių. Jeigu balsai pasidalija po lygiai, priimamas tas sprendimas, už kurį balsavo Seimo Pirmininkas, o jei jo nėra, – posėdžiui pirmininkaujantis Seimo Pirmininko pavaduotojas. Seimo nariams per komitetus ir frakcijas pranešama apie Seimo valdybos sprendimus ne

vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo sprendimo priėmimo sesijos metu arba ne vėliau kaip per savaitę kitos sesijos pradžioje.

Komitetai ir frakcijos gali apskųsti Seimo valdybos sprendimus Seimui, jeigu manoma, kad jie pažeidžia ar riboja Seimo nario, frakcijos ar komiteto teises, kad priimti viršijant valdybai suteiktus įgaliojimus. Tokius skundus nagrinėja ir sprendžia Seimas išklauses Etikos ir procedūrų komisijos išvadų.

3.4. Seimo komitetai ir komisijos

Įstatymų projektams nagrinėti bei kitiems Seimo kompetencijai Konstitucijos priskirtiems klausimams rengti Seimas pirmojoje sesijoje iš savo narių sudaro komitetus. Juose turi būti ne mažiau kaip 7 ir ne daugiau kaip 17 Seimo narių (išskyrus Europos reikalų komitetą) pagal proporcinį atstovavimo frakcijoms principą. Šis principas numato, jog didesnė Seimo frakcija turi teisę į proporcingai daugiau vietų kiekviename komitete. Tačiau tikslus kiekvieno komiteto narių skaičius nustatomas Seimo nutarimu. Europos reikalų komitetas sudaromas ne mažiau kaip iš 15 Seimo narių pagal proporcinį atstovavimo frakcijoms principą. Europos reikalų komiteto nariais gali būti Seimo nariai, dirbantys kituose komitetuose, taip pat Seimo valdybos nariai. Komitetų sudėtį ir komitetų narių pavaduotojus tvirtina Seimas, balsuodamas už visą komiteto narių ir jų pavaduotojų sąrašą. Tam tikroms veikloms kryptims komitetai gali sudaryti pakomitečius. Pakomitečių gali sudaryti ne mažiau kaip 5 nariai.

Seime yra sudaromi šie komitetai:

1. Aplinkos apsaugos;
2. Biudžeto ir finansų;
3. Ekonomikos;
4. Europos reikalų;
5. Kaimo reikalų;
6. Nacionalinio saugumo ir gynybos;
7. Socialinių reikalų ir darbo;
8. Sveikatos reikalų;
9. Švietimo, mokslo ir kultūros;
10. Teisės ir teisėtvarkos;
11. Užsienio reikalų;
12. Valstybės valdymo ir savivaldybių;
13. Žmogaus teisių.

Seimo komitetai yra atsakingi ir atskaitingi Seimui. Kiekvienos kitos eilinės sesijos pradžioje gali būti išklausiama komitetų darbo ataskaitų. Komitetai privalo nustatyti laiką apsvarstyti ir pateikti išvadas dėl jiems

svarstyti perduotų klausimų, atlikti kitas Seimo pavestas užduotis. Komitetai yra atsakingi, kad laiku būtų nustatytas tam tikrų įstatymų ir kitų teisės aktų reikalingumas, pagal jų veiklos kryptis ir kompetenciją inicijuotas jų rengimas ir užsakytos išsamios išvados dėl jų projektų. Seimo komitetai dirba pagal pasitvirtintus planus, suderintus su Seimo sesijos darbų programa. Šiuose planuose nurodomi atsakingi vykdytojai ir atlikimo terminai. Komitetų darbo planai ir posėdžių darbotvarkės paskelbiamos viešai. Komitetų veiklą koordinuoja Seimo Pirmininkas, Seimo valdyba pagal Seimo sesijų darbų programas ir komitetų darbo planus. Komitetai gali pasitvirtinti darbo tvarkos taisykles, neprieštaraujančias Seimo statutui. Svarstytiems klausimams parengti komitetai iš savo narių gali sudaryti parengiamąsias darbo grupes. Į jas gali būti įtraukti davę sutikimą kiti Seimo nariai, taip pat valstybės institucijų, partijų ir visuomeninių organizacijų atstovai, ekspertai bei mokslininkai. Lėšos tokių grupių ekspertams skiriamos pagal patvirtintą komiteto išlaidų sąmatą. Seimo statuto 49 str. apibrėžti Seimo komitetų įgaliojimai. Seimo komitetai įgalioti:

1) svarstyti įstatymų projektus, rengti išvadas ir nagrinėti klausimus, perduotus komitetui svarstyti;

2) savo iniciatyva arba Seimo pavedimu rengti įstatymų, kitų Seimo priimamų teisės aktų projektus, aptarti naujų įstatymų ar jų pataisų reikalingumą;

3) rengti ir teikti Seimui projektus dėl įstatymų derinimo, papildymo, prieštaravimų pašalinimo;

4) svarstyti Vyriausybės programą; savo iniciatyva arba Seimo pavedimu svarstyti Vyriausybės arba kitų valstybės institucijų veiklos programas pagal atskiras sritis ir teikti Seimui savo išvadas;

5) svarstyti savo kompetencijos ribose valstybės institucijų vadovų, kuriuos skiria Seimas arba kuriuos skiriant reikia Seimo pritarimo, ir jų pavaduotojų kandidatūras, taip pat tų pareigūnų atleidimo klausimus;

6) preliminariai svarstyti Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo projektą bei biudžeto įvykdymo apyskaitą;

7) nagrinėti ir kontroliuoti einamųjų metų valstybės biudžeto lėšų naudojimo ekonominį efektyvumą; svarstyti ir teikti išvadas bei siūlymus dėl Vyriausybės pateikto kitų metų valstybės biudžeto projekto straipsnių ir programų, komiteto kompetencijai priskirtų klausimų, siekti racionalaus programų parinkimo ir asignavimų jam paskirstymo;

8) svarstyti siūlymus dėl ministerijų ir kitų valstybės institucijų steigimo ar panaikinimo;

9) atliekant parlamentinę kontrolę, išklausti ministerijų ir kitų valstybės institucijų informacijas bei pranešimus dėl Lietuvos Respublikos

įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų vykdymo; savo iniciatyva arba Seimo pavedimu atlikti atskirų problemų parlamentinį tyrimą ir teikti Seimui savo išvadas; savo iniciatyva arba Seimo pavedimu svarstyti Seimui atskaitingų valstybės institucijų metų veiklos ataskaitas ir teikti Seimui savo išvadas;

10) nagrinėti rinkėjų bei visuomeninių organizacijų pasiūlymus;

11) sudaryti komiteto darbo planą, suderintą su Seimo sesijos darbų programa;

12) sudaryti komitetui skirtų lėšų išlaidų sąmatą;

13) dalyvauti tarpparlamentiniuose Seimo ryšiuose.

Tačiau komitetų priimti sprendimai valstybės institucijoms yra rekomendacinio pobūdžio, nors privalu į juos atsakyti. Seimo statute yra numatyta kiekvieno konkretaus komiteto veiklos kryptis.

Prireikus Seimas gali sudaryti laikinąsias tyrimo, kontrolės, revizijos, parengiamąsias, redakcines ir kitokias komisijas bet kuriam klausimui iširti ir kitiems Seimo pavedimams atlikti. Sudarant laikinąsias komisijas, numatomas komisijos narių skaičius proporcinio atstovavimo frakcijoms pagrindu. Seimas tvirtina visą komisijos narių sąrašą. Be to, Seime yra sudaromos nuolatinės Etikos ir procedūrų, Administracinė bei Peticijų komisijos.

3.5. Seniūnų sueiga

Seime veikia Seniūnų sueiga, į kurią įeina Seimo valdybos nariai ir frakcijų atstovai. Kiekviena frakcija į Seniūnų sueigą skiria po 1 atstovą nuo 10 frakcijos narių. Kiekviena frakcija papildomai skiria į Seniūnų sueigą po 1 atstovą nuo nevisos dešimties frakcijos narių, jeigu šią nevisą dešimtį sudaro daugiau negu 5 Seimo nariai. Frakcijos, kuriose nėra 10 narių, skiria į Seniūnų sueigą po 1 atstovą.

Pagrindinis Seniūnų sueigos uždavinys – svarstyti Seimo sesijos darbų programas bei posėdžių darbotvarkes ir pritarti joms, derinti Seimo komitetų ir frakcijų darbo organizavimo klausimus, teikti sprendimų šiais klausimais projektus Seimui bei valdybai, taip pat patarimus Seimo Pirmininkui.

Seimo seniūnų sueigos posėdžiai sesijos metu vyksta reguliariai tam paskirtu laiku. Neeiliniai Seniūnų sueigos posėdžiai šaukiami Seimo Pirmininko, Seimo valdybos, Seniūnų sueigos seniūno arba ne mažiau kaip 1/3 Seniūnų sueigos narių reikalavimu. Apie neeilinių posėdžių laiką ir jų darbotvarkę Seniūnų sueigos nariams turi būti pranešta ne vėliau kaip prieš 6 valandas. Seniūnų sueigos posėdžiams vadovauja seniūnas. Jo pareigas pagal Seniūnų sueigos patvirtintą grafiką, kas savaitę pasikeis-

dami, eina frakcijų seniūnai. Pirmosios sesijos pirmajam Seniūnų sueigos posėdžiui vadovauja vyriausias pagal amžių frakcijos seniūnas. Seniūnų sueigai svarstyti jos kompetencijai priskirtus klausimus gali siūlyti ir teikti Seimo Pirmininkui ar jo įgaliotam Seimo Pirmininko pavaduotojui Seniūnų sueigos nariai, Vyriausybė, taip pat kiti Seimo nariai (teikiantys įstatymų projektus). Šių pasiūlymų pagrindu Seniūnų sueigos darbotvarkės projektą sudaro Seimo Pirmininkas ar jo įgaliotas Seimo Pirmininko pavaduotojas. Stebėtojų teisėmis Seniūnų sueigos posėdžiuose gali dalyvauti kiti Seimo nariai, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės nuolatiniai atstovai. Į Seniūnų sueigos posėdžius gali būti kviečiami ir kiti asmenys. Seniūnų sueigos posėdžiai yra atviri visuomenės informavimo priemonių atstovams.

Seniūnų sueigos įgaliojimai:

- 1) svarsto ir derina iškylančius prieštaravimus dėl Seimo sesijos darbų programos;
- 2) svarsto savaitės ir dienos posėdžių darbotvarkių projektus ir pritaria jiems;
- 3) svarsto ir derina siūlymus dėl pagrindinio ir papildomo komitetų įstatymo projektui svarstyti paskyrimo bei dėl preliminarinio įstatymo projekto svarstymo Seimo posėdyje datos paskyrimo;
- 4) svarsto ir derina iškylančius prieštaravimus dėl kitų Seimo darbo organizavimo klausimų;
- 5) išklausia komitetų pirmininkų ir frakcijų seniūnų pasiūlymus dėl komitetų arba frakcijų tarpusavio ryšių ir teikia pasiūlymus Seimui arba valdybai;
- 6) teikia Seimo valdybai rekomendacijas dėl jos kompetencijai priskirtų klausimų sprendimo;
- 7) atlieka derinimo (taikinamosios) komisijos vaidmenį iškilus principinio pobūdžio nesutarimams dėl svarbiausių Seime svarstomų klausimų;
- 8) prireikus nustato, kokioms institucijoms ar asmenims pagrindinis komitetas privalo nusiųsti įstatymo projektą išvadoms gauti.

3.6. Seimo kancleris

Seimo kanclerio įgaliojimus reglamentuoja Seimo statuto 31 str. Jame nurodoma, kad Seimo kancleris yra Seimui bei Seimo valdybai atsakingas ir atskaitingas valstybės tarnautojas – įstaigos vadovas. Seimo kancleris yra Seimo kanceliarijos vadovas, kurį įstatymų nustatyta tvarka viešo konkurso būdu 5 metams skiria ir atleidžia Seimas. Konkurso komisija sudaroma Seimo nutarimu į ją įtraukiant po vieną kiekvienos Seimo frakcijos atstovą. Seimo kancleriu negali būti skiriamas Seimo narys. Seimo

kanclerio pareigos nesuderinamos su dalyvavimu politinės partijos ar politinės organizacijos veikloje.

Seimo statutą numato konkrečius Seimo kanclerio įgaliojimus. Seimo kancleris:

- 1) prižiūri Seimo ir jo valdybos dokumentų rengimą;
- 2) prižiūri Vyriausybės nariams ir kitų valstybės institucijų vadovams pateiktų klausimų, paklausimų ir interpeliacijų nagrinėjimą ir teikia apie tai informaciją Seimo nariams;
- 3) nagrinėja Seimo narių iškeltus klausimus dėl Seimo kanceliarijos darbo, užtikrina Seimo valdybos sprendimų vykdymą;
- 4) užtikrina Seimo Pirmininko ir jo pavaduotojų rengiamų sesijos darbų programos, savaitės ir dienos posėdžių darbotvarkių projektų, Seniūnų sueigos darbotvarkių projektų bei visų svarstomų klausimų medžiagos parengimą;
- 5) iš anksto vizuoja Seimo Pirmininkui pasirašyti teikiamus oficialius dokumentus, taip pat pagal savo kompetenciją pasirašo oficialius dokumentus;
- 6) atsako už Seimo antspaudų su valstybės herbu naudojimą ir saugojimą;
- 7) apibendrina rinkėjų pasiūlymus, pageidavimus, laiškus ir reguliariai teikia Seimui;
- 8) kartu su frakcijų atstovais paskirsto posėdžių salėje vietas frakcijų nariams, taip pat frakcijoms nepriklausantiems Seimo nariams, skiria patalpas frakcijų susirinkimams;
- 9) įstatymų nustatyta tvarka skiria ir atleidžia Seimo kanceliarijos valstybės tarnautojus;
- 10) tvirtina Seimo kanceliarijos padalinių nuostatus, darbo taisykles, darbuotojų pareigybų aprašymus ir raštvedybos instrukcijas;
- 11) atlieka kitas šiame Statute bei Seimo kanceliarijos nuostatuose nustatytas funkcijas.

3.7. Seimo frakcijos

Seimo frakcijos yra kuriamos politinių įsitikinimų pagrindu. Todėl nežinodami Seimo sudėties, negalime nuspėti, kiek ir kokių frakcijų bus Seime. Seimo komitetų skaičius ir veiklos kryptis nesikeičia dėl to, kokios politinės jėgos laimėjo rinkimus. Tačiau frakcijų skaičius ir dydis priklauso nuo politinių jėgų, patekusių į Seimą. Politinių organizacijų ir jų koalicijų nariai, išrinkti pagal sąrašą, jų nariai, išrinkti pagal sąrašą, bei jų nariai, išrinkti vienmandatėse rinkimų apygardose, Seime sudaro frakcijas. Frakcijos negali būti kuriamos remiantis asmeniniais, profesiniais intere-

sais. Seimo narys gali būti tik vienos frakcijos narys. Frakcijos Seime gali jungtis į koalicijas ir sutartais klausimais veikti kaip viena frakcija. Susikūrusias frakcijas registruoja Seimo valdyba. Visos frakcijos turi veikti pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, Seimo statutą ir įstatymus. Frakcija turi parengti politinę deklaraciją, kuri yra skelbiama spaudoje. Kad frakcija būtų įregistruojama, turi pareikšti norą joje dalyvauti ne mažiau kaip 7 Seimo nariai. Nuostata dėl sudarančių frakciją 7 Seimo narių įsigalioja nuo naujo, 2000 m. renkamo, Seimo darbo pradžios. Iki to laiko Seimo frakciją galėjo sudaryti ne mažiau kaip 3 Seimo nariai.

Seimo narių frakcijos arba frakcijų koalicijos, nepritariančios Vyriausybės programai, gali pasiskelbti opozicinėmis. Opozicinės frakcijos ar koalicijos paskelbia alternatyvias Vyriausybės programas. Opozicinėms frakcijoms ir koalicijoms garantuojamos visos Seimo statute numatytos frakcijų ir koalicijų teisės. Šios teisės jokia dingstimi negali būti apribotos. Jeigu opozicinė frakcija arba jų koalicija turi daugiau kaip 1/2 Seimo mažumai priklausančių Seimo narių, tokios frakcijos seniūnas arba koalicijos vadovas pagal Seimo statuto 41 str. 5 d. buvo vadinamas Seimo opozicijos lyderiu. Opozicijos lyderis naudojosi Seimo statute numatytais papildomomis opozicijos lyderio teisėmis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2001 m. sausio 25 d. nutarime, sprenddamas klausimą dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 23 str., 38 str. 2 d., 41 str. 5 d., 152 str. 5 d., 155 str. 4 d., 156 str. 5 d., 180 str., 208 str. 4 bei 11 d. ir 231 str. 3 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai pažymėjo, kad Seimo statuto 41 str. 5 d. vartojama sąvoka „Seimo opozicijos lyderis“ neatitinka Seimo statute įtvirtinto Seimo opozicijos lyderio statuso. Pagal Seimo statutą Seimo opozicijos lyderiu vadinamas opozicinės frakcijos seniūnas ar opozicinių frakcijų koalicijos, turinčios daugiau kaip 1/2 Seimo mažumai priklausančių Seimo narių, vadovas; jis turi papildomas Seimo statute numatytas teises. Šis teisinis institutas pagal Seimo statute įtvirtintą pripažinimo Seimo opozicijos lyderiu tvarką ir teisinę padėtį neprieštarauja Konstitucijai, tačiau pats šio instituto pavadinimas „Seimo opozicijos lyderis“ yra dviprasmiškas, nes vien lingvistiškai aiškinant šią sąvoką, galima daryti prielaidą, kad Seimo opozicijos lyderis atstovauja visoms Seimo opozicinėms frakcijoms ar visai Seimo mažumai. Pagal Seimo statute įtvirtintą Seimo opozicijos lyderio teisinę padėtį jis yra tik Seimo opozicinės frakcijos ar jų koalicijos, turinčios daugiau kaip 1/2 Seimo mažumai priklausančių narių, taigi tik vienos iš opozicinių frakcijų ar jų koalicijų, vadovas ir atstovas. Jam nustatytos teisės neriboja kitų Seimo narių teisių, nekliudo jiems įgyvendinti Konstitucijos 59 str. 4 d. įtvirtinto Seimo nario laisvo mandato, o kitoms Seimo frakcijoms nepaneigia galimybės būti opozicinėmis frakcijomis.

Konstitucinis Teismas 2000 m. vasario 10 d. nutarime pažymėjo, kad

teisinis reguliavimas visais atvejais turi būti aiškus, jis negali kelti dviprasmybių, todėl sąvokos teisės aktuose turi būti vartojamos tiksliai, jų tikraja prasme. Seimo statuto reguliuojamų santykių kontekste sąvoka „Seimo opozicijos lyderis“ yra netiksli. Tačiau nurodytos sąvokos „Seimo opozicijos lyderis“ ydingumas nebuvo pakankamas pagrindas Seimo statuto 41 str. 5 d. įtvirtintą teisinį reguliavimą pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai.

Frakcijų siūlymai valstybės institucijoms yra rekomendaciniai. Tačiau juos valstybės institucijos, išskyrus teismus, privalo apsvarstyti ir atsakyti raštu.

4 poskyris

SEIMO KOMPETENCIJA. APKALTA KAIP PARLAMENTINĖ PROCEDŪRA

4.1. Seimo kompetencija

4.2. Parlamentinė procedūra – apkalta

4.1. Seimo kompetencija

Seimo kompetencija – tai įgaliojimų visuma, per kurią atsiskleidžia šios valstybės valdžios institucijos pagrindinės funkcijos. Seimo kompetencija įvardyta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje atsižvelgiant į valdžių padalijimo principus. Parlamento įgaliojimai ne dubliuoja vykdomosios ir teisminių valdžių įgaliojimų, o atspindi pagrindinę Seimo kaip atstovaujamosios ir įstatymų kuriamosios institucijos paskirtį. Parlamentams, be kitų, būdinga: įstatymų kūrimas, valstybės biudžeto tvirtinimas bei tam tikra vykdomosios valdžios kontrolė. Daugiausia diskusijų sukelia vykdomosios valdžios kontrolė. Valstybėse su skirtingomis valdymo formomis ši funkcija realizuojama skirtingai. Parlamentinėse respublikose vykdomosios valdžios kontrolė yra įvairiapusė. Čia vyriausybės veikla priklauso nuo parlamento pasitikėjimo. Prezidentinėse respublikose vykdomoji valdžia yra įtakojama netiesiogiai per įstatymų kūrimą, biudžetą ir pan. Lietuvoje Seimo nepasitikėjimas Vyriausybe reiškia jos veiklos pabaigą.

Įstatymų kūrimo kompetencijos ribos pasaulio valstybėse taip pat nėra vienodai realizuotos. Didžiojoje Britanijoje Parlamentas turi įgalioji-

mus priimti sprendimus ir numatyti elgesio taisykles visose valstybės gyvenimo srityse. Tuo tarpu Prancūzijos Konstitucija griežtai riboja Parlamento veiklos ribas, numatydamą konkretų sąrašą visuomeninių santykių, kuriuos galima reguliuoti įstatymais. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija suteikia Seimui įgaliojimus priimti įstatymus, reguliuojančius bet kurią visuomeninių santykių sritį.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (67 str.) numatyti konkretūs Seimo įgaliojimai, kuriuos realizuodamas Parlamentas vykdo valstybės valdžią (Konstitucijos 5 str.).

Seimas turi įgaliojimus ir vykdo funkcijas:

1. Svarsto ir priima Konstitucijos pataisas. Konstitucijos keitimo procedūra yra sudėtinga. Ji tokia svarbi, jog Konstitucijoje šiam klausimui yra skirtas atskiras skirsnis. Pateikti Seimui Konstitucijos pataisas gali ne mažiau kaip 1/4 visų Seimo narių arba ne mažiau kaip 300 tūkstančių rinkėjų. Konstitucijos pataisos turi būti svarstomos ir dėl jų balsuojama Seime du kartus. Konstitucija numato, jog tarp šių balsavimų turi būti daroma ne mažesnė kaip trijų mėnesių pertrauka. Pertrauka numatyta tam, kad suinteresuotos visuomeninės ir politinės grupės galėtų dalyvauti šiame procese gindamos ir derindamos interesus. Įstatymo projektas dėl Konstitucijos keitimo laikomas Seimo priimtu, jeigu kiekvieno balsavimo metu už tai balsavo ne mažiau kaip 2/3 Seimo narių. Taigi Konstitucija numato, kad jos keitimui reikia kvalifikuotos Seimo narių balsų daugumos, kuri yra reali tik sutarus visoms (absoliučiai daugumai) politinių jėgų. Nepriimta Konstitucijos pataisa Seimui iš naujo svarstyti gali būti teikiama ne anksčiau kaip po metų.

Seimo galimybę svarstyti ir priimti visas Konstitucijos pataisas riboja 148 str., kuris numato, jog Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Taip pat Respublikos Konstitucija numato, jog tik referendumu gali būti keičiamos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos.

2. Leidžia įstatymus. Įstatymų leidyba yra viena svarbiausių Parlamento – Seimo – veiklos funkcijų. Tik Seimui suteikti tokie įgaliojimai. LR Konstitucija ir Seimo statutas numato įstatymų leidybos procedūrą.

Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę Konstitucija numato Seimo nariams, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei. Taip pat šia teise gali pasinaudoti 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, kuria vadovaudamiesi gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti.

Įstatymų leidybos procedūra turi keletą privalomų etapų.

2.1. *Įstatymų projektų registravimas.* Seimo statutas projektui numato griežtus reikalavimus. Tik juos įvykdžius, projektas gali būti registruoja-

mas Seimo posėdžių sekretoriato gautų įstatymų projektų ir pasiūlymų rejestre.

Jei nėra aplinkybių (Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvados, kad jie prieštarauja Konstitucijai; įstatymų projektai, pateikti subjektų, neturinčių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės, ir kitos), numatytų Seimo statute, dėl kurių įstatymo projektas Seimui neteikiamas svarstyti; įstatymo projektas pateikiamas Seimo posėdyje.

2.2. *Įstatymų projektų pateikimas Seimo posėdyje.* Įstatymo ar kito Seimo akto projektą Seimo posėdyje pateikia projekto iniciatorius. Seimas priima sprendimą dėl pateikto projekto. Galimi sprendimai:

2.2.1. pradėti projekto svarstymo procedūrą;

2.2.2. atidėti projekto pateikimo procedūrą ir nurodyti iniciatoriams, kokius veiksmus jie privalo atlikti iki pakartotinio projekto pateikimo Seimui;

2.2.3. atmesti projektą nurodant motyvus. Jeigu Seimas nutaria pradėti svarstymo procedūrą, tuomet gali būti sprendžiama, ar svarstyti skubos, ar ypatingos skubos tvarka.

Projekto svarstymo procedūra: svarstymas pagrindiniame komitete, svarstymas Seimo posėdyje ir projekto priėmimas.

2.3. *Įstatymo projekto svarstymas pagrindiniame komitete.* Komitetas, Seimo paskirtas kaip pagrindinis įstatymo projektui nagrinėti, kai svarstymo procedūra pradėta, ne vėliau kaip per savaitę turi savo posėdyje aptarti pasirengimą projektui nagrinėti komitete. Jeigu pagrindinis komitetas nutaria įstatymo projektą gražinti iniciatoriams tobulinti, asmenys, turintys įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, pastabas ir pasiūlymus gali teikti tokia pačia tvarka ir dėl patobulinto įstatymo projekto. Jeigu komitetas nutaria įstatymo projektą tobulinti, tam gali būti sudaryta darbo grupė. Pasirengimo projektui svarstyti klausimus prireikus komitetas gali aptarti ir kituose posėdžiuose. Įstatymo projektas svarstomas pagrindinio komiteto posėdyje. Galimi pagrindinio komiteto sprendimai:

2.3.1. pritari iniciatorių pateiktam arba komiteto patobulintam įstatymo projektui ir komiteto išvadoms;

2.3.2. pritari arba nepritari įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turinčių asmenų pateiktoms pataisoms dėl įstatymo projekto (pataisos, kurioms pritaria, įtraukiamos į komiteto patobulintą įstatymo projektą; visos iš šių asmenų gautos pataisos įtraukiamos į komiteto išvadą);

2.3.3. daryti pertrauką ir gražinti įstatymo bei išvadų projektus tobulinti išvadų rengėjams. Rengėjai turi atlikti komiteto nurodytus veiksmus;

2.3.4. paskelbti projektą visuomenei svarstyti;

2.3.5. gražinti projektą iniciatoriams tobulinti;

2.3.6. projektą atmesti.

2.4. *Įstatymo projekto svarstymas Seimo posėdyje.* Seimo posėdyje dėl įstatymo projekto nagrinėjantis jį komitetas skaito pranešimą ir pateikia projekto svarstymo pagrindiniame komitete išvadas. Po svarstymo Seimas nusprendžia, ar:

2.4.1. pritarti komiteto patvirtintam įstatymo projektui su Seimo posėdžio metu priimtomis pataisomis ir paskirti įstatymo priėmimo datą ne anksčiau kaip po 2 darbo dienų;

2.4.2. paskelbti projektą visuomenei svarstyti. Tuomet procedūra kartojama nuo svarstymo pagrindiniame komitete;

2.4.3. grąžinti projektą pagrindiniam komitetui tobulinti. Jeigu priimamas toks nutarimas, kartu turi būti priimtas Seimo protokolinis nutarimas ir suformuluotos pagrindiniam komitetui pagrindinės nuostatos dėl projekto taisymo. Šio protokolinio nutarimo projektą turi pateikti Seimo narys, rengiantis siūlymą grąžinti projektą pagrindiniam komitetui tobulinti. Šiuo atveju procedūra kartojama nuo svarstymo pagrindiniame komitete. Toks sprendimas svarstant projektą gali būti priimtas tik vieną kartą;

2.4.4. daryti pertrauką, jeigu svarstyti nebaigiama tame pačiame posėdyje arba paaiškėjus, kad Seimo nariams reikia papildomos informacijos, arba šio Statuto 109 str. nustatyta tvarka;

2.4.5. grąžinti iniciatoriams projektą tobulinti iš esmės. Šiuo atveju įstatymo projekto svarstymo procedūra kartojama nuo pateikimo Seimo posėdyje;

2.4.6. atmesti projektą ir prireikus pavesti parengti naują.

2.5. *Įstatymo projekto priėmimas Seimo posėdyje.* Įstatymai laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje. Yra balsuojama dėl atskirų įstatymo projekto dalių. Jeigu Seimas nenutaria kitaip, straipsniai priimami iš eilės. Tuos straipsnius, dėl kurių nėra jokių pasiūlymų, galima priimti be balsavimo, jeigu tam neprieštarauja nė vienas Seimo narys. Kitais atvejais balsuojama dėl kiekvieno straipsnio.

Apsvarsčius visus įstatymo projekto straipsnius, balsuojama dėl viso įstatymo projekto. Jeigu įstatymo projektas nepriimamas, Seimas gali pavesti projekto iniciatoriams arba pagrindiniam komitetui parengti naują projektą. Jeigu įstatymo projektas bet kurioje svarstymo stadijoje atmetamas, jį galima siūlyti vėl ne anksčiau kaip po 6 mėnesių nuo projekto atmetimo dienos. Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, jeigu pačiais įstatymais nenustatoma vėlesnė įsigaliojimo diena. Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai grąžina Seimui pakartotinai svarstyti. Jeigu nurodytu laiku Seimo priimto įstatymo Res-

publikos Prezidentas negražina ir nepasirašo, toks įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas. Pasirašytas įstatymas skelbiamas oficialiame „Valstybės žinių“ leidinyje.

Respublikos Prezidento gražintą įstatymą Seimas gali iš naujo svarstyti ir priimti. Pakartotinai Seimo apsvarstytas įstatymas laikomas priimtu, jeigu buvo priimtos Respublikos Prezidento teikiamos pataisos ir papildymai arba jeigu už įstatymą balsavo daugiau kaip 1/2, o už konstitucinį įstatymą – ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių.

Esant ypatingoms aplinkybėms, esant poreikiui greičiau sureguliuoti visuomeninių santykių rūšį, Seimo statutas numato galimybę įstatymo projektą svarstyti skubos ir ypatingos skubos tvarka. Skubos tvarka svarstomi Seimo nutarimai, jei taip nusprendžia Seimas, ir įstatymų projektai. Siūlyti šią svarstymo tvarką motyvuotu teikimu turi teisę Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas, Seimo opozicijos lyderis, Seimo valdyba, pagrindinis komitetas, frakcija arba Vyriausybė. Sprendimas svarstyti įstatymo projektą skubos tvarka gali būti priimamas įstatymo projekto pateikimo arba svarstymo Seimo posėdyje metu balsavusių Seimo narių dauguma, jeigu ji yra didesnė negu 1/5 visų Seimo narių. Jei taikoma skubos tvarka, trumpinamas laikas tarp projekto svarstymo etapų: svarstymo pagrindiniame komitete, svarstymo Seimo posėdyje, priėmimo; taip pat trumpinami ir kiti šiame Statute nustatyti terminai, susiję su įstatymų leidyba.

Sprendimas taikyti ypatingos skubos tvarką priimamas Seimo posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma, jeigu ji didesnė negu 1/4 visų Seimo narių. Sprendimas taikyti ypatingos skubos tvarką gali būti priimtas projekto pateikimo arba svarstymo Seimo posėdyje metu.

3. Priimi nutarimus dėl referendumų. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 4 ir 9 str. skelbia, jog aukščiausiąją suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus; svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 8 str. numato, kad referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė priklauso Lietuvos Respublikos Seimui ir piliečiams. Ši teisė įgyvendinama daugiau kaip 1/3 Lietuvos Respublikos Seimo narių siūlymu, o piliečių iniciatyva išreiškiama ne mažiau kaip trijų šimtų tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių reikalavimu. Piliečių iniciatyvos teisei paskelbti referendumą dėl konkretaus klausimo įgyvendinimo nustatomas trijų mėnesių terminas. Šis terminas skaičiuojamas nuo Lietuvos Respublikos piliečių iniciatyvinės grupės, sudarytos iš ne mažiau kaip dešimties rinkimų teisę turinčių asmenų, įregistravimo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje. Taip pat turi būti surašytas įregistravimo aktas. Vienas šio akto nuorašas ne vėliau kaip kitą dieną po įregistravimo išsiunčiamas Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui.

Iniciatyvinė grupė, remdamasi registracijos akto nuorašu, turi teisę skelbti tam tikrus pranešimus spaudoje ir organizuoti piliečių parašų rinkimą.

Piliečių reikalavimus – pareiškimus – dėl referendumo paskelbimo kaupia iniciatyvinė grupė. Per nustatytą terminą surinkus tris šimtus tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių parašų dėl reikalavimo referendumui paskelbti, iniciatyvinė grupė surašo baigiamąjį aktą ir kartu su piliečių reikalavimais – pareiškimais – perduoda Vyriausiajai rinkimų komisijai.

Per tris mėnesius nesurinkus reikiamo Lietuvos Respublikos piliečių parašų skaičiaus, tolesnis parašų rinkimas nutraukiamas. Tuo pačiu klausimu vėl reikšti iniciatyvą referendumui paskelbti leidžiama ne anksčiau kaip po vienerių metų.

Vyriausioji rinkimų komisija, gavusi dokumentus dėl referendumo paskelbimo, per penkiolika dienų juos patikrina. Jeigu Vyriausioji rinkimų komisija nustato, kad jie atitinka šio įstatymo reikalavimus, piliečių iniciatyvinės grupės baigiamąjį aktą kartu su piliečių reikalavimais – pareiškimais – ir savo išvada perduoda Lietuvos Respublikos Seimui. Jeigu randa dokumentuose neesminių trūkumų ar trūksta labai nedaug (iki 0,5 proc.) piliečių parašų, Vyriausioji rinkimų komisija apie tai praneša iniciatyvinei grupei ir nustato iki penkiolikos dienų terminą šiems trūkumams pašalinti. Jeigu per nustatytą laiką šie trūkumai pašalinami, reikalavimas referendumui paskelbti toliau nagrinėjamas bendra tvarka. Jeigu pažeistas iniciatyvos teisės įgyvendinimo terminas, nesurinkta pakankamai Lietuvos Respublikos piliečių parašų arba jeigu pateiktuose dokumentuose nustatyta rimtų įstatymo pažeidimų (suklastoti piliečių parašai ar pažeistas savanoriškumo principas renkant parašus), Vyriausioji rinkimų komisija motyvuotu sprendimu atmeta reikalavimą referendumui paskelbti ir praneša apie tai iniciatyvinei grupei bei Lietuvos Respublikos Seimui. Lietuvos Respublikos Seimas, gavęs tinkamai įformintą piliečių iniciatyvinės grupės baigiamąjį aktą bei piliečių reikalavimus – pareiškimus ir Vyriausiosios rinkimų komisijos išvadą, kad šie dokumentai atitinka šį įstatymą, sesijos metu svarsto referendumo paskelbimo klausimą artimiausiame Seimo posėdyje. Į posėdį kviečiami referendumo iniciatorių atstovai. Seimo nutarimas dėl referendumo paskelbimo priimamas Seimo statuto nustatyta tvarka.

Seimas gali konstatuoti, kad referendumui teikiamas įstatymo nuostatų projektas neatitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tačiau tai nėra pagrindas neskelbti referendumo. Lietuvos Respublikos Seimo nutarime paskelbti referendumą nurodoma referendumo data, referendumui teikiamos įstatymo nuostatos ar konkretus Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimas. Referendumo data skiriama ne vėliau kaip po 3 mė-

nesių nuo nutarimo priėmimo dienos.

Referendumu priimtos Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatos ar kitas sprendimas gali būti pakeistas ar panaikintas referendumu.

Jeigu prireikia skubos tvarka keisti referendumu priimtas Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatas ar kitus sprendimus, tai gali būti atlikta Lietuvos Respublikos Seimo sprendimu, priimtu 2/3 visų Lietuvos Respublikos Seimo narių dauguma. Per 3 mėnesius šie pakeitimai turi būti pateikiami referendumui tvirtinti.

4. Skiria Respublikos Prezidento rinkimus. Valdžių padalijimo principas numato „stabdžių ir atsvarų“ mechanizmą, kuris turi garantuoti demokratinę valdžių pasikeitimą. Todėl Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra numatyta, jog Respublikos Prezidento rinkimus skiria Seimas, o Seimo rinkimus – Prezidentas. Tokiu būdu eliminuojama galimybė vienai iš institucijų „užmiršti“ paskelbti rinkimus ir pratęsti įgaliojimus.

5. Steigia įstatymo numatytas valstybės institucijas bei skiria ir atleidžia vadovus.

6. Pritaria ar nepritaria Respublikos Prezidento teikiamai Ministro Pirmininko kandidatūrai. Nepritarus siūlomai kandidatūrai, Respublikos Prezidentas turi siūlyti kitą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarime yra išaiškinęs, jog Respublikos Prezidentas turi teikti Seimui tokią kandidatūrą į Ministrus Pirmininkus, kuri yra susijusi su parlamentine dauguma ir gali gauti daugumos pritarimą.

7. Svarsto Ministro Pirmininko pateiktą Vyriausybės programą ir sprendžia, ar jai pritarti. Be Seimo pritarimo Vyriausybės programai pastaroji negali veikti.

8. Vyriausybės siūlymu steigia ir panaikina Lietuvos Respublikos ministerijas. Konstitucija įvardija Lietuvos Respublikos Vyriausybę subjektu, turinčiu įgaliojimus siūlyti Seimui steigti ir panaikinti ministerijas. Tokių pasiūlymų galimybė numatyta Vyriausybei tikintis, jog ji pati geriausiai įvertins struktūrinių pasikeitimų poreikius.

9. Prižiūri Vyriausybės veiklą, gali reikšti nepasitikėjimą Ministru Pirmininku ar ministru. Seimas gali pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministru Pirmininku visų narių balsų dauguma.

10. Skiria Konstitucinio Teismo teisėjus, Aukščiausiojo Teismo teisėjus bei šių teismų pirmininkus.

11. Skiria ir atleidžia valstybės kontrolierių, Lietuvos banko valdybos pirmininką. Valstybės kontrolei vadovauja Lietuvos Respublikos valstybės kontrolierius. Valstybės kontrolės įstatymo 4 str. numato, kad Lietuvos Respublikos valstybės kontrolierių penkeriems metams Respublikos Prezidento teikimu skiria Lietuvos Respublikos Seimas. Taip pat šiame įstatyme numatyta, jog Seimo reikalavimu valstybės kontrolierius už Valstybės kontrolės veiklą turi atsiskaityti Seimui. Valstybės kontrolierius

privalo informuoti Seimą apie tikrinimą, atliktų Seimo pavedimu, rezultatus. Seimas, Respublikos Prezidentas, prirėikus ir Vyriausybė, turi būti informuojami apie tikrinimą, turinčių valstybinę reikšmę, rezultatus.

12. Skiria savivaldybių tarybų rinkimus. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 6 str. nurodo, kad tarybų rinkimus skelbia Lietuvos Respublikos Seimas ne vėliau kaip likus 5 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos. Jeigu likus 4 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos Lietuvos Respublikos Seimas nepaskelbia tarybų rinkimų datos, tarybų rinkimai rengiami paskutinį sekmadienį, nuo kurio iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos lieka ne mažiau kaip mėnuo. Tarybų rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš 2 mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos.

13. Sudaro Vyriausiąją rinkimų komisiją ir keičia jos sudėtį. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas nustato, kad Vyriausioji rinkimų komisija yra nuolat veikianti aukščiausia Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimų ir referendumų organizavimo institucija. Be to, įstatymu įtvirtinama, kad Vyriausiąją rinkimų komisiją ketveriems metams, laikotarpiui, kai iki eilinių Seimo rinkimų dienos liko ne mažiau kaip 100 dienų ir ne daugiau kaip 130 dienų, sudaro Seimas. Prieš neeilinius Seimo rinkimus Vyriausioji rinkimų komisija naujai nesudaroma, jos įgaliojimai išlieka iki Vyriausioji rinkimų komisija bus sudaryta prieš eilinius Seimo rinkimus. Vyriausioji rinkimų komisija sudaroma iš:

- 1) komisijos pirmininko;
- 2) trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš teisingumo ministro pasiūlytų šešių kandidatūrų;
- 3) trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš Lietuvos teisininkų draugijos pasiūlytų šešių kandidatūrų;
- 4) partijų, politinių organizacijų, gavusių Seimo narių mandatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje, pasiūlytų asmenų.

Teisingumo ministras ir Lietuvos teisininkų draugija į Vyriausiąją rinkimų komisiją gali siūlyti ir daugiau kandidatūrų.

Burtų traukimą Seimo posėdyje organizuoja Seimo Pirmininkas arba jo pavaduotojas. Partijos, politinės organizacijos, gavusios Seimo narių mandatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje, nuo vieno šio daugiamandatėje rinkimų apygardoje iškeltų kandidatų sąrašo (jungtinio sąrašo) iki komisijos sudarymo turi teisę pasiūlyti į Vyriausiąją rinkimų komisiją po vieną atstovą.

Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininką skiria Seimas. Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas, taip pat komisijos nariai, burtais paskirti į komisiją, jeigu jie yra partijų, politinių organizacijų nariai, turi

sustabdyti savo narysę šiose partijose ir politinėse organizacijose ir darbo komisijoje laikotarpiu negali dalyvauti partijų ir politinių organizacijų veikloje bei vykdyti jų pavedimų.

14. Tvirtina valstybės biudžetą ir prižiūri jo vykdymą.

15. Nustato valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus.

16. Ratifikuoja ir denonsuoja Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, svarsto kitus užsienio politikos klausimus.

17. Nustato Respublikos administracinį suskirstymą.

18. Steigia Lietuvos Respublikos valstybinius apdovanojimus.

19. Leidžia amnestijos aktus.

20. Įveda tiesioginį valdymą, karo ir nepaprastąją padėtį, skelbia mobilizaciją ir priima sprendimą dėl ginkluotųjų pajėgų panaudojimo. Lietuvos Respublikos miestų ir rajonų laikino tiesioginio valdymo įstatymas numato, kad priėmus Lietuvos Respublikos Seimo nutarimą laikinai įvesti Lietuvos Respublikos miesto ar rajono tiesioginį valdymą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė valdymo reformų ir savivaldybių reikalų ministro teikimu per savaitę paskiria savo įgaliotinį to miesto ar rajono laikinam valdymui bei administravimui. Šio įgaliotinio teikimu Ministras Pirmininkas skiria įgaliotinio pavaduotoją.

Lietuvos Respublikos karo padėties įstatyme numatyta, kad karo padėtį įveda Seimas, kai prireikia ginti Tėvynę arba vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus. Ginkluoto užpuolimo atveju, kai kyla grėsmė valstybės suverenumui ar jos teritorijos vientisumui, sprendimą dėl gynybos nuo ginkluotos agresijos ir dėl karo padėties įvedimo nedelsdamas priima Respublikos Prezidentas, ir šį sprendimą teikia tvirtinti artimiausiame Seimo posėdyje, o tarp Seimo sesijų – nedelsdamas šaukia Seimo neeilinę sesiją. Seimas įstatymu patvirtina arba panaikina Respublikos Prezidento sprendimą. Karo padėtis gali būti įvesta visoje valstybėje arba jos dalyje. Sprendime dėl karo padėties įvedimo nurodoma, kokios teisės ir laisvės, numatytos šiame įstatyme, ribojamos. Karo padėtis atšaukiama, kai Seimas panaikina Respublikos Prezidento sprendimą dėl karo padėties įvedimo arba išnykus priežastims, dėl kurių ji buvo įvesta. Sprendimą dėl karo padėties atšaukimo priima Seimas. Seimas karo padėtį įveda ar ją atšaukia priimdamas įstatymą. Respublikos Prezidento sprendimai dėl karo padėties įvedimo ar atšaukimo įforminami dekretais. Įvedus karo padėtį, valstybės institucijų veikla pertvarkoma siekiant užtikrinti svarbiausias valstybės funkcijas. Ministerijoms, kitoms Vyriausybės įstaigoms ir valstybės institucijoms Seimas, Respublikos Prezidentas ar Vyriausybė gali pavesti funkcijas, kurios nenumatytos jų nuostatuose, bet numatytos mobilizaciniuose planuose arba būtinos karo padėties sąlygomis.

4.2. Parlamentinė procedūra – apkalta

Apkaltos procesas yra parlamentinė procedūra, kurią Seimas taiko Konstitucijos 74 str. nurodytiems asmenims dėl jų padarytų veiksmų, diskredituojančių valdžių autoritetą bei siekdamas išspręsti tokių asmenų atsakomybės problemą. Apkaltos klausimu savo poziciją yra išdėstęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarime konstatuota, jog apkalta – viena iš pilietinės visuomenės savisaugos priemonių. Demokratinių valstybių konstitucijose apkalta traktuojama kaip ypatingas procesas, kai yra sprendžiama pareiġūno konstitucinė atsakomybė. Numatant ypatingą aukščiausiųjų pareiġūnų atleidimo iš pareiġų ar jų mandato panaikinimo tvarką, užtikrinama vieša demokratinė jų veiklos kontrolė, taip pat jiems suteikiamos papildomos garantijos atlikti savo pareigas vadovaujantis įstatymu ir teise (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“).

Apkaltos procesas gali būti inicijuojamas Respublikos Prezidentui, Konstitucinio Teismo pirmininkui ir teisėjams, Aukščiausiojo Teismo pirmininkui ir teisėjams, Apeliacinio teismo pirmininkui ir teisėjams, Seimo nariams. Nei Ministrui Pirmininkui, nei ministrams negali būti inicijuojama apkalta. Jeigu šios procedūros metu konkretus asmuo pripaġįstamas kaltu, tai jis pašalinamas iš pareiġų arba panaikinamas jo Seimo nario mandatas.

Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Seimo statutas numato grieġtus pagrindus apkaltos procesui pradėti. Pagrindas apkaltos procesui pradėti atsiranda, jei asmuo šiurkščiai paġeidžia Konstituciją, sulauġo duotą priesaiką, ġtariamas padaręs nusikaltimą.

Teisė siūlyti pradėti apkaltos procesą, esant nurodytiems motyvams, turi ne mažesnė kaip 1/4 Seimo narių grupė, Respublikos Prezidentas, o dėl Aukščiausiojo Teismo teisėjų bei Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjų – taip pat ir teisėjų garbės teismas.

Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras nustatęs, kad nurodyti asmenys yra ġtariami padarę nusikaltimą, apie tai nedelsdamas praneša Seimui ir pateikia reikiamą medġiagą.

Išklausęs Generalinio prokuroro pranešimą dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo, Seimas sprendžia, ar duoti sutikimą dėl konkretaus asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn Seimo statuto nustatyta tvarka, ar pradėti apkaltos proceso parengiamuosius veiksmus. Jeigu Seimas nusprendžia duoti sutikimą patraukti minėtus asmenis baudžiamojon atsakomybėn, apkaltos proceso parengiamieji veiksmai ir apkaltos proceso

procedūra Seime dėl to paties kaltinimo negali būti pradėti tol, kol nebus išspręstas baudžiamosios atsakomybės klausimas, t.y. priimtas teismo išteisinamasis nuosprendis arba įsiteisėjęs teismo apkaltinamasis nuosprendis, arba baudžiamoji byla nutraukta. Duodamas sutikimą patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn, Seimas taip pat apsisprendžia, kad bylos faktinės aplinkybės tirs ne Seimo sudaryta specialioji tyrimo komisija, bet teisinės institucijos – tardymas ir teismas. Vadinasi, jeigu teismas pripažins asmenį kaltu, vėliau nereikės teikti atskiro siūlymo pradėti apkaltą dėl nusikaltimo padarymo.

Siūlymas apkaltos procesui pradėti turi būti teikiamas Seimui raštu ir iniciatorių pasirašytas kaip teikimas, o Respublikos Prezidento siūlymas – kaip kreipimasis nurodant konkretų asmenį, jam formuluojamą kaltinimą, argumentus, svarbiausius faktus, įrodymus ar jų šaltinius.

Seimas, išklauses apkaltos iniciatorių ar jų atstovo siūlymą pradėti konkrečiam asmeniui apkaltos procesą, sudaro specialiąją tyrimo komisiją pateiktų kaltinimų pagrįstumui ir rimtumui iširti bei išvadai dėl šio siūlymo parengti.

Specialioji tyrimo komisija sudaroma iš Seimo narių, apkaltos proceso iniciatorių atstovų ir teisininkų, dirbančių teisme, tardymo sistemoje ar prokuratūroje. Komisijoje paprastai neturi būti daugiau kaip 12 narių. Sudarydamas komisiją, Seimas paskiria pirmininką ir jo pavaduotoją, nustato tyrimo atlikimo terminus. Bent vienas iš komisijos vadovų turi būti teisininkas.

Apie tyrimo eigą spaudai ir kitoms visuomenės informavimo priemonėms praneša tik komisijos pirmininkas arba jo įgaliotas narys. Seimo specialiosios tyrimo komisijos posėdžiai, susiję su apkaltos procesu, paprastai yra uždari. Liudytojai ir ekspertai kviečiami ir apklausiami pagal baudžiamojo proceso taisyklės: jie įspėjami dėl atsakomybės už atsakymą ar vengimą duoti parodymus ir už žinomai melagingus parodymus, visa tai patvirtinama jų parašais. Ekspertai savo išvadas pateikia raštu ir pasirašo. Tais atvejais, kai asmeniui pradėta apkaltos byla dėl šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo, Seimas specialiosios tyrimo komisijos siūlymu arba savo iniciatyva kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas išvados, ar minėto asmens konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Specialiosios tyrimo komisijos išvados turinyje turi būti išdėstoma:

- 1) kaltinimo esmė, nusižengimo padarymo vieta, laikas, būdai, motyvai ir kitos esminės aplinkybės;
- 2) nustatyti faktai ir įrodymai;
- 3) asmens, kuriam taikoma apkalta, paaiškinimai.

Jeigu pareikšti kaltinimai nepasitvirtina, tai nurodoma išvadoje ir trumpai apibūdinami atlikti tyrimo veiksmai. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, išvados pabaigoje konstatuojama, ar yra motyvų pradėti apkaltos

procesą Seime, ar nėra. Jeigu specialioji tyrimo komisija padaro išvadą, kad yra motyvų apkaltos procesui Seime pradėti, ji turi suformuluoti konkrečius kaltinimus. Tai gali būti padaryta komisijos išvados pabaigoje arba atskiru dokumentu. Specialioji tyrimo komisija taip pat nusprendžia, kas komisijos vardu palaikys kaltinimą ir atliks kitas kaltintojo funkcijas Seime apkaltos proceso metu. Komisija gali paskirti iki 7 kaltintojų – Seimo narių. Jų pavardes ir įgaliojimus komisija praneša Seimui raštu. Tais atvejais, kai specialioji tyrimo komisija padaro išvadą, kad nėra motyvų apkaltos procesui pradėti, Seimas svarsto išvadoje suformuluotų motyvų bei argumentų pagrįstumą ir sprendžia, ar pritarti šiai išvadai.

Jeigu Seimas posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma patvirtina šią išvadą, laikoma, kad siūlymui pradėti apkaltos procesą nepritarta.

Tuo pačiu pagrindu tam pačiam asmeniui kelti apkaltos bylą galima ne anksčiau kaip po vienerių metų ir tik paaiškėjus naujoms aplinkybėms.

Jei Seimas nepatvirtina komisijos išvados, kad nėra motyvų apkaltos procesui pradėti, jis turi nuspręsti, kam pavesti atlikti papildomą ar pakartotinį tyrimą – tai pačiai ar naujai specialiajai tyrimo komisijai.

Apkaltos procesas Seime susideda iš šių pagrindinių dalių: parengiamosios, tardymo, ginčų, asmens, kuriam taikoma apkalta, baigiamojo žodžio ir balsavimo dėl pateiktų kaltinimų.

Parengiamojoje posėdžio dalyje paskelbiama nagrinėjamos apkaltos bylos esmė, pristatomi asmens, kuriam taikoma apkalta, kaltintojai, jų atstovai, paaiškinamos jų teisės ir pareigos, išklausoma jų prašymų ir priimami dėl jų sprendimai, išsiaiškinamos galimybės tęsti bylos nagrinėjimą.

Tardymas pradedamas balsu perskaitant kaltinimo medžiagą ir išklausančiam asmens, kuriam taikoma apkalta, paaiškinimus. Po to apklausiamas asmuo, kuriam taikoma apkalta, liudytojai, išklausoma ekspertų išvadų, specialistų nuomonių, apžiūrimi įrodymai.

Ginčai – tai kaltintojo ir asmens, kuriam taikoma apkalta, ar jų atstovų kalbos bei replikos.

Paskutinės replikos teisė visada priklauso gynėjui, jeigu jo nėra, – asmeniui, kuriam taikoma apkalta. Pasibaigus ginčams, asmeniui, kuriam taikoma apkalta, suteikiamas baigiamasis žodis.

Asmuo, kuriam taikoma apkalta, turi teisę bet kurioje apkaltos proceso dalyje, tačiau tik iki balsavimo pradžios atsistatydinti iš pareigų ar atsisakyti Seimo nario mandato pateikiant dėl to pareiškimą raštu. Toks pareiškimas turi būti nedelsiant patenkintas.

Tokiu atveju apkaltos procesas nutraukiamas ir tai įforminama Seimo nutarimu. Po asmens, kuriam taikoma apkalta, baigiamojo žodžio prasižėdė baigiamoji teisenos dalis – slaptas balsavimas dėl pateiktų kaltinimo formuluočių. Balsuojama už kiekvieną kaltinimo formuluočių atskirai.

Balsuoja tik Seimo nariai. Suskaičiavus balsus, posėdžio pirmininkas praneša balsavimo rezultatus dėl kiekvienos kaltinimo formuluotės atskirai.

Jeigu bent už vieną kaltinimo formuluotę balsuoja 3/5 visų Seimo narių, laikoma, jog asmuo Seimo yra pripažintas kaltu įvykđęs jam inkriminuojamą nusižengimą. Jeigu nė viena kaltinimo formuluotė nesurenka 3/5 visų Seimo narių balsų, laikoma, jog apkaltai Seimas nepritarė. Jei už kaltinimo formuluotę, atitinkančią baudžiamojo nusikaltimo požymius, balsavo mažiau kaip 3/5, tačiau daugiau kaip pusė visų Seimo narių, laikoma, jog Seimas duoda sutikimą patraukti konkretų asmenį, išskyrus Respublikos Prezidentą, baudžiamojon atsakomybėn.

Kai Seimas konkretų asmenį apkaltos proceso tvarka pripažįsta kaltu, tas asmuo nuo to momento laikomas pašalintu iš pareigų arba netenka Seimo nario mandato. Jam už padarytus nusižengimus taip pat gali būti taikoma teisinė atsakomybė įstatymų nustatyta tvarka. Konstitucijos nustatytą neliečiamybės teisę praranda ir savo noru atsistatydinę iš pareigų arba atsisakę Seimo nario mandato asmenys, o už padarytus nusižengimus jiems taip pat gali būti taikoma teisinė atsakomybė bendra tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. gegužės 11 d. nutarime yra nustatęs, kad „nusikaltimo padarymo faktines aplinkybes ir asmens kaltę nusikaltimo padarymu jau yra nustatęs teismas, Seimas sprendžia tik asmens konstitucinės atsakomybės klausimą”.

Apkaltos procedūra pradedama Seime gavus teismo apkaltinamojo nuosprendžio nuorašą. Tai daugiausia diskusijų kelianti procedūra. Ši procedūra turi tam tikro prieštaravimo, nes jai priešpastatomas teismo apkaltinamasis nuosprendis ir apkaltos rezultatai. Esant neigiamiems apkaltos procedūros rezultatams įvyksta teisinė kolizija – teismo nuosprendyje asmuo pripažintas kaltu, o dėl apkaltos proceso tampa neįmanoma nušalinti asmens nuo užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą.

Gavę teismo įsiteisėjusio apkaltinamojo nuosprendžio nuorašą, Seimo Pirmininkas arba jo pavaduotojas nedelsdami su juo supažindina Seimo narius. Artimiausiame Seimo posėdyje Seimo Pirmininkas ar jo pavaduotojas teikia Seimo nutarimo projektą dėl Seimo nario mandato panaikinimo. Tame pačiame posėdyje Seimas paskiria Seimo posėdžio dėl asmens pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo svarstymo datą. Svarstymo data turi būti paskirta ne anksčiau kaip po 7 dienų nuo posėdžio, kuriame ši data buvo nustatyta, dienos. Asmeniui, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, nedelsiant raštu ir pasirašytinai pranešama apie paskirtą Seimo posėdžio datą ir laiką, kai įsiteisėjusio apkaltinamojo teismo nuosprendžio pagrindu bus sprendžiamas jo pašalinimas iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimas. Su pranešimu yra siunčiamas šio straipsnio 3 d. numatyto nutarimo projektas, Seimo

statutas, taip pat siūloma iki svarstymo dienos raštu pranešti, ar jis nori dalyvauti apkaltos procedūroje. Asmuo, pranešdamas apie savo dalyvavimą, gali nurodyti ne daugiau kaip du gynėjus ar kitus atstovus, kurie turi būti pakviesti į Seimo posėdį. Asmuo taip pat gali pateikti įrodymų, turinčių įtakos sprendžiant konstitucinės atsakomybės klausimą.

Seimo posėdis pradamas Seimo Pirmininko ar jo pavaduotojo pranešimu. Pranešime išdėstoma įsiteisėjusio apkaltinamojo nuosprendžio esmė. Po to žodis suteikiamas asmeniui, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, arba jo prašymu vienam iš gynėjų ar atstovų. Asmuo, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, ar vietoj jo kalbantis gynėjas ar atstovas gali remtis įrodymais, turinčiais įtakos sprendžiant konstitucinės atsakomybės klausimą. Seimo nariai gali užduoti asmeniui, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, ar vietoj jo kalbančiam gynėjui ar atstovui klausimų. Po to žodis suteikiamas gynėjams ir atstovams, jei jų nėra, – asmeniui, kuriam taikoma apkalta.

Procedūra baigiama asmens, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, baigiamuoju žodžiu. Asmuo, dėl kurio teikiamas Seimo nutarimo projektas, iki balsavimo pradžios turi teisę atsistatydinti iš pareigų ar atsisakyti Seimo nario mandato, pateikdamas dėl to pareiškimą raštu. Asmuo, atliekantis laisvės atėmimo bausmę, pareiškimą gali atsiųsti paštu ar per savo įgaliotą asmenį. Tokiu atveju apkaltos procedūra Seime nutraukiama.

XIII skyrius

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

- 1 poskyris. Valstybės vadovo institutas*
2 poskyris. Respublikos Prezidento kompetencija
3 poskyris. Respublikos Prezidentūros teisės aktai. Kiti Respublikos Prezidento statuso klausimai

1. Šiame vadovėlio skyriuje yra nagrinėjamas Lietuvos Respublikos Prezidento institutas. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 77 str. Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas. Jis atstovauja Lietuvos valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų.

2. Aptariant Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją konstitucinėje teisėje, būtina aptarti ir Respublikos Prezidento rinkimų tvarką, kompetenciją, Respublikos Prezidento priimamus teisės aktus, Respublikos Prezidento įgaliojimų suteikimą.

3. Respublikos Prezidento vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje atskleidžia jo įgaliojimai bei tarpusavio santykiai su Seimu, Vyriausybe bei teismine valdžia. Aptariant Respublikos Prezidento padėtį valdžios institucijų sistemoje, būtina apžvelgti ir šių klausimų teisinį reglamentavimą, ir besiklostančią valstybės valdžios institucijų sąveikos praktiką.

1 poskyris **VALSTYBĖS VADOVO INSTITUTAS**

- 1.1. Valstybės vadovo samprata**
1.2. Valstybės vadovo instituto raida Lietuvoje
1.3. Respublikos Prezidento rinkimų tvarka. Įgaliojimų nutrūkimas

1.1. Valstybės vadovo samprata

Valstybei reikia atsakingo asmens, užtikrinančios konstitucinę tvarką, garantuojančio valstybinės valdžios tęstinumą ir stabilumą, aukščiausiu lygiu atstovaujančio tarptautiniams santykiams. Tokias funkcijas vykdo valstybės vadovas, turintis pakankamų įgaliojimų bendradarbiaujant su įstatymų leidžiamąja, vykdomąja bei teisminėmis valdžiomis.

Valstybės vadovo institucija egzistuoja visose valdymo formose. Monarchijoje valstybės vadovo funkcijas vykdo monarchas (imperatorius, karalius, didysis hercogas, šeichas, emiras), respublikose – prezidentai. Žodis prezidentas yra kilęs iš lotyniško žodžio *praesidens* (*praesidentis*), t.y. – „sėdintis priešakyje“. Kai kuriose šalyse valstybės vadovo funkcijas vykdo kolegiali institucija – prezidiumas ar taryba (buv. Sovietų Sąjunga, Šveicarija)¹. Tačiau net ir kolegialiai institucijai vykdant valstybės vadovo funkcijas, yra renkamas šios institucijos pirmininkas, kuris, turėdamas nedaug įgaliojimų, reprezentuoja šalį.

Esant skirtingoms valdymo formoms, valstybės vadovo įgaliojimų apimtys yra nevienodos. Vienose šalyse jų funkcijos yra nominalios, kitose – realios. Tačiau visų valstybių vadovams yra suteikti išskirtiniai (būdingi tik šiam pareigūniui) įgaliojimai aukščiausiu lygiu atstovauti tautai šalyje ir už jos ribų. Atstovaujamoji funkcija pasireiškia teisinėmis galiomis, suteikiančiomis valstybės vadovui tam tikrus valdžios įgaliojimus (teisę pasirašyti tarptautines sutartis, skirti savo atstovus šalies regionuose).

Valstybės vadovo teisinę ir faktinę padėtį lemia konkrečios šalies istorinės tradicijos bei politinės sąlygos. Konstitucinės monarchijos šalyse (Danija, Švedija, Norvegija, Jungtinė Karalystė, Japonija bei kt.) valstybės vadovai „karaliauja bet ne valdo“². Todėl šių šalių valstybių vadovų funkcijos vertintinos tik kaip atstovaujamosios – reprezentacinės. Panašias galias turi parlamentinių respublikų (Italija, Čekija, Vokietija, Latvija ir kt.) vadovai – prezidentai. Tačiau prezidentinių (JAV, Meksika, Brazilija ir kt.) bei pusiau prezidentinių (Prancūzija ir kt.) valstybių vadovai yra ryškūs vykdomosios valdžios atstovai ir dalyviai, turintys plačius įgaliojimus.

Nagrinėjant valstybės vadovo padėtį valstybinės valdžios sistemoje, tenka kalbėti apie jo įgaliojimų santykį su įstatymų leidžiamosios, vykdomosios bei teisminės valdžių galiomis. Valdžių padalijimo principas kaip teisinės valstybės požymis numato, jog bet kurio pareigūno įgalioji-

¹ Baglay M. B. Konstituciojonnoje pravo zarubežnych stran. Moskva, 1999. S. 210.

² Alder J. Konstitutional and Administrative Law. London, 1994. P. 194–200.

mai priskirtini vienai iš trijų valdžių – įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ar teisminei. Valstybės vadovas, realizuodamas įgaliojimus, bendradarbiauja su visomis trimis valdžiomis. Prezidentai įstatymų kūrybos procese naudojasi veto teise, turi galimybę skirti teisėjus bei suteikti malonę nu-teistiesiems. Tačiau valstybės vadovo pagrindinės funkcijos yra būdingos vykdomajai valdžiai. Parlamentinėse bei pusiau prezidentinėse valstybėse prezidentas vykdomąją valdžią (įgaliojimus) dalijasi su vyriausybe. Prezi-dentinėse valstybėse šalies vadovas taip pat yra ir vykdomosios valdžios vadovas.

Kaip jau buvo minėta, Prezidentas valstybinės valdžios sistemoje gali turėti skirtingus įgaliojimus: būti tik valstybės vadovu (Vokietija); ir vals-tybės, ir vykdomosios valdžios vadovu (Jungtinės Amerikos Valstijos, Egiptas); ir valstybės, ir faktiškai vyriausybės vadovu. Tokiu atveju, nors yra savarankiškos vyriausybės vadovo pareigos, bet prezidentas ir vyriausybė yra vienos politinės pakraipos, dar prezidentas yra ir vadovaujančios jėgos lyderis, valstybės vadovas dominuoja ir vyriausybėje (Prancūzija). Priklausomai nuo valstybės vadovo įgaliojimų yra skiriamos prezidenti-nės, parlamentinės bei mišraus (pusiau prezidentinio) tipo respublikos. Tačiau doktrinoje aktyviai diskutuojama dėl kriterijų, išreiškiančių tam tikrą valdymo formą. Todėl ir Lietuvoje egzistuojanti valdymo forma yra nuolatinų diskusijų objektas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Tei-smas 1998 m. sausio 10 d. nutarimo konstatuojamojoje dalyje nurodo, kad Lietuvoje egzistuojanti valdymo forma gali būti vertintina kaip pa-rlamentinė respublika, turinti kai kurių mišrios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumų. Nacionalinėje doktrinoje diskutuojama dėl šios Konstitucinio Teismo išsakytos nuomonės, teigiant, kad Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų būdas bei kiti *de jure* ir *de facto* įgalioji-mai duoda pagrindą Lietuvos valdymo formoje išvėlgti mišraus (pusiau prezidentinio) valdymo formos požymių.

Lietuvos Respublikos Prezidento įgaliojimų apimtys išdėstytos šalies Konstitucijoje, Prezidento įstatyme bei kituose norminiuose teisės aktuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos VI skirsnio 77 str. skelbia, jog „Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas. Jis atstovauja Lietuvos valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų“. Kadangi Lietuvos Respublikos Prezidentas turi įgaliojimus leisti dekretus (juos privalo pasirašyti Ministras Pirmininkas arba atitinkamas ministras) vykdomosios valdžios veiklos ribose, todėl šią instituciją galima priskirti insti-tucijoms, atstovaujančioms vykdomajai valdžiai valdžių padalijimo me-chanizme.

1.2. Valstybės vadovo instituto raida Lietuvoje

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo monarchija. Valstybės vadovas buvo Didysis Kunigaikštis. Taip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vadovai buvo tituluojami nuo XIII a. pirmosios pusės. Jungtinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje nuo 1569 m. įvykusios Liublino Unijos atskiras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didysis Kunigaikštis nebebuvo vainikuojamas. Juo buvo Lenkijos Karalius. Tokia padėtis egzistavo iki Lietuvos ir Lenkijos valstybės žlugimo (1795 m.).

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybai paskelbus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, iškilo problema dėl valdymo formos, taip pat ir dėl valstybės vadovo. Po tam tikrų abejonių respublika buvo pasirinkta kaip atgimstančios valstybės valdymo forma. 1919 m. balandžio 4 d. Valstybės Taryba įsteigė Prezidento instituciją ir išrinko Antaną Smetoną pirmuoju Lietuvos Prezidentu. 1920 m. birželio 10 d. Steigiamajame Seime buvo paskelbta laikinoji Konstitucija, kurioje įtvirtinta nuostata, jog valstybės vadovu bus Respublikos Prezidentas, o jį rinks Seimas. Iki tol, kol buvo išrinktas Prezidentas, jo pareigas ėjo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis. 1922 m. lapkričio 13 d. Pirmasis Seimas išrinko Aleksandrą Stulginskį Lietuvos Respublikos Prezidentu. Antrasis Lietuvos Respublikos Seimas, išrinktas 1923 m., taip pat A. Stulginskį išrinko valstybės vadovu. 1926 m. birželio 7 d. Lietuvos Respublikos Trečiasis Seimas Prezidentu išrinko Kazį Grinių. 1926 m. gruodžio 17 d. nepatenkinti padėtimi valstybėje tautininkai, krikščioniškosios partijos bei karininkija privertė K. Grinių atsistatydinti. Po kelių dienų – gruodžio 19 d. Antanas Smetona antrą kartą buvo išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentu. Lietuvos Respublikos Prezidento poste Antanas Smetona išbuvo 14 metų iki Lietuvos okupacijos ir aneksijos. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvos Respubliką. Okupaciniam režimui vykdant valstybės valdymo formos pakeitimus prezidento institucija buvo panaikinta.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas atkūrė Lietuvos nepriklausomybę ir priėmė Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą (Konstituciją). Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo numatyta, kad valstybės vadovui būdingas funkcijas vykdo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo – Pirmininku 1990–1992 m. buvo Vytautas Landsbergis.

1992 m. spalio 25 d. įvyko referendumas, kurio metu buvo priimta nuolatinė Lietuvos Respublikos Konstitucija. Ji numatė Respublikos Prezidento instituciją su jai būdingais įgaliojimais. 1993 m. vasario 14 d. įvyko visuotiniai ir tiesioginiai Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai. Jų

metu valstybės vadovu buvo išrinktas Algirdas Mykolas Brazauskas, 1998 m. Respublikos Prezidentu buvo išrinktas Valdas Adamkus.

1.3. Respublikos Prezidento rinkimų tvarka.

Igaliojimų nutrūkimas

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų tvarką numato Lietuvos Respublikos Konstitucija bei 1992 m. gruodžio 22 d. priimtas Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas.

Respublikos Prezidentą renka Lietuvos Respublikos piliečiai penkeriems metams remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 78 str., Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1 str.). Lygią rinkimų teisę reikia suprasti kaip kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio, turinčio teisę rinkti Respublikos Prezidentą, rinkimuose turint vieną balsą. Rinkimus galima vadinti tiesioginiais, jei rinkėjai Respublikos Prezidentą renka be tarpininkų, o slaptu balsavimo metu rinkėjai balsuoja asmeniškai ir slap-tai. Kontroluoti rinkėjų valią rinkimuose draudžiama.

Įstatymas numato, jog teisę rinkti Respublikos Prezidentą turi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie rinkimų dieną yra ne jaunesni kaip 18 metų. Rinkimuose negali dalyvauti piliečiai, teismo pripažinti neveiksniais. Taip pat negalima tiesiogiai arba netiesiogiai Lietuvos Respublikos piliečių rinkimų teisių apriboti dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Pažeistą rinkimų teisę piliečiai turi galimybę ginti teismuose.

Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos pilietis pagal kilmę, ne mažiau kaip trejus pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje, jeigu jam iki rinkimų dienos yra suėję ne mažiau kaip keturiasdešimt metų ir jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu. Respublikos Prezidentu negali būti renkami asmenys, susiję priesaika ar pasižadėjimu užsienio valstybei, bei asmenys, pagal teismo paskirtą nuosprendį atliekantys kriminalinę bausmę, taip pat asmenys, teismo pripažinti neveiksniais. Tas pats asmuo Respublikos Prezidentu gali būti renkamas ne daugiau kaip du kartus iš eilės. Tad dešimt metų yra maksimaliai galimas laiko tarpas vienam asmeniui būti Respublikos Prezidentu. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimus skelbia Lietuvos Respublikos Seimas. Skelbdamas Prezidento rinkimus Seimas priima atitinkamą nutarimą. Eiliniai Respublikos Prezidento rinkimai vykdomi paskutinį sekmadienį likus dviem mėnesiams iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos. Pačius Respublikos Prezidento rinkimus organizuoja ir vykdo Vyriausioji rinkimų komisija bei jos

sudarytos miestų ir rajonų rinkimų komisijos. Respublikos Prezidento rinkimų rengimo ir vykdymo išlaidas apmoka valstybė.

Pretendentus tapti kandidatais į Respublikos Prezidentus pradedama kelti ne anksčiau kaip likus 80 dienų ir baigiama ne vėliau kaip likus 65 dienoms iki rinkimų dienos. Pretendentus būti kandidatais į Respublikos Prezidentus gali kelti, remti politinės partijos ir politinės organizacijos, taip pat iškelti savo kandidatūrą gali pavieniai asmenys. Tapti kandidatu į Respublikos Prezidentus ne vėliau kaip likus 65 dienoms iki rinkimų pretendentas raštu pareiškia apie tai Vyriausiajai rinkimų komisijai. Jeigu pretendentą būti kandidatu į Respublikos Prezidentus išklėlė politinės partijos ir politinės organizacijos, šį savo sprendimą jos taip pat pateikia raštu. Vyriausiajai rinkimų komisijai būtina pateikti pretendento pilietybės bei asmenybės patvirtinančius dokumentus ir sumokėti penkių vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio užstatą. Tuomet Vyriausioji rinkimų komisija išduoda rinkėjų parašų rinkimo lapus. Tik surinkus 20 tūkstančių (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 79 str.) rinkėjų parašų, užstatas yra gražinamas jį sumokėjusiam asmeniui.

Kandidato į Respublikos Prezidentus statusas įgyjamas, kai pretendentai įregistruojami kandidatais į Respublikos Prezidentus Vyriausiojoje rinkimų komisijoje. Kandidatų į Respublikos Prezidento vietą skaičius negali būti ribojamas. Likus iki rinkimų ne mažiau kaip 45 dienoms, pretendentai būti kandidatais į Respublikos Prezidentus privalo pateikti Vyriausiajai rinkimų komisijai rinkimo lapus su ne mažiau kaip 20 tūkstančių rinkėjų parašų. Taip pat pretendentas turi pateikti pajamų bei turto deklaracijos pagrindinių duomenų išrašą, patvirtintą Valstybinės mokesčių inspekcijos. Likus iki rinkimų dienos ne mažiau kaip 30 dienų, Vyriausioji rinkimų komisija oficialiai skelbia visų asmenų, įregistruotų kandidatais į Respublikos Prezidentus, sąrašą ir ne vėliau kaip per 24 valandas nuo sąrašo paskelbimo išduoda šiems asmenims kandidato į Lietuvos Respublikos Prezidentus pažymėjimą. Nuo oficialaus kandidatų į Respublikos Prezidentus sąrašo paskelbimo dienos prasideda Respublikos Prezidento rinkimų kampanija. Kandidatai į Respublikos Prezidentus po oficialaus kandidatų sąrašo paskelbimo turi lygią teisę pasisakyti rinkėjų ir kitokuose susirinkimuose, pasitarimuose, posėdžiuose, naudotis valstybinėmis masinės informacijos priemonėmis ir skelbti savo rinkiminę programą. Rinkimų agitacija draudžiama likus 30 valandų iki rinkimų pradžios ir rinkimų dieną, išskyrus nuolatine vaizdine agitacija tam skirtose vietose, jeigu ji iškabinta likus ne mažiau kaip 48 valandoms iki rinkimų pradžios.

Balsavimas vyksta rinkimų dieną nuo 7 iki 21 valandos rinkimų komisijos nurodytoje patalpoje. Rinkėjas balsuoja tik toje rinkimų apylinkėje, į kurios rinkėjų sąrašus jis yra įtrauktas. Lietuvos Respublikos Prezidento

rinkimų įstatymas numato balsavimą paštu. Balsavimas paštu suteikia galimybę dalyvauti rinkimuose piliečiams, kurie dėl sveikatos būklės arba dėl kitų priežasčių rinkimų dieną negali atvykti balsuoti į rinkimų apylinkę. Balsuoti paštu galima miesto, rajono pašto skyriuose jų darbo valandomis, pradedant penkta diena iki rinkimų ir baigiant likus vienai dienai iki rinkimų (jei rinkėjas įrašytas į to miesto, rajono rinkėjų sąrašus) ir baigiant likus 2 dienoms iki rinkimų (jei rinkėjas neįrašytas į to miesto, rajono rinkėjų sąrašus). Balsavimo paštu išlaidas apmoka valstybė. Siekiant, jog kuo daugiau piliečių galėtų realizuoti teisę išreikšti savo valią rinkimuose, organizuojamas balsavimas Lietuvos Respublikos diplomatinėse atstovybėse (konsulatuose) ir laivuose, gydymo, socialinės rūpybos ir globos įstaigose, kariniuose daliniuose, baumės atlikimo vietose.

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas numato mažoritarinę (daugumos) rinkimų sistemą. Išrinktu į Respublikos Prezidento vietą laikomas tas kandidatas, kuris pirmą kartą balsuojant ir dalyvaujant ne mažiau kaip pusei visų rinkėjų, gavo daugiau nei pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau nei pusė visų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/3 visų rinkėjų balsų. Jeigu pirmajame balsavimo rate nė vienas kandidatas nesurenka reikiamos balsų daugumos, po dviejų savaičių rengiamas pakartotinis balsavimas dėl dviejų kandidatų, gavusių daugiausia balsų. Išrinktu laikomas kandidatas, surinkęs daugiau balsų. Jeigu pirmajame rate dalyvavo ne daugiau kaip du kandidatai ir nė vienas negavo reikiamo balsų skaičiaus, rengiami pakartotiniai rinkimai. Galutinius Respublikos Prezidento rinkimų rezultatus ne vėliau kaip per 5 dienas po rinkimų skelbia Vyriausioji rinkimų komisija. Pakartotinių Respublikos Prezidento rinkimų rezultatus ne vėliau kaip per 5 dienas nuo pakartotinio balsavimo dienos taip pat skelbia Vyriausioji rinkimų komisija. Respublikos Prezidento rinkimų rezultatų paskelbimas yra Respublikos Prezidento rinkimų komisijos nutarimo paskelbimas Lietuvos Respublikos laikraščiuose per Lietuvos Respublikos Vyriausybės telegramų agentūrą (ELTA). Po Respublikos Prezidento rinkimų rezultatų paskelbimo Respublikos Prezidento rinkimų komisija ne vėliau kaip per 3 valandas išrinktam Respublikos Prezidentui įteikia Lietuvos Respublikos Prezidento pažymėjimą. Asmuo, išrinktas Respublikos Prezidentu, turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose iki naujos Respublikos Prezidento rinkimų kampanijos pradžios. Tokį pareiškimą Respublikos Prezidentas turi paskelbti kitą dieną po to, kai Respublikos Prezidento rinkimų komisija įteikia jam Lietuvos Respublikos Prezidento pažymėjimą (Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 7 str.). Tokiu reikalavimu yra siekiama, jog išrinktasis Respublikos Prezi-

dentas būtų nepriklausomas nuo jį rėmusių politinių struktūrų bei atstovautų visos Tautos interesams.

Išrinktas Respublikos Prezidentas savo pareigas pradeda eiti rytojaus dieną pasibaigus buvusio Respublikos Prezidento kadencijai ir kai prisiekia Tautai būti ištikimas Lietuvos Respublikai ir Konstitucijai, sąžiningai atlikti savo pareigas ir būti visiems lygiai teisingas. Turi prisiekti ir perrinktas antrajai kadencijai Respublikos Prezidentas. Šalies vadovas prisiekia Lietuvos Respublikos Seimo rūmuose Seimo posėdyje. Respublikos Prezidentas turi prisiekti stovėdamas priešais Konstitucinio Teismo pirmininką, o jo nesant – priešais vieną iš Konstitucinio Teismo teisėjų ir skaitydamas priesaikos tekstą padėjęs ranką ant Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Respublikos Prezidento priesaikos tekstas yra numatytas Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 3 str. Prisiekęs Respublikos Prezidentas turi pasirašyti priesaikos aktą. Šį aktą taip pat pasirašo Konstitucinio Teismo pirmininkas, o jam nesant – Konstitucinio Teismo teisėjas, priėmęs šią priesaiką. Pasirašytas priesaikos aktas yra įteikiamas Parlamento vadovui – Seimo Pirmininkui. Aktas saugomas Seime. Priesaikos tekstas netaisomas ir nekeičiamas (išskyrus galimybę neminėti paskutinio priesaikos sakinio – „Tepadeda man Dievas“). Atsisakymas prisiekti Seimo posėdyje, pasirašyti priesaikos aktą arba pasirašymas su išlygomis laikomas, kad Respublikos Prezidentas neprisiekė ir todėl negali eiti savo pareigų.

Konstitucijoje numatytais atvejais, Respublikos Prezidentui paskelbus pirmalaikius Seimo rinkimus, naujai išrinktas Seimas 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma per 30 dienų nuo pirmosios posėdžio dienos gali paskelbti pirmalaikius Respublikos Prezidento rinkimus. Jei Respublikos Prezidentas pageidauja dalyvauti paskelbtuose Prezidento rinkimuose, jis yra išsyk įregistruojamas kandidatu. Tokiuose rinkimuose pakartotinai išrinktas Respublikos Prezidentas laikomas išrinktu antrajai kadencijai, jeigu iki rinkimų praėjo daugiau kaip treji metai jo pirmosios kadencijos laiko. Jeigu praėjo mažiau negu treji metai jo pirmosios kadencijos laiko, Respublikos Prezidentas renkamas tik likusiam pirmosios kadencijos laikui; tai nelaikoma antrąja kadencija. Jeigu pirmalaikiai Respublikos Prezidento rinkimai skelbiami jo antrosios kadencijos metu, tai esamas Respublikos Prezidentas gali būti išrinktas tik likusiam antrosios kadencijos laikui. Galimi atvejai, kai Prezidento rinkimai rengiami nepasibaigus kadencijai. Tokiais atvejais rengiami rinkimai, nors ir įvyksta ankščiau negu paprastai, nevadinami pirmalaikiais: Respublikos Prezidentui mirus, atsistatydinus, pašalinus jį iš pareigų apkaltos proceso tvarka ar Seimui nutarus, kad Respublikos Prezidento sveikatos būklė neleidžia jam eiti pareigų; jo pareigas laikinai eina Seimo Pirmininkas. Šiuo atveju Seimo Pirmininkas netenka savo įgaliojimų Seime; jo pareigas Seimo

pavedimu laikinai eina jo pavaduotojas. Išvardytais atvejais Seimas ne vėliau kaip per 10 dienų privalo paskirti Respublikos Prezidento rinkimus, kurie turi būti surengti ne vėliau kaip per du mėnesius. Seimui negalint susirinkti ir paskelbti Respublikos Prezidento rinkimų, rinkimus skelbia Vyriausybė.

Skirtingose šalyse prezidentų pavadavimo problema yra sprendžiama nevienodai. Vienose šalyse prezidentą gali pavaduoti viceprezidentas (JAV, Bulgarija), kitose – šalies vadovo funkcijas laikinai vykdo ministrai pirmininkai (Rusija). Lietuvos Respublikos Prezidentą, laikinai išvykusį į užsienį arba susirgusį ir todėl laikinai negalintį eiti pareigų, laikinai pavaduoja Seimo Pirmininkas. Tačiau Prezidentą pavaduojantis Seimo Pirmininkas neturi tiek pat įgaliojimų, kiek Prezidentas. Laikinai pavaduodamas Respublikos Prezidentą, Seimo Pirmininkas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, atleisti ar skirti ministrų be Seimo sutikimo. Tuo laikotarpiu Seimas negali svarstyti klausimo dėl nepasitikėjimo Seimo Pirmininku. Jokiais kitais atvejais ir jokiems kitiems asmenims ar institucijoms negalima vykdyti Respublikos Prezidento įgaliojimų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 88 str. nurodomos aplinkybės, kada gali nutrūkti Prezidento įgaliojimai. Konstitucijoje įvardytos Prezidento įgaliojimų nutrūkimo aplinkybės:

- 1) pasibaigia laikas, kuriam jis buvo išrinktas;
- 2) įvyksta pirmalaikiai Respublikos Prezidento rinkimai;
- 3) Respublikos Prezidentas atsistatydina iš pareigų;
- 4) miršta;
- 5) Seimas jį pašalina iš pareigų apkaltos proceso tvarka;
- 6) Seimas, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo išvadą, 3/5 visu

Seimo narių balsų dauguma priima nutarimą, kuriuo konstatuojama, kad Respublikos Prezidento sveikatos būklė neleidžia jam eiti savo pareigų.

Viena iš Prezidento įgaliojimų pasibaigimo aplinkybių yra pašalinimas iš pareigų. Tai gali tik Seimas specialios teisinės procedūros – apkaltos – reikalavimų ribose. Reikalavimai apkaltos procesui yra numatyti Lietuvos Respublikos Seimo statute. Respublikos Prezidentas gali būti prieš laiką pašalintas iš pareigų, tik šurkščiai pažeidęs Konstituciją arba sulaužęs priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarė nusikaltimą. Spręsdamas Respublikos Prezidento pašalinimo iš pareigų klausimą, Lietuvos Respublikos Seimas privalo griežtai laikytis Konstitucijos, Seimo statuto ir kitų teisės aktų suformuluotų reikalavimų.

2 poskyris

RESPUBLIKOS PREZIDENTO KOMPETENCIJA

- 2.1. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Seimu**
- 2.2. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Vyriausybe**
- 2.3. Respublikos Prezidentas ir teisminė valdžia**
- 2.4. Respublikos Prezidento kompetencija krašto apsaugoje bei užsienio politikoje**
- 2.5. Malonė. Pilietybė. Valstybiniai apdovanojimai**

Lietuvos Respublikos Prezidentas turi įgaliojimų įvairiose valstybinio gyvenimo srityse. Vienose šie įgaliojimai priklauso išimtinai šalies vadovo kompetencijai, kitose – susiję su kitų valstybės institucijų įgaliojimais, kuriuos realizuoti galima vadovaujantis valdžių padalijimo principu. Šias galias realizuoti galima tik Konstitucijos ir įstatymų numatytos „stabdžių ir atsvarų“ sistemos ribose. Ši sistema pašalina galimybę atsirasti autoritariniams ar kitokiems neteisiniams valdymo metodams. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija, Prezidento bei Prezidento rinkimų įstatymai yra pagrindiniai teisės šaltiniai, reglamentuojantys valstybės vadovo įgaliojimų apimtį ir ribas.

2.1. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Seimu

Šalies vadovo įgaliojimai nekonkuruoja su atstovaujamosios institucijos – Seimo įgaliojimais. Lietuvos Respublika numato griežtą šių valstybės valdžios institucijų funkcijų pasidalijimą. Tačiau Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Seimu leidžia vertinti valstybės vadovą, kaip svarbų įstatymų leidybos proceso dalyvį. Net naujai išrinktas Seimas į pirmąjį savo posėdį renkasi Prezidento kviečiamas. Taip pat Prezidentas turi įgaliojimus skelbti eilinius Seimo rinkimus, o tam tikrais atvejais ir pirmalaikius parlamento rinkimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje pirmalaikių Seimo rinkimų paskelbimo galimybė yra apribota aplinkybių.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. numato vienareikšmes konstitucinių teisinių santykių situacijas. Tik joms egzistuojant, Respub-

likos Prezidentas gali paskelbti pirmalaikius Seimo rinkimus. Tai gali įvykti, kuomet:

- 1) Seimas per 30 dienų nuo pateikimo nepriėmė sprendimo dėl naujos Vyriausybės programos arba nuo Vyriausybės programos pirmojo pateikimo per 60 dienų du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės programai;
- 2) Seimas pareiškia tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe pastarajai pasiūlius.

Valstybės Konstitucija nenumato kitokių priežasčių, kurioms esant Respublikos Prezidentas įgytų teisę paleisti šalies parlamentą. Galimybę Prezidentui naudotis šiais įgaliojimais nepagrįstai riboja Lietuvos Respublikos 87 str. numatantis, kad „kai Konstitucijos 58 straipsnio antroje dalyje numatytais atvejais Respublikos Prezidentas skelbia pirmalaikius Seimo rinkimus, naujai išrinktas Seimas 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma per 30 dienų nuo pirmosios posėdžio dienos gali paskelbti pirmalaikius Respublikos Prezidento rinkimus”.

Konstitucija numato jog Respublikos Prezidentas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, jeigu iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos liko mažiau nei 6 mėnesiai, taip pat jeigu po pirmalaikių Seimo rinkimų nepraėjo 6 mėnesiai.

Įstatymų leidyba yra svarbiausia Seimo veiklos funkcija. Jokia kitai institucijai nėra suteikta įstatymų leidybos teisė. Tačiau Respublikos Prezidentas turi tam tikrų įgaliojimų šioje srityje. Pirmiausia, Respublikos Prezidentas turi įstatymų leidybos iniciatyvos teisę. Antra, Seimo priimti įstatymai įsigalioja tik po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, išskyrus atvejus, kai pačiuose įstatymuose yra numatoma kita jų įsigaliojimo data.

Po įteikiamu Respublikos Prezidentui pasirašyti ir oficialiai paskelbti Lietuvos Respublikos įstatymo tekstu Seimo statuto nustatyta tvarka būtinas įrašas su Seimo Pirmininko arba jo pavaduotojo parašu. Taip patvirtinamas Seimo priimto įstatymo autentiškumas. Lietuvos Respublikos įstatymai, kurie įteikiami Respublikos Prezidentui pasirašyti ir oficialiai paskelbti, registruojami specialioje knygoje. Vėliau nurodoma jų pasirašymo bei paskelbimo data arba pažymima apie jų gražinimą Seimui pakartotinai svarstyti. Lietuvos Respublikos įstatymo teksto pabaigoje prieš Respublikos Prezidento parašą yra įrašyta: „Skelbiu šį Lietuvos Respublikos Seimo priimtą įstatymą”. Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai gražina Seimui pakartotinai svarstyti.

Įstatymai ir kiti norminiai aktai yra skelbiami oficialiame leidinyje „Valstybės žinios”. Gražindamas nepasirašytą įstatymą Seimui, Respublikos Prezidentas turi nurodyti, kodėl jis šio įstatymo pasirašyti negali ir

kaip jį reikėtų taisyti. Jei nurodytu laiku Seimo priimto įstatymo Respublikos Prezidentas negražina ir nepasirašo, tas įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas. „Susidūręs su prezidento veto, parlamentas gali reaguoti trejopai: 1) priimti prezidento pastabas, 2) jas atmesti arba 3) „numarinti“ išbraukiant iš politinės darbotvarkės“³. Respublikos Prezidento gražintą įstatymą Seimas gali iš naujo svarstyti ir priimti. Pakartotinai Seimo apsvarstytas įstatymas laikomas priimtu, jeigu buvo priimtos Respublikos Prezidento teikiamos pataisos ir papildymai arba jeigu už įstatymą balsavo daugiau nei 1/2, o už konstitucinį įstatymą ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių. Paprastai įstatymai laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje. Konstituciniai įstatymai priimami, jeigu už juos balsuoja daugiau nei pusė visų Seimo narių, o keičiami ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Tokius įstatymus Respublikos Prezidentas privalo ne vėliau kaip per tris dienas pasirašyti ir nedelsdamas oficialiai paskelbti.

Priimtą įstatymą dėl Konstitucijos keitimo pasirašo Respublikos Prezidentas ir ne vėliau kaip per 5 dienas oficialiai paskelbia. Jeigu nurodytu laiku tokio įstatymo Respublikos Prezidentas nepasirašo ir nepaskelbia, šis įstatymas įsigalioja, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas. Įstatymas dėl Konstitucijos keitimo įsigalioja ne anksčiau kaip po vieno mėnesio nuo jo priėmimo. Referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. Jeigu nurodytu laiku tokio įstatymo Respublikos Prezidentas nepasirašo ir nepaskelbia, įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas.

Konstitucijoje numatytais atvejais (ginkluoto užpuolimo atveju, įvedant karo padėtį ir skelbiant mobilizaciją arba įvedant nepaprastąją padėtį) tarp Seimo sesijų Prezidentas šaukia neeilinę Seimo sesiją.

Respublikos Prezidentas teikia Seimui valstybės kontrolieriaus, Lietuvos banko valdybos pirmininko kandidatūras. Taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucija įpareigoja šalies vadovą daryti metinius pranešimus Seime apie padėtį Lietuvoje, Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politiką. Seimo pritarimu Prezidentas skiria ir atleidžia kariuomenės vadą ir saugumo tarnybos vadovą; pastarojo teikimu skiria ir atleidžia saugumo tarnybos vadovo pavaduotojus.

³ *Talat-Kelpša L.* Prezidentas ir įstatymų leidyba: veto teisės naudojimas Lietuvoje // *Politologija*. 1998. Nr. 2(12). P. 61.

2.2. Respublikos Prezidento įgaliojimai santykiuose su Vyriausybe

Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu skiria ir atleidžia Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Vyriausybę ir tvirtina jos sudėtį. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. sausio mėn. nutarimo konstatuojamoje dalyje išaiškino, jog Respublikos Prezidentui tenka skirti Seimo daugumos palaikomą Ministrą Pirmininką ir tvirtinti tokią Vyriausybę, kurios programai Seimas gali pritarti posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Vilnius, 1998 m. sausio 10 d. nutarimas). Tad Respublikos Prezidento teisė skirti Ministrą Pirmininką nėra absoliuti. Ministro Pirmininko kandidatūrą šalies vadovas turi derinti su Seimu. Ministro Pirmininko teikimu Prezidentas skiria ir atleidžia ministrus. Lietuvos Respublikos ministrai yra atsakingi Seimui, Respublikos Prezidentui ir tiesiogiai pavaldūs Ministrui Pirmininkui.

Respublikos Prezidentas priima Vyriausybės atsistatydinimą ir prirėkus paveda jai toliau eiti pareigas arba paveda vienam iš ministrų eiti Ministro Pirmininko pareigas, kol bus sudaryta nauja Vyriausybė. Prezidentas taip pat priima ministrų atsistatydinimą ir gali pavesti jiems eiti pareigas, kol bus paskirtas naujas ministras. Išrinkus naują Seimą, Prezidentas priima Vyriausybės grąžinamus įgaliojimus ir paveda jai eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja Vyriausybė. Vyriausybei atsistatydinus ar Vyriausybei grąžinus įgaliojimus, Prezidentas ne vėliau kaip per 15 dienų teikia Seimui svarstyti Ministro Pirmininko kandidatūrą. Kol nėra Ministro Pirmininko ar jis negali eiti savo pareigų, Respublikos Prezidentas ne ilgesniam kaip 60 dienų laikotarpiui Ministro Pirmininko teikimu paveda vienam iš ministrų jį pavaduoti, jeigu tokio teikimo nėra, Respublikos Prezidentas vienam iš ministrų paveda pavaduoti Ministrą Pirmininką.

Tarp Seimo sesijų Prezidentas, esant reikalui, sprendžia, ar leisti patraukti Ministrą Pirmininką ar ministrą baudžiamojon atsakomybėn, duoda leidimą juos suimti ar kitaip suvaržyti jų laisvę. Nors Respublikos Prezidento institucija yra priskirtina vykdomosios valdžios grandžiai, Konstitucijoje nėra numatyta galimybė šalies vadovui dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose. Respublikos Konstitucija numato, jog ministrai yra atsakingi Respublikos Prezidentui, tačiau šalies vadovas nėra nei Vyriausybės narys, nei vadovas.

2.3. Respublikos Prezidentas ir teisminė valdžia

Teisminė valdžia yra labai svarbi valstybės valdžios grandis. Teismai yra vienintelė institucija, kuri vykdo teisingumą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str.). Šios valdžios šakos savarankiškumą ir nepriklausomumą garantuoja šalies Konstitucija ir įstatymai. Tačiau Respublikos Prezidentas kaip valstybės vadovas dalyvauja šios institucijos formavimo procese. Respublikos Prezidentas yra vienintelis pareigūnas, kuris gali skirti ir atleisti teismų teisėjus. Šalies vadovas teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras. Seimui paskyrus Aukščiausiojo Teismo teisėjus, iš jų Respublikos Prezidentas teikia Seimui skirti Aukščiausiojo Teismo pirmininką. Aukščiausiojo Teismo skyrių pirmininkus iš paskirtų teisėjų skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu, pasiūlius Aukščiausiojo Teismo pirmininkui. Tad skiriant Aukščiausiojo Teismo teisėjus, būtinas Respublikos Prezidento ir Seimo sutarimas dėl kandidatūrų.

Prezidentas skiria Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – Apeliacinio teismo pirmininką, jeigu jų kandidatūroms pritaria Seimas. Teisėjų kandidatūras Prezidentui teikia teisingumo ministras. Apylinkių, apygardų ir specializuoto teismo teisėjus bei pirmininkus skiria, jų darbo vietas keičia Respublikos Prezidentas.

Įstatymo numatytais atvejais Prezidentas atleidžia arba teikia Seimui atleisti teisėjus. Dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija – Teisėjų taryba. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo konstatuojamojoje dalyje teigiama, kad „Atsižvelgiant į Konstitucijoje nustatytą teismų formavimo tvarką, taip pat į Respublikos Prezidento ir specialios teisėjų institucijos santykių konstitucinį reguliavimą, darytina išvada, kad Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta speciali teisėjų institucija turi patarti Respublikos Prezidentui visais teisėjų skyrimo, jų profesinės karjeros, taip pat atleidimo iš pareigų klausimais. Šios institucijos patarimas sukelia teisinius padarinius: jei nėra šios institucijos patarimo, Respublikos Prezidentas negali priimti sprendimo dėl teisėjo paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų”.

Taigi pagal Konstituciją speciali teisėjų institucija ne tik padeda Respublikos Prezidentui formuoti teismus, bet ir yra atsvara Respublikos Prezidentui, kaip vykdomosios valdžios subjektui, formuojant teisėjų korpusą. Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 str. 5 d. numatyta, kad „... speciali teisėjų institucija interpretuotina kaip svarbus Teismo – savarankiškos valstybės valdžios – savivaldos elementas” (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutari-

mas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Respublikos Prezidentas įstatymo nustatytais atvejais nustato arba teikia Seimui nustatyti teisėjų skaičių teismuose, tvirtina teisėjų valdžios simbolių etalonus, pažymėjimų pavyzdžius. Teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo sutikimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo. Tačiau Respublikos Prezidentas negali daryti įtakos teismų sprendimams konkrečiose bylose.

Ypatingą vietą valstybės institucijų sistemoje užima Konstitucinis Teismas. Nepriklausydamas bendrųjų teismų sistemai, Konstitucinis Teismas vykdo tik jam būdingas funkcijas. Šis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Šalies vadovas turi įgaliojimų Konstitucinio Teismo formavimo procese. Prezidentas teikia Seimui trijų (iš devynių) Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūras. Paskyrus visus Konstitucinio Teismo teisėjus, iš jų teikia Seimui Konstitucinio Teismo pirmininko kandidatūrą.

Respublikos Prezidentas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Vyriausybės aktų neprieštaravimo Konstitucijai arba įstatymams. Tačiau šalies vadovas negali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Seimo priimtų įstatymų neprieštaravimo Konstitucijai. Taip pat Respublikos Prezidentas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl išvados, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Seimo narių rinkimus, taip pat dėl tarptautinių sutarčių atitikimo Konstitucijai.

2.4. Respublikos Prezidento kompetencija krašto apsaugoje bei užsienio politikoje

Respublikos Prezidentas yra vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas. Jis Seimo pritarimu skiria kariuomenės vadą, suteikia aukščiausius karinius laipsnius. Prezidentas vadovauja konsultacinei Valstybės gynimo tarybai, kuri svarsto ir koordinuoja svarbiausius valstybės gynybos klausimus. Sprendimus dėl mobilizacijos, karo padėties, ginkluotųjų pajėgų panaudojimo ir sprendimą gintis nuo ginkluotos agresijos priima Respublikos Prezidentas. Tačiau šalies vadovas privalo tokį savo sprendimą pateikti tvirtinti artimiausiam Seimo posėdžiui.

Jeigu Valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai, Seimas gali visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje įvesti nepa-

prastąją padėtį. Jos trukmė – iki šešių mėnesių. Tarp Seimo sesijų neatsižvelgiant į atvejais tokį sprendimą turi teisę priimti Respublikos Prezidentas, taip pat šaukdamas neeilinę Seimo sesiją šiam klausimui svarstyti. Seimas patvirtina arba panaikina Respublikos Prezidento sprendimą. Taikos metu Prezidentas tvirtina kariuomenės dislokavimo vietas ir manevravimo teritorines ribas. Sprendimus dėl kariuomenės dalinių perkėlimo į kitą dislokavimo vietą savo dekretu turi teisę priimti tik Respublikos Prezidentas. Tik šalies vadovas savo dekretu gali įsakyti krašto apsaugos ministrui suformuoti karių padalinius valstybės sienų apsaugai.

Respublikos Prezidentas sprendžia pagrindinius užsienio politikos klausimus ir kartu su Vyriausybe vykdo užsienio politiką. Politikos mokslų literatūroje pabrėžiamos didelės Lietuvos Respublikos Prezidento galios užsienio politikoje: „Įgaliojimai vidaus ir užsienio politikos srityje yra aiškiai asimetriški: pirmieji gana menki, o antrieji išpūdingi“⁴. Vyriaybės teikimu Prezidentas skiria ir atšaukia Lietuvos Respublikos diplomatinis atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų; priima užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus; teikia aukščiausius diplomatinis rangus ir specialius vardus. Be to, šalies vadovas pasirašo Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis ir teikia jas Seimui ratifikuoti.

2.5. Malonė. Pilietybė. Valstybiniai apdovanojimai

Respublikos Prezidentas kaip valstybės vadovas suteikia šalies pilietybę, taip pat tenkina asmenų prašymus dėl Lietuvos Respublikos pilietybės atsisakymo ar grąžinimo. Šalies vadovui yra suteikta teisė suteikti šalies pilietybę išimties tvarka.

Lietuvos Respublikos pilietybės klausimams preliminariai svarstyti Respublikos Prezidentas sudaro Pilietybės reikalų komisiją, taip pat tvirtina pilietybės klausimų nagrinėjimo šioje komisijoje taisykles.

Pilietybės reikalų komisija teikia Respublikos Prezidentui pasiūlymus tenkinti prašymus dėl Lietuvos Respublikos pilietybės, o atsisakiusi rekomenduoti suteikti pilietybę – pareiškėjui apie tai praneša raštu ir nurodo atsisakymo motyvus. Tačiau galutinį sprendimą pilietybės klausimu priima šalies vadovas. Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo, jos atsisakymo, grąžinimo, netekimo, taip pat akto dėl pilietybės suteikimo pripažinimo negaliojančiu klausimus sprendžia Respublikos Prezidentas leisdamas dekretus. Respublikos Prezidento dekretus dėl pilietybės tei-

⁴ *Nekrašas E.* Valstybės užsienio politika: parlamento vaidmuo // *Politologija.* 1998. Nr. 2(12). P. 83.

kimo pasirašo ir vidaus reikalų ministras.

Respublikos Prezidentas teikia malonę nuteistiesiems. Malonė paprastai teikiama pagal pačių nuteistųjų prašymus. Svarstomi malonės prašymai tų asmenų, kuriuos yra nuteisę Lietuvos Respublikos teismai, taip pat tų Lietuvos Respublikos piliečių, kuriuos nuteisė kitų valstybių teismai ir kurie atlieka bausmę Lietuvoje, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nenumato kitaip. Nuteistųjų malonės prašymus preliminariai svarsto ir pasiūlymus dėl jų teikia Malonės komisija, kurios posėdžiams vadovauja Respublikos Prezidentas. Malonės komisiją sudaro Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, Lietuvos Respublikos teisingumo ministras, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras, Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras, Respublikos Prezidento patarėjas valstybės ir teisės klausimais, Respublikos Prezidento kanceliarijos vadovas, Lietuvos Respublikos policijos kapelionas, Lietuvos kalinių globos draugijos atstovas.

Malonė nuteistiesiems teikiama šiais būdais:

- 1) mirties bausmę pakeičiant laisvės atėmimu;
- 2) visiškai arba iš dalies atleidžiant ir nuo pagrindinės, ir nuo papildomosios bausmės;
- 3) neišbūtą laisvės atėmimo dalį pakeičiant švelnesne bausme. Malonė nuteistiesiems teikiama Respublikos Prezidento dekretu.

3 poskyris

RESPUBLIKOS PREZIDENTO TEISĖS AKTAI. KITI RESPUBLIKOS PREZIDENTO STATUSO KLAUSIMAI

3.1. Respublikos Prezidento teisės aktai

3.2. Respublikos Prezidento imunitetas. Respublikos Prezidento vėliava, antspaudas

3.3. Respublikos Prezidento valstybinis aprūpinimas ir aptarnavimas

3.1. Respublikos Prezidento teisės aktai

Respublikos Prezidentas, įgyvendindamas jam suteiktus įgaliojimus, leidžia aktus – dekretus (Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 15 str.). Respublikos Prezidento dekretai registruojami Respublikos Prezidento dekretų knygoje ir jiems suteikiamas eilės numeris. Respublikos

Prezidento dekretai nustatyta tvarka skelbiami „Valstybės žiniuose”, laikraščiuose, per radiją ir televiziją. Respublikos Prezidento dekretai įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo, jeigu dekretuose nenurodyta kita jų įsigaliojimo data. Respublikos Prezidento dekretus Lietuvos Respublikos Konstitucijos 85 str. nurodytais klausimais taip pat pasirašo:

- 1) dėl Lietuvos Respublikos diplomatinių atstovų užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų skyrimo ir atšaukimo – Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas;
- 2) dėl aukščiausių diplomatinių rangų ir specialių vardų teikimo – Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras;
- 3) dėl aukščiausių karinių laipsnių suteikimo – Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas;
- 4) dėl nepaprastosios padėties skelbimo – Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas;
- 5) dėl Lietuvos Respublikos pilietybės teikimo – Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras.

Respublikos Prezidentas dėl savo rezidencijos, dėl jį aptarnaujančių padalinių struktūros, dėl etatų ir vidaus darbo organizavimo leidžia potvarkius.

Respublikos Prezidentas skiria valstybinius apdovanojimus. Valstybiniai apdovanojimai – ordinarai, medaliai ir kiti pasižymėjimo ženklai – skiriami taikos ir karo metu nusipelnusiems asmenims pagerbti bei Lietuvos piliečiams skatinti atsidėjus dirbti Lietuvos valstybės ir visuomenės gerovei.

3.2. Respublikos Prezidento imunitetas.

Respublikos Prezidento vėliava, antspaudas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 86 str. 1 d. nustatyta: „Respublikos Prezidento asmuo neliečiamas: kol eina savo pareigas, jis negali būti suimtas, patrauktas baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn”.

Šia Konstitucijos nuostata yra įtvirtintas Respublikos Prezidento imunitetas. Imunitetas – tai asmens neliečiamybės papildomos garantijos, reikalingos ir būtinos to asmens pareigoms tinkamai atlikti. Respublikos Prezidento kaip valstybės vadovo, įgyvendinančio jam Konstitucijos ir įstatymų pavestas pareigas, imunitetas turi užtikrinti Respublikos Prezidentui nekliudomai vykdyti Konstitucijoje nustatytas funkcijas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas).

Respublikos Prezidento asmuo neliečiamas: kol eina savo pareigas, jis negali būti suimtas, patrauktas baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn. Respublikos Prezidento garbę ir orumą gina Lietuvos Respub-

likos įstatymai. Įstatymai numato atsakomybę už viešą Respublikos Prezidento įžeidimą arba šmeižimą.

Respublikos Prezidentas turi vėliavą – valstybės vadovo simbolį. Respublikos Prezidento vėliava – purpurinis audeklas; jo abiejose pusėse centre – Lietuvos valstybės herbas, kurį iš dešinės laiko grifas, iš kairės – vienaragis. Respublikos Prezidento vėliavos pločio ir ilgio santykis – 1:1,2. Respublikos Prezidento vėliava ir jos atvaizdas visada turi atitikti Respublikos Prezidento vėliavos spalvų etaloną, kurį Lietuvos heraldikos komisijos teikimu tvirtina Lietuvos Respublikos Seimas.

Respublikos Prezidento vėliava iškeliama virš Respublikos Prezidento rezidencijos, kai ten yra Respublikos Prezidentas. Respublikos Prezidento vėliava taip pat iškeliama laivuose ir ant kitų transporto priemonių, kuriomis vyksta Respublikos Prezidentas.

Respublikos Prezidentas naudojami apvaliu antspaudu, dokumentų blankais su Lietuvos valstybės herbu. Antspaude įrašyta „Lietuvos Respublikos Prezidentas“.

3.3. Respublikos Prezidento valstybinis aprūpinimas ir aptarnavimas

Nustatytas toks Respublikos Prezidento valstybinis aprūpinimas ir aptarnavimas:

- 1) darbo užmokestis – 12 vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio;
- 2) rezidencija Vilniuje; vasaros rezidencija, taip pat ir tarnybinis butas Vilniuje;
- 3) specialios paskirties lėktuvas ir 2 automobiliai;
- 4) apsauga, kuria rūpinasi specialios paskirties tarnyba;
- 5) atstovavimo išlaidos šalies viduje ir lankantis užsienio valstybėse – pagal tarptautinę diplomatinę praktiką atsiskaitytinai ir 25 proc. Respublikos Prezidento mėnesinio darbo užmokesčio neatsiskaitytinai.

Respublikos Prezidentui įteiktos dovanos, kurias jis gauna oficialių vizitų metu užsienio valstybėse, taip pat dovanos, kurias jam įteikia užsienio valstybių atstovai oficialių vizitų metu Lietuvoje, yra valstybės turtas, saugomas Respublikos Prezidento rezidencijoje. Šios dovanos nustatyta tvarka gali būti perduodamos saugoti muziejams, o ypač vertingos – Lietuvos bankui. Tokia tvarka taikoma ir tada, kai Respublikos Prezidentui dovanos įteikiamos kaip valstybės vadovui Lietuvoje.

Išėjusiam iš valstybės tarnybos Respublikos Prezidentui iki gyvos galvos:

- 1) nustatoma 50 proc. Respublikos Prezidento darbo užmokesčio dydžio pensija per mėnesį;
- 2) suteikiama poilsiavietė su aptarnavimu, taip pat apsauga ir transportas. Aptarnaujančių asmenų, apsaugos ir transporto priemonių skaičių nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Respublikos Prezidento vardas juo buvusiam asmeniui išlieka iki gyvos galvos. Respublikos Prezidentai laidojami valstybės lėšomis.

Respublikos Prezidentas turi rezidenciją, kurioje yra Respublikos Prezidento darbo, reprezentacijos ir gyvenamosios patalpos, taip pat jį aptarnaujančių pareigūnų darbo patalpos. Lėšos, skirtos Respublikos Prezidento rezidencijai finansuoti, numatomos Valstybės biudžeto įstatymo; atskirai nurodomos lėšos, skirtos Respublikos Prezidento aptarnaujantiems padaliniais finansuoti.

Respublikos Prezidento įgaliojimų laikui su jį aptarnaujančių padalinių pareigūnais sudaroma terminuota darbo sutartis. Respublikos Prezidento įgaliojimams nutrūkus, visais atvejais jį aptarnaujantys pareigūnai atsistatydina.

Respublikos Prezidentas dėl savo rezidencijos, dėl aptarnaujančių padalinių struktūros, dėl etatų ir vidaus darbo organizavimo leidžia potvarkius.

Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymas numato, kad Respublikos Prezidento kanceliarijoje ir kituose padaliniuose sukaupta medžiaga yra Tautos ir Lietuvos valstybės istorijos ypatinga sudėtinė dalis bei nacionalinis turtas. Todėl Prezidento įstatymo 14 str. numato, kad Respublikos Prezidento kanceliarijoje, kituose padaliniuose sukaupta archyvinė medžiaga tvarkoma, saugoma pagal taisykles, kurias nustato Lietuvos Respublikos archyvų įstatymo specialiosios nuostatos. Už šios archyvinės medžiagos kaupimą, tvarkymą ir išsaugojimą asmeniškai atsako Respublikos Prezidento kanceliarijos vadovas.

Respublikos Prezidentui kaip valstybės vadovui valstybiniame radijuje ir televizijoje suteikiamas laikas pasisakyti šalies vidaus ir užsienio politikos klausimais. Esant neatidėliotinam reikalui, Respublikos Prezidentui turi būti suteikiamas laikas, nenumatytas radijo ir televizijos programose. Respublikos Prezidento vardas juo buvusiam asmeniui išlieka iki gyvos galvos.

XIV skyrius

Lietuvos Respublikos Vyriausybė

1 poskyris. Vyriausybės samprata. Vyriausybės modelis

2 poskyris. Vyriausybės institutas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje

1. Šiame skyriuje nagrinėjami Lietuvos Respublikos Vyriausybės – vykdomosios tvarkomosios šalies institucijos, – vykdančios įstatymus ir kitus teisės aktus, tvarkančios krašto reikalus, teisinė padėtis.

2. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 91 str. Vyriausybę sudaro Ministras Pirmininkas ir ministrai. Nauja Vyriausybė gauna įgaliojimus veikti, kai Seimas posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma pritaria jos programai. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Vyriausybė tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką; vykdo įstatymus ir kitus teisės aktus, koordinuoja ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų veiklą, rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį Seimui, vykdo valstybės biudžetą ir teikia Seimui biudžeto įvykdymo apyskaitą, rengia ir teikia Seimui svarstyti įstatymų projektus, užmezga diplomatinius santykius ir palaiko ryšius su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis.

3. Vyriausybės instituto raida Lietuvoje, Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudarymas, jos veiklos pasibaigimas, pagrindinės Vyriausybės veiklos kryptys, Vyriausybės aktai ir atsakomybė – tai klausimai, kuriuos išsiaiškinius galima geriau suvokti šios valstybės valdžios institucijos padėtį valstybės valdžios institucijų sistemoje.

1 poskyris

VYRIAUSYBĖS SAMPRATA. VYRIAUSYBĖS MODELIS

1.1. Vyriausybės samprata. Interesų grupės ir vyriausybė

1.2. Vyriausybės modelis

1.1. Vyriausybės samprata. Interesų grupės ir vyriausybė

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. nustatyta, jog „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, Teismas”. Tai labai prasmingas Konstitucijos straipsnis, kuris įtvirtina pagrindinį demokratinės teisinės valstybės organizacijos ir veiklos principą – valstybės valdžios padalijimo principą. Vadinas, įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos ir savarankiškos, priešingu atveju jos virs „... paprastais priklausomais organais”¹. Svarbu tai, jog Lietuvos Respublikos Konstitucija ne tik atskiria skirtingas valdžias, bet ir realizuoja valdžios padalijimo doktriną visu savo reguliavimo turiniu detalizuodama šią nuostatą atskiruose Konstitucijos straipsniuose bei veikiančiuose įstatymuose. Realizuojant valstybės valdžios padalijimo principą, siekiama ne tik sukurti darniai veikiančią valstybės mechanizmą, bet ir sukurti darnią žmogaus teisių apsaugos sistemą bei užtikrinti, kad valdžios įstaigos tarnautų žmonėms (Konstitucijos 5 str. 3 d.).

Kiekvienai iš valdžių Lietuvos Respublikos Konstitucija nustato būtinąs funkcijas bei reikiamus įgaliojimus numatytiems tikslams pasiekti.

Pasak S. E. Finerio, valstybė gali egzistuoti be prezidento, o autoritarinės valstybės – net ir be parlamento. Tačiau jokia valstybė negali egzistuoti be teisminės valdžios ir be vyriausybės².

Vyriausybei tenka labai svarbi vieta valstybės valdžios institucijų sistemoje, nes jos veikla didžia dalimi turi įtakos valstybingumo raidai.

Vyriausybė yra vykdomoji tvarkomoji šalies institucija, vykdanči įstatymus ir kitus teisės aktus, tvarkanti krašto reikalus.

Žmonės ar žmonių grupės visada siekia priversti vyriausybę vykdyti jų interesus. Politika ir interesai yra neatskiriami. Todėl literatūroje autoriai neretai vyriausybę apibūdina kaip instituciją, vykdančią specifinius atski-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 364.

² Finer S. E. The history of government. 1. Oxford, 1997. P. 11.

rų grupių interesus³.

Interesų grupės yra savarankiški organizaciniai vienetai, egzistuojantys nepriklausomai nuo vyriausybės, politikos bei partijų ir siekiantys veikti viešąją politiką⁴. Suprantama, kuo mažiau demokratiška šalis, tuo mažiau savarankiškumo turi interesų grupės, nes jų veikla detalai reglamentuojama įstatymais ir kitais teisiniais aktais.

Kokiais būdais interesai ar interesų grupės veikia politinių sprendimų priėmimą?

Galima būtų išskirti tokius pagrindinius poveikio kelius: a) tiesioginis poveikis vyriausybei ir kitoms institucijoms, b) netiesioginis poveikis minėtoms institucijoms formuojant viešąją nuomonę bei per politines partijas.

Tiesioginis poveikis vyriausybei gali būti išreikštas įvairiomis formomis: peticijos, tiesioginis atstovavimas vyriausybėje, atskirų grupių narių kontaktai su valdžios bei valdymo institucijomis, teismais.

Peticija yra būdas kreiptis į vyriausybę dėl savo skriaudos ar kokio nors siekio įgyvendinimo. Tai bene labiausiai paplitusi nepasitenkinimo išraiškos forma daugelyje šalių.

Interesų grupių atstovų tiesioginis dalyvavimas politinio elito (parlamento, vyriausybės ir kt.) veikloje yra pats efektyviausias politinių siekių įgyvendinimo būdas.

Tiesioginis finansinių bei regioninių grupių interesų atstovavimas parlamente bei vyriausybėje yra įtvirtintas Airijos, Prancūzijos, Italijos, Nyderlandų bei kitų šalių įstatymais⁵.

Jeigu tiesioginio atstovavimo politinio elito veikloje pasiekti nepavyksta, siekiama užmegzti įvairaus lygio kontaktus su politinius sprendimus priimančia aplinka. Kontaktai gali būti patys įvairiausi, taip pat ir asmeniniai.

Santykiai tarp partijų ir interesų grupių paprastai būna labai glaudūs. Tačiau politinės partijos dažnai reiškiasi kaip interesų grupių atšaka arba interesų grupės būna politinių partijų sudėtinė dalis. Pvz., Didžiosios Britanijos bei Australijos Darbo partijos yra susiformavusios profsąjungų judėjimo pagrindu.

Tarp interesų grupių ir politinių partijų dažnai klostosi vadinamieji šeimininio pobūdžio santykiai. Suprantama, politinė partija nepaliečia smulkių interesų, tačiau ji yra tarsi skėtis net ir smulkiesiems, pavieniams

³ *Comperative government and politics*. Third edition. Red Hague, Martin Harron, Macmillan, 1992. P. 209–210.

⁴ *Parliaments and Pressure groups in Western Europe*. Philip Worton. London, 1999. P. 2.

⁵ *Comperative government and politics*. Third edition. Red Hague, Martin Harron, Macmillan, 1992. P. 216.

interesams.

Netiesioginė įtaka vyriausybei formuojant viešąją nuomonę dažniausiai pasireiškia santykiuose su žiniasklaida. Jai padedant interesų grupės gali formuoti viešąją nuomonę reikiama linkme. Šalia to gali būti organizuojami streikai, protesto akcijos ar kiti veiksmai, formuojantys viešąją nuomonę.

Santykiai tarp interesų grupių visuomenėje pasireiškia partijų kova. Kiekviena interesų grupė siekia kiek įmanoma platesniu mastu įtvirtinti savo interesus teisiškai, t.y. savo interesą paversti visuotinai privaloma teisės norma. Visiems žinomas aforizmas „Kas priimtina „General Motors“, tas priimtina visai Amerikai“ šiuo atveju yra labai prasmingas.

Labai svarbus interesų grupės įtakos determinantas yra finansinės galimybės. Tai sąlygoja realų poveikį atskiroms institucijoms, ypač pasinaudojant lobizmo praktika.

Interesų grupių veikla yra demokratinės visuomenės ypatumas. Tai skatina kurti bei tobulinti atstovavimo sistemą. Faktiškai interesų grupės politinių sprendimų priėmimui turi didesnę įtaką negu rinkimai ar partijos.

Reikia suvokti ir tai, kad interesų grupių siekiai gali būti labai specifiniai, o atskirais atvejais ir savanaudiški.

Gera organizuota mažuma gali nugalėti prieš blogai organizuotą indiferentišką daugumą.

Interesų grupių veiklą demokratinėje visuomenėje iš esmės sąlygoja dvi aplinkybės – pliuralizmas ir korporatyvizmas.

Pliuralistinis požiūris interesų grupių veikloje dominavo ankstyvoju pokariniu laikotarpiu.

Pliuralizmas reiškėsi kaip laisvai organizuota interesų grupių veikla, nusakanti santykius tarp valdančiųjų ir valdomųjų⁶.

Kadangi dauguma visuomenės narių priklauso nuo daugiau kaip vieno intereso, todėl ir konfliktas tarp interesų grupių nėra pernelyg šurkštus. Tai sąlygojama palyginti nežymiu visuomenės susiskaldymu pagal interesų lygius. Visuomenės nariai yra sąlygiškai lygūs, todėl prioritetas atiduodamas valstybės interesams, kadangi valstybė savo institucijų pagalba sėkmingiausiai atstovauja universaliesiems interesams.

Padėtis keičiasi apie 1970 m., kada pliuralizmą pradeda keisti korporatyvizmas. Šiuo laikotarpiu kapitalo koncentracijos, taip pat viešosios politikos pagrindu vyksta interesų diferenciacija, susikuria aiškiai apibrėžtos interesų grupės.

Šiam laikotarpiui būdinga tai, kad prasideda derybos tarp interesų grupių ir vyriausybės. Derybos tarp šių grupių ir vyriausybės įgauna įvai-

⁶ Comperative government and politics. Third edition. Red Hague, Martin Harron, Macmillan, 1992. P. 222.

rias formas. Ryškus atskirų interesų grupių dominavimas gali suformuoti net tokias formas kaip fašizmas, socializmas ir kt. Atskiruose regionuose (Skandinavija, Austrija, Nyderlandai, iš dalies Belgija) susiformavo korporatyvinės valstybės⁷.

Šiose valstybėse susiklosčiusi tradicija sudaro galimybę vyriausybei konsultuotis su interesų grupėmis. Daugelis ekonominių bei socialinių sprendimų priimama vadinamosios „Ekonominės ir socialinės partnerystės“ pagrindu.

1.2. Vyriausybės modelis

Vyriausybės statusas kiekvienoje valstybėje priklauso nuo daugelio aplinkybių. Bene ryškiausios jos yra visuomenėje, kur susiklosčiusios teisės tradicijos bei valdymo forma. Nuo šių aplinkybių tiesiogiai priklauso vyriausybės formavimo tvarka, jos pavaldumas bei atskaitomybė, kompetencija, o kaip galutinis rezultatas – įtaka valstybės valdžios sistemoje.

Tose valstybėse, kur dominuoja anglosaksų teisės tradicija (Didžioji Britanija, Indija ir kt.), veikia vyriausybė ir kabinetas. Į vyriausybės sudėtį įeina visi ministrai, jaunesnieji ministrai, kurie kitose šalyse yra kaip ministrų pavaduotojai, bei kiti asmenys. Tokiu būdu susikuria gana didelė (apie 80 narių) ir nepaslanki institucija, kuri nepajėgia operatyviai spręsti problemas⁸. Realiai šalį valdo kabinetas, susidedantis iš 20 pagrindinių ministrų.

Tose valstybėse, kuriose tvarkomasi pagal kontinentinės teisės tradicijas (Prancūzija, kai kurios didesnėje Prancūzijos įtakoje buvusios Afrikos valstybės), yra ministrų taryba ir kabineto taryba.

Ministrų tarybos posėdis – tai oficialus vyriausybės posėdis, kuriam pirmininkauja prezidentas. Šiuose posėdžiuose priimami patys svarbiausi sprendimai. Kabineto tarybos posėdžiams pirmininkauja premjeras. Šiuose posėdžiuose svarstomi mažiau svarbūs klausimai. Tačiau šios klasikinės tradicijos vyriausybės veikloje taikomos nedaugelyje valstybių. Jos papildomos nacionaline patirtimi.

Pabrėžiant atskirus vyriausybės veiklos momentus, galima paminėtini keletą vyriausybės modelių:

1. Parlamentinė vyriausybė. Visos galios suteiktos įstatymų leidėjui. Vyriausybei tenka tik įgyvendinti parlamento teisės aktus.
2. Ministro pirmininko vyriausybė. Labai išplėtos vyriausybės vadovo galios, padidinta ir jo atsakomybė. Neretai toks vyriausybės

⁷ Comparative government and politics. Third edition. Red Hague, Martin Harron, Macmillan, 1992. P. 226.

⁸ Rose R. Understanding big government. London, 1984. P. 3–11.

modelis tampa „opoziciniu” parlamentu.

3. Partinė vyriausybė. Veikia labai griežta partinė drausmė ir vyriausybė nenukrypdoma vykdo partijos, suformavusios vyriausybę, nuostatas.
4. „Kabinetinė” vyriausybė. Stiprūs kolegialumo pradai. Ministras pirmininkas neišsiskiria savo ypatingomis galiomis. Dominuoja kolektyvinės atsakomybės principai⁹ ir t.t.

Vyriausybės formavimo tvarka tiesiogiai priklauso nuo valdymo formos.

Valstybėse, kuriose yra įtvirtinta parlamentinė valdymo forma, valstybės vadovas ministru pirmininku dažniausiai skiria partijos (ar partijos bloko), laimėjusios parlamentinius rinkimus, lyderį, o jo teikimu – ministrus (Graikija, Indija, Italija, Kanada).

Kai kuriose valstybėse (Vokietija, Japonija, Ispanija) ministras pirmininkas parenkamas balsuojant parlamente ir vėliau parlamento valia patvirtinama valstybės vadovo aktu. Švedijoje monarchas net formaliai nedalyvauja formuojant vyriausybę, kurios ministras pirmininkas skiriamas parlamento pirmininko aktu.

Jeigu kuri nors partija (partijos blokas) turi aiškią daugumą parlamente, tai jokių problemų formuojant vyriausybę nebūna, nes jos lyderis beveik automatiškai tampa ministru pirmininku (Didžioji Britanija, Kanada, Australija, Malaizija). Žymiai sudėtingiau būna, kai nėra viena partija (partijų blokas) neturi parlamentinės daugumos (Austrija, Belgija, Danija, Italija). Suformuoti vyriausybę būna gana sudėtinga, o jos sudėtis ne visada atspindi rinkimų rezultatus.

Prezidentinėse respublikose, taip pat valstybėse, kuriose yra monarchinė valdymo forma, vyriausybė formuojama valstybės vadovo nuožiūra. Šiomis teisėmis labai plačiai naudojasi Lotynų Amerikos šalių prezidentai. Pvz., Kosta Rikos Konstitucijos 139 str. 1 d. yra įtvirtinta, jog ministrus skiria ir keičia prezidentas¹⁰.

Kai kuriose šios grupės šalyse (JAV) reikalaujama, jog valstybės vadovo paskirtoms kandidatūroms pritartų parlamentas.

Valdymo formų klasifikacija – tai tik siekis surasti idealųjį modelį pabrėžiant jo atskirus aspektus. Tačiau realiai šios idealios sistemos papildomos įvairiomis modifikacijomis¹¹. Susikuria vadinamosios mišriosios valdymo formos. Visa tai sąlygoja vyriausybės teisinę padėtį.

⁹ Lavel M., Shepde K. Cabinet minister and parliamentary Government. Cambridge university, 1994. P. 3–10.

¹⁰ Constitution of the Countries of the World. Republik of Costa Rika. New York, 1982.

¹¹ Ball A. R. Modern Politics and government. Third edition. London, 1983. P. 37.

2 poskyris

VYRIAUSYBĖS INSTITUTAS LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

2.1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės instituto raida

2.2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudarymas. Vyriausybės veiklos pasibaigimas

2.3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kompetencija. Vyriausybės aktai

2.4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakomybės problema. Vyriausybės veiklos garantijos

2.5. Valdymo sistemos raidos perspektyvos

2.1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės instituto raida

Lietuvos Respublikos Vyriausybės statusas keitėsi priklausomai nuo valstybingumo raidos, keičiantis valstybės valdymo formai.

1918 m. paskelbus Lietuvą nepriklausoma valstybe, neatidėliotinai buvo sprendžiamos ir vykdomosios valdžios problemos. Lietuvos Valstybės 1918 m. lapkričio 2 d. Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 10 str. buvo sakoma, jog vykdomoji valdžia priklauso Valstybės Tarybos Prezidiumui. Šią valdžią Prezidiumas vykdo per Ministrų Kabineta. Ministrų Kabineta suformuoti ir jo sudėtį pateikti tvirtinti Prezidiumui buvo pavedama Ministrui Pirmininkui. Taip pat šis aktas įtvirtina, jog Ministrų Kabinetas solidariai dirba ir atsako, o Valstybės Tarybai pareiškus nepasitikėjimą, atsistatydina. Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai gana epizodiškai bandė reglamentuoti atskirus vyriausybės formavimo, kompetencijos bei veiklos klausimus, nes ir pats dokumentas buvo gana lakoniškas.

Minėti teiginiai praktiškai buvo pakartoti ir 1919 m. balandžio 4 d. priimtuose Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose.

Tuo tarpu 1920 m. birželio 10 d. priimta Lietuvos Valstybės Laikinoji Konstitucija kur kas detaliau reglamentuoja vyriausybės veiklą.

1922 m. rugpjūčio 6 d. Konstitucija yra žinoma kaip viena demokratiškiausių konstitucijų Lietuvos istorijoje įtvirtinant parlamentinį valdymo modelį, akcentuojant Seimo vaidmenį valstybėje.

Reglamentuodama vyriausybės veiklą, 1922 m. Konstitucija šiek tiek

labiau paryškino Prezidento vaidmenį. Konstitucijos 47 str. buvo pasakyta, jog Respublikos Prezidentas kviečia Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Ministrų Kabineta. Prezidentas tvirtina sudarytą vyriausybę, o taip pat priima jos atsistatydinimą. Konstitucijos 40 bei 54 str. įtvirtina, jog Respublikos Prezidentas ir pats įeina į vyriausybės sudėtį, gali dalyvauti Ministrų Kabineto posėdžiuose, juose pirmininkauti bei reikalauti iš Ministrų Kabineto ar atskirų ministrų pranešimų raštu apie jų darbą. Tokia Prezidento ir Vyriausybės tarpusavio santykių patirtis Vakarų Europos šalyse buvo žinoma, ir Lietuva ją pritaikė. Tačiau Respublikos Prezidento įtaka Vyriausybei buvo formalaus pobūdžio, o faktinės Vyriausybės veiklos galios priklausė nuo Seimo, nes ir pats Prezidentas buvo renkamas parlamento.

Kaip ir dera parlamentinės respublikos konstitucijai, jos 59 str. pasakyta, jog ministrai turi turėti Seimo pasitikėjimą. Ministrų Kabinetas ir kiekvienas ministras turi atsistatydinti, jei Seimas pareiškia jiems nepasitikėjimą.

To meto Lietuvos vyriausybė apibrėžiama kaip bendrosios kompetencijos institucija. Konstitucijos 61 str. buvo nustatyta, jog „Ministrų Kabinetas vykdo Respublikos Konstituciją ir įstatymus, veda Respublikos vidaus ir užsienio politiką, saugo Respublikos teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką”.

Konstitucijoje bandoma formuluoti vyriausybės veiklos garantijas – 63 str. buvo įtvirtinta, jog iškelti Ministrui Pirmininkui ar kitam kuriam ministrui baudžiamąją bylą dėl jų nusikaltimų ar dėl valstybės išdavimo gali tik Seimas absoliučia visų atstovų balsų dauguma. Bylą nagrinėja Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.

Padėtis keičiasi 1928 m. gegužės 15 d. paskelbus naują Lietuvos Konstituciją. Pagal šią Konstituciją Lietuva, kaip žinia, praranda parlamentinės valstybės požymius ir visa valdžia koncentruojama prezidento rankose. Nors Konstitucijos 61 str. 6 d. formaliai ir įteisina Vyriausybės atsakomybę prieš Seimą, tačiau tuo pačiu Konstitucijos 56, 57 str. realiai tai paneigia. Faktiniu vyriausybės vadovu tampa prezidentas. Jis turėjo teisę vyriausybę formuoti ar keisti savo nuožiūra. Padėtis nesikeičia ir priėmus 1938 m. gegužės 12 d. Konstituciją. Atsiranda kai kurių formalių neesminių pokyčių (vietoje Ministrų Kabineto vartojama sąvoka Ministrų Taryba, atsiranda Ministro Pirmininko pavadootojo pareigybė ir kt.), tačiau Vyriausybė ir toliau išlieka stipri, turinti plačius įgaliojimus prezidentinio valdymo institucija.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę ir priėmus Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, Vyriausybės veikla buvo sprendžiama bendrame pereinamojo laikotarpio valstybingumo raidos kontekste.

Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (93 str.) buvo skelbiama, jog vykdomąją valdžią Lietuvos Respublikoje įgyvendina Vyriausybė, kurią sudaro Ministras Pirmininkas, Ministro Pirmininko pavaduotojai, ministrai. Pagal minėto įstatymo 94 str. Ministrą Pirmininką skiria Aukščiausioji Taryba Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teikimu. Ministro Pirmininko pavaduotojus ir ministrus skiria Aukščiausioji Taryba Ministro Pirmininko teikimu. Detaliau Vyriausybės sudarymą bei veiklą reglamentuoja Vyriausybės įstatymas bei Aukščiausiosios Tarybos reglamentas. Veikiantys įstatymai įtvirtina, jog Lietuvos Vyriausybė atsakinga Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai ir jai atskaitinga, o laikotarpiu tarp Aukščiausiosios Tarybos sesijų – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, jam ir atskaitinga.

Vyriausybė reguliariai atsiskaitė už darbą Aukščiausiajai Tarybai ir privalėjo turėti jos pasitikėjimą. Jeigu Aukščiausioji Taryba slaptu balsavimu daugiau kaip pusės bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar jos nariu, visa Vyriausybė ar jos narys turi atsistatydinti. Vyriausybė kaip bendrosios kompetencijos organas galėjo leisti nutarimus bei potvarkius, privalomus visoje Lietuvos teritorijoje. Taip pat Vyriausybė galėjo panaudoti ministerijų ir kitų jai pavaldžių organų aktus, užprotestuoti Aukščiausiojoje Taryboje aukštesniosios pakopos savivaldybės tarybos sprendimus, jeigu jie prieštaravo Lietuvos įstatymams.

Pagal Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 99 str. Vyriausybė privalėjo grąžinti savo įgaliojimus naujai išrinktai Aukščiausiajai Tarybai jos pirmojoje sesijoje.

Pagal 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją Lietuvai būdinga parlamentinė valdymo forma su atskirais prezidentinio valdymo formos elementais. Tai lemia Lietuvos Seimo, Prezidento, Vyriausybės teisinį statusą bei jų tarpusavio santykius.

Dabartiniu metu Vyriausybė savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymais, Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, Vyriausybės programa, Vyriausybės ilgalaikiu strateginiu planu ir kitais teisės aktais.

2.2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudarymas.

Vyriausybės veiklos pasibaigimas

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 91 str. Vyriausybę sudaro Ministras Pirmininkas ir ministrai.

Vadovaujantis Konstitucijos 92 str., Ministrą Pirmininką Seimo pritarimu skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas.

Ministrus skiria ir atleidžia Ministro Pirmininko teikimu Respublikos Prezidentas.

Pagal Europos šalyse susiklosčiusią praktiką Prezidentas Vyriausybės vadovu skiria tą asmenį, kurį remia parlamento dauguma. Tokios praktikos laikomasi ir Lietuvoje, nes Prezidento tikslas yra sudaryti veiksmingą, Seimo pasitikėjimą turinčią vyriausybę. Todėl Prezidento pasirinkimo galimybės riboja pretendento į Ministrus Pirmininkus santykis su Seimo dauguma.

Lietuvos Respublikos Seimo statutas (31 skirsnis) įtvirtina detalią Ministro Pirmininko kandidatūros ir Vyriausybės programos svarstyimo procedūrą.

Gavęs Respublikos Prezidento teikimą dėl Ministro Pirmininko kandidatūros, Seimas artimiausiam posėdyje suteikia galimybę Respublikos Prezidentui pristatyti pretendentą. Prezidentas pristatytą kandidatūrą turi teisę atšaukti bet kuriuo metu iki balsavimo dėl pritarimo jai pradžios.

Ne vėliau kaip per savaitę nuo Ministro Pirmininko kandidatūros pristatymo turi būti surengtas kitas Seimo posėdis sprendimui dėl pateiktos kandidatūros priimti.

Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Vyriausybės įstatymas reikalauja, jog Ministras Pirmininkas ne vėliau kaip per 15 dienų nuo jo paskyrimo pristatytų Seimui savo sudarytą ir Respublikos Prezidento patvirtintą Vyriausybę bei pateiktų svarstyti jos programą, kurią pagal Seimo statuto 196 str. reikalavimą Seimas privalo apsvarstyti per 15 dienų. Jeigu Seimas motyvuotu nutarimu nepritaria šiai programai, Ministras Pirmininkas ne vėliau kaip per 15 dienų nuo nepritarimo dienos pateikia svarstyti naują programą.

Jeigu Vyriausybės programai nepritarta arba ji grąžinta Vyriausybei tobulinti, nauja Vyriausybės programos redakcija Seimui turi būti pateikta per 10 dienų, o jos svarstyimo procedūra kartojama iš naujo Seimo statuto 194–196 str. nustatyta tvarka.

Nauja Vyriausybė gauna įgaliojimus veikti, kai Seimas posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma pritaria jos programai.

Jeigu Seimas du kartus iš eilės nepritaria naujai sudarytos Vyriausybės programai, tai Vyriausybė, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 101 str. 3 d. 1 p., privalo atsistatydinti. Seimui pritarus programai, Vyriausybė privalo per 3 mėnesius parengti ir patvirtinti konkrečias priemones šiai programai įgyvendinti.

Pradėdami eiti pareigas Ministras Pirmininkas ir ministrai prisiekia. Prisiekiamą Seimo posėdyje, į kurį kviečiamas Respublikos Prezidentas.

Priesaikos tekstas, išskyrus leidžiamą neskaityti sakinį „Tepadeda man Dievas“, netaisomas ir nekeičiamas. Šios nuostatos nesilaikymas,

kaip ir atsisakymas prisiekti ar pasirašyti vardinį priesaikos lapą arba pasirašymas su išlyga, reiškia, kad Ministras Pirmininkas ar ministras nepriesiekė ir negali eiti pareigų.

Vyriausybė gauna įgaliojimus veikti Seimo įgaliojimų laikotarpiu, t.y. ketveriems metams. Šalia to Lietuvos Respublikos Konstitucijos 92 str. 4 d. bei Vyriausybės įstatymo 8 str. numato, jog „Vyriausybė grąžina savo įgaliojimus Respublikos Prezidentui po Seimo rinkimų arba išrinkus Respublikos Prezidentą“. Kaip žinia, Konstitucijos 101 str. numato Vyriausybės atsistatydinimo pagrindus. Kyla klausimas, ar Vyriausybės įgaliojimų grąžinimas ir atsistatydinimas yra tapatus veiksmas.

Todėl Lietuvos Respublikos Vyriausybė kreipėsi į Lietuvos Konstitucinį Teismą prašydama ištirti, ar Lietuvos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ neprieštaruoja Konstitucijos 92 str. 4 d.

Minėtu nutarimu Seimas pritarė Vyriausybės veiklai 1997–2000 m., t.y. Seimo įgaliojimų laikotarpiu, o ne Respublikos Prezidento įgaliojimų laikotarpiui.

Kilo abejonų, ar po Respublikos Prezidento rinkimų Vyriausybės veikla bus teisėta ir neprieštaraus Konstitucijai. Pareiškėjas, sugretinęs Konstitucijos 92 str. 4 d. ir 101 str. vartojamas sąvokas „Vyriausybės atsistatydinimas“ ir „Vyriausybės įgaliojimų grąžinimas“, abejoja, ar Respublikos Prezidentui yra suteikti įgaliojimai po Respublikos Prezidento rinkimų teikti Seimui svarstyti Ministro Pirmininko kandidatūrą ir tvirtinti naują Vyriausybę.

Vyriausybės atsistatydinimo pagrindai įtvirtinti Konstitucijos 101 str. 3 d. Joje nustatyta, kad Vyriausybė privalo atsistatydinti šiais atvejais:

1. Kai Seimas du kartus iš eilės nepitaria naujai sudarytos Vyriausybės programai.
2. Kai Seimas visų Seimo narių balsų dauguma slaptu balsavimu pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministru Pirmininku.
3. Kai Ministras Pirmininkas atsistatydina ar miršta.
4. Po Seimo rinkimų, kai sudaroma nauja Vyriausybė.

Pagal Konstitucijos 101 str. 2 d. Vyriausybė turi atsistatydinti, kai pasikeitus daugiau nei pusei ministrų, iš naujo ji nebegauna Seimo įgaliojimų.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad šis Vyriausybės atsistatydinimo pagrindų sąrašas yra baigtinis. Taip pat paaiškino, jog Vyriausybės įgaliojimų grąžinimas yra numatytas dviem atvejais: pirmu – po Seimo rinkimų, antru – po Respublikos Prezidento rinkimų (Konstitucijos 92 str. 4 d.).

Konstitucinis Teismas padarė išvadą, jog būtinybę Vyriausybei grąžinti įgaliojimus lemia vieno iš Vyriausybę sudariusių subjektų įgaliojimų pabaiga. Tačiau konstitucinėse normose minėtų subjektų pasikeitimui ir

jų įtakai formuojant Vyriausybę teikiama skirtinga reikšmė. Po Seimo rinkimų Vyriausybė privalo ne tik grąžinti savo įgaliojimus, bet ir atsistatydinti, kadangi po Seimo rinkimų nebelieka subjekto, iš kurio Vyriausybė gavo pasitikėjimą ir įgaliojimus veikti. Todėl ji privalo atsistatydinti.

Po Respublikos Prezidento rinkimų, kaip pažymi Konstitucinis Teismas, Vyriausybė taip pat grąžina savo įgaliojimus naujai išrinktam Prezidentui. Tačiau Konstitucijos normose nenumatyta, kad tada Vyriausybė privalo atsistatydinti. Taip yra dėl to, kad pasikeitus valstybės vadovui, toliau išlieka Seimo pasitikėjimas Vyriausybe. Įgaliojimų grąžinimo po Respublikos Prezidento rinkimų atveju valstybės vadovas toliau eiti pareigas turėtų pavesti tai pačiai Vyriausybei.

Taigi Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad nėra pagrindo sąvokas „Vyriausybės atsistatydinimas“ ir „Vyriausybės įgaliojimų grąžinimas“ laikyti tapačiomis. Jos susijusios su skirtingomis teisinėmis situacijomis. Tai lemia ir skirtingus teisinius padarinius. Vyriausybės įgaliojimų grąžinimu išreiškiama pagarba valstybės vadovo institucijai, pripažįstama Respublikos Prezidento ir Vyriausybės santykių svarba. Tačiau, kaip toliau teigia Konstitucinis Teismas, įgaliojimų grąžinimo procedūra yra ne tik tarpinstitucinio mandagumo išraiška – ji suteikia galimybę Respublikos Prezidentui patikrinti, ar Seimas ir toliau pasitiki Vyriausybe. Jei Seimas nepritartų Ministro Pirmininko kandidatūrai, tai reikštų, kad Vyriausybė privalo atsistatydinti. Tai būtų konstitucinis pagrindas pradėti naujos Vyriausybės sudarymo procedūrą.

Tokiu būdu Lietuvos Konstitucinis Teismas priėjo išvadą, jog Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ neprieštarauja Konstitucijos 92 str. 4 d.

Remdamasis šia Konstitucinio Teismo išvada, Lietuvos Seimas 2000 m. balandžio 28 d. bei 2000 m. spalio 31 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo redakcijoje patikslino Vyriausybės įgaliojimų grąžinimo pagrindus ir tvarką:

1. Vyriausybė grąžina įgaliojimus išrinkus Respublikos Prezidentą.
2. Po Seimo rinkimų Vyriausybė grąžina įgaliojimus Respublikos Prezidentui tą dieną, kai naujasis Seimas susirenka į pirmąjį posėdį.
3. Išrinkus Respublikos Prezidentą, Vyriausybė įgaliojimus grąžina Respublikos Prezidentui tą dieną, kai šis pradeda eiti pareigas.
4. Kai pasikeičia daugiau nei pusė ministrų, Vyriausybė turi iš naujo gauti Seimo įgaliojimus.
5. Vyriausybės įgaliojimai laikomi grąžinti, kai Ministras Pirmininkas ar pavaduojantis Ministrą Pirmininką Vyriausybės narys įteikia Respublikos Prezidentui raštišką pareiškimą.
6. Respublikos Prezidentas priima Vyriausybės grąžinamus įgaliojimus ir paveda jai eiti pareigas, kol Vyriausybė iš naujo gaus Seimo įgalio-

jimus arba kol bus sudaryta nauja Vyriausybė. Jeigu Vyriausybė įgaliojimų raštiškai negrąžina, Respublikos Prezidentas turi teisę dekretu pavesti Vyriausybei eiti pareigas bei skirti Vyriausybės narį Ministrui Pirmininkui pavaduoti, kol bus sudaryta nauja Vyriausybė arba kol Vyriausybė iš naujo gaus Seimo įgaliojimus.

7. Kai Vyriausybė grąžina įgaliojimus šio straipsnio 1 d. numatytu pagrindu, Respublikos Prezidentas per 15 dienų teikia Seimui svarstyti įgaliojimus grąžinusios Vyriausybės Ministro Pirmininko kandidatūrą. Kai Seimas pritaria Ministro Pirmininko kandidatūrai ir Respublikos Prezidentas paskiria Ministrą Pirmininką, jei Ministro Pirmininko pateiktoje ir Respublikos Prezidento patvirtintoje Vyriausybėje nepasikeitė daugiau nei pusė iki įgaliojimų grąžinimo dirbusių ministrų, Vyriausybė iš naujo gauna įgaliojimus veikti pagal Seimo anksčiau patvirtintą programą. Jeigu Seimas nepritaria Ministro Pirmininko kandidatūrai, Vyriausybė privalo atsistatydinti.

2.3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kompetencija.

Vyriausybės aktai

Vyriausybės vietą valstybės valdžios sistemoje nusako jos kompetencija. Absoliučioje daugumoje pasaulio valstybių vyriausybė yra gana galinga bendrosios kompetencijos institucija. Jos įgalinimai apibrėžiami įvairiai.

Daugumos valstybių konstitucijos tik pačiu bendriausiu būdu apibrėžia vyriausybės kompetenciją. Pvz., Prancūzijos konstitucijos 20 str. skelbia, jog „Vyriausybė formuluoja ir įgyvendina nacijos politiką. Ji taip pat tvarko valdymą ir ginkluotąsias pajėgas”.

Parlamentinėse respublikose ir monarchinėse valstybėse (Vokietija, Italija, Didžioji Britanija ir kt.) vyriausybė dažniausiai vykdo dalį valstybės vadovo funkcijų. Prezidentinėse valstybėse (JAV, Brazilija ir kt.) ministrai (sekretoriai) tik padeda valstybės vadovui realizuoti savo funkcijas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 94 str. įtvirtina tokias pagrindines Vyriausybės veiklos kryptis:

1. Tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką.
2. Vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų vykdymo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus.
3. Koordinuoja ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų veiklą.
4. Rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį Seimui, vykdo valstybės biudžetą, teikia Seimui biudžeto įvykdymo apyskaitą.

5. Rengia ir teikia Seimui svarstyti įstatymų projektus (Konstitucijos 68 str. 1 d. Vyriausybei suteikia įstatymų leidybos iniciatyvos teisę).
6. Užmezga diplomatinius santykius ir palaiko ryšius su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis.

Vyriausybės įstatymo 22 str. patikslinamos Konstitucijos formuluotės ir įtvirtinama, jog šalia minėtos veiklos Vyriausybė:

1. Koordinuoja ministerijų ir Vyriausybės įstaigų veiklą.
2. Remdamasi įstatymais, disponuoja valstybiniu turtu, nustato jo valdymo ir naudojimo tvarką.
3. Teikia Seimui siūlymus dėl ministerijų steigimo ir panaikinimo.
4. Steigia ir panaikina Vyriausybės įstaigas bei įstaigas prie ministerijų.
5. Tvirtina ministerijų, Vyriausybės įstaigų ir įstaigų prie ministerijų nuostatus.
6. Kartu su Respublikos Prezidentu vykdo užsienio politiką; užmezga diplomatinius santykius ir palaiko ryšius su užsienio valstybėmis bei tarptautinėmis organizacijomis; atsižvelgdama į Seimo Užsienio reikalų komiteto rekomendacijas, teikia Respublikos Prezidentui siūlymus dėl Lietuvos Respublikos diplomatinių atstovų užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų skyrimo bei atšaukimo.
7. Įstatymo nustatyta tvarka organizuoja aukštesniųjų administracinių vienetų valdymą.
8. Įstatymo numatytais atvejais siūlo Seimui įvesti tiesioginį valdymą savivaldybės teritorijoje.
9. Turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą prašydami ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti teisės aktai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.
10. Skiria ir atleidžia iš pareigų apskričių viršininkus bei savivaldybių veiklos administracinę priežiūrą vykdančios Vyriausybės atstovus.
11. Sudaro komisijas bei komitetus.

Šis Vyriausybės veiklos sąrašas nėra baigtinis, nes Konstitucijos 94 str. 7 d. sakoma, jog Vyriausybė vykdo ir kitas pareigas, kurios jai pavedamos vadovaujantis Konstitucija ir kitais įstatymais.

Atskirais atvejais gali susiklostyti netipiški Vyriausybės santykiai su Seimu bei Respublikos Prezidentu. Tokiais atvejais Vyriausybei suteikiamos specifinės teisės. Vyriausybės įstatymo 15 str. numato, jog Vyriausybė turi teisę teikti siūlymą Respublikos Prezidentui paskelbti pirmalaikius Seimo rinkimus, jeigu Seimas pareiškia tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe. To paties įstatymo 16 str. sako: „Jeigu Lietuvos Respublikos Konstitucijos 89 straipsnio pirmojoje dalyje numatytais atvejais Seimas negali per 10 dienų susirinkti ir paskelbti Respublikos Prezidento

rinkimų, rinkimus skelbia Vyriausybė, priimdama nutarimą”.

Tokią Vyriausybės nutarimą Vyriausioji rinkimų komisija privalo vykdyti.

Vyriausybė yra kolegiali institucija.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 95 str., valstybės valdymo reikalus Vyriausybė sprendžia posėdžiuose priimdama nutarimus. Vyriausybės nutarimai – tai poįstatyminiai aktai, priimti visų Vyriausybės narių balsų dauguma.

Vyriausybės nutarimus pasirašo Ministras Pirmininkas ir tos valdymo srities ministras, nepaisant, kaip jis balsavo posėdžio metu. Tais atvejais, kai nutarimas apima kelias valdymo sritis, nutarimą pasirašo Ministras Pirmininkas ir projektą pateikęs ministras.

Vyriausybės nutarimus, kuriais keičiami ar papildomi anksčiau priimti nutarimai, pasirašo Ministras Pirmininkas ir tos valdymo srities ministras, kuris buvo pasirašęs ankstesnįjį nutarimą, nepaisant to, kas pateikė Vyriausybei svarstyti naująjį nutarimo projektą.

Vyriausybės nutarimai pasirašomi per 3 darbo dienas nuo jų priėmimo, jeigu Vyriausybė nenumato kitaip, ir įsigalioja įstatymų nustatyta tvarka.

Dalis Vyriausybės kompetencijos įgyvendinama Ministro Pirmininko asmeniškai.

Pabrėžtina tai, kad pastaruoju metu visose šalyse Ministro Pirmininko vaidmuo itin išaugo.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 97 str. Ministras Pirmininkas atstovauja Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir vadovauja jos veiklai. Tačiau realiai jis yra asmuo, kuriam pavaldūs visi ministrai, ir asmuo, kuris formuoja vyriausybės politiką.

Kaip jau minėta, Lietuvoje kaip parlamentinėje respublikoje Seimas turi įtakos tik skiriant Ministrą Pirmininką. Tolesnis Vyriausybės formavimas iš esmės priklauso nuo Ministro Pirmininko. Todėl visi ministrai yra visiškai jam pavaldūs ir atskaitingi.

Ministras Pirmininkas pagal savo kompetenciją organizaciniais, personaliniais ir kitais klausimais leidžia potvarkius arba priima operatyvius sprendimus – pavedimus, įforminamus rezoliucijomis. Potvarkiai įsigalioja jų pasirašymo dieną, jeigu pačiuose potvarkiuose nenumatyta vėlesnė jų įsigaliojimo diena.

Už atskiros ūkio šakos vystymą ar valstybės funkcijos įgyvendinimą atsaikingos ministerijos, kurias Vyriausybės siūlymu steigia ir panaikina Seimas priimdamas įstatymą. Ministerijai vadovauja ministras. Kaip patariamoji ministro institucija yra kolegija. Vakarų šalyse tokios institucijos, kaip kolegija, nėra. Tuo tarpu valstybėse, kuriose yra ar buvo totalitarinis valdymas, kolegijos yra. Jos egzistuoja kaip dirbtinės demokratijos, pa-

brėžtinai kolegialios veiklos, iškaba. Tai dažnai leidžia ministrams išvengti personalinės atsakomybės už nekompetenciją ir aplaidumą.

2.4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakomybės problema. Vyriausybės veiklos garantijos

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 96 str. 1 d. Vyriausybė solidariai atsako Seimui už visą savo veiklą. Toks Vyriausybės atsakomybės principas buvo įtvirtintas jau 1918 m. Lietuvos laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 17 str.

Minėtame Konstitucijos 96 str. įtvirtinama politinė atsakomybė, kuri gali būti įgyvendinama įvairiais būdais.

Lietuvos Respublikos Seimo statuto 207 str. reikalaujama iš Vyriausybės kiekvienais metais (iki kovo 1 d.) pateikti savo metinę veiklos ataskaitą, kurioje taip pat turi būti aptarti ir artimiausio laikotarpio veiklos prioritetai.

Taip pat Vyriausybė arba atskiri ministrai turi atsiskaityti už savo veiklą Seimui pareikalavus ar iškilus būtinumui.

Pagal Seimo statuto 205 str. Vyriausybė privalo informuoti Seimą apie priimtus nutarimus bei potvarkius. Įstatymas reikalauja, jog per 3 dienas po Vyriausybės nutarimų, Ministro Pirmininko potvarkių priėmimo Seimui turi būti perduotos šių dokumentų kopijos. Jos išdalijamos Seimo valdybos nariams, visiems komitetams ir frakcijoms.

Kaip žinia, prisilaikant Konstitucijos 95 str. 1 d. reikalavimų, Vyriausybės posėdžiuose gali dalyvauti valstybės kontrolierius.

Jeigu valstybės kontrolierius nesutinka su Vyriausybės priimtu nutarimu ir dėl to pareiškia savo nuomonę, tai jis per 3 darbo dienas po Vyriausybės posėdžio raštu apie tai praneša Seimui.

Taip pat Seimo narys ar narių grupė gali kreiptis į Ministrą Pirmininką ar ministrus su paklausimu. Šie privalo atsakyti žodžiu ar raštu Seimo sesijoje Seimo nustatyta tvarka (Konstitucijos 61 str. 1 d.).

Bene ryškiausia Vyriausybės politinės atsakomybės forma yra interpeliacija ir nepasitikėjimo Vyriausybe pareiškimas.

Pirmą kartą Lietuvos konstitucinio reguliavimo praktikoje interpeliacijos institutas minimas 1922 m. Konstitucijoje. Šios Konstitucijos 28 str. skelbė, jog „Seimas prižiūri Vyriausybės darbus duodamas jai paklausimus bei interpeliaciją ir skirdamas revizijas”.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 61 str. 2 d. sesijos metu ne mažiau kaip penktadalis Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrui.

Gavęs interpeliaciją, Vyriausybės narys privalo ne vėliau kaip per 2

savaiteis perduoti Seimo Pirmininkui raštišką atsakymą. Su juo supažindinami Seimo nariai.

Minėto Konstitucijos straipsnio 3 d. numatoma, jog Seimas, apsvairstęs Ministro Pirmininko ar ministro atsakymą į interpeliaciją, gali nutarti, jog atsakymas esąs nepatenkinamas, ir pusės visų Seimo narių balsų dauguma pareikšti nepasitikėjimą Ministru Pirmininku ar ministru.

Seimo statuto 222 str. 4 d. sakoma, jog Seimui priėmus nutarimą dėl interpeliacijos, Ministras Pirmininkas ar ministras, kuriam pareikštas nepasitikėjimas, privalo atsistatydinti.

To paties straipsnio 5 d. teigiama, jog Ministrui Pirmininkui atsistatydinus, privalo atsistatydinti ir visa Vyriausybė.

Šis įstatymas, manome, nėra pakankamai nuoseklus. Kadangi Vyriausybė solidariai atsako už savo veiklą, tai pareiškus nepasitikėjimą bet kuriam Vyriausybės nariui, turėtų atsistatydinti visa Vyriausybė, kaip tai daroma, pvz., Prancūzijoje, Ispanijoje ar kitose valstybėse, kur įtvirtinta solidari vyriausybės atsakomybė.

Anksčiau minėtą konstitucinę nuostatą papildoma Seimo statuto 223 str., kuriame numatoma, jog penktadalis Seimo narių gali pareikšti nepasitikėjimą ne tik Ministru Pirmininku ar ministru, bet ir visa Vyriausybe.

Nutarimas dėl tiesioginio nepasitikėjimo Vyriausybe gali būti priimtas slapto balsavimu daugiau nei pusės visų Seimo narių balsų dauguma.

Kad Vyriausybė galėtų tinkamai vykdyti savo pareigas, numatomos tam būtinos garantijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 100 str. yra įtvirtinta, jog Ministras Pirmininkas ir ministrai negali būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn, suimti, negali būti kitaip suvaržyta jų laisvė be išankstinio Seimo sutikimo, o tarp Seimo sesijų – be išankstinio Respublikos Prezidento sutikimo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 99 str. bei Vyriausybės įstatymo 13 str. įtvirtina Vyriausybės narių darbo sąlygas bei socialines garantijas, taip pat pabrėžiama, jog Vyriausybės nariai ir jų skiriami politiniai pareigūnai negali turėti socialinių privilegijų. Todėl šio įstatymo 14 str. sakoma, jog Ministras Pirmininkas, ministrai bei politiniai pareigūnai negali eiti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų (išskyrus galimybę Seimo nariams eiti Ministro Pirmininko ar ministro pareigas¹²), negali dirbti verslo, komercijos ar kitose privačiose įstaigose ar įmonėse, taip pat gauti kitą atlyginimą, išskyrus jiems nustatytą pagal pareigas Vyriausybėje ar politinio pareigūno atlyginimą bei užmokestį už kūrybinę veiklą. Atlyginimas už kūrybinę veiklą yra antrinis honoraras už paskaitas, meno kūrinis bei jų atlikimą, už publikacijas bei knygas, už dalyvavimą radijo bei

¹² Ši taisyklė buvo įtvirtinta dar 1918 m. Lietuvos Valstybės laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 20 str., 1920 m. Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos 13 str. bei akcentuojama vėlesnio Konstitucijos straipsnio.

televizijos laidose bei už šių laidų įrašus, taip pat atlygis už pedagoginį darbą valstybinėse mokslo įstaigose.

2.5. Valdymo sistemos raidos perspektyvos

Tradicinė valdymo sistema atsilaike daug dešimtmečių ir buvo labai sėkminga. Ji pergyveno keletą karų, sėkmingai administravo socialines ekonomines programas, skatino patrauklią politiką. Padėtis pasaulyje keičiasi 1980–1990 m. Vienareikšmiai nurodyti pokyčių priežastis labai sunku. Vyksta intensyvūs, tiesiog dramatiški, demokratinės sistemos pokyčiai. Tradicinė valstybinė tarnyba pradeda panašėti į senamadę religiją. Viena iš aplinkybių, sąlygojančių naujus procesus, yra labai spartus ekonomikos augimas, jog vyriausybė nebesugeba jo kontroliuoti¹³.

Keičiasi ekonominė struktūra. Valstybinio sektoriaus dalis ekonomikoje nuolat mažėja. Ekonominių procesų valdyme vis stipriau reiškiasi privati iniciatyva.

Labai svarbi aplinkybė yra demografiniai pokyčiai. Visuomenė, kuri buvo tradicinės industrinės demokratijos kūrėja, sparčiai sensta. Ši visuomenės dalis tampa išlaikoma gyventojų, kurie šią situaciją vertina kritiškai vien todėl, kad reikia mokėti mokesčius. Šie išipareigojimai varžo jų ateities gerovę.

Itin veikia ir populistinės idėjos. Nuolat visuomenei „kalama“ mintis, jog vyriausybė ir visa biurokratija yra tik aptarnaujantis personalas, teikiantis ekonomines–socialines paslaugas. Ši populistinė tezė sustiprina vidurinėsios ir skurdesnėsios visuomenės dalies pozicijas. Tai skatina ir valdymo reformą. Dauguma Vakarų šalių pertvarko administravimą atsižvelgdamos į rinkos sąlygas. Rinkos sąlygomis ekonomika ir kiti socialiniai veiksniai mažiau pasiduoda valdymui.

Susiklostė stabilūs korporaciniai interesai, kurie siekia pajungti vyriausybę savo tikslams arba konkuruoti su ja.

Suprantama, visoms valstybėms negali būti taikomas tas pats vyriausybės veiklos modelis.

Plečiantis privačiai iniciatyvai, kuriasi nevyriausybinų organizacijų tinklas: įvairūs patarėjų klubai, įvairios korporacinės visuomeninės institucijos ir kt., kurios, decentralizuojant valdymą, gana racionaliai sprendžia problemas. Vyriausybei vis dažniau pavedama spręsti tuos klausimus, kuriems reikia centralizuotai sutelktų galių (valstybės gynybos, saugios aplinkos užtikrinimo ir kt.)

Šios tendencijos ateityje neišvengiamai plėsis.

¹³ The future of Governming: Four emerging models. B. Goy, Peters University Press of Kansas, 1996. P. 13.

XV skyrius

TEISMAS

1 poskyris. Teisminės valdžios ypatumai. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

2 poskyris. Teisminė valdžia Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje

1. Konstitucinės teisės moksle nagrinėjami tik bendriausi teisminės valdžios organizavimo ir veiklos aspektai. Detaliau teisminės valdžios funkcionavimą tiria kiti teisės mokslai.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. nustatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismas. Teisingumo vykdymas – svarbiausia teisminės valdžios funkcija, kurios niekas kitas negali vykdyti.

3. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Tokioje valstybėje teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises.

4. Šiame vadovėlio skyriuje bus nagrinėjami teisminės valdžios ypatumai, teismų sistema Lietuvoje, teisminės valdžios istorinės ištakos, teisėjų statuso bei teismų veiklos principai.

1 poskyris

TEISMINĖS VALDŽIOS YPATUMAI. ISTORINĖS TEISMINĖS VALDŽIOS IŠTAKOS LIETUVOJE

1.1. Teisminės valdžios ypatumai

1.2. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

1.1. Teisminės valdžios ypatumai

Teismai ir jų sistema yra vienas iš valstybės atributų. Tačiau iki pat XVIII a. pabaigos nebuvo net minties, kad teismai gali tapti savarankiška valstybės valdžios dalimi. Dabartiniu metu nepriklausomos teisminės valdžios buvimas ir jos atskyrimas nuo kitų valstybės valdžios šakų laikomas būtinu demokratinės ir teisinės valstybės požymiu. Tik demokratinėse valstybėse, pripažįstančiose valdžių padalijimo principą, teismai laikomi tautos įsteigta savarankiška valstybės valdžia. Vykdydami savo funkcijas, jie nėra pavaldūs nei įstatymų leidžiamajai, nei vykdomajai valdžiai. Nė viena iš šių valstybės valdžios šakų negali kištis į teismų veiklą.

Kita vertus, negalima suabsoliutinti teisminės valdžios savarankiškumo ir nepriklausomumo. Teisminę valdžią su kitomis valdžiomis sieja tam tikri ryšiai. Įstatymų leidžiamoji valdžia priima įstatymus, nustatančius teismų sistemą, teismų veiklos principus, teismų kompetenciją, teisėjų statusą, bylų nagrinėjimo tvarką ir kt. Vykdomoji valdžia užtikrina teismų veiklos materialines sąlygas, įgyvendina specialistų rengimo programas, padeda racionaliai panaudoti ir teismų sistemai, ir atskiriems teismams skirtas biudžeto lėšas ir t.t. Abi šios valdžios dalyvauja formuojant teismus. Savo ruožtu teisminė valdžia įstatymų nustatyta tvarka gali tikrinti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimamų aktų teisėtumą, spręsti ginčus tarp valstybės institucijų, nagrinėti piliečių skundus dėl valstybės institucijų ir pareigūnų veiksmų. Visa tai įgyvendindama, teisminė valdžia užtikrina Konstitucijos ir įstatymų įtvirtintą pusiausvyrą tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, jų veiklos teisėtumą, apsaugo asmenį nuo valstybės valdžios savivalės.

Konstitucinės teisės mokslas nepateikia tikslaus teisminės valdžios apibrėžimo. Dažnai apsiribojama teiginiu, jog teisminė valdžia yra viena iš valstybės valdžių, kuriai skirta teisingumo vykdymo funkcija.

Teisminei valdžiai būdingi visi valstybės valdžios pagrindiniai požymiai. Pagrindinis ir svarbiausias požymis – tai privalomumas paklusti šios valdžios sprendimams. Teismas priima sprendimus valstybės vardu. Savo galia šie sprendimai prilygsta įstatymams: jie yra privalomi visoms valstybės institucijoms, įstaigoms, organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams, jų vykdymas garantuojamas valstybės prievarta. Patys teismų sprendimai daugeliu atvejų yra valstybės prievartos aktai. Teisminės valdžios institucijos turi teisę taikyti įvairias, net pačias griežčiausias, valstybinės prievartos priemones, pvz., laisvės atėmimą iki gyvos galvos, turto konfiskavimą ir kt.

Teisminė valdžia, priimdama privalomus sprendimus, taip pat atlieka ir socialinio reguliavimo funkciją konkrečioje visuomeninių santykių sri-

tyje: nustato konkrečių asmenų teises, pareigas ir atsakomybę. „Priimant ir vykdant teismo sprendimus, garantuojamas įsiteisėjusių teismo sprendimų nustatytų ir patvirtintų teisinių santykių stabilumas”¹.

Be bendrųjų valstybės valdžios požymių, teisminei valdžiai būdingi specifiniai požymiai ir funkcijos.

Teisminės valdžios paskirtis – užtikrinti teisės viešpatavimą, konstitucinės santvarkos stabilumą, žmogaus ir piliečių teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Demokratinėje valstybėje teismas yra svarbiausia pažeistų žmogaus teisių ir laisvių gynimo institucija. Teisė ginti savo teises nepriklausomame ir nešališkame teisme yra viena iš svarbiausių asmens teisių garantijų. Tokia žmogaus teisių ir laisvių gynyba įtvirtinta Konstitucijos 30 str. 1 d. Asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Ši konstitucinė nuostata užtikrina kiekvienam asmeniui galimybę savo teises ginti nuo kitų asmenų, taip pat ir nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų. Su minėta Konstitucijos norma siejasi Konstitucijos 31 str. 2 d.: asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas.

Užtikrinant Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintų teisių ir laisvių apsaugą teismams suteikiami ypatingi įgaliojimai, kurių neturi nė viena kita valdžia. Tik teismas gali priimti sprendimą, kuriuo žmogui atimama ar apribojama laisvė, konfiskuojamas fizinių ar juridinių asmenų turtas, uždraudžiama politinės partijos veikla, panaikinamas valstybės institucijos neteisėtas aktas, valstybės institucija įpareigojama atlyginti asmeniui padarytą neteisėtais veiksmais žalą ir kt.

Išskirtinę teisminės valdžios vietą valstybės valdžios sistemoje apibūdina tai, kad teisminė valdžia įgyvendina teisingumo vykdymo valstybėje funkciją. Tai pagrindinė teisminės valdžios funkcija, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 1 d. Jos negali įgyvendinti jokia kita valstybės valdžios institucija ar pareigūnas, išskyrus teismą.

Dėl teisingumo funkcijos apimties ir ribų konstitucinės teisės moksle nėra vieningos nuomonės. Neretai teigiama, kad konstituciniai teismai, atliekantys konstitucinės priežiūros funkciją, teisingumo nevykdo ir nepriklauso teisminei valdžiai. Kita vertus, tai priklauso ir nuo to, kokia konstitucinės kontrolės sistema egzistuoja konkrečioje valstybėje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 str. 2 d. teigiama, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepriklausomas teismas, kuris teisminę valdžią įgyvendina Konstitucijos ir įstatymų nustatyta tvarka. Tokiu apibrėžimu Lietuvos įstatymų leidėjas suformulavo savo poziciją, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

¹ *Jarašiūnas E.* Teisminės valdžios funkcionavimo apsaugos problemos konstitucinėje justicijoje // Teisminė valdžia ir visuomenė. Vilnius, 1999. P. 47.

yra teisminės valdžios dalis. Tačiau vien įstatymų leidėjo pozicija neturėtų remtis aiškindami Konstitucinio Teismo vietą valdžios institucijų sistemoje. Klausimas yra sudėtingas, juolab, kad Konstitucinio Teismo priskyrimo teisminei valdžiai dėl tam tikrų motyvų negalėtume laikyti neginčytinu.

Teisingumo turinį sudaro teismų veikla sprendžiant konkrečius ginčus dėl teisės, atsirandančius visuomenėje dėl įvairių konfliktų (turtinius, darbo, politinio pobūdžio ginčus, piliečių skundus dėl neteisėtų valstybės tarnautojų veiksmų ir kt.). Teismai šiuos ginčus sprendžia nagrinėdami baudžiamąsias, civilines ir administracines bylas, griežtai laikydamiesi įstatymų nustatytos teismo proceso tvarkos. Teismo proceso tvarkos reikalavimai įgyvendinant teisminę valdžią yra esminiai: aukštesniajam teismui visi procesinės teisės pažeidimai gali būti pagrindas teismo sprendimui panaikinti.

Teisminei valdžiai būdinga specifinė teisingumo funkcijos vykdymo kontrolės sistema. Ši kontrolė gali būti tik teisinė: kontroliuojama, ar teismo sprendimai yra teisėti, ar jie atitinka materialinės ir procesinės teisės normas. Ši kontrolė gali būti tik vidinė: žemesniojo teismo sprendimą gali pakeisti ar panaikinti tik aukštesnė (apeliacinė ar kasacinė) teisminė institucija.

Išskirtinis teisminės valdžios požymis – jos politinis ir socialinis neutralumas. Vykdamas teisingumą, pagrindinė teismo pareiga – išspręsti teisinį konfliktą: visapusiai, pilnutinai ir objektyviai ištirti visas bylos aplinkybes ir priimti teisėtą bei pagrįstą teismo sprendimą. Tokį sprendimą gali priimti tik nepriklausomas ir nešališkas teismas. Vykdydamas šią pareigą, teismas privalo būti politiškai ir socialiai neutralus bei laisvas nuo bet kokio poveikio iš šalies. Nagrinėdamas ir sprenddamas bylas, jis turi vadovautis tik įstatymu ir savo teisine sąmone bei vidiniu įsitikinimu. Teisinė sąmonė ir vidinis įsitikinimas yra itin svarbūs įgyvendinant teisminę valdžią.

Teisingumo vykdymas nėra vienintelė teisminės valdžios funkcija. Ne mažiau svarbi yra valstybės institucijų, padedančių vykdyti teisingumą, veiksmų teisėtumo ir pagrįstumo teisminės priežiūros funkcija. Pvz., tik teismas gali sankcionuoti asmens suėmimą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 str. 3 d. teigiama, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur, jam dalyvaujant, sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. Reikia pastebėti, kad šią Konstitucijos nuostatą buvo pradėta nuosekliai įgyvendinti 1996 m. gegužės 28 d. Seimui priėmus tam tikrus Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimus. Iki šių pakeitimų įsigaliojimo asmenų suėmimą ar suėmimo pratęsimą sankcionuodavo prokurorai. Suėmimas – pati griežčiausia

Baudžiamojo proceso kodekse numatyta kardomoji priemonė, skiriama tik tada, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima užtikrinti kaltinamojo dalyvavimo procese, netrukdomo bylų tyrimo, teismo nagrinėjimo ir užkirsti kelio naujiems sunkiems nusikaltimams (BPK 104 str.).

Teismai atlieka arba gali atlikti visuomenėje ir kitas teises funkcijas, pvz., teisės normų aiškinimo funkciją. Lietuvoje, be Konstitucinio Teismo, šią funkciją įgyvendina Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senatas, aprobuodamas teismų sprendimus, į kurių išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai, taikydami tuos pačius įstatymus. Kai kuriose valstybėse teismai atlieka teisės kūrimo funkciją (pvz., anglosaksų teisinės tradicijos valstybėse). Tiesa, kai kurie Lietuvos teisininkai mano, kad įstatymų aiškinimas per Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senato aprobuotus sprendimus – tai „kelias į teismo sprendimo, kaip precedento, įsitvirtinimą mūsų teisės sistemoje“².

Konstitucinis teisminės valdžios nepriklausomumo pripažinimas užtikrina teismams savivaldos teisę – teisę savarankiškai spręsti tam tikrus, su jų veikla susijusius, klausimus. Tuo tikslu yra steigiamos specialios įstatymo numatytos teisėjų institucijos. Jos turi teisę spręsti klausimus dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų, dėl drausminių nuobaudų skyrimo ir kt. Įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijos, nors ir renka arba skiria teisėjus, tokių teisių neturi. Specialios teisėjų institucijos, patariančios Respublikos Prezidentui dėl teisėjų skyrimo ar atleidimo, įsteigimą numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 str. 5 d. Dabartiniu metu tokius įgaliojimus turi Teisėjų taryba. Jos sudarymo ir veiklos organizavimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Teisėjų drausmines bylas, vadovaudamasis šiuo įstatymu, nagrinėja Teisėjų garbės teismas.

1.2. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

Istorinių teisminės valdžios ištakų reikėtų ieškoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų organizacijos ir funkcionavimo praktikoje. Tačiau šiuo atveju pasitenkinsime mažiausiai istoriškai nutolusiu ir dabartinės teismų organizacijos problemoms artimiausiu tarpukario Lietuvos laikotarpiu. Pagrindinis dėmesys bus koncentruojamas teisminės valdžios ir teisėjų statuso teisinio reglamentavimo bei kai kurioms teismų veiklos problemoms Lietuvoje 1918–1940 m.

² Teismų praktika. 1995. Nr. 1. P. 6.

Pirmajame Lietuvos konstituciniame akte – 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose – apie teismus visai nebuvo užsimenama. Pasekus tolesnę Lietuvos konstitucinę raidą paaiškėja, kad ir vėliau, jau siek tiek stabilizavusis politinei padėčiai, dar kurį laiką reišėsi akivaizdus politinės valdžios nenoras teisiškai įtvirtinti teismui deramą vietą valstybėje. Antai 1919 m. balandžio 4 d. tos pačios Valstybės tarybos priimti antrieji Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai vėl nereglementavo teismų. Vargu ar būtų galima tai paaiškinti šio akto, didele dalimi pažodžiui pakartojusio pirmojo dokumento tuo pačiu pavadinimu tekstą, leidėjų inercija ar skubotumu, nes, šalia to meto Lietuvai naujos Valstybės prezidento institucijos konstitucionavimo, jie vis tik nepamiršo reglamentuoti taip pat naujai įvedamo valstybės kontrolieriaus statuso.

Dar daugiau – teismai liko nekonstitucionuoti taip pat ir Steigiamojo Seimo 1920 m. birželio 10 d. priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje.

Sugretinęs visus šiuos reiškinius, M. Römeris darė prielaidą, kad besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia *sąmoningai* norėjo išlaikyti teismą vyriausybės žinioje, neiškirti jo paritetinės autonominės funkcijos su atskiromis autonominėmis institucijomis³. Tam Lietuvos valdžia turėjo rimtą pagrindą.

Dėl sunkių, didelio pasišventimo ir materialinių išteklių reikalaujančių sąlygų išsimokslinimui įgyti, taip pat dėl to, kad ilgiau nei aštuoniasdešimt penkerius metus (uždarius Vilniaus universitetą) nebuvo galimybių savo krašte siekti teisinio išsilavinimo, teisininkų atsikuriančioje Lietuvoje buvo nedaug, o ir tuos pačius grobstė įvairios besiformuojančios valstybės žinybos. Todėl pirmasis teisingumo ministras Petras Leonas disponavo vos dviem dešimtimis kvalifikuotų lietuvių teisininkų, savo laiku baigusių daugiausia Maskvos, Peterburgo ar Dorpatu (Tartu) universitetus. Maždaug kita tiek Lietuvoje gyvenusių teisininkų nelietuvių dažniausiai nemokėjo lietuviškai kalbėti, juolab – rašyti. Štai todėl visai tikėtina, kad Lietuvos valdžia negalėjo pasikliauti kuriamu teismu ir neturinčiais patenkinamos kvalifikacijos teisėjais; galėjo būti nusistačiusi, bent kol organizuojami teismai ir ieškoma pretendentų į teisėjus, išlaikyti sau priklausomą teismo padėtį. Tokį bendrą politinės valdžios nusiteikimą teismo atžvilgiu atitiko ir pagrindinės jo padėtį besikuriančioje valstybėje reglamentavusių įstatymų nuostatos.

Priėmus Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius, 1918 m. lapkričio 28 d. Valstybės taryba priėmė Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą.

Lietuvos teismai Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme buvo konstruojami pagal Rusijos teismų, veikusių Lietuvoje iki

³ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. D. 1. Kaunas, 1937. P. 67.

Pirmojo pasaulinio karo, pavyzdį, pakoreguojant juos organizacijos ir kompetencijos požiūriu.

Įstatymas nustatė trijų pakopų teismą. Žemiausia grandis teismų sistemoje kiekvienai apskrčiai ir miestui, turinčiam daugiau nei 20 tūkstančių gyventojų, buvo numatyti taikos teisėjai. Buvusiose gubernijose (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų) turėjo būti sudaromi apygardų teismai. Pastarąją nuostatą 1924 m. patikslinus, buvo įsteigti Kauno, Marijampolės, Šiaulių ir Panevėžio apygardos teismai. Įjungus į Lietuvos sudėtį autonominio krašto teisėmis Klaipėdos kraštą, jame įsteigti valsčių teismai ir Klaipėdos apygardos teismas. Aukščiausiaja teismine instancija numatytas vienas visai valstybės teritorijai Vyriausiasis Lietuvos tribunolas.

Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas kiekvienai teismų sistemos grandžiai paskirstė kompetenciją nagrinėjant civilines ir baudžiamąsias bylas pirmąja instancija, taip pat taikos teisėjams ir apygardų teismams suteikė teisę tam tikrais atvejais nagrinėti skundus dėl administracinių įstaigų ir pareigūnų nutarimų. Kaip apeliacinė instancija, apygardų teismai gavo teisę nagrinėti taikos teisėjų, o Vyriausiasis tribunolas – apygardos teismų išnagrinėtas bylas.

Skirti ir šalinti taikos teisėjus, nenumatant jokių apribojimų ar garantijų, Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas pavedė teisingumo ministrui, o apygardos teismo ir Vyriausiojo tribunolo pirmininkus ir narius – teisingumo ministro teikimu Valstybės tarybos prezidiumui. Tokia tvarka (ypač įstatymo neribojamas teisėjų šalinimas) buvo visiškai suprantama, kadangi teismo darbuotojais pasitaikydavo paskirti atsitiktinius asmenis. Teisingumo ministras, aplinkybių verčiamas, kvietė ir skyrė teisėjais specialiai tam nepasirengusius žmones. Tad galima suprasti, jog dažna byla buvo nagrinėjama diletantiškai, nesugebant taikyti įstatymų. Teisingumo ministras tegalėjo guostis tuo, jog padarytas klaidas ištaisys aukštesnioji teisminė instancija. Svarbiausia jis reikalavo sąžiningo požiūrio į darbą. Tačiau ir tai pasiekti nebuvo lengva.

Itin stingant specialistų darbui teismuose ir siekiant nors šiek tiek dalykinio požiūriu parengti tam pretendentes, 1919 m. gruodžio 11 d. buvo priimtas Teismo kandidatų įstatymas. Sutinkamai su šio įstatymo reikalavimais, užteko 20 metų amžiaus ir vidurinio išsilavinimo, kad asmuo galėtų būti priimtas teismo kandidatu. Kandidatai 1–2 metus turėjo stažuotis teisme, rengtis teoriškai ir laikyti egzaminus. Po to jau galėjo būti skiriami į laisvas žemesniųjų teismo darbuotojų vietas.

Bylas taikos teisėjams buvo pavesta nagrinėti asmeniškai, kitiems teismams – trijų teisėjų teisminėms kolegijoms. To meto Lietuvos sąlygomis, stingant teismo narių, Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas apygardos teismams leido kviešti į posėdį taikos teisėją, o Vyriausiajam tribunolui – apygardos teismo narį.

Teismų steigimo datą įstatymas pavedė nustatyti teisingumo ministrui susitarus su okupacine valdžia. Teisingumo ministras paskyrė 1918 m. gruodžio 15 d. ir pavedė teismams nuo tos dienos pradėti perimti bylas iš Lietuvą paliekančios okupacinės valdžios.

Teigiamą poveikį ir teisinį apibrėžtumą Lietuvos teismų sistemai padarė 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Jos 2 str. pirmą kartą Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje skelbiama, kad valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas. Teismas jau laikomas vienu iš trijų pagrindinių valdžios struktūros elementų, paritetiniu kitiems – įstatymų leidybai ir valdymui.

Teisiškai įtvirtinant teismo padėtį valstybėje, principinę reikšmę turėjo Konstitucijos 64 ir 65 str. Juose suformuluotos trys šia prasme svarbios taisyklės: 1. Teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu; 2. Teismo sprendimai daromi Respublikos vardu; 3. Keisti ar naikinti teismo sprendimus gali tik teismas. Tuo Konstitucija teismo veiklą formaliai atpalaidavo nuo bet kokio tikslingumo poveikio, pabrėžė, kad savo veikloje teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali veikti teismo veiklos rezultatų. Beje, visos šios taisyklės buvo deklaruojamos ir vėlesnėse Lietuvos konstitucijose. Tačiau nė viena iš jų neužsiminė apie priemones, užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio neįmanoma čia pat deklaruojamas taisykles realizuoti.

Reglamentuoti teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją, vadinausi, ir teisėjų asmens statusą, Konstitucija pavedė įstatymui.

Deja, šiai Konstitucijai galiojant, toks įstatymas nebuvo išleistas. Nepaisant kritiško 1918 m. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pačių rengėjų požiūrio į kai kurias šio teisės akto nuostatas, visas įstatymas pasirodė esąs pakankamai gyvybingas ir visuomenei priimtinas, kadangi nė viena politinė grupė Seime nereikalavo jo peržiūrėti. Tiesa, nuo 1924 m. buvo parengti keli Teismų santvarkos įstatymo projektai, tačiau jie nustatyta tvarka net nebuvo svarstomi, o oficialiai laikyto laikinu įstatymu laikinumas truko beveik 15 metų.

Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą pakeitė Valsybės tarybos parengtas, Respublikos prezidento priimtas ir 1933 m. liepos 11 d. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas. Tai ištis didelės apimties (488 straipsnių) teisės aktas, reglamentavęs teismų sistemą, kompetenciją, posėdžių tvarką, teisėjų statusą, teismo tardytojų, prokurorų ir jų padėjėjų, advokatų teisinę padėtį.

Šis įstatymas įvedė keturių pakopų teismą. Žemutine teisminės sistemos pakopa tapo apylinkių teismai. Juose galėjo dirbti ir po kelis teisėjus, o jų veiklos formos ir kompetencija buvo panašios į anksčiau buvusių taikos teisėjų. Kita teismų sistemos pakopa išliko apygardų teismai, sprendę svarbesnes civilines ir baudžiamąsias bylas, išskyrus politines, o kaip apeliacinė ins-

tancija – apylinkių teismuose išnagrinėtąsias bylas. Į teismų sistemą Teismų santvarkos įstatymas įvedė naują pakopą – Apeliacinius rūmus visai respublikai. Jie apeliacine tvarka nagrinėjo bylas, pirmąją instanciją jau nagrinėtas apygardų teismuose, o kaip pirmosios instancijos teismas – bylas dėl nusikaltimų valstybės saugumui, anksčiau buvusias teisingas apygardos teismams.

Aukščiausioji teisminės sistemos pakopa ir toliau liko Vyriausiasis tribunolas. Jis neteko apeliacinių funkcijų ir veikė išimtinai kaip kasacinė instancija byloms, išnagrinėtoms apylinkių, apygardų ir Klaipėdos krašto teismuose, Apeliaciniuose rūmuose bei Kariuomenės teisme. Kaip pirmosios instancijos teismui jam buvo pavesta nagrinėti bylas, kuriose kaltinami vyriausybės nariai.

Apygardos teismai, Apeliaciniai rūmai ir Vyriausiasis tribunolas jiems teisingas bylas nagrinėjo trijų teisėjų kolegijomis; kai kuriems klausimams spręsti buvo numatyti visuotiniai šių teismų narių susirinkimai. Vyriausiojo tribunolo Visuotiniam narių susirinkimui priklausė įstatymų aiškinimo teisė, ginčų tarp teismų bei tarp teismų ir administracijos organų dėl bylų priklausomybės nagrinėjimas ir kai kurie kiti klausimai.

Apie prisiekusiuosius sprendėjus įstatymas nebeužsiminė.

Teisėjais, pagal šį įstatymą, galėjo tapti tik 25 metų amžiaus ir turintys aukštąjį išsimokslinimą piliečiai. Jais negalėjo būti asmenys, kuriems teismo sprendimu atimtos teisės, kurie paskelbti neišigalinčiais skolininkais, numatyti ir dar kai kurie kiti apribojimai. Be to, apylinkės teismo teisėjais skiriami asmenys turėjo būti ne mažiau kaip dvejus metus išstarnavę teismo kandidatais, išlaikę nustatytus egzaminus ir po to bent vienerius metus teisme ėję sekretoriaus ar panašias pareigas; apygardos teismų teisėjas turėjo būti ne mažiau kaip trejus metus dirbęs apylinkės teisėju; Apeliacinių rūmų ir Vyriausiojo tribunolo nariams reikėjo atitinkamai trejų ir šešerių metų apygardos teismo teisėjo stažo. Dar didesni reikalavimai buvo keliami visų teismų pirmininkams.

Naujasis 1933 m. įstatymas neįvedė teisėjų rinkimų. Nustatydamas, kad visus be išimties teismų sistemos pakopų teisėjus skiria Prezidentas, teisingumo ministro teikimu įstatymas tuo pačiu metu numatė galimybę į skyrimus veikti ir patiems teismams: kandidatų į apygardos teismų bei Apeliacinių rūmų teisėjus sąrašus pavesta sudarinėti atitinkamo teismo visuotiniams susirinkimams. Tie sąrašai turėjo būti pristatomi ministrui, o jis turėjo teisę savo nuožiūra parinkti asmenis iš pasiūlytų kandidatų (arba ir ne iš jų) ir su tam tikra atestacija teikti juos prezidentui.

Reikia pasakyti, kad metams bėgant, Lietuvos teismams pavyko tapti patikima aukštos kvalifikacijos ir moralės institucija, pasižymėjusia „aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareigingumu. Labai šviesus nepriklausomos Lietuvos požymis buvo tas, kad visuomenė jau buvo išnykus

net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų nenustatytu keliu”.

Labai svarbu, kad 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas pagaliau nustatė keletą visuotinai pripažintų priemonių, kuriomis paprastai stengiamasi teismą apdrausti nuo politinės galios institucijų poveikio.

Viena tokių priemonių – teisėjų drausminės atsakomybės sutelkimas pačių teisėjų kolegijoje. Įstatymas numatė, kad teisėjai drausmės tvarka atsako Teisėjų drausmės teisme, susidedančiame iš pirmininko – Vyriausiojo tribunolo pirmininko – ir keturių teisėjų, kasmet renkamų Vyriausiojo tribunolo visuotiniame susirinkime iš šio tribunolo narių.

Senajam teismų santvarkos įstatymui galiojant, neapsieita be priekaištų, kad Lietuvoje nepasirūpinta teisiškai įtvirtinti „teisėjų nepakeičiamumo“ principo.

Reglamentuodamas „teisėjų nepakeičiamumo“ principą, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas nustatė, kad teisėjas, išstarnavęs šiose pareigose ne mažiau kaip trejus metus, iš tarnybos gali būti atleidžiamas tik pareiškęs savo sutikimą. Be teisėjo sutikimo jis galėjo būti atleidžiamas: jei be pateisinamos priežasties nustatytu laiku neatvyko į paskirtąją teisėjo vietą; jei neteko Lietuvos pilietybės; jei paskelbtas neišsimokančiu skolininku; jei teismo sprendimu uždėta globa; jei dėl ligos nesugeba eiti pareigų; taip pat dėl kai kurių kitų konkrečių priežasčių. Atleisti teisėją galėjo Prezidentas teisingumo ministro teikimu.

Įstatymas taip pat ribojo teisėjo perkėlimą: į žemesnę vietą teisėjas be jo sutikimo galėjo būti perkeltas išimtinai Teisėjų drausmės teismo sprendimu; perkeltiant teisėją į kitą tarnybos vietą, buvo reikalaujama jo sutikimo, išskyrus atvejus, kai jis dar nėra išstarnavęs teisėju trejų metų ir kai jį reikia perkelti „dėl teisingumo darymo naudos ar dėl teisėjo vardo orumo“ (186 str.).

Lietuvoje galioję konstitucijos ir įstatymai teismo galią ribojo iš esmės tik civiline ir baudžiamąja sritimi, reglamentavo tik bendruosius teismus ir nelietė teismų, skirtų valstybės institucijų ir valdininkų, privalančių veikti konstitucijos ribose, veiklai kontroliuoti. Dėl jų tarpukario Lietuvos politiniuose sluoksniuose bei visuomenėje daugiau buvo diskutuojama, nei daroma žingsnių realiai juos įgyvendinti. Bene aktyviausias tokių teismų šalininkas buvo M. Römeris. Laikydamas teismą valstybine institucija, labiausiai išlaisvinta nuo politinių veiksnių įtakos ir kurios pagrindinė funkcija – „neteisės“ konstatavimas ir sudraudimas⁴, jis nuolat pabrėždavo, kad ši funkcija gali būti sėkmingai panaudota prieš kiekvieną „neteisę“, nesvarbu, ar ji reiškiasi gyventojų, ar valstybės institucijų veikloje. Apskritai tokius teismus jis laikė „kertinėmis institucijomis teisinės valstybės organizacijoje“⁵.

⁴ Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Kaunas, 1931. P. 4–5.

⁵ Römeris M. Teisinės valstybės organizacija // Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais (1927-09-15–1928-02-16). Kaunas, 1928. P. 24, 29.

1940 m. sovietinė okupacija nutraukė Lietuvos teismų sistemos raidą. Pagal sovietinius įstatymus Lietuvoje buvo įvestas dviejų pakopų teismų sistemos modelis.

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, imta planuoti ir rengti teisminės valdžios reformą.

2 poskyris

TEISMINĖ VALDŽIA LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

2.1. Šiuolaikinė Lietuvos Respublikos teismų sistema

2.2. Teisminės valdžios ir prokuratūros santykių klausimas

2.3. Teisėjai ir jų statusas

2.4. Teismų veiklos konstituciniai principai

2.1. Šiuolaikinė Lietuvos Respublikos teismų sistema

Teisminė valdžią sudaro valstybėje veikianti teismų sistema. Teismų sistema – tai valstybės teisminės valdžios institucijų, kurias sieja bendri organizavimo ir veiklos principai, visuma.

Yra kelios nuomonės dėl teismų sistemą apibūdinančių požymių. Vieni teisininkai aiškina, kad valstybės teismų sistemą apibūdina teismų hierarchiniai ryšiai. Pagal šį kriterijų valstybėje gali veikti viena arba keletas teismų sistemų. Kita vertus, yra nemažai nuomonių, jog tai ne vieninteliai ryšiai, siejantys valstybėje veikiančius teismus, pvz., juos jungia ta pati funkcija, veiklos principai, teisinė bazė ir kt. Šiuo požiūriu kai kuriose valstybėse veikia viena vieninga teismų sistema (pvz., Didžiojoje Britanijoje), o daugumos valstybių teismų sistemą sudaro keletas santykinai savarankiškų teismų grupių (posistemų). Šiuo požiūriu visi teismai, kurie nurodyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos IX skirsnyje, sudaro Lietuvos Respublikos teismų sistemą⁶.

Šią sistemą sudaro bendrosios kompetencijos teismai ir specializuoti teismai. Šiuo metu Lietuvoje veikia specializuoti administraciniai teismai.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kaip teisminės valdžios dalies, teisinė padėtis yra nagrinėta VI vadovėlio skyriuje „Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“. Šiame vadovėlio skyriuje nagrinėjama tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos IX skirsnyje įtvirtinta bendra Lietuvos Respublikos teismų sistema.

Prireikus įstatymu gali būti įsteigti ir kiti specializuoti teismai darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti. Lietuvos Respublikoje draudžiama steigti teismus su ypatingais įgaliojimais taikos metu.

Bendrosios kompetencijos teismai. Lietuvoje šiuo metu veikia 4 pakočių (grandžių) bendrosios kompetencijos teismai: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai. Jų kompetenciją nustato Teismų įstatymas ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas.

Apylinkės teismas yra pirmoji instancija civilinėms, baudžiamosioms, administracinių teisės pažeidimų byloms; byloms, susijusioms su sprendimų ir nuosprendžių vykdymu; priimti sprendimams (nutarimams) dėl įstatymų numatytų prievartos priemonių taikymo; įstatymo nustatytais atvejais nagrinėti skundams dėl kvotėjo, tardytojo ar prokuroro veiksmų. Įstatymo nustatytais atvejais apylinkės teismo teisėjai vykdo ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas. Apylinkės teismo teisėjas negali nagrinėti tų bylų, kuriose vykdė ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas.

Prie apylinkės teismo veikia hipotekos skyrius. Hipotekos skyrius įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka registruoja turto įkeitimus ir turto arešto aktus, tvarko hipotekos ir turto arešto aktų registrą, priima sprendimus dėl skolos išieškojimo iš įkeisto turto bei paskirsto išieškotas sumas išieškotojams. Hipotekos skyriui vadovauja, jo darbą organizuoja ir kontroliuoja hipotekos teisėjas. Hipotekos teisėjas turi tokias pačias teises ir pareigas kaip ir kiti apylinkės teismo teisėjai.

Prie apylinkės teismo veikia teismo antstolių kontora. Teismo antstoliai vykdo teismo sprendimus ir kitus įstatymų nustatytus vykdomuosius dokumentus. Teismo antstolis yra valstybės pareigūnas. Jo reikalavimai vykdymo procese yra privalomi visiems Lietuvos Respublikos fiziniams asmenims ir įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms.

Apygardos teismas yra pirmoji instancija civilinėms ir baudžiamosioms byloms, įstatymo priskirtoms jo kompetencijai; apeliacinė instancija apylinkių teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams; atlieka kitas su teisingumu vykdymu susijusias ir įstatymu priskirtas jo kompetencijai funkcijas.

Apeliacinis teismas yra apeliacinė instancija byloms, kurias išnagrinėjo apygardų teismai kaip pirmosios instancijos teismai. Jis taip pat nagrinėja kitas bylas, kurias Lietuvos Respublikos įstatymai priskiria jo kompetencijai, bei atlieka kitas šio teismo kompetencijai įstatymo priskirtas su teisingumu vykdymu susijusias funkcijas.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra vienintelė kasacinė instancija įsiteisėjusiems teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams. Šioje instancijoje Baudžiamojo proceso ir Civilinio proceso kodeksų nustatytais atvejais bylą nagrinėja arba trijų teisėjų kolegija, arba

išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą teismų praktiką taikant įstatymus. Jis skelbia kolegijų ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos pasiūlytas ir kasacine tvarka priimtas nutartis. Į šiose nutartyse esančius įstatymų taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai taikydami tuos pačius įstatymus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas analizuoja teismų praktiką įstatymų taikymo klausimais, susipažindamas su apygardų teismų ir Apeliacinio teismo darbu vietose bei kitais būdais, konsultuoja teisėjus bendraisiais įstatymų taikymo klausimais.

Lietuvos Aukščiausiajame Teisme yra sudaromas Teisėjų senatas. Tai kolegiali teisėjų institucija, turinti savarankišką įstatymo nustatytą kompetenciją. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senatą sudaro Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, skyrių pirmininkai, taip pat po septynis Civilinių bylų skyriaus ir didesnę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo darbo stažą turinčius Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjus. Kiti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai gali dalyvauti senato posėdžiuose su patariamąjo balso teise. Senato posėdžiuose taip pat gali dalyvauti kitų teismų pirmininkai, jų pavaduotojai, skyrių pirmininkai ir kiti teisėjai.

Pagrindinė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato funkcija – aprobuoti teismų sprendimus ir nagrinėti įstatymų taikymo teismų praktikoje apibendrinimo rezultatus. Senato aprobuotos teismų praktikos apibendrinimo apžvalgos skelbiamos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenyje. Senatas turi ir kitus įstatymo nustatytus įgaliojimus: svarsto Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko pasiūlytas šio teismo skyrių pirmininkų kandidatūras; teikia Respublikos Prezidentui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismo narių kandidatūras ir tvirtina šio teismo nuostatus; nagrinėja skundus dėl teisėjų egzaminų komisijos išvadų ir teisėjų garbės teismų sprendimų, sprendžia kitus organizacinius Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veiklos klausimus.

Administraciniai teismai. 1999–2000 m. Lietuvos administracinių teismų sistemą sudarė apygardų administraciniai teismai, Aukštesnysis administracinis teismas ir Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrius. Šių teismų kompetenciją nustatė Administracinių bylų teisenos įstatymas.

2000 m. rugsėjo 19 d. Administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6 str. pakeitimo ir papildymo įstatymu ši sistema buvo reorganizuota. Vadovaujantis šiuo įstatymu, buvo įsteigti:

1. Administraciniai teismai:

- 1.1. Vilniaus apygardos administracinis teismas;
- 1.2. Kauno apygardos administracinis teismas;

- 1.3. Klaipėdos apygardos administracinis teismas;
- 1.4. Panevėžio apygardos administracinis teismas;
- 1.5. Šiaulių apygardos administracinis teismas;

2. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

Administracinių teismų sistemą sudaro: 1) apygardų administraciniai teismai ir 2) Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Konkrečios apygardos administracinio teismo veiklos teritorija sutampa su atitinkamo bendrosios kompetencijos apygardos teismo veiklos teritorija. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas veikia visoje valstybėje.

Kadangi administracinių teismų sistema – nauja struktūra, jos sudėtinųjų dalių jurisdikciją reikėtų plačiau aptarti. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. administraciniai teismai sprendžia bylas:

1) dėl valstybinio administravimo subjektų priimtų teisės aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsisakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

2) dėl savivaldybių administravimo subjektų priimtų aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsisakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

3) dėl turtinės ir neturtinės (moralinės) žalos, padarytos fiziniam asmeniui ar organizacijai neteisėtais valstybės ar vietos savivaldos institucijos, įstaigos, tarnybos bei jų tarnautojų veiksmais ar neveikimu viešojo administravimo srityje, atlyginimo;

4) dėl mokesčių, kitų privalomų mokėjimų, rinkliavų sumokėjimo, gražinimo ar išieškojimo, finansinių sankcijų taikymo, taip pat dėl mokesčių ginčų;

5) dėl tarnybinių ginčų, kai viena šalis yra valstybės ar savivaldybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus (įskaitant pareigūnus ir įstaigų vadovus);

6) dėl Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos sprendimų ir šios komisijos kreipimusi dėl tarnybos santykių su valstybės tarnautojais nutraukimo;

7) dėl ginčų tarp nepavaldžių vienas kitam viešojo administravimo subjektų dėl kompetencijos ar įstatymų pažeidimo, išskyrus civilinius ginčus, priskirtus bendrosios kompetencijos teismams;

8) dėl rinkimų ir Referendumo įstatymų pažeidimo;

9) dėl nutarimo administracinio teisės pažeidimo byloje apskundimo;

10) dėl viešųjų įstaigų, įmonių ir nevyriausybinų organizacijų, turinčių viešojo administravimo įgaliojimus, priimtų sprendimų ir veiksmų viešojo administravimo srityje teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsisaka-

kymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

11) dėl visuomeninių organizacijų, bendrųjų, politinių partijų, politinių organizacijų ar asociacijų priimtų bendro pobūdžio aktų teisėtumo;

12) dėl užsieniečių skundų dėl atsisakymo išduoti leidimą gyventi ar dirbti Lietuvoje ar tokio leidimo panaikinimo, taip pat dėl skundų dėl pabėgėlio statuso.

Administracinių teismų kompetencijai įstatymu gali būti priskiriamos ir kitos bylos.

Apygardos administracinis teismas yra pirmoji instancija administracinėms byloms, nurodytoms Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str., kai pareiškėjas ar atsakovas yra teritorinis valstybinio administravimo ar savivaldybių administravimo subjektas, išskyrus bylas, nurodytas Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. 1 d. 6, 11 ir 12 p.

Netaikant išankstinio nagrinėjimo ne teismo tvarka procedūros, apygardos administracinis teismas, kaip pirmosios instancijos teismas, nagrinėja bylas dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė teritoriniai ar savivaldybių administravimo subjektai, teisėtumo; taip pat bylas: pagal Seimo kontrolierių pareiškimus remiantis Seimo kontrolierių įstatymu, kai atsakovai yra teritoriniai ar savivaldybių administravimo subjektai; pagal savivaldybių tarybų pareiškimus dėl jų teisių pažeidimo, kai atsakovai yra teritoriniai valstybiniai administravimo subjektai; pagal Vyriausybės atstovo pareiškimus dėl vietos savivaldos institucijų ir jų pareigūnų aktų, prieštaraujančių Konstitucijai ir įstatymams, dėl įstatymų ir Vyriausybės sprendimų nevykdymo, dėl aktų ar veiksmų, pažeidžiančių gyventojų ir organizacijų teises, teisėtumo; dėl turtinės ir moralinės žalos, padarytos fiziniam asmeniui ar organizacijai teritorinių valstybės ar vietos savivaldos institucijų, įstaigų, tarnybų bei jų tarnautojų, einančių tarnybines pareigas, neteisėtais veiksmais ar neveikimu viešojo administravimo srityje, atlyginimo (Civilinio kodekso 485 str.); pagal pareiškimus, kai kyla ginčai tarp nepavaldžių vienas kitam viešojo administravimo subjektų dėl kompetencijos ar įstatymų pažeidimo (šio įstatymo 15 str. 1 d. 7 p.), išskyrus atvejus, kai viena iš ginčo šalių yra centrinė administravimo institucija, įstaiga, tarnyba; pagal skundus dėl valstybės institucijų (pareigūnų) nutarimų administracinių teisės pažeidimų bylose; pagal skundus dėl apylinkės rinkimų komisijos sprendimo arba apylinkės referendumo komisijos sprendimo dėl rinkėjų sąrašo ar piliečių, turinčių teisę dalyvauti referendume, sąrašo padarytų klaidų; pagal prašymus užtikrinti administracinių ginčų komisijų sprendimų vykdymą.

Jis taip pat nagrinėja tarnybinius ginčus, kai viena ginčo šalis yra valstybės ar savivaldybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus, išskyrus atvejus, kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinė administ-

ravimo institucija, įstaiga, tarnyba ar jos tarnautojas ir jeigu Valstybės tarnybos įstatymas nenustato kitokios tokių ginčų sprendimo tvarkos.

Apygardos administracinis teismas, kaip pirmoji instancija, taip pat nagrinėja skundus (prašymus) dėl savivaldybių ir apskričių administracinių ginčų komisijų, o įstatymų numatytais atvejais – ir dėl kitų išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka institucijų priimtų sprendimų.

Be šios kompetencijos, Vilniaus apygardos administraciniam teismui numatyta papildoma kompetencija. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 19 str. Vilniaus apygardos administracinis teismas yra pirmoji instancija Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. nurodytoms byloms, kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinis administravimo subjektas, išskyrus bylas dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė centriniai valstybinio administravimo subjektai, teisėtumo, taip pat bylas, nurodytas šio įstatymo 15 str. 1 d. 11 p.

Netaikant išankstinio nagrinėjimo ne teismo tvarka procedūros, Vilniaus apygardos administracinis teismas, kaip pirmosios instancijos teismas, nagrinėja bylas pagal Seimo kontrolierių pareiškimus remdamasis Seimo kontrolierių įstatymu, kai atsakovai yra centriniai valstybinio administravimo subjektai; taip pat bylas pagal savivaldybių tarybų pareiškimus dėl jų teisių pažeidimo, kai atsakovai yra centriniai valstybinio administravimo subjektai.

Vilniaus apygardos teismas nagrinėja tarnybinius ginčus, kai viena ginčo šalis yra valstybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus, ir kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinė administravimo institucija, tarnyba ar jos tarnautojas, jeigu Valstybės tarnybos įstatymas nenustato kitos tokių ginčų sprendimo tvarkos; taip pat bylas pagal skundus dėl Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos sprendimų ir šios komisijos kreipimusi dėl tarnybos santykių su valstybės tarnautojais nutraukimo ir kt.

Vilniaus apygardos administracinis teismas, kaip pirmoji instancija, taip pat nagrinėja skundus (prašymus) dėl Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, Mokestinių ginčų komisijos, o įstatymų numatytais atvejais – ir dėl kitų išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka institucijų priimtų sprendimų.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra:

- 1) apeliacinė instancija byloms, kurias išnagrinėjo administraciniai teismai, kaip pirmosios instancijos teismai, taip pat bylas dėl administracinių teisės pažeidimų;
- 2) apeliacinė instancija administracinių teisės pažeidimų byloms, kurias išnagrinėjo apylinkių teismai;
- 3) vienintelė ir galutinė instancija byloms dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė centriniai valstybinio administravimo

subjektai, teisėtumo, taip pat šio įstatymo 15 str. 1 d. 11 p. nurodytoms byloms;

- 4) galutinė instancija byloms pagal skundus dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimų ar neveikimo, išskyrus tuos, kurie priskirti Konstitucinio Teismo kompetencijai;
- 5) galutinė instancija administracinių bylų priskyrimo tam tikriems teismams klausimais.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nagrinėja prašymus dėl proceso atnaujinimo administracinėse bylose, taip pat ir administracinių teisės pažeidimų bylas, kurios užbaigtos įsiteisėjusiu teismo sprendimu, nutarimu ar nutartimi.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas formuoja vienodą administracinių teismų praktiką taikant įstatymus.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas atlieka ir kitas jo kompetencijai įstatymų priskirtas funkcijas.

2.2. Teisminės valdžios ir prokuratūros santykiai

Prie Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų veikia santykinai savarankiška institucija – prokuratūra. Jos struktūrą sudaro Generalinė prokuratūra prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, apygardų prokuratūros prie apygardų teismų ir apylinkių prokuratūros prie apylinkių teismų.

Prokuratūros pagrindines funkcijas apibrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. 1 d.: valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja prokurorai. Šios prokurorų funkcijos detalizuojamos Prokuratūros įstatymo 25 str.: prokuroras baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka pradeda baudžiamąjį persekiojimą; tirdamas nusikaltimą, vykdo persekiojimo veiksmus ir, jei yra pagrindas, perduoda bylą teismui. Prokurorų kompetenciją, jų teises ir pareigas apibrėžia ir kiti šio įstatymo straipsniai. Prokurorai, vykdydami savo įgaliojimus, yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Prokuratūra nevykdo teisingumo. Jos paskirtis – padėti teismams vykdyti teisingumą.

2.3. Teisėjai ir jų statusas

Teisminę valdžią įgyvendina teismas – kolegiali teisėjų institucija (arba vienas teisėjas). Būtent teisėjams yra suteikiami ypatingi teisminės valdžios atstovo įgaliojimai ir teisė priimti privalomus sprendimus, vienaip ar kitaip liečiančius ar keičiančius konkretaus žmogaus gyvenimą. Konkrečios bylos nagrinėjimas ir sprendimas reikalauja ne tik didelių

asmeninių teisėjo pastangų, bet ir moralinės bei pilietinės atsakomybės, profesinių sugebėjimų ir gyvenimiškos patirties. Neatsitiktinai teisėjams keliami aukšti profesiniai ir moraliniai reikalavimai. Kuo aukštesnės instancijos teismas, tuo didesni reikalavimai teisėjui.

Bendras konstitucinis reikalavimas – teisėjais Lietuvoje gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai (Konstitucijos 112 str. 1 d.). Konkrečius reikalavimus asmenims, galintiems būti teisėjais, nustato Teismų įstatymas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas ir Administracinių teismų įsteigimo įstatymas.

Ir bendrosios kompetencijos, ir administracinių teismų teisėjais gali būti skiriami ne jaunesni kaip 25 metų asmenys. Tai turi būti nepriekaištingos reputacijos asmenys. Įstatymo 22(3) str. nurodyta, kad asmuo nelaikomas nepriekaištingos reputacijos, jeigu buvo nuteistas už tyčinį nusikaltimą, nesvarbu, ar išnyko teistumas; buvo nuteistas už neatsargų nusikaltimą ir nėra išnykęs teistumas; buvo atleistas iš teisėjų garbės teismo sprendimu; piktnaudžiauja psichotropinėmis, narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis ar alkoholiu; jo elgesys ar veikla nėra suderinama su teisėjo profesinės etikos taisyklių reikalavimais. Teisėjais gali būti skiriami tik asmenys, atitinkantys profesinius reikalavimus: turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą – teisės magistro arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį (vienpakopį teisinį universitetinį išsilavinimą) – ir išlaikę teisėjo egzaminus (kai kuriais įstatymo nustatytais atvejais to nereikalaujama).

Reikalavimai teisinio darbo stažui skiriasi priklausomai nuo to, ar asmuo pretenduoja būti apylinkės, apygardos ar kito teismo teisėju.

Pvz., apylinkės teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, atlikęs kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką apylinkės bei apygardos teismuose ir išlaikęs teisingumo ministro nustatyta tvarka teisėjo egzaminus. Šios praktikos trukmė priklauso nuo teisinio darbo stažo: asmenys, turintys 3 metų įstatyme nurodyto teisinio darbo stažą atlieka 5 mėnesių, o jos neturintys – vienerių metų kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką. Reikalavimai atlikti kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką nėra taikomi teisės krypties socialinių mokslų daktarams bei habilituotiems daktarams, asmenims, turintiems 1 metų teisėjo darbo stažą ar 3 metų darbo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų padėjėjų, teismo pirmininkų ar skyriaus pirmininko patarėjų, prokurorų, prokurorų pavaduotojų, advokatų, notarų ar Seimo kontrolierių darbo stažą, ar ne mažesnę kaip 5 metų teisinio darbo stažą pagal Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą, bei asmenims, skiriamiems hipotekos teisėjais. Išvardyti asmenys skiriami apylinkės teismo teisėjais išlaikę teisėjo egzaminus. Asmenys, turintys teisėjo darbo stažą, jeigu nuo darbo teisėju praėjo ne daugiau kaip 5 metai, iš karto gali būti skiriami apylinkės teismo teisėjais.

Apygardos teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis ne mažesnį kaip 5 metų apylinkės teisėjo darbo stažą. Prokurorai, turintys ne mažesnį kaip 10 metų prokuroro ar tardytojo darbo stažą, advokatai, turintys ne mažesnį kaip 10 metų advokato darbo stažą, gali būti skiriami apygardos teismo teisėjais, jeigu jie teisingumo ministro nustatyta tvarka atliko 5 mėnesių praktiką teismuose ir išlaikė teisėjų egzaminą.

Apeliacinio teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis ne mažesnį kaip 5 metų apygardos teismo teisėjo darbo stažą.

Apygardos ar Apeliacinio teismo teisėjo kandidatūrai išrinkti Teisingumo ministerija skelbia viešą konkursą. Konkursas vyksta teisingumo ministro nustatyta tvarka. Teisės krypties socialinių mokslų daktarai ir habilituoti daktarai, turintys ne mažesnį kaip 10 metų bendrąjį teisinio pedagoginio ir (ar) mokslinio darbo stažą, buvę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai, atleisti iš pareigų savo noru, išrinkti į kitas pareigas arba sutikę būti perkeliami į kitą darbą, apylinkių, iš karto gali būti skiriami apygardų teismų ir Apeliacinio teismo teisėjais.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju gali būti skiriamas apygardos teismo arba Apeliacinio teismo teisėjas, turintis ne mažesnį kaip 5 metų apygardos teismo ar Apeliacinio teismo teisėjo darbo stažą; buvęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas, atleistas iš pareigų savo noru, išrinktas į kitas pareigas arba sutikęs būti perkeliamas į kitą darbą; teisės krypties socialinių mokslų habilituotas daktaras arba daktaras, turintis ne mažesnį kaip 10 metų teisinio darbo stažą pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą; Generalinės prokuratūros prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo prokuroras, turintis ne mažesnį kaip 10 metų prokuroro darbo stažą.

Konstitucinio Teismo teisėjas, pasibaigus jo įgaliojimų laikui, jam paeidaujant, gali būti iš karto paskirtas apylinkės, apygardos teismų, Apeliacinio ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju.

Administracinių teismų teisėjai skiriami bei atleidžiami iš pareigų Konstitucijos bei įstatymų nustatyta tvarka.

Administracinių teismų teisėjais gali būti skiriami ne jaunesni kaip 25 metų, nepriekaištingos reputacijos asmenys, turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą, atitinkantį Vyriausybės nustatytus kvalifikacinius reikalavimus, ir išlaikę teisėjo egzaminus.

Pretendentai į apygardų administracinių teismų teisėjus turi turėti ne mažesnį kaip 3 metų teisėjo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo padėjėjo, teismo pirmininko ar skyriaus pirmininko patarėjo, prokuroro, prokuroro pavaduotojo, advokato, notaro ar Seimo kontrolieriaus darbo stažą, 5 metų darbo stažą valstybės tarnyboje ar ne mažesnį kaip 5 metų teisinio darbo stažą pagal Vyriausybės patvirtintą teisinių pareigybių sąrašą, taip pat Teismų įstatymo nustatyta tvarka laimėti konkursą.

Pretendentai į Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjus turi turėti ne mažesnę kaip 10 metų teisėjo darbo stažą, iš jų ne mažiau kaip 5 metų apygardos, apygardos administracinio ar Lietuvos apeliacinio teismo teisėjo darbo stažą, arba teisės krypties socialinių mokslų daktaro ar habilituoto daktaro mokslinį laipsnį ir ne mažesnę kaip 10 metų teisinio pedagoginio darbo stažą, arba 10 metų darbo stažą valstybės tarnyboje, taip pat Teismų įstatymo nustatyta tvarka laimėti konkursą.

Administracinių teismų teisėjais be egzaminų gali būti skiriami Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjai (taip pat buvę išvardytų teismų teisėjai), apygardų, apylinkių teismų teisėjai, teisės krypties socialinių mokslų daktarai bei habilituoti daktarai.

Administracinių teismų teisėjų teisinė padėtis yra tolygi bendrosios kompetencijos teismų teisėjų teisinei padėčiai, t.y. jiems taikomos Teismų įstatymo nuostatos, išskyrus šiame įstatyme numatytas išimtis. Administracinių teismų teisėjams taip pat taikoma darbo užmokesčio sistema, socialinio aprūpinimo bei kitos garantijos, nustatytos bendrosios kompetencijos teismų teisėjams.

Teismų įstatymas numato tam tikrus apribojimus eiti teisėjo pareigas. Šio įstatymo 25 str. nustatyta, kad teisėju negali būti asmuo, prieš tai buvęs teisėju, prokuroru, advokatu, notaru, policijos ar vidaus reikalų sistemos darbuotoju ir atleistas už profesinės veiklos pažeidimus. Teisėjas negali būti skiriamas dirbti teisme, kuriame teisėju dirba jo sutuoktinis (buvęs sutuoktinis), vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės), pusbroliai, pusseserės.

Teisėjai skiriami ir atleidžiami iš pareigų Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 str. numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką, skiria ir atleidžia Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką, skiria Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu. Apylinkių, apygardų ir specializuotų teismų teisėjus ir pirmininkus skiria, jų darbo vietas keičia Respublikos Prezidentas.

Dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali Teismų įstatymo numatyta institucija – Teisėjų taryba. Teisėjų taryba svarsto apylinkių, apygardų ir apeliacinio teismo teisėjų, šių teismų pirmininkų kandidatūras, kurias parenka teisingumo ministras Teismų departamento direktoriaus teikimu. Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras parenka Aukščiausiojo Teismo pirmininkas.

Asmuo, paskirtas teisėju, pradeda eiti pareigas tik po to, kai prisiekia jį paskyrusiems Seimui arba Respublikos Prezidentui būti ištikimas Lietuvos Respublikai, vykdyti teisingumą tik pagal įstatymą.

Panaši teismų formavimo tvarka (t.y. skiriant teisėjus šioms pareigoms) yra daugelyje valstybių, tačiau tai nėra vienintelis galimas teismų sudarymo būdas. Kai kuriose valstybėse teismai yra formuojami rinkimų būdu, pvz., daugelyje JAV valstijų teisėjus renka piliečiai. Teisėjai gali būti skiriami neribotam laikui – iki gyvos galvos (nors dažniausiai nustatoma tam tikra viršutinė amžiaus riba, pvz., iki 70 metų) arba skiriami apibrėžtam laikui (skiriant pirmą kartą 5–10 metų, antrą kartą – iki gyvos galvos). Visuotinai pripažinta, kad skiriant teisėjus neribotam laikui (iki gyvos galvos), užtikrinamas jų nepriklausomumas nuo politinių jėgų ir jų pasikeitimo valstybėje.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 36 str. 1 ir 2 d. nustatyta, kad apylinkių teismų teisėjai pirmą kartą skiriami penkeriems metams. Pasibaigus šiam terminui, Teisėjų tarybai patarus, jie be egzaminų skiriami iki 65 metų amžiaus. Kitų Lietuvos Respublikos teismų, išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, teisėjai iš karto skiriami iki 65 metų amžiaus. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 17 str. 6 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai skiriami iki 70 metų amžiaus. Apylinkių teismų pirmininkai skiriami penkeriems, apygardų teismų pirmininkai ir skyrių pirmininkai – septyneriems, Apeliacinio teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai – aštuoneriems, o Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai – devyneriems metams.

Prisiekęs jį paskyrusiems Seimui arba Respublikos Prezidentui, teisėjas įgyja visus teisminės valdžios vykdytojo įgaliojimus. Teisminės valdžios išskirtinė funkcija lemia ypatingą šią valdžią įgyvendinančių pareigūnų teisinę padėtį ir jų veiklos principus. Visų teisėjų statusas yra vienodas. Skiriasi tik jų įgaliojimai priklausomai nuo teismo kompetencijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos trys pagrindinės nuostatos, apibūdinančios teisėjų statusą. Tai teisėjų nepriklausomumas, nekeičiamumas ir neliečiamumas.

Teisėjo nepriklausomumas – ypatingas jo teisinio statuso elementas. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – viena iš svarbiausių teisminės valdžios demokratinėje valstybėje funkcionavimo sąlygų. Konstitucijos 109 str. 1 ir 2 d. nustatyta, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo. Ši konstitucinė norma sukonkretinta Teismų įstatymo 46 str. ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 21 str. Juose nurodoma, kad priimdamas sprendimą, teismas vadovaujasi tais įstatymais, kurie neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, įstatymams neprieštaraujančiais Vyriausybės nutarimais, įstatymams ir Vyriausybės nutarimams neprieštaraujančiais kitais norminiais aktais.

Su Konstitucijos 109 str. 1 ir 2 d. siejasi ir minėta 31 str. 2 d., įtvirtinanti kaltinamo padarius nusiakaltimą asmens teisę, kad jo bylą viešai ir

teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Ši norma įpareigoja teisėją priimti ne tik teisėtą, bet ir pagrįstą įrodymais teismo sprendimą. Procesiniai įstatymai numato, kad teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusių, pilnutiniu ir objektyviu visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu ir teisine sąmone.

Konstitucinis Teismas 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime pažymėjo, kad „teisėjo ir teismo nepriklausomumo apskritai negalima vertinti pagal kokį nors vieną, kad ir labai reikšmingą, požymį. Kita vertus, negalima nepripažinti, kad pažeidus bet kurią iš teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta ir teisingumo įgyvendinimui, žmonių teisių ir laisvių užtikrinimui“. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad „teisėjų ir teismo nepriklausomumo vykdant teisingumą garantijų turinį pirmiausia lemia jų nepriklausomumas: a) nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, b) nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos“.

Valstybės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų ar piliečių kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymo numatytą atsakomybę (Konstitucijos 114 str. 1 d.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 21 str. 3 d. konkrečiai nurodyta ir teisinės atsakomybės rūšis – baudžiamoji atsakomybė. Konstitucijos 114 str. įtvirtintą normą sukonkretina Baudžiamojo kodekso 298 str., numatantis atsakomybę už mėginimą bet kokia forma paveikti teisėją norint sukliudyti teisingai išnagrinėti bylą teisme: pvz., pagal teismų įstatymus kišimusi į teisėjo arba teismo veiklą laikomi mitingai, piketai bei kitokie grupių ar pavienių asmenų veiksmai arčiau negu 75 metrai iki Teismo pastato ir Teisme, jeigu jais siekiama paveikti teisėją arba teismą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos dvi pagrindinės teisėjo nepriklausomumo garantijos: teisėjų nekeičiamumas ir teisėjų neliečiamumas.

Teisėjų nekeičiamumas arba teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumas yra tai, kad teisėjas negali būti skiriamas į kitas pareigas ar kitą teismą be jo paties sutikimo, o jo įgaliojimai gali būti nutraukti tik Konstitucijos ir įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka.

Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja teisėjui, kuris sąžiningai atlieka savo pareigas ir laikosi duotos teisėjo priesaikos, kad jis nebus atleistas ar pašalintas iš pareigų kitais negu Konstitucijos 115 ir 116 str. nustatytais pagrindais. Konstitucijos 115 str. nustatyta, kad teisėjai atleidžiami iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka šiais atvejais: savo noru; pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukę įstatyme nustatyto pensinio am-

žiaus; dėl sveikatos būklės; išrinkus į kitas pareigas arba jų sutikimu perkėlus į kitą darbą; kai savo poelgiu pažemino teisėjo vardą; kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai. Pastarieji du reikalavimai įrodo, kad Konstitucijos leidėjas kelia teisėjams labai aukštus profesinius ir moralinius reikalavimus.

Konstitucijos 116 str. nustatyta, kad Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, taip pat Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus už šurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas gali pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka.

Antroji teisėjų nepriklausomumo garantija užtikrina teisėjo asmens neliečiamybę. Konstitucijos 114 str. 2 d. nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo. Baudžiamąją bylą teisėjui gali iškelti tik generalinis prokuroras.

Teismų įstatymai taip pat nustato, kad teisėjas negali būti patrauktas administracinėn atsakomybėn. Teisėjui padarius administracinį teisės pažeidimą, medžiaga perduodama teisingumo ministrui arba Aukščiausiojo Teismo pirmininkui drausminei bylai iškelti.

Teisėjo neliečiamumo garantija – tai taip pat ir jo asmens garbės ir orumo apsauga. Įstatymai numato atsakomybę už viešą teisėjo ar teismo įžeidimą, šmeižimą ar jo autoriteto žeminimą.

Konstitucijoje neįtvirtinta, tačiau beveik visuotinai pripažįstama dar viena teisėjų nepriklausomumo garantija – jų materialinis nepriklausomumas. Ši garantija pasireiškia pirmiausia tuo, kad teisėjui, kol jis eina šias pareigas, negali būti sumažintas atlyginimas. Šis principas buvo suformuluotas ir įtvirtintas JAV Konstitucijoje XVIII a. pabaigoje. Vėliau ši taisyklė paplito ir kitose valstybėse. Mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines garantijas arba teismų finansavimo ribojimas laikoma kėsinimusi į teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Daugelyje šalių teisėjų atlyginimai, palyginti su valdininkų atlyginimais, yra gerokai didesni.

Konstitucijos kūrėjas, siekdamas užtikrinti teisėjų nepriklausomumą ir nešališkumą, numato ir tam tikrus apribojimus. Vienas iš tokių apribojimų – teisėjų depolitizavimo principas, įtvirtintas Konstitucijos 113 str. 2 d. Šis principas reiškia, kad teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje. Šio straipsnio 1 d. įtvirtintas ir kitas teisėjų apribojimas: teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse. Jis taip pat negali gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Šie Konstitucijoje įtvirtinti apribojimai nereiškia, kad teisėjams apskritai apribojama

asociacijų laisvė. Konstitucija ir teismų įstatymai nedraudžia teisėjams burtis į teisėjų asociacijas ar kitas organizacijas, atstovaujančias jų interesams.

2.4. Teismų veiklos konstituciniai principai

Teisminę valdžią įgyvendina teisėjas asmeniškai arba teisėjų kolegija, laikydamiesi nustatytos procesinės tvarkos.

Pagrindinius teismų veiklos principus apibrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucija. Dauguma iš jų yra bendro pobūdžio. Procesinius teismų veiklos principus įtvirtina procesiniai civiliniai, baudžiamieji ir administraciniai įstatymai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti šie bendrieji teismų veiklos principai:

Teisingumą vykdo tik teismas. Teismas priima sprendimus ir nuosprendžius Lietuvos Respublikos vardu. Šių funkcijų negali atlikti jokios kitos valstybės valdžios institucijos ir pareigūnai.

Teisėjų nepriklausomumas ir jų veiklos teisėtumas. Šio principo esmė – teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Teisėjų nepriklausomumas – tai ne tik pagrindinis teisėjų statuso elementas, kurį jau aptarėme, bet ir svarbiausia procesinė teismo garantija, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga. Taip pat tai ir viena iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijų. Tik nepriklausomas ir nešališkas teismas gali objektyviai įvertinti nagrinėjamos baudžiamosios, civilinės ar administracinės bylos aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas – vienas iš esminių teisinės valstybės bruožų. Jo laikomasi visose demokratinėse valstybėse.

Konstitucijos viršenybės principas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 110 str. griežtai draudžia teisėjui taikyti įstatymą, kuris prieštarauja Konstitucijai. Tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją.

Teisė į teisminę gynybą (teisminės gynybos prieinamumas). Konstitucijos 30 str. 1 d. skelbia, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Vadinasi, kiekvienas Lietuvos teritorijoje esantis asmuo turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsimosi į jo gyvybę ir sveikatą, asmeninę laisvę, nuosavybę, garbę ir orumą, kitas Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų jam garantuotas teises ir lais-

ves, taip pat į teisminę gynybą nuo valstybės valdžios ir valdymo institucijų bei pareigūnų neteisėtų veiksmų ar neveikimo. Šią konstitucinę teisę asmuo gali įgyvendinti tiesiogiai, remdamasis Konstitucija (Konstitucijos 6 str. 2 d.). Kita vertus, realiai šiandien Lietuvoje šia teise pasinaudoti gali ryžtis ne kiekvienas – teismo procesas reikalauja nemažų išlaidų.

Lygybė įstatymui ir teismui. Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs (Konstitucijos 28 str. 1 d.). Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimų ar pažiūrų. Šis principas teisminiame procese pasireiškia rungimosi principu. Teisminiame procese šalių procesinės teisės yra lygios, kiekviena šalis turi lygias galimybes įrodyti aplinkybes, kuriomis remiasi.

Valstybinės proceso kalbos principas įtvirtintas Konstitucijos 117 str. 2 ir 3 d. Teismo procesas vyksta, sprendimai priimami ir skelbiami lietuvių kalba. Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją.

Teismo proceso viešumo principas. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 31 str. 2 d. ir 117 str. 1 d. Visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Teismo posėdis gali būti uždaras tik žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį.

Galimybė apskūsti ir peržiūrėti teismo sprendimą. Šis principas netiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 111 str. 1 d. Nustatoma 4 pakopų bendrosios kompetencijos teismų sistema, leidžianti pasinaudoti galimybe apskūsti teismo sprendimą aukštesnės instancijos teismui. Asmuo, nepatenkintas pirmosios instancijos teismo sprendimu, turi teisę apeliacine ar kasacine tvarka jį apskūsti.

Valstybės atsakomybė už teismo klaidas. Konstitucijos 30 str. 2 d. įtvirtinta, kad asmeniui padaryta materialinė ir moralinė žala turi būti atlyginta įstatymo nustatyta tvarka. Atsakomybės už žalą, padarytą kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo neteisėtais veiksmais, bendruosius pagrindus nustato civiliniai įstatymai. Civiliniame kodekse nustatyta, kad turtinę ir moralinę žalą fiziniam asmeniui, padarytą dėl neteisėto nuteisimo, dėl neteisėto patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, dėl neteisėto suėmimo taikant kardomąją priemonę, dėl neteisėtos administracinės nuobaudos – suėmimo arba pataisos darbų – paskyrimo, valstybė atlygina visa apimtimi, nepriklausomai nuo kvotos, parengtinio tardymo, prokuratūros organų pareigūnų ir teismo kaltės įstatymo nustatyta tvarka. Šią tvarką nustato specialus Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymas.

Konstitucijos kūrėjas, suteikdamas teismams teisę taikyti pačias griežčiausias valstybės prievartos priemones (skirti kriminalines bausmes as-

menims, padariusiems nusikaltimus), apibrėžia ir tam tikrus baudžiamojo proceso principus – teisingumo garantijas. Tai nekaltumo prezumpcija: asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu; teisė į gynybą: asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą; draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius; draudimas bausti už tą patį nusikaltimą antrą kartą.

XVI skyrius

VIETOS SAVIVALDA IR VALDYMAS

1 poskyris. Vietos savivalda

2 poskyris. Vietos valdymo organizavimas

1. Šiame skyriuje apžvelgsime valstybėje organizuojamą vietos savivaldą ir valdymą.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 str. nustatyta, kad savivaldos teisė garantuojama įstatymo numatytiems valstybės teritorijos administraciniam vienetais. Vietos savivalda suprantama kaip valstybės teritorijos administracinio vieneto – savivaldybės – teisė laisvai ir savarankiškai tvarkytis pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus per gyventojų tiesiogiai išrinktų atstovų savivaldybės tarybą bei jos sudarytas vykdomąsias institucijas.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 str. numatyta, kad aukštesniuose administraciniuose vienetuose įstatymo nustatyta tvarka valdymą organizuoja Vyriausybė. Apskritis valdymas – sudedamoji valstybės valdymo dalis. Apskritis valdymo organizavimą reguliuoja įstatymai.

4. Norint suprasti vietos savivaldos ir vietos valdymo ypatumus Lietuvoje, teks nagrinėti savivaldos ir vietos valdymo teisinį pagrindą, savivaldos ir vietos valdymo organizavimą, savivaldybės institucijų rūšis bei jų įgaliojimų ribas, savivaldybės institucijų tarpusavio santykius, jų santykius su valstybės institucijomis, taip pat savivaldybių administracinę priežiūrą ir laikinojo tiesioginio valdymo įvedimo pagrindus bei tvarką, savivaldos istorinę raidą Lietuvoje.

1 poskyris**VIETOS SAVIVALDA**

- 1.1. Vietos savivaldos ir valdymo samprata bei teisinis pagrindas, savivaldos sistema**
- 1.2. Vietos savivaldos raida Lietuvoje**
- 1.3. Vietos savivaldybės institucijos:**
 - 1.3.1. Taryba**
 - 1.3.2. Valdyba**
 - 1.3.3. Meras**
 - 1.3.4. Savivaldybės kontrolės institucija**
 - 1.3.5. Savivaldybės viešojo administravimo įstaigos**
- 1.4. Savivaldybių funkcijos**
- 1.5. Savivaldybių ekonominės veiklos pagrindas**
- 1.6. Savivaldybių atstovavimas ir santykiai su valstybės institucijomis**
- 1.7. Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinė priežiūra**
- 1.8. Laikinas tiesioginis savivaldybių valdymas**

1.1. Vietos savivaldos ir valdymo samprata bei teisinis pagrindas, savivaldos sistema

Konstitucijos 10 str. skelbia, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vieniša ir nedalijama į jokių valstybinių darinius. Tai parodo valstybės sandaros formą. Lietuva yra unitarinė valstybė ir atskiros teritorijos dalys neturi valstybinių darinių elementų.

Demokratinės valstybės valdymas negali būti sutelkiamas vienos ar kelių aukščiausiųjų institucijų galios ribose ir vykdomas vien centralizuotai. Esant decentralizacijai, centrinės valdžios funkcijos perduodamos savivaldybėms. Joms vadovauja išrinkti vadovai; jos disponuoja patvirtintu biudžetu. Atskiros valstybės teritorijos dalys turi ekonominių, socialinių ir kultūrinių ypatumų, todėl viešųjų reikalų tvarkymas negali būti nutolęs nuo gyventojų bendruomenės. Vietinės bendruomenės interesams atstovauja vietos savivaldybės institucijos, kurios nėra pavaldžios valstybės institucijoms. Tais atvejais, kai su savivaldybės interesais susijusių reikalų svarsto valstybės institucijos, jos apie tai turi pranešti savivaldybei. Valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijų atskyrimas nėra valstybės atsisakymas remti savivaldą.

Savivaldos institucijų organizavimas ir jų veikla yra bet kurios demokratinės santvarkos pagrindas. Savivaldos teisinis pagrindas yra valstybės

įstatymai, savivaldybių veiklos reglamentai ir kiti teisės aktai. Vietos savivaldos santykių pagrindinius principus reguliuoja ir Europos vietos savivaldos chartija. Piliiečių teisė dalyvauti tvarkant viešuosius reikalus pripažįstama kaip vienas iš demokratijos principų. Todėl Europos vietos savivaldos chartija numato, jog vietos savivaldos principą turi pripažinti šalies vidaus įstatymai, o kur būtina, – ir konstitucija (2 str.). Europos vietos savivaldos chartija yra Europos Tarybos dokumentas, sudarytas Strasbūre 1985 m. spalio 15 d. anglų ir prancūzų kalbomis. Lietuvos Respublikos Seimas ją ratifikavo 1999 m. gegužės 25 d.

Vietos savivalda įstatymais laiduojama savivaldybėms – valstybės teritorijos administraciniam vienetai. Vietos savivalda suprantama kaip valstybės teritorijos administracinio vieneto – savivaldybės – teisė laisvai ir savarankiškai tvarkytis pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus per gyventojų tiesiogiai išrinktų atstovų savivaldybės tarybą bei jos sudarytas vykdomąsias institucijas (Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 str. 2 d.).

Vietos savivalda – tai vietos valdžios organų teisė ir gebėjimas tvarkyti ir valdyti įstatymų nustatytoje ribose pagrindinę viešųjų reikalų dalį, už tai prisiimant visą atsakomybę ir vadovaujantis vietos gyventojų interesais (Europos vietos savivaldos chartijos 3 str. 1 d.).

Reglamentuojant vietos savivaldybių ir valstybės institucijų santykius, yra nustatomas šių santykių mechanizmas. Konstitucinės teisės doktrinoje santykiai tarp centrinės valdžios ir vietos valdymo organizavimo aiškinami per vietos savivaldos sistemas.

Vietos savivalda Europoje ir Lietuvoje pradėjo kurtis dar viduramžiais. XIX a. pasaulyje susikūrė ir iki šiol veikia trys pagrindinės vietos savivaldos sistemos:

- **anglosaksų**, kurioje visiškai nėra jokių centrinės valdžios institucijų atstovų vietose, municipalitetai savarankiškai vykdo valdžią savo įgaliojimų ribose (pažeidus įgaliojimų ribas, vyriausybė gali įsikišti);
- **prancūzų**, leidžianti centrinės valdžios įsikišimą per specialiai skiriamus atstovus ar kitomis formomis;
- **vokiečių**, pagal kurią vietos savivaldos institucijos veikia valstybės įgaliojimu, o bendruomenė savarankiškai ir savo atsakomybe sprendžia uždavinius savo lygmenyje pagal įstatymų reikalavimus¹.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 120 str. numato, kad valstybė remia savivaldybes. Savivaldybės pagal Konstitucijos bei įstatymų apibrėžtą kompetenciją veikia laisvai ir savarankiškai. Konstitucinis vietos savivaldos organų savarankiškumo principas reiškia, kad savo kompetencijos

¹ Baglaj M. V. Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federaciji. Učebnik dlia vuzov. Moskva, 1999. S. 724.

ribose jie laisvi reikšti iniciatyvą ir priiminėti sprendimus. Jų priimtas teisėtas sprendimas neturi būti suderinamas ar vėliau patvirtinamas valstybės organų ir negali būti pakeistas administracine tvarka. Tačiau savivaldos institucijos veikia teritorijoje, kuri tuo pačiu metu yra valstybės teritorija, todėl vienas iš savivaldos principų yra valstybės ir savivaldybės interesų derinimas.

Konstitucijoje vietos savivalda įtvirtinama kaip savaveiksmiškais pagrindais veikianti vietos viešojo administravimo sistema, kuri tiesiogiai nėra pavaldi valstybės valdžios institucijoms. Konstitucinių normų analizė leidžia išskirti šiuos konstitucinius vietos savivaldos principus: atstovaujamosios demokratijos, vykdomųjų institucijų atskaitingumo atstovybei, savivaldybių veiklos laisvės ir savarankiškumo pagal įstatymo apibrėžtas ribas, savivaldybės ir valstybės interesų derinimo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybės valdymo tarnybos „A“ lygio valdininkų pareigybių sąrašo papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Pagal Europos vietos savivaldos chartiją savivaldos teisę turi tarybos ar susirinkimai, sudaryti slaptu balsavimu, tiesioginių, lygių ir visuotinių rinkimų būdu laisvai išrinkti nariai, kurie gali turėti joms pavaldžius vykdomuosius organus. Ši nuostata neturi daryti įtakos galimybei piliečiams rinktis į susirinkimus, rengti referendumus ar naudoti bet kurią kitą tiesioginę piliečių dalyvavimo formą, kur tai leidžia Statutas. Pvz., anglosakų teisinės sistemos šalyse savivaldos (municipalinės) teisės vienas iš požymių apibūdinamas, kad tai yra teisė, veikianti valstybės viduje, priešingai tarptautinei teisei². Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 str. skelbia, jog savivaldos teisė laiduojama įstatymo numatytiems valstybės teritorijos administraciniais vienetams. Ji įgyvendinama per savivaldybių tarybas. 1996 m. gruodžio 12 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos pakeitimas, ir dabar savivaldybių tarybų narius renka trejiems metams administracinio vieneto gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu.

Be piliečių dalyvavimo rinkimuose, yra kitos tiesioginės demokratijos formos vietos savivaldybėje:

- sueigos,
- apklausos,
- peticijos,

² Dictionary of Law. Peter Collin Publishing. London, 1996. P. 157.

– gyventojų tiesioginis dalyvavimas rengiant sprendimų projektus.

Gyventojų bendruomenę savivaldybėje atstovauja gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovas, kuris rūpinasi bendruomenės interesais ir atstovauja bendruomenei seniūnijoje, prireikus – ir savivaldybės institucijose bei savivaldybės teritorijoje veikiančiose valstybės įstaigose. Taip pat jis supažindina seniūnijos, kuriai priskirta bendruomenės teritorija, seniūną apie viešus bendruomenės reikalus. Jeigu reikalai susiję su seniūno veikla, gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovas gali apie juos pranešti merui. Gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovas pareigas atlieka visuomeniniais pagrindais (Vietos savivaldos įstatymo 32 str.).

Vietos savivalda yra sudedamoji demokratijos procesų dalis ir viena iš tautos valios išraiškos formų. Vietos savivalda konkretizuoja ir praplečia piliečių teises bei pareigas.

Svarbiausia vietos savivaldos garantija – įstatymų numatytas draudimas apriboti vietos savivaldos teises. Gyventojų sprendimai, priimti tiesioginės demokratijos būdu, negali būti panaikinti. Savivaldos institucijų sprendimai kompetencijos ribose yra privalomi visiems subjektams, kuriems jie adresuoti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos X skirsnis „Vietos savivalda ir valdymas“ reglamentuoja vietos savivaldą ir valdymą Lietuvoje. Savivaldos institucijų organizavimo ir veiklos tvarką nustato įstatymas. Dabar galiojantis Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas priimtas 2000 m. spalio 12 d. Vietos savivaldą ir valdymą bei vietos savivaldos ir valstybės institucijų santykius reguliuoja daugelis teisės aktų. Jų nuostatas apžvelgsime vėliau.

Savivalda suponuoja tam tikrą veiklos laisvę ir savarankiškumą, nepriklausomumą nuo valstybės valdžios institucijų. Tačiau ši laisvė nėra beribė, o savarankiškumas nėra galimybė ignoruoti valstybės interesus. Todėl ypač svarbus yra savivaldybių ir valstybės interesų derinimo principas. Vienu atveju tai reiškiasi valstybei įvairiais būdais ir formomis remiant savivaldybes, kitu – koordinuojant bendrus veiksmus, kai siekiama svarbių socialinių tikslų, trečiu – valstybei įstatymo apibrėžtomis formomis prižiūrint savivaldybių veiklą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Valsybės valdymo tarnybos „A“ lygio valdininkų pareigybių sąrašo papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“).

1.2. Vietos savivaldos raida Lietuvoje

Lietuvoje vietos savivaldos ištakų randama jau viduramžiais: tai Magdeburgo teisės ir kitų savivaldos teisių suteikimas miestams bei seimelių veikla. Į Lietuvą savivaldos teisė atėjo iš vokiečių žemių.

Magdeburgo savivaldos teisė vakarų Europoje susiklostė XII–XIII a. ir įtvirtino miestų kovoje su feodalais įgytą teisę turėti miesto valdžią (magistratą), atskirą teisimą iš miestiečių rinktų prisiekusiųjų posėdininkų, vadinamų suolininkų. Magdeburgo teisė taip pat leido miestams patiems tvarkyti prekybą ir amatus. Jos pagrindas – arkivyskupo Vichmano antroje XII a. pusėje Magdeburgo miestiečiams suteiktos privilegijos ir pirmoje XIII a. pusėje sudarytas vokiečių paprotinės teisės rinkinys „Sakų veidrodis“³.

Priklausomai nuo vietos sąlygų ir papročių, savivaldos teisė kartais būdavo keičiama ir įgaudavo naujus pavadinimus: pvz., Kulmo (Chelmo) miestui 1233 m. buvo suteikta Magdeburgo teisė, o vėliau, į savivaldybinę privilegiją įvedus nemažai pakeitimų, ji buvo vadinama Kulmo teise. Ji reguliavo miesto žemės nuosavybę, valstiečių (vadinamųjų kulmiškių) atleidimą nuo dalies prievolių feodalams, įvedė vieną matų ir pinigų sistemą. Vėliau ši teisė buvo teikiama ne tik miestams, bet ir valstiečių gyvenvietėms.

Liubeko teisė susiklostė XII–XIII a. Tai privilegijos vokiečių pirkliams ir amatininkams, suteikusios palankų išimtinį statusą. Nuo kitų miestų teisės Liubeko teisė skyrėsi normomis, reguliuojančiomis šeimos ir turto reikalus⁴.

Lietuvoje Magdeburgo teises pirmieji gavo Vilniaus gyventojai (1387 m.), vėliau, XV a. ir XVI a., ji buvo suteikta ir kitiems miestams – Kaunui, Trakams, Merkinėi, Veliuonai ir kt. Kulmo teisė suteikta Medininkams – 1491 m., Nidai – 1610 m., Juodkrantei – 1697 m.

Seimeliai egzistavo nuo 1566 iki 1863 m. Tai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės apskrities valdžios institucija. Seimeliai buvo renkami bajorų iniciatyva arba Lietuvos III Statuto bei Žečpospolitos seimo nustatyta tvarka. Jų būta įvairios paskirties – rinkiminiai (rinko kandidatus į apskrities pareigūnus), tribunoliniai, ūkiniai (sprendė vietos finansinius bei administracinius klausimus) ir kt. Po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos padalinimo 1795 m., kai Lietuva buvo prijungta prie Rusijos, seimeliai

³ *Stačiokas R.* Lietuvos savivaldybių raida. VU tyrimo ir mokymo centras. 1991. P. 13–14.

⁴ *Ibid.* P. 14–15.

prilyginti Rusijos apskrities bajorų suvažiavimui, o po 1863 m. sukilimo iš viso panaikinti. Taip pat nustojo galioti ir Magdeburgo bei Kulmo teisės.

Tarpukario Lietuvoje vietos valdžios klausimas pirmą kartą Lietuvos Valstybės Taryboje buvo iškeltas 1918 m. lapkričio 3 d.⁵ Norėdamos įvesti tvarką ir visur užtikrinti Lietuvos valdžiai paramą, Valstybės Taryba ir Vyriausybė paragino visos šalies žmones nedelsiant kurti savivaldybes⁶. 1918 m. savivaldybės buvo įkurtos ne tik daugumoje apskričių, Kaune ir Šiauliuose, bet ir daugelyje didesnių Lietuvos miestų bei miestelių – Jurbarkė, Prienuose, Kražiuose ir kitur. Kai kūrėsi pirmosios savivaldybės, jokių valstybės norminių aktų, reglamentuojančių vietos valdžios sudarymą, nebuvo⁷.

1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministras išleido aplinkrašį Nr. 1 „Dėlei savivaldybių Lietuvoje“⁸. Aplinkraštis laikinai turėjo atstoti savivaldybių įstatymą. Aplinkraštyje nurodoma, kad šalis padalijama į apskritis ir valsčius. Valsčius pripažintas svarbiausiu administraciniu vienetu, o valsčiaus savivaldybė turėjo tapti svarbiausia savivaldos grandimi. Aplinkraštyje pirmą kartą kalbama ir apie miestų bei miestelių savivaldą. Minėtu aplinkraščiu Vyriausybė nustatė tokią vietos savivaldos sistemą:

1. Valsčiaus savivaldybė (visateisių (moterys ir vyrai ne jaunesni nei 21 metų) valsčiaus piliečių susirinkimas, valsčiaus vykdomasis komitetas, valsčiaus viršaitis ir padėjėjas);
2. Apskrities savivaldybė (apskrities Susirinkimas arba Seimelis ir apskrities komitetas);
3. Miesto, kuriame gyvena per 10 tūkstančių gyventojų, savivaldybė (miesto taryba, miesto valdyba iš 3–8 narių, miesto prezidentas (burmistras ir jo padėjėjas).

1919 m. spalio 10 d. priimtas Savivaldybių įstatymas nustatė valsčių, apskričių ir miestų Tarybų rinkimų principus bei tvarką⁹. Pagal Savivaldybių įstatymą rinkimus į valsčių ir miestų Tarybas reikėjo surengti iki 1919 m. gruodžio 15 d., bet tai buvo nerealus terminas. Visuotiniai rinkimai nepriklausomoje Lietuvoje buvo organizuojamai pirmą kartą. Neturėta jokios rinkimų organizavimo patirties, trūko lėšų. Todėl savivaldybių rinkimai, kurie prasidėjo 1919 m. gruodžio mėnesį, užsitęsė iki 1920 m. pradžios, o Kauno miesto Taryba buvo išrinkta tiktai 1920 m. liepos

⁵ Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998. P. 12.

⁶ Ibid. P. 15.

⁷ Ibid. P. 23.

⁸ Lietuvos Respublikos valstybės įstatymai 1918-02-16–1940-06-15. Vilnius, TIC, 1996.

⁹ Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998. P. 51.

mėnesį¹⁰. Teisę dalyvauti rinkimuose turėjo 21 metų amžiaus piliečiai, o būti išrinktais – 24 metų. Savivaldybių įstatymas numatė skirtingas rinkimų sistemas kaime ir mieste. Valsčių tarybos turėjo būti renkamos pagal mažoritarinę rinkimų sistemą, balsuojant kamuoliukais, o miestų Tarybos – pagal proporcinę rinkimų sistemą. Balsavimas kamuoliukais buvo pasirinktas dėl to, kad norėta kiek galima labiau supaprastinti rinkimų sistemą kaime – dauguma valstiečių buvo neraštingi. Miestuose balsavimas vyko pagal partijų, organizacijų, grupių sąrašus. Savivaldybių rinkimų eigą stebėjo ir apie jų rezultatus Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentą informavo apskričių viršininkai.

Pirmuosiuose visuotiniuose vietos valdžios rinkimuose išrinktų valsčių ir miestų Tarybų kadencija pagal įstatymą buvo vieneri metai – iki 1920 m. gruodžio 31 d. Dauguma savivaldybių Tarybų buvo išrinktos vėliau negu numatyta įstatyme, todėl jos dirbo iki 1921 m. vidurio. 1921 m. pradžioje, baigiantis vietos valdžios kadencijai, Lietuvos vadovybei vėl teko galvoti apie savivaldybių sudarymą.

1921 m. kovo 11 d. po netrumpų diskusijų Steigiamasis seimas priėmė Savivaldybių rinkimų įstatymą¹¹. 1921 m. kovo 11 d. Steigiamajame seime priimtas Savivaldybių rinkimų įstatymas buvo vienas demokratiškiausių Europoje. Rinkimai į savivaldybes pagal proporcinę rinkimų sistemą 1921 m. įvyko birželio 19–20 d.¹² Teisę dalyvauti rinkimuose turėjo 21 metų amžiaus piliečiai. Savivaldybės Tarybos nariais galėjo būti renkami vyrai ir moterys, kuriems buvo sukakę 24 m., neatsižvelgiant į jų gyvenamąją vietą ir į tai, ar jie įtraukti į rinkimų sąrašą, ar ne. Asmuo galėjo būti išrinktas Tarybos nariu ne vienoje savivaldybėje.

1924 m. liepos 29 d. Seimas iš esmės pakeitė ir papildė įstatymą. Apskritis viršininkas, kuris nebuvo gyventojų renkamas, bet paskiriamas Vidaus reikalų ministro, tapo ir apskrities valdybos pirmininku. Be jo, valdybą sudarė dar du iš savivaldybės Tarybos narių išrinkti asmenys. Įstatymas buvo papildytas straipsniu dėl valsčiaus viršaičio skyrimo: jį skiria apskrities viršininkas iš trijų valsčiaus Taryboje parinktų kandidatų. Pasibaigus 1921 m. išrinktų Tarybų trejų metų kadencijai, 1924 m. rugsėjo 19–20 d. įvyko nauji savivaldybių rinkimai, kurie seimų demokratijos laikotarpiu buvo paskutiniai¹³. 1924 m. išrinktos didžiųjų miestų tarybos veikė iki 1931 m., o valsčių tarybos – iki 1929 m.¹⁴

¹⁰ Ibid. P. 52.

¹¹ Ibid. P. 68.

¹² Ibid. P. 70.

¹³ *Sireika J.* Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998. P. 73.

¹⁴ Ibid. P. 77.

1926 m. gruodžio 17 d. įvyko karinis perversmas. Jis turėjo įtakos ir savivaldos padėčiai Lietuvoje. 1927 m. vasarą pasibaigė savivaldybių tarybų kadencija, bet nauji rinkimai nebuvo paskirti. Autoritarinė valdžia, siekdama politinių tikslų, negalėjo organizuoti vietos valdžios rinkimų pagal demokratišką 1921 m. savivaldybių rinkimų įstatymą. Ji norėjo pirmiau pakeisti savivaldybių įstatymus ir tik tada vykdyti rinkimus. Tačiau 1927 m. balandžio mėn. paleidus Seimą, nebuvo kam tokių įstatymų priimti. Savivaldybių Tarybų kadenciją teko pratęsti¹⁵. Vietos savivalda buvo gyvybinga, svarbi demokratinės sistemos dalis. Tačiau A. Smetonos ir A. Voldemaro valdžiai savivaldos nereikėjo, nes ji buvo žalinga, prieštaraudama klusnumu grindžiamos politikos principams. Todėl savivaldos reforma, faktiškai savivaldos likvidavimas, buvo numatytas pačioje autoritarinio režimo pradžioje¹⁶.

1928 m. gegužės 15 d. paskelbtoje naujoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nebeliko 1922 m. Pagrindiniame Įstatyme skelbtos teisės, kad „vietos savivaldybės organų rinkimo pagrindan dedamas visuotinas lygus, tiesus ir slaptas balsavimas“¹⁷. Vietoj to teigiama, kad „savivaldybės organų rinkimo būdą ir tvarką nustato įstatymas“¹⁸. Nebeliko ir nuostatos, kad savivaldos ginčus su vyriausybe galutinai sprendžia teismas.

Savivaldybių pertvarkymas, jų „*pritaikymas*“ autoritariniam režimui buvo pradėtas 1929 m. spalio 7 d. paskelbto Vietos savivaldybės įstatymo įgyvendinimu. Šis įstatymas buvo skirtas tiksliai valsčių ir apskričių savivaldai reformuoti. Iki tol veikusi demokratinė valsčių Tarybų formavimo tvarka buvo panaikinta¹⁹. 1929 m. spalio 9 d. Vietos savivaldybės įstatymui vykdyti buvo paskelbtos taisyklės. Valsčių tarybų netiesioginiai rinkimai pagal naująjį įstatymą įvyko 1929 m. spalio mėnesį. 1929 m. seniūniju, valsčių ir apskričių rinkimai įvyko tyliai, be rinkiminės kovos įkarščio, nedalyvaujant politinėms partijoms²⁰. Vietos savivaldos sistemos ašimi buvo įteisinta seniūnija – žemiausias tuometinės Lietuvos teritorinis padalijimas. Valsčiaus tarybą (vieną atstovą nuo 300 gyventojų, bet ne mažiau kaip 12 narių) dvejims metams rinko piliečiai, ne jaunesni kaip 20 metų, gyvenantys valsčiuje, turintys ten butą, tarnybą ar kitą nuolatinį užsiėmimą ne mažiau kaip pusę metų iki rinkimų sąrašų sudarymo. Į valsčių tarybą, be viršaičio, dar rinko po vieną kiekvienos seniūnijos atstovą. Viršaitį rinkdavo trejiems metams, ir juo galėjo būti ne jaunesnis

¹⁵ Ibid. P. 98.

¹⁶ Ibid. P. 99.

¹⁷ Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius, 1991. P. 27.

¹⁸ Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius, 1991. P. 27.

¹⁹ *Sireika J.* Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998. P. 101.

²⁰ Ibid. P. 104.

kaip 30 metų, mokantis lietuviškai rašyti ir skaityti asmuo. Viršaitis ir jo pavaduotojas, padedami valsčiaus sekretoriaus ir kitų tarnautojų, atliko valsčiaus vykdomosios valdžios funkcijas. Valsčių ir miestų, veikiančių valsčiaus teisėmis, gyventojai rinkdavo atstovus į apskrities tarybą. Ši iš savo narių išsirinkdavo vykdomosios valdžios organą – apskrities valdybą. Pastarąją sudarė pirmininkas ir du nariai. Valdybos pirmininko pareigas ėjo apskrities viršininkas. Jį skyrė vidaus reikalų ministras.

1931 m. gegužės 2 d. paskelbiamas Vietos savivaldybės įstatymas. Įstatymas pagrindė tokius vietos savivaldos sistemos organus: valsčiuje – valsčiaus tarybą, viršaitį, seniūnijų gyventojų sueigas (krivules) ir seniūnus, valsčiaus ir kontrolės komisijas; apskrityje – tarybą, valdybą ir kontrolės komisiją; mieste – tarybą, burmistrą ir miesto kontrolės komisiją. Taigi panaikinus miestų ir valsčių valdybas, vietoj jų įvesti vienasmeniai vykdomieji organai: valsčiuje – viršaitis, mieste – burmistras. Rinkėjams apibrėžti gana aukšti amžiaus (24 metai) ir turto, jų užsiėmimo, tarnybos ar mokslo cenzai. Balsavimo vietoje jie turėjo būti išgyvenę ne mažiau kaip vienerius metus. Valsčiaus ir miesto tarybos nariais galėjo būti renkami 24 žmonės. Pasikeitė valsčiaus viršaičio rinkimų tvarka. Valsčiaus taryboje išrinktą viršaitį ir jo padėjėją tvirtino apskrities viršininkas. Miesto tarybą, kurios narių skaičius priklausė nuo gyventojų skaičiaus, rinkdavo trejiems metams. Miesto tarybos rinkimuose politinės partijos neteko teisės rinkimuose kelti kandidatų. Juos galėjo kelti tik ne mažesnės kaip 25 žmonių rinkėjų grupės. Tarybai pirmininkavo miesto burmistras. Jis turėjo būti ne jaunesnis kaip 30 metų. Įstatymas leido burmistru išrinkti ir ne to miesto gyventoją, jei pretendentas į šį postą turėjo tam tikrą kvalifikaciją ir patirtį tvarkyti miesto reikalus. Miestai buvo suskirstyti į pirmaeilius (Alytus, Biržai, Kaunas, Kėdainiai, Marijampolė, Panevėžys, Šiauliai, Telsiai, Vilkaviškis, Ukmergė) ir antraeilius (visi kiti miestai). Pirmaeilio miesto burmistrą rinkdavo septyneriems metams, žymiai ilgesniam laikui nei tarybą; jį ir jo padėjėją tvirtindavo vidaus reikalų ministras. Antraeilio miesto burmistrą tvirtindavo apskrities viršininkas. 1934 m. įstatymo pakeitimas pratęsė valsčių viršaičių ir jų padėjėjų bei antraeilijų miestų burmistrų įgaliojimus iki septynerių metų.

1929 m. ir 1931 m. savivaldybių įstatymų bei jų įgyvendinimo analizė leidžia daryti išvadą – vietos savivalda Lietuvoje buvo labai susilpninta²¹.

Atstačius Lietuvos nepriklausomybę, kaip neprieštaraujantis Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui liko galioti 1990 m. vasario 12 d. LTSR vietos savivaldos pagrindų įstatymas. Šiuo įstatymu, atsižvelgiant į gyventojų skaičių toje teritorijoje, sukurtos žemesniosios ir aukštesniosios pakopos

²¹ Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998. P. 107.

savivaldybės ir pradėta savivaldos reforma Lietuvoje. Priėmus įstatymą savivaldybių sistema pradėjo keistis, reformos buvo nukreiptos į didesni savarankiškumą. Penki šimtai žemesnio lygio savivaldybių buvo panaikintos, miestai bei rajonai – restruktūrizuoti, todėl savivaldybių skaičius sumažėjo iki 56. 1992 m. priėmus Konstituciją, savivaldybės tarybos narių įgaliojimų laikas nuo penkerių metų sumažintas iki dvejų (vėliau, 1996 m., prailgintas iki trejų).

1994 m. vyko tolesnė savivaldos ir vietos valdymo bei administracinė teritorinė reforma, suformuluoti pagrindiniai savivaldos principai, sukurta dešimt apskričių ir organizuotas jų valdymas. 1994 m. liepos 12 d. priėmus Vietos savivaldos įstatymą, savivaldybės nebeskirstomos į aukštesniosios bei žemesniosios pakopos savivaldybes. Savivaldos funkcijas realizavo renkamoji atstovaujamoji savivaldos institucija – savivaldybės taryba, kuri formavo vykdomąsias institucijas – merą arba merą ir valdybą – bei skyrė savivaldybės kontrolierių.

2000 m. spalio 12 d. priimtas naujas Vietos savivaldos įstatymas. Vadovaudamiesi šio įstatymo nuostatomis toliau nagrinėsime savivaldybių institucijų sudarymo ir veiklos tvarką.

1.3. Vietos savivaldybės institucijos

Vietos savivalda realizuojama per renkamasias ir nerenkamasias institucijas pagal įstatymo ir tarybos veiklos reglamento reikalavimus. Tuo pačiu metu savivaldybėje derinamos tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijos formos. Visais atvejais būtinos atstovaujamosios savivaldos institucijos ir valstybės įstaigoms bei tarnautojams neleidžiama vykdyti savivaldos funkcijų. Tik tada, kai nesuformuojamos savivaldos institucijos ir jų funkcijos vykdomos netinkamai, įvedus tiesioginį valdymą, valstybės tarnautojai – Vyriausybės įgaliotiniai – laikinai turi savivaldos įgaliojimus. Savivalda turi teritorinį pagrindą. Savivaldos teisė laiduojama įstatymo numatytiems valstybės teritorijos administraciniais vienetams. Ją įgyvendina išrinktos savivaldybių tarybos ir jų suformuotos vykdomosios institucijos. Savivalda Lietuvoje grindžiama šiais principais:

1. Atsakingumu rinkėjams. Savivaldybės tarybos nariai už savo veiklą yra atsakingi ir atskaitingi rinkėjams.
2. Gyventojų dalyvavimu tvarkant viešuosius savivaldybės reikalus. Savivaldybės institucijos sudaro sąlygas gyventojams tiesiogiai dalyvauti rengiant sprendimų projektus, organizuojant apklausas, susirinkimus, sueigas, viešą peticijų nagrinėjimą, skatina kitus pilietinės iniciatyvos būdus. Savivaldybės institucijos turi diegti savivaldos principus švietimo, kultūros ir kitose įstaigose, remti visuomeninių

organizacijų iniciatyvas, susijusias su viešųjų savivaldybės reikalų tvarkymu.

3. Savivaldybių ir valstybės interesų derinimu tvarkant viešuosius savivaldybių reikalus.
4. Savivaldybės institucijų veiklos laisve ir savarankiškumu priimant sprendimą, kai įgyvendinami įstatymai, kiti teisės aktai ir įsipareigojimai bendruomenei.
5. Veiklos skaidrumu, pasireiškiančiu savivaldybės institucijų ir kitų savivaldybės viešojo administravimo subjektų veiklos aiškumu; tai turi būti suprantama gyventojams, kurie tuo domisi, jiems dominintis, turi būti sudaromos sąlygos gauti paaiškinimus į iškilusius klausimus.
6. Bendruomenės ir atskirų savivaldybės gyventojų interesų derinimu, savivaldybės institucijoms priimant sprendimus dėl bendruomenės interesų ir nepažeidžiant įstatymų garantuotų gyventojų teisių.
7. Viešumu ir reagavimu į gyventojų nuomonę. Gyventojai ar jų atstovai turi teisę susipažinti su savivaldybės institucijų priimtais sprendimais, gauti viešus ir motyvuotus atsakymus į pareikštą nuomonę apie savivaldybės institucijų ir kitų savivaldybės viešojo administravimo subjektų bei atskirų tarnautojų darbą. Savivaldybės viešojo administravimo subjektų veikla gali būti slapta ar konfidenciali tik įstatymų nustatytais atvejais.
8. Savivaldybės veiklos ir savivaldybės institucijų priimamų sprendimų teisėtumu. Savivaldybės institucijų ir kitų savivaldybės viešojo administravimo subjektų veikla bei visais jų veiklos klausimais priimti sprendimai turi atitikti įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimus.
9. Žmogaus teisių bei laisvių užtikrinimu ir gerbimu. Savivaldybės institucijų ar tarnautojų priimami sprendimai neturi pažeisti žmogaus orumo, jo teisių ir laisvių.

Savivaldos institucijų žinioje yra vietinio lygio klausimų sprendimas, taip pat ir kai kurie valstybinio lygio įgaliojimai, suteikti vietos savivaldos institucijoms. Vietinės reikšmės klausimai – tai gyventojų būtinųjų poreikių tenkinimas (aprūpinimo klausimai). Juos geriau gali spręsti savo atsakomybe patys gyventojai. Taip vykdoma valstybės valdymo decentralizacija ir išplečiamos piliečių teisės spręsti gyvenimiškas problemas. Nustatant savivaldos institucijų įgaliojimų ribas, įstatymas atsižvelgia į materialines-finansines savivaldybės galimybes ir tam tikrų klausimų sprendimą valstybiniu lygiu.

Pagal Vietos savivaldos įstatymą, savivaldybės institucijos – tai savivaldybės taryba (atstovaujamoji institucija) ir savivaldybės valdyba bei savivaldybės meras (vykdomosios institucijos), turinčios vietos valdžios ir viešojo administravimo teises bei pareigas. Savivaldybės institucijos yra

atsakingos už savivaldos teisės ir savo funkcijų įgyvendinimą bendruomenės interesais.

Atstovaujamoji vietos savivaldos institucija – taryba – susideda iš savivaldybės tarybos narių. Savivaldybės tarybos narių skaičius priklauso nuo gyventojų toje savivaldybėje skaičiaus ir svyruoja nuo 21 iki 51. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 9 str. 2 d. numato, jog:

- 1) daugiau kaip 500 000 gyventojų renka 51 tarybos narį;
- 2) nuo 300 000 iki 500 000 gyventojų – 41 tarybos narį;
- 3) nuo 100 000 iki 300 000 gyventojų – 31 tarybos narį;
- 4) nuo 50 000 iki 100 000 gyventojų – 27 tarybos narius;
- 5) nuo 20 000 iki 50 000 gyventojų – 25 tarybos narius;
- 6) iki 20 000 gyventojų – 21 tarybos narį.

Savivaldybės tarybos nariai renkami vadovaujantis bendrais rinkimų principais pagal proporcinę rinkimų sistemą, balsuojant už politinės partijos sąrašą ir iš sąrašo parenkant tris kandidatus, kuriuos rinkėjas nori matyti sąrašo pradžioje.

Sprendimai taryboje priimami kolegialiai. Tarybų narius trejiems metams renka savivaldybės gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu pagal proporcinę rinkimų sistemą. Taryba įgyvendina valstybės laiduotą savivaldos teisę ir turi juridinio asmens teises.

Taryba savo įgaliojimų laikui suformuoja ir vykdomąsias institucijas. Iš tarybos narių renkamas savivaldybės meras ir mero siūlymu – vienas ar keli mero pavaduotojai. Meras ir jo pavaduotojai renkami slaptu balsavimu. Jie laikomi išrinktais, jeigu už jų kandidatūras balsavo nustatyto viso tarybos narių skaičiaus dauguma. Taip pat iš tarybos narių sudaroma kolegiali vykdomoji institucija – valdyba. Jos narių skaičių nustato pati taryba. Pirmajame naujai išrinktos tarybos posėdyje turi būti išrinktas savivaldybės meras.

Savivaldybės institucijų įgaliojimai pasibaigia, kai į pirmąjį posėdį susirenka naujai išrinkta taryba. Pirmajame tarybos posėdyje atsistatydina buvęs meras ir valdyba. Taip pat savivaldybės institucijų įgaliojimai pasibaigia, kai savivaldybės teritorijoje įvedamas tiesioginis valdymas ir valdymą organizuoja Vyriausybė.

Tarybos, mero, valdybos sprendimus įgyvendina bei tarybą, merą, valdybą techniškai aptarnauja administracija. Savivaldybės teritorija yra padalijama į seniūnijas. Jas administruoja savivaldybės pareigūnas – seniūnas, kurį skiria ir atleidžia administratorius.

Savivaldos institucijos, vykdydamos įstatymų ir veiklos reglamento pavestas funkcijas, veikia kompetencijos ribose. Savivaldybių funkcijos pagal veiklos pobūdį skirstomos į viešojo administravimo ir viešųjų paslaugų teikimo. Viešojo administravimo funkcijas įstatymų nustatyta tvarka

atlieka savivaldybės taryba, savivaldybės kontrolierius, valdyba, meras, savivaldybės administracija, kitos įstaigos, tarnybos, savivaldybės tarnautojai, kuriems teisės aktai ar savivaldybės tarybos sprendimai suteikia viešojo administravimo teises savivaldybės teritorijoje. Viešąsias paslaugas teikia savivaldybių įsteigti paslaugų teikėjai arba pagal su savivaldybėmis sudarytas sutartis – kiti fiziniai bei juridiniai asmenys.

Savivaldos institucijos pagal įstatymo joms priskirtą savarankišką kompetenciją turi veikimo, iniciatyvos bei sprendimų priėmimo laisvę Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir poįstatyminių aktų nustatytoje ribose. Be to, savivaldybėse sprendžiamos ir kitos jų gyventojų bendruomenės nariams išylančios problemos, kurias spręsti nepriskirta valstybės institucijų kompetencijai. Už savarankiškosios kompetencijos įgaliojimų vykdymą meras, mero pavaduotojas yra atsakingi ir atskaitingi tarybai.

Savivaldybės institucijų veiklos klausimus galima suskirstyti į:

- socialines paslaugas gyventojams – švietimas, socialinė apsauga, sveikatos priežiūra, kultūra ir laisvalaikio organizavimas;
- komunalines paslaugas gyventojams – būsto aptarnavimo paslaugos, vandens tiekimas ir nuotekų šalinimas, viešasis transportas, vietinės reikšmės kelių ir gatvių tiesimas, tvarkymas bei priežiūra.

Vietos savivaldos organai dalyvauja apskričių ir valstybinėse programose, bet jie negali mažinti socialinių aprūpinimo standartų, tačiau gali gerinti gyventojų sąlygas.

Praktikoje atsiranda būtinybė keisti savivaldybių teritorijų ribas, bet tai galima vykdyti tik vadovaujantis įstatymu; pačios savivaldybės negali tai atlikti. Keičiant savivaldybių teritorijų ribas, konsultuojamasi su savivaldos institucijomis. Šiuos santykius reguliuoja Teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, priimtas 1994 m. liepos 19 d.

Toliau aptarsime savivaldos institucijas ir jų įgaliojimus.

1.3.1. Taryba

Taryba yra ne nuolat veikianti atstovaujamoji institucija, kuri savo darbą organizuoja per sudaromų komitetų, komisijų ir kitų Lietuvos Respublikos įstatymais numatytų organų veiklą. Tarybos struktūrą ir veiklos tvarką nustato tarybos veiklos reglamentas. Pagrindinė tarybos veiklos forma yra posėdis. Tarybos posėdžiai šaukiami ne rečiau kaip vieną kartą per ketvirtį ir yra vieši. Taryba svarstomais klausimais priima sprendimus ir organizuoja jų įgyvendinimą bei kontrolę. Tarybos posėdis yra teisėtas, jeigu jame dalyvauja nustatyto viso tarybos narių skaičiaus dauguma. Vietos savivaldos įstatymas detalčiai numato tarybos posėdžių šaukimo ir klausimų juose nagrinėjimo tvarką. Tarybos sprendimai prii-

mami posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma. Jei balsai pasiskirsto po lygiai, sprendžiamąjį balsą turi meras. Tarybos narys neturi balsavimo teisės, kai sprendžiami su juo susiję turtiniai ir finansiniai klausimai. Tarybos sprendimai įsigalioja po jų priėmimo, jeigu juose nenustatyta vėlesnė įsigaliojimo data. Tarybos sprendimai, kuriuose nustatomos, keičiamos ar pripažįstamos netekusiomis galios teisės normos, įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo spaudoje, jeigu tuose sprendimuose nenustatyta vėlesnė įsigaliojimo diena.

Taryba savo įgaliojimus vykdo svarstydamą ir sprenddamą klausimus tarybos, komitetų bei komisijų posėdžiuose, frakcijų ir grupių pasitarimuose. Tarybos posėdžiuose svarstomi tik tie klausimai, dėl kurių tarybos statuto nustatyta tvarka yra pateikti sprendimų projektai. Be tarybos narių, tarybai leidus, dalyvauja ir gali pasisakyti savivaldybės kontrolierius, savivaldybės administratorius, apskrities viršininkas, Vyriausybės atstovas, Lietuvos Respublikos Seimo nariai. Valstybės institucijų, įmonių, įstaigų, organizacijų atstovų ir gyventojų dalyvavimo tarybos posėdžiuose tvarką nustato tarybos statutas.

Antroji tarybos veiklos forma – komitetai. Jie yra tarybos organai, sudaryti klausimams preliminariai nagrinėti, rengti ir teikti tarybai, merui, valdybai bei kontroliuoti, kaip laikomasi įstatymų ir vykdomi tarybos, mero, valdybos sprendimai. Komitetai sudaromi iš tarybos narių. Komitetų ir jų narių skaičių, kompetenciją bei darbo tvarką nustato tarybos veiklos reglamentas. Komitetų pirmininkai renkami mero siūlymu. Kiekvienoje savivaldybėje privaloma sudaryti Kontrolės komitetą. Į Kontrolės komitetą įeina vienodas visų savivaldybės taryboje atstovaujama partijų arba koalicijų deleguotų atstovų skaičius. Kontrolės komiteto narių skaičius neturi viršyti ketvirtadalio išrinktų tarybos narių. Sudarant kitus komitetus, laikomasi proporcingo daugumos ir mažumos atstovavimo principo. Komitetų ir jų narių skaičių bei įgaliojimus, išskyrus Kontrolės komiteto, nustato taryba.

Kontrolės komitetas:

1) siūlo savivaldybės tarybai atleisti savivaldybės kontrolierių, kai Valstybės tarnybos įstatyme yra nurodyti atleidimo iš valstybės tarnybos pagrindai;

2) teikia savivaldybės tarybai išvadas dėl savivaldybės kontrolieriaus (savivaldybės kontrolieriaus tarnybos) veiklos rezultatų;

3) svarsto savivaldybės kontrolieriaus veiksmų plano projektą ir teikia jį savivaldybės tarybai tvirtinti, teikia pasiūlymus dėl šio plano papildymo ar keitimo;

4) svarsto savivaldybės kontrolieriaus parengtą ataskaitą dėl jo (savivaldybės kontrolieriaus tarnybos) veiksmų plano įvykdymo, jos pagrindu rengia ir teikia savivaldybės tarybai išvadas dėl savivaldybės turto ir lėšų

naudojimo teisėtumo, tikslingumo ir efektyvumo bei dėl savivaldybės kontrolieriaus ir savivaldybės kontrolieriaus tarnybos veiklos;

5) siūlo savivaldybės tarybai atlikti nepriklausomą savivaldybės turto ir lėšų naudojimo bei savivaldybės veiklos auditą, teikia savo išvadas dėl audito rezultatų;

6) periodiškai (kartą per ketvirtį) svarsto, kaip vykdomas savivaldybės kontrolieriaus (savivaldybės kontrolieriaus tarnybos) veiksmų planas, savivaldybės kontrolieriaus ar savo iniciatyva išklauso institucijų, įstaigų ir įmonių vadovus dėl savivaldybės kontrolieriaus (savivaldybės kontrolieriaus tarnybos) atliktų patikrinimų metu nustatytų trūkumų ar pažeidimų pašalinimo, prireikus kreipiasi į savivaldybės administratorių dėl savivaldybės kontrolieriaus reikalavimų įvykdymo;

7) dirba pagal savivaldybės tarybos patvirtintą veiklos programą ir kiekvienų metų pabaigoje už savo veiklą atsiskaito savivaldybės tarybai.

Visi komitetai svarsto klausimus ir priima rekomendacinius sprendimus, kuriuos turi apsvarstyti rekomendacijas ar pasiūlymus gavusios savivaldos institucijos, administracijos padaliniai, savivaldybės įmonės bei organizacijos. Jie taip pat teikia pasiūlymus ir išvadas dėl tarybai svarstyti pateiktų sprendimų ir kitų dokumentų projektų. Jų darbe patariamojo balso teise tarybos veiklos reglamento nustatyta tvarka gali dalyvauti ekspertai bei visuomenės atstovai ir savivaldybės tarnautojai.

Savivaldybės taryba savo įgaliojimų laikui prie tarybos sudaro Administracinę komisiją. Ši komisija nagrinėja Administracinių teisės pažeidimų kodekso jos kompetencijai priskirtas administracinių teisės pažeidimų bylas. Savivaldybės taryba šios komisijos pirmininku mero teikimu skiria tarybos narį. Komisijos atsakingojo sekretoriaus pareigas atlieka savivaldybės administratoriaus paskirtas savivaldybės tarnautojas, šios funkcijos įrašomos į jo pareigybės aprašymą. Įstatymų nustatytais atvejais ar savivaldybės tarybos sprendimu gali būti sudaromos ir kitos nuolatinės (tos kadencijos laikotarpiui) bei laikinosios (atskiriems klausimams nagrinėti) komisijos. Šių komisijų sudarymo tvarką nustato savivaldybės tarybos veiklos reglamentas; jų veiklos nuostatus tvirtina savivaldybės taryba. Savivaldybės tarybos sudaromų komisijų nariais gali būti tarybos nariai, savivaldybės tarnautojai bei gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovai.

Realizuodama vieną iš savivaldos principų – savivaldos institucijų bei jų pareigūnų atskaitingumą gyventojams, – taryba ne rečiau kaip vieną kartą per metus turi informuoti gyventojus apie savo ir jų suformuotų institucijų veiklą, šalinti nurodytus darbo trūkumus, įgyvendinti konstruktyvius pasiūlymus.

Tarybos įgaliojimai yra numatyti Vietos savivaldos įstatymo 17 str. Taryba:

1) tvirtina savivaldybės tarybos veiklos reglamentą. Jame, be kitų klausimų, turi būti numatytos pagrindinės bendravimo su gyventojais formos ir būdai, garantuojantys vietos savivaldos principų ir teisių įgyvendinimą bendruomenės interesais;

2) renka bei prieš terminą iš pareigų atleidžia merą;

3) mero teikimu skiria ir prieš terminą atleidžia mero pavaduotoją (pavaduotojus), vadovaudamasi įstatymais, nustato jam (jiems) darbo užmokestį;

4) mero teikimu nustato mero pavaduotojo (pavaduotojų) veiklos sritis;

5) sudaro savivaldybės valdybą;

6) sudaro savivaldybės tarybos komitetus ir komisijas bei įstatymų numatytas visuomenines komisijas ir tarybas;

7) renka Kontrolės komiteto pirmininką, jo teikimu skiria Kontrolės komiteto pirmininko pavaduotoją, tvirtina Kontrolės komiteto veiklos programą;

8) sudaro pretendentų į savivaldybės kontrolieriaus pareigas atrankos komisiją, priima sprendimą dėl savivaldybės kontrolieriaus priėmimo ir atleidimo; savivaldybės kontrolieriaus teikimu steigia savivaldybės kontrolieriaus tarnybą, tvirtina savivaldybės kontrolieriaus (savivaldybės kontrolieriaus tarnybos) veiksmų planą ir kartą per metus išklauso savivaldybės kontrolieriaus ataskaitą bei priima dėl jos sprendimą;

9) mero teikimu tvirtina savivaldybės administracijos struktūrą, administracijos nuostatus ir darbo užmokesčio fondą;

10) mero teikimu priima sprendimus dėl seniūnijų steigimo ir jų skaičiaus, priskiria seniūnijoms savivaldybės teritorijas, nustato jų ribas ir prireikus jas keičia;

11) tvirtina savivaldybės kontrolieriaus bei visuomeninių komisijų ir tarybų veiklos nuostatus;

12) Biudžetinės sandaros įstatymo nustatyta tvarka tvirtina savivaldybės biudžetą ir jo įvykdymo apyskaitą, prireikus tikslina savivaldybės biudžetą;

13) priima sprendimus dėl papildomų bei planą viršijančių savivaldybės biudžeto pajamų ir kitų lėšų paskirstymo bei tikslinės paskirties fondų sudarymo ir naudojimo;

14) skirsto biudžetinėms įstaigoms biudžeto asignavimus;

15) kasmet nustato savivaldybės tarnautojų mokymo prioritetus;

16) nustato kainas ir tarifus už savivaldybės įmonių, specialios paskirties bendrovių, savivaldybės biudžetinių ir viešųjų įstaigų teikiamas atlygintinas paslaugas bei keleivių vežimą vietiniais maršrutais, taip pat įstatymų numatyta tvarka nustato centralizuotai tiekiamos šilumos, šalto ir karšto vandens kainas, nustato vietines rinkliavas bei kitas įmokas;

17) Vyriausybės įgalios institucijos nustatyta tvarka, laikydamosios įstatymų nustatytų skolinimosi limitų, priima sprendimus dėl naudojimosi bankų kreditais, paskolų ėmimo ir teikimo, garantijų suteikimo ir laidavimo kreditoriams už savivaldybės kontroliuojamų įmonių imamas paskolas;

18) priima sprendimus teikti mokesčių, rinkliavų ir kitas įstatymų nustatytas lengvatas savivaldybės biudžeto sąskaita. Nustato subsidijų ir kompensacijų skyrimo naujas darbo vietas steigiančioms visų rūšių įmonėms tvarką, atitinkamai keičia savivaldybės biudžetą tais atvejais, kai lėšų nebuvo numatyta;

19) tvirtina savivaldybės socialinės ir ekonominės plėtros programas;

20) deleguoja tarybos narius į įstatymų nustatytas regionines tarybas bei komisijas ir suteikia jiems įgaliojimus;

21) priima sprendimus dėl disponavimo savivaldybei nuosavybės teise priklausančiu turto, nustato šio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo tvarką, išskyrus atvejus, kai ji nustatyta įstatymų;

22) priima sprendimus dėl savivaldybei priskirtos valstybinės žemės ir kito valstybės turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo patikėjimo teise;

23) priima sprendimus dėl biudžetinių įstaigų, savivaldybės įmonių steigimo, dėl viešųjų įstaigų bei akcinių bendrovių steigimo ar dalyvavimo jas steigiant, dalies steigėjo funkcijų perdavimo kitoms savivaldybės institucijoms, dėl šių įstaigų ir įmonių reorganizavimo ir likvidavimo arba dalyvavimo jas reorganizuojant ir likviduojant;

24) priima sprendimus dėl bendrų su kitomis savivaldybėmis įmonių steigimo;

25) įstatymų nustatyta tvarka tvirtina teritorijų planavimo dokumentus. Specialiuosius ir detaliuosius planus gali pavesti tvirtinti valdybai;

26) Saugomų teritorijų įstatymo nustatyta tvarka steigia savivaldybės saugomas teritorijas, skelbia savivaldybės saugomus vietinės reikšmės gamtos bei kultūros paveldo objektus, priima sprendimus aplinkos apsaugos būklei gerinti;

27) teikia siūlymus dėl savivaldybės teritorijos ribų keitimo, savivaldybės pavadinimo suteikimo ir keitimo, gyvenamųjų vietovių sudarymo, jų pavadinimų, teritorijų ribų nustatymo ir keitimo, taip pat suteikia ir keičia gatvių, aikščių, pastatų, statinių ir kitų savivaldybei nuosavybės teise priklausančių objektų pavadinimus;

28) tvirtina želdinių apsaugos, miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių tvarkymo, sanitarijos ir higienos, atliekų tvarkymo, gyvūnų laikymo, prekybos turgavietėse ir kitas taisykles;

29) teikia siūlymus nustatyta tvarka tvirtinti savivaldybės gyvenamųjų vietovių herbus, tvirtina kitus savivaldybės simbolius ir jų naudojimo

tvarką; nustatyta tvarka gali už nuopelnus suteikti savivaldybės (jos centro ar kitos gyvenamosios vietovės) piliečio garbės vardą;

30) savivaldybės tarybos veiklos reglamento nustatyta tvarka išklauso savivaldybės tarybai atskaitingų institucijų atskaitas bei mero, savivaldybės administratoriaus, savivaldybės kontrolieriaus, biudžetinių ir viešųjų įstaigų, įmonių ir organizacijų vadovų atsakymus į tarybos narių paklausimus ir priima dėl jų sprendimus;

31) teikia valstybės institucijoms pasiūlymus dėl savivaldybės teritorijoje esančių jų padalinių veiklos, prireikus savivaldybės tarybos veiklos reglamento nustatyta tvarka išklauso šių padalinių vadovus;

32) priima sprendimus dėl savivaldybės valdomo išlikusio nekilnojamojo turto nuosavybės teisių atkūrimo religinėms bendrijoms ir bendruomenėms;

33) priima sprendimus dėl kompensacijų tam tikroms vartotojų grupėms mokėjimo už perkamą kurą, elektros ir šilumos energiją, karštą vandenį bei gamtines dujas;

34) priima sprendimus dėl koncesijų naudotis savivaldybės objektais suteikimo tikslingumo ir atlyginimo dydžio nustatymo;

35) priima sprendimus dėl specializuotų (tikslinių) fondų sudarymo;

36) nustato savivaldybės vardu gautos labdaros skirstymo tvarką;

37) gali priimti sprendimą atlikti savivaldybės įstaigų ar savivaldybės kontroliuojamų įmonių tam tikros veiklos nepriklausomą auditą;

38) tvirtina sutarčių pasirašymo tvarką ir nustato, kokios sutartys negali būti sudaromos be išankstinio savivaldybės tarybos pritarimo;

39) priima sprendimą išieškoti iš valdybos narių (mero) žalą, atsiradusią dėl jų (jo) tyčinių neteisėtų sprendimų, pareigų neatlikimo ar šiuurkštaus aplaidumo atliekant pareigas, kai savivaldybės viešojo administravimo subjektai teismo sprendimu turėjo atlyginti žalą, jeigu žala ne didesnė nei jų (jo) paskutinių šešių mėnesių vidutinio darbo užmokesčio dydis;

40) priima sprendimus dėl jungimosi į savivaldybių sąjungas, dėl bendradarbiavimo su užsienio šalių savivaldybėmis ar prisijungimo prie tarptautinių savivaldos organizacijų.

1.3.2. Valdyba

Taryba savo įgaliojimų laikui iš tarybos narių sudaro kolegialią vykdomąją instituciją – valdybą – ir nustato jos narių skaičių. Valdybos nariai pagal pareigas yra meras ir mero pavaduotojas (pavaduotojai). Kitų (neetatinių) valdybos narių kandidatūras iš tarybos narių savivaldybės tarybai tvirtinti teikia meras. Valdybos nariais negali būti Kontrolės komiteto pirmininkas, jo pavaduotojas ir Kontrolės komiteto nariai. Valdybos na-

rių tvirtinimo ir valdybos nario statuso praradimo procedūrą nustato savivaldybės tarybos veiklos reglamentas.

Valdyba savo veiklą organizuoja per posėdžius. Valdybos posėdžio darbotvarkę sudaro meras. Ji gali būti papildyta ar pakeista valdybos sprendimu, pasiūlius valdybos nariams, savivaldybės kontrolieriui ar apskrities viršininkui.

Valdybos posėdis yra teisėtas, jeigu jame dalyvauja ne mažiau kaip 2/3 visų jos narių. Valdybos sprendimai priimami posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma. Valdybos sprendimai įsigalioja juos pasirašius. Valdybos sprendimai, kuriuose nustatomos, keičiamos ar pripažįstamos netekusiomis galios teisės normos, įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo spaudoje, jeigu pačiuose sprendimuose nenustatyta vėlesnė jų įsigaliojimo data. Valdybos sprendimus pasirašo meras. Valdybos sprendimus tarybos savarankiškosios kompetencijos klausimais privalo pasirašyti meras. Meras turi teisę nepasirašyti valdybos sprendimų, susijusių su valstybės deleguotomis funkcijomis, jeigu jie prieštarauja įstatymams. Piliečių ir organizacijų teises pažeidžiantys mero veiksmai dėl sprendimo nepasirašymo gali būti skundžiami teisme.

Taryba gali 1/3 tarybos narių iniciatyva pareikšti nepasitikėjimą visa valdyba arba atskiru valdybos nariu, jeigu už tai balsuoja nustatyto viso tarybos narių skaičiaus dauguma. Kai pareiškiamas nepasitikėjimas, valdyba ar atskiras jos narys privalo iš pareigų atsistatydinti. Jeigu sprendimas nepasitikėjimui pareikšti nepriimamas, tai šį klausimą svarstyti galima tik po pusės metų.

Valdybos įgaliojimai pratęsimi ir po tarybos narių rinkimų iki naujos valdybos sudarymo.

Valdyba, vykdydama savo įgaliojimus:

1) organizuoja savivaldybės biudžeto projekto rengimą, teikia jį ir biudžeto įvykdymo apyskaitą tvirtinti savivaldybės tarybai;

2) priima sprendimus dėl savivaldybės teritorijos raidos analizės, bendrųjų ilgalaikių socialinių, kultūrinių, ūkinių, investicinių, demografinių, nusikaltimų kontrolės ir prevencijos, ekologinių, sveikatos ir kitų programų projektų rengimo;

3) priima sprendimus dėl valstybės socialinių ir ekonominių programų tikslinių lėšų ir kitų valstybės fondų lėšų paskirstymo savivaldybės biudžetinėms įstaigoms;

4) vadovaudamasi įstatymais ir Vyriausybės nutarimais priima sprendimus dėl savivaldybės gyvenamųjų patalpų nuomos mokesčio dydžio;

5) nagrinėja piliečių prašymus atkurti nuosavybės teises į gyvenamuosius namus, jų dalį, butus, ūkinės ir komercinės paskirties pastatus;

6) priima sprendimus dėl kompensacijų mokėjimo už valstybės išperkamus gražintinus pastatus ar jų dalį ir kitus statinius;

7) savivaldybės tarybos nustatyta tvarka skirsto gautą labdarą, jeigu labdaros davėjas nenurodė konkretaus labdaros gavėjo;

8) priima savivaldybės gyventojams privalomus sprendimus sanitarijos, visuomenės sveikatos bei aplinkos apsaugos klausimais ir skelbia juos spaudoje;

9) atlieka įstatymų nustatytas teritorijų planavimo funkcijas, savivaldybės tarybos pavedimu tvirtina specialiuosius ir detaliuosius planus;

10) vadovaudamasi atitinkamais savivaldybės biudžeto straipsniais priima sprendimus dėl socialinės ir gamybinės infrastruktūros objektų projektavimo ir statybos, paveda savivaldybės administracijai atlikti šių darbų užsakovo funkcijas, nustato šių objektų eksploataavimo tvarką;

11) pagal patvirtintą biudžetą priima sprendimus dėl socialinio būsto fondo formavimo (statybos, pirkimo ir t.t.) bei būsto suteikimo;

12) priima sprendimus dėl piliečių, turinčių teisę į valstybės paramą gyvenamajam būstui įsigyti, eilių sudarymo bei tvarkymo ir dėl savivaldybės gyvenamųjų patalpų nuomos savivaldybės tarybos patvirtinta tvarka;

13) teikia savivaldybės tarybai pasiūlymus steigti įmones ir iš savivaldybės biudžeto išlaikomas įstaigas, jas reorganizuoti ir likviduoti;

14) savivaldybės tarybos nustatyta tvarka priskiria savivaldybės kontroliuojamoms įmonėms bei įstaigoms valdyti patikėjimo teise savivaldybės nekilnojamąjį turtą, prireikus perduoda šį turtą iš vienu savivaldybės įstaigų bei įmonių kitoms;

15) mero siūlymu ir atsižvelgdama į įstatymų patvirtintą sąrašą sprendžia politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojų pareigybių steigimo klausimą, nustato jų skaičių;

16) nustato savivaldybės tarnautojų skaičių ir atlieka kitas personalo valdymo funkcijas, priskirtas valdybai pagal Valstybės tarnybos įstatymą;

17) ne rečiau kaip kartą per metus arba prireikus atsiskaito už savo veiklą savivaldybės tarybai.

Valdybos darbo tvarką reglamentuoja savivaldybės tarybos veiklos reglamentas.

1.3.3. Meras

Meras yra vykdomoji savivaldos institucija. Jis atstovauja savivaldybei, numato tarybos posėdžių darbotvarkes, šaukia tarybos posėdžius ir jiems pirmininkauja, koordinuoja tarybos komitetų ir komisijų veiklą, pasirašo tarybos sprendimus ir posėdžių protokolus. Meras kartu su pavaduotoju organizuoja tarybos sprendimų įgyvendinimą. Mero darbą reglamentuoja tarybos patvirtinti nuostatai.

Vykdydamas savo įgaliojimus, meras:

1) nustato ir sudaro savivaldybės tarybos bei valdybos posėdžių darbotvarkes bei teikia sprendimų projektus, šaukia savivaldybės tarybos posėdžius ir jiems pirmininkauja, koordinuoja savivaldybės tarybos komitetų ir komisijų veiklą, pasirašo savivaldybės tarybos, valdybos sprendimus ir posėdžių, kuriems pirmininkavo, protokolus;

2) atstovauja pats arba įgalioja kitus asmenis atstovauti savivaldybei teisme, bendradarbiaujant su kitomis savivaldybėmis, valstybės ar užsienio valstybių institucijomis, kitais juridiniais ir fiziniais asmenimis;

3) atstovauja savivaldybei Regiono plėtros taryboje ir turi sprendžia-mojo balso teisę sudarant ir įgyvendinant regiono plėtros programą;

4) siūlo savivaldybės tarybai mero pavaduotojo (pavaduotojų), valdybos narių ir komisijų pirmininkų kandidatūras, taip pat gali siūlyti atleisti juos iš pareigų;

5) atsižvelgdamas į savivaldybės administratoriaus teikimą, tvirtina savivaldybės administracijos padalinių nuostatus, padalinių etatus, neviršydamas darbo užmokesčiui skirtų lėšų ir valdybos nustatyto savivaldybės administracijos tarnautojų skaičiaus;

6) administruoja savivaldybės asignavimus arba įgalioja tai daryti savivaldybės administratorių;

7) per savivaldybės administratorių vadovauja savivaldybės administracijos struktūriniais ir struktūriniais teritoriniais padaliniais;

8) Valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka skiria ir atleidžia tu-rimus politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojus;

9) kartu su atitinkamomis valstybės institucijomis ir įstaigomis rengia bei įgyvendina prevencines priemones ir gelbsti gyventojus įvykusių ka-tastrofų, stichinių nelaimių, epidemijų, užkrečiamųjų ligų atvejais, likvi-duoja jų padarinius, rūpinasi nusikaltimų kontrolės ir prevencijos pro-gramų įgyvendinimu bei aplinkos būkle savivaldybės teritorijoje;

10) gavęs savivaldybės tarybos pritarimą, sudaro savivaldybės bendra-darbiavimo su valstybės institucijomis, kitomis savivaldybėmis bei užsie-nio institucijomis sutartis;

11) rūpinasi viešąja tvarka ir gyventojų rimtimi;

12) organizuoja migracijos procesų tyrimą ir analizę, kartu su teritori-nėmis darbo biržomis rūpinasi gyventojų užimtumu, jų kvalifikacijos kė-limu ir perkvalifikavimu bei viešųjų darbų organizavimu;

13) atsako už valstybinės kalbos vartojimo kontrolę;

14) įstatymų nustatyta tvarka išduoda statinių projektavimo sąlygų są-vadus, organizuoja statinių projektų derinimą ir išduoda leidimus statyti, rekonstruoti, remontuoti ar griauti statinius arba nustatyta tvarka įgalioja tai daryti savivaldybės administratorių ar kitą savivaldybės administraci-jos tarnautoją;

15) organizuoja pirminę asmens ir visuomenės sveikatos priežiūrą, ligonių, invalidų ir senelių slaugą ir rūpybą, išduoda rekomendacijas pirminės sveikatos priežiūros įstaigoms dėl farmacinės veiklos;

16) sudaro ir tvirtina naujokų šaukimo ir šauktinių medicinos ekspertizės komisijas;

17) organizuoja vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų bendrąjį lavinimą, ikimokyklinį vaikų ugdymą, vaikų ir jaunimo papildomą ugdymą;

18) organizuoja socialinių paslaugų ir kitos socialinės paramos teikimą, atsako už neįgalių gyventojų (invalidų, visiškos negalios invalidų) socialinę integraciją;

19) rūpinasi gyventojų bendrosios kultūros ugdymu, etnokultūros puoselėjimu, nekilnojamųjų kultūros vertybių apsauga;

20) atlieka įstatymų jam priskirtas funkcijas ir įgaliojimus;

21) ne rečiau kaip kartą per metus atsiskaito rinkėjams už savivaldybės tarybos ir valdybos veiklą.

Vykdydamas šiuos ir kitus įstatymų numatytus įgaliojimus, meras priima potvarkius. Savo įgaliojimų laikui meras gali turėti sekretorių ir patarėjus.

Meras netenka savo įgaliojimų, jeigu:

1) 1/3 tarybos narių iniciatyva pasiūloma ir už tai balsuoja nustatyto viso tarybos narių skaičiaus dauguma;

2) įsigalioja teismo nuosprendis dėl jo padarytų nusikaltimų;

3) jis neatsisako kito darbo ar pareigų pagal šio straipsnio dešimtąją dalį;

4) savivaldybės teritorijoje laikinai įvedamas tiesioginis valdymas.

Jeigu sprendimas atleisti merą taryboje nepriimamas, tai ši klausimą svarstyti galima tik po pusės metų, išskyrus tuos atvejus, kai paaiškėja anksčiau išvardytos keturios aplinkybės.

Mero pavaduotojas atlieka savivaldybės tarybos nustatytas funkcijas ir mero pavedimus. Kai meras negali eiti pareigų, mero pavaduotojas atlieka visas jo pareigas. Mero veiklą ir jo pavadavimo procedūrą reglamentuoja savivaldybės tarybos veiklos reglamentas. Meras, mero pavaduotojas negali eiti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti jokiose kitoje valstybinėse ar privačiose įmonėse ir gauti papildomai jokio kito atlyginimo, išskyrus atlyginimą už kūrybinę veiklą.

Merui, mero pavaduotojui įgaliojimai pratęsiami ir po naujų rinkimų iki reikalų perdavimo naujai išrinktam merui, mero pavaduotojui arba Vyriausybės įgaliotiniui, kai savivaldybės teritorijoje laikinai įvedamas tiesioginis valdymas.

Atstovaujamoji ir vykdomoji savivaldos institucijos veikia savarankiškai įstatymų ir savivaldybės veiklos reglamento nustatytų įgaliojimų ribose. Šių institucijų suformavimas priklauso nuo vietos gyventojų (rinkėjų)

valios. Tuo tarpu kontrolės institucija yra formuojama kitu būdu, ir jos įgaliojimų laikas skiriasi nuo tarybos, mero ir valdybos kadencijos.

1.3.4. Savivaldybės kontrolės institucija

Savivaldybės kontrolierius yra savivaldybės kontrolės institucija, tiesiogiai kontroliuojanti savivaldybės biudžeto naudojimą bei atliekanti vidaus audito funkcijas savivaldybėje. Ši institucija atskaitinga savivaldybės tarybai ir nesusijusi su savivaldybės tarybos įgaliojimų pabaiga. Savivaldybės kontrolės institucijos funkcijoms įgyvendinti savivaldybės kontrolieriaus teikimu savivaldybės taryba gali steigti (kaip savivaldybės gyventojų skaičius viršija 30 tūkstančių gyventojų, *privalo* steigti) savivaldybės kontrolieriaus tarnybą. Jai vadovauja savivaldybės kontrolierius. Savivaldybės kontrolierius, taip pat savivaldybės kontrolieriaus tarnybos tarnautojai negali būti savivaldybės, kurioje jie dirba, tarybos nariais.

Savivaldybės kontrolierius skiriamas į pareigas Valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka atviro konkurso būdu penkeriems metams. Pasibaigus kadencijai, savivaldybės kontrolierius gali pakartotinai dalyvauti konkurse į tas pačias pareigas naujam terminui. Kadencijų skaičius tam pačiam asmeniui neribojamas. Savivaldybės kontrolierius privalo turėti aukštąjį išsilavinimą ir ne mažesnę kaip trejų metų darbo stažą finansų, ekonomikos, kontrolės arba viešojo administravimo srityse. Savivaldybės kontrolierius gali būti savivaldybės tarybos sprendimu atleistas iš pareigų iki kadencijos pabaigos Valstybės tarnybos įstatymo numatytais pagrindais.

Pretendentų į savivaldybės kontrolieriaus pareigas atrankos komisija, į kurią savo atstovą deleguoja Finansų ministerija, tvirtina savivaldybės taryba. Priėmimo į savivaldybės kontrolieriaus pareigas konkursą teisės aktų nustatyta tvarka organizuoja meras arba savivaldybės tarybos įgaliojtas kitas asmuo, o sprendimą dėl savivaldybės kontrolieriaus paskyrimo į pareigas priima savivaldybės taryba. Savivaldybės taryba gali nepripažinti konkurso rezultatų, jeigu konkursas vyko pažeidžiant teisės aktų nustatytą tvarką. Tokiu atveju konkursas organizuojamas iš naujo.

Savivaldybės kontrolieriaus ir savivaldybės kontrolieriaus tarnyba veikia pagal savivaldybės tarybos patvirtintus nuostatus. Be to, taryba nustato savivaldybės kontrolieriaus tarnybos (jeigu ji steigiama) darbo užmokesčio fondą ir, vadovaudamasi įstatymų nustatytais koeficientais, tvirtina savivaldybės kontrolieriaus atlyginimą.

Savivaldybės kontrolieriaus, taip pat savivaldybės kontrolieriaus tarnybos (jeigu ji steigiama) finansinį, ūkinį bei materialinį aptarnavimą atlieka savivaldybės administracija. Savivaldybės kontrolierius (savivaldybės kontrolieriaus tarnyba) turi savo antspaūdą.

Savivaldybės kontrolierius (savivaldybės kontrolieriaus tarnyba) prižiūri, ar teisėtai, tikslingai ir efektyviai naudojamos savivaldybės biudžeto lėšos, kitas savivaldybės turtas ir savivaldybei perduotas valstybės turtas.

Savivaldybės kontrolierius:

1) tvirtina savivaldybės kontrolieriaus tarnybos (jeigu ji steigiama) pareigybų sąrašą, Valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka priima į tarnybą ir atleidžia iš jos tarnautojus, atlieka kitas Valstybės tarnybos įstatymo jam kaip įstaigos vadovui priskirtas funkcijas;

2) organizuoja savivaldybės tarybos patvirtinto metinio savivaldybės kontrolės tarnybos patikrinimų plano vykdymą;

3) savo iniciatyva, savivaldybės tarybos ar mero rašytiniu pavedimu atlieka arba organizuoja tikslinius patikrinimus bei revizijas savivaldybės administracijoje (struktūriniuose ir struktūriniuose teritoriniuose padalinuose), savivaldybės biudžetinėse ir viešosiose įstaigose bei savivaldybės kontroliuojamose įmonėse;

4) valstybės kontrolieriaus, jo pavaduotojų arba Valstybės kontrolės skyrių vadovų prašymu dalyvauja arba paveda tarnybos tarnautojams dalyvauti Valstybės kontrolės organizuojamuose tiksliniuose patikrinimuose bei revizijose savivaldybės institucijose ir įstaigose bei savivaldybės kontroliuojamose įmonėse;

5) nustato tarnybos tarnautojų užduotis ir jų atlikimo metodus;

6) teikia savivaldybės administratoriui bei tikrinamų įstaigų ir įmonių vadovams išvadas bei pasiūlymus dėl patikrinimų metu konstatuotų trūkumų pašalinimo ir reikalauja iš jų informacijos apie pasiūlymų vykdymą;

7) tikrinimų išvadas teikia savivaldybės tarybos Kontrolės komitetui ir merui, o išvadas dėl savivaldybės biudžeto vykdymo, dėl kitų savivaldybės lėšų ir turto naudojimo – ir savivaldybės tarybai;

8) yra atsakingas už savivaldybės finansinių išteklių bei turto naudojimo patikrinimus arba jų organizavimą;

9) patikrinimo metu nustatęs nusikaltimo požymių, medžiagą perduoda teisėsaugos institucijoms;

10) priima sprendimus dėl savivaldybės kontrolieriaus tarnybos gautų gyventojų skundų ar pareiškimų nagrinėjimo;

11) pagal Seimo kontrolierių prašymus teikia jiems reikalingą informaciją;

12) pagal kompetenciją leidžia įsakymus;

13) kiekvienais metais iki savivaldybės biudžeto patvirtinimo pateikia savivaldybės tarybai veiklos ataskaitą, o kai savivaldybės taryba ar Kontrolės komitetas reikalauja, – teikia prašomą informaciją nustatytais terminais;

14) ne rečiau kaip 2 kartus per metus teikia Finansų ministerijai (jos nustatytais terminais ir tvarka) informaciją apie Europos Sąjungos struk-

tūrinių fondų bei kitų lėšų, skiriamų iš Europos Sąjungos, naudojimą savivaldybėje.

Savivaldybės kontrolieriaus tarnybos (jeigu ji steigiama) tarnautojai:

1) kontrolieriaus pavedimu atlieka planinius ir tikslinius patikrinimus bei revizijas savivaldybės administracijoje, jos padalinuose, savivaldybės biudžetinėse ir viešosiose įstaigose bei savivaldybės kontroliuojamose įmonėse;

2) tikrina savivaldybės biudžeto lėšų naudojimo teisėtumą visose, nepaisant jų statuso, įstaigose, įmonėse bei organizacijose, kurioms tos lėšos skirtos;

3) pagal kompetenciją Viešojo administravimo įstatymo nustatyta tvarka nagrinėja gyventojų skundus ir pareiškimus. Anoniminiai skundai ar pareiškimai nagrinėjami, jeigu taip nusprendžia savivaldybės kontrolierius;

4) Administracinių teisės pažeidimų kodekso nustatytais atvejais surašo administracinių teisės pažeidimų protokolus ir juos teikia nagrinėti įstatymų nustatyta tvarka savivaldybės Administracinei komisijai.

1.3.5. Savivaldybės viešojo administravimo įstaigos

Savivaldybės administracija yra savivaldybės įstaiga, kurią sudaro struktūriniai, struktūriniai teritoriniai padaliniai – seniūnijos – ir į struktūrinius padalinius neįeinantys viešojo administravimo bei paslaugų valstybės tarnautojai (išskyrus politinio (asmeninio) pasitikėjimo tarnautojus). Savivaldybės administracijos struktūrą, jos veiklos nuostatus ir darbo užmokesčio fondą mero teikimu tvirtina arba keičia savivaldybės taryba, o etatus, didžiausią leistiną darbuotojų skaičių savivaldybės administratoriaus teikimu tvirtina valdyba. Savivaldybės administracijos įgaliojimai nesulieja su savivaldybės tarybos įgaliojimų pabaiga.

Savivaldybės administratorius yra savivaldybės administracijos vadovas – karjeros valstybės tarnautojas, atsakingas ir atskaitingas savivaldybės merui. Savivaldybės administratoriaus skyrimo ir atleidimo tvarką nustato Valstybės tarnybos įstatymas. Savivaldybės tarnautojų teisinius santykius reglamentuoja Valstybės tarnybos įstatymas. Savivaldybės administracijos karjeros ir paslaugų valstybės tarnautojai atskaitingi savivaldybės administratoriui, o politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojai – merui. Savivaldybės administracijos tarnautojai negali būti savivaldybės, kurioje jie dirba, tarybos nariais.

Savivaldybės administracija:

1) savivaldybės teritorijoje organizuoja ir kontroliuoja savivaldybės institucijų sprendimų įgyvendinimą arba pati juos įgyvendina;

2) įgyvendina įstatymus ir Vyriausybės nutarimus, nereikalaujančius savivaldybės institucijų sprendimų;

3) įstatymų nustatyta tvarka organizuoja savivaldybės biudžeto pajamų ir išlaidų bei kitų piniginių išteklių buhalterinės apskaitos tvarkymą, organizuoja ir kontroliuoja savivaldybės turto valdymą ir naudojimą;

4) administruoja viešųjų paslaugų teikimą;

5) rengia savivaldybės institucijų sprendimų ir potvarkių projektus;

6) techniškai aptarnauja merą, kitas savivaldybės institucijas ir tarybos narius, kai šie vykdo savo įgaliojimus.

Savivaldybės administratorius:

1) atsako už vidaus administravimą savivaldybės administracijoje;

2) administruoja asignavimus, tarybos skirtus savivaldybės administracijai;

3) atsako už savivaldybės biudžeto vykdymą ir savivaldybės ūkinę bei finansinę veiklą;

4) organizuoja savivaldybės administracijos darbą;

5) padeda merui rengti savivaldybės institucijų posėdžius, juose dalyvauja ir, kai posėdžio pirmininkas leidžia, gali pasisakyti, rūpinasi, kad būtų rašomi ir saugomi posėdžių protokolai, nustatyta tvarka skelbiami ir išsiuntinėjami savivaldybės institucijų sprendimai, mero potvarkiai;

6) atsako už savivaldybės tarybos, valdybos sprendimų ir mero potvarkių įgyvendinimą;

7) Valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka skiria ir atleidžia valstybės viešojo administravimo ir paslaugų tarnautojus ir viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų vadovus, koordinuoja ir kontroliuoja jų darbą, atlieka kitas Valstybės tarnybos įstatymo jam priskirtas personalo valdymo funkcijas;

8) organizuoja savivaldybės viešojo administravimo institucijų tarnautojų mokymą bei tobulinimąsi;

9) pagal įgaliojimus savivaldybės reikalais gali kreiptis į valstybinio administravimo subjektus, leisti įsakymus, privalomus savivaldybės administracijos struktūriniams bei struktūriniams teritoriniams padaliniais ir į struktūrinius padalinius neįeinantiems viešojo administravimo bei paslaugų valstybės tarnautojams.

Kai savivaldybės teritorijoje laikinai įvedamas tiesioginis valdymas, savivaldybės administratorius yra pavaldus ir atskaitingas Vyriausybės įgaliotiniui.

Seniūnija yra savivaldybės administracijos struktūrinis teritorinis padalinys, veikiantis tam tikroje savivaldybės teritorijos dalyje. Seniūnijos aptarnaujamos teritorijos ribas savo sprendimu nustato savivaldybės taryba. Seniūnijų skaičių taip pat nustato savivaldybės taryba. Seniūnijai vadovauja seniūnas. Jį konkurso būdu (palanki gyventojų nuomonė lai-

koma kandidato privalumu) skiria ir atleidžia savivaldybės administratorius, vadovaudamasis Valstybės tarnybos įstatymu.

Seniūnijoje iš gyvenamųjų vietovių bendruomenės atstovų gali būti sudaroma patariamoji visuomeniniai pagrindais dirbanti seniūnijos taryba. Jos nuostatus tvirtina meras vadovaudamasis Vyriausybės patvirtintais pavyzdiniais nuostatais.

Seniūnijos veiklą reglamentuoja savivaldybės mero patvirtinti seniūnijos veiklos nuostatai. Seniūnija:

- 1) administruoja jai priskirtų viešųjų paslaugų teikimą;
- 2) prireikus įvertina atskirų šeimų (asmenų) gyvenimo sąlygas ir praneša atitinkamiems savivaldybės administravimo subjektams bei administratoriui dėl socialinės paramos teikimo joms (jiems) reikalingumo;
- 3) gali organizuoti socialinės paramos teikimą ir pašalpų mokėjimą;
- 4) organizuoja seniūnijai priskirtų teritorijų ir kapinių priežiūrą;
- 5) organizuoja viešuosius darbus;
- 6) tvarko namų ūkio knygas kaimo vietovėse;
- 7) neviršydamą įgaliojimų, renka statistinius duomenis ir teikia juos teritorinėms statistikos įstaigoms;
- 8) renka ir nustatyta tvarka teikia savivaldybės administracijos padaliniam duomenis, reikalingus mokyklinio amžiaus (iki 16 metų) vaikų apskaitai;
- 9) išduoda seniūnijai priskirtos teritorijos gyventojams šeimos sudėtį, gyvenamąją vietą ir kitokias faktinę padėtį patvirtinančias pažymas, išskyrus atvejus, kai tai pagal teisės aktus turi būti patvirtinta kitais dokumentais;
- 10) kaimo gyvenamosiose vietovėse – išduoda leidimus laidoti;
- 11) teikia merui ir savivaldybės administratoriui pasiūlymus dėl savivaldybės struktūrinių padalinių tarnautojų ir savivaldybės įstaigų vadovų veiklos seniūnijai priskirtoje teritorijoje tobulinimo, vietinės reikšmės kelių, gyvenviečių gatvių, šaligatvių ir aikščių tvarkymo, vietinio susisiekimo transporto organizavimo, savivaldybei nuosavybės teise priklausančių pastatų ir statinių remonto, paminklų priežiūros, viešųjų paslaugų teikimo gyventojams organizavimo;
- 12) mero pavedimu rengia ir teikia savivaldybės tarybos bei valdybos sprendimų ir mero potvarkių projektus seniūnijos veiklos klausimais, kontroliuoja jų vykdymą;
- 13) šaukia seniūnijai priskirtos teritorijos gyventojų sueigas ir organizuoja gyventojų susitikimus su savivaldybės ir valstybės institucijų pareigūnais;
- 14) apibendrina gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovų pastabas bei pasiūlymus ir teikia juos savivaldybės institucijoms bei savivaldybės administratoriui. Konsultuoja gyvenamųjų vietovių bendruomenių atsto-

vus ir teikia jiems informaciją apie savivaldybės institucijų ir savivaldybės administracijos bei valstybės institucijų veiklą savivaldybės teritorijoje. Seniūnas ar jo įgaliotas asmuo dalyvauja savivaldybės institucijų posėdžiuose, kai svarstomi su seniūnijai priskirtos teritorijos bendruomenės gyvenimu susiję klausimai.

Seniūnas:

- 1) atsako už seniūnijos vidaus vadybą;
- 2) administruoja asignavimus, skirtus seniūnijai;
- 3) kaimo gyvenamųjų vietovių seniūnijose ir miestuose, kuriuose nėra civilinės metrikacijos skyrių bei notaro biurų, registruoja gimimus bei mirtis, įstatymų nustatyta tvarka atlieka notarinius ir kitus veiksmus;
- 4) pagal kompetenciją sudaro sutartis.

Seniūnijos veiklos nuostatuose seniūnijoms gali būti pavestos ir kitos funkcijos, nepriskirtos kitiems savivaldybės administracijos struktūriniam padaliniam seniūnijai priskirtoje teritorijoje.

1.4. Savivaldybių funkcijos

Savivaldybių funkcijos pagal sprendimų priėmimo laisvę skirstomos į:

- 1) savarankiškasias,
- 2) priskirtąsias (ribotai savarankiškas),
- 3) valstybines (perduotas savivaldybėms),
- 4) sutartines – įgyvendinamas sutartimis.

Konkrečiai pateiksime savivaldybių funkcijas pagal sprendimų priėmimo laisvę, kaip numatyta Vietos savivaldos įstatymo 6–9 str.

Savarankiškosios savivaldybių funkcijos atliekamos pagal įstatymų suteiktą kompetenciją, išipareigojimus savo bendruomenei ir jos interesais. Įgyvendindamos šias funkcijas, savivaldybės turi sprendimų iniciatyvos, jų priėmimo bei įgyvendinimo laisvę ir yra atsakingos už šių funkcijų atlikimą. Tai:

- 1) ikimokyklinis vaikų ugdymas;
- 2) vaikų ir jaunimo papildomas ugdymas bei užimtumas, profesinis mokymas;
- 3) suaugusiųjų neformalusis švietimas;
- 4) maitinimo paslaugų teikimas ikimokyklinio ugdymo bei bendrojo lavinimo įstaigose;
- 5) socialinių paslaugų įstaigų steigimas, išlaikymas ir bendradarbiavimas su visuomeninėmis organizacijomis;
- 6) savivaldybės gyventojų sveikatos priežiūros rėmimas iš savivaldybės biudžeto;

7) gyventojų užimtumo, kvalifikacijos įgijimo ir perkvalifikavimo organizavimas, viešųjų bei sezoninių darbų organizavimas;

8) dalyvavimas užtikrinant viešąją tvarką ir gyventojų rimtį (nusikaltimų kontrolės ir prevencijos vietos programų kūrimas ir įgyvendinimas pasitelkiant savivaldybių teritoriją aptarnaujančias policijos įstaigas bei įtraukiant į šią veiklą visuomenines organizacijas ir gyventojus);

9) kūno kultūros ir sporto plėtojimas;

10) turizmo ir gyventojų poilsio organizavimas;

11) savivaldybės saugomų teritorijų steigimas, vietinės reikšmės gamtos bei kultūros paveldo objektų skelbimas savivaldybės saugomais objektais;

12) sąlygų verslo plėtrai sudarymas ir šios veiklos skatinimas;

13) kitos funkcijos, kurios nepriskirtos valstybės institucijoms.

Priskirtosios (ribotai savarankiškos) savivaldybių funkcijos įgyvendinamos pagal įstatymus ir jų pagrindu priimtus kitus teisės aktus. Savivaldybės šias funkcijas atlieka atsižvelgdamos į vietos sąlygas ir aplinkybes. Tai yra:

1) vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų bendrojo lavinimo organizavimas;

2) kaimo bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių, gyvenančių toli nuo mokyklos, nemokamo pavėžėjimo į mokyklas ir į namus organizavimas;

3) vaikų ir jaunimo teisių apsauga, savivaldybės teritorijoje gyvenančių vaikų iki 16 metų mokymosi bendrojo lavinimo ar kitoje švietimo sistemos mokykloje užtikrinimas;

4) socialinių paslaugų ir kitos socialinės paramos teikimas;

5) sąlygų neįgalių gyventojų (invalidų, visiškos negalios invalidų) socialiniam integravimui į bendruomenę sudarymas;

6) savivaldybių sveikatos programų rengimas ir įgyvendinimas;

7) pirminė asmens ir visuomenės sveikatos priežiūra;

8) alkoholio ir tabako reklamos draudimo ir ribojimo laikymosi ant išorinės reklamos priemonių kontrolė;

9) teritorijų planavimas, savivaldybės teritorijos bendrojo plano ir detaliųjų planų sprendinių įgyvendinimas;

10) gyventojų bendrosios kultūros ugdymas ir etnokultūros puoselėjimas (muziejų, teatrų bei kitų kultūros įstaigų steigimas ir jų veiklos priežiūra), savivaldybių viešųjų bibliotekų steigimas ir jų veiklos priežiūra;

11) statybos ir architektūros reikalavimų užtikrinimas;

12) kraštovaizdžio, nekilnojamųjų kultūros vertybių bei savivaldybės įsteigtų saugomų teritorijų tvarkymas ir apsauga;

13) statinių naudojimo priežiūra, leidimų statyti, rekonstruoti, remontuoti ar griauti statinius išdavimas pagal kompetenciją;

- 14) infrastruktūros, socialinės ir ekonominės raidos planavimas, turizmo, būsto, smulkaus ir vidutinio verslo plėtros programų rengimas;
- 15) savivaldybei nuosavybės teise priklausančios žemės ir kito turto valdymas, naudojimas ir disponavimas juo;
- 16) šilumos ir geriamojo vandens tiekimo bei nuotėkų surinkimo ir valymo organizavimas;
- 17) valstybės paramos būstui įsigyti tvarkymas, socialinių būstų suteikimas;
- 18) aplinkos kokybės gerinimas ir apsauga;
- 19) sanitarijos ir higienos taisyklių tvirtinimas ir jų laikymosi kontrolės organizavimas, švaros ir tvarkos viešosiose vietose užtikrinimas;
- 20) komunalinių atliekų tvarkymo sistemų diegimas, antrinių žaliavų surinkimo bei perdirbimo organizavimas ir sąvartynų įrengimas bei eksploatavimas;
- 21) vietinės reikšmės kelių ir gatvių priežiūra, taisymas, tiesimas bei saugaus eismo sąlygų užtikrinimas;
- 22) keleivių vežimo vietiniais maršrutais organizavimas;
- 23) adresų (gatvių, pastatų, statinių ir kitų savivaldybės teritorijoje esančių ir jai nuosavybės teise priklausančių objektų pavadinimų, pastatų bei gyvenamųjų namų ir butų numerių) suteikimas ir keitimas;
- 24) ritualinių paslaugų teikimo užtikrinimas bei kapinių priežiūros organizavimas;
- 25) dalyvavimas formuojant ir įgyvendinant regionų plėtros programas;
- 26) prekybos ir kitų paslaugų teikimo tvarkos turgavietėse bei viešosiose vietose nustatymas;
- 27) leidimų (licencijų) išdavimas įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka.

Valstybinės (perduotos savivaldybėms) funkcijos yra:

- 1) civilinės būklės aktų registravimas;
- 2) įstatymų priskirtų registrų tvarkymas ir duomenų teikimas valstybės registrams;
- 3) civilinės saugos organizavimas;
- 4) savivaldybės priešgaisrinių tarnybų organizavimas;
- 5) dalyvavimas valdant valstybinius parkus;
- 6) kompensacijų (šildymo išlaidų, išlaidų šaltam ir karštam vandeniui, lengvatinio keleivių vežimo ir kt.) skaičiavimas ir mokėjimas;
- 7) mažas pajamas turinčių šeimų vaikų nemokamo maitinimo organizavimas visų tipų bendrojo lavinimo mokyklose;
- 8) socialinių išmokų skaičiavimas ir mokėjimas;
- 9) savivaldybei priskirtos valstybinės žemės ir kito valstybės turto valdymas, naudojimas ir disponavimas juo patikėjimo teise;

10) piliečių prašymų atkurti nuosavybės teises į gyvenamuosius namus, jų dalį, butus, ūkinės ir komercinės paskirties pastatus nagrinėjimas bei sprendimų dėl nuosavybės teisės atkūrimo priėmimas;

11) valstybės garantijų nuomininkams, išsikeliantiems iš savininkams gražintų gyvenamųjų namų ar jų dalies ir butų, vykdymas;

12) dokumentų pilietybei suteikti rengimas;

13) valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolė;

14) savivaldybėms pagal teisės aktus priskirtų archyvinių dokumentų tvarkymas;

15) dalyvavimas atrenkant šauktinius į karo tarnybą;

16) statistikos duomenų teikimas;

17) dalyvavimas rengiant ir įgyvendinant darbo rinkos politikos priemones bei gyventojų užimtumo programas;

18) dalyvavimas organizuojant Respublikos Prezidento, Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimus;

19) dalyvavimas rengiant gyventojų apklausas ir referendumus;

20) dalyvavimas atliekant gyventojų ir būstų bei kitus visuotinius surašymus;

21) kitos įstatymų perduotos funkcijos.

Valstybės funkcijos perduodamos savivaldybėms atsižvelgiant į gyventojų interesus. Šios funkcijos perduodamos vadovaujantis įstatymais ir įgyvendinamos vadovaujantis teisės aktais. Savivaldybės, įgyvendindamos šias funkcijas, turi įstatymų nustatytą sprendimų priėmimo laisvę.

Kaip **sutartinės funkcijas** savivaldybės gali atlikti kitas įstatyme nenumatytas valstybės funkcijas (viešojo administravimo ir viešųjų paslaugų teikimo) pagal su valstybės institucijomis ar įstaigomis sudarytas sutartis. Savivaldybė tokias sutartis gali sudaryti tik tuo atveju, kai savivaldybės taryba pritaria. Sutartys sudaromos ir vykdomos vadovaujantis Civilinio kodekso ir kitų įstatymų nuostatomis. Sutartinės funkcijos paprastai yra trumpalaikės ar sezoninio pobūdžio.

Bendriems tikslams savivaldybė gali sudaryti jungtinės veiklos sutartis arba bendrų viešųjų pirkimų sutartis su valstybės institucijomis ir (arba) kitomis savivaldybėmis.

1.5. Savivaldybių ekonominės veiklos pagrindas

Realizuojant savivaldos funkcijas ir įgyvendinant savivaldą, reikia tam tikrų ekonominės veiklos pagrindų. Šios veiklos pagrindas yra numatytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (121 str.), Vietos savivaldos įstatyme bei Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatyme bei Vietos rinkliavų ir Biudžetinės sandaros įstatymuose.

Savivaldybės ekonominės veiklos pagrindą sudaro savivaldybės nuosavybė. Savivaldybės sudaro ir tvirtina savo biudžetą. Savivaldybių tarybos turi teisę įstatymo numatytose ribose ir tvarka nustatyti vietines rinkliavas, savo biudžeto sąskaita savivaldybių tarybos gali numatyti mokesčių bei rinkliavų lengvatas.

Savivaldybių turtas yra keturių rūšių. Tai:

1) ilgalaikis materialusis:

- savivaldybės pastatai ir statiniai, įrenginiai ir kiti nekilnojamojo turto objektai, nuosavybės teise priklausantys savivaldybei;
- įstatymų nustatyta tvarka savivaldybės nuosavybėn perduoti ne žemės ūkio paskirties žemės sklypai;
- vietinės reikšmės kilnojamosios ir nekilnojamosios kultūros vertybės ir paminklai, nuosavybės teise priklausantys savivaldybei;
- kitas kilnojamas ilgalaikis materialusis turtas.

2) nematerialusis:

- teisė naudotis savivaldybių heraldikos objektais;
- savivaldybės įmonių, įstaigų ir organizacijų vardu gauti patentai ir licencijos, taip pat teisės, atsirandančios iš patentų ir licencijų, sertifikavimo ženklai, techniniai projektiniai dokumentai, informacijos apdorojimo programos ir intelektualinės veiklos rezultatai;
- kitas nematerialusis turtas.

3) finansinis:

- gautos ir nepanaudotos savivaldybės biudžeto pajamos;
- savivaldybėms nuosavybės teise priklausantys vertybiniai popieriai ir turtinės teisės, atsirandančios iš šių vertybinių popierių;
- valdant, naudojant savivaldybės ilgalaikį materialųjį turtą ar disponuojant juo gautos grynosios pajamos, kurios neįskaitytos į savivaldybės biudžetą;
- reikalavimo teisė į savivaldybės išduotas paskolas;
- savivaldybės įmonių kapitalas ir grynasis šių įmonių pelnas.

4) trumpalaikis materialusis:

- savivaldybei nuosavybės teise priklausantis turtas, kurį numatoma sunaudoti ar perduoti per vienerius metus arba kurio išgijimo vertė yra mažesnė už vertę, kurią ilgalaikiam materialiajam turtui nustatė Vyriausybė.

Savivaldybė turtą įgyja:

- 1) perimdama valstybės turto, kuris perduodamas savivaldybės nuosavybėn pagal įstatymus, dalį;
- 2) įstatymų nustatyta tvarka gaudama pajamų iš mokesčių, kitų įmokių ir rinkliavų;
- 3) gaudama pajamų iš savivaldybės turto valdymo ir naudojimo;
- 4) pagal sandorius;

5) pagal testamentą paveldėdama turta;

6) kitais įstatymų nustatytais būdais.

Taip pat patikėjimo teise savivaldybės valdo, disponuoja ir naudoja:

1) valstybės turta, kuris buvo priskirtas savivaldybių reguliavimo sričiai Vyriausybės nutarimais, bet įstatymų nustatyta tvarka neperduotas ar neperimtas savivaldybių nuosavybėn. Jeigu savivaldybė atsisako perimti nuosavybėn jai perduodamą valstybės turta, Vyriausybės nutarimu šis turtas gali būti perduotas patikėjimo teise valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, valstybės įmonėms, įstaigoms ar kitai savivaldybei;

2) valstybės turta, savivaldybėms perduotą Valstybės turto perdavimo savivaldybių nuosavybėn, įstatymu ar Vyriausybės nutarimais, įstatymų deleguotoms savivaldybių funkcijoms atlikti. Savivaldybės šį turta valdo, naudoja ir disponuoja juo tik įstatymų nustatyta tvarka, o jeigu ji nenustatyta, – kiekvienu atveju gavusios Vyriausybės leidimą. Jeigu pasikeičia deleguotos funkcijos ar jų subjektai, Vyriausybės nutarimu šis turtas patikėjimo teise gali būti perduotas valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, valstybės įmonėms, įstaigoms ar kitai savivaldybei.

Savivaldybėms nuosavybės teise priklausantį turta valdo, naudoja ir disponuoja juo savivaldybių tarybos, turto savininko teises įgyvendindamos pagal įstatymus. Kitos savivaldos institucijos, savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos joms patikėjimo teise perduotą savivaldybės turta valdo, naudoja bei disponuoja juo pagal įstatymus ir savivaldybių tarybų sprendimus. Su savivaldybės turta patikėjimo teise valdyti, naudoti ir disponuoti juo įgaliojais asmenimis savivaldybė pasirašo savivaldybės turto perdavimo-priėmimo aktus. Savivaldybės vardu šiuos aktus pasirašo savivaldybės tarybos įgaliojais asmuo. Taip pat taryba teisę valdyti bei eksploatuoti konkrečius savivaldybės nuosavybės objektus gali deleguoti savo suformuotoms institucijoms arba ūkio subjektams.

Likviduojant savivaldybę ar keičiant Lietuvos Respublikos teritorijos administracinio vieneto ribas, kitai savivaldybei priskiriama ta savivaldybės nekilnojamojo turto dalis, kuri yra priskiriamojėje teritorijoje; kitas jos turtas ir skolos paskirstomos savivaldybėms proporcingai iš priskiriamos teritorijos juridinių ir fizinių asmenų surenkamiems mokesčiams į savivaldybės biudžeta.

Savivaldybės finansinius išteklius sudaro savivaldybės biudžetas, nebiudžetinės lėšos. Kiekviena savivaldybė turi savarankišką biudžeta. Savivaldybės biudžetas sudaromas ir tvirtinamas vieneriems metams. Biudžetinėmis metais taryba gali keisti biudžeta ir sudaryti papildomą biudžeta ta pačia tvarka, kuria jis sudaromas ir tvirtinamas. Lietuvos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų santykius reguliuoja Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros ir Lietuvos Respublikos mokesčių įstatymai.

Savivaldybės biudžeto pajamos formuojamos iš pajamų už jos nuosavybei priklausančio turto eksploatavimą, iš jos teritorijoje esančių įmonių, įstaigų ir organizacijų mokamų mokesčių bei kitų pagal Lietuvos Respublikos įstatymus joms priskirtų pajamų šaltinių.

Jeigu savivaldybių biudžetams priskirtų pajamų neužtenka jų socialinėms reikmėms tenkinti, savivaldybių biudžetams gali būti skiriamos subsidijos iš Lietuvos valstybės biudžeto tikslinėms programoms įgyvendinti. Papildomos savivaldybių biudžetų pajamos, gautos vykdant biudžetą, taip pat sutaupytos išlaidos lieka savivaldybėms. Jeigu savivaldybių biudžetų pajamos ar išlaidos dėl Lietuvos valstybės institucijų priimtų aktų keičiasi, pasikeitusios sumos kompensuojamos atitinkamai iš Lietuvos valstybės ar savivaldybės biudžetų. Kompensacijų sumas derina suinteresuotos šalys. Kilus ginčui, galutinį sprendimą priima teismas. Lėšos valstybės deleguotosioms funkcijoms įgyvendinti skiriamos iš Lietuvos valstybės biudžeto.

Savivaldybė gali naudotis bankų kreditais, imti ir teikti paskolas įstatymų nustatyta tvarka.

1.6. Savivaldybių atstovavimas ir santykiai su valstybės institucijomis

Savivaldos institucijos, turėdamos įstatymais garantuotas teises ir realias galias laisvai ir savarankiškai savo atsakomybe tvarkytis, savo veikloje nėra izoliuotos nuo valstybės įstaigų. Savivalda realizuojama per vietos savivaldos renkamasias ir kitas institucijas. Valstybės įstaigos vykdo administracinę savivaldybių priežiūrą, sprendžia su savivalda susijusius klausimus. Savivaldybių tarybos teikia pasiūlymus, kuriuos nagrinėja valstybės institucijos.

Vyriausybė ir jos institucijos sprendimus valstybės teritorijos planavimo klausimais derina su savivaldybėmis ir savivaldybių ribas siūlo keisti atsižvelgdamos į savivaldybių pasiūlymus. Vyriausybė remia savivaldybes rengiant, tobulinant ir perkvalifikuojant savivaldybių tarnautojus. Valstybės institucijose savivaldybės informuojamos ir konsultuojamos visais su savivaldybėmis susijusiais klausimais.

Lietuvos Respublikos savivaldybėms Seime, santykiuose su Respublikos Prezidentu, Vyriausybėje ir tarptautinėse organizacijose atstovauja Respublikinė savivaldybių asociacija. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos savivaldybių asociacijos pagrindinių nuostatų“ priimtas 1995 m. kovo 28 d. Šis įstatymas nustato Lietuvos savivaldybių asociacijos steigimo ir veiklos pagrindines nuostatas. Asociacija atstovauja savo narių – savivaldybių bendriems interesams. Asociacija yra ne pelno organi-

zacija. Jai draudžiama užsiimti komercine veikla. Asociacija turi juridinio asmens teises.

Asociacijos veikla grindžiama narių savanoriškumo, demokratijos ir valdžios decentralizavimo principais. Asociacija veikia vadovaudamasi šiuo įstatymu ir savo įstatais. Asociacijos nare gali būti kiekviena savivaldybės taryba, priėmusi savo sprendimą.

Savivaldybės – asociacijos narės savo atstovus į asociaciją renka tarybos įgaliojimų laikui. Asociacija savo įstatuose nustato šių atstovų asociacijoje įgaliojimų pasibaigimo, atšaukimo prieš terminą bei pakeitimo tvarką.

Asociacija savo renkamas institucijas formuoja iš kandidatų, siūlomų proporcingai visoms savivaldybių tarybų rinkimus laimėjusių partijų gautoms vietoms savivaldybių tarybose, kurios įstoja arba jau yra įstojusios į asociaciją, jei suvažiavimas nenusprendžia kitaip.

Įstatymų ir kitų teisės aktų projektai, susiję su savivaldybių veikla, rengimo ir svarstymo stadijose institucijų nustatyta tvarka derinami su Lietuvos savivaldybių asociacija.

Savivaldybės tarybos, valdybos sprendimai ir mero potvarkiai, neviršijantys jų kompetencijos, yra privalomi visoms savivaldybės teritorijoje esančioms įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, taip pat pareigūnams ir gyventojams. Įstatymų nustatytos savivaldybės teisės negali būti varžomos ar ribojamos, išskyrus atskirai numatytus atvejus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 122 str. skelbia, kad savivaldybių tarybos dėl jų teisių pažeidimo turi teisę kreiptis į teismą. Taip pat savivaldybių tarybų, jų vykdomųjų organų bei jų pareigūnų aktai ar veiksmai, pažeidžiantys piliečių ir organizacijų teises, gali būti skundžiami teisme.

Savivaldybių veiklos atitikimą teisės aktams įstatymų nustatyta tvarka prižiūri Vyriausybės skiriami pareigūnai – Vyriausybės atstovai. Piliečių skundus dėl savivaldybės pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria du Seimo kontrolieriai, kurių įgaliojimus nustato Seimo kontrolierių įstatymas.

1.7. Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinė priežiūra

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 str. 2 ir 3 d. reglamentuoja savivaldybių administracinę priežiūrą. Ar savivaldybės laikosi Konstitucijos ir įstatymų, ar vykdo Vyriausybės sprendimus, prižiūri Vyriausybės skiriami atstovai. Vyriausybės atstovo įgaliojimus ir jų vykdymo tvarką nustato įstatymas – Savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas. Vyriausybė apskričiai skiria vieną Vyriausybės atstovą.

Vyriausybės atstovas turi teisę:

- 1) tikrinimų metu gauti savivaldos institucijų teisės aktų originalus, taip pat šių institucijų vadovų paaiškinimus dėl teisės akto priėmimo tikslų bei aplinkybių, sprendimų įgyvendinimo būdų ir priemonių; kitais atvejais – savivaldos institucijų posėdžių protokolų, priimtų dokumentų kopijas ir kitą aiškinamąją medžiagą;
- 2) dalyvauti savivaldybių tarybų bei valdybų posėdžiuose, išpėti apie svarstomų sprendimų projektuose esančius prieštaravimus įstatymams bei kitiems teisės aktams; jeigu yra tam tikras pagrindas, siūlyti sustabdyti teisės akto priėmimą;
- 3) nagrinėti savivaldos institucijų priimtus teisės aktus, pažeidžiančius įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatas, ir priimti dėl jų sprendimus pagal savo įgaliojimus;
- 4) susipažinti su Seimo ir Vyriausybės dokumentais, kuriuose sprendžiami savivaldybių reikalai;
- 5) dalyvauti Seimo ir Vyriausybės posėdžiuose, valstybės institucijų organizuojamuose renginiuose, kai svarstomi vietos savivaldos ar savivaldybių darbo klausimai.

Vyriausybės atstovas, nusprendęs, kad savivaldybės tarybos ar valdybos sprendimas, mero potvarkis, savivaldybės kontrolieriaus sprendimas, administratoriaus ar seniūno įsakymas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, įstatymams ar kitiems teisės aktams arba kai savivaldos institucijos neįgyvendina įstatymų, nevykdo Vyriausybės sprendimų, savo įgaliojimus įgyvendina viena iš reagavimo formų:

- 1) rašo **motyvuotą teikimą** savivaldos institucijos, kuri priėmė sprendimą, potvarkį ar įsakymą (toliau – teisės aktas), vadovui, siūlydamas tą teisės aktą nedelsiant sustabdyti, svarstyti jo pakeitimo ar panaikinimo klausimą, ir apie tai praneša aukštesniajai savivaldos institucijai (tarybai, valdybai, merui). Apie teikimo svarstymo rezultatus savivaldos institucijos privalo pranešti Vyriausybės atstovui: dėl savivaldybės tarybos sprendimo – per savaitę po artimiausio tarybos posėdžio, dėl savivaldybės valdybos ir nekolegialiai priimtų aktų – per 2 savaites po teikimo gavimo;
- 2) savo **potvarkiu sustabdo** įstatymams prieštaraujančio teisės akto vykdymą, teikia motyvuotą reikalavimą šį teisės aktą priėmusiai institucijai, o pastaroji privalo reikalavimą apsvarstyti artimiausiame posėdyje ir dėl jo priimti sprendimą;
- 3) rašo savivaldybės tarybai, valdybai ar merui **reikalavimą**, kad jie neatidėliodami įgyvendintų įstatymą, vykdytų Vyriausybės nutarimą, ir prašo jo nustatyti laiku raštu pranešti apie reikalavimo įvykdymą.

Sustabdyti savivaldos institucijų teisės aktai negali būti vykdomi, kol ginčas per nustatytą terminą nebus galutinai išspręstas savivaldybėje arba

teisme. Visais atvejais apie Vyriausybės atstovo reikalavimų svarstymo laiką ir vietą turi būti pranešta šiam Vyriausybės atstovui ir aukštesniajai savivaldos institucijai. Jeigu priimto akto panaikinimo klausimą svarsto kolegiali institucija, turinti teisę šį aktą naikinti, Vyriausybės atstovas šios institucijos prašymu pratęsia savo reikalavimo įvykdymo terminą.

Jeigu savivaldybės taryba, valdyba, meras, kitas savivaldybės pareigūnas nevykdo Vyriausybės atstovo reikalavimo įgyvendinti įstatymus, vykdyti Vyriausybės sprendimus, kitus teisės aktus, taip pat jeigu šios institucijos per artimiausią posėdį (meras per penkias darbo dienas) nepanaikina savo ar joms pavaldžių institucijų ar pareigūnų (valdybos, mero, savivaldybės kontrolieriaus, administratoriaus, seniūno) neteisėtų teisės aktų arba priima naują prieštaraujantį įstatymams aktą, Vyriausybės atstovas per 10 dienų apskundžia šiuos aktus ar pareigūnų veiksmus arba neveikimą teismui, o apie Vyriausybės sprendimo nevykdymą praneša Vyriausybei.

Vyriausybės atstovas privalo kiekvieną pusmetį pateikti Vyriausybei, apskrities viršininkui ir prižiūrimoms savivaldybėms informaciją apie tai, kurie savivaldos institucijų priimti teisės aktai buvo neteisėti, kokie pateiktų teikimų ir reikalavimų svarstymo bei ginčų sprendimo teismuose rezultatai.

Lyginamoji konstitucinė teisė skiria du pagrindinius istoriškai susiformavusius savivaldybių veiklos priežiūros ir kontrolės modelius: administracinę priežiūrą ir teisminę kontrolę. Kontinentinės teisės sistemos šalyse susiformavo ir dominuoja administracinė savivaldybių veiklos priežiūra. Vadinasi, savivaldybes prižiūri valstybės vykdomoji valdžia, tam tikros jos institucijos. Laikomasi nuomonės, kad teisminė kontrolė būdinga anglosaksų teisės sistemos šalims. Sąvoka „teisminė kontrolė“ šiuo atveju vartojama sąlygiškai ir reiškia tik pasyviąją kontrolę, t.y. patys teismai savo iniciatyva nieko nekontroliuoja, tačiau jie nagrinėja skundus dėl savivaldos institucijų ar jų pareigūnų priimtų aktų bei veiksmų. Kita vertus, teismai nagrinėja ir savivaldos institucijų skundus, kai valstybės institucijos pažeidžia savivaldybių teises. Būtent tai konstitucinės teisės doktrinoje ir vadinama teismine savivaldybių veiklos kontrole. Įgyvendinant demokratines valstybės valdymo reformas Vakarų Europos šalyse, yra pastebimas savivaldybių veiklos administracinės priežiūros (kontrolės) taikomų poveikio priemonių švelnėjimas bei tendencija administracinę priežiūrą derinti su teismine kontrole.

Būtina pažymėti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat numato galimybę savivaldybių veiklos administracinę priežiūrą derinti su teismine kontrole. Būtent be savivaldybių veiklos administracinės priežiūros, nustatytos Konstitucijos 123 str. 2 ir 3 d., Konstitucijos 124 str. įtvirtina ir teisminę savivaldybių institucijų bei jų pareigūnų veiklos kont-

rolę (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybės valdymo tarnybos „A“ lygio valdininkų pareigybių sąrašo papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“).

1.8. Laikinas tiesioginis savivaldybių valdymas

Savivaldybės teritorijoje laikinai, bet ne ilgiau kaip iki kadencijos pabaigos, Seimo sprendimu gali būti įvestas tiesioginis valdymas. Įvedus tiesioginį valdymą, savivaldybės taryba ir jos suformuotos vykdomosios institucijos netenka savo įgaliojimų. Laikinojo tiesioginio valdymo įvedimo pagrindus numato Miestų ir rajonų laikinojo tiesioginio valdymo įstatymas.

Tiesioginis valdymas gali būti įvedamas, jeigu:

- 1) savivaldos institucijos savo veiksmais kėsina į valstybės teritorijos vientisumą bei konstitucinę santvarką;
- 2) teismai nustato, kad taryba nesilaiko Lietuvos Respublikos Konstitucijos, pažeidinėja įstatymus;
- 3) taryba neišsirenka mero per įstatymo nustatytą laiką;
- 4) tarybos posėdžiai šaukiami rečiau kaip vieną kartą per ketvirtį arba taryba pagal šiuos reikalavimus nesusirenka į posėdį 3 kartus iš eilės;
- 5) meras ir taryba nevykdo arba blogai vykdo valstybės deleguotus įgaliojimus ir nesilaiko Vyriausybės įspėjimų;
- 6) kai pakartotiniai savivaldybės tarybos rinkimai pripažįstami negaliojančiais.

Siūlymą laikinai įvesti tiesioginį valdymą Seimui gali pateikti Vyriausybė arba Vyriausioji rinkimų komisija (dėl šeštojo atvejo), o išvadas dėl tokio siūlymo pagrįstumo Seimui teikia Seimo Valdymo reformų ir savivaldybių komitetas. Seimas, priimdamas sprendimą įvesti tiesioginį valdymą, nustato naujų rinkimų į savivaldybės tarybą datą.

Priėmus Lietuvos Respublikos Seimo nutarimą laikinai įvesti Lietuvos Respublikos miesto ar rajono tiesioginį valdymą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė per savaitę paskiria savo įgaliojinių to miesto ar rajono laikinam valdymui bei administravimui. Šio įgaliojinių teikimu Ministras Pirmininkas skiria įgaliojinių pavaduotoją.

Įsrinkus savivaldybės merą, Vyriausybės įgaliojinių ir jo pavaduotojas atitinkamai Vyriausybės nutarimu ar Ministro Pirmininko potvarkiu iš

pareigų atleidžiami. Vyriausybės įgaliotinis vienvaldiškai vykdo visas Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo numatytas tarybos, valdybos ir mero funkcijas bei įgaliojimus. Vykdydamas suteiktus įgaliojimus, Vyriausybės įgaliotinis leidžia potvarkius.

Vyriausybės įgaliotinis gali atleisti iš pareigų buvusios savivaldybės administratorių, administracijos skyrių vadovus bei kitus tarnautojus tik darbo įstatymuose nustatytais pagrindais ir tvarka. Vyriausybės įgaliotinis turi spręsti klausimą dėl savivaldybės kontrolieriaus įgaliojimų pratęsimo tiesioginio valdymo laikotarpiui arba atleisti jį iš pareigų ir paskirti kitą. Buvusios savivaldybės administracija tiesioginio valdymo metu vykdo Vietos savivaldos ir kitų įstatymų nustatytas funkcijas bei įgaliojimus, Vyriausybės įgaliotinio potvarkius. Tačiau Vyriausybės įgaliotinis neturi teisės panaikinti buvusios savivaldybės tarybos ar savivaldybės mero bei valdybos sprendimų. Jeigu reikia, šiuo klausimu jis gali kreiptis į apskrities viršininką, kuris, jo nuomone, neteisėtus buvusių savivaldos institucijų, jų rinktų pareigūnų sprendimus (potvarkius), vadovaudamasis savo teise, gali apskųsti apylinkės teismui.

Vyriausybės įgaliotinio, kaip ir savivaldybės institucijų bei pareigūnų, priimtų sprendimų teisinę priežiūrą atlieka apskrities viršininkas.

2 poskyris

VIETOS VALDYMO ORGANIZAVIMAS

2.1. Vietos valdymo organizavimo problemos

2.2. Apskrities viršininko įgaliojimai įvairiose valdymo srityse:

2.2.1. Apskrities viršininko įgaliojimai švietimo, kultūros ir socialiniais klausimais

2.2.2. Apskrities viršininko įgaliojimai sveikatos priežiūros ir farmacinės veiklos klausimais

2.2.3. Apskrities viršininko įgaliojimai teritorijos planavimo ir paminklotvarkos klausimais

2.2.4. Apskrities viršininko įgaliojimai žemėtvarkos ir žemės ūkio klausimais

2.2.5. Apskrities viršininko įgaliojimai gamtos išteklių naudojimo ir aplinkos apsaugos klausimais

2.3. Apskrities viršininko teisės

2.4. Apskrities viršininko administracija

2.5. Kelios baigiamosios pastabos

2.1. Vietos valdymo organizavimo problemos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 str. numato, jog aukštesniuose administraciniuose vienetuose įstatymo nustatyta tvarka valdymą organizuoja Vyriausybė.

Vietos valdymas yra valstybinio valdymo (t.y. vykdomosios valdžios) funkcijų vykdymas vietose – administraciniuose vienetuose. Vietos valdymo funkcijas paprastai vykdo centrinės valdžios paskirti pareigūnai arba jų suformuotos institucijos, dažniausiai veikiantys centrinės valdžios vardu ar jos paveldimu (įgaliojimu). Yra laikomasi nuomonės, kad vietos valdymas – tai valstybinio valdymo (vykdomosios valdžios) organinė dalis, jo tęsinys vietose. Dažnai tai apibūdinama kaip valdžios dekoncentracija, t.y. centrinės valdžios įgaliojimų perkėlimas į vietas – administracinius vienetus. Daugelyje Europos valstybių vietos valdymas organizuojamas aukštesniuose administraciniuose vienetuose – regionuose, departamentuose, provincijose, prefektūrose ir pan. – suteikiant jiems nemažą savarankiškumą. Tokiuose administraciniuose vienetuose centrinei valdžiai atstovauja vyriausybės (o kai kur – valstybės vadovo) skiriami ir jai tiesiogiai atsakingi pareigūnai: prefektai, gubernatoriai, komisarai ir pan. Šie pareigūnai vietose vadovauja daugumai valstybės įstaigų, vykdo koordinavimo ir kontrolės funkcijas. Toks vietos valdymo organizavimas stambiuose administraciniuose vienetuose, ypač kai yra išplečiamas jų savarankiškumas, paprastai vadinamas regionalizmu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybės valdymo tarnybos „A“ lygio valdininkų pareigybių sąrašo papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”).

Apskrities valdymas yra sudėtinė valstybės valdymo dalis. Apskrities valdymo organizavimą reguliuoja įstatymas. Dabar Lietuvoje yra dešimt apskričių: Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Utenos, Vilniaus. Apskritis yra Lietuvos teritorijos aukštesnysis administracinis vienetas. Jo valdymą per apskrities viršininką, ministerijas bei kitas Vyriausybės institucijas organizuoja Vyriausybė. Apskrities viršininką skiria ir atleidžia Vyriausybė Ministro Pirmininko teikimu. Apskrities viršininkas turi pavaduotoją arba du, jeigu apskrityje yra daugiau kaip 500 tūkst. gyventojų. Apskrities viršininko pavaduotojus skiria ir atleidžia Ministras Pirmininkas apskrities viršininko teikimu. Valstybės valdymo institucijos pagal savo veiklos pobūdį, Lietuvos Respublikos Seimui arba Vyriausybei leidus, gali steigti apskrityje sau pavaldžias institucijas.

džias valdymo įstaigas ir organizacijas. Valstybės valdymo institucijoms pavaldžios valdymo įstaigos ir organizacijos apskrityje veikia pagal šių institucijų patvirtintus nuostatus. Valstybės valdymo institucijos, įsteigtos apskrityje, nėra pavaldžios apskrities viršininkui. Šios įstaigos ir organizacijos privalo pranešti apskrities viršininkui apie savo veiklą apskrityje.

Apskrities viršininkas, įgyvendindamas jam priskirtas funkcijas ir vykdydamas Lietuvos Respublikos įstatymus, Respublikos Prezidento dekretus ir Vyriausybės nutarimus bei kitus teisės aktus, bendradarbiauja su apskrities savivaldos ir valstybės valdymo institucijomis, joms pavaldžiomis valdymo įstaigomis bei organizacijomis.

Vyriausybės institucijos, skirdamos sau pavaldžių valdymo įstaigų ir organizacijų apskrityje vadovus, išklauso apskrities viršininko nuomonę.

Apskrities viršininkas praneša atitinkamai Lietuvos Respublikos Seimui ar Vyriausybei apie valstybės valdymo institucijų padalinių apskrityje veiklą ir sprendimus, jei jie neatitinka Lietuvos Respublikos įstatymų, Vyriausybės nutarimų arba pažeidžia piliečių ar organizacijų teises. Jei ginčijamo sprendimo nepanaikina ar nepakeičia jį priėmęs valstybės valdymo institucijos padalinys ar aukštesnioji valstybės valdymo institucija, galutinį sprendimą priima Vyriausybė.

Apskrities viršininkas leidžia įsakymus ir kitus teisės aktus ir tikrina, kaip jie vykdomi. Apskrities viršininko įsakymai ir kiti teisės aktai, neviršijantys jo kompetencijos, privalomi visiems juridiniams ir fiziniams asmenims. Apskrities viršininkas įgyvendina valstybės politiką socialinio aprūpinimo, švietimo, kultūros, sveikatos priežiūros, teritorijos planavimo, paminklotvarkos, žemės naudojimo ir apsaugos bei žemės ūkio, aplinkos apsaugos ir kitose srityse. Įgaliojimus šiose srityse aptarsime detaliau. Taip pat apskrities viršininkas vykdo apskrityje valstybines ir tarpreigines programas, koordinuoja apskrityje esančių ministerijų ir kitų Vyriausybės institucijų struktūrinių padalinių veiklą, derina savivaldos vykdomųjų institucijų veiklą įgyvendinant regionines programas, numato prioritetines apskrities raidos kryptis ir rengia programas.

Vyriausybė turi teisę panaikinti apskrities viršininko įsakymus ir kitus teisės aktus, jeigu jie neatitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų, kitų Lietuvos Respublikos Seimo priimtų teisės aktų, Respublikos Prezidento dekretų ir Vyriausybės nutarimų bei kitų teisės aktų.

Prie apskrities viršininko sudaroma Apskrities taryba. Į tarybą pagal pareigas įeina apskrities viršininkas, kuris yra ir šios tarybos pirmininkas, apskrities viršininko pavaduotojas (pavaduotojai), apskrityje esančių savivaldybių merai. Taryba svarsto apskrities raidos kryptis, apskrities gyventojų sveikatos problemas ir jų sprendimo būdus, socialinės ekonominės raidos ir aplinkos apsaugos bei sveikatos programas, teritorijos ben-

drojo planavimo dokumentus, sąlygas teritorijos specialiajam planavimui ir apskrities lėšų sąmatos projektus bei kitus klausimus.

Apskritis viršininkas, neviršydamas savo įgaliojimų, nagrinėja fizinių bei juridinių asmenų pareiškimus bei prašymus ir priima dėl jų sprendimus. Viršininko sprendimai gali būti apskūsti įstatymų nustatyta tvarka. Apskritis viršininkas analizuoja apskrities socialinę, ekonominę ir ekologinę būklę bei jos pokyčius ir apie tai praneša gyventojams; registruoja visuomeninių organizacijų, kurių veikla apima daugiau nei vienos savivaldybės teritoriją ir kurių buveinės yra apskrities centre ar kitoje apskrities teritorijoje esančioje miesto ar kaimo gyvenamojoje vietovėje, įstatus. Taip pat jis kontroliuoja saugaus eismo priemonių valstybinių programų įgyvendinimą visoje apskrities teritorijoje, registruoja traktorius, savaeigės važiuokles, traktorines priekabas ir kelių tiesimo mašinas. Apskritis viršininkas organizuoja stichinių nelaimių, avarijų padarinių likvidavimą, paieškos ir gelbėjimo darbus. Jis steigia, reorganizuoja, likviduoja valstybės įmones, valdo apskričių viršininkams perduotų įmonių valstybei priklausančias akcijas, taip pat Vyriausybės įgaliotos institucijos nustatyta tvarka atstovauja valstybei akcinėse bendrovėse ar uždarosiose akcinėse bendrovėse, kuriose valstybei priklausančių akcijų valdytojas yra Valstybės turto fondas ar kita valstybės institucija. Apskritis viršininkas teikia Vyriausybei Apskritis administracinių ginčų komisijos narių kandidatūras, tarp jų – ir pirmininko kandidatūrą bei Regioninės plėtros įstatymo nustatyta tvarka vykdo regionų plėtros institucijos funkcijas.

Detaliau aptarsime apskrities viršininko įgaliojimus įvairiose valdymo srityse.

2.2. Apskritis viršininko įgaliojimai įvairiose valdymo srityse

2.2.1. Apskritis viršininko įgaliojimai švietimo, kultūros ir socialiniais klausimais

Apskritis viršininkas švietimo, kultūros ir socialinių klausimų srityje:

1) įstatymų nustatyta tvarka steigia, reorganizuoja ir likviduoja apskrities valstybines švietimo, išskyrus aukštąsias mokyklas, įstaigas, kultūros, kūno kultūros ir sporto, socialinės paramos ir globos įstaigas bei tarnybas, taip pat specialiųjų socialinių paslaugų institucijas;

2) atsako už 1 punkte nurodytų valstybinių įstaigų funkcionavimą ir jų išlaikymą;

3) prižiūri bendrosios valstybinės švietimo, kultūros ir socialinės politikos vykdymą;

- 4) rengia, koordinuoja ir vykdo apskrities socialines programas ir socialinius projektus;
- 5) kontroliuoja socialinių paslaugų teikimą apskričiai priklausančiose socialinių paslaugų teikimo įstaigose;
- 6) kartu su teritorinėmis darbo biržomis sprendžia gyventojų užimtumo problemas.

2.2.2. Apskrities viršininko įgaliojimai sveikatos priežiūros ir farmacinės veiklos klausimais

Apskrities viršininkas sveikatos priežiūros ir farmacinės veiklos klausimais:

- 1) organizuoja Vyriausybės patvirtintų valstybinių sveikatos strategijų ir sveikatos apsaugos reformos įgyvendinimą apskrityje;
- 2) analizuoja apskrities savivaldybių gyventojų sveikatos būklę, jos pokyčius, juos lemiančius veiksnius ir teikia Vyriausybei ir Sveikatos apsaugos ministerijai su apskrities savivaldybėmis suderintus pasiūlymus dėl apskrities gyventojų sveikatos išsaugojimo, atgavimo ir stiprinimo;
- 3) suderinęs su Sveikatos apsaugos ministerija, steigia, reorganizuoja ir likviduoja apskričių ligonines, taip pat nustatytas ir įrašytas į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintą sąrašą antrinės sveikatos priežiūros specializuotas stacionarines asmens sveikatos priežiūros įstaigas;
- 4) organizuoja valstybinių privalomųjų sveikatos programų įgyvendinimą apskrityje, regioninių visuomenės sveikatos ugdymo ir neinfekcinių ligų bei traumų profilaktikos programų rengimą ir jų įgyvendinimą;
- 5) bendradarbiauja su apskrities savivaldybėmis formuojant savivaldybių bendruomenių sveikatos tarybas ir organizuojant jų veiklą;
- 6) įstatymų nustatyta tvarka ir pagrindais teikia siūlymus Vyriausybei skelbti apskrities teritoriją ar jos dalį pavojaus ar žalos visuomenės sveikatai rajonu;
- 7) turi kitus įstatymų nustatytus įgaliojimus sveikatos priežiūros klausimais.

2.2.3. Apskrities viršininko įgaliojimai teritorijos planavimo ir paminklotvarkos klausimais

Teritorijos planavimo ir paminklosaugos klausimais apskrities viršininkas:

- 1) organizuoja apskrities lygmens teritorijos planavimo dokumentų rengimą, dalyvauja jų derinimo procedūroje;
- 2) kaupia ir tvarko teritorijos planavimo duomenų banką bei teritori-

jos planavimo duomenų registrą, teikia kitokio pobūdžio informaciją duomenų bankams;

3) teikia informaciją, išvadas ir pasiūlymus Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajam ir specialiesiems planams rengti;

4) nustatyta tvarka rengia apskrities ir savivaldybių teritorijų planavimo dokumentų sąlygas;

5) nustatyta tvarka atlieka savivaldybių teritorijų planavimo, statinių projektavimo, statybos, pripažinimo tinkamais naudoti, naudojimo ir griovimo valstybinę priežiūrą, išduoda leidimus statyti, rekonstruoti, remontuoti ar griauti ypatingos svarbos statinius (pagal Vyriausybės įgalios institucijos patvirtintą sąrašą);

6) nustatyta tvarka prižiūri teritorijos planavimą;

7) koordinuoja savivaldybių ir valstybės institucijų veiklą vykdant geodezijos, topografijos, kartografijos ir geoinformatikos darbus, nustatyta tvarka atlieka šių darbų valstybinę priežiūrą;

8) atlieka kultūros vertybių ir paminklų apsaugą, tvarko jų apskaitą ir prižiūri paminklotvarką;

9) atlieka apskričiai priskirtų objektų statybos užsakovo funkcijas.

2.2.4. Apskrities viršininko įgaliojimai žemėtvarkos ir žemės ūkio klausimais

Žemėtvarkos ir žemės ūkio klausimų srityje apskrities viršininkas:

1) tvarko laisvos valstybinės žemės fondą, išskyrus žemę, perduotą valdyti vietos savivaldos institucijoms;

2) įgyvendina žemės reformą;

3) įstatymo nustatyta tvarka nustato žemės servitutus ir atlieka žemės naudojimo valstybinį reguliavimą bei žemės naudojimo valstybinę kontrolę;

4) koordinuoja žemės ūkio klausimus, skirsto žemės ūkio produkcijos valstybinio supirkimo kvotas, vykdo kaimo plėtros programas, remiamas valstybės bei Specialiosios žemės ūkio ir kaimo plėtros programos lėšomis;

5) kontroliuoja augalų apsaugos priemonių naudojimą;

6) atlieka valstybinę melioracijos ir hidrotechnikos įrenginių priežiūrą, organizuoja valstybei priklausančių melioracijos ir hidrotechnikos įrenginių eksploataciją;

7) prižiūri Žemės ūkio bendrovių įstatymo reikalavimų vykdymą;

8) parduoda ar kitaip perleidžia privačion nuosavybėn valstybinę žemę, išskyrus privatizuojamiems nekilnojamojo turto objektams priskirtus žemės sklypus, atstovauja valstybei perleidžiant privačią žemę valstybės nuosavybėn bei valstybei pagal įstatymus ar testamentą paveldint žemę;

9) sprendžia žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir pagrindinės taktinės žemės naudojimo paskirties keitimo klausimus.

2.2.5. Apskritis viršininko įgaliojimai gamtos išteklių naudojimo ir aplinkos apsaugos klausimais

Gamtos išteklių naudojimo ir aplinkos apsaugos klausimais apskrities viršininkas:

1) organizuoja veiklą apskričiai priskirtose saugomose teritorijose ir dalyvauja valdant kitas valstybės saugomas teritorijas (išskyrus rezervatus);

2) pagal savo kompetenciją teikia pasiūlymus gamtos išteklių naudojimo limitams nustatyti;

3) rengia apskrities aplinkos apsaugos valstybines programas, investicijų projektus, organizuoja, koordinuoja jų įgyvendinimą;

4) pagal savo kompetenciją organizuoja vandens telkinių apsaugos zonų ir pakrantės apsaugos juostų tvarkymą bei vandens telkinių valdymą;

5) pagal savo kompetenciją atlieka valstybinę miškų būklės, naudojimo, atkūrimo ir apsaugos kontrolę;

6) organizuoja ekologinį švietimą.

2.3. Apskrities viršininko teisės

Apskrities viršininkas, vykdydamas jam priskirtus įgaliojimus, turi teisę:

1) teikti pasiūlymus su apskrities teritorija susijusiais klausimais valstybinėms ir tarpregioninėms programoms rengti bei išvadas dėl parengtų valstybinių ir tarpregioninių programų projektų;

2) teikti pasiūlymus Vyriausybei ir kitoms valstybės valdymo institucijoms apskrities raidos klausimais;

3) dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose svarstant su apskrities valdytojo kompetencija susijusius klausimus, taip pat apskrityje esančių ministerijų ir kitų Vyriausybės institucijų struktūrinių padalinių bei savivaldos institucijų posėdžiuose;

4) prireikus kviesti apskrityje esančių ministerijų ir kitų Vyriausybės institucijų struktūrinių padalinių vadovų pasitarimus ir jiems pirmininkauti;

5) gauti iš kitų valstybės valdymo ir apskrities savivaldos institucijų, įmonių, įstaigų ir organizacijų informaciją savo kompetencijos klausimais;

6) įstatymų nustatytais atvejais imtis papildomų priemonių gyventojų bei jų turto saugumui užtikrinti, tvarkai apskrityje palaikyti;

- 7) sudaryti ekspertų komisijas jo kompetencijai priskirtiems klausimams nagrinėti ir išvadoms pateikti;
- 8) kai yra susitarta, kooperuoti savivaldybių lėšas numatomiems bendriems darbams apskrityje atlikti;
- 9) įstatymu nustatytais atvejais ir tvarka valdyti, naudoti ir disponuoti valstybės turtais;
- 10) nustatyta tvarka rengti konkursus, organizuoti pasitarimus, konferencijas ir kitus renginius;
- 11) pagal savo kompetenciją nustatyta tvarka palaikyti ryšius su užsienio valstybių regionų institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis.

2.4. Apskritis viršininko administracija

Apskritis viršininkas jam priskirtoms funkcijoms įgyvendinti formuoja administraciją ir jai vadovauja. Apskritis viršininko administracija yra juridinis asmuo, turi antspaudą su Lietuvos valstybės herbu ir apskrities pavadinimu. Apskritis viršininko administracijos struktūrą ir jos nuostatus tvirtina bei darbo apmokėjimo tvarką nustato Vyriausybė arba jos įgaliota institucija. Apskritis viršininkas organizuoja administracijos darbą ir atsako už jos veiklą; teikia Vyriausybei apskrities lėšų sąmatos projektą; įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka skiria ir atleidžia iš pareigų jam pavaldžių įstaigų vadovus, administracijos departamentų, skyrių ir padalinių vadovus, sudaro su šiais darbuotojais darbo sutartis; neviršydamas nustatyto metinio darbo apmokėjimo fondo, tvirtina administracijos etatų sąrašą; organizuoja apskrities tarybos posėdžius ir jiems vadovauja; vykdo kitus Lietuvos Respublikos įstatymų, Vyriausybės ir Ministro Pirmininko jam suteiktus įgaliojimus. Kai apskritis viršininko nėra, jo pareigas eina apskritis viršininko pavaduotojas.

2.5. Kelios baigiamosios pastabos

Savivalda ir vietos valdymas Lietuvoje realizuojami pagal teisės aktų reikalavimus. Tačiau dėl nuolat besikeičiančio teisinio reglamentavimo savivaldos srityje nėra stabilumo. Tinkamas savivaldos ir vietos valdymo organizavimas priklauso ir nuo visuomenės narių pilietinio aktyvumo bei noro spręsti vietos valdymo klausimus.

Savivaldos procesai nagrinėjami ne tik Konstitucinėje teisėje, bet ir Administracinėje teisėje. Savivalda – tai procesas, kuriame susipina centralizuotai organizuoto valstybės valdymo ir savarankiškai realizuojamų galių elementai. Tuo savivaldybių veikla yra tarsi takoskyra tarp dviejų teisės sričių.

LITERATŪRA

I. Konstitucija ir Konstitucinio Teismo nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // *Žin.*, 1992. Nr. 33–1014ⁱ.
2. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ // *Žin.*, 1992. Nr. 33–1015.
3. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ // *Žin.*, 1992. Nr. 33–1016.
4. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ // *Žin.*, 1992. Nr. 33–1017.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 64–1501.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 122–2863.

* * *

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. rugpjūčio 2 d. pranešimas „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pranešimas“ // *Žin.*, 1993. Nr. 35–807.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. rugsėjo 9 d. sprendimas „Dėl bylos skyrimo nagrinėti teismo posėdyje“ // *Žin.*, 1993. Nr. 44–901.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. rugsėjo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. balandžio 15 d. nutarimo „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1993. Nr. 47–949.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. birželio 10 d. nutarimo neįrašyti į sesijos darbų programą nutarimo „Dėl Seimo nario K. Bobelio įgaliojimų nutraukimo“ projekto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1993. Nr. 51–991.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. spalio 13 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos byloje nutraukimo“ // *Žin.*, 1993. Nr. 54–1060.

ⁱ Santrumpa „*Žin.*“ – oficialus leidinys „Valstybės žinios“, taip pat anksčiau leistos „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios“ bei „Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios“.

6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. kovo 16 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo dalinio pakeitimo ir papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1993, Nr. 61–1166.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto II dalies 5 skirsnio 25 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1993, Nr. 66–1260.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktu atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1993, Nr. 70–1320.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 21 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos byloje Nr. 8 „Dėl Vilniaus miesto 2-osios apylinės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 8 (1) straipsnis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai”, nutraukimo” // *Žin.*, 1993, Nr. 72–1364.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994, Nr. 7–116.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994, Nr. 13–221.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto II dalies 9, 9(3), 9(6), 10 ir 10(1) straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994, Nr. 16–271.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 23 d. nutarimo Nr. 872 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. spalio 16 d. nutarimo Nr. 773 dalinio pakeitimo” atitikimo įmonių įstatymo 14 straipsnio antrajai daliai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos”” // *Žin.*, 1994, Nr. 22–366.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 292 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994, Nr. 26–450.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 22 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos” 5 punkto pakeitimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994, Nr. 29–524.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio ant-

- rosios dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 31–562.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” papildymo ir pakeitimo” 3 punkto dalių, kuriomis pakeistos 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 4 straipsnio penktoji ir šeštoji dalys, bei 14, 15, 16, 17, 18 ir 19 punktų, kuriais šio įstatymo 12 straipsnis papildytas 10, 11, 12, 13, 14 ir 15 punktais, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 42–771.
 18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. sausio 12 d. įstatymo „Dėl įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” pakeitimo” 2 punkto antrosios dalies 4 punkto, kuriuo pakeistas 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 8 straipsnio antrosios dalies 2 punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. sausio 11 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” pakeitimo ir papildymo” 2 punkto 4 papunkčio, kuriuo 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 8 straipsnio antroji dalis papildyta 4 punktu, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 47–889.
 19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos nutraukimo” // Žin., 1994. Nr. 53–1021.
 20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo normų, nustatančių aukštųjų mokyklų bendrabučių kambarių privatizavimą, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 50–948.
 21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 23 d. nutarimo „Dėl kai kurių Vyriausiosios rinkimų komisijos narių atsisakymo vykdyti Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, Lietuvos Aukščiausiam Teismui panaikinus neteisėtus vyriausiosios rinkimų komisijos nutarimus” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 51–979.
 22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 4 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos byloje nutraukimo” // Žin., 1994. Nr. 52–990, 1994-07-09.
 23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 4 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos byloje nutraukimo” // Žin., 1994. Nr. 52–989, 1994-07-09.
 24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 25 d. nutarimo „Dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sudarymo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1994. Nr. 53–1022.

25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. sprendimas „Dėl atsisakymo nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegijos prašymą ištirti, ar parengtinis tardymas, atliktas baudžiamojoje byloje nesilaikant Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 218 straipsnio pirmosios dalies 1 bei 4 punktų ir 226 straipsnio reikalavimų, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsniui, taip pat ar sutinkamai su Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 266 straipsniu byla nagrinėtina teisme nesant teisiamųjų” // *Žin.*, 1994. Nr. 55–1093.
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. sprendimas „Dėl bylos „Dėl Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų įstatymo 10 ir 11 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” nutraukimo” // *Žin.*, 1994. Nr. 54–1033.
27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gegužės 17 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimo Nr. 470 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turą atstatymo tvarkos ir sąlygų” įgyvendinimo” dalinio pakeitimo” 2.2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui ir Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turą atstatymo tvarkos ir sąlygų”” // *Žin.*, 1994. Nr. 56–1103.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo” 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994. Nr. 57–1120.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. rugsėjo 29 d. sprendimas „Dėl pradėtos teisenos byloje dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 28 d. nutarimo Nr. 146 „Dėl pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio penktajai daliai, Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos akto 2 ir 4 straipsniams ir Lietuvos Respublikos 1990 m. vasario 14 d. įstatymo „Dėl maldos namų bei kitų pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms” 1 ir 3 straipsniams nutraukimo” // *Žin.*, 1994. Nr. 77–1454.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. spalio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. sausio 11 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turą atstatymo tvarkos ir sąlygų” pakeitimo ir papildymo” 1 punkto 1 papunkčio, 2 punkto 4 papunkčio ir 7 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1994. Nr. 83–1574.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. rugsėjo 3 d. nutarimo „Dėl kai kurių Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų butų privatizavimo klausimais papildymo bei dalinio pakeitimo” 2 punkto 2.2 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymui” // *Žin.*, 1994. Nr. 86–1640, 1994-11-09.

32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1994. Nr. 91–1789.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. liepos 4 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ įgyvendinimo tvarkos“ ir Seimo 1994 m. liepos 12 d. nutarimo „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisės saugos“ nuostatų paskelbimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1994. Nr. 94–1852.
34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1994. Nr. 101–2045.
35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 30 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimo 1 punkto 2 papunkčio išaiškinimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 1–21.
36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1995. Nr. 9–199.
37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 8 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 12 straipsnio pirmosios dalies 3 punktą, ir Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo papildymo ir pakeitimo“ 23 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 16 straipsnio septintasis punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1995. Nr. 22–516.
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos radijo ir televizijos statuto 7 bei 9,3 straipsnių, taip pat dėl radijo ir televizijos programų transliavimo valstybinių įrenginių nuomos privačioms redakcijoms konkursų organizavimo techninės komisijos nuostatų 3 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1995. Nr. 34–847.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gegužės 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 985 „Dėl neprivatizuotinių Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos

- komunalinių paslaugų įmonės pastatų Vilniuje” dalies, kuria pastatas, esantis Vilniuje, Vydūno g. 17, įtrauktas į neprivatizuotinių pastatų sąrašą, atitinkimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 2 straipsnio pirmajai daliai, 3 ir 4 straipsniams” // *Žin.*, 1995. Nr. 42–1040.
40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. birželio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 2 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1995. Nr. 47–1154.
 41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. birželio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1995. Nr. 52–1284.
 42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. liepos 5 d. sprendimas „Dėl Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 12 d. nutarimai Nr. 421 „Dėl tarpūkinių įmonių perregistravimo ir pajinių įnašų panaudojimo žemės ūkio įmonėse” ir Nr. 422 „Dėl žemės ūkio įmonių vadovų teisių ir pareigų privatizavimo laikotarpiu” atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją” // *Žin.*, 1995. Nr. 57–1433.
 43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. rugsėjo 21 d. sprendimas „Dėl Šiaulių miesto apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. birželio 13 d. nutarimas Nr. 461 „Dėl pastato Šiauliuose, Aušros al. 25a, išpirkimo” atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją ir Lietuvos Respublikos 1991 m. birželio 18 d. įstatymą „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų”” // *Žin.*, 1995. Nr. 79–1843.
 44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių” 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai” // *Žin.*, 1995. Nr. 86–1949.
 45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo” 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1995. Nr. 89–2007.
 46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo” dalinio

- pokeitimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų” // Žin., 1995. Nr. 101–2264.
47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1995. Nr. 106–2381.
 48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1996. Nr. 9–228.
 49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio pirmajai daliai” // Žin., 1996. Nr. 20–537.
 50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei žyminio mokesčio mokėjimo ir grąžinimo tvarkos patvirtinimo” patvirtintų žyminio mokesčio tarifų 5, 6, 7, 8, 16, 17, 19, 27.4–27.9, 29, 34 ir 36 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio įstatymo 6 straipsniui ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 6 straipsniui” // Žin., 1996. Nr. 25–630.
 51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1996. Nr. 36–915.
 52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gegužės 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. sausio 20 d. nutarimo Nr. 14 „Dėl valstybei priklausančios vartotojų kooperacijos valdomo turto dalies” ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 10 d. potvarkio Nr. 186p „Dėl valstybės ir vartotojų kooperacijos turtingų santykių” atitikimo Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 1 ir 2 straipsniams” // Žin., 1996. Nr. 50–1208.

53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. birželio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 23 d. nutarimo Nr. 562 „Dėl gyventojų santaupų indeksavimo“ 1 punkto nuostatos „taikydami koeficientą 10“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 63–1480.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. liepos 2 d. pranešimas „Pranešimas“ // *Žin.*, 1996. Nr. 64–1530.
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. liepos 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 8 straipsnio pirmosios dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 67–1628.
56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės įstatymo 6 straipsnio pirmosios ir antrosios dalių normų, reguliuojančių vietos savivaldos institucijų teises valstybinės žemės valdymo srityje, ir 24 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 92–2173.
57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. spalio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. liepos 17 d. nutarimo Nr. 987 „Dėl valstybinės žemės sklypų ne žemės ūkio veiklai pardavimo ir nuomos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 97, 98, 99 straipsniams ir Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 9 straipsnio 1 bei 3 punktais, 14 straipsnio pirmajai daliai ir 18 straipsniui“ // *Žin.*, 1996. Nr. 104–2385.
58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusių nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio penktosios dalies ir 19 straipsnio pirmosios dalies normų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 112–2558.
59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 114–2643.
60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 23 d. išvada „Dėl Respublikos Prezidento paklausimų, ar per Seimo narių rinkimus nebuvę pažeistas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“ // *Žin.*, 1996. Nr. 114–2644.
61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo 5 ir 10 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6 d. nutarimų Nr. 309 ir Nr. 310 atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normoms“ // *Žin.*, 1996. Nr. 126–2962.
62. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. rugpjūčio 23 d. nutarimo Nr. 1004 „Dėl minimalaus darbo užmokesčio didinimo“ 3.1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 499

- straipsnio pirmajai daliai ir Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymo 2 straipsniui" // *Žin.*, 1997. Nr. 7–130.
63. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. pranešimas „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. pranešimas" // *Žin.*, 1997. Nr. 15–315.
 64. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 15–314.
 65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo" dalinio pakeitimo" 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 23–546.
 66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26 straipsnio pirmosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 31–770.
 67. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininku įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 40–977.
 68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo" pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo" atitikimo Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 49–1173.
 69. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. birželio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 31 d. nutarimo Nr. 1169–22 „Dėl specialaus Vyriausybės vertybinių popierių aukciono" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos valstybės išdo įstatymo 1 straipsnio antrajai daliai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 21 straipsnio 5 punktui ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 metų valstybės biudžeto ir atskaitymų į savivaldybių biudžetus normatyvų bei dotacijų patvirtinimo" 4 straipsniui" // *Žin.*, 1997. Nr. 58–1351.
 70. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. liepos 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 55 straipsnio antrosios dalies 1 punkto, 56 straipsnio ketvirtosios dalies 1, 2 punktų ir 58 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1696.

71. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1997. Nr. 91–2289.
72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1997. Nr. 104–2644.
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją“ // *Žin.*, 1997. Nr. 104–2645.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 5 d. nutarimu Nr. 530 patvirtintu „Asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus ar jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų 4 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 48 straipsniui“ // *Žin.*, 1997. Nr. 112–2849.
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 20 d. nutarimu Nr. 266 patvirtintu Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių 19 punkto 11 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 straipsniui“ // *Žin.*, 1997. Nr. 117–3032.
76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1998. Nr. 5–99.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės valdymo tarnybos „A“ lygio valdininkų pareigybių sąrašo papildymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1998. Nr. 18–435.
78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 1998. Nr. 25–650.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 18 d. nutarimo Nr. 777 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 3 d. nutarimo Nr. 77 „Dėl kainodaros reguliavimo“ dalinio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, susijusių su šiluminės energijos, elektros energijos bei gamtinių dujų kainų nustatymu, dalinio pakeitimo bei pripažinimo netekusiais galios“ atitikimo Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respub-

- likos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos” // *Žin.*, 1998. Nr. 29–784.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. vasario 25 d. nutarimo „Dėl V. Nikitino atleidimo iš generalinio prokuroro pareigų” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 39–1044.
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 5 d. nutarimu Nr. 530 patvirtintu „Asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus ar jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų 4 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymo 25 straipsniui” // *Žin.*, 1998. Nr. 43–1187.
82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo Nr. 329 „Dėl miškams padarytos žalos atlyginimo” 3.4 punkto 3 pastraipos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 52–1435.
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 patvirtintos Valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo metodikos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 57–1605.
84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas „Dėl 1996 m. liepos 2 d. ir 1997 m. sausio 9 d. įstatymų, kuriais buvo padaryti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 310 straipsnio pakeitimai ir papildymai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 63–1827.
85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 85–2382.
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 13 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto ir šio straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 91–2533.
87. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 1, 4, 9 ir 11 dalių, 8 straipsnio 1 dalies, 15 straipsnio 2 punkto ir 20 straipsnio 1, 2, 3 bei 4 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 95–2642.
88. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 straipsnio 4 dalies ir Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 36 straipsnio 4 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998. Nr. 100–2791.

89. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1998, Nr. 109–3004.
90. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 17 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimo išaiškinimo” // *Žin.*, 1998, Nr. 112–3114.
91. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo preambulės 2 dalies, 10 straipsnio 4 dalies, 17 straipsnio, 18 straipsnio 1 dalies, 21 straipsnio ir 23 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999, Nr. 9–199.
92. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999, Nr. 15–402.
93. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo (Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadroinių darbuotojų dabartinės veiklos” 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo (Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadroinių darbuotojų dabartinės veiklos” įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999, Nr. 23–666.
94. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo 5 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999, Nr. 26–740.
95. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. birželio 1 d. nutarimo Nr. 647 „Dėl sutikimo vykdyti viešąjį pirkimą uždarojo konkurso būdu ir lėšų skyrimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 8 straipsniui” // *Žin.*, 1999, Nr. 36–1094.
96. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999, Nr. 42–1345.
97. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 22 d. nutarimo Nr. 620 „Dėl buvusių Statybos ir urbanistikos ministerijos, Europos reikalų ministerijos, Ryšių ir informatikos ministerijos ir jų institucijų reorganizavimo tvarkos bei terminų” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 22 straipsnio 2 punktui, 29 straipsnio 2 daliai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo 1 straipsniui ir Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymo 4 straipsniui” // *Žin.*, 1999, Nr. 50–1624.
98. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr.

- 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos” patvirtintos Namų perdavimo bendrijai tvarkos 2.1.2 papunkčio ir 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo 20 straipsnio 3 daliai” // *Žin.*, 1999. Nr. 56–1813.
99. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. liepos 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 10 straipsnio 4 punkto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 27 d. nutarimo Nr. 105 „Dėl Lietuvos standartizacijos departamento prie valdymo reformų ir savivaldybių reikalų ministerijos reorganizavimo” 2 punkto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 30 d. nutarimo Nr. 117 „Dėl Lietuvos zoologijos sodo steigėjo teisių perdavimo” 2 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. kovo 30 d. nutarimo Nr. 366 „Dėl kai kurių žemės ir miškų ūkio ministerijos funkcijų perdavimo Aplinkos apsaugos ministerijai ir Miškų ir saugomų teritorijų departamento prie Aplinkos apsaugos ministerijos įsteigimo” 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999. Nr. 61–2015.
100. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999. Nr. 85–2548.
101. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999. Nr. 90–2662.
102. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas „Dėl Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. kovo 6 d. nutarimo Nr. 271 „Dėl telekomunikacijų paslaugų kainų” 2 punktas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, 1995 m. lapkričio 30 d. Lietuvos Respublikos ryšių įstatymo 7 straipsnio 1 daliai ir 1992 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 3 straipsnio 2 dalies 3 punkto nuostatomis” // *Žin.*, 1999. Nr. 99–2863.
103. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 13 straipsnio 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999. Nr. 96–2769.
104. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 8 straipsnio 2 ir 4 dalių, 9 straipsnio 1 dalies 4 punkto ir 4 dalies, 22 straipsnio 1 punkto, 24 straipsnio 2 dalies 5 bei 11 punktų, 26 straipsnio 3 dalies 7 punkto, 31 straipsnio 2, 4 dalių ir 6 dalies 2 punkto, 37 straipsnio 4 dalies, 45 straipsnio 4 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 1999. Nr. 101–2916.
105. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40,

- 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 1999. Nr. 109–3192.
106. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 2000. Nr. 3–78.
107. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo” // Žin., 2000. Nr. 4–100.
108. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 8 straipsnio 3 dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. 829 „Dėl 1939–1990 metų okupacijų represinių struktūrų, tarnybų ir pareigų, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, sąrašo patvirtinimo” patvirtinto sąrašo „1939–1990 metų okupacijų represinės struktūros, tarnybos ir pareigos, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos” 9 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 daliai” // Žin., 2000. Nr. 14–370.
109. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai” // Žin., 2000. Nr. 17–419.
110. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gegužės 9 d. nutarimo Nr. 546 „Dėl pridėtinės vertės mokesčio” 1.14 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 15 bei 16 straipsniams ir Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 4 daliai bei 9 straipsniui” // Žin., 2000. Nr. 23–585.
111. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. spalio 6 d. sprendimo atmesti Seimo nutarimo „Dėl specialiosios tyrimo komisijos sudarymo” projektą ir Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. spalio 6 d. nutarimo „Dėl Seimo narių grupės 1998 m. rugsėjo 28 d. teikimo „Dėl apkaltos proceso Seimo nariui Audriui Butkevičiui inicijavimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Seimo statuto 24 straipsnio 1 daliai, 238 straipsniui, 239 straipsnio 1 bei 3 dalims, 241 ir 243 straipsniams” // Žin., 2000. Nr. 28–784.
112. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. rugsėjo 30 d. nutarimų Nr. 731–19 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų patvirtinimo” patvirtintų „Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų” 4.7 papunkčio atitikimo Lietuvos

- Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 7 straipsnio 3 dalies 7 punktui" // *Žin.*, 2000. Nr. 30–840.
113. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 39–1150.
 114. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 49–1424.
 115. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo iširti, ar Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 54–1588.
 116. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtai kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 54–1587.
 117. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 214(10) straipsnio 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 56–1669.
 118. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118(1), 156(1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317(1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 80–2423.
 119. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui" // *Žin.*, 2000. Nr. 88–2724.
 120. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. lapkričio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1997 metų valstybės ir savivaldybių biudžetų pakeitimo įstatymo 6 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Žin.*, 2000. Nr. 96–3042.
 121. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1

- ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2000. Nr. 105–3318.
122. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16 straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos” patvirtintų Tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2000. Nr. 110–3536.
123. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2001. Nr. 5–143.
124. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 23 straipsnio, 38 straipsnio 2 dalies, 41 straipsnio 5 dalies, 152 straipsnio 5 dalies, 155 straipsnio 4 dalies, 156 straipsnio 5 dalies, 180 straipsnio, 208 straipsnio 4 bei 11 dalių ir 231 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2001. Nr. 10–295.
125. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2001. Nr. 14–1445.
126. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 55 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 15 straipsnio 2 bei 3 dalių ir 32 straipsnio 2 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2001. Nr. 18–561.
127. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių, 12 straipsnio 3 punkto, 16 straipsnio 3 dalies ir šio straipsnio 9 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl šio įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 bei 5 dalių ir 12 straipsnio 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo 8 straipsniui” // *Žin.*, 2001. Nr. 29–938.
128. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo 19 straipsnio 8 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. balandžio 10 d. nutarimu Nr. 436 „Dėl ginklų ir šaudmenų apyvartą reglamentuojančių taisyklių patvirtinimo” patvirtintų Medžioklinių ginklų apyvartos taisyklių 14.9 ir 57.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // *Žin.*, 2001. Nr. 33–1108.

II. Kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų išsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinis įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 64–1503.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų išsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo įrašymo į konstitucinių įstatymų sąrašą įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 64–1501.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų išsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo įrašymo į konstitucinių įstatymų sąrašą įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 64–1504.
4. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // *Žin.*, 1995. Nr. 40–987.
5. Asmenų, nesančių piliečiais šalies, kurioje gyvena, teisių deklaracija // *Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.
6. Europos konvencija dėl ekstradicijos // *Žin.*, 1995. Nr. 34–819.
7. Europos vietos savivaldos chartija // *Žin.*, 1999. Nr. 82–1049.
8. Jungtinių Tautų konvencija dėl pabėgėlių statuso // *Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.
9. Jungtinių Tautų konvencija dėl pilietybės neturinčių asmenų statuso // *Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.
10. Tarptautinės migracijos organizacijos konstitucija // *Žin.*, 1999. Nr. 82–2415.
11. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Vilnius, 1999.
12. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–308; Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 5, 6, 7, 8, 9, 10, 30, 40, 44, 51, 56, 59, 60, 61, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–308; Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–308; Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2566.
13. Lietuvos Respublikos administracinių ginčų komisijų įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–310. Lietuvos Respublikos administracinių ginčų komisijų įstatymo 2, 5, 9, 13, 18, 19 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2569; Lietuvos Respublikos administracinių ginčų komisijų įstatymo 3, 4, 6 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2578.
14. Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–309; Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 1 ir 5 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 36–1068; Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2567; Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6

- straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo ir administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2568.
15. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 64–1840; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 7, 15 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo ir advokatūros įstatymo įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio pripažinimo netekusiu galios // *Žin.*, 1999. Nr. 19–508; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 7 ir 24 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 57–1830; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 35 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 102–2923; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 44 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 104–2975; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 64–1925; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 9 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 64–1926.
 16. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas // 1992. Nr. 5–75; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 57–1335; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 24 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 65–1540; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 1, 7, 8, 15, 16, 26 straipsnių pakeitimo ir 27 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 39–1093; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 30 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 90–2773.
 17. Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 101–2015; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 11 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 35–876; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 6 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 55–1293; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas bei Vyriausybės atstovo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 126–2938; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 21–489; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 8, 17, 19 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 62–1466; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 9, 10 ir 12 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 97–2444; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 7 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 101–2549; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo pakeitimo ir apskrities valdymo įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 96–2655; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 10 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 50–1602; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 10 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 42–1190; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 9 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 89–2752; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 5, 10, 12, 13, 16, 17, 19, 20 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2886; Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 113–3622.

18. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 63–1479; Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 31–819; Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 2000. Nr. 64–1924.
19. Lietuvos Respublikos asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusiųjų apsaugos įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 104–2976; Lietuvos Respublikos asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusiųjų apsaugos įstatymo 6, 8 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 52–1485.
20. Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 32–786.
21. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 27–715; Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymo 5, 9, 11, 15, 34, 40, 51, 54, 56, 59, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 16–496.
22. Lietuvos Respublikos atostogų įstatymas // *Žin.*, 1992. Nr. 2–18; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 6 ir 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 41–986; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 15 straipsnio pakeitimo laikinasis įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 57–1348; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 15 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 63–1475; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 20, 25 ir 26 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1655; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 2 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 44–1248; Lietuvos Respublikos atostogų įstatymo 18 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 111–3575.
23. Lietuvos banko įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 99–1957; Lietuvos banko įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 30–731; Lietuvos banko įstatymo 44 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 33–812; Lietuvos banko įstatymo 11, 43(1) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1666.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius, 1999.
25. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 89–2741.
26. Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymas // *Žin.*, 1990. Nr. 24–596; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo dalinio pakeitimo // *Žin.*, 1992. Nr. 29 (1)–854; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo dalinio pakeitimo 31 straipsnio pakeitimo // *Žin.*, 1992. Nr. 34–1036; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo pakeitimo ir papildymo // *Žin.*, 1993. Nr. 54–1049; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo pakeitimo ir papildymo // *Žin.*, 1995. Nr. 18–404; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo pakeitimo ir papildymo // *Žin.*, 1995. Nr. 47–1136; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 1 ir 2 straipsnių papildymo ir 21–1 straipsnio pakeitimo

- įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 48–1141; Dėl Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 12 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 57–1344; Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 1, 13, 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo 21–1 straipsniu įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 58–1328; Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo papildymo 28(1), 28(2) straipsniais ir 4, 12, 28, 33 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 69–1744; Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 12 ir 28(2) straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 5–126; Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 66–1826.
27. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius, 1999.
28. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // *Žin.*, 2000. Nr. 74–2262.
29. Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymas // *Žin.*, 1991. Nr. 4–104; Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymo 2, 3, 6, 9, 10, 11, 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 41–984; Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymo 16 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 30–858.
30. Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymas // *Žin.*, 1991. Nr. 36–973; Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 35 straipsnio dalinio pakeitimo // *Žin.*, 1991. Nr. 36–979; Dėl Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo pakeitimo // *Žin.*, 1993. Nr. 30–684; Dėl Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo pakeitimo // *Žin.*, 1994. Nr. 42–759; Dėl Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo pakeitimo ir papildymo // *Žin.*, 1995. Nr. 46–1119; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 15–385; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 5, 12, 15, 17, 18, 24–1, 26, 29, 30, 32, 41 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 41–983; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 26 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 43–1043; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 101–2303; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 15 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 106–2429; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 26 ir 29 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 66–1593; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo papildymo 17(1), 17(2) straipsniais ir 3, 28(1) straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1653; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 26 ir 40 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 91–2273; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 1 ir 36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 51–1394; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 3–59; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 41 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 45–1432; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 5 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 45–1432; Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 1, 5, 17, 17(1), 17(2) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 61–1828.

31. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl asmenų, laikomų nuolat gyvenančiais arba gyvenančiais Lietuvos Respublikoje“ // Žin., 1995. Nr. 106–2348.
32. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ // Žin., 1993. Nr. 12–296; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 3 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 67–1604; Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatymo 14 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 125–2894; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 2, 3, 8, 9, 10, 15, 16, 17 straipsnių pakeitimo, papildymo 10(1) straipsniu ir 7 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas // Žin., 1999. Nr. 48–1524; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 2 ir 17 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 60–1949; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 4 ir 6 straipsnių papildymo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 52–1483.
33. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos miestų ir rajonų laikino tiesioginio valdymo“ // Žin., 1995. Nr. 31–701; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos miestų ir rajonų laikino tiesioginio valdymo“ 2 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 111–3583.
34. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ // Žin., 1995. Nr. 63–1578; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ pakeitimo įstatymas (nauja redakcija) // Žin., 2000. Nr. 56–1651; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ 8, 9 ir 11 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 92–2859.
35. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ // Žin., 1991. Nr. 21–545 (netekęs galios). Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas // Žin., 1997. Nr. 6–89; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 65–1558; Lietuvos Respublikos įstatymo piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2, 4, 5, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21 straipsniu pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 48–1522; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 5–128; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 64–1934; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 89–2753.
36. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ // Žin., 1998. Nr. 65–1877; Lietuvos Respublikos

- įstatymas „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos įgyvendinimo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 65–1878; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 3 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 39–1199; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 39–1203.
37. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje“ // Žin., 1991. Nr. 27–729 (netekęs galios).
 38. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ // Žin., 1998. Nr. 115–3236; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 5, 7, 10, 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 89–2618; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 19 ir 26 straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 5–125; Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 7 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 92–2865.
 39. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ įgyvendinimo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 115–3237.
 40. Lietuvos Respublikos emigracijos įstatymas // Žin., 1991. Nr. 33–894 (netekęs galios).
 41. Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 66–1910; Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 60–1953; Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 27–716; Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 27–717.
 42. Lietuvos Respublikos imigracijos įstatymas // Žin., 1991. Nr. 27–730 (netekęs galios).
 43. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas // Žin., 1995. Nr. 1995, Nr. 41–991; Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymo 4, 6, 7, 8, 9 ir 11 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 68–1632; Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 111–2796; Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 6–114; Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo įstatymo 7 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 48–1527.
 44. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų registro įstatymas // Žin., 1995. Nr. 41–992.

45. Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas // Žin., 2000. Nr. 52–1482; Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymo 2 ir 21 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 92–2855.
46. Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas // Žin., 1996. Nr. 106–2427; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 59–1918; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 8, 11, 13, 14, 17, 20, 29, 30, 31, 32, 33, 35 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo II(1) skyriumi įstatymas // Žin., 2000. Nr. 64–1933.
47. Lietuvos Respublikos kolektyvinių ginčų reguliavimo įstatymas // Žin., 1992. Nr. 12–307; Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos kolektyvinių ginčų reguliavimo įstatymo 10 straipsnio papildymo“ // Žin., 1993. Nr. 29–688; Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos kolektyvinių ginčų reguliavimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // Žin., 1994. Nr. 29–152; Lietuvos Respublikos kolektyvinių ginčų reguliavimo įstatymo 1 straipsnio pakeitimo ir papildymo bei papildymo 16 (1) straipsnių įstatymas // Žin., 1999. Nr. 102–2920.
48. Lietuvos Respublikos kolektyvinių sutarčių įstatymas // Žin., 1991. Nr. 12–312; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos kolektyvinių sutarčių įstatymo 2 straipsnio pirmosios dalies pakeitimo“ // Žin., 1991. Nr. 34–935; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos kolektyvinių sutarčių įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // Žin., 1994. Nr. 29–511; Lietuvos Respublikos kolektyvinių susitarimų ir sutarčių įstatymo 8 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 41–985; Lietuvos Respublikos kolektyvinių susitarimų ir sutarčių įstatymo 18 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 66–1592.
49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // Žin., 1993. Nr. 6–120; „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 17 straipsnio pakeitimo“ // Žin., 1993. Nr. 68–1277; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 73–1749; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 26 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 55–1519.
50. Lietuvos Respublikos meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas // Žin., 1996. Nr. 84–2002; Lietuvos Respublikos meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymo 2, 4, 9, 11, 12, 13 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 111–3058.
51. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Žin., 1998. Nr. 112–3100.
52. Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas // Žin., 1999. Nr. 66–2128.
53. Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas // Žin., 1999. Nr. 1–5; Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymo 13 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 90–2772.
54. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 65–1558; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2, 4, 5, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 48–1522; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį

- nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 5–128; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 64–1934; Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio papildymo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 89–2753.
55. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas // Žin., 1991. Nr. 36–997; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės dokumentų galiojimo ir pilietybės įstatymo papildymo“ // Žin., 1991. Nr. 34–981; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 28 ir 31 straipsnių pakeitimo“ // Žin., 1992. Nr. 7–162; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 14 ir 25 straipsnių pakeitimo“ // Žin., 1992. Nr. 34–1031; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // Žin., 1993. Nr. 32–733; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 18 straipsnio pakeitimo“ // Žin., 1993. Nr. 70–1303; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 23 straipsnio papildymo“ // Žin., 1993. Nr. 71–1327; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo pakeitimo“ // Žin., 1995. Nr. 53–1300; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // Žin., 1995. Nr. 86–1940; Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 17 ir 22 straipsnių papildymo ir 31 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 16–415; Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 1, 17 ir 28 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 67–1668.
56. Lietuvos Respublikos policijos įstatymas // Žin., 1990. Nr. 2–22; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 47 straipsnio dalinio pakeitimo“ // Žin., 1991. Nr. 16–410; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 12, 13, 37, 50 straipsnių pakeitimo ir papildymo 16(3), 16(4), 16(5), 21(2), 39(2) straipsniais įstatymas // Žin., 1997. Nr. 69–1734; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 5, 27 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 20–505; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 48 straipsnio pakeitimo ir papildymo 48(1) straipsniu įstatymas // Žin., 1998. Nr. 57–1579; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 12, 13, 25 straipsnių pakeitimo, 16(1), 16(2), 21(1) straipsnių, 27 straipsnio 5 dalies ir 39(1) straipsnio pripažinimo netekusiais galios įstatymas // Žin., 2000. Nr. 92–2868; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 12, 13, 25 straipsnių pakeitimo, 16(1), 16(2), 21(1) straipsnių, 27 straipsnio 5 dalies ir 39(1) straipsnio pripažinimo netekusiais galios įstatymo 1 ir 2 straipsnių pripažinimo netekusiais galios, 7 straipsnio pakeitimo bei papildymo 8(1) straipsniu įstatymas // Žin., 2000. Nr. 109–3478.
57. Lietuvos Respublikos politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas // Žin., 1997. Nr. 104–2626.
58. Lietuvos Respublikos politinių partijų finansavimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 11–240.

59. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas // Žin., 1990. Nr. 29–692; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymo pakeitimo” // Žin., 1994. Nr. 48–891; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymo pakeitimo ir papildymo” įgyvendinimo // Žin., 1994. Nr. 53–995; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo pakeitimo” // Žin., 1994. Nr. 91–1763; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo papildymo” // Žin., 1995. Nr. 18–402; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo pakeitimo” // Žin., 1995. Nr. 55–1354; Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 10 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1998. Nr. 51–1395; Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 11–240; Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 5, 6, 7, 8 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 30–855; Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 64–1936.
60. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymas // Žin., 1993. Nr. 5–89; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 18 straipsnio pakeitimo” // Žin., 1994. Nr. 94–1835; Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymas” // Žin., 1998. Nr. 20–506; Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 18 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2001. Nr. 21–688.
61. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas // Žin., 1992. Nr. 2–29; Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų įstatymo papildymo // Žin., 1993. Nr. 3–52; Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 13 straipsnio pakeitimo // Žin., 1993. Nr. 4–78; Įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo pakeitimo // Žin., 1994. Nr. 89–1720; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1996. Nr. 100–2256; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 43, 47, 48, 50, 52, 54, 61, 68, 70 straipsnių pakeitimo ir papildymo 23(1), 23(2), 23(3), 23(4), 23(5), 23(6), 23(7), 23(8), 23(9), 23(10), 23(11), 54(1), 54(2), 54(3), 54(4), 54(5), 54(6) straipsniais įstatymas // Žin., 1997. Nr. 93–2325; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo papildymo 2(1) straipsniu įstatymas // Žin., 1997. Nr. 98–2477; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 54(3) straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1997. Nr. 108–2739; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 2(1), 23(11), 32, 34, 72(1) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 19–514; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 74 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 1999. Nr. 33–953; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 2(1), 32, 34 ir 72(1) straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 2000. Nr. 85–2576; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 32 ir 38 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 2001. Nr. 21–687.

62. Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas // *Žin.*, 1991. Nr. 34–933; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 42–158; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 91–1764; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 52–1276; Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo 8 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 65–1539; Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų turto paskirstymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 67–2018.
63. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas // *Žin.*, 1989. Nr. 33–445 „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 12 straipsnio papildymo“ // *Žin.*, 1990. Nr. 4–86; „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7 straipsnio pakeitimo“ // *Žin.*, 1990. Nr. 31–755; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 27 straipsnio pirmosios dalies pakeitimo“ // *Žin.*, 1992. Nr. 18–515; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 47–870; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 3 straipsnio papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 59–1161; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 89–1716; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 16 straipsnio pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 7–144; Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 86–2044; Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 16 ir 32(3) straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 117–3011; Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 11, 23(1) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 19–512; Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 11 ir 23(1) straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2577.
64. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas // *Žin.*, 1995. Nr. 89–1985; Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 10 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 66–1618; Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 14 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 40–1115.
65. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1969. Nr. 21–186.
66. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas // *Žin.*, 1993. Nr. 63–1188; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 60–1502; Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo 4 straipsnio pakeitimo ir 14 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 58–1703.
67. Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 51–1392; Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatymo 8 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 113–3616.

68. Lietuvos Respublikos savivaldybių atributikos įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 33–803.
69. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 53–996; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 63–1234; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 89–1719; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 10, 11, 31 ir 46 straipsnių pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 7–143; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 41 ir 45 straipsnių pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 18–405; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 126–2944; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 88 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 50–1191; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 16, 51, 64 ir 68 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 58–1331; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 19, 34, 83 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 19–511; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 93–2710; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 19 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 84–2532; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 38 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2001. Nr. 21–692.
70. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 110–3024; Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 28 ir 30 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 111–3582.
71. Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 71–1710; Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 13 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 34–900; Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 1, 5, 7, 16, 20 ir 22 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 104–2974; Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 16 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 109–3175; Lietuvos Respublikos seimo narių darbo sąlygų įstatymo 7, 13, 14, 16, 18, 19, 20 ir 22 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2842; Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 111–3580; Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 5, 15 ir 16 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2001. Nr. 21–690.
72. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas // *Žin.*, 1992. Nr. 221–635; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1992. Nr. 24–710; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo dalinio pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1993. Nr. 10–234; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 89–1718; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos seimo rinkimų įstatymo 10, 12 ir 82 straips-

- nių pakeitimo" // *Žin.*, 1995. Nr. 7–142; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 1996. Nr. 62–1467; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 15 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 93–2324; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 21, 36, 93 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 19–513; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 91 ir 96 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 84–2494; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 2000. Nr. 59–1760; Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 51 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 75–2275; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 21 ir 94 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2575; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 41 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2001. Nr. 21–689.
73. Lietuvos Respublikos Seimo statutas // *Žin.*, 1999. Nr. 5–97; Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl statuto 259 straipsnio pakeitimo" // *Žin.*, 1999. Nr. 47–1470; Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl Seimo statuto 80 straipsnio papildymo" // *Žin.*, 1999. Nr. 97–2778; Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl Seimo statuto 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 44, 48, 54, 55, 77, 79, 81, 83, 88, 89, 90, 93, 115, 119, 121, 126, 127, 130, 136, 138, 139, 155, 172, 180, 187, 188, 206, 209, 214, 219, 225 straipsnių pakeitimo ir šeštojo bei trisdešimtojo skirsnių pavadinimų pakeitimo" // *Žin.*, 2000. Nr. 86–2617.
74. Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas // *Žin.*, 1993. Nr. 69–1291.
75. Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 96–1873; Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 68–1637; Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymo 1, 2, 9, 10 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 98–2708; Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymo 1, 2, 6, 9, 10 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 89–2750.
76. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas // *Žin.*, 1991. Nr. 23–593; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo" // *Žin.*, 1993. Nr. 32–734; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo" // *Žin.*, 1994. Nr. 8–122; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo" // *Žin.*, 1995. Nr. 57–1419; Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 9, 11, 30, 31, 33, 33(1) straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 65–1537; Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 1998. Nr. 67–1940; Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 15 straipsnio papildymo ir 41 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 40–1116; Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 15 straipsnio papildymo ir 41 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2878; Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 41 straipsnio pakeitimo ir 42 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2879; Lietuvos

- Respublikos švietimo įstatymo 6, 7, 10, 32, 34 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 102–3214.
77. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 60–1948.
78. Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas // *Žin.*, 1989. Nr. 34–485; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1991. Nr. 4–117.
79. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybės įstaigų įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 10–236; Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo 3 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 47–1344.
80. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 46–851; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 83–1555; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 89–1709; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 96–1880; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 17–386; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 straipsnio pakeitimo“ // *Žin.*, 1995. Nr. 29–647; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 22, 22(1), 33, 34, 35, 56, 59 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 60–1411; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 67–1600; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Lietuvos aukščiausiojo teismo statuto 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 18, 20, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo, baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo, civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymų įgyvendinimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 67–1607; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 59 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 92–2149; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo papildymo ir pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 100–2265; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 66 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 23–544; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 10, 15, 22, 33, 38, 39, 56, 68(1)–68(7) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 63–1470; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 38–1001; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo įsigaliojimo įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 95–2636; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo papildymo 18(1) straipsniu ir 9, 14, 15 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 13–311; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 22, 22(1), 28, 77 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo įsigaliojimo įstatymo 1 straipsnio ir 8 straipsnio 2 dalies pripažinimo netekusiais galios įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 19–507; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 62 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 21–580; Lietuvos Respublikos teismų

- įstatymo 59 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 43–1361; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo papildymo 8(1) straipsniu įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 48–1526; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 68(1), 68(2), 68(4), 68(5) ir 68(6) straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 101–2902; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 8(1) straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 15–382; Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2567; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 66 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 103–3260.
81. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 1–558; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 9 straipsnio papildymo // *Žin.*, 1995. Nr. 79–1819; Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 13 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 65–1544; Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 7, 10, 13 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 15 straipsniu įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 43–1362; Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 4, 14 straipsnių papildymo ir 5 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 109–3176; Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 4, 14 straipsnių papildymo ir 5 straipsnio pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo 3 ir 4 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 6–154.
 82. Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 32–933; Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymo 4, 7, 10, 15, 20, 23, 25, 28 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 5(1) straipsniu įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 58–1702.
 83. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 33–807; Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 62 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 66–2129; // *Žin.*, 1996. Nr. 33–807.
 84. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 105–3019; Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 15 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 27–713; Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 5 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 45–1297; Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 14 straipsnio 2 dalies pripažinimo netekusia galios įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 45–1433; Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 5 ir 6 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 64–1932; Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 5 ir 9 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 75–2274.
 85. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymas // *Žin.*, 1995. Nr. 51–1243; Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 35 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 99–2504; Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 55 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 32–853; Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 2, 10, 11, 35, 37, 42 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998.

- Nr. 38–999; Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 35 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 19–516; Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 10 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 34–967.
86. Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 11–163; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento įstatymo 28 straipsnio pakeitimo” // *Žin.*, 1994. Nr. 99–1959; Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento įstatymo 7, 8 ir 19 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 83–2514.
87. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 66–2130; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 75–2270; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2573; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 2 straipsnio ir priedėlio pakeitimo bei papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2845; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 7, 17, 21, 33, 43, 50, 55, 56, 62, 66, 69, 71, 76, 78 straipsnių ir 1 bei 2 priedėlių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2845; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 22 straipsnio papildymo ir 1 priedėlio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 105–3312; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 63, 67, 75 ir 77 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 111–3585; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 62 ir 69 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 111–3586.
88. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 89–1706; Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo papildymo 4–1 straipsniu ir 9 bei 11 straipsnių papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 99–2506; Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo 4, 5, 9 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 35–934; Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo 5, 7, 8, 9 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 115–3240; Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo 9 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 1–5; Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo 1, 2, 3, 4, 4(1) straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2001. Nr. 16–495.
89. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 60–1945.
90. Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1659; Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 23 ir 25 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 28–728; Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 23 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 44–1199; Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 23 straipsnio

- pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 39–1198; Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 18–431; Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 10 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 85–2574.
91. Lietuvos Respublikos vietos savivaldybės tarybos nario statuso įstatymas // *Žin.*, 1995. Nr. 18–403.
 92. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 55–1049. Nauja redakcija, 2000. Nr. 91–2832.
 93. Lietuvos Respublikos vietinių rinkliavų įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 57–1339; Lietuvos Respublikos vietinių rinkliavų įstatymo 3 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 58–1329; Lietuvos Respublikos vietinių rinkliavų įstatymo 3 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 38–998.
 94. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo įstatymas // *Žin.*, 1993. Nr. 28–639 (netekęs galios).
 95. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas // *Žin.*, 1994. Nr. 43–772; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 13 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 115–2667; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 23 ir 29 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 120–2819; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 13 ir 16 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 121–2850; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 25 ir 31 straipsnių pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 30–704; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 41(1)–1131; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 3 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 65–1871; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 3, 9, 10, 13, 14, 18, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45 straipsnių, ketvirtojo ir dešimtojo skirsnių pavadinimų pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 92–2843; Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 89–2755.
 96. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 71–1706; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 30 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 82–1971; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 121–2848; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 17 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 12–232; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 25 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1677; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 91–2271; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 25 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1998. Nr. 8–166; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 16 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1999. Nr. 66–2125; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 30–829; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas (nauja redakcija) // *Žin.*, 2000. Nr. 75–2272; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 2, 4, 18, 26, 28, 37, 38, 39, 49

- straipsnių pakeitimo ir papildymo ir visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymo 3 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 102–3215; Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 27, 39 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 113–3619.
97. Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymas // *Žin.*, 1995. Nr. 18–400; Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 65–1545; Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 1998. Nr. 59–1653.
 98. Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymas // *Žin.*, 1993. Nr. 55–1064; Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo pakeitimo ir papildymo“ // *Žin.*, 1994. Nr. 88–1669; Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo 1, 15, 28, 29, 35, 36, 42, 68 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // *Žin.*, 1996. Nr. 50–1195; Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo 79 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 67–1658; Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo 73 straipsnio pakeitimo įstatymas // *Žin.*, 1997. Nr. 117–3001; Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo 43 straipsnio papildymo įstatymas // *Žin.*, 2000. Nr. 57–1678; Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo pakeitimo įstatymas (įstatymo nauja redakcija) // *Žin.*, 2000. Nr. 95–2968.
 99. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pilietybės įstatymas // *Žin.*, 1989. Nr. 33–444 (netekęs galios).
 100. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės institucijose ir prievolinkų materialinio aprūpinimo tvarka“ // *Žin.*, 2000. Nr. 18–435.
 101. 2000 m. vasario 23 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 207 „Karo prievolinkų prašymų atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nagrinėjimo komisijos nuostatai“ // *Žin.*, 2000. Nr. 18–436.
 102. 1996 m. kovo 27 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 391 „Pabėgėlių priėmimo centro nuostatai“ // *Žin.*, 1996. Nr. 30–750.
 103. Pabėgėlių reikalų tarybos nuostatai // *Žin.*, 1996. Nr. 54–1275.
 104. Lietuvos Respublikos pilietybės dokumentų rengimo ir nagrinėjimo taisyklės // *Žin.*, 1996. Nr. 31–771; 1997. Nr. 87–2206.
 105. Pilietybės klausimų Pilietybės reikalų komisijoje nagrinėjimo taisyklės // *Žin.*, 1997. Nr. 21–503.
 106. Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarka // *Žin.*, 2000. Nr. 26–693.
 107. Užsieniečių atvykimo į Lietuvos Respubliką, gyvenimo joje, vykimo per ją tranzitu ir išvykimo iš Lietuvos Respublikos tvarka // *Žin.*, 2000. Nr. 19–465.
 108. Užsieniečių, kuriems draudžiama atvykti į Lietuvos Respubliką, sąrašo sudarymo ir naudojimo taisyklės // *Žin.*, 1999. Nr. 49–1581.
 109. Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamentas // *Žin.*, 1994. Nr. 63–1238; 1999 m. spalio 27 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1188 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. rugpjūčio 11 d. nutarimo Nr. 728 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamento pat-

virtinimo" dalinio pakeitimo // *Žin.*, 1999. Nr. 92–2693; 2000 m. birželio 2 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 637 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. rugpjūčio 11 d. nutarimo Nr. 728 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamento patvirtinimo" dalinio pakeitimo // *Žin.*, 2000. Nr. 48–1394.

III. Dokumentų rinkiniai

1. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T. 1–6. Vilnius, 1991–1993.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai. Vilnius, 1993–2001.
3. Lietuvos Respublikos Seimo dokumentų rinkinys. T–1(7). Vilnius, 1993–2000.
4. Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius, 1989.
5. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918-02-16–1940-06-15). Vilnius, 1995.
6. Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.
7. Žmogaus teisės: regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1993.
8. Žmogaus teisės: mažumų teisės. Vilnius, 1996.

IV. Specialioji literatūra

1. **Andriulis V.** Lietuvos valstybės teisinės sistemos formavimo (1918-02-16–1940-05-15) bruožai // Lietuvos valstybės teisės aktai (1918-02-16–1940-06-15). Vilnius, 1996.
2. **Asmens** konstitucinės teisės Lietuvoje. Vilnius, 1996.
3. **Baltutytė E., Birmontienė T., Bublienė D., Bulotas S.** Lietuvos Respublikos Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo komentaras. Vilnius, 2000.
4. **Biekša L.** Pabėgėlio statusas pagal tarptautinę teisę ir Lietuvos Respublikos įstatymus // *Justitia*. 1998. Nr. 6.
5. **Birmontienė T.** Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998. P. 129–138.
6. **Birmontienė T.** Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. T. 15 (7). 2000. P. 66–72.
7. **Birmontienė T.** Žmogaus teisių problemos Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimuose. // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Vilnius, 1998. P. 120–126.
8. **Birmontienė T.** Human Rights in the decisions of the constitutional court of the Republic of Lithuania // *Constitutional Justice: the Present and the Future*. Vilnius, 1998. P. 360–367.

9. **Birmontienė T.** The Development of a Health Law Doctrine in Lithuania // European Journal of Health Law. Kluwer Law International, 1999. P. 181–186.
10. **Dicey V.** Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, 1998.
11. **Dobryninas A.** Konstitucija: tarp teisės ir politikos // Politologija. 1998. Nr. 1 (11). P. 95–102.
12. **Dziegoraitis A.** Įstatymų karas // Justitia, 1996, Nr. 5 ir Nr. 6.
13. **Esmein A.** Konstitucinės teisės principai. Kaunas, 1932.
14. **Europos** chartija apie vietos savivaldą // Savivaldybė. 1994. Nr. 1.
15. **Holstein A.** Valstybės organizacinis modelis Lietuvos Konstitucijoje: trečiaasis kelias tarp prezidentinės ir parlamentinės sistemos? // Politologija. 1999. Nr. 2 (14). P. 17–56.
16. **Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe C.** Vakarų teisės tradicijos. Vilnius, 1993.
17. **Jarašiūnas E.** Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje // Jurisprudencija. T. 9(1). 1998. P. 125–137.
18. **Jarašiūnas E.** Keletas Konstitucinio Teismo, vieno iš konstitucinės doktrinos kūrėjų, veiklos aspektų // Jurisprudencija. T. 12(4). 1999. P. 47–57.
19. **Jarašiūnas E.** Konstitucinė justicija ir politinis procesas: sąveikos tendencijos ir doktrinos paieškos // Politologija. 1999. Nr. 3(15). P. 18–49.
20. **Jarašiūnas E.** Europos žmogaus teisių konvencija LR Konstitucinio Teismo praktikoje // Konferencijos „Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir žmogaus teisių konvencija“ (1998-10-02–03) medžiaga. Vilnius, 1999.
21. **Jarašiūnas E.** Teisminės valdžios funkcionavimo apsaugos problemos konstitucinėje justicijoje // Teisminė valdžia ir visuomenė (Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1999. P. 41–80.
22. **Jočienė D.** Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvos teisėje aspektai // Justitia. 1998. Nr. 1.
23. **Jočienė D.** Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000.
24. **Ignotienė D.** Savivaldybių veikla ir vaidmuo valstybės valdymo struktūrose. Vilnius, 1992.
25. **Kūris E.** Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą // Politologija. 1998. Nr. 1(11). P. 3–94.
26. **Kūris E.** Konstitucija ir jos aiškinimas // Politologija. 1999. Nr. 2(14). P. 3–16.
27. **Kūris E.** Ko neparašė Rogeris Cotterrellas arba subjektyvus teisės sociologijos įvado įvadas // Cotterrell R. Teisės sociologija. Kaunas, 1997. P. 384–412.
28. **Katkus A.** Lietuvos valstybės kontrolė. Vilnius, 1994.
29. Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1997.
30. Konstitucija: tiesioginis taikymas ir nuosavybės teisių apsauga. Vilnius, 1994.
31. Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. Vilnius, 1993.
32. Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Vilnius, 2000.
33. Konstitucinės priežiūros institucijų sprendimų teisinės prigimties, galių ir realizavimo problemos. Vilnius, 1997.

34. Konstitucinis Teismas ir konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Vilnius, 1995.
35. **Lapinskas K.** Vietos savivalda ir valdymas Lietuvoje: pirmieji reformos rezultatai // Politologija. 1995. Nr. 1.
36. **Lapinskas K.** Lietuvos Konstitucijų istorinių teisinių sąsajų beiėškant // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998.
37. **Lapinskas K.** Lietuvos konstitucinė sistema ir stojimas į ES // Stojimas į Europos Sąjungą ir Konstitucija. Vilnius, 2000.
38. LDDP tarybos sudarytos komisijos konstitucijos projektas // Tiesa. 1991 m. balandžio 23 d.
39. **Leonas P.** Lietuvos miestų savivaldos pradžia. Vilnius, 1990.
40. **Leonas P.** Lietuvos savivaldybės. Kaunas, 1991.
41. **Leonas P.** Sociologija. Vilnius, 1995.
42. **Leonas P.** Teisės enciklopedija. Vilnius, 1995.
43. Lietuvos liberalų sąjungos konstitucijos projektas // Lietuvos aidas. 1992 m. vasario 25 d.
44. Lietuvos nacionaliniai interesai ir jos politinė sistema: konferencijos medžiaga. 1994 m. gruodžio 16–17 d. Vilnius, 1995.
45. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sudarytos darbo grupės Konstitucijos koncepcijos metmenys // Lietuvos aidas. 1991 m. gegužės 10 d.
46. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu visuomenei paskelbtas (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sudarytos darbo grupės parengtas) konstitucijos projektas // Lietuvos aidas. 1992 m. gegužės 1 d.
47. Lietuvos teisės kūrimo principai. Vilnius, 1995.
48. Lietuvos valstybingumo teisinės problemos: Pirmojo pasaulinio lietuvių teisininkų kongreso, įvykusio 1992 m. gegužės 24–31 d., straipsnių ir tezių rinkinys. Vilnius, 1993.
49. **Lukošaitis A.** Prezidentas Lietuvos politinėje sistemoje: vietos ir galių paieška // Politologija. 1998. Nr. 2(12).
50. **Maksimaitis M.** 1920 m. Steigiamojo Seimo gegužės 15–osios aktas ir jo konstitucinė reikšmė // Teisė. 1995. Nr. 29.
51. **Maksimaitis M.** Nepriklausomos Lietuvos konstitucinės santvarkos modeliavimas išėivijos teisininkų darbuose // Teisė. 1997. Nr. 31. P. 96–108.
52. **Maksimaitis M., Vansevičius S.** Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius, 1997.
53. **Mesonis G.** Valdžių padalijimas kaip teisinės valstybės elementas // Žmogaus teisės ir jų gintis. Vilnius, 2000.
54. **Mikelėnienė D., Mikelėnas V.** Teismo procesas: Teisės aiškėnimo ir taikymo aspektai. Vilnius, Justitia, 1999.
55. Mykolo Rėmerio mokslas apie valstybę. Vilnius, 1997.
56. **Mockevičius R.** Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2000.
57. **Normantas A.** Užsieniečių teisinė padėtis Lietuvoje // Teisė. 1993. Nr. 27.
58. **Normantas A.** Lietuvos Respublikos Konstitucijos tęstinumas ir žmogaus teisės // Teisė. Nr. 26. 1993.

59. **Normantas A.** Die Entwicklung des Kommunalwahlrechts in Litauen // Die Wahlrechtssysteme in Mittel-und Osteuropa. Berlin Verlag, 1999. S. 73–80.
60. Pabėgėlių statuso nustatymo procedūrų ir kriterijų vadovas. Vilnius, 1996.
61. **Pumputis A.** Europos žmogaus teisiu ir pagrindiniu laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2000.
62. **Pumputis A.** Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija. Mokslo darbai. T. 15(7). Vilnius, 2000. P. 61–65.
63. **Račkauskas K.** Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. New York, 1967.
64. **Römeris M.** Įstatymų konstitucingumas // Teisė. 1925. Nr. 7 (sausis–vasaris).
65. **Römeris M.** Administracinis teismas. Kaunas, 1928.
66. **Römeris M.** Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, 1994.
67. **Römeris M.** Konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, 1990.
68. **Römeris M.** Dabartinės konstitucijos. Kaunas, 1932.
69. **Römeris M.** Reprerentacija ir mandatas. Kaunas, 1926.
70. **Römeris M.** Suverenitetas. Vilnius, 1995.
71. **Römeris M.** Valstybė. T. 1–2. Vilnius, 1995.
72. **Rudis A.** Žmogaus teisės Lietuvos konstitucijose. Roma, 1987.
73. **Sabine H., Thorston L. T.** Politinių teorijų istorija. Vilnius, 1995.
74. Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ konstitucijos projektas // Lietuvos aidas. 1992 m. gegužės 14 d.
75. **Sinkevičius V.** Žmogaus teisių ir laisvių konstitucinės garantijos // Konstitucinis teismas ir konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Vilnius, 1995. P. 55–64.
76. **Sinkevičius V.** Nuolatinis gyvenimas Lietuvoje – viena iš natūralizacijos sąlygų // Jurisprudencija. T. 19(11). 2001. P. 125–131.
77. **Sinkevičius V.** Konstitucinio Teismo nutarimų įtaka įstatymų leidybai // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis (Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1998. P. 210–218.
78. **Sinkevičius V.** Teisiniai Lietuvos Respublikos pilietybės pagrindai // Politologija. 2000, Nr. 4(20). P. 23–51.
79. **Sireika J.** Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai. (1919–1931 metai). Šiauliai, 1998.
80. **Stačiokas R.** Savivaldybių veiklos reguliavimas. Vilnius, 1991.
81. **Stačiokas R.** Vietos savivalda. Vilnius, 1992.
82. **Stačiokas R.** Bendrieji vietos savivaldos teorijos principai // Savivaldybė. 1995. Nr. 10.
83. **Stačiokas R.** Nuosavybė ir savivaldybės // Savivaldybė. 1995. Nr. 3.
84. **Stačiokas S.** Lietuvos Respublikos tęstinumas ir konstitucinė reforma // Teisė. 1992. Nr. 26.
85. **Stačiokas S.** Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos kelio pradžia // Vortuta. 1993 m. gruodžio 16–22 d.
86. **Stačiokas S.** Lietuvos Respublikos konstitucingumo tradicijos // Lietuvos teisės kūrimo principai. Vilnius, 1995.
87. **Stačiokas S.** Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos pradžia // Konstitucinis Teismas ir konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Vilnius, 1995.

88. **Stačiokas S.** Konstitucija – ne valstybės, o tautos aktas // Lietuvos teisė. 1993. Nr. 1.
89. **Staugaitienė T.** Nuosavybės teisių gynimas pagal Konstitucinio Teismo nutarimus // Konstitucinis Teismas ir konstitucingumo garantijos Lietuvoje. Vilnius, 1995. P. 50–54.
90. **Šidlauskas K.** Svarstybos visuomeniniai ir teisiniai klausimai. New York, 1985.
91. **Šileikis E.** Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997.
92. **Šileikis E.** Seimo nario teisinė padėtis. Vilnius, 1996.
93. **Švarlys B.** Teisminė valdžia ir žmogaus teisių gynimas // Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Vilnius, 1996. P. 65–69.
94. **Talat–Kelpša L.** Prezidentas ir įstatymų leidyba: veto teisės naudojimas Lietuvoje // Politologija. 1998. Nr. 2(12).
95. **Talat–Kelpša L.** Prezidentas ir parlamentas: reikšmė valstybės politiniam stabilumui // Politologija. 1996. Nr. 1(9).
96. **Talat–Kelpša L.** Pusiaus prezidentizmo link: Lietuvos institucinės reformos analizė // Politologija. 1996. Nr. 1(7).
97. **Tatham A.** Europos Sąjungos teisė. Vilnius, 1999.
98. Teisės problemos. 1999. Nr. 1–2.
99. Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos žmogaus teisių konvencija. Vilnius, 1999.
100. Teisminė valdžia ir visuomenė. Vilnius, 1999.
101. Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Vilnius, 1996.
102. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. Vilnius, 1995.
103. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė: bendroji dalis. Vilnius, 1998.
104. **Vadapalas V.** Tarptautinės sutartys Lietuvos teisės sistemoje // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998. P. 173–194.
105. **Vaišvila A.** Teisės teorija. Vilnius, 2000.
106. **Vaitiekienė E., Mesonis G.** Konstituciniai papročiai nacionalinėje teisės sistemoje // Jurisprudencija. T. 14(6). 1999. P. 43–49.
107. **Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S.** Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius, 2001.
108. **Vansevičius S.** Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, 2000.
109. **Vilčinskas Š.** Konstitucijos projekto principai. Vilnius, 1991.
110. **Vysockienė L.** Pabėgėlių teisinės padėties reglamentavimo Lietuvoje pagrindinės problemos // Teisės problemos. 1997. Nr. 3.
111. **Žilys J.** The Constitutional Court within Democracy // Revue Baltique (Baltii rebuu, Baltijas apskats, Baltijos apžvalga). Organe de la Collaboration des Etats Baltes. Vilnius, 1996. No 6. P. 50–58.
112. **Žilys J.** The Constitutional Court and Politics // Revue Baltique (Baltii revuu, Baltijas aspekats, Baltijos apžvalga). Vilnius, 1998. No 12. P. 34–46.
113. **Žilys J.** The Constitutional Court of the Republic of Lithuania – Historical aspects of Establishment and its Present Legal Status // Journal of constitutional law in Eastern and Central Europe. 1994. Vol. 1. No. 2. P. 209–229.
114. **Žilys J.** Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas // Jurisprudencija. T. 12(4). 1999. P. 58–68.

115. **Žilys J.** Klaipėdos krašto statutinis teismas: įkūrimo prielaidos ir teisinis statusas // *Jurisprudencija*. T. 14(6). 1999. P. 50–59.
116. **Žilys J.** Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. Vilnius, 2001.
117. **Žilys J.** Konstitucinio Teismo sprendimai – jų teisinė prigimtis ir galia // Konstitucinės priežiūros institucijų sprendimų teisinės prigimties, galių ir realizavimo problemos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga). Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1997. P. 8–25(74–92).
118. **Žilys J.** Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste // *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė* (Konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai, medžiaga). Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997. P. 16–30.
119. **Žilys J.** Konstitucinė justicija ir teismai // *Teisminės valdžios problemos Lietuvoje* (Konferencijos medžiaga). Vilnius, 1998. P. 35–50.
120. **Žilys J.** Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje // *Jurisprudencija*. T. 17(9). 2000. P. 72–78.
121. **Žilys J.** Konstitucinis Teismas valstybės valdžios organų sistemoje // *Jurisprudencija*. T. 17(9). 2000. P. 79–87.
122. **Žilys J.** Teisės aktų konstitucingumo problemos rengiant Lietuvos Respublikos Konstituciją. Vilnius: LTU, 2000.
123. *Žmogaus teisių apsaugos mechanizmas*. Vilnius, 1997.
124. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius, 1996.
125. *Žmogaus teisės ir laisvės: Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos*. Vilnius, 1995.
126. **Wyman L., Johnson B.** Konstitucijos koncepcija // *Atgimimas*. 1991 m. birželio 20–27 d.

V. Papildoma specialioji literatūra

(padedanti geriau suprasti konstitucinės teisės teorijos klausimus, taip pat palyginti Lietuvos ir kitų šalių konstitucines sistemas)

1. **Alder J.** Constitutional and Administrative Law. London: The Macmillan Press, 1994.
2. **Ardant P.** Institutions politiques et droit constitutionnel. 4e édition. Paris, Librairie generale de droit de jurisprudence, 1992.
3. **Banaszak B.** Prawo konstytucyjne. Warszawa, 1999.
4. **Bell J.** French Constitutional Law. Oxford, 1992.
5. **Bradley A. W. and Ewing K. D.** Constitutional and Administrative Law. Twelfth edition. Longman, 1998.
6. **Burdeau G., Hamon F., Troper M.** Droit Constitutionnel. 25e édition. Paris, L. G. D. J., 1997.
7. **Burgess J. W.** Political Science and Comparative Constitutional Law. Boston, 1986.
8. **Chantebout B.** Droit constitutionnel et science politique. 16e édition. Paris, Armand Colin.
9. Constitutional Law / eds.: S. Krislov, M. M. Feeley/. New York: Harper Collins Publishers, 1994.
10. **Duverger M.** A New Political System Model: Semi-presidential Government // Parliamentary Versus Presidential Government / Arend Lijphart (ed.)/. Oxford, 1992.
11. Economic, Social and Cultural Rights / eds.: A. Eide, C. Krause, A. Rosas/. Hague, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1995.
12. Electoral Laws and their Political Consequences / ed. B. Grofman, A. Lijphart/. New York, 1994.
13. **Garlicki L.** Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu. Wydanie 3. Warszawa, 1999.
14. **Favoreu L., Gaïa P., Ghevontian R., Mestre J. L., Pfersmann O., Roux A., Scoffoni G.** Droit constitutionnel. 2e édition. Paris, Dalloz, 1999.
15. **Finnis J.** Natural Law and Natural Rights. Oxford, 1995.
16. **Hesse K.** Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, 18. erg. Aufl. Heidelberg, Müller Jur. Verl., 1991.
17. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Herausgegeben von J. Isensee und P. Kirchhof. Heidelberg, 1987–1992.
18. **Harrop M., Miller W.** Elections and Voters. New York, 1987.
19. **Lijphart A.** Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Yale University Press, 1999.
20. **Lijphart A.** The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–1985 // American Political Science Review. 1990. No 2.
21. **Redlich N., Schwartz B., Attanasio Y.** Constitutional Law. Second edition. New York, 1992.
22. **Sartori G.** Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas /vertė E. Kūris/. Kaunas, 2001.

23. **Sartori G.** Representational Systems // International Encyclopaedia of Social Sciences. Vol. 13. New York, 1968.
24. **Sieghart P.** The International Law of Human Rights. Oxford, 1992.
25. **Stein E.** Staatsrecht, 15. neu bearbeitete Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen, 1995.
26. **Stern K.** Staats- und Verfassungsrecht. Einführung in das deutsche Recht. München, 1989.
27. **Zweigert K., Kotz H.** Lyginamosios teisės įvadas /vertė D. Gečienė, V. Nekrošius/. Vilnius, 2001.
28. **Tribe L. H.** American Constitutional Law, Mineola. New York, 1978.
29. **Wade E. G. S. and Bradley A. W.** Constitutional and Administrative Law. London, 1986.
30. The European Union and Human Rights / eds.: N. A. Neuwahl, A. Rosas/. Hague, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1995.
31. The European Union and Human Rights / ed. Ph. Alston/. Oxford, 1999.

* * *

32. **Baglaj M.** Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federacii. Moskva, 1998.
33. **Bobotov S. V.** Konstitucionnaja justicija. Moskva, 1994.
34. **David R.** Osnovnyje pravovye sistemy sovremennosti. Moskva, 1988.
35. Zarubežnoje zakonodatelstvo o političeskich partijach. Moskva, 1993.
36. Zaščita prav čeloveka v sovremennom mire. Moskva, 1993.
37. Inostrannoje konstitucionnoje pravo / otv. red. V. V. Maklakov/. Moskva, 1997.
38. Konstitucionnoje pravo / otv. red. V. V. Lazarev/. Moskva, 1998.
39. Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. Obščaja čast. T. 1–2. /otv. red. B. A. Strašun/. 3 izd. Moskva, 2000.
40. Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. Osobennaja čast. Strany Evropy. T. 3. /otv. red. B. A. Strašun/. Moskva, 1997.
41. **Liušer F.** Konstitucionnaja zaščita prav i svobod ličnosti. Moskva, 1993.
42. Mestnoje samoupravlenije v zarubežnych stranach. Moskva, 1994.
43. **Mišin A. A.** Konstitucionnyje pravo zarubežnych stran. Moskva, 1996.
44. Municipalnoje pravo. Moskva, 1996.
45. **Nersesjanc V. S.** Istorija političeskich i pravovych učenij. Moskva, 1988.
46. Očerki parlamentskogo prava. Moskva, 1993.
47. **Sacharov N. A.** Institut prezidentstva v sovremennom mire. Moskva, 1994.
48. Sudebnyje sistemy zapadnych gosudarstv. Moskva, 1991.
49. **Hesse K.** Osnovy konstitucionnogogo prava FRG. Moskva, 1981.
50. **Štanina M. A.** Mestnoe upravlenije v zarubežnych stranach. Moskva, 1994.
51. **Čirkin V. E.** Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran. Moskva, 1997.
52. **Čirkin V. E.** Konstitucionnoje pravo: Rosija i zarubežnyj opyt. Moskva, 1998.

VI. Interneto svetainių adresai

1. Lietuvos Respublikos Seimas – <http://www.lrs.lt/>
2. Lietuvos Respublikos Prezidentas – <http://www.lrs.lt/>
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybė – <http://www.lrvk.lt/>
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas – <http://lrkt.lt/>
5. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas – <http://www.lat.litlex.lt/>
6. Teisinės informacijos centras – <http://litlex.lt/Litlex/>
7. Europos žmogaus teisių teismas – <http://www.echr.coe.int/>
8. Europos Taryba. Žmogaus teisių svetainė – <http://194.250.50.202/>
9. Pasaulio šalių konstitucijos – <http://confinder.richmond.edu/>
10. Pasaulio šalių konstitucinė teisė – <http://www.uni-wuerzburg.de/law/index.html>

P R I E D A I

1. SEIMO RINKIMAI

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMAI

VYRIAUSIOJI RINKIMŲ KOMISIJA

Daugiamandatės rinkimų apygardos
mandatų politinėms partijoms ir visuomeniniams politiniams judėjimams
(koalicijoms) pasiskirstymo

PROTOKOLAS

1992 m. spalio 31 d.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Seimo Rinkimų Įstatymo 76 straipsniu, nustatyta:

1. Rinkimų apygardoje rinkėjų skaičius	2549952
2. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičius	1919075
3. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų procentas	75,25
4. Rinkimai įvyko neįvyko
neraikalingą užbraukti	
5. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų 4% sudaro	76763
6. Politinės organizacijos, galinčios dalyvauti mandatų paskirstyme
(su Tautinėmis mažumomis):	

Są- rašo Nr.	Politinių organizacijų pavadinimas	Gauta balsų	Atžyma dėl galimo dalyvavimo mandatų paskirstyme	Balsų skaičius, dalyvaujantis mandatų paskirstyme
1.	Sąjūdžio koalicija	393 500	taip	393 500
2.	Lietuvos sandrauga	4159	taip	4159
3.	Lietuvos laisvės lyga	22 034	–	–
4.	Lietuvos socialdemokratų partija	112 410	taip	112 410
5.	Visuomeninis politinis judėjimas „Lietuvos laisvės sąjunga“	7760	–	–
6.	Lietuvos centro judėjimas	46 908	–	–
7.	Lietuvos lenkų sąjunga	39 772	taip	39 772

Tęsinys

Sąrašo Nr.	Politinių organizacijų pavadinimas	Gauta balsų	Atžyma dėl galimo dalyvavimo mandatų paskirstyme	Balsų skaičius, dalyvaujantis mandatų paskirstyme
8.	Krikščionių demokratų ir Lietuvių jaunimo „Jaunoji Lietuva“ sąjungų susivienijimas „Už vieningą Lietuvą“	66 027	–	–
9.	Lietuvos judėjimas „Černobylys“	4827	–	–
10.	Lietuvos liberalų sąjunga	28 091	–	–
11.	Lietuvos patriotų sąjunga	1904	–	–
12.	Lietuvos Respublikos Tautos pažangos judėjimas	19 835	–	–
13.	Lietuvių taurininkų sąjungos (Lietuvių tautininkų sąjunga, Nepriklausomybės partija) sąrašas	36 916	–	–
14.	Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos ir Lietuvos demokratų partijos jungtinis sąrašas	234 368	taip	234 368
15.	Lietuvos demokratinė darbo partija	817 331	taip	817 331
16.	Visuomeninis politinis judėjimas už socialinį teisingumą	9730	–	–
17.	Lietuvos nuosaikiųjų judėjimas	13 002	–	–
	Iš viso:	858 574		1 601 540

7. Vieno deputato mandato balsų kvota 22 820 (be Lietuvos sandraugos)

8. Politinėms organizacijoms nustatomas mandatų skaičius pagal kvotas:

Sąrašo Nr.	Politinių organizacijų pavadinimas	Gautų balsų skaičius	Mandatų skaičius	Dalinimo liekana
1.	Sąjūdžio koalicija	393 500	17	5560
2.	Lietuvos sandrauga	–	–	–
3.	Lietuvos laisvės lyga	–	–	–
4.	Lietuvos socialdemokratų partija	112 410	4	21 130
5.	Visuomeninis politinis judėjimas „Lietuvos laisvės sąjunga“	–	–	–
6.	Lietuvos centro judėjimas	–	–	–
7.	Lietuvos lenkų sąjunga	39 772	1	16 952
8.	Krikščionių demokratų ir Lietuvių jaunimo „Jaunoji Lietuva“ sąjungų susivienijimas „Už vieningą Lietuvą“	–	–	–
9.	Lietuvos judėjimas „Černobylys“	–	–	–
10.	Lietuvos liberalų sąjunga	–	–	–
11.	Lietuvos patriotų sąjunga	–	–	–
12.	Lietuvos Respublikos Tautos pažangos judėjimas	–	–	–

Sąrašo Nr.	Politinių organizacijų pavadinimas	Gautų balsų skaičius	Mandatų skaičius	Dalinimo liekana
13.	Lietuvių tautininkų sąjungos (Lietuvių tautininkų sąjunga, Nepriklausomybės partija) sąrašas	–	–	–
14.	Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos ir Lietuvos demokratų partijos jungtinis sąrašas	234 368	10	6168
15.	Lietuvos demokratinė darbo partija	817 331	35	18 631
16.	Visuomeninis politinis judėjimas už socialinį teisingumą	–	–	–
17.	Lietuvos nuosaikiųjų judėjimas	–	–	–
	Iš viso:	X	67	X

9. Liko nepaskirstyta 3 mandatų.

10. Gauta mandatų, atsižvelgus į dalinimo liekanas:

Eil. Nr. pagal dalinimo liekanos dydį	Politinės organizacijos pavadinimas	Dalinimo liekanos dydis	Mandatų skaičius		
			Pagal liekaną	Pagal kvotą	Iš viso
1.	Lietuvos socialdemokratų p.	21 130	1	4	5
2.	Lietuvos demokratinė darbo p.	18 631	1	35	36
3.	Lietuvos lenkų sąjunga	16 952	1	1	2
4.	Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos ir Lietuvos demokratų partijos jungtinis sąrašas	6168	–	10	10
5.	Sąjūdžio koalicija	5560	–	17	17
				Iš viso:	70

Komisijos pirmininkas
Pirmininko pavaduotojas
Sekretorius
Nariai:

Vaclovas Litvinas
Vytautas Laurynas Duoba
Benediktas Girdauskas
Juozas Baltakis
Liudvikas Furmonavičius
Juozas Jurkšaitis
Julius Juzeliūnas
Donatas Kadžius
Kazimieras Eimutis Katkevičius
Augustinas Liepinis
Henrikas Matusevičius
Vaclovas Panumis
Gediminas Pažėra
Leonas Pranulis
Romualdas Juozas Ragaišis
Angonita Rupšytė
Algimantas Jonas Sakalas
Stefanas Svetlikovskis
Zigmas Tumosa
Andrius Urbonavičius
Zenonas Vaigauskas
Algirdas Vydmontas
Vytautas Vyšniauskas
Albertas Žilinskas

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMAI

1992-11-22

Rinkimų apygardos numeris, pavadinimas	Kandidato pavardė, vardas	Gautų balsų sk.	Procentais	Rinkėjų skaič.	Dalyv. sk.
1. Naujamiesčio	Čobotas Medardas	12564	50,23	37755	25012
2. Senamiesčio	Paviržis Gediminas Adolfas	10677	50,74	36097	21043
3. Antakalnio	Astrauskas Vytautas	10297	49,19	35646	20932
4. Žirmūnų	Andriukaitis Vytenis Povilas	12951	52,43	39314	24701
5. Fabijoniškių	Kučinas Algirdas	10394	49,96	35649	20805
6. Šeškinės	Burbienė Sigita	13045	50,96	40030	25631
7. Justiniškių	Bičkauskas Egidijus	11029	52,41	37506	21043
8. Karoliniškių	Tupikas Pranciškus	11909	48,80	34273	24406
9. Lazdynų	Ambraziaitė Nijolė	12079	48,47	39106	24919
10. Naujosios Vilnios	Šumakaris Vytautas	13390	67,03	40365	19977
11. Šilainių	Vaišnoras Alfonsas	11982	53,78	38060	22280
12. Aleksoto–Vilijampolės	Raškinis Arimantas Juvencijus	10610	56,21	31133	18874
13. Centro	Katkus Juozapas Algirdas	15468	64,88	35916	23842
14. Žaliakalnio	Patackas Algirdas	14533	66,80	33937	21756
15. Kalniečių	Katilius Povilas	13067	62,14	36446	21027
16. Dainavos	Jarmolenko Vladimir	15878	64,14	39473	24755
17. Pramonės	Paukštys Kęstutis Povilas	14657	61,87	37115	23690
18. Panemunės	Kuzminskas Kazimieras	13863	57,84	38749	23968
19. Danės	Dirgėla Kęstutis	12679	52,65	37265	24081
20. Baltijos	Hofertienė Romualda	11308	48,74	39311	23201
21. Marių	Giniotas Petras	11921	49,39	42225	24137
22. Pajūrio	Malkevičius Stasys	9879	49,68	34977	19885
23. Aušros	Germanas Neris	10578	55,13	31188	19187
24. Saulės	Ozolas Romualdas	9216	47,56	31054	19377
25. Dainų	Ivaškevičius Arvydas	11908	55,82	32866	21331
26. Nevėžio	Jarašiūnas Egidijus	17972	55,78	38639	32221
27. Vakarinė	Skrebys Kęstutis	12679	54,61	36049	23217
28. Aukštaitijos	Beinortas Julius	16147	59,01	39736	27362
29. Marijampolės	Bobelis Kazys	11591	60,78	33665	19071
30. Alytaus	Veselka Julius	15565	55,29	37736	28154
31. Gargždų	Antanavičius Kazimieras	11221	52,03	32884	21565
32. Šilutė	Būtėnas Vladas	12153	52,59	37159	23111
33. Šilalės–Šilutės	Kunevičienė-Misevičiūtė Elyvra Janina	12818	55,29	31801	23184
34. Tauragės	Šličytė Zita	12275	51,84	34341	23679
35. Plungės	Pronckus Mykolas	14363	52,21	38044	27510
36. Kretingos	Uždavinys Ignacas Stasys	12016	55,20	32224	21770
37. Skuodo–Mazeikių	Vitkevičius Pranciškus Stanislavas	10463	50,10	30730	20884

Rinkimų apygardos numeris, pavadinimas	Kandidato pavardė, vardas	Gautų balsų sk.	Procentais	Rinkėjų skaič.	Dalyv. sk.
38. Mažeikių	Navickas Alfonsas	11126	59,87	31041	18583
39. Akmenės–Joniškio	Baranauskas Juozas Gediminas	15490	63,86	33707	24256
40. Telšių	Liutikas Vytautas	13576	53,79	38261	25240
41. Kelmės	Adomaitis Zenonas	15982	57,57	33860	27760
42. Raseinių	Nekrošius Juozas	10978	51,33	34054	21386
43. Kėdainių	Velikonis Virmantas	19038	65,85	37642	28910
44. Radviliškio	Kairys Antanas	17059	56,41	38935	30239
45. Šiaulių kaimiškoji	Stakvilevičius Mindaugas	12823	54,44	36699	23553
46. Pakruojo - Joniškio	Petkevičius Vytautas	19742	63,09	39198	31291
47. Pasvalio–Panevėžio	Kanapeckas Vytautas	14426	59,55	32731	24223
48. Biržų–Kupiškio	Vaižmužis Albinas	12175	54,98	39743	22145
49. Anykščių–Kupiškio	Kolosauskas Feliksas	15708	55,96	36240	28069
50. Rokiškio	Saulis Vytautas	15203	55,47	34376	27409
51. Utenos	Gyls Povilas	14385	53,56	38754	26858
52. Zarasų	Papovas Petras	14751	63,72	36145	23150
53. Ignalinos–Švenčionių	Juršėnas Česlovas	13092	53,76	30873	24354
54. Molėtų–Švenčionių	Raišuotis Everistas	13563	58,48	35371	23191
55. Širvintų–Vilniaus	Rupeika Benediktas Vilmantas	11772	61,50	35983	19140
56. Vilniaus–Šalčininkų	Semenovič Zbignev	12907	61,65	37990	20935
57. Vilniaus–Trakų	Maceikianec Ryšard	7304	49,19	35811	14848
58. Trakų	Sadkauskas Algirdas	10222	62,43	34868	16374
59. Kaišiadorių	Brazauskas Algirdas Mykolas	16978	57,10	40139	29734
60. Jonavos	Pranevičius Vincentas	10910	58,23	33721	18735
61. Ukmergės	Visakavičius Marijonas	14364	51,21	38227	28048
62. Jurbarko	Albertynas Albinas	11967	50,97	32238	23479
63. Suvalkijos	Bajoras Arvydas	11896	56,40	35218	21093
64. Šakių	Endriukaitis Algirdas	10582	48,61	30162	21767
65. Kauno–Kėdainių	Milčius Leonas	9828	48,39	33906	20308
66. Kauno kaimiškoji	Treinyš Mečislovas	16972	74,04	38117	22924
67. Prienų	Bubnys Vytautas Jurgis	9598	49,67	31327	19325
68. Vilkaviškio	Greimas Algimantas Antanas	14453	54,38	38011	26579
69. Dzūkijos	Pangonis Jonas	10749	53,85	37140	19961
70. Varėnos–Eišiškių	Gaška Kęstutis	13732	60,61	37202	22656
71. Lazdijų–Druskininkų	Baležentis Alyvdas	12886	49,09	38297	26249

1-sis priedas
Patvirtintas Vyriausiosios rinkimų
komisijos 1992-11-22 nutarimu

**GALUTINIAI LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMŲ REZULTATAI
VIENMANDATĖSE APYGARDOSE**

1. Čobotas Medardas	Lietuvos krikščionių demokratų partija
2. Paviržis Gediminas Adolfas	Lietuvos demokratinė darbo partija
3. Astrauskas Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
4. Andriukaitis Vytenis Povilas	Lietuvos socialdemokratų partija
5. Kunčinas Algirdas	Lietuvos demokratinė darbo partija
6. Burbienė Sigita	Lietuvos demokratinė darbo partija
7. Bičkauskas Egidijus	Lietuvos centro judėjimas
8. Tupikas Pranciškus	Lietuvos sąjūdis
9. Ambrazaitytė Nijolė	Lietuvos Respublikos piliečių chartija
10. Šumakaris Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
11. Vaišnoras Alfonsas	Lietuvos sąjūdis
12. Raškinis Arimantas Juvencijus	Lietuvos krikščionių demokratų partija
13. Katkus Juozapas Algirdas	Lietuvos sąjūdis
14. Patackas Algirdas	Lietuvos sąjūdis
15. Katilius Povilas	Lietuvos krikščionių demokratų partija
16. Jarmolenko Vladimir	Lietuvos sąjūdis
17. Paukštys Kęstutis Povilas	Lietuvos sąjūdis
18. Kuzminskas Kazimieras	Lietuvos krikščionių demokratų partija
19. Dirgėla Kęstutis	Lietuvos sąjūdis
20. Hofertienė Romualda	Lietuvos sąjūdis
21. Giniotas Petras	Lietuvos sąjūdis
22. Malkevičius Stasys	Lietuvos sąjūdis
23. Germanas Neris	Lietuvos demokratinė darbo partija
24. Ozolas Romualdas	Lietuvos centro judėjimas
25. Ivaškevičius Arvydas	Lietuvos demokratinė darbo partija
26. Jarašiūnas Egidijus	Lietuvos sąjūdis
27. Skrebys Kęstutis	Nepriklausomybės partija
28. Beinortas Julius	Lietuvos krikščionių demokratų partija
29. Bobelis Kazys	Lietuvos Krikščionių demokratų sąjunga
30. Veselka Julius	Lietuvos demokratinė darbo partija
31. Antanavičius Kazimieras	Lietuvos socialdemokratų partija
32. Būtėnas Vladas	Lietuvos demokratinė darbo partija
33. Kunevičienė-Misevičiūtė Elvyra	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga
34. Šličytė Zita	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga
35. Pronckus Mykolas	Lietuvos demokratinė darbo partija
36. Uždavinys Ignacas Stasys	Lietuvos krikščionių demokratų partija
37. Vitkevičius Pranciškus Stanislavas	Lietuvos demokratinė darbo partija

38. Navickas Alfonsas	Lietuvos demokratinė darbo partija
39. Baranauskas Juozas Gediminas	Lietuvos demokratinė darbo partija
40. Liutikas Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
41. Adomaitis Zenonas	Lietuvos demokratinė darbo partija
42. Nekrošius Juozas	Lietuvos demokratinė darbo partija
43. Velikonis Virmantas	Lietuvos demokratinė darbo partija
44. Kairys Antanas	Lietuvos demokratinė darbo partija
45. Stakvilevičius Mindaugas	Lietuvos demokratinė darbo partija
46. Petkevičius Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
47. Kanapeckas Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
48. Vaižmužis Albinas	Iškėlęs save
49. Kolosauskas Feliksas	Lietuvos demokratinė darbo partija
50. Saulis Vytautas	Lietuvos demokratinė darbo partija
51. Gylys Povilas	Lietuvos demokratinė darbo partija
52. Papovas Petras	Lietuvos demokratinė darbo partija
53. Juršėnas Česlovas	Lietuvos demokratinė darbo partija
54. Raišuotis Everistas	Lietuvos demokratinė darbo partija
55. Rupeika Benediktas Vilmantas	Lietuvos demokratinė darbo partija
56. Semenovič Zbignev	Lietuvos lenkų sąjunga
57. Maceikianec Ryšard	Lietuvos lenkų sąjunga
58. Sadkauskas Algirdas	Lietuvos demokratinė darbo partija
59. Brazauskas Algirdas Mykolas	Lietuvos demokratinė darbo partija
60. Pranevičius Vincentas	Lietuvos demokratinė darbo partija
61. Visakavičius Marijonas	Lietuvos demokratinė darbo partija
62. Albertynas Albinas	Lietuvos demokratinė darbo partija
63. Bajoras Arvydas	Lietuvos demokratinė darbo partija
64. Endriukaitis Algirdas	Lietuvos Respublikos piliečių chartija
65. Milčius Leonas	Lietuvių tautininkų sąjunga
66. Treinys Mečislovas	Lietuvių tautininkų sąjunga
67. Bubnys Vytautas Jurgis	Lietuvos demokratinė darbo partija
68. Greimas Algimantas Antanas	Lietuvos demokratinė darbo partija
69. Pangonis Jonas	Lietuvos socialdemokratų partija
70. Gaška Kęstutis	Lietuvos demokratinė darbo partija
71. Baležentis Alvydas	Lietuvių tautininkų sąjunga

VYRIAUSIOJI RINKIMŲ KOMISIJA

Daugiamandatės rinkimų apygardos mandatų partijoms ir
politinėms organizacijoms (koalicijoms) paskirstymo

PROTOKOLAS

1996 m. lapkričio 16 d.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 76 straipsniu nustatyta:

1. Rinkimų apygardoje rinkėjų skaičius	2597530
2. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičius	1374673
3. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų procentas	52,92
4. Rinkimai	įvyko
5. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų 5% sudaro	68734
6. Politinės organizacijos, galinčios dalyvauti mandatų paskirstyme:	

Są- rašo Nr.	Partijos ir politinės organizacijos pavadinimas	Gauta balsų	Atžyma dėl galimo dalyvavimo mandatų paskirstyme	Balsų skaičius, dalyvaujantis mandatų paskirstyme
1.	Respublikonų partija	5063	ne	0
2.	Lietuvos liberalų sąjunga	25279	ne	0
3.	Lietuvos centro sąjunga	113333	taip	113333
4.	Lietuvos rusų sąjunga	22395	ne	0
5.	Krikščionių demokratų sąjunga	42346	ne	0
6.	Lietuvos socialistų partija	9985	ne	0
7.	Lietuvos laisvės sąjunga	20511	ne	0
8.	Lietuvos valstiečių partija	22826	ne	0
9.	Lietuvos lenkų rinkimų akcija	40941	ne	0
10.	Lietuvos socialdemokratų partija	90756	taip	90756
11.	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	20580	ne	0
12.	Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva”	52423	ne	0
13.	Lietuvos laisvės lyga	12562	ne	0
14.	Lietuvos gyvenimo logikos partija	3361	ne	0
15.	Lietuvos demokratinė darbo partija	130837	taip	130837
16.	Lietuvių tautininkų sąjungos ir Lietuvos demokratų partijos koalicija	28744	ne	0

Sąrašo Nr.	Partijos ir politinės organizacijos pavadinimas	Gauta balsų	Atžyma dėl galimo dalyvavimo mandatų paskirstyme	Balsų skaičius, dalyvaujantis mandatų paskirstyme
17.	Lietuvos tautinių mažumų aljansas	33389	ne	0
18.	Lietuvos moterų partija	50494	ne	0
19.	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	409585	taip	409585
20.	Lietuvos socialinio teisingumo sąjunga	12234	ne	0
21.	Lietuvos krikščionių demokratų partija	136259	taip	136259
22.	Lietuvos liaudies partija	2622	ne	0
23.	Lietuvos ūkio partija	16475	ne	0
24.	Tautos pažangos partija	3922	ne	0
	Iš viso:	1306922	–	880770

7. Už partijas, dalyvaujančias mandatų paskirstyme, yra balsavę 64,07 procentai visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų.
8. Vieno Seimo nario mandato balsų kvota 12583
9. Partijoms nustatomas mandatų skaičius pagal kvotas:

Sąrašo Nr.	Partijos ir politinės organizacijos pavadinimas	Gauta balsų	Mandatų skaičius	Dalinimo liekana
3	Lietuvos centro sąjunga	113333	9	86
10	Lietuvos socialdemokratų partija	90756	7	2675
15	Lietuvos demokratinė darbo partija	130837	10	5007
19	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	409585	32	6929
21	Lietuvos krikščionių demokratų partija	136259	10	10429

10. Liko nepaskirstyti 2 mandatai; jie skirstomi liekanų metodu.
11. Gauta mandatų iš viso (kvotų ir liekanų metodu):

Eil. Nr. pagal dalinimo liekanos dydį	Partijos ir politinės organizacijos pavadinimas	Dalinimo liekana	Mandatų skaičius		
			Pagal liekaną	Pagal kvotą	Viso
1	Lietuvos krikščionių demokratų partija	10429	1	10	11
2	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	6929	1	32	33
3	Lietuvos demokratinė darbo partija	5007	0	10	10
4	Lietuvos socialdemokratų partija	2675	0	7	7
5	Lietuvos centro sąjunga	86	0	9	9
	Iš viso		2	68	70

Komisijos pirmininkas

Zenonas Vaigauskas

Pirmininko pavaduotojas

Viktoras Rinkevičius

Sekretorius

Edvinas Menčikovas

Nariai:

Genovaitė Babachinaitė

Gintaras Goda

Petras Gvazdauskas

Isaakas Kaganas

Saulius Katuoka

Algimantas Sapiega

Stefan Svetlikovski

Živilė Verbylaitė

Erika Vilimienė

**LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO NARIAI, IŠRINKTI PAGAL
PAKARTOTINIO BALSAVIMO REZULTATUS IR DAUGIAMANDATĖJE
RINKIMŲ APYGARDOJE**

Arvydas AKSTINAVIČIUS	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatė
Vilija ALEKNAITĖ - ABRAMIKIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Tauragės Nr. 34
Ignas ALEŠKEVIČIUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Nijolė AMBRAZAITYTĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Laima Liucija ANDRIKIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Pramonės Nr. 17
Vytenis Povilas ANDRIUKAITIS	Lietuvos socialdemokratų partija	Žirmūnų Nr. 4
Jonas AVYŽIUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Audronius AŽUBALIS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Fabijoniškių Nr. 5
Alfonsas BARTKUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Šilalės - Šilutės Nr. 33
Julius BEINORTAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė
Egidijus BIČKAUSKAS	Lietuvos centro sąjunga	Justiniškių Nr. 7
Kazys BOBELIS	Krikščionių demokratų sąjunga	Marijampolės Nr. 29
Vytautas BOGUŠIS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė
Mindaugas BRIEDIS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Radviliškio Nr. 44
Sigita BURBIENĖ	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Stanislovas BUŠKEVIČIUS	Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“	Kalniečių Nr. 15
Algirdas BUTKEVIČIUS	Lietuvos socialdemokratų partija	Vilkaviškio Nr. 68
Audrius BUTKEVIČIUS	Išsikėlė pats	Naujamiesčio Nr. 1
Vytautas Aleksandras CINAUSKAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Algis ČAPLIKAS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatė
Vytautas ČEPAS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatė
Sigitas ČIRBA	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Regimantas ČIUPAILA	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatė

Rimantas Jonas DAGYS	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatė
Sofija DAUBARAITĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Irena DEGUTIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Rimantas DIDŽIOKAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Baltijos Nr. 20
Roma DOVYDĖNIENĖ	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatė
Juozas DRINGELIS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Vytautas DUDĖNAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Jadvyga DUNAUSKAITĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Akmenės – Joniškio Nr. 39
Vytautas EINORIS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Juozas GALDIKAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Lazdijų – Druskininkų Nr. 71
Vincas GIRNIUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Povilas GYLYS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Kęstutis GLAVECKAS	Lietuvos centro sąjunga	Alytaus Nr. 30
Petras GRAŽULIS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė
Arūnas GRUMADAS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatė
Romualda HOFERTIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Marių Nr. 21
Gražina IMBRASIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Žibartas Juozas JACKŪNAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Vladimir JARMOLENKO	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Dainavos Nr. 16
Česlovas JURŠĖNAS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Sigitas KAKTYS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Mažeikių Nr. 38
Ramūnas KARBAUSKIS	Išsikėlė pats	Šiaulių kaimiškoji Nr. 45
Justinas KAROSAS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Algis KAŠĖTA	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Varėnos – Eišiškių Nr. 70
Povilas KATILIUS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė

Juozapas Algirdas KATKUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Gediminas KIRKILAS	Lietuvos demokratinę darbo partija	Daugiamandatę
Vytautas Petras KNAŠYS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Raseinių Nr. 42
Mindaugas KONČIUS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatę
Kazimieras Vytautas KRYŽEVIČIUS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatę
Andrius KUBILIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Elvyra Janina KUNEVIČIENĖ	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Lazdynų Nr. 9
Rytas KUPČINSKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Aleksoto - Vilijampolės Nr. 12
Bronislavas Juozas KUZMICKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Gargždų Nr. 31
Kazimieras KUZMINSKAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Panemunės Nr. 18
Vytautas LANDSBERGIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Kauno kaimiškoji Nr. 66, išrinktas be pakartotinio balsavimo
Vaclovas LAPĖ	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Škuodo – Mažeikių Nr. 37
Mečys LAURINKUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Nevėžio Nr. 26
Juozas LISTAVIČIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Kelmės Nr.41
Zygmunt MACKEVIČ	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Stasys MALKEVIČIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Pajūrio Nr. 22
Virginijus MARTIŠAUSKAS	Išsikėlę pats	Šilutės Nr. 32
Jūratė MATEKONIENE	Lietuvos demokratų partija	Jonavos Nr. 60
Antanas MATULAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Pasvalio Panevėžio Nr. 47
Alvydas MEDALINSKAS	Išsikėlę pats	Šeškinės Nr. 6
Nikolaj MEDVEDEV	Lietuvos socialdemokratų partija	Pakruojo Joniškio Nr. 46
Rasa MELNIKIENĖ	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatę
Gabriel Jan MINCEVIČ	Lietuvos lenkų rinkimų akcija	Širvintų - Vilniaus Nr. 55
Juozas OLEKAS	Lietuvos socialdemokratų partija	Suvalkijos Nr. 63
Romualdas OZOLAS	Lietuvos centro sąjunga	Dzūkijos Nr. 69
Vytautas PAKALNIŠKIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę

Feliksas PALUBINSKAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Centro Nr. 13
Petras PAPOVAS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Zarasų – Visagino Nr. 52
Algirdas Vaclovas PATAČKAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė
Saulius PEČELIŪNAS	Lietuvos demokratų partija	Kaišiadorių – Elektrėnų Nr. 59
Simas Ramutis PETRIKIS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Elena PETROŠIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Algirdas PETRUSEVIČIUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Rimantas PLEIKYS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Senamiesčio Nr. 2
Artur PLOKŠTO	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Zigmantas POČIUS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Mykolas PRONČKUS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Daugiamandatė
Kazimira Danutė PRUNSKIENĖ	Lietuvos moterų partija	Molėtų – Švenčionių Nr. 54
Antanas RAČAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Jurbarko Nr. 62
Raimundas Leonas RAJEČKAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Aukštaitijos Nr. 28
Rasa RASTAUSKIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Anykščių Kupiškio Nr. 49
Arimantas Juvencijus RAŠKINIS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatė
Jurgis RAZMA	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatė
Rūta RUTKELYTĖ	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatė
Liudvikas SABUTIS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Plungės Nr. 35
Joana Danguolė SADEIKIENĖ	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Žaliakalnio Nr. 14
Aloyzas SAKALAS	Lietuvos socialdemokratų partija	Antakalnio Nr. 3
Algimantas SALAMAKINAS	Lietuvos demokratinė darbo partija	Kėdainių Nr. 43
Algirdas SAUDARGAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Karoliniškių Nr. 8
Algimantas SĖJŪNAS	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Aušros Nr. 23

Romualdas SIKORSKIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Kęstutis SKREBYS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Vakarinę Nr. 27
Sigitas SLAVICKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Rimantas SMETONA	Lietuvių tautininkų sąjunga	Ukmergęs Nr. 61
Stasys STAČIOKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Česlovas Vytautas STANKEVIČIUS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatę
Laurynas Mindaugas STANKEVIČIUS	Lietuvos demokratinę darbo partija	Daugiamandatę
Antanas Napoleonas STASIŠKIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Alfredas Henrikas STASIULEVIČIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Vida STASIŪNAITĖ	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatę
Ona SUNCOVIENĖ	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Algirdas SYSAS	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatę
Petras ŠAKALINIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Petras Antanas ŠALČIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Rokiškio Nr. 50
Saulius ŠALTENIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Kazimieras ŠAVINIS	Lietuvos centro sąjunga	Dainų Nr. 25
Marija ŠERIENĖ	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatę
Irena ŠIAULIENĖ	Lietuvos demokratinę darbo partija	Daugiamandatę
Gintaras ŠILEIKIS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatę
Albertas ŠIMĖNAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatę
Jonas ŠIMĖNAS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Utenos Nr. 51
Antanas ŠVITRA	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	Kretingos Nr. 36
Kęstutis TRAPIKAS	Lietuvos liberalų sąjunga	Ignalinos – Švenčionių Nr. 53
Sigitas URBONAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Prienų Nr. 67
Ignacas Stasys UŽDAVINYS	Lietuvos krikščionių demokratų partija	Daugiamandatę

Gediminas VAGNORIUS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Telšų Nr. 40, išrinktas be pakartotinio balsavimo
Alfonsas VAIŠNORAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Šilainių Nr. 11
Nijolę VAITIEKŪNIENę	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Kęstutis VAITUKAITIS	Lietuvos centro sąjunga	Daugiamandatę
Jonas VALATKA	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatę
Albinas VAIŽMUŽIS	Lietuvos valstiečių partija	Biržų Kupiškio Nr. 48
Arvydas VIDŽIŪNAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Šakių Nr. 64
Vladas VILIMAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Kauno Kędainių Nr. 65
Birutę Teodora VISOKAVIČIENę	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Saulęs Nr. 24
Vytenis Albertas ZABUKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Danęs Nr. 19
Emanuelis ZINGERIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Rolandas ZUOZA	Lietuvos socialdemokratų partija	Daugiamandatę
Vidmantas ŽIEMELIS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę
Algis ŽVALIAUSKAS	Tęvynęs sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	Daugiamandatę

VYRIAUSIOJI RINKIMŲ KOMISIJA
 Daugiamandatės rinkimų apygardos mandatų
 partijoms ir politinėms organizacijoms (koalicijoms) paskirstymo

PROTOKOLAS

2000 m. spalio 15 d.

1. Rinkimų apygardoje rinkėjų skaičius:	2626321
2. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičius	1539667
3. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų procentas	58,62
4. Rinkimai	įvyko
5. Rinkimuose dalyvavusių rinkėjų 5% sudaro	76983
7% sudaro	107777
6. Politinės organizacijos, galinčios dalyvauti mandatų paskirstyme:	

Są- ra- šo Nr.	Partijos, politinės organizacijos pavadinimas	Gauta balsų	Atžyma dėl galimo dalyvavimo mandatų paskirs- tyme	Balsų skaičius, dalyvau- jantis mandatų paskirs- tyme
1	Lietuvių tautininkų sąjunga	12884	Ne	0
2	Lietuvos valstiečių partija	60040	Ne	0
3	Lietuvos centro sąjunga	42030	Ne	0
4	Lietuvos laisvės sąjunga	18622	Ne	0
5	Lietuvos krikščionių demokratų partija	45227	Ne	0
6	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	126850	Taip	126850
7	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	288895	Taip	288895
8	Lietuvos liberalų sąjunga	253823	Taip	253823
9	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija	457294	Taip	457294
10	Lietuvos partija "Socialdemokratija 2000"	7219	Ne	0
11	Nuosaičių konservatorių sąjunga	29615	Ne	0
12	Krikščionių demokratų sąjunga	61583	Ne	0
13	Lietuvos lenkų rinkimų akcija	28641	Ne	0
14	Lietuvos liaudies sąjunga „Už teisingą Lietuvą“	21583	Ne	0
15	„Jaunosios Lietuvos“, naujųjų tautininkų ir politinių kalinių sąjunga	16941	Ne	0
Iš viso		1471247		1126862

7. Už partijas, dalyvaujančias mandatų paskirstyme, yra balsavę 73,19% visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų.
8. Vieno Seimo nario mandato balsų kvota 16099
9. Partijoms nustatomas mandatų skaičius pagal kvotas:

Sąrašo Nr.	Partijos, politinės organizacijos pavadinimas	Gauta balsų	Mandatų skaičius	Liekana
6	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	126850	7	14157
7	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	288895	17	15212
8	Lietuvos liberalų sąjunga	253823	15	12338
9	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija	457294	28	6522

10. Liko nepaskirstyti 3 mandatai; jie skirstomi liekanų metodu

11. Gauta mandatų iš viso (kvotų ir liekanų metodu):

Sąrašo Nr.	Partijos, politinės organizacijos pavadinimas	Liekana	Mandatų skaičius		
			pagal liekaną	pagal kvotą	iš viso
7	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	15212	1	17	18
6	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	14157	1	7	8
8	Lietuvos liberalų sąjunga	12338	1	15	16
9	A-Brazausko socialdemokratinė koalicija	6522	0	28	28
Iš viso			3	67	70

Komisijos pirmininkas

Pirmininko pavaduotojas

Sekretorė

Nariai:

Zenonas Vaigauskas

Viktoras Rinkevičius

Elina Kolyško

Vaidotas Bacevičius

Gintaras Goda

Edvardas Gružas

Vytautas Jogėla

Saulius Katuoka

Edvinas Menčikovas

Stasys Vansevičius

Živilė Verbylaitė

Rimantas Voldemaras

**LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO NARIAI
IŠRINKTI 2000 M. SPALIO 8 D.**

1 Vytenis Povilas Andriukaitis	Lietuvos socialdemokratų partija
2 Ona Babonienė	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
3 Gintautas Babravičius	Lietuvos liberalų sąjunga
4 Zigmantas Balčytis	Lietuvos demokratinė darbo partija
5 Dailis Alfonsas Barakauskas	Lietuvos liberalų sąjunga
6 Vydas Baravykas	Lietuvos demokratinė darbo partija
7 Mindaugas Bastys	Lietuvos demokratinė darbo partija
8 Antanas Baura	Lietuvos valstiečių partija
9 Juozas Bernatonis	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
10 Kazys Bobelis	Krikščionių demokratų sąjunga
11 Bronius Bradauskas	Lietuvos demokratinė darbo partija
12 Jonas Budrevičius	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
13 Sigita Burbienė	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
14 Stanislovas Buškevičius	„Jaunosios Lietuvos“, naujųjų tautininkų ir politinių kalinių sąjunga
15 Algirdas Butkevičius	Lietuvos socialdemokratų partija
16 Jonas Čekuolis	Lietuvos liberalų sąjunga
17 Jonas Čiulevičius	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
18 Gediminas Dalinkevičius	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
19 Irena Degutienė	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
20 Gintaras Didžiokas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
21 Sergejus Dmitrijevas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
22 Roma Dovydenienė	Lietuvos socialdemokratų partija
23 Vytautas Einoris	Lietuvos demokratinė darbo partija
24 Vasilij Fiodorov	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
25 Kęstutis Glaveckas	Išsikėlė pats
26 Petras Gražulis	Lietuvos krikščionių demokratų partija
27 Valentinas Greičiūnas	Lietuvos demokratinė darbo partija
28 Algirdas Gričius	Lietuvos liberalų sąjunga
29 Algimantas Valentinas Indriūnas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
30 Gediminas Jakavonis	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
31 Povilas Jakučionis	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
32 Jonas Jučas	Lietuvos liberalų sąjunga
33 Rasa Juknevičienė	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
34 Jūratė Juozaitienė	Lietuvos liberalų sąjunga
35 Jonas Jurkus	Lietuvos socialdemokratų partija
36 Česlovas Juršėnas	Lietuvos demokratinė darbo partija
37 Edvardas Kaniava	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
38 Ramūnas Karbauskis	Lietuvos valstiečių partija
39 Vaclovas Karbauskis	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
40 Edvardas Karečka	Lietuvos valstiečių partija
41 Justinas Karosas	Lietuvos demokratinė darbo partija
42 Algis Kašėta	Moderniųjų krikščionių demokratų sąjunga
43 Gediminas Kirkilas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
44 Audrius Klišonis	Lietuvos liberalų sąjunga

45 Egidijus Klumbys	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
46 Gintautas Kniukšta	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
47 Jonas Korenka	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
48 Kraujelis Jeronimas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
49 Kriščiūnas Kęstutis	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
50 Kružinauskas Stasys	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
51 Kubilius Andrius	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
52 Kunčinas Algirdas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
53 Kutraitė Giedraitienė Dalia	Lietuvos liberalų sąjunga
54 Kuzmickas Kęstutis	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
55 Kvietkauskas Vytautas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
56 Landsbergis Vytautas	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
57 Lapėnas Saulius	Lietuvos liberalų sąjunga
58 Lapėnas Vytautas	Lietuvos liberalų sąjunga
59 Lydeka Arminas	Lietuvos liberalų sąjunga
60 Lionginas Jonas	Lietuvos liberalų sąjunga
61 Macaitis Alfonsas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
62 Mačėrnis Zenonas	Lietuvos demokratinė darbo partija
63 Maldeikis Eugenijus	Lietuvos liberalų sąjunga
64 Martišauskas Virginijus	Lietuvos centro sąjunga
65 Masiulis Eligijus	Lietuvos liberalų sąjunga
66 Matulevičius Algimantas	Lietuvos liberalų sąjunga
67 Matulevičius Juozas	Lietuvos liberalų sąjunga
68 Matuzas Vitas	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
69 Medalinskas Alvydas	Lietuvos liberalų sąjunga
70 Medvedev Nikolaj	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
71 Melianas Artūras	Lietuvos liberalų sąjunga
72 Mikolaitis Gintautas	Lietuvos socialdemokratų partija
73 Mikutienė Dangutė	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
74 Mincevič Gabriel Jan	Lietuvos lenkų rinkimų akcija
75 Monkevičius Algirdas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
76 Narvilienė Janė	Naujosios demokratijos partija
77 Nekrašas Visvaldas	Lietuvos socialdemokratų partija
78 Olekas Juozas	Lietuvos socialdemokratų partija
79 Orechovas Vladimiras	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
80 Paksas Rolandas	Lietuvos liberalų sąjunga
81 Palaitis Raimundas	Lietuvos liberalų sąjunga
82 Palionis Juozas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
83 Papovas Petras	Lietuvos demokratinė darbo partija
84 Paulauskas Artūras	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
85 Pavilionis Rolandas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
86 Plokšto Artur	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
87 Poplavski Aleksander	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
88 Popovas Vasilijus	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
89 Pronckus Mykolas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
90 Prunskienė Kazimira Danutė	Naujosios demokratijos partija
91 Pulokas Alfonsas	Lietuvos demokratinė darbo partija
92 Purvanecienė Giedrė	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
93 Raistenskis Juozas	Lietuvos liberalų sąjunga
94 Ramanauskas Alvydas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
95 Razma Jurgis	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
96 Algis Rimas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
97 Klemensas Rimšelis	Lietuvos liberalų sąjunga

98 Viktoras Rinkevičius	Lietuvos valstiečių partija
99 Rimantas Ruzas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
100 Julius Sabatauskas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
101 Alvydas Sadeckas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
102 Aloyzas Sakalas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
103 Algimantas Salamakinas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
104 Algirdas Saudargas	Lietuvos krikščionių demokratų partija
105 Vytautas Saulis	Lietuvos demokratinė darbo partija
106 Eimundas Savickas	Lietuvos liberalų sąjunga
107 Romanas Algimantas Sedlickas	Lietuvos liberalų sąjunga
108 Valerijus Simulik	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
109 Rimantas Sinkevičius	Lietuvos demokratinė darbo partija
110 Algirdas Sysas	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
111 Kęstutis Skamarakas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
112 Egidijus Skarbalius	Lietuvos liberalų sąjunga
113 Artūras Skardžius	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
114 Vaclov Stankevič	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
115 Antanas Napoleonas Stasiškis	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
116 Nijolė Steiblienė	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
117 Gintaras Steponavičius	Lietuvos liberalų sąjunga
118 Eduardas Šablinskas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
119 Irena Šiaulienė	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
120 Gintaras Šileikis	Lietuvos centro sąjunga
121 Gintautas Šivickas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
122 Raimondas Šukys	Lietuvos liberalų sąjunga
123 Vytautas Šustauskas	Lietuvos laisvės sąjunga
124 Dalia Teišerskytė	Lietuvos liberalų sąjunga
125 Valdemar Tomaševski	Lietuvos lenkų rinkimų akcija
126 Valerij Tretjakov	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
127 Viktor Uspaskich	Išsikėlė pats
128 Jurgis Utovka	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
129 Gediminas Vagnorius	Nuosaikiųjų konservatorių sąjunga
130 Rimas Valčiukas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
131 Egidijus Vareikis	Naujoji sąjunga (socialliberalai)
132 Rimvydas Vaštakas	Lietuvos liberalų sąjunga
133 Artūras Vazbys	Lietuvos liberalų sąjunga
134 Domininkas Velička	Lietuvos liberalų sąjunga
135 Virmantas Velikonis	Lietuvos demokratinė darbo partija
136 Birutė Vėsaitė	A.Brazausko socialdemokratinė koalicija
137 Julius Veselka	Išsikėlė pats
138 Arvydas Vidžiūnas	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
139 Pranas Vilkas	Lietuvos liberalų sąjunga
140 Vladas Žalnerauskas	Lietuvos liberalų sąjunga
141 Henrikas Žukauskas	Lietuvos liberalų sąjunga

2. RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMAI

RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMŲ KOMISIJA

RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMŲ KOMISIJOS BALSŲ SKAIČIAVIMO

PROTOKOLAS

1993 m. vasario mėn. 17 d.

1. Lietuvos Respublikos rinkėjų skaičius 2568016
2. Dalyvavusių rinkimuose rinkėjų skaičius 2019015
3. Negaliojančių rinkimų biuletenių skaičius 34016
4. Už kandidatus į Respublikos Prezidentus paduotų balsų skaičius:

Kandidato vardas, pavardė	Paduotų balsų skaičius			Paduotų balsų %
	Rinkimų apylinkėse	Paštu	Iš viso	Nuo rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičiaus
Algirdas Mykolas Brazauskas	1142706	69369	1212075	60.03
Stasys Lozoraitis	716957	55965	772922	38.28
Iš viso	1859663	125334	1984997	

Komisijos pirmininkas	Vaclovas Litvinas
Pirmininko pavaduotoja	Vilma Vilutytė
Sekretorius	Albertas Žilinskas
Nariai	Rimantas Astrauskas Tamara Birmontienė Grigorijus Fišas Juozas Galginaitis Vytautas Gincika Rūta Miškinytė Vladas Pavilonis Stefanas Svietlikovskis Zenonas Vaigauskas

1997 m. gruodžio 21 d. Respublikos Prezidento rinkimų
pirmojo balsavimo rato galutinių rezultatų

PROTOKOLAS

1997 m. gruodžio 26 d.
Vilnius

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 70
straipsniu **nustatyta:**

1. Rinkėjų skaičius	2 624 312
2. Rinkimuose dalyvavusiųjų skaičius	1 875 148
3. Rinkimuose dalyvavusiųjų procentas	71,45
4. Negaliojančių biuletenių skaičius	2 2680, procentais 1,21
5. Paduota balsų:	

VALDAS ADAMKUS	516 79827,56%
YVTENIS POVILAS ANDRIUKAITIS	105 916 5,65%
KAZYS BOBELIS	73 287 3,91%
VYTAUTAS LANDSBERGIS	294 88115,73%
ARTŪRAS PAULAUSKAS	838 81944,73%
ROLANDAS PAVILIONIS	16 070 0,86%
RIMANTAS SMETONA	6 697 0,36%
Iš viso:	1 852 468 98,8%

1997 m. gruodžio 21 d. Respublikos Prezidento rinkimų
antrojo balsavimo rato galutinių rezultatų

PROTOKOLAS

1998 m. sausio 9 d.
Vilnius

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 70
straipsniu **nustatyta:**

1. Rinkėjų skaičius	2 630 681
2. Rinkimuose dalyvavusiųjų skaičius	1 937 786
3. Rinkimuose dalyvavusiųjų procentas	73,7
4. Negaliojančių biuletenių skaičius	15 980, procentais 0,82
5. Paduota balsų:	

VALDAS ADAMKUS	968 031
----------------	---------

ARTŪRAS PAULAUSKAS	953 775
--------------------	---------

Iš viso:	1 921 806
----------	-----------

2-OJO RINKIMŲ TURO OFICIALŪS BALSAVIMO REZULTATAI

Iš viso apylinkių – **2039**, duomenys gauti iš **2039**.

Duomenys gauti iš apylinkių, kurių sąrašuose yra **2630681** rinkėjų,
rinkimuose dalyvavo **1937786 (73.66%)**.

Negaliojančių biuletenių – **15980 (0.82%)**,

galiojančių biuletenių – **1921806 (99.18%)**.

Už kiekvieną kandidatą paduotų balsų skaičius
(rūšiuota pagal **paduotų balsų skaičių**):

Kandidatas	Paduotų balsų skaičius				
	apylin- kėse	paštu	iš viso	procentais nuo galiojančių biuletenių	procentais dalyvavusių rinkėjų
Valdas Adamkus	909907	58124	968031	50.37 %	49.96
Artūras Paulauskas	912394	41381	953775	49.63 %	49.22
Iš viso:	1822301	99505	1921806	100%	99.18

VYRIAUSIOJI RINKIMŲ KOMISIJA

1997 m. gruodžio 21 d. Respublikos Prezidento rinkimų
antrojo balsavimo rato galutinių rezultatų

PROTOKOLAS

1998 m. sausio 9 d.
Vilnius

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 70 straipsniu, **nustatyta:**

1. Rinkėjų skaičius	2 630 681
2. Rinkimuose dalyvavusiųjų skaičius	1 937 786
3. Rinkimuose dalyvavusiųjų procentas	73,7
4. Negaliojančių biuletenių skaičius	15 980, procentais 0,82
5. Paduota balsų:	

VALDAS ADAMKUS	968 031
ARTŪRAS PAULAUSKAS	953 775
Iš viso:	1 921 806

Komisijos pirmininkas	Zenonas Vaigauskas
Pirmininko pavaduotojas	Viktoras Rinkevičius
Sekretorius	Edvinas Menčikovas
Nariai:	Genovaitė Babachinaitė Gintaras Goda Vytautas Jogėla Isaakas Kaganas Saulius Katuoka Algimantas Sapiega Živilė Verbylaitė Erika Vilimienė Rimantas Voldemaras

SPRENDIMAS

1997 m. gruodžio 26 d. Nr. 310
Vilnius

**DĖL 1997 M. GRUODŽIO 21 D. RESPUBLIKOS PREZIDENTO
RINKIMŲ REZULTATŲ**

Vyriausioji rinkimų komisija, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 70, 71 straipsniais, **nusprendžia:**

1. Patvirtinti 1997 m. gruodžio 21 d. Respublikos Prezidento rinkimų pirmojo balsavimo rato galutinių rezultatų protokolą (pridedamas).
2. Nustatyti, kad Respublikos Prezidentas nėra išrinktas.
3. Nustatyti, kad du daugiausiai balsų pirmajame balsavimo rate gavę kandidatai yra: Valdas Adamkus (27,56%) ir Artūras Paulauskas (44,73%).
4. Antrąjį balsavimo ratą, kuriame dalyvauja du daugiausiai balsų pirmajame balsavimo rate gavę kandidatai, surengti 1998 m. sausio 4 d.
5. Nustatyti, kad rinkimų agitacijos kampanija prasideda 1997 m. gruodžio 27 d.

Pirmininkas

Zenonas Vaigauskas

SPRENDIMAS

1998 m. sausio 9 d. Nr. 3
Vilnius

**DĖL RESPUBLIKOS PREZIDENTO
RINKIMŲ REZULTATŲ
NUSTATYMO IR PASKELBIMO**

Vyriausioji rinkimų komisija **nusprendžia:**

1. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 70 straipsniu patvirtinti Respublikos Prezidento rinkimų antrojo balsavimo rato galutinių rezultatų protokolą (pridedamas).
2. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 81 straipsniu nustatyti, kad Respublikos Prezidentu išrinktas **VALDAS ADAMKUS**.
3. Paskelbti Respublikos Prezidento rinkimų galutinius rezultatus.

Pirmininkas

Zenonas Vaigauskas

3. SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMAI

BENDRIEJI 1995-03-25 SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ REZULTATAI

Rinkimuose kandidatus kėlė 17 partijų, politinių organizacijų. Mandatus gavo:

- Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) – 428 mandatus (28,76% visų mandatų);
- Lietuvos demokratinė darbo partija – 297 mandatus (19,96%);
- Lietuvos krikščionių demokratų partija – 247 mandatus (16,6%);
- Lietuvos valstiečių partija – 104 mandatus (7%);
- Lietuvos centro sąjunga – 74 mandatus (4,97%);
- Lietuvos socialdemokratų partija – 72 mandatus (4,84%);
- Lietuvos lenkų rinkimų akcija – 69 mandatus (4,64%);
- Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga – 56 mandatus (3,76%);
- Lietuvių tautininkų sąjunga – 49 mandatus (3,29%);
- Lietuvos liberalų sąjunga – 40 mandatų (2,69%);
- Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“ – 16 mandatų (1,08%);
- Tautos pažangos partija – 14 mandatų (0,94%);
- Lietuvos demokratų partija – 9 mandatus (0,6%);
- Lietuvos laisvės sąjunga – 6 mandatus (0,40%);
- Lietuvos respublikonų partija – 5 mandatus (0,34%);
- Nepriklausomybės partija – 2 mandatus (0,1%);
- Lietuvos žaliaji partija – negavo mandatų.

Rinkimuose dalyvavo 1 140 220, arba 44,84%, visų turinčių rinkimų teisę piliečių (iš viso rinkėjų – 2 542 717). Buvo išrinktos savivaldybių tarybos visose 56 savivaldybėse. Iš viso išrinkti 1488 savivaldybių tarybų nariai iš 7245 kandidatų. Rinkimuose dalyvavo 34 koalicijos, iš jų 30 dalyvavo skirstant mandatus. Iš viso kandidatų vyrų buvo 5486 (75,72%), išrinkta 1199 (80,58%), moterų kandidačių buvo 1759 (24,28%), išrinkta 289 (19,42%).

Nė viena partija, politinė organizacija Vyriausiajai rinkimų komisijai nepateikė skundų dėl rinkimų organizavimo ar vykdymo. Taip pat nebuvo nusiskundimų Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimais.

Partijos, laimėjusios mandatus Savivaldybių Tarybose

Nr.	Partija	Mandatų kiekis
1	Lietuvos Respublikonų partija	5
2	Lietuvos krikščionių demokratų partija	247
3	Lietuvos Centro sąjunga	74
4	Lietuvos demokratinė darbo partija	297
5	Tautos pažangos partija	14
6	Lietuvos demokratų partija	9
8	Nepriklausomybės partija	2
9	Lietuvos nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“	16
10	Tėvynės Sąjunga (Lietuvos Konservatoriai)	428
11	Lietuvos lenkų rinkimų akcija	69
12	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	56
13	Lietuvos valstiečių partija	104
14	Lietuvos Liberalų Sąjunga	40
15	Lietuvos socialdemokratų partija	72
16	Lietuvių tautininkų sąjunga	49
17	Lietuvos Laisvės sąjunga	6

**BENDRIEJI 1997-03-23 SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ
RINKIMŲ REZULTATAI**

1997 m. kovo 23 d. rinkimuose kandidatus kėlė 24 partijos, politinės organizacijos. Mandatus gavo:

Partija, politinė organizacija	Gavo mandatų	Procentais	Gavo balsų
Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	493	33.22	329461
Lietuvos demokratinė darbo partija	212	14.29	120244
Lietuvos krikščionių demokratų partija	180	12.13	98511
Lietuvos socialdemokratų partija	136	9.16	84805
Lietuvos centro sąjunga	135	9.10	85167
Lietuvos valstiečių partija	84	5.66	36883
Lietuvos lenkų rinkimų akcija	56	3.77	50995
Lietuvos liberalų sąjunga	44	2.96	34191
Lietuvių tautininkų sąjunga	23	1.55	16982
Lietuvos piliečių aljansas	20	1.35	3025
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	20	1.35	14832
Lietuvos moterų partija	14	0.94	17294
Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“	9	0.61	17385
Lietuvos demokratų partija	7	0.47	5574
Lietuvos rusų sąjunga	7	0.47	140
Lietuvos laisvės sąjunga	6	0.40	14256
Krikščionių demokratų sąjunga	5	0.34	4169
Lietuvos ūkio partija	5	0.34	5888
Tautos pažangos partija	3	0.20	443
Lietuvos reformų partija	0	0	305
Lietuvos socialistų partija	0	0	446
Lietuvos liaudies partija	0	0	902
Nepriklausomybės partija	0	0	641
Lietuvos gyvenimo logikos partija	0	0	326

Rinkimuose dalyvavo 1 029 716, arba 39,92 procento visų turinčių rinkimų teisę piliečių (iš viso rinkėjų – 2 579 449). Buvo išrinktos savivaldybių tarybos 55 savivaldybėse (Švenčionių rajono savivaldybės tarybos rinkimų rezultatai dėl šiurkščių Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pažeidimų buvo pripažinti negaliojančiais. Šis Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas Lietuvos liberalų sąjungos buvo apskūstas Vilniaus apygardos teismui. Teismas skundą atmetė. 1997 m. birželio 29 d. vyko pakartotiniai Švenčionių rajono savivaldybės tarybos rinkimai. Iš 6276 kandidatų buvo išrinkti 1459 savivaldybių tarybų nariai. Rinkimuose buvo sudarytos tik 7 koalicijos, iš jų 6 gavo mandatus: Lietuvos piliečių aljanso ir rusų sąjungos koalicija, iškėlusį kandidatus Vilniaus ir Klaipėdos miestuose, gavo 17 mandatų, 32 331 balsą, Centro ir tautininkų sąjungų koalicija „Vidurio kelias“ Kauno rajone gavo 3 mandatus, 2144 balsus, Lietuvos valstiečių ir Lietuvos ūkio partijų koalicija Kėdainių rajone gavo 11 mandatų, 8101 balsą. Koalicija „Čia mūsų namai“, kurią sudarė 5 partijos, politinės organizacijos – Lietuvių tautininkų sąjunga, Lietuvos liberalų sąjunga, Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“, Lietuvos valstiečių partija ir Lietuvos moterų partija – Šiaulių rajone gavo 8 mandatus, 4625 balsus, Lietuvos krikščionių demokratų partijos ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos koalicija Varėnos rajone gavo 5 mandatus, 2262 balsus. Ūkio ir valstiečių partijų koalicija, iškėlusį kandidatus Telšių rajone, mandatų negavo (gavo 714 balsų).

Iš viso kandidatų vyrų buvo 4 392 (69,98 %), išrinkta 1 141 (78,20 %), moterų kandidačių buvo 1 884 (30,02 %), išrinkta 318 (21,80 %). Kandidatų iki 29 metų buvo 330 (daugiausiai – Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) – 65, Lietuvos krikščionių demokratų partijos – 52), išrinkta – 36.

Kartu su šiais savivaldybių tarybų rinkimais vyko ir pakartotiniai Seimo rinkimai keturiose vienmandatėse rinkimų apygardose, kuriose per 1996 m. spalio 20 d. rinkimus dalyvavo mažiau kaip 40 procentų rinkėjų. Naujosios Vilnios rinkimų apygardoje Nr. 10 ir Vilniaus – Trakų rinkimų apygardoje Nr. 57 rinkimai jau antrą kartą neįvyko, nes rinkimuose dalyvavo mažiau nei 40 procentų rinkėjų; šiose apygardose rinkimai vyks 1998 m. kovo 22 d. Vilniaus – Šalčininkų rinkimų apygardoje Nr. 56 rinkimus laimėjo J. Senkevič (Lietuvos lenkų rinkimų akcija), o Trakų rinkimų apygardoje Nr. 58 1997 m. balandžio 10 d. vyko pakartotinis balsavimas, kurį laimėjo D. Aleksiūnienė (Lietuvos centro sąjunga).

SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ REZULTATAI

Partija, politinė organizacija	1995 m.	1997 m.	Skirtumas
Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	428	498	70
Lietuvos demokratinė darbo partija	297	214	-83
Lietuvos krikščionių demokratų partija	247	182	-65
Lietuvos valstiečių partija	104	84	-20
Lietuvos centro sąjunga	74	135	61
Lietuvos socialdemokratų partija	72	136	64
Lietuvos lenkų rinkimų akcija	69	58	-11
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	56	20	-36
Lietuvių tautininkų sąjunga	49	23	-26
Lietuvos liberalų sąjunga	40	55	15
Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“	16	9	-7
Tautos pažangos partija	14	3	-11
Lietuvos demokratų partija	9	7	-2
Lietuvos laisvės sąjunga	6	6	0
Lietuvos respublikonų partija	5		-5
Nepriklausomybės partija	2		-2
Lietuvos reformų partija			0
Lietuvos socialistų partija			0
Lietuvos liaudies partija			0
Lietuvos gyvenimo logikos partija			0
Krikščionių demokratų sąjunga		5	5
Lietuvos ūkio partija		5	5
Lietuvos rusų sąjunga		7	7
Lietuvos moterų partija		17	17
Lietuvos piliečių aljansas		20	20
Iš viso:	1488	1484	-4

SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ REZULTATAI

Mandatai

Partija, politinė organizacija	1995 m.	procentais	1997 m.	procentais
Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	428	28.76%	493	33.22%
Lietuvos demokratinė darbo partija	297	19.96%	212	14.29%
Lietuvos krikščionių demokratų partija	247	16.60%	180	12.13%
Lietuvos valstiečių partija	104	6.99%	84	5.66%
Lietuvos centro sąjunga	74	4.97%	135	9.10%
Lietuvos socialdemokratų partija	72	4.84%	136	9.16%
Lietuvos lenkų rinkimų akcija	69	4.64%	56	3.77%
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	56	3.76%	20	1.35%
Lietuvių tautininkų sąjunga	49	3.29%	23	1.55%
Lietuvos liberalų sąjunga	40	2.69%	44	2.96%
Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva”	16	1.08%	9	0.61%
Tautos pažangos partija	14	0.94%	3	0.20%
Lietuvos demokratų partija	9	0.60%	7	0.47%
Lietuvos laisvės sąjunga	6	0.40%	6	0.40%
Lietuvos respublikonų partija	5	0.34%		
Nepriklausomybės partija	2	0.13%		
Krikščionių demokratų sąjunga			5	0.34%
Lietuvos ūkio partija			5	0.34%
Lietuvos rusų sąjunga			7	0.47%
Lietuvos moterų partija			14	0.94%
Lietuvos piliečių aljansas			20	1.35%
Iš viso:	1488	100%	1459	98%

Savivaldybių tarybos išrinktos visuose šalies miestuose ir rajonuose, išskyrus Švenčionių rajoną. Švenčionių rajono rinkimų rezultatai dėl šiurkščių Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pažeidimų pripažinti negaliojančiais.

BENDRIEJI 2000-03-19 SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ REZULTATAI

Rengiantis savivaldybių tarybų rinkimams, į rinkėjų sąrašus buvo įrašyta 2603380 rinkėjų. Rinkimuose dalyvavo 1411099 rinkėjai, t.y. 54,2 procento įrašytų į sąrašus rinkėjų. Lyginant su praėjusių metų savivaldybių tarybų rinkimais, 2000 m. kovo 19 d. rinkimuose dalyvavo daug didesnis procentas rinkėjų (1997 m. rinkimuose dalyvavo 39,9 procento, 1995 m. – 44,8 procento rinkėjų).

Paštu balsavo 77600 arba 5,5 procento rinkėjų. Negaliojančiais pripažinta 62 861 biuletenis. Tai sudaro 4,4 procento viso rinkėjų skaičiaus.

Pareiškimus dalyvauti rinkimuose Vyriausiajai rinkimų komisijai įteikė 28 partijos, politinės organizacijos. Jų sudarytuose kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašuose buvo įrašytas 9881 asmuo, t.y. 6 kartus daugiau asmenų, nei reikėjo išrinkti.

Tarp kandidatų vyrų buvo 6794, t.y. 68,8 procento, moterų buvo 3087, t.y. 31,2 procento. Po rinkimų vyrų ir moterų skaičiaus santykis pasikeitė vyrų naudai: vyrų buvo išrinkta 1287, t.y. 82,4 procento, o moterų buvo išrinkta tik 275, t.y. 17,6 procento.

Dauguma išrinktų savivaldybių tarybų narių yra vidutinio arba vyresnio amžiaus, nes tik 2 asmenys yra jaunesni kaip 25 metų, kitų išrinktų tarybų narių amžius:

nuo 25 iki 30 metų – 29,

nuo 30 iki 40 metų – 325,

nuo 40 iki 50 metų – 691,

nuo 50 iki 60 metų – 402, vyresni kaip 60 metų – 113.

Kaip jau minėta, rinkimuose dalyvavo 28 partijos ir visuomeninės organizacijos. Tačiau po išregistravimo dalyvauti rinkimuose kai kurios partijos sujungė savo kandidatų sąrašus, t.y. sudarė koalicijas. Iš viso buvo sudarytos 8 koalicijos.

Kiek mandatų ir rinkėjų balsų gavo kiekviena partija, politinė organizacija ir jų sudarytos koalicijos, parodo ši lentelė.

**MANDATŲ IR RINKĖJŲ BALSŲ PASISKIRSTYMAS
PAGAL PARTIJAS, POLITINES ORGANIZACIJAS
IR JŲ KOALICIJAS**

Eilės Nr.	Partijos, politinės organizacijos arba jų koalicijos pavadinimas	Gavo mandatų	Gavo mandatų procentais	Gavo balsų	Gavo balsų procentais
1.	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	269	17,22	219727	16,30
2.	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	175	11,20	118727	8,81
3.	Lietuvos centro sąjunga	173	11,08	132020	9,79
4.	Lietuvos demokratinė darbo partija	169	10,82	115424	8,56
5.	Lietuvos liberalų sąjunga	166	10,63	176615	13,10
6.	Lietuvos valstiečių partija	151	9,67	81493	6,04
7.	Lietuvos socialdemokratų partija	104	6,66	99250	7,36
8.	Lietuvos krikščionių demokratų partija	99	6,34	68996	5,12
9.	Lietuvos valstiečių partijos ir Krikščionių demokratų sąjungos koalicija	72	4,61	46322	3,44
10.	Lietuvos lenkų rinkimų akcija	53	3,39	54209	4,02
11.	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	23	1,47	27514	2,04
12.	Lietuvos laisvės sąjunga	15	0,96	38866	2,88
13.	Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos koalicija	13	0,83	27018	2,01
14.	Lietuvos tautininkų sąjunga	12	0,77	10758	0,80
15.	Lietuvos demokratų partija	9	0,58	5556	0,41
16.	Naujoji demokratija/Moterų partija	9	0,58	13370	0,99
17.	Lietuvos rusų sąjunga	7	0,45	19936	1,48
18.	Koalicija „Bendras kelias“ – nepartinių kandidatų/ Tėvynės sąjungos ir politinių kalinių ir tremtinių sąjungos jungtinis sąrašas	6	0,38	5812	0,43
19.	Lietuvių nacionalinės partijos ir „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga	6	0,38	14548	1,08
20.	Koalicija „Santarvės kelias“*	5	0,32	3781	0,28
21.	Koalicija „Už tikrąją savivaldą“ – Lietuvos demokratinė darbo partija, Naujoji sąjunga (socialliberalai) ir Naujoji demokratija/ Moterų partija	5	0,32	5198	0,39
22.	Tėvynės sąjungos (Lietuvos	5	0,32	3825	0,28

* Koalicija „Santarvės kelias“ sudarė Lietuvių tautininkų sąjunga, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga ir Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai).

	konservatorių) ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos koalicija „Šilutės kraštas”				
23.	Lietuvos laisvės lyga	4	0,26	5546	0,41
24.	Lietuvos piliečių aljansas	3	0,19	6792	0,50
25.	Krikščionių demokratų sąjunga	2	0,13	5879	0,44
26.	Lietuvos nacionaldemokratų partija	2	0,13	4293	0,32
27.	Lietuvos partija „Socialdemokratija 2000”	2	0,13	15362	1,14
28.	Respublikonų partija	1	0,06	1371	0,10
29.	Tautos pažangos partija	1	0,06	946	0,07
30.	Tėvynės liaudies partija	1	0,06	7229	0,54
31.	Liaudies koalicija „Už teisingą Lietuvą”***	0	0,00	6245	0,46
32.	Lietuvos demokratų partijos ir lietuvių tautininkų sąjungos koalicija	0	0,00	619	0,05
33.	Lietuvos socialistų partija	0	0,00	658	0,05
34.	Lietuvos teisingumo partija	0	0,00	298	0,02
35.	Lietuvos ūkio partija	0	0,00	4035	0,30
	Iš viso mandatų:	1562		1348238	

Pateiktoje lentelėje duomenys apie partijų, politinių organizacijų gautų mandatų skaičių neparodo, kiek partijos, politinės organizacijos gavo mandatų jungtiniuose sąrašuose, t.y. jų sudarytose koalicijose, kurios įvairiose rinkimų apygardose buvo skirtingos. Pridėjus mandatus, kuriuos gavo partijų, politinių organizacijų iškelti kandidatai jungtiniuose sąrašuose, 8 partijų, politinių organizacijų gautų mandatų skaičius padidėjo.

Naujoji sąjunga (socialliberalai) iš viso gavo 270 mandatų;

Lietuvos valstiečių partija – 209;

Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) – 199;

Lietuvos demokratinė darbo partija – 172;

Lietuvių politinių kalinių ir tremtinių sąjunga – 27;

Lietuvių tautininkų sąjunga – 13;

Naujoji demokratija/Moterų partija – 10.

Kitų partijų, politinių organizacijų gautų mandatų skaičius nepasikeitė. Jis yra toks, koks pateiktas lentelėje.

** Koaliciją „Už teisingą Lietuvą” sudarė Lietuvos liaudies partija ir Lietuvos socialistų partija.

4. REFERENDUMAI LIETUVOS RESPUBLIKOJE

1 lentelė. 1991–1996 m. VYKUSIŲ REFERENDUMŲ ANALIZĖ

Data	Referendumo pavadinimas	Bendras rinkėjų skaičius	Dalyva-vo rinkėjų	Procen-tai	Atsakė „taip“	Procen-tai nuo dalyva-vusių	Atsakė „ne“	Procen-tai nuo dalyva-vusių	Pastabos
1991 02 09	Gyventojų visuotinė apklausa dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės	2652738	2247810	84.74 %	2028339	90.24 %	147040	6.54 %	Referendumo nuostata priimta
1992 05 23	Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo	2578711	1525985	59.18%	1057033	69.27 %	390254	25.57 %	Referendumo nuostata nepriimta
1992 06 14	Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo	2539433	1931278	76.05 %	1751026	90.67 %	140077	7.25 %	Referendumo nuostata priimta
1992 10 25	Lietuvos Respublikos konstitucijai priimti	2549952	1919073	75.26 %	1447334	75.42 %	402622	20.98 %	Referendumo nuostata priimta
1994 08 27	Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisėsaugos“ priimti	2428105	895778	36.89 %	749172*	83.63 %	92593*	10.34%	Referendumas laikomas neįvykusiu, nuostatos nepriimtos

1 lentelės tęsinys

Data	Referendumo pavadinimas	Bendras rinkėjų skaičius	Dalyva-vo rinkėjų	Procen-tai	Atsakė „taip“	Procen-tai nuo dalyva-vusių	Atsakė „ne“	Procen-tai nuo dalyva-vusių	Pastabos
1996 10 20	Priimti Lietuvos Respublikos konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymą	2597530	1353448	52.11 %	879728**	65.00 %	238635**	17.63%	Referendumui teikta nuostata nepriimta
1996 10 20	„Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisingai privatizuojant valstybės turta“	2597530	1362573	52.46 %	1012497	74.31 %	260207	19.10%	Referendumui teikta nuostata nepriimta
1996 11 10	Priimti Lietuvos Respublikos konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymą	2596662	1031623	39.73 %	447801	43.41 %	413188	40.05 %	Referendumas laikomas neįvykusiu nuostatos nepriimtos

* – Referendume buvo balsuota dėl 8 nuostatų. Duomenys pateikiami pagal 1 nuostatą, balsavimo rezultatai dėl kitų nuostatų skiriasi nežymiai.

** – Referendume buvo balsuota dėl 3 nuostatų. Duomenys pateikiami pagal 1 nuostatą, balsavimo rezultatai dėl kitų nuostatų skiriasi nežymiai.

2 lentelė. NEPASKELBTI REFERENDUMAI

Iniciatyvinės grupės įregist. VKR data	Iniciatyvinės grupės koordinatoriai	Teikiamos priimti referendumui nuostatos	Pastabos
1995 11 15	K. Antanavičius, A. Matulevičius, A. Norvilas	<p>1 nuostata. Rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą ir savivaldybes vykdomi balsuojant už asmenis, bet ne už partijų teikiamus sąrašus. Į Lietuvos Respublikos Seimą renkamas 91 Seimo narys.</p> <p>2 nuostata. Sumažinti esamą valstybės ir savivaldybių tarnautojų bei ministerijų skaičių ne mažiau kaip per pusę.</p> <p>3 nuostata. Nustatyti, kad visos Lietuvos ar užsienio organizacijų ar piliečių pajamos (pelnas), skirtos investicijoms Lietuvoje naujoms darbo vietoms kurti, gamybai ar verslams plėtoti, neapmokestinamos jokiais mokesčiais.</p> <p>4 nuostata. Nustatyti, kad neapmokestinamas gyventojų pajamų minimumas yra 0,75 vidutinio darbo užmokesčio Respublikoje (1995 m. spalio mėn. neapmokestinamas pajamų minimumas būtų 330 litų) ir kad gyventojų pajamų mokestis negali būti didesnis kaip 28 %.</p> <p>5 nuostata. Tiesioginiais rinkimais rinkti Valstybės Tribunolą ir suteikti jam reikalingus įgaliojimus kovai su organizuoju nusikalstamumu ir korupcija.</p>	Nesurinkti parašai
1996 03 28	E. Klumbys ir R. Paulauskas (Tautos pažangos partija)	„Lietuvos Respublikos žemė nuosavybės teise gali priklausyti ir užsienio valstybių piliečiams, tarptautinėms organizacijoms ir užsienio valstybių juridiniams asmenims”.	Nesurinkti parašai

Iniciatyvinės grupės įregist. VKR data	Iniciatyvinės grupės koordinatoriai	Teikiamos priimti referendumui nuostatos	Pastabos
1997 05 23	A. Akstinavičius, R. J. Dagys, R. Matijošienė ir R. Zuoza (Lietuvos socialdemokratų partija)	„Ar Jūs pritariate tam, kad šios valstybės infrastruktūros esamos strateginės įmonės būtų privatizuojamos: naftos pramonės įmonės (AB „Būtingės nafta“, AB „Mažeikių nafta“, AB „Naftos terminalas“, SPAB „Naftotiekis“, AB „Geonafta“), šiluminės ir elektros energijos gamybos ir tiekimo įmonės (VĮ „Ignalinos atominė elektrinė“, šiluminės energijos SPAB, AB „Lietuvos dujos“, AB „Lietuvos energija“), savivaldybių vandens tiekimo įmonės, telekomunikacijų ir ryšių įmonės (VĮ „Lietuvos telekomas“, VĮ „Lietuvos radijo ir televizijos centras“), transporto įmonės (SPAB „Lietuvos geležinkeliai“, SPAB „Lietuvos jūrų laivininkystė“), Klaipėdos valstybinis jūrų uostas, aerodromai“.	Nesurinkti parašai
1999 10 20	K. Uoka, N. Uinskienė ir kt.	1 nuostata. Visi Lietuvos Respublikos Seimo nariai būtų renkami tik vienmandatėse apygardose, o ne pagal partijų sąrašus. 2 nuostata. Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, jeigu už tai pasisakė daugiau nei pusė jį rinkusios apygardos rinkėjų. 3 nuostata. Valstybės pareigūnų ir tarnautojų mėnesinis darbo užmokestis neviršytų 5 vidutinių mėnesinių Lietuvos dirbančiojo darbo užmokesčių.	Nesurinkti parašai
1999 10 29	E. Bičkauskas, Č. Juršėnas, J. Olekas, K. Prunskienė, R. Smetona	„Ar pritariate tam, kad Lietuvos Respublikos Seimas ir Vyriausybė atsisako valstybės valdymo kontrolės ir sprendžiamosios galios reorganizuotoje akcinėje bendrovėje „Mažeikių nafta“?“	Iniciatyvos atsisakyta

Birmontienė Toma, Jarašiūnas Egidijus, Kūris Egidijus, Maksimaitis Mindaugas, Mesonis Gediminas, Normantas Augustinas, Pumputis Alvydas, Vaitiekienė Elena, Vidrinskaitė Saulė, Žilys Juozas

Li 242 Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. - 924 p.

Bibliogr.: p. 842-883.

ISBN 9955 – 442 – 61 – 1

Ši knyga – modernus konstitucinės teisės vadovėlis, kuriuo siekiama išmokyti analizuoti ir vertinti konstitucinę teisinę tikrovę. „Lietuvos konstitucinėje teisėje“ atskleidžiama svarbiausių konstitucinių idėjų ir koncepcijų esmė, analizuojamas Lietuvos konstitucinis teisinis reguliavimas bei konstitucinė praktika, apžvelgiami konkretūs konstitucinės teisės institutai.

Leidinyvas skirtas visiems, kas studijuoja konstitucinę teisę. Jis turėtų praversti ne tik studentams ar doktorantams teisininkams, bet ir studijuojantiems politologiją ar kitus socialinius mokslus.

UDK 342(474.5)(075.8)

**Toma Birmontienė, Egidijus Jarašiūnas, Egidijus Kūris,
Mindaugas Maksimaitis, Gediminas Mesonis, Augustinas Normantas, Alvydas Pumputis,
Elena Vaitiekienė, Saulė Vidrinskaitė, Juozas Žilys**
LIETUVOS KONSTITUCINĖ TEISĖ
Vadovėlis

Redagavo ir korektūrą skaitė *Genovaitė Gudonienė*
Rinko *Rima Marytė Tumėnienė*
Maketavo *Regina Bernadišienė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2002 04 05. 55,52 leidyb. apsk. l.

Tiražas 3000 egz. Užsakymas .

Išleido Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, 2057 Vilnius.
Spausdino UAB „Leidybos centras“, A. Strazdelio g. 1, 2630 Vilnius.